

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

Araştırma Makaleleri

Mehmet Emin Elmacı	1205
Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal'in Adının Tanınması ve 1919'a Gelişte Mustafa Kemal	
Günver Güneş - Müslime Güneş	1255
Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziyeye Sivil Temelli Direniş; Nazilli Kongreleri	
Recep Arslan	1281
Atatürk'ün Balıkesir Ziyaretleri	
Süleyman Tekir	1301
Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)	
Nermin Zahide Aydın	1327
Urfa ve Çevresinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1943)	
Bayram Akça - Seher Akça	1345
Milas Halkevi ve Faaliyetleri	
Muhammet Güçlü	1359
Bodrumlu Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Teke (Antalya) Müstakil Mutasarrıflığı	
Mehmet Korkud Aydın	1379
1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)	
Mehtap Başarır	1417
Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansıması	
Nadir Yurtoğlu	1449
İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Deniz Ulaşımı (1938-1950)	
Umut Karabulut	1475
Cumhuriyet Tarihçiliğinin Düşündürdükleri Üzerine	
Zafer Tangülü - Ozan Karpınar	1487
T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri	
Tahir Kodal	1507
Adnan Menderes Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri (1950-1960)	
Efe Siviş	1525
Türk - Amerikan Müttefikliğinde 'Peşrev' Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye	
Hasan Taner Kerimoğlu	1545
İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Rum Aydını: Yorgaki Effimianidis ve Eserleri	
Yaşar Arslanyürek	1563
Halil (Kut) Bey'in Trablusgarp Savaşı'ndaki Faaliyetleri	
Mithat Aydın	1587
Osmanlı Makedonyasında Slavist Bulgar Komita Faaliyetleri	
Başak Ocak	1607
Osmanlı Dönemi'nde Faaliyetlerini Sürdüren İzmir'deki Gayrimüslim Hastaneleri	
Resul Yavuz	1625
Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri	
Elçin Yılmaz	1651
İngiliz Resmi Belgeleri ve İngiliz Basınında Adana Olayları- 1909	
Mehmet Ak	1671
19. Yüzyılın Son Çeyreğinde İngiliz Gezgin'in Gözlemlerine Göre Bir Yörük Beyi	
Bülent Çelik	1683
Yeniçerilerin Esnaflaşmasında Orducu Görevinin Rolüne Dair Bazı Tespitler	
Özel Bölüm: Kemal Daşcıoğlu Anısına	1701
Yazım Kuralları	1702

BELGİ DERGİSİ

Cilt/Volume 2

Sayı/Number 18

Yaz/Summer 2019

ISSN 2146-4456

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

1919 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsun'a çıktım. Vaziyet ve manzarai umumiye: Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumide mağlûbolmuş, Osmanlı ordusu her tarafa zedelenmiş, şeraiti ağır, bir mütarekename imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düyere, memleketten firar etmişler. Saltanat ve hilâfet mevkiiini işgal

Cilt/Volume 2 Sayı/Number 18 Yaz/Summer 2019
19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Atatürk'ün
Samsun'a Çıkışının 100. Yılı Anısına

ISSN 2146-4456

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Cilt/Volume 2 Sayı/Number 18 Yaz/Summer 2019
19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a
Çıkışının 100. Yılı Anısına

Sahibi/Owner
Merkez adına Müdür
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Yazı İşleri Müdürü/ Journal Administrator
Prof. Dr. Tahir KODAL

Editörler/Editors
Prof. Dr. Mithat AYDIN-Öğr. Gör. Cengiz AKSEKİ

Yayın Kurulu/Editorial Board
Prof. Dr. Mithat AYDIN
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN
(Atatürk Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK
(Fırat Üniversitesi- Eğitim Fakültesi)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
(Ege Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU
(Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Süleyman İNAN
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Prof. Dr. Tahir KODAL
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ
(Süleyman Demirel Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Umut KARABULUT
(Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi)

İletişim Adresi/Contact Adresse
Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve
Uygulama Merkezi (Dergi Editörlüğü)
Kınıklı Yerleşkesi 20070, Denizli

Kapak Resmi/Picture of Cover
Bandırma Vapuru-Kurtuluş Savaşında Mustafa Kemal (Atatürk)

Dizgi ve Kapak Tasarımı/Typographical and Cover Design
Öğr. Gör. Gülderen ÇAVUŞ-Cansu EKİNCİ

İngilizce Redaktör/ Copy Editing
Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Basım Yeri ve Tarihi/Place and Date of Printing
Denizli- 01.07.2019

İletişim için Kurumsal E-posta:
belgidergisi@pau.edu.tr

BELGİ DERGİSİ, Ulakbim, Asosindex ve Sobiad tarafından taranmakta ve
Dergipark'ta yer almaktadır.

Belgi (ISSN 21464456), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet AKGÜN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Engin BERBER (Ege Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu/TÜRKİYE)
Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Orazpolat EKEBAHARLI (TÜRKMENİSTAN)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yavuz ERCAN (Emekli Öğretim Üyesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet EVSİLE (Ondokuz Mayıs Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN (Emekli Öğretim Üyesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Osman HORATA (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Solmaz RÜSTEMOVA (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Orlin SABEV (Bulgaristan Bilimler Akd./BULGARİSTAN)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Grigoriy SHKUNDİN (Moskova Üni./RUSYA)
Prof. Dr. Satay SIZDIKOVA (KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA (Tiflis Tamar Mepe Ün./GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Roza ABDİKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Ün./KIRGIZİSTAN)
Associate Professor Gheorghe CALCAN (ROMANYA)
Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Gavriil PREDA (ROMANYA)
Doç. Dr. İsmail TÜRKOĞLU (Mimar Sinan Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Denis VOVCHENKO (Oclahoma Northeastern State Un./USA)
Associate Professor Entela MUÇO (Devlet Arşivleri Genel Müd./ARNAVUTLUK)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

- Prof. Dr. Bayram AKÇA (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. İbrahim ATNUR (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Cemal AVCI (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR (Gaziosmanpaşa Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Sabit DUMAN (İnönü Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Haldun EROĞLU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zafer GÖLEN (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN (Uşak Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yüksel KAŞTAN (Akdeniz Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kenan OLGUN Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet TEMEL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmet ÜZEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Durmuş AKALIN (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Nejdet BİLGİ (Celal Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. İbrahim BOZKURT (Mersin Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU (Celal Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Siddık ÇALIK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Dilşen ERDOĞAN (Adnan Menderes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Şenay Özdemir GÜMÜŞ (Mersin Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Nuri KARAKAŞ (Ege Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Murat KARATAŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Cengiz ÖZMEN (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ (Sakarya Üniversitesi/TÜRKİYE)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

Dr. Gürbüz ARSLAN (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Birol BULUT (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Mehmet Emin ELMACI (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Çağfer GÜLER (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Yavuz HAYKIR (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Sezen KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Kenan ÖZKAN (Altınbaş Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Selim PARLAZ (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)

Dr. İbrahim SARI (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Erdal TAŞBAŞ (Akdeniz Üniversitesi/TÜRKİYE)

Amaç ve Kapsam

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir. Yayımlanan makaleler için telif ücreti ödenmez. Editör, gerekli görmesi halinde makaleler üzerinde düzeltme yapabilir.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

- Mehmet Emin Elmacı** **1205**
Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal'in Adının
Tanınması ve 1919'a Gelişte Mustafa Kemal
- Günver Güneş - Müslime Güneş** **1255**
Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziyeye Sivil Temelli Direniş;
Nazilli Kongreleri
- Recep Arslan** **1281**
Atatürk'ün Balıkesir Ziyaretleri
- Süleyman Tekir** **1301**
Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken
Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)
- Nermin Zahide Aydın** **1327**
Urfa ve Çevresinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1943)
- Bayram Akça - Seher Akça** **1345**
Milas Halkevi ve Faaliyetleri
- Muhammet Güçlü** **1359**
Bodrumlu Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Teke (Antalya) Müstakil
Mutasarrıflığı
- Mehmet Korkud Aydın** **1379**
1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği:
(Fırat Gazetesi Verilerine Göre)
- Mehtap Başarır** **1417**
Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine
Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansıması
- Nadir Yurtoğlu** **1449**
İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Deniz Ulaşımı (1938-1950)

Umut Karabulut	1475
Cumhuriyet Tarihçiliğinin Düşündürdükleri Üzerine	
Zafer Tangülü - Ozan Karpınar	1487
T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri	
Tahir Kodal	1507
Adnan Menderes Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri (1950-1960)	
Efe Sıvış	1525
Türk – Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye	
Hasan Taner Kerimoğlu	1545
İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Bir Rum Aydını: Yorgaki Effimianidis ve Eserleri	
Yaşar Arslanyürek	1563
Halil (Kut) Bey’in Trablusgarp Savaşı’ndaki Faaliyetleri	
Mithat Aydın	1587
Osmanlı Makedonyasında Slavist Bulgar Komita Faaliyetleri	
Başak Ocak	1607
Osmanlı Dönemi’nde Faaliyetlerini Sürdüren İzmir’deki Gayrimüslim Hastaneleri	
Resul Yavuz	1625
Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri	
Elçin Yılmaz	1651
İngiliz Resmi Belgeleri ve İngiliz Basınında Adana Olayları- 1909	

Mehmet Ak	1671
19. Yüzyılın Son Çeyreğinde İngiliz Gezgin'in Gözlemlerine Göre Bir Yörük Beyi	
Bülent Çelik	1683
Yeniçerilerin Esnaflaşmasında Orducu Görevinin Rolüne Dair Bazı Tespitler	
Özel Bölüm: Kemal Daşcıoğlu Anısına	1701
Yazım Kuralları	1702

TAKDİM

Değerli bilim insanları, Belgi Dergisi 18. sayısında, tarihimize ışık tutan 22 araştırma makalesi ile akademi dünyasının karşısına çıkıyor.

Bilindiği gibi Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı, Türk İstiklâl Harbi'nin en önemli dönüm noktalarından biridir. 19 Mayıs 1919, Anadolu'daki çoban ateşlerinin “vatanın bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı” yolunda meşru bir Millî Mücadele'ye dönüşmesinin başlangıcıdır. İstiklâl Harbimizin başlangıcının 100. yılında Başkomutan, ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ü ve aziz milletimizin bağımsızlığı için şehadet mertebesine erişmiş şehitlerimizi ve kahraman gazilerimizi şükranla, minnetle, rahmetle anıyoruz.

Belgi Dergisi'nin 18. sayısı bu tarihî olayın 100. yılı anısına yayınlanmaktadır. Davetimize uyarak çok değerli çalışmaları ile bu sayıya katkı veren akademisyenlerimize sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Saygılarımla...

Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Merkez Müdürü

KAMUOYUNA YANSIMASI ÇERÇEVESİNDE MUSTAFA KEMAL'İN ADININ TANINMASI VE 1919'A GELİŞTE MUSTAFA KEMAL

WITHIN THE FRAMEWORK OF REFLECTION TO PUBLIC OPINION
RECOGNITION OF THE NAME OF MUSTAFA KEMAL AND ON
ARRIVAL IN 1919 MUSTAFA KEMAL

Mehmet Emin ELMACI*

Geliş Tarihi/Received:12.05.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 27.06.2019

ELMACI, Mehmet Emin, (2019), "Kamuoyuna Yansımaları Çerçevesinde Mustafa Kemal'in Adının Tanınması ve 1919'a Gelişte Mustafa Kemal" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1205-1254.

Öz

Mustafa Kemal (Atatürk), 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a yola çıktığında kamuoyu tarafından bilinen ve tanınan bir kişiydi. O'nun kamuoyunda tanınmasının ilk aşaması da Trablusgarp Savaşı'ndaki yerli ve yabancı basında çıkan fotoğrafları ve adından söz edilmesidir. Bizim için değerli olan konu, bugün herkesin bildiği bu fotoğrafların ve haberlerinin ilk ne zaman ve nerede yayımlandığının ortaya çıkartılmasıdır. Bu makalemizde; öncelikle Trablusgarp Savaşı sırasında yeni bulduğumuz bulgularla Mustafa Kemal'den söz eden bilinen ilk fotoğrafı ve ondan söz eden ilk haber bilim dünyasına tanıtılacaktır. Sonuçta ise; 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelişi sırasında basında Mustafa Kemal Paşa ile ilgili bulabildiğimiz örnekler çerçevesinde kamuoyunda adının nasıl geçtiği gösterilecektir. Samsun'a çıkışı öncesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Vahdettin ile selamlık görüşmeleri ve gazetelere verdiği mülakatlar üzerinden de kamuoyunda tanınmış bir kişi olduğu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Trablusgarp, Vahdettin, Samsun'a Çıkış, Meşrutiyet Basını

Abstract

Mustafa Kemal (Atatürk) was known and recognized by the public when he left for Samsun on 19 May 1919. The first stage of his recognition in the public opinion is the emergence of his photographs in the national and foreign press and his name in the Battle of Tripoli. The valuable issue for us is to reveal when and where these photos and news are published first and foremost. In this article; firstly, the first known photo that mentions Mustafa Kemal through the findings we have just discovered during the Tripoli War and the first news that speaks about it will be introduced to the world of science. As a result; during his visit to Istanbul on November 13, 1918, in the press will be shown how Mustafa Kemal Pasha's name was mentioned. Prior to his departure from Samsun, Mustafa Kemal Pasha will be revealed to public opinion through his interviews with Vahdettin and the interviews he gave to the newspapers.

Keywords: Ataturk, Tripoli, Vahdettin, Exit To Samsun, Constitutional Press

*Dr.Öğretim Üyesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. emin.elmaci@deu.edu.tr. (orcid.org /0000-0002-7336-3561)

A-Giriş

Bir insanın tanınmasının en önemli göstergesi, yaşadığı dönemde yaptıklarının adı ile beraber kamuoyuna yansımalarıdır. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve Türkiye'ye, gerçekleştirdiği devrimlerle çağ atlatan Mustafa Kemal Atatürk'ün de hayatı ve başarıları, doğumundan ölümüne kadar belgeleriyle, tanıkların anlatımlarıyla ve fotoğraflarıyla bugüne kadar birçok alanda ortaya çıkarılmıştır. Bugün O'nun yaşamı süresince çekildiği birçok fotoğraf, herkes tarafından bilinmektedir. Ancak; bizim için önemli olan Mustafa Kemal'in adı ve fotoğrafının ilk olarak basına nerede, nasıl yansıdığı olacak ve bunun üzerinden de Mustafa Kemal'in kamuoyunca tanınıp tanınmadığını ortaya koyacağız. Böylece, daha bir kurtuluş savaşı vermeden, Cumhuriyeti ilan etmeden ve yeni bir devlet kurup, devrimleriyle ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırıp tarihe geçmeden önceki tanınırlığı, üzerinde duracağız.

Bu konuda en önemli kaynağımız da dönemin yerli ve yabancı basını olacaktır. Dönem dönem yapılan çalışmalarda; Mustafa Kemal'in adının, fotoğrafları ile basında bilinen, ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki başarılarının o dönem nasıl tarihe geçtiğini ortaya koymak için başlayan çabalarımız, zamanla Mustafa Kemal ile ilgili yazılı ve görsel basına yansıyan ilk örnekler kadar gitti. Buradaki amacımız da, daha bir İstiklal Savaşı'nı vererek, yurdu düşman işgalinden kurtarıp, halkın gönlüne koparılamayacak şekilde girmesinden ve ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine çıkartıp halkın zihnine de devrimleriyle yer etmesinden yıllar önce, tanınan bir kişi olduğunu ve bilindiğini ortaya koymak oldu.

Dönemin gazetelerini olanakları elverdiği oranda baştan sona taradığı bilinen tarihçi Prof. Dr. Zeki Arıkan'ın da haklı olarak belirttiği gibi "*Mustafa Kemal'in halk tarafından tanınıp tanınmadığı sorunsalı*" burada devreye girmekteydi.¹ Arıkan'ın gazeteleri tarayarak Mustafa Kemal'in nasıl tanındığını ortaya koyduğu çalışması, bizim için bir ilk örnek oluşturmuştu. Arıkan, çalışmasında Eric J. Zürcher'in, Mustafa Kemal ile ilgili; onun Çanakkale öncesi İttihatçı subaylarca tanındığını belirtmesine rağmen "*ama halk onu tanımıyordu*"² cümlesine de karşı çıkmıştı. Bizim bu çalışmamızda da görebildiğimiz çerçevede Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından önce halk ve kamuoyu tarafından tanınıp tanınmadığı sorusuna yanıt aranılarak³ bu süreç ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.⁴

B-Mustafa Kemal'in İlk Tanınırlık Örnekleri

Mustafa Kemal'den adı geçmemesine rağmen ilk söz eden kaynak, Faik Reşit Unat'ın ortaya çıkardığı 1912 tarihli Selanik'te basılmış bir ders kitabı idi.⁵ Faik Reşit Unat,

1 Bu konu ile ilgili bknz. Zeki Arıkan "*Yeni Gün'ün Müsabakası'nda Mustafa Kemal Paşa*" *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt. III/11 (1993). Ss. 243-258.

2 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005.

3 Mustafa Kemal'in 1912 ile 1917 arası tanınması çok daha geniş bir yazıyla bilim dünyasına sunulacaktır. Bu nedenle bu dönem ilk örnekleriyle kısaca geçildikten sonra; özellikle 1918 yılı baz alınacaktır.

4 Arıkan, "*Mustafa Kemal'in Çanakkale'den önce halk arasında tanınmadığı acaba doğru mudur? Doğru değilse, Zürcher'in iddiasını çürütecek belgeler, kanıtlar var mıdır? Varsa, bunlar nelerdir? Halkın Mustafa Kemal'i tanıyıp tanımadığını anlamak için dönemin basın-yayın organlarının sistemli bir biçimde taranması gerekmez mi? Bir gazetenin kösesine sıkışmış bir haber, bir dergide çıkan resim bu bağlamda şüphesiz çok şey ifade etmektedir. Dönemin gazete ve dergileri bu açıdan incelenmemiştir. Ancak birçok yayının günümüze ulaşmadığı, elde var olan gazete ve dergilerin de çok dağınık yerlerde bulunduğu göz önüne alınırsa, böyle bir çalışmanın zorluğu kendiliğinden ortaya çıkar.*" Arıkan, *a.g.m.* s.243. diyerek bu çalışmasında önemli bulgular vermiş ve tarihçilere de yol göstermiştir. O'nun, basının araştırmacılara ulaştırılmasında teknolojinin de tam gelişmediği dönemde yaptığı bu önerisiyle başladığımız Mustafa Kemal'in tanınması sorunsalının, artık birçok eski yazı süreli yayınlara ulaşılmadaki kolaylığa rağmen bugün de hala tam olarak bitirilmiş olacağını sanmıyoruz. Bu nedenle hala araştırmalara devam edilmesi gerektiğini de düşünüyoruz.

5 Faik Reşit Unat, "*Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılabının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge*" *Belleten*, Cilt: XXVI, Sayı:102, Yıl.1962 Nisan, s. 344. Arıkan, kitapta Resneli Niyazi, Enver ve Eyüp Sabri'nin isimlerinin geçmesine rağmen, Mustafa Kemal'in adı ile anılmamasını onun "*Ordunun siyasetten çekilmesi*" düşüncesine,

tesadüfen sahafta bulduğu “Yeni Usül Talim-i Kıraat” kitabının 5.cildindeki bir makalede gördüğü “Beşinci Ordudan Üçüncü Ordu’ya nakled[il]en bir Erkan-ı Harp Zabiti, Mekteb-i Tıbbiyeden tard edilmiş Şam’da ticaretle iştigale başlamış bir zat ile (Hürriyet Cemiyeti) teşkiline karar verdiler. Bu cemiyete Selanik’te bir şube açmağa çalıştılar. Hemen bazı gençlerle görüşerek nihayet cemiyetin esasını kurdular. Fakat bu cemiyet de itsaaya muvaffik olmaksızın kaldı. Sınıf rüfekasından bazı gençlerle, şimdi birer mevki-i mübeccel ihraz eden zevat-ı âliyeden bazılarıyla görüştü”⁶ cümlelerinin üzerine gitmiş ve buradaki “5.Ordudan 3.Ordu’ya nakled[il]en bir Erkan-ı Harp Zabiti”nin, Şam’a giden ve orada Tıbbiye’den uzaklaştırılan tüccardan Mustafa Bey ile birlikte bu cemiyeti kuran Mustafa Kemal olduğunu, kaynaklarıyla ortaya koymuştu.⁷

Bugün herkesin rahatlıkla bulabildiği Mustafa Kemal’in ilk kez bir Türk basınında çıkan fotoğrafları ise; Trablusgarp Savaşı yıllarında çekilenlerdi. İtalya’nın 1911’de Trablusgarp’ı işgal etmesiyle başlayan bu savaşta, Osmanlı Devleti adına “gönüllü mücahit” adıyla birçok arkadaşı ile birlikte bulunan Mustafa Kemal’in iç ve dış basında ama bu kez adı ile birlikte çıkan ilk fotoğraflarının merkezi olacaktı.

Trablusgarp’a gidenlerin anılarından anlaşıldığına göre; hükümet Trablusgarp’a resmen bir ordu gönderecek güçte değildi ve oraya gidecek olan subaylara da başta Mahmut Şevket Paşa olmak üzere, gizli olarak her türlü yardımın yapılacağı da vaat edilmişti.⁸ Böylece, Gazeteci Mustafa Şerif takma adıyla İstanbul’dan 15 Ekim 1911 tarihinde arkadaşları Ömer Naci, Hakkı ve Yakup Cemil ile yola çıkan Mustafa Kemal⁹, yolda hastalanınca Mısır İskenderiye’ye geri dönmüş ve iki hafta süren hastahane süreci sonrası, Nuri (Conker) ve Fuat (Bulca) ile birlikte¹⁰ 9 Aralık 1911 tarihinde Mısır’dan Libya topraklarına girmişti.¹¹ Bu arada da 27 Kasım 1911’de de Kolağalığından Binbaşılığa terfi ettirilmiş¹² 12 Mart 1912’de de tüm Derne kuvvetleri komutanlığına atanmıştı.¹³

Tespit edilebilen Mustafa Kemal’in Türk basınındaki adının da verildiği, bilinen ilk fotoğrafının tarihi, Rumi 15 Mayıs 1328 yani Miladi 28 Mayıs 1912 idi.¹⁴ Trablusgarp Savaşında çekilmiş olan bu ilk fotoğraf, İttihat Terakki’nin yayın organlarından olarak

cemiyet üyelerinin kuşkusuna bağlamıştır. Arkan, a.g.m., Dpnt.2, s. 244.

6 Osman Şevki Yeni Usül Talim-i Kıraat. Kemal-ı Milliye ve Fezail-i İnsaniye, 5.Kısım, 2.Tab. Yeni Asır Matbaası, 1330, s.264. Kitap Selanik’teki Terakki Mektebi öğrencileri için yine Selanik Terakki Mektebi Muallimlerinden Osman Şevki Bey tarafından yazılmıştı.

7 Unat’ın söz ettiği ve Mustafa Kemal’in de 1922 yılında Vakit gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman’a verdiği mülakatta “Mekteb-i Tıbbiye’nin son sınıflarında iken siyasetle iştigalinden dolayı üç sene kalabentliğe mahkûm olmuş, sonra Şam’a gelmiş, ticarete başlamış” dediği Tüccar Mustafa daha sonra I.TBMM’nde de Kozan mebusu olacak olan Dr. Mustafa Bey (Mustafa Elvan Cantekin) idi. Tekin İdem “I. Dönem TBMM’de Kozan Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri” Tarih ve Gelecek Dergisi, Ağustos 2016, Cilt 2, Sayı 2, s. 105. Cantekin; Abdülhamit yönetimine karşı eylemleri nedeniyle tutuklanmış, yapılan yargılama sonunda 2 Nisan 1900’de (3) yıl kürek cezasına mahkûm olmuş ve okuldan çıkartılarak, cezasını İstanbul Umumî Hapishanesinde tamamladıktan sonra da 22 Mart 1903’te Şam’a sürgüne gönderilmişti. Orada geçimini sağlamak için kitap dahil her şeyin satıldığı küçük bir dükkân açmıştı. Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 1.Dönem, 1919-1923, 3.Cilt., TBMM Yayınları, Ankara, 1995, s.684.

8 Hale Şivgin, Trablusgarp Savaşı Ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, TTK Yayınları, Ankara, 1989. s.73.

9 Hüsnü Özlü, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı İtalya Harbi’nde(1911-1912) Trablusgarp’ın İşgali ve Derne Muharebelerinde Binbaşı Mustafa Kemal” Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.5, Sayı.16, 2014, s.251.Trablusgarp’a gidenler hakkında bkz. Nevzat Köseoğlu, Şehit Enver Paşa, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2013.

10 Hale Şivgin, a.g.e., s. 188.

11 Orhan Koloğlu, Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Türk Subaylar, Basın Yayın Genel Md. Ankara 1979, s..9. Mustafa Kemal Trablusluları “buradaki vatandaşlar” ve “kendisi için her türlü tehlikeyi göze alan evlatlar” olarak nitelemiş ve onlar sayesinde vatanın esenliğe kavuşacağı inancını da belirtmişti. Şerafettin Turan, Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam Ve Kişilik, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004., s.104.

12 Şerafettin Turan, Atatürk, s.107

13 Orhan Koloğlu, a.g.e., s..12

14 EK.1, Bu fotoğraf şu ana kadar Mustafa Kemal Atatürk’ün bilinen adı olmadan ilk fotoğrafı olmaktadır. Bugüne kadar bilinen Türk basınındaki ilk fotoğrafları, yine Şehbal’de 1912 Haziran ayındakilerdi.

bilinen ve 15 günde bir çıkan Şehbal gazetesinin 53. sayısında idi.¹⁵ Daha ilginç ise aynı fotoğrafın iki üstünde; sıralamada adının geçtiği ama fotoğrafının benzemediği bir fotoğrafın da kullanılmasıydı.¹⁶ Derginin Mustafa Kemal'i "*Derne Kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey*" olarak tanıttığı sayısının¹⁷ önemini artıran ise fotoğrafların olduğu sayfada yayınlanan ve Mustafa Kemal'in adının da geçtiği bir makale ve o makalenin sahibinin de o zaman Aydın mebusu olan Yunus Nadi olmasıydı.¹⁸

Yunus Nadi, "*Osmanlı Hamasetinden Levhalar*" başlıklı makalesinde "*yedi ayı müteceviz bir zamandan beri Trablusgarp ve Bingazi kazalarında, bütün insanıyet alemini hayran bırakan*" olayların olduğundan söz ederek, konumuz açısından önemli bir bilgi vermektedir. Yunus Nadi, "*Bu ulvi maceranın hayretbahşa [hayret veren] tafsilatını bilmeyen Osmanlı kalmamıştır. Yabancılar ise, vaka-yı cariyeyi [olan olayları] her gün daha ziyade müttehir [şaşkın] ve daha ziyade hayran olarak takip ediyorlar*"¹⁹ diyerek Trablusgarp'da bulunan ve bu sayıda fotoğraflarının verildiği Enver Bey ve Mustafa Kemal Beylerin herkes tarafından tanınmış olduğunu vurguluyordu.

Aynı sayfanın en altındaki bilinen en erken fotoğrafı olacak olan fotoğrafta; yerde mitralyöz ve toplar arasında oturan askerler "*Düşmandan ahiren alınan mitralyözler ve toplardan bir kaç*" başlığıyla verilmiş ve o fotoğrafta Mustafa Kemal'i, yerde otururken görmekteyiz. "*Derne'de derbeder düşmana derd ve ders veren bahadır safdarlara bir nazar.*" alt başlığı ile verilen fotoğrafta Mustafa Kemal, adı verilmeden resmedilmişti.

Şehbal'in bu sayısının konumuz açısından en önemli kısmında ise; ilk kez Mustafa Kemal'den adıyla da söz edilmesidir. Yunus Nadi; bu önemli yazısında Trablusgarp'daki bu kahramanlara örnek olarak, Mustafa Kemal'den özellikle söz etmiştir. Yunus Nadi bu önemli yazısında "*Mesela Osmanlı ordusunun gözbebeklerinden Erkan-ı Harbiye zabıtlarından Mustafa Kemal ve Nuri Beyler*"²⁰ haklarında *malumat-ı müstakile vereceğiz.*"²¹ diyerek tanıtımını yapmıştı. Yunus Nadi, 3 yıl sonra Çanakkale Savaşı sırasında da başarılarından dolayı, aynı şekilde Mustafa Kemal'i tanıtacak gazetenin başında olacaktı. Sonuçta Mustafa Kemal'in hem adı hem de fotoğrafı en erken tarihte bir Türk basınında yer almış oluyordu.

Mustafa Kemal'in Türk basınında ilk kez adının ve fotoğrafının Şehbal'de yayınlanması sonrasında; Batı'daki bir gazetede de hem de adı ile ilk fotoğrafı, Fransız L'Illustration dergisinin 22 Haziran 1912 tarihli sayısında yine Trablusgarp'daki fotoğraflarından

15 Şehbal, 15 Mayıs 1328, Sayı 53, s.83. Şehbal 1 Mart 1909'dan başlayıp 15 Temmuz 1914 tarihine kadar çıkan, 15 günde bir yayımlanan II. Meşrutiyet'in önemli kültür ve magazin dergilerindendi. "*Her şeyden bahsedene*" derginin sahibi ve müdürü H.Sadettin Arel'dir. Bknz. Bora Uymaz, Şehbal'de Musiki Yazıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.

16 Yunus Nadi "*Şehbal idaresine arz ettiğim*" diyerek kendisinin verdiği fotoğrafı belirlediği fotoğraflardan en üstteki "*Yerde oturanlardan (sağdan itibaren sıra ile; Süvari yüzbaşısı Reşit Bey, Piyade Mülazımı Murad Bey, Erkan-ı Harp Reisi Yüzbaşı Nuri Bey, Derne Kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey, Jandarma Bölük Kumandanı Ali Bey, gönüllü mücahid Meclis-i Ayan katiplerinden Saadetin Bey, ayaktaki pantolonlu zevat; sağ köşedeki Topçu Yüzbaşı Şükrü Bey, sol taraftaki Topçu Mülazımı Sadık Bey*" şeklinde Mustafa Kemal'in adı geçmesine rağmen, fotoğrafın Mustafa Kemal'in o dönemdeki haline benzemediği görülmektedir.

17 Şehbal, 15 Mayıs 1328, Sayı 53, s.83. Şehbal, sayfanın en altında ek olarak fotoğrafların net olmadığını "*Şu sayfadaki makaleye ait olan resimlerin aslı donukça olduğu için klişeleri pek vazih (açık) çıkmamıştır.*" şeklinde açıklamıştır.

18 Yunus Nadi, bu yazısını yazdığı günlerde İstanbul Mebusan Meclisinin II nci dönemi için 1 Mayıs 1912'de yapılan seçimde Aydın'dan Milletvekili olmuştu. *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 1.Dönem, 1919-1923*, 3.Cilt., TBMM Yayınları, Ankara, 1995, s. 530.

19 Şehbal, 15 Mayıs 1328, Sayı 53, s.82.

20 Nuri Conker.

21 Yunus Nadi bu kısımda özellikle İbrahim Süreyya'dan çok daha ayrıntılı söz etmiştir. Süreyya Yiğit, Amasya, Erzurum ve Sivas'ta Mustafa Kemal'in yanında yer alacak ve I.TBMM'nde de milletvekili olacaktır. Bknz. Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

yayımlanmıştı.²² L'illustration, bu 3617 sayısının 564. sayfasında, Şenusi Şeyhlerinin Enver Bey'i çadırında selamladıkları 27 Nisan tarihli karşılama töreni görüntülerini vermiş ve orada da dört fotoğrafın ortasında Mustafa Kemal Bey ile Enver Bey'i birlikte resmederek altına da "Enver Bey ve Mustafa Kemal"²³ yazısını yazmışlardı.

Gazete "Derne Önünde Ayn El Mansur Kampında Sultan'ın Töreni"²⁴ alt başlıklı resimde Senusi şeyhlerinin Enver Bey'i selamlamalarını verirken "Cyrenaica'da yol ve savaş notları"²⁵ başlığının altında da ana başlık olarak; "Enver Bey'in Kampında" başlığını vermiş ve ayrıntılara da girmişti.²⁶ Enver Bey'in Meşrutiyet'in oluşmasındaki etkisinin daha ağırlıklı verildiği bu bölümde Mustafa Kemal'in adı tören sırasında "subayların delegasyonu eşliğinde, Kızılay Başkanı ile birlikte komutan Mustafa Kemal'in de Enver Bey ile selamlaşmaya geldiği" şeklinde geçmişti.

Gazete iki sayfa sonra bu kez de 27 Nisan töreninde; Senusilerin Osman Efendi²⁷ önderliğinde yaptıkları geçit törenini geniş olarak paylaşmış ve Derne önlerinde Ayn El Mansur'da, Türk-Arap kampındaki törenden izlenimleri verirken de Enver Bey ile geçit resminde fotoğraflanan Mustafa Kemal'i "Başkomutan Enver Bey ve ekibi"²⁸ içerisinde göstermişti.²⁹ Daha önemlisi ise; sol alt tarafta, geçit törenini bir adım önde at üzerinde izleyen Enver Bey ile bir adım arkasında Mustafa Kemal'in ve onun bir adım gerisinde duran Nuri Bey'in isimlerinin verilmiş olmasıydı.³⁰

Yusuf Hikmet Bayur'a göre; Trablusgarp savaşı sürecinde en başarılı komutan Mustafa Kemal idi. Buna rağmen onun adının tam kamuoyunda etkili olmamasının nedenini "İttihat Terakkinin çoğunlukta bulunduğu Mebusan Meclisinde siyasanın savaş gibi en kutsal işlere kadar sokulduğunu göstermesi bakımından Meclisin 4 Mayıs 1912 günlü bir kararı"³¹ üzerinden örneklemektedir. Bu süreçte; Mebusan Meclisi'ndeki 21 Nisan 1328-4 Mayıs tarihli oturumda; Bingazi Mebusu Yusuf Şetvan, Trablusgarp halkının katkısı nedeniyle söz alan Trablusgarp Mebusu Mahmut Naci Bey'in, Meclisin "harpteki mücahitlerimizi

22 L'illustration, Samedi 22 Juin 1912, No.3617.s. 546. "Enver Bey et Mustapha Kamel"

23 Burada Mustafa Kemal'den "Mustapha Kamel" olarak söz edilmiştir. Fotoğrafların çekiminin de Kamil Efendi'ye ait olduğu eklenmiştir. L'illustration'un bu fotoğrafı, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk kez, Koçak Yayın Grubu tarafından çıkarılan 'Basında Mustafa Kemal Atatürk (1912-1938)' adlı kitapta yer aldı. Basında Mustafa Kemal Atatürk (1912-1938) Haz. Şefik Memiş, İsmail Şen, Murat Arslan, 3.Baskı, 2016. Bu kitaba ulaşmamızı sağlayan Şefik Memiş'e ve ilk kez bu kitapta yayımlanan L'illustration dergisinin orijinalini görebilmemde katkıları olan Onur Okur'a teşekkürlerimi sunuyorum.

24 L'illustration, Samedi 22 Juin 1912, No.3617.s. 546. "La fête du Sultan au camp d'Ain el Mansour, devant Derna".

25 L'illustration, Samedi 22 Juin 1912, No.3617.s. 546. "Notes de route et de guerre en Cyrénaïque". Cyrénaïque Libya'nın doğu bölgesine verilen ve Altın Diyar diye nitelendirilen bir isimdir. Bu konuda geniş bilgi için bakınız. Orhan Koloğlu, "Un Projet de Colonisation de la Cyrénaïque a la Fin 19e siècle et la Creation du Mythe D'Eldorado" Arap Historical Review for Ottoman Studies, Ağustos 1994, No.9/10. Ss. 153-160

26 L'illustration, Samedi 22 Juin 1912, No.3617.s. 546. "Au Camp De Enver Bey" Gazetenin, Enver için "Bey" unvanını kullanması dikkat çekicidir. Bu da Enver Bey'in Halife ile akraba olmasından ve Halifeyi teslim etmesinden kaynaklanmaktaydı.

27 Senusiler arasında Osman Mehdi olarak bilinen ama aslında The Daily Chronicle'da gazeteci olan İngiliz John Warren Stuart Smallwood, bu fotoğrafın en sağ altında L'illustration tarafından Osman Efendi ve parantez içinde de gerçek kimliği olan (J. W. Stuart Smallwood) olarak tanıtılmıştı. Osman Mehdi, Kodak kamerasıyla birçok fotoğraf çekirmiş ve L'illustration dergisine göndermiştir. Daha sonra Trablusgarp'ta çatışmada öldürülmüştü. Bknz, Charles Stephenson, A Box of Sand; The Italo-Ottoman War 1911-1912, The Tattered Flag Press, England, 2014 s.s. 238- 239.

28 L'illustration, Samedi 22 Juin 1912, No.3617.s. 548-549. "Le commandant en chef Enver Bey et son état-major" EK.2

29 L'illustration, Samedi 22 Juin 1912, No.3617.s. 548-549. "One Grande revue au camp Turco-Arabe d'Ain el Mansour, Devant Derna"

30 Yine burada ilginç olan Enver'den ve Nuri'den "Bey" olarak söz edilmesine karşılık "Mustafa Kemal" denilmesi ve "Chef de Corps" yani Kolordu Komutanı anlamındaki "C¹" kısaltmasının kullanılmasıydı.

31 Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

hararetle selâmlamasını ve milletin tercüman-ı hissiyatı olmasını teklif" etmesi üzerine sonrası söz almış ve "Efendim, birkaç güne kadar inşaallahu taâlâ gerek Trablusgarp'ta, gerek Bingazi'de bulunan mebusanı kıram teşrif edecekler." Dedikten sonra "İttihad ve Terakki Cemiyeti muhteremesine ve erkânı asliyesinden bulunan Enver, Fethi, Halil³², Aziz³³ beyefendiler ile muharebenin bidayetinden beri hissiyatı âliyye ve muavenat ve himematı fevkalâde ibraz eden Mısırlı kardeşlerimize ve mevki-i harpte bulunan rüfekayı muhterememize Meclisçe beyan-ı teşekkürat edilmesini"³⁴ teklif eylemişti. Alınan karar gereği telgraf, 8 Mayıs 1912'de Trablus ve Bingazi Kumandanlıklarına telgraf çekilerek bildirilmişti. Enver Bey de bu telgrafa cevaben; aynı gün tarihli bir telgraf ile teşekkürlerini bildirmişti³⁵. Bu noktada Trablusgarp'daki başarılarının bilindiği bir ortamda, Mustafa Kemal'in adının geçmemesi de Enver Bey'in ön plana çıkartılmasından kaynaklanmaktaydı.

Mustafa Kemal ile ilgili Trablusgarp Savaşı sonrası Türk gazetelerindeki bir başka haberin yılı da 1913'tür. Mustafa Kemal'in İzmir'e gelişini 22 Eylül 1913 tarihli İzmir gazetesi Anadolu, Vilayet Havadisleri kısmında "Mustafa Kemal Bey" başlıklı küçük bir haber olarak vermişti.³⁶ Bu İzmir ziyareti, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele öncesi son İzmir seyahatiydi³⁷ ve Yusuf Hikmet Bayur'a göre de bu gezide, daha sonra onunla birlikte çalışacak ve onun son Dışişleri Bakanı olacak olan Tefvik Rüştü Bey (Aras) de bulunmaktaydı.³⁸ Gazetenin daha 1913 gibi erken bir tarihte Mustafa Kemal'den söz eden bir haber vermesi önemlidir ve onun en azından kamuoyunda tanındığının bir göstergesidir. Zira daha önce söz ettiğimiz gibi Mustafa Kemal'in Trablusgarp fotoğrafları, hem dış hem de iç basında adından da söz edilerek kamuoyuna yansımıştı. Bu nedenle bu haberin yayımlanmış olması kadar haberin içeriği de önemlidir.

Anadolu gazetesi Mustafa Kemal'in İzmir'e gelişini aynen şu şekilde vermişti. "Bingazi muharebatı esnasında Derne ve Tobruk kumandanlığı vazifesini kemal-i muvaffakiyet ve celadette ifa edip bilahare Bolayır Ordusu Erkân-ı Harbiye riyasetine tayin buyrulup harekât-ı ahirede fevkalade ibraz-ı faaliyet eyleyen erkan-ı harb binbaşısı Mustafa Kemal Bey'in bera-yı tedbil-i hava şehrimizi teşrif eyledikleri istihbar olunmuştur. Gazetemiz bu muhterem askere beyanı hoşamede eylemeği vicdanı bir vazife, telakki eyleriz."³⁹ Denilen haberde; öncelikle Mustafa Kemal'in Trablusgarp Savaşı'nda Derne ve Tobruk kumandanlığındaki görevini tam bir başarı ve kahramanlıkla tamamladığı belirtiliyordu⁴⁰. Ardından Mustafa Kemal'in Bolayır Ordusu Erkan-ı Harbiye Başkanlığına tayin edilişi ve sonraki harekette de fevkalade bir faaliyet gösterdiği ekleniyordu.

32 Halil (Kut). Enver Paşa'nın amcası.

33 Misri Ali Aziz, Osmanlı subayıdır. 1914 'de I.Dünya Savaşı başladığında, İngilizlerle görüşerek bir Arap devleti kurulmasını için çıkartacağı isyana İngilizlerden destek istemiş, ancak Şerif Hüseyin'e verilen destek sonrası bir süre isyana katılmışsa da daha sonra İspanya'ya sürülmüştü. Şit Tufan Buzpınar "Misri Ali Aziz" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.30, 2005, İstanbul, s. 2.

34 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, (21 Nisan 1328-5 Mayıs 1912), Devre.2, Cilt.1, İçtima Senesi.1, s. 9. 21 Nisan 1328 oturumunda Neşet Bey olmamasına rağmen, 26 Nisan 1328 tarihli oturumda bir önceki oturumun özeti yapılırken bu kişiler arasına "kumandanlardan Neşet Paşa" da eklenmiştir. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, (26 Nisan 1328-9 Mayıs 1912), Devre.2, Cilt.1, İçtima Senesi.1, s.16.

35 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, (30 Nisan 1328-13 Mayıs 1912), Devre.2, Cilt.1, İçtima Senesi.1, s.31.

36 *Anadolu*, 22 Eylül 1913(9 Eylül 1329- 20 Şevval 1331) Pazartesi. Bu önemli haber de ilk kez Zeki Arıkan tarafından ortaya konulmuştu. Anadolu Gazetesinde ki bu haber Mustafa Kemal'in dördüncü kez İzmir geliyordu. Ancak bu geliş ile hiçbir yerde kaynak olmadığı gibi Mustafa Kemal de bu İzmir seyahatinden söz etmemiştir. Arıkan, *a.g.m.*

37 Melih Tinal, "Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir'deki Yankıları" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.21

38 Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk*, s. 57.

39 *Anadolu*, 22 Eylül 1913(9 Eylül 1329- 20 Şevval 1331) Pazartesi.

40 Mustafa Kemal'in Derne'de gözüne kireçtaşı kaçması sonrası tek gözünü kapatarak büyük bir saldırı ile İtalyanları püskürttüğü Kasriharun Taarruzu...

Anadolu'nun haberinde görüldüğü gibi Mustafa Kemal Derne'deki başarıları ile tanınıyor ve önemli olarak görülüyor ki gazetede İzmir'e gelişinde bu muhterem askere "*beyan-ı hoşamedî eylemeyi*" yani "*hoş geldin demeyi*" bir vicdani görev olarak düşünmüştü. Aynı şekilde Mustafa Kemal, Sofya Ataşemiliteri olduğu döneme kadar Dimetoka ve Edirne'nin geri alınışında da hizmetleri olmuştu ki gazete haberindeki "*Bolayır Ordusu Erkân-ı Harbiye riyasetine tayin buyrulup harekât-ı ahirede fevkalade ibraz-î faaliyetinde*" bulunduğunu belirttiği o "*sonraki hareket*"ın Edirne'nin kurtuluşu olduğunu tam olarak anlayabilmemiz için de; kronolojik olarak gitmemizde fayda vardır.

Mustafa Kemal, Tobruk ve Derne bölgesinde Tobruk savaşını kazanarak İtalyanlara karşı başarılar elde etmiş, ardından 6 Mart 1912 tarihinde Derne komutanlığına atanmıştı.⁴¹ Balkan Savaşı'nın başlaması nedeniyle İtalya ile yapılan 18 Ekim 1912 tarihli Uşi Antlaşması sonrası ise Trablusgarp İtalya'ya bırakılınca, 24 Ekim'de Derne'den ayrılmış⁴² ve 10 Kasım 1912 tarihinde Mısır'a geçtiğinde de burada Selanik şehrinin düştüğünü haber almış ve Avusturya-Romanya yolu ile İstanbul'a geri dönmüştü⁴³.

11 Kasım 1912'den itibaren görevi ise 14 Ekim 1913'e kadar Gelibolu yarımadasında Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Şubesi Müdürü idi.⁴⁴ Gücün kumandanı Bahri Sefid Kuvayı Mürettebe Kumandanı olan Fahri Paşa, Erkan ı Harbiye Reisi (Kurmay Başkanı) Mustafa Kemal'in arkadaşı Binbaşı Ali Fethi (Okyar) Bey⁴⁵, Harekât Şube Müdürü ise Binbaşı Mustafa Kemal (Atatürk) Bey'di.⁴⁶ Mustafa Kemal'in bu göreve tayin tarihi 25 Kasım 1912'dir.

Mustafa Kemal'in basında ismi kullanılarak, hakkında haberin yapıldığı Anadolu gazetesi haberinin tarihinin 22 Eylül 1913 olduğunu düşünürsek; İzmir'e bu gelişi Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Şubesi Müdürü görevindeyken ve 27 Ekim 1913 tarihinde atanacağı Sofya Ateşemiliterliği görevinden⁴⁷ de hemen önceki bir tarih olduğu görülmektedir.

O dönemde Edirne'nin kurtarılması için bir taarruz yapılması gerektiğini ilk düşünen ve tasarlayan Mustafa Kemal olduğu için Edirne'nin alınışında onu öne çıkartmak istemeyen ve Enver Paşa'yı destekleyen İttihatçıların planlamasıyla Edirne'ye ilk girme şerefi de Enver Paşa'ya bahşedilmiştir⁴⁸. Edirne şehrine ilk giren kıtalar Bolayır Kolordusu'nun, yani Mustafa Kemal'in emrindeki birliklerdi. Fakat Edirne'nin kurtarılışı şerefini İttihat ve Terakki Cemiyeti, Enver Bey'e mal etmekte gecikmedi. Mustafa Kemal Bey, bu işin öncüsü olduğu halde, yine İttihatçılar tarafından geri planda bırakıldı.⁴⁹

İşte Anadolu gazetesinde Mustafa Kemal ile ilgili yazıdaki "*bilahare Bolayır Ordusu Erkân-ı Harbiye riyasetine tayin buyrulup harekât-ı ahirede fevkalade ibraz-î faaliyet eyleyen*" cümlelerinde kastedilen bu olayların da Edirne'nin alınışındaki bu gelişmeler olduğu da ortadadır.⁵⁰

41 Hakan Uzun, "Yazdığı Eserlerde Atatürkü Tanımak ve Anlamak; M. Kemal Atatürkün Karlsbad Hatıraları", *AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 59, Güz 2016, s.170.

42 Şerafettin Turan "Mustafa Kemal" İslam Ansiklopedisi. S.311.

43 Hale Şıvgın "Mustafa Kemal'in İlk Savaşı" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt: IV / Kasım 1987 / Sayı: 10, s.191.

44 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 1, Remzi Yayınevi, 18.Basım, 1999, İstanbul s. 153.

45 Andrew Mango, *Atatürk*, 1998, Sabah Kitapları, İstanbul, s.114. Mango bu görevin Fethi Bey tarafından verildiği tahmininde bulunmuştu.

46 Mithat Atabay, "Mustafa Kemal'in Balkan Muharebeleri Esnasında Çanakkale Bölgesindeki Faaliyetleri," *Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye, Türkiye Barolar Birliği Yayınları*, Ankara 2010, s.28

47 Uzun, *a.g.m.*, s.170.

48 Arıkan, *a.g.m.* s. 248

49 Mithat Atabay, "Mustafa Kemal'in Balkan Muharebeleri..." s.40.

50 Arıkan, *a.g.m.* s.247. Arıkan, Anadolu gazetesinin, bu haberinde Mustafa Kemal'in Edirne'nin geri alınışındaki başarısını üstü kapalı biçimde ifade etmesini bu gazetenin İzmir'de İttihat ve Terakki'nin yayın organı olmasıyla açıklamıştır. Arıkan, *a.g.m.* s. 248

17/18 Şubat 1913 tarihinde Ali Fethi Bey ile birlikte hem Edirne bölgesinin askeri durumu hem de ülkedeki siyasi durumu anlattıkları ve özellikle de Babialı Baskını ve bunu gerçekleştiren zihniyeti eleştirdikleri, Sadarete ve Genelkurmay'a yazdıkları uyarı mektubunun⁵¹ tepki görmesiyle de Enver Paşa ile araları açılacaktır.⁵² Mustafa Kemal 11 Kasım 1912'den itibaren 14 Ekim 1913'e kadar Gelibolu yarımadasında Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Şubesi Müdürü idi.⁵³ Yani gazetede de belirtilen "*Bolayır Ordusu Erkân-ı Harbiye riyasetine tayin buyrulup harekât-ı ahirede fevkalade ibraz-î faaliyet*" te bulunduğunu belirttiği o "*sonraki hareket*"ın 11 Kasım 1912'den sonraki bir hareket olduğu ortadadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 yılı kongresinde, Ali Fethi Bey'in İttihat ve Terakki'nin genel sekreter olması sonrası ortaya çıkan bu karışık süreçte Mustafa Kemal Bey ve Dr. Tevfik Rüştü Bey yapılabilecek bazı olumsuz dedikoduları önlemek için birlikte İzmir'e gitmişlerdi⁵⁴. Bayur değerli eserinde; bu gidişi, "*Bazı dedikoduları önlemek için Fethi'nin söylevinin hazırlanmasından az sonra ve kongreden önce Mustafa Kemal ile Dr. Tevfik Rüştü (Aras) İzmir'e giderler ve söylevin tepkilerini orada beklerler. Ancak hiçbir tepki olmaz ve kongre beylik sözler ve demeçler içinde sona erer*"⁵⁵ şeklinde açıklamıştı. İşte Anadolu'nun haberi bu gelişin haberi idi.

Sonuçta cemiyetin içinde emekleri geçen Mustafa Kemal ve Fethi Beyler yakın arkadaşları⁵⁶ olmasına rağmen, cemiyetin fiilen başında olanlarla anlaşamamaları nedeniyle sıkıntılı olduklarını, ancak cemiyet içinde muhalefet de yapmanın mümkün olmadığını görerek⁵⁷ ve Mahmut Şevket Paşa'nın da anılarında belirttiği gibi; Mustafa Kemal ile Enver arasındaki bu sürtüşmelerde İttihat Terakki'nin Enver Bey'i daha fazla tuttuğunun da ortaya çıkması üzerine⁵⁸ İttihat ve Terakki'den kopmamak için yurtdışına gitmeyi tercih etmişlerdi. Bu ortamda Fethi Bey'e Sofya Elçiliği teklifi gelmiş, onun da telkiniyle Mustafa Kemal Bey de Sofya'ya 27 Ekim 1913 tarihinde ataşemiliter olarak atanmıştı.⁵⁹

51 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1. (1903-1915) "*Edirne konusunda Savunma Bakanlığına Ali Fethi Bey ile Birlikte Yazdıkları Uyarı Mektubu.*" Kaynak yayınları, 1998, s. 147

52 Şerafettin Turan, "*Mustafa Kemal*" İA, s. 312.

53 Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.* Cilt 1, s. 153.

54 Mithat Atabay, "*Mustafa Kemal'in Balkan Muharebeleri...*" s.41. Mustafa Kemal 11 Ocak 1905 tarihinde Harp Akademisini kurmay yüzbaşı olarak bitirdikten sonra 30.süvari alayında staj yapmak için merkezi Şam olmak üzere 5.Ordu emrine verildiğinde (Münir Aktepe, "*Atatürk'ün Sofya Ateşeliğine kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan Münasebetleri ve bu Hususla Alakalı Bir Belge*" *Belleten*, Cilt: XXXVIII – Sayı: 150 – Yıl: 1974 Nisan, s.263.)Tevfik Rüştü ise mezun olmuş ve 4 yıl kalacağı İzmir'de doktorluğa başlamıştı. (Melih Tınal, *Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras*, DEU AİİTE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2001, s.7.) 16 Şubat 1909'da Selanik İl sağlık müdürlüğüne atanan Tevfik Rüştü ile Mustafa Kemal, İttihat Terakki'nin 1909 Selanik kongresinde tanışmışlardı (Tınal, *a.g.t.* s. 7). O süreçte ülke yönetimin konusunda Ali Fethi ve Mustafa Kemal ile birlikte aynı düşüncede olan bir üçüncü kişi de arkadaşları Tevfik Rüştü (Aras)Beydir. (Mithat Atabay, "*Balkan Savaşları Sırasında Çanakkale Bölgesinde Faalîyet Gösteren Hilal-i Ahmer Hastaneleri*" Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı:10-11, s.76.) Bu üçlü, Mustafa Kemal'in Tevfik Rüştü Bey'in de Çanakkale'de görev almasını istemesi sonrası onun da Çanakkale Hilal-i Ahmer Hastanesinin başhekimi olmasıyla (Mithat Atabay, *a.g.m.* s.75.) Çanakkale'de sık sık bir araya gelmeye de başlamıştı. Mustafa Kemal Bolayır gücünün karargâhının olduğu Gelibolu'da kendisi de Çanakkale doğumlu olan ve Çanakkale'de Kızılay hastanesinin başhekimi olan eski arkadaşı Tevfik Rüştü ile karşılaşmıştı. (Andrew Mango, *a.g.e.* 1998, Sabah Kitapları, İstanbul, s.115)

55 Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk*, s. 57.

56 Yakın dost olan Mustafa Kemal ve Fethi Bey, İttihatçılarla ilişkilerinde en başından itibaren birlikte hareket etmişlerdi. (Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm: Milli Mücadelenin Başlangıcında*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, S. 60) Emel Akal bu önemli kitabında bu iki yakın dostu, İttihat Terakki içinde Talat Paşa fraksiyonuna bağlı olarak göstermekteydi.

57 Emel Akal, *a.g.m.* s. 61

58 Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın *Günlüğü*, Arba yayınları, İstanbul, 1988, s.22.

59 Andrew Mango,, *a.g.e.*, 122-123 Gerçekten de Mustafa Kemal ve Fethi Bey yakın dosttular ve ilişkilerinin en başından itibaren de birlikte hareket etmişlerdi. (Emel Akal, *a.g.e.*, s. 60) Emel Akal'ın önemli kitabında bu iki yakın dost, İttihat Terakki içinde Talat Paşa fraksiyonuna bağlı olarak gösterilmektedir.

Bu ortam da Mustafa Kemal ile Enver arasındaki çatışma derecesini artırmaya başlamıştı. Nitekim Edirne'ye birliğiyle yürüyen Mustafa Kemal'in yerine ilk varan "Hürriyet Kahramanı" Enver Bey; oluyor ve bu unvana bir de "Edirne Kahramanı" nı ekliyordu⁶⁰.

Mustafa Kemal'in dünyada ve ülkemizde tanınmasını sağlayan yerli ve yabancı basındaki bu ilk örnekleri sonrası; her ne kadar bir sansüre tabii olsa da artık Mustafa Kemal, kamuoyunda tanınır bir kişi olarak kabul edilir hale gelmişti. Nitekim 1912 ile 1917 yılları arasında Trablusgarp, Çanakkale ve doğu cephesindeki başarılarının basına yansiyarak Mustafa Kemal'i kamuoyunda daha çok tanıtacağı bir süreç olacaktır⁶¹.

C- 1918'e Gelişte Mustafa Kemal Paşa ve Tanınması

Arıburnu ve Anafartalar'daki başarıları sonrasında; Miralay Mustafa Kemal 1918'e gelişte doğuda 16. Kolordu Komutanlığı'na atanmış ve 26 Mart 1916 tarihinde Diyarbakır'a gelerek komutayı ele almıştı⁶². 1 Nisan 1916'da da Diyarbakır'da iken Mirliva (Tümgeneral/ Tuğgeneral) rütbesine yükseltilmiş ve artık rütbe unvanı Mirliva olmasına karşın bütün hitap ve yazışmalarda yaygın olarak kullanılan "Paşa" sıfatı ile anılmaya başlanmıştı. 7 Mart 1917'de karargâhı Diyarbakır'da olan 2.Ordu Komutan Vekilliğine atanan⁶³ Mustafa Kemal Paşa; 5 Temmuz 1917 tarihinde, Bağdat'ın yeniden alınması için planlanan ve başına Alman Falkenhayn'ın getirildiği Yıldırım Orduları grubuna bağlı ve merkezi Halep'de olan 7.Ordu komutanlığına atanmıştı.⁶⁴

Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte Osmanlı Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olan Alman General Von Falkenhayn'ın orduyu zora sokacak kararları nedeniyle, anlaşmazlık yaşamıştı. Sadrazam Talat Paşa ve Başkomutan vekili Enver Paşa'ya bu konuda ve Osmanlı ordusunun yabancıya bırakılmaması konusunda yazdığı 20 Eylül 1917 tarihli raporlar⁶⁵ sonrası bu konunun Başkomutanlıkça ciddiye alınmaması⁶⁶ nedeniyle de 7. Ordu Komutanlığı'ndan affını isteyerek, 4 Ekim 1917'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Falkenhayn'a istifa ettiğini bildirmiş⁶⁷ 9 Ekim'de de iş resmiyete girmişti.⁶⁸ 15 Ekim 1917'de de İstanbul'a dönmüştü.⁶⁹

60 George Gawrych, *Genç Atatürk; Osmanlı Zabıtından Türk Devlet Adamına*, Çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 55." Böylece Mustafa Kemal, cesaret ve kahramanlığın kamusal alana bu şekilde sürülmesi örneğini görmüş, birinin konumunun yükseltilmesinde propagandanın rolüne bizzat tanık olmuştu" Nitekim daha önce Trablusgarp Savaşı sonrası da Meclis'te Libya'daki başarıları nedeniyle bazı önemli subaylar öne çıkarılmış, en başta Enver Bey olmasına rağmen Mustafa Kemal'in olmaması da durumu ortaya koymuştu.

61 Mustafa Kemal, Trablusgarp Savaşı ve özellikle de 1.Dünya Savaşı'nın Çanakkale Savaşı'ndaki Arıburnu ve Anafartalar'daki başarılarının sonucu olarak daha sonraki basında da yer bulacaktı. O'nu 1915-1916 arasında kamuoyuna daha geniş olarak tanıtan "tanınırlık örnekleri" tarafımızdan yapılan ve kısa sürede bitirilecek olan bir çalışma ile bilim dünyasına kazandırılacaktır.

62 M. Hakan Özçelik, Mustafa Güneş "Atatürk'e Verilen Ad Ve Unvanlar İle Ona Yakıştırılan Sıfatlar" *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 58, Bahar 2016, s.250.

63 Turgut Özakman, *Atatürk, Kurtuluşu Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi (1881-1938)*, Bilgi Yayınevi, 1999, s.29. 16 Mart 1917'de asaleten atanacaktır.

64 Uluğ İğdemir, "1.Dünya Savaşında Atatürk ile Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler" *Bellekten*, Cilt: XXXIII – Sayı: 132 – Yıl: 1969 Ekim s.505. Enver Paşa'nın kafasında Alman Falkenhayn'ın 7 Mayıs 1917 de Türkiye'ye gelmesiyle birlikte başlayan Yıldırım ordusunun oluşturulması fikri, 15 Temmuz'da padişah'tan çıkan yazı ile Irak ve Suriye'ye de yayılan Yıldırım orduları grubu oluşturulması kararı ile sonuçlanmıştı. Zekeriya Türkmen "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XVI / Temmuz 2000 / Sayı: 47, s.396.

65 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 1.Cilt, Kastaş Yay., İstanbul, 2000, s.16.

66 Mehmet Önder "Atatürk'ün Almanya Gezisi (15.12.1917-4.1.1918)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VIII / Temmuz 1992 / Sayı: 24, s.564.

67 Şerafettin Turan, *Atatürk.*, s.145.

68 Turgut Özakman, *a.g.e.*, s.30

69 Kamil Çolak-Fahri Yetim "Velihaht Vahdeddin Ve Mustafa Kemal Paşa'nın Almanya Seyahatiyle İlgili Bazı Tespitler" *Tarihin Peşinde Dergisi*, Yıl: 2017, Sayı:17, s.130. Sayfa: 129-145

Artık önemli bir kişiydi ve ülkenin veliahtı olan Vahdettin ile Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm'in daveti üzerine Almanya'ya bir geziye gitmesine karar verilmişti⁷⁰. Mustafa Kemal için yeni bir görev ortaya çıkmıştı. Çanakkale'de başarılı bir komutanın görevinden ayrılıp, İstanbul'a gelmesinin çeşitli yorumlara neden olması sürecinde zor durumda kalan Enver Paşa⁷¹ bu görev için Genel Savaşın seyri hakkında bilgisi olan deneyimli ve Almanca bilen yüksek rütbeli bir subay olarak Mustafa Kemal'i seçmişti.⁷²

İşte Mustafa Kemal, bu süreçte gazetelere yine fotoğrafıyla haber olmuştu. Veliaht olan Vahdettin ile gezisi⁷³ gazetelere yansımıştı. 16 Kanunvevel (Aralık) 1917 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi "*Veliaht-ı Saltanat Hazretlerinin Seyahati*" başlıklı haberinde; ortada büyük bir fotoğrafta Vahdettin ile birlikte altta da sağda Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, solda da Mustafa Kemal'in fotoğraflarını kullanmıştı.⁷⁴ Gazete Mustafa Kemal'in fotoğrafının altına "*Veliaht hazretlerinin refakatinde bulunan Mustafa Kemal Paşa*" cümlesini yazmış ve haberinin ilerleyen cümlelerinde yine Mustafa Kemal'den söz ederek "*Mirliva Mustafa Kemal Paşa veliaht hazretlerinin maiyet-i necabetpenahilerinde olduğu halde Balkan katariyle Almanya'ya azimet eylemiştir.*" diyerek ikinci kez daha vurgulu olarak okuyucularına Mustafa Kemal'i tanıtmış oluyordu.

Gazete "*Veliaht-ı Saltanat Vahideddin Efendi Hazretleri, Dün Akşam Saat Yedi Buçukta Balkan Treniyle Almanya'ya Müteveccihen Şehrimizden Müfarekat etmişlerdir.*" Alt başlığı sonrasında; Veliaht Vahideddin'in bir gün önce saraya giderek padişaha veda ettiğini, Almanya İmparatoruna iade-i ziyaret etmek ve bazı cephelerde bizzat gözlemlerde bulunmak için akşam yedi buçukta Balkan treniyle İstanbul'dan ayrıldığını yazmıştı. Ayrıca, Sirkeci İstasyonu binasının fevkalade şekilde süslenip aydınlatıldığını, muhafız taburundan bir bölük askerin Harbiye Nezareti mızıkası eşliğinde resmi selamlama töreni yaptığını da belirten gazete, Vahdettin'i uğurlayan isimleri de tek tek vermişti. Buna göre; Mustafa Kemal'in de içinde bulunduğu heyeti, sırasıyla Şehzade Abdülmecit ve Abdürrahim Efendiler, Sadrazam Talat Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Ziraat Nazırı Mustafa Şeref, Maliye Nazırı Cavit, Adliye Nazırı Halil Beyefendiler, Ayan Reisi Rıfat, Mebusan Birinci Reis vekili Hüseyin Cahit Bey, Atina Elçisi Galip Kemali Bey, İttihat Terakki Cemiyeti Katip-i Umumisi Mithat Şükrü, İstanbul Muhafızı Kemal, Polis Müdürü Ahmet, Merkez Kumandanı Cevat, Şehremini Vekili Sezai, Matbuat Müdürü Hikmet Beyler, teşrifat memurlarından Talat ve Rüştü Beyler, Alman ve Avusturya sefirleriyle, Bulgar maslahatgüzarı gibi üst düzey kişileri vererek uğurlamak için hazır bulduklarını belirtmişti.

Vakit gazetesi de aynı tarihte, aynı haberi fotoğraf olmadan vermiş ve yine Mustafa Kemal'den söz edilmişti. Baş sayfada iç haberler kısmında "*Veliaht Hazretlerinin Seyahati*"⁷⁵ başlığını kullanan gazete, Veliaht Vahdettin'in Avrupa'daki savaş cephelerini ziyaret etmek üzere bir önceki akşam, Balkan treni ile Viyana'ya gittiğini duyurduktan sonra "*Refakat-i necabetpenahilerinde serkarin-i esbak (Eski başmabeyinci)Lütfi Bey(Simavi),*

70 Şerafettin Turan, *Atatürk.*, s. 148. 15 Ekim 1917 tarihinde Osmanlı devletine ziyaret yapmış olan Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm'in (Ö. Kürşad Karacaçil "Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)" *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 6 Sayı 12, Yaz 2013, s. 112.) bunun karşılığında müttefik Osmanlı padişahını Alman Genel Karargâhını ziyarete davet etmesi üzerine, yaşlı ve hasta Mehmet Reşat yerine, kardeşi Veliaht Vahidettin'in gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

71 Mehmet Önder, *a.g.m.*, s. 565.

72 Şerafettin Turan, *Atatürk.*, s. 148. Turan'a göre; Enver Paşa, hem savaşın sonu ve Alman askeri heyeti hakkında olumsuz kanaatlerde olan Mustafa Kemal'in fikrinin değişebileceğini hem de Anafartalar'da kazandığı başarılar sayesinde de Alman İmparatoru ve Genelkurmayı üzerinde iyi bir izlenim yaratabileceğini düşünmüştü ve Mustafa Kemal'in İstanbul'da işsiz kalmasının yarattığı eleştirilerden de kurtulmuş olacaktı.

73 Bu konuda bkz. Bk. Mehmet Önder, *Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,1995.

74 *Tasvir-i Efkâr*, 16 Kanunvevel (Aralık) 1917 "*Veliaht-ı Saltanat Hazretlerinin Seyahati*" EK.3

75 *Vakit* 16 Kanunvevel (Aralık) 1917 "*Veliaht Hazretlerinin Seyahati* "

*Mustafa Kemal Paşa vesaire ile yaveran beyleri bulunmaktaydı.*⁷⁶ diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın da Vahdettin ile Almanya'ya gittiğini kamuoyuna duyurmuş oluyordu.

İkdam gazetesi de Vahdettin'in Almanya gezisinin başlamasını aynı cümlelerle haberleştirmiş ve aynı şekilde Vahdettin'in refakatçilerini verirken de *"serkarin-i esbak Lütü Bey Efendi, Mustafa Kemal Paşa vesair yaveran Beyleri bulunmakta idi"*⁷⁷ diyerek sadece bu iki adı vererek okuyucularına yansıtmıştı. Aynı haber ve Mustafa Kemal adı, Zaman gazetesinde de bulunmaktaydı. Zaman da, 16 Kanunevvel (Aralık) sayısında iç haberler kısmında *"Velihtin Avrupa Seyahati"* başlıklı haberinde Vahdettin'in gezisini haberleştirmiş ve *"Refakat-ı necabetpenahilerinde serkarin-i esbak Lütü Bey Efendi, Mustafa Kemal Paşa vesaire ile yaveran beyleri bulunmakda idi. Tren saat yedi buçukta hareket etmiştir. İstasyonda vükela ve sair bazı zevat tarafından teşyî olunmuş ve bir müfreze-yi askeriye tarafından resmi selam ifa edilmiştir."*⁷⁸ diyerek hemen hemen aynı cümleleri sayfasına yansıtmıştı.

Vahdettin ile Almanya'ya giden Başmabeyinci Lütü Simavi Bey de anılarında, Mustafa Kemal Bey ile ilk kez Sirkeci garında karşılaştığını belirtmiş ve *"Çanakkale'deki övünç ve gurur verici hizmetleriyle herkes gibi ben de kendisini gıyâben tanıyordum. Fakat şahsen görüşmemiştik"*⁷⁹ diyerek Mustafa Kemal'in o tarihte *"herkes"* tarafından tanındığını ifade etmişti.

Heyet Sofya ve Viyana üzerinden Almanya'ya ulaşacaktı. Bu nedenle gazetelerin heyetin vardığı yerlerden gelen telgraflarında da Mustafa Kemal'in adı gazetelere yansıyordu. Vakit gazetesi 18 Aralık tarihli sayısında *"Veliht Hazretlerinin Seyahati"* başlıklı haberinde (Sofya'dan 17 Aralık tarihli) *"Veliht-ı Saltanat Vahideddin Efendi Hazretleri, Mustafa Kemal Paşa ve askeri ve mülki zevat-ı vesaireden mürekkep heyet-i necabetpenahiler ile birlikte dün akşam (16 Aralık) Sofya'dan mürur ettiler."*⁸⁰ Burada dikkat edilecek en önemli nokta; gazetenin haberinde Vahdettin'den sonra sadece Mustafa Kemal Paşa'nın adını kullanmasıdır.

Bu gezi sırasında Mustafa Kemal'in tanınması ile ilgili iki önemli durumdan söz edilmesi uygun olacaktır. Mustafa Kemal, tanışma aşamasında çok kısa bir görüşme şansı bulabildiği Vahdettin ile yola çıktıktan bir süre sonra trende onun daveti ile bir görüşme yapar. Falih Rifkî Atay'ın Mustafa Kemal'in ağzından anlattığına göre; Vahdettin trendeki odasındaki bu ilk karşılaşmada; *"Affedersiniz Paşa Hazretleri, birkaç dakika evveline kadar kiminle seyâhat etmekte olduğumu bana açıkla[ma]mışlardı. Ancak trenin hareketinden sonra aldığım malumât üzerine gıyâben çok tanıdığım ve takdir ettiğim bir kumandanımızla beraber bulunduğumu anladım. Ben sizi çok iyi bilirim. Arıburnu'nda ve Anafartalar'da yaptığınız bütün icraat, kazandığınız başarılar tamamen malumdur. Siz İstanbul'u ve her şeyi kurtarmış bir kumandanımsınız, beraber seyâhat etmekte olduğum için çok memnunum ve bundan iftihar ediyorum."*⁸¹ diyerek onun tanınmış olduğunu itiraf etmişti.

Aynı şekilde gezi sırasında Alman İmparatoru da Mustafa Kemal'i elinden tutarak *"... çok yüksek sesle, Almanca olarak: — On altıncı kolordu... Anafarta! sözlerini telaffuz etti. Bütün hazır bulunanlar, İmparatorun bu hatırlatması üzerine bana yöneldiler. Ben Kayzer'in ne demek istediğini anlamadığımdan biraz sıkıldım ve önüme baktım. İmparator benim bu mahcup ve mütevazı vaziyetimden şüphelenerek, yanlış bir hitapta bulunmuş olması ihtimalini düşünmüş olsa gerek, bana sordu: — Siz on altıncı kolordu kumandanlığını ve*

76 Aynı yer. Gazete trenin akşam saat 7.30'da hareket ettiğini ve istasyonda askeri bir resmi tören yapıldığını ve bazı vekillerin de törende bulunduğunu da belirtmişti.

77 İkdam 16 16 Kanunevvel (Aralık) 1917, 29 Safer 1336 *"Veliht Hazretleri ile Hariciye Nazırının Azimetleri"*

78 Zaman, 16 16 Kanunevvel (Aralık) 1917.

79 Lütü Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, ty, İstanbul, s.381.

80 Vakit 18 Aralık 1917 *"Veliht Hazretlerinin Seyahati"*

81 Falih Rifkî Atay, *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005, s.32.

Anafartaları yapmış olan Mustafa Kemal değil misiniz? Almanca sorulan bu suale; Fransızca cevap verdim: — Evet, Ekselans..”⁸² diyen Mustafa Kemal'i tanıdığını göstermişti.

Bu süreçte Mustafa Kemal'in geleceğin padişahı olabilecek kişi ile Almanya gezisine gidebilmiş olması onun kamuoyunda tanınması açısından önemli bir gelişme olmuştu. Ayrıca bu çerçevede gazetelerde adının geçmesi ve giderlerken istasyonda dönemin en üst devlet adamlarının da uğurlamak için gelmiş olmalarının gazete haberlerinde yer bulması, Mustafa Kemal'in tanınmasına da katkı sağlayacaktır. Yine, bu gezinin sonucunda da Mustafa Kemal Paşa'nın, kısa süre sonra Osmanlı tahtına oturacak olan Vahdettin'i yakından tanıma fırsatını bulması ve böylece onun hakkında daha net ve kesin bilgiler edinmiş olması da önemlidir.⁸³

Mustafa Kemal, 20 gün süren gezi sonrası heyet ile birlikte 1 Ocak 1918 akşamı dönüşü geçmiş, 4 Ocak 1918 Cuma günü de akşama doğru (saat 16.10) İstanbul Sirkeci İstasyonu'na ulaşmıştır.⁸⁴

D- Vahdettin ile Görüşmeleri Çerçevesinde Mustafa Kemal

Mustafa Kemal İstanbul'a geldikten sonra da gazetelere haber olmaya devam etmişti. Bu kez, Mustafa Kemal'in yaveri Salih Bey, (Bozok) 7 Mart 1918 tarihli Yeni Ses gazetesine bir demeç vermiş⁸⁵ ve Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Savaşı'na katılmaması gerektiği görüşünü “Paşa, gönderdiği mektuplarda harbin neticesinden ümitli olmadığını uzun uzun ve açık bir dille arkadaşlarına anlatmıştır.”⁸⁶ cümleleriyle kamuoyuna yansıtmişti.

İşte bu arada önemli bir gelişme olacak ve Mustafa Kemal, gazeteci Ruşen Eşref ile Çanakkale'deki başarısı üzerine önemli bir mülakat gerçekleştirecekti. Mustafa Kemal ilk kez adını bilmeden 1917 yılı sonlarında Tokatlıyan Oteli köşesinde karşılaşan⁸⁷ Ruşen Eşref (Ünaydın), Mustafa Kemal'i “Başka bir iklimden tesiri veren” bir general sanmış ancak Türkçe konuştuğunu duyunca “Bu general Türk mü imiş” diye de hayret etmişti. Bu tesadüfi karşılaşma sonrası Ruşen Eşref, Çanakkale Zaferi'nin yıldönümü için bir «fevkalade nüsha» çıkarmayı düşünen Yeni Mecmua adına, Çanakkale'de yiğitliği görülmüş bazı erler ve subaylarla röportaj yapmakla görevlendirilir.⁸⁸

Ruşen Eşref, Yeni Mecmua'dan Küçük Talat Bey'e “Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de pek kahramanlık göstermiş olduğunu duyuyoruz. Fakat ben, ne yazık ki, kendisini şimdiye kadar hiç görmedim, tanımıyorum.”⁸⁹ deyip yardımcı olmasını istemişti. Ancak görüşme yine tesadüfi bir durumla gerçekleşmişti. Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in, Nişantaşı'ndaki apartmanında rastladığı Doktor Rasim Ferit (Talat) Bey, Ruşen Eşref'e Mustafa Kemal'in kendisine yemeğe geleceği için kendisiyle tanıştırdığını söyler. Ertesi gün geç saatte gelen Mustafa Kemal'i gördüğünde daha önce “Tokatlıyan Oteli'ndeki Paşa” olmasına ise şaşırılmıştı.⁹⁰

Mustafa Kemal'in çabası ile yapılan kısa görüşmede Ruşen Eşref, “Çanakkale'de millete ve memlekete çok büyük hizmet ettiniz. Şahsınıza karşı derin bir saygı beslemekteyim ama şimdiye kadar adınıza ve resminize hiçbir fotoğrafçı camekanında veya mecmuada

82 Falih Rıfki Atay, a.g.e. 2005, s.34.

83 *Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, Hazırlayanlar; Recep Bilginer, Niyazi Ahmet Banoğlu, Hüsamettin Bozok, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul, 1981, Sayfa:23

84 Çolak - Yetim, a.g.m. s.141.

85 Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları*, Kaynak Yayınları, 1998, İstanbul, s.112.

86 Aktaran Borak, a.g.e, s.112.

87 Ruşen Eşref Ünaydın, “Mustafa Kemal Paşa'yı Nasıl Tanıdım”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım 1983, C: XLVII, S: 383, s. 413

88 Ünaydın, a.g.e, s. 414.

89 Ünaydın, a.g.e, s. 416.

90 Ünaydın, a.g.e, s. 417.

rastlamadığım değerli şahsınızı tanımayı çok dilemekteyim."⁹¹ demesi üzerine Mustafa Kemal, bazı çevrelerin bundan hoşlanmayacağı için kendisine zarar gelebileceği endişesini belirtince, Ruşen Eşref de *"Beni alakadar eden sadece zatıalınızın Çanakkale'ye ait anılarınızı anlatmaya muvafakat buyurmanızdır. Bunları yazmak kötülük müdür ki bana ziyan gelsin. Sizi sevmemek için sebep ne Paşa hazretleri? Çanakkale'de vazifenizi yapmaktan çekindiniz mi ki şimdi, onun anılarını bizzat sizin ağzınızdan anlatmak şerefinden bir vatandaşınız neden çekinsin?"*⁹² yanıtını verir. Mustafa Kemal bir süre sonra o mülakat davetini kabul eder ve annesinin Beşiktaş'taki evinde Ruşen Eşref ile görüşür.⁹³

Ziya Gökalp'in yönetimindeki⁹⁴ Yeni Mecmua'nın Çanakkale özel sayısında 24-28 Mart 1918 tarihleri arasında *"Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'le Mülakat"*⁹⁵ başlığıyla yayınlanan Ruşen Eşref'in Mustafa Kemal ile mülakatı, her biri 12 saatten az olmamak kaydıyla 3 ayrı günde devam etmiştir.⁹⁶ 1918 tarihli bu fevkalade nüshanın giriş kısmında Mehmet Reşat, Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın fotoğrafları kullanıldığı gibi; ilerleyen sayfalarında da Mustafa Kemal'in Harp Mecmuası'nda çıkan fotoğrafları ve bir sayfasında da Mustafa Kemal'in; *"Çanakkale Muharebesi Kumandanlarından Mustafa Kemal Paşa"*⁹⁷ tanıtımıyla fotoğrafı kullanılmıştı.

Mustafa Kemal, savaşın çeşitli aşamalarını not defterine bakarak rapor ve haritalarından yararlanarak anlattığı bu mülakatta, düşmanın yenilgisiyle neticelenen 5 Mart (18 Mart 1915) deniz savaşlarında da kara bölgesinin korunmasının kendisi üzerinde olduğunu anlattıktan sonra, geniş olarak Çanakkale cephesini anlatmış ve *"Bu sırada Conkbayırı'nın güneyindeki 261 rakımlı tepeden sahilin gözetlenmesi ve korunmasıyla görevli olarak oralarda bulunan bir müfreze erlerinin Conkbayırı'na doğru koşmakta, kaçmakta olduklarını gördüm. Size şu konuşmayı aynen okuyacağım: Kendim erlerin önüne çıkarak:*

-Niçin kaçıyorsunuz? dedim.

-Efendim, düşman ! dediler.

-Nerede?

-İşte, diye 26 1 rakımlı tepeyi gösterdiler..

.....O zaman. artık bilmiyorum. bir mantık muhasebesi midir, yoksa içgüdüyle midir, bilmiyorum; Kaçan erlere:

-Düşmandan kaçılmaz, dedim.

-Cephanemiz kalmadı, dediler.

-Cephaneniz yoksa süngünüz var, dedim.

91 Ünaydın, a.g.e., s. 418.

92 Ünaydın, a.g.e., s.419. Ruşen Eşref'e aralarında kurulan samimi ilişki sonrasında Mustafa Kemal'in 24 Mayıs 1918 tarihinde askeri elbise ile son fotoğraflarından birini hediye ettiği de bilinmektedir.

93 Sadi Borak, Ruşen Eşref'in, Mustafa Kemal ile Tokatlıyan'da Almanya'ya gitmeden hemen önce 10 Aralık 1917'de karşılaştığını belirtmişti. (Borak, a.g.e., s.121.) Ruşen Eşref de orijinal Yeni Mecmua baskısında ilk röportajın tarihini 24 Mart 1918, son röportajın tarihini ise; 28 Mart 1918 olarak tarihlemiştir. Ruşen Eşref. "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" *Yeni Mecmua*, Çanakkale Nüsha-yı Mümtazesı, C.III, 1918, s.s. 130-143.

94 Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 278.

95 Ruşen Eşref Ünaydın, "Hatıralar: Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'le Mülakat (Birinci Gün I)" *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Nisan, 1956,C:V, S:55, s.409-416. *Atatürk'ün Bütün Eserleri* Cilt:2(1915-1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.140. (Ve devamı)

96 Necat Birinci, "Ruşen Eşref'in Mülakatlarına Göre Mustafa Kemal Paşa, (1918-1919)", *Türk Dili Aylık Dil Dergisi*, Yıl.34, C.XLVIII, Sayı.395-396, Kasım-Aralık 1984, s.432.

97 *Yeni Mecmua*, "Çanakkale Nüsha-yı Mümtazesı", s. 89.

*Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayı ile dağ bataryasının yetişebilen erlerinin "marş marş" ile benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir subayını geriye saldım. Bu erler süngü takıp yere yatınca düşman erleri de yere yattı. Kazandığımız an, bu andır.... Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimiz başka kuvvetler ve kumandanlar gelebilir."*⁹⁸ şeklindeki o tarihe mal olan cümlelerini de ilk kez bu tarihi mülakatta seslendirmişti. Bu mülakatla, Ruşen Eşref, daha öncekilerden daha geniş olarak ilk kez kamuoyuna Mustafa Kemal'i tanıtmış oluyordu⁹⁹.

Almanya dönüşü Mustafa Kemal, İstanbul'a geldikten sonra; sol böbreğinden rahatsız olduğu için bir ay kadar yatağını terk edememiş ve doktorların tedavisi ile bir aralık iyileşir gibi olmuş ancak tekrar ağrı içinde kalınca doktorların önerisiyle¹⁰⁰ 13 Mayıs 1918 tarihinde Viyana'ya yola çıkmıştı.¹⁰¹ Mustafa Kemal, Viyana'da muayene olduğu profesörün önerisiyle yaklaşık bir ay sanatoryumda yattıktan sonra yine onun önerisiyle Karlsbad'a gitmiş¹⁰² ve Sultan Reşat'ın ölüm haberini de 3 Temmuz 1918'de orada almıştı.¹⁰³

Birkaç gün sonra da; İstanbul'da bulunan yaveri Cevat Abbas'ın İstanbul'a dönmesi için yazdığı telgraf üzerine de 1918 senesi 27 Temmuz Cumartesi günü Karlsbad'dan İstanbul'a hareket etmiş¹⁰⁴, 4 Ağustos 1918'de de İstanbul'a varmıştı.¹⁰⁵ Yaveri Cevat Abbas'ın, Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesini istemesinin ana nedeni de "yaver-i ekrem" İzzet Paşa'nın ısrarıydı.¹⁰⁶ Mustafa Kemal gelir gelmez Ahmet İzzet Paşa ile görüşür ve ana nedenin "seyahat yaptığı Vahdettin ile temasını devam ettirmesi" olduğunu anlatarak Naci Eldeniz aracılığıyla Vahdettin'den randevu alır.¹⁰⁷

98 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 2 (1915-1919), s.144-145. Ruşen Eşref'in bu mülakatı, Büyük Mecmua'da yayımlandıktan sonra yine "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" başlığıyla 1930 yılında kitaplaştırılmıştı. Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, 1930, İstanbul, Devlet Matbaası.

99 Şevket Süreyya da "Mustafa Kemal, İstanbul'a ve Türk aydınlarına ilk defa Ruşen Eşref'in kaleminden ve bu konuşmaların notlarıyla tanıtılmıştır diyebiliriz." Dediği bu mülakat sonrası "Mustafa Kemal'in adı Çanakkale'ye sıkı sıkıya perçinlenmiştir" cümlesini kullanmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e. s. 279.

100 Falih Rıfki Atay, a.g.e., 2005, s.47

101 Utkan Kocatürk, *Atatürk Ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918 – 1938*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s.225.

102 Falih Rıfki Atay, a.g.e., 2005, s.47

103 Şerafettin Turan, *Atatürk.*, s.155.

104 Falih Rıfki Atay, a.g.e., 2005, s.48

105 Utkan Kocatürk, *Kronoloji*, s.225. Mustafa Kemal "Viyana'da hiç kalmaksızın seyâhatime devam etmek niyetinde iken, o zamanın çok yaygın ve öldürücü bir hastalığına, İspanyol nezlesine yakalanarak, bir müddet Viyana'da kalmaya mecbur oldum." cümlesiyle neden gecikmeyle 4 Ağustos'ta İstanbul'a varabildiğini anlatmıştı. Falih Rıfki Atay, a.g.e., 2005, s.49.

106 Falih Rıfki Atay, 2005, s.49.

107 Falih Rıfki Atay, 2005, s.49. Ahmet İzzet Paşa'nın aracılığı ile de Vahdettin tarafından dört kez kabul edilmişti. (Şerafettin Turan, *Atatürk*, s.156) Ahmet İzzet Paşa aralarındaki bu iletişime rağmen anılarında Mustafa Kemal'den "Bu olaylar olurken İstanbul'da seçkin bir kişilik türemişti. O da Yedinci Ordu, ya da kendi tevcihince- Çünkü hükümetçe verilmemiştir- Yıldırım Ordusu eski komutanı, Padişah fahri yaveri Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşadır." şeklinde sanki uzaktan tanıır şekilde anlatmıştır. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2.Cilt, Nehir Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 213. Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in İstanbul'daki süreci ve Samsun'a çıkışı konusunda da "Sadrazam Ferit Paşa ise; sarayda ve İtilaf Devletleri mahfillerinde rekabete tahammül edemezdi. Fazla olarak bu yeni türeyen Paşa, iç politikayla açıkça uğraşüyor ve hala da benimle çekinmeden görüşüyordu. Padişahın hakkında sevgi göstermesi, para suiistimali ve Ermeni öldürmek gibi açık bir suçlama nedeni de bulunamadığından diğer hasım ve rakipleri gibi bir vartaya atmaya çare bulamayınca, bu zorlu rakibi yumuşak bir şekilde İstanbul'dan uzaklaştırmaya vesile aramaya başladı." şeklinde anlatmıştır. Aynı yer. Mustafa Kemal Nutuk'ta; anılarını daha sonra yazan Ahmet İzzet Paşa'ya çok ayrıntılı yer vermiş ve Milli Mücadele yıllarında "Efendiler, Ahmet İzzet Paşa, ekmek ve nimetiyle yetiştiği Türk milletinin içinde kalarak, ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetkârı olmaya tercih edememişti." (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt.20, Nutuk 2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.139) şeklinde ağır cümleler kullanmıştı.

Murat Bardakçı'nın ifadesiyle Mustafa Kemal'in Vahdettin ile ilk görüşmesi; 5 Ağustos 1918 tarihiydi ve bu görüşmede Mustafa Kemal; Vahdettin'den üstü kapalı olarak Enver Paşa'yı görevden almasını istemişti.¹⁰⁸ İlginç olan şu idi ki; Mustafa Kemal Paşa Vahdettin'den böyle bir istekte bulunduğu aynı gün; gazetelerden görüldüğü kadarıyla Enver ve Talat Paşalar da Vahdettin tarafından kabul edilmişti.¹⁰⁹ Vahdettin'in Enver Paşa konusunda yaptığı tek şey; 10 Ağustos 1918 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayımlanan; "*Başkumandanlık Vekaleti*" unvanının, "*Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Rüesası*"na çevrilmesi ve bu görevi Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın yapacağı" kararını vermesi olmuştu¹¹⁰.

Ardından 9 Ağustos'ta ikinci görüşme gelecekti. İşte bu süreçte yine 10 Ağustos 1918 tarihli gazeteler, artık iyiden iyiye tanınan Mustafa Kemal'in adını yine sayfalarına yansıtmışlardı. Zaman gazetesi bu görüşmenin olduğu selamlık haberini "*Selamlık resm-i alisi dün Dolmabahçe'de Valide Camii şerifinde icra buyurulmuştur. Zat-ı hazret-i padişahi, cami-i şerife muvasalatlarında Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Teşrifat-ı Askeriye Nazırı Miralay Kazım Bey ve huzur-u mutad olan sair zevat ile erkan ve ümera-ı askeriye tarafından istikbal olunmuşlardır. Zat-ı hazret-i padişahi, sela-yı cumayı eda eyledikten sonra saray-ı hümayuna avdet buyurmuşlardır*"¹¹¹ şeklinde yansıtmış ve artık Mustafa Kemal Paşa'nın padişah ile görüşecek konumda olduğunu hatta padişahı karşılayan kişiler içinde ilk sırada olduğunu kamuoyuna göstermiş oluyordu.

Aynı selamlık görüşmesi haberlerini gören gazetelerden Sabah gazetesi, Mustafa Kemal'den "*Dahili Şuun*" kısmında "*Selamlık Resm-i*" haberinde "*Mustafa Kemal Paşa*"¹¹², Vakit gazetesi "*Selamlık*" başlığıyla "*Mirliva Mustafa Kemal Paşa*"¹¹³ Ati gazetesi de "*Selamlık Resm-i Alisi*" başlığında "*Mirliva Mustafa Kemal Paşa*"¹¹⁴ olarak söz etmişlerdi.

Bu görüşmelerinde Vahdettin, Mustafa Kemal'e İstanbul halkının karnını doyumaktan söz etmiş ve Mustafa Kemal'in bütün memleketin kurtarılması için de tedbirler alınması tekliflerini de "*Ben gereken şeyleri Talat ve Enver Paşalar hazretleriyle gördüm!*"¹¹⁵ yanıtıyla geçirtmişti. Bu görüşme; Mustafa Kemal'in "*Ben tilki tabiatında her entrikanın her gün şâhidi olduğum yüzlerce örneğinden biri karşısında bulunduğuma büyük bir üzüntüyle kanaat getirdim.*"¹¹⁶ dediği bir görüşmeydi.

Bir hafta sonra 16 Ağustos tarihli selamlıkta da Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin ile görüşmüş ve bu selamlık görüşmesi de gazetelere yansımıştı.¹¹⁷ 17 Ağustos 1918 tarihli Vakit gazetesi "*Dahili Şuun*" haberinde "*Selamlık*" başlığı altında "*Selamlık resmi alisi dün Dolmabahçe'de Valide Camii şerifinde icra buyurulmuştur. Zat-ı hazret-i padişahi, cami-i şerife muvasalatlarında Harbiye Nazırı Enver Paşa hazretleriyle, fahri yaveran-ı padişahiden Vehip Paşa, Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ve sair huzur-u mutad zevat tarafından istikbal olunmuştur*"¹¹⁸ diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın ordu kumandanı olarak Vahdettin ile görüşüğünü okuyucularına duyurmuştu.

108 Murat Bardakçı, Şahbaba, Pan Yayıncılık, İstanbul, 6. Basım, 1999, s.87. Bardakçı'ya göre; "*Anlaşıldığı kadarıyla, ısrarlı talepler Vahideddin'i ürkütmüştür. Sadece dinlemiş, ordunun yüksek kumanda heyetinde bu kanaatte başka subaylar olup olmadığını merak etmiş, "Vardır!" cevabını alınca isimlerini bile sormamış ve "Düşünelim" demekle yetinmiştir.*" Bu görüşme Cuma gününe denk gelmediği için gazetelere de yansımamıştır.

109 Zaman 6 Ağustos 1918. "*Huzura Kabul*"

110 Takvim-i Vekayi, 10 Ağustos 1918. 3 Zilkaade 1334. Bu bilgiyi, Son Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa'nın oğlu, Vahdettin'in damadı İsmail Hakkı Okday da Arı İnan'a anlatmıştı. Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, Çağdaş Yayınları, 1997, İstanbul, s. 31.

111 Zaman 10 Ağustos 1918 "*Selamlık*"

112 Sabah 10 Ağustos 1918. "*Selamlık Resm-i*". Bu görüşme Mustafa Kemal ile Vahdettin'in 2. Görüşmesi idi.

113 Vakit 10 Ağustos 1918 "*Selamlık*"

114 Ati, 10 Ağustos 1918, "*Selamlık Resm-i Alisi*"

115 Falih Rifkı Atay, a.g.e. 2005, s.51.52.

116 Falih Rifkı Atay, a.g.e. 2005, s.51.

117 Bu görüşme Mustafa Kemal ile Vahdettin'in 3. Görüşmesi idi.

118 Vakit, 17 Ağustos 1918, "*Dahili Şuun, Selamlık*"

16 Ağustos'taki görüşmeyi İkdâm gazetesi de vermiş ve yine iç haberler kısmında "Selamlık" başlığıyla aynı cümleleri kullanmıştı. "Ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa"¹¹⁹ nın Vahdettin'i karşıladığını haber veren gazete; aynı haberinin devamında da namaz sonrası Harbiye Nazırı Enver Paşa hazretleriyle Fahri yaver-i padişahiden Vehip Paşa ve Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın padişah ile görüştüğünü de eklemiştir. Aynı selamlık haberi, aynı cümlelerle Ati gazetesine ama daha geniş şekilde yansımış ve gazete Vahdettin'in "Harbiye Nazırı Enver Paşa hazretleriyle, Fahri yaveran-ı padişahiden Vehip Paşa, Ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa ve sair huzur-u mutad zevat" tarafından karşılandığını belirttiikten sonra; "Harbiye Nazırı Enver Paşa, Vehip Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile Alman Heyet-i İslahiye Reis-i Muavini Ceneral Von Linte, Almanya'daki şehzade mürebbisi Mister Mil Paşa, Erkan-ı Harbiye Miralayı Devoe"¹²⁰ nun Vahdettin tarafından kabul edildiğini belirtirken, Alman misafirlerin varlığını da ortaya koymuştu. Zira bu görüşmede Vahdettin, Mustafa Kemal'e, Enver Paşa ve Alman komutanların bulunduğu bir ortamda emrivaki bir şekilde 7.Ordu'ya atandığını duyurmuştu¹²¹.

Almanya seyahati sırasında Mustafa Kemal hakkında "Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa o zaman tanımıştım. Çok parlak bir zekaya sahipti ve sonraları onun bu zekasını değerlendirmeye çalıştım."¹²² diyen Vahdettin, kendisine 10 Ağustos 1918 tarihinde yani Mustafa Kemal ile 2. Görüşmesinin hemen bir gün sonrasında onaylanması için getirilen "Mustafa Kemal'in 7.Orduya atanması" yazısını; ertesi gün ayın 11'nde onaylamış ancak geçerli olmasının tarihini de 7 Ağustos olarak vermişti¹²³.

Sadi Borak'ın Mustafa Kemal'in resmi sicilinden verdiği bu bilgilerden anlaşılıyor ki; Mustafa Kemal'in Vahdettin ile ilk iki görüşmesi sonrası gelen bu atama kararının Vahdettin tarafından onaylanması ve bu kararın 16 Ağustos tarihli görüşmelerinde, Vahdettin tarafından bildirilmesi, Vahdettin'in Mustafa Kemal'e tavrını da göstermekteydi. Nitekim Murat Bardakçı da Vahdettin'in anılarından yazdığı eserinde bu konuyu "Saraya bir hayli sık girip çıkmaya başlayan, üstelik hükümdara telkinlerde bulunduğu da duyulan genç generalin İstanbul'daki varlığı, birilerini endişeye sevk etmiş olmalıdır. Bundan dolayıdır ki bir müddet sonra Suriye'ye, karargâhı Nablus'ta olan Yedinci Ordu'ya yeniden tayin edilmiş genç Paşa."¹²⁴ şeklinde açıklamıştır.

E- Mustafa Kemal ve Tevfik Fikret'in Aşyan'ı

Mustafa Kemal bu günlerde bir başka haberle gazetelere yansımıştı. Tevfik Fikret'in ölümünün yıl dönümünde Aşyan'da düzenlenen törenlere katılması nedeniyle de adı gazetelerde yer bulmuştu.¹²⁵ Vakit gazetesi, 20 Ağustos 1918 tarihli sayısında ilk sayfada

119 İkdâm, 17 Ağustos 1918, "Selamlık"

120 Ati 17 Ağustos 1334 (1918),"Selamlık Resm-i Alisi"

121 Sadi Borak, a.g.e., s.129. Enver Paşa'nın kafasında Alman Falkenhayn'ın 7 Mayıs 1917'de Türkiye'ye gelmesiyle birlikte başlayan Yıldırım Ordusunun oluşturulması fikri, 15 Temmuz'da padişah'tan çıkan yazı ile Irak ve Suriye'ye de yayılan Yıldırım orduları grubu oluşturulması kararı ile sonuçlanmıştı. (Zekeriya Türkmen, a.g.m., s.396) Yıldırım Orduları Grubu'na Irak cephesindeki 6. Ve 7. Ordular, 6. Orduya 13. ve 18. Kolordular, 7. Orduya da 3 ve 15. Kolordular verilmişti. (Zekeriya Türkmen, a.g.m., s. 398.)

122 Murat Bardakçı, a.g.e., s.75. Bardakçı, Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya karşı duyduğu sınırsız nefretinden bahseden Vahdettin'in "Mustafa Kemal Paşa, yolculuk boyunca Enver Paşa aleyhine konuştu, hareketlerini ve büyüklük kompleksini eleştirdi, hatta Osmanlı Hanedanını yıkmaya çalıştığını bile söyledi. Almanya'dan dönmenden hemen sonra tahta çıkar çıkmaz, eğer kabul ederse onu kendime yaver yapmaya karar verdim. Her fırsatta bana sadakatını ispat ediyor ve Almanlara karşı duyduğu nefreti saklamıyordu" dediğini belirtmişti.

123 Sadi Borak, a.g.e., s.129.

124 Murat Bardakçı, a.g.e., s. 89. Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci defa atandığı 7. Ordu'ya bağlı olan 3.Kolordu Komutanlığında Albay İsmet(İnönü), 20. Kolordu Komutanlığında Ali Fuat Paşa(Cebesoy) ve 26.Tümen Komutanlığında da Albay Fahrettin(Altay) bulunmaktaydı. Cemal Kemal,"Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal" *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı.51, Bahar 2013, s. 624.

125 Tevfik Fikret'in düşünsel açıdan Mustafa Kemal Atatürk üzerindeki etkisi için bkz: Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, TTK Yay., Ankara, 1982, ss. 6-8. Seyit Kemal Karaalioğlu, *Atatürk: Hayatı, İlkeleri, Devrimleri*, İstanbul, 1984, s. 158. Zeki Arıkan "Türkiye'nin Çağdaşlaşmasında Tevfik

"*Tevfik Fikret-i Merhum*" başlıklı haberinde "*Tevfik Fikret-i merhumun üçüncü devr-i senevi-i vefatı münasebetiyle, memleketimizin ilim ve edebiyat ile uğraşan ve şairin talebe ve ahbabından bulunan bir çok zevat ve Darülfünun Fakülteleri namına muhtelif heyetler, dün sabah (19 Ağustos) Eyüp Sultan' azimetle mağfurun Rumeli Hisarı tepesinde kain Aşiyân'a öğleden sonra bir çok davetliler şair-i mağfurun Rumeli Hisarı tepesinde kain Aşiyân'a gitmişler ve orada ailesi namına Rıza Tevfik Bey tarafından istikbal edilmişlerdir.*" dedikten sonra en sonunda "*ziyaretçiler arasında Halide Edip Hanım ve Mustafa Kemal Paşa, Doktor Adnan Bey, Satı Bey, Süleyman Nazif Bey, Faik Ali Bey, memleketimizin muhafil ailesine mensup daha bir çok zevat hazır bulunmuşlardır.*"¹²⁶ diyerek Mustafa Kemal'in artık tanınmış bir kişi olduğunu ortaya koyuyordu.

Mustafa Kemal de, Ruşen Eşref'in "*Ben bir genç miralayın kendi teşebbüsü ile öne atılarak muhakkak bir tehlikeyi durdurup önlemiş olduğunu ilkin 1915 Nisanı sonlarında Aşiyân'da ziyaretine gittiğimiz hocamız Tevfik Fikret'ten öğrendim*"¹²⁷ cümlelerinde belirttiği gibi, kendisini başarılarından dolayı tanıyan Tevfik Fikret'i ölüm yıldönümünde anmak için Aşiyân'da vefasını gösteriyordu.

Tanın gazetesi de 20 Ağustos 1918 tarihli sayısında ikinci sayfada "*Tevfik Fikret-i Merhum*" başlıklı haberinde sabah Eyüp'te mezarının başında ziyaret edildiğini anlatmıştı. Öğleden sonra 50 kişiye yakın bir ziyaretçi grubunun Fikret'in Aşiyân'da son günlerini geçirdiği evinde yapılan törene katıldığını da belirten Tanin gazetesi, Maarif Müsteşar vekili Muslihiddin Adil Bey ve Maarif Nazırı Doktor Nazım Bey'in konuşma yaptığını ve katılanlar arasında "*Halide Edip Hanım, Mustafa Kemal Paşa, Doktor Adan Bey, Satı Bey, Süleyman Nazif Bey, Faik Ali Bey, ve memleketimizin muhafil-i aliyesine mensup daha bir çok zevatın*"¹²⁸ hazır bulunduğunu belirtmiş ve Mustafa Kemal'in adını vermişti.¹²⁹

F- 7.Ordu Günleri ve Fahri Yaverlik

Mustafa Kemal "*Enver Paşa'nın oyununa getirilerek*"¹³⁰ yine atanmış olduğu Suriye'deki 7.Ordu Komutanlığı'na gitmek amacıyla 2 Eylül 1918 tarihinde İstanbul'dan bir kez daha ayrılmıştı.¹³¹

Mustafa Kemal Paşa'nın geride anavatanı savunabilmek için Suriye'den çıkıp dağılmış orduyu bir an önce toparlayarak başlattığı¹³² düzenli geri çekiliş sonrası, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması yapılarak savaşa son verilmiş oldu. Liman Von Sanders, İstanbul'dan geri çağrıldığında 31 Ekim 1918'de Adana'da yaptığı "*Ordular grubunun sevk ve idaresini Mustafa Kemal Paşa'nın kudretli ellerine bırakmak zorunda olduğum şu anda, emrim altında Osmanlı İmparatorluğunun yararına savaşmış bütün subay, memur ve erlerin hepsine candan teşekkürlerimi sunarım*"¹³³ şeklindeki konuşmasıyla da cepheye veda etmişti.

Fikret ve Atatürk" *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt. VI, Sayı.22, 1998, ss.119-140.

126 *Vakit* 20 Ağustos 1918 "*Tevfik Fikret-i Merhum*"

127 Ruşen Eşref Ünaydın "Mustafa Kemal Paşayı Nasıl Tanıdım", *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım 1983, C: XLVII, S. 383, s. 411. ss. 411-421

128 *Tanin* 20 Ağustos 1918, "*Tevfik Fikret-i Merhum*" Mustafa Kemal'in arkadaşlarıyla birlikte Aşiyân'daki anma defterine "*19 Ağustos 1918, Pazartesi. Tavaf-ı tahatturunda (Hatırlama ziyaretinde) bulunmakla mübahi (kıvanç duyan) perestişkaran-ı Fikret (Fikret hayranları). Mustafa Kemal, Süleyman Nazif, Faik Ali, Eğilmeyen bir başın huzur-u manevisinde hürmetle eğiliyorum. Muslihiddin Adil, Rasim Ferid.*" Yazdıklarını ve imzaladıklarını da Afet İnan belirtmiştir. (Afetinan, "M. Kemal, Tevfik Fikret'in Aşiyânında", *Belleten*, Cilt: 32, Sayı: 1 28, Ekim 1968, s.579. Süleyman Nazif ve Faik Ali (Ozansoy) kardeşitirler. Faik Ali o sıra Beyoğlu Mutasarrıfıdır. *A.g.m.*, s.577.)

129 İkdam gazetesi de haberi "*Merhum Fikret'in Mezarında ve Evinde*" başlığıyla vermiş ancak Aşiyân'da 70-80 kişi olduğunu belirtmesine rağmen katılanlardan ve Mustafa Kemal'den söz etmemiştir. İkdam 20 Ağustos 1918.

130 Sadi Borak, *a.g.e.*, s.138

131 Bardakçı da bu tayin işinin Enver Paşa'dan kaynaklandığını belirtmiştir. Murat Bardakçı, *a.g.e.*, s. 89.

132 Selek, *a.g.e.*, s. 32.

133 Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. M. Sevki Yazman, Burçak Yayınevi, 1968. s. 353.

Çanakkale Savaşı'nda da birlikte olan Mareşal Liman Von Sanders, Mustafa Kemal ile birlikte askerlik yaşamlarında ilk defa Filistin Cephesi'nin son safhasında cereyan eden Nablus Meydan Muharebesi'nde mağlup olmak üzereyken, bu meydan muharebesinin devamı olarak kabul edilen Halep kuşeyinde yapılan son muharebede düşmanı durdurmayı başarmışlardır¹³⁴. Ahmet İzzet Paşa' anılarında; Mustafa Kemal Paşa'nın, Liman Von Sanders Paşa'ya bir layiha verdiğini ve ordusunun Filistin'den Halep'e kadar geri çekilmesini ve bu esnada gösterilen fedakârlık ve kahramanlığı Xenophon'un "*Onbinlerin Dönüşü*" ne benzeterek övüp yücelttiğini hatta birçok kumandan ve subayının da terfisini istediğini belirtmişti. Sanders'in de buna katılarak kendisine yazdığı bu teklife ise; İzzet Paşa, yenilgi arkasından ödüllendirilme olamayacağı düşüncesiyle karşı çıkmıştı¹³⁵.

Bununla bağlantılı olarak, savaşın bu ateşli dönemindeki geri çekilme sürecinde önemli bir gelişme de Mustafa Kemal Paşa'ya Vahdettin tarafından 23 Eylül 1918 tarihli bir irade ile "*Fahri Yaver-i Hazret-i Padişahi*" unvanının verilmesiydi¹³⁶. Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları Grubu Komutanı General Liman Von Sanders'in emrindeki 7. Ordu'ya yeniden atandığı dönemde, o cephedeki olağanüstü hizmetleri ve orduyu İngiliz ordusundan imha olmaktan kurtarması nedeniyle fahri yaverlik unvanı verilmişti.¹³⁷ İrade bir gün sonra Takvim-i Vekayi'de yayımlanmıştı¹³⁸ 23 Eylül tarihli iradede "*Yedinci Ordu Kumandanı Miriliva Mustafa Kemal Paşa, Fahri Yaveran-ı Şehriyaranemiz silkine idhal olunmuştur.*"¹³⁹ denilmişti. Mustafa Kemal bundan sonra "*Fahri Yaver-i Hazreti Şehriyari 7. Ordu Kumandanı M. Kemal*" unvanını kullanmaya başlayacaktı.¹⁴⁰

Mustafa Kemal'e, Filistin cephesine atanmasından hemen sonra Vahdettin'in fahri yaverliği unvanının verilmesi de dönemin birçok gazetesinde haber yapılmıştı. Sabah gazetesi 25 Eylül tarihli sayısında "*Fahri Yaver-i Padişahi*" başlığıyla ve "*Yedinci Ordu kumandanı Miriliva Mustafa Kemal Paşa fahri yaver-i padişahi silkine idhal olunmuştur.*"¹⁴¹ cümlelerini kullanmıştı. Aynı haberi Zaman gazetesi de 25 Eylül 1918 tarihli haberinde "*Fahri Yaverlik*" başlığıyla¹⁴² Vakıf gazetesi de yine aynı tarihli "*Fahri Yaver-i Padişahi*"¹⁴³ başlığıyla kullanmış ve Mustafa Kemal'den aynı cümlelerle söz etmişti.

G-Mustafa Kemal ve Yenigün'ün "Müşabakası"

Mustafa Kemal Paşa kendisiyle ilgili bu haberlerin çıktığı bu günlerde Yenigün gazetesinde ilginç bir şekilde yer bulmuştu. Yenigün gazetesi, daha önce ilk kez Mustafa Kemal'i 1912 yılında Şehbal'de tanıtan ve yine 1915'te Tasvir-i Efkâr¹⁴⁴ gazetesinde Çanakkale'deki başarısı nedeniyle fotoğrafını yayımlayan Yunus Nadi'ye aitti¹⁴⁵. Yunus

134 Cemal Kemal, "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi" *Atatürk Yolu Dergisi*, Güz 2010, s. 374.

135 Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s. 27.

136 Arşiv belgelerinden aktaran, Zekeriya Türkmen, *a.g.m.* s. 413. Murat Bardakçı bu tarihi 22 Eylül 1918 olarak vermiştir. Bardakçı, *a.g.e.*, s.90.

137 Hakan Özçelik- Mustafa Güneş, *a.g.m.*, s. 251

138 *Takvim-i Vekayi*, 24 Eylül 1334-1818. 17 Zilhicce 1336.

139 Vahdettin'in iradesinin altında Enver Paşa için "*Damat ve Yaver-i Has Hazret-i Şehriyari Sadrazam Vekili ve Harbiye Nazır*" ünvanı kullanılmıştı.

140 Belgelerden aktaran Hakan Özçelik- Mustafa Güneş, *a.g.m.*, s.. 251. Mustafa Kemal'in Filistin cephesinde iken padişahın fahri yaveri olması sonrası, Enver Paşa da ona bir kutlama mesajı göndermişti ancak Şerafettin Turan bu kararın ve kutlama mesajının Mustafa Kemal'in gönlünü alma çabası olarak yorumlamış ve Mustafa Kemal'in de bu habere sevinmediğini belirtmiştir. Şerafettin Turan, *Atatürk.*, s. 159.

141 *Sabah*, 25 Eylül 1918-1334 "*Fahri Yaver-i Padişahi*"

142 *Zaman*, 25 Eylül 1918-1334. "*Fahri Yaverlik*"

143 *Vakit* 25 Eylül 1918-1334. "*Fahri Yaver-i Padişahi*"

144 Tasvir-i Efkâr, o dönem aldığı ceza gereği adını Tasvir-i Efkâr yapmıştı.

145 Yunus Nadi savaş süresince Tasvir-i Efkâr'ı Velid Ebuzyiya ile birlikte çıkarırken, 1918'de ayrışmalar ve Nadi, Yenigün'ü kurar, Ebuzyiya ise Tasvir-i Efkâr'da devam etmiştir. "*Yunus Nadi bir İttihatçı ve milliyetçidir. Velid'in de vatanseverliği söz götürmez. Düşman zırlılları Galata rıhtımına yanaştığı günlerde Velid, Yunus Nadi ile hesaplaşmaya kalkmıştır. İki memleket gazetesi amansız bir boğazlaşma halindedirler.*" Falih Rifki Atay, Çankaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, Ty, s. 152. Atay kitabının bir başka yerinde de Ebuzyiya'dan, "*Vatanperver, milliyetçi,*

Nadi, İttihat Terakki'nin devamı niteliğinde olan Teceddüt Fırkası'nın da kurucuları arasındaydı ve Yenigün gazetesini de daha yeni 2 Eylül 1918 tarihinde kurmuştu¹⁴⁶.

Yenigün gazetesi ilk kez 22 Eylül 1918 tarihli sayısında ilk sayfasında "Yenigün'ün Müsabakası" başlığıyla yayımladığı bir yazıda "Müسابakamızın esasını harb-i umumide kesb-i şöhret eden generallerin gölge tarzı neşredeceğimiz resimlerden kimler olduklarını tanımak teşkil edecektir."¹⁴⁷ diyerek savaşta şöhret kazanmış generallerin gölgelerinden tanınacağı, ödüllü bir yarışma gerçekleştireceğini açıklamıştı.¹⁴⁸ İşte gazetenin, resimlerinin yanında, onlarla ilgili bilgi de vereceğini açıkladığı "şöhret kazanmış generallerden" birisi de Mustafa Kemal Paşa olacaktır.

24 Eylül tarihindeki sayısında "Müسابakamız Yarın Başlıyor"¹⁴⁹ şeklinde haber veren Yenigün'ün yarışmasının ilk günü olan 25 Eylül tarihli başlangıcında, İngiliz Komutan "Sir Douglas Haig" vardı.¹⁵⁰ Ertesi günkü 26 Eylül sayılı yarışmasının 2. gününde ise verdiği gölge fotoğrafta Mustafa Kemal Paşa'nın silueti vardı ve altındaki yazıda da okuyucularına "Kimdir?"¹⁵¹ şeklinde soru yöneltmişti.

Gazetenin konumuz açısından önemli sayısı da 10 Ekim tarihli sayıdır. Bu sayısında gazete yarışmasında daha önce 2.sayısında gölgesini verdiği Mustafa Kemal Paşa'nın gerçek fotoğrafını 16.sayısında vermiş ve altında da geniş olarak Mustafa Kemal Paşa'yı tanıtmıştı.¹⁵² Fotoğrafının altına "Ordu Kumandanlarımızdan Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa" yazılan tanıtım yazısı ise "Ordu Kumandanlarımızdan Mustafa Kemal Paşa" başlığını taşıyordu. Gazete bu yarışmada Mustafa Kemal Paşa'yı okuyucularına;

"Mustafa Kemal Paşa bu harpte büyük hizmetler ifa eden şecii (cesur yiğit) komutalarımızdandır. Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı muvaffakiyetle harp eden bir avuç kahraman meyanında temerrüz eden (öne çıkan) Mustafa Kemal Bey, Harb-i Umumiden evvel Sofya'da ataşemiliter idi. Harb-i Umumiye iştirakimiz üzerine muharibe orduya dahil olmuş ve Çanakkale'deki fırkalarımızdan birinin kumandasını deruhte etmiştir. 13 Nisan 331'de (25 Nisan 1915) İngilizler Arıburnu'na çıktıkları ve Kocaçimen Tepesine doğru ilerledikleri zaman karşılarında Mustafa Kemal Beyin kahraman fırkasını bulmuşlardı. Fırka, kanlı bir muharebeden sonra düşmanı sahile atmış, İstanbul yolunu kapamıştı. Mustafa Kemal Bey, kahraman kıtaatıyla bu cephede Temmuz'a kadar bütün düşman hücumlarını

fakat koyu şeriatçı denecek kadar geri fikirli idi." şeklinde söz etmişti. Atay, a.g.e., s. 444.

146 Arıkan, a.g.m., s.250, dñn.25. Yunus Nadi, İstanbul'da yayımladığı Yenigün gazetesini bu kez Ankara'da "Anadolu'da Yenigün" adıyla çıkartmıştır. İstanbul'un işgali sonrası İngilizlerce kapatılan Yenigün, birkaç gün sonra yeniden yayımlanmış ve son olarak da 13 Nisan 1920 tarihinde çıktıktan sonra Ankara'ya taşınmıştır. Uygur Kocabaşoğlu, "Milli Mücadele'nin Sözcülerinden: Anadolu'da Yenigün" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C: 36/1-4, Ankara, 1981, s. 180. Son yapılan çalışmalardan birisi, gazetenin Ankara'da ilk yayım tarihini 9 Ağustos 1919 olarak vermiştir. Hakan Aydın "Sakarya Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün" Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, Cilt 6, Sayı 2 (2010).s.222.

147 Yenigün, 22 Eylül 1918-(1334)15 Zilhicce 1336, "Yenigün'ün Müsabakası" Yenigün'ün bu sayısını ilk kez Zeki Arıkan yayımlamıştır. Bknz. Arıkan, a.g.m.

148 Gazete, ödül olarak Birinciye: 75, İkinciye: 40, Üçüncüye: 20, Dördüncüye: 10 Osmanlı lirası, beşinciden on beşinciye kadar olan kazanana da cüzdan, hokka takımı gibi armağanlar verileceğini açıklamıştı. Yarışmanın organizasyonunda da Ahmet Rasim, Dr. Celalettin Muhtar, laşe Nezareti Matbuat Kalemi Müdürü Bahtiyar Galip Beylerin olduğunu eklemiştir. Yenigün, 22 Eylül 1918-(1334)15 Zilhicce 1336, "Yenigün'ün Müsabakası".

149 Yenigün, 24 Eylül 1918-(1334)17 Zilhicce 1336, "Müسابakamız Yarın Başlıyor" Gazetenin yayımladığı fotoğraflar arasında Alman Veliiahtı Prens Wilhelm, Alman General Otto Von Balow ve Mareşal Hindenburg, Avusturya Macaristan Generalleri Von Mac Kenzen ve Boroeviç, İngiliz Amiral John celiko Rus başkumandan Nikola Nikolayeviç gibi önemli komutanlar bulunmaktaydı. Ayrıca; Mustafa Kemal'den başka Türk komutanlardan sadece İzzet Paşa ve Cevat Paşa tanıtılmıştı.

150 Yenigün, 25 Eylül 1918-(1334)18 Zilhicce 1336, "Yenigün Müsabakası Başladı 1"

151 Yenigün, 26 Eylül 1918-(1334)19 Zilhicce 1336, "Yenigün'ün Müsabakası 2" Mustafa Kemal'in gölgesinin yayımlandığı bu sayısında tanıtılan komutan ise Mustafa Kemal'in 1910 yılında Picardie manevralarında karşılaşmış olduğu Fransız Mareşal Foch idi.

152 Yenigün, 10 Teşrinivevvel 1334-(Ekim 1918) 3 Muharrem 1336, "Yenigün'ün Müsabakası 16" EK.4-5

tevkif etmiş (durdurmuş), 24-25 Temmuz'da (5-6 Ağustos) ansızın Anafartalar'a çıkan İngiliz kıtaatını da mahir ve azimkar idaresiyle mağlup etmiştir. Çanakkale'den sonra terfi ederek Miriliva (Tuğgeneral) olan Mustafa Kemal Paşa, Ruslara karşı sevk edilen ve sağ cephadaki ordunun kumandanlığını deruhte eylemiştir. Mustafa Kemal Paşa elyevm (halen) Filistin Cephesi'ndeki ordularımızdan birinin komutanıdır."¹⁵³ cümleleriyle tanıtmış ve tarihe kaydını koymuştu.

I. Mustafa Kemal ve İstanbul'da Siyaset

Görüldüğü gibi artık yıldızı parlayan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gelmeden önce hem fotoğrafı hem de adı ile hatta "hal tercümesi" ile yaşamının anlatıldığı cümlelerle gazetelere çıkmaya başlamıştı.

Mondros Ateşkesinin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde, Liman Von Sanders'in, İstanbul'a çağrıldığı için¹⁵⁴ grup komutanlığını Mustafa Kemal'e devretmesi sonrasında Yıldırım Orduları Kumandanlığı'na tayin edilen Mustafa Kemal, bu görev için 31 Ekim 1918'de de karargahın bulunduğu Adana'ya gelmişti.¹⁵⁵

Mondros Ateşkesinin imzalandığı dönemler, barışın sonunda gelmesiyle saray ve kamuoyu barış lehine bir zihin yapısındaydı. Özellikle basın da "devletin bağımsızlığı ve saltanatın hukukunun korunduğu" düşüncesindeydi.¹⁵⁶ Mondros Ateşkes antlaşmasının imzalanması sonrası durumun kötülemesi ve Bulgaristan'ın; Talat Paşa'nın Almanya gezisi sonrası dönüşte Sofya'da iken, savaştan çekilmesi, Talat Paşa hükümeti üzerinde kulislere başlamasına neden olmuştu.

Artık hükümet değişikliği yönündeki fikirler yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştı.¹⁵⁷ Nitekim Talat Paşa, Ali Türkgeldi'nin verdiği tarihe göre 4 Ekim 1918 tarihinde istifasını vermişti.¹⁵⁸ Bundan sonra önce Tefik Paşa'ya verilen hükümeti kurma görevi¹⁵⁹, onun bir hafta süren çalışmaları sonrası başarısız olunca Ahmet İzzet Paşa'ya verilmişti¹⁶⁰.

İşte bu süreçte Halep'te bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın, 11 Ekim tarihinde padişahın yaveri ve Almanya'ya da birlikte gittikleri Naci Bey'e çok gizli olarak çektiği telgrafta "Tefik Paşa hazretleri hakikaten zorluklarla karşılaşmışlarsa, Sadaret'in derhal İzzet Paşa tevhillerine verilmesi ve onun da, esasî Fethi, Tahsin, Rauf, Canbulat, Azmi, Şeyhülislam Hayri ve benden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir. Adı geçen kişilerin oluşturacağı kabinenin vaziyete hakim olabileceği düşüncesindeyim."¹⁶¹ şeklindeki görüşünün padişaha duyurmasını isteyecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafı, Ahmet İzzet Paşa tarafından Vahdettin ile görüşmesinde gündeme gelmiş olmasına rağmen olumlu sonuçlanmamıştır. Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa'nın askeri yeteneklerine güvendiğini belirtmesine karşın, Ahmet İzzet Paşa, onu Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na tayin edeceği gerekçesiyle

153 *Yeniğün*, 10 Teşrinvevel 1334-(Ekim 1918) 3 Muharrem 1336, "Yeniğün'ün Müsabakası 16" Yeniğün gazetesi, başlangıçta 20 komutanı tanıtaçağını belirtmesine rağmen 17 komutanı tanıttıktan sonra 16 Ekim 1918 tarihinde yarışmaya son vermişti. *Yeniğün*, 16 Teşrinvevel 1918- Ekim1334, "Müsabakamızın Hitamı"

154 Zekeriya Türkmen, *a.g.m.*, s.405

155 Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s.2. Liman Von Sanders da anılarında Sadrazam İzzet Paşa'nın 30 Ekim'de gönderdiği bir telgrafla kendisinin, komutayı Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak İstanbul'a dönmesini istediğini belirtmişti. Sanders, *a.g.e.*, s.358.

156 Alev Coşkun, *Samsundan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008, s.29.

157 Selçuk Ural, "Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Programı Ve Mebusan Meclisindeki Yankıları" *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 27, Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı, Erzurum, 2005, s. 271

158 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987, Turk Tarih Kurumu Basimevi, s.150.

159 Bünyamin Kocaoğlu, İttihat Terakki Fırkası'nın Dağılması, Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Samsun 2003, s.22.

160 Selçuk Ural, *a.g.m.*, s. 274.

161 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt.2, Kaynak Yayınları, Üçüncü Basım: Kasım 2003, "Padişahın Başyaveri Naci (Eldeniz)'e Telgraf," s. 232.

Harbiye Nazırlığı'na tayin edilmesini uygun bulmamıştır.¹⁶²

Nitekim Ahmet İzzet Paşa, 14 Ekim 1918'de kabine üyelerini açıklamıştı ve Mustafa Kemal yoktu. Harbiye Nazırlığı'nı da üzerine almıştı¹⁶³. "İttihat Terakki'nin Artçı Kabinesi" ya da "İlimli İttihat Terakki Kabinesi"¹⁶⁴ de denilen İzzet Paşa kabinesi, partiler arası düşmanlığa izin vermeyen, hoşgörü ve "sükut" içerisinde bir politika izlemeye çalışacak¹⁶⁵ ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve özellikle de İttihatçıların İstanbul'dan 1-2 Kasım gecesi gidişine¹⁶⁶ meydan vermesi nedeniyle tepkileri üzerine çekecektir.

Ahmet İzzet Paşa kabinesi, üzerinde baskıların olduğu bu dönemde, gazetelerde 7 Kasım 1918 tarihinde ateşkes gereği dört İngiliz subayından oluşan bir heyetin İstanbul'a geldiği haberleri çıkması da ilginçti.¹⁶⁷ Bu dört İngiliz subayının Basra Torpidosuyla İstanbul'a gelmesi ve memurlar ile birlikte "Yaşasın İtilaf" diye bağırarak bir kalabalık tarafından karşılanması üzerine "İttihat Terakki'nin artçı kabinesi Vahdettin'in gözüne fazla batmaya başlamıştı."¹⁶⁸ Sina Akşin'in belgelerden aktardığına göre; Vahdettin, Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifasını istemiş¹⁶⁹ ve sonuçta Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım Cuma gecesi Sadrazamlık'tan istifasını vermişti.¹⁷⁰ İzzet Paşa'nın istifası üzerine Vahdettin, Tevfik Paşa'yı hükümeti kurmakla görevlendirdi.¹⁷¹ 11 Teşrinisani (Kasım) gazetelerinde artık Tevfik Paşa'nın kabinesinin isimleri yazılmaya başlanmıştı.¹⁷²

İstanbul'da bu gelişmeler olurken Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grubu konusunda da değişiklikler olmaya başlamıştı. Kumandanlık görevinde görülen başarısızlıkları sonrasında Falkenhayn'ın Yıldırım Orduları grup komutanlığından ayrılması ve yerine 19 Şubat 1918'de bir başka Alman Generali Liman Von Sanders'in geçmesine¹⁷³ rağmen, bölgede yaşanan sıkıntılar sonrası tam da İzzet Paşa ile Vahdettin arasının bozuk olduğu bu süreçte 7 Kasım 1918 tarihinde, Yıldırım Orduları Grubu bir irade ile lağvedilmişti.¹⁷⁴ Zaten Yıldırım Orduları Grubu'nun kaldırılması kararı, Mustafa Kemal Paşa'ya 10 Kasım 1918 tarihinde bildirilmiş ve Mustafa Kemal de aynı gün akşamı Adana'dan trenle İstanbul'a hareket etmişti.¹⁷⁵

Bu iradenin yayımlanmasıyla yine Mustafa Kemal'in adının bu kez resmi bir yayın olan Takvim-i Vekayi'de geçtiğini görüyoruz. Bu aşamada barış dönemine geçişin gereği olarak¹⁷⁶ Yıldırım Orduları Grubu kaldırılmış ve 7.Ordu dağıtılmıştı. Padişah Vahdettin'in Ahmet İzzet Paşa'nın istifasının hemen öncesinde 7 Kasım'da onayladığı bu karar; 10 Kasım 1918 tarihinde Takvim-i Vekayi'nin ilk sayfasında "Tevcihat" başlığıyla yayımlanmıştı.

162 Selçuk Ural, *a.g.m.*, s. 275. Ahmet İzzet Paşa Mustafa Kemal'i Harbiye Nazırlığına getirmemesini "Harbiye Nezareti için zihnimde aday olarak Mustafa Fevzi(Çakmak)ve Mustafa Kemal Paşalar vardı; fakat birincisi hastaydı. Ve ikincisi de ateşkes gerçekleşmeden ordudan ayırmak istemiyordum" şeklinde açıklamıştı. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, s. 27.

163 *Vakit*, 14 Teşrinivevel (Ekim) 1334-1918 (7 Muharrem 1337), "İzzet Paşa Kabinesi Kati Surette Teşkil Etti" *Vakit*, 15 Teşrinivevel (Ekim) 1334-1918 (8 Muharrem 1337), "Hatt-ı Hümayun ve Sadaret İlanı"

164 Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt.1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 29. Sina Akşin'e göre; Ahmet İzzet Paşa kabinesi İttihatçıların koşullarına uymaktan ziyade İttihatçılardan çekinilen bir kabine idi.

165 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 29-30

166 *Vakit*, 4 Teşrinisani (Kasım) 1334-1918 (28 Muharrem 1337), "Enver ve Cemal Paşaların Firarı"

167 *Minber*, 8 Teşrinisani 1334 "İngiliz Zabıtları Geldi",

168 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 64.

169 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 65.

170 *Zaman*, 10 Teşrinisani 1334- (Kasım 1918) "Kabine Cuma Gecesi İstifa etti"

171 *Tasvir-i Efkar* 10 Teşrinisani (Kasım) 1334-1918 "Tevfik Paşa Kabine Teşkiline Memur"

172 *Tasvir-i Efkar* 11 Teşrinisani (Kasım) 1334-1918 "Tevfik Paşa Kabinesi"

173 Belgelerden aktaran Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.402.

174 Belgelerden aktaran Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.409.

175 Belgelerden aktaran Zekeriya Türkmen. *a.g.e.*, s.410.

176 Şerafettin Turan, *Atatürk*, s. 167.

*"Yıldırım Ordular Grubu ile 7.Ordu karargahı lağv edilmiş ve 7.Ordu kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine verilmiştir. İşbu irade-i seniye'nin icrasına Harbiye Nazırı memurdur"*¹⁷⁷.

Bu süreçte Mustafa Kemal'in adının yine gazetelerde geçmesinin nedeni, Yıldırım Ordularının kapatılacak olması olduğu kadar, Ahmet İzzet Paşa'nın istifası sonrası kurulacak yeni hükümetin tartışmalarının devam etmesiydi. Yenigün gazetesi daha 10 Kasım 1918 tarihli sayısında 2.sayfanın son sütunundaki telgraf haberinde geç vakitte aldıkları bir bilgiye dayanarak Tefik Paşa'nın yeni kabineyi kurmakla görevlendirildiği haberini veriyordu.¹⁷⁸ Bizi ilgilendiren önemli haber ise hemen bu haberin altındaki *"Mustafa Kemal Paşa"* başlığı idi. Gazete, *"Elyevm 7.Ordu kumandanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayin edilmek üzere İstanbul'a celb edileceği de dün gece musirren (ısrarla) rivayet edilmiştir"*¹⁷⁹ haberiyle de Mustafa Kemal'in Harbiye Nezareti'ne tayin edilebileceğini ve İstanbul'a geleceğinin haberinin ısrarla dolaştığını bildiriyordu.

Aynı gazete bir gün sonra da iç sayfasındaki haberlerinde; yine *"Mustafa Kemal Paşa"* notuyla bir gün önceki haberinin tersine farklı bir bilgi veriyordu. Gazete, Takvim-i Vekayii'de *"kaldırma"* kararının yayımlanmasının hemen sonrasında iç haberler kısmında *"Yıldırım Ordular Grubu ile 7.Ordu karargahı lağv edilmiş ve 7.Ordu kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine verilmiştir"*¹⁸⁰ diyerek bir gün önce rivayet olarak verdiği *"Mustafa Kemal'in Harbiye Nazırı olmasıyla"* ilgili haberi yerine, Yıldırım Ordular Grubu ile 7.Ordu Karargahı'nın kaldırıldığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın da Harbiye Nezareti emrine verildiğini haberleştiriyordu.

Takvim-i Vekayi kararı sonrasında Vakit gazetesi de aynı gün yani 11 Kasım (Teşrinisani) 1918 tarihli sayısında bu habere ikinci sayfasında *"Yıldırım Ordular Grubunun Lağvı"* başlığıyla yer vermiş ve *"Yıldırım Ordular Grubu ile 7.Ordu Karargahı lağv edilmiş ve 7.Ordu kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine verilmiştir"*¹⁸¹ diyerek Mustafa Kemal'den söz etmişti. Bu önemli haberi Zaman¹⁸², Minber¹⁸³ ve Atı¹⁸⁴ gazeteleri de aynı tarihli sayılarında görerek Mustafa Kemal'den söz etmişler ve üçü de *"Mustafa Kemal Paşa"* başlığıyla, diğer gazetelerde olduğu gibi aynı cümleleri kullanmışlardı.

Mustafa Kemal anılarında bu günleri *"Bir gün İzzet Paşa tarafından makine başına davet olundum. Adı geçen şahıs kabineden istifâ ettiğini bildirdikten sonra, benim İstanbul'da bulunmamın uygun olacağını söyledi. Ben bu imâdan, İstanbul'da buhranlı vaziyetler cereyan ettiğini anlayarak, zaten kumanda ettiğim grup da lağvedilmiş olduğundan, İstanbul'a hareket ettim."*¹⁸⁵ şeklinde anlatmıştı. İngilizlerin isteği ile olduğu belli olan

¹⁷⁷ Takvim-i Vekayi, 10 Teşrinisani 1334 (10 Kasım 1918), 6 Safer 1337, Sayı 3390. Pazar. "Tevcihat"

¹⁷⁸ Yenigün, 10 Teşrinisani 1334- (Kasım 1918) "Tevfik Paşa Kabinesi"

¹⁷⁹ Yenigün, 10 Teşrinisani 1334- (Kasım 1918) "Mustafa Kemal Paşa" Bu gazete haberini ilk ortaya çıkaran yine Zeki Arkan'dır.

¹⁸⁰ Yenigün, 11 Teşrinisani 1334-(Kasım 1918) "Mustafa Kemal Paşa"

¹⁸¹ Vakit, 11 Teşrinisani (Kasım)1334-1918 "Yıldırım Ordular Grubunun Lağvı"

¹⁸² Zaman, 11 Teşrinisani 1334-(Kasım 1918) "Mustafa Kemal Paşa"

¹⁸³ Minber, 11 Teşrinisani (Kasım)1334-1918 "Mustafa Kemal Paşa"

¹⁸⁴ Atı, 11 Teşrinisani 1334-(Kasım 1918) "Mustafa Kemal Paşa"

¹⁸⁵ Falih Rıfkı Atay, a.g.e. 2005, s. 88. Sabahattin Selek, "Bu sıralarda, hatta daha önceden Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunması elbette uygun olacaktı. Fakat Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, bu gereği her nedense istifa ettikten sonra düşünebilmiştir." diyerek bu konuda önemli bir yorum yapmıştır. (Sabahattin Selek, a.g.e., s.205) Aynı şekilde Alev Coşkun da "Mustafa Kemal'in son süreçte görüşlerini bildirdiği ve kendisi gibi düşünmediğini de anladığı Ahmet İzzet Paşa, Sadrazamlıktan ayrılmış ve şimdi yine ondan yardım umuyor duruma gelmişti." (Alev Coşkun, a.g.e., s. 35) cümleleriyle durumu ortaya koymuştu. Bu süreçte Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal ile telgraf görüşmesinde Sadaret'ten çekildiğini haber vermiş ve istişare için bir an önce Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesinin iyi olacağını belirtmişti. Şerafettin Turan, Atatürk., s.167. Mustafa Kemal Paşa ile İzzet Paşa arasındaki bu telgraflaşmaya şahit olan Cevat Abbas, Mustafa Kemal'in İzzet Paşa'ya daha önce kendisini Harbiye Nazırı yapmadığı için bunların başına geldiğini belirttiğinde İzzet Paşa'nın "çok mütevazı bir eda ile "aldanmışım" dedi. Ve aldatılmış olduğunu anlattı" demiştir. Turgut Güner, Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güner, Cepheden

Yıldırım Ordularının kaldırılması sonrası daha da önemli bir olay daha gerçekleşecek ve 15 Kasım'da "*Harb-i Umumi dolayısıyla teşkil edilen karargâh-ı umuminin idamesine lüzum kalmadığı*"¹⁸⁶ açıklamasıyla bir gün önce Osmanlı Ordusunun genel karargahının da kaldırıldığı haberi yayımlanacaktı.

İstanbul'da ise 11 Kasım tarihinde Ahmet Tevfik Paşa, hiç bir İttihat Terakkili bulunmayan ve içlerinde filozof diye tanınan Rıza Tevfik ile Kambur diye anılan İzzet'in de buldukları yeni bir hükümeti kurmuştu¹⁸⁷.

H- Mustafa Kemal'in 13 Kasım 1918'de İstanbul'a Gelişi ve İstanbul Günleri

1- İstanbul'a Gelişi ve Tanınırlıkta Zirve

Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları komutanlığının kaldırılması üzerine yola çıkarak 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a geldiğini biliyoruz. Mustafa Kemal o tarihte önemli ve tanınan bir kişi olduğu için birçok gazete onun gelişini bir gün sonra haber olarak vermişti.

Gazetelerden bu geliş en geniş veren, Yunus Nadi'nin "*Yenigün*" gazetesi idi. Yenigün, ilk sayfasında Mustafa Kemal'in gelişini hem de Mustafa Kemal'in bir fotoğrafı ile vermişti. Ama daha önemlisi ise, Mustafa Kemal'in fotoğrafının altında onu tanıttak şekilde "*Anafartalar Kahramanı sabık Yedinci Ordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa*"¹⁸⁸ cümlelerini kullanmıştı. Gazete haberi ise "*Mustafa Kemal Paşa*" başlığıyla ve "*Harbiye Nezareti emrine verilen sabık Yedinci Ordu kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa, dün saat bire doğru Haydarpaşa'ya muvasalat eylemiştir. İstasyonda müfreze-yi askeriye müşarü'lileyhe resmen istikbali ifa etmiştir. Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın mühim bir vazifeye tayin edileceği müstahberdir.?*" şeklinde vermişti. Görüldüğü gibi gazete Mustafa Kemal'den daha o tarihte "*Anafartalar Kahramanı*" olarak söz ettiği gibi, Haydarpaşa İstasyonu'na gelişinde de askeri bir tören ile karşılandığını ve önemli bir göreve gelebileceğini belirtiyordu.

Buna göre, Mustafa Kemal o tarihte önemli bir kişiydi ve İstanbul'a gelişi, gazeteye fotoğrafıyla birlikte yansımış ve geldiği zaman da Haydarpaşa İstasyonu'nda asker tarafından resmi bir karşılama töreniyle karşılanmıştı. Gazetenin önemli bir göreve atanacağı istihbaratı ise birkaç gün önce aynı gazeteye yansıyan Mustafa Kemal'in hükümette yer almasıyla ilgiliydi.

Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından olan Fethi Bey (Okyar) ve Rasim Bey (Talay) tarafından çıkartılan Minber gazetesi de¹⁸⁹ 14 Teşrinisani (Kasım) tarihli sayısında ikinci sayfasında küçük olarak "*Mustafa Kemal Paşa*" başlığı ile bu geliş haber vermişti. Minber, haberinde "*Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, dün şehrimize avdet etmiştir*"¹⁹⁰ kısa bilgisiyle Mustafa Kemal'in İstanbul'a geldiğini duyurmuştu.¹⁹¹

Zaman gazetesi de Mustafa Kemal'in gelişini aynı gün sayfalarına yansıtan üçüncü gazeteydi. Zaman da, ikinci sayfasındaki kısa haberleri içerisinde "*Mustafa Kemal Paşa*" başlığıyla ve "*İlga edilen Yıldırım Orduları Grubu kumandanlığına merbut 7.Ordu*

Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl, 5. Baskı, Güner Yayınları, İstanbul, 2007, s. 187.

¹⁸⁶ *Vakit*, 15 Teşrinisani (Kasım)1334, "*Karargâh-ı Umumi'nin İlgası*"

¹⁸⁷ Şerafettin Turan, *Atatürk*, s. 171.

¹⁸⁸ *Yenigün*, 14 Teşrinisani 1334-1918 (Kasım) "*Mustafa Kemal Paşa*"

¹⁸⁹ Sadi Borak, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁹⁰ *Minber*, 14 Teşrinisani 1334-1918 (Kasım) 9 Safer 1337." "*Mustafa Kemal Paşa*"

¹⁹¹ "*Minber gazetesi bugünlerde Mustafa Kemal'den çok sık söz etmekte, bir yandan da Tevfik Paşa Kabinesi'ne güvenoyu vermeme konusunda yayım yapmaktadır. Kabine güvenoyu aldıktan sonra da iktidar aleyhinde sürekli bir kampanyaya girişmiştir. Bunun nedenlerinden biri de Mustafa Kemal'e güvenmeleri yanında onun bu gazetenin ortakları arasında bulunmasıdır*" Sadi Borak, *a.g.e.*, s.145

kumandanı Mustafa Kemal Paşa dün akşamüzeri Anadolu şimendiferiyle şehrimize gelmiştir."¹⁹² şeklinde vermişti.

Mustafa Kemal, yaveri Cevat Abbas ile birlikte Adana'dan başlayan ve üç gün süren uzun tren yolculuğu sırasında oldukça düşünceliydi.¹⁹³ Haydarpaşa Garı'na geldikleri zaman aynı gün daha önce Çanakkale Zaferi sonucu Boğazları geçemeyen İtilaf Devletlerinin 60 parçadan oluşan donanmaları da Haydarpaşa önüne gelmiş ve üç saat kaldıktan sonra hareket etmişlerdi.¹⁹⁴ Dönemin bütün gazeteleri İtilaf Donanmasının gelişini haber yapmışlardı¹⁹⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın da artık tanınan ve önemli bir kişi olarak gelişi; birçok gazeteye yansımıştı.

Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelir gelmez ilk işi; Rauf Bey ve Sadrazamlıktan istifa etmesine rağmen, Ahmet Tefvik Paşa hükümeti henüz güvenoyu almadığı için hala Sadrazam olan Ahmet İzzet Paşa ile Sadrazamlık Konağında görüşmek oldu.¹⁹⁶ Mustafa Kemal Paşa, artık bir şeyler yapabilmek için ilk olarak hükümete Harbiye Nazırı olarak girme amacındaydı ve bunu yapabilmesi için de henüz programını okumamış olan Tefvik Paşa hükümetinin güvenoyu almasına engel olunması gerektiğinin de farkındaydı.¹⁹⁷ Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 tarihine kadar 6 aylık İstanbul sürecini iyi bilen ve içinde yaşayan Yusuf Hikmet, (Bayur) bu altı ayı, "*Mustafa Kemal'in en büyük siyasal yeteneğini gösterdiği süreç*" olarak ifade etmişti.¹⁹⁸ Gerçekten de bu 1918 Kasım ayı, o kadar önemliydi ki; Stanford Shaw tarafından "*Türk Bağımsızlık Savaşı'nın Başlangıcı*" olarak da gösterilmişti.¹⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldikten hemen sonra Vahdettin ile selamlıkta 15 Kasım'da bir görüşme ayarlamış ve bu görüşmenin haberi de yine ertesi gün 16 Kasım tarihli gazetelerde kendine yer bulmuştu.

Mustafa Kemal gelişinin ikinci gününde 15 Kasım'da; Vahdettin ile Cuma Selamlığında görüşecekti. Zaman gazetesi, nerdeyse her Cuma günü gerçekleştirilen selamlık haberlerini ve Vahdettin'in o selamlıkta kimler tarafından karşılandığını ve kabul ettiğini her cumartesi haberini vererek yayımlıyordu.²⁰⁰ Nitekim Mustafa Kemal'in İstanbul'a geldikten hemen sonra 15 Kasım'da, selamlıkta Vahdettin ile görüştüğünü de gazetenin

192 *Zaman*, 14 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, "*Mustafa Kemal Paşa*"

193 Alev Coşkun, *a.g.e.*, s.39

194 *Vakit*, 14 Teşrinisani (Kasım) 1334-1918. "İtilaf Donanmasının muvasalatı ve Avdeti- Amiral Calthrop Bugün Geliyor" İkdâm, 14 Teşrinisani (Kasım) 1334-1918. "60 Parça İngiliz Fransız, İtalyan ve Yunan Sefaininden Mürekkep Filo Limanımıza Geldi" Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri olan Cevat Abbas (Gürer), o önemli günü şu şekilde anlatmıştır; "İstanbul'a geldiğimiz günü hiç unutmam. Şehrin çok hazin bir hali vardı. İstanbul hasım donanmalarının limana girmeleri felâketinin matemini tutuyor, bu büyük matemine Atatürk'ü de ortak ediyordu. Atatürk'le ben askerî sevkîyatın bir köhne motoru ile denizin ortasına yaslanan bu çelik ormanın içinde geçiyorduk. Atatürk'ün zarif dudaklarından "Geldikleri gibi giderler" cümlesini işittiğim zaman mütarekenin doğurduğu derin ve elimli ümitsizliği derhal unutmuştum. Cevabımda isticâl ettim. "Size nasip olacak, siz bunları kovacaksınız Paşam" dedim. Gülümsedi, aziz başının içinde teressüm etmeye başlayan vatani kurtarma planlarını bir an için yeniden geçiriyor gibi daldı. Sonra, "Bakalım" dedi." Turgut Gürer, *a.g.e.*, s. 97.

195 *Yeniğün*, 14 Teşrinisani 1334-1918 (Kasım) "İtilaf Donanması Limanımızda" *Zaman*, 14 Teşrinisani (Kasım)1334-1918 "İtilaf Donanması Geldi"

196 Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayıncılık, 2003, s.274. (Mustafa Kemal anılarında tek başına gittiğini belirtir ancak Rauf Bey'e göre birlikte gitmişlerdir.)

197 Sadi Borak, *a.g.e.*, s. 142. Ahmet İzzet Paşa da, anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da Tefvik Paşa kabinesine güvenoyu verilmemesi için çalıştığını ve eğer kabine değişirse kendisinin Sadrazamlığında Mustafa Kemal'in de Harbiye Nazırı olacağını açıklamıştı. Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*,s.47.

198 Aktaran, Alev Coşkun. *a.g.e.*, s.21.

199 Aktaran, Alev Coşkun. *a.g.e.*, s.38.

200 Dönemin diğer gazeteleri de bu selamlık haberlerini neredeyse aynı cümlelerle veriyordu ancak *Zaman* gazetesi, bu konuda daha düzenli bilgiler vermekteydi

16 Kasım tarihli sayısından öğreniyoruz²⁰¹. Mustafa Kemal adıyla da olsa; gazetelerde boy göstermeye devam ediyordu.

Zaman gazetesi bu sayısında, 14 Kasım'da yani iki gün önce Vahdettin'in yeni Sadrazam Ahmet Tefvik ve (bir gün önce de Mustafa Kemal'in görüştüğü) eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı da huzuruna kabul ettiğini belirtmişti.²⁰² 16 Kasım tarihli bu sayısında gazetede Mustafa Kemal'in adı, Dolmabahçe'de Valide Camiinde gerçekleşen selamlık haberine verilen ek bilgide geçmekteydi. Buna göre gazete; "*Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa, İstanbul Muhafızı Ahmet Fevzi Paşa, Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye Reis-i Sanisi Kazım Paşa*"²⁰³ nın Vahdettin tarafından kabul edildiği haberini vererek Mustafa Kemal'in adını kamuoyuna "*Ordu Kumandanı*" olarak duyurmuştu. Mustafa Kemal artık eski ve yeni Sadrazamların görüştüğü padişahla görüşebilen bir kişi konumundaydı.

Aynı "*selamlık*" haberinde Mustafa Kemal, hem Minber gazetesinde hem de Vakit gazetesinde de ufak farklılıklarla kendine yer bulmuştu. Minber gazetesi, haberinde Mustafa Kemal'den "*Yaver-i fahri Hazret-i şehriyari Yıldırım Orduları Grubu kumandanı Mustafa Kemal Paşa*"²⁰⁴ olarak söz etmişti. Ama daha önemlisi ise; haberin en sonunda ayrı bir paragraf açarak "*Mustafa Kemal Paşa, uzun müddet huzur-u hümayunda kalarak iltifat-ı şahaneye mazhar olmuştur*" cümlesini kullanarak Mustafa Kemal'in ayrıcalığını belirtmişti.²⁰⁵

İkdam gazetesi de 15 Kasım tarihli Mustafa Kemal-Vahdettin görüşmesini bir gün sonra sayfalarına yansıtmişti. "*Dahili Şuun*" başlığı altında "*Selamlık*" alt başlığıyla verdiği haberinde "*Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa, Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Muhafızı Ahmet Fevzi Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisisanisi Kazım Paşa*"nın²⁰⁶ padişahın huzuruna çıktıklarını belirtmişti.

Aynı selamlık haberinin verildiği bir diğer gazete; Ati gazetesi idi. Ati "*Selamlık Resm-i Alisi*" başlığında "*Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye Reis-i Sanisi Kazım Paşa, İstanbul muhafızı Ahmet Fevzi Paşa*"²⁰⁷ şeklinde sade bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'dan söz etmişti. Vakit gazetesi de, Vahdettin'in Dolmabahçe Valide Camiinde selamlık törenine katıldığını belirttikten sonra "*Bahriye Nazırı Rıza, İstanbul muhafızı Fevzi, Erkan-ı Harbiye Reis-i Sanisi Kazım ve Harbiye Nezareti emrine memur Mustafa Kemal Paşalar*"ın²⁰⁸ Vahdettin tarafından kabul edildiğini haberini vermişti. Yenigün²⁰⁹ gazetesi ve Tasvir-i Efkâr²¹⁰ gazetesi de aynı şekilde selamlık haberlerinde Mustafa Kemal'in adını vermiş ve onlar da "*Harbiye Nezareti emrine memur Mustafa Kemal Paşa*" olarak sayfalarına yansıtmişti. Vakit, Yenigün ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinin Mustafa Kemal'den sadece "*Harbiye Nezareti emrine memur*" olarak söz etmesi dikkat çekmekteydi.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Vahdettin ile Naci (Eldeniz) aracılığı ile yaptığı bu görüşmede "*... Neler konuşulduğu kesinlikle saptanamamaktadır. Ancak görüşmenin çok kısa sürdüğü*

201 *Zaman*, 16 Teşrinisani (Kasım 1918) 1334. "*Selamlık*". Bu görüşme Mustafa Kemal ile Vahdettin'in 4. Görüşmesi idi.

202 *Zaman*, 16 Teşrinisani (Kasım 1918) 1334. "*Şuun Huzura Kabul*".

203 *Zaman*, 16 Teşrinisani (Kasım 1918) 1334. "*Şuun Selamlık*". Erkân-ı Harbîyye-i Umûmiye Reis-i Sanisi Diyarbakırlı Kazım (İnanç) Paşa İstanbul'a geldiğinin ertesi günü 5 Kasım 1918 tarihinde Erkân-ı Harbîyye-i Umûmiye Reis-i Sanisi (Genelkurmay İkinci Başkanı) olarak atanmıştı. Özlem Elif (Polat) Taş, *Kâzım (İnanç) Paşa; Hayatı, Askerî Ve Siyasî Faaliyetleri (1880 - 1938)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2008, s. 17

204 *Minber*, 16 Teşrinisani (Kasım 1918) 1334. "*Dahili Havadis*" "*Selamlık Resm-i Alisi*"

205 Aynı haberde Vahdettin'in İstanbul'da bulunan İngiliz Miralayı Murphy ile de görüştüğü belirtilmiştir.

206 İkdam 16 Teşrinisani (Kasım)1334 (1918), 11 Safer 1337 "*Selamlık*"

207 *Ati* 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), "*Selamlık Resm-i Alisi*"

208 *Vakit*, 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), 11 Safer 1337. "*Dahili Şuun*", "*Selamlık Resm-i Alisi*"

209 *Yenigün*, 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), "*Şuun-u Dahiliye*" "*Selamlık Resm-i Alisi*"

210 *Tasvir-i Efkâr*, 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), "*Selamlık Resm-i Alisi*"

bilinmekte ve Mustafa Kemal'in daha çok Padişahın eğilimlerini öğrenmeye ve Kabinede görev alması konusunda olanakları ölçmeye çalıştığı sanılmaktadır. Padişahın yaklaşımı İzzet Paşa'nın yeniden Sadarete getirilmesi konusun da hiç de cesaret verici olmamıştı."²¹¹

Mustafa Kemal bu gelişinde; artık zaman kalmadığını düşündüğünden işe hızlı başlamış ve özellikle İstanbul'a geldiğinin 3.günü, yani 16 Kasım'da Pera Palas Otel'de kendi gelişinin haberini yapan Vakit, Zaman ve Minber gazetelerinin yazarlarıyla bir toplantı yapmıştı.²¹² Mustafa Kemal'in bu gazete muhabirleriyle yaptığı görüşme sonrası 3 gün içerisinde hakkında çeşitli haberler yapılmış ve görüşlerini çok net olarak kamuoyuna yansıtmıştı.

2- Vakit'in Mustafa Kemal'i Tanıtımı

Vakit gazetesi²¹³ bu toplantıdan bir gün önce yani Mustafa Kemal İstanbul'a geldikten iki gün sonra (15 Kasım); Vahdettin ile olan selamlık haberini, 16 Kasım sayısında arka sayfasında verirken, aynı günlü sayısında birinci sayfasında Mustafa Kemal'in bir fotoğrafı ile birlikte verilmiş "Mustafa Kemal Paşa"²¹⁴ başlıklı geniş bir haberi de paylaşmıştı. Gazete bu haberinde daha o dönem Mustafa Kemal'in neredeyse hal tercümesini yazmış ve Enver Paşa'nın "sansürü" olmaksızın daha önce "Yeniğün"ün de yaptığı gibi hakıyla onu okuyucularına ve kamuoyuna tanıtmıştı.

"Geçenlerde Harbiye Nezareti emrine verilmiş olduğunu yazdığımız Mustafa Kemal Paşa evvelki gün şehrimize gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Harb-i Umumi içinde (Anafartalar Kahramanı) ünvanını bihak kazanmıştır. Filhakika Mustafa Kemal Paşa olmasaydı 330 senesinde Çanakkale'ye hücum eden Fransız ve İngiliz kuvvetleri İstanbul surlarına kadar gelecek ve daha o vakit harb-i umuminin neticesi pek acıklı bir surette Türkiye'nin aleyhine takarrür edecekti. Mustafa Kemal Paşa vatanımızın en tehlikeli zamanlarında büyük büyük hizmetler etmiş bir kahramandır. Ezcümle 31 Mart vakasında İstanbul'a gelen Harekât Ordusu içinde Mustafa Kemal Bey de bir erkan-ı harp yüzbaşısı sıfatıyla bulunuyordu. Sonra Trablusgarp muharebesinde Mısır'a gitmiş, o vakit Bingazi taraflarında bulunan Enver Bey ile birlikte temas peyda ederek, İtalyanlara karşı fedakarane mücadelelerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Bey, Balkan muharebeleri esnasında da Gelibolu Kuvva-yi Mürettebe Erkan-ı Harbiyesi'nde mühim yararlıklar göstermiştir. Harb-i Umumi içinde Sofya sefaretî Ateşemiliterliğinde bulunuyordu. Oradan celb olunarak Çanakkale hücumları esnasında Tekfurdağ'ında bir fırka teşkiline memur edilmiştir. İşte Mustafa Kemal Bey, vatanına yaptığı en büyük hizmeti burada ifa etmiştir. Mustafa Kemal Bey, ta Balkan muharebesi zamanından beri Çanakkale arazisinin teşkilatı tabiiyesini pekiyi bildiği ve esasen kendisi gayet mahir ve cesur bir kumandan olduğu için müdafaa vazifesini her türlü takdirlerin fevkinde olarak ifa eylemiştir.

Bütün cihanı hayretlere gark eden Çanakkale müdafaatı içinde Mustafa Kemal Bey, namı ebedi bir şan ve şeref halesi içinde yaşayacaktır. Filhakika yukarıda dediğimiz gibi Mustafa Kemal Bey düşmanlar tarafından Kabatepe civarından azim bir kuvvetle vuku bulan pek müthiş bir hücumda düşer olduğumuz kati bir mağlubiyeti, birkaç saat içinde galibiyete tebdil etmiş ve bu suretle İstanbul'un ana hisarlarını düşmanlara teslim etmemek için bir amil-i yegane olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Harb-i Umumi içinde Çanakkale'de yaptığı hizmetlerden başka İkinci ordu ve müteakiben Yedinci ordu kumandanlıklarında bulunmuştur. Bu grubun lağvı üzerine kendisi, Harbiye Nezareti emrine verilerek, İstanbul'a gelmiştir. Binaenaleyh namusu, hamiyeti, fedakârane hizmetlerine karşı

211 Şerafettin Turan, Atatürk, s.173

212 Alev Coşkun, a.g.e., s. 92

213 Vakit, 22 Ekim 1917'de Ahmed Emin Yalman ile Mehmed Asım Us tarafından çıkarılmıştı. Tuğba Ersoy, Vakit Gazetesinde Edebi ve Kültürel Hareketlilik 23 Nisan 1920-29 Ekim 1923, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, Ankara 2011, s. 10.

214 Vakit, 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), 11 Safer 1337. "Mustafa Kemal Paşa" Vakit gazetesinin Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelişini ertesi gün sayısında görmediğini belirtmek gerekiyor.

Paşalık rütbesiyle bihakk taltif olunmuştur. Mustafa Kemal Paşa zat ı hazret i padişahinin veliahtlığı esasında Avrupa'ya icra buyurdıkları seyahatte maiyetlerinde bulunmuşlar ve burada takdir-i şahaneyle mazhar olmuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa, eylem otuz sekiz- otuz dokuz yaşlarındadır. Selanik'te doğmuş ve Mekteb-i Harbiye'den erkan-ı harb olarak çıkmıştır. İlk vazifesi olarak mektepten çıktıktan sonra eski Beşinci orduya memur edilmiştir. Hayat-ı askeriyesinde, pek kıymetli hizmetler gören Mustafa Kemal Paşa'nın, vatanın bu müşkül vazifelerinde himmet ve hamiyetinden istifade edileceği tabiidir.”²¹⁵

Görüldüğü gibi gazete, Mustafa Kemal'in bugün bile aynen bilinen askerlik hayatını ve başarılarını daha 1918'in son aylarında aynen verebilmiştir. Okuyucularına onu “Anafartalar Kahramanı” olarak tanıtmış olan Vakıf; özellikle “ Mustafa Kemal Paşa olmasaydı 330 senesinde Çanakkale'ye hücum eden Fransız ve İngiliz kuvvetleri İstanbul surlarına kadar gelecek ve daha o vakit Harb-i Umumi'nin neticesi pek acıklı bir surette Türkiye'nin aleyhine takarrür edecekti. Mustafa Kemal Paşa, vatanımızın en tehlikeli zamanlarında büyük büyük hizmetler etmiş bir kahramandır” cümleleriyle de onun önemini o zaman tarihe kaydetmişti.

3- Minber'in Mustafa Kemal'i Tanıtımı

17 Kasım 1918 tarihi konumuz açısından bir başka önemli tarihi. Vakıf'ın bir gün önceki geniş haberi sonrası, ertesi gün 17 Kasım'da bu kez hem Minber hem de Zaman gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini açıkladığı mülakat aynı anda yayımlanır. Bu tarihin bir başka önemi de bir gün sonra 18 Kasım'da Meclis'te Tevfik Paşa kabinesinin güven oylamasına denk gelmesiydi.²¹⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından Dr. Rasim Ferit (Talay) ve Fethi (Okyar) tarafından kurulmuş olan Minber²¹⁷ gazetesi “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat”²¹⁸ başlığıyla birinci sayfadan Mustafa Kemal'in fotoğrafı ile birlikte yaptığı geniş bir mülakatı haberleştirmişti.

Minber gazetesi yayımladığı bu görüşmeyi “ Yüksek Bir Tercüme-i Hal - Mustafa Kemal Paşa'nın Hidemât-ı Askeriyesi- Siyasî Kanaatları- Kuvvetli Bir Ordu Hakkındaki Fikri-İngilizlere Karşı Hissiyatı-Memleketteki Fikir Cereyanları.”²¹⁹ alt başlıklarıyla baş sayfasına yansıtmıştı. Ayrıca Minber gazetesi bu mülakatı ortada Mustafa Kemal'in bir fotoğrafıyla birlikte ve “Ordumuzun en büyük kumandanlarından” alt başlığıyla kullanmıştı.

215 Vakıf, 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), 11 Safer 1337. “Mustafa Kemal Paşa”

216 Sadi Borak, a.g.e., s. 176. Sadi Borak Mustafa Kemal'in Minber'e verdiği bu mülakatı güven oylamasında kararsız vekillerin ikna edilmesi açısından “bir taktik şaheseri” olarak nitelmiştir.

217 Siyasal, bilimsel, yazınsal, teknik ve ekonomik konularla yer vermesi öngörülen Minber gazetesinin sahibi İstanbul Mebusu olarak Ali Fethi(Okyar), sorumlu müdürü ise Dr. Rasim Ferit (Talay) idi. Şerafettin Turan “Mondros Mütarekesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri”, Belleten, C. 46, S. 182, TTKB, Ankara 1982, s.338. Gazetenin basımı için gerekli para bu üç kişi tarafından sağlanmış adını da Mustafa Kemal koymuştu. (Alev Coşkun, a.g.e.,s.50.dpn.14.) Minber gazetesi 22 Kanunvevel (Aralık) 1918 tarihinde kapanmıştır. Dilek Çavuş “Mustafa Kemal'in Basınla Ve Minber Gazetesiyle İlişkisi” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt : XXXIV / Temmuz 2008 / Sayı: 71 s.553.

218 Minber, 17 Teşrinisani (Kasım)1918 (1334), 12 Safer 1337. “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat” Bu mülakatı ilk olarak Hikmet Bayur, Belleten'de yayımlamıştır. Hikmet Bayur, “1918 Bırakışması Sırasındaki Tinsel Durum ve Mustafa Kemal'in İki Demeci”, Belleten. Cilt: 32. Sayı: 128, Ekim 1968, s.488- 489; Bu mülakatın daha sonraki yayımlarıyla ilgili bkzn. Şerafettin Turan, a.g.m., s.337-346; Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2. S.290-291, Sina Akşin, a.g.e, s.88; Sadi Borak, Atatürk'ün Resmî Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri. Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Şubat 1997, s.26-28; Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize/Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları. Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938), Türkçeleştiren: M. Sunullah Arsoy, Cilt.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.253-255. Sabahattin Selek, a.g.e., 219 Minber 17 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat”

1 Kasım 1918'de kurulan²²⁰ ve Mustafa Kemal ile mülakatını yayınladığı 17 Kasım 1918'de henüz kuruluşunun 16. gününde²²¹ olan Minber'in bir "muharri" göndererek yaptığını belirttiği bu önemli mülakatında Mustafa Kemal başlangıçta "Bunda üç gün evvel son memuriyeti olan Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'nı terk ile Dersaadet'e gelen Fahri Yaver Hazret-i Şehriyari Mustafa Kemal Paşa Hazretleri"²²² olarak tanıtılmıştı.

Gazetenin ilk sayfasındaki daha sonraki cümlelerde ise "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri son harbin nam ve şöretini pek ziyade alâ eylediği müstesna bir kumandanımızdır. Müşârün-ileyh mekteb-i harbiyeden erkân-ı harbiye yüzbaşılığıyla neşet eylediği gün, efkâr-ı ahrârânesinden dolayı tevkif ve bade Şam'a nefedilmişti. Beşinci ordu mıntikasında efkâr-ı ahrâr-âneyi telkin ve teşkilât-ı hürriyetperverâne icrâ eylemiştir. Meşrutiyetin istihali yolunda sarf eylediği mesai ve himemâtın tafsilatına başka bir vesile ile tekrar avdet edeceğiz. 31 Mart vakasını müteakip İstanbul'a gelmiş olan Hareket Ordusu'nun erkân-ı harbiyesini idare etmiş ve Trablusgarb muharebesinde Bingazi'ye azimet ve Derne kuvvetlerinin kumandasını deruhde eylemişti. Balkan muharebesinde Gelibolu'daki kuvayı mürettebe erkân-ı harbiyesinde bulunmuş ve bilâhare ordumuzun tekrar ileri hareketine ibtidar (çabuklukla başlama) eylediği zaman Trakya'nın bilhassa Meriç'in sağ sahilindeki aksamını istirdad hususunda pek mühim bir amil olmuştu.

Harekât-ı harbiyenin inkıtâı üzerine Sofya Ateşemiliterliği'ne ve harb-i umuminin bidayetinde gönüllü olarak bir fırka kumandanlığına tayin edilmiş ve fırkasıyla Çanakkale muharebatının ilk gününden son gününe kadar İtilâf kuvvetleriyle mütemadiyen döğüşerek Arıburnu ve Anafartalar muharebât-ı azimesinin yegane kahramanı sıfatıyla Payitaht'ı pay-ı istiladan muhafaza eylemiştir. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Kafkas cephesine azimetle Muş, Bitlis havalisinin istirdadına muvâfık olarak, İkinci Ordu kumandasını almış ve müteakiben Hicaz Ordusu Kumandanlığını deruhde eylemek üzere Şam'a kadar gelmişken, kendisi tarafından serd edilen bazı mülâhazalara binaen mezkur vazifeyi kabul etmeyerek tekrar İkinci Ordu'ya avdet ve bilâhare Yedinci Ordu Kumandanlığına nakletmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Yedinci Ordu Kumandanlığında bulunduğu sırada Grub Kumandanı Fon Falkenhayn Paşa'nın hükûmet-i Osmaniyeye mazarrât iras edebilecek bir mahiyette olan siyasetine ve karargâh-ı umuminin bu meseledeki nokta-i nazarına iştiraki arzu eylemediğinden, menafi-i vataniyeye tamamen muvâfık olan kanaatin istinaden memuriyet-i mezkureden istifa eylemiştir. Hadisat, müşârünileyhe kanaati ne kadar muvâfık olduğunu isbat eylemiş ve son dakikalarda karargâh-ı umumi kendi nokta-i nazarını kabule mütemayil görünmüş olduğundan ve başkumandanlık umuru da bizzat taraf-ı hümayundan deruhde edilmiş olduğundan, iradât-ı seniyye-i hazret-i padişahiye mazhar olarak, tekrar Yedinci Ordu Kumandanlığını kabul etmiş ve bu vazife ile son Suriye hezimetlerinde orduyu cenahlarında bulunan kuvvetlerden hiç bir muavenet görmediği halde, kati bir izmihlalden kurtararak Haleb'e kadar geçmeğe muvaffakiyet gösterdikten sonra, bil'âhare Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına tayin edilmiştir. Devlet-i Aliyye'ce mütareke akdedilmesi üzerine mütareke şeraitinin suver-i tatbikiyesi (tatbik şekli) hakkında, merkezle müzakere etmek üzere Dersaadet'e gelmiş ise de grubun ilgasına binaen vazifesine hitâm verilmiştir."²²³ şeklinde uzun bir hal tercümesi yayımlanmıştır.

Gazetenin arka sayfasında da devam eden mülakatta; siyasi durum ile ilgili görüşlerini soran soruyu Mustafa Kemal "muharebelere ve askeri kanaatlerden bahsetmek için çok geniş yetki görüyorsam da, siyasetten bahsetmeyi bu işle ilgilenenlere bırakmayı uygun bulurum." şeklinde yanıtlamış ve bu aşamada da "Ben siyasetle yalnız 329 senesinde

220 Sadi Borak, a.g.e., s. 146.

221 Şerafettin Turan, a.g.m.,1982, s.338.

222 Minber 17 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat"

223 Minber 17 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat" Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmeden önce Yıldırım Orduları grubu kaldırılmış ve görevi sona erdiği için Minber'in bu anlatımında bir yanlışlık vardır. Bknz. Takvim-i Vekayi, 10 Teşrinisani 1334 (10 Kasım 1918), 6 Safer 1337, Sayı 3390. Pazar."Tevcihat"

Sofya ve aynı zamanda Belgrad ve Çetine ateşemiliterlikleri uhdemde bulunduğu bir sene zarfında iştigal ettim ve tarz-ı iştigalim de sırf siyasi olmayıb askeri-siyasi bir iştigal idi. Bu memuriyetim istisna edilirse bütün hayatım Trablusgarb'da Balkan muharebesinin safha-i ahiresinde ve harb-i hazırda muharebe meydanlarında umur-ı askeriye ile iştigalde geçmiştir.”²²⁴ diyerek kamuoyuna kendisini daha ayrıntılı tanıtmıştır.

Mustafa Kemal, en iyi siyaseti açıklarken de *“ben en iyi siyasetin her türlü manasıyla en çok kuvvetli olmakda bulunduğunu kabul ederim. En çok kuvvetli olmak tabirinden maksadım, yalnız silah kuvveti olduğunu zan etmeyiniz. Bilakis asker olduğuma rağmen bu bence kuvvet muhassalasını (toplamdaki sonucunu) vucuda getiren avâmilin (etkenler) sonuncusudur. Benim murad ettiğim manen, ilmen, fennen, ahlâken kuvvetli olmaktır. Çünkü bu saydığım hasâilden (hasletlerden) mahrum olan bir milletin bütün efradının en son silahlarla techiz olunduğunu farz etsek bile, kuvvetli olduğunu kabul etmek doğru olamaz.”²²⁵ diyerek her türlü manasıyla kuvvetli olmayı önerirken, bu kuvvet için bilim, fen ve ahlaken kuvvetli olmanın ne kadar önemli olduğunu anlatmıştı.*

Mustafa Kemal, İngilizlerle ilgili hissiyatı sorulduğunda da İngilizlerle Arıburnu, Anafarta ve Filistin cephelerinde savaştığını ve bunu da daima vatanın savunmasından ibaret olduğunu belirtmiş ve *“İngilizlerin, Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin istiklâline riayette gösterdikleri hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayır-hâh bir dost olamayacağı”²²⁶ cümlelerini kullanmıştı. Burada da Mustafa Kemal bir bakıma İngilizlere bağımsızlığımıza ilişmeyen demektedir.²²⁷*

4- Zaman'ın Mustafa Kemal'i Tanıtımı

Aynı gün Zaman gazetesinde de ikinci sayfada Mustafa Kemal ile mülakat haberi yayımlanmıştı. Zaman *“Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanati”²²⁸ başlıklı mülakatta; Mustafa Kemal'i “Son kabine buhranları esnasında namzetler meyanında adı geçmiş ve ahiren İstanbul'a gelerek Harbiye Nezareti emrine verilmiş olan Mustafa Kemal Paşa “ olarak tanıtmış, muhabirlerinin ona bazı meseleler hakkında sorular sorduğunu da belirterek “şayanı dikkat gördüğümüz” dediği Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini okuyucularına yansıtmıştı.*

İlk olarak; girilen savaş ile ilgili fikirleri sorulan Mustafa Kemal, *“Milletin ve memleketin her şeyden evvel, terakki ve tealisi için mümkün olduğu kadar müfid bir huzur ve sükuna ve çok çalışmaya ihtiyacı olduğu hususundaki kanaatimi ferdâ-yı meşrutiyetten (Meşrutiyetin ertesi gününden) beri hiç tebdil etmediğim (değiştirmedim) cihetle umumiyetle mecbur-u müdafaa olmadıkça huzur ve sükunu ihlal edici her türlü teşebbüsatin taraftarı olamazdım.”* dedikten sonra savaşın başlangıcında Sofya'da Ateşemiliter olduğu için savaşın çıkışına tam vakıf olmadığını belirten Mustafa Kemal bununla birlikte; *“o vakit makamat-ı aidesine (bağlı olduğu makamlara) resmi maruzattan başka bazı üstlerime de mektuplarımla şahsi mütalaalarımı yazmıştım.”²²⁹ cümlelerini kullanmıştı.*

224 Minber 17 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat”

225Minber 17 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat” Mustafa Kemal'in Minber'de yayımlanan mülakatı için *“Mondros Mütareke'sinden kısa bir süre sonra düşüncelerini kamuoyuna açıklayışının ilk örneği olarak dikkat çekici olmasının dışında, içeriği yönünden de büyük önem taşımaktadır.”* diyen Şerafettin Turan, Mustafa Kemal'in ordu siyaset ilişkileri ile kuvvetli ordu-ulusal güç kavramları üzerinde durduğunu belirtmişti. Şerafettin Turan, *a.g.m.*, 1982, s.337. Sina Akşin de Minber gazetesinin, Mustafa Kemal'i siyasal kamuoyuna tanıtmaya çabası içinde olduğu görüşündedir. Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 89.

226 Minber 17 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat”

227 Yusuf Hikmet Bayur, *“1918 Bırakışması...”* s. 490.

228 Zaman 17 Teşrinisani (Kasım)1918 “Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanati”

229 Selek, eserinde Mustafa Kemal'in Ahmet İzzet Paşa'ya yazdığı telgraflar sonucunda; Mütareke öncesinde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da olması (kabineye girmesi) durumunda Amiral Calthorpe'un Osmanlı hükümetinin bu kadar gaflet içinde bulamayacağını açık olduğunu belirtmiştir. Selek, *a.g.e.*, s. 206

Bugün için ne düşündüğü sorulduğunda da “Bugün için bütün düşündüğüm harbdan yaralı çıkan vatanımın cerihelerini tedaviye ve Osmanlı mevcudiyetini idameye, hizmet ve yardım etmektir.” demiştir.

Mustafa Kemal İngilizlerin dostluğu ile ilgili soruya da; gençliğinde okulda okuduğu kitaplarda en dikkat ettiği olayın, İngilizlerin Osmanlı topraklarını korumak için Rus hükümetine karşı Osmanlı'yı savunması olduğuna dikkat çekmiş ve askerlik mesleğine girdikten sonra siyasetle bilfiil uğraşmadığını da ekledikten sonra; “Benim için yegane siyaset, memleketimin muhtaç olduğu huzur ve sükunu temin edici dostluklara hürmet. Binaenaleyh, Osmanlı istiklaline hürmet ve Osmanlı milletine muhabbet ve insaniyet ibraz eden devlete karşı mukabil-i hürmet ve muhabbet besleyeceğim tabiidir.” diyerek, bağımsızlığımıza saygı ve halkımıza sevgi ve insaniyet gösteren devletlere karşı saygı gösterilebileceği mesajını vermişti.

Muhabirin “Memleketimizdeki asker ve fırka cereyanları hakkındaki ne düşünüyorsunuz” sorusuna ise; “İstanbul'a yeni geldim. Henüz asker bulunduğum cihetle fırka mesaili ile iştigal etmedim ve etmiyorum. “ şeklinde yanıt vermişti.

Mustafa Kemal; hükümetin istifa şekli²³⁰ ile ilgili soruya da Vahdettin üzerinden yanıt vermiş ve “Evet okudum. Hükümdar-ı zişanımızın velihtlığı zamanında bir seyahatinde maiyeti mülukanelerine memur olduğum gibi, makam-ı muallay-ı saltanata teşriflerinden sonra da mukarreran mazhar-ı iltifat-ı hümayunları oldum. Efkâr-ı şahanelerine yakından vakıfım. Usulü kavanin-i meşrutiyete en haiz (sahip) meşrutiyetperver olarak tarafdardırlar.” diyerek Vahdettin'in meşrutiyet fikrine bağlı olduğunu ifade ederek Vahdettin'in son olarak İzzet Paşa'nın istifasını istemesi nedeniyle çıkan sıkıntıya karşılık, ülkede Meşrutiyet'in kökleştiği için bu konuda endişeli olmadığını belirtmişti.

Hükümetin istifası konusunda da bazı “sui tefehhümler hasil olmuş olabilir.” Dedikten sonra da “ İzzet Paşa hazretlerinin refakatinde ve rüfekasından bazılarıyla birlikte uzun zamanlar çalıştım. Endişe-i vatanla çarpan kalplerinin şahidiyim. Müşarünileyhe de kıymetli bir ricali devlet olarak hürmet ederim.” demiş ve İzzet Paşa gibi değerli bir devlet adamının hükümetinden “vatanımın mahrum bırakılmayacağı ümidi içerisindeyim.” cümlelerini kullanarak bir gün sonraki Tefvik Paşa kabinesinin güven oylamasına bakış açısını net olarak belirtmiş ve görüşmeyi sonlandırmıştı.

Bu iki mülakatın tam da 18 Kasım'daki güven oylamasının olduğu gün öncesine getirilmesi önemliydi.

5- Vakıt'in Mustafa Kemal ile Mülakatı ve Tanıtımı

Güvenoyu oylamasının öncesinde olduğu gibi Tefvik Paşa'nın hükümet programını okuyacağı ve arkasından da ilk güven oylamasının yapılacağı 18 Kasım'da bu kez, daha önce fotoğraflı ilk tanıtım haberini yapan Vakıt gazetesi de, Mustafa Kemal ile yapılan mülakata yer vermişti. Vakıt gazetesi, bu 18 Kasım tarihli sayısında, yine baş sayfasında ve sol sütunda bu kez iki sütunda “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat”²³¹ haberini vermişti. Gazete “Mütarekenamenin Tatbikatı Hakkındaki Nokta-yı Nazarı- İhtilafların Çare-yi Halli- Meclis-i Mebusan Milleti Temsil Ediyor mu?- Bugünkü Vazifemiz “ alt başlıklarını kullanan Vakıt gazetesi de bir “muharririnin” görüştüğü Mustafa Kemal'i okuyucularına “Payitahtın müdafasındaki iktidar ve meziyet-i askeriyesi ile temayüz etmiş olan”²³² şeklinde tanıtmıştı.

230 İzzet Paşa hükümetinde İttihatçıların varlığının Vahdettin tarafından istenmemesinin, İzzet Paşa'ya aracılıkla iletilmesi ve Ayan Meclisindeki sert tartışmalarla, Vahdettin tarafından İzzet Paşa'nın istifaya zorlanması kastediliyor. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*. 2.cilt, s. 32.

231 Vakıt, 18 Teşrinisani 1918 (18 Kasım 1918) “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat”

232 Vakıt, 18 Teşrinisani 1918 (18 Kasım 1918) “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat”

Muharririn; "İtilaf devletlerinin Osmanlı istiklaline riayet edeceklerine şüphe edilemezse de mütareke mukavelenemesinin İtilaf kumandanları tarafından bizim tahmin edemediğimiz bir şekilde uygulanmasının nedeni hakkında ne düşündüğünü" sorması üzerine Mustafa Kemal de; "Hükümetimizle mütareke akdeden devletlerin ve bu devletler namına mütareke şartnamesini yapan Britanya Hükümeti'nin Osmanlılara karşı olan hüsnüniyetlerinden (iyi niyetlerinden) şüphe etmek istemem, eğer mezkur şartname ahkâmının tatbikatında sui tefehhümü mücip olacak cihet görülüyorsa, bunun sebebini derhal anlamak ve muhataplarımızla anlaşmak lazımdır." Dedikten sonra "Yalnız benim anlayamadığım bir cihet varsa bu teşebbüsat neden milleti tatmin edici netayic vermemektedir? Buna sebep olarak şimdi hatırıma gelebilen nokta şudur: İki hükümet ricali beyninde bilmüzakere takarrür ettirildikten sonra, emr-i icrası lazım gelen hususat, askeri kumandanlara terk olunuyor. Hâlbuki bu hususta askerler değil, diplomatlar hal-i faaliyette bulunmak lazımdır." diyerek görüşünü açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa; millete düşen vazifeyi de "Malum-u aliniz millet doğrudan doğruya umur-u devlete karışmaz. Vekilleri olan Heyet-i Mebusan'ın itimadına mazhar bir hükümetin netice-i icraatına intizar eder. O halde bu hususta milletin en büyük vazifesi mebusları vasıtasıyla her suretle şayan-ı emniyet ve itimat bir hükümetin mesned-i kuvvasını teşkil etmektir." derken de hükümetin mutlaka halkın egemenliğinin onayını alması ve milli iradeye dayanan bir hükümet olması gerektiği gerektiğini belirtmişti. Muharririn "Bugünkü Meclis-i Mebusan'ın milleti tamamen temsil edemediği hakkındaki söylentileri" sorması üzerine de Mustafa Kemal bu nazik zamanda bu söylentilerin zarar vereceğini belirtmiş ve bundan herkesin kaçınması gerektiğini söyleyerek daha o zamanlar bile çözümün Meclis-i Mebusan'da millet egemenliğinde olduğunu vurgulamıştı.

6- Mustafa Kemal'in Tanıtımı Devam Ediyor

Mustafa Kemal'in Meclise önem verdiğini belirttiği bu beyanatının yayınlandığı gün, Mecliste yapılan güven oylamasında 84 evet, 27 hayır, 3 çekimser olarak 114 kişi ile gerekli çoğunluğa ulaşamayınca güven oylamasının bir gün sonra 19 Kasım'da yenileneceği belirtilmişti²³³.

İşte Meclis'te Tevfik Paşa'nın ilk güven oylamasının yapıldığı 18 Kasım'da²³⁴ Mustafa Kemal de sivil olarak meclise gitmiş ve öncesini ve o günü şöyle anlatmıştı. ".... Ben derhal Meclis-i Mebusân'la temas aradım. Öteden beri arkadaşım olan mebuslarla (milletvekilleriyle) konuştum. Görüşümü onlara izah ettim ve beni daha büyük mebus kitleleriyle temasa geçirmelerini kendilerinden rica ettim. Bu arkadaşların aracılığıyla, ilk defa olarak sivil kıyâfetle, Fındıklı'daki Meclisi Mebusân binasına gittim.²³⁵ O günlerde Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu söz konusuydu. Ben güvensizlik oyu verilmesi fikrinde idim. İşte Meclis-i Mebusân binasına girdiğim gün, güvenoyu meselesinin Meclis'te oylanacağı gündü. Kanâatimi mümkün olduğu kadar süratle, tanıdığım veya orada bana tanıtılan mebuslara izaha çalışıyordum."²³⁶

233 Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre.3, Cilt.1, İctima Senesi. 5, On Dördüncü İnikad, 18 Teşrinisani 1334 (1918) Pazartesi, s. 163.

234 Bazı yayımlarda Mustafa Kemal'in ikinci güven oylaması günü olan 19 Kasım'da Meclise gittiğine dair iddialar bulunmaktadır. Mustafa Kemal meclisteki bu konuşma ile ilgili Falih Rifki'ya bir başka yerde "Mebusların önemli bir kısmı salonlardan birine toplandı ve beni de oraya davet ederek, genel kurula açıklama yapmamı teklif ettiler. Vaziyeti, içinde buldukları şartları ve yapılması gereken hareketi, muktadir olduğum kadar kendilerine izâh ettim. Kabineye mutlaka güvensizlik oyu vermelerini tavsiye ettim" (Falih Rifki Atay, a.g.e., 2005, s. 89.) dediğini bildiğimiz için, Akşin'in de belirttiği gibi, Minber'in 18 Kasım tarihli sayısında "Davet" başlıklı bir haberde "Hürriyetperver Avam ve Teceddüt Fırkalarına mensup ve müstakil olan mebusların bugün saat 10'da Meclis-i Mebusan'da hazır bulunmaları rica olunur." ("Davet", Minber, 18 Kasım 1334) şeklindeki haberden dolayı, Mustafa Kemal'in bu görüşmeyi 18 Kasım'da yaptığı kabul edilmektedir. (Akşin, a.g.e., Cilt.1, s. 91.)

235 Falih Rifki Atay, a.g.e. 2005, s. 88.

236 Falih Rifki Atay, a.g.e. 2005, s.89. Aynı günü Cevat Abbas da şu şekilde anlatmıştır. "Aynı günde Mustafa Kemal ömründe bir defa olsun ayak basmadığı Meclisi Mebusan'ın kapısından içeri giriyordu. Etrafını saran birçok mebus arkadaşları, ondan "Ne haber Kemal?" diye sordukça Mustafa Kemal, bunların her birine ayrı

Tevfik Paşa kabinesine güvensizlik oyu verip zaman kazanmanın daha uygun olacağını düşünen Mustafa Kemal'in önerisine rağmen Meclis, 19 Kasım'da çoğunluğun da katılmasıyla 124 vekilden 91 evet, 26 hayır, 7 de çekimser oy ile²³⁷ Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu vermişti²³⁸. Mustafa Kemal Paşa; bu süreç için " *Ne yalan söyleyeyim, biraz hayret ettim. Benim teklifimi kabul ettiklerini söyleyen mebus (milletvekili) adedi küçümsenecek gibi değildi. Bunlar arasında özellikle sözlerinin ve mevkilerinin çok etkili olduğu zannını verenler de vardı. Fakat şüphesiz Meclis'teki psikolojik havanın bir an içinde değişebilecek mâhiyette olduğundan daima uzak kalan benim gibi bir askerinin şaşkınlığı normaldir.*"²³⁹ cümlelerini kullanmıştı.

Minber gazetesi de 18 Kasım tarihli sayısında yine Mustafa Kemal'i haberleştirmiş, iç sayfasında ufak bir ziyaret haberinde de Mustafa Kemal'den söz etmişti. İç haberler kısmında "Ziyaret" başlığıyla verilen haberde "Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Yaver-i hazret-i padişahi Mustafa Kemal Paşa hazretleri, dün sabah Harbiye Nazırı Abdullah Paşa hazretlerini ziyaret etlemiştir"²⁴⁰ denilerek okuyucularına Mustafa Kemal'in artık üst düzey bir konumda olduğunu gösteriyordu. Mustafa Kemal bu görüşmede, ülkenin kötü durumundan kurtulması için Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'ya bazı önerilerde bulunmuş ve bir gün sonra mecliste Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu verilmemesi konusunu görüşmüştü²⁴¹.

Minber gazetesi de; Mustafa Kemal'i kamuoyuna tanıtmaya devam etmekteydi. 19 Kasım tarihli sayısında "Nühüfte Bir Sima" (Gizli Bir Sima) başlığı ile Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'da kendi aleyhine bazı kişilerin ifadeleri ve bunlara karşı düşünceleri ile Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa cephelerinde muhtemel gelişmeleri hakkındaki kanaatleriyle ilgili olarak bir dostuna²⁴² yazdığı mektuptan bölümler aktarılmaktaydı.²⁴³ Ahmed Hulki imzasıyla yayınlanan yazıda Mustafa Kemal; "İtiraf edelim. Vatanın emsalini yetiştirmekte semahat göstermediği bir kaç zeka-i müstesnadan biri ve hatta birincisi "Minber" ve "Zaman" ve "Vakit" gazetelerinde beyânâtı neşr edilen Mustafa Kemal Paşa'dır. Millet'in ve memleketin en ziyade hayr-kâr evladından olduğu halde en az müzehher-i takdiri olan yine müşârün-ileyhdır."²⁴⁴ şeklinde tanıtılmıştı. Yine " *Fakat kime isnad-ı kabahat edelim? Kendisi o kadar şöhret-giriz (şöhretten kaçan)o derece mahviyetkârdır ki Anafartalar'ın*

ayrı izahat verebilmek imkânsızlığı karşısında ve kendisinin teklifi ile büyük bir encümen odasına götürüldü. Orada bütün dikkatli dinleyicilere şu sözleri söylüyordu: — Arkadaşlar; siz memleketin güzide insanlarsınız; fakat âlemdere ceryan eden hâdiselerle temasınız ne derecededir, bunu bilmem. Ben cepheden gelmiş bir kumandanım. İşittiğime göre, padişah kabineyi değiştirip; yerine Tevfik Paşa'nın riyasetinde (başkanlığında) yeni bir kabine getirmek istiyormuş. Bu doğru değildir. Böyle bir tebeddül (değişiklik) yalnız Harb-i Umuminin askerî mağlûbiyetiyle kalmaz. Fazla olarak galip devletlerin emirlerine körü körüne inkiyadımızı da (boyun eğdiğimizizi) gösterir ki bu devletin kökünden silinmesine razı olmak demek olur. Sizden rica ve istirhamım; buna muvafakat etmemenizdir (onay vermemenizdir). Kabine tebeddülü (değişimi) ya sizin rey vermenizle yahut reylerinizin çalınmasıyla mümkün olabilir. Şüphesiz ki sizin gibi hamiyetli (onurlu) ve vatanperver mebuslardan böyle bir hareket sâdir olamaz (beklenmez). Bu husustaki celâdetinizle millet'in kuvvet ve kudretini tecelli ettirmiş olursunuz, Size bir şey yapamazlar; zatışahâne de derhal size iltihak eder (katılır)." Mustafa Kemal'in sözleri; salonu çınlatan alkışlarla ve "evet, böyle yapacağız!" sesleriyle karşılandı." Güner, a.g.e., s. 187.

237 Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre.3, Cilt.1, İçtima Senesi. 5, On beşinci İnikad, 19 Teşrinisani 1334 (1918) Salı. S, 168.

238 Yusuf Hikmet Bayur, mecliste Mustafa Kemal'e rağmen Tevfik Paşa'ya güvenoyu verilmesini, "Ancak mebuslar üzerlerindeki İttihatçılık damgasının verdiği çekingenlik yüzünden, buna yüreklene meyip yeni Sadrazama güvenoyu vereceklerdi" şeklinde açıklamıştı. Yusuf Hikmet Bayur,"1918 Brakışması.." s. 493.

239 Falih Rıfkı Atay, a.g.e. 2005, s.90.

240 Minber 18 Teşrinisani (Kasım)1918, "Ziyaret"

241 Sadi Borak, a.g.e., s. 178.

242 Sadi Borak, a.g.e., bu kişinin Tevfik Rüşdü (Aras) olduğunun belirtmiştir.

243 Erol Kaya, "Minber Gazetesi'nde Mustafa Kemal Paşa ile İlgili Haberler" *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 6-2 Yıl:2004, s.55. Sadi Borak aynı gün mecliste Tevfik Paşa hükümetinin güven oylaması olduğunu belirterek Mustafa Kemal'in gazetelerdeki haberlerinin çok iyi hazırlanmış "taarruz planı" olarak nitelemiştir. Borak, a.g.e., s. 179.

244 Minber 19 Teşrinisani (Kasım)1918-1334, "Nühüfte Bir Sima"

yegane müdafii ve İstanbul'un halaskârı, münhasıran kendi olmasına rağmen bu hakikati pek çok zaman ifşa etmedi. Ve bu suretle, bütün muvaffakiyetinin şan ve şerefleri çapulcuların inhisarına kayd edildi." cümleleriyle de Anafartalar'ın yegâne müdafii ve İstanbul'un kurtarıcısı olmasına rağmen kendisinin şöhretten kaçındığı anlatılmıştı.

Ahmet Halki; Mustafa Kemal Paşa'nın "*Pek alâ bilirsiniz ki benim bütün hayatımda, bu ana kadar takip ettiğim gaye, hiç bir vakit şahsi olmamıştır. Her ne düşünmüş ve her ne teşebbüs almış isem daima memleketin, milletin, ordunun nam ve menafiiine olmuştur. Hiç bir zaman şahsımın teferrüd ve temyizini nazar-ı dikkate almamışım.*"²⁴⁵ cümlelerini yansıttıktan sonra da "*Her halde istikbal-i vatan Mustafa Kemal Paşa'dan büyük hizmetler beklemekte haklıdır*" diyerek geleceği öngörebilmiştir..

Mustafa Kemal, Ahmet Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu verilmesi sonrası, evine döner dönmez, saraya telefon ederek Vahideddin'den görüşme istemişti. Mustafa Kemal amacını "*Onunla hemen bir görüşme yapmayı faydalı buluyordum. Maksadım kendisiyle görüşüp, tedbir olarak düşündüklerimi açıkça söylemek ve bu tedbirlerin uygulanmasındaki zorunluluğu izah etmektir. Padişahı düşündüğümüz teşebbüse iknâ edebileceğimi zannediyordum.*"²⁴⁶ şeklinde açıklamıştır. Mustafa Kemal, Vahdetin ile görüşmesini yine padişah yaveri Naci Bey aracılığıyla yapmıştı. Bu görüşmenin günü "önümüzdeki Cuma" şeklinde verilmişti. Güven oylaması ayın 19'da Salı günü verildiğine göre²⁴⁷ önümüzdeki Cuma ayın 22.'si²⁴⁸ olmalıydı ancak o günün gazetelerinde selamlık haberinde Mustafa Kemal Paşa'nın adı yoktu²⁴⁹. Mustafa Kemal "*Görüşme talebi için, vazifesi itibarıyla aracılıkla bulunan Naci Bey'e (Naci Paşa) maksadımı imâ ettim. Naci Bey'in, bu görüşmenin o gün veya ertesi gün olması için çok çalıştığına eminim. Fakat kafasında gizli bir kararı şeytanî bir şekilde saklayan Vahideddin, saffet ve samimiyet gösteren aldatici tavrıyla, önümüzdeki cuma günü selamlıkta hazır bulunmamı ve orada benimle görüşeceğini bildirdi. Cuma gününe çok vardı. Bununla beraber yapılacak başka bir şey de yoktu.*"²⁵⁰ diyerek bu görüşmenin dolaylı olarak 29 Kasım tarihli selamlık olduğunu ifade etmişti. Bu görüşmenin 29 Kasım tarihli olduğunu Engin Berber²⁵¹ ve Sabahattin Selek²⁵² Selahattin Tansel²⁵³ de eserlerinde belirtmişlerdir.

Nitekim Mustafa Kemal'in Vahdetin ile adının geçtiği bu görüşmenin haberi de 29 Kasım'dan bir gün sonraki gazetelere de yansımıştı. 30 Teşrinisani yani 30 Kasım 1918 tarihli Zaman gazetesinde, 29 Kasım tarihinde padişahın selamlığa gidişi ve kendisinin karşılanması,

245 *Minber* 19 Teşrinisani (Kasım)1918-1334, "*Nühüfte Bir Sima*"

246 Falih Rifki Atay, *a.g.e.* 2005, s.90.

247 *Tasvir-i Efkâr*, 20 Teşrinisani (Kasım) 1334-1918, Çarşamba. "İtimad Reyini Verdiler"

248 Sadi Borak, Vahdetin'in Mustafa Kemal'e "*siz akıllı adamsınız*" cümlesini söylediği ikili arasındaki görüşmenin tarihini 22 Kasım olarak vermiştir. Borak, *a.g.e.*, s.190. Murat Bardakçı da bu görüşmeyi 22 Kasım olarak göstermiş ve hemen ardından 21 Aralık'ta meclisin feshedildiğini belirtmişti. Bardakçı, *a.g.e.*, s. 116. Mustafa Kemal anılarında; 19 Kasım tarihli güvenoylaması sonrası "önümüzdeki Cuma" dediği için araştırmacıların çoğunluğu bu görüşme tarihini 22 Kasım olarak vermiştir. Bu karışıklık ile ilgili en iyi değerlendirme için bkz.

Engin Berber, *Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal ve Vahdetin*, Ayraç yayınları, İstanbul, 1998

249 *Tasvir-i Efkâr*, Selamlık haberinde Harbiye Nazırı Abdullah Paşa ile Mirliva Paşa ile Mirliva Remzi Paşa'nın adlarını vermişti. *Tasvir-i Efkâr* 23 Teşrinisani (Kasım) 1334-1918, Cumartesi. "*Selamlık Resm-i Alisi*" Vakit gazetesi de Harbiye Nazırı Abdullah Paşa ile Mirliva Remzi Paşa, Sadrazam Tevfik Paşa ile eski Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi'nin adlarını vermişti. *Vakit*, 23 Teşrinisani (Kasım) 1334-1918 "*Selamlık Resmî*", *Minber* ve İkdam ve Ati gazeteleri de aynı şekilde Harbiye Nazırı Abdullah Paşa ile Mirliva Remzi Paşa adını sayfalarında vermişti. *Minber*, 23 Teşrinisani (Kasım)1918. "*Selamlık Resmî Alisi*", İkdam, 23 Teşrinisani (Kasım)1918. "*Selamlık Resmî*", *Ati*, 23 Teşrinisani (Kasım)1918. "*Selamlık*"

250 Falih Rifki Atay, *a.g.e.* 2005, s.90. Mustafa Kemal'in bu anlatımından dolayı birçok kaynak bu görüşmenin tarihini hatalı olarak 22 Kasım 1918 tarihi olarak vermişlerdir. Bkz. Şerafettin Turan, *Atatürk.*, s. 176. Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, Ankara (Temmuz 1986), s.48.

251 Engin Berber, *a.g.e.*, s. 45. Berber de bu görüşmenin 22 Kasım'da olamayacağını belirtmiştir. s. 260.dpn.37.

252 Sabahattin Selek, *a.g.e.* s.209. Selek de aynı şekilde görüşme talebinin 29 Kasım'da olduğunu ve huzura 29 Kasım'da çıktığını Tevfik Bıykoğlu'na dayanarak belirtmiştir.

253 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, MEB Yayınları, Ankara, 1977, s.233, dpn.17

klasik şekilde bir gün sonraki sayısında verilmiş ve “Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa, Mirliva Mustafa Kemal Paşa muhafil-i hümayunda huzuru mülukaneye kabul buyurulmuşlardı”²⁵⁴ cümleleri kullanılmıştı. Atı gazetesi de aynı şekilde Mustafa Kemal'den “Mirliva Mustafa Kemal Paşa”²⁵⁵ olarak söz etmiş ve Vahdettin ile görüşüldüğünü belirtmişti. Artık padişahın yanına girişleri rutin olarak kamuoyuna yansıyan bir Mustafa Kemal, dolayısıyla da tanınırlık yüzdesi artan bir Mustafa Kemal vardı.

Aynı haber Tasvir-i Efkâr²⁵⁶ ve Vakit²⁵⁷ gazetesinin 30 Kasım tarihli sayılarında da “selamlık resmi alisi” başlıklarıyla verilmiş ve “Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa ile Mustafa Kemal Paşa, huzur-u şahane kabul buyurulmuşlardı” denilerek haberleştirilmişti. Minber gazetesi de “Dahili Havadis” kısmında “Huzura Kabul” başlığıyla aynı cümlelerle Mustafa Kemal'in Vahdettin ile görüşmesini yansıtmıştı.²⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın “zaman itibarıyla çok sürmekle beraber fikir alışverişi itibarıyla pek kısa”²⁵⁹ dediği bu görüşmede Vahdettin, Mustafa Kemal'e ordunun komutanlarından kendisine zarar gelip gelmeyeceğini sormuş²⁶⁰ ve Mustafa Kemal'in konuşmasına fırsat tanımamıştı.

7- Tasvir-i Efkâr'ın Filistin Cephesi üzerinden İlginç Haberi

Bu süreçte Mustafa Kemal'in, Tasvir-i Efkâr gazetesine farklı bir şekilde haber olduğunu görmekteyiz. Tasvir-i Efkâr, Mustafa Kemal İstanbul'a geldikten yaklaşık 9 gün sonra 22 Kasım 1918 tarihinde ilk sayfasında “Felaketlerimizi Tetkikten Kaçmayalım” üst başlığıyla birlikte “Filistin Hezimetini Nasıl Oldu?” başlıklı bir yazı paylaşmıştı. Gazete, haberini verirken “Filistin facia-yı hezimetini hakkında malumat neşrine başlayacağız.”²⁶¹ dedikten sonra haberin üstünde sağda Mustafa Kemal, ortada Cevat Paşa ve solda Cemal Paşa'nın fotoğraflarını koymuştu. Ancak burada ilginç bir durum vardı. Zira Ebuzziya Velid'in gazetesi Cevat Paşa'yı “Filistin cephesinde son zamanlarda Sekizinci Ordu Kumandanı bulunan, asalet-i nesebiyesi, necamet-i fitriyesiyle mümtaz ümeramızdan maadud olan Cevat Paşa Hazretleri” şeklinde ve Cemal Paşa'yı da “Filistin cephesinde son zamanlarda Dördüncü Ordu Kumandanı olan, pek değerli ve güzide ümera-yı askeriyemizden Cemal Paşa Hazretleri” şeklinde tanıtırken, Mustafa Kemal'i ise “Filistin cephesinde son zamanlarda Yedinci Ordu Kumandanı olan cesur ümeramızdan Mustafa Kemal Paşa” diyerek daha gösterişsiz tanıtmış olması dikkatlerden kaçmamaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Kasım'da İstanbul'a gelişini ertesi gün birçok gazete haberleştirirken, sayfalarında yer vermediği de görülen Ebuzziya Velid'in gazetesi Tasvir-i Efkâr'ın, Mustafa Kemal'in basına çıkmasından ya da çıkartılmasından rahatsız bir tavırda olduğu, daha bu ilk haberinde Mustafa Kemal'den daha sade söz etmesinden anlaşılmaktaydı.

Tasvir-i Efkâr gazetesi, bu olay üzerinden, Kasım başında yurdu terk eden ittihatçılar nezdinde Enver Paşa'yı eleştirme amacındaydı.²⁶² Nitekim “Enver Paşa ve arkadaşlarının henüz memleketin mukadderatına hakim oldukları zamanların sonlarına doğru uğradığımız

254 Zaman 30 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, Cumartesi “Selamlık” “Mustafa Kemal” Mustafa Kemal ile Vahdettin arasındaki bu görüşme 5.Görüşme idi.

255 Atı, 30 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, “Selamlık Resm-i Alisi”

256 Tasvir-i Efkâr 30 Teşrinisani (Kasım)1334-1918 “Selamlık Resm-i Alisi”

257 Vakit, 30 Teşrinisani (Kasım)1334-1918 “Selamlık Resm-i Alisi”

258 Minber, 30 Teşrinisani (Kasım)1918, 25 Safer 1337. “Huzura Kabul”

259 Falih Rıfki Atay, a.g.e., 2005, s.90.

260 Sadı Borak, a.g.e., s. 189.

261 Tasvir-i Efkâr, 22 Teşrinisani (Kasım) 1918-1334, 16 Safer 1337 “Felaketlerimizi Tetkikten Kaçmayalım, Filistin Hezimetini Nasıl Oldu?”

262 Gazete sürekli olarak Enver Paşa'nın firarı haberlerini veriyor, bazı haberlerinde de “Enver'in Paşaları” başlığı ile onun dönemini eleştiriyordu. Tasvir-i Efkâr, 4 Teşrinisani (Kasım)1918-1334.

askeri felaketlerin en mühimi Filistin hezimet-i faciası olmuş idi.” dedikten sonra, bu süreçte İstihbarat Şube Müdürü Kaymakam Seyfi Bey idaresindeki sansürün, olayı “*ufak bir ricat hareketi*” gibi tebliğlerle unutturmak yolunu takip ettiğini ve bunun gibi Şam’ın düşüşünü de mümkün mertebe önemsiz gösterilmesine çalışıldığını ifade etmişti.

Gazete, Yıldırım Orduları Grubundaki²⁶³ başında Cevat Paşa’nın olduğu 8.Ordu’nun çökmesiyle başlayan bu süreçte, olanların önemsiz olmadığını tam tersi, oluş şartlarının ortaya çıkması için mutlaka araştırılması gerektiğini de belirtmişti. Bu noktada, yine kumandanlara ve Enver Paşa’ya konuyu getiren gazete, “*Mezkur cephe, Çanakkale müdafa-yı meşhuru Cevat Paşa hazretleriyle, Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa ve keza Çanakkale muharebatında temayüz eden Mustafa Kemal Paşa gibi en muktedir kumandanlarımız tarafından idare edildiği halde, Enver Paşa ve rüfekasının senelerden beri cephe gerisinde yıktıkları hayat-ı müdhîşenin (müthiş diriliş) netice-yi elimesi olarak, hezimet-i mebhuse (sözû geçen) vukua gelmiştir. Bu hezimet hakkında vukuatın içinde bulunarak bütün safahatını yakından bizzat müşahade ve tedkik eylemiş olan Cevat Rifat Bey (Atilhan)²⁶⁴ biraderimiz, bize müteallik (ilgili) malumatı havi bir silsile-i makalat ihda (hediye) eylemiştir. Askeri mülakatlarımızın esbabını tadat ederek Enver Paşa’nın memleketi ne muazzam badirelere uğrattığı hakkında herkese fikir-i hakiki vermek için bu makaleleri yarından itibaren derce başlayacağız.”²⁶⁵ diyerek süreli bir yayım yapacağı izlenimini vermiş, Filistin’de bir sıkıntı olduğunu ama bunun sorumlusunun da Enver Paşa olarak gördüğünü belirtmişti. Gazete her şeye rağmen; konumuz açısından da Mustafa Kemal Paşa’yı okuyucularına, “Çanakkale savaşlarında ortaya çıkan en muktedir kumandanlarımızdan biri” olarak göstermişti.*

23 Kasım 1918 tarihinde ilk bölümü başlayan ve 14 sayı devam ederek son bölümü 17 Aralık 1918 tarihleri arasında yayımlanan “*Suriye Hezimet-i Faciası ve Sebepleri*”²⁶⁶ başlıklı yazı dizisinde Cevat Rifat (Atilhan), Filistin cephesinin durumunu anlatmış ve özellikle görevli olduğu ve yaveri olduğu 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa’yı (Mersinli-Küçük) koruyucu bir dil kullanmıştı.²⁶⁷ Cevat Rifat bu yazılarında, İngiliz saldırısının 8.Ordu’nun ani çöküşüyle

263 Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının, 18 Eylül 1918’deki kuruluşu şu şekildeydi: Yıldırım Ordular Grubu Komutanı; Mareşal Liman Von Sanders, 8.Ordu Komutanı; Cevat Paşa (Çobanlı), 7.Ordu Komutanı; Mustafa Kemal Paşa, 4.Ordu Komutanı; Cemal Paşa (Mersinli). 8.Kolordu: Komutanı, Albay Ali Fuat (Erden), Cemal Kemal, a.g.m.,2013, s.628.

264 Cevat Rifat (Atilhan) Yıldırım Orduları grubunda; Filistin’den beri yanından ayrılmadığı ve kendisine baba gözüyle baktığı (Mustafa Murat Çay “Milli Mücadele Döneminde Cevat Rifat Atilhan” *Tarihin Peşinde Dergisi*, Yıl: 2013, Sayı: 10, Sayfa: 255-288. S.257.) 4.Ordu komutanı Mersinli Cemal Paşa’nın yaverliğini ve şifre subaylığını da yapmıştı. (Celil Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa’nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey’in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2014. s.9.). Mustafa Kemal Paşa; Nutuk’ta Cemal Paşa’yı Konya bölgesinden İstanbul’a gidip geri dönmesi nedeniyle bölgenin güvensiz kalması ve Harbiye Nazırlığı sırasındaki tavırları nedeniyle eleştirmişti. (*Atatürk’ün Bütün Eserleri*, Nutuk, 1.Cilt., s.38) Cemal Paşa ise daha sonra; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na da Isparta mebusu olarak geçmiş (Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup, İletişim Yayınları*, İstanbul:1994, s.602) ve 1926 İzmir suikasti davasında beraat etmesine rağmen bulunmuştu (Gülten Savaşal Savran, *1926 İzmir Suikastı Ve İstiklal Mahkemeleri*, Yüksek Lisans Tezi, DEU Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005, İzmir, s.639)

265 *Tasvir-i Efkâr*, 22 Teşrinisani (Kasım)1918-1334 16 Safer 1337 “*Felaketlerimizi Tetkikten Kaçmayalım*” *Filistin Hezimet-i Nasıl Oldu?*”

266 Cevat Rifat, “*Suriye Hezimet-i Faciası ve Sebepleri*”, *Tasvir-i Efkâr*, 23 Teşrinisani 1334 (23 Kasım 1918), Sayı.1., Cevat Rifat, “*Suriye Hezimet-i Faciası ve Sebepleri*”, *Tasvir-i Efkâr*, 17 Kanunuevvel 1334 (17 Aralık 1918), Sayı.17. Cevat Rifat, daha sonra Büyük Doğu’da yayınladığı ve 1918 yazılarından farklı anlatımla yazdığı yazısında; 1918 yazı dizisini yayınladığı *Tasvir-i Efkâr* ve Ebuziyya Velid’den “*Necib bir Türk ve faziletli bir Müslüman olan Ebuzziya Velid Beyin gazetesinde “Suriye Hezimet-i Faciası ve Sebepleri” başlığı altında bir seri makale yazmağa başladım.*” şeklinde söz etmiştir. Celil Bozkurt, a.g.e., s. 76.

267 Cevat Rifat (Atilhan); 11 Eylül 1918 tarihinde Harbiye Nazırı ve devlet erkanına beyannameler vermek için Vahdettin ile görüşmüş ve görüşmesinden çıktıktan hemen sonra Damat Ferit hükümetince tutuklanmış, Bekirağa Bölüğüne hapsedilmiş ve idama mahkum olmuştu. Cevat Rifat, ancak Konya’da komutanı olan ve birlikte İstanbul’a geldiği Mersinli Cemal Paşa’nın, bir sonraki hükümette Harbiye Nazırı olması üzerine serbest kalabilmiştir. (Rifat Bali, “Yaşam Öyküsü Yayınları ve Düşünce Dünyası ile Cevat Rifat Atilhan -1-” *Tarih ve*

başladığını anlatmış olsa da 8.Ordu komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa'yı da “*ordunun kahraman kumandanı ve kahraman kıtaatının bütün mukavemet ve azm-i fedakârlıkları kırılmış idi*”²⁶⁸ cümleleriyle yansıtmıştı. Gazetede haber Enver Paşa'nın yönetimine karşı bir haber gibi görülüyordu ancak verilen üç komutan da önemli cümlelerle tanıtılmış ve özel bir suçlama yerine genel bir suçlama görülmekteydi²⁶⁹

Toplum, Sayı.176, Temmuz 1998, s.16.)

268 Cevat Rifat, “*Suriye Hezimet-i Faciası ve Sebepleri*”, *Tasvir-i Efkâr*, 23 Teşrinisani 1334 (23 Kasım 1918), Sayı.1. Cevat Rifat 1918'de bu söylediklerinin aksine, 1950 lerde DP'nin iktidar olduğu ilk aylarda; Necip Fazıl Kısakürek'in çıkardığı *Büyük Doğu* dergisinde “*Görünmeyen İnkılap*” başlıklı 26 sayı süren bir yazı dizisinde ise, Filistin cephesindeki yenilgiyi birdenbire belgesiz bir şekilde Mustafa Kemal'in üzerine atmıştır. (Cevat Rifat Atilhan, “*Görünmeyen İnkılap 1*” *Büyük Doğu*, 8 Eylül 1950 5.Cilt, Sayı.25.) Aynı sayıda Necip Fazıl Kısakürek, Abdülhakim Arvası, Abdurrahim Zapsu ve Said Nursi'nin de yazıları da bulunmaktaydı. Atilhan'ın yazı dizisinin 26.numaralı son yazısı da 16 Mart 1951 tarihidir. (Cevat Rifat Atilhan, “*Görünmeyen İnkılap 26*” *Büyük Doğu*, 16 Mart 1951, 5. Cilt Sayı.52.) Bu makalelerden oluşan yazı dizisi Celil Bozkurt tarafından basılmıştır. (Celil Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2014. s.9.

Atilhan'ın bu yazısının başladığı 25. Sayıda Necip Fazıl da “*Dedektif X Bir*” mahlas adıyla yazdığı “*Hakikat için Hakikat!*” başlıklı yazısında aynı içerikte yine kurgulanmış şekilde, bu iddiaları desteklemek amacıyla iddialarda bulunmuştu. Hatta o kadar ki Atilhan da; yazı dizisinin 17 Kasım 1950 tarihli 11.sayısında (*Büyük Doğu*, 5. Cilt, Sayı.22, 18 Ağustos 1950) Necip Fazıl'ın bu iddialarına atıfta da bulunmuştur. İşin ilginç yanı Cevat Rifat'ın suçlayıcı olarak isimsiz verdiği bir komutanın adını da, *Büyük Doğu* dergisi, Atilhan'ın yazısının altına dipnot çıkararak “*Bu kişi Mustafa Kemal'dir*” şeklinde vermiş ve günümüze kadar gelen kanıtsız ve kurgulanmış iddiaların başlangıcı olmuştur. Mustafa Kemal ile ilgili, Filistin cephesinin onun 7.Ordusunun yenilmesi ile ilk delindiği iddiaları; 1918'deki yazısında hiç böyle bir iddiası yokken, Cevat Rifat Atilhan'ın bu kez 1950-51 tarihli *Büyük Doğu* dergisindeki “*Görünmeyen İnkılap*” başlıklı dizi yazılarında ilk kez seslendirilmiş ve ardından Necip Fazıl Kısakürek ve sonrasında Kadir Mısıroğlu, günümüze ise Mustafa Armağan tarafından kurgulanarak, sadece Atilhan'ın yazısı kaynak gösterilerek yaygınlaştırılmıştır.

Oysa Atilhan'ın iddialarının aksine İngiliz ordusunun, ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki 7.Ordudan açılan gedik ile değil, tam tersi 8.Ordu cephesinin yarılması ile 7.Ordu'nun gerisine sarkmaya yönelik bir hareket gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu konuda bkznz. Nuri Karakaş, “Nabluş Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa: İthamlar Ve Gerçekler” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII / 2, 2018, s.496. Yine ayrıca, bir diğer iddia olan Mustafa Kemal Paşa'nın “*Liman Von Sanders'a haber vermeden geri çekildi*” iddiası da anılarını Malta'da sürgünde bulunduğu sırada (1919) yazan Liman Von Sanders tarafından “*7. Ordu Komutanlığı, şimdiye kadar kendi cephesindeki düşman taarruzlarının esas itibarıyla püskürtüldüğünü; fakat şimdi Albay Von Oppen'in birlikleri ile irtibat sağlama için, 3. Kolordu ile gerideki mevzilere çekileceğini bildirdi. Bu karan onayladım ve 7. Ordu Komutanlığına 110. Piyade Alayı'nın Nabluş civarında ordu emrinde bulunmakta olan taburunu ve daha başka elde edilebilecek kuvvetleri Anebete'ya -oradaki vadiyi kapamak üzere- yürüyüşe geçirmesini emrettim.*” (Sanders, a.g.e., s. 314.) cümleleriyle çürütülmüştür.

269 1918 Eylül'ünde *Tasvir-i Efkâr*'da yazdığında belirttiği birçok bilgiyi, *Büyük Doğu*'daki yazılarında farklı bir şekilde veren Atilhan'ın, bu iddialarını yalanlayan ve kurgulanmış olduğunu ortaya koyan iki önemli çalışma için bkznz. Nuri Karakaş, a.g.m., ss. 481-519. Pınar Özden Cankara “*Tabula Rasa: Necip Fazıl Kısakürek ve Cevat Rifat Atilhan'ın Gözünden Osmanlı İmparatorluğu'nun Filistin Cephesi*” *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume 8 (2) 2015, 6-31, Özellikle Karakaş'ın makalesinde Cevat Rifat Atilhan'ın *Büyük Doğu* dergisinde 1950-51 yıllarında yazdığı iddialar, kendisinin 1918 yılındaki “*Suriye Hezimet-i Faciası ve Sebepleri*” başlıklı yazısına dayanılarak çürütülmüştür. (Karakaş, a.g.e., s.494.) Atilhan bu kanıtsız iddialarını yazdığı dizi yazısından kısa bir süre sonra, İslami Demokrasi Partisi girişiminde bulunacak ve 1952'de Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da yapılan suikast sürecinde, ilgisi olduğu iddiasıyla tutuklanacak ve yine aynı nedenle tutuklanmış olan Necip Fazıl Kısakürek ile de aynı hücrede kalacaktır. (Mustafa Murat Çay, *Cevat Rifat Atilhan-Askerî, Siyasî ve Fikrî Yönleriyle*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2013, s.178.) Aynı hücrede kalan bu iki *Büyük Doğu* yazarı, büyük tartışmalar yaşamış ve Kısakürek'in dilekçesi ile koşulları ayrıldığından, yollar da ayrılış olacaktı. (Çay, a.g.t., s. 181.) Atilhan da bu süreçte gazetelere verdiği demeçlerde “*Dini alet ederek kazandığı paraları kumarda harcayan Necip Fazıl Kısakürek korkunç ve zararlı bir adamdır*” (Çay, a.g.t., s. 177.) şeklindeki görüşü ile son noktayı koyacaktı.

Malatya'daki suikasta suçlu bulunan Hüseyin Üzmez de Atilhan hakkında “*Mesela bir Cevat Rifat Atilhan vardı, general geçinirdi. Oysa asker filan değil. Masonlar hakkında Atilhan hakkında filan kitap yazmıştı. O bizim gözümüzde bir ilah gibiydi. Aslında tam bir sahtekâr, Allah'a da inanmıyor. Abdestsiz namaz kılıyor*”. (Çay, a.g.t., s. 183.) cümlelerini kullanmıştı. Atilhan'ın bir diğer dengesiz tutumu da Lozan konusunda olmuştur. Başlangıçta Lozan'ı yere göğe sığdıramayan ve İnönü'yü öven Atilhan, daha sonraları fikirlerini değiştirmiş ve Lozan'ı “*ikinci Sevr*” olarak görece kadar da tam ters düşüncüyü savunabilmişti. (Çay, a.g.t., s. 184.)

Başlangıçta başyazarı olan Yunus Nadi ile birlikte çıkardıkları ama sonra aralarındaki sorun nedeniyle basın önünde de tartışan ve ayrılan Ebuzyiya Velid'in sahip olduğu Tasvir-i Efkâr²⁷⁰, Cevat Rifat'ın Filistin ile ilgili makalesini yayınlamaya başladıktan sonra, Aralık başında yeniden bu konuyu gündeme getirme gereği duymuştu. Yine "Filistin Sahne-i Hezimetimiz" başlığını atan ve haberin üstüne de sağda Cemal Paşa, ortada Mustafa Kemal Paşa ve solda da Cevat Paşa'nın fotoğraflarını yine koyan gazete²⁷¹ bu komutanları "Yukarıdaki resimlerde, üç ordumuzu idare eden üç maruf kumandanımızı irae eylemektedir(göstermektedir)"²⁷² şeklinde tanıtmıştı.

Ancak Tasvir-i Efkâr'ın bu konudaki yazı dili, 22 Kasım'daki yazısındaki gibi yine mesaj verir gibiydi. Gazete, Filistin cephesinin 3 ordudan oluştuğunu belirttiği bu isimsiz editoryal yazısında yine Cevat Paşa'yı " Sağ cenahı teşkil eden ve sahil kısmına tesadüf eyleyen 8.Ordu pek muhterem ve asil umera-yı askeriyemizden Ferik Cevat Paşa hazretlerinin kumandası tahtında olup" diyerek tanıtmış ve Cemal Paşa'dan da "Sol cenahı teşkil eden hat-ı müdafaa Şeria nehri üzerinden başlamakta ve Hicaz demiryolunun Umman istasyonundan ta aşaağılarda Maun'a kadar imtidad eylemekte olup, bu ordunun kumandası da Mersinli Ferik Cemal Paşa hazretlerinin yed-i ihtimam ve cemiyetine med'uvv bulunmakta idi." diyerek farklı bir şekilde söz ederken, Mustafa Kemal'den ise; "Cephenin merkez kısmı 7. Ordunun taht-ı müdafasında olup, onun kumandanı Mustafa Kemal Paşa idi." şeklinde yine daha sade tanıtılmıştı. Gazetenin bu dili daha en baştan insanı Mustafa Kemal aleyhine bir şeyler olacağı hissini veriyorken, ilerleyen kısımda bunun nedeni de net olarak ortaya çıkacaktı.

Tasvir-i Efkâr, İngiliz saldırısını anlattığı cümlelerinde "8.Ordunun kuvveti takriben 15 bin kişiye, Kemal Paşa'nın idaresindeki 7. Yıldırım Ordusunun kuvveti de 13 bin kişiye baliğ oluyordu. Taarruzu İngilizler, sağ cenahımıza yani sahil kısmında bulunan 8.Orduya tevcih ettiler ve bu taarruz için fevkalade faik kuvvetler cem ederek, 8.Orduyu müthiş bir ateş yağmuru altında bırakıp adeta mahv ve kemnam eylemek suretiyle icra ettiler."²⁷³ Hatta rivayete nazaran 8.Ordunun elyevm Jandarma Umumi Kumandanı olan Mirliya Refet Bey idaresinde bulunan ve topu 3 bin kişiden mürekkep olan bir fırkasına karşı İngilizler takriben 40 bin kişiden mürekkep iki fırka ile hücum eylemişler idi. Her türlü vesait-i harbiyeden mahrum olan ve efradı açık ve bakımsızlık yüzünden zaten pek perişan bir halde bulunan 3 bin kişiye karşı fevkalade vesait-i harbiye ile hücum eden bu kadar faik bir düşman karşısında ne yapılabildi? Bu taaruz-u hevlnak (korkunç saldırı) karşısında 8. Ordu heyet-i umumiyesi itibarıyla adeta yok haline geldi ve bunun neticesi olmak üzere Filistin hezimet-i faciası başladı." diye anlatırken 8. Ordu'nun saldırıda yok olduğunu belirtmesine rağmen, bunun nedeninin İngiliz ordusunun hem tam teçhizat hem de sayı olarak 8. Ordu'dan daha üstün olmasından kaynaklandığını anlatmaya çalışmıştı.

Gazete asıl niyetini ise bu cümleler sonrası ortaya çıkarmış ve "İşte bu hezimetin safahatını göstermek ve esbabını izah eyleyerek memleketin dört sene zarfında ne müdhis idaresizliklere maruz kaldığı hakkında bir fikir vermek için" Filistin hezimetini ve sebepleri üzerine bir makale dizisi yaptıklarını dile getirerek "Bu makalatta doğrudan doğruya ve hiçbir şahsı itham ve bahusus vukubulan hattiyatı(hatalar) haksız yere kabahatli olmayanlara yükletmek gibi bir maksad takibi hatırımızdan geçmemektedir." diyerek de hiçbir şahsı itham etmediklerini ve özellikle bu cephedeki hataları da haksız yere kabahatli olmayanlara yükletmek gibi bir amaçlarının olmadığını da belirtmek zorunda kalmışlardı.

Tasvir-i Efkâr nihayet bu ilginç savunmadaki "Öyle olduğu halde mezkur cephedeki Yıldırım Ordusu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın daha neşriyatımız hitama girmeden

270 Gazete 2 Haziran 1921 tarihinden itibaren Tevhid-i Efkâr olarak çıkmaya başlamıştır.

271 Tasvir-i Efkâr 4 Kanunevvel (Aralık) 1334-1918, 2 Rebiülevvel 1337"Filistin Sahne-i Hezimetimiz"

272 Gazete fotoğrafların altına bir de 18 Eylül 1334 tarihinde İngilizlerin saldırısı sonrası Filistin'deki durumu ve 8.7. ve 4. Orduların bulunduğu cephe karargahları gösteren bir de harita koymuştu.

273 Editor yazısı olan bu yazıda bile İngiliz saldırısından ilk olarak 8.Ordu'nun çöktüğü açıklanmıştı.

bu mesele hakkında bazı beyanatta bulunduğunu hayretle gördük.”²⁷⁴ cümlesiyle de Mustafa Kemal'i hedef aldığını açıklamıştı. Gazete; Mustafa Kemal'in karşı çıkışından rahatsız olmuş ve biraz alttan alır bir tavırla “Biz Kemal Paşa'yı takdir edenlerdeniz. Hatta Çanakkale muharebatında evvela Arıburnu'nda sanien Anafaktalar'da gösterdiği yararlıklara herkesden evvel biz tercüman olmuş ve kendisini memlekete, Seyfi Bey'in maahud (bilinen) sansürünün ika eylediği fevkalade müşkülata rağmen tanıttirmiş idik.” cümleleriyle 29 Ekim 1915 tarihinde, gazetelerinde²⁷⁵ Mustafa Kemal'in Çanakkale başarısı

274 Bu yazı dizisi, 23 Kasım 1918'de başlamış ve 13 Aralık 1918'de bitmiştir. Tasvir-i Efkâr'ın buradaki iddiasına göre 23 Kasım ile 4 Aralık arasında Mustafa Kemal'in bu konuda bir yanıtının bulunması gerekiyor. Dönemin neredeyse ulaşabildiğimiz tüm gazetelerini incelememize rağmen gazetenin belirttiği, Mustafa Kemal'in bu yazı dizisine karşı beyanati, bulunamamıştır. Aynı şekilde; Nuri Karakaş da Atılhan'ın iddialarının yanlışlığını verdiği makalesinde bizim gibi bu makaleye ulaşamadığını belirtmiştir. (Karakaş, a.g.m., s. 502.) İşin garibi Tasvir-i Efkâr gazetesinin bu iddiasına, Cevat Rifat Atilhan da yıllar sonraki Büyük Doğu'daki yazısında iki yerde değinmiştir. İlkinde “Ebüzziya Velid Beyin gazetesinde “Suriye Hezimetini Faciası ve Sebepleri” başlıklı bir seri makalede kendi görebildiğim ve anlayabildiğim kadar o faciaları canlandırmıştım. Her nedense bu yazıları fırsat bilerek bana “Zaman” gazetesinde cevap veren Mustafa Kemal Paşa, Şam'ın müdafaasına temas etmiş ve Dördüncü Ordu Kumandanını haksız göstermişti. O zaman “İleri” gazetesinin iki büyük sahifesini işgal eden bir yazı ile kendisine cevap vererek, verilen emirleri, orduların vaziyetini krokilerle tespit etmiş ve döveyi kazanarak bu faslı kapamıştım.” (Celil Bozkurt, a.g.e., s.62) diyen Cevat Rifat Atilhan; ikincisinde de “Bir müddet sonra, kendilerini hiç alâkadar etmediği ve hedef tutmadığı halde Mustafa Kemal Paşa, “Zaman” gazetesinde bana hücum etti. Haksız olduklarını “Tasvir-i Efkâr” ve “İleri” gazetelerinin sahifelerindeki vesikalı yazılarla ispat ettim... sustular.” (Celil Bozkurt, a.g.e., s.76) Şeklinde açıklamıştı.

Görüldüğü gibi Tasvir-i Efkâr gazetesi “Bu makalatta doğrudan doğruya ve hiçbir şahsı itham ve bahusus vukubulan hattiyatı haksız yere kabahatli olmayanlara yükletmek gibi bir maksad takibi hatırımızdan geçmemektedir.” diyerek, konunun Mustafa Kemal Paşa ile ilgisi olmadığını yazdığı gibi, 1918 tarihindeki bu yazıların yazarı olan Cevat Rifat Atilhan da, “kendilerini hiç alâkadar etmediği ve hedef tutmadığı halde” Mustafa Kemal Paşa'yı ilgilendirmediklerini ve onu hedeflemediğini açıklamıştı. Nuri Karakaş, makalesinde Atilhan'ın “Tasvir-i Efkâr ve İleri” de yazdığını iddia ettiği kendi yanıtını da Tasvir-i Efkâr'da bulamamış, tek bulduğu yazısının da o dönem “İleri” gazetesinin bir önceki adı olan “Atı” gazetesinde olduğunu, ancak onun da Mustafa Kemal'e değil Suphi Nuri'ye verilmiş bir yanıt olduğunu belirtmişti. (Karakaş, a.g.m., s. 503.) Araştırmamız sonucunda bulduğumuz bilgiye göre; Suphi Nuri'nin oğlu Rasih Nuri İleri, ateşkes döneminde Suphi Nuri'nin kendi imzasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yazdığı üç dört askeri eleştiri yazısını yayınladığını belirtmişti. (Rasih Nuri İleri, “Suphi Nuri İleri”, *Tarih ve Toplum*, No. 22, Ekim 1985.s.12.) Suphi Nuri'nin, Mustafa Kemal'in 13 Kasım 1918 tarihinde Adana'dan İstanbul'a geldiği treninde onunla birlikte olduğunu (Deniz Şahinli, *Suphi Nuri İleri, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri Ve Gazeteciliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007, s.172) da eklersek, bu bilgiler ışığında Atı gazetesinde Cevat Rifat'a yanıt veren Suphi Nuri'nin yazısının, Mustafa Kemal tarafından yazıldığının, kabul edilmesi gerekiyor. Yine Suphi Nuri, bir gün Mersinli Cemal Paşa ile karşılaştığında Paşa'nın “Biliyorum senin kabahatin yok, yazıları yazan belli” diye olayı geçiştirdiği de bilinmektedir. (Rasih Nuri İleri, “Suphi Nuri İleri” s. 12)

Oğlunun; Mustafa Kemal'in irtibat subayı olarak nitelediği Suphi Nuri'nin Mustafa Kemal ile tanışması 31 Mart Olayı'na kadar gitmekteydi. Suphi Nuri, o dönem genç bir kolağası olan Mustafa Kemal ile röportaj yapmıştı. (Rasih Nuri İleri, a.g.m., s.13.) Paris Hukuk Fakültesi'nde doktora yaptıktan sonra 1914'de İstanbul'a dönen Suphi Nuri de gönüllü ihtiyat zabiti olarak Suriye Cephesi'nde 4.Ordu'da çalışmış ve Cemal Paşa'nın katilliğini yapmıştı. (Şahinli, a.g.t, s.106.) Suriye'de Halep'te yeniden Mustafa Kemal ile karşılaşan Suphi Nuri, (Rasih Nuri İleri, a.g.m., s.13.) İstanbul'da Şişli'deki evinde de görüşmüştü. (Şahinli, a.g.t, s.363) Atatürk'ün irtibat subaylığını da yapan Suphi Nuri, Mustafa Kemal Samsun'a gittiğinde, ondan izin alarak evlenmek için İsviçre'ye gitmiş, (Rasih Nuri İleri, a.g.m., s.15.). Atatürk'ün gizli bir emriyle de 1919 yılında İtalya'ya (Cenova) yerleşmiş ve Mustafa Kemal adına temaslarda bulunmuştu. (Rasih Nuri İleri, a.g.m., s.15.). O kadar ki; Türkiye ile İngilizler arasını bulma göreviyle Türkiye'de olan Romen Francois Stern adındaki casus da Suphi Nuri'yi “Mustafa Kemal'in İsviçre'deki casusu Suphi Nuri” olarak nitelemekteydi. (Şahinli, a.g.t, s.364) Cumhuriyetin ilanından sonra, Çankaya'daki bir yemekte, “Suphi Nuri İtalyan casusudur” denilince Mustafa Kemal'in: “O ne yapıyorsa benim emrimle yaptı. O casussa ben de bas casusum” (Rasih Nuri İleri, a.g.m., s.13.) dediği de bilinmektedir.

Bu arada ilgi çekici bir durum da Suphi Nuri ile Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Ebüzziya Velid'in çocukluk ve okul arkadaşı olmasıydı. (Suphi Nuri İleri, “Olanlar Bitenler”, *Yeni Adam*, sayı.527. 1 Şubat 1945, s.4.) Daha ilginç ise; Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir seyahatlerinden birine İstanbul gazetecileri davet edilmişken; Mustafa Kemal, Ebüzziya Velid Bey'i istememiş, Suphi Nuri ise bunun yanlış olduğunu ısrar edince de Gazi: “Anladık be birader, Velid Beyi kabul etmek istemediğimizi nasıl anlatacağız?” diye azarlamış ancak Suphi Nuri'nin ısrarıyla yine de Velid Bey'i görüşmeye çağırmıştı. (Şahinli, a.g.t, s. 202) Ebüzziya Velid'in İzmir'deki bu görüşmelerde ortaya çıkan sorunlarla ilgili bknz. Falih Rıfkı Atay, Çankaya.

275 Tasvir-i Efkâr gazetesinin, 29 Teşrinvevel (Ekim) 1915 tarihinde adı Tasvir-i Efkâr iken Mustafa Kemal'i fotoğ-

sonrası ilk fotoğraflarından birini yayınlamış olmalarını anımsatmaktaydı. Ancak, yine de geri adım atmayacaklarını da “*Fakat şurasını da Mustafa Kemal Paşa’ya söyleyelim ki kendisi gazetecilerle bir az fazla mülakat ediyor. Suriye’den geldi geleli bununla üç dört defadır bir takım gazetelere beyanatta bulundu. Öyle zannediyoruz ki; şahsi propoganda yapılacak siyasi maksadlar takip edilecek zamanda hiç değiliz. Biz memleketin felaket-i hazırası karşısında bisud (faydasız) münakaşalara kat’en taraftar değiliz. Şimdiye kadar olan neşriyatımızda da pek çok şedid, muahazat ve tenkidatta bulunmakla beraber, bu münakaşalarımızda yalnız memlekete hizmet gayesini takip eyledik.*” diyerek Mustafa Kemal’in gazetelere mülakat vermesinden de oldukça rahatsız olduklarını hissettirmişler ve hatta bu “ön almayı” da “şahsi propoganda- siyasi maksat” olarak tanımlamışlardı.

Yine de Tasviri Efkâr “*Mustafa Kemal Paşa gibi Çanakkale’de hayatını tehlikeye koyarak hizmet gösterebilmiş olanlardan da şu gaileli zamanlarda mütebasıranе (ileri gören) hareket huşusunda umuma pişuvalık (liderlik) bekleriz.*” diyerek o dönem Mustafa Kemal’e kamuoyunun bakış açısını dile getirmişse de “*Böyle yapılmayıp da bir takım fırkalara istinaden yükselmek gayesi takip olunursa zan ederiz ki eski hizmetlerin kıymeti de erbab-ı hulus nazarında derhal hiçe iner.*” şeklinde tehditkâr cümleler de kullanabilmişti.²⁷⁶

8- 1918’in Son Günlerinde İstanbul’da Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa’nın Vahdettin ile görüşmelerde kesin sonuç alınamaması üzerine aynı düşüncede olan arkadaşları Fethi (Okyar), Rauf (Orbay), Kazım Karabekir ve İsmail Canbulat’tan oluşan gruba çok geçmeden İsmet (İnönü) de katılmış ve Mustafa Kemal’in açık olarak da ifade ettiği gibi ihtilalci bir komite dahi kurmuşlardı.²⁷⁷ Ancak daha sonra bu ihtilalci grubun dağılması sonrası; Vahdettin ile görüşmelere devam kararı alınmış ve önce Kazım Karabekir’in 6 Aralık’ta Vahdettin ile görüşmesi gerçekleşmişti²⁷⁸. Kazım Karabekir dışarı çıktığında orda bulunan “[*Padişahın*] *yaver-i Fahri, Mustafa Kemal Paşa ile hasbihal ettik görüştüklerimizi ve düşündüklerimizi söyledim*”²⁷⁹ diyerek olumlu olmayan görüşlerini aktarmıştı. İşte bundan neredeyse 2 hafta sonra 20 Aralık’ta bu kez Mustafa Kemal Paşa’nın Vahdettin ile selamlık görüşmesi gerçekleşecektir.

Bu süreçte; Tasvir-i Efkâr’ın durup dururken hedefe koyduğu Mustafa Kemal’in adı gazetelere yansımaya devam ediyordu. Hem de dönemin padişahı ile. Mustafa Kemal’in 20 Aralık 1918 Cuma selamlığında da Vahdettin ile görüştüğü haberi, bir gün sonraki gazetelerde yine kendine yer bulmuştu. Zaman gazetesi 21 Kanunvevel (Aralık) 1918 tarihli sayısında “Şuun” kısmında “*Selamlık*” başlığıyla verdiği haberde; 20 Aralık tarihindeki selamlık sırasında “*Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal Paşa*”²⁸⁰’nın Vahdettin tarafından huzura kabul edildiği bilgisini vermişti.

---

rafiyla birlikte ilk sayfasında, (sansüre rağmen) Çanakkale’deki önemli başarılarıyla tanıttığı bu haber; uzun süre Mustafa Kemal Atatürk’ün basında bilinen ilk fotoğrafı olarak bilinmekteydi.

276 Abdurrahman Velid Ebuzziya, M.M. Grubunda fiilen görev almış (Barış Fındık, “Milli Mücadele’de Aktif Bir Kişilik: Velid Ebuzziya” *Vakavüvis*, Yıl.3, Sayı.2, Güz/ 2018, s. 170.) işgal döneminde Milli Mücadele yanlısı bir tutum izlemiş ve “*hakimiyet-i milliye*” anlayışını savunmuş olmasına rağmen, “*Cumhuriyete*” tam bir karşıtlık göstermiş ve bu karşıtlığını da yazılarına ve davranışlarına yansıtmişti. Velid Ebuzziya, 1912’den itibaren babası Mehmed Ebuzziya Tefik Efendi tarafından çıkartılan Tasvir-i Efkâr’da gazeteciliğe başlamış, 1913’te babası ölünce diğer kardeşi Talha ile birlikte gazeteyi çıkartmaya koyulmuş ve gazetenin yazı işleri sorumluluğunu üzerine de alarak, başyazıları “*Ebuzziya*” imzasıyla yazmıştır. (Bengül Bolat, “Milli Mücadele Taraftarlığından Cumhuriyet Karşıtlığına Velid Ebuzziya” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. XIV, Sayı. 28, 2014-Bahar), ss.149-174.

277 Şerafettin Turan, *Atatürk.*, s. 178.

278 *Zaman*, 7 Kanunvevel 1334- Aralık 1918, “*Selamlık*”. “*Divan-ı Harbi Ali Reisi Müşir Kazım Paşa, Osman Nizamî Paşa, Polis Müdürü Halil Bey, mahfil-i Hümayunda huzur-u mülukaneye kabul buyurulmuşlardır.*” Bu görüşmeyi Kazım Karabekir, anılarında da anlatmıştır. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, 1960, s.9 279 Karabekir görüşmede; Vahdettin’e ülkenin bulunduğu bu durumdan kurtulmasına çalışabilecek bir mevkiide bulunmadığını söylediği anda, Vahdettin’in sözünü keserek, durumu geçiştirdiğini anlatmıştı. *Aynı yer*.

280 *Zaman*, 21 Kanunvevel (Aralık)1918, 25 Safer 1337. “*Selamlık*” Vahdettin ile bu görüşme 6.görüşmedir.

Yenigün²⁸¹, Vakit²⁸² ve Atı²⁸³ gazeteleri de 20 Aralık'ta Yıldız'da Hamidiye Camiindeki selamlık sonrası Vahdettin ile Mustafa Kemal görüşmesini bir gün sonraki sayılarında sayfalarına yansıtmiş ve "Ali Rıza Paşa ile kumandanlardan Mustafa Kemal Paşa"nın Vahdettin ile görüştüğünü haberleştirmişlerdi.

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal ve Vahdettin; 20 Aralık'ta bir kez daha görüşmüşlerdi. Mustafa Kemal'in "Zât-ı Şahane beni kandırarak, sayemde onlardan emin olmak istiyor.... Karşımdaki adam kararını çoktan vermiş görünüyordu"²⁸⁴ cümleleriyle anlattığı bu görüşme sonrası Mustafa Kemal, umutsuzluğunu dile getirdiği anılarında "Dışarıda bir saati aşan zamandan beri kapılarda, koridorlarda, şurada burada ayakta bekleyen birçok kişinin, bu uzun görüşmeden bezgin ve yorgun, fakat biraz manidar bakışlarla bana bakmakta olduklarını hissettim. İtiraf edeyim ki, o anda bu bakışların manalarını anlayamadım. Ancak bir iki gün sonra artık her sırrı öğrenmiştim. Bu geçen günler zarfında ne olmuştu, onu hepimiz bilirsiniz; Meclis-i Mebusân feshedilmişti!"²⁸⁵ diyerek bu görüşmenin 20 Aralık'ta gerçekleştiğini ortaya koyuyordu zira Vahdettin'in bir gün sonra Meclis-i Mebusanı kapattığını biliyoruz²⁸⁶.

Bu süreçte; Teceddüd Fırkası'ndan Hüseyin Kadri Bey ve 4 arkadaşı tarafından 18 Aralık'ta mecliste Tevfik Paşa hükümeti aleyhine bir gensoru verilmişti²⁸⁷. Söz gazetesi de 20 Aralık'ta Teceddüd Fırkası'nın bir toplantı yaptığını ve söylenenlerin aksine Teceddüd Fırkasının gensoru için güvenoyu vereceğinin kesin olmadığını, kararlarını daha vermedikleri duyurusunu yapmıştı²⁸⁸. Ancak durum netleşmişti ve artık hükümetin düşeceği anlaşılmış, Vahdettin tarafından, güvenoyu alınamamaktansa fesih yolu tercih edilmişti²⁸⁹.

İşte bu fesih kararı sonrası Sabah gazetesi ilginç bir haberde Mustafa Kemal'in adını geçirmişti. Sabah gazetesi 26 Aralık sayısında "Feshin İçyüzleri- Mebusan Kimleri Res'i kâra (iş başına) Getirmek İstiyordu" başlıklı bir haber yapmış ve eğer fesih olmasaydı mebusların başa kimleri getireceğini haberleştiren bir yazı yayımlamıştı. Sabah; Tevfik Paşa'nın bu fesh meselesinde "hem bir pir-i siyaset hem de bir eski diplomat olduğunu ispat ettiğini" belirtmiş ve Meclisin o hafta büyük bir galeyan içinde olduğunu ve mebusların, kabine üyelerinin de lakayd davranması üzerine bazı önemli vaatler de aldığı için; meclisin fesh edilmeyeceğinden emin olduğunu da eklemişti. Sabah burada ilginç bir iddiada bulunmuş ve Meclisin; Tevfik Paşa'yı Sadaret'de tutarak, Dahiliye Nezareti'ne Beyrut eski Valisi İsmail Hakkı, Adliye Nezareti'ne Ayandan Seyit, Evkaf Nezareti'ne Abdürrahman Şeref, Maarif Nezareti'ne Sait, Hariciye'ye Bern Elçisi Fuat Selim Beyleri, İaşe'ye Mersinli Cemal Paşa'yı ve Bahriye'ye de Mustafa Kemal Paşa'yı getirmek istediklerini yazmıştı²⁹⁰. Gazete daha da ileri gitmiş ve Meclis Başkanı Halil (Menteşe) Beyin başkanlığında bütün partilerin onay vereceğinin planlandığı bu isim cetvelinin de, o gün elden ele dolaştırıldığını belirtmişti.

Sabah'a göre bu listeyi bir nazır görmüş ve ama kabul edilir bulmamıştı ve mebusların hükümete güvensizlik oyu verdikten sonra, Tevfik Paşa'nın bu ruh halinden yararlanarak

281 Yenigün 21 Kanunevvel (Aralık)1918 "Selamlık Resmi Alisi"

282 Vakit 21 Kanunevvel (Aralık) 1918 1334 "Selamlık Resmi Alisi" Bu selamlık haberi Minber gazetesinde görülmemiştir.

283 Atı, 21 Kanunevvel (Aralık) 1918 "Selamlık Resmi Alisi"

284 Falih Rifki Atay, a.g.e., 2005, s.91.

285 Falih Rifki Atay, a.g.e., 2005, s.92. Bu konuda ikili arasındaki Vahdettin'in Mustafa Kemal'e "siz akıllı bir kumandansınız, arkadaşlarınızı tenvir ve teskin edeceğinizden eminim." cümlelerini söylediği görüşme tarihi; birçok eserde 22 Kasım veya 29 Kasım olarak verilmiştir. Oysa yukarıda görüldüğü gibi Mustafa Kemal bu konuşmanın geçtiği görüşme sonrası Meclisin kapanışını öğrendiğini ve durumu anladığını belirtmiştir.

286 Şerafettin Turan, Atatürk., 271.

287 Alev Coşkun, a.g.e. s.105.

288 Söz, 21 Kanunevvel 1334(Aralık 1918). "Teceddüd Fırkası ve Kabine"

289 Ali Fuat Türkgeldi, a.g.e., s. 168.

290 Sabah, 26 Kanunevvel 1918, "Feshin İçyüzleri- Mebusan Kimleri Res'i kâra Getirmek İstiyordu"

amaçlarına ulaşacaklarını umduklarını ancak; ertesi gün fesih kararının alınmasıyla istediklerinin olmadığını eklemiştir²⁹¹.

Böyle bir konuda kamuoyunda olma konusunda da çok hassas olan Mustafa Kemal Paşa hemen ertesi günü Sabah gazetesine bir açıklama göndermiş ve bu iddiayı reddetmişti. Sabah gazetesinin 27 Aralık tarihli sayısında "Bir izahat" başlıklı ve "aynen" uyarısıyla verdiği açıklamada; "Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyari Sabık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal" imzasını kullanan Mustafa Kemal Paşa "Gazetenizin bugünkü (dünkü) nüshasında "Feshin İyüzleri- Mebusan Kimleri Res'i kâra Getirmek İstiyordu" ser levhası altında diğer Nezaretler meyanında acizlerinin dahi Bahriye'ye getirilmek istenildiği muharrerdir. Mebusan tertibat ve teziratından haberdar değil isem de müretteb liste mucibince Bahriye Nezareti'ne geçmeye hiçbir suretle ve hiçbir kimseye rıza ve muvaffakiyet göstermemiş olduğumdan mufavvakiyetim haricinde keyfiyetin takarrür edemeyeceği tabiidir. Bu babdaki istihbaratınızın şahsıma ait cihetini tashih buyurmanız rica ederim efendim."²⁹² diyerek bu konuda haberinin olmadığını ve hiç kimseye de bu konuda olur vermediği için de gazetenin bu düzeltmesini yayımlamasını istemiştir.

İttihatçıların kötü gördüğü ve gazetelerin iktidar gücüyle baskı yaptığı bu ortamda muhalif basın Mustafa Kemal üzerine baskı oluşturmaya devam ediyordu. İki gün sonra; 1918 yılı sonlarındaki bu süreçte Mustafa Kemal'in adı yine bir gazetede ama bu kez bir partiye girdiği haberiyle çıkmıştı. İmtiyaz sahipliğini İsmail Suphi²⁹³ (Soysalloğlu)'nun yaptığı ve İttihatçı muhalifi olarak bilinen Söz gazetesi²⁹⁴ tam da Mustafa Kemal'in İstanbul'daki bu günlerinde 29 Aralık sayısında onun Teceddüd fırkasına girdiği haberini vermişti. Gazete "(Teceddüd) Fırkasına Dühul" başlıklı haberinde "Bazı menbaadan bize temin edildiğine göre Mustafa Kemal Paşa (Teceddüd) Fırkasına dahil olmuştur"²⁹⁵ diyerek bazı kaynaklarına dayandırarak Mustafa Kemal'in Teceddüd Fırkasına girdiğini haber vermişti. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 21 Aralık 1918 tarihinde kapatılması sonrasındaki süreçte İttihatçılara duyulan antipati nedeniyle oluşan bu ortamda ortaya çıkan Teceddüd Fırkası, İttihat Terakki'ye bağlı ve Talat, Enver ve Cemal üçlüsünü de hiç reddetmemiş bir fırkaydı.²⁹⁶ Ancak Mustafa Kemal bu iddialardan uzak durmakta kararlıydı ve bir gün sonraki Söz gazetesine bir tezkir yayınlamış ve bu haberin doğru olmadığını belirtmişti.

Mustafa Kemal, kendisini "Padişahın Fahri Yaveri, Eski Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal" olarak tanıttığı bu tezkiri; "Beyefendi; gazetenizin 29 Kanunuevvel 334 (29 Aralık 1918) Pazar günkü nüshasında bazı menbaadan [kaynaktan] size temin

291 Bu olay sonrası bu görüşmede Vahdettin'in Mustafa Kemal'den meclisi kapatma konusunda onay aldığıyla ilgili bazı iddialar vardır. (Borak, a.g.e., s. 97. Borak özellikle bu konuda Halide Edip kaynaklı iddialardan söz etmiştir.) Mustafa Kemal de bu iddiaları anılarında "Sonraları işittim ki, güya o uzun görüşmede Padişah, Meclis-i Mebusân'ı dağıtmak gerektiği hususunda benimle düşüncelerini paylaşmıştır. Ve ben kendisini onaylayarak ordunun aynı fikirde olduğunu söylemiş ve kendimle arkadaşlarım namına ona söz vermişim. Artık böyle dedikodulara önem verecek halde değildim, üzgündüm" (Falih Rifki Atay, a.g.e., 2005, s.92.) şeklinde açıklamıştı. Aynı şekilde Vahdettin de anılarında 21 Aralık 1918'deki ilk meclis feshine Tefvik Paşa'yla beraber karar verdiğini söyleyecek ve "ihtiyarla tertib ettik, Meclis-i Mebusan'ı feshediyoruz" (Bardakçı, a.g.e., s. 112.) cümlelerini kullanmıştı.

292 Sabah, 27 Kanunuevvel 1918, "Bir İzahat"

293 Milli Ahrar Fırkası'nın da önemli isimlerinden olan İsmail Suphi Bey daha sonra Milli Mücadele'ye katılmış ve BMM hükümetlerinde vekillik de yapmıştı. Emel Akal, Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2002, s. 118. İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Adliye Nezâreti Ceza İşleri Kalemli Memurluğu, Servet-i Fünun Dergisi Yazarlığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti Yayın Organı Sıra-ı Ümmet Gazetesi Sorumluluğu, Servet-i Fünun ve İkdam Gazeteleri Başyazarlığı ve Yazı İşleri Müdürlüğü, Mercan ve Vefa İdadileri Öğretmenliği, Âti Gazetesi sahipliği, Söz Gazetesi İmtiyaz Sahipliği, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Başyazarlığı ve TBMM I. Dönem Burdur Milletvekilliği yapmıştır. TBMM Albümü (1920-2010) 1.Cilt. 1920-1950, Ankara, 2010. S.44.

294 Ayhan Aktar, Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.76.

295 Söz, 29 Kanunuevvel 1334(Aralık 1918). "(Teceddüd) Fırkasına Dühul"

296 Alev Coşkun, a.g.e. s.97

edildiğine göre göre benim (Teceddüd) Fırkası'na dahil olduğum hakkında bir haber neşr olunmuştur. Bu haber doğru değildir. Ben askeri sıfat ve makamımla bağılım ve bu ilişkiyi muhafaza etmekteyim. Binaenaleyh, hakikate mukarrin olmayan [gerçek olmayan] haberin tezkibini rica ederim efendim. Fahri yaver-i hazret-i şehriyari sabık yıldırım grubu kumandanı miriliva Mustafa Kemal"²⁹⁷ sözleriyle gazeteyle yansıdı.

Bu tanınma sürecinde Mustafa Kemal Paşa; artık kamuoyunda bilinen bir kişi olarak liderlik özelliğinin yanında siyaseten de girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Nitekim ülkenin bu zor aşamasında elini taşın altına koymaya kadar gidişinde, vatanseverliğinin yanında bu tanınırlığının da etkisi olacaktır. Mustafa Kemal Paşa artık; bu zor süreçte 16 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı sonrasında; ülkenin işgalden kurtuluşu, çağdaş bir ulus olması ve ülkenin geleceğinde önemli rol oynamasına gidecek yolun taşlarını sıralamaya hazırды.

Sonuç;

Bu makalemizde Mustafa Kemal Paşa'nın tarih sahnesine çıkıp kamuoyu tarafından tanınması üzerinde durmaya çalıştık. Daha 1912 yılında Trablusgarp'da ülkesi için gönüllü olarak mücadelesinin birçok yerli ve yabancı gazetelerde fotoğraflarının çıkması ile kamuoyu tarafından ön plana çıkmaya başlamıştı. Bugüne kadar Mustafa Kemal'in bilinen basındaki ilk haberi ve fotoğrafının 1912 Haziran ayında Fransız L'illustration'da çıkanlar olarak bilinirken; bu makalede Mustafa Kemal'in Mayıs 1912'de Türk basınında da fotoğrafının ve ondan söz eden bir yazının olduğunu ortaya koyduk.

Buna rağmen fotoğraflarının çıktığı basında; önem sırası verilirken işaretlemelerde önce hürriyet kahramanı ve 12 yaşındaki bir sultanla nişanlanması nedeniyle de 'Halife Damadı' olmasından dolayı Enver Bey 1. Olarak gösterilirken, 2. Sırada da hep Mustafa Kemal Bey olmaktadır. Daha 1912 yılında bile, bu konuda Türkiye'de Mustafa Kemal'den çok Enver Bey'in ön plana çıkarıldığı anlaşılmaktaydı.

Dış basında da kendine yer bulan Mustafa Kemal, verdiği bir mülakatta da belirttiği üzere siyasetle 1913 yılında ilk kez uğraştığını ama sonra vazgeçtiğini söylemişti. Gerçekten de Fethi Bey ile birlikte cemiyetten (ki buna Enver grubu denilmesi gerekiyor) dışlanıp Sofya'ya gittiklerini biliyoruz. Ancak savaşın bitip ateşkesin imzalandığı süreçte savaş yıllarında yapılan hatalar nedeniyle içindeki bağımsızlık duygusunun ve ülkenin kötü durumunun da etkisiyle, ülkenin kaderinde söz sahibi olma isteği tekrar onu siyasete yöneltmişti.

Kasım 1918 başında yıllardır etkili olan Enver Paşa ve grubunun ülkeden ayrılmak zorunda kalmasıyla bu fırsatı daha rahat bulacağını düşünen Mustafa Kemal Paşa tüm yolları denemek amacıyla görüşlerini basın aracılığıyla da kamuoyuna paylaşmaya başlamıştı.

İşte bu duygularla geldiği İstanbul'da, Enver Paşa'nın "basın sansüründen" de kurtulmuş olan Mustafa Kemal Paşa tanınan bir kişi olarak üst düzey görüşmelerine başlamıştı. O'nun 13 Kasım'da İstanbul'a gelişi, ertesi gün bir gazetede fotoğraflı, üç gazetede de adı ile halka duyurulmuştu. Hem de fotoğrafının altında "Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa" tanıtımıyla. Artık padişah Vahdettin ile Cuma selamlıklarında görüşmeleri gazetelerde haber oluyor ve görevi bitmesine rağmen hâlâ Sadrazam olan Ahmet İzzet Paşa ile görüşüyor ve yeni atanan Ahmet Tefik Paşa hükümetinin güvenoyu almaması için Meclis'e gelip mebuslarla kulis bile yapıyordu. Tek amacı, ülkesinin önündeki tehlikeyi gördüğünden "kurtuluş" için elinden gelen her şeyi yapmaktı. Yine üç gazetede onunla yapılan mülakatlar çıkmış ve daha o günlerde fikirlerini kamuoyu ile paylaşmıştı.

297 Söz, 30 Kanunewel 1334(Aralık 1918). "Söz Gazetesi Müdürlüğüne"

Bu kısa sürede gazetelerde çıkan görüşlerine bakıldığında da; nasıl bir kişilikle karşı karşıya kaldığımızı daha iyi anlarsınız diye düşünüyorum; Bir görüşmesinde en iyi siyaseti “her türlü manasıyla en çok kuvvetli olmak” olarak ifade eden Mustafa Kemal, burada sadece askeri silah gücünden söz etmediğini “Benim murad ettiğim manen, ilmen, fennen, ahlâken kuvvetli olmaktır” cümleleriyle anlatmış ve gelecekteki uygulamalarının temelini vermişti.

İngilizlerle Arıburnu, Anafartalar ve Filistin cephelelerinde savaştığını ve bunu da daima vatanın savunmasından ibaret olduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa; eğer İngilizler milletin özgürlüğüne ve devletin bağımsızlığına saygı gösterirse kendisi için tek siyaset olan ülkenin huzuru ve güvenliği için, dostluk kurulabileceğini belirterek İngilizlere de mesajını vermişti.

Ülkenin içinde bulunduğu durumda tek düşündüğünü şeyin “harbden yaralı çıkan vatanımın yaralarını tedaviye ve devletin varlığının devamına hizmet ve yardım etmek,” olarak açıklayan Mustafa Kemal, millete düşen vazifeyi anlatmış ve yeni kurulacak hükümetin mutlaka halkın egemenliğinin onayını alarak, milli iradeye dayanması gerektiğini belirtmiş ve bu zor zamanda bile tek çözümün Meclis-i Mebusan’da ve millet egemenliğinde olması gerektiğini vurgulamıştı.

Gördüğümüz gibi, Mustafa Kemal Paşa daha o zamanlar bile ulus egemenliğine verdiği önemi ve devletin bağımsızlığına, halkın özgürlüğüne saygı duyan herkesle barışçıl bir politika içinde olacağını, çok net olarak kamuoyuna yansıtmişti. Bu görüşlerinin yeni devleti kurma aşamasında ve kurduktan sonra da hiç değişmediğini görmek çok önemlidir.

Daha 1918 Kasım ayında açıkladığı bu görüşleri, onun ileride neler yapabileceğinin en önemli göstergesiydi. Nitekim kendisinin de ortağı olduğunu bilinen *Minber* gazetesinde, 19 Kasım 1918 tarihli “Gizli bir Sima” başlığıyla tanıtıldığı haberde Mustafa Kemal’in “Pek alâ bilirsiniz ki benim bütün hayatımda, bu ana kadar takip ettiğim gaye hiç bir vakit şahsi olmamıştır. Her ne düşünmüş ve her ne teşebbüs almış isem daima memleketin, milletin, ordunun nam ve menafine olmuştur.” Cümleleri yansıtılmış ve yazar tarafından “Her halde istikbal-i vatan, Mustafa Kemal Paşa’dan büyük hizmetler beklemekte haklıdır” diyerek de gelecekte olacaklar öngörülebilmisti.

Konumuz açısından en önemli sonuç; artık tek amacı; önündeki ilk fırsatta, arkadaşlarıyla görüşmelerinde de kararlaştırıldığı gibi Anadolu’ya geçmek olan ve 1919 Mayıs ayında Samsun’a çıkarken Mustafa Kemal Paşa’nın seçilmesi ve bağımsızlık savaşında üst rütbeliler tarafında da lider olarak kabul edilmesinin altında O’nun başarılarından dolayı kamuoyunda bilinmesinin de önemli etkisinin olmasıdır.

Kaynakça

Gazeteler ve Dergi

Atı,

İkdam

L’Illustration

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Minber

Sabah

Söz

Şehbal

Takvim-i Vekayi

Tasvir-i Efkâr

Vakit

Yeni Mecmua

Yeniğün

Zaman

Eserler

AFETİNAN, "M. Kemal, Tevfik Fikret'in Aşiyânında", *Bellekten*, Cilt: 32, Sayı: 1 28, Ekim 1968

AHMET İZZET PAŞA, *Feryadım*, 2.Cilt, Nehir Yayıncılık, İstanbul, 1993,

AKAL, Emel, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2002

AKŞİN, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt.1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992

AKTAR, Ayhan, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006

AKTEPE, Münir "Atatürk'ün Sofya Ateşeliğine kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan Münasebetleri ve bu Hususla Alakalı Bir Belge" *Bellekten*, Cilt: XXXVIII – Sayı: 150 – Yıl: 1974 Nisan

ARIKAN Zeki "Türkiye'nin Çağdaşlaşmasında Tevfik Fikret ve Atatürk" *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt.VI, Sayı.22, 1998, ss.119-140.

ARIKAN Zeki, "Yeni Gün'ün Müsabakâsında Mustafa Kemal Paşa" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt. III/11 (1993) 243-258.

Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt: 2 (1915-1919) , Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003

ATABAY, Mithat "Balkan Savaşları Sırasında Çanakkale Bölgesinde Faaliyet Gösteren Hilal-i Ahmer Hastaneleri" *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı:10-11,

ATABAY, Mithat "Mustafa Kemal'in Balkan Muharebeleri Esnasında Çanakkale Bölgesindeki Faaliyetleri," *Çanakkale 1915*, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2010

ATAY, Falih Rıfki Çankaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, Ty,

ATAY, Falih Rıfki, *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005, s.32.

ATILHAN, Cevat Rifat, "Görünmeyen İnkılap 1" *Büyük Doğu*, 8 Eylül 1950 5.Cilt, Sayı.25.

ATILHAN, Cevat Rifat, "Görünmeyen İnkılap 26" *Büyük Doğu*, 16 Mart 1951, 5. Cilt Sayı.52.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal, (1881-1919*, 1.Cilt. Remzi Kitabevi 1999

AYDIN, Hakan, "Sakarya Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün" *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2010.

BALİ, Rifat, "Yaşam Öyküsü Yayınları ve Düşünce Dünyası ile Cevat Rifat Atilhan -1-" *Tarih ve Toplum*, Sayı.176, Temmuz 1998

BARDAKÇI, Murat, Şahbaba, Pan Yayıncılık, İstanbul, 6.Basım, 1999,

Basında Mustafa Kemal Atatürk (1912-1938) Haz. Şefik Memiş, İsmail Şen, Murat Arslan, 3.Baskı, 2016.

BAYUR, Yusuf Hikmet, "1918 Bırakışması Sırasındaki Tinsel Durum ve Mustafa Kemal'in İki Demeci", *Bellekten*. Cilt: 32. Sayı: 1 28, Ekim 1968

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

BERBER, Engin, *Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal ve Vahdettin*, Ayraç yayınları, İstanbul, 1998

- BİRİNCİ, Necat, "Ruşen Eşref'in mülakatlarına göre Mustafa Kemal Paşa, (1918-1919)", *Türk Dili Aylık Dil Dergisi*, Yıl.34, C.XLVIII, Sayı.395-396, Kasım-Aralık 1984.
- BOLAT, Bengül, "Milli Mücadele Taraftarlığından Cumhuriyet Karşıtlığına Velid Ebuuzziya" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. XIV, Sayı. 28, 2014-Bahar), ss.149-174.
- BORAK, Sadi, *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*. Kaynak Yayınlan, 2. Basım, İstanbul, Şubat 1997
- BORAK, Sadi, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları*, Kaynak Yayınları, 1998, İstanbul, s.112.
- BOZKURT, Celil, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2014
- BUZPINAR, Şit Tufan, "Mısri Ali Aziz" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.30, 2005, İstanbul, s. 2.CANKARA, Pınar Özden, "Tabula Rasa: Necip Fazıl Kısakürek ve Cevat Rifat Atilhan'ın Gözünden Osmanlı İmparatorluğu'nun Filistin Cephesi" *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume 8 (2) 2015, 6-31
- CEVAT RIFAT, "Suriye Hezimet-i Faciası ve Sebepleri", *Tasvir-i Efkâr*, 23 Teşrinisani 1334 (23 Kasım 1918), Sayı.1.
- COŞKUN, Alev, *Samsundan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008
- ÇAVUŞ, Dilek, "Mustafa Kemal'in Basınla Ve Minber Gazetesiyle İlişkisi" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt : XXXIV / Temmuz 2008 / Sayı: 71
- ÇAY, Mustafa Murat, *Cevat Rifat Atilhan- Askerî, Siyasî ve Fikrî Yönleriyle*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2013
- ÇAY, Mustafa Murat, "Milli Mücadele Döneminde Cevat Rifat Atilhan" *Tarihin Peşinde Dergisi*, Yıl: 2013, Sayı: 10, Ss: 255-288
- ÇOLAK, Kamil - YETİM, Fahri "Velihaht Vahdeddin Ve Mustafa Kemal Paşa'nın Almanya Seyahatiyle İlgili Bazı Tespitler" *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2017, Sayı:17, s.130. Ss: 129-145
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul:1994,
- ERSOY, Tuğba, *Vakit Gazetesinde Edebi ve Kültürel Hareketlilik 23 Nisan 1920-29 Ekim 1923*, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, Ankara 2011
- FINDIK, Barış, "Milli Mücadele'de Aktif Bir Kişilik: Velid Ebuuzziya" *Vakavüvis*, Yıl.3, Sayı.2, Güz/ 2018
- Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize/ Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları. Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*, Türkçeleştiren: M. Sunullah Arısoy, Cilt.1, Hürriyet Vakfı Yayınlan, İstanbul, Temmuz 1987
- GAWRYCHH, George, *Genç Atatürk; Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına*, Çev. Gül Çağalı Güven , Doğan Kitap, İstanbul, 2014,
- GÜRER, Turgut, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl*, 5. Baskı, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007
- İDEM, Tekin, "1. Dönem TBMM'de Kozan Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri" *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Ağustos 2016, Cilt 2, Sayı 2.
- İĞDEMİR, Uluğ, "1.Dünya Savaşında Atatürk ile Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler" *Belleten*, Cilt: XXXIII – Sayı: 132 – Yıl: 1969 Ekim.
- İLERİ, Rasih Nuri, "Suphi Nuri İleri", *Tarih ve Toplum*, No. 22, Ekim 1985
- İLERİ, Suphi Nuri, "Olanlar Bitenler", *Yeni Adam*, sayı.527. 1 Şubat 1945
- İNAN, Arı, *Tarihe Tanıklık Edenler*, Çağdaş Yayınları, 1997, İstanbul,
- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal, *Atatürk: Hayatı, İlkeleri, Devrimleri*, İstanbul, 1984.

- KARACAGİL, Ö. Kürşad, "Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)" *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 6 Sayı 12, Yaz 2013
- KARAKAŞ, Nuri, "Nablus Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa: İthamlar Ve Gerçekler" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII / 2, 2018
- KAYA, Erol, "Minber Gazetesi'nde Mustafa Kemal Paşa İle İlgili Haberler" *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt-Sayı: 6-2 Yıl:2004,
- KEMAL, Cemal, "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi" *Atatürk Yolu Dergisi*, Güz 2010.
- KEMAL, Cemal, "Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal" *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı.51, Bahar 2013
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, "Milli Mücadele'nin Sözcülerinden: Anadolu'da Yenigün" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C: 36/1-4, Ankara, 1981
- KOCALOĞLU, Bünyamin, İttihat Terakki Fırkası'nın Dağılımı, Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Samsun 2003.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk Ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918 – 1938*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.
- KOLOĞLU, Orhan, "Un Projet de Colonisation de la Cyrénaïque a la Fin 19e siecle et la Creation du Mythe D'Eldorado" *Arap Historical Review for Ottoman Studies*, Ağustos 1994, No.9/10. Ss. 153-160
- KOLOĞLU, Orhan, *Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Türk Subaylar*, Basın Yayın Genel Md. Ankara 1979.
- KÖSEOĞLU, Nevzat, Şehit Enver Paşa, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.
- MANGO, Andrew, *Atatürk*, 1998, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
- "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat" *Minber* 17 Teşrinisani 1334-1918,
- "Nühüfte Bir Sima" *Minber* 19 Teşrinisani 1918-1334,
- ORBAY, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayıncılık, 2003
- OSMAN ŞEVKİ, "Yeni Usül Talim-i Kıraat. Kemal-ı Milliye ve Fezail-i İnsaniye" 5.Kısım, 2.Tab. Yeni Asır Matbaası, 1330.
- ÖNDER, Mehmet, "Atatürk'ün Almanya Gezisi (15.12.1917-4.1.1918)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VIII / Temmuz 1992 / Sayı: 24.
- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,1995.
- ÖZAKMAN, Turgut, *Atatürk, Kurtuluşu Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi (1881-1938)*, Bilgi Yayınevi, 1999
- ÖZÇELİK, Hakan - GÜNEŞ, Mustafa "Atatürk'e Verilen Ad Ve Unvanlar İle Ona Yakıştırılan Sıfatlar" *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 58, Bahar 2016, ss. 245-278
- ÖZLÜ, Hüsnü, "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı İtalya Harbi'nde(1911-1912) Trablusdarp'ın İşgali ve Derne Muharebelerinde Binbaşı Mustafa Kemal" *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.5, Sayı.16, 2014.
- RUŞEN EŞREF, "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" *Yeni Mecmua*, Çanakkale Nüsha-yı Mümtazesı, C.III, 1918, s.s. 130-143.
- RUŞEN EŞREF, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, 1930, İstanbul, Devlet Matbaası.
- SANDERS, Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. M. Sevki Yazman, Burçak Yayınevi, 1968.
- SARUHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I*, Ankara (Temmuz 1986),

- SAVRAN, Gülten Savaşal, *1926 İzmir Suikastı Ve İstiklal Mahkemeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Deu Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005, İzmir.
- SELEK, Sabahattin *Anadolu İhtilali*, 1.Cilt, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2000.
- SİMAVİ, Lütfi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, ty, İstanbul.
- STEPHENSON, Charles, *A Box of Sand; The Italo-Ottoman War 1911-1912*, The Tattered Flag Press, England, 2014.
- ŞAHİNLİ, Deniz, *Suphi Nuri İleri, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri Ve Gazeteciliği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007
- ŞIVGIN, Hale, "Mustafa Kemal'in İlk Savaşı" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt: IV / Kasım 1987 / Sayı: 10,
- ŞIVGIN, Hale, *Trablusgarp Savaşı Ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, MEB Yayınları, Ankara, 1977
- TAŞ, Özlem Elif (Polat), *Kâzım (İnanç) Paşa; Hayatı, Askerî Ve Siyasî Faaliyetleri (1880 - 1938)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2008
- TINAL, Melih, *Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras*, DEU AİİTE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2001
- TINAL, Melih, "Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri Ve Vefatının İzmir'deki Yankıları" *ÇTTAD, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), TBMM Albümü (1920-2010) 1.Cilt. 1920-1950*, Ankara, 2010.
- Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 1.Dönem, 1919-1923, 3.Cilt., TBMM Yayınları, Ankara, 1995.
- TURAN, Şerafettin, "Mustafa Kemal" Maddesi, DİB İslam Ansiklopedisi. S.311.
- TURAN, Şerafettin *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, TTK Yay., Ankara, 1982, ss. 6-8.
- TURAN, Şerafettin *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam Ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004.
- TURAN, Şerafettin, "Mondros Mütarekesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri", *Belleten*, C. 46, S. 182, TTKB, Ankara 1982 Nisan.
- Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, Hazırlayanlar; Recep Bilginer, Niyazi Ahmet Banoğlu, Hüsamettin Bozok, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul, 1981.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştittiklerim*, Ankara 1987, Turk Tarih Kurumu Basimevi.
- TÜRKMEN, Zekeriya, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XVI / Temmuz 2000 / Sayı: 47.
- UNAT, Faik Reşit, "Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılâbının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge" *Belleten*, Cilt: XXVI – Sayı:102, Yıl.1962 Nisan.
- URAL, Selçuk, "Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Programı Ve Mebusan Meclisindeki Yankıları" *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 27, Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı, Erzurum, 2005, s. 271
- UYMAZ, Bora, *Şehbal'de Musiki Yazıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.
- UZUN, Hakan, "Yazdığı Eserlerde Atatürkü Tanımak Ve Anlamak; M.Kemal Atatürkün *Karlsbad Hatıraları*", *AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 59, Güz 2016,
- ÜNAYDIN Ruşen Eşref, "Mustafa Kemal Paşayı Nasıl Tanıdım", *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım 1983, C: XLVII, S. 383, s. 411. ss. 411-421

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, "Mustafa Kemal Paşa'yı Nasıl Tanıdım", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım 1983, C: XLVII, S: 383.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, "Hatıralar: Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'le Mülakat (Birinci Gün I)" *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Nisan, 1956, C:V, S:55, s.409-416.

"Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat" *Vakit*, 18 Teşrinisani 1918 (18 Kasım 1918)

YİĞİT, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

"Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı" *Zaman*, 17 Teşrinisani 1918

ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005.

Ekler

EK.1

EK.2

ولی عهد سلطنت حضرتلرینک سیاحتی

ولی عهد سلطنت وحیدالدین اقدی حضرتلری دون آفتام ساعت بدی بیخده
باقتان ترمه تیه آلمانیا به متوجهاً شهریزدن مفارقت ایشلردو .

ولی عهد سلطنت دولتیر نجایتر
وحیدالدین اقدی حضرتلری

ولی عهد سلطنت دولتیر نجایتر
وحیدالدین اقدی حضرتلری . دون سرای
مبارکه حضرت ایل ذات حضرت پادشاهری به
خرس وداع ایشلر و آلمانیا ایپراطلوری به
اعلام زاریات ایشلر و حسن عرب بیله ایلدات
مشاهداتله بولونق اوزره آفتام ساعت
بدی بیخده باقتان ترمه شهریزدن مفارقت
ایلمشردو . بوتانسله سرکاهی استانبول
بناسی فوق العاده بر صورتکه تفریش
و تزین ایشلر و صنعت استرام اولان محفظ
ظاہریندن مقرر ببولونمکسر طرفدن و سه سلام ایلا اولمشدو . استانبولده حربیه نظاروق موزتشیسی
ایرازی ترم ایلمشدر .

باقتان ترمه تیه عزت ایپن
حاریه نظری
احمد نسیمی بک اقدی

ولی عهد سلطنت حضرتلرینک
وقتیده بولان
مصطفی کمال پاشا

ولی عهد سلطنت وحیدالدین اقدی حضرتلری کنشیح ایلمک اوزره شهراده عبدالجید و عبدالرحیم
اقدیلر ، صدراعظم طمت پاشا ، شیخ الاسلام موسی کاکم اقدی ، حربیه نظری آیدون پاشا
حضراتی ، زراعت نظری مصطفی شریف ، مالیه نظری جاوید ، عدلیه نظری خلیل پاشا اقدیلر ،
امیان رئیس وقت پاشا اقدی ، مینوران ریخی وئیس وکیل حسین بیله پاشا ، آنته سفیری غالب
کمال پاشا ، اتحاد و ترقی عین کاتب همومینی مدحت شکرلی ، استانبول ریخس کمال ، پولیس مدبری
احمد ، مرکز قوماندانی بواد ، شهرامین وکیل سزالی ، مطبوعات مدبری حکمت تکر ، نشریات
مأمورولرین طهت ووردی تکر ، آتک ، آؤسفرایسلر ایله بولاق مصلحت کداری استانبولده ماسنر بولونمشردو .
ولی عهد سلطنت وحیدالدین اقدی حضرتلری اطشاره حین رگوزلرله برای کنشیح حاضر بولونان
شهراکان ، و وکلا حضرتلرک و سفیرات قرنی عیبه قری وداع ایلمشردو .
میرلوا مصطفی کمال پاشا اولی عهد حضرتلرینک معیت نجایتیله ایلرله اولدی سالده باقتان ترمه تیه آلمانیا به
حزرتی ایلمشدر . خلفاومیسری شا کرست پاشا ، حدوده قدر ولی عهد سلطنت وحیدالدین اقدی حضرتلری
کنشیح ایلمک اوزره عین عطار ایله حرکت ایشلردو .
§ خارجه نظری احمد نسیمی پاشا اقدی وقتیده خارجه نظاروق مستشاری و شاد حکمت پاشا
اولدیبر سالده معیندولر حال ایلمک ایشلر ایلمک اوزره دون باقتان ترمه تیه آلمانیا به عزت ایلمشدر .

EK.3

EK.4-5

HEYET-İ MİLLİYE'DEN HEYET-İ MERKEZİYEYE SİVİL TEMELLİ DİRENİŞ; NAZİLLİ KONGRELERİ

GRASSROOTS RESISTANCE FROM NATIONAL COMMITTEE TO CENTRAL COMMITTEE: THE CONGRESSES OF NAZİLLİ

Günver GÜNEŞ*, Müslime GÜNEŞ**

Geliş Tarihi/Received:30.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 17.06.2019

GÜNEŞ, Günver- GÜNEŞ, Müslime (2019), "Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziyeye Sivil Temelli Direniş; Nazilli Kongreleri" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1255-1280.

Öz

Kongreler, Türk Milli Mücadelesinde bağımsızlığa giden yolda oldukça önemli bir aşamadır. Anadolu'da işgalin en yoğun yaşandığı Batı Anadolu'da gerçekleştirilen kongrelerin bağımsızlık mücadelesinde Kuva-yı Milliye ile birlikte ayrı bir öneme sahip olmuştur. Haziran 1919'dan Mart 1920'ye kadar Batı Anadolu'da gerçekleştirilen Alaşehir, Balıkesir, Afyon, Nazilli kongreleri Milli Mücadele'de bölgesel merkezi bir otorite olarak etkin bir rol oynamışlardır. İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgali ile Batı Anadolu'ya çıkan Yunan işgal kuvvetlerine karşı Kuva-yı Milliye çevresinde oluşan direniş kısa sürede örgütlü bir şekle bürünmüştür. Aydın Sancağında Nazilli Kazası İlerleyen Yunan Ordusu karşısında bölgede adeta sivil temelli direnişin merkezi olmuştur. Kuva-yı Milliye'nin kurulmasında ve Batı Anadolu bölgesindeki dağınık faaliyet gösteren milli heyetlerin örgütlenmesinde üç defa toplanan Nazilli Kongrelerinin büyük etkisi ve ağırlığı söz konusudur. Bölgedeki sivil oluşum önce Nazilli Heyet-i Milliyesi ardından Nazilli Heyet-i Merkeziyesi adlarıyla Kuva-yı Milliye'nin askeri, siyasi ve idari teşkilatlanmasının temelini oluşturmuştur. Nazilli'deki milli örgütlenme kuva-yı milliyenin ve bölge halkının sağlık, barınma, ulaşım, haberleşme, istihbarat, yiyecek, giyecek, taşıt, muhacir ve mücahit ailelerine yardım edip, hizmet götürebilmek için 6-9 Ağustos 1919'da I. Nazilli, 19-23 Eylül 1919'da II. Nazilli, 6 Ekim 1919'da da III. Nazilli Kongrelerini gerçekleştirmiştir. Bir sivil –halk dayanışması olan Nazilli kongreleri, siyasi ve idari örgütlenmenin yanında halkın efelerin, din adamlarının, askerlerin oluşturduğu Kuva-yı Milliye'nin Aydın- Nazilli Cephesinde bütünleşmesini sağlamıştır. Kongre kararlarını uygulayan ve denetleyen Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin, Doğu'daki Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Heyet-i Temsiliye hareketi ile yakınlaşması, Doğu ve Batı'da gerçekleştirilen kongrelerle Anadolu'daki Milli Mücadele Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde birleşmesinin alt yapısı hazırlanmıştır.

Nazilli kongresi her ne kadar yerel kongre olsa da, bölgedeki etkinliği, aldığı kararlar ve bunların hayata geçirilmesi ile Aydın Denizli hattında Yunan işgaline karşı direnişin merkezi olmuştur. Nazilli Kongresi Milli Mücadele yıllarında Aydın bölgesinde oluşan tek kongredir.

Anahtar Kelimeler: Aydın Kuva-yı Milliyesi, Nazilli, Nazilli Kongresi, Celal Bey, Ömer Lütfi Bey

Abstract

Congresses are a very important stage in the way to independence in the Turkish National Struggle. The congresses held in Western Anatolia, where occupation was most intense in Anatolia, had a special importance together with National Forces in the struggle for independence. The congresses

* Dr Öğretim Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti ABD Aydın , ggunes65@gmail.com, (orcid.org /0000-0002-4255-5288).

** Dr Öğretim Üyesi Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler ABD- Aydın, mgunes68@gmail.com, (orcid.org /0000-0002-9088-3390).

of Alaşehir, Balıkesir, Afyon and Nazilli, which took place in Western Anatolia from June 1919 to March 1920, played an active role as a regional authority in the National Struggle. The resistance against the Greek occupation forces to the Western Anatolia with the occupation of İzmir on May 15, 1919, took place in an organized form in a short period of time. The Nazilli Accident in the Sanjaks of Aydın has been the center of the civil-based resistance in the region against the advancing Greek Army. Nazilli Congress convened three times in the establishment of the National Forces and the organization of national delegations in the Western Anatolia region. The civilian formation in the region was the basis of the military, political and administrative organization of the National Military Council with the names of the Nazilli Committee and the Nazilli Committee. Nazilli national organization of the nation and the people of the region, health, housing, transportation, communication, intelligence, food, clothing, vehicles, immigrants and mujahedeen families to help and service in the 6-9 August 1919 I. Nazilli, 19 -23 September 1919 II. Nazilli, on October 6, 1919, III. Nazilli Congresses. Nazilli congress, which is a civil-solidarity solidarity, ensured the integration of Kuva-yı Milliye, which consists of efes, clergymen, soldiers, as well as political and administrative organization. The convergence of the Nazilli delegation, which implements and supervises constitutional decisions, with the movement of the Delegation of the delegation led by Mustafa Kemal Pasha led by the East, and the infrastructure of the convergence in the East and West with the leadership of the National Struggle Mustafa Kemal Pasha in Anatolia were prepared.

Although the Nazilli congress was a local congress, it became the center of resistance against the Greek occupation on the Aydın- Denizli line with its activities in the region, its decisions and their implementation. Nazilli Congress is the only congress in the Aydın region during the National Struggle years.

Keywords: *National Forces of Aydın, Nazilli, The Congress of Nazilli, Celal Bey, Ömer Lütfi Bey*

Giriş:

Türk kurtuluş mücadelesi büyük zorluklara karşı başarılı, tarihte eşine az rastlanır kahramanlıklara sahne olmuş bir mücadeledir. Bu topyekün mücadele sırf silahlı kuvvetler vasıtasıyla gerçekleşmemiş, aynı zamanda sivil direnişin de güzel bir örneğini oluşturmuştur. Ulusal kurtuluşun, silahlı direnişle birlikte sivil halkın aydınlanması, cephe gerisinin sağlığı ve bir takım lojistik desteğin sağlanması gibi bir çok etmenin birlikte ve düzenli işlemesi ile gerçekleştiği de açıktır. Bu bağlamda, özellikle “müdafaa-i milliye heyetleri” olarak isimlendirebileceğimiz bir takım Türk sivil direniş örgütlenmesinin Türk bağımsızlığında yeri ve önemi yadsınamayacağı gibi, bu tür örgütlenmenin ulusal bilicin oluşmasında ve yeni bir ulus-devlet yaratma sürecinde oynadığı rol son derece önemlidir.

Mondros Mütarekesinden sonra 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanistan İzmir’i işgal etmişti. Yunanistan yalnızca bu tarihte İzmir’i işgal etmekle kalmamış “Megali İdea”yı gerçekleştirmek için kısa sürede tüm Batı Anadolu’da yayılmaya başlamıştı. Haksız işgallere başlangıçta ses çıkarmayan Müslüman-Türk halkı gördüğü baskı ve zulüm karşısında kısa sürede tepki göstermekten geri kalmamış, yerel direniş güçlerini oluşturmuştur. Kuva-yı Milliye adı verilen bu yerel güçler dağınık, birbirinden habersiz düzenli yunan ordularına karşı kendi bölgelerini savunmaya çalıştılar. Öte yandan Heyet-i Milliye adı verilen sivil kurullar da dağınık olan bu direniş güçlerini toplamaya, bir araya getirmeye gayret eden bir örgütlenme içerisindeydi. Bu oluşumun ilk gerçekleştiği yerlerden birinin de Aydın olduğunu söyleyebiliriz.¹

15 Mayıs 1919’dan sonra Yunan Ordusu’nun önce İzmir ardından Aydın’da gerçekleştirdiği eylemler kısa sürede yakın yerleşimlerde de duyulmuş, bunun sonucu olarak milli heyecan artmıştı. Bu olaylar Yunanlılara karşı mücadele için yerel teşkilatları harekete geçirme çalışmalarını hızlandırmıştır. Batı Anadolu’daki bu işgaller karşısında halk ilk tedirginliğini ve şaşkınlığını attıktan sonra direnişe geçiş ve Kuva-yı Milliye fikri özellikle Haziran ayında doruk noktasına ulaşmıştır. Ayvalık-Bergama, Alaşehir, Çine-Aydın-

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler (1859-1952)*, İstanbul 1952, s. 500.

Nazilli, Denizli-Sarayköy ve Muğla Kuva-yı Milliyeleri süratle oluşturulmuştur. Birinci ve İkinci Balıkesir Kongreleri Balıkesir merkezi ve bağlı kazalardaki Kuva-yı Milliye birliklerinin düzenlenmesi ve yönetim birimlerinin oluşturulması amacını gütmüş ve bölgede bir birlik sağlamıştır. Aydın, Denizli'de ve İtalyan işgalinde kalan Muğla da Balıkesir'de kurulan Heyet-i Merkeziye'nin yerine milis birliklerini ve ihtiyaçlarını belirleyen Heyet-i Milliyeler kurulmuştur.² Heyet-i Milliyeler 5 Haziran'da Aydın'ın işgalinin ardından, sadece gönüllüler ile yapılan direniş etkisiz kaldığının anlaşılmasından sonra gündeme gelmiştir. Böylelikle Kuva-yı Milliye ile birlikte Heyet-i Milliyeler de direniş merkezleri olarak oluşmaya başladı.³ Heyet-i Milliyeler başlangıçta sadece Aydın'a özgü bir teşkilatlanma şekli olmuş, giderek tüm Batı Anadolu'ya yayılmıştır.

Ciddi bir örgütlenmenin gerekliliği konusunda asıl fitilin ateşi Aydın'a yapılan saldırılarda elde edilen başarının korunamayışla ortaya çıkmıştır. Köşk'te yeni kurulan cephedeki kuvvetlerin sayısı, her gün biraz daha artmaktaydı.⁴ Artan bu kuvvetlerin ihtiyaçlarının karşılanması, çevre il ve ilçelere paylaştırılarak sağlanmasını zorunlu hale getirmişti.⁵ Aksi halde efelerin başlarına buyruk hareketlerini önlemek, mümkün olamayacaktı. Galip Hoca'nın (Celal Bayar) Demirci Mehmet Efe'ye müşavir olması ve Nazillili Hacı Süleyman Efendi'nin telkinleri sayesinde Efe, düzenli Kuva-yı Milliye örgütlerinin gerekliliğine inandırılmıştı.⁶

Bölgedeki örgütlenmeye gelince; İzmir'in işgali ile birlikte ilk tedirginlikten hemen sonra Heyet-i Milliyeler oluşturulmaya çalışılmış işgaller hızla gelişince oluşum halindeyken kalmıştır. Aydın ve çevresinde Kuva-yı Milliye birliklerini organize edip, düzenleyen Nazilli Heyet-i Milliyesi olmuştur.⁷ Çünkü işgalin hemen ertesinde 16 Mayıs'ta işgali protesto mitingi yapılmış, 19 Mayıs'ta Nazilli'den bütün çevreye "Aydın ve Havalisi Harekat-ı Milliye Redd-i İlhak Cemiyeti" adına bir beyanname gönderilmiştir.⁸ Fakat Aydın'ın ve Nazilli'nin işgaliyle henüz teşekkül etmekte olan heyetin üyelerinin dağıldığını, daha oluşum halindeyken durduğunu ifade etmek gerekir.⁹ Güney-Batı Anadolu'da dikkati çeken bir diğer Heyet-i Milliye ise 29 Mayıs 1919'da Denizli'de kurulmuştur. Nazilli Heyet-i Milliyesinin teşekkülü ise 20 Haziran 1919'dan sonra Yunanlıların Nazilli'yi terk etmesinin ardından gerçekleşmiştir.¹⁰

Yunanlıların Nazilli'yi boşalttığı 20 Haziran 1919 Cuma sabahı Yörük Ali Nazilli'ye girdiğinde Yunanlıların kendiliklerinden şehirden çekildiğini öğrenir.¹¹ Yörük Ali ve milislerinin Nazilli'ye gelişi şehirdeki yağmacılara cesaret vermiş, Yunanlılardan sonra 2 Günver Güneş, "Aydın ve Çevresinde Yunan İşgali ve Sivil Direniş Örgütlenmesi; Heyet-i Milliyeler", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyum Bildirileri*, Yayıncı: Oktay Gökdemir, II. Kitap, İzmir BŞB Yayınları, İzmir 2010, s. 15-48.

3 Çine Heyet-i Milliyesi'nin oluşumu için bkz: Mehmet Başaran, *Milli Mücadele'de Çine Heyet-i Milliyesi (1919-1920)* Aydın 2006.

4 Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, Coşkun Matbaası, Aydın 1964, s. 280, Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C. VII., İstanbul 1969, s. 2090, *Türk İstiklal Harbi II/1Batı Cephesi*, Ankara 1963, s.199.

5 Turan Akkoyun, *Milli Mücadele'de Aydın Kuva-yı Milliyesi*, Kümbet Yayınları, Afyonkarahisar 2014, s. 81.

6 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Aydın Cenub Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesinin Kongre Mukarreratıyla Nizamnamelerini Mübeyyin Risale Üzerine", *Uluslararası II. Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, C.1, Ankara 9-11 Eylül 1991, 179-180.

7 Saadet Tekin, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Nazilli*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1997, s.174-175.

8 Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri, 1919-1920*, Atatürk Üni. Yay., No: 866, Erzurum 1998, s. 62.

9 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey*, Ankara 1989, s. 148-149.

10 Günver Güneş, "Milli Mücadele'nin Başlarında Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziye'ye Nazilli'de Yerel Örgütlenme", *Milli Mücadele'nin 85. Yılında Nazilli Kongrelerinin Yeri ve Önemi*, Edit: Günver Güneş, İstanbul 2007, s.35-36, Mehmet Başaran, "Nazilli Kongrelerinin Ulusal Mücadele'ye Katkıları", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslar arası Sempozyumu*, Yay Haz: Oktay Gökdemir, II. Kitap, İzmir BŞB APİKAM Yay, İzmir 2010, s139-140.

11 Asaf Gökbel, *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın 1964, s. 169-170.

bu kez şehir çetelerin istilasına uğramış, yağma tam 14 saat sürmüştü.¹² Bütün efeler Nazilli'ye yaya geldikleri halde, şehirden ayrılırken hepsinin altında mükemmel bir at çekilmiş bulunuyordu. Yağmanın yaşandığı gece Nazilli'de vurulan vurgunun miktarı 60 bin lira kadar tahmin ediliyor. Bu para Yörük Ali ve Kılıoğlu Hüseyin Efelere aitti. Diğer zeybeklerin kendi paylarına ne vurduklarını tahmin etmek mümkün değildi.¹³

Yörük Ali ve milis güçlerinin Nazilli'den ayrıldığı 21 Haziran sabahı Sarayköy'de oluşturulan Binbaşı İsmail Hakkı Bey kumandasındaki kuvvetler, kente gecikmeyle girerek bozulan asayişi yeniden kurmuşlardır. Bu gecikmede Yunan kuvvetlerinin telgraf hatlarını tahrip etmesi önemli rol oynamıştır.¹⁴ Nazilli'de düzeni sağlayan Binbaşı Hakkı Bey hemen bir Heyet-i Milliye oluşturmak için çalışmalara başlamıştır.¹⁵

Sarayköy Müfrezesi Komutanı 57. Topçu Alay Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey Nazilli'de milli bir teşkilât kurulmasını teklif eden ilk kişidir. İsmail Hakkı Bey'in dışında Nazilli Jandarma Kumandanı Arap Yüzbaşı Nuri Bey, Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Yusuf'un da Heyet-i Milliye'nin oluşturulmasında yardımcı rolleri olmuştur.¹⁶ Yunanlılar Nazilli'yi terk ettikten sonra Binbaşı İsmail Hakkı Bey asayişi sağlayıp¹⁷ Heyet-i Milliye oluşumuna yönelik çalışmalara başlamıştır.¹⁸ Nazilli'de asayişin sağlanmasından sonra (21 Haziran) Nazilli Heyet-i Milliyesi üyeleri, Nazilli eşrafı ile ilk toplantısını Nazilli'de avukatlık yapan Ömer Lütfi ve Sami (Kutluğ) Bey'in yazıhanelerinde yapmışlardır. Bu harekete avukat Ömer, Hoca Süleyman, Mollaoğlu Hasan, Palamutçu İbrahim, Tüccardan Ali Haydar, Müftü Salih, Sultanoglu Sadık Bey aza olarak katılmıştır. ¹⁹ Nazilli Heyet-i Milliyesi'nde Başkan Giritli İsmail Hakkı Bey, Üyelerde Avukat Ömer, Hoca Hacı Süleyman, Mollaoğlu Hasan, palamutçu İbrahim, Tüccardan Ali Haydar, Müftü Salih Efendi, Sultanoglu Sadık Bey idiler.²⁰ Nazilli Heyet-i Milliyesi kongre toplanıp da takip edilecek program ortaya çıkıp, görev dağılımı yapıncaya kadar sorumluluğu tek başına üstlenmiştir. Aydın Cephesini idare eden sivil güç Nazilli Heyet-i Milliyesi olmuş, sonradan Nazilli Heyet-i Merkeziyesi adını almıştır.²¹

Naci Sadullah (Daniş) Nazilli'de ilk kurulan bu teşkilatın adını Nazilli Heyet-i Merkeziyesi olarak vermektedir. Ancak Heyet-i Merkeziye Esin Dayı'nın haklı olarak belirttiği gibi II. Nazilli Kongresi'nden sonra oluşturulmuştur. Dolayısıyla Sami (Kutluğ) Bey'in notlarına dayanarak Naci Sadullah'ın teşkilat üyelerine ait verdiği liste, Nazilli'de ilk kurulan Heyet-i Milliye'ye değil, Heyet-i Merkeziye'ye aittir. Çünkü ilk kurulan milli teşkilatlar olan Heyet-i Milliyeler, daha çok bölgesel olup, üye sayıları da daha azdı. Oysa Naci Sadullah'ın verdiği listede Aydın, Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Balıkesir il, ilçe ve nahiyeleri yanında İzmir'den bile temsilcilerin isimlerinin yer aldığı 49 kişi bulunuyordu. Kısa sürede acele ile yapılan ilk teşkilatta, adı geçen yerlerin temsilcilerinin Nazilli'ye gelerek katılmaları mümkün değildir. Bu liste aslında Nazilli Heyet-i Merkeziye üyelerini ve katıldıkları yerleri göstermektedir.²²

12 ATASE Arşiv No: 6/3420, D (7)-13, f: 92. Saadet Tekin, *a.g.tez*, s. 165.

13 Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s. 171.

14 M. Şefik Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, C. II, İstanbul 1937, s. 84.

15 Saadet Tekin, *a.g. tez*, s. 166.

16 Naci Sadullah Daniş, "Çepkenliler", *Demokrat İzmir*, 9 Kasım 1970.

17 ATASE Arş., K:257, G:172, B:1

18 ATASE Arş., K:257, G:185, B:1, "... Sarayköy Müfrezesi Yunanlıların Nazilli'yi tahliyesi akabinde, Nazilli'de asayişin temin ve yağma edilmiş eşyayı toplatarak ashabına iade ettiği..." Konya'da 2. Ordu Müfettişliğine bildirildi. ATASE Arş., K:434, G:134, B:1.

19 Naci Sadullah Daniş, "Çepkenliler" *Demokrat İzmir* 9 Kasım 1970, s.4, Esin Dayı, *a.g.e.*, s. 63; Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s. 172. Günver Güneş, "Milli Mücadele'nin Başlarında Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziye'ye Nazilli de Yerel Örgütlenme", *85. Yılında Nazilli Kongrelerinin Milli Mücadele Tarihi İçinde Yeri Ve Önemi*, Aydın İli Ve İlçeleri Kültür Ve Eğitim Derneği Yay., İstanbul 2005, s.26.

20 Esin Dayı, *a.g.e.*, 63. Asaf Gökbek, *a.g.e.*, Aydın 1964, s.172.

21 Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s.365-366.

22 Naci Sadullah Daniş "Çepkenliler" *Demokrat İzmir* 10 Kasım 1970, Esin Dayı, *a.g.e.*, s. 63.

Yürütme işlevi açısından Kuva-yı Milliye döneminde bölgede bu görevi Heyet-i Milliyeler yerine getirmişlerdir. I. Nazilli Kongresi çerçevesinde oluşturulan Heyet-i Milliyeler bazı araştırmacılar tarafından adeta birer “*yerel hükümet*” gibi hareket ettikleri ifade edilmiştir.²³ Heyet-i Milliye aynı zamanda Nazilli Kongrelerinin oluşumunda ve Yunan ileri hareketi sırasında karşı cephenin güçlendirilmesinde önemli çalışmaları ile dikkat çekmiştir. Nazilli Heyet-i Milliyesi kongre toplanıncaya kadar izlenecek strateji hakkında kararlar almış, görev dağılımı yapılarına dek faaliyetleri yalnız başına gerçekleştirmiştir.²⁴ Nazilli’de asayiş ve güvenliğin sağlanmasının ardından 21 Haziran 1919’da Nazilli Heyet-i Milliye üyeleri, Nazilli ileri gelenleriyle birlikte ilk toplantıyı Avukat Ömer Lütfü ve Sami (Kutluğ) Bey’in yazıhanelerinde yapmışlardır.²⁵ Toplantı sonrasında teşkilatta bulunacak olanlar belirlenmiştir.²⁶

Bu oluşumun yerel olmaktan çıkıp bölgesel bir özellik taşımasına yol açan gelişme şüphesiz heyeti oluşturan üyelerin Balıkesir’den Antalya’ya çizilen hattın batısında kalan yani Yunan ve İtalyan işgal bölgelerinden gelmesi olmuştur. Kısa sürede bu denli büyük bir katılımı teşkilatın oluşturulması ve katılanların önemli bir kısmının dışarıdan gelmesi organizasyonun önceden planlanmış ve çevre yerleşimlere de duyurulduğuna işaret etmektedir. Nazilli Kongresinin toplantı tarihi aynı zamanda Mustafa Kemal’in de Anadolu’nun işgali karşısında komutanlardan halkı uyararak mitingler düzenlenmesi, İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Osmanlı Hükümetine protesto telgrafları çekmelerini istediği sürece denk gelmiştir.²⁷ Bu gelişmeleri izleyen günlerde de Nazilli’de Heyet-i Milliye’nin örgütlenmesini sağlamak üzere Tahir Bey gönderilmiştir. 1919 yılının Haziran ayında da Rauf Bey Nazilli’ye gelmiş, Dereköy’de Hacı Süleyman Efendi ile Yunan işgaline karşı direniş örgütlenmesi için görüşmüştür.²⁸ Bu girişimlerin sonucunda Nazilli Heyet-i Milliyesi oluşturularak görev taksimi yapılmış kongre toplanıncaya kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Heyet-i Milliye’den kongrelere geçiş birdenbire gerçekleşmemiştir. İzmir’in işgali sonrası Heyet-i Milliyeler arasında fikir ve işbirliği kurmak, görev dağılımı yaparak, milli teşkilatlanmayı sağlamak gayesiyle, Nazilli Heyet-i Milliyesi tarafından Nazilli’de bölgesel bir kongre yapılmasına karar verilmişti. Ancak böylesine ciddi bir örgütlenmeyi başarabilecek ne eleman vardı ne de ortam buna uygundu. Aydın’ın Yunanlılar tarafından işgalinden sonra Aydın Vilayetinde işgalcilere karşı mücadele etmek ve cephe gerisinde Kuva-yı Milliye’nin ihtiyaçlarını temin etmek için kurulan Heyet-i Milliyeler’in sayısı gün geçtikçe artmış olmasına rağmen bu heyetlerin işbirliği konusunda girişimleri oldukça zayıftı. Bu eksikliği giderecek en iyi yol ise her Heyet-i Milliye’yi temsil eden delegelerin katılımı ile bir kongre düzenlemektir. Bu ortam içerisinde bulunduğu konum nedeniyle düzenlenecek kongrenin Nazilli’de toplanmasına Heyet-i Milliye kurullarınca karar verildi. Kongre yeri olarak Nazilli’nin seçilmesinin birtakım sebepleri vardı.²⁹

Öncelikle yer müsaitti. Çünkü Nazilli cepheye yakındı. Ayrıca ilçe Kaymakamı İstanbul Hükümeti taraftarı olmasına rağmen, Kuva-yı Milliye’nin kontrolü altında bulunuyordu.³⁰ Dolayısıyla yapılması düşünülen kongreye bir takım olumsuz hareketlerin olması mümkün değildi. Kongre için zaman müsaitti. Çünkü ilk işgallerin şaşkınlığı ve tereddütlerini

23 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege’deki Sivil direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken, Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1989, s. 184, Bülent Tanör, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları 1918-1920*, Afa Yayınları, İstanbul 1992, s.69.

24 Günver Güneş, “*Milli Mücadele’nin Başlarında Heyet-i Milliye’den...*” s.26-27.

25 Naci Sadullah Daniş, “*Cepkenliler*” *Demokrat İzmir* 9 Kasım 1970, s.4, Esin Dayı, a.g.e., s.63.

26 İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.148-149.

27 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (Söylev), T.D.K., cilt: I, s. 17.

28 Sadi Borak, *Hacı Süleyman Efendi*, İzmir 1990, s. 79-80.

29 Esin Dayı, a.g.e., s. 66.

30 Celal Bayar, a.g.e, C. VII., İstanbul 1969, s. 2229.

üzerinden atan halk, gerek askeri, gerekse sivil şahıslar tarafından bilinçlendirilmeye çalışılıyordu.

Nazilli Heyet-i Milliyesi Temmuz 1919 sonlarında Aydın Vilayetine bağlı il ve ilçelere duyurularda bulunarak her Heyet-i Milliye'nin kongreye ikiye delege ile katılmasını isteyerek, gerekli çalışmalara başladı. fakat dönemin konjonktürel yapısı gereği hükümetin baskısı, bölgedeki muhalif parti ve şahısların takınacakları düşmanca tavırların, kongreye katılacak delegeleri engellemesi veya onları etkilemelerinden korkuluyordu. Bu sebeple Hükümete dahi başkaldırmış ve halk üzerinde etkili otoriteleri olan Gökçen Hüseyin Efe, Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efelerin kuvvetlerinden yararlanma yoluna gidildi.

3 Temmuz 1919'da başlayan yeni Yunan taarruzu başta Aydın olmak üzere pek çok yerleşimin Yunanlıların eline geçmesine neden olmuştu. Bu gelişme karşısında doğuda Heyet-i Milliyeler içerisinde en örgütlü konumda bulunan Denizli Heyet-i Milliyesi'ni bir takım siyasi ve askeri tedbirler almaya yönlendirmiştir. Bu ise Ağustos 1919 başlarında Heyet-i Milliyeleri yanlış tutumlara sevk etti. Denizli Heyet-i Milliyesi Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe için özel bayrak yaptırdı. 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey Heyet-i Milliye'yi uyardı ve buna engel oldu. Fakat birkaç gün sonra Nazilli'den gelen bir grup, Nazilli Heyet-i Milliyesi adına üç mühür yaptırmış ve sahiplerine göndermişti. Bu mühürlere aşağıdaki sıfatlar kazdırıldı:³¹

“Aydın Mıntıkası Kumandanı Demirci Mehmet Efe”

“Cenubi Aydın Mıntıkası Kumandanı Yörük Ali Efe”

“Aydın Zeybek Ordusu Kumandanı Hacı Şükrü”

Nazilli Heyet-i Milliyesi'nin içi de oldukça karışık. M. Şefik Aker, Nazilli Heyet-i Milliye üyelerinin büyük çoğunluğunun Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı, nüfuzlu insanlar olduğunu bunların görünüşte Kuva-yı Milliyeci fakat gerçekte bu gelişime karşı olduklarını belirtmektedir. Aker'e göre bu kişiler gerçek niyetlerini gizlemişler, bir yandan İngiliz Generali Milne ile görüşürken, diğer yandan da Demirci Mehmet Efe'yi Kuva-yı Milliye'ye karşı kışkırtmaya çalışmışlardır. Bunda başarılı olabilmek için Galip Hoca, Kazım Nuri hatta Şefik Bey'i ittihatçılıkla suçlamışlar, Efenin gururunu okşamak için de onu “Umum Aydın ve Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı” olarak gördüklerini söylemişlerdir. Sonuçta Kazım Nuri tevkif edilmiş, Galip Hoca ve Şükrü (Saraçoğlu) Bey Aydın Kuva-yı Milliyesi'nden ayrılmak durumunda kalmışlardır.³² Nazilli Heyet-i Milliyesi içindeki kişisel rekabetler, siyasi çekişmeler bu yerel sivil örgütlenmenin büyüyüp güçlenmesini engelleyen önemli etken olmuştur.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Nazilli Heyet-i Milliyesi, Nazilli Kongrelerini başından sonuna kadar yönlendiren, etkinliğini yansıtan bir organ olmuştur. 6-9 Ağustos 1919 tarihlerinde yapılan I. Nazilli Kongresi adeta Nazilli Heyet-i Milliyesi'nin denetimi altında geçmiştir. Bu süreçte Nazilli Heyet-i Milliyesi Aydın ve Denizli Heyet-i Milliyelerinden büyük destek görmüştür.³³ Heyet-i Milliyelerin kongreler ile ilişkisini net bir şekilde yansıtmakta ise güçlük çekiyoruz. Çünkü oluşumlarla ilgili verilen birçok bilgi birbiriyle uyumsuz, tutarsız, eksik olduğundan maalesef somut değerlendirmeler yapmak oldukça güçleşmektedir. Üye sayısı, kongre temsilcileri, kongre başkanlığı gibi sorunlar hala önümüzde durmakta. Örneğin I. Nazilli kongresi ile ilgili olarak Kongre başkanlığı meselesinde çok ciddi kaynaklar Karacasu delegesi Mustafa Talat Efendi'nin bu görevi üstlendiğini ileri sürmekte iseler³⁴

31 M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C: 2, s. 168.

32 M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C: 2, s. 213-214.

33 Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri*, ATAM Yayını, Ankara 1998, s. 92.

34 Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s. 372.

de Kongre kararlarında Karacasu delegeşi Mustafa Hulusi imzası bulunmaktadır.³⁵ Şu anki mevcut belgeler ışığında Mustafa Hulusi'nin I. Nazilli Kongresinin ve de Nazilli Heyet-i Milliyesinin başkanı olduğunu söyleyebiliriz.

Nazilli Heyet-i Milliyesi ve I. Nazilli Kongresi dışarıdan olumsuz etkilerle karşı karşıya kalmış, Kongreye farklı niyetlerle katılan olumsuz davranış içinde bulunanlara rağmen³⁶ Heyet-i Milliye'nin etkin faaliyetleri sonucu bunlara fırsat verilmemiştir. Nazilli Heyet-i Milliyesi I. Nazilli kongresi sırasında Kuva-yı Milliye Cephesi ile de temas halinde olduğu çeşitli yazışmalarda kendini gösterir.³⁷ 6-9 Ağustos 1919 tarihlerinde Nazilli Heyet-i Milliyesi'nin katkılarıyla toplanan I. Nazilli Kongresi 19 maddelik bir karar almış, kongre kararlarının birer sureti İtilâf Devletleri Mümessillerine ve Heyet-i Milliye Şubelerine gönderilmiştir.³⁸

Bülent Tanör "Türkiye'de Kongre İktidarları" adını verdiği çalışmasında Nazilli Kongresini geniş bir nüfus ve idari coğrafyayı kucakladığı, o dönemdeki mülki bölünmeye göre Vilayet boyutuna ulaşan örgütlenmeye sahip olduğundan sadece yerel değil, yöresel kongreler grubuna dahil etmiştir.³⁹ Batı Anadolu Kongre sisteminde yerel örgütlerin her sancak ve kazada ayrı ayrı ve kendi başlarına faaliyette bulunmaları verimsiz bir çalışma düzeniydi. Bölge önderleri bu sakıncayı ortadan kaldırmak için Balıkesir ve Alaşehir'de olduğu gibi Nazilli'de de kongre düzenlemişlerdi. Yerel hareketler önce yöreselliğe dönüşürken, Nazilli'de düzenlenen kongreler bu dönüşümün bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır⁴⁰.

Nazilli Heyet-i Milliyesi ve I. Nazilli Kongresi:

Yunanlılara karşı kazanılan başarının devam ettirilememesi örgütlenmenin önemini ortaya koymuştur. Ayrıca cephe oluşturulmuş, cephe ve cephe gerisindeki gereksinimleri karşılamak için Heyet-i Milliyeler kurularak yük paylaşılırılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan bölgedeki efelerin yine başına buyruk çetecilik faaliyetlerini sürdürmeleri üzerine bu keyfi düzene son vermek gerekiyordu.⁴¹ Batı Anadolu Kongre sisteminde yerel örgütlerin her sancak ve kazada ayrı ayrı ve kendi başlarına faaliyette bulunmaları verimsiz bir çalışma düzeniydi. Bölge önderleri bu sakıncayı ortadan kaldırmak için Balıkesir ve Alaşehir'de olduğu gibi Nazilli'de de kongre düzenlemişlerdi.⁴²

Bu çerçevede Heyet-i Milliyeler arasında düşünce ve işbirliği oluşturulması, görev paylaşımının yapılması, sağlıklı bir Kuva-yı Milliye örgütü oluşturulması amacıyla Nazilli'de bir kongrenin toplanmasına karar verilmiştir. Kongrenin yapılacağı yerin Nazilli olarak belirlenmesinin çeşitli nedenleri vardı. Öncelikli olarak bulunduğu yer toplantı için uygundu. Nazilli cepheye yakındı ve kaza kaymakamı, İstanbul hükümeti yanlısı olmasına karşın, Kuva-yı Milliye'nin kontrolündeydi.⁴³ Kısaca Nazilli'de Kuva-yı Milliye'nin ciddi bir etkinliği vardı. Nazilli'nin etkin pozisyonu itibarıyla kongreye karşı birtakım olumsuz girişimlerin ortaya çıkması olanaklı değildi.⁴⁴ Kongrenin toplanması için zaman uygundu. Çünkü işgallerin ilk şaşkınlığı ve dağınlığını üzerinden atan bölge halkı, gerek askeri gerekse sivil yurtsever kişiler eliyle bilinçlendirilmeye çalışılmış, Kuva-yı Milliye bu çalışmalarla ruh kazanmıştı.

35 Esin Dayı, *a.g.e.*, s.69.

36 İngiliz Muhibleri Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İstanbul Hükümeti'nin Kongreye yönelik siyasal baskıları için bkz. Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VII, s. 2231-2232.

37 ATASE Arşivi A:7/3446, D: 5 (1), f: 45.

38 Esin Dayı, *a.g.e.*, s. 74, Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s. 372.

39 Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, YKY, İstanbul 1998, s. 125.

40 Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu Kuva-yı Milliye Harekati*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1999, s. 394.

41 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s.179. Esin Dayı, *a.g.e.*, s.65.

42 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Bölgesel Kurtuluş Savaşından-Ulusal Kurtuluş Savaşına", *Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları (Sempozyum)*, Ankara 1983, s. 828.

43 Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2229.

44 Esin Dayı, *a.g.e.*, s. s.66.

Asaf Gökbek Milli Mücadele'de Aydın başlıklı eserinde kongre yapma düşüncesinin Aydın'ın işgalinden üç gün sonra 30 Mayıs 1919'da Çine'ye gelen Yüzbaşı Faik Bey tarafından dile getirildiğini belirtmektedir. Faik Bey daha sonra toplanacak kongre ile direniş hareketini halka mal etmeye çalışmıştır.⁴⁵ Sonuçta Hacı Süleyman Efendi'nin, bölgede bulunan komutanların çalışmaları ve çabaları ile kongre hazırlıkları kısa sürede tamamlanmıştır. Ardından Nazilli Heyet-i Milliyesi'nce bölgedeki livalara ve kazalara Nazilli'de bir kongrenin toplanacağı bildirilerek kongreye katılım için ikişer delegenin gönderilmesi istenmiştir.⁴⁶ Konu hakkında yazılmış kaynaklarda farklı tarihlerde yapıldığı ifade edilen, I. Nazilli Kongresi hazırlıklarını tamamlamasının sonucunda Ağustos ayının ikinci haftası toplanmıştır. 14 Ağustos 1919 tarihinde yayınlanan kongre kararlarının başında "8 Ağustos 1335 tarihinde Nazilli'de in'ikad eden kongrede ittihaz olunan mukarrerattır"⁴⁷ yazılı bir ifade bulunmaktadır. Bu da bize kongrenin büyük bir ihtimalle 8 Ağustosta toplanmış olabileceğini göstermektedir. Aydın Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey'in Nazilli Heyet-i Milliyesi aracılığıyla kongreye çekilen ve başarı dileyen telgrafı ise kongrenin 6 Ağustos 1919'da toplandığını düşündürüyor.⁴⁸

I. Nazilli Kongresi'ne katılan Heyet-i Milliyeler göz önüne alındığında kapsadığı alan 57. Fırkanın hakim olduğu bölgeyi içermektedir. Bu alanda Aydın, Menteşe, Denizli, Burdur, Isparta,⁴⁹ Antalya livalarının yanı sıra İzmir'in Ödemiş, Kuşadası kazaları ve bazı bucak merkezlerini oluşturmaktadır.⁵⁰ I. Nazilli Kongresine katılan delegeleri gözden geçirdiğimizde; Toplantının başkanlığını Karacasu delegesi Mustafa Talat Efendi yapmıştır. Bozdoğan'dan Mehmet, Çal'dan Mehmet,⁵¹ Tefvik Bey, Derviş Bey, Denizli'den Mehmet Emin, Garbi Karaağaç'dan Mehmet Hilmi, Gülbeyli'den Mustafa Kazım, Güney'den Eyüp Hilmi, Isparta'dan Hacı Hafız Efendi, Uşkuruzade Ali Efendi, Babadağ'dan (Kadıköy) Mehmet Cemal, Mehmet Sabri, Karacasu'dan Mehmet Vehbi, Mustafa Hulusi, Mustafa Talat, Mehmet Lütfü, Nazilli'den Zühtü,⁵² Buldan'dan Müderris Hacı Salih ve Acıpayam'dan Mehmet Kamil Beylerde toplantıya delege olarak katılmışlardır.⁵³ Kongreyi düzenleyen Heyet-i Milliye'nin üye sayısı dikkate alındığında tam listenin, kongreye katılım sağlayanlar içinde tespit edilebilenlerden, fazla olması gerektiği Esin Dayı'nın Nazilli Kongreleri araştırmasında dile getirilmiştir.⁵⁴ Kongre ile ilgili araştırmalarda bir başka tartışma konusu

45 Bu son derece önemlidir. Çünkü halk içinde dayanak bulmayan hareketlerin başarı şansı yok gibidir. Sadece Nazilli ölçeğinde değil tüm ülkede ulusal mücadelenin başarılı olmasının temel nedeni de halka dayanmak düşüncesi idi. Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s.144-145.

46 Esin Dayı, *a.g.e.*, s. 67. Bülent Tanör, *a.g.e.*, s. 30,

47 Birinci Nazilli Kongresi Tutanakları Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivinde bulunmaktadır. Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s.110, *ATASE Arş.*, Kl. 7-3446, Ds: 1, F: 164.

48 *ATASE Arş.*, Kl. 7-3446, D: 5 (1), F: 33. Mustafa Albayrak, "Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrasında Batı Anadolu'da Kurulan Başlıca Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl:15, Sayı:29, Ağustos 1990, Ankara 1990, ss.90-98.

49 Demirci Mehmet Efe 7/8 Ağustos 1919'da toplanacak olan I. Nazilli Kongresine Isparta'dan delege gönderilmesi çağrısında bulunmuş, bunun üzerine Hafız İbrahim Demiralay Isparta'dan Hacı Hüsnü Efendi ve Uşkuruzade Ali Efendi'yi Nazilli'ye göndermiştir. Isparta cephenin sorunlarıyla daha ilk günlerden itibaren ilgilenmeye ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik emirleri yerine getirmeye çalışmıştır. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıraları ve Isparta'da Milli Mücadele İle İlgili Belgeler*, Haz: Bayram Kodaman, -Hasan Babacan, Yeni Matbaa, Isparta 1998, s.32, Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2226-2227. Erol Akcan, *Milli Mücadele'de Demirci Mehmet Efe 1919-1920*, ATAM Yayını, Ankara 2014, s.170.

50 Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s. 372. M. Akif Tütenk, *Milli Mücadele de Denizli*, İzmir 1949, s.32.

51 Bayar'ın verdiği bilgiye göre, Çal kazası adına kongreye katılan Orta Köylü Müftüzade, asıl Çal delegesi olmayıp kendiliğinden delegeler arasına sokulup menfi faaliyetler için kasıtlı olarak gönderilmiştir. Celal Bayar, *a.g.e.*, C.7, s.2228,

52 Ali Zühtü Bey Nazilli'de yapılan üç kongreye de Sultanhisar'ı temsilen katılmıştır. Nazilli'de kalan Heyet-i Merkeziye içinde görev almış, Milli mücadele'de büyük fedakarlıklarda bulunmuştur. Bkz; Bingül Adalığ, *Sultanhisarlı Ali Zühtü Bey'in II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Anıları*, Zeus Yayınevi, İzmir 2015, s. 9.

53 *ATASE Arş.*, Kl. 7-3446, D: 1, F: 164, Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s. 372, Celal Bayar, *a.g.e.*, cilt: VII, İstanbul 1968 s: 2228, Mehmet Akif Tütenk, *a.g.e.*, s. 32.

54 Esin Dayı konuyla ilgili araştırmasında kongreyi düzenleyen, Heyet-i Milliye'nin üye sayısına dayanarak, tam listenin tespit edilebilenlerden fazla olması gerektiğini belirtir. Ayrıca Heyeti Milliye'nin kurulması için çalışan ve

başkanlık meselesinde yaşanmıştır. Kimi eserlerde bu görevin Karacasu Delegesi Mustafa Talat Efendi tarafından üstlenildiği ileri sürülmüş olsa da,⁵⁵ kongre kararlarında Karacasu Delegesi Mustafa Hulusi imzası yer almaktadır. Hulusi Efendi'nin hem Kongre'nin, hem de Heyet-i Milliye'nin başkanı gerçeğini karşımıza çıkarmaktadır.⁵⁶ Kongrenin amacı kongre kararlarının 2. maddesinde vurgulanmıştır. I. Nazilli Kongresi diğer kongrelerden farklı olarak İstanbul Hükümetine yardım edilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Ayrıca kongrenin Cemiyetler Kanunu'na uygun toplanmış olması da "meşru" kalmak isteğinin bir ifadesi olarak görülebilir. Kongrenin "ateş hattında" toplanmış olması da ayrı bir öneme sahip olduğunun gözden uzak tutulamayacak başka bir yönüdür.⁵⁷

Nazilli Kongresinin çalışmalarının devam ettiği tarihlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkasının olumsuz propagandası ile İngilizlerin Kongreyi etki altına almamaları için Galip Hoca (Celal Bayar) kongre delegeleriyle bir toplantı gerçekleştirmiş, buradaki konuşmasında delegelerden İstanbul Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye'ye karşı giriştiği yıkıcı politikaların karşısında dikkatli ve uyanık olunmasını istemiştir.⁵⁸

Nazilli Kongresi Heyet-i Milliye delegeleri ile gerçekleştirdiği çalışmalarını başarıyla neticelendirirken katılımcıların tamamının onayıyla bir dizi kararlar alınmıştır.⁵⁹

I. Nazilli Kongresi Kararlarını üç ana başlık altında toplayabiliriz:

İdari Kararlar

Heyet-i Milliyelerin il, kaza ve bucaklarda bulunan şubeleri Genel Merkeze bağlanmıştır. Bununla birlikte şehit olanların ailelerine yardım etmeleri konusunda yetkili oldukları kabul edilmiştir (Madde: 6). İşgal nedeniyle göç etmek zorunda kalanlarla, savaşımda olanların eş ve çocuklarının ihtiyaçlarının sağlanması amacıyla toplanan yardımların, ihtiyacı olan kimselere dağıtılmak üzere, Heyet-i Milliyelere teslim edilmesi konusunda hükümetten yardım istenilmesine karar alınmış (Madde: 8) ve bu ailelere yapılacak yardım miktarının da Heyet-i Milliyelerin şubeleri tarafından belirlenmesi kabul edilmiştir. Nazilli Merkezi ile Denizli ve Muğla Merkez Şubelerinde yönetim işlerini düzenlemek ve iş bölümünü sağlamak için aşağıdaki şubelerin kurulması öngörülmüştü: Gönüllü ve Silah Toplama Şubesi, İrşadiye (propaganda) Şubesi, İstihbarat (Haber Toplama) Şubesi, Fedakarlara ve Göçmenlere Yardım Şubesi, Ulaştırma Şubesi, Mübayaa (Alım) Şubesi, Sağlık Şubesi.⁶⁰

Bu şubelerin başında müdür olarak görev alacak kişilerin, Heyet-i Milliyelerin asli üyeleri olmaları zorunluluğu getirilmiş ve bu müdürlerin kendi yönetim kadrolarını kurmaları ilkesi benimsenmişti (Madde:13). Ayrıca her idare merkezinin kendi yöre halkı içinden ve Müslümanlar arasından, güvenilir bir kişiyi gizli oyla başkan seçmesi uygun görülmüştü. Kongre kararlarına göre; Genel Merkez ile Liva Merkezlerinde 12, kazalarda 9, bucaklarda 7 ve köylerde de 5 kişiyi geçmemek üzere, Heyet-i Milliyelere bağlı birimlere üye seçilmesi

teşkilatta yer alan hem de kongrenin toplanmasında gayret gösteren Hacı Süleyman ismine de rastlanmaması, bu durumu destekler niteliktedir. Bkz. Esin Dayı, *a.g.e.*, ss.68-69.

55 Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s.372. Esin Dayı, *a.g.e.*, s.69

56 *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, Ankara 1994, cilt: 4'de Ahmet Hulusi Efendi'den Nazilli Kongresine katıldığına dair bilgi vermiyor, oysa *ATASE Arş .No:7/3446, K.426, D.4, F.114 no'lu* kayıta Kongrenin Mustafa Hulusi Efendi'nin Başkanlığında toplandığını ifade edilmektedir.

57 Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s. 109. Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s. 372.

58 Bayar kongre çalışmaları devam ederken, olumsuz propaganda ve faaliyetlere karşı Kuva-yı Milliye önderleri ile kongre üyelerinin yakın temas halinde bulunmasını önerdi. Bu istek dikkate alınarak, Bayar'ın kongre delegelerine bir konuşma yapması kararlaştırıldı. Bayar Köşk'te öğlen yemeğinde yaptığı konuşmada, Papaz Frew'un propagandası ve hükümetin politikası hakkında uyarılarda bulunarak, silahlı mücadeleden başka çarenin olmadığını anlattı. Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VII, s.2231-2232.

59 *ATASE Arş*, Kl. 7-3446, D: 1, F: 164.

60 Günver Güneş, "Milli Mücadele Başlarında Heyet-i Milliye'den...", s.42.

öngörülmüştü (Madde: 18). Bu şekilde sıkı ve iyi işleyen bir yönetim mekanizması oluşturulmak istenmiştir. Genel Merkeze bağlı şubelerin aralarındaki yazışmaları o gün yürürlükte bulunan yasalara göre yapmaları kararlaştırılmıştı (Madde: 16). Bu durumda da kongrenin yasa dışına çıkmamaya ne denli büyük bir özen gösterdiğini ortaya koyan başka bir kanıttır.⁶¹

Mali Kararlar

Batı Anadolu'da Alaşehir ve Balıkesir Kongrelerinde olduğu gibi I. Nazilli Kongresi'nde de mali işler düzene sokularak disiplin altına alınmıştır. I. Nazilli Kongresi bu anlamda "nakdi ve aynı tekalif" (yükümlülükler) düzenine gitmek ve yükümlülükleri yerine getirmeyenlere ceza uygulamak yoluna gitmiştir.⁶²

I. Nazilli Kongresinde Heyet-i Milliyeler ve bunlara bağlı birimlerin gelirlerinin, halkın yapacağı mal ve para bağışları ile idare kurullarının belirleyeceği oranda üyelerin verecekleri aidatlardan meydana gelmesi planlanmıştır. Bu aidatların oran ve miktarları, her yörede o yöreyi en iyi bilen kişilerce saptanacaktı. Bu konuda keyfi hareket edenlerin, Kuva-yı Milliye Komutanları tarafından cezalandırılması esası benimsenmişti (Madde: 7).⁶³ Kongre kararları ile doğal olarak Kuva-yı Milliye Komutanları her türlü bağış ve ödemelerden muaf tutulmuşlardı.⁶⁴ I. Nazilli Kongresi mali teftişlerde yürürlükteki mevzuata uyulmasını kararlaştırdı. Bu kongre İstanbul Hükümeti için ödenen aynı vergiye (aşar) bölge savunması ve göçmenlerin bakımı için bile el konulmasını uygun görmedi. Hükümetten bu konuda izin çıkmasını bekledi.⁶⁵ Mali konularda Genel Merkezin isteği üzerine ve onun belirleyeceği bir yerde, her yılın mali ayları içinde ve her ayın ilk üç günü olmak üzere toplantılar yapılması ve kararlar alınması uygun görülmüştür (Madde: 12). Yine aynı kararlara göre; Genel Merkezden veya Kuva-yı Milliye Reisleri tarafından istenilen yardımlarla, zorunlu giderlerden arta kalan para ve malların, Heyet-i Milliye merkezine gönderilmesi istenmişti (Madde: 15).

I. Nazilli Kongresi günümüzün vergilendirme tekniklerine uygun esaslar getirmiştir. Götürü usulü vergilendirme, takdir komisyonları işlevi gören Heyet-i Milliye bunların danışmak zorunda oldukları seçilmiş ihtiyar heyetleri ve bilirkişiler en dikkat çekici yanlarıdır.⁶⁶ Seçimle göreve gelen ihtiyar heyetlerine vergi takdirinde rol verilmesi tamamen Kuva-yı Milliye dönemine özgü bir uygulama olarak doğmuştur.⁶⁷

Askeri Kararlar

Kuva-yı Milliye'nin kurulması, yönetilmesi ve denetlenmesi, cephelere gerektiği kadar asker ve gönüllü gönderilmesi, bunların silahlandırılması, giydirilmesi, yedirilmesi gibi konularda, Heyet-i Milliye'nin karar alabilecekleri kabul edilmekle beraber, cephelere ne kadar savaşçı bulunacağı, burarlardaki asker ve gönüllülerin askeri yükümlülükleri, terhis ve izin işlemlerinin Kuva-yı Milliye Komutanları tarafından düzenlenmesi ilkesi benimsenmiştir (Madde: 14).⁶⁸

61 Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s. 110-111.

62 Dahiliye Nezaretine 17 Teşrin Sani 1335 Tarihli Şifreli Telgraf, BOA, DH.ŞFR, 104/241. Nuri Köstüklü, *Milli Mücadelede, Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara 1990, s. 176-178, Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s. 373, Nuran Koltuk, *Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin Askeri ve Mali Kaynakları*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2015, s.205.

63 Esin Dayı, *a.g.e.*, s.71-72.

64 Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s. 111.

65 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 2. Baskı, İstanbul 1998, s. 194-195.

66 Kongre aynı zamanda aynı ve nakdi tekliften kaçınanların cezalandıracağını da karara bağlamıştır. Veysi Akın, *Sarayköy Heyeti Milliyesi ve Milli Mücadele'de Sarayköy*, ATAM Yayınları, Ankara 2009, s.111.

67 Alptekin Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 216.

68 Heyet-i Milliye'nin kurulması ile birlikte silah toplanması işe hız kazanmış Denizli ve Buldan'dan kısa sürede bir hayli silah ve cephane toplanmış ve Nazilli Heyet-i Merkeziyesine gönderilmiştir. Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s. 160, Nuran Koltuk, *Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin Askeri ve Mali Kaynakları*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2015, s.112, Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s.112,

I. Nazilli Kongresi'nde idari, mali ve askeri konularda önemli kararlar alınmış ve Kuva-yı Milliye'nin daha güçlü bir şekilde Yunan işgaline karşı koyabilmesinin yolları aranmıştır. Bu yöredeki Heyet-i Milliyeler (Nazilli dahil) İtalyan güçleri ile önemli bir sorun yaratmamaya özen gösterirlerken, bölgedeki Yunan işgalinin bir an önce son bulmasını istemişlerdir. Kongre bölgedeki 57. Tümen ile de işbirliğine gidilmesini sağlayarak başarılı bir çalışma sergilemiştir.⁶⁹

I. Nazilli Kongresi silahlı direniş, silah altına çağırma, iç güvenliği sağlama, ceza koyma, yaptırım uygulama, vergi salma kararıyla bölgesel bir yasama meclisi, bir tür "*kural koyucu organ*" ya da "*Halk İhtilâl Konseyi*" rolünü üstlendiği de görülür. Bu niteliğiyle kongre kurucu ve kural koyucu bir konumdur.⁷⁰

Aydın, Muğla, Denizli, Burdur ve Antalya'nın Nazilli Merkezi'ne bağlanmasıyla Kongre'nin mahalli olmaktan çıktığı söylenebilir. Kongre sonrası daha da merkezi hale gelen Nazilli heyet-i Milliyesi Kuva-yı Milliye'nin personel, iaşe ikmali, para temini ve sağlık işlerini de üstlenmiştir. Doğuda bu görevi askeri birlikler yaparken, batıda Heyet-i Milliyeler yerine getirmiştir.⁷¹

Alınan kararları incelendiğinde; Öncelikle Heyet-i Milliyelere yasallık getirilmek istenmiştir. Hükümetin mücadele lehine her türlü örgütlenmeyi yasakladığı bu günlerde kongre, hükümeti doğrudan karşısına almama yönlü bir siyaset izlemeyi uygun görmüştür. Yunanlılara karşı topraklarımızı kurtarmak için idari, siyasi ve fiili müdafaada bulunurken, İstanbul hükümetinden kopmak değil ona yardımcı olmaktan söz edilmiştir. Bu da bize İstanbul'la açık bir çatışmaya girmeden ona yardımcı oluyormuş gibi görünerek işlerini halletmeye çalıştıklarını göstermektedir.⁷²

Kongrenin kendisine seçtiği etki alanı Denizli ve Muğla livalarıyla Aydın livasının işgal dışı olanlarını kapsamaktadır. Nazilli, Umumi Merkez olmaktadır. Alınan kararları yürütmek için 45 kişilik bir merkez Heyeti seçilmiştir.⁷³

Nazilli Kongresinin önemli özelliklerinden birisi de tıpkı diğer yerel kongreler gibi örgütlenmenin inanılmaz bir süratle gerçekleşmiş olmasıdır. İşgallerin gönüllülerle önlenememesi, direniş örgütlenmesinde yeni bir aşamaya geçilmesini adeta zorunlu kılıyordu. Şöyle ki direniş artık yalnız gönüllü katkılarla değil, hem insan gücü hem de mali-

69 M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C: II, s. 176.

70 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 183-184.

71 Esin Dayı, *a.g.e.*, s. 79, Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s.112.

72 Muğla, Aydın'ın işgale uğramayan kesimi ve Denizli merkezindeki örgütlenme, idari teşkilatın kademelenmesini izleyerek, köylere kadar uzanabilecekti. Bu örgütlenme iki önemli sorunu çözmek için ortaya çıkmıştı. Bunlardan birincisi, direniş için gerekli kaynağın yeterli ve adil olarak sağlanması; ikincisi ise, yeterli sayıda mücahidinin, gerekli yerde gerektiği zamanda bulunmasını örgütlemektir. Birinci meseleye 7. madde ile çözüm getirilmeye çalışılarak, herkesin yükümlülüğünü Heyeti Milliyelerin kararlaştırılması temel alınmıştır. Heyeti Milliyeler yaptırım gücünü mücahidin rüesasına bırakarak, Kuva-yı Milliye'nin bir direniş gücü olması kadar, içte de zorlayıcı güç olmasını sağlamışlardır. Askeri kuvvete olan ihtiyacı, Kuva-yı Milliye önderleri belirleyecek; bunların toplanarak cepheye sevkinde ise Heyet-i Milliyeler mesul olacaktır. Askerlik konusunda artık bir gönüllülüğten çok mükellefiyet vardır. Bu mükellefiyette ancak 100 lira verenler 3 ay için muaf olabileceklerdi. Heyeti Milliyeler kaynakların teminini sadece haktan sağlama eğiliminde değildiler. 8. Maddedeki, aşar ambarlarında bulunan hububattan faydalanmak için hükümete başvurulacağı söylemi, Kongrenin yasal prosedüre de uyma çabası içinde olduğunu göstermektedir. Kongrede bir bakıma, Heyeti Milliyelerle yerel hükümetler oluşturulmuştur. Bu yerel hükümetler, her ayın başında 3 gün toplanarak alınan kararları uygulayacaktır. Kongre kural koyucu temel organdır. Kongrede İstanbul Hükümeti'ne doğrudan karşı çıkılmadığından, iki başlı bir durum ortaya çıkmıştır. Bu durum 5. Maddede açık şekilde kendini gösterir. Heyeti Milliyelerle cephe haricinde mahalli asayiş için bir kuvvet oluşturacaklardır. Bunda asayişin sağlanması ile halkın mücadeleye desteğini artırmanın yanında, Heyeti Milliyelerin güvenliğini sağlamak ve onlara yaptırımcı bir nitelik kazandırmak hedeflenmekte idi. Bu durumu kapatmak için ise, "asayiş kuvvetleri nüfuzu hükümeti temine matuf olarak çalıştırılır" ibaresine yer verilmiştir. İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 183. Esin Dayı, *a.g.e.*, s.79. Alptekin Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.219.

73 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, ss.181-183.

maddi kaynak sağlamak için konacak yükümlülükler yoluyla yürütülebilirdi. Bu ise devlete ait bazı işlevlerin üstlenilmesi demektir. Bunun için de iki sorunun aşılması gerekiyordu. Meşruluk temeli sağlanması ve yükümlülükleri yerine getirmek için yaptırım uygulanması. Nazilli ve çevresinde Demirci Mehmet Efe askere alma, idam, hane yakma gibi aldığı kararların meşruluk temeli bulunmuyordu. İşte bunu sağlamak için yeni bir atılıma yani kongreye ihtiyaç duyulmuştur.⁷⁴

Kongrenin kapsadığı alan dahilinde üç liva merkezinde, bazı kazalar ile nahiyelerde şubeler açılması, Denizli ile Muğla'da depolar kurulması, ayrıca Heyet-i Milliyelerin onayı ile köylerin de teşkilata dahil edilmesi planlanmıştır. Kongrenin uzandığı alan çevresinde Nazilli merkez konuma getirilerek 45 kişilik bir merkez heyeti teşkil edilmiş, kongre kararlarının bu şekilde hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁵

Ayrıca askere alım, iç güvenliğin sağlanması, vergi toplanması, işgal güçleriyle mücadele gibi devlete ait olan kimi görevleri kongre üstlenmiştir. Bunların yerine getirilmesi için büyük merkezlerde maliye, istihbarat, askerlik, nakliyat, göçmenlerin iskânı ve sağlık işlerine bakan şubelerden meydana gelen bir teşkilat oluşturulmuştur.⁷⁶ Bülent Tanör eserinde “Bu özellikleriyle söz konusu yapılanmanın adeta küçültülmüş bir bakanlar kurulu ya da mikro bir kabineye” benzediğini ifade etmektedir.⁷⁷ Heyet-i Milliyeler yerel hükümetler gibi çalışacak, kaynaklarını yalnızca halktan temin edecek, devlete ait gelirlerinden de istifade edeceklerdi. Heyet-i Milliyelerin oluşumunda dikkati çeken husus yasal yapılarıydı. Mallara el konulması söz konusu bile değildi. Heyet-i Milliyelerin bir araya gelmesiyle toplanan Nazilli Kongresi Kuva-yı Milliye'nin de gereksinimlerini karşılamayı üzerine almıştır. Özellikle sağlık işleriyle yakından ilgilenilmiş, oluşturulan sağlık teşkilatı düzenli ordunun kurulmasına kadar cephe ve cephe gerisinde yararlı çalışmalar yapmıştır. I. Nazilli Kongresi; milli olmayıp bölgesel nitelikte bir Kongre olmasına karşın, Batı Anadolu'nun Yunan ordusu tarafından direniş olmaksızın zahmetsiz gerçekleşen işgali karşısında bölgede verilen en büyük sivil tepkidir. İzmir'den başlayarak Aydın Sancağı üzerinden devam eden ve hızla yayılan Yunan işgali karşısında; halkın ilk şaşkınlığını atması, tedirginliğin ortadan kaldırılarak, birlik, bütünlük ve dayanışma içine girmelerinin ifadesidir. I. Nazilli kongresinde mevcut koşullar değerlendirilmiş ve şartlar da zorlanarak Yunanlılara karşı mücadele etmek için gerekli teşkilatlar kurulmuş, iş bölümü yapılmıştır. Kongrenin toplanma amacı; Yunan işgaline karşı koymak ve işgal sona erinceye kadar da mücadeleye silahla devam etmektir.⁷⁸ Kongrenin en büyük faydası ise dağınık haldeki mücadele guruplarını ve Heyet-i Milliyeleri tek merkezde toplamış olması idi.⁷⁹ Nazilli Heyet-i Milliyesini diğer Heyet-i Milliyelerden ayıran ve onlardan öne çıkaran özelliği ise idari, siyasi ve fiili görevlere sahip bulunmasıdır. Aydın, Muğla, Denizli, Burdur ve Antalya'nın Nazilli merkezine bağlanmasıyla Kongre mahalli boyutlarından sıyrılmış, daha geniş bir alana hitap edecek duruma gelmiştir. Birinci Nazilli Kongresinden sonra toplanan Alaşehir Kongresi, Batı Anadolu'daki direnişin birleştirilmesi adına oldukça mühim

74 İlhan Tekeli-Selim İlkin, “Aydın Cenub Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesinin Kongre Mukarreratıyla Nizamnamelerini Mübeyyin Risale Üzerine”, *Uluslararası II. Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, C.1, Ankara 9-11 Eylül 1991, s. 168-169.

75 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.m.*, s. 183-184. Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 502, Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s. 110.

76 Muhacirler için mevcut zahirenin dağıtımının Heyeti Merkeziyece yapılmak üzere teslimi hakkında, hükümetten izin istenileceğinin belirtilmesi; Heyeti Umumiye'nin bütün şubelerinin vazifesi, heyetler üzerindeki kontrolü ve vereceği kararların bugün uygulanan hükümet kanunlarına tabi olduğunun ifadesi, hükümetle iyi ilişkileri devam ettirme tavrının açık göstergesidir. Kongre otokontrolü sağlamak amacıyla, Heyeti Milliye Merkez şubelerine bağımlı olmayan, tüm masrafı 3 lirayla karşılanan ve Kongre Heyeti'nin kontrolü altında çalışacak bir müfettiş tayin edilebileceğini de kaydetmiştir. Merkez Denizli ve Muğla şubelerinde sosyal ve milli dayanışmayı sağlayacak Maliye, irşadiye, istihbariye, gönüllü ve silah toplama, fedakârlara, muhacirlere yardım için muavenet-i nakliyat ve mubayaat sıhiye dairelerinin kurulması ile örgütlenme yönünde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Esin Dayı, *a.g.e.*, ss.76-77.

77 Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul 1992. Esin Dayı, *a.g.e.*, s.76-79,

78 Esin Dayı, *a.g.e.*, s.77-78.

79 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s.502.

kararlar almıştı. Alınan bu kararların Güneybatı Anadolu'da da uygulamaya konulabilmesi için, yeni bir kongrenin, bu kararları değerlendirip kabul etmesi ve uygulamaya koyması gerekmektedir. Yine, cephedeki kuvvetlerimizin ilbas ve işlerinin temini ve cephenin insan, malzeme ve mühimmat ikmalinin zamanında yapılabilmesini sağlamak için cephe gerisinde bütün bu işleri belli bir düzene koyacak bir teşkilata ihtiyaç duyulmakta idi. Yani, Heyet-i Merkeziye'nin derhal kurulması gerekmektedir.⁸⁰

19 Eylül 1919'da toplanan ikinci Nazilli Kongresi bütün bunları etraflıca değerlendirmiş, Alaşehir Kongresi kararlarını *mahallin şartları göz önünde bulundurularak uygulanmak üzere kabul etmiştir*. Alaşehir Kongresi kararlarının Nazilli'de kabul edilmesi ile Batı Anadolu'daki direnişin bir merkezden idaresi büyük ölçüde sağlanmıştır.⁸¹

II. Nazilli Kongresi:

I. Nazilli Kongresinden kırk gün sonra 19 Eylül 1919'da ikinci kongre toplanmıştır.⁸² I. Nazilli Kongresinde olduğu gibi bu kongrenin yapıldığı tarih konusunda araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmektedir.⁸³ I. Nazilli Kongresinde alınan karar gereğinde 12. ve 17. Maddelerde belirtildiği şekilde Nazilli'de ikinci bir kongre gerçekleştirilmiştir.⁸⁴ Aralarında Genelkurmay Başkanlığı yayınlarının da bulunduğu bazı kaynaklar Kongrenin toplanma tarihini 13 Eylül olarak kaydetmişlerdir.⁸⁵ Bülent Tanör bu konuda net bir tarih saptayamamış, çalışmasında farklı iki tarihi ortaya atarak II Nazilli Kongresinin 19-20 Eylül ya da 23-24 Eylül tarihleri arasında toplanmış olabileceğini belirtmiştir.⁸⁶ 1920 yılında basılan "Aydın Cenup Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi'nin Kongre Mukarreratıyla Nizamnamelerini Mübeyyin Risaledir" isimli defterdeki ilk başlıkta II. Nazilli Kongresi'nin 13 Eylül 1919'da, maddelere geçilmeden önce yapılan açıklamada ise 19 Eylül'de toplandığı yazılmıştır.⁸⁷ Esin Dayı kongrenin toplanmasıyla ilgili en ciddi kaynaklarda ortaya çıkan tarih konusundaki farklı değerlendirmelerin kongrenin toplantı tarihiyle ilgili somut bir karar vermeyi zorlaştırdığını dile getirmesine karşın, o da son olarak 23 Eylül 1919'da karar kılmıştır.⁸⁸ Kongre bölgedeki Heyet-i Milliyeleri bir araya getirerek güney cephesindeki teşkilatlanmayı, Alaşehir Kongresinde kabul edilen kararlar etrafında yeniden düzenlemeyi, özellikle de cephenin siyasal merkezi konumunda olacak Heyeti Merkeziye'yi oluşturma düşüncesiyle bir araya gelmiştir.⁸⁹ II. Nazilli Kongresi Ali Beyzade Ali Bey'in evinde Antalya delegesi Nuri Bey'in başkanlığında toplanmıştır. Kongre'de

80 Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, Ankara 2002. s. 318; İlhan Tekeli- Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 218.

81 Hasan Ali Polat, Milli Mücadele'de Batı Anadolu Kongrelerinde Alınan Mali Kararlar, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:31, Yıl: 2012, Konya 2012, s.236-237.

82 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s. 375, Celal Bayar, *a.g.e.*, Cilt:VII, s.2368, Akif Tüten, *a.g.e.*, s.35, Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s.113, Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşında Kongreler" *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara 1975, s. 154, İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 218.

83 Kongrenin 19 Eylül'de toplandığına dair bilgi verenler Rahmi Apak, *İstiklal Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul 1942, s.94, Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, TTK Yay. Ankara 1970, s.65, Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.154, Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.377, Ünal Türkeş, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul 1973, s.328. diğer taraftan Celal Bayar ise kongrenin 23 Eylül'de toplandığını belirtmektedir. Bkz; Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VII, S.2230.

84 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s.201.

85 *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, Cilt:II, Kısım:2, s.135.

86 Bülent Tanör, *a.g.e.*, s. 22.

87 İlhan Tekeli- Selim İlkin, "Aydın Cenub Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi'nin Kongre Mukarreratıyla Nizamnamelerini Mübeyyin Risale Üzerine", *Uluslar arası İkinci Atatürk Sempozyumu* 9- 11 Eylül 1991, Ankara, Ankara 1996, s.198.

88 Konu hakkında yapılan araştırmalarda farklı tarihleri işaret etmesi, kongre ile ilgili kesin karar verilmesini de engellemektedir. Diğer kongreleri göz önüne alırsak; bunların birkaç günden fazla sürdüğü görülür. Bu iki farklı tarih arasında bir-iki günlük fark olsa idi, tarih bir hata olarak düşünülebilirdi. Ancak beş günlük bir farktan dolayı bu tarihlerin yanı sıra 19 ve 23 Eylül'ün kongrenin başlayış ve bitiş tarihleri olduğu da akla gelebilir. Günver Güneş, *a.g.m.*, s..45, Esin Dayı, *a.g.e.*, s.84,

89 İlhan Tekeli- Selim İlkin, *a.g.e.*, s.218.

katıplık görevlerine Çal delegesi Müftüzade Emin ve Nazilli Delegesi Ömer Lütfü Beyler getirilmiştir.⁹⁰

II. Nazilli Kongresine katılan delegeler ve temsil ettikleri yerler şöyle idi. Manisa Alaşehir Kazası: Mütevellizade Akif, Mazhar ve Ömer Beyler, Antalya Merkez: Nuri ve Tahsin Beyler, Denizli Apa –Garbikaraağaç: Hacı Hamdi Efendi, Nazilli Atça Nahiyesi: Abbas ve Tapucuzade Ali Efendiler, Ödemiş- Bademiye: İsmail Hakkı ve Abdullah Efendiler, Aydın Bozdoğan Kazası: Ali Bey, Hacı Ahmetzade Süleyman Efendi, Denizli Buldan Kazası: Hacı Rasih Efendi, Kara Ahmedzade Halil Ağa, Burdur Merkez: Şamdanizade Osman ve Tayyazade Osman Beyler, Denizli Çal Kazası: Müftüzade Emin, Denizli Çardak: Rıza Bey ve Hüsnü Efendi, Denizli Çivril: Çorbacızade Mehmet Ali, Denizli Merkez: Helvacızade Mehmet Emin, Aydın Dalama: Mustafa ve Hacı Hüseyin Efendiler, Isparta Eğridir: Hacı Ahmed Efendi, Manisa Eşme: Müftü Hacı Nafiz Efendi, Denizli Garbikaraağaç: Mehmed ve Ahmed Latif Efendiler, Isparta Keçiborlu: Köbekli Sadık ve Hacı Hüseyin Efendiler, Denizli Buldan Kazası Güney Nahiyesi: Eyyüb Efendi, Denizli Honaz: Tevfik Bey ve Hoca Ahmed Efendi, Isparta: Müftü-i Sabık Hacı Hüsnü (Özdamar) Efendi, Üçkoyunizade Ali Efendi, Kadıköy: Mehmet ve Ahmet Efendiler, Aydın Karacasu: Müftü Hulusi Efendi, Tahsin ve emin Beyler, Aydın Karahayıt: Küçük Mehmetağazade Mehmet Efendi, Nazilli Kazası Kuyucak Nahiyesi. Zihni ve İsmail Hakkı Efendiler, Nazilli: İlhami ve Ömer Beyler, Afyon Sandıklı: Ahmed Efendi, Denizli Sarayköy: Müftü Ahmed ve Hüseyin Efendiler, Nazilli Kazası Sultanhisar Nahiyesi: Ahmed ve Ali Zühtü Beyler, Denizli Tavas: Mehmed Kemal ve Hacı Ali Beyler,⁹¹ Muğla Merkez: Müftüzade Sadettin Bey, Muğla Bodrum: Dede Rifkiöğlü Fuat Bey,⁹² Fethiye: eski komiser Arif Bey, Köyceğiz: Necmettin (Aydınalay) Bey, Marmaris: Hafız Mehmet Efendi, Milas eski subay Emin Bey.⁹³

Kongreye otuz merkezden katılanların sayısı 52'yi bulmuştur.⁹⁴ En çok katılım 18'er kişiyle Aydın ve Denizli livalarından olmuştur. İzmir 4, Manisa 4, Isparta 5, Antalya 2, Afyon 2, Burdur 2 kişi ile kongrede temsil edilmiştir.⁹⁵

Toplantıya iştirak eden delegeler içinde bazıları daha kongre başlamadan kendi bölgelerinde toplantılar yapmışlar bu toplantılarda düşüncelerini belirtip tartışarak belirlemişlerdi. Söz konusu toplantıların, Mustafa Kemal'in Sivas Kongresinin ardından

90 Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s.375, Celal Bayar, *a.g.e.*, C.7, s.2373, Esin Dayı, *a.g.e.*, s.84. Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s. 113.

91 Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VII, s.2368, İlhan Tekeli- Selim İlkin, *a.g.m.*, s.198.

92 Bodrum Batı Anadolu bölgesinde işgallere karşı direniş için toplanan kongrelere delege de göndermiştir. I. Nazilli kongresine delege gönderemeyen Bodrum, 19-23 Eylül 1919 tarihleri arasında Nazilli'de Harekat-ı Milliyeyi daha iyi tanzim etmek ve bölgedeki Heyet-i Milliyelerin yönetimini iyileştirmek için toplanan II. Nazilli Kongresine Bodrum Heyet-i Milliyesi Dede Rifkiöğlü Fuat Bey'i delege olarak yollamıştır. Kongre sırasında İtilafçıların ayak diremesi üzerine M Kemal ile bağlantı kurulmasında sorunlar yaşanması karşısında Muğla delegasyonu ile birlikte hareket etmiş Sivas Kongresi ile bağ kurulması arayışı içinde olmuştur. Günver Güneş, "Milli Mücadele'de Bodrum ve Çevresi", PAÜ AİTE, *Belgi Dergisi*, Sayı:15, Kış 2018, Denizli 2018, s.640.

93 Ünal Türkes, *a.g.e.*, s.329-331.

94 Celal Bayar, *a.g.e.*, C: VII, s. 2368, Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s. 375.

95 Risalede kongreye katılanlar hakkında bu bilgiler verilirken, Muğla'nın yer almaması Risalenin katılanlarının tümünü içermediği ihtimalini akla getirmemektedir. Ünal Türkes Muğla hakkındaki çalışmasında, II. Nazilli Kongresine Muğla ilini temsilen Muğla Mutasarrıfı Serfeli Hilmi Bey, Muğla Belediye Başkanı Zorbazade Ragıp Bey, Muğla Livası Kuva-yı Milliyeye Genel Başkanı Hamza Hayati Bey, Kuva-yı Milliyeye Ahiköy (Yatağan) Şubesi Başkanı Yerkesik Kadızade Fehmi Bey, Yüzbaşı Leyneli Cavit (Oral) Bey, Milas Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Gazi Bey, Muğla Hastanesi doktorlarından Muhsin Ertuğrul Bey, Tabur Komutanı Yüzbaşı Seyfettin Efendi ile Muğlalı iki yedek subayın yönetiminde 530 kişilik piyade ve süvari birliği de yanlarında olarak, 18 Eylül'de Nazilli'ye yola çıktıklarını belirtir. Hatta Muğla merkez delegeleri, Nazilliye ulaştırmak için 11 bin liradan fazla para yardımını da beraberinde götürmekteydiler. II. Nazilli Kongresi'ne Köyceğiz'den delege olarak katılan Necmettin Aydın Alay'ın 1972 Mart'ın da Ünal Türkes'e verdiği bilgiye göre, Muğla iline bağlı ilçeleri temsilen Kongre'ye katılan kişiler şunlardır: Muğla (Merkez), Müftüzade Sadettin Bey Borum Kazası, Dede Rifkiöğlü Fuat Bey Fethiye Kazası, Eski Komiser Arif Bey Köyceğiz Kazası, Necmettin (Aydınalay) Bey Marmaris Kazası, Hafız Mehmet Efendi Milas Kazası, Eski Subay Emin Bey. Ünal Türkes, *a.g.e.*, ss.329-331.

İstanbul hükümeti ile iletişiminin kopması sonucu, milli egemenliğe dayalı meşru bir hükümet oluşuncaya değin, Heyet-i Temsiliye ile haberleşmesini ve 15 Eylül akşamına kadar bu konuda oluşan düşüncelerin belirtilmesini istemesi doğrultusunda olduğu dikkat çekmektedir.⁹⁶ Bu karmaşık durum kısa bir süre sonra ortadan kalkmıştır. 3 Aralık 1919'da Nazilli Kongresinin, Sivas'ta Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta görüleceği üzere, Sivas Kongresi kararlarının kabul edildiği anlaşılmaktadır.⁹⁷

Katılımcı sayısı ve katılan yerleşimler düşünüldüğünde II. Nazilli Kongresi birinci toplantıya göre daha geniş bir alanı kapsıyordu. Nazilli Heyet-i Merkeziyesi, kapsam alanı içinde bulunan Heyet-i Milliyelerin yer aldığı toplam 37 il, ilçe ve nahiyelerden gelecek birer kişiden oluşturuldu. Bu alan dahilinde Kuva-yı Milliye örgütü bulunmayan yerlerde Kuva-yı Milliye teşkilatı oluşturulma çabası içine girildi. II. Nazilli Kongresi sırasında tartışma konusu olan kazaların bir merkezde toplanması konusunda Muğla'ya bağlı kaza ve köylerin Muğla merkeze bağlanması kararı alınmıştır. Alınan karar Muğla heyetinde ayrılmaya neden olmuştur.⁹⁸

Kongre Kararları ve Heyet-i Milliyeden Heyet-i Merkeziyeye Geçiş

Çalışmalarını tamamlayan kongrenin önünde artık tek bir mesele kalmıştı. O da Heyet-i Milliyeleri bir araya getirecek Heyet-i Merkeziye'nin oluşumu idi. Heyet-i Merkeziye kongrede belirlenen esaslar çerçevesinde Heyet-i Milliye teşkilatının bulunduğu her sancak, kaza ve nahiyeden birer delegenin iştiraki ile oluşturulacaktı. Delegeler geldikleri kazalarda bulunan Heyet-i Milliye Heyetinin en az üçte ikisinin tercihiyle seçilecek ve yine üçte ikisinin referansını gösteren belge ile Nazilli'ye geleceklerdi.

Azalar kendi aralarından bir başkan ve katipleri seçeceklerdi. Heyet-i Merkeziye gerekli görürse kadrosunu kendisinin tespit edeceği süvari ve piyadeden oluşan inzibat kuvveti oluşturabilecekti. Gerekli görürse Taşra Heyet-i Milliyeleri de aynı teşkilatı kurabilecekti.

Nazilli Heyet-i Merkeziyesi cephede ve cephe gerisinde önemli görevler üstlenmiştir. Heyet-i Merkeziye 1920 yılı içinde aynı ve nakdi bağışları topluyor, bölgedeki haberleşmeyi sağlıyor, cephelerin levazım ve her türlü gereksinimini karşılamaya çalışıyordu.⁹⁹

Kuşkusuz işe temini en zor işlerden birisiydi. Aşar ambarı Düyun-u Umumiye'nin idi. İşenin karşılanması için yasal yollarla merkezin desteği istenirken, öte yandan da savaş şartlarının bir sonucu olarak işe el konuluyordu. Kuşkusuz bu durum zorunlu olarak İstanbul Hükümetinin de tedbir almasını gündeme getirmiştir.¹⁰⁰

Heyet-i Merkeziye Aydın Kuva-yı Milliyesi'nin tasfiyesine kadar bölgedeki işe meselesini başarıyla halletmiştir.¹⁰¹ Sağlık sorunlarının çözümü konusunda da önemli hizmetleri yerine getirmiştir. Öyle ki Hastane açılışı, sağlık personeli temin edilmesi gibi¹⁰² askeri görevler ve bu konuda karar alınması tamamen komutanların uhdesindeydi

96 Ünal Türkeş, *a.g.e.*, s. 328.

97 ATASE Arş. Kl. 1-105, Ds: 7, F: 23-2.

98 Tartışmalar sırasında Mentеше Kuva-yı Milliye Komitesinin başkanlığını yürüten Ulalı Hamza Bey Nazilli Heyeti tarafında yer alınca rakibi Zorbazzade Ragıb Bey Nazilli'den döndükten sonra cemiyeti toplayarak Hamza Beyin komite kararlarını uygulamadığını kişisel davrandığını ileri sürerek onu başkanlıktan düşürme kararı alarak kendisini cemiyet başkanı ilan etmiştir. Yapılanları hazmedemeyen Hamza Bey eski konumu elde edebilmek için Yörük Ali Efe'den yardım isterken, Zorbazzade'de Demirci Mehmet Efe'yi yanına davet etmiştir. Muğla'nın iki önemli ismi iktidar mücadelesinde bölgenin iki önemli efesini kullanmıştır. Mehmet Çanlı- Ünal Türkeş, *Datça (Reşadiye) Kuva-yı Milliyesi*, ATAM Ankara 1999, s. 19, Ünal Türkeş, *a.g.e.*, s. 346-349. Bayram Akça, "Milli Mücadele Döneminde Yörük Ali Efe'nin Muğla ve Havalisindeki Faaliyetleri", Muğla Üniversitesi *SBE Dergisi* Cilt:1 Sayı:2, Güz 2000, Muğla 2000, s.29

99 Celal Bayar, *a.g.e.*, Cilt:VI, s. 2372-2373.

100 BOA. DH/ i-UM, D. No: 20/7 Sıra No: 2/28.

101 Şefik Aker, *a.g.e.*, C.II, s. 174.

102 ATASE Arş. Kl. 1-105, Ds: 7, F: 47, Şefik Aker, *a.g.e.*, cilt II, s. 176-177.

ve Heyet-i Merkeziye bu işlere karışmıyordu. Yalnızca siyasi önlemler konusunda komutanlarla Heyeti Merkeziye birlikte karar verebileceklerdi.

Heyet-i Merkeziye'nin görevleri arasında yapılacak harcamaların karşılanması için elde edilen bağışların tespitinin sancak ve kazalara göre düzenlenmesi yanında bunların ilgili yerlere iletilmesi ile sancak ve kazalarda tutulan kayıtların incelenip denetlenmesi de yer alıyordu. Milli Mücadele yıllarındaki idari yapı göz önüne alındığında; Alaşehir kongresinin aldığı kararları kabul eden II. Nazilli Kongresi Aydın, İzmir, Denizli, Manisa, Muğla, Uşak, Balıkesir, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Antalya illeri, onlara bağlı ilçeler ve nahiyeleri bünyesine katarak Marmara, Ege ve Batı Akdeniz bölgesini kendi kapsam alanına dahil etmiştir.¹⁰³

Sivas Kongresi ve Nazilli

II ve III. Nazilli Kongrelerinden sonra, Sivas Kongre'si kararlarını tanımakta tereddüt gösteren Nazilli Heyeti Merkeziyesi, çevresinde Muğla, Denizli ve Alaşehir Heyeti Milliyelerinin de tesiri ile Doğu Anadolu'daki Milli Hareketle birleşmeyi ciddi olarak düşünmeye başladı. Nazilli'deki bu tavır değişikliğinde, Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülen siyaset sonucu Damat Ferit Hükümetinin düşürülerek, Mustafa Kemal Paşa'nın gücünün artması da etkili olmuştur.¹⁰⁴ Nihayet 27 Ekim 1919'da Nazilli Heyeti Merkeziye üyelerinden olan Hacı Süleyman Efendi'nin başkanlığında, Denizli'den Başağazade Yusuf ve Muğla Mutasarrıfı Hilmi Bey görüşme yapmak üzere Sivas'a gönderildi.¹⁰⁵ Demirci Mehmet Efe'nin Mustafa Kemal Paşa'ya hediye ettiği silahı da yanlarına alan heyet,¹⁰⁶ Nazilli'den Dinar'a, Dinar'dan Afyonkarahisar'a, Afyon'dan Ulukışla'ya ve Ulukışla'dan Niğde ve Kayseri yolu ile 13 Kasım'da Sivas'a ulaşmıştır.¹⁰⁷ Mehmet Başaran'ın Asaf Gökbel arşivinde ulaştığı belgeye göre Heyetin Sivas'a bir incir sandığı götürdüğü anlaşılıyor.¹⁰⁸ Heyet üyelerinden Mutasarrıf Hilmi Bey 29 Ekim'de Afyon'da Tasvir-i Efkâr muhabiri Arif Oruç'a heyetin Sivas'a gidiş amacı olarak Nazilli ve civarındaki Kuva-yı Milliye'nin Heyet-i Temsiliye ile temas kurmak amacıyla aynı gaye ile hareketleri ayrıntıda dahi birleştireceklerini belirtmiştir.¹⁰⁹ Nazilli Heyeti Sivas'a varır varmaz, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerde bulundu. Görüşmelerin konusu, Eylül ayından itibaren Sivas Kongresi kararlarını tanıtmakta tereddüt etmelerine sebep olan çelişkilere ve sorunlara cevap aramak, doğudaki milli hareketi ve Mustafa Kemal Paşa'yı yakından tanımak olmalıydı.¹¹⁰ Ali Fuat Paşa Heyeti Temsiliye'nin 22 Kasım 1919 tarihli toplantısında, "*Demirci Mehmet Efe'den bize bir heyet gönderdi, ahval ve vaziyete dair malumatımız oldu. Hâlbuki*

103 Esin Dayı, *a.g.e.*, s.103.

104 Mehmet Başaran, "Hacı Süleyman Efendi", *Milli Mücadele'de Nazilli Cephesi ve Önderleri*, Aydın 2006, s.106

105 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.392, Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.146, Esin Dayı, *a.g.e.*, s.168-169. Erol Akcan, *Milli Mücadele'de Demirci Mehmet Efe 1919-1920*, ATAM Yay. Ankara 2014, s.88.

106 Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi*, ATAM Yayını, Ankara 1997, s.232.

107 Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.393, Esin Dayı, *a.g.e.*, s. 169, Mehmet Başaran, "Nazilli Kongrelerinin Sivas Kongresi ile Birleşme Yolculuğu", 85. Yılında Nazilli Kongrelerinin Milli Mücadele Tarihi İçinde Yeri ve Önemi, Edit: Günver Güneş, İstanbul 2007, s.80-83.

108 Harcama kalemi tek tek verilen belge de Sandıklı'da otele 3.5 lira, kahve ve çay parası olarak da 65 kuruş ödemişler. Dinar'dan Afyonkarahisar'a araba ücreti 42 lira tutmuş. Bu kentte de 90 kuruş araba ücreti vermişler. Çerkez Hacı Ahmet Ağa'ya 5 lira, hastane masrafı olarak da 150 kuruş verilmiş. Burada 6 lira otel, 3 lira 20 kuruş yemek, 120 kuruş da kahve ve çay parası ödenmiş. Gene burada canları çekmiş, 40 kuruşluk kaymak yemişler. Bunu ve 5 kuruşluk kâğıt ücretini bile giderler listesine yazmışlar. Liste böyle uzayıp gidiyor. İçinde fotoğrafçıya verilen para, eşya nakli için araba ücreti, Konya'ya üç kişilik bilet ücreti, iki sandık incirin navlun parası da var. Ulukışla'da da trene incir navlunu olarak 170 kuruş daha ödendiği yazılı. Ege bölgesinden, hele incir memleketinden Sivas'a götürülecek en iyi armağanın incir olduğu düşünülmüş olmalıdır. Mehmet Başaran, "*Nazilli Kongrelerinin Sivas'ı...*", s.81-84.

109 Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Ege ve Çevresi*, kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1994, s.95. Heyet üyeleri seyahat esnasında Öğüt gazetesi muhabirleri ile de mülakat yapmışlardır. Hilmi Bey bu mülakatta hareket-i milliyenin merkezinin Sivas olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir. Erol Akcan, *a.g.e.*, s. 89.

110 Esin Dayı, *a.g.e.*, s.169.

*Demirci Efe küçük bir mıntıkada bulunuyor. Onlar ise koca bir vilayetin murahhaslarıdır...*¹¹¹ Şeklindeki sözlerinden Nazilli'den gelen heyetten bahsettiği anlaşılmaktadır. Heyetin Batı Anadolu hakkında esaslı bilgi verdiği ve Heyeti Temsiliye'nin Aydın vilayetini temsilen gelen bu heyet vasıtası ile batı ile ilişkilerini kuvvetlendireceği anlaşılmaktadır. Heyeti Temsiliye nezdinde bu görüşmeler yapılrken, Aydın Cephesi'nde çok önemli bir gelişme oldu. Nazilli Heyeti Merkeziyesi Sivas Kongresi kararlarını, Sivas'a gönderdikleri heyet henüz geri dönmeden, 3 Aralık 1919'da kabul etti. Bu karar Demirci Mehmet Efe'nin 6 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya Aydın ve Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı sıfatıyla gönderdiği "... Sivas Kongresi mukarreratının bizlerce kabil-i tatbik ve icra olan aksamı Nazilli Kongresince kabul edilmiştir" denilmesinden anlaşılmaktadır.¹¹² Böylece Nazilli Kongresi'nin 3 Aralık 1919'da, Sivas Kongresinin kendilerince uygun ve tatbik edilebilir kısımlarını kabul ettiği görülmektedir. 3 Aralık 1919'da Sivas Kongresi kararlarını kabul eden Nazilli Heyeti Merkeziyesi, aynı zamanda Heyet-i Temsiliye'nin varlığını kabul ederek, onun hâkimiyetini tanınmış oluyordu.¹¹³ Sivas Kongresi kararlarını kabul eden her Heyeti Milliye gibi Nazilli Heyeti Merkeziyesi de, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi haline gelmiştir.¹¹⁴ Nazilli'den Sivas'a gönderilen heyet gittiği güzergahı takip ederek 13 Aralık tarihinde Nazilli'ye dönmüştür.¹¹⁵

III. Nazilli Kongresi:

II. Nazilli Kongresinde alınan karar gereğince 12. maddede; her ayın ilk günlerinde toplantı yapılmasına karar verilmişti. Fakat kongre üçüncü kez Alaşehir Kongresinin 14. Maddesi'nce karar verilip, II. Nazilli kongresinin 3. Maddesinde kabul edilerek kurulan, " Nazilli Heyet-i Milliye-i Merkeziyesi"nin ilk toplantısını yapması sebebiyle toplandı. Gerçekte ise Heyet-i Merkeziye üyeleri 1 Ekim 1919'da Nazilli'de zaten toplanacaklardı. Heyet-i Merkeziye 6 Ekim 1919'da Nazilli de bir araya geldi. Nazilli'deki toplantıya Aydın, Mentеше, Denizli, Burdur, Antalya, Isparta livaları ile İzmir'in Kuşadası ve Ödemiş kazalarından birer delege katıldı. Bu toplantı III. Nazilli kongresi olarak da adlandırılır.¹¹⁶ III: Nazilli Kongresine katılan delegeler ile geldikleri yerler bu konu hakkında yazılmış eserlere göre şu şekilde idi: Denizli Garbikaraağaç Kazası Acıbadem Nahiyesi: Kamil Bey, Nazilli Kazası Atça Nahiyesi: Cemal Bey, Denizli Buldan Kazası: Osman Bey, Denizli Merkez: Mehmet Bey, Afyon Dinar Kazası: Ali Rıza Bey, Denizli Honaz Kazası: Ahmet Ziya Bey, Denizli Tavas Kazası Kala-ı Tavas Nahiyesi: Hacı Sadık, Aydın Karacasu Kazası Tahsin Hulki, Nazilli Kazası: Ömer Lütfi, Denizli Sarayköy Kazası: Mustafa Nazmi ve Mustafa Beyler, Nazilli Sultanhisar Nahiyesi: Ali Zühtü Bey, Denizli Tavas Kazası: Mehmet Bey.

111 Uluğ İğdemir, *Heyeti Temsiliye Tutanakları*, TTK Yayını Ankara 1969, s.85.

112 Telgraf için bkz; ATASE A:1-105, D:7, F:23-2, Ayrıca bkz; Esin Dayı, *a.g.e.*, s.174.

113 Fakat Aralık 1919 Nazilli Kongresinin toplandığına dair bir kayıta rastlanmadığından, Kongreden kasıt Nazilli Heyeti Merkeziyesi ve onun yaptığı toplantı olsa gerektir.Esin Dayı, *a.g.e.*, s.175.

114 Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.502.

115 Asaf Gökbel arşivinde çıkan bir belgeye göre kurulun 12 gün kaldığı Sivas'ta kahvaltı da içinde olmak üzere 36 kez yemek yedikleri anlaşıyor ama 10 kez yemek parası ödemişler. Bunların her biri 13 kuruşla 31 kuruş arasında değişiyor. Demek ki yemeklerinin diğer öğünlerini ya ceplerinden ödüyorlardı ya da bunları Sivas'ta başkaları ismarlıyordu. Belki de Sivas'ta kolordunun imkânlarından yararlanıyorlardı. Sivas'ta elma ve çaycı paraları da vermişler. Diğer kentlerde otel ücreti verdikleri halde listede Sivas'ta ödedikleri bir otel ücreti görülüyor. Herhalde devlet kurumlarında veya evlerde konuk edilmişler. Harcama kalemleri içinde sucuya bahşiş, çırağa bahşiş gibi olanlar var. Dikkat çeken bir ödeme 27 kuruş dernek parası. Konya'da Kuvayı Milliyeci Öğüt gazetesine de 6 lira verilmiş. Araba parasından su ve elma parasına kadar bütün bu ödemelerin toplamı 398 lira 12 kuruş 10 para tutmuş. Dikkatimizi çeken bu yolculuğu yapanların harcamaları yazmada gösterdikleri titizlik ve bunu Heyeti Milliye Merkezi'ne 14 Aralık 1919 günü imza ile teslim etmiş olmalarıdır. Mehmet Başaran, "Nazilli Kongrelerinin Sivas", s.81-84, Zeki Sarıhan, "Nazilli'den Sivas'a Götürülen İncir", *Kurtuluş Savaşı Öyküleri*, Öğretmen Dünyası Yayını, 5. Kitap, Ankara, 2013, s. 41-44, Erol Akcan, *a.g.e.*, s.90.

116 Şefik Aker, *a.g.e.*, cilt: II, s. 231, Tanör, *a.g.e.*, s. 22. Celal Bayar, *a.g.e.*, C:VII, s.2373, Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.379, Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.148.

Ünal Türkeş'e göre Muğla delegeleri katıldıkları II. Nazilli Kongresinin ardından Nazilli'den ayrılmayarak III. Nazilli Kongresine de katılmışlardır.¹¹⁷

III. Nazilli Kongresi'nin toplanmasına neden olan asıl sebep; II. Nazilli Kongresinin ardından oluşturulan ve "Heyet-i Merkeziyesinin Suret-i Teşkilî"nin 1. Maddesi'nde isimleri geçen yerler dikkate alındığında; sayıları hemen hemen 37 olması gereken Heyet-i Merkeziye'nin ilk toplantısını yapması olduğuna göre III. Nazilli Kongresine katılan üye sayısı hakkında da bilgi verilerek, eksik kalan liste tamamlanmıştır.¹¹⁸

II. Nazilli Kongresi'nde Denizli, Isparta, Burdur, Antalya, Muğla, ve Aydın illeri ile bu illere bağlı kaza ve nahiyelerdeki Heyet-i Milliyelerin gönderecekleri birer üyeden oluşan Heyet-i Merkeziye yaklaşık bir tahminle kırk beş kişiden oluşmuştu.¹¹⁹ Sami (Kutluğ) Bey'in Kongrenin gerçekleştiği tarihlerde kayıt altına aldığı notlara göre Heyet-i Merkeziye'nin sayısı 49 kişi idi.¹²⁰ Bir başkan tespit edilen toplantıda 21 maddelik Heyeti Merkeziye talimatnamesi kabul edilmiştir. Talimatnameye göre maliye, levazım, teşkilat, istihbarat, sıhhiye ve teftiş encümenlerinin kurulması kararı alınmış,¹²¹ bununla birlikte bu encümenlerin tespiti, çalışma şekilleri ve görevleri de belirlenmiştir. Kongrede yaklaşık 45-50 kişilik merkez heyetinin Nazilli'de devamlı surette kalması kararlaştırılmış, başkanlığına ise Ahmet Ziya Bey seçilmiştir. Başkan 57. Tümen'e gönderdiği telgrafta Nazilli'de Heyet-i Merkeziye'nin meydana getirildiğini ve bu tarihten itibaren yazışmaların sözkonusu merkeze yapılmasını beyan etmiştir.¹²² Kongre ile Nazilli Batı Anadolu'da önemli bir konuma gelmiş denetim ve kontrolü eline almıştır. Kontrolün ele geçirilmesinin ardından Heyet-i Merkeziye hükümet telgraflarını Nazilli'den geçmesine izin vermemiştir.¹²³

Aydın ve çevresinde faaliyet gösteren tüm Heyet-i Milliyelerin Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'ne bağlanması oldukça önemli bir gelişmedir. İkinci Nazilli Kongresi'nde kurulması kararlaştırılan Heyet-i Merkeziye oluşturulduktan sonra cephe gerisindeki işler daha düzenli olarak yapılmaya başlanmıştır. Bu göreve ek olarak Heyet-i Merkeziye 6 Ekim 1919'da "Redd-i İlhak Harekat-ı Milliyeye Heyet-i Merkeziyesi Nizamname-i Dahilisi" adı ile bir iç yönetmelik hazırlamıştır. Bu yönetmeliğin hazırlandığı toplantı bazı kaynaklarda Üçüncü Nazilli Kongresi olarak adlandırılmaktadır. Oysa bu toplantı bir kongre niteliğinde olmayıp, yalnızca Heyet-i Merkeziye üyelerinin katılımı ile gerçekleşen olağan bir toplantıdır. Sözü edilen toplantıya Honaz'dan Ahmet Ziya, Karacasu'dan Tahsin Hulki, Acıbadem'den Kamil,

117 Ünal Türkeş, *a.g.e.*, s.333, Ragıp Bey'in Ekim'in son haftasında Nazilli'den Muğla'ya göndermiş olduğu bir telgraftan Mutasarrıf Hilmi Beyi ile Belediye Başkanı Ragıp Bey'in Nazilli'de oldukları anlaşılıyor. anlaşılıyor.

118 Esin Dayı, *a.g.e.*, s.104.

119 Şefik Aker, *a.g.e.*, C.II, s.231.

120 Sami Bey'in notlarına göre Heyet-i Merkeziye üyeleri ve katıldıkları yerler şöyle idi. Nazilli: Ömer Lütfi Bey (Heyet-i Merkeziye Reisi), Karacasu: Binbaşı Tahsin Hulki Bey (Askerlik Şube Reisi), Atça: Muallim Cemal Bey, Sultanhisar: Dürükzade Ali Zühtü Bey, Buldan: Sami Kutluğ Bey, Sarayköy: Mustafa Nazmi Efendi, Sarayköy: Hüseyin Efendi, Sarayköy: Emin Arslan Bey, Sarayköy: Ahmet Ziya Efendi, Garb-i Karaağaç: Mehmet Kamil Bey (Emekli Kaymakam) , Çal: Tevfik Bey, Nazilli: Tevfik Bey, Kuyucak: Hocasade Tevfik Bey, Çivril: Mehmet Remzi Bey, Denizli: Mehmet Efendi, Denizli: Hamdi Bey, Burdur: Samedanizade Osman Efendi, Milas: Rüştü Efendi, Milas: Hüsnü Bey, Tavas: Mehmet Efendi, Tavas: Tahsin Bey, Çine : Hacı Süleyman Efendi, Çine: Emin Bey, Kale-i Tavas: Hacı Sadık Efendi, Kale-i Tavas: Ali Enveri Bey, Karahayıt: İhsan Efendi, Gönen: Mustafa Efendi, Bozdoğan: Ahmet Vefa Efendi, Bozdoğan: Pirlibeyli Mehmet Bey, Dalaman Mustafa Hoca, Bodrum: Fuat Bey, Marmaris: Mehmet Nuri Bey, Tefenni: Mustafa Fevzi Efendi, Kadılar Köyü: Mustafa Efendi, Muğla: Ethem Bey, Dinar: Ali Rıza Efendi (Emekli Kadi), Eğridir: Hüseyin Hüsnü Efendi, Söke: Muharrem Efendi, Fethiye: Arif Efendi, Fethiye: Yahyazade Şevket Bey, Manavgat: Ahmet Talat Bey, Korkuteli: Hakkı Efendi, Keçiborlu: Doktor Rifat Bey, Uluborlu: Hacı Tahir Efendi, Kuşadası: Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Isparta: Süleyman Turgut Bey, Köşk: Giritli İsmail Hakkı Bey, Yenipazar: Hacı Nuri Efendi, Ödemiş: Azizabatlı Bey. Bkz; Naci Sadullah Daniş, "Çepkenliler", *Demokrat İzmir* 9 Kasım 1970.

121 *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, Ankara 1994, cilt: 4, s: 38.

122 Başkan 57. Tümen ve kalem reisine çektiği telgrafta da Heyeti Merkeziye'nin oluşturulduğunu ve bundan sonra da tebligatların bu merkeze yapılmasını istemiştir. *ATAŞE Arş.*, Kl. 6-3420, Ds: 404, F: 34.

123 Esin Dayı, *a.g.e.*, s.112.

Dinar'dan Ali Rıza, Kal'a-i Tavas'tan Hacı Sadık, Nazilli'den Ömer Lütfi, Buldan'dan Osman, Sarayköy'den Mustafa Nazmi ve Mustafa, Sultanhisar'dan Ali Zühtü Bey ve Efendiler katılmışlardır. Bu toplantıda bir Başkan, bir Katip ve bir de Sandık Emini seçimi yapılmış, ayrıca Sağlık Şubesi'ne de Hacı Sadık ve Ali Efendiler seçilmişlerdir.¹²⁴

İkinci Nazilli Kongresi kararları doğrultusunda Harekat-ı Milliye Redd-i İlhak Aydın ve Havalisi Heyet-i Merkeziyesi kendi içinde altı şubeye ayrılmıştır: Maliye, Levazım, Teşkilât, İstihbarat, Sıhhiye, Teftişat. Kongre Heyet-i Merkeziye Başkanı'nın gizli oyla seçilmesi kararların alınması sırasında üyelerin oylarını serbestlik içinde kullanabilmeleri, öteki şubelerle haberleşmelerin merkezce yapılması, kurulan Encümenlerin Heyet-i Merkeziye tarafından denetlenmesi, görevlerini kötüye kullananların cezalandırılmaları ve üyelikten çıkarılmaları, Encümenlerin kendi konularında karar almakta serbest oldukları yollunda kararlar alınmıştır. Bunlara ek olarak, ileride karşılaşılabilecek sorunların çözülebilmesi için, gerek duyulursa, genel kurula gidilmesi gibi konularda açıklık getirilmiştir.¹²⁵ Heyet-i Merkeziye vazifesini saptarken, nakdi ve aynı teberru toplanması ve haberleşme konularında mücahit reislerin bir faaliyette bulunamayacaklarını ve bu işlere Heyet-i Merkeziye'nin bakacağı (Madde: 2), ama Heyet-i Merkeziye'nin de cephedeki reislerin işlerine karışmayacağı (Madde: 3) kararlaştırılmıştır. Burada, I. Nazilli Kongresi'nde olduğu gibi mücahit reislere keyfi cezalandırma yetkisi verir gibi görünen ifadeler artık yer almamıştır.¹²⁶

Heyet-i Merkeziye 26 Aralık 1919'da yeni bir toplantı yapmış, bu toplantıda Encümenlerle ilgili yeni bir yönetmelik hazırlamıştır.¹²⁷ II. Nazilli Kongresi çalışmalarından da anlaşılacağı gibi, birçok önemli konuda kararlar almış ve iyi bir iş bölümüne gitmiştir.¹²⁸

Kongre Güney-Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi'nin yönetimi konusunda çok önemli bir işleve sahip olmuştur. Siyasi Encümen ise bir ölçüde Heyet-i Temsiliyeye benzetilebilir. Ancak sınırlı bir amaç için çalıştığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Nazilli Heyet-i Merkeziye'si Yunanistan'ın bölgeyi işgalinden, İngiltere'yi sorumlu tutmuş ve yayımladığı bildirilerde bu devletin izlediği politikalar eleştirilmiştir.¹²⁹ Üçüncü Nazilli Kongresi kendi iç yönetmeliğini, bütün ayrıntıları hesap ederek oluşturmuştur. Buna delil olarak oldukça ayrıntılı bir işbölümüne gitmiş olmasını gösterebiliriz. Halktan toplanacak bağışlar hususunda da belirleyici kararlar alması, sosyal adaletin gözetilmeye çalışıldığının/gözetildiğinin işaretidir.¹³⁰

Nazilli Kongreleri, idari, siyasi teşkilatlanmanın yanında halkın, efelerin ve askerlerin oluşturduğu Kuva-yı Milliye askerlerinin, Aydın- Nazilli Cephesi'ndeki mücadelelerini de sağlamıştı. Kongre kararlarını uygulayan ve denetleyen Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin, Doğu'daki Mustafa Kemal hareketi ile yakınlaşması, Doğu ve Batı Anadolu'daki Milli Mücadele'nin Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde birleşmesi ise, diğer önemli bir gelişmedir.¹³¹ Direnişin uzun soluklu bir hale getirilmesi için ise cephede gerekli insan gücünün sağlanmasından, bunların beslenmesine, silah ve cephaneye ile teçhiz edilmesine, cephe gerisinde ise düzenin sağlanmasından, direniş karşısında olanlar üzerinde susturucu baskının kurulmasına kadar pek çok işlevin örgütlenmesini gerektirmekteydi. İstanbul Hükümeti direniş yanlısı olmadığına göre bu işlev direniş grupları tarafından

124 Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s. 116.

125 Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s. 117.

126 İlhan Tekeli – Selim İlkin, *a.g.m.*, s. 190, Bülent Tanör, *a.g.e.*, s. 166.

127 Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s. 117.

128 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.m.*, s. 176-181.

129 Nazilli Heyet-i Merkeziyesi Başkanı Ömer Bey'in İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Milne gönderdiği 3 Kasım 1919 tarihli telgraf için bkz: Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s. 376.

130 Hasan Ali Polat, *a.g.e.*, s. 239.

131 Esin Dayı, "Sivas Kongresi ve Aydın Vilayeti" *Sivas Kongresi I. Uluslar arası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002 Sivas*, Sivas 2002, s.215.

gerçekleştirilecekti. Bunun da yolu sivil temelli direnişin kurumsallaşmasıyla, kurumsallaşmanın kongreler yoluyla hayata geçirilmesiyle mümkün olabilmıştır.¹³²

Milli Mücadele'nin önemli bir halkasını oluşturan bu yerel örgütlenme 3 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye'yi resmen tanımıştır. Nazilli Harekat-ı Milliye Redd-i İlhak Heyetinin adı, kongre Heyet-i Umumiyece 3 Ocak 1920 tarihinde "Aydın Cenub Mıntıkası Heyeti Merkeziyesi" olarak değiştirilmiştir.¹³³ Ayrıca kabul edilen 4 maddelik karar ile Heyet-i Merkeziye'nin yeni şekli ve idari durumu belirlenmişti. 1920 Haziran'ı ortalarından itibaren Aydın Cenub Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi'nin teklifi ile Alaşehir ve Uşak Heyet-i Merkeziyeleri arasında ortak bir toplantı yapılması hakkında görüşmeler yapılmıştır.¹³⁴ Alaşehir'de yapılması teklif edilen toplantı bu şehrin 24 Haziran'da işgal edilmesi üzerine mümkün olmadı.

Bu arada TBMM Nazilli bölgesinden meclise bir mebus gönderilmesini istemiş Ankara'nın bu isteği Nazilli Heyet-i Merkeziyesi tarafından müzakere edildikten sonra Sivas'a gönderilen heyetin üyeleri arasında yer alan Hacı Süleyman Efendi seçilmiştir.¹³⁵ Yunanlıların ileri harekate geçmek için hazırlandığı sırada cephenin ihtiyacının karşılanması Nazilli'de bulunan Aydın Cenub Cephesi Heyet-i Merkeziyesi'ne büyük sıkıntılar yaşatmıştır. Heyet-i Merkeziye 31 Mayıs 1920'de TBMM Riyasetine hitaben cephenin ve bölgedeki Yunan kuvvetlerinin durumunu anlatan uzun bir telgraf göndermiştir.¹³⁶ Heyet-i Merkeziye ilerleyen Yunan tehlikesi karşısında 24 Haziran 1920'de Nazilli'den Denizli'ye taşınmıştır.¹³⁷ 3 Temmuz'da Nazilli'nin Yunanlılar tarafından ikinci kez işgali üzerine Heyet-i Merkeziyenin Dinar'a nakline karar verilmiştir.¹³⁸ Nazilli Heyet-i Merkeziyesi Eylül 1920'de Fethiye'ye kadar uzanan kıyı şeridinde vergi topluyor, mali konularda denetimi elinde bulunduruyordu.¹³⁹ Aydın Cenub Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi bir süre sonra Burdur'a nakledilmiş¹⁴⁰ ve Heyet-i Merkeziyenin lağvedildiği 1 Ekim 1920 tarihine kadar burada hizmetine devam etmiştir. Nazilli'nin üçüncü defa işgalinden sonra Nazilli Heyet-i Merkeziyesinin adı değişmiş Cenub Mıntıkası Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Merkeziyesi olmuştur.¹⁴¹

Sonuç

Batı Anadolu Kuva-yı Milliye tarihinde önemli rolüne karşın Esin Dayı'nın 1998 yılında yazdığı bir kitabı Asaf Gökbek, Mustafa Albayrak'ın kitap bölümleri, İlhan Tekeli Selim İlkin, Mehmet Başaran, Turan Akkoyun, Saadet Tekin, Bayram Akça ve birkaç yazarın

132 İlhan Tekeli- Selim İlkin, *a.g.e.*, s.169.

133 İhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.m.*, s.230.

134 Esin Dayı, *a.g.e.*, s. 141.

135 Ankara Nazilli'den gidecek mebus seçiminde Demirci Mehmet Efe müdahil olmak istememiş, bu konuda kararı Heyet-i Merkeziyeye bırakmıştır. Şefik Aker, *a.g.e.*, C.III, s.110, Erol Akcan, *a.g.e.*, s. 135.

136 Telgrafta Aydın Cephesinin ihtiyacı olan silah ve cephanenin karşılanması istenmiş ve Yunanlıların Anadolu içlerine yapabilecekleri büyük çaplı saldırının doğuracağı sonuçlar üzerinde durulmuştu. *BCA*, 030.10/54.354.3, Demirci Mehmet Efe çok değerli olan cephanenin fuzuli sarfedilmemesi için Heyet-i Milliye'lere sert emirler göndermiştir. *TİTE Arş.* KN.91, GN.1, BN.1, Erol Akcan, *Milli Mücadele'de Demirci Mehmet Efe 1919-1920*, ATAM Yayını, Ankara 2014, s.145, Şefik Aker benzer direktifleri 57. Tümen Komutanı sıfatıyla dile getirmiştir. M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C.III, s. 143-144.

137 Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s.401. Bu arada Dalama gibi kimi Heyet-i Milliye'lere iane yokluğu nedeniyle dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. *ATASE Arş.* Yörük Ali Efe Katalogu, Sıra:566, Kutu:3, Gömlek:589.

138 Heyet-i Milliye'lere ne şekilde iş yapacakları 1920 yılı ortalarında Ali Fuat Paşa'nın emrine göre artık merkezi yönetimin kontrolü dahilindeydi. *ATASE Arş.* Yörük Ali Efe Katalogu, Sıra:416, Kutu:2, Gömlek:278, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, II/2, s.252.

139 Mehmet Çanlı- Ünal Türkeş, *a.g.e.*, s 35-44, Mehmet Başaran, *a.g.e.*, s.66, Nuran Koltuk, *a.g.e.*, s. 221

140 *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, II/2, s.252, 3 Temmuz'da Nazilli'nin Yunanlılar tarafından ikinci kez işgali üzerine Heyet-i Merkeziye bazı delegelerin itirazlarına rağmen Dinar'a nakledildi. *ATASE Arş.* Kl. 1-105, D: 21-A, F: 1-50, Mustafa Albayrak, *a.g.e.*, s. 119.

141 *ATASE Arş.* Kl. 1/4282, D.27-B-10, F. 62. Turan Akkoyun, "Milli Mücadele'de Nazilli Kongreleri ve Nazilli Heyet-i Milliyesi", *Türk Yurdu*, sayı:72, Ağustos 1993, Ankara 1993, s. 34-39.

dışında Nazilli Kongreleri bilim dünyasında hak ettiği ilgiyi yeteri kadar görememiştir. Milli Mücadele tarihinde önemli bir yeri olmasına karşın Nazilli Kongreleri pek çok araştırmada küçük bir toplantı olarak geçiştirilmiştir. Bunda Batı Anadolu'da yapılan diğer kongrelerin Alaşehir ve Balıkesir'in üzerinde ısrarla durulması etkili olmuştur. Bölgesinde etkin olmasına karşın gerek Erzurum ve Sivas Kongrelerinde gerekse Alaşehir ve Balıkesir Kongrelerinde yeterince temsil olanağı bulamamış olması da Nazilli Kongrelerini sahipsiz ve etkisiz kılmıştır. Nazilli Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesinde önemli bir merkez olmuştur. Nazilli 1919 ve 1920'li yıllarda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkan iç isyanların bastırılmasında efe ve zeybekleriyle büyük bir özveriyle katkıda bulunmuş Milli Mücadele'nin daha başlangıçta parçalanmasına izin vermemiştir. Kuva-yı Milliye'nin kurulmasında ve Batı Anadolu bölgesindeki dağınık milli heyetlerin örgütlenmesinde üç defa toplanan Nazilli Kongrelerinin büyük etkisi ve ağırlığı olmuştur. Bölgedeki direniş cephesi önce Nazilli Heyet-i Milliyesi ardından Nazilli Heyet-i Merkeziyesi adlarıyla ortaya çıkmıştır. İşgalci Yunan Ordusuna karşı mücadele ederek Kuva-yı Milliye'nin askeri, siyasi ve idari teşkilatlanma 6-9 Ağustos 1919'da I. Nazilli, 19-23 Eylül 1919'da II. Nazilli, 6 Ekim 1919'da da III. Nazilli Kongreleri hayata geçirilmiştir.

Nazilli Kongreleri dağınık Kuva-yı Milliye'nin Batı Anadolu'da teşkilatlanmasında, askeri, idari alanlarda önemli görev ve sorumluluklar üstlenerek Yunan ilerleyişine karşı Türk halkının sığınağı olmuştur. Nazilli Kongreleri, idari, siyasi teşkilatlanmanın yanında halkın efelerin, askerlerin oluşturduğu Kuva-yı Milliye'nin Aydın- Nazilli Cephesinde bütünleşmesini sağlamıştır. Heyet-i Milliyeler tek merkezde toplanmış yetki ve sorumluluklarını Heyet-i Merkeziye'nin ardından Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetine ve sonuçta Ankara'daki Meclis'e devretmiştir. Bu geçiş döneminin en önemli göstergesi Batı Anadolu Heyet-i Milliyelerinde görev almış 40 kadar üyenin aynı zamanda TBMM'nde de mebus olarak bulunmuş olmasıdır. Bu süreç içerisinde oynadığı rol küçümsenmemelidir. Hukuk dışılığın meşru olduğu işgal yıllarında Heyet-i Milliyeler bütün faaliyetlerini defterlere kaydederek meşruiyet çizgisinden ayrılmamışlardır. Kuva-yı Milliye döneminde milis güçlerini kontrol altında tutarak birlik ve bütünlüğü korumaya çalışmışlardır. Yunan işgalinin bölgede yarattığı tahribatı incelemeye gelen Beynelmîl Tahkik Heyetine mezalimin tanıklarının ve belgelerin ulaştırılmasında önemli katkıları olduğu hemen tüm resmi belge ve tanıklıklarda ifade edilmiştir. Nihayet şunu da içtenlikle söylebiliriz ki TBMM'nin oluşumuna verdiği destekle Milli Mücadele'nin kazanılmasında ve Yeni Türkiye Devletinin temellerinin atılışında ortaya koyduğu azim ve kararlılık Heyet-i Milliyeleri tarih önünde yeni bakiş açıları ve araştırmalarla yeniden önemli kılacak bu teşkilatı sağlam bir zemine yerleştirecektir.

KAYNAKÇA

Arşivler

ATASE Arşivi

ATASE Arş No: 6/3420, D (7)-13, f: 92.

ATASE Arş No:7/3446, K.426, D.4, F.114

ATASE Arş., K:257, G:172, B:1

ATASE Arş., K:257, G:185, B:1

ATASE Arş., K:434, G:134, B:1.

ATASE Arş, Kl. 1-105, Ds: 7, F: 47

ATASE Arş, Kl. 1-105, Ds: 7, F: 23-2.

ATASE Arş, Kl. 1-105, Ds: 21-A, F: 1-50

ATASE Arş, Kl. 6-3420, Ds: 404, F: 34.

ATASE Arş, Kl. 7-3446, D: 5 (1), F: 33.

ATASE Arş, Kl. 7/3446, D: 5 (1), f: 45.

ATASE Arş, Kl. 7-3446, Ds: 1, F: 164

ATASE Arş, Kl. 1/4282, Ds.27-B-10, F. 62

ATASE Arş Yörük Ali Efe Katalogu, Sıra:416, Kutu.2, Gömlek:278

ATASE Arş, Yörük Ali Efe Katalogu, Sıra:566, Kutu:3, Gömlek:589.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 030.10/54.354.3,

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

B.O.A. DH/ İ-UM, D. No: 20/7 Sıra No: 2/28

BOA, DH.ŞFR, 104/241

Türk İnkılap Tarihi Arşivi

TİTE Arş. KN.91, GN.1, BN.1

Kitap ve Makaleler

Adalığ, Bingül(2015), *Sultanhisarlı Ali Zühtü Bey'in II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Anıları*, İzmir: Zeus Yayınevi.

Akcan, Erol(2014), *Milli Mücadele'de Demirci Mehmet Efe 1919-1920*, Ankara: ATAM Yayını.

Akça, Bayram(2000), "Milli Mücadele Döneminde Yörük Ali Efe'nin Muğla ve Havalisindeki Faaliyetleri", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi* Cilt:1 Sayı:2, Güz 2000, Muğla: s.25-32.

Aker, M. Şefik(1937), *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, C. II, İstanbul: Askeri Matbaa.

Akın, Veysi(2009), *Sarayköy Heyeti Milliyesi ve Milli Mücadele'de Sarayköy*, Ankara:ATAM Yayınları.

Akkoyun, Turan(1993), "Milli Mücadele'de Nazilli Kongreleri ve Nazilli Heyet-i Milliyesi", *Türk Yurdu*, sayı:72, Ağustos 1993, Ankara: s. 34-39.

Akkoyun, Turan(2014), *Milli Mücadele'de Aydın Kuva-yı Milliyesi*, Afyonkarahisar:Kümbet Yayınları.

Albayrak, Mustafa(1990), "Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrasında Batı Anadolu'da Kurulan Başlıca Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl:15, Sayı:29, Ağustos 1990, Ankara 1990.

Albayrak, Mustafa(1998), *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara: ATAM Yayını.

Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası(1994), Ankara

Apak, Rahmi(1942), *İstiklal Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: TTK Yay.

Arıburnu, Kemal(1997), *Sivas Kongresi*, Ankara: ATAM Yayını.

Aydın, Sıtkı(1999), *Güneybatı Anadolu Kuva-yı Milliye Harekatı*, Ankara: Kültür Bak. Yay.

Başaran, Mehmet(2006), "Hacı Süleyman Efendi", *Milli Mücadele'de Nazilli Cephesi ve Önderleri*, Aydın: Üçer Ofset.

Başaran, Mehmet(2007), *Milli Mücadele'de Çine Heyet-i Milliyesi (1919-1920)* Aydın: Üçer Ofset.

Başaran, Mehmet(2007), "Nazilli Kongrelerinin Sivas Kongresi ile Birleşme Yolculuğu", *85. Yılında Nazilli Kongrelerinin Milli Mücadele Tarihi İçinde Yeri ve Önemi*, Edit: Günver Güneş, İstanbul:Üçer Ofset. S.79-85.

- Başaran, Mehmet(2010), "Nazilli Kongrelerinin Ulusal Mücadele'ye Katkıları", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslar arası Sempozyumu*, Yay Haz: Oktay Gökdemir, II. Kitap, İzmir BŞB APİKAM Yay, İzmir:BMS Matbaacılık.s.137-153.
- Bayar, Celal(1969), *Ben de Yazdım*, C. VII. İstanbul. Baha Matbaası.
- Borak, Sadi(1990). *Hacı Süleyman Efendi*, İzmir: Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- Çanlı, Mehmet, Türkeş, Ünal(1999), *Datça (Reşadiye) Kuva-yı Milliyesi*, Ankara: ATAM Yayını.
- Danış, Naci Sadullah, "Cepkenliler", *Demokrat İzmir*, 9 Kasım 1970.
- Dayı, Esin(1998), *Nazilli Kongreleri1919-1920*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını.
- Dayı, Esin(2002), "Sivas Kongresi ve Aydın Vilayeti" *Sivas Kongresi I. Uluslar arası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002 Sivas*, Sivas:s.69-79.
- Gökbel, Asaf(1964), *Milli Mücadele'de Aydın*, Aydın: Coşkun Matbaası.
- Güneş, Günver(2007), "Milli Mücadele'nin Başlarında Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziye'ye Nazilli'de Yerel Örgütlenme", *Milli Mücadele'nin 85. Yılında Nazilli Kongrelerinin Yeri ve Önemi*, Edit: Günver Güneş, İstanbul: Üçer Matbaacılık. s.35-55.
- Güneş, Günver(2010), "Aydın ve Çevresinde Yunan İşgali ve Sivil Direniş Örgütlenmesi; Heyet-i Milliyeler", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyum Bildirileri*, Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir, II. Kitap, İzmir: BŞB Yayınları. s.15-48.
- Güneş, Günver(2018), "Milli Mücadele'de Bodrum ve Çevresi", PAÜ AİTE, *Belgi Dergisi*, Sayı:15, Kış 2018, Denizli:s. 634-655.
- Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıraları ve Isparta'da Milli Mücadele İle İlgili Belgeler*(1998), Haz: Bayram Kodaman,-Hasan Babacan, Isparta: Yeni Matbaa.
- İğdemir, Uluğ(1969), *Heyeti Temsiliye Tutanakları*, Ankara: TTK Yayını.
- Jaesckhe, Gotthard(1970), *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara: TTK Yayını.
- Koltuk, Nuran(2015), *Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin Askeri ve Mali Kaynakları*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- Köstüklü, Nuri(1990), *Milli Mücadelede, Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Müderrişoğlu, Alptekin(1998), *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 2. Baskı, İstanbul: ATAM Yayını.
- Özkaya, Yücel(1994), *Milli Mücadele'de Ege ve Çevresi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Polat, Hasan Ali(2012), Milli Mücadele'de Batı Anadolu Kongrelerinde Alınan Mali Kararlar, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:31, Yıl: 2012, Konya: s.223-253.
- Sarıhan, Zeki(2013), "Nazilli'den Sivas'a Götürülen İncir", *Kurtuluş Savaşı Öyküleri*, 5. Kitap, Ankara: Öğretmen Dünyası Yayını.
- Tanör, Bülent(1992), *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları 1918-1920*, İstanbul: Afa Yayınları.
- Tanör, Bülent(1998), *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim(1983), "Bölgesel Kurtuluş Savaşından-Ulusal Kurtuluş Savaşına", *Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları (Sempozyum)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, s.270-301.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim(1989), *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç Bey*, Ankara: TTK Yay.
- Tekeli, İlhan- İlkin Selim(1991), "Aydın Cenub Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesinin Kongre Mukarreratıyla Nizamnamelerini Mübeyyin Risale Üzerine", *Uluslararası II. Atatürk*

Sempozyumu, C.1, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s.231-301.

Tekin, Saadet(1997), *Tanzimattan Cumhuriyet'e Nazilli*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İnkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Tunaya, Tarık Zafer(1952), *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Turan, Şerafettin, "Kurtuluş Savaşında Kongreler" *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara 1975.

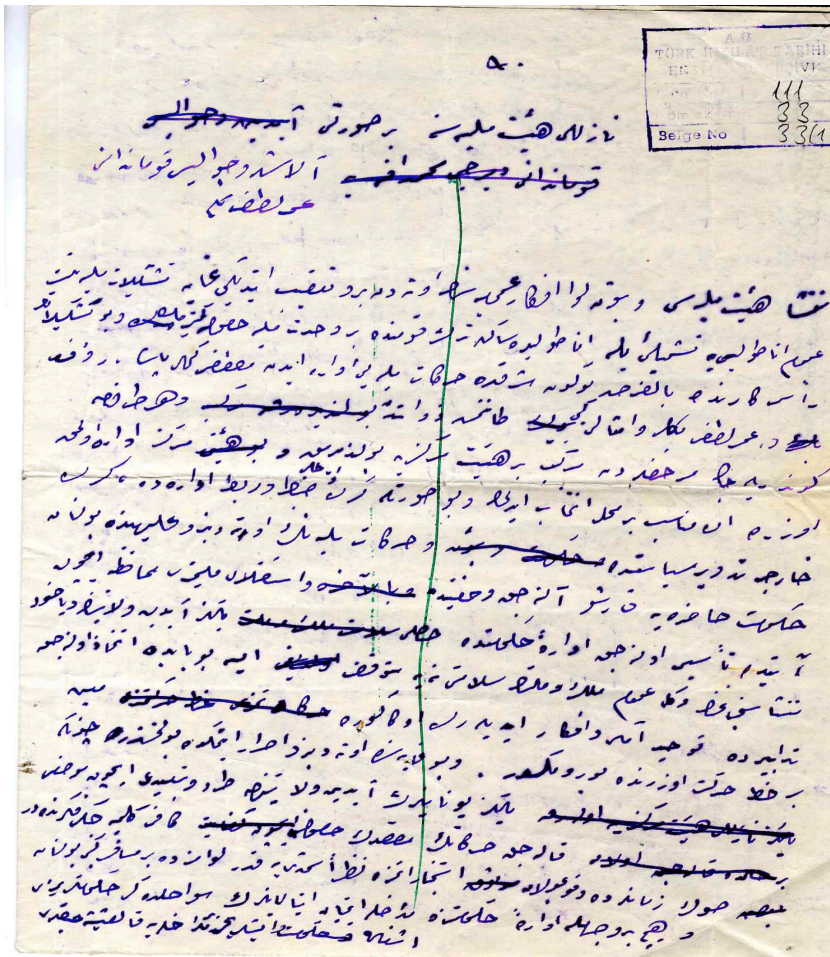
Türk İstiklal Harbi II/1Batı Cephesi, Ankara 1963.

Türkeş, Ünal(1973), *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul: Karaca Ofset.

Tütenk, M. Akif(1949), *Milli Mücadele de Denizli*, İzmir: Denizli Öğretmenler Yardımlaşma Derneği Yayını.

EKLER

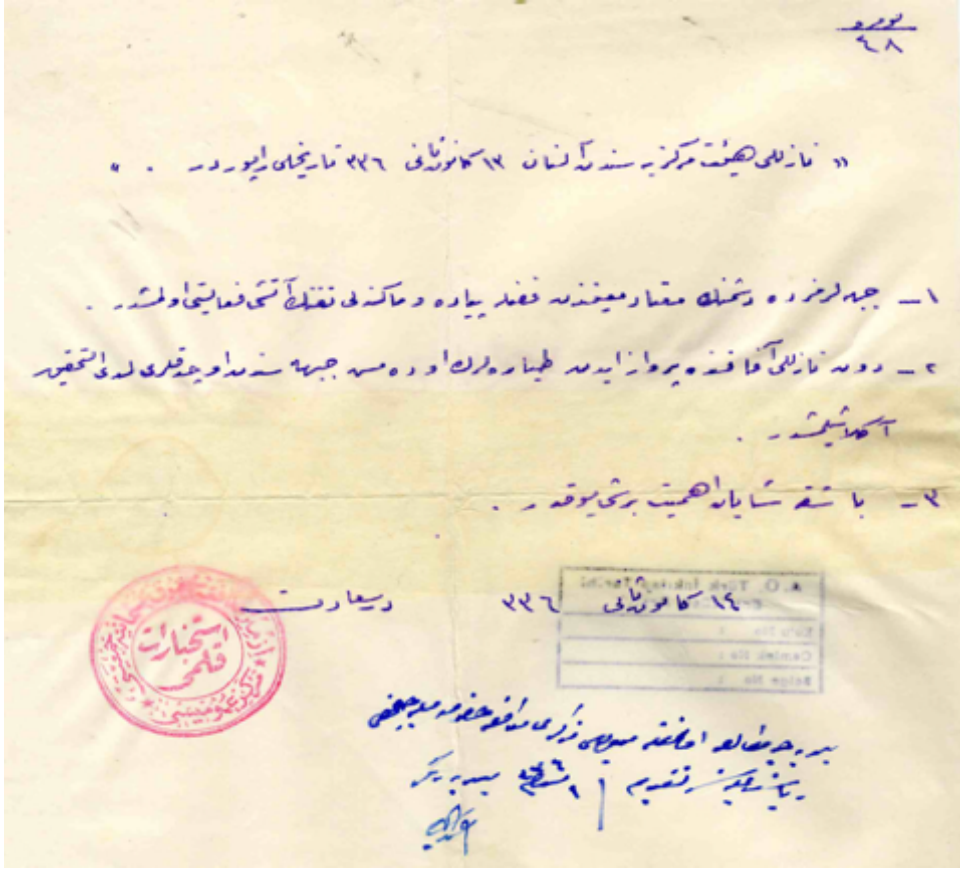
EK 1: Nazilli Heyet-i Milliyesi'ne ve Alaşehir Havalisi Kumandanı Ömer Lütfü Bey'e, Şarktaki Harekat-ı Milliye'ye Katılmayı Davet Eden Yazı. *TİTE Arşivi K.111, B.33, A.3*

EK 3; Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nden Alınan 13 Kanun-ı Sani 1336 Tarihli İstihbarat Raporu. TİTE Arşivi, K.18, B.63, A. 1, 14.01.1336.

ATATÜRK'ÜN BALIKESİR ZİYARETLERİ

BALIKESİR VISITS OF ATATURK

Recep ARSLAN*

Geliş Tarihi/Received:03.03.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 15.04.2019

ARSLAN, Recep, (2019), "Atatürk'ün Balıkesir Ziyaretleri", Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1281-1300.

Öz

Gazi Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet rejiminin kökleşmesi, yapılan reformların halka tanıtılması ve ekonomik gelişmelerin yerinde incelenmesi için yurt gezilerine çıkmıştır. Gazi Paşa bu seyahatleri vesilesiyle Balıkesir'i de yedi defa ziyaret etmiştir. 1938 yılında Savarona Yatı'nın Erdek kıyısında demirlemesi de Balıkesir ziyareti olarak değerlendirilirse, Gazi Paşa'nın sekiz defa Balıkesir'i şerefleştirdiği de söylenebilir. 1923'te Gazi Paşa Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasi partiye dönüştürülmesi öncesinde halk ile iletişime geçmek ve orduyu teftiş etmek istemiştir. Gazi bu amaçla Batı Anadolu gezisine çıkmıştır. Gazi Paşa bu gezi kapsamında Balıkesir'e de gelmiştir. Mustafa Kemal Balıkesir'e ikinci ziyaretini 8- 10 Ekim 1925 tarihleri arasında ve üçüncü ziyaretini 13- 15 Haziran 1926 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. Gazi Paşa Balıkesir'e dördüncü defa 7- 8 Şubat 1931 tarihlerinde ve beşinci kez 21- 22 Ocak 1933 tarihlerinde gelmiştir. Gazi Paşa Balıkesir'e altıncı ziyaretini 15- 16 Nisan 1934'te ve yedinci ziyaretini 24- 25 Haziran 1934 tarihlerinde gerçekleştirmiş ve Gazi'ye bu gezisinde İran Şahı Rıza Pehlevi eşlik etmiştir. Bu makalenin hazırlanmasında tetkik eserlerden, hatıratlardan ve süreli yayınlardan istifade edilmiştir. Bu çalışma ile Atatürk'ün yurt gezilerine yönelik yapılan araştırmalara küçük de olsa bir katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti, Ziyaret, Balıkesir*

Abstract

Ghazi Mustafa Kemal Pasha has taken domestic trips to deepen the Republican regime, introduce the reforms to the public and to examine the economic developments on-site. Within the scope of these travels, Ghazi Pasha visited Balıkesir seven times. If sailing of the Savarona Yacht on the Erdek coast is considered to be a visit to Balıkesir, this can be said Ghazi Pasha honored Balıkesir eight times. Ghazi Pasha went on a tour of Western Anatolia in 1923, to communicate with the people and inspect the army before conversion of Anatolia Law Enforcement Community to political party. Ghazi Pasha came to Balıkesir as part of this trip. Ghazi Pasha took his second visit to Balıkesir between 8- 10 October 1925 and his third visit was between 13-15 June 1926. Ghazi Pasha made his fourth visit to Balıkesir from 7-8 February 1931 and his fifth visit was between 21 and 22 January 1933. Ghazi Pasha made his sixth visit to Balıkesir between 15-16 April 1934 and his seventh visit was on 24-25 June 1934. Iranian Shah Rıza Pehlevi accompanied Ghazi's trip in June 1934. In the preparation of this article, the study works, memoirs and periodicals were utilized. With this study, it is aimed to make a small contribution to the researches carried out on Atatürk's domestic trips.

Keywords: *Ghazi Mustafa Kemal Pasha, Republic of Turkey, Visit, Balıkesir*

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti ABD, receparslan@karabuk.edu.tr, (orcid.org / 0000-0003-4389-692X)

Giriş

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önemli özelliklerinden biri de Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'nde Türk halkı ile olan yakın temasıdır. Gazi Paşa, önemli her olaydan ve inkılaptan önce veya sonra çıktığı yurt gezileri ile halkı aydınlatmayı gelenek haline getirmiştir. Bu yaklaşım bir yandan halkın bilgilenmesini sağlarken, diğer yandan da yapılan reformlarda halk desteğinin kazanılmasına vesile olmuştur¹. Bu doğrultuda Gazi Paşa, Kurtuluş Savaşı başarıya ulaştıktan hemen sonra yurt gezilerine yönelmiştir. Gazi Paşa, bu gezilere çok önem vermiş, halkın içine girmiş ve genel durumu anlamaya çalışmıştır. Gazi Paşa, uzun savaşlar yaşamış, harap bir Anadolu ve yorgun bir halkla karşı karşıya kalmıştır. 19. Yüzyılın sonundan itibaren savaşlar nedeniyle ihmal edilmiş olan Anadolu'da, halk ümitsiz, ekonomik sıkıntılar içinde yaşamaktaydı. Bu nedenle halkın sorunlarını anlama, ümit verme, yönlendirme ve ardından yapılacak yenilikler için kamuoyu oluşturulması gerekmektedir. Bunun bilincinde olan Gazi Paşa, gerçek kurtuluşun bu sorunları aşacak çok yönlü kalkınmadan geçtiğini görmüş ve ona göre hareket etmiştir. Gazi Paşa, yapmış olduğu yurt gezilerinde, 1920'li ve 1930'lu yılların sorunlarını o yıllara özgü yöntemlerle ele almış ve çözüm araştırmıştır. Gazi Paşa, 1920'li yıllardaki gezilerinde, cumhuriyeti kurup yerleştirme ile tüm yasal düzenlemelerin tanıtımını yapmış ve birçok alandaki devrimleri oturtmaya çalışmıştır. 1930'lu yıllarda ise ekonomik sorunlar ele alınmıştır. Hızlı kalkınma çabaları ve planları anlatılmıştır. Devletçi ekonomiye geçme ve bunun getirdiği ekonomik kalkınma hamleleri ile bu ekonominin özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu ekonomik modellerle devletçi uygulamalara gidilirken, Türkiye'nin koşulları değerlendirilmiştir. Nitekim Gazi Paşa, 1930 yılı sonunda çıkmış olduğu üç aylık yurt gezisinde, uzmanlarla çeşitli yörelerde incelemeler yapmış ve izlenecek yeni politikanın esaslarını belirlemiştir².

Gazi Mustafa Kemal Paşa 1923 yılı başlarında Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir siyasi partiye dönüştürülmesi gerekliliğini görmüş, bunun yanında elde edilen zaferden sonra eğitim faaliyetlerini sıklaştıran orduyu teftiş etmek istemiştir. Gazi Paşa bu doğrultuda halk ile iletişim kurmak ve ordu birliklerini teftiş etmek için Batı Anadolu gezisine çıkmıştır. Gazi Paşa Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkumandan sıfatıyla 14 Ocak 1923'te Ankara'dan hareketle adı geçen Batı Anadolu gezisine çıkmıştır. 36 gün süren bu gezisinde Gazi Paşa, Balıkesir'i de ziyaret etmiştir³. Bu konuda Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "Nutuk" adlı eserinde yer alan bilgiler, yukardaki nakil ile örtüşmektedir. "Nutuk" adlı eserde geziye çıkma sebebini şu sözlerle ifade edilmiştir⁴:

"Efendiler; saltanatın kaldırılması ve hilafet makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa geçmek, halkın içinde bulunduğu psikolojiyi, düşünce ve eğilimleri bir daha incelemek önem kazanıyordu. Bunun dışında meclis son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasi bir parti durumuna getirmeye karar vermiştim. Barış gerçekleşince, cemiyet teşkilatımızın, siyasi bir partiye dönüşmesini gerekli buluyordum. Bu konuda da doğrudan doğruya halk ile görüşüp, konuşmayı yararlı sayıyordum. Zaferden sonra, eğitimle uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu maksatlarla Batı Anadolu'da bir gezi yapmak üzere, 14 Aralık 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim."

Gazi Paşa 1923 yılı Batı Anadolu gezisi ve diğer gezileri vasıtası ile Anadolu şehirlerini sık sık ziyaret etmiştir. Gazi Paşa hayatı boyunca 52 il merkezine çeşitli ziyaretlerde

1 Mevlüt Çelebi, "Atatürk'ün Manisa'yı Ziyaretleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 14, S. 40, Mart 1998, s.133.

2 Muhittin Gül, "Atatürk'ün Yurt Gezileri'nin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.VIII, S. 3 (Aralık 2006), s. 52- 54.

3 Mehmet Akif Tural, "Mustafa Kemal'in Batı Anadolu Gezisi", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 395.

4 Kemal Atatürk, Nutuk 1919- 1927, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 476.

bulunmuştur⁵. Gazi bu ziyaretleri kapsamında Balıkesir'i de yedi defa ziyaret etmiştir. Gazi Balıkesir'e ilk ziyaretini 1923'te gerçekleştirmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa Batı Anadolu gezisi sırasında İzmir'de Latife Uşaklıgil ile 29 Ocak 1923'te evlenmiştir. Gazi, evliliğinin haftasında Balıkesir'e kadar uzanan bir gezi yapmıştır. Balıkesir, Kurtuluş Savaşı'nda ilk cepheyi açan şehirlerden biri olması hasebiyle özel bir yere sahipti ve Gazi Paşa'nın bu ilk Balıkesir ziyaretinin bu açıdan özel önemi vardır⁶.

Gazi Paşa refakatinde Kazım Karabekir Paşa ve diğer ilgililer olduğu halde 5 Şubat 1923 tarihinde saat üç otuzda İzmir'den ayrılmıştır. Gazi Paşa'ya Latife Hanım ile kayınbiraderleri de refakat etmiştir. Gazi Paşa öncelikle Akhisar'a gelmiştir. Gazi Çiftlik İstasyonu civarındaki süvari kıtasını teftiş etmiş ve teftişi müteakip süvariler tarafından muharebe tatbikatı yapılmıştır. Gazi askeri kıtada gördüğü bu fevkalade birlik ve mükemmeliyetten pek ziyade memnun olmuştur. Süvari Kolordu Kumandanı, Gazi'ye kolordu hakkında bilgi vermiştir. Kolordu tarafından ziraat çiftliğinde Gazi şerefine öğle yemeği verilmiştir. Yemekte Gazi Paşa ve heyetinin yanı sıra kolordu erkânı ve subaylar yer almıştır⁷.

Bu seyahati esnasında halk, Gazi'ye yoğun ilgi göstermiş, Akhisar'a varış ile bu ilginin en canlı ve kuvvetli bir safhası yaşanmıştır. Gazi Paşa kendine bağlılıklarını ifade etmekte olan halkın şiddetli ve hararetle alkışları arasında ordu ve halk tarafından hazırlanan tak ve zaferlerden geçmiştir. Gazi Paşa maiyetiyle kolordu binasına giriş yapmıştır. Gazi Paşa güzergâhlarında bulunan binlerce halkın arasından geçerken erkeklere *"nasılsınız arkadaşlar"* kadınlara *"nasılsınız iyi misiniz hanımlar"* iltifatında bulunmuştur. Gazi Paşa ve Latife Hanım halk arasından geçerken, halk tarafından saadet duası ve mürüvvet dilekleri ifade edilmiştir⁸.

Kolordu karargâhında bir müddet dinlenen Gazi Mustafa Kemal Paşa, sonra belediye dairesine gelmiştir. Belediye dairesindeki zabitan kulübünde icra edilen resmî kabul esnasında ulema namına sabık hâkim İsmail Efendi Gazi Paşa'ya saygılarını sunmuş ve Paşa'ya şöyle hitap etmiştir⁹: *"Biz öyle kara günler geçirdik ki camilerimizde ibadet edemez olduk. Mustafa Kemal'e dua ediyorsunuz diyerek nihayetsiz eziyetlere maruz kalıyorduk. Cihadı dinimizle tekâmül-i ali İslam'ı zillet ve sefaletten kurtardınız. Allah razı olsun. Zat-ı samilerine karşı duyduğumuz emniyet, amel ve minnetlerimiz nihayetsizdir."* İsmail Efendi bu sözlerle işgal esnasında Yunanlılar tarafından yapılan cefayı zikretmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir¹⁰: *"Şunu da tekâmül-i memleket namına halveten arz ederim ki son günlerde bazı erbab-ı fesad din perdesi altında ve hilafet müesseselerini su- i bahs ederek efkârı milleti teşeyyü ve ifade başlamışlar."* Gazi Paşa, İsmail Efendi'ye *"Millet emindir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti şer-i şerif ve İslamiyet'e en ziyade mutabık olarak teşkil etmiştir. Bu günkü idaremi her suretle meşru ve muvaffak dindir. Öyle ifsadat bizim aramızda mevki bulamaz."*

Başkumandan Gazi Paşa, İslam âleminin maruz kaldığı zulüm ve hakaretlerden bahsetmiş ve maruz kalınan sefalet ve zilletin tabii sebepleri olduğunu söylemiştir. Gazi Paşa İslam âlemi hakikat dairesine ve iradesinde Allah'ın emrini yerine getirseydi, bu akıbetlere maruz kalınmazdı demiştir. Gazi sözlerine şöyle devam etmiştir¹¹: *"Allah'ın emri çalışmak, çok çalışmaktır. Düşmanlarımız böyle yapmıştır. Biz onlardan ziyade çalışmaya*

5 Tahir Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Denizli Ziyaretleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 2003, C. 19, S. 55, s. 150.

6 Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Tisa Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1975, s. 65.

7 Hâkimiyet-i Milliye, Yıl. 4, S. 723, 7 Şubat 1923, s. 1.

8 Hâkimiyet-i Milliye, Yıl. 4, S. 723, 7 Şubat 1923, s. 1.

9 Hâkimiyet-i Milliye, Yıl. 4, S. 723, 7 Şubat 1923, s. 1.

10 Hâkimiyet-i Milliye, Yıl. 4, S. 723, 7 Şubat 1923, s. 1.

11 Hâkimiyet-i Milliye, Yıl. 4, S. 723, 7 Şubat 1923, s. 1.

mecburuz.” Memleketin durumu ve geleceği konusunda hararetli konuşmalar yapan Gazi Paşa, sonra Kırkağaç ve Soma'ya doğru yola çıkmıştır. Gazi Paşa geçtiği yerlerde coşku ile karşılanmıştır. Soma Belediye Başkanı ve Hayrettin Karan başkanlığındaki Balıkesir heyeti de Gazi Paşa'yı karşılamıştır. Kadınlardan da mürekkep olan Balıkesir heyetleri ile Soma'dan ayrılan Gazi Paşa, 6 Şubat 1923 tarihinde öğleden sonra Balıkesir'e gelmiştir¹².

A. Birinci Ziyaret (6 Şubat 1923- 8 Şubat 1923)

Gazi Paşa'nın ziyareti dolayısıyla Balıkesir'de hummalı hazırlıklar yapılmış, şehrin bazı noktaları tak ve bayraklarla donatılmıştır. Çevre yerleşim yerlerinden de gelenlerin katılımıyla Gazi Paşa'yı 50 binden fazla kişi karşılamıştır. Gazi Paşa'yı karşılayanlar arasında Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, Naci (Eldeniz) Paşa, Balıkesir Milletvekili Vehbi (Bolak), memur, asker, öğretmen, öğrenci ve on binlerce halk vardı. Bu ziyaret vesilesi ile Gazi Paşa ilk defa Balıkesir'e gelmiştir¹³.

Belediyeye kadar olan yolun sağ tarafında kadınlar, sol tarafında yirmi iki esnaf teşkilatı ve öğrenciler yer almıştır. Yol üzerinde karşılama noktaları kurulmuştur. Emsalsiz tezahürat icra edilmiş, kurbanlar kesilmiştir. Bu sırada bir çocuk tarafından söylenen sözleri cevap olarak, Gazi Paşa, *“Bu zafer benim değil, milletindir”* demiştir. Gazi'nin ziyareti münasebetiyle Muazzam bir fener alayı tertip edilmiştir. Gazi Paşa şerefine milli oyunlar oynanmış, balonlar uçurulmuştur. Gazi Paşa bu arada Bandırmalılar tarafından yapılan daveti kabul etmiştir¹⁴.

Gazi ilk olarak Balıkesir Belediyesi'ni ziyaret etmiştir. Kısa bir süre Balıkesir Belediye Binası'nda dinlenen Gazi Paşa, sonra Balıkesir Belediye Binası'nın balkonuna çıkarak kendisi için düzenlenen geçit törenini seyretmiştir. Geçit törenin akabinde Gazi Paşa komutanlığı ziyaret etmiş ve burada birlik komutanları ile kısa bir süre görüşmüştür. Gazi 6 Şubat 1923 gecesini Sacitzaade Mahmut Bey'in evinde geçirmiştir. 6 Şubat 1923 gecesini Gazi'nin şerefine şehirde fener alayı düzenlenmiştir¹⁵.

7 Şubat 1923 Çarşamba günü Balıkesir Zağnos Paşa Camisi'nde öğle namazını müteakip şehitlerin ruhlarına mevlit okunmuştur. Gazi Paşa okunan mevlitten sonra minbere çıkarak bir hutbe vermiştir. Gazi Paşa camide sözlerine şöyle başlamıştır¹⁶:

“Ey millet, Allah birdir. Şanı büyüktür. Allah'ın selâmeti, sevgisi ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz efendimiz hazretleri, cenab-ı hak tarafından insanlara dini gerçekleri bildirmeye resul olmuştur. Anayasa, hepimizce bilinir ki, Kur'an'ı azimüşşandaki bilgilerdir. İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz, son dindir. Kusursuz dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, gereceğe tamamen uygun geliyor. Eğer akla, mantığa ve gerçeğe uygun olmamış olsaydı, bununla diğer tabii ilahi kanunlar arasında zıtlık olması gerekirdi. Çünkü bütün evren kanunlarını yapan cenabı haktır.”

Gazi Paşa hutbesine bu sözlerle başlamış, uzun bir süre konuşmasına devam etmiştir. Gazi Paşa, Hz. Muhammed'in iki haneye sahip olduğunu belirtmiş, bu hanelerden birinin kendi evi diğerinin ise Allah'ın evi (cami) olduğunu ifade etmiştir. Hz. Muhammed'in milletin sorunlarını camilerde çözdüğünü dile getirmiş ve kendisinin de Zağnos Paşa Camisi'nde aynı yöntemi uygulayacağını belirtmiştir. Gazi Paşa camilerin birbirimizin

12 Önder, a.g.e., s. 65.

13 Önder, a.g.e., s. 65- 66.

14 Selami Kılıç, *“Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi Ve Karşılama Törenleri”*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 8, 1997, s. 199.

15 Önder, a.g.e., s. 66.

16 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Yay Haz. Ali Sevim ve Diğerleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 461- 462; Ali Duymaz, *“Meşruiyet Kaygısı Çerçevesinde Atatürk'ün Balıkesir “Hutbe”sine Bir Bakış”*, Hutbe Kitabı, Edit: E. G. Naskali, İstanbul, 2017, s. 314; Yurt Ansiklopedisi, *“Cumhuriyet Sonrası Önemli Olaylar”*, C. 2, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982 s. 1136.

yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapıldığını, itaat ve ibadet ile beraber din ve dünya için ne yapılmak gerektiğini düşünmek, yani danışmak için yapıldığını dile getirmiştir. Gazi Paşa bu doğrultuda halkın bağımsızlığımız ve hâkimiyetimiz için neler düşündüğünü öğrenmek istemiştir. Gazi Paşa sözlerine şöyle devam etmiştir¹⁷: “Ben yalnız kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepinizin düşünderinizi anlamak istiyorum. Milli emel, milli irade yalnız bir şahsın düşüncesinden değil, bütün millet fertlerinin isteklerinin, emellerinin ortak oluşundan ibarettir. Bundan dolayı benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim.” Gazi bu sözleri ile bir taraftan demokrasiye sıkı sıkıya bağlı olduğunu sezdirirken, diğer taraftan da halkın ülkenin bağımsızlığı ve geleceği için ne düşündüğünü anlamaya çalışmıştır¹⁸.

Gazi Paşa yukarıdaki sözlerinin akabinde minberden aşağıya inmiş ve çeşitli kişiler tarafından sorulan yirmiyi aşkın soruyu belirlemiş ve sorulan sorulara cevap vermiştir. Gazi Paşa kendisine yöneltilen ilk soruya camilerde verilen hutbelerin şeklinin kültür, dil ve medeni ihtiyaçlara uygun olmadığını şeklinde bir cevap vermiştir. Gazi Paşa hutbenin anlamının insanlara söz söyleme, hitap etme anlamına geldiğini, bundan başka anlam çıkarılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Gazi Paşa, Hz. peygamberin Asr-ı Saadette hutbeyi kendisinin söylediğini belirtmiştir. Gazi Paşa gerek peygamberin, gerek dört halifenin hutbelerinin konusunun o günün askerî, idarî, malî, siyasî ve sosyal meseleleri olduğunu söylemiştir. Gazi Paşa, İslam memleketleri genişlemeye başlayınca, liderlerin hutbelerini her yerde bizzat kendilerinin söylemelerine imkân kalmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri ulaştırmaya bir takım kişileri memur ettiklerini belirtmiştir. Gazi Paşa, milletin başkanı olan kişinin halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmamasının son derecede önemli olduğunu ifade etmiştir. Gazi Paşa, her şey açık söylendiği zaman halkın düşünceğini ve zararına olan şeyleri reddedeceğini şunun veya bunun arkasından gitmeyeceğini belirtmiştir. Gazi Paşa, Osmanlı'nın hutbelerin halkın anlamayacağı bir dille yayınlamasının temel nedeninin halkın gelişmelerden haberdar olmasını engellemek olduğunu ifade etmiştir. Gazi Paşa buradaki amacın halkın yöneticilerin arkasından köle gibi sürüklenmesi olduğunu söylemiştir. Gazi Paşa hutbede asıl amacın halkın aydınlatılması ve uyarılması olduğunu tekrar beyan etmiştir¹⁹. Gazi burada 1922 yılında Millet Meclisi'nde söylediği sözleri şu ifadelerle hatırlatmıştır²⁰:

“Minberler halkın beyinleri, vicdanları için bir aydınlık kaynağı, bir ışık kaynağı olmuştur. Böyle olabilmek için minberlerden yansıyacak sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve fen ve ilmin gerçeklerine uygun olması gerekir. Değerli hatiplerin siyasî durumları, sosyal ve medeni gelişmeleri her gün izlemeleri mecburidir. Bunlar bilinmediğinde halk yanlış yönlendirilmiş olur. Bundan dolayı hutbeler tamamen Türkçe ve zamanın gereklerine uygun olmalıdır ve olacaktır.”

Gazi Paşa'ya hilâfet hakkında da bir soru yöneltilmiştir. Gazi bu soruya Türkiye değil, bütün İslam âlemine ait olan bu makama görev ve yetki vermek, Türkiye Devleti'nin yetkisi dışında ve üstünde olduğunu belirtmiştir²¹. Gazi Paşa'nın yukarıdaki sözleri halifelik makamının da kısa süre içinde ilga edileceğinin habercisiydi ve halifelik 3 Mart 1924'te kabul edilen kanunla kaldırılmıştır²².

Gazi Paşa'ya Lozan Konferansı süreci hakkında da soru yöneltilmiştir. Gazi, adlî ve malî kapitülasyonlar meselelerinde batıların eski anlayışlarını değiştirmedeğini, bu meselelerde İtalyanların ve özellikle Fransızların zorluklar çıkarttıklarını belirtmiştir.

17 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 462.

18 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam: Mustafa Kemal 1922- 1938, C. 3, 16. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999, s. 78.

19 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 462- 463.

20 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 463.

21 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 463.

22 Mahmut Akkor, “Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası”, History Studies, Volume 4/1, 2012. s. 24.

Gazi, adli ve malî kapitülâsyonlarda anlaşma sağlamadığından Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığını ifade etmiştir. Gazi, Lozan'da İtilaf delegeler heyetinin aylardan beri devam eden çalışmadan sonra heyetimize bir barış projesi verdiğini, fakat bu projenin kapitülâsyonlar hakkında içerdiği maddelerden dolayı kabul edilebilir olmadığını belirtmiştir. Gazi, Osmanlı Devleti'ni de kapitülâsyonların bitirdiğini hatırlatmış ve kanuni yaşama haklarımızı medeniyet ve insanlık dünyasına tasdik ve teslim ettirmek için gereken her türlü önlemleri alacaklarını ifade etmiştir. Gazi, sonra genel borçların Türkiye'den ayrılacak yerlere ayrıldıktan sonra tanınacağından, rejimin şu veya bu şekilde olmasının her zaman konuşulabilir olduğundan söz etmiştir. Gazi, ticarete, ziraata ve sanayiye son derece önem verilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Gazi, kadınların sosyal yaşantımızda erkekler derecesinde hak sahibi olması gerektiğinden de söz etmiştir²³.

Gazi'ye Halk Fırkası hakkında da soru yöneltilmiştir. Gazi Türk milletinin siyasi partilerden çok çektiğini belirtmiş ve başka memleketlerde siyasi partilerin iktisadi sınıfların çıkarını korumak maksadıyla kurulduklarını söylemiştir. Türkiye'de bu tür iktisadi sınıflar varmış gibi tesis edilen partilerin memlekete hizmet edemediğini belirten Gazi, Halk Fırkası'nın sınıf bulunmayan Türkiye'nin tüm kesimlerini kucakladığını ifade etmiştir. Gazi halkın tüccarı, köylüsü, işçisi yani tüm kesimleri ile kucaklanması gerektiğinin altını örnekler vererek çizmiştir. Gazi, Halk Fırkası'nın halkımıza siyasi terbiye vermek için bir mektep olacağını belirtmiştir. Kendisine bir siyasi hareket içinde olmaması için sevdiklerinden öneriler geldiğini belirten Gazi, elde edilen kazanımların korunması için memleket için çalışmaya devam etme kararı aldığını ifade etmiştir. Mecliste üye bulunan bir kişi tarafından elde edilen kazanımları hedef alan risale dahi yazıldığını ifade eden Gazi, bu girişimin eski Osmanlı Devleti'ni geri getirmekten başka bir şey olmadığını belirtmiştir. Gazi, kazanılan şeyin hayat ve namus olduğunu ve buna tecavüzün hayat ve namusumuza tecavüz olacağını söylemiştir. Gazi, herkesin bu gibi hareketlere dikkat etmesi ve onlara karşı son derece uyanık bulunması gerektiğini belirtmiştir. Gazi bu bakış açısından milletin içinden biri olarak ve tekrar millet tarafından seçilirse, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde üye sıfatıyla çalışmayı görev kabul edeceğini ifade etmiştir²⁴.

Gazi Paşa, ülke için hep beraber hareket etmek gerektiğini, böylece kurulacak yapının millî bir kuruluş olacağını, bunun da millete siyasi terbiye vermekle başarılabileceğini belirtmiştir. Gazi son yüzyılın milletimize verdiği dersten sonuç çıkarılmış olduğunu ve milletin sahip olduğu özelliklerin elde edilecek başarının anahtarı olacağını ifade etmiştir. Gazi sözlerine şöyle son vermiştir²⁵:

“Arkadaşlar, buraya gelinceye kadar birçok yerlere uğradım. O yerlerin halkıyla yani kardeşleriniz, dindaşlarınız ve hem dertlerinize aynı şekilde sohbetlerde bulundum ve onların da sizin gibi memleketin bugünü ve geleceğiyle son derece ilgili olduklarını gördüm. Sonra yine bu seyahatim sırasında ordumuzu gördüm. Askerler, subaylarımız ve komutanlarımızla görüşmeler yaptım. Araştırma ve denetlemelerimin sonucu bize gurur verecek bir durumdadır. Çünkü durumumuz çok kuvvetlidir, memleketimiz hakkında ve ordusunda gördüğüm güç ve yetenek, özellikle kararlılık ve kahramanlık hakkımızı mutlaka kazanmaya yeterli ve kefilidir”

Gazi Paşa'nın yukarıdaki konuşması üslûp ve içerik bakımından hutbe tarzında olmakla beraber, konuşmanın yapıldığı gün Cuma günü değildir, Çarşamba günüdür ve bu açıdan yaklaşılsa dinî terminoloji çerçevesinde hutbe şartlarını taşımamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki; Gazi Paşa bu “hutbe”yi halkın gözünde dinî bir meşruiyet kazanmak adına yapmamıştır. Gazi Paşa'nın buradaki amacı, yapmayı planladığı reformları halka anlatmak olmuştur²⁶.

23 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 464.

24 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 4614- 465.

25 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 465- 466.

26 Duymaz, a.g.e., s. 314, 321.

Gazi Paşa'nın yaptığı konuşmalar, ileride memleketin geleceği için yapmayı planladıkların da habercisidir. Öyle ki; yukarıdaki konuşmasında işaret ettiği her konuda sonraki süreçte çalışmalar yürütmüştür. Gazi 8 Şubat 1923 günü Balya'ya ve oradan da Edremit'e gelmiştir. 10 Şubat 1923'te Balıkesir'e dönmüş ve 11 Şubat 1923'te tren vasıtası ile İzmir'e gitmek için Balıkesir'den ayrılmıştır²⁷.

B. İkinci Ziyaret (8 Ekim 1925- 10 Ekim 1925)

1925 yazında Kastamonu'ya yaptığı ziyarette Türk toplumunun yeni başlık olarak şapkayı benimsediğini gören Gazi Mustafa Kemal Paşa, aynı yılın sonbaharında yeni bir yurt gezisine çıkmıştır²⁸. Gazi Paşa Kastamonu gezisinden 20 gün sonra Bursa'ya gelmiştir²⁹. Gazi, Bursa'dan Mudanya'ya gitmiş ve oradan denizyolu vasıtası ile Bandırma'ya gelmiş, buradan da tren vasıtası ile Balıkesir'e gitmiştir³⁰. Gazi'nin yapacağı ziyaret dolayısıyla Balıkesir'de hazırlıklar yapılmıştır. Balıkesir Valisi Mümtaz ve Balıkesir Belediye Başkanı Hayrettin (Karan) Gazi'yi karşılamak için yola çıkmıştır. Gazi kendisini karşılayan heyet ile Balıkesir'e gelmiş ve yoğun bir ilgiyle karşılanmıştır³¹.

Gazi Paşa ilk olarak Balıkesir Belediye Binası'na gitmiştir. Bu sırada halk Balıkesir Belediye Binası önünde toplanmıştır. Gazi, bir kahve içimi dinlendikten sonra belediye önünde toplanmış halka hitap etmiştir. Gazi'nin konuşmasından önce Balıkesir Belediye Başkanı Hayrettin Karan kürsüye çıkarak şunları söylemiştir³²: *"Ey ulu gazi hoş geldin, safa geldin, yurdumuza saadetler getirdin. Ulu gazi seni çok seven Balıkesir halkı senden şikâyetçidir. Gazimiz niçin yurdumuzu sık sık şenlendirmiyor, bu insafa sığar mı diyorlar. Bununla beraber bugün sevinçliyiz, mutluyuz."* Gazi Paşa Hayrettin Karan'ın konuşmasına cevaben Balıkesir Belediyesi Binası önünde halka hitaben şunları söylemiştir³³:

"Saygıdeğer halk, bugün buraya ulaşmam nedeniyle saygıdeğer Balıkesir halkı tarafından yapılan bu coşkun tezahürat karşısında duyduğum mutluluk büyüktür. Belediye başkanı beyefendinin hepinizin adına söylediği bu içtenlikli sözlerden kalbimde heyecanlı duygular doğmuştur. Özellikle şikâyet olarak gösterilen istek, hakkımda büyük bir güzellik ve gönül almaktır. Özellikle teşekkür ederim. Efendiler, saygıdeğer genç arkadaşlarımızın da çok kıymetli ve ilkeli düşüncelerini ve gerçekleri içeren memleket halkının milli duygu ve heyecanlarına açık şekilde tercüman olan konuşmasını baştan sona kadar derin bir duygusallık içinde çok dikkatle dinledim. Memleketin genel düşüncelerini yalnız bana değil bütün dünyaya ulaştıran ifadelerinden dolayı kendisini tebrik ederim."

Gazi Paşa konuşmasına kılık kıyafet devrimi alanındaki fikirleri ve Türk milletinin sadece görüntü olarak değil, her alanda ilerleyeceği öngörüsüyle devam etmiştir³⁴:

"Arkadaşlar, Türk milletini şimdiye kadar taşıdığı püsküllü emanetin delili gibi kabul edenler elbette çok aldandırlardır. Milleti kirlilik ve bilgisizliğin belirtisi saydıracak şekil ve kıyafette bakarak, bilgisizliğin alay edişine ve yüz vermeyişine düşürmeye gerek yoktur. Bu ihmalde bulunanlar ve bütün milleti kendi dikkatsizliklerine bağlı kılmak için akla gelen ve gelmeyen anlamsız safsatalara dayananların hataları büyüktür. Affedilmezdir. Fakat Türk milletini, bilgisiz ve bilgisizliğini gizlemek için çevresini karanlıklaştırmaktan başka çaresi olmayanlara karşılaşılarak anlamağa çalışanların da hatası daha az değildir. Türk milleti her gün yeniden ve çok dikkatli şekilde incelenmeye değer olan bir özdür. Bugün başları yüksekte, alınları hürriyet ve medeniyet güneşiyle parlayan Türk milletinin, onun

27 <http://www.balikesirkulturturizm.gov.tr>; Önder, a.g.e., s. 66.

28 Çelebi, a.g.e., s.135.

29 Önder, a.g.e., s. 66.

30 Hâkimiyet-i Milliye, Yıl: 5, S. 1548, 8 Teşrin Evvel 1925, s. 1.

31 Önder, a.g.e., s. 67.

32 Önder, a.g.e., s. 67.

33 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 667.

34 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 667- 668.

kıymet ve önemini görmek istemeyenlere yakın bir gelecekte gerçeği inkâr edilmez bir şekilde itiraf ettireceğine asla şüphe edilmesin. Bütün dünya bilmeli ki, Türk milleti artık geçmişin bin türlü suçlarının sonucu olarak beyinde yer tutan pası tamamen silmiştir. Gözleri önünde her gün biraz daha fazla yoğunlaştırılmak istenen bulutları kesinlikle dağıtmıştır. Artık bütün anlamıyla ve bütün çıplaklığıyla gerçeği görüyor ve anlıyor. Bu milleti bütün varlığıyla temas ettiği gerçekten, gereceğe yürümekten alıkoymak imkân ve ihtimali kalmamıştır. Türk milletini kendi nefsinin bile anlamaktan alıkoymak seller, setler yok edilmiştir, yıkılmıştır ve sürekli olarak yok edilecektir, yıkılacaktır. Herhalde millet tuttuğu yolda hızla, şiddetle yürüyecek ve mutlaka hak ettiği mutluluk ve kurtuluşa kavuşacaktır. Arkadaşlar huzurunuzda, millet önünde övünme nedeni kabul ettiğim bir gerçeği tekrar etmeden sözlerime son vermeyeceğim. Görüyorsunuz ki, temizlik ve içtenlik ve kesinlikle oluşmakta olan ortak çalışmamız derhal olumlu ve verimli sonuçlarını vermektedir. Adımlarını attığımız medeniyet ve adımlarını uydurmak istemeyenler ne kötü talihlidirler. Bu gibiler hâlâ milleti aldatacaklarını ümit ediyorlarsa, bu ümitleri kendilerine zarardan başka bir sonuç vermeyeceğine şimdiden inansınlar. Hep beraber sosyal yapımızın her gün yeni bir mutlu dereceye yükseldiğini görmekle çok mutluyuz. Yüksek liyakat ve hakkınızı ortaya koyan işlerinizden ve kararlılığınızdan dolayı ey saygıdeğer halk sizi, milleti tebrik ederim.”

Gazi Paşa 9 Ekim 1925'te öğle yemeğini özel dairesinde yemiştir. Ardından Kazım Paşa, Ali Said Paşa, Ali Hikmet Paşa ile kasaba civarında otomobillerle küçük bir gezintiye çıkmıştır. Gazi gezintinin ardından mahfil (toplantı) binasına gelmiştir. Gazi burada belediye heyeti, memleket matbuatı mümessillerini, Balıkesir Halk Fırkası temsilcileri ile merkez kaza, Ayvalık, Bandırma, Sındırgı, Burhaniye, Dursunbey, Edremit, Gönen, Erdek, Balya kazalarından ve Susurluk, Bigadiç, Havran, Kepsut nahiyelerinden kendini karşılamaya gelen heyetleri kabul etmiştir. Gazi, bu heyetlerle beraber Türk Ocağı Binası önünde fotoğraf çektirmiştir. Ardından Türk Ocağı'na giderek, ocak mensuplarıyla uzun müddet sohbet ettikten sonra takdim kılınan deftere ziyareti hakkında hissiyatını şu sözlerle kaydetmiştir³⁵: *“Balıkesir Türk Ocağında genç, münevver ateşin azasının samimi huzurlarıyla geçirdiğim kıymetli dakikaları daima mütehasis olarak hatırlayacağım. Çok müstaid cevherli milletimizin harsını bu Türk Ocağı mutasavver teşebbüsatını büyük memnuniyetle dinledim. Millete asrın, medeniyetin bugünkü ve yarınki icabatını hüsnî telkininde Balıkesir Türk Ocağı'nın feyizli bir menba muvaffak bir müessese olmasını temenni ederim.”*

Gazi Paşa ardından tekrar toplantı binasına gitmiştir. Gazi Paşa toplantı binasında Meclis Reisi Kazım Paşa ile bilardo oynamıştır. Bilardo oyununda seanslar tamamıyla Gazi'nin lehinde sürmüştür. Oyun alkışlar arasında son bulmuştur. Gazi Paşa, Kazım Paşa ile oynadıkları bilardooyu elliye kırk yedi sayı ile kazanmıştır. Bu sırada halk akın akın toplantı binası önünde toplanmış, Gazi Paşa'ya iltifatta bulunmuştur. 9 Ekim 1925 gecesi toplantı binasında Gazi Paşa şerefine bir ziyafet verilmiştir. Organizasyonun çok iyi yapılması Gazi Paşa'nın dikkatini çekmiş ve Gazi bu konuda memnuniyetini dile getirmiştir. Gece halk ve mekteplilerden oluşan fener alayı Gazi Paşa'nın huzurundan büyük bir coşkuyla geçmiştir. Ayrıca ziyaret dolayısıyla Balıkesir baştanbaşa ışıklandırılmıştır. Mektepliler, esnaf cemiyetleri ve halk ellerinde fenerler meşaleler ile *“milletin müneccisi, Türk müneccisi, yaşa çok yaşa, yaşasın inkılap, müceddid, cumhuriyet”* yazılı levhalar, armalar olduğu halde Gazi Paşa'nın huzuruna gelmiştir. Kalabalık *“yaşa ulu gazi büyük halaskar”* tezahüratında bulunmuştur. Bu esnada balkona çıkan Gazi Paşa, halka gösterdikleri bu ilgiden ve yapılan tezahüratlardan çok mutlu olduğunu beyan etmiştir. Gazi Paşa, *“rahatsız olamayın arkadaşlar teşekkürler ederim.”* sözleriyle halka iltifatta bulunmuştur. Balıkesirliler ise sabahlara kadar coşku içinde tezahürata devam etmiştir. Yemeğin ardından gençler tarafından büyük bir ihtişamla hazırlanan ve yüksek takdire mazhar olan bir müsamere verilmiştir. Müsamereye memleket kadınlarının müstesna kabiliyeti, iradesi

35 Hâkimiyeti Milliye, Yıl: 5, S. 1549, 11 Teşrini Evvel 1925, s. 1.

ve medeni hayata katılımını ifade eden ve Sabiha Hazret Hanım tarafından seslendirilen kısa bir hitabe ile başlamıştır. Kız mektepleri ve diğer mektepleri ile memleket gençlerinin katılımıyla pek cazip bir surette devam eden müsamere, halkı ve bilhassa Gazi Paşa'yı çok mütehasis etmiştir. Ardından köylüler tarafından mahalli ve milli rakslar oynanmıştır. Birçok numaralar Gazi Paşa'nın arzuları ve şiddetli süreklilik karşısında tekrar edilmiştir. Bu sırada Gazi Paşa'nın yanında Meclis Reisi Kazım Paşa, Ordu Müfettişi Ali Said Paşa, Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa, Başkâtip Müfik ve Seryaver Rüsuhi vardı. Bu isimlerin yanında Rize Mebusu Fuat, İzmir mebuslarından Osmanzade Hamdi, Münir, Balıkesir Valisi Mümtaz, Balıkesir Mebusu Ali Şuuri ve Balıkesir Belediye Reisi Hayreddin Bey ve daha birçok kişi vardı. Ziyaret sırasında Gazi Paşa'ya yerli mamulden bir şapka ile tarihi kıymeti bulunan bir halı hediye edilmiştir. Şehit yavruları da Gazi'ye küçük bir hediye takdim etmişlerdir. Gazi İzmir, Manisa, Soma, Akhisar ve Bergama'dan gelen özel heyetleri kabul etmiştir. Bu heyette İzmir Valisi Ahmet Paşa, İzmir Halk Fırkası mutemedi Sadreddin Bey, İzmir Mebusu Haydar Rüştü Bey de vardı. Gazi, bu heyetlere Manisa ve İzmir'e geleceğini beyan etmiştir³⁶.

Gazi Paşa'nın 10 Ekim 1925 sabah dokuzda Manisa'ya doğru hareket edeceği Hâkimiyeti Millîye Gazetesi tarafından nakledilmiştir. Gazi Paşa'nın 10 Ekim 1925 akşamını Manisa'da geçirmesi ve ertesi günü İzmir'e teşrif etmesi planlanmıştır. Yapılan programa göre Gazi Paşa üç gün İzmir'de kalacak sonra, Konya'ya gidecektir. Gazi Paşa 10 Ekim 1925 tarihinde saat dokuzda büyük halk kitlesi ve mekteplilerin ve askerlerin katıldığı merasim ile halkın gözyaşları arasında 10 Ekim 1925 günü saat on bir otuzda Balıkesir'den ayrılmıştır³⁷.

C. Üçüncü Ziyaret (13 Haziran 1926- 15 Haziran 1926)

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Balıkesir'e üçüncü gelişi, Haziran 1926'da Bursa'dan İzmir'e yapacağı yolculuk vesilesiyle gerçekleşmiştir. Reiscumhur Gazi Paşa 13 Haziran 1926 tarihinde saat on birde binlerce halkın hararetli alkışları içinde Söğütlü Yatı'yla Mudanya'dan ayrılarak Karadeniz Vapuru'ndaki seyyar sergiyi ziyaret etmiştir. Gazi Paşa, kendisini karşılamak için Mudanya'dan gelen Ticaret Vekili Rahmi, Maarif Vekili Necati, Gaziantep Mebusu Ali Cenani, Ardahan Mebusu Tahsin, İstanbul Mebusu Hamdi, Rize Mebusu Fuad, Kütahya Mebusu Nuri, Gaziantep Mebusu Remzi ve Seyr-i Sefain Umum Müdürü ile birlikte yata çıkmıştır. Gazi Paşa, kendisine saygılarını bildirmek üzere Bursa'dan gelmiş olan Fırka Kumandanı Mustafa Bey, Halk Fırkası idari heyeti, Türk Ocakları Reisi ve diğer zevata ayrı ayrı iltifatta bulunmuştur. Gazi Paşa Karadeniz Vapuru'ndaki seyyar sergiyi tetkik ettikten sonra serginin tanzimindeki mesaiyi takdir etmiştir. Gazi sergi ziyaretinden sonra yine Karadeniz Vapuru ile Bandırma'ya gitmiştir³⁸.

Gazi Paşa 13 Haziran 1926 akşamüzeri seyyar sergideki davetteki hararetli tezahürattan sonra, Bandırma'da toplanan Balıkesir ve civarı heyetlerinin canlı tezahüratları arasında Karadeniz Vapuru'ndan ayrılmıştır. Bandırma'da muhtelif heyetleri kabul eden Gazi Paşa, Bandırma'dan Balıkesir'e hareket etmiştir. Gazi Paşa'nın Balıkesir'de iki üç gün kadar kalarak sonra İzmir'e hareket etmesi planlanmıştır. Diğer vilayetlerden, kazalardan ve nahiyelerden birer heyet Balıkesir'de Gazi Paşa'nın huzuruna gelerek, yurtlarına Gazi Paşa'nın gelmesini ricasında bulunmuştur. Ayrıca Bandırma'dan İzmir'e kadar bütün istasyonlarda ve köylerde Gazi Paşa'yı heyecan ve hararetle karşılamak için hazırlıklar yapılmıştır. Gazi Paşa'ya Balıkesir'e geliste Birinci Ordu Müfettişi Ali Sait, İkinci Kolordu Kumandanı Hikmet Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası On İkinci Bölge Müfettişi Ali Kemal, Belediye Reisi Hamit, Jandarma Kumandanı ve fırka kaza heyeti refakat etmiştir³⁹.

13 Haziran 1926 akşamı Balıkesir'e gelen Gazi Paşa, geceyi Balıkesir'de geçirmiştir.

36 Hâkimiyeti Millîye, Yıl: 5, S. 1549, 11 Teşrin Evvel 1925, s. 1.

37 Hâkimiyeti Millîye, Yıl: 5, S. 1549, 11 Teşrin Evvel 1925, s. 1; Önder, a.g.e., 67.

38 Hâkimiyeti Millîye, Yıl: 6, S. 1774, 14 Haziran 1926, s. 1.

39 Hâkimiyeti Millîye, Yıl: 6, S. 1775, 15 Haziran 1926, s. 1.

Gazi ertesi günü İzmir'e hareket edeceği sırada İzmir Valisi Kazım'dan acele bir telgraf gelmiş, telgrafta Gazi Paşa'ya karşı İzmir'de işlenmesi planlanan suikastın ortaya çıkarıldığı bildirilmiştir. Telgrafta İzmir'e gelişinin mümkünse geciktirilmesi de istenmiştir. Aldığı haberden müteessir olan Gazi Paşa, o gün Balıkesir Belediyesi'ni, Balıkesir Öğretmenler Derneği'ni ve Balıkesir Türk Ocağı'nı ziyaret etmiş ve Balıkesir İdman Yurdu Lokali'nde gençlerle bir süre sohbet etmiştir. Gazi 15 Haziran 1926 tarihinde askeri gazinoyu da ziyaret etmiştir. Bu süreçte İzmir'deki suikastçıların bir kısmı tutuklanmıştır. Gazi Paşa 15 Haziran 1926 tarihinde akşamüzeri Balıkesir'den ayrılmıştır⁴⁰.

Gazi Paşa İzmir'de büyük bir törenle karşılanmıştır. Gazi Paşa aynı gün Anadolu Ajansı'na hadise ile ilgili şu demeci vermiştir⁴¹: *"Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır."* Bu menfur girişim sonrasında Gazi Paşa, Hâkimiyeti Milliyet Gazetesi'ne de bir mesaj vermiştir. Gazi Paşa yaşanan olay üzerine kendisini mutlu eden gelişmenin, halkın tüm kesimleriyle inkılap fikirlerine bağlı olması ve bağımsızlığa sahip çıkması olduğunu belirtmiştir. Gazi Paşa bu menfur girişim sonrasında Genelkurmay Başkanlığı'ndan ordunun üzüntüsüne dair bir telgraf almış ve bu telgrafa ordumuza selam ve saygılar sunan bir telgraf ile cevap vermiştir⁴².

D. Dördüncü Ziyaret (7 Şubat 1931- 8 Şubat 1931)

Gazi Mustafa Kemal 1930'lu yıllarda ekonomik sorunları ele almıştır. Hızlı kalkınma çabaları ve önlemlerini halka anlatmıştır. Devletçi ekonomiye geçme ve bunun getirdiği ekonomik kalkınma hamleleri ile bu ekonominin özellikleri üzerinde durmuştur. Gazi Paşa halka ve planlı dönemin getirileri anlatılmaya çalışmıştır. Bu ekonomik modelle devletçi uygulamalara gidilirken, Türkiye'nin koşulları da değerlendirilmiştir⁴³. Gazi Paşa bu doğrultuda ülkenin iktisadi ve diğer sorunlarını tespit etmek için 1931 yılında yeni bir geziye çıkmış ve bu gezi kapsamında 7 Şubat 1931 tarihinde saat on ikide Balıkesir'e gelmiştir⁴⁴. Siirt Mebusu Mahmut Milliyet Gazetesi'nde kaleme aldığı yazısında Gazi Paşa'nın gezisi hakkında şunları söylemiştir⁴⁵:

"Gazi hazretlerinin tetkik seyahatlerinden çok ümitli, çok müspet neticeler çıkacağı kanaati umumidir. Son haftalar zarfındaki tetkiklerinden ve İzmir'de irat buyurdıkları nutuklardan anlaşılıyor ki, büyük Reisicumhur; günün en mühim meselesi ve mevcut ıstırabın en esaslı sebebi sayılan memleketin iktisadi işleri ile pek de yakından alakadar oluyor. Bu alaka şüphe yok ki, o meselelerin en müsait ve ameli şekillerde halledileceği kanaatini daha ziyade takviye ediyor. Harici piyasaların Türk mallarına olan güven yeniden sağlanmalıdır. Bu halin tevhit edeceği neticeler üzerinde şimdiden tevakkuf etmek lazımdır. Bizim ümit ve kanaatimiz şudur ki, bütün dertlere şikâyetlere, ihtiyaçlara karşı koyacak tedbirleri; hükümet ve fırka son tetkik faaliyetleri neticesinde bulacaktır. Bu neticeyi emniyetle bekleyebiliriz."

Gazi Paşa'nın Balıkesir'e geleceğini öğrenen Balıkesir halkı kapsamlı hazırlıklar yapmıştır. Balıkesir yerel gazetesi *"Türk Dili"* adlı süreli yayında Gazi Paşa'nın Balıkesir'e yapacağı ziyaret dolayısıyla yapılan hazırlıklar şu şekilde nakledilmiştir⁴⁶:

"Dün İzmir'den vilayetimize gelen malumata nazaran Reisicumhur Hazretleri bugün alessabah şehrimizde olacaklardır. Balıkesir halkı tam dört sene yedi ay yirmi dört

40 Önder, a.g.e., s. 68.

41 Mehmet Akif Tural, "Atatürk'ün Yurt Gezileri, Büyük Nutuk Adlı Eseri ve Hayattan Ayrılışı", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 379- 380.

42 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri(Bugünkü Dille), Yay. Haz. İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Ali Sevim, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 580.

43 Gül, a.g.e., s. 54.

44 Mehmet Akif Tural, a.g.m., s. 392.

45 Milliyet, 2 Şubat 1931: 1; Türk Dili, Yıl: 5, S. 1437, 7 Şubat 1931, s. 1.

46 Türk Dili, Yıl: 5, S. 1437, 7 Şubat 1931, s. 1.

günlük bir tahassürden sonra büyük gazisine kavuşuyor demektir. Bu mesut hadiseyi dün akşam ilk defa Türk Dili ilave olarak çıkardığı bir nüsha ile haber vermiştir. Son gelen malumata nazaran Reisicumhur Hazretlerini hamil bulunan hususi trenin bu sabah saat sekizde istasyona muvasalat edeceği anlaşılmıştır. Dün İzmir'den gelen telgraflar Gazi Hazretlerinin gece saat 10'da İzmir'den hareket buyuracaklarını haber veriyordu. Bu habere göre büyük ve aziz gazimizin saat 6 ile 8 arasında şehrimizde bulunacakları tahmin edilmiş, fakat bilahare saat sekizde muvasalatlarına yakın hâsıl edilmiştir. Reisicumhur Hazretlerinin teşrifleri şehrimizde pek derin bir sevinç husule getirmiştir. Balıkesir halkı aziz halaskarını derin saygılarıyla ve fevkalade tezahüratla karşılamaya hazırlanmışlardır. Balıkesir halkının tazimatını iblağ için dün sabah İzmir'e bir heyet-i mahsusa gitmişti. Mebusumuz Hayrettin Bey'in riyasetinde olan bu heyet de bugün sabah avdet edecektir. Heyette şu zevat bulunmaktadır: Yörükzade İbrahim Feyzi, Burhaniyeli Ferit, Dursunbeyli Ahmet Hulusi, Keçecizade Hafız Mehmet, Çivici Vasıf, Doktor Nefi Etem, Eczacı Avni, Yırcalızade Şükrü ve Ocakızade Talat Bey."

Gazi Paşa 7 Şubat 1931 tarihinde Cumartesi günü saat on ikide istasyonu ve caddeleri dolduran binlerce kişinin coşkun tezahüratı arasında trenden inmiş, sonra doğruca valiliğe gitmiştir. Vilayet makamında vali ile bir müddet görüşen Gazi Paşa, sonra kolorduyu ziyaret etmiştir. Gazi Paşa kolordudan çıktıktan sonra hususi vagonuna gitmiş, öğle yemeğini orada yemiştir. Gazi Paşa öğleden sonra belediyeyi ve CHF'ni ziyaret etmiş, belediye ve fırka azaları ile uzun müddet konuşmuştur. Gazi Paşa belediye seçimlerinde vatandaşlardan pek azının oy kullanmış olmasına dikkat çekmiş, seçimler hakkında tafsilatlı bilgiler alarak vaziyetin nedenlerini inceden inceye araştırmıştır⁴⁷. Gerek Cumhuriyet Halk fırkası mümessillerinin, gerek seçim sırasında Serbest Fırka'nın ön saflarında çalışmış olan kişilerin verdikleri bilgiler, seçimlere katılımın az olmasının sebebinin bazı gizli tarikat mensuplarının telkinleri olduğunu göstermiştir. Gazi Paşa, fırkada kaza ocaklarının temsilcileri ile de konuşmuştur. Mahalli ihtiyaçlar ve faaliyetleri hakkında malumat almıştır. Edremit azasının zeytinyağlarına dair izahatı, bu madde üzerine üretim ve ihracatta bulunanların kooperatifler teşkil ederek ve diğer mıntıkalandaki meslektaşları ile birlikler kurarak tam bir dayanışma dairesinde çalışmalarını zaruretini meydana çıkarmıştır. Gazi Paşa konuşması sırasında bilhassa bu nokta ile beraber hilesiz nefis mal çıkarmak lüzumunu belirtmiş ve teşvikte bulunmuştur. Müteakiben Türk Ocağı'na giden Gazi Paşa, Türk Ocağı'nda ocaklılarla yaptığı hasbihalde milli duygu ve milli ahlak telakkisini izah etmiştir. Gazi Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın prensipleri üzerinden yürüyen Türk Ocakları'nın fikri, siyasi ve iktisadi hayatta milletimize vaat edilen ve mukadder olan gelişme yolunda nasıl çalışmalarını gerektiğini anlatmıştır. Ocaklılardan birisi Balıkesir'de tarikatları temsil etmiş kimselerin bir takım cahiller olduğunu, tekkeler kapandıktan sonra bunların da izi kalmadığını, münevver ve akli başında hiçbir ferdin bunların arkasından gitmediğini söylemiştir. Gazi Paşa bu sözlere özetle şu şekilde cevap vermiştir⁴⁸:

"Halkın sefaletinden istifade ederek milletin maneviyatına saldıran kimseler ve onların muakkip ve müritleri elbette ki bir takım cahillerden ibarettir. Fakat uzak ve yakın mazide bu cahil ve menfaatperest mahlûkat Türk milleti için zarar teşkil edecek vaziyetlerin ihdasında daima amil olmuşlardır. Milletimizin önünde açılan kurtuluş ufuklarında fasılasız yol almasına mani olmaya çalışanlar hep bu müesseseler ve müesseselerin mensupları olmuştur. Türk milletinin bunlardan daha büyük düşmanı olmamıştır. Millet de anlamalıdır ki bunların millet bünyesinde yaptıkları tahribatı hissetmek lazımdır. Bunların mevcudiyetini müsamaha ile telakki edenler Menemen'de Kubilay'ın başı kesilirken lakayt bir şekilde seyretmeye tahammül ve hatta alkışlamaya cesaret edenlerle birdir."

Gazi Paşa'nın Balıkesir Türk Ocağı'nda yaptığı bu konuşmadan kısa zaman önce

47 Erdem Çanak, "Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, S. 23, Mart 2016, s. 163.

48 Türk Dili, Yıl: 5, S. 1438, 13 Şubat 1931, s. 1.

Menemen Olayı gerçeklemiştir. Gazi Paşa'nın buradaki konuşması kuvvetle muhtemel Menemen Olayı'na karşı gösterdiği bir tepki olmalıdır. Gazi'nin yukarıdaki sözleriyle ortaya koyduğu yaklaşım, bir anlamda 2016 yılı gerçekleşen darbe girişimi hususunda halkın 85 yıl öncesinden uyarılmasıdır.

Gazi Paşa akşam yemeğini askeri gazinoda yemiştir. Gazi, askeri gazinoda Balıkesir öğretmenleri namına bir heyeti kabul etmiştir. Heyet, Gazi Paşa'ya Balıkesir öğretmenlerin hürmet ve yüksek saygılarını arz etmiştir. Gazi, öğretmenlerle sohbet etmiş, yeni nesli yetiştirmek ve halkı aydınlatmak hususunda öğretmenlere düşen görevlerden bahsetmiştir. Balıkesirli öğretmenler bir birlik yapmakta olduklarını ve konferanslara başlamak üzere bir bina kiraladıklarını söylemişlerdir. Gazi, öğretmenlere ayrı bir teşkilat yapmaktan vazgeçerek aynı maksatlar için çalışan Türk Ocağı ile birleşmelerini ve mektep haricindeki bütün faaliyetlerini ocakta yoğunlaştırmalarını tavsiye etmiştir. Gazi, pazar günü sabah saat beş buçukta on beş saatlik şerefli misafirliklerine nihayet vererek, Balıkesir'den ayrılmıştır. Balıkesirliler, milletimizin en büyük mürşidini aralarında bulmaktan dolayı derin heyecan ve mutluluk ile Gazi Paşa'ya Balıkesir'de bulunduğu müddetçe emsalsiz sevinçle tezahüratta bulunmuştur⁴⁹.

E. Beşinci Ziyaret (21 Ocak 1933- 22 Ocak 1933)

Gazi Paşa 15 Ocak 1933'te uzun bir yurt gezisine çıkmıştır. Atatürk memleketin ekonomik kalkınmasını yerinde görmek istemiştir. Bu doğrultuda önce Eskişehir'e gelmiş, buradan da Bursa'ya gitmiştir⁵⁰. Bursa Kaplıcaları'nda tetkik yaptıktan sonra Gazi Paşa, Kara Mustafa Paşa Kaplıcası'na girmiş ve çok memnun olmuştur. Gazi kaplıcadan sonra Çekirge Köşkü'ne gitmiştir. Buradan Ali Hikmet Paşa ile otomobile binen Gazi Paşa, Gemlik'e hareket etmiştir. Gazi ve yanındakiler öğleye doğru Gemlik'e gelmiştir. Gazi'yi Tepe Derbent Mevkii'nde halk, fırka azası ve tüccarlardan oluşan büyük bir kitle karşılamıştır. Burada Gemlik CHF reisinin kızı Gazi'ye bir zeytin dalı takdim etmiş ve bir şiir okumuştur. Bu sırada Gülcemal Vapuru, Gemlik önünde beklemiştir. Gazi, iskeleden Maltepe Vapuru'na binerek Gülcemal'e geçmiştir. Gülcemal Vapuru, 20 Ocak 1933 akşamı Bandırma'ya hareket etmiştir⁵¹.

Gülcemal vapuru saat yirmi ikide Bandırma'ya gelmiştir. Halk, vaktin çok geç olmasına rağmen iskelede saatlerce Gazi'yi görmek için beklemiştir. Şehrin her tarafı elektriklerle, bayraklarla donatılmıştır. Balıkesir Valisi İbrahim Ethem, Balıkesir Belediye Reisi Naci Bey ve fırka azasından oluşan Balıkesir heyeti, Gazi Paşa'yı vapurda ziyaret ederek karşılamışlardır. Gazi Paşa Gülcemal Vapuru'nda bir müddet istirahat ettikten sonra trene binmiş ve gece yarısından sonra Balıkesir'e doğru hareket etmiştir. Gazi Paşa'ya seyahatinde memleketin sıhhi durumunu gözlemlemek üzere Doktor Neşet Ömer Bey eşlik etmiştir⁵².

Gazi Paşa'nın Bandırma'dan Balıkesir'e hareket eden treni, Yeniköy İstasyonu'nda durmuştur. Gazi Paşa geceyi bu istasyonda özel treninde geçirmiştir. Gazi'nin treni, öğleye doğru kadın, erkek binlerce kişinin doldurduğu Balıkesir Tren İstasyonu'na gelmiştir. Gazi, gülümseyen bir çehre ile trenden inmiş ve "hoş geldin, yaşa gazi" sedaları arasında yaya olarak vali konağına doğru ilerlemiştir. Gazi'yi yolda büyük bir halk kitlesi karşılamış ve Gazi kendine hürmet eden binlerce kişiye "merhaba nasılsınız" diye hatırı sormuştur. Vali Konağı Gazi Paşa'nın ikametine tahsis edilmiştir. Vali konağında bir müddet istirahat eden Gazi Paşa; vilâyeti, belediyeyi, kolorduyu ve halk fırkasını ziyaret etmiştir. Gazi, ziyareti esnasında Balıkesir hakkında uzun tetkikler yapmıştır. Balıkesir Valisi'nin Gazi Paşa'ya verdiği izahata göre Balıkesir'in 1931 tarım üretimi çok iyidir. Yine valinin verdiği malumata

49 Türk Dili, Yıl: 5, S. 1438, 13 Şubat 1931, s. 1.

50 Önder, a.g.e., s. 69.

51 Akşam, Yıl: 15, S. 5133, 22 Kanuni Sani 1933, s. 1.

52 Akşam, Yıl: 15, S. 5132, 21 Kanuni Sani 1933, s. 1.

göre çiftçiler Ziraat Bankası'nın buğday satın almasından çok memnun olmuşlardır. Gazi'nin yanında bulunan heyette yer alan İktisat Vekili Celâl Bey vilâyetin iktisadi durumu hakkında ayrıca tetkikatta bulunmuş, bu bağlamda Edremit Körfezi zeytinciliği hakkında fabrikatörlerle görüşmüştür. Erzincan Mebusu Saffet Bey Halkevinin gezmiş ve Halkevinin teşkilatlanmasındaki başarısından dolayı Halkevi Reisi Esat Âdil Bey'i tebrik etmiştir⁵³.

Gazi, validen özellikle Balıkesir'e bağlı olan Dursun civarında yer alan "Kültür Köyü" hakkında malûmat istemiştir. Gazi, kolorduya gidince harita üzerinde bu köy hakkında yeniden tetkikatta bulunmuştur. Kültür Köyü tamamen Türk halkı ile meskûndur ve büyük bir tepe üzerindedir. Bu bölgede ziraat meselesinde "kelter" denilen bir kelime kullanılmaktadır. Gazi Paşa bunları uzun uzun tetkik etmiştir. Gazi, fırkada da dil derleme meseleleri ile meşgul olmuştur. Burada Ankara Halkevi tarafından çıkarılacak mecmuanın ismi konusunda fikir alışverişinde bulunmuştur. Gazi Balıkesir'in altyapı ve sosyal sorunları ile de ilgilenmiştir. Gazi bir aralık Balıkesir Belediye Reisi Naci Bey'e "Balıkesir halkının hakkımda gösterdiği samimî hislerden fevkalâde mütehasis ve memnun oldum. Bilhassa teşekkürlerimi bildirmenizi rica ederim" demiştir. Gazi öğle yemeğinden sonra lise ve muallim mektebini ziyaret etmiştir. Gazi, bu arada yeni Türkçe kelimelerle meşgul olmuş ve talebenin alkışlan arasında mektepten çıkmışlardır. Gazi sonra askerî gazinoya gitmiş ve burada çay içmiştir⁵⁴.

Gazi Paşa 22 Ocak 1933'te saat on altıya kadar kendisine tahsis edilen vali konağından çıkmamış, dairesinde incelemelerle meşgul olmuştur. Gazi yanında Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa, Balıkesir Valisi, Afyonkarahisar Mebusu Ali, Gaziantep mebusları Kılıç Ali ve Nuri, Rize Mebusu Hasan Cavit, Bilecik Mebusu Salih Bey ve yaverleri bulunduğu halde otomobil ile konutundan ayrılmış, önce kız orta mektebini, sonra erkek orta mektebini ziyaret etmiştir. Gazi, kız ve orta erkek mekteplerinde öğrencilerin alkışları ile karşılaşmış, birçok sınıfa girerek, verilen dersleri dinlemiş ve öğrencilere soru sormuştur. Gazi, mekteplerde öğretmenlerle tarih ve yurt bilgisi dersleri hakkında konuşmuştur. Gazi, erkek orta mektebinde müdür odasında mektebin öğretmenlerini kabul etmiştir. Bu sırada Gazi onlarla özellikle tarih ve yurt bilgisi derslerine dair konuşmuş, bu derslerin müfredat programlarını incelemiştir. Gazi, erkek orta mektepten talebelerin sevgi gösterileri arasında ayrılmış, şehirde otomobile gezmiş, Edremit Caddesi'ni takiben kışlaya kadar gitmiş, Mutaflar Caddesi'nden ve Gazi İlk Mektebi önünden geçerek konağına gelmiştir. Gazi, bu gezi sırasında caddelerde otomobile seyrederken halk tarafından alkışlanmıştır. Gazi, akşam yemeğini özel olaak konağında yemiştir. Akşam saat yirmide CHF Balıkesir teşkilatı tarafından Gazi'nin şerefine bir gösteri tertip etmiştir. Bütün Balıkesir aydınları Gazi'yi görmek için CHF salonunda toplanmıştır. Gazi, fırka salonuna girince yoğun bir şekilde alkışlanmıştır. Gösteride evvelâ 3 perdelik bir piyes temsil edilmiştir. Bundan sonra özellikle Gazi için gelen "Pamukçu Köyü"nü meşhur zeybekleri oynamaya başlamışlardır. Pamukçu Köyü'nün delikanlılarından oluşan zeybekler, çok güzel oynamışlar ve Gazi oyunu çok beğenmiştir. Bundan sonra bir perdelik küçük bir operet oynanmıştır. Gazi Paşa, Süreyya Operet Heyeti'nin Emir isimli operetini seyretmiş ve temsilden sonra sanatkârlardan Ömer Aydın, Salâh Cahit, Lûtfullah Süruri beyleri huzurunda kabul etmiş ve kendilerini tebrik etmiştir. Gazi, gösteriden çok memnun ayrılmıştır. Gazi, buradan yanındakiler ile birlikte trene binmiştir. Balıkesir halkı Gazi'yi sevgiyle uğurlarken, Gazi, belediye başkanından halka kendisi adına teşekkür etmesini istemiştir. Gazi'nin treni halkın "Yüce gazi yine gel, bize hasret çektirme" sloganları arasında saat bir kırkta Kütahya'ya hareket etmiştir. Gazi, trenin arkasından koşan halkı uzun müddet selamlamıştır. Bu arada Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa, Balıkesir Valisi, Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet Teşkilatı Reisi ve aynı Zamanda Konya Mebusu olan Tevfik Fikret Bey saygı amacıyla Gazi Paşa ile Kütahya'ya kadar gitmişlerdir⁵⁵.

53 Akşam, Yıl: 15, S. 5133, 22 Kanuni Sani 1933, s. 1.

54 Akşam, Yıl: 15, S. 5133, 22 Kanuni Sani 1933, s. 1.

55 Akşam, Yıl: 15, S. 5134, 23 Kanuni Sani 1933, s. 1; Türk Dili, Yıl: 7, Sayı. 2025, 23 İkinci Kanun 1933, s. 1- 2.

F. Altıncı Ziyaret (15 Nisan 1934- 16 Nisan 1934)

Reisicumhur Gazi Paşa, Nisan 1934'te Batı Anadolu gezisine çıkmıştır. Gazi Paşa seyahati sürecinde İzmir'den otomobil vasıtasıyla Edremit, Ayvacı, Ezine üzerinden Çanakkale'ye gitmiştir. Gazi Paşa 14 Nisan 1934'te Çanakkale'de askeri birlikleri denetlemiş ve geceyi Çanakkale'de geçirmiştir⁵⁶. 15 Nisan tarihinde öğle sularında otomobille hareket eden Gazi Paşa, Balya üzerinden Balıkesir'e doğru ilerlemiştir. Kilometrelerce uzaklardan yollara toplanan ve birçok taklar yapan köylüler, Pazarköy'e gelen Bigalılar ve Balya halkı coşkun tezahüratta bulunmuşlardır. Şehir haricine çıkan halk ve mektepliler tarafından Gazi Paşa için pek mühim karşılama merasimi yapılmıştır. Gazi Paşa otomobilinden inerek halk arasından yaya olarak geçmiş ve halkın hatırını sormuş, iltifatta bulunmuştur. Gazi Paşa şehrin haricine toplu olarak bulunan garnizon kıtaatını da teftiş etmiştir. Bu süreçte şehir süslenmiş, şenlik yapılmıştır⁵⁷.

Gazi Paşa beraberinde ordu müfettişi Fahrettin ve İzzettin paşalarla Gaziantep mebusları Kılıç Ali ve Nuri, Bilecik Mebusu Salih Bey, Riyaset-i Cumhuriyet Başkâtibi Hasan Rıza Bey ve diğer maiyetleri ile akşama doğru Balıkesir'e gelmiştir. Gazi Paşa'nın Balıkesir'e gelişinden önce bazı hazırlıklar da yapılmıştır. Gazi Paşa'nın gelişi, Balıkesir'de bayram havası yaratmıştır. Şehir bir gelin gibi süslenmiş, baştanbaşa bayraklarla donatılmıştır. Peş peşe yapılmış taklar, Balıkesir'in Gazi'ye bağlılığının ifadeleriydi. Gazi'nin geleceği istikamette Edremit Şosesi girişindeki büyük meydanlıkta askeri birlikler teftiş duruşu ile yer almıştır. Komutanlar, subaylar, adliye- maliye mensupları, vilayet müdürü, Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilat heyetlerinin yanı sıra lise, muallim mektebi, kız ve erkek orta mektep ve ilk tedrisata mensup öğrenciler Edremit Şosesi boyunca saflar halinde dizilmiş, Gazi Paşa'nın gelişini beklemişlerdir. Gazi Paşa gelir gelmez askeri birliği teftiş etmiş ve kumandanlara muhtelif emirler vermiştir. Gazi Paşa askeri birlikleri teftiş ettikten sonra, kendisine tahsis edilen vali konağına gelmiştir. Gazi Paşa bir müddet istirahat etmiş, ardından akşam yemeğini hususi olarak vali konağında yemiştir. Gece de hükümet, fırka, erkek orta mektebi, resmi hususi birçok müesseseler Gazi Paşa'nın misafirliklerinin şerefine şehirde ışıklandırma yapmışlardır. Gece Cumhuriyet Halk Fırkası merkez teşkilatının tertibi ile Gazi Paşa'nın şereflerine muazzam bir fener alayı yapılmıştır. Fener alayı şehri dolaşmış, vali konağı önünde Gazi'ye tezahüratta bulunmuştur⁵⁸.

Gazi Paşa bir gece Balıkesir'de kaldıktan sonra 16 Nisan 1934 tarihinde saat altı buçukta Balıkesir- Kütahya yolu ile Ankara'ya hareket etmiştir. Gazi Paşa Balıkesir'den ayrılırken merasim yapılmamasını arzu etmiş ve Balıkesir'den giderken bu konuda memnuniyetlerini belirtmiştir⁵⁹. Gazi Paşa Ankara'ya dönüşünde 16 Nisan 1934 tarihinde saat on sekiz onda Eskişehir'e uğramıştır. Gazi Paşa'nın Eskişehir'de bir müddet kalacağını duyan halk, istasyon meydanını doldurmuştur. Gazi Paşa'yı havada tayyareler selâmlamış, bütün fabrikaların, lokomotiflerin, otomobillerin sirenleri çalmış ve binlerce ağızdan kopan "yaşa gazi" sesleri ufuklara dağılmıştır. Gazi Paşa güler bir yüzle vagonlarından çıkarak halkı selâmlamıştır⁶⁰.

G. Yedinci Ziyaret (24 Haziran 1934- 25 Haziran 1934)

Gazi Paşa Balıkesir'e son olarak 24 Haziran 1934 tarihinde gelmiş ve bu ziyaretinde ona İran Şahı Rıza Pehlevi eşlik etmiştir. Gazi Paşa ile Rıza Pehlevi İzmir şehri tarafından şereflerine verilen ziyafeti müteakip, Balıkesir'e hareket etmiştir. Vaktin geç olmasına rağmen Gazi Paşa ve Rıza Pehlevi istasyonda bulunan mülki- askeri- adli erkân, CHF İdare Heyeti azaları, belediye reisi ve azaları müessesat ve teşekküller mümessilleri ve

56 Akşam, Yıl: 16, S. 5571, 15 Nisan 1934, s. 1.

57 Akşam, Yıl: 16, S. 5571, 15 Nisan 1934, s. 1.

58 Türk Dili, Yıl: 8, S. 4172, 16 Nisan 1934, s. 1.

59 Türk Dili, Yıl: 8, S. 4173, 17 Nisan 1934, s. 1.

60 Akşam, Yıl: 16, S. 5573, 17 Nisan 1934, s. 1.

binlerce halkın candan sevgi ve şükran hisleri ve “yaşa var ol” tezahüratları arasında uğurlanmışlardır⁶¹. Sabah saat iki yirmide İzmir'den ayrılan Gazi Paşa ve Rıza Pehlevi, bütün yol üzerindeki istasyonlarda, gece olmasına rağmen, halkın sevgi dolu tezahürleri arasında karşılanmış ve uğurlanmış ve saat on birde Soma'ya gelmiştir. Burada mülki, askeri erkân ile bir tabur piyade ve mektepliler tarafından karşılanan Gazi Paşa ve Rıza Pehlevi, halkın alkışları arasında istasyon müdüriyetine ait binaya giderek bir müddet istirahat etmişlerdir. Burada küçük mektepli bir kız, gençliğin büyük ülküsünü ve büyüğüne karşı bağlılığını anlatan birkaç parça okumuş ve Gazi Paşa ile Rıza Pehlevi'nin takdir ve iltifatını kazanmıştır. Kısa süren istirahatın ardından, Gazi Paşa ve Rıza Pehlevi şehir civarındaki açık sahada askeri birliği teftiş etmişlerdir. Bundan sonra Rıza Pehlevi'nin arzusu üzerine Gazi Paşa bu birliğe muhtelif talim ve muharebe tatbikatı yaptırmıştır. Tatbikatı yakından takip eden Pehlevi, askerlerimizin gösterdiği muvaffakiyetli hareketlerden dolayı askerleri takdir etmiştir. Tatbikatın sonunda, her bir askeri birlik seri bir şekilde toplanarak Pehlevi ile Gazi Paşa'nın huzurlarından kendi marşlarını söyleyerek geçmiştir⁶².

Bu arada Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, vali, fırka vilayet reisi ve vilayet jandarma kumandanından mürekkep bir heyet 24 Haziran sabahı Gazi Paşa'yı karşılamak için Balıkesir'den Soma'ya hareket etmiştir (Türk Dili, 24 Haziran 1934: 1, 3). Gazi Paşa ve misafirini karşılamak üzere Soma'ya bir heyet giderken, Balıkesir'de de muazzam hazırlıklar yapılmıştır. 21 Haziran 1934'te vilayetçe tespit edilmiş olan program üzerinde de gereken tertibat alınmış, Gazi ve Pehlevi'ye tahsis edilen binalar belirlenmiş ve düzenlenmiştir. Şehir namına Balıkesir Belediyesi tarafından yapılmakta olan ve Gazi'nin misafiri Pehlevi'nin fotoğrafları ile süslenen takın inşaatı 21 Haziran'da tamamlanmıştır. Valilik tarafından görevlendirilmiş komitenin⁶³ hazırladığı karşılama programı şöyledir⁶⁴:

“Merasim kumandanı Muzaffer Paşa Bey'dir. Merasime iştirak edecek askeri birlik, bütün mektepler ve teşekküller merasim kumandanının emrindedir. Şehirde resmî-hususi müesseseler ve binalar tamamen bayraklarla süslenecek ve gece ışıklandırılacaktır. İstasyon içinde ihtiram merasimini yapacak ihtiram taburu ile muzika bandosu krokide gösterilen yerlerini alacaklardır. Karşılama merasimine iştirak edecek erkân-ı hükümet saatinde istasyona gelecekler ve bağlı krokide tespit ve işaret edilen yerde duracaklardır”

Gazi Paşa'nın ve misafirinin gelişleri münasebeti ile günlerden beri yapılmakta olan hazırlıklar 23 Haziran 1934'te tamamlanmıştır. Balıkesir adeta çiçek buketi gibi renkli ve ahenkli bir şekilde süslenmiştir. Her taraf bayraklarla donatılmıştır⁶⁵.

Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Pehlevi'yi taşıyan tren, halkın tezahüratı ve yirmi bir pare top atışının arasında saat on üçte Soma'dan ayrılmış, Balıkesir'e doğru yoluna devam etmiştir⁶⁶. Yapılan programa göre; Gazi Mustafa Kemal Paşa, Rıza Pehlevi, Başvekil İsmet Paşa, İran Hariciye Veziri, Türkiye Hariciye Vekili, Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtibi Recep Bey'in 24 Haziran 1934 tarihinde saat on altı sularında Balıkesir'de olmaları beklenmiştir. Gazi Paşa ve Rıza Pehlevi Balıkesir'e gelişleriyle bütün halk tarafından candan bir tezahüratla karşılanmışlardır. Gazi'yi istasyonda yirmi binden fazla halk karşılamıştır⁶⁷. Gazi Paşa planlanandan bir saat sonra Balıkesir'e gelmiştir. Saat on yedide tren durur durmaz, Gazi Paşa ile Pehlevi İran ve Türk milli marşları arasında trenden inerek, kendilerini selamlayan sivil ve askeri erkâna iltifatta bulunmuşlar ve resmi ihtiramı

61 Akşam, Yıl: 16, S. 5641, 24 Haziran 1934, s. 1; Yıl: 16, S. 5642, 25 Haziran 1934, s. 2.

62 Cumhuriyet, Yıl: 11, S. 3641, 26 Haziran 1934, s. 1, 6.

63 Akşam, Yıl: 16, S. 5641, 24 Haziran 1934, s. 2.

64 Türk Dili, Yıl: 9, Sayı: 4236, 22 Haziran 1934, s. 1.

65 Türk Dili, Yıl: 9, Sayı: 4237, 24 Haziran 1934, s. 1, 3.

66 Cumhuriyet, Yıl: 11, S. 3641, 26 Haziran 1934, s. 1, 6.

67 Akşam, Yıl: 16, S. 5642, 25 Haziran 1934, s. 1-2.

yerine getiren piyade taburunu selamlamışlardır⁶⁸. Bu sırada kaleden⁶⁹ yirmi bir pare top atışı yapılmıştır⁷⁰.

Rıza Pehlevi ve Atatürk'ün bu seyahatleri sadece Türk kamuoyunu değil, İran kamuoyunu da etkilemiştir. İran gazeteleri, Rıza Pehlevi'nin seyahatlerine dair uzun ve hararetle makaleler neşretmiştir. "İran" ve "İtlâat" isimindeki gazetelerde "iki milletin tarihteki timsali olan 'Hurşid' ile 'Ay' bugün artık birbirine sıkı bir surette bağlanmışlardır. Gerek İranlıların ve gerek Türklerin ruhları, düşünceleri ve duygulan birbirinin ayındır" ifadeleri geçmiştir⁷¹. Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti ve Atatürk ile olan gezisi İran basınında iki devletin ilişkilerinin sarsılmaz bir şekilde kökleştiği değerlendirilmesini, Türk basını da desteklemiştir. 26 Haziran 1934 tarihli Akşam Gazetesi Türk- İran dostluğunun pekiştiği fikrini şu satırlar ile nakletmiştir⁷²:

"On altı günden beri Türk milletinin misafir-i hası olan Şehinşah Hz, memleketimizin her tarafında ve her adım başında karşılaştığı hararetle tezahürlerden Türk- İran dostluğunun, Türk milletinin kalbinde ve ruhunda ne kadar derin bir surette kökleşmiş bulunduğunu görmüşlerdir. Türk ve İran milletleri, gerek coğrafi vaziyetleri ve gerek siyasî ve iktisadî menfaatleri itibari ile dost yaşamağa ve medeniyet ve terakki savaşında el ele vermeğe mecburdurlar. Devletlerin dostluğunu doğuran ve kuvvetlendiren en büyük amil, menfaatlerdeki birliktir. Türk ve İran milletlerinin siyasî, iktisadi ve her sahadaki menfaatlerinde ise bu birlik vardır. Bu menfaat birliğine asırlardan ben yana yaşamış olan Türk, İran milletleri arasındaki kardeşlik bu alanda inzimam edince, bu dostluğun nasıl sarsılmaz bir kuvvet bağı teşkil ettiği derhal anlaşılır. Aradaki samimî dostluğun, iki millet ve memlekete temin edeceği büyük menfaatlerden başka, diğer büyük bir faydası da şark dünyasının bu köşesinde, Cumhuriyet Türkiye'sinin doğduğu günden beri, sağlamağa çalıştığı sulh binasının temellerini daha ziyade takviye etmek olacaktır. Şehinşah Hz.'nin Türkiye'yi ziyaretleri, Türk- İran dostluğunun, Türk- İran teşrik-i mesaisinin azamî kuvvet ve inkişafının vücuduna parlak bir delil teşkil eder. Halaskar Gazi ile beraber şarkın tarihinde büyük bir dönüm noktasını teşkil eden bu dostluğun temellerini atan Şehinşah Hz.'ni hürmetle selâmlar ve hoş geldiniz deriz."

Basında Türk ve İran kamuoyunun birbirine hiç olmadığı kadar yakınlaştığı değerlendirilmeleri yer alırken, gerçekten de bu dönemde Rıza Pehlevi ile Gazi Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan telgraf teatilerinde⁷³ ve aralarında geçen birebir konuşmalarında da bu yakınlaşmanın izleri görülmektedir⁷⁴. Öyle ki Rıza Pehlevi'ye yerel yöneticiler de büyük ilgi göstermiştir. Balıkesir Belediye Başkanı tarafından da Pehlevi bu şekilde karşılanmıştır.

Balıkesir Belediye Reisi, istasyonun dış kapısında Pehlevi'ye ziyaretinden dolayı Balıkesir halkının duyduğu sevinci arz etmiş ve küçük bir mektepli kız duyduğu temiz hisleri ifade eylemiştir. Kız çocuğu iki büyük inkılapçı şefin huzurunda heyecana kapılmış ve tasarladığı sözleri bitiremeyeceği anlaşılınca da Gazi Paşa devreye girip "müteheyyiç oldum şehinşah hazretleri deyiniz çocuğum bu kâfidir." demiştir. Böylece kız nutkunu bu sözlerle bitirmiştir. Rıza Pehlevi ise "çok memnun oldum küçük yavrum" demiş ve çocuğun saçlarını okşamıştır. Burada mektepliler, Gazi Paşa ve Pehlevi'ye Türk ve İran milli renkleri ile bezenmiş birer buket takdim etmişlerdir. Ardından fırka kumandanı bütün birliği ile Rıza Pehlevi iradelerine muntazır bulunduğunu arz etmiştir. İstasyon dışında toplanmış

68 Cumhuriyet, Yıl: 11, S. 3641, 26 Haziran 1934, s. 1, 6; Türk Dili, Yıl: 9, Sayı. 4237, 24 Haziran 1934, s. 1, 3.

69 Mehmet Akif Tural, "Atatürk'ün Yurt Gezileri, Büyük Nutuk Adlı Eseri ve Hayattan Ayrılışı", s. 386.

70 Akşam, Yıl: 16, S. 5642, 25 Haziran 1934, s. 1- 2.

71 Akşam, Yıl: 16, S. 5641, 24 Haziran 1934, s. 2.

72 Akşam, Yıl. 16, S. 5643, 26 Haziran 1934, s. 1- 2.

73 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri(Bugünkü Dille), s. 636, 639;

74 Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulusi Turgut, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 569- 570.

olan halkın “yaşa, var ol” tezahüratları ve sürekli alkışları arasında otomobile binen Rıza Pehlevi ve Gazi Paşa, yol boyunca yer almış olan askeri birlikleri teftiş etmişler ve bunu izcilerle bütün mekteplilerin katıldığı geçit töreni takip etmiştir. Geçit töreni vali konağının önünden geçen şose üzerinde olmuş ve Gazi Paşa ve Pehlevi geçit törenini Vali Konağı'nın balkonundan takip etmiştir⁷⁵.

Geçit törenini müteakip Gazi Paşa ve Rıza Pehlevi bir müddet istirahat etmiş⁷⁶, ardından Halkevini ve Necatibey Muallim Mektebi'ni ziyaret etmiştir. Rıza Pehlevi bu mektebin muhtelif laboratuvarlarını, dershanelerini ve her türlü modern tesislerini teftiş etmiştir. Pehlevi ve Gazi Paşa talebelerin alkışları arasında mektepten çıktıktan ve şehir içinde dolaştıktan sonra ikametleri için hazırlanan Vali Konağı'na dönmüşlerdir⁷⁷. Gazi ve Pehlevi akşam yemeğini özel surette yemişlerdir. Gazi Paşa ve Rıza Pehlevi'nin 24 Haziran gecesini Balıkesir'de geçirmeleri planlanmıştı⁷⁸. Bu doğrultuda 24 Haziran gecesini Rıza Pehlevi vali konağında, Gazi ise özel vagonunda geçirmiştir⁷⁹.

Geceyi Balıkesir'de geçiren Gazi Mustafa Kemal Paşa, Şah Rıza Pehlevi ve refakatlerindeki 25 Haziran günü Balıkesir Çanakkale Şosesi üzerinde Kirazlı mevkiinde öğle yemeği yemişler ve o tarafta askerlerin yaptığı tatbikatı tetkik etmişlerdir. Gazi ve beraberindeki buradan hareketle saat on beş kırk beşte Çanakkale'ye varmıştır. Şehrin girişinde kadın erkek bütün halk tarafından “yaşa, var ol” sloganları ve candan alkışlarla karşılanmışlardır. Gazi Paşa ile misafiri Pehlevi açık bir otomobilde iken kendilerine şehir namına buketler takdim edilmiştir. Gazi Paşa jandarma, mektepler ve iki kilometre uzunluğundaki bir sahayı dolduran halk arasından çok yavaş bir yürüyüşle ve halka iltifat ederek geçmiştir⁸⁰. Gazi'yi karşılama töreni çok iyi organize edilmiştir. Kale'den toplar atılmıştır. Gazi askeri birlikleri denetledikten sonra Rıza Pehlevi ile Erenköy'e gelmiştir. Gazi Paşa burada Pehlevi'ye Çanakkale Savaşları hakkında bilgi vermiştir⁸¹.

Gazi Paşa ve Pehlevi iskeleye yanaşan Gülcemal Vapuru vasıtası ile saat on dokuz on beşte limandan İstanbul'a gitmek üzere hareket etmiştir. Gülcemal Vapuru'na Adatepe ve Kocatepe torpidoları refakatte bulunmuştur⁸². Gazi Paşa ve Rıza Pehlevi'nin İstanbul yönünde yola çıktıklarında İstanbul'da karşılama için yapılan hazırlıklar bitmek üzereydi. Bu doğrultuda İstanbul'un her tarafı süslenmiş, Sarayburnu'nda Gazi Paşa ile Pehlevi'nin karaya ayak basacakları yere halılar serilmiştir⁸³.

Gazi Paşa Balıkesir'e bir daha gelmemiş olsa da 24 Haziran 1938 tarihinde Balıkesir'in Erdek İlçesi'ne gelmiş, yatı Erdek kıyısında demirlemiştir. Bu sırada hasta olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, kendini ziyaret eden Balıkesir heyetine “Balıkesirli vatandaşlarıma selam ve sevgilerimi iletiniz” demiştir⁸⁴.

Sonuç

Gazi Mustafa Kemal Paşa Balıkesir'i yedi defa ziyaret etmiştir. 1938 yılında Savarona Yatı'nın Erdek kıyısında demirlemesi de Balıkesir ziyareti olarak değerlendirilirse Gazi Paşa'nın Balıkesir'i sekiz defa şerefliendirdiği söylenebilir. Gazi Paşa'nın Balıkesir'e her gelişinin ayrı bir önemi vardır. Gazi 1923'teki Balıkesir'i ilk ziyareti öncesinde Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir siyasi partiye dönüştürülmesi gerekliliğini görmüş,

75 Cumhuriyet, Yıl: 11, S. 3641, 26 Haziran 1934, s. 1, 6; Türk Dili, Yıl: 9, Sayı: 4237, 24 Haziran 1934, s. 1, 3.

76 Türk Dili, Yıl: 9, Sayı: 4237, 24 Haziran 1934, s. 1, 3.

77 Cumhuriyet, Yıl: 11, S. 3641, 26 Haziran 1934, s. 1, 6.

78 Türk Dili, Yıl: 9, Sayı: 4237, 24 Haziran 1934, s. 1, 3.

79 Akşam, Yıl: 16, S. 5642, 25 Haziran 1934, s. 1- 2.

80 Akşam, Yıl: 16, S. 5643, 26 Haziran 1934, s. 1- 2.

81 Önder, a.g.e., s. 107.

82 Akşam, Yıl: 16, S. 5643, 26 Haziran 1934, s. 1- 2.

83 Akşam, Yıl: 16, S. 5643, 26 Haziran 1934, s. 1- 2.

84 Önder, a.g.e., s. 70.

bunun yanında elde edilen zaferden sonra eğitim faaliyetlerini sıklaştıran orduyu teftiş etmek istemiştir. Bu doğrultuda 1923'te Batı Anadolu gezisine çıkmıştır. Gazi Paşa bu gezi kapsamında Balıkesir'e gelmiş ve Zağnos Paşa Camisi'nde halka seslenmiştir. Gazi Paşa burada hutbenin gerçek anlamını açıklamış ve halkın merak ettiği konularda halkı aydınlatmıştır. Gazi Paşa Balıkesir'e ikinci ziyaretini 8 Ekim 1925'te yapmıştır. Gazi Paşa bu ziyaretinde kılık kıyafet devrimi alanındaki fikirlerini açıklamış ve Türk milletinin sadece görüntü olarak değil, her alanda ilerleyeceği öngörüsünü paylaşmıştır. Gazi Paşa'nın üçüncü Balıkesir ziyareti 13 Haziran 1926'da gerçekleşmiştir. Gazi Paşa ülkenin iktisadi ve diğer sorunlarını tespit etmek için 1931 yılında yeni bir geziye çıkmış ve bu gezi kapsamında 7 Şubat 1931'de Balıkesir'e gelmiştir. Gazi'nin bu ziyareti öncesinde Menemen Olayı vukua bulmuş ve Kubilay şehit edilmiştir. Gazi Paşa Balıkesir ziyaretinde din kisvesi altına saklanmış odakların ülkeye her zaman zarar verebileceği hususunda halkı uyarmıştır. Gazi Paşa Balıkesir'e beşinci ziyaretini 21 Ocak 1933'te gerçekleştirmiştir. Gazi bu ziyaretinde Balıkesir'in tarımı, ekonomisi ve kültürel işleriyle ilgilenmiştir. Gazi Paşa Balıkesir'e altıncı defa 21 Ocak 1934'te ve yedinci defa 24 Haziran 1934'te gelmiştir. Gazi Paşa'nın son ziyaretinde kendisine İran Şahı Rıza Pehlevi de eşlik etmiştir. Gazi Paşa'nın Rıza Pehlevi ile Anadolu'ya seyahate çıkmış olması, Türkiye- İran ilişkileri açısından oldukça olumlu etki yaratmıştır. Gazi Paşa sekizinci defa Balıkesir'e olmasa da Erdek'e gelmiştir. Atatürk'ün içinde bulunduğu Savarona Yatı 24 Haziran 1938'de Erdek kıyısına demirlemiştir. Gazi Paşa huzuruna gelen heyet vasıtası ile Balıkesir halkına selam ve sevgilerini göndermiştir. Atatürk'ün bu ziyaretleri ve burada halk ile temasları, toplumsal dönüşümler için mutlaka halkın onayının alınması gerektiğinin en güzel örneğidir.

KAYNAKÇA

A. Kitaplar ve Makaleler

- Akkor, M. (2012). *"Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası"*, History Studies, Volume 4/1, s. 15- 28.
- Atatürk, K. (2006). *Nutuk 1919- 1927*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Ekim 2017). Derleyen: Hulusi Turgut, XX. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, (2006). Yay Haz. Ali Sevim ve Diğerleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri(Bugünkü Dille)*, (2006). Yay. Haz. İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Ali Sevim, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Aydemir, Ş. S. (1999). *Tek Adam: Mustafa Kemal 1922- 1938*, C. 3, 16. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Çanak, E. (Mart 2016). *"Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi"*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, S. 23, s. 128-178.
- Çelebi, M. (Mart 1998). *"Atatürk'ün Manisa'yı Ziyaretleri"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 14, S.40, s.133-145.
- Duymaz, A. (2017). *"Meşruiyet Kaygısı Çerçevesinde Atatürk'ün Balıkesir 'Hutbe'sine Bir Bakış"*, Hutbe Kitabı, Edit: E. G. Naskali, Kitapevi Yayınları, İstanbul, s. 311- 330.
- Gül, M. (Aralık 2006). *"Atatürk'ün Yurt Gezileri'nin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü"*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.VIII, S. 3, s. 51- 72.
- Kılıç, S. (1997). *"Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi Ve Karşılama Törenleri"*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 8, 1997, s. 187-201.
- Kodal, T. (Mart 2003). *"Mustafa Kemal Atatürk'ün Denizli Ziyaretleri"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 19, S. 55, s. 147- 161.

- Önder, M. (1975). *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Tisa Matbaacılık Sanayii, Ankara.
- Tural, M. A. (2006). *“Mustafa Kemal'in Batı Anadolu Gezisi”*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 395- 406.
- Tural, M. A. (2006). *“Atatürk'ün Yurt Gezileri, Büyük Nutuk Adlı Eseri ve Hayattan Ayrılışı”*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 371- 407.
- Yurt Ansiklopedisi, (1982). *“Cumhuriyet Sonrası Önemli Olaylar”*, C. 2, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, s. 1136- 1139.

B. Süreli Yayınlar

- Akşam, (22 Kanuni Sani 1933). *“Balıkesir'de Büyük Tezahürat: Gazi Hz. Balıkesir'de Kültür Köyü Hakkında Uzun Tetkikatta Bulundular”*, Yıl. 15, S. 5133, s. 1.
- Akşam, (24 Haziran 1934). *“Balıkesir'de Hazırlık; Gazi ve Şehinşah Hz. Balıkesir Yolunda; İran Gazetelerinin Makaleleri”*, Yıl. 16, S. 5641, s. 1.
- Akşam, (17 Nisan 1934). *“Gazi Hz. Ankara'ya Avdet Ettiler”*, Yıl: 16, S. 5573, s. 2.
- Akşam, (16 Nisan 1934). *“Gazi Hz. Balıkesir'e Vasıl Oldular: Şehir Donandı, Halk Şenlik Yapıyor”*, Yıl: 16, S. 5572, s. 2.
- Akşam, (21 Kanuni Sani 1933). *“Gazi Hazretleri Bursa'dan Hareket Etti, Gemlik ve Bandırma Yolu ile Balıkesir'e Vasıl Oldu, Hararetle Karşılandı”*, Yıl. 15, S. 5132, s. 1.
- Akşam, (15 Nisan 1934). *“Gazi Hz. Çanakkale'yi ve Bazı Kıtaları Teftiş Etti”* Yıl: 16, S. 5571, s. 1.
- Akşam, (22 Kanuni Sani 1933). *“Gazi Hz. Dün Balıkesir'den Kütahya'ya Hareket Ettiler: Balıkesir'de Mektepleri Ziyaret Ettiler, Halkevindeki Müsamerede Bulundular”*, Yıl. 15, S. 5134, s. 1.
- Akşam, (25 Haziran 1934). *“Gazi Hz. ve Aziz Misafirimiz Balıkesir'e Vasıl Oldular: İki Devlet Reisi Büyük Tezahüratla Karşılandı, Şehir Sevinç İçindedir”*, Yıl. 16, S. 5642, s. 1- 2.
- Akşam, (26 Haziran 1934). *“Hoş Geldiniz Şehinşah Hz. Büyük Misafirimiz: Dost Ve Kardeş İran'ın Büyük Hükümdarı Bugün Öğleden Sonra Halâskâr Gazimizin Refakatinde İstanbul'a Şeref Vereceklerdir”*, Yıl. 16, S. 5643, s. 1- 2.
- Cumhuriyet, (25 Haziran 1934). *“Gazi Haz. İle Şehinşah Hz. Dün Balıkesir'i Şereflelendirdiler: Şehinşah İzmir'de Gazi Hz.'nin Validelerinin Mezarına Çelenk Koydular”*, Yıl: 11, S. 3640, s. 1, 6.
- Hâkimiyet-i Milliye, (7 Şubat 1923: 1). *“Büyük Kumandan Askerinden Fevkalade Memnun: Gazi Paşa Hazretleri Akhisar'da Fevkalade Tezahürat ile Karşılandı ve Bütün Halkı Kendi Fikrinde Buldu”*, Yıl: 4, S. 723, s. 1.s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye, (8 Teşrin Evvel 1925: 1). *“Gazi Paşa Hazretlerinin Seyahatleri”*, Yıl: 5, S. 1548, s. 1.
- Hâkimiyeti Milliye (14 Haziran 1926). *“Reisicumhur Hazretlerimizin Bandırma'ya Muvasalatı”*, Yıl: 6, S. 1774, s. 1.
- Hâkimiyeti Milliye, (15 Haziran 1926). *“Reisicumhurumuz Bandırma'dan Balıkesir'e Hareket Buyurdular: Reisicumhur Hazretleri Dünkü Günü Bandırma'da Geçirmiştir, Büyük Gazimizi İstikbal İçin Balıkesir'den Gelen Birçok Heyetler İntizar Etmektedirler”*, Yıl: 6, S. 1775, s. 1.
- Hâkimiyeti Milliye, (11 Teşrin Evvel 1925). *“Reis-i Cumhur Hazretlerinin Seyahatleri: Gazi Hazretleri İzmir'e Teşrif Eylemektedir. Bütün Seyahat Yolu Üzerinde Halk Tarafından Pâyânsız Bir Muhabbet ve Samimi Tezahüratla Karşılanmaktadır”*, Yıl: 5, S. 1549, s. 1.
- Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), (2 Şubat 1931). *“Günün Meseleleri ve Gazi'nin Seyahati”*, Milliyet, Yıl: 5, S. 1790, s. 1.

Türk Dili, (7 Şubat 1931). *“Balıkesir Halkının Sevincinde Payan Yok: Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri Dün Akşam Saat Yirmi İki'de İzmir'den Hareket Buyurmuşlardır”*, Yıl: 5, Sayı 1437. s. 1.

Türk Dili, (24 Haziran 1934). *“Balıkesir Bugün En Sevinçli Gününü Yaşıyor”*, Yıl: 9, Sayı. 4237, s. 1, 3.

Türk Dili, (16 Nisan 1934: 1). *“Balıkesir Dün Eşsiz Bir Bayram Günü Yaşadı: Gazi Hazretleri Dün Balıkesir'i Mesut Ve Bahtiyar Ettiler”*, Yıl: 8, S. 4172, s. 1.

Türk Dili, (13 Şubat 1931). *“Büyük Halaskarımız Şehrimizde İken”*, Yıl: 5, Sayı. 1438, s. 1.

Türk Dili, (22 Haziran 1934). *“Büyük ve Sevinçli Güne Hazırlık”*, Yıl: 9, Sayı. 4236, s. 1.

Türk Dili, (17 Nisan 1934: 1). *“Gazi Hazretleri Dün Sabah Saat 6,5'da Şehrimizden Müfarekat Buyurdular”*, Yıl: 8, S. 4173, s. 1.

Türk Dili, (23 İkinci Kanun 1933). *“Gazi Hazretleri Gece Saat 1. 40'da Kütahya'ya Hareket Buyurdular”*, Yıl: 7, Sayı. 2025, s. 1- 2.

C. Dijital Kaynaklar

<http://www.balikesirkulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.02.2019)

SIHHİYE VE MUAVENET-İ İÇTİMAİYE VEKÂLETİ'NİN KURULUŞU VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ (1920-1930)

THE ESTABLISHMENT OF THE MINISTRY OF HEALTH AND SOCIAL
WELFARE, AND ITS ACTIVITIES DURING THE EARLY REPUBLICAN
PERIOD (1920-1930)

Süleyman TEKİR*

Geliş Tarihi/Received: 01.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 16.05.2019

TEKİR, Süleyman, (2019), "Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1301-1326.

Öz

1912-1918 yılları arasında devam eden savaşlar Anadolu'ya felaketi getirdi. Takip eden yıllardan 1922'ye kadar ise Anadolu düşman işgalinde kaldı. Bulaşıcı ve salgın hastalıklar tüm ülkeye yayılmış durumdaydı. 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte Anadolu'da sağlık alanında ilk adımlar atıldı. TBMM bir yandan düşman kuvvetleriyle mücadele ederken diğer taraftan halk sağlığının korunması için politikalar üretmekten geri durmadı. 3 numaralı kanun ile Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti kuruldu. İstanbul Hükümeti'nin İstanbul'dan ilaç ve diğer sağlık malzemelerinin gönderilmesini engellemesine rağmen zafere kadar, olağanüstü bir gayretle sağlık alanında adımlar atıldı. Cumhuriyet'in ilânını takip eden süreçte düşman işgali sona eren İstanbul'daki sağlık kuruluşlarından faydalanma imkânı doğdu. 1924'te sağlık politikasına göre öncelikli olarak yapılması gerekenler belirlendi. Salgın hastalıklarla mücadele, yeni hastanelerin açılması, doktor yetiştirilmesi, halkın bilinçlendirilmesi ve kanuni düzenlenmelerin yapılması öncelikli konular arasında yer aldı. Bu çalışmada Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin kuruluş süreci ve erken Cumhuriyet döneminde yaptığı faaliyetler ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Bakanlığı, Salgın hastalıklar, Hastaneler, Sağlık politikaları

Abstract

The wars that continued between the years of 1912 and 1918 caused a great trouble for Anatolia. From then to 1922, Anatolia remained under enemy occupation. Infectious diseases and epidemics had spread across the country. With the opening of the Grand National Assembly of Turkey, the first steps in the field of health were taken in Anatolia. The GNAT struggled against enemy forces, on the one hand, and produced policies for protecting public health, on the other hand. The Ministry of Health and Social Welfare was established pursuant to the Law No. 3. Although the Istanbul Government prevented medicine and other medical materials from being sent from Istanbul, steps were taken in the field of health with an extraordinary endeavour until victory. In the period that followed the proclamation of the Republic, it became possible to benefit from the health institutions in Istanbul upon the end of occupation. Primary activities required to be carried out were determined according to the health policy that was established in 1924. These included struggle against epidemics, opening of new hospitals, education of physicians, raising public awareness, and

*Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, stekir@sinop.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-5862-2548).

making legal regulations. The present study addressed the establishment process of the Ministry of Health and Social Welfare, and the activities it carried out in the early Republican period.

Keywords: *Ministry of Health, Epidemics, Hospitals, Health policies*

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı tıp tarihi açısından büyük bir kırılma noktası oldu. Savaş öncesi dönemde tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de salgın ve bulaşıcı hastalıklar ile ilgili bilgi birikimi oldukça sınırlıydı. Savaş yıllarında birçok hastalıkla denemeyanılma yoluyla mücadele edilmeye çalışıldı. Hastalıkların yaygın bir hale gelmesinin başlıca nedenleri arasında hijyen koşullarının tam manasıyla sağlanamaması geliyordu. Cepheden sivile, sivilden ise cepheye geçişlerde gerekli arındırmalar yapılamadığı için hastalıkların yayılmasının önüne geçilemedi. Sivil halka hizmet veren doktorların büyük kısmının silah altına alınması, halk sağlığında bozulmalara neden olan yegâne etmen oldu. Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan yapılan göçlerle hastalıklar farklı bölgelere taşındı ve Anadolu'nun sıhhi yapısı bozuldu. Farklı cephelerde mevsime bağlı olarak değişik hastalıklar görüldü. Hekimlerin insanüstü gayretleri neticesinde hastalıkların önüne geçildi ve 1918'de savaş resmen sona erdi. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenilgiyle ayrılmasının ardından bir kamu düzeninden söz etmek mümkün değildi. 1918'den sonra Anadolu'nun sıhhi yapısı giderek bozuldu. Sıtma ve frengi ilk etapta göze çarpan yaygın hastalıklardı.¹ Modern tıbbın gerektiği asıl mücadele ancak 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla mümkün olacaktı.

1. Vekâlet'in Kuruluşu ve Millî Mücadele Yıllarındaki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin teşkilat mekanizması içerisinde sağlık işlerinin yürütülmesi için bir nezaretten söz etmek mümkün değildi. Doğrudan bir Sıhhiye Nezareti olmadığı gibi bu görevi yapan birim Dahiliye Nezareti bünyesinde faaliyet gösteriyordu. TBMM'de yeni vekâletler kurulurken bu durum büyük tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Osmanlı idaresinde sağlık üzerine nezaret düzeyinde bir oluşumun olup olmadığına yanı sıra *ıçtimai muavenet* söz dizimi ile ilk defa karşılaşıldığına yönelik tepkiler oluştu. Vekiller tarafından kullanılan "bizde böyle bir nezaret yoktur" söylemi yeni meclis üyelerinin kendilerini Meclis-i Mebusan'ın parçası olarak görmelerinden ileri geliyordu. İstanbul'da aynı isimli bir nezaretin olmayışı Ankara'da da olmayacak şekilde telakki edilmişti. Osmanlı Devleti'nde sağlık işleri önce Hariciye daha sonra ise Dahiliye nezaretlerine bağlı olarak faaliyet göstermişti. Bu durum Osmanlı yönetim biçiminde sağlık kuruluşlarının ikinci derece bir devlet örgütü muamelesi gördüğünün önemli bir göstergesidir. Fakat olağanüstü yetkilere haiz olarak kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi farklılığını ortaya koyabilmek için ihdas ettiği kurumların isimlerinin dahi benzer olmaması ve halk hakimiyetini vurgulamak için kendine özgü bir isimlendirme yoluna gitti. Anadolu'da düşman işgalinden sonra devlet eliyle yapılması beklenen iş, sıhhi koşulların düzeltilmesine yönelik atılacak adımlardı. Uzun savaş yılları, ülkenin sıhhi yapısında büyük bozulmalara neden olmuştu. Kurulacak Vekâlet, tek çatı altında iki farklı amacı bünyesinde barındıracak şekilde düşünülmüştü. TBMM Hükümeti bu Vekâlet ile hem sağlık hem de *ıçtimai muavenet* (sosyal yardım) meselelerinde çözüm üretecekti. *ıçtimai muavenet*, Anadolu'ya savaş yıllarından miras kalan yetimler meselesinin çözümü için hayati öneme sahipti. Savaş yıllarında anne ve babalarını kaybeden kimsesiz çocuklar Anadolu'nun her köşesinde sokakları dolduruyordu. Camilerin çoğunluğunda kimsesiz çocuklar, muhacir denilerek koruma altına alınmıştı. Kimsesiz çocuklar meselesi artık bir Anadolu gerçeğine evrilmişti. Bu çocuklara Dahiliye Nezareti tarafından yardım yapılıyordu. TBMM kuruluşunun ilk günlerinden itibaren

1 Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'nun sıhhi yapısı ile ilgili genel bilgi için bkz. Tefvik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, İstanbul, 1941; Kemal Özbay, *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneleri*, İstanbul, 1976.; Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara, 2010.

Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)

dönüşümü başlattı. Başta kimsesiz çocuklar olmak üzere devletin sosyal yönünü sağlamak amacıyla yapılacak yardımların bir bakanlık bünyesinde toplanması için yeni kurulacak bakanlığa Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) adı verilmesi uygun görülmüştü. Fakat yapılan görüşme sırasında meclisin kurucu değil devam meclisi olduğunu iddia eden bazı vekiller İstanbul'daki uygulamanın korunması noktasında ısrar ettiler.² 3 numaralı *Büyük Millet Meclisi İcrâ Vekillerinin Sûret-i İntihâbına Dâir Kanun* ile Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti resmen kuruldu. Kanun ile kurulan on vekâlet şu şekilde isimlendirilmiştir: “Şeriye ve Evkaf, *Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye, İktisat (ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maadin), Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rûsumat ve Defteri Hakani, Nafia, Dahiliye (Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Millîye, Hariciye ve Erkânî Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.*”³

TBMM'de 4 Mayıs 1920 tarihinde yapılan seçim ile I. İcra Vekilleri Heyeti kuruldu. Buna göre İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilliğine ise 127 oy ile Dr. Adnan Bey (Adıvar) seçildiler.⁴ Hükümet programında sağlık ve yardım çalışmalarında mali yapının uygun olduğu ölçülerde faaliyet gösterileceği bildirildi. Sıhî araç ve gereçlerin temininde sıkıntı yaşanmaması için ithalat yolu açık bırakıldı. Elde bulunan aletler ile ecza malzemesinin israf edilmeden kullanılmasının gerekliliği vurgulandı.⁵ İlk Bakanlar Kurulu toplantısının ardından faaliyetlerine başlayan Dr. Adnan Bey, 11 Mayıs tarihinden itibaren emrine verilen bir küçük sıhhiye memuru ile birlikte Ankara Vilayet Konağı'nın bir odasında çalışmaya başladı. En büyük sorun yapılacak işlere nerede başlanacağına yönelikti. TBMM Hükümeti'nin kontrolü altındaki şehirlerde bulunan doktor, sıhhiye memuru, hastane ve sağlık ocaklarının durumuyla ilgili elde hiçbir kayıt bulunmuyordu. Öncelikli olarak görevde olan hekimlerin isimleri şehirlere gönderilen telgraflar aracılığıyla öğrenilerek kayıt altına alındı. Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan bütün sağlık mevzuatı ve kanunlar temin edildi. Mevzuatın mevcut ihtiyaca cevap vermesi mümkün gözükmediği için yeni bir usul ve kadro oluşturuldu. Sihhiye Vekâleti'nin ilk bütçesi ile birlikte merkezdeki idari yapı şekillendirildi. Buna göre Hıfzıssıhha Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemî kuruldu. Taşra örgütü ise aynen muhafaza edildi. Muhafaza edilen yapılar şunlardı: Sağlık Müdürlükleri, Hükümet, Belediye ve Karantina Tabiplikleri ile Küçük Sihhiye Memurları. Teftiş kadroları üçe çıkartılırken Meclis-i Âli-i Sıhî kaldırıldı. Ayrıca Kuduz Tedavi Müessesesi, Aşhane ve Bakteriyolojihane kuruldu.⁶

İstanbul Hükümeti'nin Haziran 1920'de aldığı karar gereğince Anadolu'ya her nevi serum ve ilacın gönderilmesi yasaklanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın en şiddetli devam ettiği zamanlarında dahi muharip ülkeler devletlerarası hukuk ilkelerinin tamamına riayet etmemelerine rağmen salgın hastalıklarla mücadelede birbirlerine yardım etmekten geri durmamışlardı. İstanbul hükümeti bu şekilde hem savaş hukuku hem de insanlık adına utanç verici bir adım atmıştı. Anadolu hareketinin salgın hastalıklarla mücadelesini engelleyerek mücadele gücü kırılmak isteniyordu. İstanbul Hükümeti'ne Ankara'dan yükselen tepkilerde İngilizlerin hatta Yunanlıların dahi bu yollara tevessül etmeyecekleri vurgulanıyordu. Damat Ferit Hükümeti, Anadolu Türklüğüne İngiltere ve Yunanistan'dan daha büyük düşmanlık besliyordu. İstanbul'da bulunan hükümet, masrafları kısmak ve bütçeyi rahatlatmak adına Bahriye ve Harbiye Nezaretlerine bağlı hastaneleri lağvediyordu. Bu hastanelere müracaat edenler ancak ücretlerini ödedikleri takdirde sağlık hizmeti alabileceklerdi. Hükümet bu adımıyla bütçesine yardımcı olmaktan ziyade TBMM Hükümeti'ne karşı inzibat gücü toplayacak kaynak yaratmaya

2 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Mayıs 1336, D.1., C.1., s. 164-168.

3 Ceride-i Resmîye, 7 Şubat 1337, No:1.

4 TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Mayıs 1336, D.1., C.1., s. 200.

5 TBMM Zabıt Ceridesi, 9 Mayıs 1336, D.1., C.1., s. 241.

6 Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, ss. 31-32.

çalışıyordu.⁷ İstanbul Hükümeti tarafından Anadolu'nun sıhhi durumunu kökünden sarsacak tedbirler caiz ve mubah görülüyordu. Hakimiyet-i Milliye'de karşı karşıya kalınan durum şu şekilde eleştiriyordu: “*Harplerde hudutları kapadığı halde beynelmilel sıhhiye heyetleri daima onları açık bulurlar. En kanlı muharebelerde bile Hilal ve Salib-i Ahmer Heyetleri muharip taraflarca muhterem tutulmuş ve kendilerine en müsait şerait dahilinde muamele edilmiştir.*” İstanbul'dan çıkanların üzerlerinde silah ve bombalardan ziyade ilaç aranılıyordu. Üzerlerinde sülfato dahi bulunsa hemen el konuluyordu. “Hilal-i Ahmer Cemiyeti Anadolu'ya yardım ediyor” bahanesiyle kurumu kontrol edebilmek için Bahriye Nazırı Kara Said Paşa bu iş ile görevlendirildi. Paşanın izin vermediği hiçbir faaliyet gerçekleştirilemiyordu. Bu suretle kardeş yarası sarmaya memur olan Hilal-i Ahmer, Anadolu'ya ne sağlık teşkilatı ne de ilaç gönderebiliyordu.⁸

İşgaller, ulaşım ve maddi imkansızlıklar şeklinde sıralanabilecek olumsuzluklar bir arada düşünüldüğünde sağlık ve yardım alanında savaş yıllarında Ankara'da faaliyet gösteren Vekâlet'in çalışması oldukça zordu. Devletin tüm organlarında olduğu gibi sağlık teşkilatı da yeniden kuruluyordu. Vekâlet kurulduğu zaman ilk etapta lazım olan hekim sayısı 290'dı. Elde ise yalnızca 180 hekim bulunuyordu. Zaman içerisinde Millî Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya gelen hekimler ile birlikte sayı artmaya başladı. Hekim sayısının azlığından sonra karşılaşılan en ciddi mesele sağlık müesseselerinin olmamasıydı. Bu müesseselerin tamamına yakını İstanbul'da bulunuyordu. Ankara Hükümeti, İstanbul ile irtibatı kesince sağlık alanında zor duruma düşüldü. Örneğin en ölümcül hastalıklardan olan kuduz ile Ankara'da mücadele edebilecek bir kurum bulunmuyordu. İstanbul'da kuduz tedavi merkezi kısa sürede açılabilirken Ankara'da bunu yapmak aylar sürüyordu. Ankara'da Daülkelp Müessesesi açabilmek için kaçak şişeler içerisinde büyük zorluklarla malzemeler getirildi. Ancak bu şekilde kuduz tedavi merkezi açılabilirdi. Vekâlet'in asıl vazifelerinden olan aşı üretimi ise ilk başta yapılamıyordu. Mütareke döneminde Sivas'ta bulunan aşı müessesesi kapatılmıştı. Adnan Bey'in çabalarıyla aşı üretimi yeniden başladı ve 250 bin kişilik aşı üretebilecek duruma gelindi. Kuruluşunun onuncu ayı itibarıyla Vekâlet ancak bu kadar yol alabilmişti. Adnan Bey'in ifadesiyle yeniden bir hastane vs. yapmak mümkün olmamıştı.⁹ Vekâlet'in asli görevlerinden olan muavenet-i içtimaiye konusunda ise neredeyse hiçbir şey yapılamadı. Çünkü Muhacirin Müdüriyeti Umumisi bir türlü Vekâlet'e bağlanamadı. Yapılan teşebbüsler sonuçsuz kaldı.¹⁰

TBMM 14 Eylül 1920'de kabul edilen 22 numaralı *Men'i Müskirat Kanunu* ile ülkede her nevi alkolün imali, ithali ve satışı yasaklandı. Uymayanlar için ciddi cezalar getirildi. Tıbbi amaçlar için kullanılacak her nevi alkollü ürünün Sıhhiye Vekâleti gözetimindeki eczanelerde dağıtım ve satışına müsaade edildi.¹¹ Hristiyan azınlığın dini ayinler ve cenaze merasimleri sırasında kullanılmak üzere gerekli olan şarabın her yıl Sıhhiye Vekâleti'nden talep edilmesine karar verildi.¹² Askeri ve sivil sağlık kuruluşlarının tek çatıda toplanması için verilen kanun teklifi ordu ile Vekâlet'in işlerinin birbirinden farklı olduğu gerekçesiyle reddedildi.¹³ 1922'de tıp mezunlarının üç yıl boyunca Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda bulunan şehirlerinde görev yapmaları mecbur hale getirildi. 1923'te zorunlu hizmet süresi iki yıla indirildi.¹⁴

1 Mart 1921'de TBMM'nin yasama yılı açılışında konuşan TBMM Başkanı Mustafa

7 *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Haziran 1336/1920, No:41.

8 *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Temmuz 1336/1920, No:43.

9 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27 Şubat 1337, D.1., C.8., s.500.

10 *BCA*, 30.18.1.1.-1.1.18.

11 *Ceride-i Resmîye*, 28 Şubat 1337, No:4.

12 *BCA*, 30.18.1.1.1.17.5.

13 Zafer Koçlu, Sadet Altay, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Yapılan Yasal Düzenlemeler (1920-1923), *1. Uluslararası Türk Tıp Kongresi*, C.2, 2008, ss. 1061-1081.

14 Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008, s.17-18.

Sihhiye ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)

Kemal Paşa sağlık, nüfus, kalkınma ve eğitim konularında gözle görülebilir sonuçlar elde edilemediğini dile getirmişti. Bu alanlarda başarı sağlanabilmesi için ciddi ekonomik yatırımların hayata geçirilmesi gerekiyordu.¹⁵ Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılındaki açılış konuşmasında ise sağlık alanında takip edilen siyaseti şu şekilde açıklıyordu; “*Millîtimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, vefiyatın tenkisi, nüfusun tezyidi, emrazi içtimaiye ve sâriyenin gayri müessir bir hale ifrağı, bu suretle efrad-ı milletin dinç ve sâye kabiliyettar bir halde sahihülbeden olarak yetiştirilmesi.*” Konuşmanın devamında yasama yılı içerisinde sağlık alanında memnuniyet verici gelişmelerin yaşandığını dile getiren Mustafa Kemal Paşa, ordu içerisindeki hastalıkların normal seyrinde devam ettiğini dile getirmişti.¹⁶

11 Mayıs 1921 tarihli kararname ile Dahiliye Vekâleti'ne bağlı olan Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne bağlandı.¹⁷ 1922'de bütçe kanunu gereğince kurulan Muaveneti İçtimaiye Şubesi muhacir, mülteci ve aşairin işe, sevk ve iskanlarıyla meşgul oldu. 1923'te muhacir ve mültecilerin muameleleri ve Rusya'da bulunan Türk esirlerinin anavatana getirilmeleri için çalışıldı. Trabzon, Elâzığ, Adana, Erzincan, Antep, Samsun, Kayseri, Bursa, İzmir, Sivas, Amasya, Biga, Bolu, Bigados (Selimpaşa), Edirne ve Konya darüleyamları ile İstanbul'daki işgalin sona ermesiyle birlikte buradaki darüleyamlar da Vekâlet'e ilhak edildi. İstanbul Darüleyamlar Müdüriyeti Umumisi ile birlikte 8 darüleytam, 250 yataklı İstanbul Çocuk Hastanesi ve 1.000 kadrolu Darülaceze, Vekâlet bünyesine katıldı. Darüleyamların iyi bir şekilde idarelerinin sağlanabilmesi için bir talimatname hazırlandı. Muaveneti İçtimaiye Müdüriyeti'nin unvanı ise Muaveneti İçtimaiye ve Darüleyamlar Müdüriyeti Umumisi şeklinde değiştirildi. Ekim 1922'de Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulunca muhacir, mülteci ve aşiretlere ait bütün hizmetler bu Vekâlet'e devredildi.¹⁸

Mahalli idarelere ait hastaneler ile ilgili yeni bir tasarrufa gidilmeyerek faaliyetlerine aynen devam etmeleri sağlandı. Kastamonu ve Zonguldak bölgelerinde özellikle frengi mücadelesi için kurulmuş olan hastaneler mahalli idarelere devredildi. İlk etapta çiçek aşısına yönelik oluşan ihtiyaç, Antalya yolu ile İtalyanlardan satın alınarak karşılandı. Kuduz aşısı ise virüs enjekte edilerek İstanbul'dan gizlice getirtilen bir tavşandan üretildi. 10 Mart 1921'de Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti görevinden Dr. Adnan Bey'in ayrılması üzerine yerine Dr. Refik Bey (Saydam) getirildi. Aralık 1921'de ise Vekâlet'in başına Dr. Rıza Nur geçti. Dr. Rıza Nur bu görevi iki yıla kadar devam ettirdikten sonra Ekim 1923'te görevi yeniden Dr. Refik Bey'e bıraktı. 1924'ün son aylarında Dr. Mazhar Bey (Germen) vekillik görevinde kısa süre bulunmasına rağmen 1925 yılında Dr. Refik Bey bu göreve yeniden getirildi ve 1937'ye kadar aralıksız görevine devam etti. Savaşın şiddetlendiği günlerde Batı Cephesi'nden Ankara'ya getirilen yaralıları Sarı Kışla'da tedavi altına alındı. Doktor sayısındaki yetersizlikten ötürü tedaviler bizzat milletvekilleri ve doktorlar tarafından yapıldı. Savaşın Ankara'yı tehdit ettiği günlerde Vekâlet'in Kayseri'ye nakli emredildi. Vekâlet'in malzemeleri ve evrakı Kayseri'ye nakledilmesine rağmen kısa süre sonra yeniden Ankara'ya döndü. Millî Mücadele yıllarında Sihhiye Vekâleti'nin ihtiyacı olan modern bir binanın inşaatına ise Ankara Yenışehir'de başlandı.¹⁹

2. Erken Cumhuriyet Dönemi Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, kurtuluştan sonra ilk yasama yılı açılışında yaptığı konuşmada barış döneminde sağlık sorunlarının çözümlenmesi için kesin ve ciddi bir program oluşturulması gerektiğini vurguladı. Sağlık ile ilgili çalışmaların önemli bir kısmı salgın hastalıkların önlenmesi ve bulaşmanın önüne geçilmesi için sarf edilmişti. Çiçek ve tifüs hastalıkları bazı bölgelerde sınırlı olarak görülmesine rağmen zamanında alınan tedbirlerle

15 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1337, D.1., C.9., s.4.

16 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1338, D.1., C.18., s.4.

17 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA), 30.18.1.1.-3.19.8.

18 Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA), 01009963/583868.

19 Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, ss. 32-59.

bertaraf edilmişti. Savaş süresince yaşanan sürekli göç hastalıklarının yayılmasındaki başlıca sebep olarak tespit edilmişti. Yapılan ve yapılması planlan mücadelenin temelinde sağlık personeli bulunuyordu. 1922 yılı itibariyle ülkede 337 doktor ile 434 sağlık memuru vardı. Ülke nüfusuyla karşılaştırıldığında oldukça düşük olan bu sayıların artırılması için maaşların yükseltilmesi ve askeriyeden terhis edilen doktorların çalıştırılması yolu seçilmişti. 1922 yılında Sivas'ta beş milyon kişilik çiçek aşısı ile 537 kg kolera, 477 kg ise tifo aşısı üretildi. 250 kg kinin halka ücretsiz dağıtıldı. Harabe şeklinde teslim alınan Sinop ve Klazomen (Klizman) tahaffuzhanelerinin yeniden işler hale getirilmesi için çalışmalar başlamıştı.²⁰

Eylül 1922'de kazanılan büyük zafer sonrasında Millî Mücadele Hareketi askeri safhayı kapatıyordu. Her alanda olduğu gibi sağlık alanında da çözülmesi gereken binlerce sorun bulunuyordu. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildikten sonra sağlık alanında büyük bir mücadele başladı. Fakat sağlık alanında yapılması gerekenler ile ilgili bir hedef tayin etmek dahi imkânsız gözüküyordu. Bunun yanında bazı sorunları çözerken diğerlerini ertelemekte mümkün değildi. Cumhuriyet idaresi, halk sağlığı çalışmalarına her alanda başlayıp, zamanla ve maddi imkânlar arttıkça faaliyet sahasının daha da genişletilmesi gerektiğine inanıyordu.²¹ 1923'te Cumhuriyet idaresi tesis edildiğinde Türkiye'de bulunan yataklı tedavi hizmeti veren kurumların sayısal durumu şu şekildeydi,²²

Tablo 1: 1923'te Türkiye'de Bulunan Sağlık Kuruluşları

Kurum	Sayısı	Yatak Sayısı
Devlet Hastanesi	3	950
Belediye Hastanesi	6	635
Özel İdare Hastanesi	45	2.450
Özel, Yabancı ve Azınlık	32	2.402
Toplam	86	6.437

1923'te Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kendi bünyesinde bulunan yalnızca üç hastaneyle yataklı tedavi hizmetlerini yürütmeye başladı. Vekâlet ilk etapta şehirlerde özel idarelere bünyesinde kurulmuş olan *gureba hastaneleri* veya *memleket hastanesi* olarak adlandırılan sağlık kuruluşlarının yönetim şekillerini düzenlemek için yol gösterici faaliyetlerde bulundu. Bütçeye eklenen kalemlerle kötü durumda olan hastaneler işler duruma getirildi.²³ Ekim 1923'te İstanbul'un kontrolünün tamamen TBMM'ye geçmesiyle birlikte buradaki sağlık kuruluşlarından istifade edilmeye başlandı.

1924 yılı bütçe görüşmeleri sırasında söz alan mebusların seçtikleri bölgeler hakkında dile getirdikleri istek ve talepleri Türkiye panoramasını ortaya koyuyordu. Birçok bölgeye Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ne bir doktor ne de sağlık memuru uğramıştı. İlaçlar yetersiz, hastane ve dispanser yok, salgın hastalıklar ise kol geziyordu. Bazı bölgelerde uyuz, bazılarında cüzzam bazılarında ise sıtma ve frengi halkı çaresiz bırakıyordu. Doktorlar uzak bölgelere gitmek istemedikleri için ancak çıkartılacak zorunlu hizmet kanunu ve maaşlara yapılacak yüksek oranlı bir zam ile bu mümkün olabilirdi. Doktora ulaşamayan halk ampirik tedavi yöntemlerine tevessül ediyordu. Sıtmalılar ipe bağlanırken tedavinin ilacı olan kinin belediye başkanlarının çekmecelerinde saklanıyordu. Frenginin tedavisinde kullanılan *neosalvarsan* ise karaborsada satılıyordu.²⁴

20 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1 Mart 1339, D.1., C.28., ss. 6-7.

21 *Hakimiyeti Milliye*, 12 Mart 1929, No:2758.

22 *Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri 1923-1983 ve 1982 Yılı Çalışmaları*, s.28.

23 *Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri 1923-1983 ve 1982 Yılı Çalışmaları*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara 1983, ss. 28-29.

24 Meliha Özpekan, "TBMM Tutanaklarına Göre Cumhuriyetin İlk On Yılında Sağlık Politikamız", *Türkler*, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002, ss.436-445.

Sihhiye ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)

Sağlık alanında yapılacak olan mücadelede halkın bilinçlendirilmesi oldukça önemli bir yere sahipti. Çünkü halk arasında hastalıkların tedavileri ile ilgili çok sayıda hurafe ve ampirik yöntem bulunuyordu. Karaman'da hastalıkların tedavisi için İbrala, Letere ve Tevhid adlı ocaklara gidilirken, Ankara'da üfürükçüler oldukça revaçtaydı. Halk arasında bu durum o kadar yaygınlaşmıştı ki hastalanan kişi doktordan önce üfürükçülere gidiyordu. İstanbul ve Çatalca dışında ülkenin hemen her bölgesinde bu tarz manzaralara rastlamak mümkündü. Bunun temel sebebi eğitimsizlik olarak öne çıkarken devletin sağlık hizmetlerini zamanında götürmemesi de önemli bir etmendi.²⁵ Sihhiye Vekâleti'nin ülkenin her yanına sağlık hizmeti götürürken cehaletle de mücadele etmesi gerekecekti.

1924'te İstanbul ve Sivas'ta çiçek aşısı üretebilecek iki merkez bulunuyordu. Sivas'ta bulunan laboratuvar işletilemiyordu. Buranın işler hale getirilerek Anadolu'nun ihtiyacı olan çiçek aşısının bir an önce üretilmesi gerekiyordu. Kimyahaneler ise İstanbul ve Ankara'da bulunuyordu. İstanbul'da bulunan kimyahane çağın gerektirdiği her türlü alet ile donatılmış olduğundan gerekli olan tahlilleri yapabiliyordu. Ankara Kimyahanesi ise mevcut ihtiyaca cevap verecek konumda olmasına rağmen 1924 yılı bütçesine konulacak tahsisat ile daha iyi duruma getirilecekti. Kinin Kompirhanesi; İstanbul'da ve mükemmel bir halde bulunuyordu. 1924 yılında ampul şubesi ilave edilerek frengi mücadelesinde kullanılacak ilaçlar burada hazırlanacaktı.²⁶

1924 senesi Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık tarihi açısından bir milat olarak kabul edilebilir. Bu tarihten itibaren birçoğu kâğıt üzerinde kalan sağlık teşkilatının faal hale getirilebilmesi için önemli adımlar atıldı. Kazalara, zorunlu hizmet kanunu çerçevesinde doktor gönderilirken, kaza dispanserleri ihdas edilerek sıhhi ve içtimai sahada önemli gelişmeler yaşandı. Ülkenin çeşitli yerlerinde açılacak numune hastaneleri ile sağlık alanındaki temel ihtiyaçlar karşılanacaktı. Halk her türlü salgın hastalık için bilgilendirilirken, açılacak ve açılması planlanan sağlık kuruluşlarında hizmet verecek uzman tabip ve yardımcı sağlık personelinin yetiştirilmesi sağlanacaktı. Hastanelerde çocuklar için açılacak özel birimler vasıtasıyla çocuk ölüm oranları azaltılacaktı. Sıtma ve frengiye karşı fenni ve ilmi çerçevede bir mücadele yapılacaktı. Küçük sıhhiye memurlarının sayısı artırılarak her nahiyeye bir sıhhiye memuru gönderilecekti. Sıhhi istatistik ve neşriyat konusunda gerekli çalışmalar yapılarak faaliyetlerden elde edilecek sonuçlar sağlık politikalarının belirlenmesi konusunda belirleyici olacaktı. Gece öğrenimi görecekt tıp öğrencileri kayıt edilerek az zamanda çok tabip yetiştirilecekti. Bunların dışında, devlet teşkilatının aksamadan ilerleyebilmesi Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin ihtiyacı olan yüzlerle ifade edilebilecek kanun ve nizamnamelerin hızlıca çıkartılması gerekiyordu. Tüm bunlar yapılmadan sağlık alanında esaslı bir kalkınma ve mücadelenin yapılması mümkün değildi. 1924 yılında sağlık teşkilatı oldukça ilkel bir vaziyetteydi. Kısaca erken hedefleri şu şekilde sıralamak mümkündür: *Sağlık teşkilatını genişletmek, tabip yetiştirmek, numune hastaneleri açmak, ebe ve küçük sıhhiye memurları yetiştirmek, numune hastanelerinde çocuk bölümleri açmak, verem sanatoryumu açmak, sıtma ve frengi başta olmak üzere bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek ve trahom ile mücadele edebilmek için yabancı doktor getirmek.*²⁷ Belirtilen hedeflere ulaşmak için Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, Dr. Refik Bey'in öncülüğünde ciddi bir çalışmaya girişti.

1924'te Tevhidi Tedrisat Kanunu gereğince darüleytamlar bütçeleri ve heyetleriyle birlikte Maarif Vekâleti'ne devredildi. 1924 bütçe kanunu çerçevesinde Ankara, Sivas, Erzurum, Diyarbakır'da bulunan memleket hastanelerinin isimleri numune hastaneleri olarak değiştirilerek Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne devredildi. Ankara Numune Hastanesi 250, diğerleri ise 150'şer yataklı olarak tüm tesisat ve ekipmanları

25 Osman Gümüüşçü, "Osmanlıdan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halk Sağlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: XIX, S.55, Mart 2003, s.132.

26 *Hakimiyeti Milliye*, 29 Kanunusani 1340/1924, No:1032.

27 *Hakimiyeti Milliye*, 29 Kanunusani 1340/1924, No:1032.

yeniden temin edildi. Bunun dışında 250 yataklı çocuk hastanesi, 50 yataklı Zonguldak Hastanesi, 650 yataklı İstanbul Emrazı Akliye ve Asabiye Hastanesi, 50 yataklı Heybeliada Sanatoryumu, 100 kişilik İzmir Sağır Dilsiz ve Körler Müesseseleri kuruldu. Anadolu'nun muhtelif bölgelerindeki kaza merkezlerinde beşer yataklı olmak üzere toplam 150 adet muayene ve tedavi tesis edildi. Numune hastaneleri ve Zonguldak hastanesi için birer adet röntgen makinesi satın alındı. Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin sağlık alanındaki en büyük eksikliklerinden birisi doktor sayısının azlığıydı. Sayının artırılabilmesi için tıp öğrencilerine gerekli kolaylıkların gösterilmesi gerekiyordu. Bu amaca yönelik olarak 1924'te İstanbul'da 200 kişinin barınabileceği Leylî Tıp Talebe Yurdu kuruldu. Aynı amaca yönelik olarak 50 kişilik Leylî Kabile Yurdu açıldı. Bu yurtların bütün malzemeleri Vekâlet tarafından temin edildi. Yurtlarla ilgili talimatname de hazırlandı. Yeni açılan hastanelerin tıbbi ve idari olarak yönetilmelerinin yasal bir zemine kavuşturulması için 203 maddelik *Hastaneler Talimatnamesi* ile *Muayene ve Tedavi Evleri Talimatnamesi* hazırlandı. Aynı dönem içerisinde Sıhhiye Vekâleti Teşkilatı'nı gösteren bir harita hazırlanarak bastırıldı. Numune hastanelerinin eksikliklerinin giderilebilmesi için 60 bin lira, özel darüleytamlara 20 bin lira, Darüşşafaka'ya 10 lira ile özel müessese ve cemiyetlere beşer bin lira Vekâlet tarafından yardımda bulunuldu.²⁸ Sağlık alanında yapılan faaliyetlerin yasal zemine oturtulması için çok sayıda kanuni düzenleme yapılması gerekiyordu. Bunun için sıtma, su, laboratuvar, eczacılık, hıfzıssıhha, uyuşturucu maddeler ve hekimlerle ilgili onlarca kanun çıkarıldı.²⁹ Sağlık alanında faaliyet gösteren çalışanlar olmadan sağlık hizmetlerinin verilmesi düşünülemezdi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık çalışanlarının özlük haklarının düzenlenmesi için ciddi adımlar atıldı. Halkın sağlığı ile alakadar olan meslek sahiplerinin yeni esaslar üzerine kurulu yasal düzenlemeler yapılması gerekiyordu. Bunun için eczacılar, tabipler, dişçiler ve zehirli madde ticaretiyle ilgilenenler için kanuni düzenlemeler yapıldı.³⁰

Erken Cumhuriyet döneminde halk sağlığı alanında karşı karşıya kalınan en büyük sorunlardan birisi hiç şüphesiz bulaşıcı hastalıklardı. Bulaşıcı hastalıklar kısa sürede büyük salgınlara dönüşebiliyor ve ciddi ölümleri beraberinde getiriyordu. Uzun savaş yılları Anadolu'nun her anlamda harap olmasına neden olmuştu. Yıkıntı, beraberinde salgın hastalıkları getirmişti. Türkiye'de öncelikli olarak mücadele edilmesi gereken hastalığın sıtma olduğu konusunda tüm kurumlar fikir birliği içindeydi. 1924'te Sıhhiye Vekâleti tarafından toplanan bir komisyon marifetiyle ilk mücadele edilmesi gereken hastalık sıtma olarak belirlendi. 1925'de I. Millî Tıp Kongresi'nin de en önemli başlığı sıtmaydı. Hastalık ülkenin her köşesinde görülüyor olduğu için diğerlerinden ayrılıyordu. Türkiye'nin en doğusundaki Iğdır Ovası'nda sıtmadan ötürü halk tarımsal faaliyetlerini yapamadığı için Ağrı Dağı'na çıkıyordu. Samsun Çarşamba ve Bafra ovalarında hastalıktan dolayı köyler haritadan siliniyordu. Adana, Bursa, Aydın, Ankara, Sivas hastalığın yoğun olarak görüldüğü başlıca bölgelerdi.³¹

Sıtma ülkenin büyük bir kısmını etkisi altına almıştı. Ekonomik katkısı büyük olan yerlerin sıtmadan dolayı mustarip olması bambaşka sorunları beraberinde getiriyordu. Sahil bölgelerinde nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde 1924 yılında yapılan bir çalışmaya göre halkın %90'nın sıtmalı olduğu anlaşıldı.³² Bu tabloyla mücadele edebilmek için 13 Mayıs 1926'da *Sıtma Mücadelesi Kanunu* çıkartıldı. Kanun ile birlikte Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâleti sıtma hastalığı ile mücadelede sorumlu hale getirildi. Kanunla fakirlere, köylülere, işçilere tedavi için ücretsiz kinin dağıtımı yasal zemine kavuşturuldu. Sıtmanın kaynağı olan bataklık arazilerin kurutulması için devlet, tüm organlarıyla birlikte

28 CBA, 01009963/583868.

29 CBA, 01009962/586891.

30 *Hakimiyeti Milliye*, 12 Mart 1929, No:2758.

31 Gümüşçü, "Osmanlıdan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halk Sağlığı", s.141-142.

32 BCA, 0.30.10.0.0.177.219.4.4.

Sihhiye ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)

topyekûn bir mücadeleye girişecekti. Kanun ile lağım ve kanalizasyon sistemi olmayan yerlerde açılan çukurların üzerlerinin kapalı hale getirilmesi zorunlu tutuldu.³³

Anadolu insanını yıllardan beri kemiren salgın hastalıklarla mücadele 1925 yılında sıtma mücadelesiyle başladı. Nüfusun yarısına yakını bu hastalıktan mustarip olduğu için işgücü anlamında ciddi sorunlar yaşıyordu. Ankara'dan başlayan mücadeleye kısa süre içerisinde ciddi bütçeler ayrıldı. Sıtma çok yönlü mücadele edilmesi gereken bir hastalıktı; öncelikli olarak bataklık araziler kurutularak sıtmaya neden olan sivrisineklerin barınma ve yaşam alanları ortadan kaldırılmıyordu. Onlarca yıl sürecek bu mücadele sırasında hastalığa yakalanan halk ise ücretsiz dağıtılacak kinin ile tedavi edilebilirdi. Türkiye'de üretilme imkânı olmayan ilaç yurtdışından devlet eliyle ithal edilerek Ziraat Bankası aracılığıyla halka dağıtıldı.³⁴

Sıtma mücadelesinin en ücra köşelere kadar ulaştırılabilmesi için *Sıtma Mücadele Mıntıkaları* kuruldu. Bunlar Adalar, Aydın, Antalya, Ankara, Eskişehir, Bursa-Balıkesir, Kocaeli, Manisa, Konya, Samsun'da yer almaktaydı. Mücadele mıntıkaları ve alt bölgeleri şu şekildeydi;³⁵

Tablo 2: Sıtma Mücadele Mıntıkaları

Adana	Aydın	Antalya	Ankara	Eskişehir	Bursa	Kocaeli	Manisa	Konya	Samsun
Adana-1	Aydın	Antalya	Hacıbayram	Eskişehir	Bursa	İzmit	Manisa	Konya	Samsun
Adana-2	Karahayit	Serik	Saraçsınan	Sivrihisar	Köyler	Sapanca	Kasaba	Ereğli	Köyler
Mersin	Koçarlı	Manavgat	Ankara	Seyitgazi	Mustafa Kemal Paşa	Adapazarı	Akhisar	Akşehir	Bafra
Osmaniye	Bağarası	Fenike	Zir	Mihalıççık	Karacabey	Akyazı	Salihli	İlgın	Çarşamba
Tarsus	Nazilli	Kaş	Polatlı		Balıkesir	Yalova	Menemen	Beyşehir	Terme
Ceyhan	Torbalı		Keskin		Susurluk			Çumra	
Dört Yol	Denizli		Kalecik		Manyas			Aksaray	
İslâhiye	Küllük		Çiçekdağı		Bandırma			İnevi	
			Yerköy						
			Çankırı						

Mücadele mıntıkaları kendi alt birimlerine ayrılırken öncelikli olarak su mühendislerinin yardımıyla bataklık arazilerin kurutulması için çalışmalar yapıldı. Mücadele sırasında sıtmalı bireylerin tespiti için uzman doktorlar tarafından halk muayene edilmeye başlandı. 1925-1926 döneminde muayene edilen kişi sayısı 40 bin iken 1929-1930 devresinde 986 bine ulaştı. Hastalığın tedavisinde kullanılan kinin dağıtımı ise yüz katı oranında arttı. Mücadele mıntıklarında yapılan arazi ıslahatı ile 11.250 dönüm bataklık ıslah edilirken 91 bin metre uzunluğunda su kanalı açıldı.³⁶ 4 yıl gibi kısa bir süre içerisinde sıtma mücadelesinde büyük yol alındı. Buna rağmen ülkedeki tüm sıtmalı bireylere ulaşmak mümkün olmadı.

33 *Resmi Ceride*, 29 Mayıs 1926, No:384.

34 Erken Cumhuriyet dönemi sıtma mücadelesi için bkz: Süleyman Tekir, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Sıtma ile Mücadele Faaliyetleri (1923-1930)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Gece Kitaplığı, Ed. Eren Akçiçek vd. Ankara, 2017, ss. 397-420.; Fevzi Çakmak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtma Savaşı (1920-1946)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Gece Kitaplığı, Ed. Eren Akçiçek vd. Ankara, 2017, ss.421-462.;

35 CBA, 01009962/586891.

36 CBA, 01009962/586891.

Sıtma mücadele mıntıklarında beş sene boyunca yapılan mücadelenin rakamları hastalığın büyüklüğünü göstermesi açısından oldukça önemlidir;³⁷

Tablo 3: 1925-1930 Yıllarında Sıtmalıların Tedavileri

<i>Dönem</i>	<i>Muayene</i>	<i>Tedavi Altına Alınan</i>	<i>Tedavisi Sonuçlanan</i>
1925/1926	40.186	27.370	12.524
1926/1927	561.518	132.944	46.376
1927/1928	725.245	123.340	38.216
1928/1929	838.352	127.824	39.130
1929/1930	986.538	191.435	12.524

Mücadele mıntıklarında yapılan arazi islahatı, kurutulan bataklıklar ve açılan kanallar ise şu şekildeydi;³⁸

Tablo 4: Sıtma Mücadele Mıntıklarında Arazi Islahı

<i>Mıntıka</i>	<i>Kurutulan Bataklık</i>		<i>Açılan Kanal (Metre)</i>
	<i>Dönüm</i>	<i>M²</i>	
Ankara	0	5.917	7.844
Antalya	200	0	0
Aydın	2.050	1.414	2.460
Adana	4.000	4.820	11.820
Bursa-Balıkesir	0	11.020	891
Samsun	0	56.300	7.850
Kocaeli	5.000	15.350	17.500
Diğer		13.150	43.500

Mücadele mıntıklarında sıtmanın etkilerinin azaltılması için yalnızca bataklık kurutma ve kanal açma faaliyetleri yapılmadı. Mıntıklara gönderilen uzman hekimler aracılığıyla halkın tedavisi için çalışmalara hız verildi. Temmuz 1925'te faaliyete geçen Adana mıntıkasında 1925-1930 döneminde 836.879 kişi muayene edildi. Aynı tarih aralığında Ankara'da 195.122 kişi, 1926'dan itibaren Bursa-Balıkesir mıntıkasında 877.659 kişi, Aydın'da ise 459.112 kişi muayeneden geçirildi.³⁹ Rakamlar dikkate alındığında hastalığın korkunç boyutlara ulaştığı rahatlıkla söylenebilir.

Erken Cumhuriyet döneminde sıtma açısından bakıldığında ilk adımın atıldığı dönem olarak kabul edilebilir. 1928'de hastalığın en yoğun görüldüğü Adana'da bir sıtma enstitüsü açılarak hastalıkla bilimsel usuller çerçevesinde mücadele yapılmasının ilk adımı atıldı. Yapılan mücadelenin faydalarının görülmesi üzerine halkın mücadele memurlarına olan güveni arttı. Yıllardır çocuk sahibi olamayan bireyler sıtma tedavisinin ardından çocuk sahibi oldular. Özellikle çocuk ölümlerinde görülen azalma halkın mücadeleye olan inancını bir kat daha artırdı. Çocukların kinini kolay tüketebilmeleri için çikolatalı versiyonları üretildi. 1927 yılında özellikle Adana bölgesinde bataklık arazinin kurutulması için ciddi mücadele yapıldı. En büyük bataklıklardan olan Aslım tamamen kurutuldu.⁴⁰

³⁷ CBA, 01009962/586891.

³⁸ CBA, 01009962/586891.

³⁹ CBA, 01009962/586891.

⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllık 1928-1929, İstanbul, 1929, ss.161-162.

Sihhiye ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)

Sıtma dışında Türkiye’de yaygın olarak görülen hastalıkların başında frengi geliyordu. Bolu Mebusu Dr. Fuad Bey tarafından Ağustos 1920’de verilen *Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti* adlı kanun teklifinde hastalığın yayılmasının engellenmesi, yayılmasına sebep olanların cezalandırılması talep ediliyordu. Hastalık ilk etapta Anadolu’nun kuzeybatı bölgelerinde özellikle de Kastamonu ve Bolu yörelerinde görülmüştü. Fakat Balkan ve Birinci Dünya Savaşları esaslı bir mücadele yapılmasını engellemiştir. Savaşlarla beraber tüm ülkeye yayılan hastalığın önüne geçilebilmesi için olağanüstü mücadele yapılmalıydı. Kanun görüşmeleri yapıldığı sırada yalnızca Kütahya’da üç bin frengili kayıt alındaydı. Fuad Bey teklifiyle ilgili meslektaşlarından destek almıştı. Tüm doktorlar ülkedeki kör ve sakat doğumlarının sebebini frengi olarak görüyorlardı.⁴¹ Mecliste yapılan görüşmelerin ardından *Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun* yasalaştı.⁴² Frengiye karşı yapılacak mücadele 90 numaralı kanun ile yasal zemine oturtuldu. Böylece frengililerin tedavilerinden Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’ne bağlı olan sağlık teşkilatı sorumlu hale getirildi.⁴³

Treponema pallidum adlı bakterinin neden olduğu cinsel yol ile bulaşan bir hastalık olan frengi uzun süreli tedavi gerektirmekteydi. Erken Cumhuriyet döneminde frengi, en yoğun olarak Bursa ve Sivas vilayetlerinde görülmüyordu. 1925 yılının sonlarından itibaren frengi ile mücadele teşkilatları oluşturuldu. Hastalıkla mücadelede genel olarak *neosalvarsan* kullanılırken tıbbi alanda yaşanan gelişmeler yakından takip edildi. Yeni kurulan mücadele teşkilatları aracılığıyla getirilen *bizmejenol* adlı ilaçta mücadelede kullanılmaya başladı. Mücadele bölgelerine gönderilecek olan doktorlar İstanbul’da özel bir eğitime tabi tutuluyorlardı. Frengi ile aktif bir mücadele yapılabilmesi için 1925 yılının sonlarında ilk etapta Bursa Orhaneli ile Sivas Merkez ve Hafik kazalarında teşkilatlar çalışmaya başladı. Frengi mücadele teşkilatları 1927’de Sivas’ın tüm kazalarına, 1929’da ise Ordu, Fatsa, Düzce ve Çarşamba’da faaliyete geçti.⁴⁴ Sivas’ta 1927 sonuna kadar 36 bin erkek 38 bin kadın olmak üzere yaklaşık 75 bin kişi muayene edildi. Etkin mücadele şikayetlerin azalmasına neden olurken rakam 1928’de 15 binlere geriledi.⁴⁵ Bursa’da ise 1925-1927 döneminde 16 bin kişi muayene edildiği gibi hastalık görülen bireylerin tedavisine başlandı. Düzce ve Çarşamba mücadele bölgelerinde nispeten daha az muayene yapılmıştı. Bunun en önemli sebebi ise zührevi hastalıklarda halkın utanma duygusuyla hareket edip ayıplanma endişesiyle hastalığı gizlemesinden kaynaklanıyordu. Bu durum gerçek rakamlara ulaşmanın önündeki en büyük engellerin başında geliyordu.⁴⁶ 1929 yılı itibarıyla Sivas’ta 100 kişi muayene edilirken 4 bini tedavi altına alınmıştı.⁴⁷ 1930 yılında hükümet tabiplikleri tarafından kesin olarak frengili oldukları tespit edilen frengili sayısı 84.544 kişiydi. Beş mücadele teşkilatında tespit edilen sayısı ise 15.939’dur. 13 milyon civarındaki ülke nüfusu düşünüldüğünde 100 bin frengili tablonun vahametini ortaya koymaktaydı.⁴⁸ Gerçek rakamlar daha fazla olabilirdi. Halkın cinsel hastalığı gizlemesi gerçek rakamlara ulaşmanın önündeki en büyük zorluktu. Zührevi hastalıklara yakalananların kolayca müracaat ederek gizli bir şekilde tedavi olabilmeleri amacıyla Ankara ve İzmir’de birer *Deri ve Tenasül Hastalıkları Dispanseri* açıldı. Bunların sayısı zaman içerisinde 16’ya yükselirken hastalıkla mücadelede büyük faydaları görüldü.⁴⁹

Türkiye’nin güney bölgelerinde yoğun olarak görülen trahom hastalığı ile 1924 yılında

41 Meliha Özpekan, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Politikası (1923-1933)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1999, s.62-63.

42 *Ceride-i Resmîye*, 7 Mart 1337, No:5.

43 *BCA*, 030.10.0.0.177.220.18.24.

44 *Hakimiyeti Milliye*, 12 Mart 1929, No:2758.

45 *BCA*, 030.10.0.0.177.220.18.25.

46 *CBA*, 01009962/586891.

47 *BCA*, 030.10.0.0.177.220.8.1.

48 *BCA*, 490.01.1464.3.2.9

49 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.96.

mücadele kararı alındı. Bazı uzmanların yurtdışına gönderilerek eğitim almaları sağlandı.⁵⁰ Mücadele, hastalığın yoğun olarak görüldüğü Malatya, Adıyaman ve Gaziantep şehirlerinde yoğunlaştı. Bu şehirlerde açılan trahom mücadele hastane ve dispanserlerinde hastalıkla mücadele edildi.⁵¹ Akdeniz havzasındaki ülkelerle karşılaştırıldığında diğer bulaşıcı hastalıklar konusunda Türkiye oldukça iyi bir konumda bulunuyordu. Güney komşularında yoğun olarak görülen veba vakaları sağlık teşkilatının yoğun mücadelesi sonucunda Türkiye'de çok az görülür hale geldi. 1928 yılında üçü Antalya birisi İstanbul olmak üzere dört vakadan başka veba görülmemiştir. Fakat 1920'li yıllarda Avrupa ve Amerika'nın başına bela olan kızıl salgını Türkiye'yi de derinden etkiledi. Kızıl hastalığı ile sıradan önlemlerle mücadele etmek mümkün değildi. 1920'lere kadar bilinen bir aşısı olmayan kızıl için 1927 sonrasında bir aşı Avrupa ile birlikte Türkiye'de de kullanılmaya başlandı. Hastalığın çok yoğun görüldüğü Konya ve Kastamonu illerinde okul çocukları aşılandı.⁵² Kuduz ve kuduz şüphesi taşıyan vakaların muayene ve tedavileri için 1887'de İstanbul'da kurulan Daülkelp Müessesesi dışında bir kurum bulunmuyordu. Kuduz mücadelesi 1930'lara kadar canlı aşı ile yapılabildiğinden tek bir merkezden bu hastalık ile mücadele etmek imkansızdı. Bunun için 1925'te Erzurum ve Sivas, 1926 Diyarbakır, 1927 Konya ve 1930'da İzmir'de birer merkez açıldı.⁵³

Türkiye'de uzmanlar tarafından yapılan bilimsel araştırmalara kadar, ülkede çocuk ölümlerinin çok yüksek olduğuna inanılıyordu. Yapılan araştırmalar neticesinde ölüm oranlarının abartıldığı kadar yüksek olmadığı sonucuna varılmıştı. Fakat, medeni ülkelerle karşılaştırıldığında düşük kabul edilebilir seviyelerde olmadığı da ortaya çıkmıştı. Çocuk ölümleri öncelikle halkı bilinçlendirerek azaltılabilir. Sıhhiye Vekâleti bir yandan halkın aydınlanması için faaliyete geçerken diğer yandan ise yeni kurumlar açarak mücadele cephesini genişletmeye çalıştı. İlk etapta Konya ve Ankara'da açılan *Doğum ve Çocuk Bakımevleri* ile hem doğum yapacak kadınlar hem de süt çocukları için gerekli sıhhi koşullar sağlandı. Böylece bilinçsiz doğum ile kadın ve çocuk ölümlerinin önüne geçilmeye başlandı.⁵⁴

Şehir ve kasabalarda halk sağlığını korumak için 1928 yılında çıkartılan su kanunu ile belediyelerin fenni surette su hatları yapmaları mecbur hale getirildi. 1929 yılına kadar 18 şehir ve kasabada gelişmiş su hatları yapıldı. Sıtma mücadelesi çerçevesinde ise kanalizasyon sistemleri yapılmaya başlandı. Verem mücadelesi Osmanlı Devleti'nden itibaren büyük sorunların başında geliyordu. Oldukça pahalı ve uzun süreli olan mücadele için Heybeliada'da açılan sanatoryum sağlık alanında atılan en büyük adımlardan birisi olarak kabul edilebilir. Cüzzam Cumhuriyet'in ilk yıllarında ihmal edilen hastalıklardan birisiydi. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Cumhuriyet'in ilanını takip eden 6-7 yıllık süreçte her alanda mücadele sahasını geliştirmesine rağmen teşkilatı yükü taşıyamaz hale geldi. Bu yüzden 1930'dan itibaren yeni bir dönüşüm yapılması kaçınılmaz gözükmüyordu. Yaşanan en büyük sorunlardan birisi yeteri derecede doktor bulunamamasından kaynaklanıyordu. Tıp fakültesinin yetiştirdiği tabip miktarı her sene artması gerekirken gittikçe azalıyordu. Tıp talebe yurdunun olmaması halinde Türkiye'nin doktor yetiştirme imkânı ortadan kalkabilirdi. 1928 yılında Ankara'da kurulan Hıfzıssıhha Müessesesi'nin bina inşaatının tamamlanarak faaliyete geçmesiyle birlikte sağlık alanında asıl atılımın yapılması bekleniyordu.⁵⁵ Cumhuriyet idaresinin karşı karşıya kaldığı en ciddi sorunlardan birisi ise eğitilmiş ebelerin azlığıydı. Bunun için İstanbul'da açılan Kadırga Viladethanesi Kabile Mektebi ile Cumhuriyetin erken döneminde bu sorun aşılmasına

50 Sevilay Özer, Türkiye'de Trahomla Mücadele (1935-1945), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, Bahar 2014, s.126.

51 *BCA*, 030.10.0.0.177.220.18.27.

52 *Hakimiyeti Milliye*, 12 Mart 1929, No:2758.

53 Süleyman Tekir, Türkiye Cumhuriyeti'nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1908-1914), *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, Ed. Çağrı Büke vd., Ankara, 2018, s.311.

54 *Hakimiyeti Milliye*, 12 Mart 1929, No:2758.

55 *Hakimiyeti Milliye*, 12 Mart 1929, No:2758.

Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet
Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)

çalışıldı.⁵⁶ Sağlık personelinin sayısının artırılmasına yönelik çalışmalarda beş yıllık süreçte görece bir başarıdan söz edilebilir. Aşağıdaki tabloda Vekâlet, belediyeler ve özel teşebbüs bünyesinde görev yapan doktor, eczacı, sağlık memuru, ebe, hemşire ve idare memurlarının sayısı görülmektedir.⁵⁷

Tablo 5: 1926-1930 Türkiye’de Sağlık Personeli Sayısı

Yıl	Doktor	Eczacı	Sağlık Memuru	Ebe	Hemşire	İdarî Personel
1926	966	122	797	163	-	267
1927	1.059	136	1.036	347	130	516
1928	1.078	126	1.059	377	130	572
1929	1.090	131	1.189	397	164	618
1930	1.189	127	1.268	400	202	553

Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti’ne bağlı tüm teşkilat bulaşıcı hastalıklarla etkin mücadele için yoğun bir mücadeleye girişti. Anadolu’da yoğun olarak görülen bulaşıcı hastalıklardan kaynaklı olduğu tespit edilebilen ölüm oranları bu durumu doğrular niteliktedir. 1925-1930 yılları arasında bazı hastalıkların neden olduğu ölümler şu şekildeydi: Boğmaca 117, tetanos 89, çiçek 1.220, hummayı nifasi 108, amipli dizanteri 115, difteri 715, şarbon 111, karahumma 623, kızamık 1.407, kızıl 2.201, lekeli humma 124.⁵⁸

1840 yılında yabancılar tarafından kurulan ve asıl amacı Avrupa kıtasını doğudan gelecek olan salgın hastalıklardan korumak olan “*Beynelmilel Sıhhiye*” veya “*Karantina Meclisi*” Lozan Barış Antlaşması gereği kaldırıldı. Bunun yerine Sihhiye Vekâleti tarafından *Hudut ve Sahiller Sıhhat İdaresi* adında yeni bir yapı kuruldu. Bu yapının görevini yerine getirip getiremeyeceğine yönelik var olan endişe idarenin görevini geçmişe nazaran daha iyi yapmasıyla boşa çıktı.⁵⁹

2.1. Aşı ve Serum Üretimi

19. yüzyılda tıbbi alanda yaşanan gelişmelerle birlikte birçok hastalığa karşı aşı geliştirilmişti. Millî Mücadele döneminde aşılardan üretimi ve dağıtımını konusunda ciddi sorunlar yaşanmasına rağmen Cumhuriyet’in ilanını takip eden süreçte yerli aşı üretimi konusunda önemli atılımlar yapıldı. İstanbul Bakterioloji ve Serum Müessesesi tarafından 1925-1929 devresinde üretilen aşı ve serumların cins ve miktarları şu şekildeydi;⁶⁰

56 Sadet Altay, Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında Ebelik Eğitimine ve Mesleğin Dönüşümüne Dair Kısa Bir Bakış, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/35, Güz 2017, ss. 183-184.

57 BKA, 030.10.0.0.177.220.18.41.

58 CBA, 01009962/586891.

59 *On Beşinci Yıl Kitabı*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları, 1938, s.335.

60 CBA, 01009961/586889.

Tablo 6: 1925-1929 Yıllarında İstanbul'da Üretilen Aşı ve Serumların Cins ve Miktarı

Aşılar	Miktar (cm ³)				
	1925	1926	1927	1928	1929
Kolera	360.070	209.320	298.500	187.780	163.245
Veba	477.745	427.795	371.000	240.970	249.510
Dizanteri	264.070	233.570	220.000	139.520	152.320
Gonokok	2.555	1.724	1.492	1.482	823
Tifüs	620.785	467.885	500.000	446.085	551.735
BCG	0	0		-	0
Serumlar	10 cm3 Ampul (Adet)	10 cm3 Ampul (Adet)	10 cm3 Ampul (Adet)	10 cm3 Ampul (Adet)	10 cm3 Ampul (Adet)
Difteri	7.493	9.345	12.647	12.719	11.814
Dizanteri	3.895	4.047	4.179	4.880	3.367
Tetanoz	4.654	5.440	7.648	6.886	6.134
Menengokok	1.677	1.801	3.119	2.703	2.947
Veba	708	827	894	1.050	596

İstanbul dışında erken Cumhuriyet döneminde aşı ve serum üretiminin en önemli merkezi Sivas'tı. İstanbul'un dışında çiçek aşısı Sivas'ta üretiliyordu. İstanbul'da Çiçek Aşısı Müessesesi tarafından 1925-1930 döneminde yılda ortalama 2,6 milyon doz çiçek aşısı üretilerek ülkenin farklı bölgelerine sevk edildi. 1930 yılında Ankara'da faaliyetlerine başlayan bakteriyolojihane İstanbul ve Sivas'tan farklı olarak kızıl aşısı üretiliyordu. Aşağıdaki tabloda Sivas Hıfzıssıhha Müessesesi'nin beş yıllık mesaisi görülmektedir.⁶¹

Tablo 7: 1925-1929 Yıllarında Sivas'ta Üretilen Aşı ve Serumların Cins ve Miktarı

Aşılar	Miktar (cm ³)				
	1925	1926	1927	1928	1929
Kolera	59.250	68.500	113.650	60.750	53.500
Dizanteri	75.100	58.800	63.200	50.700	48.500
Tifüs	115.100	114.800	210.100	174.500	102.00
Çiçek	507.550	574.405	486.965	542.050	407.500

2.2. Tedavi Hizmetleri

Cumhuriyet'in ilanını müteakiben 1924 yılında sağlık alanında büyük atılımlar kaydedildi. Yeni kurulan hastanelerde 6.207, muayene ve tedavi evlerinde ise 1.203 kişi yatakta tedavi edildi. Muayene ve tedavi evlerinde 24.800 hasta ayakta tedavi edildi. Aşağıdaki tabloda yeni kurulan hastanelerin 1924 yılındaki faaliyetleri görülmektedir. Rakamlar incelenirken numune hastanelerinin Mayıs ayında, Heybeliada Sanatoryumu'nun ise Ekim ayında faaliyete geçtiği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca verem tedavisi çok uzun süren bir hastalık olduğu için kısa sürede sonuç almak oldukça zordur.⁶²

61 CBA, 01009961/586889.

62 CBA, 01009963/583868.

Sihhiye ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet
Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)

Tablo 8: 1924 Yılında Hastane ve Muayene ve Tedavi Evlerinin Mesaisi

1 Ocak-30 Aralık 1924 Hastaneler		1 Ağustos-30 Aralık 1924 Muayene ve Tedavi Evleri			
<i>Hastane</i>	<i>Yatakta</i>	<i>Ay</i>	<i>Tedavi Evi</i>	<i>Yatakta</i>	<i>Ayakta</i>
Ankara Numune	1.158	Ağustos	10	101	924
Erzurum Numune	861	Eylül	41	262	2.945
Diyarbakır Numune	267	Ekim	79	364	5.676
Sivas Numune	992	Kasım	91	242	7.644
Zonguldak Numune	598	Aralık	96	234	7.611
İstanbul Etfal	1.594				
İstanbul Emrazı Akliye	720				
Heybeliada Sanatoryumu	17			1.203	24.800
Toplam	6.2071				

1925 yılında Darülaceze, İstanbul Belediyesi'ne devredildi. 1924 yılında kurulanlara ek olarak bu sene içerisinde Ankara ve Konya'da 10'ar yataklı birer Doğum ve Çocuk Bakımevi açıldı. Manisa ve Elazığ'da 50'şer yataklı Emrazı Akliye ve Asabiye (Ruh ve Sinir Hastalıkları) Hastanesi açıldı. Sayıları 110'a yükselen muayene ve tedavi evlerine birer adet sağlık seti verildi. Mahalli idareler ile belediyelere ait hastaneler, şahsi ve cemaatlere ait sıhhi teşkilatları gösteren 1.500 adet harita bastırılarak dağıtıldı. Memleket hastanelerinin ihtiyaçlarının karşılanması için 184.778 lira, mahalli idareler ile cemiyetlere ait sağlık kuruluşları için ise 28.300 lira Vekâlet tarafından yardım yapıldı. Ayrıca Doğum ve Çocuk Bakımevleri'nin işleyişlerini düzenlemek için bir talimatname hazırlandı. 1 Ocak-31 Aralık 1925 tarihleri arasında numune hastaneleri ile muayene ve tedavi evlerine başvuran ve tedavileri tamamlanan hasta sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁶³

63 CBA, 01009963/583868.

Tablo 9: 1925 Yılında Hastane ve Muayene ve Tedavi Evlerinin Mesaisi

Hastaneler				Muayene ve Tedavi Evleri			
Hastane	Yatakta	Laboratuvar Mesaisi	Ayakta Tedavi	Ay	Tedavi Evi Sayısı	Yatakta Tedavi	Ayakta Tedavi
Ankara Numune	1.709	404	2.491	Ocak	97	287	8.771
Erzurum Numune	1.267	327	2.572	Şubat	104	267	9.912
Diyarbakır Numune	424	0	198	Mart	104	512	10.243
Sivas Numune	1.391	866	5.390	Nisan	106	499	8.068
Zonguldak Numune	701	15	67	Mayıs	108	312	10.354
İstanbul Etfal	1.818	2.771	12.913	Haziran	110	262	10.517
İstanbul Emrazı Aklıye	1.646	1.049	898	Temmuz	111	241	15.200
Heybeliada Sanatoryumu	132	747	12	Ağustos	116	229	17.552
				Eylül	117	242	20.190
				Ekim	119	274	21.778
				Kasım	123	295	18.734
				Aralık	128	270	19.353
Toplam	9.088	6.179	24.541			3.690	170.672

Tablo 5 incelendiğinde 1924 yılına nazaran numune hastaneleri ile sanatoryuma başvuranların sayısında ciddi bir artış gözlenmektedir. Muayene ve tedavi evlerinin sayısı yıl içinde 128'e ulaşırken bu kurumlara yapılan toplam başvuru 174 bin civarındadır. 1925 yılında Sıhhiye Vekâleti'ne bağlı sağlık kuruluşlarında 207.971 vatandaş tedavi görmüştür.⁶⁴

12 Nisan 1926'da çıkarılan 796 sayılı kanun ile özel idarelere ait bütçelerin sağlık teşkilatı ile ilgili olan kısımlarının Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaleti'nin kontrolünden sonra onaylanması zorunlu hale getirildi. Böylece özel idareler ile belediyeler bütçelerinin umuru sıhhiye kalemlerini Vekâlet'in yapacağı talimatnameye göre yapmaya mecbur oldular. Ayrıca özel idarelere bağlı sağlık kuruluşlarında çalışanlar Vekâlet emrine alındı.⁶⁵ Yapılan kanuni düzenlemenin ardından Vekâlet tarafından bir talimatname hazırlandı. 1926 yılında Ankara Doğum ve Çocuk Bakımevi'nin kapasitesi beş yatak ilavesi ile 15 yatağa çıkarıldı. İstanbul Aklıye ve Asabiye Hastanesi'nin kadrosu ise 1.050 yatağa yükseltildi. Ankara Numune Hastanesi için 50 yataklı yeni bir pavilyon yaptırıldı. 1 Ocak-31 Aralık 1926 tarihleri arasında numune hastaneleri, sanatoryum, akıl hastaneleri ve muayene ve tedavi evlerine başvuran ve tedavileri tamamlanan hasta sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:⁶⁶

64 CBA, 01009963/583868.

65 Resmi Ceride, 12 Nisan 1926, No:346.

66 CBA, 01009963/583868.

Sihhiye ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)

Tablo 10: 1926 Yılında Hastane ve Muayene ve Tedavi Evlerinin Mesaisi

Hastaneler				Muayene ve Tedavi Evleri			
Hastane	Yatakta	Laboratuvar Mesaisi	Ayakta Tedavi	Ay	Tedavi Evi Sayısı	Yatakta Tedavi	Ayakta Tedavi
Ankara Numune	1.468	3.184	6.207	Ocak	113	186	15.292
Erzurum Numune	1.239	1.649	3.580	Şubat	115	121	17.891
Diyarbakır Numune	472	0	396	Mart	111	136	13.120
Sivas Numune	1.056	1.668	5.313	Nisan	111	106	14.599
İstanbul Akliye	714	2.068	855	Mayıs	110	144	18.908
Manisa Akliye	161	0	0	Haziran	111	59	20.795
Elâzığ Akliye	60	0	0	Temmuz	114	56	20.780
Heybeliada Sanatoryumu	122	1.911	0	Ağustos	115	84	24.917
İstanbul Çocuk	1.593	2.886	14.091	Eylül	118	70	26.602
Zonguldak	523	74	69	Ekim	122	127	26.302
Ankara Doğum	145	0	3.694	Kasım	17	116	36.362
Konya Numune	74	0	1.712	Aralık	131	65	24.425
Toplam	7.627	13.440	35.917			1.270	249.993

Tablo 6'ya göre 1925 yılı ile karşılaştırıldığında yatakta tedavi edilenlerin sayısında azalma ayakta tedavide ise artış görülmektedir. Sıhhiye Vekâleti'ne bağlı sağlık kuruluşlarında toplamda 294.807 nüfusa sağlık hizmeti verilmiştir.⁶⁷

1927 yılında Ankara Numune Hastanesi'ne yeni bir poliklinik binası, mutfak, çamaşırhane, kalorifer tesisatı, garaj, kanalizasyon şebekesi, su kulesi, ihata duvarı, fethi meyyit (otopsi) odası inşa edildi. Üsküdar'da bulunan eski Toptaşı Bimarhanesi, Bakırköy'deki Reşadiye kışlarına nakledildi. Burada bulunan askeri pavyonlar hastaneye dönüştürülerek kanalizasyon şebekesi yapıldı. 1 Ocak-31 Aralık 1927 tarihleri arasında numune hastaneleri, doğumhane, sanatoryum, akıl hastaneleri ve muayene ve tedavi evlerine başvuran ve tedavileri tamamlanan hasta sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁶⁸

67 CBA, 01009963/583868.

68 CBA, 01009963/583868.

Tablo 11: 1927 Yılında Hastane ve Muayene ve Tedavi Evlerinin Mesaisi

Hastaneler				Muayene ve Tedavi Evleri			
Hastane	Yatakta	Laboratuvar Mesaisi	Ayakta Tedavi	Ay	Tedavi Evi Sayısı	Yatakta Tedavi	Ay
Ankara Numune	1.697	2.517	7.940	Ocak	132	73	19.082
Erzurum Numune	1.176	1.436	3.336	Şubat	128	72	18.816
Diyarbakır Numune	806	162	339	Mart	129	66	20.978
Sivas Numune	858	1.217	4.435	Nisan	129	154	22.273
İstanbul Akliye	868	1.299	853	Mayıs	132	111	27.482
Manisa Akliye	158	0	0	Haziran	128	104	25.867
Elâziğ Akliye	71	87	350	Temmuz	128	83	23.695
İstanbul Çocuk	1.439	2.935	13.738	Ağustos	137	69	28.309
Heybeliada Sanatoryumu	95	1.405	0	Eylül	119	70	22.788
Zonguldak	376	113	173	Ekim	119	56	27.087
Ankara Doğum	195	0	4.245	Kasım	117	66	25.342
Konya Numune	162	0	2.243	Aralık	119	74	24.008
Toplam	7.901	11.170	37.752			998	285.727

1928 senesinde sağlık teşkilatının yeniden düzenlenmesi ve müesseselerin eksikliklerinin giderilmesi için yoğun bir çaba sarf edildi. Heybeliada Sanatoryumu 30 yataklı yeni bir pavyon inşasına başlandı. İstanbul Akliye ve Asabiye Hastanesi'nin çamaşırhane tesisatı yaptırıldı. İzmir'de bulunan Sağır Dilsiz ve Körler Müessesesi binası Vekâlet tarafından satın alındı. 1 Ocak-31 Aralık 1928 tarihleri arasında numune hastaneleri, doğumhane, sanatoryum, akıl hastaneleri ve muayene ve tedavi evlerine başvuran ve tedavileri tamamlanan hasta sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁶⁹

69 CBA, 01009963/583868.

Sihhiye ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet
Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)

Tablo 12: 1928 Yılında Hastane ve Muayene ve Tedavi Evlerinin Mesaisi

Hastaneler				Muayene ve Tedavi Evleri			
Hastane	Yatakta	Laboratuvar Mesaisi	Ayakta Tedavi	Ay	Tedavi Evi Sayısı	Yatakta Tedavi	Ayakta Tedavi
Ankara Numune	1.785	4.641	14.182	Ocak	113	56	19.170
Erzurum Numune	1.196	1.253	4.044	Şubat	111	32	16.466
Diyarbakır Numune	1.071	888	920	Mart	107	33	15.747
Sivas Numune	945	1.033	3.581	Nisan	104	41	16.520
Zonguldak Numune	568	401	272	Mayıs	107	34	16.126
İstanbul Çocuk	1.458	2.519	14.790	Haziran	108	38	16.795
İstanbul Akliye	952	2.213	686	Temmuz	105	45	17.474
Manisa Akliye	164	0	0	Ağustos	107	52	16.571
Elâzığ Akliye	38	36	371	Eylül	104	37	18.003
Heybeliada Sanatoryumu	94	1.457	0	Ekim	96	115	20.916
Ankara Doğum	259	0	4.300	Kasım	95	92	19.359
Konya Doğum	242	0	1.990	Aralık	94	87	20.516
İzmir Sağır Dilsiz	0	0	0				
Toplam	8.772	14.441	45.136			662	213.325

1929 yılında Erzurum, Malatya, Kars, Adana ve Çorum'da 10 kadın ve 10 çocuk olmak üzere 25'er yataklı birer doğum ve çocuk bakımevi açıldı. Ankara ve Konya Doğum Evleri'nin yatak sayıları 25'e yükseldi. Adana Doğum ve Çocuk Bakımevi için mahallinde bina satın alındı. Heybeliada Sanatoryumu için inşasına yeni başlanılan pavyon ikmal edildi. Ankara Numune Hastanesi'nde 210 yataklı modern bir pavyon yapılmaya başlandı. Etimesgut'ta 10 yataklı bir numune dispenseri açıldı. İstanbul Çocuk Hastanesi'nin mevcut pavyonları tamir ettirildi. Tıp Talebe Yurdu'nun yatak sayısı 300'e çıkartıldı. 1929 yılında Sihhiye Vekâleti'ne bağlı sağlık kuruluşlarının mesaisi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁷⁰

70 CBA, 01009963/583868.

Tablo 13: 1929 Yılında Hastane ve Muayene ve Tedavi Evlerinin Mesaisi

Hastane	Yatakta Tedavi	Ayakta Tedavi	Röntgen	Laboratuvar
Ankara Numune	1.743	20.770	2.058	6.524
Erzurum Numune	1.195	2.069	301	735
Diyarbakır Numune	1.100	1.511	758	692
Sivas Numune	1.328	6.363	0	0
Zonguldak Numune	687	291	56	517
İstanbul Çocuk	1.829	22.984	5.079	0
İstanbul Akliye	1.933	414	49	2.895
Manisa Akliye	206	84	0	0
Elâzığ Akliye	95	394	0	16
Heybeliada Sanatoryumu	123	0	179	1.437
Ankara Doğum	375	7.073	0	0
Konya Doğum	260	4.825	0	0
Malatya	0	496	0	0
Çorum	0	0	0	0
Kars	0	79	0	0
Adana	0	239	0	0
Erzurum	0	121	0	0
Toplam	10.874	67.713	8.480	12.816

1930 yılında Balıkesir Doğum ve Çocuk Bakımevi açıldı. Hastane için bir bina tedarik edildikten sonra gerekli teçhizat için çalışmalar başladı. İstanbul Akliye ve Asabiye Hastanesi'nin yatak sayısı 1.150'ye, Manisa Akliye ve Asabiye Hastanesi'ninki ise 75'e çıkarıldı. Ankara Numune Hastanesi'nde 210 yataklı büyük pavyonun inşasına bu yıl içerisinde devam edildi. Heybeliada Sanatoryumu'na 35 yataklı ek pavyon inşaatı başladı. İstanbul Çocuk Hastanesi'nin eskiyen pavyonları tamir edildi. Etimesgut Dispanseri'nin eksiklik teçhizat ve levazımatı ikmal edildi.⁷¹

1930 yılı itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti'ni sağlık alanında yaptığı atılımla hastane ve yatak sayısında ciddi artışlar kaydetti.⁷² Özel idarelere ait sağlık kuruluşları taşrada hizmet veren en önemli kurumlardı. Anadolu'nun tamamına yakınında var olan bu sağlık kuruluşlarından Adana, Aydın, Bursa, Denizli, İzmir, Konya ve Samsun'dakiler 100 ve üzeri yatağa sahip hastaneler olarak öne çıkıyordu. Bunun dışında özel idareler farklı dallara sahip hastaneler de açmıştı. Diyarbakır ve Samsun'da birer zührevi hastalıklar hastanesi ile İzmir ve Konya'da kuduz tedavi müesseseleri bulunuyordu.⁷³ Özel idarelere ait dispanserler genellikle ilçe merkezlerinde faaliyet gösteriyordu. Salgın hastalıkların en çok görüldüğü Sivas ve ilçelerindeki yatak adetleri diğerlerine nazaran daha fazlaydı.⁷⁴

71 CBA, 01009963/583868.

72 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.11.

73 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.12.

74 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.13.

Sihhiye ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet
Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)

Belediyelere ait hastane ve darülacezeler genellikle batı illerinde kümeleniyordu. 300'er yataklı Cerrahpaşa ve Haseki Kadın hastaneleri ile 1.000 yataklı İstanbul Darülacezesi ön plana çıkan kurumlardı.⁷⁵ Belediyelere ait dispanserlerin ülke genelindeki yatak sayıları 133'tü.⁷⁶ Özel hastane kategorisinde değerlendirilebilecek olan şahıslara ait hastanelere ülkenin her yanında rastlamak mümkündü. Özel teşebbüs eliyle açılan hastaneler göz, doğum, sanatoryum ve cerrahi dallarında hizmet veriyordu. Sihat veya sağlık yurdu olarak adlandırılan bu kurumların en büyüğü 25 yatak kapasiteli iken yurt genelinde 505 yatak sayısına ulaşıyordu.⁷⁷ Cemiyetlere ait dispanserler genellikle Türk Ocakları, Verem Mücadele Derneği, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal'e ait iken bu kurumlar yataklı hasta kabul etmiyordu.⁷⁸ Yabancılara (Amerikan, İtalyan, Fransız ve Bulgar) ait hastaneler Adana, İzmir, İstanbul, Gaziantep ve Kayseri'de bulunuyordu. İstanbul Fransız Lape Hastanesi 200 yatak kapasitesi ile en büyük hastaneydi.⁷⁹ Azınlık cemaatlerine ait hastaneler dikkate alındığında İzmir ve İstanbul'da bulunan Musevi, Rum ve Ermeni hastaneleri ön plana çıkmaktaydı. İstanbul Rum Hastanesi 805 yatak kapasitesi ile bu grup hastaneler içerisinde en büyük olanıydı.⁸⁰

1930 yılına gelindiğinde Türkiye'de 179 hastane ve 305 dispanser bulunuyordu. 1924 yılında başlayan sağlık alanındaki atılımlar bu tarihten sonra yapılan sıkı mesai ile meyvesini vermeye başladı. Aşağıdaki tabloda 1930 yılı itibariyle Türkiye'de bulunan hastane ve dispanserler ile yatak sayıları görülmektedir.⁸¹

Tablo 14: 1930 Yılında Türkiye'de Bulunan Hastane ve Dispanserler

<i>Ait Olduğu Kurum</i>	<i>Türü</i>	<i>Adet</i>	<i>Yatak</i>
<i>Vekâlet</i>	Hastane	26	2.485
	Dispanser	202	893
Özel İdareler	Hastane	69	3.130
	Dispanser	56	312
<i>Belediye</i>	Hastane	23	2.157
	Dispanser	34	133
<i>Vakıflar</i>	Hastane	1	250
	Dispanser	-	-
Özel	Hastane	37	605
	Dispanser	-	-
<i>Yabancılar</i>	Hastane	15	878
	Dispanser	4	0
Şirketler	Hastane	3	88
	Dispanser	9	75
<i>Azınlık Cemaatleri</i>	Hastane	5	1.450
	Dispanser	-	-
Yekûn	Hastane	179	11.063
	Dispanser	305	1.413

75 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.14.

76 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.15.

77 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.16.

78 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.17.

79 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.18.

80 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.18.

81 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.11.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılında ülkede sağlık alanında faaliyet gösteren 86 kurumdaki toplam yatak sayısı 6.437'di. Yatak sayısı nüfus ile oranlandığında bir yatağa 1.920 hasta düşerken 10 bin nüfusa ise 5.1 yatak düşüyordu. 1925'te kurum sayısı 167'ye yatak sayısı ise 9.561'e yükselirken 10 bin nüfusa 7.3 yatak düşüyordu. 1930 yılının sonlarına doğru kurum sayısı 182'ye yatak sayısı 11.398'e yükselirken 1.260 nüfusa bir yatak düşüyordu. 10 bin nüfusa düşen yatak sayısı ise 7.8 idi.⁸² Tüm bunlar dikkate alındığında erken Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılabilir 7 yıllık süreçte sağlık alanında ciddi bir atılım yapıldığı söylenebilir.

TBMM açılmasından sonra yapılan bütçelerde Sıhhiye Vekâleti için ciddi rakamlar ayrılmıştır. 1921'de 613 bin lira⁸³ olan bütçe, 1922'de 869 bin⁸⁴ liraya yükseldi. Vekâletin bütçesi 1923'te 3 milyon lira iken bu rakam devlet bütçesinin %2,21'ne denk geliyordu. Nüfus başına düşen sağlık harcaması 0,25 TL civarındaydı. Bütçe 1925'te 4,8 milyon lira olurken bu rakamın toplam bütçedeki oranı %2,64'e kişi başına yapılan sağlık harcaması ise 0,37 TL'ye yükseliyordu. 1930 yılına gelindiğinde Vekâlet bütçesi 4,5 milyon liraya geriledi. Bu rakamın genel bütçedeki karşılığı %2,02 idi. Bu gerilemede şüphesiz 1929 ekonomik krizinin payı büyüktü.⁸⁵

2.3. Propaganda Faaliyetleri

Erken Cumhuriyet döneminin temel problemi eğitimsizlik, cehalet ve hijyen koşullarına yeterince riayet edilmemesiydi. Anadolu'da genel bir hijyen problemi bulunuyordu. Bunun en önemli sebebi ise köyler, kasabalar hatta şehirlerde dahi kanalizasyon şebekelerinin olmamasıydı. Temiz su taşıyan isale hatları henüz inşa edilmemişti. Bataklık arazilerin çokluğu bir başka sorun olarak ortada duruyordu. Köylüler kişisel hijyenlerine önem vermedikleri gibi su ile yıkanmaya gereken özeni göstermiyorlardı. Şüphesiz bunun altında yatan çok sayıda sebep vardı. Öncelikli olarak küçük köy evleri ve kalabalık nüfus ilk göze çarpan sebeplerdi. Bazı bölgelerde insanlar *ahur sekisi* denilen yerlerde kış aylarında hayvanlarla birlikte yaşıyorlardı. Tuvaletler evlerin hemen yanına inşa edildiği için kanalizasyon suları ile içme suları karışıyordu. Tüm bunlar salgın hastalıkların kısa süre içerisinde bulaşıcı bir mahiyet kazanmasını kaçınılmaz hale getiriyordu.⁸⁶

Kitle iletişim araçlarının yaygın olmadığı erken Cumhuriyet döneminde geniş halk kitlelerine ulaşabilmek için Sıhhiye Vekâleti tarafından yoğun bir propaganda faaliyetine girişildi. Salgın ve bulaşıcı hastalıklardan korunmak hususunda halkın bilinç seviyesini yükseltmek ve anlaşılabilir tarzda kitapçıklar basarak sağlık teşkilatı aracılığıyla halka ulaştırılmaya çalışıldı. Nüfusun yarısına yakınının sıtma hastalığı taşıyıcısı olduğu bilindiğinden sakınma çareleri konusunda kapsamlı bir çalışma yapıldı. Çocuk bakımı hakkında anneleri bilinçlendirmek için hazırlanan risaleden 100 bin adet basılarak köylere kadar bütün ailelere ücretsiz şekilde ulaştırıldı. Bu bağlamda aşağıda isim ve adetleri yazılı kitapçıklar ilk etapta basılarak halka ulaştırıldı.⁸⁷

82 Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri 1923-1983 ve 1982 Yılı Çalışmaları, s.55.

83 TBMM Zabıt Ceridesi, 27 Şubat 1337, D.1., C.8., s. 502.

84 TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Ekim 1338, D.1., C.24., s.114.

85 Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s.60.

86 Gümüşçü, "Osmanlıdan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halk Sağlığı", ss.136-139.

87 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.37.

Tablo 15: 1925-1930 Yıllarında Halkı Bilinçlendirmek İçin Yapılan Neşriyat

Kitap/Kitapçık Adı	Basılan Adet
Sıtma Öğütleri	30.000
Kuşpalazı Hastalığı Nedir ve Hastalıktan Nasıl Korunmalıdır?	10.000
Trahom Hakkında Halka Nesayih	10.000
Kızıl Hastalığı ve Korunma Çareleri	10.000
Sıhhî Müze Rehberi	30.000
Sıhhî Müze Atlası	1.000
Annelere Nasihat	100.000

Sıhhiye Vekâleti tarafından halk sağlığının korunması için satın alınan 12 film, sinema salonu bulunan bütün şehir ve kasabalara hazırlanan program dahilinde gönderilmeye başlandı. Nüfus yoğunluğu dikkate alınarak filmler gönderildikleri mahallerde 7 ila 15 gün arasında gösterimde kaldı. Bazı büyükşehirlerde ise bir ay kadar kalarak talebe, öğretmen ve ordu mensuplarına kadar geniş halk kitlelerine ücretsiz gösterildi. Gerek görüldüğü durumlarda ise sağlık müdürlükleri ve uzmanlar tarafından film hakkında halka izahat verildi. Bu filmlerin bazıları 5-6 bölümden oluşurken bazıları ise 30 dakika gibi kısa sürelerden oluşuyordu. Vekâlet tarafından küçük kasaba ve köylerde sinema ve elektrik olmadığı dikkate alınarak seyyar sinema cihazı taşıyabilen bir araç tedariki için çalışmalara başlandı. Filmlerin isimleri ve konuları şu şekildeydi:⁸⁸

Tablo 16: Halkı Bilinçlendirmek İçin Gösterilen Filmler

Filmin Adı	İçerik
Sıtma	
Çocuk bakımı	
Vaktiyle Üç Dost İdiler	Frengi
Erken Teşhis-Erken Tedavi	Verem
Teminin Dişi	Diş
Senin Ağzın	Ağız
Sinek Tehlikesi	
İhmalin Cezası	Nüfus tezkeresi almayanlar.
Uzun ve Afiyette Yaşamının Çaresi	
Sıhhî Su	
Nezlenin Ehemmiyeti	
Sıtma Mücadelesinde Yeni Usuller	

Halkın bilinçlendirilmesi için uyarıcı kitap ve filmlerin yanı sıra halk sağlığı uygulamalarını daha etkili şekilde vurgulamak için afişler hazırlandı. Ayrıca vilayetlerin sıhhî ve içtimai durumlarını ortaya koymak için kitaplar yayımlandı. Çok sayıda bastırılan bu afişler şehir, kasaba, köy ve bucaklara kadar ulaştırıldı.⁸⁹ Bu afişler ve içerikleri şu şekildeydi;

⁸⁸ BCA, 030.10.0.0.177.220.18.37.

⁸⁹ BCA, 030.10.0.0.177.220.18.38.

Tablo 17: Halkı Bilinçlendirmek İçin Basılan Afişler

Afiş	İçerik
Çocuk Vefiyatı Termometresi	Çocuk ölümlerinin çeşitli ülkelerdeki oranlarını gösterir.
Ben hastalanmak istemem: beni öpmeyiniz.	Bir çocuğun ağzından.
Sağlık yolu	
Sağlık katarı	
Güneşin hayat veren şuaatı	
Mütetabbiblerin, cahil ebelerin saf halkı götürdükleri hastalık ve ölüm kuyusu	
Bir mektep çocuğunun 24 saatlik programı	
Karahumma'nın bulaşma yolları	
Çocukları süte teşvik	
Karasineğin her günkü gezintisi	
Vitaminler ve korudukları hastalıklar	
Kızıl aşısı için halkı teşvik	
Yüzde yüz afiyet esasları	
Çocukların dişleri hangi aylarda çıkar	
Sihhat kitabı	
Bahar ve güneşin sihhat ve afiyete tesiri	
Bir yaşına kadar çocuk vefiyatı	Memede ve emzikte olanların karşılaştırılması
Türkiye'de frengi	Tasviri ve nispi

Sihhiye Vekâleti, propaganda faaliyetlerini yalnızca halkı bilinçlendirmek amacıyla yapmadı. Vekâlet teşkilatı bünyesinde bulunan tabip ve serbest tabiplerin alanlarındaki bilgilerini artırmak için çeşitli konularda kitaplar da yayınlandı. Bunların büyük kısmı sıtma hastalığı ve sivrisinekler, çocuk hastalıkları ve iç hastalıklarla ilgiliydi. Ebelerin bilgilerini artırmak için *Ebe Kitabı* ile trahom mücadelesinde kullanılmak üzere yayınlanan *Trahom Kitabı* önemli çalışmalardandı. Bunun dışında gençliğin korunması için Dr. Pauchet'in *Genç Kalınız* adındaki eseri tercüme edilerek 2.000 nüsha bastırıldı. Bastırılan nüshalar müesseseler, sağlık teşkilatı ve halka dağıtıldı. Vilayetlerdeki mevcut sağlık teşkilat ve müesseselerini gösteren haritalar ile sıtmalı mintikaları gösteren sıtma haritaları bastırılarak dağıtıldı. Halihazırda piyasada bulunan ilaçları muhteva eden *Türk Kodeksi* adlı eser Türk Kodeks Komisyonu tarafından hazırlanarak 5.000 adet bastırıldı. Birinci, İkinci ve Üçüncü Milli Tıp Kongrelerine ait zabıtlar neşredildi. *Sihhiye Mecmuası* ise her ay düzenli olarak 1.250 adet hazırlanarak dağıtıldı.⁹⁰

Sonuç

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasını takip eden günlerde 3 numaralı kanun ile Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kuruldu. TBMM Hükümeti ülkenin işgal altında olduğu dönemde tüm enerjisini silahlı mücadele için sarf etmedi. Öncelik silahlı mücadeleye verilmesine rağmen halkın sağlığını

90 BCA, 030.10.0.0.177.220.18.39.

Sihhiye ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)

koruyucu önlemler de alınmaya çalışıldı. 1920-1923 dönemi mevcut durumun daha da kötüleşmemesi için bir mücadele dönemi olarak görülmekteydi. Anadolu'nun sağlık alanında tamamen İstanbul'a bağımlı olması bu önermeyi doğrular niteliktedir. Haziran 1920'de Anadolu'daki Millî Mücadele'yi yok etmek isteyen İstanbul Hükümeti her türlü sağlık malzemesinin Anadolu'ya gönderilmesini engelledi. Millî Mücadele döneminde zor şartlar altında Anadolu'da aşı üretimi yapıldı. İstanbul'daki İngiliz işgalinin Ekim 1923'te sona ermesinin ardından buradaki sağlık kuruluşlarından yararlanmak mümkün oldu.

Türkiye'de sağlık hizmetlerinin halka ulaştırılması konusunda bakanlık görevinde bulunan Adnan Adıvar, Rıza Nur, Mazhar Germen ve Refik Saydam'ın büyük katkıları oldu. Refik Saydam 1925-1937 döneminde aralıksız sürdürdüğü görevi sırasında Türkiye'de sağlık hizmetlerini yeniden yapılandırdı.

Cumhuriyet'in ilanından itibaren her alanda olduğu gibi sağlık alanında da büyük atılımlar yapılması gerekiyordu. Bunun için 1924 yılında uygulanacak sağlık politikasının ana hatları belirlendi. Salgın hastalıklarla mücadele, yeni sağlık kuruluşlarının açılması, sağlık personeli yetiştirmek ve çocuk ölümlerinin azaltılması belirlenen politikaların başlıcalarıydı. Türkiye'de sadece 86 sağlık kuruluşu bulunuyordu. Bunların sayılarının ve yatak kapasitelerinin artırılması için hummalı bir çalışma yapıldı. Yedi yıllık çalışmanın sonucunda ülkedeki sağlık kuruluşu sayısı 484'e yükseltildi. Tıp öğreniminin cazip hale getirilmesi için talebe yurtları açıldı. Yardımcı sağlık personel ihtiyacının karşılanması için ise ülkenin çeşitli yerlerinde okullar açıldı.

Salgın hastalıklarla mücadelede ülkenin karşı karşıya kaldığı hastalıklardan önemli olanlar tespit edildi. İlk etapta mücadele edilecek hastalıklar sıtma, frengi ve trahom olarak belirlendi. Bu hastalıklarla, özel olarak kurulan mücadele heyetleri vasıtasıyla mücadelede başarı elde edildi. Bunun dışında salgın ve bulaşıcı hastalıklarda kullanmak üzere İstanbul, Sivas ve Ankara'daki merkezlerde aşı ve serum üretimi gerçekleştirildi.

Halkın sağlık konusunda bilinçlendirilmesi için yoğun bir propaganda faaliyetine girişildi. Yurtdışından satın alınan filimler sinemalarda halka ücretsiz izlettirildi. Hazırlanan kitapçıklar halka dağıtılarak hastalıklar karşısında alınması gereken önlemler anlatıldı. Hazırlanan afişler ise halkın yoğun olarak bulunduğu yerlere asılarak bilinçlendirme faaliyetleri yapıldı. Yabancı dilden çevrilen kitaplar hekimlere ve halka dağıtıldı.

Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından yapılan faaliyetlerin tamamına yakını yüksek maliyete sahipti. Kısa süre içerisinde büyük paraların sağlık alanında yatırıma dönüşmesi mevcut ekonomik koşullarda zor olduğu için hizmetler öncelik sırasına göre sıralandı. Çalışmada incelenen 10 yıllık süreçte Vekâlet'in çalışmalarıyla sağlık alanında ciddi atılımlar yapıldı.

Kaynakça

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)

Resmi Yayınlar

Ceride-i Milliye (Resmi Ceride)

TBMM Zabıt Ceridesi.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllık 1928-1929, İstanbul, 1929.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, 1973, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları.

Gazeteler

Hakimiyet-i Milliye

Telif ve Tetkik Eserler

- Altay, Sadet (2017), Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında Ebelik Eğitimine ve Mesleğin Dönüşümüne Dair Kısa Bir Bakış, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/35, Güz 2017, ss. 167-217.
- Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri 1923-1983 ve 1982 Yılı Çalışmaları, 1983, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları.
- Çakmak, Fevzi (2017), "Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtma Savaşı (1920-1946), Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma, Gece Kitaplığı, Ed. Eren Akçiçek vd. Ankara, 2017, ss.421-462.
- Gümüşçü, Osman (2003), "Osmanlıdan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halk Sağlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: XIX, S.55, 2003, ss.125-146.
- Koylu, Zafer, Altay, Sadet (2008), Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Yapılan Yasal Düzenlemeler (1920-1923), 1. Uluslararası Türk Tıp Kongresi, C.2, ss. 1061-1081.
- On Beşinci Yıl Kitabı, 1938: Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları.
- Özbay, Kemal (1976), Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneleri, İstanbul: Yörük Basımevi.
- Özdemir, Hikmet (2010), *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara: TTK Yayınları.
- Özer, Sevilay (2014), Türkiye'de Trahomla Mücadele (1935-1945), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.54, ss. 121-152.
- Özpekcan, Meliha (1999), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Politikası (1923-1933)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özpekcan, Meliha (2002), "TBMM Tutanaklarına Göre Cumhuriyetin İlk On Yılında Sağlık Politikamız", *Türkler*, C.17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 436-445.
- Sağlam, Tevfik (1941), Büyük Harpte 3. Orduda Sıhî Hizmet, İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
- Tekir, Süleyman (2017), "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Sıtma ile Mücadele Faaliyetleri (1923-1930)", Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma, Ed. Eren Akçiçek, vd. Ankara: Gece Kitaplığı, ss. 397-420.
- Tekir, Süleyman (2018), Türkiye Cumhuriyeti'nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1908-1914), Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz, Ed. Çağrı Büke vd., Ankara: Gece Kitaplığı, ss. 307-330.
- Temel, Mehmet (2008), Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, İstanbul: Nehir Yayınları.

URFA VE ÇEVRESİNDE CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARI (1934-1943)

CELEBRATIONS OF THE REPUBLIC DAY IN URFA AND ITS SURROUNDINGS (1934-1943)

Nermin Zahide AYDIN*

Geliş Tarihi/Received:27.02.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 12.06.2019

AYDIN, Nermin Zahide, (2019), "Urfa ve Çevresinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1943)", Belge Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1327-1343.

Öz

Bayramlar, toplumları bir arada tutan unsurlar arasında yer alır. Milli Bayramlar, milli duyguların ifade edildiği en önemli günlerden biridir. Osmanlı Devleti'nde ilk kez Milli Bayramlar, II. Meşrutiyet döneminde kutlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra, 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edilmiştir. Devlet yöneticileri, bayramların halk üzerindeki birleştirici özelliğinden yararlanmak istemişlerdir. Bu nedenle 29 Ekim tarihi Cumhuriyet Bayramı olarak kabul edilmiştir. Ele aldığımız tarih aralığında çeşitli illerde cumhuriyet bayramı kutlamaları yapılmıştır. Bunlardan biri olan Urfa'da 1934-1943 yılları arasında yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, CHP merkez teşkilatından gönderilen talimatnameye göre gerçekleştirilmiştir. Kutlamalar sadece Urfa'da değil, kaza, köy ve nahiyelerde de yapılmıştır. Halkın ve resmi yetkililerin, gece ve gündüz yapılan kutlama etkinliklerine katılımı üst düzeyde olmuştur. Kutlamalarda şiirler okunmuş, konuşmalar yapılmış, fener alayları düzenlenmiştir. Bu çalışmada 1934 ile 1943 yılları arasında Urfa ve çevresinde gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı kutlamaları Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan belgeler ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Milli Bayramlar, Cumhuriyet Bayramı, Mustafa Kemal Atatürk, Urfa

Abstract

Festivals are among the elements that keep societies together. National holidays are one of the most important days which national emotions are expressed. The first time in the Ottoman Empire, national holidays was celebrated during the second constitutional era. After the Ottoman Empire collapsed, the Republic was declared on 29 October 1923. State administrators wanted to benefit from unifying feature of the holidays on the people. Therefore, October 29 was accepted as the Republic Day. In the date we reviewed the celebrations Republic Day were held in various provinces. The celebration of the Republic Day in Urfa, which is one them, was realized between 1934 and 1943 according to the instructions issued by the CHP central organization. Not only the celebrations were held in Urfa but also in districts, villages and sub-districts. The participation of the public and the official authorities to the day and night celebrations took place quite extensive. Poems were read in celebrations, speeches were made, lantern regiments were organized. In this study, Republic Day celebrations in Urfa and its surroundings between 1934 and 1943 were examined in the light of the documents in the Republican Archives.

Keywords: Republic, National Days, Republic Day, Mustafa Kemal Atatürk, Urfa

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi ABD, nzahideaydin@hotmail.com, (orcid.org/0000-0001-7772-6764)

GİRİŞ

Toplumların kendi tarihlerinde önem verdikleri bazı özel günler bulunmaktadır. Bu özel günler arasında yer alan milli bayramlar, yeni kurulan devletlerde yönetim ile halkın kaynaşmasını sağlayan önemli faktörler arasında yer alır. Bu nedenle bayramların kutlanması toplumları oluşturan fertlerin ortak kimlik ve kültür etrafında birleşmesinde itici bir güç oluşturmuştur. Kutlamalar genellikle, devletin kuruluş günü veya siyasal tarihinde önemli değişimi ifade eden günlerde yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde de bu durum aynı özellik göstermiş, devletin kuruluş günü ve II. Meşrutiyet'in ilan edildiği gün, milli bayram olarak kutlanmıştır.¹

İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetimi tarafından millî bayram kavramı gündeme getirilmiştir. İlk olarak İzmit mebusu Ahmet Müfit Bey, Meclise Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü olan 27 Ocak 1299 tarihinin İstiklal-i Osmani Günü adıyla milli bayram olarak kutlanması için bir teklif sunmuştur. Bu öneri aynı zamanda tartışmaya da neden olmuştur. İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Yalçın İkinci Meşrutiyet'in ilan günü olan 10 Temmuz (Miladi 23 Temmuz) tarihinin bayram olarak kutlanmasının daha uygun olduğunu söylemiştir. Meclis konuyu Layiha Encümenine havale etmiş, layiha encümeninin kararı ile Mebusan Meclisi 10 Temmuz günü milli bayram olarak kutlanmasına karar vermiştir. 10 Temmuz Bayramı dışında bütün milleti ilgilendiren başka bir milli bayramın varlığına ihtiyaç duyulduğu için Osmanlı aydınları ve Darülfünun öğrencileri sadece meşrutiyetin ilan edildiği günü değil, Osmanlı Devletinin kuruluş gününü de kutlama kararı almışlardır. İstiklal-i Osmani Günü resmi olarak bayram ilan edilmese bile kutlamaların her yıl 30 Aralık'ta yapılmasına devam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminde kutlanan bayramlardan biri de Çocuklar Bayramı olup 2 Mayıs 1916 tarihinde kutlanmaya başlanmıştır. Diğer taraftan Gençlik ve Spor Bayramı'nın kökenini oluşturan İdman Bayramı da ilk olarak 29 Nisan 1916 tarihinde Kadıköy'de bulunan İttihad Spor Kulübünün çayırında yapılmıştır.² Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte saltanatın kaldırdığı 1 Kasım günü Hâkimiyet Bayramı, 30 Ağustos günü de Zafer Bayramı olarak kutlanmıştır. Yeni kurulan devletin ve yeni yapılan reformların geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesi cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşmiştir.³

CUMHURİYET BAYRAMI VE ÖNEMİ

Cumhuriyet Bayramı milli bayramlarımız arasında önemli yere sahip olan bir bayramdır. Bu nedenle cumhuriyet bayramının özel bir merasimle kutlanması için 1924 tarihinde bir kararname yayınlanmıştır.⁴ 26 Ekim 1924 tarihli 986 numaralı kararname ile 29 Ekim tarihinin cumhuriyetin ilan edildiği tarih olduğu belirtilmiş ve bu tarihte cumhuriyetin ilanının kutlanmasına karar verilmiştir.⁵ Cumhuriyet Bayramı'nın özel bir şekilde kutlanması için 1925 tarihinde "Cumhuriyet'in İlânına Müsadif 29 Teşrin-i evvel Günü'nün Millî Bayram Addi Hakkında Kanun" isminde yeni bir kanun çıkarılmıştır.⁶ TBMM'de 4 maddelik kanunla ilgili olarak yapılan görüşmeler sonucunda 29 Ekim günü milli bayram olarak kabul edilmiştir.⁷ Ülke genelinde bayram kutlamalarından önce

1 Şerif Demir, "Tek Parti Döneminde Siirt'te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları", Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.3, 2015, s.2.

2 Bengül Salman Bolat, "Milli Bayram Olgusu Ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Semih Ofset, Ankara, 2012, s.24-31.

3 Demir, *a.g.m.*, s.2.

4 Gülin Öztürk, "Niğde'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1926-1948)", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 14, S. 3, 2015, s. 586; Düstur, Üçüncü Tertip, C.5, s.666.

5 Erhan Alpaslan, "Tek Parti Döneminde Gaziantep'te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları 1938-1945", Gaziantep University Journal of Social Sciences, C. 14, S.4, 2015, s.830.

6 Erdem Çanak, "Adana'da Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXIX, S.86, 2013, s. 4.

7 Hamdi Doğan, "Yozgat'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1943)", The Journal of Academic Social Science Studies, C. 6, S. 5, 2013, s. 111.

komisyonlar kurularak resmi kutlama programları hazırlanmıştır. İlk zamanlarda belirli merkezlerde kutlanan Cumhuriyet Bayramı, cumhuriyetin altıncı yılında Mersin, İnebolu, İnegöl, Konya, Sivas, Diyarbakır, Mardin gibi merkezlerde de büyük coşkuyla kutlanmaya başlanmıştır.⁸

Cumhuriyet Bayramı ile ilgili olarak 1925 tarihinde çıkarılan kanundan sonra bayram hazırlıkları bu kanuna uygun olarak yapılmıştır. 1925 ve 1929 tarihleri arasındaki kutlamalar genel hatları ile resmî kabul, resmî geçit ve gece düzenlenen fener alayları ile balo şeklinde gerçekleştirilmiştir.⁹

Büyük merkezlerde bayram büyük bir coşkuyla kutlanırken taşrada da aynı coşkuyla bayram kutlamalarının yapılmasına özen gösterilmiştir. 1925–1929 yılları arasında illerde valiler, birçok kişiye törenler esnasında istiklâl madalyası vermiştir. 1925-1929 arası dönemde, Anadolu'dan gelen haberlere göre kutlamalar çok coşkulu geçmiş ve ülkede yaşanan gelişimi simgeleyen yenilikler ile Mustafa Kemal Paşa'nın heykellerinin açılış törenleri bayram gününe denk getirilmiştir.¹⁰

Büyük merkezlerdeki bayram programlarında genel olarak resmî geçitler ve şehitlik ziyareti yapılmıştır. Bunlara ilaveten bayramların büyük bir coşku içinde geçmesi için farklı etkinlikler düzenlenmiştir. Örneğin; 29 Ekim 1929 tarihindeki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından Ankarapalas'ta resmi bir balo düzenlenmiştir.¹¹ İstanbul'da ise gündüz Beyazıt'ta resmî geçit, akşam ise ışıklandırma ve fener alayı yapılmıştır. Vapurlar bayraklarla donatılmış, vali tarafından bir balo verilmiştir.¹² Ankara'da 1929 yılındaki Cumhuriyet Bayramında resmî geçide İstanbul, İzmir, Adana, Konya izcileri ile Ankara Meslek Lisesi ve diğer okullardan bin beş yüzden fazla öğrenci katılmıştır. Millet Meclisi önüne bir tak kurulmuş¹³ bayram akşamı, hanımlara, askeriyeye ve halka farklı saatlerde kulüp sinemasında ücretsiz sinema gösterilmiştir.¹⁴ İstanbul'daki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında ise ev, dükkân ve işyerleri bayraklarla süslenmiştir. Bayram için Beyazıt'ta bir tribün inşa edilmiştir. Hem vali tarafından hem de Türk ocağı tarafından bir balo düzenlenmiştir. Bunlara ilaveten basın cemiyeti, Beyoğlu'nda Cumhuriyet Bayramı nedeni ile bir çay düzenlemiştir,¹⁵ İstanbul Futbol Heyeti ise bayram günü birkaç müsabaka tertip etmiştir.¹⁶ Cumhuriyet Bayramı dış temsilciliklerde de kutlanmıştır. Roma'daki Türk Sefarethanesinde büyükelçi Suat Bey tarafından ziyafet verilmiştir.¹⁷ İzmir'de ise devlet daireleri tatil edilmiştir. Belediyede yapılan kutlamalara ise yabancı konsololar katılmıştır.¹⁸

Cumhuriyet Bayramı'nın onuncu yıldönümü kutlama hazırlıklarını yürütme işini hükümet üzerine almış, bir grup milletvekili tarafından ülke genelinde yapılacak olan kutlamaların düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla 9 Haziran 1933 tarihinde TBMM Başkanlığı'na "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlama Kanunu" isimli bir kanun teklifi verilmiştir. Teklif edilen kanun 11 Haziran 1933 tarihinde TBMM'de 2305 sayılı kanun olarak kabul edilmiş¹⁹ ve Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünün üç gün

8 *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Kasım 1928.

9 Bolat, *a.g.e.*, s.68.

10 Bolat, *a.g.e.*, s.83.

11 *Vakit*, 22 Ekim 1929.

12 *Akşam*, 29 Ekim 1929.

13 *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Ekim 1929.

14 *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Ekim 1929.

15 *Akşam* 31 Ekim 1929.

16 *Vakit*, 31 Ekim 1929.

17 *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Kasım 1929.

18 Mehmet Emin Elmacı, "Cumhuriyet'in İlanının İlk Yıldönümü Kutlamaları", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 8, 1998, s. 56.

19 Çanak, *a.g.m.*, s.4.

süreye kutlanmasına karar verilmiştir.²⁰ 1934 tarihinde CHP Kütahya Mebusu tarafından hazırlanarak CHP idare heyetine gönderilen yazıda Cumhuriyet Bayramı Kutlama Talimatı ile ilgili bilgiler yer almıştır. Talimatın ilgi çekici yanlarından birisi de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını kuvvetlendirmek için, fırka teşkilatının bulunduğu vilayet ve kaza merkezlerinde halkın en çok toplanabileceği yerlerde bir halk kürsüsünün kurulmasına karar verilmiş olmasıdır.²¹ 1935 yılından itibaren 1936 ve 1937 yılında yapılan Cumhuriyet Bayramı hazırlık programlarında, onuncu yıl hazırlık ve kutlama programı örnek alınmıştır. Bu programda üzerinde durulan en önemli nokta halkın büyük oranda bayrama katılımını gerçekleştirmek; kutlamaları sesli, hareketli ve anlamlı olmasını sağlamak olmuştur.²² 1936 tarihinde Dâhiliye Vekâleti tarafından CHP Başkanlığına gönderilen yazıda ise halk kürsülerinin kurulmasına tekrar dikkat çekilmiş, konferans ve temsil gibi etkinliklerin halkevlerinin de katkıları ile gerçekleştirilmesi istenmiştir.²³ 1938 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlama törenleri ile ilgili olarak hazırlanan talimatta kutlama komisyonuna bağlı olarak sekiz adet büro oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu bürolar süsleme ve ışıklandırma bürosu, propaganda trenleri bürosu, neşriyat ve afiş bürosu, sahne film ve plak bürosu, söz bürosu, müzik bürosu, sergi bürosu ve dışta kutlama bürosudur. Her büronun görev tanımları da ayrı ayrı belirtilmiştir.²⁴ 1939-1945 tarihleri arasında Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için hazırlanan talimatlar, hemen hemen birbirinin aynısıdır. 1933 tarihinde yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlama programı 1939-1945 tarihleri arasında aynen tekrar edilmiştir.²⁵

Cumhuriyet ilan edildikten sonra devletin sonsuza kadar yaşaması için hem içte hem de dışta sağlam adımlar atılması gerektiğini bilen Mustafa Kemal Paşa, dışta diğer devletlerle dostluk ve barış politikası izlerken içte cumhuriyete bağlı bireylerin ve toplumun yetişmesine önem vermiştir. Bu nedenle milli birlik ve beraberliğin sağlanması için bayramların bütünleştirici etkisinden yararlanılmış, ülke genelinde yapılan milli bayram kutlamalarına özellikle cumhuriyet bayramı kutlamalarına büyük önem verilmiştir. Bu durum Urfa için de geçerlidir. Öğretim Üyesi Ahmet İlyas tarafından “Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa’da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları”²⁶ isimli bir çalışma yapılmıştır. Ahmet İlyas’ın yapmış olduğu çalışmanın esas kaynağı yerel gazetelerdir ve Urfa’da yapılan mahalli ve milli bayramların tümünü kapsamaktadır. Çalışmamızın esas konusu cumhuriyetin ilanının onuncu yılından sonraki dönem olan 1934-1943 tarihleri arasında Urfa ve çevresinde yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarıdır. Çalışmamızın esas kaynağı ise Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’dir ve arşivde bulunan belgeler ışığında konu incelenmiştir. Cumhuriyet Arşivi’nden edindiğimiz belgelerde yer alan bilgiler Ahmet İlyas’ın çalışmasında yer almamaktadır.

URFA VE ÇEVRESİNDE 1934-1943 YILLARI ARASINDA YAPILAN CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARI

Diğer vilayetlerde olduğu gibi Urfa ve çevresinde 1934-1943 tarihleri arasında kutlanan Cumhuriyet Bayramında aynı sevinç ve coşku devam etmiştir. 1935’ten itibaren Cumhuriyet Bayramları için yapılan hazırlıklarda Onuncu yıl kutlamaları örnek alınmıştır.²⁷ Urfa’da ulusal ve mahalli bayramlar 1930’lara kadar idari amirler etrafında kutlanmıştır. Tek Parti dönemiyle birlikte özellikle ulusal ve mahalli bayramların toplum

20 Cahide Sınmaz Sönmez, 2004, “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 tarihli Af Kanunu”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 9, S. 33-34, s. 90.

21 BCA, 2-9-12/21.09.1934/490-1-0-0/s.1.

22 Bolat, *a.g.e.*, s.164.

23 BCA, 3-13-26/26.09.1936/490-1-0-0/s.1.

24 BCA, 2-9-12/21.09.1934/490-1-0-0/s.8.

25 Bolat, *a.g.e.*, s.214.

26 Ahmet İlyas, “Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa’da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi”, C.8, S.16, 2018, s.201-215.

27 Bolat, *a.g.e.*, s.163.

tarafından benimsenmesi amacıyla halkın da yoğun olarak bayramlara katılmasına özen gösterilmiştir. Bu nedenle 1930 tarihinden itibaren Urfa'da kutlanan ulusal ve mahalli bayramlarda devlet ve millet birliğine önem verilmiştir. Bilhassa Urfa'daki kutlamalara bakıldığında ciddi bir katılımın olduğu hatta bu katılım yıldan yıla arttığı gözlenmiştir. Cumhuriyetin onuncu yılı olan 11 Haziran 1933 tarihinde çıkarılan 2305 sayılı yasal düzenlemeyle bayramların kutlanması sorumluluğu hükümete verilmiştir. Bu tarihten itibaren ulusal bayramların coşkuyla kutlanması bu yasadaki yer almıştır. Bu nedenle Urfa'da 1934 tarihindeki Cumhuriyet Bayramı büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Valilikte başlayan kutlamalara Kumandan V. Miralay Kurt Cebe Bey de katılmış, öğrenciler tarafından çeşitli etkinliklerin yanı sıra halkevinde konferans verilmiştir. Ayrıca akşam halkevinde 183 kişinin katıldığı balo düzenlenmiştir.²⁸

Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına gerek merkez ilçede gerekse Urfa'ya bağlı diğer yerleşim birimlerinde büyük önem verilmiştir. Yerleşim birimlerinde bayram kutlamalarından önce gerekli hazırlıkların yapılması için bayram kutlama komiteleri kurulmuştur. Yaylak'ta 1934 yılında yapılacak bayram hazırlıkları için kurulan komitenin aldığı kararlar doğrultusunda kazanın her tarafı bayrak vs. şeylerle donatılmış, Cumhuriyet Meydanı ve gerekli görülen bazı yerlere altı adet zafer takı kurulmuştur. Yapılan yeniliklerin ve istiklalın yaşatılması için kısa sözlerin yazılı olduğu levhalar herkesin görebileceği şekilde meydanlara, köşe başlarına ve flamaların üstüne asılmıştır. Bayram günü kutlama törenlerine katılımın fazla olmasına dikkat edilmiştir. Bu nedenle jandarmalar, askerler, kır bekçileri, öğrenciler, malul ve gaziler, Himaye-i Etfal ve Hilal-i Ahmer Cemiyetleri, belediye mensupları ve esnaf, kadın ve erkeklerin oluşturduğu yaklaşık 600 kişiden oluşan topluluğun törene katılması sağlanmıştır. Törene katılanlar yeni ve temiz elbiselerini giymişlerdir. Milli duyguların pekişmesi için bağımsızlık mücadelesinin kazanılmasında liderlik yapan devlet büyüklerinin resimleri önceden belirlenen yerlere asılmıştır. Tören yerine gelen halk bir yandan fotoğraflara büyük bir dikkatle bakarken diğer yandan kutlama komitesi tarafından hazırlanan krokiye göre yerlerini almıştır. Cumhuriyet ilan edildikten sonra yapılan yenilikler hakkında yörenin en büyük askeri kumandanı tarafından yapılan konuşmalar,²⁹ büyük bir coşku içinde dinlenerek alkışlanmıştır. Milli duyguların pekiştirilmesinde müziğin etkisinden de faydalanılmıştır. Bu nedenle öğrenciler ve jandarmalar tarafından milli marşlar söylenmiştir. Kutlama komitesi, cumhuriyet kavramının halk tarafından benimsenmesi için, bayram akşamına kadar bayrak ve fotoğraflarla süslenmiş köyleri otomobille gezerek halkla yakından ilgilenmiştir. Komite tarafından yapılan konuşmalarda cumhuriyetin kutsallığına ve büyüklüğüne vurgu yapılmış ve köylülerin bayramı kutlanmıştır. Bayram törenlerinde çocuklar da unutulmamış Hüvek, Yaslıca ve Yaylak'ta eğitimine devam eden kimsesiz ve fakir çocuklara Kaza Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından defter, kalem ve okul şapkaları dağıtılmıştır. Hükümet Konağı ile dört dükkânın resmi açılışı yapılmıştır. Gece ve gündüz davullar çaldırılmış, milli eğlenceler ve oyunlar düzenlenmiş ve Yaylak merkezi akşamdan sonra fener, meşale ve diğer ışık saçan aletlerden faydalanılarak sabaha kadar ışıklandırılmıştır. Komitenin gezibildiği köylerin birer fotoğrafı ve grup huzurunda söylenen konuşmaların suretleri 10.11.1934 tarihinde Yaylak Kaymakam Vekili tarafından Ankara'ya Halk Fırkası Kâtibi Umumliliği katına gönderilen yazıya eklenmiştir.³⁰

Urfa'da 1935 tarihindeki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına milletvekilleri katılmamışlardır. Bayram dolayısıyla tertiplenen gösterilere halk destek vermiş, öğrencilerin sunmuş oldukları gösteriler beğeniyle izlenmiştir.³¹

1936 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ise saat 11'de Vali Atif Ulusoglu'nun halkı

28 İlyas, *a.g.m.*, s.206,207.

29 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.97.

30 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.98.

31 İlyas, *a.g.m.*, s. 207.

selamlaması ile başlamıştır. Valinin Cumhuriyetin kazanımlarını anlatan konuşmasından sonra tören sona ermiştir.³²

1937 tarihinde Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yer alan bilgilere göre Siverek kazasında yapılan bayram hazırlıkları büyük bir coşkuyla gerçekleştirilmiştir. Halk günlerden beri Cumhuriyet Bayramını sabırsızlıkla beklemiş, belediye ve halkevi görevlileri tarafından ciddi anlamda bayram hazırlıkları yapılmıştır. Esnaf ve tüccarlar ise kendi işyerlerinin, resmi daireler ve müesseselerden daha güzel süslenmesi için çaba göstermişler, tüccarlar ayrı ayrı toplantı yaparak dükkânlarının ne şekilde süsleyecekleri konusunda ortak karar almışlardır. 28 Teşrinievvel/Ekim günü çarşı bir gelin odasına döndürülmüştür. Herkes dükkânında mevcut olan kıymetli eşyaları asmakla yetinmemiş, birçokları evlerinden ziynet eşyalarını getirerek çarşığı donatmıştır. 28 Teşrinievvel akşamı Karakeçi ve Şekerli nahiyelerindeki atlılar kasabaya gelmiştir. Yaklaşık 200 atlı ellerinde bayraklarla düzgün bir şekilde halkevinin önünden selam vererek geçmişlerdir. Bir süre sonra Karakeçi, Çaylarbaşı, Dağbaşı Karacadağ ve Bucak köylerinden gelen atlılar, başlarında müdürleri ile birlikte aynı yönden yine düzgün bir şekilde halkevinin önünden geçmişlerdir. Atlı kafileler, halk tarafından kuvvetle alkışlanmıştır. 29 İkteşrin sabahı Cumhuriyet Bayramı kutlama komitesi tarafından yapılan program gereğince esnaf bayraklar ile halk coşku ile öğrenciler şarkıları ile asker ve jandarma büyük bir neşe ile hükümet konağı civarındaki Cumhuriyet Meydanı'na gelmiştir. Jandarma Komutanı tarafından herkese yerleri gösterilmiş, neşe ve heyecan içinde kaymakamın gelmesi beklenmiştir. Daire ve kurumların tebriki kabul eden Kaymakam Selahattin Erçin yanında alay komutanı ile birlikte saat 9'da hükümet konağının kapısından çıkmıştır. Asker, jandarma ve sırası ile her teşekkülün önünden geçerek selam vermiş ve herkesin bayramını tebrik etmiştir. Kaymakamın yerine geçmesinden sonra görevlendirilen Hamit Özdemir Bey kürsüye çıkarak Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl kurulduğundan, hükümet ve devlet adamlarının geceli gündüzlü nasıl çalıştığından, asırları yıllara nasıl sıkıştırdığından, cumhuriyet inkılaplarını birer birer sayarak bunların nasıl başarıldığından, eski ve yeni hükümet çalışmalarını mukayese ederek anlatmıştır.³³ Ardından 45 dakika süren resmigeçit başlamıştır. Kasaba atlıları ile miktarı 800'ü geçen nahiyeye atlıları resmigeçide katılmıştır. Geçit resminden sonra kaymakam, askeri ve mülki zabitan ve memurlar şehitliğe gitmişlerdir. Siverek Jandarma Birliği tarafından hazırlanan bir çiçek çelengi jandarma komutanı tarafından şehitliğe konulduktan sonra Hava Kurumu'nda görevli Fikri Timur şehitlik anıtına çıkarak herkesi ağlatan bir konuşma yapmıştır. Fikri Timur konuşmasında cihanda hiçbir kuvvet ve güce karşı eğilmeyen Türk milletinin başının sadece şehitlerin huzurunda eğildiğini söylemiş ve şehitlerin ruhuna rahmet dilemiştir. Fikri Timur'un konuşması şehitlikte bulunanlar tarafından gözyaşları içinde alkışlanmıştır. Şehitlik ziyareti bittikten sonra halkevinin önüne gidilmiştir. Halkevi Başkan Vekili Sorgu Hâkimi Mustafa Kemal Baruksal yaptığı konuşmasında halkevlerinin gayesini, başarılarını, sosyal mevkiini ve Halk Partisi alameti olan altı okun manasını izah ettikten sonra Kaymakam Selahattin Erçin'e bir makas vermiş ve halkevinin kapısındaki kurdeleler kesilerek kapılar açılmıştır. Halkevi görevlileri tarafından halka sigara ve yerli şeker ikram edilmiştir. Hava yağışlı olduğu için kısa bir süre sonra halk dağılmıştır. Gece saat 8'de asker, kasaba atlıları, esnaf ve okulların iştiraki ile bir fener alayı, önde bandonun çaldığı marşlarla şehri dolaşmıştır. Gece halkevi salonunda toplanan resmi balo davetlileri sabaha kadar dans etmişler ve eğlenceler düzenlenmişlerdir. 30/31 Ekim gecesi halkevi komitesi tarafından halkevi salonunda bando ve incesaz eğlenceleri yapılmıştır. Halkevi başkanı Kemal Baruksal kendi şiirlerinden birkaçını okuduktan sonra gösteri komitesi başkanı Fikri Timur, cumhuriyetin elde edilmesi için yapılan fedakârlıkların anlatıldığı bir piyesin gösterileceğini söylemiştir.³⁴

1938'de cumhuriyetin 15. yıl kutlamaları nedeni ile Cumhuriyet Halk Partisi tarafından

32 İlyas, *a.g.m.*, s. 208.

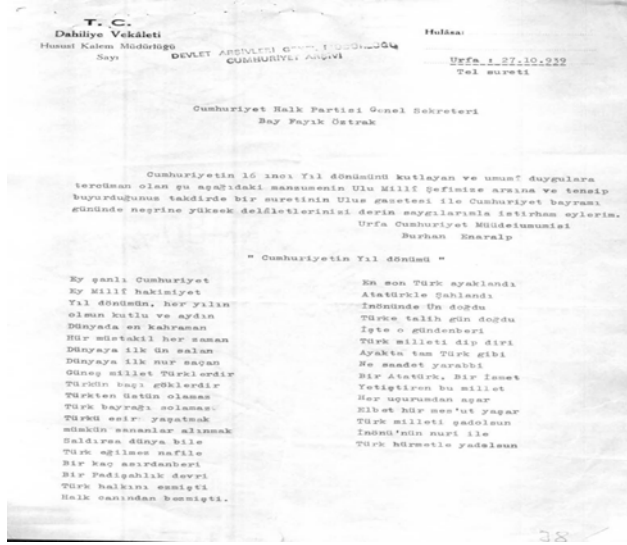
33 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.51.

34 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.52.

Urfa ve Çevresinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1943)

devletin milli kurumlarının 15 yıllık çalışmalarının yer aldığı bilgiler, on beş yıl kitabı olarak bastırılmıştır. Bastırılan kitaplardan 10 tanesi Urfa Ticaret ve Sanayi Odası'na gönderilmiştir.³⁵ Urfa Vali Vekili Fehmi Yalın tarafından 22 Eylül 1938 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda Cumhuriyetin 15. yıldönümünü kutlamak üzere gönderilen talimata göre merkez ve merkeze bağlı yerlerde komitelerin kurularak işe başlandığı bildirilmiştir.³⁶ Urfa'da 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, Cumartesi günü Vali Kazım Demirel'in katılımıyla saat sekiz otuzda valilik binasında birçok kurumun amirlerinin katılımıyla başlamıştır. Bayram Cumhuriyet Meydanında halkın da katılımıyla büyük coşku içerisinde devam etmiştir. Belediye Başkanı Ömer Alay ise bir konuşma yapmıştır.³⁷

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra yapılan cumhuriyet bayramı kutlamalarında genel olarak 1933'ten beri uygulanan tören programları tekrar edilmiş olsa da ciddi bazı farklılıklar da gözlemlenmiştir. 1939 yılından itibaren yapılan bayram kutlamalarında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ağırlığı hissedilmiştir. Örneğin Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazdığı ve İnönü Savaşlarını konu alan "Ateş" adlı piyesin halkevlerinde oynanması için talimat verilmiştir.³⁸ Urfa Cumhuriyet Savcısı Burhan Eralp'in Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterine gönderdiği resmi yazıda uygun görüldüğü takdirde Cumhuriyet Bayramı'nda okunmasını istediği şiirde de aynı durum görülmektedir.³⁹

Cumhuriyetin 16. yıl kutlamaları nedeni ile Urfa Valisi Kazım Demirel tarafından bayramın nasıl kutlandığına dair Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine bir rapor gönderilmiştir. Rapora göre 28 Ekim 1939 Cumartesi günü saat 13'ten itibaren bütün resmi daireler, hususi idare, belediye, halkevi, okullar, kurumlar, Ziraat Bankası, evler, dükkânlar, karayolu vasıtaları, meydanlar, caddeler; bayraklarla, yeşilliklerle, kırmızı beyaz kurdelelerle süslenmiştir. Şehrin her tarafı vecizelerle donatılmış, uygun yerlere taklar kurulmuştur. Çocuklar için tahsis edilen bayram yerinde oyuncaklar kurdurulmuş, eğlenceler düzenlenmiştir. Merkezlerde halk daha törenin başladığı ilk saatten itibaren kalabalık topluluklar halinde aşıma kadar birbirlerini tebrik etmiştir. Gecenin başlaması

35 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.42.

36 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.43.

37 İlyas, a.g.m., s. 209.

38 İsmet Üzen, "Tokat'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012 Bildiriler, Özyurt Matbaacılık, C.I, s.314

39 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.38.

ile bütün şehir halkı sokaklarda geç vakte kadar dolaşarak tezahüratta bulunmuşlardır. 29 Birinciteşrin 1939 sabahı erkenden halkın tamamı geniş caddelerde toplanmıştır. Saat 9'dan itibaren vilayet makamında tebrikler kabul edilmiştir. Saat 9.30'da Cumhuriyet alanına gidildiği zaman meydana toplanan subaylar, savaş malulleri, memurlar, askeri ve jandarma kitaları ile öğrenciler, umumi meclis ve belediye üyeleri, halkevi azaları, hayır cemiyetleri azaları, sporcular, esnaf teşekkülleri ve halk toplulukları yerlerini almışlardır.⁴⁰ Bütün bu zümrelerin önlerinden geçilerek bayramları kutlandıktan sonra bandonun çaldığı İstiklal Marşı ile merasime başlanmış ve meydana konulan hoparlör vasıtası ile vali tarafından bir açılış konuşması yapılmıştır. Valinin yapmış olduğu açılış konuşmasında cumhuriyet büyüklerinin namları, sonsuz sevgi ve saygı duyguları arasında anılmış, cumhuriyetin nimetleri anlatılmıştır. Bundan sonra belediye bahçesindeki Atatürk Büstüne ve şehitliğe hep birlikte gidilerek vilayet, belediye, halkevi, hayır ve esnaf cemiyetleri adına çelenkler konulmuştur. Müteakiben halk kürsülerinde inkılap tarihinden, yaşanan devrin faziletinden, milli varlık ve kudretinden, vatandaşlara düşen ödevlerden bahsedilen söylemler verilmiştir. Milli duyguların arttığı tören kısa bir süre sonra sona ermiştir.⁴¹ Hemen ardından Reiscumhur İsmet İnönü ve devlet büyüklerine minnet ve şükran telgrafları çekilmiştir. Akşam olunca mızıklar eşliğinde milli şarkılar söylenmiş, mahalli oyunların devam ettiği sırada belediye tarafından tedarik edilen havai fişeklerle gösteriler yapılmış ve daha önceden hazırlanmış bulunan teçhizat ile de halkın eğlenmesi temin edilmiştir. Garnizon askerinin de iştiraki ile düzenlenen fener alayları gece geç vakte kadar devam etmiştir. Gece Hükümet Konağı salonunda tertip edilen baloya her sınıfı temsil eden kişiler davet edilmiştir. Tamamen dolmuş olan salonda çalınan İstiklal Marşı'nı müteakip balo açılmış, devlet erkânı ve komutanların da hazır bulunduğu balo gece yarısından sonraya kadar devam etmiştir. Bayram töreni bu esaslar doğrultusunda kaza, nahiye merkezleri ve hatta köylerde bile aynı şekilde günün büyüklüğünün layık olduğu şekilde kutlanmıştır.⁴²

1940 tarihinde Urfa'da yapılan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı törenleri ise saat dokuz otuzda Cumhuriyet Meydanı'nda başlamıştır. Törende Vali Kazım Demirel, halkevi başkanı ve Türkçe öğretmeni Ratıp Akdeniz birer konuşma yapmıştır. Akşam ise davullu zurnalı bir eğlence tertip edilmiş, halkevinde bir balo düzenlenmiştir.⁴³

Siverek Halkevi Reisi Dr. Yusuf Ünsal, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından gönderilen 30 Eylül 1940 tarihli ve 8/1886 sayılı yazıya verdiği karşılıktaki cumhuriyetin 17. yıldönümü kutlamalarının komite tarafından hazırlandığını bildirmiştir.⁴⁴ Hazırlanan program gereği Siverek'te yapılacak Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının 28 Ekim 1940 Pazartesi günü saat 13'de başlayıp 30 Ekim günü saat 24'te sona ermesine karar verilmiştir. Alınan karara göre 27 Ekim 1940 günü başlamak üzere daireler, hususi müesseseler, halkevi ve belediye, çarşı ve evler süslenecek, Cumhuriyet alanında, Halkevi ve belediye önlerinde ve eski meydana olmak üzere üçü belediye ve diğeri esnaf tarafından 4 tak yapılacaktır. 29 Ekim sabahı saat 9'da hükümet konağında yapılacak resmî kabul törenine sırasıyla askeriyeye, adliye, dâhiliye, maliye, emniyet ve jandarma, maarif, sıhhat, diyanet ve evkaf, gümrük ve tekeller, ziraat, ulaştırma ve muhabere, ticaret, iktisat, belediye, halkevi, T.H.K., beden terbiyesi, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, banka ofis, esnaf cemiyetleri ve halk katılacaktır. Resmî tören bittikten sonra teşekküller Cumhuriyet Meydanında krokiye göre yerlerini alacak, Kaymakam yanında alay komutanıyla birlikte Cumhuriyet alanına gelerek asker, jandarma, öğrenciler, sporcular ve halkın önünden geçerek cumhuriyet ve inkılap sevgisini anlatacak kısa ve veciz sözlerle herkesin bayramını kutlayacak ve sonra mevkilerini alacaktır. Bundan sonra bir subay tarafından verilecek kumanda üzerine alayda

40 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.34.

41 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.35.

42 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.36.

43 İlyas, *a.g.m.*, s. 211.

44 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.28.

mevcut olanlar hazır ol vaziyeti alarak bando tarafından çalınacak olan İstiklal Marşı'nı dinleyeceklerdir. Müteakiben Halkevi reisi Dr. Yusuf Ünsal ve Başöğretmen Sadettin Onur tarafından cumhuriyet ve inkılabın faziletini anlatan konuşmalar yapılacaktır. Bir subay tarafından verilecek işaret üzerine sırasıyla süvari alayı, jandarma bölüğü, öğrenciler, sporcular, esnaf cemiyetleri ve nahiyeye müdürleri geçit törenine iştirak edeceklerdir. Geçit resmine katılan kabile çarşısı yolunu takip ederek belediye ve halkevini ziyaret ettikten sonra merasime son verilecektir. 28 Ekim günü öğleden sonra saat 14'te halkevinde toplanılarak bando ile şehitliğe gidilecek ve halkevi tarafından hazırlanan çelenk konulacaktır. Bundan sonra halkevi önünde ofis ajanı Ziya Tüner tarafından bir konferans verilecektir. Gece saat 19.30'da süvari alayı tarafından halkın katılımı ile fener alayı düzenlenecektir. 30 Ekim günü sabah saat 10'da belediye önünde ve yeni meydana öğretmen Ramiz ve Mustafa Aydın tarafından birer konferans verilecektir. Saat 14'te süvari alayı önünde hava müsait olursa cirit oyunları ve spor gösterileri yapılacaktır. Gece saat 19.30'da halkevi salonunda halkevi gösteri kolu tarafından halka açık olmak üzere bir temsil verilecektir. Hava müsait olduğu takdirde en yakın köy ziyaret edilecektir. Bayram geceleri şehrin iki yerinde belediye tarafından temin edilen havai fişekleri atılacak, bunun idaresi de belediye merkez memuruna verilecektir. Şehrin muhtelif yerlerinde davul zurna çaldırılarak milli oyunlar oynatılacak ve çocukların eğlenmeleri için muhtelif semtlerde salıncak ve dolaplar kurduculacaktır. Nahiyeye merkezlerinde ve köylerde varsa cumhuriyet meydanlarında yoksa nahiyeye ve köy hükümet konakları önünde halkın toplanması sağlanacaktır. Köy bütçelerinden yararlanılarak meşaleler ve eğlenceler düzenlenecek ve davul zurna çaldırılacaktır. Rozet ve bilet dağıtılması ve halkı sıkacak işlerin yapılması yasaklanmıştır. Şehrin muhtelif semtlerinde kurulacak halk kürsülerinde konuşmak isteyenlerin bu hususta seçilen komiteye müracaat etmeleri istenmiştir. Balo için de belediye tarafından halkevine yardım edilmesi kabul edilmiştir.⁴⁵ Kutlama töreni hazırlanan programa göre yerine getirilmiştir.

29 Ekim 1941 tarihinde Urfa'daki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında ise önce resmi tören yapılmış daha sonra ortaokul öğretmenlerinden Yusuf Ziya Akin ve Ratıp Akdeniz tarafından birer konferans verilmiştir. Konferans devam ederken Dağ Başı Duman Almış marşı söylenmiştir. Tören sırasında vali, resmi törene katılan asker ve öğrencileri selamlamıştır.⁴⁶ Bayramdan sonra Urfa valisi Kazım Demirel tarafından 31.10.1941 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda genel sekreterliğin tebliği doğrultusunda vilayet merkezi ve merkeze bağlı yerlerde bütün halkın iştiraki ile cumhuriyet bayramının kutlandığı bildirilmiştir.⁴⁷

Yaylak'ta ise hazırlanan kutlama programına göre bayramın 28 ilkteşrin saat 13'ten itibaren başlamasına ve ayın 30'unda saat 24'te bitmesine karar verilmiştir.⁴⁸ Yaylak Halkodası Reisi Aziz Bozkurt Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda hazırlanan program gereğince bayramın kutlandığını bildirmiştir. Buna göre 28 Ekim 1941 Salı günü öğleden sonra mahalli müziklerle Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının başladığı ilan edilmiştir. Aynı gün belediye tarafından Halk Odası, jandarma komutanlığı dairesinin önünde birer tak kurulmuş ve bu taklar Türk bayraklarıyla, yeşil dallarla ve kırmızı atlas üzerine işlenen beyaz vecizelerle süslenmiştir. Aynı zamanda bütün daireler, resmi kurumlar, hususi meskenler, dükkân ve kahvehaneler bayraklarla donatılmış ve halk odasının salon ve odaları parti ve milli bayraklarla ve genel sekreterlikten gönderilen vecize ve cumhuriyetin ilanının 18. yıldönümüne atfen 18 rakamı ile ve özel bir itina ile donatılmıştır. 29 Ekim sabahı yakın köylerden davet edilen yüzlerce atlı ve piyade halkevinde Türk bayrakları ve önlerinde davul zurnalarla gruplar halinde kaza merkezine gelmiştir. Saat 9.30'da kaymakamlık makamında halkın ve memurların tebrikleri kabul

45 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.29-30.

46 İlyas, *a.g.m.*, s. 211.

47 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.27.

48 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.25.

edilmiş ve program gereği saat 10'da merasim yerine gelinmiştir. Kaza kaymakamı, jandarma komutanı ve halkodası başkanı tarafından Cumhuriyet Meydanını dolduran binlerce halkın, öğrencilerin ve jandarma kıtasının bayramları kısa ve veciz sözlerle kutlanmış ve törene bir öğrencinin okuduğu İstiklal Marşı ile başlanmıştır. İstiklal Marşı okunduktan sonra Kaymakam Şahap Ural kürsüye gelerek cumhuriyetin anlamı hakkında bir konuşma yapmıştır. Kaymakamın konuşmasından sonra halkodası adına Başkan Aziz Bozkurt da günün anlam ve önemine binaen heyecanlı bir konuşma yapmıştır. Bundan sonra öğrenciler tarafından söylevler, milli şiirler okunmuştur. Bu merasim bittikten sonra geçit merasimine başlanmış ve önceden belirlenen krokiye göre her sınıf ve teşekkül düzenli ve disiplinli bir şekilde bu merasimi gerçekleştirmiştir. Geçit töreni bittikten sonra halkın ve memurların, Ankara'daki konferans ve geçit resmi tafsilatını radyodan dinlemeleri sağlanmıştır. Aynı gün İsmet İnönü ve diğer devlet büyüklere telgraflar çekilmiştir. 29 Ekim akşamı halkodası toplantı salonunda gösteri kolu tarafından 200 kişilik grubun önünde "Yarım Osman" piyesi düzenlenmiştir. Bu müsamere 30 Ekim günü akşamı da temsil edilmiştir. 29 Ekim gecesi halk ve öğrencilerin katılımı ile bir fener alayı düzenlenmiştir. Bütün bayram müddetince yer yer davullar çaldırılmış ve diğer milli saz ve eğlenceler, mahalli oyunlar sergilenmiş, bayramın neşe ve heyecan içinde geçmesi için gayret gösterilmiştir.⁴⁹ Bayram günlerinde halk odasını ziyaret eden köylü vatandaşlara da şeker, kahve, sigara ve çay ikramı yapılmıştır. Nahiye ve köylerde de bu mutlu günün aynı coşkuyla kutlanması için gerekli önlemler alınmıştır.⁵⁰

Halfeti Halkodası reisi Fehmi Koçak tarafından Cumhuriyet Bayramının nasıl kutlanıldığına dair bir rapor hazırlanmıştır. Rapora göre Halfeti'de bayram 28 Birinciteşrin tarihinde saat 13'ten itibaren başlamış ve 30. günün saat 24'üne kadar devam etmiştir. Nahiye müdürü, öğretmenler, gezici başöğretmen ve eğitimciler tek yürek halinde görevlerini yerine getirmişlerdir. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları nedeni ile hükümet binası, halkodası ve okullar süslenmiştir. Hükümet binasının ve okulun önüne iki tane tak yapılmış, hazırlanan vecizeler takların ve diğer muhtelif yerlerin üstüne asılmıştır. Cumhuriyet Meydanı temizlettirilmiş, merasim zamanında çelenk konulmuştur. 18 rakamı hükümet ve oda binasının, caddelerin ve mahalle aralarındaki yolların birçok yerlerine yazılmıştır. Hükümet konağında yapılan resmi törenden sonra Cumhuriyet Meydanına gidilerek herkesin bayramı kutlanmıştır. Bu sırada nahiye müdürü Hakkı Bilgin, öğretmen Hamdi Bey ve öğretmen vekili Hüseyin Sarıbülbül tarafından cumhuriyetin feyizleri hakkında heyecanlı konuşmalar yapılmıştır.⁵¹ Mustafa Kemal Atatürk'ün söylevlerinden bazı parçalar sade ve açık bir Türkçe ile izah edilmiş; devletçilik, inkılapçılık, halkçılık, laiklik, cumhuriyetçilik ve ulusçuluk, ulu ve milli şefin hitabesine göre anlatılmıştır. Aynı şekilde hitabe gezici başöğretmen Baha Öztürk tarafından bölge merkezi olan Cibin'de ve bazı köylerde okunmuştur. Söylevlerde harp afetinin Avrupa âlemini yiyip bitirdiği bir sırada Türkiye'de refah, saadet ve kuvvet yaratan milli şef İnönü'nün idaresiyle bahtiyar bir hayat yaşandığı ve cumhuriyet idaresinin kişilerin bütün haklarını koruduğu belirtilmiştir. Bayram gecelerinde fener alayları düzenlenmiştir. 29-30 Ekim gecesi geç vakte kadar davul, zurna ve incesaz takımı ile orta oyunları oynanmış, halay çekilmiştir. Bayrama katılan halk gece yarısından sonra da eğlenmeye devam etmiştir. Bütün köylerde aynı uygulamalar yapılmış, bayramlar köylünün ilgisini kuvvetlendirmiştir. Halkodasındaki bütün gazete ve kitaplar halk için sergilenmiş,⁵² merasim yerinde öğrencilere şeker dağıtılmıştır. Halk odasına gelenlere sigaralar ve şeker ikram edilmiştir.⁵³

Urfa'da 1942 tarihinde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları valilik tarafından hazırlanan merasimle başlamıştır. Vali Hasip Koylan tarafından yapılan açılış konuşmasından sonra

49 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.20.

50 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.21.

51 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.17.

52 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.18.

53 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.19.

belediye başkanı ve halkevi başkanı da bayramla ilgili konuşmalar yapmıştır. Halkevinde ise bir tiyatro gösterisi düzenlenmiştir.⁵⁴

Halfeti'de Cumhuriyetin 19. yıl kutlamaları ise gece ve gündüz halkın ve yakın köylerden gelenlerin katılımı ile gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin iyilikleri sözle, sesle ve ışıkla halka duyurulmuş, kutlama törenlerine halkın iştiraki sağlanmıştır. Nahiye müdürünün başkanlığı altında maarif memuru, halk odası reisi, muhtar ve spor kulübü reisinden oluşan bir komite oluşturulmuştur. Komite ve tali komiteler zamanında kutlama programına göre işlerini yapmışlardır. Bayramdan on gün önce davulla bütün kasaba sokakları dolaşarak bayram ilan edilmiştir. Kasaba bayramda süslenmiş, parti tarafından gönderilen vecizeler büyütülerek uygun yerlere asılmıştır. Yüksek yerler ışık ve meşale ile aydınlatılmıştır. Cumhuriyet Meydanı bayramdan önce temizletilmiş, bayram günü göze çarpacak şekilde süslenerek çelenkler konulmuştur. Kutlama programına göre okul, halk, sporcu, esnaf vs. duracağı yer tespit edilerek flama ile işaretlenmiştir. Okul, halk odası, hükümet konağı, köy odası, spor kulübü, cumhuriyet abidesi, minare, kasabanın işlek caddeleri, yüksek binalar, pazar yerleri süslenmiştir.⁵⁵ Öğrenciler, diğer çocuklar ve gençler bayram günü ve gecesi cumhuriyetin iyilik ve faydalarını hatırlatıcı sözler, hikâyeler ve canlı tablolarla bilgilendirilmiştir. Parti ve milli bayraklar zeytin, söğüt dalları, güller ve çiçeklerle süslenmiş; 19 rakamı büyük olarak muhtelif yerlere asılmıştır. Fener, meşale ve radyum lambaları ile bütün nahiye aydınlatılmıştır. Şahsi radyolar umumi meydanlara konularak istifade edilmiştir. Hükümet konağında devlet namına kanuni tören yapıldıktan sonra toplu olarak Cumhuriyet Meydanı'na gidilmiş ve törene başlanmıştır. Krokiye göre geçit resmi yapılmıştır. Gece ve gündüz herkesin, halk odası salon ve önündeki meydanlıkta yerli sazlarla eğlenmeleri sağlanmış, yerli oyunlar davulla oynanmıştır. Cumhuriyetin iyilik ve faydaları öğretmenler tarafından anlatılarak bayrama layık olduğu önem verilmiştir.⁵⁶

Siverek'te 1943 tarihinde yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için bayram kutlama programı hazırlanmıştır. Kutlama programına göre ilk olarak resmi ve özel yerler, belediye, halkevi, okullar, banka, ticarethaneler, çarşı ve evler, meydan ve caddeler süslenmiştir. Süsleme için bayraklar, meşe, söğüt, akasya ve çam dalları gibi yeşillikler, kırmızı beyaz vecize levhaları ve taklar kullanılmıştır. Milli bayrakların mümkün olduğu kadar temiz, düzgün ve talimata uygun olmasına dikkat edilmiştir. Bütün resmi ve özel müesseselerle, ticarethane ve mağazaların, cumhuriyetin büyüklüğüne yakışır bir şekilde, devlet büyüklerinin resimlerini süslemeleri ve müessese önüne asmalarına karar verilmiştir. Fakat süslemelere vaktinden önce başlanmaması ve bayram biter bitmez bütün süse ait malzemelerin ve takların ortadan kaldırılması istenmiştir. Cumhuriyet alanındaki hükümet binası önünde, eski büyük meydanda, Kanlı Kuyu'da ve belediye önünde olmak üzere dört adet tak yaptırılmıştır. Cumhuriyetin 20. yılı kutlandığı için belediye tarafından 20 rakamı büyük olarak ve ışıklandırılarak hazırlanmış ve bu levha kasabanın her tarafından görülebilecek bir yere yerleştirilmiştir. Vecizeler meydanlara, hükümet konağı, belediye, halkevi, resmi ve özel kurumlar önüne astırılmıştır. Bu vecizelerden belediye on adet, Ziraat Bankası üç, esnaf cemiyeti üç, Kızılay ve Tayyare cemiyetleri ikişer adet, ofis ajanlığı üç, evkaf üç, inhisarlar üç, hususi muhasebe üç ve halkevi de dört adet yaptırmıştır. Gerekli bez Sümerbank'tan temin edilmiştir. Çocuklara cumhuriyet bilincini kazandırmak amacıyla eski hayvan pazarında salıncak ve atlıkarınca gibi oyuncakların belediye tarafından eskisinden daha iyi bir şekilde hazırlanması sağlanmıştır. Çocukların gelmeleri muhtemel olan bu eğlence yerlerinde onların gözüne çarpacak ve ilgilerini çekecek surette cumhuriyeti hatırlatıcı şekilde gösteriler düzenlenmiştir. 29 Ekim 1943 Cuma günü sabah saat 9'da hükümet konağında yapılacak resmîkabalde en büyük mülki amirin yanında en büyük askeri komutan ve halkevi reisinin yer alması istenmiştir. Kabul resmi vekâletlerin protokol sırasına göre sıra ile adliye, dâhiliye, maarif, sıhhat, diyanet, evkaf, ziraat, inhisarlar, posta,

54 İlyas, *a.g.m.*, 212.

55 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.15.

56 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.16.

ticaret odası, ofis banka, hayır cemiyetleri, spor kulübü, esnaf cemiyeti ve halk şeklinde gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür. Kabul resmi bittikten sonra halk ve teşekküllerin Cumhuriyet Meydanında önceden hazırlanan krokiye uygun bir şekilde toplanmaları ve geçit resmine iştirak edecek olan askeri kıtaların, öğrencilerin, sporcuların, nahiye atlı gruplarının ve esnaf cemiyetinin daha önceden krokide gösterilen yerlerini almaları planlanmıştır. En büyük mülki amirinin yanında en büyük askeri komutan ve halkevi reisi olduğu halde, Cumhuriyet Meydanına gelerek meydanda bulunan ve krokiye uygun olarak yerini alan bütün grupların ve halk kütlelerinin önünden geçmesi ve herkesin bayramını kutlamasına karar verilmiştir.⁵⁷ Müteakiben Halkevinden dış tabibi Hasan Oral ve V. Süvari Alayından Teğmen Sabahattin Gökçe ve Ali Özşen tarafından cumhuriyet inkılabının faziletlerini anlatan birer konuşmanın yapılması ve maarif memurlarınca tespit edilecek her iki okuldan iki kız iki de erkek öğrencinin şiir okuması istenmiştir. Bandonun çalacağı marşla birlikte yapılacak geçit resmine sırası ile süvari alayı, jandarma bölüğü, öğrenciler, sporcular, esnaf cemiyetleri ve nahiye grup atlıları (Her nahiye müdürünün kıdem sırasını takip edecektir) ve halkın katılması kararlaştırılmıştır. Geçit resminden sonra bu geçide iştirak eden bütün grupların sırası ile birlikte bütün seyirciler memur ve subaylarla birlikte şehitliği ziyaret etmesi ve şehitlikte Sabri Çimen tarafından bir konuşma yapılması uygun görülmüştür. Ziyaretin akabinde alay ve öğrencilerin ve sporcuların başta bando olduğu halde halkevi önü belediye ve çarşuyu takiben eski meydan ve güzel kuyu önünden geçtikten sonra, diğer teşekküllerin ve halkın ise şehitlikteki ziyareti müteakip dağılması uygun görülmüştür. Saat 14'te Cirit Meydanı'nda toplanılmasına ve nahiyelerden gelen atlılar tarafından cirit oyunları ve koşunun düzenlenmesine karar verilmiştir. Bunun içinde bayramdan bir iki gün önce alay komutanlığınca uygun bulunan ve nahiye müdürlerinden oluşan bir komite teşekkül ettirilmesi ve buna ait programın tespit edilerek koşu ve cirit oyunlarının düzenlenmesi uygun görülmüştür. Koşu ve ciritte verilecek ikramiyeler belediye tarafından temin edilmiştir. Bayramın birinci gecesi saat 20'de başlamak üzere halkevinde bir balo verilmesine ve balonun en büyük mülki amirin vereceği liste üzerine davetiyeli olmasına karar verilmiştir. Baloya ancak davetlilerin gelebileceği ve her davetlinin mazeretsiz baloya gelmemesi durumunda vaziyeti nazarı itibara alınacağı duyurulmuştur. Belediye önünde, eski meydanda ateş oyunlarının düzenlenmesine, milli oyunların oynanmasına ve gösterilerin yapılmasına karar verilmiştir. (Cumhuriyet Bayramı için belediyece 5-6 davul zurna temin edilecek ve alay önünde, belediye önünde, büyük küçük meydanlarda saat 24'e kadar davul zurnanın çalması ve milli oyunların oynanması programlı bir şekilde tertip ve temin edilecektir). Bayramın ikinci günü davul zurna eşliğinde halkevi önünde toplanan halka hitaben saat 10.30'da halk kürsüsünde Sadettin Onur tarafından bir konuşma yapılması, öğleden sonra aynı şekilde saat 15'te büyük meydanda yine halk kürsüsünde İbrahim Turan tarafından ve 16'da küçük meydanda Muzaffer Timur tarafından söylevler verilmesi uygun görülmüştür. Bayram gününde davul ve zurnanın her yerde çalınması ve halkın neşeli bir bayram günü yaşamalarının temin edilmesi için gerekli çalışmalar yapılmıştır. Bayramın ikinci günü gecesi saat 19.30'da başlamak üzere halkevinde halkevi temsil şubesinde bir müsamere düzenlenmesine karar verilmiştir. Müsamerenin parasız olmasına ve herkes tarafından izlenmesine müsaade edilse de önceden temsil kolu başkanı tarafından bilet temin edilmesi uygun görülmüştür. (Müsamereye ait programın tanzimi ve icrası temsil kolu başkanına aittir). Bu gece de halkın geniş ölçüde bayramı neşeli geçirmelerinin temini için milli oyunlar davul ve zurna sair oyunların tertip edilmesi planlanmıştır. Bu nedenle belediye önünde eski meydanda ateş oyunları ve milli oyunların oynanması için halk teşvik edilmiştir.⁵⁸ Gece yapılacak törenler için gerekli olan lüks, radyum lambaları, havai fişekler ve fenerler belediye tarafından temin edilmiştir. Tören alanının güvenliği emniyet ve jandarma tarafından sağlanmıştır. Gece yapılan törenlerde polis ve bekçi bulundurulmuştur. Askerlerin bayramı neşeli geçirmelerini sağlamak için süvari alayınca ayrıca bir program düzenlenmiştir.⁵⁹

57 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.10.

58 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.11.

59 BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0/s.12.

SONUÇ

Milli mücadeleden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kalıcı ve sağlam temeller üzerine inşası için halkın birlik ve beraberlik içinde bulunması gerekiyordu. Devlet yöneticilerine göre bu birliği sağlamanın en etkili yolu milli bayramlardı. Çünkü bayram törenleri sayesinde devlet ve halkın bütünleşmesi sağlanacak, cumhuriyet yönetiminin faziletleri gösterilecek, yapılan yeniliklerin devleti güçlendirdiği anlatılacaktı. Bu da beraberinde hem devletin sağlam temeller üzerine kurulmasını sağlayacak, hem de cumhuriyet idaresinin halk tarafından benimsenmesine neden olacaktı. Bu nedenle Tek Parti döneminde bu amaçlara ulaşmak için ülke genelinde milli bayramların kutlanmasına önem verildi. Özellikle cumhuriyet bayramının ülke genelinde kutlanması için ciddi anlamda çalışmalar yapıldı.

Urfa'da yapılan bayram kutlamalarının önemli bir bölümü belediye tarafından sağlanan bütçe sayesinde gerçekleşmiştir. Bunun yanında esnaf ve diğer kamu kuruluşları da bayram hazırlıkları için kendi bütçelerinden bir miktar ayırmıştır. Törenlerin hazırlık aşamasında halk ve yerel yöneticiler arasındaki uyum sayesinde gerek bayram hazırlıkları gerekse törenler büyük bir coşku içinde geçmiştir.

Törenler sadece Urfa merkezde değil ilçe merkezlerinde ve köylerde de büyük bir coşku ile kutlanmıştır. Cadde ve sokaklar, evler, okullar kırmızı beyaz kurdeleler, bayraklar ve çelenklerle süslenmiştir. Törenlerde çocuklar da unutulmamıştır. Devletin ve milletin geleceği olan çocukların cumhuriyeti sevip sahiplenmeleri ve cumhuriyet bilinci ile yetişmeleri için bayramlarda belirli alanlara farklı oyuncaklar kurdurulmuştur. Öğretmenler, çocukları bu alanlara getirerek oyuncaklardan yararlanmalarını temin etmişlerdir. Urfa'da yapılan bayram kutlamaları sayesinde halk ile devlet arasındaki bağın daha kuvvetli olması sağlanmıştır.

Urfa'da tek parti döneminde halkın bayram hazırlıklarına ve merasime katılım oranı çok yüksek olmuştur. Gerek bayram hazırlıkları, gerekse bayramın nasıl geçtiği ile ilgili olarak Cumhuriyet Halk Partisi ile yerel yöneticiler arasında düzenli olarak haberleşme sağlanmıştır. Bayrama katılımın yüksek olması ve halkın bayrama isteyerek katılması bir anlamda halkın cumhuriyeti benimsediğinin bir göstergesi sayılmıştır.

Cumhuriyet Bayramı kutlamalarından önce köy, nahiye ve merkezde bayram hazırlıkları ile ilgili komiteler kurulmuştur. Daha sonra komitenin hazırladığı bayram programı davul ve zurnalarla bölge halkına ilan edilmiştir. Bayram törenlerinde cumhuriyetin faziletlerine vurgu yapılmış, manevi değerlerin önemine binaen her bayramda mutlaka şehitlik ziyaret edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmî Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Sürelî Yayınlar

Akşam.

Hâkimiyet-i Milliye.

Vakit.

Kitaplar ve Makaleler

Alpaslan, Erhan (2015), "Tek Parti Döneminde Gaziantep'te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları 1938-1945", Gaziantep University Journal of Social Sciences, C. 14, S. 4, s. 829-845.

- Bolat, Bengül Salman (2012), Milli Bayram Olgusu Ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923–1960), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Semih Ofset, Ankara.
- Çanak, Erdem (2013), "Adana'da Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXIX, S.86, s.1-25.
- Demir, Şerif, (2015), "Tek Parti Döneminde Siirt'te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları", Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.3, s.1-9.
- Doğan, Hamdi (2013), "Yozgat'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1943)", The Journal of Academic Social Science Studies, C. 6, S. 5, s. 107-125.
- Elmacı, Mehmet Emin (1998), "Cumhuriyet'in İlanının İlk Yıldönümü Kutlamaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 8, s. 49-59.
- İlyas, Ahmet (2018), "Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*", C.8, S.16, s.201-215.
- Öztürk, Gülin (2015), "Niğde'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1926-1948)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences Dergisi*, C. 14, S. 3, s.585-599.
- Sönmez, Cahide Sınmaz, (2004), "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 tarihli Af Kanunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.9, S.33-34, s.89-101.
- Üzen, İsmet (2012), "Tokat'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012 Bildiriler, Özyurt Matbaacılık*, s.313-334.

EKLER

Yaslıca Köyünde Cumhuriyet Bayramı Kutlama Komitesi (BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0).

Yaylak'ta Cumhuriyet Bayramı nedeni ile kurulan tak (BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0).

Yaylak'ta bayrama katılan malul gaziler ve şehit çocukları (BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0).

Tutluca Köyünde bayram kutlama komitesi (BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0).

Hacılar Köyü'nde bayram nedeni ile yapılan eğlence (BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0).

Urfa ve Çevresinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1943)

Yaylak'ta bayramın kutlandığı yer olan Cumhuriyet Meydanı (BCA, 1149-31-1/13.11.1947/490-1-0-0).

MİLAS HALKEVİ VE FAALİYETLERİ

PEOPLE'S HOUSES OF MİLAS AND ITS ACTIVITIES

Bayram AKÇA*, Seher AKÇA**

Geliş Tarihi/Received:30.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted:12.06.2019

AKÇA, Bayram- AKÇA, Seher, (2019), "Milas Halkevi ve Faaliyetleri" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1345-1357.

Öz

Halkevleri, 1932- 1951 yılları arasında faaliyet göstermiş ve yeni rejimin değerlerinin toplum tarafından benimsenmesi için çalışmıştır. Bu oluşum 1930'lu ve 1940'lı yıllara yaptığı çalışmalar ile damga vurmuştur. Halkevleri 19.02.1932'den itibaren 14 il merkezinde faaliyete girmiştir. Halkevleri ilçelerde de örgütlenmiştir. Bu halkevlerinden birisi de Milas Halkevi'dir. Türkiye'nin her yerinde açılan halkevleri şu şubelerden teşekküldür: "Dil, Tarih ve Edebiyat", "Güzel Sanatlar", "Temsil", "Spor", "İçtimai Yardım", "Halk Dershaneleri ve Kurslar", "Kütüphane ve Neşriyat", "Köycüler", "Müze ve Sergi". Milas Halkevi de şubeleri vasıtasıyla halk eğitimi çalışmaları yapmıştır. Bu çalışma ile Milas Halkevi'nin kuruluşu ve çalışmaları ortaya konulmak istenmiştir. Bu çalışmanın hazırlanmasında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, tetkik eserlerden ve süreli yayınlardan yararlanılmıştır. Çalışmanın oluşturulmasında nitel araştırma tekniklerinden birisi olan doküman inceleme modelinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Halkevi, Örgütlenme, Milas, Faaliyetler*

Abstract

The People's Houses operated between 1932 and 1951 and worked towards the adoption of the values of the new regime by the society. This formation stamped the history of the period of 1930s and 1940s. People's Houses from 19.02.1932 put into operation in 14 provincial centers. They were also organized in the towns. One of these People's Houses was the Milas People's House. People's Houses have been opened in every corner of Turkey. People's Houses Instruction, from the following branches: "Language, History and Literature", "Fine Arts", "Representation", "Sport", "Social Assistance", "Folk Lessons and Courses", "Library and Publications", "Villagers", "Museum and Exhibition". Milas People's House also conducted public education activities on different branch. With this work, it is desired to establish the foundation and works of Milas People's House. In preparing this article benefited from the Prime Minister's Republic Archives, examination works and newspapers. In the creation of the article was utilized the document review model, which is one of the qualitative research techniques.

Keywords: *People's House, Organizations, Milas, Activities*

* Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, E-posta: abayram@mu.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-7396-3498)

** Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, E-posta: seherakca@mu.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-4987-8087).

Giriş

1929 dünya ekonomik buhranının etkileri Türkiye’de de hissedilmiş, başarısız Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi halkta huzursuzluğa yol açmış ve bunun üzerine Atatürk çıktığı yurt gezisinde durumu değerlendirmiştir¹. Yapılan değerlendirme Türk Ocaklarının işlerliğini kaybettiği sonucunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Türk Ocakları kapatılmıştır. 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılmasından sonra yerine Atatürk İnkılaplarını yaymak, halkı toplumsal açıdan aydınlatmak, Türk milliyetçiliğini geliştirmek ve Türk kültürünü yeniden canlandırıp Türk aydını ile halk arasındaki mesafeyi kapatmak amacıyla Halkevleri açılmıştır².

Halkevleri, faaliyetlerini bünyesinde kurulan dokuz şube vasıtasıyla yürütmüştür. 1932 CHP Halkevleri Talimatnamesi’nde bu şubelerin isimlerine şöyle yer verilmiştir³: “Dil, Tarih, Edebiyat”, “Güzel Sanatlar”, “Temsil”, “Spor”, “İçtimai Yardım”, “Halk Dershaneleri ve Kurslar”, “Kütüphane ve Neşriyat”, “Köycüler” ve “Müze ve Sergi.”

Muğla Halkevi Dergisi’nde ise Halkevlerinin kuruluş amacı şöyle açıklanmıştır⁴: “Halkevleri Kemalizmin ve demokrasinin en kuvvetli prensiplerinden birisi olan sınıfsız millet yaratmak hususunda ümit bağladığımız bir kurumdur. Sosyal mevkileri ve meslekleri ne olursa olsun, bütün vatandaşlar bu temiz çatının altında yer bulurlar, eşit muamele görürler ve herkes payına düşen istifadeyi sağlar. Bir demirci ile bir hekim, bir fırıncı ile bir mühendis, bir dülgerle bir ressamın yan yana bağdaş kurduğu, dertleştiği, birbiriyle düşünce takası yaptığı başka bir kurumumuz yoktur.”

1. Milas Halkevi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

19 Şubat 1932 tarihinde Ankara başta olma üzere 14 şehirde halkevleri açılmıştır⁵. İlk Halkevi açıldığı zaman Milaslı aydınlar ve ileri gelenler de Milas İlçesi’nde bir Halkevi’nin açılmasını istediler. Ancak Milas İlçesi’nde uygun bir binanın bulunamaması gibi nedenlerle Halkevi hemen açılmadı. 22 Şubat 1934 tarihine gelindiği zaman tüm şartların olgunlaşması üzerine bugünkü Milas Postane Binası kuzeyinde bulunan bir binada Milas Halkevi faaliyetlerine başladı. İlk açıldığı zaman Milas Halkevi’nin 40 üyesi bulunmaktaydı⁶.

1935 yılında Muğla İl Özel Yönetim Bütçesi’nden Muğla Halkevleri için 9.000 lira tutarında yardım yapılmıştır. Yapılan bu yardımın 2.500 lirası doğrudan yardım, 4.500 lirası Halkevi binaları inşaatı için, 1.000 lirası hayır cemiyetlerine yardım yapılması için ve 1.000 lirası da spor kulüplerine yardım için tahsis edilmiştir. Sözü edilen yardımların 125 lirası doğrudan Milas Spor Kulübü’ne aktarılmıştır⁷. 1936 yılında Belediye bütçelerinden Muğla Halkevlerine toplamda 1.300 lira yardım yapılmışken, bunun 150 lirası Milas Halkevi’ne aktarılmıştır⁸.

1936 yılında Milas Halkevi Yönetim Kurulu’ndan yapılan istifalar üzerine yeni seçimler yapılmıştır. 3 Eylül 1936’da yapılan seçim ile Gösteri Kolu Başkanlığı’na Haydar Çelik, Kitapsaray ve Yayın Kolu Başkanlığı’na Ekrem Derince ve Köycülük Kolu Başkanlığı’na Emin Ekmek seçilmiştir. Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu Başkanlığı’na Muharrem Akyol,

1 Zeki Arkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 6, S. 23, 1999, s. 262-266.

2 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını, 1985, s. 378.

3 *CHP Halkevleri Talimatnamesi*, Ankara, Hâkimiyeti Millîye Matbaası, 1932, s. 5.

4 Melek Çolak, *Muğla’da Eğitim (1923-1950)*, Muğla, Muğla’ya Hizmet Vakfı, 2001, s. 111.

5 Süleyman İnan, “Denizli’deki Halkevleri ve Faaliyetleri (1932-1951)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 25- 26, Mayıs- Kasım 2000 s. 136.

6 Bilgi Taşkıran, “Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas (1923-1960)”, Ankara, Milas Belediyesi Yayını, 2004, s. 102.

7 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),490.100.1518.178.20-21.

8 BCA,490.100.1518.178.19.

Dil-Tarih ve Edebiyat Kolu Başkanlığı'na Feridun Alkan ve Spor Kolu Başkanlığı'na Lütfi Boduroğlu seçilmiştir⁹.

1937 yılında Milas Halkevinin çalışmalarını denetleyen Milletvekili Dr. Şükrü Şenozan hazırladığı raporunda; Milas Halkevinin çalışmalarını genelde iyi bulduğunu, belirtmiştir¹⁰. 1 Kasım 1939 tarihinde CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliği'nde Milas Halkevi Binası'nın yapımı 4.999 liraya ihale edildi. Bu ihale için belirlenen teminat 375 lira idi¹¹. CHP Denizli Bölge Müfettişi Doktor Rıza Levent 5 Aralık 1939 tarihinde Milas Halkevi'ne dair bir rapor hazırlamıştı. Bu raporda Milas Halkevi'nin dil-tarih ve edebiyat, köycülük, temsil, kütüphane ve yayın ve sosyal yardım olmak üzere 5 şubesi ile faaliyetlerine devam etmekte olduğunu belirtmiştir. Levent, Milas CHP İlçe İdare Heyeti, hükümet amir ve memurlarının Halkevine her konuda destek olduğunu ifade etmiştir. Levent, Halkevinin gelir-gider, demirbaş ve aza kayıt defterlerinin muntazaman tutulduğunu ve Halkevinin şimdilik parti binasında tahsis edilen bir oda ve salonda faaliyetlerine devam etmekte olduğunu belirtmiştir. Fakat buranın yetersiz olması nedeniyle acilen yeni bir Halkevi binasına ihtiyaç duyulduğunu, bunun için de şehir planına uygun bir yer tahsisinin yapılarak CHP Genel Merkezinden 5.000 lira para gönderildiğini ancak bina keşif bedelinin 26.000 lira olduğunu, belirtmiştir¹².

1939 yılında hususi idare bütçesinden Muğla Halkevlerine 14.000 lira ödenmiştir, fakat bu miktarın ne kadarının bu şubeye aktarıldığı belirtilmemiştir. 1939 yılı belediyeler bütçesinden Muğla halkevlerine toplam 1.033 lira ödenmiş ve bunun 200 lirası Milas Halkevi'ne aktarılmıştır¹³. 1940 yılında hususi idare bütçesinden Muğla Halkevlerine 15.000 lira ödenmiştir, fakat bu miktarın ne kadarının bu şubeye aktarıldığı belirtilmemiştir. 1940 yılı belediyeler bütçesinden Muğla halkevlerine toplam 930 lira ödenmiş ve bunun 180 lirası Milas Halkevi'ne aktarılmıştır¹⁴.

1940 yılında Milas Halkevi Başkanı Mehmet Çerçi'dir. 8.083 nüfuslu Milas İlçesi'nde Halkevi üye sayısı ise 478'dir¹⁵. 4 Mayıs 1940 tarihinde Halkevlerinin çalışmalarını denetleyen CHP Denizli Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Doktor Rıza Levent'in hazırladığı Milas Halkevi hakkındaki raporda Halkevinin şube örgütlenmesi ve mali kaynakları hakkında şu bilgiler verilmiştir¹⁶: *"Halkevi idare heyeti ve azalarının devlet amir ve memurları ile ilişkilerinin iyidir. Halkevinin çalışması ve gelişmesi için gereken yardım CHP Genel Merkezi, Belediye ve üye yardımlarından sağlanmaktadır ve Halkevi şubelerinin bölgenin ihtiyaçlarına göre açılmış ve buna göre faaliyetlerine devam etmektedir."*

16 Kasım 1940 tarihinde Halkevlerinin çalışmalarını yeniden denetleyen CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent'in Milas Halkevi hakkında hazırladığı raporda; parti idare heyeti ile amir, memur ve öğretmenlerin Halkevi ile yakından ilgilendikleri, özellikle yeni atanan Milas Kaymakamı Nedim Aker'in Halkevine özel önem verdiği belirtilmiştir. Levent, Halkevi şubelerinin düzenli olarak çalışarak bunların düzenli olarak raporladıklarını belirtmiştir¹⁷.

06 Ocak 1941 tarihinde CHP Genel Sekreteri, Erzurum Mebusu Doktor A. F. Tuzer CHP Parti Bölge Müfettişi'nin raporuna binaen bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Milas Halkevi'nin 15 hukukçu, 9 doktor, 4 eczacı, 1 mühendis, 39 memur ve 34'ü kadın öğretmen ve 57 erkek öğretmen olmak üzere toplam 483 azasının olduğu ifade edilmiştir. Tuzer, bu

9 Recep Arslan, "Yeni Milas: Milas Halkevi Dergisi", Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler, C. 2, Ankara, Gece Akademi Yayınları, 2019, s. 150.

10 BCA,490.01.1001.867.1.

11 Yeni Milas, 29 Birinci Teşrin 1936, s. 1.

12 BCA,490.01.1001.869.1.

13 BCA,490.100.1518.178.14.

14 BCA,490.100.1518.178.8-9.

15 Taşkiran, a.g.e., s. 103.

16 BCA,490.01.1001.867.1.

17 BCA,490.01.1001.867.1.

sayının %33'ünün aydınlardan meydana gelmiş olmasını Halkevi ve bölge için sevindirici bir durum olduğunu belirtmiştir¹⁸.

21 Mayıs 1941 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Rıza Levent'in Milas Halkevine dair raporunda; Halkevinin, İdare Heyetinin Milas Kaymakam Vekili, amir ve memurlarla arasının iyi olduğu, şube sayısının 7 olduğunu, ancak bina, bütçe ve aza yetersizliği nedeniyle bu sayının 5'e indirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Levent, aza kayıt, gelir-gider, demirbaş ve toplantı defterlerinin muntazam olduğunu, ancak şube toplantı defterlerinin eksik olduğunu, kendi bütçesinin 290 lira olduğunu ifade etmiştir. Levent, bunun yanında vilayetten 400 lira ve Milas Belediyesi'nden de 290 lira temin edilmesi planlanmış ise de bu paranın sadece 690 lirası elde edilebildiğini ve binasının yetersiz olması nedeniyle acilen bir binaya ihtiyaç duyulduğunu, yazmıştır¹⁹.

CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent'in 11 Kasım 1941 tarihinde hazırladığı Milas Halkevi hakkındaki raporda; CHP ile Halkevi arasındaki münasebetlerin iyi olduğu ifade edilmiştir. Levent, Halkevinin yaşaması ve gelişmesi için Vilayet İdare Heyeti'nden gelen yardımların diğer Halkevlerine yapılan yardımlarla aynı olduğunu, halkın Halkevine olan yardımın yok denecek kadar az olduğunu belirtmiştir. Levent, Halkevinin gelirinin kâtip ve odacı maaşlarını karşılamakta yetersiz kaldığını, Halkevi Başkanı Mehmet Çerçi ve azalarının ehil kişiler olmasına rağmen bazı azaların askere gitmesi bazılarının da lakayt davranmaları nedeniyle şubelerin tam olarak çalışmadığını ifade etmiştir. Levent, özellikle köycülük, sosyal yardım ve dil-tarih ve edebiyat şubelerinin hiç çalışmadığını, Halkevinin bölge üzerinde iyi bir intibasın olduğunu, ancak binasının yetersiz olması nedeniyle halkın fazla rağbet gösteremediğini ve Halkevinin hesap defterlerinin ve çalışma defterlerinin muntazam tutulmadığını belirtmiştir²⁰.

1942 yılında hususi idare bütçesinden Muğla Halkevlerine 4925 lira ödenmiştir. Bu ödemenin 400 lirası Milas Halkevi'ne yapılmıştır. Aynı yıl 1942 yıllı belediyeler bütçesinden Muğla halkevlerine toplam 925 lira ödenmiş, fakat Milas Halkevi'ne bu ödemenin aktarılmamıştır²¹. 1943 yılında hususi idare bütçesinden Muğla Halkevlerine 5.850 lira ödenmiştir. Bu ödemenin 400 Lirası Milas Halkevi'ne aktarılmıştır. Aynı yıl 1943 yıllı belediyeler bütçesinden Muğla halkevlerine toplam 1300 lira ödenmiş, fakat bu tutardan Milas Halkevi'ne aktarılmamıştır²². Türkiye genelinde 1944 devlet bütçesinden halkevlerine 2 milyon 800 bin lira yardım yapılmışken, 1950'de yardım miktarı 1 milyon 250 bin liraya düşmüştür. Ülke genelinde yıllar içinde ödeneğin düşmesi ilçe halkevini de olumsuz etkilemiş olmalıdır²³.

CHP Aydın Bölge Müfettişi Fazıl Şerafettin Bürge'nin Milas Halkevi hakkında 21 Ağustos 1943 tarihinde hazırladığı raporda; Halkevinin temsil, spor, sosyal yardım ve köycülük, şubelerinin faal olduğu, bu şubelerin faaliyetlerinin yetersiz, kayıt defterlerinin düzensiz ve eksik olduğu belirtilmiştir. Adı geçen şubelerin toplam aza sayısının 310 olduğunu, ifade edilmiştir²⁴.

1944 yılına gelindiğinde Milas Halkevi'nin Başkanlığı'na Seyfi Yalvaçer getirilmiştir. Bu dönemde üzerindeki ataleti atan Milas Halkevi yeniden faaliyetlerini hızlandırdı²⁵. 27 Ekim 1944 tarihinde Muğla Vilayeti'nde faaliyet gösteren Halkevlerini teftiş eden Aydın Bölge Müfettişi Dr. Fazıl Şerafettin Bürge, raporunda Milas Halkevi çalışmalarının

18 BCA,490.01.1001.867.1.

19 BCA,490.01.1001.867.1.

20 BCA,490.01.1001.869.1.

21 BCA,490.100.1518.178.2-3.

22 BCA,490.100.1518.178.5-6.

23 Melek Çolak, "Muğla Halkevi ve Çalışmaları", Toplumsal Tarih, 2000, S. 70, s.56.

24 BCA,490.01.1001.869.1.

25 Çolak, a.g.e., s. 111.

genelde verimli olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Bürge Milas Halkevi çalışmalarının yolunda gittiğini, toplantı tutanaklarının muntazam olduğunu, yardım toplama ve yeni üye kayıtları konusunda başarılı bulunduğunu ifade etmiştir. Bürge, Milas Halkevi Başkanlığı'na yeni seçilen Seyfi Yalçiner'in, Yalvaç Parti İdare Heyeti'nde bulunmuş olması, Niğde ve Aksaray Halkevi başkanlığında bulunması ve 9 ay evvel İzmir İnönü Lisesi Fransızca öğretmenliğinden Milas Ortaokul Müdürlüğü'ne atanması nedeniyle, çalışkan ve başarılı bulunduğunu belirtmiştir²⁶. 1949 yılında Milas Halkevi Başkanı Gazi Menteşe idi. Gazi Menteşe'nin başkanlığı döneminde Milas Halkevi Salonu düğün, sünnet, nişan gibi etkinlikler için vatandaşa kiraya verilmeye başlanmıştır. Bu durum bazı vatandaşta rahatsızlık yaratmış ve yerel basından "Milas Postası" gazetesi de bu tartışmaya katılarak "Halkevi Kiraya Verilebilir mi?" manşetiyle haber yapmıştır²⁷.

Ocak 1950'ye gelindiğinde ise dönemin Milas Kaymakamı Ragıp Uğural kamuoyuna yaptığı açıklamada Milas Halkevi'nin çalışmalarının çok zayıf ve yetersiz olduğundan bahsetmiş ve bu durumun genç, aktif ve sosyal bir Halkevi başkanı ile giderilebileceğini belirtmiştir²⁸. Milas Kaymakamı'nın yukarıdaki açıklamasından sonra Mayıs 1950'de Milas Halkevi Başkanı Gazi Menteşe istifa etmiş ve yerine 27 Mayıs 1950 tarihinde Nazmi Akdeniz Milas Halkevi Başkanı olmuştur²⁹. Milas Halkevi, "Yeni Milas" adında aylık bir dergi çıkarmıştır. Bu dergi 29 Eylül 1936 tarihinden Haziran 1937'ye kadar 9 sayı yayınlanmıştır. Daha sonra ise farklı nedenlerle yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır³⁰. Bu dergi Muğla Merkez Halkevi Şubesi dışında Muğla Halkevi ilçe teşkilatları tarafından çıkarılmış tek dergi olması sebebiyle dikkat çekicidir.

2. Milas Halkevi Şubelerinin Faaliyetleri

2.1. Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi

Şubenin amacı; muhitin umumi bilgisinin artmasına, parti prensiplerinin kökleşmesine, yurt sevgisinin, yurttaşlık vazifeleri duygusunun yükselmesine yarayacak mevzularda konuşmalar ve konferanslar tertiplemekle beraber dil ve edebiyat mevzularıyla da bilhassa meşgul olmaktır. Bunun için de Türk dili ve edebiyatı alanlarında çalışmalar yapmak, bu alanlarda daha önceden çalışmalar yapmış Türk büyüklerini anmak için törenler tertiplemek ve Halkevi adına bir dergi çıkarmak idi³¹.

1934 yılında Milas Halkevi açıldığı zaman Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi de açıldı. Bu şubenin 4 avukat, 5 öğretmen, 1 tüccar ve 4 de diğer mesleklerden olmak üzere 14 erkek üyesi vardı. Şube Milas'ın 7 köyünde toplantılar yaparak köylünün kültür seviyesinin gelişmesine katkı sağladı³². 1935 yılında Milas Halkevi bu şube vasıtasıyla ilk konferansını gerçekleştirdi. 1936 yılında da bu şubenin temsilci Feridun Alkan'dır³³. Bu şube aynı zamanda Yeni Milas adında bir halkevi dergisi neşretmiştir. Yeni Milas adını taşıyan Milas Halkevi Dergisi'nin ilk sayısı 29 Ekim 1936 ve son sayısı Şubat 1937 tarihlidir. Yeni Milas ayda bir olmak üzere toplam 5 sayı yayımlanmıştır. Derginin sayılarında yayın hayatına niçin son verildiği yönünde herhangi bir bilgi yer almamıştır. Derginin ilk sayısı 16, ikinci sayısı 22, üçüncü sayısı 17, dördüncü sayısı 22 ve beşinci sayısı 30 sayfa olarak neşredilmiştir. Derginin ilk sayısının kapağında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın altı oku yer alırken diğer sayıların kapağında Atatürk silueti ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın altı oku yer almıştır.

26 BCA,490.01.10001.869.1.

27 Milas Postası,11 Şubat 1949, s. 1.

28 Milas Postası, 31 Ocak 1950, s. 1.

29 Taşkiran, a.g.e., s. 103.

30 Recep Arslan, "Muğla: Muğla Halkevi Dergisi", Tarih ve Siyaset Bilimi Araştırmaları, Edit. Aydın Efe, Ankara, Akademisyen Kitapevi Yayınları, 2019, s. 148; M. H. Şakiroğlu, "Halkevi Dergileri ve Neşriyatı", Kebikeç, Yıl. 2, S. 3, Ankara, 1996, s. 142.

31 Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, Ankara, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1940, s. 5- 9.

32 Çolak, a.g.e., s. 105.

33 Taşkiran, a.g.e., s. 103.

Yeni Milas Dergisi'nde Cumhuriyet, edebiyat, tarih, sağlık, tarım ve hayvancılık alanlarında yazılara yer verilmiştir. Bu yazılar vasıtasıyla halk bilinçlendirilmek istenmiştir³⁴.

Yeni Milas Dergisi, diğer birçok Halkevi dergilerinde göze çarpmayan bir usul izlemiş ve derginin sayılarının son iki sayfasında reklam yayınlamıştır. Derginin yayın direktörü Feridun Alkan'dır. Derginin imtiyaz sahibi Kenan Sunaç'tır³⁵.

1938 yılında bu şube halkı aydınlatma için konferanslar düzenliyordu. Ayrıca tarihi Milas albümü çıkarmak için çalışma içindeydi³⁶. 5 Aralık 1939 tarihinde CHP Denizli Bölge Müfettişi Dr. Rıza Levent'in Milas Halkevi'ne dair hazırlanmış olduğu raporda; Milas Halkevi Dil-Tarih Ve Edebiyat Şubesi Başkanı, İdare Heyeti ve azalarının işlerinin ehli oldukları belirtilmiştir. Levent, Halkevinin halk üzerinde etkisinin çok fazla olduğunu ve bu şubenin sık sık toplantılar ve konferanslar düzenleyerek halkı çeşitli konularda aydınlatmaya çalıştığını, yazmıştır³⁷. 21 Mayıs 1941 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Rıza Levent'in Milas Halkevi'ne dair raporunda; Halkevinin bu şubesinin milli bayramlara ve önemli günlere ev sahipliği yaptığı ve buna da halkın yoğun ilgi gösterdiği, ancak bunların yetersiz olduğu, belirtilmiştir³⁸.

27 Ekim 1944 tarihinde Muğla Vilayeti'nde faaliyet gösteren Halkevlerini teftiş eden Aydın Bölge Müfettişi Dr. Fazıl Şerafettin Bürge, Halkevi çalışmalarının genelde verimli olduğunu belirtmektedir. Bürge, bu bağlamda Milas Halkevi'nin Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi'nin Cumhuriyet, inkılap, edebiyat ve hayvancılık konularında 9 konferans tertiplendiğini belirtmiştir³⁹.

2.2. Güzel Sanatlar Şubesi

Bu şubenin amacı; Müzik, resim, mimari, süsleme ve benzeri sanatlarda profesyonel veya amatör unsurları bir araya toplamak, genç kabiliyetleri korumak ve bunların yetişmesine yardımcı olmaktır⁴⁰. Milletvekili Dr. Şükrü Şenozan 1937 yılında Milas Halkevi'nin çalışmalarını denetlemiştir. Şenozan Milas Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi hakkında da değerlendirmede bulunmuştur. Şenozan, Halkevinin adını taşıyan bando takımının Halkevi Binası dışında düğünlerde faaliyetlerde bulunmasını uygun bulmadığını ifade etmiştir. Ayrıca halk türkülerinin sadece kendi orijinal sazlarıyla çalınarak söylenmesi gerektiğini, bunların cümbüş, keman gibi müzik aletleriyle çalınması durumunda türkülerin hem orijinallliğini kaybedeceğini hem de Halkevlerinin müzik çalışmalarının gayelerine aykırı davranılmış olacağını belirtmiştir⁴¹. Milas Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi 1950 tarihinde Müzik Öğretmeni Hikmet Şen vasıtası ile müzik kursları düzenledi⁴².

2.3. Temsil Şubesi

Şubenin amacı; Halkevlerinde bir hayat ve hareket uyandırmak, şehir ve kasabaların tiyatro ihtiyaçlarını gidermek, gençleri güzel ve serbest konuşmaya alıştırmak, memleket ve toplum için yararlı telkinlerde bulunmak ve tiyatro sanatçısı olabilecek yeteneklerin kendilerini göstermelerine imkân vermektir⁴³.

1934 yılından itibaren Milas Halkevi Temsil Şubesi zor şartlarda faaliyetleri sürdürmeye

34 Arslan, "Yeni Milas: Milas Halkevi Dergisi", s. 148.

35 Arslan, a.g.m., s. 148.

36 BCA,490.01.1001.867.1.

37 BCA,490.01.1001.869.1.

38 BCA,490.01.1001.867.1.

39 BCA,490.01.1001.869.1.

40 Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, 1940, s. 9- 13.

41 BCA, 490.01.1001.867.1.

42 Milas Postası, 14 Mart 1950, s. 1.

43 Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, 1940, s. 13-15.

çalıştı. 1936 yılında bu şubenin Başkanı Haydar Çelik oldu. Temsil şubesi bu dönemde çalışmalarına daha da hız verdi⁴⁴. 1938 yılı kayıtlarına göre ise bayan öğretmenlerin desteği ve katılımıyla yılda en az dört veya beş oyun sahnelenmeye başlandı. Şubede öğrencilere ise 15 günde bir müzikli çay partileri düzenlendi. Ayrıca şubenin 5 kişilik bir caz takımı vardı⁴⁵.

5 Aralık 1939 tarihinde CHP Denizli Bölge Müfettişi Dr. Rıza Levent tarafından Milas Halkevi'ne dair hazırlanmış olduğu raporda; Milas Halkevi'nin bu şubesinin idare heyeti ve azalarının işinin ehli olduklarını belirtmiştir. Ayrıca halkın bu şubeye yakın ilgi gösterdiğini ve şubenin ara ara müsamereler tertip ederek halkla kaynaştığı, belirtilmiştir⁴⁶. 21 Mayıs 1941 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Rıza Levent Milas Halkevi'ne dair yeni bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Milas Halkevi'nin bu şubesinin ara ara müsamereler düzenlediği, ancak bu faaliyetlerin yetersiz olduğu ve daha fazlasının yapılarak halkın ilgisinin çekilmesi gerektiği, yazılmıştır⁴⁷.

27 Ekim 1944 tarihinde Muğla Vilayeti'nde faaliyet gösteren Halkevleri şubelerini teftiş eden Aydın Bölge Müfettişi Dr. Fazıl Şerafettin Bürge'nin bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Milas Halkevi'nin çalışmalarının genelde verimli olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Sayın Bürge Milas Halkevinin bu şubesinin 11 temsil tertiplediğini belirtmiştir. Ayrıca Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Askeri Revir menfaatleri için müsamereler düzenlendiği rapor edilmiştir⁴⁸. 24 Eylül 1945 tarih ve 5/2672 numaralı yazı ile CHP Genel Sekreterliği Milas Halkevi temsil Şubesi'nin faaliyetlerine dair bir rejisör fişi doldurulup gönderilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine Milas Halkevi Başkanı Seyfi Yalvaçer 24 Kasım 1945 tarihinde şu cevabı vermiştir⁴⁹: *"Temsil Kolumuz Başkanı ve sahnelerimizi idare eden arkadaşımız Ortaokul Resim Öğretmeni Zeki Boran askerde bulunduğu için istenilen malumatı bugüne kadar gönderememiştik. Sözü edilen Boran hala askerededir. Kalkınmasına çok çalıştığımız evimizin mahalli ve muntazam maddi ve manevi yardıma mazhar olması ile muvaffak olabileceğini düşünüyoruz."* Milas Halkevi Temsil Şubesi'nin aktif bir çalışma içerisinde olduğu yönünde raporlarda bilgiler yer almasına rağmen, bu şube tarafından sergilenen oyunların isimlerine ulaşamamıştır.

2.4. Spor Şubesi

Şubenin amacı; Halkevleri mensuplarına ve arzu edenlere kapalı veya açık salonlarda, Beden terbiyesi Genel Direktörlüğü ile müşterek olarak tertip edilecek programlara göre jimnastik, güreş, atlı cirit, boks, deniz sporları, dağcılık ve kayak, avcılık, bisiklet yarışları ve millî rakslar gibi beden terbiyesi hareketleri düzenlemektir (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, 1940: 15-19). 1936 yılında Belediye bütçelerinden Milas'taki spor faaliyetleri için 200 lira yardım yapılmıştır⁵⁰.

Milas Halkevi'nin bu şubesi kuruluşundan itibaren futbol, avcılık, binicilik, atıcılık ve yüzmeye önem verdi. Bu dönemde çevre Halkevi Spor Şubeleri ile futbol müsabakaları düzenlendi. Güllük'te Deniz Bayramı çerçevesinde yüzmeye ve futbol turnuvaları yapıldı. Köylerde atış talimi ve sürek avları tertip etti. 1936 yılında şube başkanlığına Lütfü Boduroğlu getirildi. Bu dönemde bu şube çalışmalarına hız vererek 6 farklı spor gezisi düzenledi⁵¹. 1938 yılı kayıtlarına göre ise, spor kulübü yeniden teşkil edildi. Böylece aza

44 Yeni Milas, 29 Ekim 1936, s. 1.

45 BCA,490.01.1001.867.1.

46 BCA,490.01.1001.869.1.

47 BCA,490.01.1001.867.1.

48 BCA,490.01.1001.869.1.

49 BCA,490.100.1025.944.5.

50 BCA,490.100.1518.178.19.

51 Taşkıran, a.g.e., s. 104.

sayısı da artmaya başladı. Ardından spor sahası da yeniden düzenlenmeye başlandı⁵². Milas'ta bu dönemde faaliyet gösteren spor kulüplerinin isimleri konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.5. Sosyal Yardım Şubesi

Şubenin amacı; Halkevinin bulunduğu bölgede hakiki surette yardıma muhtaç kimsesiz çocuklar, kadınlar, düşkün hasta ve yaşlılar gibi vatandaşlar hakkında toplumun şefkat ve yardım duygusunu uyandırmak, onları muayene ettirmek ve onlar için gelir temin etmektir⁵³.

1934 yılında Milas Halkevi Sosyal yardım Şubesi 312 vatandaşı tedavi ettirdi. 120 vatandaşın reçetesini Milas Halkevi bütçesinden ödedi. 1935 yılında ise fakir ve dilsiz bir çocuğu İzmir Dilsizler Okulu'na gönderdi. Köycülük şubesi ile işbirliği yaparak da 97 fakir çocuğu giydirdi⁵⁴. 1938 yılı kayıtlarına göre bu şube köycülük şubesi ile birlikte başarılı çalışmalara imza atmıştı. Bu çalışmalar arasında köylere 2 kilo kinin dağıtımı da vardı. Böylece köylünün en önemli sorunu olan sıtma hastalığına bir nebze deva olmuştu. Ancak yaz tatilinde bu çalışmalar geçici olarak azalmıştı⁵⁵.

2.6. Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi

Şubenin amacı; halkın bilgisini yüceltecek her türlü okutma-yazma ve yetiştirme hareketlerinin ilerleyip gelişmesini sağlamak ve korumak maksadıyla Halkevinde Türkçe okuyup-yazma, dikiş-nakış, çiçekçilik, muhasebe, bağcılık, arıcılık ve yabancı dil kursları açmaktır⁵⁶.

Bu doğrultuda 1934 yılında bu şube birisi hiç okuma-yazma bilmeyenler diğeri de az okuma-yazma bilenler için 2 adet okuma-yazma kursu açtı. Ayrıca şube 1 adet Fransızca dil kursu açarak bundan 151 genç yararlandı⁵⁷. 1936 yılında Milas Halkevi Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi Başkanlığı'na Muharrem Akyol seçildi⁵⁸.

1938 yılı kayıtlarına göre Milas Halkevi Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi bir dil kursu açtı. Bu kursa öğrenci ve vatandaşlar yoğun ilgi gösterdi. Ayrıca 1937 yılında şubenin esnafa yönelik açtığı muhasebe defteri tutma kursuna da fazla itibar edildi. Böylece birçok esnaf basit esnaf defteri kullanmasını öğrenmiş oldu. Bu şube 1937 yılında da gençlere yönelik motor kursu düzenlemiş ve buna da 70 kişi devam etmişti⁵⁹.

1941 yılında CHP Genel Sekreteri, Erzurum Mebusu Dr. A. F. Tuzer'in Parti Bölge Müfettişinin raporuna istinaden Milas Halkevi hakkında bir rapor hazırlamıştı. İlgili raporda Milas Halkevi Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi'nin şoförlük, makine, elektrikçilik ve tütün ziraatını iyileştirme alanlarında açtığı kurslara 250 kursiyerin katıldığı ve bu şubede Türkçe kurslarının da açılması gerektiğini, belirtilmiştir⁶⁰.

2.7. Kütüphane ve Yayın Şubesi

Kütüphaneler halkın bilgisinin ilerlemesinde başlıca amildir. Bu nedenle her halkevinin bir kütüphane ve okuma odasının bulunması Halkevinin ilk kurulma şartlarından biriydi. Halkevi talimatnamesine göre; Halkevleri kendi kütüphane ve okuma odalarını kendi

52 BCA,490.01.1001.867.1.

53 *Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi*,1940, s. 19- 21.

54 Çolak, a.g.e., s. 112.

55 BCA,490.01.1001.867.1.

56 *Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi*,1940, s. 22- 24.

57 Çolak, a.g.e., s. 114.

58 Yeni Milas, 29 Ekim 1936, s. 1.

59 BCA,490.01.1001.867.1.

60 BCA,490.01.1001.867.1.

binalarından ayrı yerlerde de kurabileceği ve bulunduğu şehir veya kasabada başka kütüphane varsa okuma zevk ve ihtiyacını yaymak için onlarla da işbirliği yapabileceği belirtilmiştir⁶¹.

1934-1935 eğitim-öğretim yılında Milas Halk Okuma Odası Kütüphanesi'ne hükümet tarafından 16 kitap kazandırılmış ve okuyucunun hizmetine sunulmuştur. Böylece 1934-1935 eğitim- öğretim yılında Milas Halk Okuma Odası Kütüphanesi'nde 488 adet Türkçe kitap yer almıştır 1934 yılında Milas şehir merkezinde 1 ve köylerde 8 olmak üzere toplam 9 okuma odası bulunmaktadır.⁶²

Milas Halkevi Kütüphane ve Yayın Şubesi 1934 yılında 25 üye ile çalışmalarına başladı. İki yıl için birçok vatandaş bu şubenin çalışmalarında faydalandı⁶³. 1936 yılında Milas Halkevi Kütüphane ve Yayın Şubesi Başkanlığı'na Ekrem Derince seçildi⁶⁴. 1938 yılında yayın şubesinin kütüphanesinde 1.000 kitap vardı ve buna da özellikle gençler ve öğrenciler yoğun ilgi göstermişti⁶⁵.

21 Mayıs 1941 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Rıza Levent'in Milas Halkevi'ne dair raporunda; Milas Halkevi Kütüphane Şubesi'nin yeterli derecede olduğunu, ancak mevcut kitapların ciltler halinde okuyucu hizmetine daha düzenli sunulması gerektiği, yazılmıştı⁶⁶. 11 Kasım 1941 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi, Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent'in hazırladığı Milas Halkevi hakkındaki raporda; Milas Halkevi Kütüphanesi'nin iyi bir şekilde tanzim edilmediği, kitapların ciltlenmesi gerektiği, korunması için kitaplıkların yaptırılması gerektiği ve kütüphane defterinin talimat gereğince düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir⁶⁷.

1944-1945 eğitim-öğretim yılında Milas Halkevi Kütüphane ve Yayın Şubesi'ne hükümet tarafından 102, bağış yoluyla 48 kitap kazandırılmış ve okuyucunun hizmetine sunulmuştur. Aynı yıl 6 kitap da parayla satın alınarak raflardaki yerini almıştır. Böylece 1944-1945 eğitim- öğretim yılında Milas Halkevi'nin bu şubesinde 1.339 adet Türkçe kitap ve 11 Arapça ve 4 başka yabancı dillerde olmak üzere 1.354 kitap yer almıştır⁶⁸. Merkezdeki bu kütüphanelerin yanında, köylerde de okuma odaları yer almıştır. İlçeye bağlı köylerdeki okuma odası ve bu odalarda bulunan kitaplar aşağıda gösterilmiştir.

61 *Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi*, 1940, s. 24- 27.

62 TC. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, "Maarif 1933- 34 Halk Okuma Odaları ve Umumî Kütüphaneler İstatistiği", İstanbul, Devlet Matbaası, Yay. No: 60, 1935, s. 6, 14.

63 Taşkıran, a.g.e., s. 106.

64 Yeni Milas, 29 Ekim 1936, s. 1.

65 BCA,490.01.1001.867.1.

66 BCA,490.01.1001.867.1.

67 BCA,490.01.1001.869.1.

68 TC, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, "Millî Eğitim Genel Kitaplar ve Müzeler ile Halkevleri Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları,1944- 1945", Ankara, Yay. No: 273, 1945, s. 30.

Tablo 1. 1944- 1945 Yılı Milas Halk Okuma Odaları ve Bu Odalarda Bulunan Kitap Sayısı (Milli Eğitim İstatistikleri, 1944- 1945: 92).

<i>Köy Adı</i>	<i>Türkçe Kitap Sayısı</i>	<i>Arap Harfleri İle Yazılmış Kitap Sayısı</i>	<i>Yabancı Dil ile Yazılmış Kitap Sayısı</i>	<i>Toplam Kitap Sayısı</i>
<i>Ağaçlıyık</i>	21	-	-	21
<i>Alacam</i>	54	-	-	54
<i>Bafa</i>	147	4	-	151
<i>Çandır</i>	52	9	-	61
<i>Danişmet</i>	22	-	-	22
<i>Gürceğiz</i>	42	-	-	42
<i>Karacahisar</i>	64	-	-	64
<i>Kazıklı</i>	25	-	-	25
<i>Kırcağiz</i>	50	4	3	57
<i>Kuzyaka</i>	61	-	-	61
<i>Mersenet</i>	66	-	-	66
<i>Selimiye</i>	83	-	-	83

27 Ekim 1944 tarihinde Muğla Vilayeti'nde faaliyet gösteren Halkevlerini teftiş eden Aydın Bölge Müfettişi Dr. Fazıl Şerafettin Bürgen verdiği raporda Halkevi çalışmalarının genelde verimli olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Bürge, Milas Halkevi Kütüphane Şubesi'nin, kitaplarını derleyip-toplayıp 1.216 ciltten oluşan güzel bir fihrist yaptığını ve sahne ve elektrik tesisatını da tamir ettirdiğini belirtmektedir⁶⁹.

2.8. Köycülük Şubesi

Şubenin amacı; köylerin sosyal, sıhhi, bedii gelişmelerine ve köyler ile şehirlerarasındaki karşılıklı sevgi ve tesanüt duygularının kuvvetlenmesine çalışmaktır. Şube bu amaçla Halkevinin, halk dershaneleri, temsil, sosyal yardım gibi diğer şubelerinin de katılımıyla köylere geziler düzenleyerek köylünün çeşitli ihtiyaçlarını karşılar. Bütün köy öğretmenleri köylünün refah seviyesinin yükselmesi için çalıştığından dolayı bu şubenin doğal üyesidir⁷⁰.

1934 yılında açılan Milas Halkevi Köycülük Şubesi ilk yıl 26 üye ve ikinci yıl da 51 üye sayısına ulaştı. Bu yıl içinde şube köylülerin refah seviyesinin artması için köy gezileri düzenledi. Köylülere konferanslar verdi ve onların hastalarını tedavi ettirdi. 1935 yılında ise 3 köy gezisi tertip edip bunlara da 472 köylü katıldı⁷¹.

1936 yılında Milas Halkevi Köycülük Şubesi Başkanlığı'na Emin Emek seçildi⁷². Milas Halkevi Köycülük Şubesi 1936 sonbaharında Karacahisar Köyü'ne tetkik gezisi düzenlemiştir. Bu gezi vesilesiyle Karacahisar Köyü'nün her açıdan incelenmiştir. 130 haneli köyün evlerinin mimari yapısı, köyün konumu, su durumu, tarımsal üretimi, köy okulu, köylünün giyim kuşamı ve sağlık durumu değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeye göre köyde bir kahve dahi yoktur. Sürekli çalışan köylünün üretimle meşgul olmasından

69 BCA,490.01.1001.869.1.

70 *Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi*, 1940, s. 27- 29.

71 Taşkıran, a.g.e., s. 106.

72 Yeni Milas, 29 Ekim 1936, s. 1.

dolayı köylünün borcu da yoktur. Civar köylerde sıtmanın oldukça yaygın bir hastalık olmasına rağmen, Karacahisar'da sıtma vakası yoktur⁷³.

27 Ekim 1944 tarihinde Muğla Vilayeti'nde faaliyet gösteren Halkevlerini teftiş eden Aydın Bölge Müfettişi Dr. Fazıl Şerafettin Bürgen verdiği raporda Halkevi çalışmalarının genelde verimli olduğunu belirtmektedir. Bürge, Milas Halkevi'nin Köycülük Şubesi'nin Halkevi polikliniğini faaliyete geçirdiğini, köy gezileri düzenlediğini ve ilkokul Müfettişleri vasıtasıyla köylülerin ihtiyaçlarını belirlemek için anketler düzenlediği belirtmiştir⁷⁴.

2.9. Müze ve Sergi Şubesi

Şubenin amacı; milli ve mahalli tarihle ilgili kendi bölgelerinde araştırma yapmak, elde edilen bilgileri geçmişteki bilgilerle birleştirerek sözlü veya yazılı olarak halka sunmak, Halkevi bölgesinde bulunan tarihi eserleri koruma altına almak, varsa müzelerin eksikliklerini gidermek ve Halkevine ait bir Arkeoloji Müzesi kurmaktır⁷⁵.

1934 yılında bu şube 19'ü erkek ve 1'i kadın olmak üzere toplam 20 üye ile faaliyetlerine başladı. Bu dönemde Milas Halkevi Müze ve Sergi Şubesi Milas ve çevresindeki tarihi ve kültürel yerlerle ilgili birçok çalışma gerçekleştirdi⁷⁶. "Muğla" dergisinin Mayıs 1937 tarihli üçüncü sayısında O. Konuralp imzalı "Yurt İhtiyacı" adlı bir makale yayınlanmıştır. Konuralp, yazısında Muğla yöresinde öncelikle arkeolojik kazılar yapılması gerektiği ve sonrasında elde edilen eski eserler ile büyük bir müze kurulması lüzumunu belirtmiştir. Konuralp, müzenin faaliyete girmesi ile buradaki malzemelerin de yardımı ile yöre tarihi hakkında bilimsel çalışmalar yapılabileceğini ifade etmiştir⁷⁷. Konuralp'in tespitlerinin ne derece doğru olduğu hususunu, günümüzde Milas da dâhil olmak üzere Muğla'nın her bir köşesinde faaliyette olan müzeler ispatlamaktadır. "Muğla" dergisinin Nisan 1938 tarihli 14'üncü sayısında Cavit Aker tarafından yazılan "Milas Kazısı" adlı çalışma yer almıştır. Aker, çalışmasında Muğla'da 19. yüzyıl başlarında İngiliz ve Fransızların müzelerine eser kaçırmak için yaptıkları kazılardan başka kazı yapılmadığını belirtmiştir. Bu açıdan tam da bu yıllarda Üpsala Üniversitesi profesörlerinden Aksel Person'un başkanlık ettiği Milas Gençlik Merkezi mevkiindeki kazıya önem atfedilmiştir. Aker ve beraberindekiler kazı bölgesini ziyaret etmiş ve çalışmalar hakkında kazı heyeti başkanından bilgiler almıştır. Ayrıca, bu kazı sırasında birçok tarihi eser ortaya çıkarılmıştır.⁷⁸

"Muğla" dergisinin Temmuz 1938 tarihli 17'inci sayısında Cavit Aker imzalı "İlimizde Bazı İsimler ve Kitabeler" adlı çalışma yer almıştır. Aker, çalışmasında Milas'ta bulunan Lagine Harabeleri'nden de söz etmiştir. Hatta ilk müzecimiz Hamdi Bey'in burada kazı yaptığını ve bulduğu eserleri İstanbul'a naklettiğini belirtmiştir⁷⁹. Milas'ta bazı kazı çalışmaları yapılmasına rağmen, burada müze kurulabilmesi bu dönemde mümkün olmamıştır. Bunun en temel nedeni bu dönemde ülkemizde müzecilik faaliyetlerinin taşraya taşınamaması olması olmalıdır.

Sonuç

1940 yılından sonra Ülke genelinde ve Muğla'da Halkın Halkevlerine olan ilgisi yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. 1942 yılında "Muğla'da Halk Gazetesi" Başyazarı Cavit Aker yazdığı bir yazıda; Muğla ve ilçelerinde bulunan Halkevlerine aydınların ve gençlerin fazla rağbet etmediğinden şikâyet etmiştir. Aker, bunun en temel sebebinin liyakatli kişilerin

73 Arslan, "Yeni Milas: Milas Halkevi Dergisi, s. 150.

74 BCA,490.01.1001.869.1.

75 Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, 1940, s. 29- 30.

76 Çolak, a.g.e., s. 118.

77 Arslan, Muğla: Muğla Halkevi Dergisi, 226; Muğla, Mayıs 1937: 1- 3.

78 Arslan, a.g.m., s. 238; Muğla, Nisan 1938, s. 3- 6.

79 Arslan, a.g.m., s. 241; Muğla, Temmuz 1938, s. 9- 10.

bu kurumun başkan ve idare heyeti azalığına getirilmemesi olarak belirtmiştir⁸⁰. 1944 yılında ise Muğla'da yayınlanan "Akyol" adlı gazete Muğla ve ilçelerinde Halkevlerine olan ilginin azalma nedenlerini araştırmak üzere bir anket düzenlemiştir. Bu anket sonucunda Halkevlerine vatandaşın ilgisizliğin nedenleri Halkevleri idarecilerinin liyakatsizliği, maddi imkânsızlık ve büyüklerin gençlerle ilgilenmemesi olarak, belirlenmiştir⁸¹. 1950'de CHP iktidardan düştüğü zaman 4 bini aşkın Halkodası ve 500 kadar Halkevi vardı. Böylesine bir örgütlenmenin sonuçları da muazzam olmuştur⁸². 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, Halkevleri ve dolayısıyla Milas Halkevi'nin de faaliyetlerini daha da yavaşlatmıştır. Hatta Halkevi dergileri son sayılarını Mayıs 1950 tarihinde yayınlamışlardır. 8 Ağustos 1951 tarihinde ise Halkevlerinin faaliyetlerini resmen sonlandıran 5830 Sayılı Kanun Refik Şevket İnce ve arkadaşları tarafından TBMM'ye sunulmuştur. 11 Ağustos 1951 tarihinde ise, bu yasa kabul edilerek Resmi Gazete'de yayınlanmıştır⁸³. Bu kanunla Milas Halkevi de kapatılıp, eşyaları önce devlete sonra da Halkevlerinin yerine kurulan Halk Eğitim Merkezleri'ne devredilmiştir⁸⁴.

Halkevleri, 1932- 1951 yılları arasında Cumhuriyet rejiminin değerlerinin toplum tarafından benimsenmesi için var gücüyle çalışmıştır. Milas Halkevi de bu yapılanmanın bir şubesi olarak farklı alanlarda çalışmalar yürütmüştür. Milas Halkevi'nin iz bırakan çalışmalarından birisi Ekim 1936- Şubat 1937 arasında toplamda 5 sayı neşredilen "Yeni Milas" adlı Milas Halkevi Dergisi'dir.

Milas Halkevi; Cumhuriyet rejiminin kökleşmesine, Milas köylüsünün tarım alanında bilinçlenmesine, halkı hastalıklar konusunda bilinçlenmesine, toplumun okumaya olan yatkınlığın artmasına hizmet etmiştir. Bunun yanında Milas Halkevi, Milas gençlerinin spora olan ilgisinin artmasına ve halkın tarihi eserlerin korunması konusunda bilinçlenmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca temsil şubesi vasıtasıyla halkın güzel sanatlara olan ilgisinin artmasını sağlamıştır. Yine sosyal yardım ve köycülük şubelerinin faaliyetleri ile halkın sağlık hizmetlerine erişmesi ve halkın sağlık konusunda bilinçlenmesini sağlamıştır. Milas Halkevi yukarıda bahsedilen çalışmaları ile Halkevleri ilçe örgütlenmesi düzeyinin üzerinde çalışmalar yürütmüştür.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), 490.01.1001.867.1.

BCA,490.01.1001.869.1.

BCA,490.100.1025.944.5.

BCA,490.100.1518.178.1-21.

2. Kitap ve Makaleler

Akça, B. (2002). *Sosyal- Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Aker, C. (Temmuz 1938). "İlimizde Bazı İsimler ve Kitabeler". Muğla, S. 17, s. 9- 10.

Aker, C. (Nisan 1938). "Milas Kazısı". Muğla, S. 14, s. 5- 6.

Akyüz, Y. (1985). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını.

Arıkan, Z. (1999). *Halkevlerinin Kuruşu ve Tarihsel İşlevi*. AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 6, S. 23, s. 261- 281.

80 Bayram Akça, *Sosyal- Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 149.

81 Akyol, 11 Nisan 1944, s. 1.

82 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı), 10. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s. 379.

83 Orhan Özacun, "Halkevlerinin Dramı", *Kebikeç*, Yıl. 2, S. 3, Ankara.1996, s. 92.

84 Ekrem Uykucu, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi: Coğrafyası ve Sosyal Yapısı*, İstanbul, Gümüş Basımevi, s. 132.

- Arslan, R. (2019). *"Muğla: Muğla Halkevi Dergisi"*, Tarih ve Siyaset Bilimi Araştırmaları, Edit. Aydın Efe, Ankara, Akademisyen Kitapevi Yayınları, s. 219- 248.
- Arslan, R. (2019). *"Yeni Milas: Milas Halkevi Dergisi"*, Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler, C. 2, Ankara, Gece Akademi Yayınları, 145- 158.
- CHP Halkevleri Talimatnamesi* (1932). Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara.
- Çolak, M. (Ocak 2000). *"Muğla Halkevi ve Çalışmaları"*, Toplumsal Tarih, S. 70, s. 53- 57.
- Çolak, M. (2001). *Muğla'da Eğitim (1923-1950)*, Muğla, Muğla'ya Hizmet Vakfı.
- Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi*, (1940). Ankara, Ankara, Zerbamat Basımevi.
- İnan, S. *"Denizli'deki Halkevleri ve Faaliyetleri (1932-1951)"*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 25- 26, Mayıs- Kasım 2000, s. 135- 157.
- Konuralp, O. (Mayıs 1937). *"Yurt İhtiyacı"*. Muğla, S. 3, s. 6.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı), 10. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özacun, O. (1996). *"Halkevlerinin Dramı"*, Kebikeç, Yıl. 2, S.3, s. 87-96, Ankara.
- Şakiroğlu, M. H. (1996). *"Halkevi Dergileri ve Neşriyatı"*, Kebikeç, Yıl. 2, S. 3, Ankara, 1996.
- Taşkıran, B. (2004). *"Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas (1923-1960)"*, Ankara, Milas Belediyesi Yayını.
- TC, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (1947). *Milli Eğitim Genel Kitaplar ve Müzeler ile Halkevleri Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları, 1944- 1945*, Ankara, Yay. No: 273.
- TC. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (1935). *Maarif 1933- 34 Halk Okuma Odaları ve Umumî Kütüphaneler İstatistiği*, İstanbul, Devlet Matbaası, Yay. no: 60.
- Uykucu, Ekrem, (1983). *"İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi: Coğrafyası ve Sosyal Yapısı"*, İstanbul, Gümüş Basımevi.

3. Süreli Yayınlar

- Akyol, 11 Nisan 1944.
- Milas Postası, 11 Şubat 1949.
- Milas Postası, 31 Ocak 1950.
- Milas Postası, 14 Mart 1950.
- Yeni Milas, 29 Ekim 1936.

BODRURLU MUSTAFA HİLMİ (URAN) BEY'İN TEKE (ANTALYA) MÜSTAKİL MUTASARRIFLIĞI (29 Ekim 1921-22 Temmuz 1923)*

THE SELF-CONTAINED GOVERNOR IN TEKE (ANTALYA) OF MUSTAFA HİLMİ (URAN) BEY FROM BODRUM (from October 29, 1921 to July 22, 1923)

Muhammet GÜÇLÜ**

Geliş Tarihi/Received:09.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted:11.06.2019

GÜÇLÜ, Muhammet, (2019), "Bodrumlu Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Teke (Antalya) Müstakil Mutasarrıflığı (29 Ekim 1921-22 Temmuz 1923)", Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1359-1378.

Öz

Bodrumlu olan Mustafa Hilmi Bey, 1908 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. Menemen ve Çeşme kaymakamlığı yaptıktan sonra Mülkiye Müfettişi olarak çalıştı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Muğla Mebusu olarak bulundu. Daha sonra bir buçuk yıl kadar Milas'ta serbest çalıştı.

Antalya üzerinden Ankara'ya giden Hilmi Bey, orayı "sembolik bir merkez" olarak nitelemektedir. Mutasarrıf olarak Antalya'ya geldiğinde burayı Akdeniz'de hayli zamandan beri işgal dışında olan büyük ve önemli bir limanımız olarak görür. O Antalya Müstakil Mutasarrıflığı görevini 29 Ekim 1921-22 Temmuz 1923 tarihleri arasında yaptı. Görevinin ilk yılını cephe hazırlıkları ve sağlık işleriyle uğraşarak geçirdi. 9 Eylül 1922 sonrasında ise Rum muhacereti ve şehrin içme suyu sorunuyla meşgul oldu. 1923 yılında ise ikinci dönem Mebus seçimiyle ilgilendi. Seçim sonrasında terfi olarak Adana Valiliği'ne atandı.

Anahtar Kelimeler: *Mustafa Hilmi Uran, Bodrum, Antalya, Milli Mücadele, Mebus seçimi*

Abstract

Mustafa Hilmi Bey, from Bodrum, graduated from Mülkiye Academy in 1908. After he had made district governership in Menemen and Çeşme, he worked as a civil inspector. He placed as a member of parliament in Muğla in the last Ottoman Assembly of Deputies. Afterwards, he worked as a freelance in Milas during a year and half.

Having passed through Antalya, Hilmi Bey, went to Ankara, described there as "the symbolic center". When he had come to Antalya as governor, he saw there as our big and important harbor which hadn't been occupied for a long time. He made the self-contained governership from October 29, 1921 to July 22, 1923. During the early years of his duty, he made the preparations of front and sanitarians things. After September 9, 1922 he was interested in the migration of Greek and the problem of drinking water system. In 1923, he took care of the election of member of parliament in the second period. After the election, he was assigned to the governership of Adana, as rank.

Keywords: *Mustafa Hilmi Uran, Bodrum, Antalya, National Struggle, Parliamentary Election*

*Bu makale 4. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu'nda sunulan bildirinin geliştirilmiş şeklidir.

**Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kampus/Antalya/TÜRKİYE mguclu@akdeniz.edu.tr, (orcid.org /0000-0001-5590-8743)

Giriş: Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Hayatı

Bodrum'un yerli ailelerinden (Babası İbrahim Edhem, Annesi Nefise Hanım) birine mensup olan Hilmi Bey, H. 1304/1886-1887 yılında Eskiçeşme mahallesinde doğdu. İlk tahsilini kısmen Bodrum kısmen de Liva muhasebecisi olan dedesi İsmail Hakkı Bey'in görev yeri Sakız'da yaptı. Rüştiye tahsilini ise Mal Müdürü olan babasının görev yerleri olan Fethiye ile Demirci'de tamamladı. Günümüzde Atatürk Lisesi olarak bilinen İzmir İdadisi'ne 1900 yılında yatılı olarak kayıt oldu. Burada beş yıl okuduktan sonra 1905 yılında girdiği müsabaka imtihanını kazanarak Mülkiye-i Şahane'ye yazıldı. Öğrenimi sırasında Fatih semtinde Şekerci Hanı'nda kiraladığı bir odada ilk sene Milaslı Bohor İsrail adında bir Yahudi genci ile diğer iki sene ise Ödemişli Şükrü (Saraçoğlu) Efendi ile kaldı. Üç yıllık Mülkiye Mektebi'nden tarihi bir gün olan 23 Temmuz 1908 tarihinde mezunların mutat hediyesi olan altın saati alarak mezun oldu. Bundan sonra İzmir Vilayeti'nde maiyet memurluğu (1908-1911) yaptı. 1911 yılının sonlarında eski Dahiliye Nazırı Halil Menteşe'nin araya girmesi ile Nezaret Mektupçu Şükrü Bey tarafından Kırkağaç Kaymakamlığı'na atanan Hacı Esat Bey'in yerine Menemen Kaymakamı olarak atandı. Menemen Kaymakamlığı döneminde eksikliği ciddi şekilde duyulan ilçe ile karakollar ve vilayet merkezi arasında telefon bağlantısı sağladı. Ayrıca mahsul için zararlı olan çekirge istilası ile mücadelede önemli bir başarı sağladı.¹

İttihat ve Terakki Fırkası iktidarının kudretli İzmir Valisi Rahmi (Arslan) Bey'in Çeşme Kaymakamı Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'i yanına alıp, İzmir Polis Müdürü yapması üzerine² Hilmi Bey, 14 Mayıs 1914 tarihinde terfi suretiyle Çeşme Kaymakamlığı'na nakledildi. Görevinin ilk günlerinde Balkan Savaşı sonrasında Anadolu'ya akan Müslüman muhacereti, başta Çeşme olmak üzere Çeşme ve havalisinden adalara Rum muhacereti sonucunu doğurdu. Bu dönemde Kaymakam Hilmi Bey, Müslüman ve Rum muhacereti ile meşgul oldu. I. Dünya Savaşı'nın son yılında 21 Mart 1918 tarihinde yine terfi suretiyle Mülkiye Müfettişliği'ne atandığı için İstanbul'a gitti.³ Brest-Litovsk anlaşması ile Rus işgalinden kurtulan Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) yapılacak plebisit için Dahiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalik (Renda) Bey başkanlığında oluşturulan komisyonda görev alan dört Mülkiye Müfettişi'nden birisi oldu ve Kars'ta görevlendirildi. Sultan VI. Mehmet Vahidettin'in 15 Ağustos 1918 tarihili beyannamesi ile havalı Osmanlı topraklarına katıldı. 14 Eylül 1918 tarihli kararname ile Elviye-i Selase, Batum Vilayeti adıyla Osmanlı idari düzeninde yerini aldı. Ancak 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı yetkilileri Kars'tan geri çekilmek durumunda kaldı. Bu arada Karslılar, Mutasarrıfı Hilmi Bey'inde yardımıyla "Kars İslam Şurası" adıyla bir Milli Hükümet kurdular.⁴ Bunun üzerine geri dönen Hilmi Bey, Nezaret'in emri gereği Mülkiye Müfettişi olarak Trabzon'da görev yaptı. Ama Giresun'da teftiş yaparken daha önce Çeşme'de yaşanan Rum muhacereti yüzünden hesap vermek üzere tutuklandı ve İstanbul'a getirildi. Emniyet nezarethanesinde İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Sait Halim Paşa, Halil (Menteşe) Bey, Ali Fethi (Okyar) Bey ile kaldı. Bu sırada Ali Fethi Bey'i ziyarete gelen Mustafa Kemal Paşa'yı ilk kez gördü. Daha sonra tutuklu olarak gönderildiği Çeşme'de suçsuz bulundu ve hükümetin Mülkiye Müfettişliği görevine son verme girişimleri sürerken o tekrar Trabzon'a görevinin başına döndü. Son Osmanlı Mebus seçimlerinde halk tarafından 300 imzalı dilekçeyle Muğla Mebus adaylığı açıklandı. Muğla

1 Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul, 2008, Yayına Hazırlayan: Cem Çobanlı-Pınar Güven, s. 3-28, 46-56.

2 Turgut Çarıklı, *Babam Hacim Muhittin Çarıklı-Bir Kuvay-ı Milliyecinin Yaşam Öyküsü*, Yay. Haz. Y. Hakan Erdem, İstanbul, 2005, s. 21.

3 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 57-76; Mücellidoğlu Ali Çankaya'ya göre 3. Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne Kasım 1917 tarihinde atanmıştır. Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. 3, Ankara, 1968-1969, s. 1174.

4 Sabri Sürgevil, "Hilmi Uran (1886-1957)", *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-26 Ekim 2007)-Bildiriler*, Haz. Ahmet Özgiray-M. Akif Erdoğan, Bodrum, 2008, s. 707-708.

Mebusu seçildiği için Meclis-i Mebusan'a katılmak için 13 Şubat 1920 tarihinde Mülkiye Müfettişliği görevinden ayrıldı.⁵

A- Hilmi Bey'in Teke (Antalya) Müstakil Mutasarrıflığı

1- Antalya'ya Gelmesi ve İlk İzlenimleri

Hilmi Bey, 1 Şubat-31 Mart 1920 tarihleri arasında faaliyet gösteren son Mebusan Meclisi'nin Padişah iradesiyle feshedilmesi (24 Nisan 1920) üzerine yanında eşi ve henüz küçük olan kızı olduğu halde bir İtalyan şilebinin ambarında önce Rodos'a, orada kiraladığı bir kayık ile Marmaris'e ve kara yolu ile Muğla üzerinden babasının yaşadığı Milas'a gitmiştir. Bundan sonra ailevi sebeplerden dolayı Milas'ta komisyonculuk yapmaya başlamıştır.⁶ Ama İstanbul'un işgali üzerine Hilmi Bey'in aksine bir kısım mebuslar (Celaledin Arif Bey, Hamdullah Suphi Bey, Mazhar Müfit Bey) ile Aydın Mebusu ve Yeni Gün gazetesi sahibi Yunus Nadi Bey Ankara'nın yolunu tutmuştur. Hatta Yunus Nadi Bey, Geyve İstasyonu'nda karşılaştığı Kuva-yı Milliye komutanı Kaymakam Mahmut Bey ile arasında geçen konuşmada "... Mahmut Bey; İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın büyük ekseriyeti cılık çıktı. Onlar gelmiyorlar. Biz gidenlerse çok ekalliyette kalacağız" demiştir.⁷ Aynı zamanda son Meclis-i Mebusan'ın Reisi olan Celaledin Arif Bey, Ankara'ya geldikten sonra 10 Nisan 1920 tarihinde Ankara'ya süratle gelmeleri için mebuslara telgraf çekmiş, millete beyanname ve İstanbul'daki yabancı mümessillere protestonameler yayınlanmıştır.⁸ Hakkari Mebusu Mazhar Müfit Bey (Kansu) ise Fransız vapuru ile Doğu Akdeniz'de sonu belirsiz bir yolculuk yaptıktan sonra Taşucu, Silifke Karaman ve Konya üzerinden zor bir yolculukla Nisan ayının sonunda Ankara'ya ulaşabilmiştir.⁹

Hilmi Bey, Milas'ta bulunduğu sırada Ankara hükümeti tarafından kendisine teklif edilen mülki görevlere (Aydın ve Kars Mutasarrıflığı) önce sıcak bakmadı. Ama yaklaşık bir buçuk yıl sonra ticari işlerinin kötü gitmesinin de etkisiyle Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Hamit Bey'in Ardahan Mutasarrıflığı önerisini (Eylül 1921) kabul etmiştir. Milas'taki işlerini tasfiye ettikten sonra Küllük iskelesinden bindiği Sovyet Rusya bandıralı vapur ile önce Antalya'ya ulaştı. Burada Mutasarrıf Fahrettin (Kiper) Bey ve Liva büyük memurlarıyla arkadaş gibi hasbihal ederken bir süre sonra oraya Mutasarrıf olacağını hiç düşünmemişti.¹⁰ Muhtemelen Çeşme Kaymakamlığı zamanından beri tanıdığı İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir'de yayınlanan gazetesini (Anadolu) yöneten ve şimdi gazeteyi Antalya'da, Antalya'da Anadolu adıyla yayınlayan Haydar Rüstü Bey, Hilmi Bey'in şehre gelişini okuyucularına duyurmakta ve "*Muğla Mebus-u sabıkı Mülkiye Müfettişlerinden Hilmi Bey Ardahan Mutasarrıflığı'na tayin olunmuş ve mahal-i memuriyetine azimet etmek üzere buraya gelmiştir. Hilmi Bey muktedir, zeki ve faal idare memurlarımızdan olmağla beyan-ı hoş amedi eder ve memuriyet-i cedidelerinde muvaffak olmalarını temenni eyleriz*" demekteydi.¹¹

Hilmi Bey, o zamanın uzun yol vasıtası olan bir yaylı araba ile Antalya'dan hareket etti ve Burdur, Eğirdir, Gelendos, Akşehir, Konya, Kadınhan, Polatlı üzerinden Ankara'ya ulaştı. İlk defa gördüğü Ankara'yı "*sembolik bir merkez*" olarak nitelemekte ve devrin kıyafetini "*başta kalpak, ayakta külot (pantolon) ve dolak (tozluk)*" olarak tarif etmektedir. Hilmi Bey Ardahan'a gitmek için hazırlanırken, Müsteşar Hamit Bey kararın değiştiğini, Teke (Antalya) Müstakil Mutasarrıflığı'na gönderileceğini söylemiştir. Atama işlemini kısa

5 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 105-113.

6 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 116-127.

7 Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul, 1955, Sel Yayınları, s. 64.

8 Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar*, İstanbul, 1955, Sel Yayınları, s. 25.

9 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, Ankara, 1998, 3. bs., TTK Basımevi, s. 557-565.

10 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 127-129, 136.

11 *Antalya'da Anadolu*, 15 Eylül 1337.

zamanda tamamladılar ve harcırahını da daha koyu renkli olan Rus altını olarak verdiler. Teke Mutasarrıfı Hilmi Bey, kiraladığı bir yaylı araba ile Cihanbeyli üzerinden Konya'ya ulaştı. Konya'dan sonra geldiği yol güzergâhını takip ederek 29 Ekim 1921 tarihinde Antalya'ya geldi.¹²

Kendisinden önce Teke Mutasarrıfı olan Fahrettin Bey, Fransız işgalinden kurtarılan Mersin'e tayin olduğu için Mutasarrıflığa Kadı Mansur Efendi vekâlet etmekteydi. Hilmi Bey Antalya'ya gelişinin ertesi günü sabahı Kadı Efendi'den Mutasarrıflık görevini devraldı. Yeni Mutasarrıf Hilmi Bey, İzmir henüz Yunan işgali altındaydı dedikten sonra *"Antalya hayli zamandan beri Akdeniz'de, işgal dışında olarak, elimizde bulunan büyük ve mühim bir limanımızdı. Gerçi İtalyanlar bu havaliye kendi malları gözüyle bakıyorlardı. Fakat anlaşılıyor ki, onlar bu iddialarını mülkümüzün son taksimi ve paylaşılması sırasında ileri sürmek kararındaydılar. Şimdiki halde sadece buralara Yunanlıların ayak basmamasına dikkat ediyorlar, her hareketlerinde bize hoş görünmeye çalışarak, bizi incitmekten çekiniyorlardı. Antalya'da bir konsolosları, bir de telsiz tesisleri vardı"* diyerek Antalya limanının konumuna ve İtalyanların şehirdeki durumuna dikkat çekiyordu. Bu dönemde Teke Mutasarrıflığı'nın Antalya, Alaiye, Akseki, Manavgat, Korkuteli, Elmalı, Finike ve Kaş adlarında sekiz kazası olup, geliri daha ziyade hububata dayanıyordu. Bölgede yetişen narenciye ticari özelliği olmadığı gibi pamuk ve pirinç ekimi de henüz yaygın değildi. Kasabanın içinden ve kenarından geçen kanallarla sulanan ve bol miktarda yetiştirilen sebzeler de dışarıya sevk edilemiyordu. Sadece mahalli olarak bolluk ve ucuzluk yaratıyordu. Ormanlar ise gelişigüzel kesilerek özellikle Suriye ve Filistin ile kereste ticareti yapılıyordu. Milli Mücadele dönemi olduğu için deniz yolu ile ulaşım güvenli bulunmadığı için kazalar arasında bile hep kara araçlarıyla ulaşım sağlanıyordu. Hilmi Bey, Antalya halkının durumunu *"...Ferdî ve ictimai bütün kuvvet, milli kurtuluş savaşına vakfedilmiş olduğundan onun dışında her şeyde bir durgunluk ve ümitle bekleme havası hakim bulunuyordu. Büyük dava, Milli Mücadele'yi zaferle sona erdirebilmektir. Bu dava yolunda herkes hassastır, herkes uyanıktır ve her faaliyet, bu davanın yürüyüş temposuna zarar vermeme esasına göre ayarlanıyordu..."* diye tarif etmekteydi.¹³ Göreve başlamasının ikinci günü yani 31 Ekim 1921 tarihinde İbradı Nahiye Müdürü Macit Efendi'ye (Selekler) yazdığı yazıda *"Memuriyeti asiyemiz olan Melli Nahiyesi Müdüriyeti'ne ideniz tensip kılındığından hemen mahalli memuriyetinize azimetle işe mübaşeretinizin ve selefinizin infikaki tarihlerinin işarı beyan olunur"* demektedir.¹⁴ Burada adı geçen Macit Efendi ise gelecekte ünlü bir hukukçu ve şair olan Hamit Macit Bey¹⁵ ile Demokrat Parti Antalya Mebusu Avukat Adnan Selekler'in babası idi.¹⁶ Macit Efendi iki aylık geçici görev yeri olan İbradı'dan asıl görev yeri olan Melli'ye giderken Mutasarrıf Hilmi Bey'i ziyaret etmiş, İbradı'ya ilişkin hazırladığı raporunu takdim etmiştir. Mutasarrıf raporu beğenmiş olacak ki Macit Efendi kendisini bir ziyaretinde takdir ve iltifatına mazhar olduğunu belirtmektedir. Melli'den sonra Serik nahiye müdürlüğü yapan Macit Efendi, 21 Aralık 1923 tarihli Serik raporunda Mutasarrıf Hilmi Bey ile Jandarma Kumandanı Osman Nuri (Sarol) Paşa'nın Çakallık yolundan nahiyeyi ziyaret ettiklerini yazmaktadır. Nahiye müdürü dönüş sırasında kılavuz jandarmaya Mutasarrıfı şose güzergâhından Çiftçi Alanı, Kayaburnu, Karakaş Çiftliği ve Hamzabalı menfezlerinden Antalya'ya götürmesini tembih etti. Amaç yolun durumunu Mutasarrıfa göstermek ve 20 km mesafede eksik menfezleri göstermek idi. Bir hafta sonra Hilmi Bey, Macit Bey'i tahmin ettiği üzere Antalya'ya çağırılmış, seni mutemet yapsak köprüler için gerekli keresteyi kestirebilir misin demiş. Hususi Muhasebe'den Nahiye Meclis azası Feyzi Efendi adına mutemet olarak 500 lira alan Macit Bey, Büğüş

12 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 129-136; Mücellidoğlu Ali Çankaya'ya göre 11 Kasım 1921-3 Ağustos 1923 tarihleri arasında Müstakil Teke Mutasarrıfı olarak görev yaptı. Mücellidoğlu Ali Çankaya, *a.g.e.*, s. 1175.

13 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 136-138.

14 Macit Selekler, *Yarımının Arkasından-Antalya'da Kemer Melli-İbradı Serik*, İstanbul, 1960, s. 44.

15 Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 10. bs., İstanbul, 1980, s. 313.

16 *Demokrat Parti Milletvekilleri Albümü 1946-1960*, Haz. Güner Sarısözen, Demokratlar Kulübü Yayınları No. 17, Ankara, 1998, s. 53.

köyü ormanlarından jandarma eşliğinde kereste kestirdi. Böylece Hamzabalı ve Çiftçi Alanı menfezlerinin yapımı Mühendis Şemoel Kemal'e ihale edildi. Mutasarrıflığın emri üzerine Cumalı-Kayaburnu arasındaki şose yol vergisi borcu olanlara yaptırıldı. Baba Burnu, Gazeller tarafında eskiden kırılan taşları ise Çiftçi Alanı'ndaki yola naklettirerek yolun kış-yaz işlenmesi sağladı. Böylece Hilmi Bey Aksu-Serik arasında şosenin işlenmesine önemli bir katkı yapmış oldu.¹⁷

Teke Mutasarrıfı Hilmi Bey gibi Bodrumlu olan Tabakoğlu Süleyman Nuri Efendi (Öz), İzmir Dar'ül Muallimi'nde birinci sınıf olmadığı için dördüncü sınıfların içinde bir süre okudu ve öğretmenlerinin Milli Kütüphane İdare Kurulu'ndan sağladığı yol parası ile 1921 yılının Ocak ayında İtalyan bandıralı Tirol vapuru ile tahsilini sürdürmek için Antalya'ya (Darümuallimin)¹⁸ geldi. Şehir ve kendi durumu hakkında şöyle demektedir: *"Bir kış baharında, Akdeniz'in iki mavi ufuk arasında, yeşillere bürünmüş, gümüş saçlarını denize daldırılmış, fattan bir dilber gibi yaslanan, Antalya'sında, kanadı kırık marti gibi karaya vurdum. Hiçbir yeri, hiçbir kimseyi bilmiyorum. Cep delik, yürek Selanik."* Bir başka değerlendirmesinde ise *"Bu şehrin yazı cehennemdir. Denizin kıyıcığında olduğu halde, falezlerle ondan uzaklaşmış, ona arka çevirmiş. Yürümek iş yapmak değil ya oturduğumuz, hem de çıplak oturduğumuz halde, sucuk gibi ter içinde kalıyoruz"* demektedir. Tabakoğlu Süleyman Nuri Efendi, yılın sonuna doğru Antalya'ya Mutasarrıf olarak atanan Bodrumlu ve aynı zamanda köylüsü olan Hilmi Bey hakkında hatıratında şöyle yazmaktadır: *"Bir gece, mütalaa saatinde, ayağında çizme, başında kalpak, uzun boylu, yarı sivil, yarı asker, yağız çehreli, ciddi ve sert bakışlı biri çıkageldi. Mutasarrıf (Vali) imiş (Hilmi Bey), hemen ayağa kalkarak selamladık. Her gece yalnız başına kol gezermiş. Bazı çocukları kaldırdı, bir şeyler sordu."* Sıra bana gelince adımı ve nereli olduğumu sordu. Adımın Kaya (Bu dönemde İstihbarat Müdürü ve Fransızca hocası Aşkı Nailî Bey'in etkisiyle talebeler Arapça adlarımızı atarak, atalarımızın adlarını aldık. Kaya da benim adım oldu) olduğunu ve Bodrumlu olduğumu söyledim. Niçin şimdiye kadar bana gelmedin, bu ne biçim hemşerilik dedi. Senin amcanla benim İzmir'de geçmişim, ahbaplığım vardı. Bir derdin, bir isteğin olursa her vakit bana gel dedi. Teşekkür eden Tabakoğlu Süleyman Nuri, Mutasarrıf'ın köylüsü olduğunu bildiğini, ancak gençlik kafası, yiğitlik ruhu ile gitmediğini belirtir. Ancak 1923 yazında Antalya Darümuallimin'i lağvedilince bir Temmuz günü Mutasarrıf'ın maddi yardımı ile vapura binip memleketine gidebildiğini hatıratına yazar.¹⁹ Hilmi Bey'den birkaç ay sonra Antalya Menzil Hastanesi Başhekim ve Operatörü olarak Konya'dan şehre gelen (2 Şubat 1922) Dr. H. Burhanettin Bey (Onat), hatıratında geldiği zaman Mutasarrıf Hilmi Bey'in yeni göreve başladığını, tedbirli ve ağır başlı bir devlet adamı olduğunu belirtir. Ayrıca İtalyanların şımarıklıklarına ve Yunanlıların küstahlıklarına tam bir devlet adamına yakışır karşılıklar verdiğini ifade eder.²⁰

2- Faaliyetleri

İcra Vekilleri Heyeti 18 Haziran 1920 tarihli kararı ile Antalya ve Mudanya iskelelerini Anadolu'ya gelecek yabancılar için giriş kapısı kabul etmiştir.²¹ Bu kapsamda Fransız gazeteci Berthe Georges Gaulis 20 Mart 1921 tarihinde Antalya'ya geldiğinde *"İşte milliyetçi Türkiye'nin giriş kapısı, İtalyanlar buranın fahri kapıcılığını yapıyorlar, ama Ankara'nın izni olmadan buradan içeriye bir atamazsını"* diyordu.²² Madam Gaulis'in

17 Macit Selekler, a.g.e. , s. 157-158.

18 Antalya Darümuallimin-i İptidaiye için bakınız: Muhammet Güçlü, "Antalya Darümuallimin-i İptidaiye (1903-1923)", *Selçukludan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya I*, Ed. Bedia Koçakoğlu-Bahset Karşılı vd. , Antalya, 2018, s. 282-302.

19 Tabakoğlu Süleyman Nuri Öz, *Bu Nasıl Adam? Bir Öğretmenin Anıları*, İstanbul, 1971, s. 27-37, 57.

20 Burhanettin Onat, *Bir Zamanlar Antalya-Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden*, İstanbul, 2000, s. 96; Muhammet Güçlü, *Dr. H. Burhanettin Onat ve Hayatı (1894-1976)*, Antalya, 2004, s. 28-29.

21 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 030.18.01.01.1.3.20.

22 Berthe Georges Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, Çev. Cenap Yazansoy, İstanbul, 1981, s. 123.

bu vurgusunu Hollandalı gazeteci George Nypels “*Kemalistan’a ana girişti*”, Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit “*Antalya ana limandır*” ve İngiltere’nin İstanbul’daki Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, 27 Nisan 1921 tarihinde Londra’ya gönderdiği 1920 Yıllık Raporu’nda “*Ankara ile Batı Avrupa arasındaki temel bağlantı Antalya’dan geçmektedir*” diyerek tekrarlamaktadırlar.²³ O dönemde Anadolu’nun giriş kapısı olarak nitelenen Antalya’ya Mutasarrıf olan Hilmi Bey, Antalya’ya gelir gelmez sorunlarla boğuşmaya başladı. Bunun başında da Antalya iskelesinden cepheye sevk edilen mühimmatın gönderilmesi geliyordu. Ayrıca asker sevkıyatı da önemli bir konu idi. Doğal olarak işgal ettiği makam gereği yapacağı rutin işler de vardı. Bu arada Antalya Anadolu gazetesinden öğrendiğimize göre Antalya Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin başkanlığını da yürütüyordu. Çünkü Cemiyet 3 Nisan 1922 tarihinde Belediye dairesinde Reis-i evvel Mutasarrıf Hilmi Bey’in başkanlığında kongresini yapmıştır. Bu kongre cemiyetin ilk kongresi olup, önceki sene görev alan heyet-i merkeziye azasının hesaplarını inceleyen komisyon raporu okunmuş, rapordaki ufak tefek usul hataları düzeltildikten sonra kabul edilmiştir. Ayrıca yeni heyet-i merkeziye azası seçilmiştir. Seçilen azalar arasında Mutasarrıf Hilmi Bey, Belediye Reisi Hakkı Bey, Antalya’da Anadolu Gazetesi sahibi Haydar Rüştü Bey ile şehrin ileri gelenleri bulunmaktadır. Yapılan görev dağılımında bu sefer Mutasarrıf Bey görev almamış olup, cemiyetin birinci başkanlığına Antalya eski Müftüsü Ahmet Hamdi Efendi seçilmiştir.²⁴ Ahmet Hamdi Efendi’nin başkanlığı sırasında Hilal-i Ahmer’in yaptığı en önemli iş beklide Batı Cephesi Sıhhiye Reisliği’nin yirmi kadar sedye isteğine 400 adet alüminyum Amerikan portatif sedyesi ile karşılık vermesi idi.²⁵ Mutasarrıf Hilmi Bey, 2 Ocak 1922 tarihinde Heyet-i Merkeziye azasından tüccardan Mehmet Remzi Efendi’ye yazdığı bir yazıda Antalya hastaneleri adına Hilal-i Ahmer’ce tedarik edilecek eşyanın alınmasında cemiyetin ikinci reisi Ahmet Hamdi Efendi ile hareket etmesini ve 15 Kasım 1922 tarihli bir başka yazıda ise Antalya Muaveneti İçtimaiye Cemiyeti Hayriyesi’nin boş olan heyet-i idare azalığına seçildiğini bildirmektedir.²⁶

Bu arada yeni bir zaferin hazırlıkları sürdürülürken asker kaçakları konusu da hükümetin sıkı takibi altındaydı. Antalya’ya bir İstiklal Mahkemesi gelmiş ve birkaç asker kaçağını asmıştır.²⁷ Mutasarrıf Hilmi Bey’in sözünü ettiği mahkeme Konya İstiklal Mahkemesi olup, Karesi Mebusu Hacim Muhittin Bey’in başkanlığında 19 Nisan-11 Haziran 1922 tarihleri arasında Antalya’da çalışmıştır. Mahkeme Antalya’da altı idam kararı verip, gümrük yolsuzluğu ve kaçakçılık konusuna dikkat çekmiştir. Dahiliye Vekaleti’nden sahil korumaya önem verilerek dürüst kişilerin gümrüklerde görevlendirilmesini istemiştir.²⁸ Mahkeme başkanı Hacim Muhittin Bey hatıratında Antalya’da görev yaptığı sırada hakkında sekiz on dosya olan Arap Murat’ın yargılandığını ve idamının öldürdüğü yaşlı kadının evinin önündeki ağaca asılmak suretiyle gerçekleştiğini anlatmaktadır.²⁹ Mahkemenin diğer idam kararlarını da Batı Cephesinde görevli Mülazım Mustafa Hulusi’nin (Ersöz) günlüğünden öğreniyoruz. Çünkü Mülazım Mustafa Hulusi Efendi, günlüğünün 11 Haziran 1922 tarihli kısmına memleketten (Antalya, Serik) 28. 5. 1922 tarihli bir mektup aldığını, Zaimler köyünden Cemali ile Mandırla köyünden Gök Ali, Dairi, Fade’nin Halil adlı melunların İstiklal Mahkemesi tarafından idamlarına karar verildiğini ve Ramazan ayının ortasında ikisinin, bayramın ilk günü de diğerinin cezasının ifa edildiğini yazmaktadır. Ama dördüncüsünün akıbeti hakkında malumat vermemektedir.³⁰

23 Muhammet Güçlü, “Milli Mücadele Döneminde Hollandalı Gazeteci George Nypels’in Anadolu İzlenimleri (Aralık 1920-Mart 1921)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, Bahar 2014, s. 124-125.

24 *Antalya’da Anadolu*, 5 Nisan 1338.

25 Muhammet Güçlü (2004), *a.g.e.*, s. 32.

26 Süleyman Fikri Erten, *Milli Mücadelede Antalya*, Antalya, 1996, s. 42, 47.

27 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 138.

28 Muhammet Güçlü, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya, 1997, s. 19.

29 Turgut Çarıklı, *a.g.e.*, s. 158-159.

30 Mülazım Mustafa Hulusi, *Bir Kalpaklının Milli Mücadele Günlüğü*, Yay. haz. Bayram Kodaman-Fahrettin Tızlak, Isparta, 2006, s. 119.

Mutasarrıf Hilmi Bey, Büyük taarruz öncesi Ankara'dan aldığı şifre üzerine Antalya'da bulunan İtalyan telsizinin antenlerini indirtip, kapısına bir posta koymuştur. Mutasarrıf nezaketen İtalyan konsolosuna telsizin indirileceğini söylediği zaman muhatabı Mersin'de bulunan Fransız telsizinin indirilip indirilmeyeceğini sormuştur. İndirileceği cevabını alınca pek memnun olmuştur. Böylece artık Anadolu her türlü bağlantısını kesmiştir. Büyük Taarruz'u Teke Mutasarrıfı olarak yaşayan Hilmi Bey, cephe tebliğleri ile savaşın durumunu takip ediyordu.³¹ Antalya Menzil Hastanesi Başhekimisi Dr. Burhanettin Bey, İtalyan telsizinin durumu ve sonrasın yaşananlar konusunda şöyle demektedir: Ankara hükümetinin emri gereği Antalya Mutasarrıfı Hilmi Bey, 25 Ağustos 1922 tarihinde Karaalioğlu bahçesinin giriş kısmında Stadyumun bulunduğu yerde kurulu olan İtalyan telsizini kumandan Batçı'den teslim aldı. Telsizin direkleri indirildi ve etrafına nöbetçiler yerleştirildi. Bu arada Antalya iskelesine gelen Hidiviye Kumpanyası'na ait vapurdan karaya çıkmak isteyenler, liman başkanı tarafından emir gereği karaya çıkarılmadı. Bu çalışmalar Büyük Taarruz'un ilk işareti olarak algılandı. Şehre yapılan resmi tebliğlerde bazı askeri harekattan söz ediliyor, ancak ayrıntı verilmiyordu. Daha sonra Antalya'ya bir yandan Sandıklı'dan yaralılar gelirken öbür yandan şenlikler yapılıyordu.³² Süleyman Fikri Bey'in aktardığına göre ise Antalya gazetesi, Gazi Ordu Mücahitlerine armağan edilmek üzere Antalya tarafından altın kaplama direkli ve serapa altından mamul ay-yıldızlı bayrağı ve İzmir Kordon'da kesilecek 125 koyun ile 20 dana hazırlandığını, Mebus Rasih, Karahisar Mebusu Hulusi, Polis Müdürü Nuri, Liva Encümen Azası M. Emin, Ticaret Odası Reisi Zeki ve bazı tüccarların bulunduğu bir heyet tarafından Luid Triestina vapuru ile İzmir'e götürüldüğünü yazıyordu.³³ Ekim 1922 tarihinde Antalya gazetesinde konuya ilişkin hatıralarını yazanlar biraz farklı olmakla birlikte İzmir programı hakkında ayrıntı bilgiler vermektedir.³⁴ Bu arada Büyük Taarruz sonrası 19 Eylül 1922 tarihinde Türkiye Milli İthalat ve İhracat Şirketi 54 Milletvekili, 37 tüccar, bazı yüksek memur ve subaylar tarafından kuruldu. İngiliz sermayesiyle imtiyaz koken bir anlaşma imzalamaya teşebbüs eden şirketin kurucuları ve yöneticileri arasında Yunus Nadi, Şükrü Kaya, Ali Bey (Çetinkaya), Kılıç Ali, Hilmi Bey (Uran), Mustafa Şeref (Özkan), Tunalı Hilmi, Soysalioğlu İsmail Suphi gibi siyasiler ve bürokratlar yer alıyordu.³⁵ Teke Müstakil Mutasarrıflığı görevini ifa eden Hilmi Bey, bu teşebbüsle Muğla Mebusluğu sonrası giriştiği ticari faaliyetlerden ders almamış gibi gözüküyor. Çünkü hem Milas'ta ailesiyle beraber yürüttüğü ticari faaliyetleri hem de Türkiye Milli İthalat ve İhracat Şirketi ile giriştiği teşebbüs hüsrana bitmiştir.

Rum Muhacerati: Büyük Taarruz sadece Yunan ordusunu Anadolu'dan atmamış, aynı zamanda Anadolu Rumlarının da yurtlarını terk etmesi sonucunu doğurmuştu. Balkan savaşı sonrası Çeşme Rum Muhacereti'nin yöneten Hilmi Bey, tecrübeli bir yönetici olarak Milli Mücadele sonrası yaşanan Rum muhaceretini bir hafta içinde tamamlamıştır. Bu sırada Burdur ve Isparta Rumları en yakın iskele olarak eşyalarıyla beraber Antalya iskelesine gelmişlerdir. Antalyalı Rumlar da evlerinde vapur beklemek yerine eşyalarıyla iskeleye akın etmişler. Bu dönemde altın dışında eşyalarını almalarına izin verilen Rumların çeşitli yollarla altın kaçırma girişimlerinde buldukları görülmüştür. Amerikalılar, Rumların nakliyesini sağlamak için torpidolar eşliğinde Antalya körfezine özel vapurlar göndermiştir. Büyük tonajlı vapurlar Antalya iskelesine yavaşlamadığı için açıkta demirmekle durumundaydı. Mavnalar aracılığıyla önce insanlar sonra eşyalar vapurlara taşınmaya başlandı. Özellikle eşya taşımak uzun sürdüğü için kaptanlar "Biz buraya bagaj taşımak için gelmedik" diyerek eşya almayı ret ederek demir almışlardır. Böylece Rumlara ait bir kısım eşya iskelede kalmıştır. Maliye tarafından el konulan eşyalarda yapılan incelemede üzeri kumaşla kaplı düğme haline getirilen, yumak haline getirilmiş yün iplikler içine gizlenmiş ve yorgan dikişlerine gizlenen bir hayli altın bulunmuştur. Antalya'nın yanında Alaiye,

31 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 138-139.

32 Burhanettin Onat, *a.g.e.*, s. 99-100.

33 Süleyman Fikri Erten, *a.g.e.*, s. 68-69.

34 Evren Dayar, *Antalya Belediye Tarihi 1868-1923*, Antalya, bty., Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 87.

35 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara, 1982, 2. bs., Savaş Yayınevi, s. 20-21.

Manavgat ve Finike iskelelerinde de Rum muhacereti yaşanmıştır. Hilmi Bey, Burdur ve Isparta'dan gelenlerin Rumca bilmediklerini, çocukların büyüklerini Marya hala, Despina teyze diye Türkçe çağırıldıklarını belirtiyordu. Ancak bunlar, XIX. yüzyılda Yunan Megalo İdeası'nın Anadolu'ya yayılmış mayası olarak görüldüler ve Anadolu için beslenen Yunan hayalleri, bunların oradaki varlığına dayanır oldu. Rum kilisesi de Yunan emellerinin en sadık destekleyicisi haline getirildi. Buna bir de genç papazlar ile öğretmenlerin anavatan olarak Yunanistan'ı tanıtan telkinleri eklenince Rum ve Müslüman halk arasında bir güvensizlik hâsıl oldu.³⁶ Rum muhaceretine ait resimlerden sadece Antalya İskelesi'nde 8000 mültecinin ayrılmak için beklediği anlaşılmaktadır.³⁷ Bu rakama Alaiye, Manavgat ve Finike iskelelerinden gidenlerde ilave edilmelidir.

Antalya'da boş kalan Rum evleri ile eşyalarının derlenip toplanması sırasında emniyet ve asayiş sağlama işi önem arz etmişti. Kasabada yeterli polis ve jandarma yoktu. Sadece kasabada bir depo alayı vardı, o da sık sık acemi er alıp kısa bir talimden sonra onları cepheye sevk ediyordu. Çarşı içinde çıkan küçük bir olay daha büyüklerinin habercisi idi. Bu olayın kasaba dışına çıkarılması gerekli olup, bu konuda Mutasarrıf Hilmi Bey'e telkinlerde gelmeye başlamıştı. Mutasarrıf Bey, alay kumandanına yazdığı tezkerede emniyet ve asayişin kasabada aldığı ehemmiyeti belirttikten sonra alayın dört beş km. uzaklıkta bulunan bir çiftlik evi müştemilatına gayet acele kaydı ile çekilmesini bildirdi. Ayrıca tezkereye bu nakil işleminin yirmi dört saat içinde yapılmazsa derhal örfi idare ilan edileceğini, bunun sorumluluğunun da alay kumandanına ait olacağını eklemişti. Bunun üzerine alay kısa bir zaman içinde sözü edilen çiftlik binalarına yerleşmiştir.

Hilmi Bey'in İdadi Mektebi'nden itibaren sınıf arkadaşı olan Safa (Apaydın) Bey, Burdur Mutasarrıflığı görevine gelmiştir. Safa Bey, Burdur Gölü'nde balık yetiştirme yetiştiremeyeceğini denemek için resmi yazı ile bir miktar balık istemiştir. Gölün tuzlu ve kısmen arsenikli olduğunu duyan Hilmi Bey, iki kutu sardalya balığı gönderip, kutuya iliştiği resmi yazıda *"Bu balıklar tuza alışık olduklarından tecrübenizde belki daha iyi bir başarı sağlar"* demiştir.³⁸ Bu arada 12 Eylül 1922 tarihli Antalya'da Anadolu gazetesinde yer alan *"Encümen Mukarreratı"* başlıklı haber Gureba Hastanesini konu edinmekteydi. Buna göre Encümen-i Liva tarafından hastaneye bir gusülhane ile bir ameliyathane yapılması kararlaştırıldığından projenin Mühendis Salih Bey tarafından yapılmasına karar verildi. Ayrıca 1922 bütçesine ödeneği konulan hastane kubbesi önüne konulacak olan camekânın onbeş gün süre ile ihaleye çıkarılmasına, hastanenin kapanmış olan hela ile çamaşırlığının yeniden açılmasına, ambar penceresi ile kırılan panjurların tamirine ve pansuman odasına lavabo takılmasına, bu işler için onbeş bin kuruş avans verilmesine, söz konusu işlerin Encümen-i Liva azası Ali Efendi'nin nezareti altında müzayede ile yapılmasına karar verilmiştir.³⁹

İçme Suyu: Büyük Taarruz'dan aylar önce Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan *"Antalya Suları"* başlıklı haberde *"Antalya şehrine kabil-i şurub sular getirmek üzere tetkikata memur edilen Mühendis tetkikatını ikmal etti. Liva Mutasarrıfı (Hilmi Bey) başkanlığı altındaki komisyonda Antalya suları hakkında müzakerat cereyan etti"* denilmektedir.⁴⁰ Ancak bu ve bundan önce yapılan incelemeler bir yıl sonra semeresini vermeye başlamıştı ki bu seferde Mutasarrıf'ın tayini Adana'ya çıkınca başarısız oldu. 29 Ekim 1921-22 Temmuz 1923 tarihleri arasında görev yapan Hilmi Bey, hatıratında güzel Antalya şehrinin en büyük noksanı olarak temiz bir içme suyu bulunmamasını görüyordu. Kasaba yaz kış içlerinde su bulunan kanalları ile bir su memleketi olarak görülebilirdi. Fakat bu kanalların üstü açık olduğu için sağlıklı değildi. Bu su ile halk her

36 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 142-145.

37 www.levantineheritage.com/adalia.htm, Erişim Tarihi: 15. 01. 2016.

38 Hilmi Uran, *age.*, s. 146-147.

39 *Antalya'da Anadolu*, 12 Eylül 1338.

40 *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Mayıs 1338.

çeşit meyve ve sebze yetiştirdiği bahçelerini suladığı gibi aynı zamanda onların büyük bir kısmı tarafından içme suyu olarak da kullanıyordu. Bu yüzden kasabada tifo, dizanteri gibi salgın hastalıklar eksik olmuyordu. Halk kanal suyunun dışında evlerindeki kuyu ve yeraltı suyundan da yararlanıyordu. Ancak bu kaynaklar da ya kirli ya da sertlik derecesi yüksek sulara sahipti. Sınırlı bazı evlerde sarnıçlar bulunmakta olup, Mutasarrıf Bey de bu kaynağı kullanmıştır. Su sorununu derinden hisseden Hilmi Bey, araştırmaları sonucu civarda içmeye uygun ve yeterli bir kaynak suyu bulmuş ve Hüseyin Rifki Bey adında bir Su Mühendisi ile irtibat kurarak onunla bir isale projesi için anlaşma yapmıştır. H. Rifki Bey projesini tamamladıktan sonra Belediye ve Özel idare'den sağladığı kaynak ile boruları ısmarlamıştır. Mutasarrıf'ın Adana valiliğine terfian tayini üzerine Antalya'dan ayrıldığı gün limanda iki vapur vardı. Bunlardan birisi Hilmi Bey'i Adana valiliği için Mersin limanına götürecek olan Antioch vapuru, diğeri ise ecnebi bandıralı bir şilep olup Antalya içme suyu için ısmarladığı su borularının birinci kısmını getiren vapur idi. Bu vapurun vinçleri sürekli çalışmakta ve yanına yanaşmış olan mavnalara su borularını yüklemekteydi. Hilmi Bey kendisini uğurlamaya gelen kasabanın ileri gelenlerine yarıda kalmış bu projeyi tamamlamayı emanet etmiştir. Kendisinden sonra Antalya'ya yakından tanıdığı kişilerin atandığını duyunca içme suyu projesinin yarıda kalmayacağı düşüncesine kapılmıştı. Ama yanılmıştı. Çünkü Antalya içme suyu projesi senelerce yapılmamış ve su boruları da kasabanın sokaklarına atılmış kalmıştı.⁴¹ Antalya şehrine Vali Sahip (Örge) Bey zamanında Hurma köyünden ve Vali Haşim İşcan döneminde Tekirpınarı'dan içme suyu getirme girişimi başarısız oldu. Vali Haluk Nihat Pepey zamanında "*Yayla Suyu Derneği*" kurularak Tekirpınarı'ndan su getirme girişimi sürdürüldü. Vali Sadri Aka zamanında Tekirpınarı'ı suyunun maliyetinin yüksekliği göz önüne alınarak Hurma köyünde bulunan Soğucak Pınar suyu, Konyaaltı ve Bahçelievler'e, Vali İ. Hakkı Baykan (1949-1950) döneminde ise Memleket Hastanesi, Saat Kulesi ve Paşa Camii dibine getirilerek üç çeşmeden akıtıldı.⁴² Böylece Hilmi Uran'ın emaneti geçte olsa belki de bir seçim yatırımı olarak gerçekleşmiş oldu. Ama şehre su getirme hadisesinin çeyrek asırdan fazla sürmesi Yanık Ömer'in şu dizelerine konu olmuştur. Yanık Ömer'in Antalya'ya su getirme konusunda Hilmi Uran ile Saip Örge'nin faaliyetlerinden haberi olmadığını ilave edelim.

"Aşkından kebab olduk, hasretinden sarardık.

Ölse de uğruna ey nazlı su gelmek bilmez.

Nice İşcan, Pepey'i uğruna telef oldu.

*Bir aşkın da Aka, su bizi sevmek bilmez."*⁴³

B- Antalya'da II. Dönem Mebus Seçimi

1- Antalya'da Seçim Hazırlıkları ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdaresinin Feshi

Hilmi Bey Teke Mutasarrıfı olarak görev yaparken, 1 Nisan 1923 tarihinde TBMM seçimlerin yenilenmesine oy birliği ile karar vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Nisan 1923 tarihinde yayınladığı dokuz maddelik seçim beyannamesi kapsamında Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezinde bazı toplantılar yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Antalya Heyet-i Merkeziye Reisi Hasan Sıtkı imzası ile 6 Mayıs 1923 tarihinde Heyet-i Merkeziye azasından Mehmet Remzi Efendi'ye gönderilen 41 nolu yazıda "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin intihabat-ı mesaisi hakkındaki emirname-i samilerinden ve ahiren müşarünileyh tarafından neşir buyurulan umdelerden anlaşıldığına nazaran intihabatın Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri etrafında cereyanı muhakkak olmasına binaen, husus-u*

41 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 149-151.

42 Muhammet Güçlü (1997), *a.g.e.*, s. 82.

43 *Ağam Mizah Mecmuası*, C. 1, S. 1, Ocak 1948, s. 4.

mezkur hakkında ariz ve amik müzakerede bulunmak üzere bu gün akşam alaturka saat 2.30'da Belediye'de vaki Cemiyet dairesine behemahal teşrif buyurulmasını rica ve bilvesile teyid-i hürmet olunur efendim" denilmekteydi.⁴⁴ Bu arada Muğla halkı 300 imzalı bir dilekçe ile Teke Mutasarrıfı Hilmi Bey'i Muğla Mebusluğu'na aday göstermiştir. Hilmi Bey adaylık durumunu haber alınca hemen bir telgraf ile Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'yı haberdar etmiştir. Paşa, cevabi telgrafında adaylığını iyi karşılıyor ve inşallah muvaffak oluruz diyordu. Ancak bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Muğla adayları arasında kendi ismini göremeyince, onunla rekabet etmemek için derhal adaylıktan çekildiğini Muğla'ya bildirmiştir.⁴⁵

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa, 2 Haziran 1923 tarihinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Halk Fırkası'nın seçim çalışmalarına dair yayınladığı tamimde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve Halk Fırkası'nın seçim çalışmasını kusurlu göstermek amacıyla kötü amaçla bazı kişiler tarafından kötü haberler yayıldığını, henüz hiçbir yerde Mebus seçimine başlanmamış olduğu halde bazı livalarda Müdafaa-i Hukuk adaylarının kaybettiği şeklinde memleketin bazı mıntıklarında propagandalar yapıldığını, merkezden henüz adayları gösterilmeyen bazı yerlerde Cemiyet ve Fırka adına bazı isimler açıklandığı gibi merkezce adayları tespit ve mahalline bildirilen bir livada da listeye hariçten bir isim sokulduğunu bildiriyordu. Ayrıca yeni oluşturulacak TBMM'nin memleketin geleceği üzerine hayati bir etki ve ehemmiyete haiz bulunduğunu, bütün vatandaşların bu ve bu gibi telkin ve tesir hakkında uyanık bulunmalarını temin için bu açıklamayı yaptığını belirtiyordu. Artık memleketin bütün kısımlarında seçimin kesin faaliyet devresine girildiğinden seçme yetkisini, birinci seçmenlerden uhdelerine alan ikinci seçmen arkadaşlarımızın da vatanın kesin kurtuluşu ve yükselmesini temin eden yol üzerinde hareket edeceklerinin tamamen şüphesiz olduğunu ilave ediyordu.⁴⁶

Bu arada Meclis'te muhalif mebuslar bir yerde beş yıl oturmayanların mebus seçilemeyeceğine dair bir önerge verdiler. Mustafa Kemal Paşa, bu konuyla ilgili milletin fikrini almak istediği için çeşitli illerde olduğu gibi Antalya'da da bir miting düzenlenmiştir. Antalya Darülmualimin talebesi Tabakoğlu Süleyman Nuri Efendi, Antalya mitingi hakkında şunları yazmaktadır: Bütün öğrencileri Hükümet önündeki toplantıya götürdüler. Alanı dolduran halkın yüzünde üzüntü çizgileri görülüyordu. Tertip heyetinin programına göre söylevler verildi. "*Halk coşmuş, heyecan içinde, bağıyor; hainler kahrolsun! Biz Mustafa Kemal'i isteriz*" diyordu. Miting havası içinde heyecana gelen Darülmualimin talebesi Süleyman Nuri Efendi, "*Büyük kurtarıcıyı istemeyenler kahrolsun, biz de onları istemiyoruz. İçimizdeki, dışımızdaki bütün düşmanlarımız bilsin ki, Mustafa Kemal olmasa da savaşa devam edeceğiz ve mutlaka istiklalimizi kurtaracağız. Bu millet her zaman bir Mustafa Kemal çıkaracaktır. Yaşasın Mustafa Kemal!*" diye bağırды. Bunun üzerine tertip heyetinden Nalbantoğlu Hıfzı Bey, postanenin merdiveninden haykırdı: "*Kimdir o? Susturun şunu, miting programı dışında kimse konuşamaz*" dedi. Ertesi gün Antalya mitingini anlatan Anadolu gazetesi şöyle yazıyordu: "*... Bu esnada gök gürler gibi bir ses, irticalen söze başladı. Sonradan anladığımız göre Muallim Mektebi ikinci sınıf talebesinden Kaya adındaki bu genç halkı büsbütün coşturdu.*"⁴⁷ Miting tertip heyetinde İzmir'in meşhurlarından Nalbantoğlu Hıfzı Bey'in olması ve miting haberinin bir dönem Antalya'da da yayınlanan Haydar Rüştü Bey'in yönetimindeki Anadolu gazetesinde yayınlanması bu mitinglere İzmirililerin önderlik ettiğini düşündürmektedir.

44 Süleyman Fikri Erten, a.g.e. , s. 38-39.

45 Hilmi Uran, a.g.e. , s. 148-149.

46 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. 4, Ankara, 1991, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, s. 535-536.

47 Tabakoğlu Süleyman Nuri Öz, a.g.e. , s. 39-40.

Bodrumlu Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Teke (Antalya) Müstakil Mutasarrıflığı (29 Ekim 1921-22 Temmuz 1923)

1923 yılı Haziran ayında Antalya Seçim Teftiş Heyeti ile Belediye Reisi Cemal Bey,⁴⁸ ikinci Dönem Büyük Millet Meclisi'ne Antalya'dan Mebus seçilmek için başvuranları incelediler ve seçilmeye kanuni engeli olmayanların adlarını açıkladılar. Bu listeye göre Antalya eski Müftüsü Yusuf Talat, Belediye eski Reisi Akif (Sarioğlu), Hastacığazade Seyfullah, Oltu Bidayet Hakimî Antalyalı Raşit Efendizade Süleyman Adil, Belediye Tabibi Dr. Galip, Hafız Mehmet Beyzade Semih, Antalya Mekteb-i Sultani eski Müdürü Sadık Kemal, İbradılı Rüştü Efendi'nin oğlu Mehmet Arif, Elmalılı Ömer Lütfü, Çanakkale Sıhhiye Müdürü Cemil Süleyman, Antalya Mebusu Halil İbrahim, Dr. Emin Salih, Korkuteli eski Kaymakamı Numan, Heyet-i Temyiziye azasından Akseki'nin Gödene köyünden Şemsettin Efendizade Osman Zeki, Diyarbakır Sıhhiye Müdürü Elmalılı Dr. Ferruh Niyazi, Bodrum Mahkeme Reisi Ali Haydar, Antalya Jandarma eski kumandanı Tahsin ve İzmirli Mahmut Hıfzı Bey⁴⁹ Mebus seçilebilmek için Antalya'dan adaylık başvurusu yapmışlardı. Başvuranlara şöyle bir göz attığımızda bunların Milli Mücadele döneminde Antalya'da görev yapan doktorlar, kamu görevi ifa edenler ile vilayetin eşraf ve aydınlarından oluştuğunu görmekteyiz. Ama bu arada Antalya Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin çoğunluğunun cemiyetin maksat ve arzusuna aykırı, kendi fikir ve hissiyatlarına tabi olarak davrandıkları gerekçesiyle, Müdafaa-i Hukuk Merkezi Heyeti İdare Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Teke Mutasarrıflığı'na gönderilen 10 Haziran 1923 tarihli telgraf ile heyetin faaliyetine son verildiği ve yerine, faal ve amal-i milliyeyi liyakatlarıyla temsile kadir kişilerden oluşmuş yeni bir heyetin hemen teşkiline işe başlatılması emredilmişti.⁵⁰

11 Haziran 1923 tarihinde bir toplantı yapan Antalya Heyeti Merkeziyesi, Heyet-i Merkeziyemizin ilgası ve mühür ile evrak-ı resmîyenin hükümete teslimi hakkında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin 10 Haziran 1923 tarihli telgraflarına istinaden vazife-i kitabet ve veznedarlığı uhdesinde bulunduran azadan Hüseyin Bey nezdinde saklanan bütün resmi evrak ve mühürü hemen Mutasarrıflık makamına teslimi ve iradenin yerine getirildiği, cevabi olarak telgraf yazılması kararı almıştır.⁵¹ Bu karar gereği Antalya Müdafaa-i Heyet-i Merkeziyesi cemiyete ait mühür ve defterleri Mutasarrıf Hilmi Bey'e teslim etmiştir. Bunun üzerine yeni oluşturulan Antalya Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nde Kandilzade Hasan (Sıtkı), Abdi Efendizade Hüseyin, Ticaret Odası Reisi Zeki, Belediye azasından Zühtü Beyzade Hasan, Ellibeşzade Hacı Hasan, Kesikcizade Mehmet yer almıştır. Yapılan toplantıda Heyetin başkanlığına Kandilzade Hasan (Sıtkı) Efendi, katip ve veznedarlık görevine Abdi Efendizade Hüseyin Efendi getirildi. Yeni heyet 12 Haziran 1923 tarihinden itibaren göreve başladı.⁵² Yeni oluşturulan bu heyet Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ait gelir-gider defterinin sonunda bulunan 12 Mayıs 1924 tarihli karara göre cemiyetin son heyeti olup, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüşmesi ile cemiyetin nakdi ve aynı varlığını katip ve veznedarı Hüseyin Bey

48 7 Mart 1922 tarihli Antalya'da Anadolu gazetesinin haberine göre bir süre önce Belediye Reisliği'ne Ziraat Müdürü Akif (Sarioğlu) Bey seçilmişti. Ancak nedendir bilinmez bir ay sonra aynı gazete sütunlarında "*İntihap bitti*" başlığı ile Belediye başkanlığı seçimi sonuçlarına göre en çok oy alan kişilerin adlarının sıralandığını görüyoruz. Bunlar Hakkı Efendi 817, Akif Bey 457, Yusuf Cemal Efendi 441, Hafız Celal Efendi 439, Şekerci zade Ali Efendi 435, Zeki Bey 432, Ellibeş Mehmet Ali Efendi 414, Hacı Vasili Efendi 407, Kaçaralaki Süleyman Efendi 384, Mehmet Kapudan 374, Haydar Şadi (Rüşdü) Bey 363, Vergi Başkatibi Hüseyin Efendi 339 oy aldı. *Antalya'da Anadolu*, 8 Nisan 1338. Hilal-i Ahmer Antalya Şubesi'nin kongresine ilişkin bir haberdan anladığımızı göre 3 Nisan 1922 tarihi itibarıyla en çok oy alan Hakkı Efendi, Antalya Belediye Reisi olarak seçilmiştir. *Antalya'da Anadolu*, 5 Nisan 1338. Ama 1923 yılı Haziran ayı itibarıyla Antalya Belediye Reisi'nin 441 oy alan Yusuf Cemal Efendi olduğunu görüyoruz.

49 Feridun Kandemir yıllar sonra İzmir'e ilişkin yazdığı makalesinde Nalbantoğlu Hıfzı Bey'i "*İzmir'in kültür ve ticaret çevresinde pek tanınmış ve sevilmiş değerli simalarından kalendermeşrep ve hoşsohbet arkadaşı*" olarak nitelemektedir. Uşakzade Muammer Bey ile yakın dost olan Hıfzı Bey, Ankara'nın ilk yıllarında sevilen, sayılan bir sima olup, İstanbul Kiraathanesi'nin kendine mahsus köşesinde çevresinde toplananlara eski günleri anlatırdı. Feridun Kandemir, "Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında: İzmir", *Tarih Konuşuyor*, S. 29, Haziran 1966, s. 2414-2416.

50 Mustafa Üstün, "Antalya Tarihinden İzler", *Atso Vizyon*, S. 197, Haziran 2004, s. 32.

51 Süleyman Fikri Erten, *a.g.e.*, s. 38.

52 Mustafa Üstün, *a.g.m.*, s. 33.

tarafından Halk Fırkası'nın katip ve veznedarı Hasan Basri Efendi'ye devir ve teslim ettiği anlaşılmaktadır.⁵³

Antalya Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin feshinde, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te bulunmasını arzuladığı Rasih Efendi gibi kişiler etkili olmuş olmalıdır. Çünkü seçim döneminin başlarında Mustafa Kemal Paşa, Antalya Mebusu Rasih (Kaplan) Efendi ile Karahisar Mebusu Ali (Çetinkaya) Bey'i İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk teşkilatını kurmaları için görevlendirmişti. Rasih Efendi ile Ali Bey daha önceden İstanbul'da görevlendirilen Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey⁵⁴ ile çalışarak 2 Nisan 1923 tarihinde İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk teşkilatını kurdular ve seçim çalışmalarına başladılar.⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın iki bin lira maddi desteği ile 12 Haziran 1923 tarihinden itibaren Konya'da Halk adlı günlük bir gazete çıkaran Samizade Süreyya (Berkem) Bey,⁵⁶ 17 Haziran 1923 tarihinde birinci sayfadan verdiği "Müdafaa-i Hukuk'a Sadakat" başlıklı haberde Antalya halkı ile Gazipaşa Müdafaa-i Hukuk Reisi Zihni'nin 12 Haziran 1923 tarihinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya çekmiş oldukları bağlılık telgrafını yayınlanmıştır. Antalya'dan çekilen telgrafın altında Belediye Reisi, Ticaret ve Ziraat Odası Reisi ve İdare Meclisi azaları ile eşraftan birçok kimsenin imzası bulunmaktaydı. Halk gazetesi bu telgrafi yayınlarken imza yerine "Bir çok imzalar" ibaresini koymuştur. Önemine binaen telgrafları aynen veriyoruz.

"Memleketin ve milletin büyük müncisi Gazi Paşa Hazretleri:

Antalya Livası bidayet-i mücahededen bu güne kadar bütün Livalarla müsabaka edercesine fedakârlığı kendisine kurtuluş borcu bildi. Bu hususda kütle-i vahide halinde tecelli kendisine şiar edildi. Bütün hayatlarında menafi-i milliye ve vataniye uğrunda fedakarlıktan uzak bulunan, muhalefeti kendilerine sanat-ı ittihaz eden sekiz onu geçmeyen eşhası ma'dude, Antalya Livası'nın zat-ı samilerinin riyaset buyurduğu Cemiyet etrafında ittihatlarına mani olamaz. Bu defa Merkez Müdafaa-i Hukuk'undan bir kısmının muhalefeti de bu nev'idendir. Müdafaa-i hukuk'un gaye-i hakikiyesini idrak edemeyen bu zevatın hey'etden uzaklaşması esasen pek rasin olan ittihadımızı bir kat daha takviye etmiştir.

Paşa Hazretleri! Henüz düşman işgalinden kurtarılan Livamız sekenesi nankör değildir, takdir vardır. Kurtarılan bütün vatan meyanında Livamız da fiilen istila sahası idi. Hüda-pesendane celadetinizle yurdumuz kurtuldu. Muhakkak bir esaretden tahlis-i giriban eyledik. Tahlisiyle idrak ettiğimiz ni'metlerin içinde müstagrık iken Müdafaa-i Hukuk namına zat-ı samileri tarafından irae buyurulacak namzedleri müttefikant intihap etmez isek ni'met-i na-şinaslık etmiş oluruz. Bu ise Liva'mızın şiarına uygun değildir.

Paşa Hazretleri! Küçük, büyük Antalya Livası halkı Müdafaa-i Hukuk demektir. Dört muhalifin içimizde yeri olmadığını ajans ile de müsaraat eder ve bütün muhalif fikir ve emel besleyenlerin nasiblerini başka bir hükümet arazisi dahilinde aramağı ihtara da müsaide-i samilerini rica ederiz."

Gazipaşa Müdafaa-i Hukuk Reisi Zihni ise çektiği bağlılık telgrafında şu görüşlere yer veriyordu. "Tarsus'da münteşir (Tarsus) gazetesinin 5 Haziran 39 (1923) tarihli nüshasında Livamız intihabatı pek hararetle gösteriliyor. Hatta yirmi rey ile bir mebus çıkacağı makam-ı iftiharda yazılıyor. Bu babda takib edilen maksad malumunuzdur. Mezkur gazeteye ve matbuata lazım gelen cevabı vereceğimizi bir daha arz ve ilan ediyoruz.

53 Süleyman Fikri Erten, a.g.e. , s. 39.

54 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968, s. 17-21; Samih Nafiz Kansu, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1964, s. 526-527.

55 Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, İstanbul, 1999, s. 34.

56 Caner Arabacı, Bünyamin Ayhan, Adem Demirsoy, Hakan Aydın, *Konya Basın Tarihi*, Konya, 2009, Palet Yayınevi, 2. Bs. , s. 185-192.

Reylerimiz büyük Gazi'mizin göstereceği namzedlere aiddir. Zaman yakın, hak bizim, hacalet onlarındır, ferman."⁵⁷

Bu telgraflar üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa, 14 Haziran 1923 tarihinde Teke Belediye Reisi Cemal Beyefendi ve rüfekasına çektiği telgrafta "*Antalya halkının memleketin hal ve istikbalini yüksek bir idrak ile ihata ettiğine ve istihbaratta ve bu icabetin icrası dairesinde hareket edeceğine emin idim. Telgrafnameniz de bu kanaatimi teyit eyledi. Teşekkür eder ve takarrüb eden intihabat günlerinde aynı hararetle sarf-ı mesaide bulunulmasını temenni eder, muvaffakiyet temenni eylerim efendim*" demektedir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Halk Fırkası'nın Antalya mebus adayları Haziran ayının ortasına doğru kesinleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından Antalya Vilayeti'ne çekilen telgrafta "*Allah'ın yardımı ile başlayacak olan mebus seçimleri için Müdafaa-i Hukuk cemiyeti ve Halk Fırkası mebus adayları aşağıdaki isimlerdir*" denilmekte ve aday adları Rasih Efendi, Av. Giritli Ahmet Saki Bey, Alanyalı Şerif Alizade Murat Bey ve Müdafaa-i Hukuk Antalya Reisi Kandilzade Hasan Bey olarak sıralanmaktadır.⁵⁸

2- Antalya'da İkinci Dönem Mebus Seçimi

Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından ikinci dönem Mebus seçimlerinin olumlu bir havada geçmesi için bir "*Mebus Seçimi Şenliği*" hazırlanmıştır. Cemiyet programı halka duyurmuş ve katılmalarını istemiştir. Seçim günü yapılacak şenliğin programına göre Yenikapı'da toplanacak alay ile Çarşı'ya gelinecek ve her iki yerde konuşmalar yapılacaktır. Daha sonra alay Telgrafhane Caddesi'ni takiben Askerlik Dairesi arkasından ve Sıhhiye Dairesi önünden geçerek Hükümet Konağı önüne gelecektir. Burada da konuşmalar yapıldıktan sonra müntehib-i sanilerin (ikinci seçmenler) beklemekte olduğu Şafak Kiraathanesi önüne gelinecektir. Burada müntehib-i saniler alaya katılacak ve hep beraber seçimin yapılacağı Belediye önüne varılacaktır. Burada Mebus seçimleri yapılacak, nutuklar verilecek, şenlik ve donanma icra edilecektir. Bu arada çalgılar, davullar çalınacak, milli oyunlar oynanacaktır. Daha sonra alay Çarşı'ya geçecek, büyük cadde üzerinden Antalya Gazetesi önüne gelecektir. Burada yapılacak bir gösteriden sonra Şarampol'e geçilecek burada da nutuklar, manzumeler söylenecek ve alay sona erecektir. Gece de Gençler Yurdu ile Muallimin Cemiyeti tarafından Belediye önünde düzenlenen eğlenceler sabaha kadar devam edecektir. Bu amaçla mızıkacı, saz takımı, davul-zurna gibi bütün aletler temin edilmiştir. Ayrıca işkele esnafının hepsinin kudüm ve davulları da donanmaya katılacaktır.

Böylece Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezi tarafından gösterilen dört aday 5 Temmuz 1923 tarihinde Antalyalıların seçtiği müntehib-i sanilerin onayına sunuldu. Antalya merkezindeki 102 müntehib-i saniden Kandilzade Hasan Sıtkı 84, Giridi Ahmet Saki 84, Rasih Efendi 83, Şerif Alizade Mahmut Murat 76,⁵⁹ Latife Mustafa Kemal Hanım 7 ve Şerifzade Ahmet Bey bir oy aldı. Seçimlerde aday olmamasına rağmen kendisine oy verilen Latife Gazi Mustafa Kemal, Antalyalılara hitaben yayınladığı teşekkür mesajında "*Mebuslarınızın seçimi sırasında bana da oy verilmiş olmasını Türk kadınlığı adına çok büyük sevinçle karşıladım. Muhterem ve yeniliksever halka selam ve çok teşekkür ederim*" demektedir.⁶⁰ Teke Mutasarrıflığı genelinde yapılan ikinci dönem Mebus seçiminde Kandilzade Hasan Sıtkı Bey 359, Ahmet Saki Bey 357, Rasih Hoca 355, Şerif Alizade Mahmut Murat Bey 355 oy alarak Antalya Mebusluğu'na seçilmiştir.⁶¹ İkinci dönemde Antalya'dan seçilen dört Mebus'tan birisinin (Avukat Giridi Ahmet Saki Bey) Müdafaa-i

57 *Halk*, 17 Haziran 1339.

58 Evren Dayar, *a.g.e.*, s. 88-89.

59 Mustafa Üstün, "Antalya Tarihinden İzler", *Atso Vizyon*, S. 198, Temmuz 2004, s. 39-40.

60 Evren Dayar, *a.g.e.*, s. 89.

61 Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM. II. Dönem 1923-1927*, C. 3, Ankara, 1995, s. 89-95; Nebahat Oran, *Antalya Milletvekili Rasih (Kaplan) Bey'in I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Siyasi Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1997, s. 9.

Hukuk Grubu'nun Mebus seçilmek için belirlediği ilkelere bölge ahalisinden olma ilkesine uymadığı görülmektedir. Ama Giridi Ahmet Saki Bey'in listeye konulmasında ve 357 oy almasında Antalya merkez ve kazalarında yerleştirilmiş olan Giritliler etkili olmuş olmalıdır.⁶² Ayrıca Milli Mücadele taraftarı Celal Nuri Bey'in İleri gazetesinde uzun zaman yazarlık yapması da etki etmiştir.⁶³ Şerif Alizade Mahmut Murat Bey ise aslen Alanyalı olup İstanbul'da ticari faaliyetlerde bulunmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz üzere Ali Bey ile Rasih Hoca'nın İstanbul çalışmalarındaki katkılarından dolayı Antalya'dan aday gösterilmiş olsa gerektir. Buna benzer durumlar başka seçim çevrelerinde de yaşanmış olup, örneğin memleketi Manisa yerine Yakup Kadri Bey Mardin, Hakkı Tarık (Us) Bey ise Giresun'dan aday gösterilmiştir.⁶⁴ Seçim bölgesi ahalisinden olma ilkesine Antalya'nın da içinde olduğu I. Bölge'de % 48.06 oranında ve ülke genelinde ise % 40.24 oranında uyulmadığı görülmüştür.⁶⁵

İkinci dönem Mebus seçimleri büyük oranda tamamlandıktan sonra 18 Temmuz 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal imzasıyla, Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reislerine birer telgraf gönderdi.⁶⁶ Sözü edilen tarihte Teke (Antalya) Müdafaa-ı Hukuk Riyaseti'ne çekilen diğerleri ile aynı olan telgrafında;

"Livanızın yüksek rüşdü siyasi ve kabiliyeti vatanperveranesini irad eden netice-i intihaptan dolayı felaketi vatani saadete tahvil gayesiyle senelerce evvel faaliyete başlamış olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti namına bütün liva halkını tebrik ederim. Memleketin bundan böyle naili füyuzat olması için livanızın aynı derecede yüksek hassasiyeti vatanperverane ile Cemiyet ve Firkamıza zahir olacağından şüphem yoktur. Cenabı hak cümlelerinizi muvaffakı bilhayr eylesin.

İş bu maruzatımın bilumum Müdafaa-ı Hukuk Teşkilatı ve Belediye heyetleriyle ahali-i muhteremeye ıblağınızı hassaten rica eylerim efendim" demektedir.⁶⁷

İkinci devre Mebus seçimi sırasında Antalya Mutasarrıfı olarak görev yapan Hilmi Bey (Uran) hatıralarında "...hayli gürültülü ve ihtilafli geçen Antalya adaylarının tespiti işinde umumun arzusunu açıklarken..." Mustafa Kemal Paşa'nın kendisiyle samimi muhaberelede bulunduğunu, bilhassa kendisine çok gerekli gördüğü Rasih Efendi'nin mutlaka adaylar arasına girmesi konusunda ona güvendiğini belirtmektedir. Hatta beklemediği halde seçimi müteakip terfi olarak vali olarak Adana'ya atanmasını da Paşa'nın bu güvenine bağlamaktadır.⁶⁸ Bu arada Ankara'dan bildirilen 29 Temmuz tarihli telgrafa göre Kastamonu Valiliğine Kırşehir Mutasarrıfı Fatin, Adana Valiliğine Antalya Mutasarrıfı Hilmi Bey'ler tayin edilmiştir.⁶⁹

62 Muhammet Güçlü, "Dr. Burhanettin (Onat) Bey'in Raporuna Göre Antalya'da 1930 Belediye Seçimleri", *Toplumsal Tarih*, S. 65, Mayıs 1999, s. 22.

63 Ahmet Cemalettin Saraçoğlu, *Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul*, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, 2009, Kitabevi, s. 76, 537.

64 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s. 24-25.

65 Işıl Çakan, *a.g.e.*, s. 93-97.

66 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. 4, Ankara, 1991, s. 546.

67 Mustafa Üstün, *a.g.m.*, s. 41-42; Aynı telgraf Haziran ayının ortalarında Konya'da yayınlanan Halk gazetesinde üçüncü sayfadan "Gazi Paşa Hazretleri Afyonluları tebrik ediyor" başlığı ile veriliyordu. İlaveten yandaki sütunda ise Müdafaa-i Hukuk Grubu namzetlerinin dokuz maddelik umdesi yayınlanıyordu. *Halk*, 15 Haziran 1339.

68 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 148.

69 *Halk*, 31 Temmuz 1339. Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Teke (Antalya) Müstakil Mutasarrıflığı görevinden sonra kısa hayat hikâyesi şöyledir: Mustafa Hilmi Bey, 22 Ağustos 1923-13 Eylül 1925 tarihleri arasında Adana Valiliği yapmıştır. Bir süre Ankara'da ithalat ve ihracat Şirketi Umum Müdürlüğü görevini yürüttükten sonra 1926 yılı ilkbahar mevsiminde Cumhuriyet Halk Fırkası, Mintıka Müfettişi olarak yeniden Adana'ya gelmiştir. Böylece idari hayattan siyasi hayata geçen M. Hilmi Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü seçim devresinde Adana'dan mebus seçildi. Bu sırada parti müfettişliği görevini de muhafaza etmiştir. 1930 yılı Aralık ayı sonunda İsmet Paşa kabinesinde Nafia Vekili oldu. Bu görevinden sağlık sebebiyle 26 Ekim 1933 tarihinde istifa etti. Beş ay

Bodrumlu Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Teke (Antalya) Müstakil Mutasarrıflığı (29 Ekim 1921-22 Temmuz 1923)

Hilmi Bey'in Antalya ile ilgisi konusunda son olarak Antalya Valiliği'ne hediye edilen otomobil konusundan söz edilebilir. Hilmi Bey, Adana Valiliği'ni görevini yaparken halefi Sabri (Öney) Bey'in valiliği sırasında şehrin ileri gelen tüccarlarından Moris adlı birisi vilayete Ford marka bir otomobil hediye etmiştir. Sabri Bey bir yandan otomobili kullanırken öbür yandan Dahiliye Vekaleti'ni bu bağıştan haberdar etmiştir. Dönemin Dahiliye Vekili Ferit (Tek) Bey Ankara'da bile az bulunan otomobilin (ki vilayetlere otomobil tahsisi yok) derhal Ankara'ya gönderilmesini istemiştir. Ama o dönemde yollar müsait olmadığı için karadan gönderilemeyen otomobil, ilk vapur ile Mersin'e gönderilmiştir. Hilmi Bey, Polis Müdürü Mansur Bey marifetiyle otomobili Adana'ya almıştır. Bakanlığın "otomobili hemen Ankara'ya gönderiniz" yazısına cevaben 400 lira taşıma ücreti olduğunu bildirip tahsisat isteyen Hilmi Bey, para Adana Valiliği emrine gelene kadar dört beş ay otomobili kullandığını belirtir.⁷⁰

Sonuç

1886 yılında Bodrum'da doğan Mustafa Hilmi Bey, Mülkiye-i Şahane'yi bitirdi. İdadî'yi bitirdiği İzmir'in Menemen ve Çeşme kazalarında kaymakamlık yaptı. Kars ve Trabzon'da Mülkiye Müfettişliği yaptıktan sonra 1920 yılında son Meclis-i Mebusan'a Muğla Mebusu olarak katıldı. Bir ara Milas'ta serbest ticaret yaptı ise de sonra yeniden memuriyete dönmek durumunda kaldı.

Ekim 1921-Temmuz 1923 tarihleri arasında Teke Müstakil Mutasarrıfı olarak görev yaptı. Bu görevi sırasında Büyük Taarruz'un hazırlığı ve icrasını yaşadı. Hilmi Bey'in yönettiği şehrin Ankara'nın iki kapısından birisi (diğeri önce Mudanya sonra İnebolu) olduğu göz önüne alınırsa yükü ve sorumluluğu anlaşılabilir. Ayrıca limanından dolayı Batı cephesinin asker, silah ve mühimmat açısından ikmalî yanında Antalya şehrinin sorunlarıyla da uğraşmıştır. Bunların başında içme suyu sorunu ile sağlık işleri gelmekteydi. İçme suyu sorununu çözmeye görev süresi yetmediyse de sağlık işleri ile bir hayli cebelleşti. Örneğin Gureba Hastanesini elden geçirdi. Antalya'da Büyük Taarruz sonrası yaşanan Rum muhaceretini yönetti. Bu konuyu Çeşme Kaymakamlığı sırasındaki tecrübesine dayanarak bir hafta gibi sürede halletmeyi başardı. Bu arada Antalya-Alanya yolunun Serik kısmındaki köprü ve menfezlerin yapımına önemli katkı sağladı.

Hilmi Bey'in Teke Mutasarrıflığı'nın son döneminde ikinci dönem Mebus seçimi yapıldı.

boyunca Fransa'da bir sanatoryumda tedavi edildikten sonra 1934 yılı Nisan ayında ülkeye döndü. TBMM'nin IV, V, VI, VII ve VIII. seçim devrelerinde Seyhan'dan mebus seçildi. 1935 yılı yaz başlarında Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul parti başkanlığına tayin edildi. Bu görevi Umumi Katiplik makamının Dahiliye Vekili'ne, vilayet parti reisliğinin valilere devredilmesine kadar sürdü. 24 Mart 1937-11 Kasım 1938 tarihleri arasında üç defa TBMM Reis Vekilliği görevini ifa etti. Mustafa Kemal Paşa'nın vefatından sonra 11 Kasım 1938 tarihinde kurulan Celal Bayar kabinesine Adliye Vekili olarak katıldı. 3 Ocak 1939 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi grubu tarafından Meclis Grup Başkan Vekilliği'ne seçildiği için Adliye Vekilliği görevinden istifa etti. Meclis Grup Başkan Vekilliği görevi 19 Mayıs 1943 tarihine kadar sürdü. Şükrü Saraçoğlu kabinesinde 20 Mayıs 1943-5 Ağustos 1946 tarihleri arasında Dahiliye Vekili olarak bulundu. Bir ara Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkan Vekilliği görevine tayin edildiyse de 1946 yılı Ekim ayı sonlarında Genel Sekreterlik makamına getirildi. 17 Kasım 1947 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Partisi'nin yedinci kurultayında genel başkan vekili seçildi. Bu görevi 1950 seçimlerinden sonra genel başkan vekilliği makamı lağvedilene kadar sürdü. 1950 seçimlerinde mebus seçilemeyen Hilmi Uran'ın siyasi hayatı böylece noktalanmış oldu. Emekli olarak İstanbul'da yaşarken 21-22 Ekim 1957 tarihinde Pazartesi gecesi yaşadığı kalp krizi sonunda vefat etmiştir. Naşı Zincirlikuyu'daki Asri Mezarlığa defnedilmiştir. Sicil kaydına göre Fransızca ve Rumca bilen Hilmi Uran'ın bir kız, bir erkek evladı bulunmaktadır. Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 5-7; Mücellidoğlu Ali Çankaya, *a.g.e.*, s. 1174-1175.

70 Hilmi Uran, *a.g.e.*, s. 168; Burada geçen Ford marka otomobil Emin Akif Ersoy'un belirttiği otomobil olabilir. Milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un oğlu Emin Akif Ersoy, Milli Mücadele dönemine ilişkin hatıralarında I. İnönü savaşından önce babasının Mebus seçildiği Burdur'a gittiklerini, oradan Antalya'ya geçerek onbeş gün kaldıklarını, dönüş yolculuğunu Dinar'a kadar adını belirtmediği Manavgatlı zengin bir tüccarın Ford marka otomobil ile yaptıklarını belirtir. Ayrıca Ankara'ya gelişlerinden sonra I. İnönü başarısının müjdesini aldıklarını ilave eder. Emin Akif Ersoy, *Babam Mehmet Akif-İstiklal Harbi Hatıraları*, Derleme-Giriş: Yusuf Turan Günaydın, İstanbul, 2016, s. 58.

Olaylı geçen Antalya seçimlerini Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda başarıyla sonuçlandırdı. Özellikle Rasih Hoca'nın seçilmesi Mustafa Kemal Paşa'yı memnun etmiş olacak ki seçimi müteakip terfi olarak Adana Valiliği'ne nakledildi. Bu çalışma ile Milli Mücadele'nin zor günlerinde, Sakarya Savaşı sonrasında, Büyük Taarruz sırasında ve Cumhuriyet öncesi dönemde Teke Mutasarrıflığı görevini yapmış olan Mustafa Hilmi Bey'in Antalya'daki faaliyetleri gün yüzüne çıkarıldı. Teke Mutasarrıfları arasında Antalya'da iz bırakan bir sima olan Hilmi Bey, sonraki yaşamında ülke çapında adını duyurmuş bir bürokrat ve siyasi olmuştur.

KAYNAKÇA

A- Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.01.1.3.20.

B- Basın

Ağam Mizah Mecmuası, C. 1, S. 1, Ocak 1948.

Antalya'da Anadolu, 15 Eylül 1337.

Antalya'da Anadolu, 7 Mart 1338.

Antalya'da Anadolu, 5 Nisan 1338.

Antalya'da Anadolu, 8 Nisan 1338.

Antalya'da Anadolu, 12 Eylül 1338.

Hakimiyet-i Milliye, 10 Mayıs 1338.

Halk, 15 Haziran 1339.

Halk, 17 Haziran 1339.

Halk, 31 Temmuz 1339.

C- Araştırma Eserler

ARABACI, Caner, AYHAN, Bünyamin, DEMİRSOY, Adem, AYDI, Hakan (2009), *Konya Basın Tarihi*, Konya, 2. bs. , Palet Yayınevi.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. 4, Ankara, 1991, Atatürk Araştırma Merkezi yayını.

BORATAV, Korkut (1982), *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara, 2. bs. , Savaş Yayınevi.

ÇAKAN, Işıl (1999), *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, İstanbul.

ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali (1968-1969), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. 3, Ankara.

ÇARIKLI, Turgut (2005), *Babam Hacim Muhittin Çarıklı-Bir Kuvay-ı Milliyecinin Yaşam Öyküsü*, Yay. Haz. Y. Hakan Erdem, İstanbul.

DAYAR, Evren (bty.), *Antalya Belediye Tarihi 1868-1923*, Antalya, Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

ERSOY, Emin Akif (2016), *Babam Mehmet Akif-İstiklal Harbi Hatıraları*, Derleme-Giriş: Yusuf Turan Günaydın, İstanbul.

GAULİS, Berthe Georges (1981), *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, Çev. Cenap Yazansoy, İstanbul.

ERTEN, Süleyman Fikri (1996), *Milli Mücadelede Antalya*, Antalya.

GÜÇLÜ, Muhammet (1997), *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya.

GÜÇLÜ, Muhammet (1999), "Dr. Burhanettin (Onat) Bey'in Raporuna Göre Antalya'da 1930 Belediye Seçimleri", *Toplumsal Tarih*, S. 65, Mayıs 1999, s. 19-23.

GÜÇLÜ, Muhammet (2004), *Dr. H. Burhanettin Onat ve Hayatı (1894-1976)*, Antalya.

GÜÇLÜ, Muhammet (2014), "Milli Mücadele Döneminde Hollandalı Gazeteci George Nypels'in Anadolu İzlenimleri (Aralık 1920-Mart 1921)" , *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, Bahar 2014, s. 119-145.

Bodrumlu Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Teke (Antalya) Müstakil Mutasarrıflığı (29 Ekim 1921-22 Temmuz 1923)

- GÜÇLÜ, Muhammet (2018), "Antalya Darülmualimin-i İptidaiye (1903-1923)", *Selçukludan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya I*, Ed. Bedia Koçakoğlu-Bahset Karıslı vd. , Antalya, 2018, s. 282-302.
- Mülazım Mustafa Hulusi (2006), *Bir Kalpaklının Milli Mücadele Günlüğü*, Yay. haz. Bayram Kodaman-Fahrettin Tızlak, Isparta.
- KANDENİR, Feridun (1966), "Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında: İzmir", *Tarih Konuşuyor*, S. 29, Haziran 1966, s. 2414-2416.
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, Ankara, 1998, 3. bs. , TTK Basımevi.
- KANSU, Samih Nafiz (1964), *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (1968), *Politikada 45 Yıl*, Ankara.
- NECATİGİL, Behçet (1980), *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 10. bs. , İstanbul.
- ONAT, Burhanettin (2000), *Bir Zamanlar Antalya-Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden*, İstanbul.
- ORAN, Nebahat (1997), *Antalya Milletvekili Rasih (Kaplan) Bey'in I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Siyasi Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- ÖZ, Tabakoğlu Süleyman Nuri (1971), *Bu Nasıl Adam? Bir Öğretmenin Anıları*, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Kazım (1995), *Türk Parlamento Tarihi TBMM. II. Dönem 1923-1927*, C. 3, Ankara.
- SARAÇOĞLU, Ahmet Cemaleddin (2009), *Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul*, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Kitabevi.
- SARISÖZEN, Güner (Haz.), *Demokrat Parti Milletvekilleri Albümü 1946-1960*, Demokratlar Kulübü Yayınları No. 17, Ankara, 1998.
- SELEKLER, Macit (1960), *Yarımının Arkasından-Antalya'da Kemer Melli-İbradı Serik*, İstanbul.
- SÜRGEVİL, Sabri (2008), "Hilmi Uran (1886-1957)", *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-26 Ekim 2007)-Bildiriler*, Haz. Ahmet Özgiray-M. Akif Erdoğru, Bodrum, s. 705-722.
- URAN, Hilmi (2008), *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul, Yayına Hazırlayan: Cem Çobanlı-Pınar Güven.
- ÜSTÜN, Mustafa (2004), "Antalya Tarihinden İzler", *Atso Vizyon*, S. 197, Haziran 2004, s. 30-35.
- ÜSTÜN, Mustafa (2004) "Antalya Tarihinden İzler", *Atso Vizyon*, S. 198, Temmuz 2004, s. 38-42.
- YUNUS NADİ (1955), *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul, Sel Yayınları.
- YUNUS NADİ (1955), *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyancılar*, İstanbul, Sel Yayınları.

D- Dijital Kaynaklar

www.levantineheritage.com/adalia.htm (Erişim Tarihi: 15. 01. 2016)

RESİMLER

Resim 1: Mustafa Hilmi (Uran) Bey (1886-1957) (Mücellidoğlu Ali Çankaya, *a.g.e.* , s. 1174.)

Resim 2: Antalya İskelesi (www.levantineheritage.com/adalia.htm, Erişim Tarihi: 15. 01. 2016)

Bodrumlu Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Teke (Antalya) Müstakil Mutasarrıflığı (29 Ekim 1921-22 Temmuz 1923)

Resim 3: Antalya'da Rum Muhacereti (www.levantineheritage.com/adalia.htm, Erişim Tarihi: 15. 01. 2016)

Resim 4: Antalya'da Rum Muhacereti (www.levantineheritage.com/adalia.htm, Erişim Tarihi: 15. 01. 2016)

Resim 5: Antalya'da Rum Muhacereti (www.levantineheritage.com/adalia.htm,Erişim

Tarihi: 15. 01. 2016)

1934 TARİHLİ SOY ADI KANUNU UYGULAMALARI VE MALATYA ÖRNEĞİ: (FIRAT GAZETESİ VERİLERİNE GÖRE)*

PRACTICES OF THE SURNAME LAW DATED 1934 AND EXAMPLE OF MALATYA: (ACCORDING TO THE DATA OF FIRAT NEWSPAPER)

Mehmet Korkud AYDIN**

Geliş Tarihi/Received:24.06.2019

Kabul Tarihi/Accepted:29.06.2019

AYDIN, Mehmet Korkud, (2019), "1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya örneği: (Firat Gazetesi Verilerine Göre)" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1379-1416.

Öz

Türk İnkılâbının en önemli özelliği, millî kurumsal bir yapı oluşturma çabasıdır. Yeni düzen çalışmaları olarak değerlendirebileceğimiz Türk İnkılâbının hemen her alanında bu özelliği görmek mümkündür. Türk Tarihi ve Türk Dili çalışmalarının tabii bir yansıması olarak değer kazanan ve bütün bireylerin "Öz adları" yanında bir de "Soyadı" taşımalarına ilişkin çalışmalar; millî kimliğin oluşturulması amacıyla atılan en önemli adımlardan biri olmuştur. Uygulama ile batılı toplumlarda olduğu gibi aile reisinin alacağı ve aile bireylerinin de kullanabileceği bir soyadının belirlenmesi amaçlanmıştır. Konu, Hükümetin hazırladığı bir kanun tasarısıyla TBMM'ye getirilmiştir. Soyadı Kanunu düzenlemesi, 21 Haziran 1934'te kabul edilmiştir. 26 Kasım 1934'te çıkartılan bir başka kanunla da ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazret gibi lakap ve unvanların kullanılması kaldırılmıştır. Vatandaşların, kanunun karşısında ve resmî belgelerde yalnız adlarıyla anılacakları belirtilmiştir. Ayrıca işlemlerin kolaylıkla yapılmasını sağlamak amacıyla bir de "Soyadı Nizamnamesi" çıkartılmıştır. Soyadı Kanununun çıkmasından sonra her yörede olduğu gibi Malatya'da da her aile reisi kabiliyetlerine, mesleklerine ve birtakım alışkanlıklarına göre "soyadı" bulma arayışına girmiştir. Yerel basın da konuyu sütunlarına taşıyarak vatandaşların uygun bir soyadı seçmelerine yardımcı olmuştur. Bir kamu görevi olarak kabul edilen bu tür bir çalışmayı, Malatya'nın tek yerel gazetesi olan Firat üstlenmiştir. Çalışma, 2 Ocak 1935-2 Temmuz 1936 tarihleri arasında Malatya'daki soyadı seçme sürecini ve Firat Gazetesinin verilerine göre ailelerin seçtikleri Soyadlarıyla ilgili örnekleri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kültür İnkılâbı, Milliyetçilik, Soyadı İnkılabı, Malatya, Firat Gaztesi*

Abstract

The most important feature of the Turkish Revolution is the effort to create a national institutional structure. It is possible to see this feature in almost every area of the Turkish Revolution, which we can consider as new order activities. Activities related to all the individuals' adoption of a "Surname" in addition to "Their birth name", which gained value as a natural reflection of the Turkish History and Turkish Language studies, became one of the most significant steps taken to form the national identity. With the practice, it was aimed to determine a surname that the head of the family would use and the family members could also use, as in western societies. The issue was brought to the TGNA through a draft law prepared by the Government. The regulation of the Surname Law was adopted on June 21, 1934. Via another law enacted on November 26, 1934, the use of nicknames and titles such as agha, haji, hafız, hodja, mullah, master, mister, sir, pasha, miss and excellency was abolished. It was stated that citizens would only be referred with their names before the law and in official documents. In addition, a "Surname Regulation" was issued in order to facilitate the procedures. After the enactment of the Surname Law, as in every region, every head of the family

* Çalışma, İnönü Üniversitesi BAP tarafından desteklenmiştir.

** Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi, korkudaydin@hotmail.com, (orcid.org/0000-0003-1645-7825).

in Malatya was in search of a “surname” according to their abilities, professions and certain habits. The local press included the issue in its columns, helping citizens to choose an appropriate surname. Such an action, which was considered as a public duty, was taken by Fırat, the only local newspaper of Malatya. The study includes the surname selection process in Malatya between January 2, 1935 and July 2, 1936 and examples of the surnames selected by the families according to the data of Fırat Newspaper.

Keywords: Cultural revolution, Nationalism, Surname Revolution, Malatya, Fırat Newspaper

GİRİŞ

Öz Türkçe sözcüklerden belirlenmesi istenen soyadı kanunu uygulaması, Atatürk döneminde gerçekleştirilen yeni düzen çalışmalarının kimliğini belirleyen en önemli göstergelerden biridir. Bireylerin öz Türkçe soyadı almalarına ilişkin yeni düzenlemelerin öncülü sayılan ve kültür inkılâbı içinde değerlendirebileceğimiz yeni düzen çalışmaları ise Latin esaslı Türk Alfabeti, millî tarih ve dil çalışmalarıdır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki siyâsî arayışlara bağlı olarak Osmanlı aydınının zihninde oluşan tarih anlayışı; ya “*Tarih-i Âl-i Osman*” ile sınırlı kalmış ya da “*İslâmiyetin doğuşu*” başlangıç kabul edilmişti. Açıkçası İslâmiyetten önceki Türk tarihi, Osmanlılık ve İslâmcılık gibi belirli anlayışları benimseyen Osmanlı aydınınını pek ilgilendirmemişti.¹ Tarih anlayışındaki sınırlamaların dışına çıkabilen tek zümre Türkçü Osmanlı aydınıdır. Onların millî tarih düşüncelerinin şekillenmesindeki en önemli kazanımları, Batıda yapılan Türkiyât araştırmaları olmuştur. Bu çalışmalar, tarihin bilinen ilk dönemlerine kadar uzanan köklü bir Türk tarih anlayışını ortaya koyduğu gibi “*Türk tarihinin devamlılığı ve bütünlüğü*” konusuna da ilgiyi artırmıştır. İslâmiyet öncesine dair köklü bir Türk tarihi anlayışı fikri, Türkçü aydınların kaleme aldığı makale ve kitaplarla tanıtılmaya çalışılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde de bilimin verilerine göre Türk Milletinin köklerine inilmesi gereği ortaya konulmuş ve Millî Tarih bilincinin oluşturulması amacıyla 15 Nisan 1931’de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştu. Nitekim “*Türklerin Medeni Vafı*”, “*Türk Tarihinin Ana Hatları*” ve dört ciltten oluşan “*Tarih*” çalışmaları ile Anadolu medeniyetleri için başlatılan kazı çalışma raporları bunun en güzel örneklerini oluşturmuştu. Ayrıca adını Atatürk’ün verdiği Belleten gibi önemli bir dergi de yayımlanmaya başlamıştı.

Türk kültür inkılâbının oluşturulması yönünde atılan bir başka önemli adım da Türk dilinin dünya dilleri arasındaki saygın konumuna eriştirilmesi için gerçekleştirilen çalışmalar olmuştur. Bilindiği gibi Türk Milleti, Çin Seddinden Orta Avrupa’ya kadar çok geniş bir coğrafyada farklı kültür çevreleriyle tanışıp kültürel etkileşimde bulunmuştur. Bu süreçte Türk kültürü, tanıştığı kültür ve medeniyet unsurlarına değerler kazandırırken onlardan da doğal olarak etkilenmiştir. Özellikle Türk Dili, Karahan-Gazne ve Selçuklu Türk devletlerinin hâkim olduğu zaman ve mekân içinde Farsça ve Arapça’dan etkilenmişti. Türkiye Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı Devleti’nin hakim olduğu Anadolu coğrafyasında da bu etki devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nin yükselme döneminde Türkçe, bilim ve edebiyat dili olması gerekirken adeta unutulmaya yüz tutmuş; Arapça ve Farsça terkipler yumağı haline gelmişti. Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan süreçte Türk Dili ve Türkçe kullanımıyla ilgili bir tepki hareketi başlamış, “*Millî Edebiyat*” akımıyla da ağdalı Osmanlı Türkçesi yerini Türkiye Türkçesine bırakmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde de 1 Kasım 1928’den itibaren Latin esaslı Türk alfabesinin kabulüyle birlikte Dil inkılâbı başlamış ve bu çerçevede 12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştu, Cemiyet öncülüğünde Türk dilini yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmak için önemli çalışmalar başlatılmıştı. Öncelikle tarihî ve edebî metinlerde Türk millî hafızasında yaşatılan; ancak unutulmaya yüz tutmuş sözcükler taranmıştı. Yine halk arasında yaşayan sözcük ve deyimler büyük bir özveriyle derlenerek bir araya getirilmişti.

1 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK, Ankara 1991, s.11 vd.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

Ayrıca yabancı sözcüklere karşılık, Türkçe kökenli yeni sözcükler türetilmişti.²

Türk Dili ve Türkçe kullanımıyla ilgili bir başka süreç de inanç dilinin Türkçeleştirilmesi idi. Bu kapsamda “*Türkçe ezân*”, “*Türkçe Kur’an*”, “*Türkçe Kur’an Meali*” ve “*Türkçe Hutbe*” okunmasıyla ilgili cesur adımlar atılmış; ancak “*Türkçe Hutbe*” dışında bu hızlı ve köktenci değişim kabul görmemişti.

Kültür inkılâbı ve Türk millî kimliğinin inşasındaki son aşama ise ailelerin öz Türkçe sözcüklerden seçilmiş “*Soyadı*” almalarının zorunlu hale getirilmesiydi. 21 Haziran 1934’te kabul edilen kanuna değin Arapça ekler kullanılmaktaydı. Arapça “*ondan doğma*”, “*ondan gelme*” anlamlarına gelen “*ibn*”, “*bin*”, “*zâde*” gibi ekler ve aile ismini anımsatacak unvan, lakap ve sanlar kullanılmaktaydı. Zirâ öne çıkan bu unvan, lakap ve sanlar, toplumun bütün bireylerini kapsayacak şekilde kullanıldığı için alım-satım, vergi ve askerlik gibi devletin resmî kayıtlarında bir takım karışıklıklara yol açmaktaydı.³ Bu da çoğu zaman devlet veya birey aleyhinde telafisi mümkün olmayan zararlara yol açmaktaydı. Bu nedenle, batılı toplumlarda olduğu gibi aile reisinin alacağı ve ondan sonra gelen aile bireylerinin de kullanabileceği öz Türkçe bir soyadının belirlenmesi amaçlanmış ve konu Hükûmetin hazırladığı bir kanun tasarısıyla TBMM’ye getirilmiştir.

Soyadı uygulamasıyla ilgili ilk çalışmalar, 1933 yılında gündeme getirilmiş ve kanun tasarısı Dâhiliye Vekâletince hazırlanarak İcrâ Vekilleri Heyetine sunulmuştu. İcrâ Vekilleri Heyeti de 4 Mart 1933 tarihli toplantısında soyadı kanun tasarısının gerekçeleriyle birlikte TBMM’ye sunulması yönünde bir karar almıştı.⁴ Dâhiliye Encümenine 13 Mart 1934’te iletilen tasarı; 3 Aralık 1933’te incelenmiş ve son haliyle 11 Aralık 1933’te TBMM Başkanlığına gönderilmişti. Tasarı ardından, 13 Aralık 1933’te Adliye Encümenine havale edilmişti. Adliye Encümeni ise Soyadı Kanunu tasarısıyla birlikte Muğla Milletvekili Nuri Bey tarafından hazırlanan ve 7 Mart 1934’te kendilerine havale edilen kanun teklifini birleştirerek incelemişti. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Nüfus Genel Müdürü (Müdür-i umumîsi)nün huzurunda incelenen kanun tasarısı gerekli düzeltme ve ilâvelerden sonra bir mazbata ile 21 Mayıs 1934’te TBMM başkanlığına sunulmuştu.⁵

Dahiliye ve Adliye Encümeni Mazbataları, TBMM’nin 16 Haziran 1934 tarihli 69. birleşiminde görüşülmek üzere tartışmaya açılmıştı. 167 milletvekilinin hazır bulunduğu birleşimde kanun tasarıları ve encümen mazbataları üzerinde uzun tartışmalar yapılmıştı.⁶ Sonuçta soyadı kanunu tasarısı 18 ve 21 Haziran 1934 tarihli birleşimlerde görüşülerek gerekli değişikliklerden sonra kabul edilmişti.⁷

Soyadı kanununun TBMM’de kabulünden sonra kanunun öngördüğü süreç içinde soyadı seçme ve tescil işlemlerinin tamamlanması istenmişti. Ankara’da bakanlar kurulu⁸ başta olmak üzere milletvekilleri ve önemli mevkide bulunanlar, en kısa süre içinde

2 Efdal Sevinçli, “Adlarımızda Soyadlarımızda Yaşayan Dil Devrimi”. *Journal of Yasar University*, 1 (3), 2006, ss. 277-292, 284

3 Zakir Avşar, *Ayşe Elif Emre Kaya*, “Cumhuriyet Türkiye’sinin Halkçılık Uygulamaları: Soyadı Kanunu Örneği”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 8/5 Spring 2013, ss. 73-90, 78 vd.

4 “*Başvekil İsmet*” imzasıyla TBMM’ne sunulan 13 maddelik “*Soyadı Hakkında 1/558 numaralı Kanun Lâyihası*”nın esasları hakkında bkz. *TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre: 4, Cilt: 13, İçtima: 2, 29. İnikat, 13 Mart 1933, s. 16.

5 *TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre: 4, Cilt: 23, İçtima: 3, 69. İnikat, Muğla Mebusu Nuri Beyin, nüfus kanununa müzeyyel 3/97 numaralı kanun teklifiyle soyadı hakkında 1/558 numaralı kanun lâyihası ve Dâhiliye ve Adliye encümenleri mazbataları (Sıra No: 203), ss. 1-15, s.6-8

6 *TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre: 4, Cilt: 23, İçtima: 3, 69. İnikat, s.191-202

7 TBMM’nin 70 ve 71. Birleşiminde “*Soyadı kanun tasarısı*” kapsamında gündeme gelen millî kimlik seferberliği ile ilgili tartışmalar için bkz., *TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre: IV, Cilt: 23, İçtima:3, 70. İnikat, 18 Haziran 1934, s. 222-225; *TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre: IV, Cilt: 23, İçtima: 3, 71. İnikat, 21 Haziran 1934, s. 245-259; T. C. Resmî Gazete, “Soyadı Kanunu”. Sayı: 2741, Kanun No: 2525.

8 BCA 030 10 124- 884- 18/24

kendilerine yeni bir soyadı seçerek nüfus müdürlüklerinde tescil ettirmişlerdi. Ayrıca seçtikleri soyadlarıyla birlikte kullanacakları tatbik imzalarını gösteren yazıları da üst makamlara göndererek bilgilendirmişlerdi.⁹ Bu arada Atatürk, yakın çevresini oluşturan isimlere de bizzat soyadı seçerek onları onurlandırmıştı.¹⁰

Sıra yeni Türk devletinin bânisi Gâzi Mustafa Kemal'e soyadı seçilmesine gelmişti. Yakın çevresini oluşturan siyaset ve bilim insanları, O'na adına yaraşır öz Türkçe soyadı bulmak için hummalı bir çalışma içine girmişlerdi. Önemli dilciler ve tarihçilerin hazır bulunduğu toplantılar düzenlenmiş ve sonuçları itibarıyla "soyadı" olacak öz Türkçe adlar önerilmişti. Bunlar; *Etel-Etil, Etealp, Korkut, Arız, Ulaş, Yazır, Emen, Çoğuş, Salır, Begit, Ergin, Tokuş, Beşe, Türkata, Türkatası* gibi öz Türkçe ve Türk tarihinin en eski dönemleriyle özdeşleşen adlardı. Ancak *Naim Hazım Ülkü Onat*, soy arayışı sonunda bulunan adları uygun bulmamıştı. Zirâ Türk Milletine her alanda Atalık etmiş, esaret altına alınmak istenen Türk Milletini istiklâline kavuşturmuş olan Gâzi M. Kemal'e "Atatürk" soyadının verilmesinin daha uygun olacağını belirtmişti. Orada hazır bulunan M. Kemal de kendisi için seçilen "Atatürk" soyadını beğenmişti.¹¹

İsmet İnönü ve yirmi iki arkadaşının imzalarıyla 24 Kasım 1934'te TBMM'ye sunulan üç maddelik bir kanun tasarısıyla Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadının verilmesi teklif edilmişti. Aynı gün, TBMM'de hazır bulunan milletvekillerinin oybirliğiyle Mustafa Kemal'e Atatürk soyadı verilmesi kabul edilmişti.¹² Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadının verilmesi, ulusal basında da yankı bulmuştu.¹³

Soyadı Kanununun diğer bir tamamlayıcısı ise "Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Ünvanların Kaldırılmasına Dair Kanun" olmuştur. Kanun teklifi, 26 Kasım 1934 günü TBMM'ye getirilmiş ve yapılan görüşmelerden sonra kabul edilmiştir.¹⁴ Beş maddelik kanun, 29 Kasım 1934 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmış ve uygulamaya sokulmuştur.¹⁵

1 Aralık 1934'te de Kocaeli Milletvekili Süreyya Yiğit, verdiği bir önerge ile "Kemal öz adlı Türkiye Cumhurbaşkanı'na verilen Atatürk soyadının hiçbir kimse tarafından so yadı olarak kullanılmayacağı" öngören bir kanun teklifi sunmuştu. Teklif, 17 Aralık 1934'te kabul edilmiş ve Atatürk soyadının yalnız M. Kemal Atatürk'e ait olduğu tescil edilmişti. Kanunla bundan böyle "Atatürk" soyadının hiç kimse tarafından "öz ad" ve "soyadı" olarak alınamayacağı, kullanılmayacağı ve hiçbir kimse tarafından hiç bir suretle bir başka kimseye "ad" olarak verilemeyeceği kararlaştırılmıştı.¹⁶

Vatandaşların "Soyadı" seçmelerini ve bağlı buldukları nüfus müdürlüklerine tescil

9 BCA 030 10 124- 884- 18/1-20, 25; BCA 490 01 41 173 5 3/3-28

10 *Kurun*, "Atatürk General Fahreddine 'Altay' Soyadını Verdi". 2 Aralık 1935

11 Ahmet Atalay, *Millî Mücadele'de Konya Kuva-yı Milliyecileri II*, Konya 1997, s. 29 vd.

12 TBMM, *Türk Parlamento Tarihi I (TBMM-IV. Dönem 1931-1935)*. Cilt. 1, TBMM Vakfı Yayınları. Ankara 1996, s. 184; T. C. *Resmî Gazete*, "Kemal Öz Adlı Cümhur Reisimize Verilen Soyadı Hakkında Kanun". 27 Kasım 1934, Sayı: 2865, Kanun No: 2587

13 *Fırat*, "B.M.Meclisi Yüce Öndere Ata Türk Adını Verdi". 26 Kasım 1934; *Zaman Gazetesi*, "Gazi Hazretlerine 'Atatürk' Soyadı Verildi". 25 Kasım 1934; *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Meclisten Çıkan Kanunla Atatürk Soyadını Aldılar", 25 Kasım 1934; *Hakimiyeti Milliye*, "Atatürk. Kemal Özatlı Önderimiz Bu Soyadını Aldı", 25 Kasım 1934; *Akşam*, "Atatürk", 25 Kasım 1934.

14 *TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre: IV, Cilt: 25, İçtima: 4, 8. İnikat, 26 Kasım 1934, s. 40-51; *Cumhuriyet*, "Eski Devirlerin Artığı Lakap ve Ünvanlar Kaldırıldı", 27 Kasım 1934; *Hakimiyeti Milliye*, "Geçmişten Kalma İçtimai Üstünlük Doğuran Ünvanlar Ağa, Bey, Efendi, Paşa Tüm Kalktı", 27 Kasım 1934; *Akşam*, "Bey, Paşa, Efendi, Hazretleri, Denmiyecek", 27 Kasım 1934.

15 *T.C. Resmî Gazete*, "Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Ünvanların Kaldırılmasına Dair Kanun". 29 Kasım 1934.

16 *Türk Parlamento Tarihi I*, s. 185; *TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre: IV, Cilt: 25, İçtima: 4, 18. İnikat, 17 Aralık 1934, s. 202-203 (S, Sayısı: 37); T. C. *Resmî Gazete*, "24/11/1934 Tarih ve 2587 Sayılı Kanunla Kemal Öz Adlı Türkiye Cümhur Reisine verilen 'Atatürk' Adının veya Bunun Başına ve Sonuna Söz Konarak Yapılan Adların Hiçbir Kimse Tarafından Alınamayacağını Buyuran Kanun". 24/12/1934, Sayı: 2888, Kanun No: 2622.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

ettirmelerini kolaylaştırmak için bir de “*Soyadı Nizamnamesi*” çıkartılmıştı.¹⁷ Kendileri için soyadı seçecek vatandaşların yanı sıra kanun hükümlerini uygulayacak olan vali, kaymakam, muhtar ve ihtiyar heyetleriyle yazım memurların görevlerini de kolaylaştırmak amacıyla hazırlanan soyadı nizamnamesi 15 Aralık 1934 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmişti. Ancak görülen lüzum üzerine tekrar gözden geçirilmiş ve son şekliyle 24 Aralık 1934’te kabul edilmişti.¹⁸

TBMM’de yapılan görüşmeler sonucu 21 Haziran 1934’te kabul edilen “*Soyadı Kanunu*”, 2 Temmuz 1934 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve 2 Ocak 1935 günü de kanunun Türkiye genelinde uygulanmasına başlanmıştı. Süresi on sekiz aydı. Konu ile ilgili bilgiler, ayrıntılarıyla ulusal ve yerel basında yer almıştı.¹⁹

2.Fırat Gazetesi Verilerine Göre Malatya Genelinde Soyadı Kanunu Uygulamaları

Malatya Vilâyeti, dönemin mülkî taksimatı içinde dokuz ilçeden müteşekkildi. Bu ilçeler; Adıyaman, Akçadağ, Arapkir, Besni, Darende, Hekimhan, Kemaliye (Eğin), Pütürge ve Kâhta’dır.²⁰ O dönemde Malatya ve ilçeleri genelinde de toplam 30 nahiye ve 1337 köy mevcuttu. Nüfusu ise 1927 sayımına göre 229.798 idi.²¹

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın yürüteceği soyadı seçme ve tescil işlemleri, Türkiye genelinde olduğu gibi Malatya’da da şu aşamalarla gerçekleştirilecekti. Öncelikle aile reisleri, kullanacakları soyadını seçeceklerdi. Bunun için soyadı kanunu ve nizamname içeriğini iyi bilmeleri gerekiyordu. Dolayısıyla seçilecek Soyadları, kanuna ve nizamnameye uygun özellikler taşıyacaktı. Aile reisleri, yeni soyadı seçebilecekleri gibi “*Soyadı kanunu ve nizamnamede işaret edilen ve yasaklanan özellikleri taşıyor*” ise o güne kadar kullandıkları Soyadlarını da tescil ettirebileceklerdi. Aksi takdirde Soyadlarını değiştirmek veya öz Türkçe karşılığını almak zorunda idiler. Öteden beri kullandıkları, kanun ve nizamname hükümlerine uygun bir soyadına sahip olmalarına karşın yeni bir soyadı seçmek isterlerse öz Türkçe yeni bir soyadı seçme hakkına da sahiptiler. Yapacakları iş; yeni soyadı alanlar gibi bunu nüfus müdürlüğüne tescil ettirmek idi. Seçtikleri soyadını çeşitli gerekçelerle değiştirmek isteyenler, mahkeme kararı olmaksızın, 2 Temmuz 1936 tarihine kadar değiştirme hakkına sahiptiler.

Aynı mahalle veya köyde aynı soyadını almak isteyen aileler söz konusu olursa sorunun çözümü için resmî görevliler devreye girecek; ilk önce müracaat eden ailenin tescil işlemi yapılacak diğer aile ise farklı bir soyadı seçecekti. Bir başka çözüm de paylaşılamayan soyadının önüne “*küçük*”, “*büyük*” gibi sıfatlar eklenmesi idi.

İşişleri Bakanlığı soyadı işlemlerinin hızlandırılması ve kolaylaştırılması için matbu beyannameler hazırlanmış ve nüfus müdürlüklerine göndermişti. Hazırlanan beyannamede; “*..... Soyadını aldım. Kendimden başka karım ve ..... çocuğum vardır (Bekârsa bekâr olduğunu beyan edecektir). Nüfusa bu suretle tescil edilmemi talep ederim*” ifadeleri yer almaktaydı.²² O dönemde dilekçelere pul yapıştırma zorunluluğu bulunduğundan, soyadı seçme işlemlerini özendirmek için tescil beyannamelerine pul yapıştırma zorunluluğu da kaldırılmıştı. Beyanname için nüfus müdürlüğüne gidecek

17 *Cumhuriyet*, “Soyadı Nizamnamesi”, 16 Kasım 1934; *Fırat Gazetesi*, “Soyadı Nizamnamesi”. 22 Kasım (İkinci Teşrin) 1934.

18 BCA 030 0 18 01 02 50 85 016; BCA 0300 18 01 02 50 87 015; BCA 272 00 00 12 63 190 9/1-6; Altı bölüm ve elli dört maddelik 24 Aralık 1934 tarihli nizamname, 27 Aralık 1934’te Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Bkz., *T.C. Resmî Gazete*, “Soyadı Nizamnamesi”. 27 Kânunuevvel 1934, Kararname No: 2/1759, ss. 4589-4591 *Cumhuriyet*, “Soyadı Nizamnamesi”, 21 Aralık 1934.

19 *Fırat*, “Soyadı Kanunu”. 5 Temmuz 1934; *Cumhuriyet*, “Soyadı Kanunu Meriyete Girdi”, 2 Ocak 1935.

20 Musa Şaşmaz, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt: XI, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 4 vd.

21 Başvekalet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, *1927 Umumi Nüfus Tahriri*. Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası. Ankara 1928, s. 11.

22 *Cumhuriyet*, “Soyadı Kanunu”, 2 Aralık 1934; *Zaman*, 2 Aralık 1934.

vatandaşlar, kendisine ve ailesindeki diğer bireylere ait “hüviyet varakaları”nı da beraberinde götüreceklerdi. Tescil işlemi hem kütüğe hem de nüfus varakalarına işlenecekti.²³

Malatya’da soyadı seçimi ve tescil işlemlerinin kısa süre içinde tamamlanabilmesi için başta Malaya Valisi İbrahim Etem (Akıncı) ve Nüfus Müdürü (İşyarı) Basri Bey (sonra Şevket Taştan) olmak üzere ilçe merkezlerindeki mülkî amirler, belediyeler, köy ve mahalle muhtarları ile yazım memurlarına söz konusu millî kimlik seferberliğinde önemli görevler düşmüştü. Zirâ Soyadı Nizamnamenin dördüncü ve beşinci bölümlerinde işaret edildiği gibi işler; yoğunlukla köylerde muhtarlar, şehir ve kazalarda ise her mahalle için belediyeleri temsil eden görevlilere düşmüştü. Yazımla görevli muhtar ve memurlar, il ve ilçe nüfus müdürlüklerince kendilerine verilen aile defterlerine 2 Temmuz 1936 tarihine kadar görevli olduğu mahallede oturan aile fertlerinin Soyadlarını işleyip her birine imzalatıracaklardı. Okur-yazar olmayanlara da mühür veya parmak izi ile tasdik ettireceklerdi. Muhtarlar, düzenlenen defterlerin altını ihtiyar heyetine tasdik ettirerek birer suretlerini belge karşılığında kaymakamlara, merkez kazalarında ise nüfus müdürlüklerine teslim edeceklerdi.

Şehir ve kazalarda ise belediyelerce görevlendirilen “mahalle temsilcisi” memurlar, defterleri kendisi tasdik ederek belge karşılığında belediye başkanlarına teslim edeceklerdi. İşlemleri bitirenler, imzalı aile defterlerini 2 Temmuz 1936 tarihini beklemeden ilgili mercilere teslim edebileceklerdi. Belediye başkanları da defterlerin altını belediye encümenine tasdik ettirdikten sonra bir suretini kazalarda kaymakamlara ve vilayet merkezlerinde de nüfus müdürlüklerine yine belge karşılığında teslim etmek zorunda idiler. Diğer suretini de demirbaş olarak belediyede saklayıp kendinden sonraki idarecilere teslim edeceklerdi.

Vilâyet, Belediye ve ilçelerdeki kaymakamlıklar dışında bu işi önemli bir “kamu görevi” olarak görüp destek veren kurum ve kuruluşlar da vardı. Özellikle dönemin tek siyasal partisi olan CHP ve onun Malatya il ve ilçe teşkilâtları idi. Bir diğeri CHP Genel Sekreterliğince görevlendirilen Malatya genelindeki Halkevleri olup her seviyede vatandaşları bilgilendirmek için kolları sıvamışlardı.

Soyadı seçimi ve tescil işlemlerinin kısa süre içinde tamamlanabilmesi için seferber olan kurumlardan biri de Türk Dil Kurumu idi. Türk Dil Kurumu, vatandaşların öz Türkçe soyadı seçme hususunda yaşayacağı tereddütleri gidermek ve yol göstermek amacıyla önemli bir hizmete imza atmıştı. Türk Dil Kurumunca Besim Atalay’a hazırlatılan “*Türk Büyükleri veya Türk Adları*” adlı kitap; bütün valiliklere, halkevi merkezlerine ve bu arada Malatya’ya ulaştırılmıştı.²⁴ Yine aynı kurumun tarama ve derleme çalışmaları da öz Türkçe soyadı örnekleri bakımından önemli bir kaynak oluşturmuştu.

Yoğun çaba gösteren bir başka kurum da basın idi. İçişleri Bakanlığı aracılığıyla ulusal ve yerel gazetelerde soyadı olabilecek “öz Türkçe adlar” listesi yayımlatılarak vatandaşların soyadı seçmelerine yardımcı olunmuştu.²⁵ Ayrıca ulusal ve yerel basında soyadı seçme ve tescil işlemleri gerçekleştirenlerin adları, gazete sütunlarından halka duyurulmak suretiyle vatandaşlar arasında adeta bir yarışa dönüştürülmüştü. Gerçekten de vatandaşlar; seçtikleri soyadını basın yoluyla duyurmak için hiç vakit kaybetmemiş, ulusal ve yerel basında duyurmak amacıyla hareket etmişlerdi. Soyadı seçimi ve tescil işlemlerinin kısa süre içinde tamamlanabilmesi için çaba gösteren Malatya yerel basınının

23 *Cumhuriyet*, “Soyadları İçin Nüfus Dairelerinde Muamele Başladı”, 9 Aralık 1934; *Zaman*, 9 Aralık 1934.

24 Besim Atalay, *Türk Büyükleri veya Türk Adları*. Ankara 1934; Enver Behnan Şapolyo, *Türk Soyadı*, 3396 *Türk Adı*. Köyhocası Matbaası, Ankara 1935.

25 *Kurun*, “Soyadları: Bugün Yüz Ad Birden Veriyoruz. Kurun İsim Babasıdır. Ad, Soyadı Arıyorsanız Yedinci Sayfamıza Bakınız”. 27 Kasım 1934, 1-7; *Son Posta*, “Soyadları ve Küçük Adlar. Bu Listeleri Okuyunca Adınızı Kolaylıkla Seçmek Mümkün Olur”. 8 Aralık 1934.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

bu tarihlerdeki tek temsilcisi ise Fırat Gazetesi idi.²⁶ Yerel basın yoluyla gerçekleştirilen özendirici uygulamalar, vatandaşlar üzerinde olumlu bir etki yaratmış ve soyadı kanunu uygulamasının kısa süre içinde sonuçlanmasına katkı sağlamıştı.

2.1. Soyadı Kanunu'nun Malatya Yerel Basınında Tanıtımı ve Yapılan Etkinlikler

Malatya yerel basınının tek temsilcisi olan Fırat Gazetesi, Kanunun yürürlüğe girmesinden günlerce önce Malatya'daki vatandaşların öz Türkçe soyadı seçmeleri konusunda sütunlarında açıklayıcı bilgilere yer vermiş ve yardımcı olmaya başlamıştı. Fırat Gazetesi, sadece soyadı seçilmesi konusunda değil; yeni Türk devletinin öz Türkçe kullanılması yönünde attığı adımlar ve örnek uygulamaları konusunda da bilgilendirme yapmayı amaçlamıştı. Bir taraftan yeni soyadı alacak vatandaşları, hangi kuralları göz önünde bulundurmaları gerektiği hususunda uyarırken diğer taraftan da ülke genelinde alınan kararları haber yaparak manşetlerine taşımıştı. Örneğin soyadı kanununun kabulü dolayısıyla yaptığı yayında kanun maddeleri yayımlanmış ve içeriği hakkında okurlarını bilgilendirmişti. Yine soyadı nizamnamesi tümüyle yayımlanmış ve soyadı seçecek olan Malatyalı vatandaşlara gerekli uyarılarda bulunulmuştu.²⁷

2.1.1. Soyadı Seçen Önemli Simâların Yerel Basın Yoluyla Tanıtımı

Resmî olarak Türkiye genelinde 2 Ocak 1935 tarihinde başlayan soyadı seçme ve tescil işlemlerinin, kanunda belirtilen 2 Temmuz 1936 tarihine kadar bitirilebilmesi için devletin üst düzey idarecilerinin örnek olmaları istenmiş; Atatürk dâhil olmak üzere devlet erkânı, bakanlar kurulu üyeleri ve ordu mensupları seçtikleri Soyadlarını duyurup tatbik imzalarını da yeni Soyadlarına göre belirlemişlerdi.²⁸ Bunlarla ilgili haberler ulusal basında yer almaya başlamış, her düzeyde vatandaş için iyi bir örnek oluşturmuştu.

Fırat Gazetesi de Anadolu Ajansı vasıtasıyla soyadı seçen önemli simâların ulusal basında yer alan haberlerini manşetlerine taşıyarak okurlarıyla paylaşmış, yapılan işin önemli bir vatandaşlık görevi olduğunu bu örneklerle sergilemişti. Gazete, Gâzi Mustafa Kemal Paşa'nın "Atatürk"²⁹, Başbakan İsmet Paşa'nın "İnönü"³⁰, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın "Çakmak"³¹, TBMM Başkanı Kâzım Paşa'nın "Özalp"³² ve bakanlar kurulu üyelerinin de aldıkları Soyadlarını varsa hikâyeleriyle birlikte okurlarına sunarak Malatya'daki aileleri, önemli simâları örnek alıp en kısa zamanda soyadı seçmeleri için özendirmişti.

Fırat, okurlarının kısa süre içinde soyadı seçmeleri ve tescil ettirmeleri konusunda onları teşvik ederken kendi çalışanlarının aldıkları Soyadlarını da aynı sorumluluk bilinciyle yayınlamıştı. Her fırsatta bu seferberlikte en önde yer aldıklarını vurgulayan Fırat'ın çalışanlarına ait soyadı bilgileri, çeşitli tarihlerde yayınlanan haber ve listelerden derlenerek TABLO 1'de bir araya getirilmiştir.³³ Fırat Gazetesi müdürü M. Nuri Bey "Buyan" soyadını tercih etmişti. Fırat Gazetesi Başmürettibi Hacı Mustafa Bey, kardeşleri Malatya tüccârlarından Süleyman ve Kürecik nahiyesi nüfus memuru Mahmut Beylerle

26 Fırat Gazetesi, 8 Ekim 1932' yayımlanmaya başlamıştı. Sahibi ve müdürü M. Nuri Buyan'dı. Genellikle haftada iki gün çıkan Fırat, Malatya'nın uzun soluklu gazetelerinden biri idi. 227 Eylül 1952'de yayın hayatı sona ermiştir. Bkz. Nezir Kızılkaya, *Malatya Basın Tarihi (1923-2003)*. Malatya Kitaplığı, İstanbul 2016, 83 vd.

27 *Fırat Gazetesi*, "Soyadı Nizamnamesinin Esaslarını Neşrediyoruz". 26 Kasım (İkinci Teşrin) 1934; Fırat, "Soyadı Nizamnamesinin Esaslarını Neşrediyoruz". 29 Kasım (İkinci Teşrin) 1934; Fırat, "Soyadı Nizamnamesinin Sonunu Neşrediyoruz". 3 Aralık (Birinci Kanun) 1934.

28 BCA 490 01 41 173 5 3/3-28.

29 *Fırat*, "B.M. Meclisi Yüce Öndere ATATÜRK Adını Verdi". 26 Aralık 1934

30 *Fırat*, "Başvekilimizin Soyadı". 26 Aralık 1934.

31 *Fırat*, "Mareşal Fevzi". 10 Aralık 1934

32 *Fırat*, "Büyük Millet Meclisi Başkanı da "Özalp" Soyadını Aldı". 3 Aralık 1934.

33 *Fırat*, "Kaç Aile Yeni Soyadı Aldı". 21 Ocak 1935; *Fırat*, "Gazetemiz Müdürünün Soyadı". 24 Ocak 1935; Fırat, "Soyadı Alanlar". 13 Aralık 1934.

birlikte kullandıkları eski Soyadları olan “*Banazılıoğlu*” yerine “*Eroğlu*” soyadını seçmişti. Fırat Gazetesi mürettibi Emin Bey de kardeşleri Abdurrahman ve Ömer Beyler birlikte “*Aksoğan*” olan Soyadlarını bırakarak “*Akdoğan*” soyadını tescil ettirmişlerdi. Yine Fırat Gazetesi mürettiplerinden Mehmet Tardu Bey ise “*Eğimli*” olan eski soyadını bırakarak “*Ekici*” soyadını seçmişti. Mürettip M. Nuri Bey “*Ertem*”, Fırat Gazetesi Matbaası Makinisti Bekir Bey de “*Gürsoy*”, soyadını tescil ettiren ilkler arasında yer almışlardı.³⁴

Tablo 1. Malatya Fırat Gazetesi'nde Soyadı Alanlar

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Mehmet Nuri	Buyan	Fırat Gazetesi Matbaası Mesul Müdürü
Hacı Mustafa	Eroğlu	Fırat Gazetesi Başmürettibi
M. Nuri	Ertem	Fırat Gazetesi Mürettiplerinden
Emin	Akdoğan	Fırat Gazetesi Mürettiplerinden
Mehmet Tardu	Ekici	Fırat Gazetesi Mürettiplerinden
Bekir	Gürsoy	Fırat Gazetesi Matbaası Makinisti

2.1.2. Yerel Basında Öz Türkçe Ad ve Soyadı Seçilmesini Özendiren Diğer Çalışmalar

Bu süreçte yeni ve öz Türkçe bir soyadı seçmek isteyen vatandaşlar için basın aracılığıyla önemli çalışmalar da yapılmıştı. Fırat Gazetesi, her yerde olduğu gibi vatandaşların soyadı seçmelerine yardımcı olmak üzere 29 Ekim 1934'ten itibaren örnek isim listesi yayınlamaya başlamıştı. Haberde; “*Okuyucularına bir kolaylık olmak üzere yeni doğan çocuklar ve soyadı için öz Türkçe adlar yazacaktır. Bu sayımızdan itibaren Türk adlarını yazmaya başlıyoruz*” denilerek alfabetik sırayla “*öz Türkçe*” adlara yer verilmişti.³⁵ Fırat, daha sonraki sayılarında da “*Soyadı bulamıyorsanız Fırat'a geliniz. Bulduğunuz adın karşılığını arıyorsanız Fırat'a sorunuz. Fırat, okurlarına yardımcı bir düşerge bilir*” manşeti altında öz Türkçe ad listelerini kaldığı yerden yayınlamaya devam etmişti.³⁶ Ayrıca 6 Aralık 1934 tarihli sayısında “*Osman*” imzası ve “*Soyadlarını Nasıl Alalım*” başlığıyla kaleme alınan bir yazıda; 2 Ocak 1935 tarihinde soyadı seçimine başlanacağı; bir yıl içinde de “*bütün Budunun kendisine birer soyadı*” alacağı duyurularak söze başlanmış, öz Türkçe vurgularla birçok hatırlatmada bulunulmuştu.

Yazıda öncelikle Bakanlıklardan gelen “*buyruklara*” göre her “*aylıklık*” yani memur ve işçi olarak devlet hizmetinde çalışan vatandaşların 1935 yılı Ocak ayı sonuna kadar Soyadlarını seçmek zorunda olduğu vurgulanmış ve “*Şimdiden birçok arkadaşlarımız bu yolda öner adımlar atarak birer soyadı almışlardır*” denilerek Malatya'daki uygulamanın ilk örneklerine dair haberlere de yer verilmişti. Yazının devamında da o günlerde çoğu vatandaşın henüz anlayamayacağı “*öz Türkçe*” sözcüklerden oluşan cümlelerle uyarılarda bulunularak “*Gerek kendimize iyi bir ad seçmek; gerekse bizden sonraki döllere utanmayacak bir soyadı bırakmak gibi ağır bir iş karşısında bulunduğumuz için bu büyümde çok titiz davranmalıyız, iyi düşünmeliyiz gerekir. Onun için soyadı alırken başlıca şu sayacaklarımızı abaylamalıyız*” denilerek uyarılarda bulunulmuştu.

“*Osman*” imzasıyla Fırat'ta yayımlanan bu yazıda soyadı seçerken titiz davranılması gereken hususlar şu şekilde sıralanmıştı:

³⁴ Fırat, “*Soyadı Alanlar*”. 13 Aralık 1934; Fırat, 27 Aralık 1934; Fırat, “*Soyadı Alanlar*”. 21 Ocak 1935.

³⁵ Fırat, “*Fırat Ad Babası*”. 29 Kasım (ikinci Teşrin) 1934.

³⁶ Fırat, “*Fırat'ın Soyadı Listesi*”. 3 Aralık 1934; Fırat, “*Fırat'ın Soyadı Kuralı*”. 6 Aralık 1934; Fırat, “*Fırat'ın Soyadı Kuralı*”. 10 Aralık 1934; Fırat, “*Fırat'ın Soyadı Listesi*”. 13 Aralık 1934; Fırat, “*Fırat'ın Soyadı Listesi*”. 20 Aralık 1934; Fırat, “*Fırat'ın Soyadı Listesi*”. 24 Aralık 1934; Fırat, “*Fırat'ın Soyadı Listesi*”. 27 Aralık 1934; Fırat, “*Fırat'ın Soyadı Listesi*”. 3 Ocak 1935.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

1-Öncelikle Soyadları öz Türkçe olmalıdır. Seçilen soyadı, iyice araştırılmadan, tam Türkçe olduğu anlaşılmadan benimsenmemelidir.

2-Soyadları; gülünç, utandırıcı, yüz kızartıcı olmamalıdır. Zirâ “eğlentiye hoş gelen” Soyadlarını seçenler; bu yüzden üzüleceklerini hiç unutmamalıdır.

3-Seçtiğimiz adın anlamı (arındığı) yerinde olmalıdır. Ayrıca ezgimize, deyişimize uygun olmalıdır.

4-“Şu oğlu”, “bu oğlu” gibi sözlerle biten adların içinden “oğlu” sözcüğü kaldırılıp atılmalıdır. “Oğlu” deyiminin eski Türk Soyadları arasında yeri yoktur. Hele “zâde” sözü unutulmalıdır.

5-Adlar, kısa ve dile uygun sözlerden kurulmuş olmalıdır. Bunu göz önüne alarak adımızı karma karışık değil kolayca söyleyebileceğimiz deyimlerden seçmeliyiz.

6-“Şeyhoğlu”, “Hacıoğlu”, “Hafızoğlu” ve “Raşitoğlu” gibi uzun adlardan da tüntükül vaz geçmeliyiz. Birçoklarının soyadı olarak bugünkü Arapça adlarının Türkçe karşılıklarını aldıkları görülüyor ki, pek yerinde bir iştir. Bununla hem Soyadlarımızın sayısını çoğaltmış hem de bugünkü adımıza uygun bir ad bulmuş oluruz.

7-Bütün bu işlerden başka büyük bir düşünce daha vardır. Seçilen adların birbirine benzememesi yolunu bilmek gerekir. Yurtta milyonlarca ev olduğundan “siriksiz” hepsine ayrı ayrı ad verilemez. Bundan ötürü işi kolaylaştırmak için başka “yöndenlere” başvurulmalıdır. Çift ad alanlar, adlarının sonuna “gil”, “ler”, “lar” gibi eklerden birini ekleyerek benzerlerinden ayrılabilirler. “li”, “lü”, “cık”, “cik” eklentileri de bu işi görebilir.

Yazıda ayrıca devlet büyüklerinin aldıkları öz Türkçe “İnönü”, “Sakarya”, “Fırat”, “Aras” ve “Vardar” gibi yurdun belli başlı kent ve yer adlarının da soyadı seçiminde güzel örnek oluşturabileceği vurgulanmıştır.³⁷ Malatya’da soyadı seçme ve tescil işlemlerinin gerçekleştirildiği bu dönemde Fırat Gazetesi; bilgilendirmenin ötesinde önemli bir görevi daha üstlenmiş, hem devlet memurlarının hem de vatandaşların seçtiği Soyadlarını haber yaparak duyurmuştu. Fırat’ın soyadı kanununun uygulamaya koyulmasından günler önce başlattığı bu faaliyet; hem işlemlerin belirlenen süreden önce sonuçlanmasına hizmet etmiş hem de vatandaşların kendileri ve aileleri için seçecekleri soyadı konusunda yapacağı tercihleri artırmıştı. Aynı zamanda kendi muhitinde alınan bir soyadının, mükerreren başkaları tarafından alınmasının da önüne geçmişti.

2.1.3. Yerel Basına Göre Malatya Genelinde Kurumlara Öz Türkçe Ad Verilmesi

Atatürk döneminin en önemli çalışmalarından biri de kültür (millî kimlik) inkişafının başlatılması olmuştu. Bu alanda Türk Tarihi, Türk Dili ve Edebiyatı ile ilgili çalışmalara öncelik verilmişti. Türk Dilinin yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılması ve dünya dilleri arasında lâik olduğu yere yükseltilmesi amacıyla başlatılan çalışmaların en önemli özelliği, her alanda öz Türkçe’nin hâkim kılınması idi. Dolayısıyla soyadı seçme ve tescil işlemleri yönünde başlatılan çalışmalarla yakından ilişkili görülen bir alana da el atılmıştı. Ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kökenli mevcut kurum adlarına Türkçe ad koyma işlemleri de öz Türkçe soyadı seçme işlemlerinin yapıldığı dönemde gerçekleştirilmişti. Soyadı uygulaması kadar önemli olan bu işlemlerle ilgili haberler de ulusal ve yerel gazeteler tarafından sütunlara taşınmıştı.

Malatya’da da bu görevi Fırat üstlenmişti. Kurumlara verilen öz Türkçe adlarıyla ilgili Anadolu Ajansı’ndan aldığı haber özetlerini okurlarıyla paylaşmıştı. Mülki taksimat içinde yer alan vilâyet, kaza ve belediye karşılığı olarak “il”, “ilçe” ve “şar”; idarî görev karşılıkları olarak vâliye “ilbay”, kaymakama “ilçebay”, belediye başkanına “şarbay”, nahiye

37 Osman, “Soyadlarını Nasıl Alalım”. Fırat, 6 Aralık (Birinci Kanun) 1934.

müdürüne, “*çevirgen*” ve daire müdürlerine de “*işyar*” denilmeye başlanmıştı. Gazetede yer alan haber ve değerlendirmelerde il ve ilbay başta olmak üzere öz Türkçe isimlerin kullanılmasına özen gösterilmişti.

Merkezi Ankara’da bulunan siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel işlevi bulunan önemli kurum ve kuruluşların da adlarında değişikliğine gidilmiş; Malatya’da şubeleri bulunan kurumlarla ilgili habere yer verilmişti. Fırat, Kültür Bakanlığınca öncelikle adları Türkçe olmayan okulların adlarının değiştirileceğini duyurmuştu.³⁸ Haberin devamında da “*Şarımızda Türkçe olmayan ad taşıyan mekteplerin adları değiştirilecektir*” denilmişti.

Okulların adlarını değiştirme işlemi, Türkiye genelinde aynı süreçte başlatılmıştı.³⁹ Çok geçmeden de Malatya’daki okulların yeni adları belirlenmiş, Fırat Gazetesi de yapılan değişiklikleri okurlarıyla paylaşmıştı. Gâzi Mektebi (ilk okulağı) Atatürk; İsmet Paşa Mektebi ise General İsmet Okulağı olmuştu.⁴⁰ Yeni adlandırılan okullardan biri de Ülkü Okulağı idi.⁴¹ Fırat, bizzat Atatürk tarafından verilen yeni adlarla ilgili örneklerle de yer vermiş; İstanbul Üniversitesi Mülkiye Mektebi’ni “*Siyasal Bilgiler Okulası*”⁴², Himâye-i Etfâl Cemiyetini “*Çocuk Esirgeme Kurumu*”⁴³ ve Matbuât Cemiyetini de “*Basım Kurumu*” olarak adlandırdığını okurlarıyla paylaşarak bilgilendirmişti.⁴⁴ Yine Cumhuriyet Halk Partisinin yayın organı konumunda olan Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinin adının da Atatürk tarafından değiştirildiğini ve “*Ulus*” olarak adlandırıldığını manşetten duyurmuştu.⁴⁵

2.2. Yerel Basına Göre Malatya Genelinde Soyadı Seçimi ve Tescil İşlemleri

Malatya şehir merkezi ve ilçeleri için elimizdeki tek veri, Fırat Gazetesine yansıyan haberlerdir. Fırat Gazetesine göre Malatya genelinde vatandaşların soyadı seçme ve tescil işlemleri, kanunun yürürlüğe girdiği ilk günlerde sakin bir seyir izlemişti. 21 Ocak 1935 Pazartesi günün yayınlanan Fırat Gazetesinde “*Şarımızda ve merkeze bağlı köylerde yeni soyadı alan ve nüfus idaresine beyanname vererek tescil ettiren ailelerin sayısı, düne kadar 271’i bulmuştur*” bilgisi yer almaktadır. Resmî işlemler 5 Ocak 1935’ten itibaren başlasa da Aralık 1934’ten itibaren soyadı seçme ve tescil işlemlerinin yapıldığını dikkate alacak olursak ilk kırk beş günlük süre içinde 271 ailenin soyadı seçimini gerçekleştirmiş olması, vatandaşların yeni uygulamaya çekingen davrandığını göstermektedir.⁴⁶

Haberin devamında da bu görüş teyit edilmiş ve “*Halktan yeni soyadı seçenler çoksa da daha beyanname veren azdır.*” denilerek ilginin az olmasının gerekçeleri ise yer verilmişti. Sayının az oluşundaki gerekçeler ise haberin ayrıntılarında verilmiş; aile beyannamelerinde iki, üç ve dört nüfus bulunduğu gibi otuz, kırk kişilik aileler olduğu vurgulanmıştı. Ayrıca haberde, birçok ailenin farklı yörelerde bulunan aile efradı ve akrabalarıyla seçmeyi düşündükleri yeni soyadı üzerinde danışarak karar vermek zorunda

38 Fırat, “Adı Değişecek Mektepler”. 3 Aralık 1934.
39 Aynı türden haberler ulusal gazetelerde de yer almaktadır. Ulusal gazetelerde de İstanbul için “*Şehrimizde Arapça adlı mekteplerin öz Türkçe ad almaları için Kültür Bakanlığı tarafından bir emir verilmiştir. Bazı mekteb müdürleri buldukları yeni adları Kültür Bakanlığına göndermektedirler. Bakanlıkta toplanan bir heyet, bu adları görececek, beğendiklerini bildirecektir*” denilerek değişikliğe gidileceği belirtilmişti. Bkz., Kurun, “Mekteb Adları”. 9 Aralık 1934, 4.

40 Fırat, “Adı Değişecek Mektepler”. 3 Aralık 1934.

41 Fırat, “Şarımızda İlk Önce Soyadı Alanlar”. 29 Kasım 1934.

42 Fırat, “Soysal Bilgiler Okulası”. 10 Aralık 1934

43 Fırat, “Çocuk Esirgeme Kurumu”. 10 Aralık 1934.

44 Fırat, “Atatürk Matbuât Cemiyetine Ad Verdi”. 3 Aralık 1934.

45 Fırat, “Ulus”. 6 Aralık 1934

46 Soyadı seçme ve tescil işlemlerini yakından takip eden CHP Genel Sekreterliğince, 1 Mart 1936’da CHP il yönetim kurulu başkanlıklarına gönderilen bir yazıda; soyadı kanununun Parti, rejim ve Türk halkı nezdinde çok büyük bir anlamı olduğu vurgulandıktan sonra soyadı seçimi ve tescil ettirme süresinin sonuna yaklaşılmasına rağmen soyadı almayan çokça vatandaş bulunduğunu ikaz edilmişti. [BCA, 490.01.00 3. 12 18.] Bu aşamadan sonra CHP Malatya il teşkilatının da devreye girdiği ve Malatya genelinde işlemlerin hızlandığı düşünülmektedir. Zirâ 18 Mart 1936’da işlemlerin % 65’i tamamlamıştı.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

olduklarına dair duyumlara yer ver verilmişti.⁴⁷ Aile bireylerinin yapılacak olan istişareden sonra kısa bir süre içinde karar verecekleri ve Nüfus Müdürlüğü'nün de bir beyanname akını karşısında kalacağı iddiasında bulunulmuştu.

Bu tarihe kadar Malatya'da şartlı oturan; fakat başka nüfus idarelerine kayıtlı bulunan vatandaşlardan beyanname veren ailelerin sayısının da 100'ü geçtiği ve bu şekilde beyannamelerin ilgili nüfus idarelerine gönderildiği de verilen bilgileri arasındadır. Zirâ Soyadı Nizamnamesinin 33 ve 35. Maddelerine göre başka bir merkezde soyadı seçenlerin işlemlerinin tamamlandıktan sonra ilgili nüfus müdürlüklerine gönderilmesi emredilmiştir.⁴⁸

21 Ocak 1935'e kadar soyadı seçenlerin arasında her yerde olduğu gibi memurların ilk sırada yer aldığı belirtilen haberin sonunda istatistikî bir bilgiye de yer verilmiş ve seçilen Soyadlarının hangi harflerden başladığı sayısal olarak belirtilmişti.⁴⁹ Buna göre 271 ailenin seçtikleri Soyadlarının ilk harfi dikkate alınarak hazırlana sayısal veriler TABLO 2'de yer almaktadır.

Harfler	Sayı	Harfler	Sayı
A ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	34	N ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	2
B ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	17	O ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	4
C ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	2	Ö ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	-
Ç ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	6	P ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	4
D ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	15	R ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	20
E ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	29	S ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	-
F ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	3	Ş ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	-
G ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	19	T ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	20
H ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	2	U ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	7
I ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	2	Ü ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	4
İ ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	8	V ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	1
K ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	25	Y ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	18
L ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	1	Z ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	-
M ile Başlayan Soyadı Seçen Aileler	3		

47 Aile bireylerinin farklı yerlerde ikâmet etmeleri soyadı seçimi ve tescil işlemlerini güçleştirdiği gibi karar vermek de epeyce zaman almakta idi. Nitekim Kemaliye'nin en eski ailelerinden biri olan Alioğulları'na mensup İstanbul Gureba Hastanesi baş hekimi doktor Ömer Lütfü ve kızı İlhan, kardeşleri Vilayet Meclisi umumi azası ve Fırat Gazetesi sahiplerinden Mehmet Sadık Malatya muhasebesi, Kemaliye Maarif memuru Ali Rıza, Kemaliye'nin Bahçe Mahallesi'nden Mustafa Hilmi, İstanbul Büyükkada Hilal kasabı Ali Halit ile kardeşi Kemaliye Belediye azasından Mahmut Ruhi, Ali Rızaoğlu öğretmen Osman Bey ile bu ailenin Kemaliye'deki diğer bir kolunu temsil eden Hat memuru Mehmet Cemil, kardeşi Ömer Fikri ve Cemil Bey'in oğulları Kemaliye aileleri ve çocukları uzun bir istişareden sonra Ahilerin ilk ataları olan Eti soyadını almışlardı. Bkz., *Fırat*, "Eti Adını Soyadı Alan Aile". 10 Aralık 1934.

48 Soyadı Nizamnamesinin 33. Maddesinde "Köy muhtar ve ihtiyar heyetleri nüfus dairelerinden verilecek numunelere göre kendi köylerinde yaşayan yerli ve yabancı her ferdi, yerlileri ayrı ve yabancıları ayrı deftere olmak üzere ev (aile) sırası ile soyadı defterlerine geçirip hizalarında soyadlarını yazmaya ve soyadını seçmek hakkına malik her ev başına veya ergin kişilere kendi haneleri hizasını imzalatmaya veya mühürletmeye ve mühür de yoksa parmak izi ile tasdik ettirmeye mecbur" olduğuna dair köy muhtarlarının dikkate alması gereken bir hüküm yer almaktadır. Aynı hüküm, 34. Maddede Belediye ve kasaba sınırları içinde yer alan mahallelerde görev yapan mümessiller için tekrarlanmıştır. Bkz., *Soyadı Nizamnamesi*. Ankara 1934, s. 4590.

49 *Fırat*, "Kaç Aile Yeni Soyadı Aldı". 21 Ocak 1935.

İlk günlerde sakin geçen soyadı seçimleri, ilerleyen günlerde hızlanmış; 18 Mart 1936'ya gelindiğinde Malatya genelinde ailelerin % 65'inin soyadı seçme ve tescil işlemlerini tamamladığı görülmüştü. Yine aynı tarih itibarıyla Arapkir ilçesi ve İsmetpaşa Kamununda (Nahiyesinde) soyadı alma işlerinin bitirildiğine dair bilgiler yer almaktadır.⁵⁰

Fırat Gazetesinden M. Nuri Buyan; Malatya genelinde soyadı seçme ve tescil işlemlerinin akıbetini öğrenmek için 10 Nisan 1936'da Nüfus Müdürü (Direktörü) Basri Bey'in yanına giderek konu hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi almış ve konuyu köşesine taşıyarak okurlarını da bilgilendirmişti. Söz konusu ziyaret esnasında gözlemlerini de aktaran M. Nuri Bey, Nüfus müdürlüğündeki yoğun mesai hakkında şunları not etmişti:

"Kapısının önü o kadar kalabalıktı ki, içeri girmeğe güçlükle muvaffak oldum. Direktör o kadar meşgul idi ki, çeşitli dilekçelerin dileklerini okumaya ve onları muameleye sevk etmeye yetiştiremiyordu. Nezaketten yarım saat kadar bekledim. En nihayet beklemeyle direktörün boş bir dakikasını bulamayacağımı anladım ve derhal sebep-i gelişimi direktöre anlatınca, bir taraftan bana cevap vermekle beraber diğer taraftan da dilek evrakları ile uğraşmağa devam edince matlup malumatı alamayacağımı düşünerek müsait bir vakitte uğramak üzere ayrılmak istedim" diyerek soyadı işlemleriyle ilgili koşuşturma ve bu konudaki mesainin yoğunluğu hakkında bir fikir vermektedir. Nüfus Müdürü, bu yoğunluk arasında kendisine sorulan soruyu cevaplamış ve *"Gerçi bir seneden fazladır. Bu soyadı alma işi devam etmekte idiyse de bu geçen vakitlerin en çoğu soyadı seçme işiyle geçmiş ve tescil işi de hararetle bir safhaya girmemişti. Fakat değerli ilbayımız bay Etem Akıncı'dan aldığım ilham ve yüksek himmetleriyle son iki ay içinde fazla gayretler sarfına muhtaç olan bu iş hararetle takip edildi.*

Bugün şimdilik adını söyleyemeyeceğim dört ilçebaylık tamamıyla soyadı alma ve tescil etme işini hepsinden evvel ikmal etmiştir. İlbaylık çevresindeki 1337 köyden 1137'sinde soyadı tescil işi bitmiştir. Geri kalan 200 köyün de bir hafta içinde biteceğini muhakkak görüyorum. Buna nazaran bir hafta sonra ilimizde soyadı almamış ve tescil ettirmemiş kimse bulunmayacaktır." diyerek Malatya genelinde işlerin bitmek üzere olduğunu bildirmişti.⁵¹

Soyadı seçme ve tescil işlemlerini en kısa zamanda tamamlayan ve bu konuda başarılı olan ilçeler de 15 Nisan 1936 tarihli Fırat Gazetesinde yayımlanmıştı. Nitekim büyük bir özveri ile soyadı seçimi ve tescil ettirilmesi işlerini diğer ilçelerden önce bitiren dört ilçenin kaymakam (ilçebay) ve nüfus müdürleri (işyarları)ne valilikçe birer takdirname verilmişti. Bunlar; Kâhta ilçebayı Kadri Özkazanç, Pütürge ilçebayı İ. Tevfik Kutlar, Kemaliye ilçebayı Mazhar Başdoğan ve Arapkir ilçebayı Celal Somer'di. Takdirname alan ilçe nüfus müdürleri ve diğer görevlileri ise şunlardı: Arapkir Nüfus işyarı Hilmi Tunçer, Arapkir Nüfus işyarı kâtabi Arif Türker, Kemaliye Nüfus işyarı Nuri Atalay, Kemaliye Nüfus işyarı kâtabi Ahmet Taner, Kâhta Nüfus işyarı Sait Günakın, Kâhta nüfus işyarı kâtabi Abdurrahman Alpaydın, Pütürge nüfus işyarı Hamdi Yakar Yılmaz, Pütürge Nüfus işyarı kâtabi Şevki Yalvaç'tı.⁵²

Yerel basında, bu süreçten sonra soyadı seçme ve tescil işlemleri ile yaşanan sıkıntılara ilişkin çok az sayıda haber yer almıştır. Dolayısıyla soyadı kanunu uygulaması, 2 Temmuz 1936'da sorunsuz bir şekilde sonuçlandırılmıştır. 1936 ve 1937 yıllarına ait Fırat sayılarında soyadı seçemeyen vatandaşlar için İçişleri Bakanlığınca yayınlanan genelgelere yer verilmiştir.

50 Fırat, "Nüfusta". 18 Mart 1936.

51 Fırat, "Değerli ilbayımızın Yüksek Himmetleri: Bir Hafta İçinde İlimiz Çevresinde Soyadı Almamış Kimse Bulunmayacak". 11 Nisan 1936.

52 Fırat, "İlbaylıktan Takdirname Verildi". 15 Nisan 1936.

2.2.1. Malatya Merkez İlçe Kurumlarında Öz Türkçe Soyadı Seçen Çalışanlar

Malatya’da soyadı kanununun uygulanmasına geçileceği 2 Ocak 1935 tarihinden çok önce öz Türkçe soyadı seçim ve tescil işlemleri başlamıştı. Soyadı seçme ve tescil işlemlerinde her yerde olduğu gibi Malatya’da da “aylıkçı” yani devlet hizmetinde çalışan kamu görevlilerinin diğer vatandaşlara örnek olması ve bir ay içinde soyadı almaları istenmişti.⁵³ Dolayısıyla Malatya’da Hükûmet dairelerinde çalışan aile reislerinin öncelikli olarak Soyadlarını seçerek tescil ettirdikleri gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra yapılacak işlemin millî bilincin pekiştirilmesine katkı sağlayacağını bilen aile reisleri de kendileri için en uygun olan soyadını seçmek için adeta birbirleriyle yarışmışlardı.

Fırat Gazetesi, ilk olarak kamu görevlilerinin soyadlarını seçme ve tescil ettirmelerine ilişkin Başbakanlık duyurusunu okurlarıyla paylaşmış ve “*Soyadı kanununa göre bütün memurların İkinci Kanun [Ocak] ayı sonuna kadar Soyadlarını tescil ettirmeye mecbur*” olduğunu hatırlatmıştı.⁵⁴ 26 Kasım 1934’te yaptığı bu duyuru, Malatya’da olumlu bir etki yaratmış ve kısa süre içinde kamu görevlileri arasında soyadı seçmeyen kalmamıştı. Fırat Gazetesinin yerine getirilmesi gereken bir emrin kamuoyuna duyurulması yanında başka bir katkısı da kamu görevlilerinin kendileri için seçtikleri Soyadlarını manşetlerine taşımasıdır. Fırat’ın sergilediği bu tutum, kamu görevlilerini harekete geçirmiş ve seçtikleri Soyadlarını basın yoluyla duyurmak gibi bir ayrıcalığa sahip olmuşlardı. Nitekim 29 Kasım 1934 tarihli sayısında “Şarımızda İlk Önce *Soyadı Alanlar*” başlığıyla verilen haberde Malatya’da ilk önce soyadı seçen ve tescil ettiren kamu görevlileri tanıtılmıştı. Maliye Tahsil şubesi baş memuru Tevfik Bey “*Kartal*”, Tahsil şubesi memur muavini Mevlut Bey “*Özen*”, Tahsil şubesi kâtiplerinden Bayram Bey “*Saylak*”, vilâyet daimî encümen başkâtibi Mustafa Bey “*Ülkücü*” ve Ülkü Mektebi öğretmenlerinden Mustafa Bey’in de “*Coşkun*” soyadını aldıkları duyurulmuştu. İlkler arasında adı geçen bir başka kişi de Fırat Gazetesi Matbaasının idare memuru Mehmet Ali Bey’di. O tarihlerde kullandığı “*Serdar*” soyadını değiştirerek öz Türkçe bir ad olan “*Başbuğ*” a çevirdiği duyurulmuştu.⁵⁵

Malatya’da kadınlar arasında ilk olarak soyadı alan ise Doğum ve Çocuk Bakımevi ebesi Zehra Hanım olmuştu. Zehra Hanım kendisi için “*Ayla*” soyadını seçmişti.⁵⁶ Ancak soyadını tescil işlemleri sırasında bu soyadının daha önce başkalarınınca alındığını öğrenince değiştirmek zorunda kalmış ve “*Gülseren*” soyadını seçmişti.⁵⁷

Fırat, örnek olması amacıyla Malatya’nın önemli simâlarıyla ilgili haberleri de manşetlerine taşımaya büyük özen göstermişti. Nitekim 3 Aralık 1934’te Malatya Milletvekili Talat Bey’in “*Hatun*” soyadını seçtiğini duyurmuştu.⁵⁸ Malatya’nın en yüksek mülkî amiri olan Vâli (İlbaşy) İbrahim Etem Bey de öncelikli olarak soyadını alıp halka örnek

53 Hükûmet, bu konuda resmî kurumlara yazılar göndererek soyadı seçme ve tescil işlemleriyle ilgili uyarılarda bulunmuştu. Örneğin Başbakanlıkça 31 Ekim 1934 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilen bir yazıda; soyadı kanununun uygulanması için uzun bir süre söz konusu olmasına karşın vatandaşların bu gibi işlerde vazifesini ifayı son zamana bırakmaya meyilli olduğunu; dolayısıyla Halkın soyadı işlemlerine daha ilk günden itibaren ilgi göstermesini özendirmek için kamu görevlilerinin 1935 yılı Ocak ayı sonuna kadar Soyadlarını almaları lüzumu hatırlatılmıştı. Başbakanlıktan gelen yazı, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rifat Bey (Börekçi) tarafından il müftülüklerine yollanmış ve gereğinin yapılması istenmişti. Bkz. BCA 051.V 42 0.0.0-12.102-25; BCA, 051.V 42 0.0.0-12.101-10.

54 *Fırat*, “Soyadları”. 26 Kasım (İkinci Teşrin) 1934.

55 *Fırat*, “Şarımızda İlk Önce *Soyadı Alanlar*”. 29 Kasım (İkinci Teşrin) 1934. Yukarıda adı geçen kamu görevlilerinin “ilk” olarak soyadı aldıkları tespit edilmiş olmasına karşın; hangi tarihte tescil ettirdiklerine dair bir kayıt yoktur. Ancak 26 Kasım sayısında “*Şehrimizde daha şimdilik soyadı kullanan yoktur*” haberi yer aldığına göre ilk tescil işlemleri, 26-28 Kasım tarihleri arasında olması muhtemeldir.

56 *Fırat*, “Şarımızda Önce Soyadı Alan Bayan”. 3 Aralık 1934

57 *Fırat*, “Kentimizde En Ön Soyadı Alan Bayan”. 27 Aralık 1934

58 *Fırat*, “Talat Hatun”. 3 Aralık (Birinci Kanun) 1934.

olmuştu. Fırat, İbrahim Etem Bey'in "Ulusal savaşın başlangıcında akıncı koluna kumanda ettiği"nden ötürü" Akıncı soyadını aldığı açıklamıştı.⁵⁹

Malatya Belediye Başkanı M. Tevfik Bey de "İnönü" soyadını seçip tescil işlemini yaptırarak yerel basında duyurmuştu.⁶⁰ Malatya ili protokolünü oluşturan makam sahiplerinden biri de Malatya Cumhuriyet Savcısı Gültekin Bey idi. Nüfus kütüğünde adı Mehmet Cemal olan Malatya Cumhuriyet Savcısı, "Onay" soyadını almıştı. Dokuz yıldan beri "Gültekin" ön adını kullanan Savcı; Mehmet Cemal olan ön adının da Gültekin olarak düzeltilmesi için mahkemeye başvurmuş⁶¹ ve 13 Mart 1935'de bu isteği Asliye Hukuk Mahkemesince uygun görülmüştü.⁶² Bu suretle Malatya'da öz Türkçe "ön ad" değişikliğine dair ilk örnek; Cumhuriyet Savcısı Gültekin Onay'ın girişimiyle söz konusu olmuştu. Yerel basına yansıdığı kadarıyla Malatya Adliyesinde görev yapan hâkim, savcı, icrâ memuru ve diğer personelin adları ile aldıkları soyadları aşağıda oluşturulan TABLO 3'te gösterilmiştir.⁶³

Tablo 3. Malatya Adliyesinde Görev yapanların Aldıkları Soyadları		
Öz Adı	Soyadı	Görevi
Cemal	Eren	Müdde-i umumi Kâtibi
Sami	Gökalp	Sulh Ceza Kâtibi
Mehmet	Gönenç	İcra muavini
Tahsin	Sarımutlu	Ağır Ceza Mahkemesi Üyesi
Hacı Ali	Demirel	Ağır Ceza Zabıt Yazıcısı
Ali	Cusal	Asliye Hukuk Hâkimi
Tevfik	İzgi	Ceza Hâkimi
Sunullah	Özbek	Başkâtip Muavini
Fehmi	Akyön	İhtisas Hâkimi
Kemal	Engin	İhtisas Hâkimi
Fahri	Uçar	İhtisas Hâkimliği Başkâtibi
Kemal	Doğan	İhtisas Hâkimliği Zabıt Kâtibi
Hilmi	Demir	İhtisas Hâkimi
Mehmet Ali	Altnay	İcrâ Memuru
Mehmet	Gövenç	İcrâ Memuru muavini

Dönemin tartışmasız en önemli kurumlarından biri olan Malatya CHP il ve Halkevi yönetiminde görev alanlar da soyadlarını seçmişler ve CHP Genel Sekreterliğinin 20 Nisan 1934 tarihli yazılarına cevap olarak 8 Mayıs 1935'te "Halkevi Başkanı ve kısa bir zaman için vazifesi başından ayrılan başkan vekilinin ad ve son adlarını" içeren bir yazıyı Ankara'ya göndermişlerdi. Yazıda Halkevi Başkanı olarak Milletvekili Osman Bey'in "Taner", başkan vekili ve aynı zamanda CHP Parti Vilâyet idare heyeti üyesi Faruk Bey'in de "Yakın" soyadını aldıkları belirtilmişti. CHP Genel Sekreterliği, bazı bölgelerde hâlâ soyadı almayan veya soyadı listelerini zamanında Ankara'ya göndermeyen yöreler olması nedeniyle yurt genelinde yaptığı çağrı doğrultusunda Malatya CHP ve Halkevince 6 Ağustos 1935'te ikinci kez soyadı listesi gönderilmişti. Bu listeye göre Malatya il ve ilçeyönkural üyeleri ile aldıkları soyadları, oluşturulan TABLO 4 ve TABLO 5'te aşağıya çıkartılmıştır.

59 Fırat, "Valimizin Soyadı". 17 Aralık 1934.

60 Fırat, "Belediye Reisi M. Tevfik Soyadını (İnönü) Olarak Seçmiştir". 13 Aralık 1934.

61 Fırat, "Cumhuriyet Müdde-i Umumi Bay Gültekin, (Onay) Soyadını Almıştır". 17 Aralık 1934.

62 Fırat, "Gültekin Onay". 21 Mart 1935.

63 Fırat, "Soyadı Alanlar". 27 Aralık 1934; Fırat, "Düzeltilme". 20 Aralık 1934; Fırat, "Soyadı Alanlar". 24 Aralık 1934; Fırat, "Adli İhtisas Mahkemesinde Soyadı". 17 Aralık 1934.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Osman Hilmi	Taner	Başkan
Faruk	Yakın	Üye
Mustafa	Karaköylü	Üye
Tevfik	Temelli	Üye
Şevki	Sözen	Üye
Yahya	Kayıhan	Üye
Mahmut	Anıl	Üye

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Abdülkadir	Öncül	Başkan
Hayri	Taner	Üye
Vahap	Salttürk	Üye
Lütfi	Sayman	Üye
Süleyman	Kıgılı	Üye
Faruk	Yakın	Halkevi Başkanı

Malatya Vilâyeti bünyesinde vâlilik makamına bağlı Vilayet Mektupçusu (yazı işleri müdürü) İsmail Hakkı Bey "*Tunçel*", Vilâyet Baytar Müdürü Mitat Bey "*Özdoğan*", İspirtolu İçkiler İnhisarı (Tekel) eski Müdürü İsmet Bey ile kardeşi Malatya Posta ve Telgraf Müdürü Fahri Bey "*Akbay*" soyadını seçmişlerdi.⁶⁴ Malatya Nüfus Müdürü Şevket Bey de "*Taştan*" soyadını tescil ettirmişti.⁶⁵ Malatya Rasat Müdürü Hüsnü Bey ise kardeşleri Polatlı Müstantiği (Sorgu Hâkimi) Hüsameddin ve Kadastro Fen Mektebinden Muzaffer Beylerle birlikte "*Onukman*" soyadını tescil ettirmişlerdi.⁶⁶

Soyadı seçme ve tescil işlemlerinin yapıldığı dönemde yapılacak olan milletvekilliği genel seçimlerinde tek parti CHP tarafından aday gösterilenlerin de kendileri ve aile bireyleri için seçmiş oldukları soyadları da yerel basında duyurulmuştu. Fırat'ta yer alan bilgilerden derlenen ve TABLO 6'da yer alan Malatya milletvekili (saylav) adayları ise şunlardı.⁶⁷

64 *Fırat*, "Vilayet Mektupçusu". 17 Aralık 1934.

65 *Fırat*, "Şevket Taştan". 13 Aralık 1934.

66 *Fırat*, "Soyadı Alanlar". 21 Ocak 1935

67 *Fırat*, "Saylav Namzetleri Tespit Edildi.". 5 Şubat 1935; *Fırat*, "Soyadı Alanlar". 10 Aralık 1934; *Fırat*, "Öz Türkçe Soyadı Alanlar". 3 Aralık 1934; *Fırat*, "Soyadı Alanlar". 13 Aralık 1934.

Öz Adı	Soyadı	Görevi
İsmet	İnönü	Başbakan ve CHP Başkan Vekili
Dr. Hilmi	Ortaç	Eski Malatya Saylavı
Mahmut Nedim	Zapcı	Eski Malatya Saylavı
Vasıf		Eski Malatya Saylavı
Muttalip	Öker	Eski Malatya Saylavı
Mihri	Pektaş	Kolej Türkçe Muallimi
General Osman Nuri	Koptagel	Eski Fırka Komutanı
Osman Hilmi	Taner	Malatya CHP Başkanı
Emrullah	Barkın	Başbakanlık Genel Müdürlerinden

Malatya Vilâyetine bağlı Maarif Müdürlüğünde görev yapan memurlar da belirlenen sürede soyadlarını seçmiş ve Fırat'ta yayınlamışlardı. Maarif Müdürlüğü bünyesinde soyadı alanlar, oluşturulan TABLO 7'de aşağıda sırasıyla verilmiştir.⁶⁸

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Lütfullah	Erdem	Maarif Müdürü
Hamdi	Mutlu	Lise Müdürü
Münür	Yalçın	Lise Tarih, Coğrafya Muallimi
Rıfat	Altan	Lise Riyaziye Muallimi
Muammer	Ural	Lise Jimnastik Muallimi
Tevfik	Atalay	General İsmet Mektebi Muallimi
Faruk	Çetin	Barguzu Mektebi Muallimi
Mustafa	Coşkun	Ülkü Mektebi Muallimi
İsmail	Kutan*	Atatürk Mektebi Baş Muallimi

Malatya Emniyet Müdürlüğü'nün değişik birimlerinde görev yapan âmir ve polis memurları da kendilerine verilen süre içinde soyadı almışlardı. Malatya Emniyet Müdürü olarak görevde bulunan Ekrem Bey, kendisi ve aile bireyleri için "Güven" soyadını almış ve yerel basında haber olarak yer almıştı. Emniyet mensupları arasında soyadı alıp da beğenmeyen veya ailesinin isteği üzerine değiştirenlere de haberlerde tesadüf edilmiştir. Nitekim Polis Memuru Zeki, önce "Ataç" soyadını almışken ailesinin isteği üzerine soyadını "Özkul" olarak değiştirmişti.⁶⁹ Yerel basına yansıdığı oranda soyadı seçen veya kullandığı soyadını değiştiren emniyet mensupları için de TABLO 8 oluşturulmuştur.

68 Fırat, "Maarif Müdürü". 3 Aralık 1934; Fırat, "Soyadı Alanlar". 10 Aralık 1934; Fırat, "Öz Türkçe Soyadı Alanlar". 3 Aralık 1934; Fırat, "Soyadı Alanlar". 13 Aralık 1934.

*İsmail Kutan'ın kardeşleri, Su İdaresi Anbar Memuru Mahmut ve Vahap Beyler de Kutan soyadını almışlardır. Bkz., Fırat, "Soyadı Alanlar". 31 Aralık 1934.

69 Fırat, "Soyadı Alanlar". 24 Aralık 1934.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Ekrem	Güven	Emniyet Müdürü
Selim	Kolacak	Birinci Komiser
Avni	Tüzün	İkinci Komiser
Nuri	Tunçer	Üçüncü Komiser
Lütfi	Yıldırım	Üçüncü Komiser
Ömer	Sayın	Üçüncü Komiser
Halim	Tekin	Üçüncü Komiser
Mehmet	Özen	Polis Memuru
Hasan	Utku	Polis Memuru
Turdu	Tükel	Polis Memuru
Rıza	Baysak	Polis Memuru
Turan	Erdem	Polis Memuru
Fahri	Öztürk	Polis Memuru
Rıza	Özel	Polis Memuru
Zeki	Ataç	Polis Memuru
Fahri	Bayındır	Polis Memuru
Fuat	Kutlu	Polis Memuru
Halil	Duman	Polis Memuru
Hüseyin	Tekin	Polis Memuru
Hamza	Can	Polis Memuru
Halit	Doğan	Polis Memuru
Tevfik	Kayıhan	Polis Memuru
Turan	Çelikel	Polis Memuru
Ramazan	Cengiz	Polis Memuru

Malatya ve mülhakatında asâyişi temin eden kolluk kuvvetleri de ilk bir aylık süre içinde soyadı almış ve tescil işlemlerini yaptırmışlardı. Malatya Jandarma Komutanı Binbaşı Kerim Bey, “İnan” soyadını seçmişti. Jandarma Komutanlığı emrindeki askerlerden soyadı alanlar Fırat gazetesindeki haber başlıkları dikkate alınarak düzenlenmiş ve TABLO 9’da aşağıya çıkartılmıştır.⁷⁰

70 Fırat, “Jandarmada”. 24 Aralık 1934; Fırat, “Vilayet Jandarmasında Soyadları”. 5 Şubat 1935; Fırat, “Emniyette Soyadı”. 13 Aralık 1934; Fırat, “Defterdârlık”. 17 Aralık 1934; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 24 Aralık 1934; Fırat, “Kentimizde Soyadı Alanlar”. 3 Ocak 1935; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 10 Ocak 1935; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 14 Ocak 1935;

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Kerim	İnan	Vilayet Jandarma Komutanı (Binbaşı)
Muzaffer	Savaş	Yüzbaşı
Lâtif	Özden	Malatya Merkez Jandarma Komutanı (Yüzbaşı)
Ahmet Hamdi	Çelik	Malatya Merkez Jandarma Karakol Komutanı (Çavuş)
Mehmet	Kaymaz	Süvari Çavuşu
Hüseyin	Şimşek	Malatya Jandarma Kitası Merkez Bölüğü Çavuşlarından
Naim	Aydın	Malatya Merkez Jandarma Karakol Çavuşu
Şükrü	Çekirdek	Malatya Jandarma Mülazımı

Malatya Vilâyeti Merkez ilçesinde çeşitli devlet dairelerinde çalışan personelden soyadı alanlar, seçtiği soyadını değiştirip yeniden seçenler veya seçtiği soyadı, kendisinden önce başka biri tarafından tescil ettirildiği için değiştirmek zorunda kalanlar olmuştur. Fırat, yaptığı haberlerden bunlara da yer vermiş ve uzun listeler yayınlamıştı. Bu listeler içinde üç bayan memur göze çarpmaktadır. Bunlar, evrak memuru Fahriye “Coşkun”, Daimî Encümen Daktilo Memuru Faika “Güner” ile Doğum ve Çocuk Bakımevi Ebesi Zehra “Gülseren” idi.

Malatya Vilâyeti Daimî Encümen üyeleri, İsmetpaşa Nahiyesi Müdürü, Hapishane Müdürü, Malatya Doğumevi Başhekimi, Baytar (Veteriner) Müdürü ve Maliye teşkilatından birçok memurun da adlarının yer aldığı bu listeler bir araya getirilerek toplu bir liste yapılmış ve TABLO 10'da aşağıda verilmiştir.⁷¹

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Rauf	Günay	İsmetpaşa Nahiyesi Müdürü
Mehmet	Özdemir	Hapishane Müdürü
Mehmet	Mansur	Hapishane Kâtibî
Ali	Kaya	Hapishane Başgardiyanı
Hasan	Tekin	Hapishane Gardiyânı
Hasan	Tekin	Hapishane Gardiyânı
Mehmet	Şaşmaz	Hapishane Gardiyânı
Asım	Yılmaz	Hapishane Gardiyânı
Ali	Işık	Hapishane Gardiyânı
Mustafa	Yıldırım	Hapishane Gardiyânı
Mehmet	Akdemir	Hapishane Gardiyânı
Murad	Alan	Hapishane Gardiyânı
Mahmut	Coşkun	Hapishane Gardiyânı

71 Fırat, “Soyadı Alanlar”. 13 Aralık 1934 Fırat, “Soyadı Alanlar”. 31 Aralık 1934; Fırat, “Düzeltilme”. 27 Aralık 1934; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 27 Aralık 1934; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 24 Ocak 1935; Fırat, “Kentimizde Soyadı Alanlar”. 3 Ocak 1935; Fırat, “Kentimizde En Önce Soyadı Alan Bayan”. 27 Aralık 1934; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 13 Aralık 1934; Fırat, “Öz Türkçe Soyadı Alanlar”. 3 Aralık 1934; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 10 Aralık 1934, Fırat, “Şarımızda Yeni Soyadı Alanlar”. 6 Aralık 1934; Fırat, “Bankalarda”. 27 Aralık 1934.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

Şükrü	Konuralp	Malatya Doğumevi Başhekimi
Muhsin	Yücel	Diş Tabibi
Mitat	Özdoğan	Vilayet Baytar Müdürü
Vasfi	Bayhan	Daimî Encümen Odacısı
Şükrü	Bayhan	Vilayet Odacısı
Nuri	Karakaş	Varidât memuru
Fahriye	Coşkun	Evrâk Memuru
İbrahim	Eliuz	Malatya İdare-i Hususiye Beşinci Daire Tahsildârı
Faika	Güner	Daimî Encümen Daktilo Memuru
Hacı Hüseyin	Oral	Malatya Merkez Tapu Memuru
Zehra	Gülseren	Doğum ve Çocuk Bakımevi Ebesi
Abuzer	Ergin	Yeni Câmî Müezzini
Kemal	Sayın	Belediye Encümen Azası
Zekâî	Köni	Belediye Koştoğu (Avukatı, Sözcüsü)
Faruk	Çetin	Barguzu Muallimi
Mehmet	Kulu	Daimî Encümen Azası
Mahmut	Kutan	Su İdaresi Anbâr Memuru
Ziya	Öğüt	Belediye Muhasebecisi
Süleyman Sırrı	Aksoy	Belediye Zabıta Memuru ve İtfaiye Amiri
İshak	Aksoy	Belediye Şoförü
Emin	Kazanç	Nafia Başkâtibi
Tevfik	Akalın	Su İdaresi Fen Memuru
Tevfik	İpekçi	Zabıta Memurlarından
Nuri	Güner	Hazine-i Maliye Murakıbbı
Muammer	Esen	Malatya Posta Telgraf Memurlarından
Behçet	Güven	Vilayet Maliye Tahsil Şubesi Veznedarı
Şevket	Utku	Vilayet Maliye Tebliğ Memuru
Mehmet	Uğuz	Vilayet Maliye Tebliğ Memuru
Hakkı	Ünlü	Vilayet Maliye Tebliğ Memuru
Ali Rıza	Önen	Vilayet Maliye Odacısı
Tursun	Bayındır	Vilayet Maliye Tahsil Şubesi Yazıcısı
Hacı İbrahim	Yılmaz	Maliye Odacısı
Tahir	Erdem	Vilayet Maliye Tahsil Şubesi Kâtibi
Mahmut	Aydın	Vilayet Maliyesi
Halil	Turhan	Maliye Emlâk-ı Millîye Muhafaza Memuru
Rıza	Uçkun	Merkez Hususî Muhasebe Odacısı
Hüsnü	Eke	Tayyare Cemiyeti Muhâsibi
Zeki	Zerender	Nafia Fen Memurlarından
Fazlı	Yalçın	Nafia Amele Kâtibi

Şeref	Yüce	Malatya Demir Yolları İnşaat Baş Çevirgenliği Memuru
Halil	Budak	Malatya Posta ve Telgraf Hat Memuru
Muharrem	Tanır	Malatya Posta ve Telgraf Hat Memuru
Şakir	Kutlu	Malatya Posta ve Telgraf Tahsil Şubesi Tebliğ Memuru
Fahri	Akay	Posta ve Telgraf Müdürü
Kemal Sami	Kalkan	İş Bankası Müdürü
Cevat	Baykara	İş Bankası Muhasebecisi
Cavit	Bilgin	Osmanlı Bankası Müdürü
Ali Rifat	Arıbal	Osmanlı Bankası İkinci Müdürü
Osman	Yiğit	Osmanlı Bankası Veznedârı
Ziya	Özsoy	Tapu Sicil Muhafızı
Remzi	Akın	Ziraat Bankası Müdürü
Ali Rıza	Ünal	Hükümet Doktoru
Emin	Ergün	Mütekâit Cerrâh
Tahsin	Kılıç	Defterdârlık Tahsil Müfettişi
Ömer	Akgül	Defterdârlık Varidat Kâtibi
Hamdi	Kalkan	Defterdârlıkta Odacı
Hüsnü	Onukman	Malatya Rasat Müdürü
Tahsin	Kokart	Rasat Başçavuşu
Yusuf	Somyürek	Askerî Tekâütlerinden
Nadir	Dönmez	Defterdarlık Evrâk Memuru

2.2.2. Malatya İlçelerindeki Kurumlarda Öz Türkçe Soyadı Seçen Çalışanlar

Malatya'nın ilçelerinde de soyadı seçimi ve tescil işlemleri öncelikli olarak devlet hizmetinde görev yapanlara emr edilmişti. Malatya'nın Adıyaman, Akçadağ, Arapkir, Besni, Darende, Kemaliye (Eğir), Pütürge, Kâhta ilçeleriyle Doğanşehir ve Tahir (Arguvan) nahiyelerinde yerel basında yer alan haberlere istinaden soyadı alanlar ayrı tablolar halinde gösterilmiştir.

1954 yılına kadar Malatya'nın ilçelerinden biri olan Adıyaman'a ait veriler, Malatya yerel basında hemen hiç yer almamıştır. Ancak ilçe kaymakamları ve jandarma komutanlığına ait listelerde iki örneği tesadüf edilmiştir. Bununla ilgili bilgi TABLO 11'de sunulmuştur.

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Adil	Özelçi	Adıyaman Kaymakamı
Mustafa	Kolbay	Adıyaman Jandarma Komutanı (Yüzbaşı)

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

Malatya'ya en yakın ilçelerden biri olan Akçadağ'da yapılan soyadı seçme işlemleri sırasında Fırat'ta yer alan haberlere göre kamu görevlilerinin kısmen de olsa bilgilerine ulaşmak mümkün olmuştur. Bu bilgiler TABLO 12'de verilmiştir. Fırat'ta yer alan bir başka haber ve oluşturulan liste de Akçadağ Sultansuyu Hârâsı çalışanlarına aitti. Yavuz Sultan Selim döneminden beri at yetiştiriciliğiyle ünlü bir kurum olan Sultansuyu Hârâsı çalışanları da soyadı seçme ve tescil işlemlerini 31 Aralık 1934 tarihinden önce tamamlamışlardı. Sultansuyu Hârâsı çalışanlarının adları ve seçtikleri soyadlarını gösterir liste ise TABLO 13'te verilmiştir.

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Ahmet	Arkan	Akçadağ Kaymakamı
Fahri	Esin	Akçadağ Kaymakam Vekili
Ahmet	Balan	Akçadağ Mal Müdürü
Mahmut	Alikâşif	Akçadağ Mustantiki (Sorgu Hâkimi)
Cahit	Gürkaş	Akçadağ Hâkimi
Ali Rıza	Songurhan	Tahrirât Kâtibi
Sıddık	Özer	Levent Nahiye Müdürü
Halis	Akşit	Akçadağ Nüfus Memuru
Sefer	Varan	Levent Nüfus Memuru
Bilal	Özpak	Akçadağ Mahkeme Zabıt Kâtibi
Ali Fehmi	İlkuş	Akçadağ Jandarma Komutanı (Yüzbaşı)
Hamdi	Polat	T. Müfettişi
Mehmet	Güven	Muhasebe K.
Remzi	Özcan	A. Ş. Reisi
Hamdi	Erten	Posta ve Telgraf Memuru
Mecit	Yazgan	İ. Memuru
Behçet	Yazgan	Hususî Muhasebe Memuru
Hüseyin	Ocakçı	Maliye Varidât Kâtibi
Mustafa	Akın	Jandarma Başçavuşu
Halil	Algan	Sihhat Memuru
Mahmut	Eroğlu	KürecikNahiyesi Nüfus Memuru

Tablo 13. Malatya Sultansuyu Hârâsı'nda Soyadı Alanlar					
Öz Adı	Soyadı	Görevi	Öz Adı	Soyadı	Görevi
Fikret	Algan	Atçılık Mütahassısı	Emin	Özten	Seyis
Mehmet	Yaman	Muhasebeci	Ali	Doğan	Seyis
Mazhar	Bulan	Ayniyat Memuru	Ziya	Gökalp	Seyis
Kamil	Uğur	Mürebbi	Aziz	Güler	Seyis
Kadir	Aydın	Ambar Memuru	Vahap	Orhan	Seyis
İzzettin	Erol	Merkez Kâtibi	Fazlı	Güngör	Seyis
Ahmet	Cengiz	Seyisbaşı	Şükrü	Erdem	Merkez Odacısı
Adem	Turan	Nalbant	Mehmet	Cengiz	Ambar Hademesi
Siddik	Gündüz	Marangoz	Hasan	Akdoğan	Gece Bekçisi
İsmail	Şahin	Sakabaşı	Mahmut	Dilekçi	Gece Bekçisi
Yakup	Yılmaz	Korucu	Kemal	Özbey	Gece Bekçisi
Mustafa	Toktay	Arabacı	Mehmet	Yavuz	Aşçıbaşı
Aziz	Togan	Arabacı	Mustafa	Duran	Çiftçi
Turan	Baykal	Seyis	Salih	Daşdemir	Çiftçi
Ömer	Ertuğrul	Seyis	Mahmut	Tanrıverdi	Bahçıvan
Cumali	Türkan	Seyis	İbrahim	Yalçın	Sığır Kâhyası
Hasan	Öz	Seyis	Ali	Yılmaz	Koyun Kâhyası
Mehmet	Uygur	Seyis	Paşa	Uysal	Sığır Çobanı
Osman	Korkmaz	Seyis	Ahmet	Yılmaz	Sığır Çobanı
Feruz	Günülal	Seyis	Osman	Yılmaz	Koyun Çobanı
Nuh	Özdemir	Seyis	Mehmet	Korkut	Koyun Çobanı
İsmail	Turgut	Seyis			
Mehmet	Gürses	Seyis			
Cemal	Yıldırım	Seyis			

Soyadı seçimi ve tescil işlemlerini diğer ilçelerden önce 10 Nisan 1936'da bitiren dört ilçeden biri de Arapkir'di. Arapkir ilçebayı Celal Somer'in takdirname ile ödüllendirildiği bu millî kimlik seferberliğinde Malatya yerel basınında yer alan haberlerden derlenen bilgiler TABLO 14'te bir araya getirilmiştir.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Celal	Somer	Arapkir İlçebayı
Nazım	Bilge	Arapkir CHP İlçe Yön kurulu Başkanı
Şevket	Çobanlı	Arapkir CHP İlçe Yön kurulu Üyesi
Meret	Bilge	Arapkir CHP İlçe Yön kurulu Üyesi
Muhittin	Öncel	Arapkir CHP İlçe Yön kurulu Üyesi
Besim	Balı	Arapkir CHP İlçe Yön kurulu Üyesi
O.Nuri	Özkürk	Arapkir Jandarma Komutanı Yüzbaşı
Hilmi	Tunçer	Arapkir Nüfus İşyarı
Arif	Türker	Arapkir Nüfus İşyarı Kâtibi
Salih Zeki	Konukçu	Ovacık Mal Müdürü
Ali	Oral	Arapkir jandarma merkez karakol komutanı (Çavuş)
Hüseyin	Güner	Arapkir jandarma merkez karakolu (onbaşı)
Kemal	Şen	Arapkir jandarma merkez karakolu (süvari onbaşı)
Abdülkadir	Varol	Tahir Nahiyesi Nüfus Memuru
Nazmi	Can	Sotik Nahiyesi Müdürü
Süleyman Kâşif	Yıldırım	Sotik Nahiyesi Nüfus Memuru
Ali	Orhan	Sotik Karakol Kumandanı (Çavuş)

1954 yılına kadar Malatya'ya bağlı olan Besni ilçesiyle ilgi oldukça önemli bilgileri ulaşılmıştır. Besni'de görev yapan mülki ve idari birimlerdeki memurların seçtikleri soyadlarıyla ilgili Fırat tarafından yayınlanmış haberlerden oluşturulan veriler TABLO 15'te verilmiştir.⁷²

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Nesip	Ararat	Kaymakam
Kerim	Güleş	Cumhuriyet Müdde-i Umumisi
Mustafa	Korkmaz	Belediye Reisi
Reşit	Emre	Besni CHP İlçe Yönetim Kurulu Başkanı
Tahsin	Sümer	Besni CHP İlçe Yönetim Kurulu Üyesi
Hasan	Emre	Besni CHP İlçe Yönetim Kurulu Üyesi
Sadık	Mutlu	Besni CHP İlçe Yönetim Kurulu Üyesi
Murtaza	İsot	Besni CHP İlçe Yönetim Kurulu Üyesi
Latif	Esen	Mal Müdürü
Rüştü	Bener	Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı
Ali Vehbi	Cebe	Besni Jandarma Komutanı Yüzbaşı
Mümtaz	Yoldaş	Tahrirat Kâtibi
Hamdi	Yakarıılmaz	Nüfus Memuru

72 BCA 490 -01- 15- 81- 2/7; Fırat, "Besni Kazası Memurlarının Yeni Aldıkları Soyadı Listesi". 4 Mart 1935; Fırat, "Soyadı Alan Kaymakamlar". 27 Aralık 1934; Fırat, "Vilayet Jandarmasında Soyadları". 5 Şubat 1935

İhsan	Öztürk	Nüfus Kâtibi
Sabri	Korkmaz	Tut Nahiyesi Çevirgeni
Lütfi	Kılıç	Keysun Nahiyesi Çevirgeni
Hamdi	Aslan	Kızılın Nahiyesi Çevirgeni
Celal	Tümay	Suvarlı Nahiyesi Çevirgeni
Enver	Oral	Perveri Nahiyesi Çevirgeni
Şevket	Ünlü	Belveran Nahiyesi Çevirgeni
Mustafa	Yılmaz	Tut Nahiyesi Tahrirat Kâtibi
Ramazan	Yıldırım	Tut Nahiyesi Nüfus Memuru
Hacı Ahmet	Bakır	Dâhiliye Odacısı
Ömer	Yılmaz	Varidât Memuru
Mehmet Fahri	Yılmaz	Muhasebe Kâtibi
Cemil	Türkeri	Varidât Kâtibi
Ziya	Kurdal	Varidât Kâtibi
Kamil	Karadayı	Sandık Emni
Zeki	Doğan	Birinci Daire Tahsildârı
Mahmut	Durmuş	İkinci Daire Tahsildârı
Mehmet	Akın	Üçüncü Daire Tahsildârı
Tevfik	Tutlu	Dördüncü Daire Tahsildârı
Nurettin	Arın	Beşinci Daire Tahsildârı
Osman Nuri	Saruhan	Başçavuş
Süleyman	Akar	Orman Mühendis Muavini
Ahmet Ziya	Yavaş	Ziraat Memuru
Şükrü	Sağırılı	İnhisarlar İdaresi (Tekel) Memuru Mehmet
Halil	Türkmen	İnhisarlar İdaresi (Tekel) Memuru
Suphi	Özdemir	İnhisarlar İdaresi (Tekel) Takip Memuru
Suphi	Akın	İnhisarlar İdaresi (Tekel) Odacısı
Abdulmuttalip	Ertuğrul	Bakım Evi Sıhhat Memuru
Necip	Esen	Seyyar Sıhhat Memuru
Meziyet	Bilgi	Belediye Ebesi
Şefik	Erdem	Mahkeme Hâkimi
Şefik	Taymaz	Müstantik (Sorgu Hâkimi) Şefi
Vehbi	Albayrak	Başkâtip
Mahmut	Tuğsuz	Zabıt Kâtibi
Hacı Mehmet	Erkân	Zabıt Kâtibi
Mustafa	Doğan	Mübaşir
Hakkı	Demir	Mübaşir
Sadık	Ergun	Belediye Kâtibi
Ali Galip	Gemici	Belediye Muhâsib-i Mesulü

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

H. Mustafa	Ünal	Belediye Tahsildârı
Mehmet	Arslan	Belediye Zabıta Memuru
H. Mehmet	Erbey	Belediye Zabıta Memuru
Hakkı	Korkmaz	Belediye Odacısı
Mehmet	Balı	Belediye Azası
Reşit	Günsungur	Belediye Azası
H. Mehmet	Sarı	Belediye Azası
Bekir	Erbey	Belediye Azası
Mustafa	Pektaş	Belediye Azası
H. Ramazan	Aydın	Belediye Azası
H. Yılmaz	Yılmaz	Belediye Azası
Mustafa	Doğan	Belediye Azası
Mehmet	Memduh	Belediye Azası
Hacı Hasan	Ergün	Belediye Azası
Mustafa	Bozdoğan	Belediye Azası
Hacı	Turgut	Belediye Azası
Mahmut	Ağar	Belediye Azası
Hacı Ali	Erdoğan	Belediye Azası
Mehmet	Erdem	Belediye Azası
Mehmet	Türkmen	Belediye Azası
Said	Atay	Belediye Azası
Tahir Tekin	Tangün	Dumlupınar Okutanı
Ahmet	Öçal	Dumlupınar Okutanı
Emin	Özkan	Dumlupınar Okutanı
Mustafa	Güner	Dumlupınar Okutanı
Mustafa	Yılmaz	Balya Köyü Okutanı
Ali	Gürbüz	Tut Köyü Okutanı
Memduh	Dokuzbilgin	Perveri Köyü Okutanı
Kemal	Atalay	Çelik Köyü Okutanı
İbrahim Etem	Oğuz	Balkar Köyü Okutanı
Hüseyin Şahin	Şahin	Belveran Köyü Okutanı
Ali Avni	Özdemir	Savarlı Köyü Okutanı
Ali Haydar	Eylikedici	Arabın Beydili Köyü Okutanı
Hasan Hulki	Yıldırım	Köseceli Köyü Okutanı
M. Turan	Turan	Keysun Köyü Okutanı
Ali Rıza	Gürkân	Yusufa Köyü Okutanı
H. İsmail	Mutluer	Sofraz Köyü Okutanı
H. Tahsin	Ayhan	Şambayadî Köyü Okutanı
M. Sıtkı	Ayhan	Kızılın Köyü Okutanı

Mehmet	Işık	Dumlupınar Hademesi
Mehmet	Korkmaz	Dumlupınar Hademesi
Mehmet	Doğan	Hususi Muhâsebe Memuru
Ahmet	Ağır	Hususi Muhâsebe Memuru
Mustafa	Özel	Piyade Tahsildârı
Saadettin	Oral	Süvari Tahsildârı
Mehmet	Sungurhan	Süvari Tahsildârı
Salih	Uçar	Süvari Tahsildârı
İbrahim	Dost	Süvari Odacısı
Eşref	Sungurtekin	Trahom Mücâdele H. Tabibi
A. Hamdi	Öztekin	Trahom Mücâdele Gezici Tabibi
Leyla	Suna	Trahom Mücâdele H. Hemşiresi
M. Sabri	Özbek	Trahom Mücâdele Sabit Sihat Memuru
Yusuf Ziya	Öğüt	Trahom Mücâdele Seyyar Memuru

Malatya'nın en eski ilçelerinden olan Darende de soyadı seçim işleri tamamlanana kadar Fırat Gazetesinde haber ve listeler yayınlanmıştı. Söz konusu millî kimlik seferberliği için haberlerde yer alan ve büyük çoğunluğuyla kamu çalışanlarından oluşan bir liste hazırlanmış ve TABLO 16'da sunulmuştur.⁷³

Tablo 16. Darende'de Soyadı Alanlar		
Öz Adı	Soyadı	Görevi
Hanefi	İnce	Kaymakam Vekili ve Ağın Nahiyesi Müdürü
Veli	Eren	Darende CHP İlçe Yönetim Kurulu Başkanı
Hasan	Meydan	Darende CHP İlçe Yönetim Kurulu Üyesi
Âbidin	Atay	Darende CHP İlçe Yönetim Kurulu Üyesi
Ahmet	Özkan	Darende CHP İlçe Yönetim Kurulu Üyesi
Hüseyin	Uğur	Darende CHP İlçe Yönetim Kurulu Üyesi
Hilmi	Güldoğan	Tahrirât Kâtibi
Hakkı	Malkoç	Balaban Nahiyesi Müdürü
Nurettin	Aydın	Mahkeme Başkâtibi
Ahmet	Çelik	Darende Jandarma Komutanı (Yüzbaşı)
Nuri	Karakaya	Zabit Kâtibi
Nazif	Orhan	Zabit Kâtibi
Veysel	Saykı	Mübâşir
Rifat	Karakaya	Süvari Mübâşiri
Mehmet	Mutlu	Gardiyan
Refik	Mutlu	Odacı
Ali	Özdemir	Varidât Memuru
Süleyman	Avşar	Sandık Emni

73 BCA 490 -01- 15- 81- 2/7; Fırat, "Darende Memurlarının Soyadları". 27 Aralık 1934; Fırat, "Darende Memurlarından Soyadı Alanlar". 17 Ocak 1935; Fırat, "Vilayet Jandarmasında Soyadları". 5 Şubat 1935.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

Kemal	İçme	Hükümet Tabibi
Ragıp	Doğan	Seyyar Sıhhat Memuru
Hasan	Öğüt	Belediye Sıhhat Memuru
Bahri	Akdiken	Belediye Eczacısı
Saadet	Gökalp	Belediye Ebesi
Muhittin	Yıldız	Maarif Memuru
Muharrem	Özer	Cumhuriyet Mektebi Muallimi
Feyzi	Uluğ	Cumhuriyet Mektebi Muallimi
Kamil	Buyurgan	Cumhuriyet Mektebi Muallimi
Hüseyin	Ülger	Cumhuriyet Mektebi Muallimi
Tahir	Işık	Beybağı Mektebi Muallimi
M. Hilmi	Akkaynak	Sayfiye Mektebi Muallimi
Nuh	Karakoç	Nadir Mektebi Muallimi
Ahmet	Duran	Tapu Memuru
Hasan	Erdem	Nüfus Kâtibi
Hüseyin	Altay	Kütüphane Memuru
Sebati	Karadoğan	İnhisarlar (Tekel) Memuru
Mustafa	Yanık	İnhisarlar (Tekel) Takip Memuru
Selahaddin	Temurkaynak	Hususi Muhasebe Memuru
Ömer	Kocatekin	Hususi Muhasebe Tahsildarı
Veli	Temur	Hususi Muhasebe Odacısı
Hüseyin	Ata	Muhasebeci Kâtibi
Hamdi	Karaata	Varidât Kâtibi
Mevlüt	Ata	Nüfus Memuru

Kâhta da Malatya'nın ilçelerinden biri iken 1954'ten sonra Adıyaman'a bağlanan yerleşim yerlerindendi. Kâhta Kaymakamı Kadri Özkazaç'ın gözetiminde gerçekleştirilen ve 10 Nisan 1936'da sonuçlandırılan soyadı işlemleri, Fırat'ın manşetlerinde yer aldığı kadarıyla listelenmiş ve TABLO 17'de verilmiştir.

Öz Adı	Soyadı	Görevi
Kadri	Ökazaç	Kâhta İlçebayı
Sait	Günakın	Kâhta Nüfus İşyarı
Abdurrahman	Alpaydın	Kâhta Nüfus İşyarı Kâtibi
Kenan	Erkut	Kâhta Jandarma Komutanı (Yüzbaşı)
Vasfi	Ergun	Kâhta Hususi Muhasebe Memuru
Vahap	Onur	Kâhta Posta ve Telgraf Müdürü
Raif	Turan	Kâhta Tapu Memuru
Behçet	Savaş	Tokaris Nahiye Müdürü

O tarihlerde Malatya'nın ilçelerinden biri olan Kemaliye (EğİN) ile ilgili yerel basında çıkan haber ve yayınlanan soyadı bilgilerinden oluşturulmuş liste, bir fikir vermek amacıyla TABLO 18'de verilmiştir.⁷⁴

Tablo 18. Kemaliye (EğİN)'de Soyadı Alanlar		
Öz Adı	Soyadı	Görevi
Şükrü	Alptekin	Kemaliye Kaymakamı
İbrahim	Ziyal	Kemaliye CHP İlçe Yönetkuru Başkanı
Osman	Akalın	Kemaliye CHP İlçe Yönetkuru Üyesi
Ahmet	Güven	Kemaliye CHP İlçe Yönetkuru Üyesi
Etem	Kılıç	Kemaliye CHP İlçe Yönetkuru Üyesi
Şakir	Oğuz	Kemaliye CHP İlçe Yönetkuru Üyesi
Hilmi	Uğur	Kemaliye CHP İlçe Yönetkuru Üyesi
Mehmet	Keskinkılıç	Kemaliye CHP İlçe Yönetkuru Üyesi
Nefi	Ortaç	Kemaliye Jandarma Komutanı Yüzbaşı
Niyazi	Erten	Kemaliye Askerlik Şube Reisi Binbaşı
Nuri	Atalay	Kemaliye Nüfus İşyaru
Ahmet	Taner	Kemaliye Nüfus İşyaru Kâtibu
Halil	Ünsal	Ziraat Müdürü
Hüseyin	Özer	Ağın Muallimlerinden
Nuri	Özer	Kemaliye Hinge Köyü Muallimİ
Ali Rıza	Eti	Kemaliye Maarif Memuru
Mahmut Ruhi	Eti	Kemaliye Belediye Azası
Osman	Eti	Muallim
Mehmet Cemil	Eti	Kemaliye Hat Memuru

Pütürge de diğere ilçelerden önce soyadı işlemlerini tamamlayan ilçelerden biri idi. Pütürge Kaymakamı İ. Tevfik Kutlar'ın katkılarıyla yapılan işlemler, kısmen de olsa yerel basına yansımıştır. Ekseriyeti kamu görevlisi ve siyasetçi olan Pütürge için bir bilgi verebilmek amacıyla TABLO 19 hazırlanmıştır.⁷⁵

74 BCA 490 -01- 15- 81- 2/6; *Firat*, "Eti Adını Soyadı Alan Aile". 10 Aralık 1934; *Firat*, "Soyadı Alan Kaymakamlar". 27 Aralık 1934; *Firat*, "Vilayet Jandarmasında Soyadları". 5 Şubat 1935; *Firat*, "Soyadı Alanlar". 5 Şubat 1935; 15 Nisan 1936 tarihi itibarıyla Kemaliye Kaymakamı olarak Mazhar Başdoğan'ın adı geçmektedir. Bkz. *Firat*, "İlbalıktan Takdirname Verildi". 15 Nisan 1936; Kemaliye Ziraat Müdürü Halil Bey ailesi için "Aydın" soyadını seçmiş; ancak bu soy ismi kendisinden önce başkası tarafından tescil ettirildiği için değiştirmek zorunda kalmış ve "Ünsal" soyadını almıştı. Bkz. *Firat*, "Soyadı Alanlar". 5 Şubat 1935.

75 BCA 490 -01- 15- 81- 2/6, 2/7; *Firat*, "Pütürge Kazası Memurlarının Yeni Aldıkları Soyadları Listesi" 28 Şubat 1935; *Firat*, "Soyadı Alanlar". 27 Aralık 1934; Pütürge Kaymakamı Zafir Adnan Bey'in öğretmen emekli olan babası İbrahim Etem ve kardeşi İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinden Affan Beyler de "Akel" soyadını almışlardır. Bkz. *Firat*, "Soyadı Alanlar". 14 Ocak 1935; *Firat*, "Vilayet Jandarmasında Soyadları". 5 Şubat 1935; 15 Nisan 1936 tarihi itibarıyla Pütürge Kaymakamı olarak İ. Tevfik Kutlar'ın adı geçmektedir. Bkz. *Firat*, "İlbalıktan Takdirname Verildi". 15 Nisan 1936; Pütürge avukatlarından Etem Ruhi ve ailesi "Keçeli-zadeler" olan eski soyadını değiştirerek öz Türkçe "Atıla" soyadını almıştır. Bkz., *Firat*, "Soyadı Alanlar". 27 Aralık 1934; *Firat*, "Soyadını "Altan" Alan Kardeşler". 17 Aralık 1934.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

Tablo 19. Pütürge'de Soyadı Alanlar		
Öz Adı	Soyadı	Görevi
Zafir Adnan	Akel	Pütürge Kaymakamı
Yusuf	İnan	Belediye Reisi
Kâmil	İlhan	Pütürge CHP İlçe Yönkurulu Başkanı
Hayri	Albayrak	Pütürge CHP İlçe Yönkurul Üyesi
Hüseyin	Attila	Pütürge CHP İlçe Yönkurul Üyesi
Mustafa	Akaydın	Pütürge CHP İlçe Yönkurul Üyesi
Hamdi	Yakar	Pütürge Nüfus İşyarı
Nuri	Güven	Mal Müdürü
Etem Ruhi	Atıla	Pütürge Dava Vekili
İbrahim	Özer	Pütürge Jandarma Komutanı (Yüzbaşı)
Hasib	Alper	Tahrirât Kâtibi
Sami	Gökalp	Sulh Ceza Kâtibi
Kemal	Eren	Müdde-i Umumi Kâtibi
Kadir	Badur	Nüfus Memuru
Şevki	Yalvaç	Nüfus İşyarı Kâtibi
Suphi	Okay	Hâkim
Hamdi	Aybey	Müstantik (Sorgu Hâkimi)
Şaban	Polat	Varidât Memuru
Mehmet	Sağnak	Tahsil Müfettişi
İbrahim	Yılmaz	Varidât Kâtibi
İsmail	Sönmez	Sandık Emini
Abdullah	Atıla	Maliye Tahsildârı
Hasan	Korkut	Maliye Tahsildârı
Mehmet	Ayhan	Maliye Tahsildârı
Hasan	Çalkap	Maliye Tahsildârı
Osman	EğİN	Muhasebe-i Hususiye Memuru
Mustafa	Çelik	Muhasebe-i Hususiye Tahsildârı
Mehmet	Amil	Muhasebe-i Hususiye Tahsildârı
Sefer	Akgün	Muhasebe-i Hususiye Odacısı
Hüsnü	Aksoy	Tapu Memuru
Süleyman	Tuğrul	Posta Telgraf Müdürü
Mustafa	Doğan	Dâhiliye Odacısı
Ziya	Yüce	Zabit Kâtibi
Mehmet	Aydın	Piyade Mübaşiri
Mustafa	Yücel	Süvari Mübaşiri
Mustafa	Orhan	Kadın Gardiyanı
Mustafa	İnam	Erkek Gardiyanı

Mustafa	Şahin	Erkek Gardiyanı
Osman	Gevrek	Maliye Odacısı
Seyfeddin	Oğuz	Posta Telgraf Çavuşu
Mustafa	Çalkap	Posta Telgraf Çavuşu
Mehmet	Ertoğral	Posta Telgraf Çavuşu
Abdullah	Karakaş	Posta Telgraf Müvezzii
Ahmet Hamdi	Ataç	İnhisarlar (Tekel) Memuru
Recep	Aydın	İnhisarlar (Tekel) Murâkibi
Mustafa	Düzen	İnhisarlar (Tekel) Odacısı
Derviş	Esen	Sihhat Memuru
Rıza	Akgün	İlk Mektep Maarif Memuru
İsmail Hakkı	Altan	Merkez Mektebi Muallimi
Hakkı	Altan	İlk Mektep Muallimi
Abdulkadir	Güven	İlk Mektep Muallimi
Nuri	Eren	İlk Mektep Muallimi
Rıza	Ariğtürk	İlk Mektep Muallimi
İbrahim	Şahin	İlk Mektep Hademesi
Mustafa	İlhan	İlk Mektep Hademesi
Mustafa	Oran	Belediye Kâtibi
Suzan	Eren	Belediye Kabilesi (Ebesi)
Mahmut	Çayır	Belediye Çavuşu
Cemal	Doğan	Belediye Odacısı
Bekir	Kartal	Belediye Tanzifat (Temizlik) Memuru
Mustafa	Erçayır	Belediye Tanzifat (Temizlik) Memuru
Rıza	Varan	Belediye Tahsildârı

Bu ilçelerin dışında elimizde az sayıda bilgi olsa da Doğanşehir, Hekimhan ve Tahir nahiyesiyle ilgili bilgiler de derlenmiştir. Gazeteye yansıyan haberlere göre Doğanşehir Tahrirat Kâtibi Sıddık Bey, “*Sayın*” soyadını almıştı.⁷⁶ Jandarma Komutanlığı listesinden tespit edilen Tahir Nahiyesi Karakol Komutanı Mehmet Bey “*Kaymaz*”; Hekimhan Jandarma Komutanı Yüzbaşı İbrahim Bey ise “*Ertan*” soyadını seçmiştir. Yine yerel basına yansıyan bilgiler arasında tespit edilen başka bir isim de Hekimhan Belediye Başkanı Galip Bey’dir. Galip Bey de kendisi ve ailesi için “*Mutlu*” soyadını alıp tescil ettirmiştir.⁷⁷

2.3.Yerel Basına Göre Soyadı Seçimi Sırasında Yaşanan Sıkıntılar

Her yerde olduğu gibi Malatya genelinde de vatandaşlar soyadı seçerken “*Soyadı Nizamnamesi*”nin 5-11. Maddelerini dikkate almak zorundaydı. Nizamnamede; yeni alınan soyadının Türkçe olacağı (5.Madde), soyadının ya yalnız ya da (oğlu) ile birlikte kullanılacağı (6.Madde), yabancı ırk ve millet isimlerinin soyadı olarak kullanılamayacağı

⁷⁶ Doğanşehir Tahrirât Kâtibi, Sıddık Bey önce “*Sayın*” soyadını almış olmasını karşın bu adın kendisinden önce başka birisi tarafından tescil ettirilmiş olması nedeniyle “*Savaşçı*” soyadını seçmiştir. Bkz. Fırat, “*Soyadı Alanlar*”. 14 Ocak 1935.

⁷⁷ Fırat, “*Soyadı*”. 6 Haziran 1935; Tevfik Bey, “*Vaizoğlu*” soyadını bırakıp “*Öğüt*” soyadını seçmiştir. Bkz. Fırat, “*Soyadı Alanlar*”. 21 Şubat 1935; Fırat, “*Genel Meclis Üyeleri Seçildi*”. 11 Şubat 1935; Fırat, “*Vilayet Jandarmasında Soyadları*”. 5 Şubat 1935.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

(7. Madde), bir aşirete veya kabileye ilişik soyadlarının kullanılmayacağı ve yeniden alınamayacağı (8. Madde), eski ve yeni devlet kadrosundaki rütbe ve memuriyet bildiren adların soyadı olarak kullanılmayacağı (9. Madde), umumî edebe uygun olmayan, gülünç, iğrenç olan veya hakaret anlatan sözcüklerin soyadı olarak seçilemeyeceği (10. Madde) ve tarihte ün almış büyüklere ilişkin soyadlarının da bu kişilerle yakınlığı resmî kayıtlarla kanıtlanmadıkça kullanılmayacağı (11. Madde) kayıt altına alınmıştı. 12. Madde ile de yukarıda sıralanan hükümlere aykırı olarak takılmış soyadlarının nüfus kütüklerine ve doğum kâğıtlarına yazılmayacağı ifade edilmişti.⁷⁸

Aile reisleri, nizamnamenin ilgili maddelerinde yasaklanan hususları “çağrıştıracak” türden soy, sülale ve aile adları taşıyorlarsa eskiden beri kullandıkları soyadlarını devam ettirebileceklerdi. Nitekim Tablo 20’de görüleceği gibi bazı aileler, öteden beri kullandıkları soyadlarını tescil ettirmişlerdi.

Bunun yanı sıra bazı aile reisleri de öteden beri kullandıkları soyadlarını bırakıp, kendileri ve aile bireyleri için yeni bir soyadı seçmişlerdi. Bu durumda olup yeni soyadı seçenler de çoğunlukla eski soyadlarının öz Türkçe karşılığını bulup, tescil ettirmişlerdi. Örneğin Tahir Nahiyesi eski müdürü Tevfik Bey ve Belediye Muhasebecisi Ziya Bey, öteden beri taşıdıkları “*Vaizoğlu*” soyadını öz Türkçe karşılığı olabilecek bir sözcük ile değiştirmiş ve “*Öğüt*” soyadını almışlardı.⁷⁹ Bu türden tespit edilebilen örnekler TABLO 20’de verilmiştir.⁸⁰

Aile Reisinin Öz Adı	Görevi	Eski Soyadı	Yeni Soyadı
Tevfik Bey	Tahir Nahiyesi Eski Müdürü	Vaizoğlu	Öğüt
Mehmet Ali Bey	Fırat Gazetesi İdâre Memuru	Serdar	Başbuğ
Mahmut Bey	Vilâyet Maliye Dairesi	Balabanlıoğlu	Aydın
Halil Bey	Millî Emlâk Muhafaza Memuru	Hasan Kif	Turhan
Mehmed Çavuş	-	Mıstı	Akın
Mehmet Çavuş	-	Çarın	Ergün
Kâmil Bey	Malatya Genel İdâre Meclisi üyesi	Yusuf ağaoğlu	İlhan
Ali Rıza Bey	Tüccârdan	Hacı Müminoğlu	İnan
Tevfik Bey	Zabıta Memuru	Harircioğlu	İpekçi
Emin Bey	Nafa başkâtibi	Kazancıoğlu	Kazanç
Ahmet Bey	Fırat Gazetesi mürettibi	Eğınlioğlu	Ekici
Kemal Bey	Belediye Encümen Azası	Evlivoğlu	Sayın
Vahap Bey	Fırka İdâre Heyeti Azası ve Tüccâr	Saitoğlu	Saltürk
Faika Hanım	Daimî Encümen Daktilo Memuru	Nalbantoğulları	Güner
Şakir Bey	Malatya Posta ve Telgraf Teb. Mem.	Bakıroğlu	Kutlu
Hacı Mustafa Bey,	Fırat Gazetesi Başmürettibi	Banazlıoğlu	Eroğlu
Mahmut Bey	Akçadağ Sorgu Hâkimi	Alikâşif	Yücetaş

78 T.C. Resmî Gazete, “Soyadı Nizamnamesi”. 27 Kânunuevvel 1934, No: 2/1759, s. 4589

79 Fırat, “Kaç Aile Yeni Soyadı Aldı”. 21 Ocak 1935, 3.

80 Fırat, “Şarımızda Yeni Soyadı Alanlar”. 6 Aralık 1934; Fırat, “Kaç Aile Yeni Soyadı Aldı”. 21 Ocak 1935; Fırat, “Şarımızda İlk Önce Soyadı Alanlar”. 29 Kasım (İkinci Teşrin) 1934; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 11 Mart 1935; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 14 Ocak 1935; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 21 Ocak 1935; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 10 Ocak 1935; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 27 Aralık 1934.

Etem Ruhi Bey	Pütürge avukatlarından	Keçeli-zadeler	Atla
Süleyman Bey	Malatya Tüccârlarından	Banazıloğlu	Eroğlu
Mahmut Bey	Kürecik Nahiyesi Nüfus Memuru	Banazıloğlu	Eroğlu
Emin Bey	Emekli Cerrâh	Alibey-zade	Eren

Ailelerin bir kısmı da kendileri için seçtikleri yeni soyadını tescil ettirmek istediklerinde bazı sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu sorunlardan ilki, seçtikleri soyadının daha önce başka bir aile tarafından seçilmiş olması idi. Bu durumda aileler, Soyadı Nizamnamesinin 14 ve 30. maddesine göre uzlaşmak durumunda idiler. Zira 14. Maddede; *“Bir köyde veya bir şehirde ve bir kasabanın mahallesinde bir soydan olan aileler aynı soyadını kullanabilirler. Ancak bir soydan olmayanlar aynı soyadını birden kullanamazlar. Bir köyde bir şehir ve kasabanın bir mahallesinde bir soydan olmayanlar aynı soyadını seçmiş olurlarsa bu ad bunlardan ilk müracaat eden için kabul olunup diğerlerinininki değiştirilir. Değiştirmemekte ısrar edenler olursa bunların adlarına (büyük, küçük) gibi öbürlerinden ayrılmaya yarayacak sıfatlar katılarak ayrılık yapılır ve yolda nüfus kütüklerine ve doğum kağıtlarına geçilir”* hükmü yer almakta idi. Dolayısıyla iki aile arasında anlaşmazlık konusu olan soyadını *“ilk önce seçen”* aile hak sahibi olarak değerlendirilmişti. Diğer aile anlaşmazlığı devam ettirir, bir uzlaşmaya varılamaz ise bu durumda da 31. Madde hükmü işletilmişti. 30. Madde ile anlaşmazlığı çözme yetkisi; merkez ilçe ve kaymakam bulunmayan yerlerde Valiye, ilçelerde ise kaymakama veya onların görevlendirecekleri memurlara verilmişti.⁸¹

Öz Adı	Görevi	Önceki Soyadı	Yeni Soyadı
Zehra Hanım	Doğum ve Çocuk Bakımevi Ebesi	Ayla	Gülseren
Zeki Bey	Polis Memuru	Çelikel	Erdem
Ziya Bey	Tapu Sicil Muhafızı	Özkan	Özsoy
Halil Bey	Kemaliye Ziraat Müdürü	Aydın	Ünsal
Sıddık Bey	Doğanşehir Tahrirat Kâtibi	Sayın	Savaşçı

Fırat Gazetesi-ayrıntılılarına yer vermese de-daha önce başka bir ailece alındığı ve tescil ettirildiği için seçtiği soyadlarını değiştirmek zorunda kalan ailelerle ilgili haberlere de yer vermişti. Aynı soyadını daha önce başka bir aile seçtiği için soyadını değiştiren ailelere örnek teşkil etmesi bakımından tespit edilebilen ailelerle ilgili bilgiler, TABLO 21’te verilmiştir.⁸²

Soyadı Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra karşılaşılan bir başka konu da bazı ailelerin yeni aldıkları soyadlarını türlü nedenlerden dolayı bırakıp yerine yeni bir soyadı tescil ettirmek istemeleri idi. Nizamnamenin 4. Maddesi; seçtiği soyadını beğenmeyen veya çeşitli nedenlerle değiştirmek isteyen ailelere bu hususta kapıyı aralamış; soyadı kanunu yürürlükte bulunduğu süre içinde mahkemeye müracaat etmeksizin soyadlarını değiştirmelerine hak tanımıştı.⁸³ Nizamnamenin 4. Maddesi hükmünün işletildiğine dair **Fırat Gazetesinde** de örnekler mevcuttur. Nitekim Polis Memuru Zeki Bey, daha önce 81 Soyadı Nizamnamesinin 30. Maddesi *“Soyadı seçiminde kendilerini haklı ve vazifeli görenler arasında çıkacak ihtilaflar kazalarda ve kaymakam bulunmayan merkez kazalarında valiler veya bunların memur edeceği kimseler tarafından katiyetle hallolunur”* hükmünü amirdi. Bkz., *Soyadı Nizamnamesi*. Ankara 1934, s. 4590
82 *Fırat Gazetesi*, “Şarımızda Önce Soyadı Alan Bayan”. 3 Aralık 1934; *Fırat*, “Kentimizde En Ön Soyadı Alan Bayan”. 27 Aralık 1934; *Fırat*, “Soyadı Alanlar”. 14 Ocak 1935; *Fırat*, “Soyadı Alanlar”. 5 Şubat 1935.
83 Soyadı Nizamnamesinin 4. Maddesi *“Soyadları, Kanunu Medenî hükümlerine göre mahkeme kararı ile değiştirilir. Kanunun neşrinden evvel kütüğe yazılmış veya yazılmamış soyadı bulunanlar, 2/7/1936 günlemesine kadar bu soyadlarını değiştirerek yeni bir soyadı alabilirler; ancak eski soyadlarını değiştirenler veya yeniden soyadını alanlar yeri aldıkları soyadını kütüğe yazdırdıktan sonra mahkeme kararı olmadıkça değiştiremezler”* hükmünü amirdi. Bkz., *Soyadı Nizamnamesi*. Ankara 1934, s. 4589.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

“Ataç” soyadını almışken “*ailesinin isteği*” üzerine soyadını “*Özkul*” olarak değiştirmişti.⁸⁴ Bir başka polis memuru Zeki Bey de önceden aldığı “*Çelikel*” soyadını değiştirmek istemiş ve yerine “*Erdem*” soyadını tescil ettirmişti.⁸⁵ Yine Fırat Gazetesi mürettiplerinden Emin Bey ile kardeşleri Abdurrahman ve Ömer Beyler de “*Aksoğan*” olan soyadlarını bırakarak bunun yerine “*Akdoğan*” soyadını seçmişlerdi. Ancak kendi istekleriyle mi yoksa bir anlaşmazlık sonucu mu Akdoğan soyadını aldıklarına dair bir bilgiye tesadüf edilememiştir.⁸⁶

SONUÇ

Ad ve Soyadı alırken etkili olan en önemli unsur, hiç şüphesiz ki millî kültür ve dinî temâllerdir. Her milletin tanıtıcı vasıfları vardır. Bunlardan biri de kullandığı dilidir. Bireyin mensup olduğu millete veya ülkeye aidiyetinin en önemli belirleyicisi ise adı ve soyadındır.

Türkler, bilinen en eski tarihlerinden itibaren Türkçe adlar kullanmışlardır. Zaman zaman komşu kültürlerin etkisi altında kalıp yabancı kökenli ad ve unvanlar almışlardır. Bu durum, Çin, Moğol, Arap ve Fars kültür emperyalizminin etkisi altına girdiklerinin de göstergesi olmuştur.

İslâmiyeti kabul ettikten sonra Türkçe ad koyma geleneğinden vaz geçen Türkler, Arapça adlar almaya başlamışlar, Arap dilinin etkisiyle hitap sözcükleri ve unvanlarını bile Arapça sözcüklerden seçmişlerdir. Bu durum da Türk milletinin millî kültürden uzaklaşmasına yol açmıştır. Bu yozlaşmanın önüne geçilmesi için Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren millî kimliği oluşturan kültür inkılâbına hız verilmiş; millî tarih ve Türk dilinin zenginleştirilmesi için çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca inanç dili üzerinde de kökten değişiklik yapacak uygulamalar başlatılmıştır. Millî kimlik oluşturma çabalarının bir başka boyutu da millî hafızanın canlandırılması ve bireylere öz Türkçe ad ve soyadı seçme çalışmaları olmuştur.

21 Haziran 1934 tarihli soyadı kanunu ile 2 Ocak 1935'te yurt genelinde başlatılan ve 2 Temmuz 1936 tarihine kadar devam eden süreçte önemli bir vatandaşlık ödevi yerine getirilmiştir. İllerde valiler, ilçelerde kaymakamlar ve köylerde muhtarlar ile belediyelerce görevlendirilen yazım memurları canla başla gayret etmişlerdir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın denetiminde Türkiye genelinde başlatılan çalışmalara çeşitli kurum ve kuruluşların da katkısı büyük olmuştur. Bunlardan ilki Türk Dil Kurumu olmuştur. Besim Atalay'a hazırlatılan “*Türk Büyükleri veya Türk Adları*” adlı kitabın illere ve halkevi merkezlerine dağıtılmasıyla vatandaşların öz Türkçe soyadı seçme gibi önemli bir görevi yerine getirmelerine yardımcı olmuştur. Özellikle vatandaşların yaşadığı çeşitli tereddütleri gidermek, seçecekleri soyadı konusunda seçenekleri artırmak ve yol göstermek gibi önemli hizmetlere imza atılmıştı. CHP Genel Sekreterliği de yurt genelindeki teşkilatlanmasıyla soyadı seçme ve tescil işlemlerine destek vermişti.

Soyadı seçimi ve tescil işlemlerinin kısa süre içinde tamamlanabilmesi için çaba gösteren bir başka kurum da basındı. İçişleri Bakanlığı aracılığıyla da ulusal ve yerel gazetelerde soyadı olabilecek “*öz Türkçe adlar*” listesi yayımlatılarak vatandaşların soyadı seçmelerine yardımcı olunmuştu.

Millî kimliğin inşasında çatı görevi gören öz Türkçe soyadı seçme ve tescil işlemleri; Malatya ve ona bağlı ilçelerde de sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmişti.

Dönemin mülkî taksimatı içinde Malatya Vilâyeti dokuz ilçeden müteşekkildi. Bu ilçeler; Adıyaman, Akçadağ, Arapkir, Besni, Darende, Hekimhan, Kemaliye (Eğin), Pütürge ve Kâhta'dır. O dönemde Malatya ve ilçeleri genelinde de toplam 1337 köy mevcuttu. Dolayısıyla Malatya'da soyadı seçimi ve tescil işlemlerinin kısa süre içinde

84 Fırat, “Emniyette Soyadı”. 13 Aralık 1934; Fırat, “Soyadı Alanlar”. 24 Aralık 1934.

85 Fırat, “Soyadı Alanlar”. 31 Aralık 1934.

86 Fırat, “Soyadı Alanlar”. 27 Aralık 1934.

tamamlanabilmesi için başta Malaya Valisi İbrahim Etem (Akıncı) olmak üzere ilçe merkezlerindeki mülki amirler, köy ve mahalle muhtarları ile yazım memurlarına önemli görevler düşmüştü. Merkez ve ilçe belediyelerin de bu seferberlikte katkısı büyüktü.

Fırat Gazetesi ile temsil edilen Malatya yerel basını da bu süreçte millî kimliğin oluşturulması için ciddi bir çaba harcamıştır. Özellikle soyadı kanunu ve nizamnamesinin tanıtımı, örnek soyadı listelerinin yayımlanması, eğitim ve kültür kurumların öz Türkçe ad alması gibi bilgilendirme yayınlarına imza atmıştır. Ayrıca Malatya genelinde yeni soyadı seçen vatandaşların adına haber yaparak özendirici yayın faaliyetinde bulunmuştur.

Kamu çalışanları, Başbakanlıkça yayınlanan genelgeler doğrultusunda yöresindeki vatandaşlara örnek olmak üzere ilk bir aylık sürede kendileri ve ailelerinin kullanacakları bir soyadı seçmek için öncü olmaları istenmişti. Eskiden kalma sosyal statüleri de yıkan bir uygulama olarak değerlendirebileceğimiz soyadı kanununun tatbikinde önce Malatya'daki "aylıkçı" yani memur vatandaşlar ve bu arada halkın % 65'i, 18 Mart 1936 tarihine kadar kendileri ve aileleri için kullanacakları soyadlarını belirlemişlerdir. 10 Nisan 1936 tarihinde de Merkez ve ilçelere bağlı 1337 köyden 1137'sinde soyadı tescil işi bitmiştir. 2 Temmuz 1936 tarihindeki süre bitiminden çok önce 15 Nisan 1936'da 2 Temmuz 1936 tarihini beklemeden ilçelerindeki soyadı seçim ve tescil işlemlerini tamamlayan dört kaymakam ve nüfus müdürlerine valilikçe birer takdirname verilmişti. Bunlar; Kâhta Kaymakamı Kadri Özkazanç, Pütürge Kaymakamı İ. Tevfik Kutlar, Kemaliye Kaymakamı Mazhar Başdoğan ve Arapkir Kaymakamı Celal Somer'di. Takdirname alan ilçe nüfus müdürleri ve diğer görevlileri ise şunlardır: Arapkir Nüfus müdürü Hilmi Tunçer, Arapkir Nüfus müdürlüğü kâtabi Arif Türker, Kemaliye Nüfus müdürü Nuri Atalay, Kemaliye Nüfus müdürlüğü kâtabi Ahmet Taner, Kâhta Nüfus müdürü Sait Günakın, Kâhta nüfus müdürlüğü kâtabi Abdurrahman Alpaydın, Pütürge nüfus müdürü Hamdi Yakar Yılmaz, Pütürge Nüfus müdürlüğü kâtabi Şevki Valvaç'tır.

Malatya Nüfus Müdürlüğü bünyesinde bulunan soyadı uygulamalarına ait kayıtlar ulaşmak mümkün olmamıştır. Eğer bu kayıtlar üzerinde çalışma imkânı sağlansaydı; seçilen soyadlarına göre ailelerin tarihi, sosyal, kültürel statüleri ve inanç dünyaları hakkında da hakkında bilgiler ulaşma imkânı olacaktı. Bu hâliyle çalışma; yerel basına yansıyan bilgilerle göre şekillendirilmiş ve Malatya ölçeğinde ancak memur vatandaşların seçtiği soyadlarının tespiti noktasında bir fikir sunabilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA 490 -01-15- 81- 2/5.

BCA 490 -01-15- 81- 2/6.

BCA 490 -01-15- 81- 2/7.

BCA 490 -01-15- 81- 2/79.

BCA 490 -01-03-12- 18.

BCA 490 01 41 173 5 3/3-28.

BCA 1759/30-18-1-2/50-87-15.

BCA 51-12-10-10/1-100.

BCA 051.V 42 0.0.0-12.102-25.

BCA 051.V 42 0.0.0-12.101-10.

BCA 030 0 18 01 02 50 85 016.

BCA 030 0 18 01 02 50 87 015.

BCA 030 10 124- 884- 18/1-20, 25.

BCA 030 10 124- 884- 18/24.

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

BCA 030 10 124- 884- 18/1-20, 25.

BCA 490 01 41 173 5 3/3-28.

BCA 272 00 00 12 63 190 9/1-6.

BCA 030 10 124- 884- 18/1-20, 25.

Resmî Yayınlar

“Muğla Mebusu Nuri Bey’in Nüfus Kanununa Müzeyyel 3/97 Numaralı Kanun Teklifi”. *TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre: 4, Cilt: 23, İçtima: 3, 69. İnikat,

“Soyadı Hakkında 1/558 Numaralı Kanun Lâyihası ve Dâhiliye ve Adliye Encümenleri Mazbataları” *TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre: 4, Cilt: 23, İçtima: 3, 69. İnikat, (Sıra No: 203), ss. 1-15, s.6-8.

“Soyadı Hakkında 1/558 numaralı Kanun Lâyihası”. *TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre: 4, Cilt: 13, İçtima: 2, 29. İnikat, 13 Mart 1933.

Başvekalet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi 1927 Umumi Nüfus Tahriri. Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası. Ankara 1928

T. C. Resmî Gazete, “24/11/1934 Tarih ve 2587 Sayılı Kanunla Kemal Öz Adlı Türkiye Cumhuriyetine verilen “Atatürk” Adının veya Bunun Başına ve Sonuna Söz Konarak Yapılan Adların Hiçbir Kimse Tarafından Alınamayacağını Buyuran Kanun”. 24/12/1934, Sayı: 2888, Kanun No: 2622.

T. C. Resmî Gazete, “Kemal Öz Adlı Cümhur Reisimize Verilen Soyadı Hakkında Kanun”. 27 Kasım 1934, Sayı: 2865, Kanun No: 2587

T. C. Resmî Gazete, “Soyadı Kanunu”. Sayı: 2741, Kanun No: 2525.

T.C. Resmî Gazete, “Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Unvanların Kaldırılmasına Dair Kanun”. 29 Kasım 1934. Sayı: 2867, Kanun No: 2590

T.C. Resmî Gazete, “Soyadı Nizamnamesi”. 27 Kânunuevvel 1934, Kararname No: 2/1759, ss. 4589-4591.

TBMM Zabıt Cerideleri, Devre: IV, Cilt: 23, İçtima: 3, 70. İnikat, 18 Haziran 1934.

TBMM Zabıt Cerideleri, Devre: IV, Cilt: 23, İçtima: 3, 71. İnikat, 21 Haziran 1934.

TBMM Zabıt Cerideleri, Devre: IV, Cilt: 25, İçtima: 4, 18. İnikat, 17 Aralık 1934.

TBMM Zabıt Cerideleri, Devre: IV, Cilt: 25, İçtima: 4, 8. İnikat, 26 Kasım 1934.

TBMM, *Türk Parlamento Tarihi I (TBMM-IV. Dönem 1931-1935)*. Cilt. 1, TBMM Vakfı Yayınları. Ankara 1996.

Araştırma Eserler ve Makaleler

Atalay, Ahmet, *Milli Mücadele’de Konya Kuva-yı Milliyecileri II*, Konya 1997

Atalay, Besim, *Türk Büyükleri veya Türk Adları*. Ankara 1934;

Avşar, Zakir Emre Kaya Ayşe Elif, “Cumhuriyet Türkiyesi’nin Halkçılık Uygulamaları: Soyadı Kanunu Örneği”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 8/5 Spring 2013, p. 73-90, 78 vd.

Kızılkaya, Nezir *Malatya Basın Tarihi (1923-2003)*. Malatya Kitaplığı, İstanbul 2016

Osman, “Soyadlarını Nasıl Alalım”. *Fırat*, 6 Aralık (Birinci Kanun) 1934.

Şapolyo, Enver Behnan, *Türk Soyadı, 3396 Türk Adı*. Köyhocası Matbaası, Ankara 1935.

Şaşmaz, Musa, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt: XI, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Sevinçli, Efdal, "Adlarımızda Soyadlarımızda Yaşayan Dil Devrimi". *Journal of Yasar University*, 1 (3), 2006, ss. 277-292, 284

Sürelî Yayınlar

Akşam, "Atatürk", 25 Kasım 1934"

Akşam, "Bey, Paşa, Efendi, Hazretleri, Denmiyecek", 27 Kasım 1934

Cumhuriyet, "Eski Devirlerin Artığı Lakap ve Ünvanlar Kaldırıldı", 27 Kasım 1934

Cumhuriyet, "Gâzi Hz. Dün Meclisten Çıkan Kanunla Atatürk Soyadını Aldılar", 25 Kasım 1934;

Cumhuriyet, "Soyadı Kanunu Meriyete Girdi", 2 Ocak 1935

Cumhuriyet, "Soyadı Kanunu", 2 Aralık 1934

Cumhuriyet, "Soyadı Nizamnamesi", 21 Aralık 1934.

Fırat, "Başvekilimizin Soyadı". 26 Aralık 1934.

Cumhuriyet, "Soyadı Nizamnamesi", 16 Kasım 1934

Cumhuriyet, "Soyadları İçin Nüfus Dairelerinde Muamele Başladı", 9 Aralık 1934

Fırat, "Adı Değişecek Mektepler". 3 Aralık 1934.

Fırat, "Adli İhtisas Mahkemesinde Soyadı". 17 Aralık 1934.

Fırat, "Akçadağ'da Soyadı Alan Memurlar". 17 Ocak 1935.

Fırat, "Atatürk Matbuat Cemiyetine Ad Verdi". 3 Aralık 1934.

Fırat, "B.M. Meclisi Yüce Öndere ATATÜRK Adını Verdi". 26 Aralık 1934

Fırat, "B.M.Meclisi Yüce Öndere Ata Türk Adını Verdi". 26 Kasım 1934

Fırat, "Bankalarda". 27 Aralık 1934.

Fırat, "Belediye Reisi M. Tevfik Soyadını (İnönü) Olarak Seçmiştir". 13 Aralık 1934.

Fırat, "Besni Kazası Memurlarının Yeni Aldıkları Soyadı Listesi". 4 Mart 1935;

Fırat, "Büyük Millet Meclisi Başkanı da "Özalp" Soyadını Aldı". 3 Aralık 1934.

Fırat, "Çocuk Esirgeme Kurumu". 10 Aralık 1934.

Fırat, "Cumhuriyet Müdde-i Umumisi Bay Gültekin, (Onay) Soyadını Almıştır". 17 Aralık 1934.

Fırat, "Darende Memurlarından Soyadı Alanlar". 17 Ocak 1935.

Fırat, "Darende Memurlarının Soyadları". 27 Aralık 1934.

Fırat, "Defterdârlık". 17 Aralık 1934.

Fırat, "Değerli İlbayımızın Yüksek Himmetleri: Bir Hafta İçinde İlimiz Çevresinde Soyadı Almamış Kimse Bulunmayacak". 11 Nisan 1936.

Fırat, "Düzeltme". 20 Aralık 1934,

Fırat, "Düzeltme". 27 Aralık 1934.

Fırat, "Emniyette Soyadı". 13 Aralık 1934.

Fırat, "Eti adını Soyadı Alan Aile". 10 Aralık 1934.

Fırat, "Fırat Ad Babası". 29 Kasım (İkinci Teşrin) 1934.

Fırat, "Fırat'ın Soyadı Kuralı". 10 Aralık 1934.

Fırat, "Fırat'ın Soyadı Kuralı". 6 Aralık 1934;

Fırat, "Fırat'ın Soyadı Listesi". 13 Aralık 1934;

Fırat, "Fırat'ın Soyadı Listesi". 20 Aralık 1934;

Fırat, "Fırat'ın Soyadı Listesi". 24 Aralık 1934,

Fırat, "Fırat'ın Soyadı Listesi". 27 Aralık 1934;

1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya Örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre)

- Fırat*, "Fırat'ın Soyadı Listesi". 3 Aralık 1934.
Fırat, "Fırat'ın Soyadı Listesi". 3 Ocak 1935.
Fırat, "Gazetemiz Müdürünün Soyadı". 24 Ocak 1935.
Fırat, "Genel Meclis Üyeleri Seçildi". 11 Şubat 1935
Fırat, "Gültekin Onay". 21 Mart 1935.
Fırat, "İlbaylıktan Takdirname Verildi". 15 Nisan 1936.
Fırat, "Jandarmada". 24 Aralık 1934.
Fırat, "Kaç Aile Yeni Soyadı Aldı". 21 Ocak 1935.
Fırat, "Kentimizde En Ön Soyadı Alan Bayan". 27 Aralık 1934.
Fırat, "Kentimizde Soyadı Alanlar". 3 Ocak 1935.
Fırat, "Maarif Müdürü". 3 Aralık 1934.
Fırat, "Mareşal Fevzi". 10 Aralık 1934.
Fırat, "Nüfusta". 18 Mart 1936.
Fırat, "Öz Türkçe Soyadı Alanlar". 3 Aralık 1934.
Fırat, "Pütürge Kazası Memurlarının Yeni Aldıkları Soyadları Listesi" 28 Şubat 1935;
Fırat, "Şarımızda İlk Önce Soyadı Alanlar". 29 Kasım (İkinci Teşrin) 1934.
Fırat, "Şarımızda Önce Soyadı Alan Bayan". 3 Aralık 1934.
Fırat, "Şarımızda Yeni Soyadı Alanlar". 6 Aralık 1934.
Fırat, "Saylav Namzetleri Tespit Edildi." 5 Şubat 1935.
Fırat, "Şevket Taştan". 13 Aralık 1934.
Fırat, "Soyadı". 6 Haziran 1935
Fırat, "Soyadı Alan Kaymakamlar". 27 Aralık 1934.
Fırat, "Soyadı Alanlar". 24 Aralık 1934
Fırat, "Soyadı Alanlar". 27 Aralık 1934.
Fırat, "Soyadı Alanlar". 30 Mayıs 1935
Fırat, "Soyadı Alanlar". 31 Aralık 1934.
Fırat, "Soyadı Kanunu". 5 Temmuz 1934
Fırat, "Soyadları". 26 Kasım (İkinci Teşrin) 1934.
Fırat, "Soyadı Alanlar". 10 Ocak 1935.
Fırat, "Soyadı Alanlar". 11 Mart 1935.
Fırat, "Soyadı Alanlar". 14 Ocak 1935.
Fırat, "Soyadı Alanlar". 21 Ocak 1935.
Fırat, "Soyadı Alanlar". 24 Ocak 1935.
Fırat, "Soyadı Alanlar". 5 Şubat 1935.
Fırat, "Soyadı Alanlar". 21 Şubat 1935
Fırat, "Soyadı nizamnamesi". 22 Kasım (İkinci Teşrin) 1934.
Fırat, "Soyadı Nizamnamesinin Esaslarını Neşrediyoruz". 26 Kasım (İkinci Teşrin) 1934.
Fırat, "Soyadı Nizamnamesinin Esaslarını Neşrediyoruz". 29 Kasım (İkinci Teşrin) 1934.
Fırat, "Soyadı Nizamnamesinin Sonunu Neşrediyoruz". 3 Aralık (Birinci Kanun) 1934.
Fırat, "Soyadını 'Altan' Alan Kardeşler". 17 Aralık 1934.
Fırat, "Soyal Bilgiler Okulası". 10 Aralık 1934.
Fırat, "Sultansuyu Hârâsı Memurlarının Soyadları". 31 Aralık 1934.

Fırat, "Talat Hatun". 3 Aralık (Birinci Kanun) 1934.

Fırat, "Tokaris Müdürlüğü". 11 Şubat 1935.

Fırat, "Ulus". 6 Aralık 1934.

Fırat, "Valimizin Soyadı". 17 Aralık 1934.

Fırat, "Vilayet Jandarmasında Soyadları". 5 Şubat 1935.

Fırat, "Vilayet Mektupçusu". 17 Aralık 1934.

Hakimiyeti Milliye, "Atatürk. Kemal Özatlı Önderimiz Bu Soyadını Aldı", 25 Kasım 1934;

Hakimiyeti Milliye, "Geçmişten Kalma İçtimai Üstünlük Doğuran Unvanlar Ağa, Bey, Efendi, Paşa Tüm Kalktı", 27 Kasım 1934

Kurun, "Atatürk General Fahreddine 'Altay' Soyadını Verdi". 2 Aralık 1935

Kurun, "Mekteb Adları". 9 Aralık 1934.

Kurun, "Soyadları: Bugün Yüz Ad Birden Veriyoruz. Kurun İsim Babasıdır. Ad, Soyadı Arıyorsanız Yedinci Sayfamıza Bakınız". 27 Kasım 1934.

Son Posta, "Soyadları ve Küçük Adlar. Bu Listeleri Okuyunca Adınızı Kolaylıkla Seçmek Mümkün Olur". 8 Aralık 1934.

Zaman Gazetesi, "Gazi Hazretlerine 'Atatürk'e Soyadı Verildi". 25 Kasım 1934.

SOVYET RUSYA'NIN 1925 DOSTLUK VE TARAFSIZLIK ANTLAŞMASI'NIN FESHİNE YÖNELİK TÜRKİYE'YE VERDİĞİ NOTALARIN TÜRK BASININA YANSIMASI

THE REFLECTIONS OF THE NOTES GIVEN TO TURKEY BY SOVIET RUSSIA, FOR DISSOLUTION OF "1925 NONAGGRESSION AND NEUTRALITY TREATY" IN TURKISH PRESS

Mehtap BAŞARIR*

Geliş Tarihi/Received:06.02.2019

Kabul Tarihi/Accepted:15.05.2019

BAŞARIR, Mehtap, (2019), "Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1417-1448.

Öz

Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Sovyet Rusya'nın Dışişleri Bakanı Molotov'un, Türkiye'nin Sovyet Büyükelçisi Selim Sarper'i makamında davet ederek kendisine savaş sırasında meydana gelen köklü değişiklikler nedeniyle Sovyet hükümetinin Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresini uzatmayacağını ve feshini bildirdiği notaya odaklanmaktadır. Bu odaklanmayla birlikte çalışma, Mart Sovyet Notası ile başlayan ve Haziran Sovyet Notası ile devam eden dönemde, Türkiye'nin dış ilişkilerine yönelik politika değişimlerinin kamuoyuna sunumunun tespitini amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında, Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Şubesi'nde, belge tarama metoduyla dönemin ulusal basınında yer alan haberlerin ve özellikle de başyazarların değerlendirmeleri üzerinden elde edilen bilgilerle sürecin işleyişi aktarılmaktadır. Sonuçta anlaşılmaktadır ki, Mart Sovyet Notası ile başlayan döneme ilişkin herhangi bir değerlendirme yapmayan Türk basını, Türkiye'nin nisan başında Sovyet notasına cevap vermesinden hemen sonra, Türk-Sovyet dostluğunu ortaya koymak suretiyle, antlaşmanın tadil edilmesine yönelik olumlu bir bakış açısı sergilemeye başlamıştır. Ancak, Haziran Sovyet Notası ve Londra radyosunun, Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik toprak talebini açıkça ortaya sermesinden sonra ise Türk basınında var olan iyimser havanın bu kez kaybolduğu görülmektedir. Nitekim ilgili süreçte başyazarlar, Sovyetlere karşı eleştirel yazılar kaleme almışlardır. İlaveten mezkûr dönemde, Moskova radyosunun, Türkiye'deki gazeteleri faşistlikle suçlamasının ardından, bu kez yazarlar arasında bir de faşistlik tartışmasının başladığı tespit edilmiştir. Çalışma, Türk-Sovyet ilişkisine ait özel bir devre dair ulusal basının, nasıl hareket ettiğini anlatmasıyla alan yazında benzerlerinden ayrılan bir özgünlüğü barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Selim Sarper, 19 Mart 1945 Sovyet Notası, 7 Haziran 1945 Sovyet Notası, Boğazlar, Türk Basını, Kars ve Ardahan*

Abstract

This study focuses on to the Note which was announced by Molotov, the Foreign Minister of Soviet Russia, by inviting Selim Sarper, the Turkey's Ambassador to the Soviet, to his Office, towards the end of World War II, that the Soviet Government does not extend the length of the "1925 Nonaggression and Neutrality Treaty" and announces its dissolution, due to drastic changes that occurred during the war. With this focus, the study, aims to identify the presentation to the public of the policy changes for Turkey's foreign relations, during the period which is starting with the

* Öğr. Gör. Dr., Harran Üniversitesi Birecik MYO, basarirmehtap@hotmail.com, (orcid.org / 0000-0001-6317-7469)

Soviet Note of March and continuing through Soviet Note of June. Within the scope of this aim, by using the document scanning method in the National Library Periodical Publications Department, the implementation of the process is explained in the light of the information obtained from the national press of that era, especially the reviews of the editorials. As a result, it is understood that the Turkish press, which did not make any evaluation regarding the period beginning with the Soviet Note of March, just after Turkey's response at the beginning of April to the Soviet Note, by putting forward the Turkish-Soviet friendship, it has begun to show a positive perspective towards the amendment of the treaty. But, after the Soviet Note of June and after the London radio declared clearly the Soviet territorial demands against Turkey, it can be seen that the optimistic atmosphere in the Turkish press disappeared this time. As a matter of fact, in the relevant process the chief writers wrote critical articles against the Soviets. In addition, in the cited period, after Moscow radio blamed the newspapers in Turkey by being fascist, this time, it was observed that a discussion of the "fascism" began among the authors. The study includes an originality that is different from its peers in the literature, because of its explaining how the national press behaved in a special term for Turkish-Soviet relationships.

Keywords: *Selim Sarper, March 19, 1945 Soviet Note, June 7, 1945, Soviet Note, Straits, Turkish Press, Kars and Ardahan*

Giriş

Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nı sürdürdüğü dönemde kuzey komşusu Sovyetler Birliği de hemen hemen aynı devletlerle mücadele etmekteydi. Ortak düşman etrafındaki mücadele Ankara ile Sovyet Hükümeti arasında 16 Mart 1921'de Moskova'da Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır.¹ 1921'de tükenmiş ve parçalara ayrılmış Türkiye: Yunanistan, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşı ulusal mücadelesini sürdürüyordu. Buradan hareketle, iki ülke, "emperyalizme karşı mücadelelerinde dayanışmalarının yanı sıra iki halktan birinin karşılaştığı herhangi bir zorluğun diğerinin konumunu daha da kötüleştireceğini" kabul etti ve "her zaman iki ülkenin karşılıklı çıkarlarına dayanan samimi bir anlayışa ve sürekli dostluk ilişkilerine sahip olma arzusunu" canlı tuttu. Böylece Moskova Antlaşması bugün Türkiye ile Sovyet Rusya'yı ayıran sınırı sabitledi.²

Ardı sıra Türkiye, kurtuluşu için verdiği savaşın akabinde 1923'te imzaladığı Lozan Antlaşması'yla özgür ve egemen bir ülke olarak doğdu³. Buradan hareketle, dış politikasını, Lozan Antlaşması'yla gerçekleşen statükonun devam ettirilmesi doğrultusunda belirleyen Türkiye, aynı zamanda savaş sonrası Avrupa'da meydana gelen dengeyi korumaya ve sürdürmeye gayret eden devletlerin de bu değerli çabalarına katkı sunmuştur. Böylece Lozan Antlaşması'ndan sonra, Türkiye, gerek komşu devletlerle, gerekse Balkan ve Orta Doğu devletleri ile kurmaya çalıştığı yakın ilişkiler sayesinde, statükonun kabulünün devam ettirilmesini hedeflemiştir.⁴ Bu bağlamda, yeni Türkiye, ilk diplomatik antlaşmasını yine komşusu Rusya ile imzalamıştır. Çünkü Türkiye ile hemen hemen aynı dönemde devrim gerçekleştiren Rusya'da, Çarlık devri sona ermiş ve dolayısıyla Bolşevik devrimiyle doğan Rusya'nın genişleme politikasından eser kalmamıştı. Böylece giderek gelişen iki ülkenin dostluk ilişkileri, 1925 yılında Paris'te tarafsızlık, saldırmazlık ve karşılıklı danışma antlaşmasının imzalanmasını mümkün kılmıştır. Bu antlaşma birkaç kez yenilenmiş ve 20 yıldır süregelen Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmuştur.⁵

İkinci Dünya Savaşı esnasında ise savaşan devletler arasında savaş dışı kalmayı,

1 Figen Atabey, "Montreux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 4, Ocak 2014, s. 2.

2 Necmeddin Sadak, "Turkey Faces The Soviets", *Foreign Affairs*, Vol. 27, 1948-1949, s. 451.

3 Sadak, *a.g.m.*, s. 450.

4 Mehtap Başarır, "Türk Basınında İkinci Dünya Savaşı (Tan, Ulus, Cumhuriyet, Akşam Gazeteleri Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018*, s. 22. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

5 Sadak, *a.g.m.*, s. 450-451.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

kendisine en uygun politika biçiminde değerlendiren Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan sonra, özellikle, İtalyan tehdidini (sahillerinin hemen dışında yoğun şekilde takviye edilen 12 Ada ve Mussolini'nin Akdeniz için "bizim deniz" şeklinde endişe veren çıgıllıkları) yakından hissettiği için hem İngiltere ile dostluk kurmak hem de Kurtuluş Savaşı'ndan beri sürdürdüğü Sovyet Rusya ile samimi ilişkilerini devam ettirmek istemiştir. Buradan hareketle Türkiye, hem İtalyan hem de olası Alman tehlikesine karşı İngiltere ve Sovyet Rusya'ya dayanmak istemiştir. Bu politika doğrultusunda, İngiltere ile kurmaya çalıştığı ittifaka Sovyet Rusya'yı da dâhil etmek noktasında umutlu bulunan Türkiye, 19 Ekim 1939'da İngiltere ile içerisinde Fransa'nın da yer aldığı Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı imzalamış ancak Sovyet Rusya'yı bu ittifaka bağlayamamıştır.⁶ Ancak Türkiye, imzaladığı Üçlü İttifakın ikinci maddesine: "Sovyetlerle savaşa yol açabilecek hiçbir eyleme katılmama" biçiminde ilave ettirdiği maddeyi ileri sürerek Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa girmeyeceğini ortaya koymuştur.⁷

Türkiye'nin bu ek protokolü ilave ettirmesine yol açan en önemli gelişme, Rusya'nın Ağustos 1939'da Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması ve Türkiye'nin de Sovyet tehdidinden emin olmamasıdır.⁸ Çünkü Almanlarla yaptığı görüşmelerde Molotov'un Boğazlar meselesini gündeme taşıdığı bilinmektedir. Bu konuda yani Rusya'nın Boğazlarla ilgili isteklerini değerlendiren Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen : "Türkiye için Boğazlar üzerinde egemenlik haklarının korunması bir ölüm kalım meselesidir. Ancak Montreux Antlaşması'nın bazı maddelerinde Rusların savaş gemilerini geçirebilmesine izin verecek bazı düzenlemelerin yapılmasının düşünülebileceğini" aktarmıştır.⁹ Boğazlar meselesinin böylece savaş ortamında yeniden gündeme gelmesi Türkiye'nin Sovyetlere karşı çekincesinin doğmasına da yol açmıştır. İlaveten Türkiye'yi Batı'dan koparmak isteyen Rusya bu noktada başarı sağlayamayınca, Türkiye'yi adeta, kendisine karşı cephe almış bir ülke konumuna taşımıştır. Ancak Almanya, Rusya'ya saldırınca bu kez de Türkiye'nin kendi safında Almanya'ya karşı savaşa girmesinde ısrarcı olan Rusya, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda ona toprak vaadinde dahi bulunmaktan geri durmamıştır. Fakat savaşın kaderinin giderek Müttefiklerin lehine değişmesinin ardından bu kez Rusya, Türkiye'nin savaşın galipleri Müttefiklerle eşit haklara sahip olamayacağını altını çizerek, Türkiye'nin mukadderatıyla baş başa bırakılmasını dillendirmiştir.¹⁰ Bu nedenle savaşın sonuna doğru yani 19 Mart 1945'te Sovyet Hükümeti, 1925 tarihli Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması'nı geçersizliğini duyurarak ve antlaşmanın yeni şartlara uyarlanmasını talep ederek, basını ve radyosu vasıtasıyla mantıklı herhangi bir neden sunmadan Türkiye'ye karşı öfkeli bir kampanya başlattı.¹¹

Bu çalışma, savaşın sona ermesine yakın bir zamanda Sovyetlerin Türkiye'ye verdiği 19 Mart 1945 ve 7 Haziran 1945 tarihli notaların ardı sıra Türk-Sovyet ilişkilerine dair, dönemin Türk basını üzerinden değerlendirmeler sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışma, aşağıdaki araştırma soruları üzerine çerçevelenmektedir:

i. 19 Mart 1945 Sovyet Notası üzerine Türkiye'de basın mevzuu, nasıl bir yaklaşım sergileyerek kamuoyuna taşımıştır?

6 Başarır, a.g.t., s. 23-25.

7 Yaşar Semiz, Birol Akgün, "Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 14, 2007, s. 241.

8 Sadak, a.g.m., s. 453.

9 Semiz, Akgün, a.g.m., s. 241.

10 Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK, Ankara 1999, s. 314. Diğer taraftan savaş sürecinde Almanya ile ilişkileri bozulan Sovyetler Birliği, bu kez Almanya ile savaşa tutuşması sonrasında 13 Ağustos 1941'de Türkiye'ye, İngiltere ile birlikte verdiği müşterek notasında Montreux Sözleşmesi'ne tamamen bağlı olduğunu ve Boğazlar üzerinde herhangi bir talebinin bulunmadığını da ilan etti. Ancak Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik tutumu İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru yeniden değişecektir. Ömer Erden, "II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 34, s. 259.

11 Sadak, a.g.m., s. 458.

ii. 7 Haziran 1945 Sovyet Notası sonrası Türkiye'deki basında, hangi tartışmalar yürütülmüştür?

1. 19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası ve Türk Basını

Stalin, Yalta Konferansı çerçevesinde, savaş süresince Türkiye'nin "iki taraf arasında gidip geldiği ve kazanacak taraf üzerinde çeşitli spekülasyon yaptığı" iddiasını öne sürmüş ve ardından da Montreux Antlaşması'nın artık çağ dışı kaldığı söylemini açıktan, diplomasi masasında dillendirmeye başlamıştır.¹² Böylece Sovyetler Birliği Yalta Konferansı'nda Boğazlar ile ilgili taleplerini daha katı bir şekilde ifade etmeye başladı. Konferansta Stalin Rus gemilerinin Boğazlardan geçeceği zaman Türkiye'nin onayına bağlı kalmak istemediğini ve bundan dolayı Süveyş Kanalı'na benzer yeni bir sistemin oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Buna cevaben Churchill, denize dar bir çıkışı olan Karadeniz'de Rusların menfaatleri ile bugünkü pozisyonlarının anlaşmada revize dilmesinin İngiliz talebi olduğunu ortaya koydu.¹³ Konferansta Amerika da İngiltere gibi Boğazlardan geçiş konusunda Rusya'ya daha geniş bir serbestlik tanınmasını kabul etmekle beraber, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını ihlal edecek bir statüye taraftar değildi. Neticede Yalta Konferansı'nda konunun Londra'da toplanacak Dışişleri Bakanları toplantısında ele alınması¹⁴ ve ele alınacak bu konuda Türklerin bağımsızlıklarına ve dürüstlüklerine saygı duyulacağına dair güvence verileceği konusunda bilgilendirilmeleri kararına varıldı. Mezkûr konu ile ilgili olarak Türkleri derhal bilgilendireceklerini söyleyen Stalin, Türklerden gizli bir şey saklamanın imkânsız olduğunu ve bu güvencenin belirtilmesi gerektiğini ifade etti. Sonunda, Montreux revizyonunun Londra'da ilk dışişleri bakanları toplantısında görüşülmesi gerektiği kabul edildi¹⁵ fakat Londra'da toplanan Dışişleri Bakanları toplantısında bu konuda bir görüşme olmadı.¹⁶ Ancak Türkiye ile mevcut ilişkilerini revize etmek isteyen Sovyetler Birliği bizzat harekete geçecektir. Böylece 19 Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet ederek 20 yıldır yürürlükte olan 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresinin uzatılmayacağını ve savaş döneminde ortaya çıkan "derin değişimler" nedeniyle hükümetinin mezkûr antlaşmayı fesih etmek istediğini aktarmıştır.¹⁷ Bu gelişme üzerine 22 Mart tarihli gazeteler Türk-Sovyet Anlaşması'nın uzatılmayacağına dair haberi kamuoyuna duyurmuşlardır:

*"Sovyetler Birliği Komiseri Molotov, Sovyet hükümetinin, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan ve süresi 17 Aralık 1945'te bitecek olan Türk-Sovyet Antlaşması'nın, iki taraf dostluk münasebetlerinin devam ettirilmesi bakımından değerini takdir etmekle birlikte, İkinci Dünya Savaşı esnasında meydana gelen derin değişikliklerden dolayı bu antlaşmanın yeni şartlara uygun bulunmadığı ve ciddi surette iyileştirilmeye muhtaç bulunduğu cihetle, hükümetinin, mezkûr antlaşmanın feshi hususundaki arzusunu, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirmiştir."*¹⁸

Erden'e göre aslında bu fesih Türkiye açısından sürpriz olmamıştır. Çünkü Sarper, fesihten önce gönderdiği telgrafında Rusların, Saracoğlu'nun 1939'da Moskova ziyareti esnasında söz edilen Boğazlarla ilgili taleplerini unutmadıklarını bu mesele ile alakalı

12 Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 257-258.

13 Hakan Özden, *The Diplomatic Maneuvers of Turkey in World War II, Karadeniz Araştırmaları*, , Sayı 37, Bahar 2013, s. 107.

14 Erden, a.g.m., s. 259.

15 Özden, a.g.m., s. 107.

16 Erden, a.g.m., s. 259.

17 Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", *Türk Dış Politikası*, C. 1, (Editör Baskın Oran), İletişim, İstanbul 2014, s. 472.

18 Cumhuriyet, 22 Mart 1945, s. 1.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

olarak 1925 Antlaşmasını feshetmelerinin beklenmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁹ Bu konuda yabancı basında özellikle de Sovyet basınında çıkan haberleri ve makaleleri yayınlamaya devam eden gazetelerden Cumhuriyet gazetesi, İzvestiya gazetesindeki başmakaleyi okuyucularına sunarak mevzu hakkında şu haberi geçmiştir:

“Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması 17 Aralık 1925 günü Paris’te imza edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda milletlerarası münasebetlerde mevcut umumi kararsızlık şartları içinde Sovyet-Türk Antlaşması bu iki memleketin barış ve dostluk içinde yaşamak arzularının bir ifadesiydi. Sovyetler Birliği yabancı müdahalesine karşı, Türkiye Cumhuriyeti de istiklal için giriştiği ve Sovyetler Birliği’nden yardım gördüğü savaşı henüz bitirmemişlerdi. İşte bu dostluk münasebetleri bu esaslar üzerine kurulmuş ve bu münasebetlerle 1925 tarihli Sovyet-Türk Antlaşması ile ahdi bir mahiyet almıştı. Ancak birçok kez uzatılan antlaşmayı, İkinci Dünya Harbi esnasında vukua gelen derin değişiklikler neticesinde, Sovyet Hükümeti feshetmek arzusunda.”²⁰

Sovyet basınında yer alan yazının son bölümünden anlaşılacağı üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrası kartların yeniden karıldığı dönemde Sovyetler Birliği, galibiyetin kendisine kazandırdığı güç ile savaş sonrası dönemde gücünü rahatlıkla kullanabileceği bir zemini inşa etmek niyetindedir. Bu nedenle Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı koşulları altında süregelen Türk-Sovyet ilişkilerinden pek de memnun olmadığını hissettirecektir. Yaşanılan bu gelişmeler üzerine dönemin Türk basını, doğrudan yorum yapmak yerine dış basında çıkan haberleri yayınlama tarzında bir yayın politikası benimseyecektir.

Bu noktada basın, mezkûr mevzu üzerinde daha çok İngiliz basınında yer alan haberleri kamuoyuna yansıtarak, bir nevi Türkiye’nin müttefiki İngiltere’nin tavrına odaklanmış bir hal içerisinde adeta “bekle-gör” politikasını tercih etmiştir. Güvenir’e göre, bunun temel nedeni, Türk hükümetinin Sovyetler Birliği’nin gerçek niyetini ve bunun karşısında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nin tutumunun ne olacağını kavramak üzere bir süre sessiz kalarak gelişmeleri izleme kararıdır. Zaten nota karşısında Türk hükümeti resmi bir açıklama dahi yapmamıştır. Türk basını ise Sovyet basını ve radyosundaki yayınlara cevap vermesi, daha sonraki aylar içerisinde özellikle de Sovyetlerin Türkiye’den toprak talebini açıkça ortaya sermesinden sonra başlamıştır.²¹ Türk basınına sessiz kaldığı süreçte, basında yer alan değerlendirmelerde yoğun biçimde İngiliz gazetelerinin yorumları öne çıkmaktadır. Ulus gazetesi, Daily Mail gazetesinin siyasi muhabirine dayanarak bu hareketin Karadeniz bölgesi meselelerini aydınlatmak bakımından ilk hareket olduğuna dikkat çekerek, Boğazlar’da kontrolün 1936 Montreux Sözleşmesi gereğince Türklerin elinde olduğu hatırlatmakta ve ardından yeni bir antlaşma için Rusların ileri süreceği bütün tekliflerde bu noktanın belirtilmesinin beklendiğini kaydetmektedir. Yine Ulus gazetesi, Times gazetesinin siyasi muhabirine dayanarak, Rusların Boğazlar’la ilgili olarak Montreux Antlaşması’nda değişiklik isteyebileceğini kamuoyuna aktarmıştır.²² Anlaşılacağı üzere İngiliz gazeteleri fesih olayını, Sovyet Rusya’nın Boğazlarla ilgili memnuniyetsizliğine vurgu yaparak, ele almışlardır. Yani İngiliz basınına göre, fesih olayının ardı sıra Sovyet Rusya mevcut Boğazlar antlaşması Montreux Antlaşması’nı değiştirmek isteyecektir.

Bu süre zarfında Türkiye’nin Dışişleri Bakanı Hasan Saka ABD Büyükelçisi Laurence Steinhardt’a Sovyetler Birliği’nin Boğazlar konusunu sadece Karadeniz’de sahil bulunan ülkelerin ele alması gereken bir konu haline getirme eğiliminden bahsetmiş, ancak Amerika’nın dış politikasını yönlendirenlerin bu gelişmelere fazla önem vermemeleri ve konu üzerinde bölünmeleri Türkiye’nin beklediği desteği baltalamıştır.²³ Neticede

19 Erden, *a.g.m.*, s. 259

20 Cumhuriyet, 22 Mart 1945, s. 1.

21 O. Murat Güvenir, 2. *Dünya Savaşında Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları: 31, İstanbul 1991, s. 204.

22 “Türk-Sovyet Paktnının Moskova Tarafından Feshine Dair Yankılar”, *Ulus*, 23 Mart 1945, s. 5.

23 Deringil, *a.g.e.*, s. 260.

Sovyet-Türk Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Rusya tarafından feshedildiğine dair verilen haberler özellikle Avrupa'da siyasi bakımdan her şeyin çok iyi gitmediğini gösteren son işarettir.²⁴ Böylece siyaseten zor durumda kalan ve özellikle İngiliz gazetelerinin yorumlarını basın aracılığıyla kamuoyuna aktaran Türkiye, harp sonrası meselelerinin münakaşası yapılırken Rusların, Boğazlar'ın rejiminde değişiklik taleplerini ön plana çıkaracağından bahisle bu mesele etrafında bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.

Reuter'in siyasi muhabiri, Rusların Montreux Antlaşması'nı Türkiye ile birlikte değiştirmeyi istediğini ifade etmesinin yanı sıra, bu antlaşmanın uluslararası bir antlaşma olmasına dayanarak Boğazlar meselesinde İngiltere'nin de hayati ilgisi bulunduğu vurgu yapmıştır. Nitekim bu doğrultuda İngiliz Economist dergisi, Boğazlar Antlaşması'nı değiştirmek isteyen Sovyetlerin Karadeniz'i diğer devletlere bütünüyle kapatmak niyetiyle hareket ederek Akdeniz'de tam bir geçiş serbestliği hakkı elde etmek istediği çıkarımında bulunmuştur. Bu çıkarımın ardından Economist, Türk-Rus münasebetlerinde herhangi bir değişikliğin bugünkü durumda muhakkak surette Türk Boğazları'nın uluslararası rejimine dokunacağına altının çizmekle kalmamış, Rusların Akdeniz'e çıkmak hürriyetini elde etmek için çaba sarf etmelerinin bir İngiliz-Rus anlaşmazlığı doğuracağına da dikkat çekmiştir.²⁵ Fark edileceği üzere Boğazlar bölgesini kendi emniyet sahası içerisinde değerlendiren İngiltere açık biçimde Boğazlar rejiminde tek taraflı bir değişikliğe sessiz kalmayacağını, dolayısıyla da Rusların bu noktada ısrarının mevcut İngiliz-Rus ikili ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini basın organları üzerinden kamuoyunun dikkatine sunmuştur. Bu bakımdan İngiltere, Rusya'nın aldığı bu son kararın, harp sonrası meselelerinin ele alındığı bir dönemde, Sovyet dış siyasetinin yeniden tanzimi doğrultusunda atılan ilk adım olarak değerlendirirse de bu adımı İngiliz-Rus ilişkilerine olumlu katkı sunmayacağını da dikkat çekmiştir.²⁶ Zaten Türk basınının nota sonrası yorum yapmayarak dış basından bilgiler aktarmak istemesinin altında da, Sovyetler Birliği'nin bu talebine başta İngiltere'nin sıcak bakmayacağı düşüncesi yatmaktadır.

Nitekim Boğazlar bölgesinin kendi emniyet sahası içerisinde değerlendiren İngiltere'nin Boğazlar meselesi üzerindeki hassasiyetinin bilinmesine rağmen Sovyet Rusya'nın bu denli rahat hareket edebilmesini bir İsviçre gazetesi şu şekilde değerlendirmektedir:

*"Rusya'yı şimdi kim tehdit edebilir? Batı'da Alman tehdidi bertaraf edilmiştir. Doğuda da Amerika, Japonya'ya karşı savaşmaktadır. Berlin'in işgali bir zaman meselesi olduğundan, Rusya elleri serbestmiş gibi Batı hudutları hususunda şimdiden hareket edebilir. Türkiye'nin dileği siyaset itibarıyla Moskova'da ve Londra'da aynı mesafede bulunmaktadır. Ancak Sovyetler Birliği, Rusya'nın bütün tarihi boyunca, Türkiye'den azami derecede faydalanmak istemektedir. Almanya'ya karşı zafer kazanılmadıkça Türkiye, Londra'dan beklediği yardımı elde edemeyecektir. Çünkü İngiltere Sovyetlerin niyetlerine engel olmak istemiyor. Böylece Sovyetler Birliği hareket serbestliğini kullanıyor. Fakat savaş bitince, İngiltere, Sovyetler Birliği'ni bu hareket serbestliğini kötüye kullanmış addedebilir."*²⁷

Cumhuriyet gazetesi de, İngiliz İşçi Partisi'nin gazetesi Daily Herald'da "Beklenmedik 24 "Türk Sovyet Münasebetleri ve İngiltere", *Yeni Sabah*, 24 Mart 1945, s. 1, 3. Bu doğrultuda Yeni Sabah gazetesinde, Anadolu Ajansı'nın Londra muhabirine dayanarak, Daily Express gazetesinin "Üç Büyük Şef Siyasi İşleri Münakaşaya Edeceklerdir" başlığı altındaki yayını gündeme taşınmıştır. Burada Doğu Avrupa'daki İngiliz diplomatların siyasi ve diplomatik durumdan Dışişleri Bakanlığını haberdar etmeleri haberleştirilerek İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in de kabineyi bu hususta bilgilendirdiği aktarılmaktadır. Buna göre San Francisco Konferansı'nın ardından İngiliz, Rus ve Amerikan Dışişleri Bakanları Londra'da toplanarak Sovyet Rusya'nın Avrupa siyasetini münakaşa edeceklerdir.

25 Cumhuriyet, 24 Mart 1945; Akşam, 24 Mart 1945; "Türk Sovyet Münasebetleri ve İngiltere", *Yeni Sabah*, 24 Mart 1945, s. 1, 3.

26 Cumhuriyet, 24 Mart 1945; Akşam, 24 Mart 1945; "Türk Sovyet Münasebetleri ve İngiltere", *Yeni Sabah*, 24 Mart 1945, s. 1, 3.

27 "Türk Sovyet Münasebetleri ve İngiltere", *Yeni Sabah*, 24 Mart 1945, s. 3.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

Türk-Rus Olayı" başlığı altında çıkan yazı üzerinden, Rusya'nın kararının, önceden, İngiltere'ye ve Amerika'ya hiç bildirmediklerini aktarmakta, dolayısıyla durumu önceden müttefiklerine bildirmeyen Rusya açısından hadisenin esef verici bulunduğunu ön plana çıkartmaktadır. Yine Cumhuriyet gazetesi, İsviçre basınına göre Boğazlar meselesinin, yeni Rusya'nın hakiki niyetlerini açığa vurmasında en iyi mihenk taşı teşkil edecek hadise kabul edildiğini bildirmektedir.²⁸

1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'nın feshine dair Sovyetlerin açıklamaları ve özellikle İngiliz basınının yorumlarından yaklaşık iki hafta sonra Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper Ankara'ya geldi. Sarper, Ankara'da bulunduğu altı haftalık istirahat döneminde Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi S. Vinogradov ile birkaç resmi olmayan görüşme gerçekleştirmiştir.²⁹ Bu görüşmelerde amaç yeni bir anlaşma taslağının ana hatlarını belirlemek ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğine ilişkin fikir alışverişinde bulunmaktır. Görüşmeler sırasında Sarper yeni hazırlanacak anlaşmanın en azından önceki anlaşmaya eşit düzeyde olması gerektiğini ifade ederek iki ülke arasında ittifak anlaşması imzalanmasının olanaklı olduğunu vurgulamış ve Türkiye'nin iki ülke arasındaki işbirliğini müttefikliğe kadar ileri taşımaya hazır olduğundan maksatla Sovyetlere bir dostluk ve ittifak anlaşması önermiştir. Böylece Sarper yeniden Moskova'ya döneceği 24 Mayıs tarihine kadar Ankara'da bulunduğu süre içerisinde Türk-Sovyet ilişkilerini iyileştirmek üzere çalışmıştır.³⁰

Mart Sovyet Notası etrafında belli bir süre sessizliğini koruyan Türk basınında, ancak 4 Nisan tarihinden sonra yani Türkiye'nin cevabı notasının ardından Türk-Sovyet ilişkilerine yönelik olumlu değerlendirmelere rastlanmaktadır. Buradan hareketle Türk hükümetinin, Dışişleri Bakanı Hasan Saka aracılığıyla Sovyet Rusya'nın kendisine verdiği notaya ilişkin cevabı notasının metni aşağıdadır:

*"Sovyet hükümeti 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanmış olan Türk-Sovyet Antlaşmasını, bu bapdaki protokol hükümlerine uygun biçimde, feshetmek arzusunda bulunduğunu Türkiye hükümetine bildirmiştir. Sovyet hükümeti, Cumhuriyet hükümetine, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında dostane münasebatı yürütmeye hizmet etmiş olan işbu antlaşmanın kıymetini takdir etmekle beraber özellikle son İkinci Dünya Savaşı esnasında meydana gelen adı geçen antlaşmanın yeni şartlara uygun bulunmadığını ve ciddi tadillere ihtiyaç gösterdiğini gözlemlemek lüzumunda kaldığını bildirmiştir. Meseleyi inceledikten sonra Cumhuriyet hükümeti 4 Nisan 1945'te Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi Mösyö Sergey Aleksandroviç Vinogradov'a verdiği bir deklarasyonla Sovyet hükümetine, Türkiye ile Sovyetler Birliğini uzun zamandan beri birbirine bağlayan iyi komşuluk ve samimi dostluk münasebatını daima devam ettirme ve sağlama arzusunda bulunmuş olduğunu, Türk-Sovyet dostluğuna büyük hizmetleri dokunmuş olan 17 Aralık 1925 Antlaşması'nın kıymetini belirtmek istediğini ve Sovyetler Birliği hükümeti tarafından açığa vurulan fesih arzusunu kaydeyleyeceğini bildirmiştir. Sonuç olarak, Sovyet hükümetinin süresi sona ermekte olan antlaşma yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi tadilatı ihtiva eden Cumhuriyet hükümeti adı geçen hükümete bu maksatla kendisine yapılacak teklifleri büyük bir dikkat ve iyi niyetle tetkike hazır bulunduğunu bildirmiştir."*³¹

28 "Türkiye-Sovyetler", *Cumhuriyet*, 25 Mart 1945, s. 1, 3.

29 Cemil Hesenli, "Soğuk Savaş Öncesi Sovyetler Birliği'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Toprak İddiaları", İRS Tarih Bilinci, 26 Aralık 2012, s.15.

30 Cemil Hesenli, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, Çev: Ali Asker, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011, s. 149.

31 "Rusya'ya Cevabi Notamız Verildi", *Tan*, 7 Nisan 1945, s. 1.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne verdiği cevabi notasında, feshedilen 1925 Antlaşması'nın yerine yeni bir antlaşma imzalamaya isteğini ilan eden Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal basınında da Türk-Sovyet dostluğu üzerine birtakım makaleler kaleme alınmıştır. Ulus'ta yazan Mümtaz Faik Fenik, Türk-Sovyet dostluğunun Türk inkılabıyla yaşıt olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda yazar, 1925 Antlaşması'nın da bu dostluğu o zamanki şartlara göre mühürlediğini belirterek, İkinci Dünya Savaşı döneminde de İngiltere ile ittifak yapan Türkiye'nin bu ittifakla Sovyetler Birliğiyle olan dostluğuna en ufak bir şüphe düşürmediğini özellikle kaydetmektedir. Ardından Fenik, Türkiye'nin daha sonra Almanya'ya harp ilan etmesiyle İngiltere'nin ve amaç itibarıyla Sovyetler Birliği'nin harp ortağı olarak, Yalta'da konuşulan ve San Francisco'da son şeklini alacak hür ve müstakil milletlerin hayat haklarının temin edileceği konferansta, Sovyetler Birliği'nin hür ve müstakil Türkiye ile dostluğunu yeni şartlara göre bir antlaşmaya bağlamak istemesini olanaklı görmektedir. Fenik, harbin devamı ve son süresince Türkiye'nin Müttefik davasına ettiği hizmetlerin Sovyetler tarafından takdir edilmesine şüphe etmemekte ancak yeni yapılacak konuşmalarda iyi niyetin hâkim olması sayesinde neticenin de kolaylıkla alınabileceğini ileri sürmektedir.³²

"Rusya ve Türkiye Baş Başa Konuştukları Vakit Daima Anlaşabilmişlerdir" başlığını kullanan Yeni Sabah'ta çıkan imzasız yazıya göre, Moskova'nın amacı, Türklerle her türlü dostluk bağlarını bozmak ve gevşetmek değil aksine yeni hallere uygun yeni bir antlaşma imzalamaktır. Bu nedenle yazı, ortalama 25 yıldır Sovyet hükümetiyle Türkiye arasında süregelen dostluk ilişkisinin varlığından dolayı, Moskova'nın yeni tekliflerinin bu dostluk çerçevesinde olacağına şüphe etmemektedir.³³

Dünya basınında 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'nı fesheden Sovyetlerin tutumuna dair yapılan yorumların bazılarının, Türk-Sovyet dostluğunun yarınına dair zaman zaman şüphe ile baktığını söyleyen Nadi'ye göre, manzara bu şüpheleri haklı çıkarmaktan uzaktır. Türk-Sovyet dostluğu harbin bugüne kadarki bütün denemelerini başarı ile atlattığından Türkiye'nin büyük kuzey komşusu tarafından kendisine karşı güdülen politikanın temel çizgileri içinde kötü bir niyet aranmayacağını söyleyen Nadi, eşit haklara ve müşterek menfaatlere dayanan her yeni fikrin, Türk-Sovyet dostluğu uğrunda harcanmasını beklemektedir.³⁴

Tasvir'de çıkan imzasız yazıda da, Türkiye'nin Sovyetlere verdiği cevabın neticesinde, 19 Mart 1925 tarihli Dostluk Antlaşması'nın yeniden gözden geçirileceği, bugünkü şartlara ve iki memleketin menfaatine daha uygun biçimde yeniden kaleme alınacağı belirtilmektedir. Ardından Türkiye'nin kuzey komşusu Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı esnasında büyük bir zaferi bünyesinde derin yaralar açmak pahasına elde ettiğine vurgu yapan yazı, şimdilerde bu yaralarını sarmak durumunda bulunan Rusya'nın huzurunu sürekli kılabilmek adına barış siyasetine mecbur olduğuna dikkat çekmektedir. Bu nedenle yazar, yeniden kaleme alınacak olan ve bugünkü şartlara göre tadili gereken antlaşmanın karşılıklı hak ve vecibelere saygı gösteren ve mevcut dostluğu sulh ve hürriyet yolunda kuvvetlendirecek olan bir vesika gibi selamlamak istemektedir.³⁵

Vakit'te çıkan başmakalede de, Türk-Sovyet dış siyasetini, milli bütünlüğü ve istiklali temeli üzerine kuran Türkiye'nin, her zaman Türk-Sovyet dostluğunu milletlerarası münasebetlerinde ihmal etmediği vurgulanmaktadır. Ardından da 1925 antlaşmasının yeni şartlara uygun bir hale getirilmesi yolunda Moskova tarafından gösterilen arzuya,

32 Mümtaz Faik Fenik, "Türkiye ve Sovyetler", *Ulus*, 8 Nisan 1945, s. 1-2.

33 İmzasız, "Rusya ve Türkiye Baş Başa Konuştukları Vakit Daima Anlaşabilmişlerdir", *Yeni Sabah*, 8 Nisan 1945, s. 1, 5.

34 Nadir Nadi, "Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1945, s. 1, 3.

35 İmzasız, "Sovyet Hükümetine Verilen Cevap", *Tasvir*, 8 Nisan 1945, s. 1, 5.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

Türk hükümetinin verdiği cevabın, iki memleket arasındaki münasebetlerin istikbaline ait iyi niyetleri ortaya serdiği ifade edilmektedir.³⁶

İkdam'da çıkan imzasız makaleye göre de Türk-Rus dostluğunun ve iyi komşuluk münasebetlerinin muhafazası düşüncesi dışında değişiklikleri düşündürecek özel bir durum yoktur. Bu açıdan hükümet, Moskova'dan gelecek teklifleri azami dikkatle inceleyeceğini bildirmekle zaten Türk-Rus dostluğunun müzakere yolu ile yeniden gözden geçirilmesinin zemin ve fırsatını hazırlamıştır:

“Batı ve Doğu'nun kavuşma noktasındaki Türkiye, Türkiye-Rus ve Anglosakson dostluklarının bir ölçüde kıymetlendiren müşterek dost ve kuvvetli bir arkadaş olmaktan mesut olacağı kadar Sovyet ve Anglosakson âleminin de böyle bir neticeden aynı derecede ve hatta daha fazlası ile saadet duyacağına şüphe edilemez. Türk-Rus komşuluğunun ve karşılıklı dostluk münasebetlerinin belki de bu kadro ve çerçeve, bu ruh ve bu ahenk dâhilinde resmîleştirilmesi ve 1925 antlaşmasının bu yönden tadil edilmesi Moskova'ca istenmiş olabilir ki, yerinde bir düşünce ve dilek olur. Muhakkak ki Cumhuriyet Türkiye'si iki âlem ve iki kutup arasında kendi müşterek dostluğunu ve yardımlarını en sağlam şekilde bina edebilmek gayretiyle hareket edecek ve bu ahenkli dostluğu kendi menfaatleri kadar Sovyet Rusya'nın ve Batı âleminin de menfaatlerine ve karşılıklı münasebetlerine uygun ve yararlı bulmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinin bu halis gayretlerinin Moskova'da takdir görmemesine ve yeni müzakerelerde bu esas hareket tavrının karşılıklı dostluk ve komşuluk münasebet ve menfaatlerinin en hararetli bir hâkimiyet muhafaza etmemesine bizce imkân tasavvur edilemez.”³⁷

İkdam'da çıkan başmakale iki kutuplu yani bir tarafta Anglosaksonlar bir tarafta da Rusya'nın yer aldığı dünya ekseninde coğrafi olarak Doğu ile Batı'nın birleşme noktasında yer alan Türkiye'nin iki kutupla da müşterek dostluk kurmasının her iki kutup tarafından memnuniyetle karşılanacağından yola çıkarak Türk-Sovyet antlaşmasının tadil edilmesinde karşılıklı dostluk ve menfaatlerin korunmasını beklemektedir. Anglosaksonlar ve Rusya ve Türkiye arasında müşterek dostluğun ne ölçüde olabileceğine dair Sertel başmakalesinde Türkiye-Rusya ve İngiltere arasında yeni bir bölge anlaşmasının ortaya çıkabileceğini değerlendirmektedir. Makalesinde yazar, yeni Türk-Sovyet münasebetlerini, Avrupa'da bir buçuk asırdan beri devam eden denge siyasetini iflas ettiren İkinci Dünya Savaşı'nın, dünya çapında meydana getirdiği denge siyasetinin ışığı altında tetkik etmektedir. İlâveten yazar, harp sonrası dünyasının, küçük büyük bütün milletlerin eşit şartlar altında işbirliği yapmaları esasına göre San Francisco'da milletlerarası bir işbirliği mekanizmasını ele alacağını aktarmaktadır. Ancak bu savaşta üç büyük güç olarak ortaya çıkan Amerika, İngiltere ve Sovyetlerin bir dünya muvazenesi meydana getirmek suretiyle bölge anlaşmaları sistemini kabul ettiklerine dikkat çekmektedir:

“Bu sistem, bir bölgenin sulhunu korumak mesuliyet ve vazifesini önce o bölgeye mensup devletlere yüklemek prensibine dayanmaktadır. Örneğin İngiltere gerek adaların gerek dominyon ve sömürgelerinin ve gerek hayati ehemmiyette bulunan deniz yollarının emniyetini korumak için, Batı devletleri, dominyonları ve Akdeniz devletleriyle bölge anlaşmaları yapmaktadır. Sovyet Rusya'da aynı maksatla Doğu ve Orta Avrupa devletleriyle bölge anlaşmaları yaparak bu bölgede bir sulh ve emniyet sistemi kurmaya çalışmakla meşguldür.”

Bu değerlendirmesiyle Sertel, bölge anlaşmaları sistemini açıklayarak bu sistemin, üç büyük devletin, dünya emniyetini koruma mesuliyetini üzerlerine almalarıyla yenedünya muvazene siyasetinin temelini teşkil edeceğini ve nüfuz bölgeleri siyasetine çevrilmediği

36 Asım Us, “Türkiye'nin Sovyetler Birliğine Cevabı”, *Vakit*, 8 Nisan 1945, s. 1, 4.

37 İmzasız, “Türk-Sovyet Dostluğu, *İkdam*, 9 Nisan 1945, s. 1.

sürece de, dünya sulhunun ilk garantisini oluşturacağını aktarmaktadır.³⁸ Buradan hareketle, Türkiye ve Sovyet Rusya münasebetlerine, bölge anlaşmaları sistemi gereğince bakılması gerektiğini öne çıkaran Sertel, bu meselede Türkiye'nin durumunu ele almıştır. Bölge anlaşmaları sistemi çerçevesinde Türkiye'nin konumu etrafında Sertel şunları söylemektedir:

“Türkiye coğrafi vaziyeti çerçevesinde hususi bir manzara arz etmektedir. Türkiye bir Akdeniz devleti olarak İngiliz bölge sistemine, bir Karadeniz devleti olmak ve Rusya ile komşu bulunmak itibariyle de Rus bölge sistemine bağlı bulunmaktadır. Bunun neticesi olarak, Türkiye iki büyük devlet arasındaki rekabeti körüklemekten ziyade, bu iki bölge arasında tamamlayıcı ve birleştirici bir rol oynamak mevkiindedir. O halde gerek Türkiye'nin emniyet ve istikbali, gerek Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinin sulhunu koruma bakımından yapılacak şey, bu üç devlet arasında bir üçlü anlaşmaya varmaktır. Bu suretle Türkiye iki bölge sistemi arasında bir birleştirme vasıtası rolünü oynayabilir.”

Bu bakış açısından yola çıkan Sertel, böylece üçlü anlaşmanın, Rusya'yı güneyden gelebilecek her türlü tehditlere karşı korumaya hizmet edeceği gibi İngiltere'nin Akdeniz bölgesinde kurmak istediği emniyeti garanti altına alacağına, Türkiye'nin de bu bölgede her türlü çarpışma ihtimallerinin ortadan kalkması sayesinde, edebi sulh ve sükun devresine gireceğine, üstelik sadece Türkiye'nin değil bütün Orta Doğu'nun da sulhunu garanti altına alacağına inanmaktadır.³⁹

Antlaşmanın Ruslar tarafından feshedilmesine dair, Tanin'de yazan Hüseyin Cahit Yalçın Rusların antlaşmayı şartlara göre değiştirmek istemelerinde şaşılacak bir nokta olmadığına değinmektedir. Ayrıca Türkiye'nin bu durumdan ötürü gücenmiş, incinmiş ya da şüpheye düşmüş bulunmadığını belirten yazar, aksine Ruslarla aynı arzuya sahip olmasıyla, kendileriyle anlaşmak ve daima dost yaşamak istediğinin ilk delili biçiminde değerlendirmektedir. Ardından da yazar, antlaşmanın tadilini isteyen Rusların izah edecekleri fikirleri karşısında Türkiye'nin, geniş bir anlayış ve hudutsuz bir iyi niyet dairesinde Rus tekliflerini tetkik ederek kendi düşüncelerini bildireceğine vurgu yapmaktadır. Yazara göre durum bu kadar netken, muhatapların heyecanlı beyanat isteyerek, “Rus tekliflerinden korkuyor musunuz?” sorusuna ise Yalçın'ın cevabı açıktır:

“Hayır, diyorum, katiyen. Ruslar bizim işgal atından kurtarılmış ve kendi işgalleri altına girmiş bir memleket olmadığımızı bilirler. Vatanımızın hürriyet ve istiklali bahsinde ne kadar titiz ve hassas olduğumuzu da bilirler. Bundan dolayı zerre kadar bir müsadekârlık bekleyemeyecekleri bahisleri ileri sürmekle çok vahim bir mesele ortaya çıkarmak istemezler. Rusya bizden arazi istemez, üs istemez, bizi İngiliz ittifakından ayırmak, yeni bir Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalayarak himayesi ve nüfuzu altına almak istemez. Boğazlar hakkında görüşmek isterse Montreux Antlaşması'nın emri ve icapları altında bulunan bu meseleyi Japonya hariç bütün alakadarlarla bir arada görüşmeye hazırız. Saldırmazlık ve dostluk teminatı isterse bunu da bol bol vermekten zevk duyarız. Ben kendi hesabıma olarak diyebilirim ki Rus meselesi Türkiye'yi zerre kadar tereddüde düşüremez. Rusya'ya karşı siyasetimiz bellidir ve katidir: Milli şeref ve haklarımızdan zerre kadar fedakârlık etmemek şartıyla hudutsuz bir dostluk. Buna hazırız.”⁴⁰

Fark edileceği üzere Türk basınında çıkan başmakalelerin ortak yanı, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile yapacağı yeni antlaşmada şartların eşit haklara dayandırılması mesajının verilmesidir. Bu noktada Türk-Sovyet dostluğunun tarihi geçmişini dayanak gösteren Türk basını, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile yapacağı yeni antlaşmanın şartlarını düzenlerken,

38 M. Zekeriya Sertel, “Bölge Sistemi ve Türk-Sovyet Münasebetleri”, *Tan*, 11 Nisan 1945, s. 1-2.

39 M. Zekeriya Sertel, “Türkiye'nin Harp Sonrası Dış Siyaseti”, *Tan*, 12 Nisan 1945, s. 1-2.

40 Hüseyin Cahit Yalçın, “Türk-Rus Münasebetleri”, *Tanin*, 14 Nisan 1945, s. 1.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

hür ve bağımsız Türkiye'nin varlığını göz önünde bulundurmasını ve yeni antlaşmada iyi niyetin hâkim olmasını öne çıkarmıştır.

Mart Sovyet Notası'ndan sonra önemli gelişme, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in altı haftalık istirahat müddetinden sonra, Ankara'dan Moskova'ya dönmüş bulunmasıdır. Bu gelişmeyi aktaran Londra radyosu, elçinin bu dönüşüyle Ankara'daki gazete muhabirlerinin, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yeni bir antlaşma yapılması mevzuunu yeniden birinci plana çıkardıklarını belirtmektedir.⁴¹ Sarper, Moskova'da ilk olarak Dışişleri Halk Komiseri Yardımcılığı ve aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu Politikası Koordinatörlüğü görevlerini bir arada yürüten S. Kavtaradze ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmede Sarper, 1925 Antlaşması'nın ruhunun korunmasına ve ikili ilişkilerin müttefiklik düzeyine yükseltilmesine dair Türk hükümetinin görüşlerini bir kez daha ifade etmiştir. Ardı sıra Sarper bu kez 7 Haziran tarihinde Molotov ile gergin bir ortamda geçen ve iki saatten fazla süren bir görüşme yapmıştır.⁴² Anlaşılabileceği üzere bu dönemde Türkiye gerek basın gerek de diplomasi alanlarında soğukkanlılığını koruyarak ölçülü bir şekilde antlaşmanın yenilenebileceğini ele almıştır. Ancak diğer taraftan Türkiye'nin, yenilenecek antlaşmanın özünde fazla değişiklik yapılamayacağını da uluslararası kamuoyuna yaslanarak aktarmak istediğinden bahsedilebilir.

2. 7 Haziran 1945 Tarihli Sovyet Notası ve Türk Basını

Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerini yenilemek isteyen Türkiye, böylece yeni bir anlaşma yapmanın koşullarını öğrenmek için Moskova Büyükelçisi Selim Sarper aracılığıyla deneyimli Sovyet politikacısı Molotov'a yaklaştı.⁴³ Bu doğrultuda, Sarper'in Moskova'ya geri dönmesinin ardından Molotov-Sarper görüşmesi 7 Haziran 1945'te yeniden gerçekleşmiştir. Sarper'i Dışişleri Bakanlığına davet eden Molotov iki ülke arasındaki antlaşmanın yenilenmesi için bu kez Sovyet taleplerinin ne olduğunu ortaya koydu. Buna göre:

- i. Türkiye'nin doğu sınırlarında değişiklik yapılması, yani Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyetlere terki⁴⁴,
- ii. Boğazlar'da ortak savunmayı sağlamak üzere Sovyetlere üs verilmesi,
- iii. Montreux Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesidir.⁴⁵

Fark edileceği üzere Molotov Haziran Notası'nı verirken Türk toprakları üzerinde hak talebinde bulunmuştur. Molotov Sarper'e: *"Bu toprakları size 1921'de terk ettiğimiz zaman Sovyetler Birliği zayıftı."* demiştir.⁴⁶ Bu konunun Gürcü bilim adamları tarafından ortaya atıldığını aktaran Molotov, bunu ortaya atmanın da becerisizlik olduğuna vurgu yapacaktır.⁴⁷ Haziran görüşmelerinde Sovyetler Birliği'nin Ankara'nın kabul edemeyeceği toprak taleplerindeki amacı Türkiye ile ittifak anlaşmasına ilişkin görüşmeleri kesmek, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında yeni bir Boğazlar Sözleşmesinin imzalayarak

41 "Boğazlar Meselesi", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1945, s. 1.

42 Hesenli, *a.g.m.*, s. 15.

43 Sadak, *a.g.m.*, s. 458.

44 Bu nokta üzerinde Molotov, Polonya sorununu örnek göstererek 1921 yılında Polonya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı yaptığı adaletsizliği bugünkü Polonya hükümetinin ortadan kaldırdığını söyleyerek konuyu Türkiye'ye getirmiştir: "Eğer Türk-Sovyet Antlaşmasında Sovyetler Birliği'nin ayrıca Ermenistan ve Gürcistan'ın çıkarları aleyhinde çözülmüş sorun toprakla ilgili boyutu yeniden çözülsün bu Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında uzun yıllar dostluk ilişkilerinin güçlenmesi açısından çok faydalı olacaktır." Hesenli, *a.g.e.*, s. 151

45 Aydın, *a.g.m.*, s. 473.

46 Fahir, Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarih*, Timaş, İstanbul 2016. s. 374.

47 Feliks Çuyev, *Molotov Anlatıyor*, Çev: Ayşe Hacıhasanoğlu- Suna Kabasakal, Yordam Kitap, İstanbul 2010, s. 117.

Montreux Sözleşmesi'ni gözden geçirmekti.⁴⁸ Bu bağlamda Sarper-Molotov görüşmelerini ele alan birçok Rus bilim adamı da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı toprak taleplerinin gerçek taleplerden ziyade şantaj ve siyasi baskı niteliği taşıdığı noktasında hem fikirdir. Bu nedenle Türkiye'ye karşı gerçek dışı toprak talepleri Boğazlar üzerinde Türk-Sovyet ortak denetim kurmak ve bu bölgede Sovyetler Birliği'nin askeri üslerinin kurulması için bir baskı aracı oluşturmaktan başka bir şey değildi.⁴⁹ Molotov'un Türkiye'nin doğu sınırında bazı değişiklikler talep etmesi karşısında Sarper, Türkiye'de hiçbir hükümetin bu durumu Türk kamuoyuna anlatamayacağını hatta şahsen kendine dahi anlatamadığına dikkat çekmiştir. Sarper, 1921 Antlaşması'nın bir haksızlığın ifadesi olmadığı gibi mevcut bir haksızlığın tamiri olduğunu Molotov'a aktarmasının yanı sıra Sovyetlerin birkaç parça toprağa ve birkaç bin nüfusa ihtiyacının bulunmamasından yola çıkarak, bu talebin kamuoyu tarafından Sovyetler için ancak bir prestij ve his politikasının ifadesi biçiminde nitelendirileceğini dile getirmiştir. Türkiye'nin Sovyetlere dost eli uzatmasına rağmen, karşılığında Sovyetlerin birkaç defa imza edilmiş bir toprağı istemeleri karşısında Türk kamuoyunun fena etkileneceğinden dolayı meselenin konuşmaya bile değmeyeceğinden yola çıkan Sarper, Sovyetlerin bu isteklerinin gerçekleşmesi noktasında hiçbir ihtimalin bulunmadığına da dikkat çekmiştir. Sarper'in bu değerlendirmesinin ardı sıra Molotov, toprak meselesini görüşmeyi bir kenara bırakarak, yerine diğer pürüzlü meselelerin görüşülmesini talep ederek meseleyi Karadeniz'in güvenliğine getirmiştir.⁵⁰

Bu bağlamda Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin Boğazları birlikte savunmalarının gerektiğini belirten Molotov, bu durumu Çanakkale Boğazı'nın Rusya'ya açılan bir kapı olmasının yanı sıra, Türkiye'nin bu alanları yeterince savunacak güçte olmamasıyla açıklamıştır.⁵¹ Aslında Molotov, Boğazların denetimini Türkiye'yle ortaklaşa yapılışını fikrini ileri sürmesine rağmen, bu fikrin çok da iyi bir fikir olmadığını farkında bulunmasına karşın kendisine verilen görevi yerine getirmiştir. Molotov'un zamansız ve gerçekleştirilmesi imkânsız öneri biçiminde yorumladığı gelişmenin ardında Sovyet ordusunun İkinci Dünya Savaşı'nda elde ettiği zafer etmen olmuştur. Yine de Boğazlar noktasında Sovyetlerin ileri sürdüğü önerinin kabul edilemez bir şey hatta hata olduğu fikrinde bulunan Molotov, Stalin'in büyük bir politikacı olmasına rağmen birtakım hatalar yaptığını da belirtmektedir.⁵² Bu değerlendirmesine karşın Molotov kendisine verilen talimat gereği, Sovyetler Birliği'nin böylesi zor bir savaştan sonra kendi güvenliği konusundaki endişesini dikkate alarak Boğazlarla ilgili isteklerini sert biçimde dile getirmiştir.⁵³ Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı'nda pek çok zayıf vermesinden yola çıkan Molotov, Karadeniz'in güvenliğini meselesini ortaya atmıştır. Boğazlar sorununda 200 milyonluk bir kitlenin Türkiye'nin sadece iradesine değil aynı zamanda savunma imkânlarına bağlı olmasını dayanak seçen Molotov, Türkiye'nin iyi niyetine inandıklarını söylemiş ancak Boğazların savunma olanaklarından da emin olmak istemiştir. Sarper, Türkiye'nin savunma imkânsızlıklarından ötürü meselenin Boğazlarda Sovyetler için üs verilmesine dayandırılacağından emin vaziyette, Sovyetlerin 1921 Antlaşması dolayısıyla toprak değişikliği talebi gibi Boğazlarda üs verilmesi talebinin de söz konusu dahi edilemeyeceğini açıklamıştır. Bu durumda Molotov'un Türkiye'nin savaş zamanında üs vermesini düşünebileceğini sorması üzerine Sarper, Türkiye'nin yapmayı düşündüğü ittifak antlaşmasının gereği olarak Sovyetlerin sadece bir müttefik değil aynı zamanda birlikte savaşabileceği bir ortak olması durumunda Boğazlarda üs verilmesi gibi teknik işlerin o zaman genelkurmaylar ve teknisyenler arasında görüşülebilecek teknik bir konu olabileceğini söylemiştir. Ayrıca hukuken antlaşmanın imzalanmasıyla fiilen Boğazları savunarak güvenliği sağlayacak olan Türkiye'nin gerekirse Sovyetlerden alacağı

48 Hesenli, *a.g.e.*, s. 152.

49 Hesenli, *a.g.e.*, s. 162.

50 Suat Bilge, *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 270.

51 Sadak, *a.g.m.*, s. 458.

52 Çuyev, *a.g.e.*, s. 117.

53 Hesenli, *a.g.m.*, s. 15.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

takviye silah ve malzeme ile mevcut imkânını artırabileceğini belirtmiştir. Görüşmede en son Molotov Montreux Antlaşması'nın değiştirilmesi için yapılacak görüşmelerin ittifak antlaşması görüşmeleriyle paralellik arz etmesinin daha yararlı olabileceğini söylemiştir. Sarper de Montreux Antlaşması'nın değiştirilmesi meselesinin ortak müttetikleri konumunda bulunan İngiltere'de şüphe uyandırabileceğini belirten, Molotov da iki komşu ülkenin ittifak yaparak bir konu üzerinde anlaşmak istemelerine kimsenin mani olamayacağına dair bir çıkışta bulunmuştur. Neticede Sarper Molotov'la birlikte gerçekleştirdiği görüşmelerden sonra Ankara'ya gönderdiği telgrafında, Rusların toprak değişikliği konusunu baskı aracı şeklinde kullanacaklarını ve Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması konusuna tekrar dönecekleri yorumunda bulunmuştur.⁵⁴ Türkiye hükümeti Sarper'e gönderdiği talimatta, Sovyetlerle imzalanacak yeni antlaşma münasebetiyle Türkiye'nin ne arazi terki ne de Boğazlarda üs verilmesi taleplerinin hiçbir durumda müzakere etmeyeceğini bildirmiştir.⁵⁵ Ayrıca Türkiye hükümeti Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den isteklerini hem İngiltere hem de Amerika'nın Ankara büyükelçilerine açıklayarak, her iki ülkeyi de durumdan haberdar etmiştir. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir M. Peterson'un edindiği bilgileri Londra'ya aktarmasının ardından Londra, Türk hükümetinin Sovyet isteklerine verdiği karşılığı desteklediğini belirtmiştir. Bu desteğin yanı sıra Londra, Üç Büyüklük toplantısından (Potsdam) önce Moskova nezdinde bir girişimde bulunacağını da söylerken, Türkiye hükümetinin somut önerilerde bulunmasını da telkin edecektir.⁵⁶

18 Haziran tarihinde Sarper ile Molotov arasında bir görüşme daha gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Molotov mevcut durumda sadece Sovyetler Birliği'nin bu bölgedeki güvenliğini sağlayacak Boğazlar'la ilgili anlaşmanın imzalanmasının konuşabileceğini söylemiştir. Sarper ise her iki ülke halklarının ve hükümetlerinin iradesini yansıtan 1921 Antlaşması'nı titizlikle okuduğunu ve Türkiye ile Rusya'nın 1919-1921 yıllarında birbirine karşı savaşmadıklarını hatta Türkiye'nin Sovyetler Birliğini de tehdit eden tehlikeye karşı savaştığını aktarmıştır.⁵⁷ Buradan yola çıkan Sarper, ittifak fikrinin bir tarafa bırakılarak sadece dostluk antlaşması imzalanması teklifinde bulununca, Molotov dostluk antlaşmasının da imzalanması için Boğazlar meselesinin aralarında çözümleri gerektiğini ileri sürmüştür. Bu nedenle Molotov Sarper arasında gerçekleşen bu görüşmeden de olumlu bir sonuç çıkmamıştır.⁵⁸ Bu nedenle görüşme sonuçları itibarıyla Ankara'da olumsuz biçimde değerlendirilecektir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den birtakım taviz koparmak yönündeki ısrarı görüşmelerin olanaklarını da sınırlayacaktır. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin toprak ve üs isteklerinden vazgeçmesi durumunda iki ülke arasında klasik bir dostluk antlaşmasının imzalanabilmesi ihtimal dâhilindedir. Ancak ne var ki, Sovyetler Birliği'nden bu yönde bir adım gelmemesi iki ülke arasındaki ilişkilerin askıya alınmasına yol açmıştır. Türkiye ise görüşmelerin yeniden başlayabilmesi adına Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'u birkaç defa yoklamış, Vinogradov da Türkiye'ye Moskova'yı memnun edecek önerilerde bulunmasını tavsiye edecektir. Türkiye ise Sovyetlerin kabul edilemez talepleri karşısında İngiltere ve Amerika'dan destek görmeyi istemiştir. Bu doğrultuda Rusların artan baskılarına karşı Türklerin sakin kalmasını ve sorunun milletlerarası bir zeminde çözülebileceğini öne çıkaran İngiltere, Türkiye'ye sınırlı bir destek vermiştir. O sırada Uzak Doğu bölgesiyle yakından alakadar bulunan Amerika ise Sovyetler Birliği'nin taleplerini Türk-Rus ikili ilişkileri gibi değerlendirerek meselelerin dışında kalmayı seçmiştir. Bu bağlamda Boğazlar sorununu da diğer su yolları arasında genel bir düzenlemeye bağlamaya gayret eden Amerika tıpkı İngiltere gibi Sovyetlerle olan ilişkisini güçlülere rağmen sürdürmeye çalışmış, güçlülükler imkânsızlıklar haline gelince Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. Bu arada Türkiye ise yalnız kaldığı zaman Sovyetler

54 Bilge, *a.g.e.*, s. 270-271.

55 Erden, *a.g.m.*, s. 260.

56 Bilge, *a.g.e.*, s. 272.

57 Hesenli, *a.g.m.*, s. 16-17.

58 Erden, *a.g.m.*, s. 261.

Birliği'nin taleplerine karşı direnmekle kalmamış, Sovyetlerin taleplerini gerçekleştirmeye kalkması durumunda silaha başvuracağını İngiltere ve Amerika'ya bildirmiştir.⁵⁹

Molotov-Sarper görüşmelerinden hemen sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Kara Kuvvetleri Genelkurmay Operasyon Birimi'nin hazırladığı raporda Sovyet tehdidinde en fazla maruz kalan ülkenin Türkiye olduğu vurgulanmıştır: *"Sovyetler Birliği'nin Kars ve Boğazlar'a çıkışı ileride Sovyetlerin Ege Denizi ve Akdeniz'in doğusunu denetim altına almasına fırsat verecektir. Bu gelişme Küçük Asya'nın çifte kuşatılması için bir önyak olabilir."*⁶⁰

Molotov-Sarper görüşmelerinden hemen sonra Türk basınında ise yeni bir dünya savaşının çıkacağına ilişkin yazılar çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda Tanin'de yazan Hüseyin Cahit Yalçın 22 Haziran'da kaleme aldığı makalesinde Türkiye'den Orta Doğu'nun belkemiği ve dünya barışının son duvarı biçiminde bahsetmiştir. Türkiye'nin coğrafi mevkiinden kaynaklı her zaman dünya politikası açısından önemli rol oynadığına ve oynayacağına değinen Yalçın'a göre, İkinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi savaşın son perdesinde de Yakın ve Orta Doğu'da bütün dünya barışının muhafazası Türkiye'nin kuvvetli biçimde ayakta kalmasına bağlıdır. Bu nedenle Türkiye'nin durumu her zaman bütün milletlerarası münasebetlerin kilit taşı teşkil etmektedir. Orta Doğu'nun bekçisi Türkiye savaş sonrasında da güçlü durduğu sürece Slavların Mısır'a ve Irak'a inmelerine mani olacaktır. Bu bağlamda Türkiye'ye gelecek herhangi bir tehdidin Orta Doğu bölgesine sirayet edeceğinden emin vaziyette bulunan Arap devlet adamlarının gözlerini Türkiye'ye çevirdiklerini belirten Yalçın, aynı zamanda görüştüğü İngiliz ve Amerikan siyaset adamlarının Türkiye meselesi çıktığı zaman bu meselenin mevzi kalmayacağı noktasında birleştiklerini de aktarmaktadır. Baltık devletleri ve Balkan ülkelerinde Sovyetlerin etkisiyle meydana gelen rejim değişikliği konusunda da Müttefiklerin tamamıyla mutabık kalmadıklarını söyleyen Yalçın, Türkiye'nin üzerine bir ihtilaf patlak verdiğinde bu ihtilafın ancak silahla halledileceğini aktarmaktadır. Bu açıdan üçüncü bir dünya savaşı çıkmasının temenni etmeyen Yalçın böyle bir savaş patlak verse bile bunun ancak Türkiye'yi ilgilendiren bir ihtilafın ileri geleceğinden emin vaziyettedir.⁶¹ Yalçın bu yazısıyla Sovyet karşıtı propagandayı Türk basını üzerinden başlatacaktır. Sovyet Rusya'nın Boğazlar rejiminin değiştirilmesi, Boğazlarda üs istemesi ve özellikle de Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere iadesine yönelik taleplerinin Türk basınında uyandırdığı en önemli yankı üçüncü bir dünya savaşının çıkma ihtimalidir ki, bu ihtimalin coğrafi konumu itibarıyla Türkiye ile ilgisi olacağına Yalçın açıkça vurgu yapmıştır. Basının başlattığı bu tarz Sovyet karşıtı propaganda üzerinden Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik güttüğü siyaset Çarlık dönemindeki emperyalist siyasetle bir tutulacaktır. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği'nin Birinci Kâtibi V. Grubyakov, S. Kavtaradze'ye Türk basınındaki Sovyetler karşıtı propaganda dalgasının gizli şekilde hükümet tarafından yönetildiğini, Türk basının önde gelen yazarlarından Yalçın ve Sadak'ın Ankara'ya davet edildiğini hatta Yalçın'ın Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kabul edildiğini ve gereken talimatları aldığını yazmıştır.⁶²

Sovyetler Birliği ile ülkesi Türkiye arasında yapılan görüşmelerden ve Sovyetlerin taleplerinden habersiz bulunan Türk kamuoyu ise gelişmeleri özellikle İngiliz basınından takip edecektir. O dönemde hem Türkiye'nin hem de Sovyetlerin ortak müttefiki İngiltere'nin basını, Türkiye ile Sovyetler arasında yeni bir ittifak antlaşmasının yapılabilmesi için Sovyetlerin bir şekilde meseleyi Boğazlara dayandıracağını zaten öne çıkarmıştı. Ancak diğer taraftan İngiliz basını Boğazlar meselesinin uluslararası bir mesele

59 Bilge, *a.g.e.*, s. 273.

60 Hesenli, *a.g.e.*, s. 163.

61 Hüseyin Cahit Yalçın, "Türkiye Orta Şark'ın Belkemiği ve Dünya Sulhunun Son Duvarı", *Tanin*, 22 Haziran 1945, s. 1.

62 Hesenli, *a.g.e.*, s. 164.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

konumunda bulunduğu dikkat çekmekten de geri durmayacaktır. Bu doğrultuda Times gazetesinin Ankara'daki muhabiri, Türkiye ve Sovyetler arasında bir antlaşmanın gerçekleşebilmesinin, Sovyetler Birliği tarafından Boğazlar hakkında ileri sürülecek isteklere bağlı bulunduğunu ifade etmesinin yanı sıra, Boğazlar meselesinin milletlerarası bir mevzu teşkil eylesinden dolayı yakında toplanacak olan Üçler Konferansı'nda müzakere edileceğini de ilave etmiştir.⁶³ Bu konu yani Boğazlar meselesinin Üçler Konferansı'nda ele alınması dış basında Yorkshire Post gazetesinin muhabiri tarafından da dile getirilmiştir: *"Boğazların müstakbel statüsü, pek muhtemel olarak, önümüzdeki Churchill-Stalin-Truman görüşmesinde tetkik edilecektir. Sandığıma göre bu, önümüzdeki aylar içerisinde bahsini çok işiteceğimiz bir mevzu olacaktır. Öğrenildiğine göre Rusya, yeni Rusya-Türk dostluk anlaşmasının şartlarından birini Boğazlar statüsünün tadilini teşkil edeceğinden Türkleri haberdar etmiştir."*⁶⁴ Fark edileceği gibi Boğazlar söz konusu olduğunda konu, komşu ülkeler arasında ki münasebet olmaktan çıkarak hemen uluslararası güç dengeleri bakımından o güçlü oluşturan devletlerin müdahil olduğu bir yapıya dönüşmektedir.

Bundan başka Sovyet hükümetinin haziran ayında Ankara'ya yeni bir nota vererek, iki memleket arasında askıda bulunan meselelerin çözümüne ilişkin müzakerelere girişileceğine dair Londra'da teyit edici bir malumatın olmadığı da ilave edilmektedir. Reuter'in siyasi muhabiri de bu meselede şunları dile getirmektedir: *"İyi malumat alan çevreler, San Francisco'da bulunan Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Londra'ya gelerek, Boğazlar'ın belki de gelecekteki statüsü hakkında görüşeceğini ifade etmektedirler."* Reuter'in diplomatik muhabiri de şunları ilave etmektedir:

*"İngiliz hükümeti, Rusya tarafından Türkiye'ye bu meseleyi ortaya atan herhangi bir nota verilmiş olduğundan şimdiki kadar haberdar edilmemiştir. Bu yüzden resmi çevrelerde en büyük ihtiyatkârlık muhafaza olunmaktadır. Açık bilgi mevcut olmadığından, buradaki diplomatik çevreler, Sovyet tekliflerinin içeriği hakkında ancak tahminlerde bulunmaktadırlar. Sanıldığına göre, hakikate en yakın gibi gözüken faraziye, Sovyet tekliflerinin Tuna bölgesi hakkında daha önce Sovyetler Birliği tarafından Romanya ile yapılan anlaşmadaki tekliflere benzediğidir. Bu, halen yürürlükte bulunan statünün Boğazların müşterek bir Rus-Türk kontrolünü içerecek ve bahis mevzu olan bölgede Sovyet kıtalarının bulundurulmasını içerebilecektir. Türk kamuoyunun çok sinirli olduğunu gösteren bazı emareler bulunmakla beraber, Rus tekliflerinin arazi taleplerini de ihtiva ettiğine dair hiçbir şey mevcut değildir."*⁶⁵

Rus tekliflerinin ne olacağına ilişkin özellikle de dış basında yürütülen tahminler 28 Haziran tarihli gazete nüshalarında, Londra radyosunun yayınına atfen yer bulmuştur. Bu konuda Tan gazetesi *"Sovyet Rusya'nın Bizden İstekleri"* manşetinin hemen altına *"Kars, Ardahan, Artvin ve Boğazlarda İmtiyaz"* haber içeriğini ilştirmiştir. Gazete ayrıca açıklamada bulunmuştur: *"Birleşmiş Milletler anayasası gereğince milletlerin hükümlerlik haklarına ve bütünlüğüne riayet etmek taahhüdü altına giren Rusya'nın daha imzasının mürekkebi kurumadan böyle muazzam bir hata işlemesi aklın alacağı şey değildir."* Ayrıca *"Kars, Ardahan, Artvin ne bir askeri zaferin mükâfatı olarak zorla alınmış, ne de istila edilip bir oldubitti ile Ruslara zorla kabul ettirilmiştir. Bu vilayetler Lenin Rusya'sının kendi rıza ve muvafakatiyle iki taraf arasında dostça anlaşarak Türkiye'ye bırakılmıştır."*

Londra radyosunun yayını münasebetiyle, Tan gazetesi, İstanbul gazetelerinin bir kaçında çıkan Türkiye ile Sovyet Rusya münasebetleri hakkında neşredilen haberi kamuoyuna şöyle aktarmıştır: *"Bu habere göre Sovyetler, Türkiye ile aralarındaki dostluk anlaşmasını yenilemek için iki şartı ileri sürmektedir: i. 1921 senesinde Türkiye'ye terk edilen Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya iadesi, ii. Boğazlar'ın idaresinde Sovyet Rusya'ya*

63 "Boğazlar Meselesi", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1945, s. 1.

64 "Sovyet Taleplerinin Akisleri", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1945, s. 1, 3.

65 "Sovyet Taleplerinin Akisleri", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1945, s. 1, 3.

imtiyazlı bir mevki verilmesi.” İngiliz radyosu yayınında, İngiliz ve Türk hükümetleri arasında bu mevzuda sıkı bir temasın muhafaza edildiğini ve ilave eden Tan, Türkiye'nin gelişmeler hakkında Müttefiklere sürekli olarak haber vermekte olduğunu bildirmiştir.⁶⁶

Aynı konunun Sovyetler Birliği tarafından resmen ne teyit ne de tekzip edilmesi üzerine Akşam gazetesi, “Sovyet Rusya'nın İleri Sürdüğü Şartlar” başlığı altında değerlendirmesini kamuoyuna aktarmıştır:

“Bazı gazeteler, Londra radyosunun verdiği bir haberi yazıyorlar. Bu habere göre Sovyet Rusya hükümeti, yeni bir dostluk anlaşması imzalamak için Türkiye'den: 1. Doğuda 1921 hududuna dönülmesini yani Kars ve Ardahan bölgelerinin geri verilmesini; 2. Boğazlar'da kendisine askeri üsler temin edilmesini istemiştir. Times gazetesinin verdiği bu haber, her halde doğru olmak gerektir. Muhakkaktır ki Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, Sovyet Rusya'nın bu istekleri üzerinde durmak şöyle dursun, bunları konuşmak bile istememiş ve derhal şiddetle reddetmiştir. Bununla beraber herhangi bir meselenin belki son ve kesin neticesine henüz varılmadığı için hükümetimizce, Meclise ve millete bildirilmesine lüzum ve ihtiyaç görülmemiştir. Ancak her türlü ihtimal ve imkânları göz önünde tutarak Türk vatanının istiklal ve bütünlüğünü her zaman herkese karşı kanı ve canıyla korumaya azmetmiş olan milletimizin lüzumsuz ve vakitsiz heyecanlara kapılmamasını ve bu meseleye de layık olduğu ehemmiyeti vermek için hükümete güvenerek hadiselerin gelişimini beklemesini uygun buluruz...”⁶⁷

Sovyet isteklerini içeren nota hakkında henüz Ankara'nın bir nota vermediğini belirten Reuter'in siyasi muhabirine göre de yakında toplanacak Üç Büyüklerin karşılaşacağı en çetin Avrupa meselesi içerisinde Türk-Sovyet müzakereleri kapsamında Boğazlar meselesi gelmektedir. İngiliz hükümetinin de bu meselede tamamen tarafsız hareket ettiğine dikkat çeken muhabir, Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın İngiliz hükümeti tarafından gelen bir davet üzerine değil, fakat kendi teşebbüsüyle Londra'ya gelmekte olduğunu aktarmaktadır. Ardından da Churchill'in Mareşal Stalin'den, Sovyetlerin Orta Doğu'daki tasavvurları hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek istemesi nedeniyle, bu görüşmenin Üçler Konferansı'ndan önce yapılamayacağını da manidar bulunduğunu öne çıkarmaktadır.⁶⁸

Yeni Sabah gazetesinde imzasız çıkan başmakale, Türk milletinin sakin bir siyasi hava içerisindeyken birdenbire Londra kaynaklı haberlerle uyandığına vurgu yapmaktadır. Yazı, Londra'da çıkan söylenti ve haberlerden yola çıkarak Sovyetlerin teşebbüsünün bir haftadan az olmayan bir ömre sahip olduğunun anlaşıldığına dikkat çekmektedir. Bu süre zarfında Türk hükümetinin halkı az veya çok aydınlatmak, haberdar etmek için en ufak bir hareket ve girişimde bulunmadığı gibi, bu ciddi durumu maskeleyerek için elinden geleni boş yere yaptığını ilave eden yazı, hükümeti adeta eleştirmektedir. Yine yazı, ülkenin kaderini ilgilendiren böyle hayati konuların mecliste ele alınırken, müzakerelere katılan mebusların en yakınlarına durumu anlatacağından bahisle hiçbir şeyin gizli kalamayacağından dolayı mezkûr müzakerelerin gizlilikle sürdürülmesinde fayda görmemektedir. Gazete, siyasi meselelerin sokak ortasında, bağıra bağıra ele alınmayacağına da farkında bulunmakla beraber, radyonun icadından beri, eski gizli kapaklı konuşma geleneğinin bozulduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, gazete, Türk hükümetinin itina ile sakladığı bir haberin Londra radyosu tarafından haber yapılması üzerine, Türk kamuoyu ve basınının, kendisini alakadar eden en önemli meselelerden birini, yabancı ağızdan haberdar olmasından ötürü çok acı duyduğunu ilave etmektedir.⁶⁹ Son Posta'da yazan Uşaklıgil de toprak talebi karşısında bulunan Türkiye'nin bu haberi, önce radyoda işittiğini, ardından gazetelerden okuduğunu ve bu şekilde de nihayet kamuoyunun malı olduğunu ancak, hadiseler karşısında Türk

66 “Sovyet Rusya'nın Bizden İstekleri”, Tan, 28 Haziran 1945, s. 1-2.

67 “Sovyet Rusya'nın İleri Sürdüğü Şartlar”, Akşam, 27 Haziran 1945, s. 1.

68 “Sovyet Talepleri”, Cumhuriyet, 1 Temmuz 1945, s. 1.

69 İmzasız, “Sakin Havada Tarrâke” Yeni Sabah, 28 Haziran 1945, s. 1.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye
Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

kamuoyunun tek kumanda altında ve birlik bulunduğunu aktarmaktadır. Bu isteklere dair yazarın cevabı nettir: *“Doğu hududu bize Çarlık devrinde verilmemiştir ki, zor kullanılarak sağlanmamıştır ki, Sovyetler devrinde geri alınması düşüncesi makul olsun. Boğazlar'ın idaresi şekli Türkiye'nin tek taraflı kararı ile vücut bulmamıştır ki, milletlerarası bir konuşma olmadan, yine tek taraflı bir kararla değiştirilsin.”*⁷⁰

Son Telgraf'ta yazan Benice de, Londra radyosunun verdiği haberin, Times ve Reuter'in değerlendirmelerinin ve yorumlarının ardından Moskova'dan bir yalanlama gelmediğini aktarmaktadır. Türkiye'den ise resmi bir tebliğ gelmemesinin en önemli nedeni olarak da yazar, Rusya'nın yeni bir Türk-Sovyet dostluk antlaşması imzalamak üzere ileri sürdüğü teklifin Türk hükümet ve milletince ne dinlenecek ne de karşılıklı konuşulacak bir tarafının olmasına bağlamaktadır. Rus taleplerini, düpedüz Çarlık Rusya'sını diriltten, Osmanlı-Çarlık münasebetlerini ihya eden bir hareket tavrının ifadesi halinde kabul eden yazar, bu tarz Rus talepleri karşısında hükümetin izlediği yolu doğru bulmaktadır:

“Lenin'in gönül rızası ile Atatürk Türkiye'sine iade ettiği öz Türk topraklarını istemek yazara göre gayri ciddilik değil gülünçlüktür. Üs istemek ise Sovyet âleminden ve diplomasisinden asla beklenmeyecek bir gaftır. Üs istemek, Türk milletinin bağımsızlığını korumak ve kurtarmak için nasıl savaştığını ve yine nasıl savaşaçağını yakından bilen Sovyet Rusya'nın asla diline yakışmayacak bir boş lakırdı ve dipsiz iştirik!, Boğazlar rejimi ise iki ülke arasında tadil olunabilecek bir rejim değildir. Montreux Antlaşması bu rejimi tayin ve tespit ettiği için antlaşmayı imzalayanların üzerinde meşgul olacakları bir konudur. Ardından Sovyetler için bu talepler 1941 garantisinden ve müşterek İngiliz-Sovyet deklarasyonundan sonra böyle tekliflerde bulunmak düpedüz “tükürdüğünü yalamaktır.”

Bu açıklamalarından sonra yazar, Moskova'dan bütün bu haberleri yalanlamasını ve Türk ve Rus milletleri arasındaki dostluk duygularının kundaklamasını beklemektedir:

*“Temeli iki milletin en karanlık ve kara günlerinde Atlantik ruhuna uygun yeni bir dünya görüşü, sürekli bir cihan barışı yaratmak gayesi ile atılan Türk-Rus dostluğunu kundaklamakta, hele BM güven anayasasına imza konduğu günler içinde bu dostluğu tehlikeye düşürmekte, çıkmaz yollara götürmekte, Çarlık emel ve ihtiraslarını diriltmek için iki milleti yeniden birbirine düşman etmekte Moskova'nın hiçbir menfaati yoktur ve olamaz. Sovyet Rusya için tek menfaat: 23 yıl boyunca Sovyet dostluğuna ve iyi komşuluğuna sadık kalan Türk kalesine dost kalmak, onun dostluğunu kayıtsız ve şartsız sağlamak ve yine onun dostluğunda güven bulmaktır.”*⁷¹

Tanın'de yazan, Hüseyin Cahit Yalçın, *“Üçüncü Cihan Harbi Tehlikesi Karşısında Türkiye”*, başlıklı makalesinde, ilk olarak Sertel'in *“Türkiye, İngiltere ile Rusya arasında bir anlaşma köprüsü vazifesi görmelidir.”* fikrini eleştirmektedir. Böylece Yalçın'a göre, Türkiye, Slav selinin güneye akmasına ve İngiliz nüfusunun Karadeniz'e kadar uzanmasına alet olmayacaktır. Yalçın ikinci olarak, Sertel'in *“Türkiye, İngiliz ve Rus bölgeleri arasında birleştirici çizgi rolünü ifa etmelidir. Türkiye'nin, İngiltere ile ittifakını, Rusya ile yapacağı bir ittifakla tamamlaması gerekmektedir.”* fikrini de eleştirmektedir. Yani *“Türkiye, bu iki devletten birine güvenerek bir diğerine kafa tutmamalı ve her iki tarafa da aynı dostluk bağlarıyla bağlanmalıdır.”* biçiminde yorumladığı Sertel'in bu düşüncelerine karşın Yalçın: *“Zelzele ile dost olabilir misin?, Tufan ile iyi geçinebilir misini?, Yangın ve çığ arasında bir ahbablığa imkan bulabilir misiniz?, Rusya ile İngiltere arasında bir birleşme bağı vücuda*

70 Ekrem Uşaklıgil, “Rus Talepleri Karşısında”, *Son Posta*, 28 Haziran 1945, s. 1, 3.

71 Ethem İzzet Benice, “Türkiye ve Rusya'ya Atfedilen İstekler!”, *Son Telgraf*, 28 Haziran 1945, s. 1, 3. Yazar radyolarda yer alan Rus taleplerini şöyle sıralamıştır: “1. Kars, Ardahan, Artvin, Sarıkamış, Kağızman, İspir gibi öz ve öz Türk topraklarını istemek, 2. Trakya'nın gayri askeri hale ve Sovyet kontrolüne sokulmasını dilemek, 3. Boğazlar'da imtiyazlı mevki ve askeri üsler dilemek.”

getirmek ne iyi. Fakat Rusya bunu istemez se zorla kendisini İngiltere'ye bağlayabilir misiniz?" sözleriyle değerlendirmektedir. Buradan yola çıkarak, İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başında Sovyet Rusya'nın Türkiye ile birleşmek için istedikleri fiyatı Sertel'in unuttuğuna dikkat çekmektedir. Sertel'in o fiyatı bugün ödemeye razı olup olmadığını sorarak, bugünkü Rusya'da değişen bir şeyin bulunmadığını belirtmektedir. Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı fesh eden Rusya'nın, yeniden ittifak için Türkiye'den istedikleri karşısında Türkiye'nin canını vermeyeceğinin altını çizmektedir. Yine Türkiye'nin Rusya ile dost olması için, bunun karşısındaki ülke tarafından da istemesinin lazım geldiğini söyleyerek Sertel'i eleştirmektedir:

*"Zekeriya Sertel kendi güzel hülyalarının kurbanı oluyor. Kendi sözlerine aldaniyor. Biraz realiteye ve göz önündeki vakalara bakacak olursak ruhundaki Türklük hissini de kendisine vazife yolunu göstereceğinden şüphemi yoktur. Türkiye'de İngiltere'nin dostluğuna güvenerek Rusya'ya kafa tutmayı aklından geçirecek akli başında bir adam tasavvur edemem. Bunu Türk menfaatleri men ettiği kadar İngiliz dostlarımız da kırgınlık ile karşılırlar. Fakat açık konuşmak kafa tutmak değildir. Bütün dünyanın bildiği durum içinde kendimizi parmağımızın arkasında saklanmak gibi gülünç bir mevkie sokarsak elimizdeki kalemin şeref ve iffetini lekelemiş oluruz. Bugünkü durumda Türkiye, Rus-İngiliz rekabeti arasında sıkışıp ezilmek tehlikesinde değildir. Sadece Bolşevik tehdidi karşındayız. Tehdit hem bizedir, hem İngiltere'ye hem de bütün dünyadır."*⁷²

Özellikle İngiliz basınında, Sovyet Rusya'nın Türkiye'den isteklerinin ne olacağına dair çıkan haberler karşısında, Ankara'ya gidişinin akabinde, Tanin'de yazan Hüseyin Cahit Yalçın'ın, Rusya'nın Türkiye ile dostluğunu yüksek fiyata satmak niyetinde olduğunu ifade ettiğini söyleyen Sertel, Yalçın'ın makalesinden aşağıdaki kısmı kendi makalesine şöyle nakletmiştir:

"Bugünkü durumda Türkiye, Rus-İngiliz rekabeti arasında sıkışıp, ezilmek tehlikesinde değildir, sadece Bolşevik tehdidi karşındayız. Tehdit hem bizedir hem İngiltere'ye ve dolayısıyla bütün dünyadır. Rusya hudutları içinde sulhsever bir memleket olarak yaşamaya razı olduğu takdirde bütün dünyayı kendisine dost bulur. Rusya'nın ağızındaki hürriyet, demokrasi ve hak kelimelerinin ne mana ifade ettiğini Churchill dünyaya ilan etmedi mi? Ben bu memlekette 37 senedir Türk-Rus dostluğu için çalıştım, fakat Türkün hakkı, şerefi ve istiklali pahasına elde edilecek Rus dostluğuna lanet ederim."

Makalenin bu kısmından yola çıkan Sertel, durup dururken ortalığı alevleyen bu neşriyat karşısında Türk kamuoyunun endişeye kapıldığını, dolayısıyla da Ankara'dan yeni dönen Yalçın'ın ne bildiğini açıkça dile getirmesini istemekte hatta bunu bir vazife şeklinde nitelendirmektedir. Ağızlarda dolaşan rivayetlere göre, Sovyet Rusya'nın, Türkiye'den arazi, Boğazlar'da tadilat ve aynı zamanda Türkiye'nin bazı bölgelerinde hava üsleri kurmak hakkının tanınmasını istemesi karşısında, Sertel şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Bu rivayetlerin ne dereceye kadar doğru ve hakikate uygun olduğunu bilmiyoruz, fakat Atlantik yasına imza koymak suretiyle harpten sonra hiçbir arazi genişliği istenmeyeceğini taahhüt eden ve daha dün imzaladığı Birleşmiş Milletler anayasası gereğince bütün milletlerin hükümlerlik haklarına ve bütünlüğüne riayet etmek taahhüdü altına giren Rusya'nın daha imzasının mürekkebi kurumadan böyle muazzam bir hata işlemesi aklın alacağı bir iş değildir. Rusya, Romanya'dan Besarabya ve Transilvanya'yı, Polonya'dan Curzon Hattı'na kadar olan toprakları geri almıştır. Fakat bu topraklar, geçen harbin sonunda Ruslardan zorla koparılmıştır. Hâlbuki Kars, Ardahan ve Artvin ne askeri bir harekât neticesinde

72 Hüseyin Cahit Yalçın, "Üçüncü Cihan Harbi Tehlikesi Karşısında Türkiye", *Tanin*, 27 Haziran 1945, s. 1.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımı

kendilerinden zorla alınmış ne de istila edilip bir oldubitti ile Ruslara zorla kabul ettirilmiştir. Bu vilayetler Lenin Rusya'sının kendi rıza ve muvaffakiyetiyle iki taraf arasında dostça anlaşılarak Türkiye'ye bırakılmıştır. Boğazlar meselesi ise bir Türkiye meselesi olmaktan ziyade Montreux Antlaşması'na imza koyan devletleri ilgilendiren milletlerarası bir meseledir. Boğazlar rejiminde tadilat yapmak ancak bu imza sahiplerinin hakkıdır. Yoksa ne Türkiye ve ne de Rusya tek başlarına bu rejimi değiştirmeye yetkili değildir. Bu itibarla Rusya'nın Polonya işini tatlıya bağladığı bir sırada bütün dünyayı aleyhine çevirecek böyle neticesiz bir harekete geçmesini mantıkla barışır bulmuyoruz.”

Fark edileceği üzere Sovyetlerin Türkiye üzerindeki taleplerini rivayet biçiminde niteleyen Sertel, Yalçın'ın Türkiye'yi ilgilendiren ihtilaflardan kaynaklı üçüncü bir harp halinden ısrarla bahsederek şüpheli bir hava yarattığını ancak Stalin'in iki memleket arasındaki münasebetlerin günden güne kuvvetlenmekte bulunmasından bahisle Stalin'in sözünü tutan bir lider olmasını öne çıkarmaktadır. İlaveten Sertel, Truman'ın da devamlı bir sulhun temellerini atmış olmakla övündüğüne vurgu yapmaktadır. Bu örneklerden yola çıkan yazar, en yetkili devlet adamların gaflet uykusuna dalmış olmalarına inanmadığı için, şüpheli neşriyatların doğurduğu çeşitli rivayet ve dedikoduların Türk kamuoyunu haklı telaşa düşürdüğünü söylemektedir. Yalçın'ın Çarlık devrinden beri Rusya ile dostluk siyasetini müdafaa ettiğini söylerken şimdi birdenbire Sovyetlere ateş püskürmesini ve üçüncü bir harp ihtimalinden kuvvetle bahsetmesinden dolayı Ankara'dan mutlaka bir şeyler duyduğunu belirtmektedir. Yalçın dışında bütün vatandaşlar gibi kendisinin de karanlık içinde bulunduğu söyleyen Sertel, Yalçın'a düşen vazifenin kamuoyunu aydınlatmak yani gerçekleri olduğu gibi aktarmak olduğunu söylemektedir. Böylece Türkiye'nin istikbal ve istiklalini bu derece ilgilendiren önemli bir meselenin Türk kamuoyundan gizli tutulmasını doğru bulmayan Sertel, Yalçın'ın veya hükümetin Türk ve dünya kamuoyunu aydınlatmasıyla Türk milletinin yabancı kaynaklardan gelen şüpheli rivayetlerin tesiri altında kalmayacağını bildirmektedir.⁷³

Sertel'in mezkûr makalesine yanıt veren Yalçın, Sertel'in Atlantik Anayasası'na imza atan Rusların açık bir biçimde harpten sonra arazi genişliği istemeyeceğini taahhüt eden ve yine BM anayasası gereğince bütün milletlerin toprak bütünlüğüne ve hükümlerlik haklarına riayet etmesi çerçevesinde Rusya'nın Türkiye'ye yönelik taleplerinin aklın alacağı bir iş olmadığını söylemesini onaylamaktadır. Üstelik buna Rusların Boğazlar hakkında hiçbir talepte bulunmayacağına ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceğine dair 1941'de Türkiye'ye verdiği garantiyi de ilave etmektedir. Rusya'nın böyle ikiyüzlü bir politika güttüğünü dile getiren Yalçın, Sertel'in Kars, Ardahan, Artvin illerini istemesi karşısında kalbinde pek haklı isyan duyduğunu ve Boğazlar meselesi hakkında da her Türk gibi düşündüğü için esasta aralarında hiçbir ayrılık bulunmadığına dikkat çekmektedir. Bu değerlendirmesini, Türkiye'de vatan meselesi bahis mevzuu olduğu zaman, bütün Türklerin tep cephe teşkil etmelerine bir delil saymaktadır. Ancak Sertel'in ufak tefek hatalarına yazar dikkat çekmektedir. Bunlardan bir tanesi de Türkiye'nin mevcut konununun Sertel tarafından doğru değerlendirilememesidir: “22 Haziran tarihli makalemde: Üçüncü bir cihan harbi çıkacak mıdır? Kalbimizin en kuvvetli temennileriyle isteyelim ki böyle bir felaket yaşanmasın. Fakat şu harp sonunda bir üçüncü cihan harbi patlak verecekse bu ancak Türkiye'ye ilgilendiren bir ihtilaftan ileri gelecektir...” Bunun dışında Amerika'dan dönerken vakaların seyrini iyi takip ederek bir Bolşevik tehlikesini fark ettiğini söyleyen Yalçın için, Rusların, Türkiye ile olan Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı fesih etmesinin ardından Türkiye'ye yönelik sistematik hücumları, “sinir harbinin” birer işaretidir. Bu nedenle Yalçın'a göre zaten yaşananlar Türk kamuoyunu uyandırmak için yeterlidir:

73 M. Zekeriya Sertel, “Türk Efkârının Aydınlığa İhtiyacı Vardır” (Türkiye Bir Harp Tehlikesi Karşısında mıdır?), *Tan*, 28 Haziran 1945, s. 1-2.

*"Hakikatleri açık açık söylemek hiçbir zaman ortalığı telaşa vermek değildir. Bunu yapmak bir borçtur. Alarm düdükleri halkı telaşa vermez, yaklaşan düşman uçaklarıdır ki telaşın hakiki sebebinin teşkil ederler. Alarm düdüklere çalmak da o zaman bir borç olur. Benim yaptığım bundan ibarettir. Ve gördüğüm yanlış olmadığı da çok geçmeden sabit olmuştur. Rusya'nın bizden ağır talepleri olduğu şüphesizdir. Avrupa radyolarının neşriyatını bunu ispat ediyor. En ufak meselelerde derhal açıklama yapan Moskova radyolarının suskunluğu kâfi derecede manalı ve şayiaları doğrular derece değil midir? Hakikaten aydınlığa ihtiyacımız vardır. Fakat şimdiye kadar anlaya bildiklerimiz bizleri uyandırmaya kâfidir."*⁷⁴

Ayrıca Yalçın, Moskova radyosunun uzun zamandan beridir Türkiye ve Türk şahsiyetleri aleyhinde sistematik neşriyat yaptığına dikkat çekerek, Rusya'nın böylece Türkiye'nin iç siyasetine karışmak istemesini küstahlık olarak karşılamaktadır. Ardından yazar, Moskova radyosunun şu neşriyatını örnek sunmaktadır: *"Türk hükümetinin siyaseti Ruslarla İngilizlerin arasını açmayı hedef almaktadır. Türkiye'nin tuttuğu yol Balkanlar'daki demokrasi hareketlerine uymamaktadır. Türkiye demokratik prensiplerden ziyade faşist prensiplerle idare edilmektedir. Bugünkü hükümet değişmeli, köylü ve işçilerin de serbestçe iştirak edecekleri bir hükümet kurulmalıdır. Romanya'daki Maniu mürtecileri, eski Bulgar rejimi mürtecileri ve Yunan mürtecilerinin hareket tarzı bugünkü Türkiye'nin hareket tarzına uymaktadır..."*

Daha sonra bu iddialara cevap veren Yalçın, öncelikle Türkiye'nin Ruslarla İngilizlerin arasını açmaya yönelik bir siyasetinin olmadığını, aksine savaşın başında dahi Türkiye-İngiltere ve Rusya arasında bir ittifak için özellikle uğraştığını ancak Rusya'nın işine gelmediği için gerçekleşmediğine değinmektedir. Türkiye'nin tuttuğu yolun Balkanlar'daki *"demokrasi"* hareketlerine uymamakta olduğu biçimindeki, Rus iddialarını tamamıyla onaylayan Yalçın, Rusların ne olursa olsun Türkiye'yi Bulgar ve Yugoslav hükümetine benzetemeyeceklerine vurgu yapmaktadır. Nitekim yazara göre, Moskova'nın ağzındaki *"demokrasi"* sahte ve aldatıcı bir kelimedir ki altında saklı olan ise Kızıl Faşizmdir. Yani bu rejim mutlak ve totaliter rejimdir. Bu nedenle Türkiye, müttefikleri ve dostları İngiliz ve Amerikan demokrasisinden ayrılmayacak ve üstelik hürriyet ve istiklal hakkını her şeyin de üstünde tutacak ve bunu muhafaza etmek için her fedakârlığı göze alacaktır. Moskova radyosunun bir de Türkiye'deki hükümetin değişmesini istemeye kalkışmasını ise küstahlıkla değerlendiren Yalçın, Sovyetlerin hür bir memleket olduğu, yani hak ve demokrasi gibi kelimelerin medeni dünyadaki manalarını öğrendiği vakit, ancak o zaman Sovyetlerle konuşabileceğini söyleyerek sözlerini bitirmektedir: *"Kendi gözündeki merteci görmeyenlerin başkalarının gözünde çöp aramaları en gülünç bir manzaradır. Bolşevikler nerede, Hürriyet ve Demokrasi nerede!"*⁷⁵

Yine bir diğer yazısında Yalçın, Sovyetlere dair eleştirisini sürdürmektedir. San Francisco Konferansı toplandığı halde ve Sovyetlerin de imzacısı olmasına rağmen, zincirden boşanmış ihtiraslarının peşinden uluorta koştuklarını ve her tarafa göz diktiklerine yazar özellikle dikkat çekmektedir. Üstelik Sovyetlerin bu taleplerini öne sürerken de hak, hürriyet ve demokrasi kelimelerinin altına sığındıklarına değinmektedir. Türkiye'den istekleri dışında Rusların şimdi de İranlılardan Azerbaycan arazisini istediklerini böylece Rusların Türkiye'yi İran ile hem hudut olmaktan çıkarak, doğu sınırından tamamıyla kuşatacağını söylemektedir. Yalçın'ın nazarında Rus emperyalizmi Çarlık devrinin bütün hırslarını ortaya koyan Bolşevik dinamizmi ile aşılı bir halde her tarafa saldırmak niyetini göstermektedir. Buradan hareket eden Yalçın, Türkiye'nin önünde çetin bir çekişme devresi açıldığını ve bu devrede bütün medeni ve sulhsever milletlerin Asyai ihtiraşlara

74 Hüseyin Cahit Yalçın, "Zekeriya Sertel'in Makalesine Cevap", *Tanin*, 1 Temmuz 1945, s. 1

75 Hüseyin Cahit Yalçın, "Moskova Radyosunun Hücumları", *Tanin*, 29 Haziran 1945, s. 1.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye
Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımı

set çekmek üzere birleşmekten başka çıkar yolu bulunmadığına ve sulhun başka türlü kurtarılamayacağına vurgu yapmaktadır.⁷⁶

Tasvir'de yazan Ziyad Ebüzziya, dostluk kavramı ile hiçbir şekilde alakası olmayan Sovyet talepleri karşısında Türk hükümetinin bu teklifleri konuşma mevzu dahi yapmadan şiddetle reddetmiş ve Ankara'nın bu konuda herhangi bir tebliğ neşretmemiş olmasını, bu manasız ve yersiz talebe layık olduğu karşılık biçiminde değerlendirmektedir. Türk hükümetinin ve halkının dün olduğu kadar bugün de hâkimiyetini ve toprak bütünlüğünü korumak için icabında silaha sarılmaktan, kanını ve canını vermekten bir an bile kaçınmayacağına dikkat çekmektedir. Şimdilerde sahada kuvvetlenmesi münasebetiyle rahat hareket eden Sovyetlere cevap veren başmakale, Türkiye'nin bir Bulgaristan ya da Yunanistan gibi bir sözle toprağını terk edecek mevkide bulunmadığı gibi, Boğazlar'ın da Montreux Antlaşması ile milletlerarası bir rejime bağlandığını, dolayısıyla da Türkiye'nin Ruslarla baş başa bir antlaşma yapmasının imkânı olmadığını, altını çizmektedir. Ardından Rusya'nın San Francisco'da milletleri ebedi sulha kavuşturmak iddiasıyla hazırlanan bir anayasaya hem de bu sulhun kurucularından biri sıfatıyla imza atmasından yola çıkan yazar, aksi durumda hareket edecek Rusların üçüncü bir dünya savaşına yol açabileceğine dikkat çekmektedir.⁷⁷

Bu esnada Türk basınının açtığı kampanya karşısında Sovyet basın ve radyosu Türkiye aleyhinde kampanya başlatacaktır. Böylece Türk basını Rusların Türkiye üzerinde tuttukları yolu eleştirilirken, Moskova radyosu da Türkçe neşriyatında Türkiye için şöyle demektedir:

*"Sovyetler Birliği Türk Halkına karşı sempati duymakta ve kimseye karşı saldırganlık niyeti beslememektedir. Bazı profaşist çevreler, Sovyetler Birliği'nin Türk halkına karşı sempati beslediklerini bildiği halde hala faaliyetlerine devam ederek Çarlık Rusya ile Sovyet Rusya'nın dış siyasetini yekdiğerine benzetmeye çalışmaktadırlar. Bunların iddiasını tekzip için acaba birtakım belgelerin ortaya konması lazım mıdır?, ve yine acaba dünyada Sovyetlerin barış siyasetini takdir etmemiş, onun kimseye karşı saldırganlık niyeti beslemediğini, küçük devletlerin bağımsızlıklarının en gayretli taraftarı olduğunu bilmeyen bir köşe kalmış mıdır? Kemal Atatürk, Sovyet Rusya ile Çarlık Rusya'sının dış siyasetinin kökten farklı olduğunu belirtmiştir. Profaşist çevrelerin isnatlarını Türk genel efkârı sert bir şekilde karşılamakta gecikmeyecektir."*⁷⁸

Moskova radyosunun Türkçe neşriyatında Türkiye'deki faşist çevrelerin Sovyet Rusya'nın şimdiki dış politikasını Çarlık Rusya'sıyla özdeşleştirerek ele almasından dolayı rahatsızlığını ileri sürmesi, Türk basınında eleştirel birçok makalenin kaleme alınmasına yol açmıştır. Bu yazılardaki ortak nokta, İstanbul gazetesi Tan ile Moskova radyosunun neşriyatındaki benzerliğinin ortaya serilmesidir. Bu bağlamda Tasvir'de kaleme alınan imzasız başmakalenin başlığı "*Moskova Radyosu ile Bir İstanbul Gazetesinin Ağız Birliği*"dir. Yazara göre, Moskova radyosundaki Türkçe neşriyatı dinleyenler, Tan gazetesi hariç, bütün Türk gazetelerine ve ileri gelen kıymetlere faşistlik damgası vurularak suçlamalarda bulunulduğunu iştmişlerdir. Tasvir bu neşriyatın aslında, Tan gazetesinde sık sık aynen ve daima tekrarlanmasını eleştirmektedir. Ayrıca yazar, bu işbirliğinin Tan gazetesinde sistematik bir biçimde tekrar edilmesinde bir kasıt aramaktadır. Buna rağmen gazete, Türkiye'de Türkçe çıkaran ve resmen Türk sıfatını taşıyan hiç kimsenin iyi niyetinden şüphe etmek istemediği için Tan gazetesine bu durumu sormaktadır. Yani, Moskova radyosuyla yaklaşık bir seneden beridir devam eden ağız birliğinin, öncelikle Türkiye'nin dış siyasetine ardından da iç siyasetine kadar dayanmasından kaynaklı bu söz ve yazı beraberliğinin sebebini bu gazetelerin başındakilerin açıklamasını istemektedir. Bu bir tesadüf müdür

76 Hüseyin Cahit Yalçın, "Zinciri Koparan İhtiraslar", *Tanin*, 30 Haziran 1945, s. 1.

77 Ziyad Ebüzziya, "Sovyetlerin Manasız İstekleri", *Tasvir*, 28 Haziran 1945, s. 1, 3.

78 "Moskova Radyosunun Türkiye İçin Neşriyatı", *Tasvir*, 29 Haziran 1945, s. 1.

yoksa değil midir? sorusunu yönelten yazar, Tan gazetesindeki “çifte kumrular” dediği Sertel çiftinin yabancı bir radyo ile aynı telden çalmalarının sebebinin kamuoyuna kanaat verici bir biçimde açıklamasını talep etmektedir. Aksi takdirde kamuoyunun bu ağır birliğini en fena ihtimale göre yorumlamaktan çekinmeyeceğini belirtmektedir.⁷⁹

Yine Tasvir’de çıkan imzasız başmakale, bir seneden beri Tan gazetesi ile Moskova radyosu arasında devam eden neşriyatı üzerine Zekeriya Sertel’in bu isnatlara cevap verdiğini dile getirmektedir: “Sayın Zekeriya, her sıkıştığı zaman yaptığı gibi faşist ve diğer isnat ve mantık yanıltmacalarla dolu bir cevabın cümleleri arasına yerleştirdiği birkaç kelime ile işin içinden sıyrılmak istiyor. “Biz faşistlere ve faşist neşriyata karşı mücadele ile meşgulüz diyor.”” Ancak Tasvir’e göre faşizm ve faşistler ile mücadele sadece Moskova radyosunun ve sadece Tan gazetesinin değil bütün Anglosakson âleminin, bütün Birleşmiş Milletler camiasının yaptıkları bir savaş olmalıdır. Nitekim Anglosakson âlemi ve diğer Birleşmiş Milletler’in anladıkları manada faşizm: insanları fikir, yazı, konuşma ve diğer tabii hukukundan mahrum etmeğe kalkışan bir idare sistemidir. Bu sistem ortaya çıktığı memleketlerin sınırlarını aşıp bütün dünya için tehlike olmaya başlayınca aleyhinde mücadeleye girilmiş, şimdi de dünyayı tehdit etmemesi için kökü kazınmaya çalışılmaktadır. Ancak Tasvir’in nazarında, faşizm kavramına herkes aynı manayı yüklememektedir. Yani, Moskova’nın anladığı faşizm kökü kazınmakta olan bu faşizm değildir. Zira Sovyetlerin idare sistemi de kendi sınırları içinde fikir hürriyetine, konuşma ve yazı serbestisine yer vermemektedir. Moskova’nın anladığı ve düşman olduğu faşizmin “Rus emellerine engel olmak isteyen her şeydir.” diyen Tasvir, Tan gazetesinin de herkesin anladığı şekilde hürriyetsizlikle mücadeleye girişmiş olmasıyla, şimdikininkine bütün Türk matbuatının kendisiyle beraber bulunacağına inanmaktadır. Fakat Sertellerin faşizm düşmanlığının, Moskova’nın anladığı manada bir düşmanlık olmasından dolayı, Moskova radyosunun Tan gazetesi hariç, diğer gazeteleri faşizm ile damgaladığını, ilave etmektedir. “Moskova’ya göre Tancılar hariç, faşist olmayan kimse olmadığı gibi, bunların en koyuları da Hüseyin Cahit Yalçın, Necmeddin Sadak ve Asım Us’tur.” diyen Tasvir, bu gazetecilerin Moskova’ca faşistlikle aforoz edildikçe Sertellerin hücumuna uğramaya başladıklarını da aktarmaktadır. Ancak Tasvir, adı geçen gazetecilerin gerçekten faşist olmaları durumunda aleyhlerindeki neşriyatın sadece Rus yayınlarında değil diğer memleket basınında da yer bulacağından eminken, bu isimlerin sadece Moskova ve Sertellerin gözünde faşist damgasına sahip bulduklarını belirtmektedir. Ayrıca, bu gazeteciler ve diğer hükümet adamları aleyhinde Moskova radyosu ve Tan’da yapılan neşriyatın ağır birliği, karşılıklı sempati ve fikir birliği hudutlarını fazlasıyla aştığını öne çıkaran Tasvir, özellikle bu neşriyatın Türk topraklarından parçalar ve Boğazlar’dan üsler istendiği zamana rastlamasına dikkat çekmektedir. Rus isteklerinin İstanbul basınında aksettiği gün, bütün gazetelerin bu isteklere karşı gerekli tepkilerini gösterdiğini ilave eden Tasvir, Tan’ın ise bu gelişmeyi “Rusların Kars, Ardahan, Artvin ve Boğazlar’da imtiyaz istemeleri” gibi gayet basit bir hadise şekline sokarak kamuoyuna sunduğunu aktarmaktadır. Buradan hareketle Tasvir, Moskova’nın nitelendirdiği faşist matbuatın, Türk vatanının toprak bütünlüğü uğrunda hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayacağını belirtirken; Tan’ın hayret edilecek bir cüretle havadise inanmadığını arkasından da Türk vatanının müdafaası uğrunda icabında harp ederek, (Türkiye’nin Sovyetlerle) arasında açmak isteyenleri birer faşist unsuru olarak damgalamaya kalktığını söylemektedir. Ardından yazar: “Yabancı emeller karşısında vatan topraklarını müdafaa etmek “Faşizm” ise yaşasın faşizm!” cümlesiyle makalesini nihayete erdirmektedir.⁸⁰ Tartışmaya katılan bir diğer gazeteci Akşam’da yazan Necmeddin Sadak’tır. Bir gazeteciye “faşist” diye çatan Sabiha Sertel’in: “Bir insanın sosyalist, radikal sosyalist olması, komünist olması suç değildir fakat faşist olması suçtur” diye yazdığını aktaran Sadak, faşistliğin Türkiye’de görülmuş bir idare şekli veya bir felsefe olmadığı için manasının da açık ve kesin biçimde bilinmediğini aktarmaktadır. Yazara göre Sertel’in kullandığı manada faşistlik, bir Rus icadıdır. Çünkü Türkiye’de de bütün Batı dünyasında

79 İmzasız, “Moskova Radyosu ile Bir İstanbul Gazetesinin Ağız Birliği”, *Tasvir*, 29 Haziran 1945, s. 1, 3.

80 İmzasız, “Faşizm Bu Mudur?”, *Tasvir*, 1 Temmuz 1945, s. 1, 5.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

olduğu gibi sadece Mussolini İtalya'sına faşist ismi verilirken, Almanya'da Hitler rejimine de Nazilik ismi verilmiştir. Ancak Sovyet basınının Batı dünyasından farklı olarak Almanlara da faşist lakabını taktıklarını aktaran Sadak, fertlerin hürriyetsizliğine, bir tek şahsın istibdadına dayanan ve emperyalist amaç taşıyan idare şekilleri faşist ve Nazi rejimlerinin milletlerarası vicdanda nefret edilen rejimler olduğunu belirtmektedir. Ardından, yeryüzünde buna benzer rejimlerin belki hala bulunduğunu, ancak Türkiye'de faşistliğin olmamasından kaynaklı faşistlik diye bir suçun da olamayacağını söylemektedir. Buna rağmen Sadak, bu kelimeyi Moskova radyosunun Türk vatanseverlerine reva gördüğü bir iltifat olarak sık sık dillendirirken, Tan gazetesinin yayınlarında da tıpkı Moskova radyosuna benzer bir yayın tarzı sergilediğini belirtmektedir. Ardından Sertel'in komünistliği suç olarak nitelendirmemesi karşısında, Sadak, milli değil yabancı bir merkeze bağlı olması ve oradan emir alan komünistliğin, inan ve meslek olduğu için rejimi yıkmaya, memleketin hürriyet ve istiklalini tehlikeye düşürmeye çalışmasından kaynaklı, Türkiye'de propagandasının bile en ağır suçlardan biri olarak kabul edildiğini aktarmaktadır. Buradan hareketle, propagandası yapılarak rejimi yıkmaya çalışan her türlü akımın Türkiye'de yerleşmemesi gerektiğinin altını çizen Sadak yeni partilerin doğması yolunda kanunları değiştiren TBMM'nin bu değişimleri yaparken irtica kadar kızıl ihtilale de imkân tanımayacağını ilave etmektedir: *"Ne faşistlik ne komünistlik."*⁸¹

Sovyet radyosu kanalıyla faşistlikle özellikle suçlanan gazetelerden biri de Yeni Sabah gazetesi olmuştur. Gazetede çıkan imzasız başmakale, Sovyetlerin faşist damgası vurarak işgal ettikleri bölgelerde, emellerine ulaşmak amacıyla bulunmasına dikkat çekerek, bu duruma net yanıt vermiştir: *"Hiçbir propaganda bizi tuttuğumuz bu kararlı yoldan alıkoymaz. Türk kamuoyu kendi içişlerine yabancıların fazla burun sokmalarına ne müsaade ne de tahammül eder. Moskova spikerinin hoşuna gider veya gitmez hakikat budur. Bu noktanın açıkça bilinmesinde zarar değil fayda vardır. Hele bugünkü hava şartları içinde radyo sesleri biraz kısılmalıdır. Bir Fransız atasözü "kömürcü evinde hâkimdir der."*⁸²

Aslında basında çeşitli yorumlara yol açan Sovyetler Birliği'nin Türk-Rus dostluk anlaşmasını bozarak İkinci Dünya Savaşı içinde değişen haller ve şartlara uygun yeni bir anlaşma yapmak istemesi iki ülkenin karşılıklı münasebetlerinde bir boşluk yaratmıştır. Ardından yeni bir anlaşmanın ilk şartı olarak Rusya'nın Türkiye'den toprak tavizi başta olmak üzere, Boğazlar'da Sovyetler Birliği'ne üstün bir mevki verilmesini teklif ettiği hakkında ortaya çıkan bazı haberler kamuoyunda bu boşluğu, buhrana dönüştürmüştür. Vakit'te yazan Asım Us, bu buhran etrafında Türkiye'nin kendisi hakkında Rus kaynaklarından zaman zaman akseden bazı tatsız sözleri şimdiye kadar hep duymamazlıktan geldiğini aktarmaktadır. Ancak Us, şimdilerde Moskova radyosunun Türk halkına ve Türkiye'nin bağımsızlığına yönelik saygısızlığı örnek teşkil edecek yayınlarda bulunmasından kaynaklı, Türklerin, Türkiye ile Rusya arasında bugün açık bir düşmanlık olmamakla beraber dostluk denilen şeyin de sadece sözden ibaret gördüğünü kaydetmektedir. Böylece iki ülke arasındaki münasebetin yeni bir safhaya girdiğini aktaran Us, İngiltere'nin müttefiki olan Türkiye'nin aynı zamanda, Boğazlar'da da Montreux Anlaşması'na bağlı bulunmasından kaynaklı, bu iki vesikada da imzasına sadık kalmak, arazi bütünlüğü ve bağımsızlığını mahfuz tutmak şartıyla, Rusya'ya karşı eski dostluğunun yeniden teminatını vermeye hazır olduğunu söylemektedir. Yazara göre bu iki şekilde olabilir:

"i. Ya Türkiye, İngiltere ve Rusya bir üçlü ittifak yaparlar, bu ittifak ile aynı zamanda Karadeniz ve Akdeniz emniyeti sağlanır.

ii. Ya da Türkiye ile İngiltere arasında yapılmış olan anlaşmada da Rusya için olduğu gibi Türkiye ile Rusya arasında bir ittifak anlaşması yapılır ve bu anlaşmaya İngiltere için

81 Necmeddin Sadak, "Ne Kara İrtica, Ne Kızıl İhtilal", *Akşam*, 25 Haziran 1945, s. 1-2.

82 İmzasız, "Atlantik Misakı" *Yeni Sabah*, 30 Haziran 1945, s. 1.

bir ihtirazi kayıt konur. Bunun dışında Rus dostlarımızın her iki taraf menfaatlerini daha iyi sağlayacak bir formül hatırlarına geliyorsa lütfen bildirinler."⁸³

Makalesinden de anlaşılacağı üzere Us, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin ne şekilde düzenlenebileceğini kamuoyuna aktarmıştır. Buna göre Us Türkiye'nin her zaman Karadeniz ve Akdeniz'de eşzamanlı olarak güvenliğinin sağlanmasını için Türkiye, İngiltere ve Rusya arasında üç taraflı anlaşma imzalanmasını ortaya atmaktadır. Bunun yanı sıra Us, Türkiye ve Rusya arasında İngiltere'yle ilgili değişikliğin yer aldığı Türk-İngiliz antlaşması gibi bir Türk-Rus ittifak anlaşmasının imzalanması gerektiğini yazmıştır. Boğazlar konusunda ise Us, bu meselenin gözden geçirilmesinden yana olduğunu ancak burada asıl uyuşmazlığın Rusya ile İngiltere arasında bulunduğunu ve bu nedenle de Türkiye'nin her iki görüşü bir araya getirmesini belirtmektedir.

Türkiye'ye yönelik birtakım taleplerde bulunan "Sovyet Rusya İkinci Dünya Savaşı kapsamında parlak zaferinin temin ettiği kazanç yolunda duracak mı, durmayı bilecek mi?" sorusunu yönelten Sadak, Sovyet Rusya'nın dünya siyasetinde büyük bir rol oynayacağından emindir. Ardından Sadak, Rusya'nın elindeki orduları ve silahları bir sulh vasıtası yerine tahakküm vasıtası olarak kabaran iştahları için kullanmaları neticesinde, Hitler istilasından ve Nazi belasından kurtulan milletlerin bu sefer başka emperyalist emellere ve zıt ideolojilere kurban gitmesi ihtimaline dikkat çekmektedir. Rusların bu yolu tercih etmesinin ise hem Atlantik demecinin çeşitli hürriyetlerine hem de San Francisco da elli milletin imzaladığı güven andına uymayacağını aktaran Sadak, bu nedenle Üçler Konferansı'nın sonuçlarını beklemektedir.⁸⁴

Fark edileceği üzere, Boğazlar meselesi çerçevesinde çıkan haberlerin çoğuna göre, yakında toplanacağı söylenen Üçler Konferansı'nda Boğazlar meselesinin mutlaka görüşüleceği kamuoyuna aktarılmıştır. Bu bağlamda, Paris'te çıkan Auore gazetesi, Boğazlar meselesini yorumladığı başmakalesinde, bunun sadece Rus-Türk ihtilafı olmayıp, tıpkı Orta Doğu meselesi gibi, milletlerarası bir mesele teşkil ettiğini şöyle dile getirmiştir: "Boğazlar gibi milletlerarası mesele her halde Ankara'da değil, daha ziyade Berlin'de ele alınacaktır ve temenni ederim ki halledilsin. Zira bu mesele, safhalarının endişe ile değilse bile dikkatle takip edilmemesi imkânsız olan bir müzakere konusudur. Ve gelişme şekliinden üç büyüklerin barış için gerekli bir uzlaşmaya doğru mu, yoksa harbi doğuracak ihtilaflara mı doğru gittikleri belli olacaktır."⁸⁵

İngiltere'de haftalık çıkan Economist dergisi Rus talepleri hakkında şu değerlendirmeleri yapmıştır:

"Moskova hükümeti geçen martta Türkiye ile olan eski anlaşmasını bozduğu zaman, bu hareket, genellikle Boğazlar anlaşmasının yeniden gözden geçirilmesini talep etmek yolunda ilk adım olarak yorumlanmıştı. Ankara'dan gelen haberler, bu tahminde isabet edildiğini göstermektedir. Fakat mesele bu kadarla kalmamıştır. Yeni Rus tekliflerinde Kafkasya'daki hudutlarda bir değişiklik yapılması ve 1921 anlaşmasıyla Türkiye'ye bırakılmış olan Kars ve Ardahan vilayetlerinin, Sovyet Rusya'ya iade edilmesi hususunda da telkinlerde bulunulmuştur. Anadolu yaylasının kuzeydoğu eteğine hâkim bir kale olan Kars hem strateji, hem de milli hissiyat bakımından Türkiye için çok kıymetlidir. İngiliz-Sovyet anlaşmasının hükümlerine göre, akit taraflardan hiçbirinin kendi arazisini genişletmeyeceği Sovyet teminatını Moskova hükümetine hatırlatması için Türkiye, müttefiki İngiltere'ye müracaat ederse acaba ne olacaktır? Boğazlar anlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi keyfiyeti ise, içinde diğer alakalı devletlerin de bulunduğu daha geniş bir bölgeyi ilgilendirmektedir. Meselede bilinenden ayrı, derin bir mevzuu da

83 Asım Us, "Türk-Rus Dostluğu Hangi Şartlar ile Yenilenebilir?", *Vakit*, 30 Haziran 1945, s. 1, 4.

84 Necmeddin Sadak, "Durmayı Bilmek", *Akşam*, 1 Temmuz 1945, s. 1.

85 *Akşam*, 2 Temmuz 1945, s. 1.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

vardır. Harpte elde edilen yeni tecrübeler göstermiştir ki, bir anlaşmanın ne kadar onurlu hükümleri olursa olsun, Ege Denizi'ni ve hava üslerini kontrol etmeyen her Karadeniz devleti için böyle bir anlaşma hükümsüz mahiyettedir. Öyle görünüyor ki Rusya, bu neticeye varmış ve Boğazlar'da üs istemiştir. Fakat bu gibi teklifler eski "Şark Meselesi" ni tekrar ortaya çıkarmaktadır. Bu meselenin incelenmesi uygun bir tavsiyedir. Zira aksi takdirde, bu noktada, Polonya meselesinde olduğu kadar ihtilaf çıkması ihtimalleri mevcuttur."⁸⁶

Anlaşılacağı üzere İngiliz basınının açık bir biçimde Rusların Türkiye'ye yönelik taleplerini emperyalist tutkular şeklinde ele almasında Deringil'e göre "şaşılacak" bir durum yoktur. Çünkü Türkiye, İngiltere'nin yaşamsal çıkarlarını koruyan ülke konumuyla "feda edilemez" kategorisine dâhildir.⁸⁷

Bu mesele etrafında Türkiye'nin dış siyasetinin ne olacağına ilişkin 10 Temmuz 1945 tarihinde CHP Parti Grubu, Tekirdağ milletvekili Faik Öztrak'ın başkanlığında toplanmıştır. Oturumun açılmasının ardından Başbakan Şükrü Saracoğlu, ülkeyi ilgilendiren dış meseleler hakkında bilgi vermiş, daha sonra söz alan vekiller de Başbakanın beyanlarını ve hükümetin milli hak ve menfaatlere tamamen uygun nitelendirdikleri dış siyaseti takdir etmişlerdir. Daha sonra ise Ankara milletvekili Mümtaz Ökmen tarafından "Hükümetin takip ettiği siyasetin, memleketin menfaatlerine tamamiyle uygun, isabetli ve yerinde görüldüğünden, bu siyasette devamin grupça uygun görülmesinin karar altına alınmasına" dair takrir okunarak oya sunulmuştur. Grup üyeleri de bu takriri ittifakla kabul etmişlerdir.⁸⁸ Ancak kabul edilen takrir hakkında kamuoyuna basın vasıtasıyla bilgi verilmemiştir.

Buradan hareketle Sertel, dış basında çıkan, Rusya ile Türkiye arasında fesih edilen eski antlaşmanın yerine bir yenisinin yapılması için Sovyetlerin, Türkiye'nin hükümlerle haklarıyla bağdaşmayan bazı isteklerde bulunduğu anlaşıldığı ancak bu tekliflerin mahiyeti hakkında açık bir fikir edinmenin mümkün olmamasının yanı sıra, Türk milletinin hiçbir şey bilmediği için Türk basının da doğal olarak fikrini söyleyemediğine dikkat çeken bir durum değerlendirmesi yapmıştır:

"Eğer Ruslar, Türkiye'ye, hükümlerle haklarına tecavüz teşkil edecek tekliflerde bulunmuşlarsa, yapılacak şey basittir. Gerek Atlantik Anayasası gerek Birleşmiş Milletler beyannamesi ve gerek dünya teşkilatı yasası bütün milletlerin hükümlerle haklarını garanti altına almıştır. Bu vesikalara imza koyan devletler, bütün milletlerin hükümlerle haklarına riayet ve hürmet edeceklerini ve hiçbir millet aleyhine arazilerini genişletmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Rusya bu taahhütlere aykırı bir harekette bulunmuş ve Türkiye'nin arazi bütünlüğüne ve hükümlerle haklarına tecavüz etmek isteğini göstermişse, saldırganı bütün dünyaya teşhir etmek en doğru hareket olur. Türkiye'nin saldırganı karşı kullanabileceği en kuvvetli silahı budur."

Sertel ayrıca, Türkiye bir tehlike karşısında ise bunun Türk halkına anlatılması gerektiğini de faydalı bulmaktadır. Partinin Grup içtimainda yapılan açıklamanın da Türk halkını aydınlatmaya yetmediğini, bütün dünya matbuatının açıktan açığa münakaşa ettiği Türk davası hakkında Türk kamuoyunun daha fazla karanlıkta tutulmasına karşı bulunan Sertel, Türk milletinin bir an önce kendisine ait meseleleri yabancı kaynaklardan öğrenmek mecburiyetinden kurtarılması gerektiğine kanidir.⁸⁹

Akşam'da yazan Sadak da kaleme aldığı makalesinde, Tan gazetesini eleştiren bir değerlendirme yapmıştır: "Bu mesele hakkında dünya efkârı ne biliyorsa Türk milleti

86 "Rusya'nın Taleplerine Dair", *Akşam*, 4 Temmuz 1945, s. 1

87 Deringil, *a.g.e.*, s. 261.

88 "Başbakanın Demeci Alkışlarla Karşılandı", *Ulus*, 11 Temmuz 1945, s. 1.

89 M. Zekeriya Sertel, "Herkes Biliyor, Yalnız Türk Milleti Bilmiyor", *Tan*, 12 Temmuz 1945, s. 1-2.

de onu, aynı yollardan öğrenmiştir. Eğer Türkiye hükümeti bir harekete teşebbüs etmiş, başkalarından bir şey istemiş olsaydı ve bu yüzden herhangi siyasi bir hadise doğsaydı efkârı aydınlatmak Türkiye hükümetine düşen bir vazife olurdu. Rusya'nın Türkiye'den istedikleri hakkında dünya ve memleket efkârını aydınlatmaya lüzum görenler varsa bunu Sovyet hükümetinden istemelidirler.”

Yine Sadak, Tan'ın Türkiye'nin geçirdiği günlerin vahametini bilmediğini ya da bunu istismar ettiğini belirterek, gazeteyi eleştirmekle beraber, konuyla ilgili devletler dışında her yerde milletler neyi biliyorsa, Türk milletinin de onu bildiğini aktararak, zaten herkesin bildiğinin de dünya gazetelerindeki yazılanlar olduğuna dikkat çekmektedir. Diğer taraftan nazik konuşmaların en buhranlı safhalarında resmen açığa vurulmamasının en doğru hareket olduğunu aktaran Sadak, zaten zamanı gelince Türk milletinin herkes gibi her şeyi hükümetin ağzından öğreneceğine dikkat çekmektedir: *“Türkiye hükümetinin, henüz ne olduğu, neye varacağı, ne şekil alacağı belli olmayan meseleler hakkında, dost kalmak, dostluğunu ilerletmek istediği bir memleketle konuşmalarını açığa vurma siyasi nezakete ne derece uygun olur bilmeyiz, fakat Türkiye hükümetinden böyle bir şey istemek onu, içinden zor çıkılır durumlara sokmak arzusundan doğmuş değilse, iki devlet arasında çıkan buhranın gerektirdiği dikkat ve hassasiyeti bilmemezlikten ileri gelebilir.”*⁹⁰

Sovyet Rusya'nın kısa bir zaman önce fesih ettiği ve ardından değişen şartlara göre yenisini yapmak üzere Türkiye'ye dönük Boğazlar'da üs istediği, Trakya'da ve doğu illerinde bazı toprak değişikliklerine taraflı olduğu hakkında yabancı gazetelerde çıkan haberler üzerine, Nadir Nadi ise şunları söylemektedir: *“Eğer Sovyet hükümeti Türkiye'ye resmen birtakım tekliflerde bulunsaydı, gerekli cevabı Moskova'ya gönderirken Cumhuriyet hükümeti kamuoyunu da aydınlatmak vazifesini herhalde geciktirmezdi. Fakat yukarıdaki şayialar baştanbaşa uydurma olsaydı, bunların şimdiye kadar Sovyet komşularımız tarafından yalanlandığını okumamız gerekirdi.”*

Yukarıdaki yorumundan yola çıkarak, ortada aydınlanmamış bir durumdan başka henüz müspet bir manzara da bulunmadığını ilave eden Nadi, dünya barışının da temellerini ilgilendiren Türk-Rus münasebetlerinin geleceğinin de belirleyici temelini her şeyden önce Moskova hükümetinin niyetine bağlı bulunduğunu ifade etmekte fakat Sovyetlerin emperyalist iddialarına da inanmak istememektedir.⁹¹

Diğer taraftan hükümetin takip ettiği dış siyasetin vekillerce ittifakla kabul görmesinin ardından, bu siyaset çerçevesinde San Francisco'da bulunan Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Hasan Saka Londra'ya gitmiştir. Türk-İngiliz görüşmeleri çerçevesinde, Hasan Saka'nın Londra'da bulunduğu süre içerisinde önemli görüşmeler yapması Londra çevrelerinde beklenmekte özellikle de son zamanlarda gündemi işgal eden Rus-Türk anlaşmasının yenilenmesi ve Boğazlar rejiminin beklenen tadiline ilişkin meselelerin müzakere edilmesi muhtemel bulunmaktadır.⁹² Özellikle Türk hükümeti Amerika'nın tutumuna dikkat kesilmiştir. Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson ülkesinin Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda Türkiye'ye karşı ileri sürülen Sovyet taleplerinin savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkilerin tanzimi ilkelerine aykırı olduğuna daikkat çekerek Washington'un bu konuyla yakından ilgilenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁹³ Nitekim Saka Londra'da Amerika'nın Londra Büyükelçisi J. G. Winant ile de bir görüşme yapmıştır. Bu görüşme ile ilgili olarak Winant, Amerika Dışişleri Bakan Vekili Joseph Grew'e gönderdiği telgrafta, Türk-Sovyet ilişkilerine dair son gelişmeleri özetlemiştir. Telgrafta Rusların Türkiye'ye yönelik taleplerinden bahseden Saka'nın ayrıca Rusya'nın Türkiye'den yeni bir politik yönelme beklediği belirtilmiştir. Molotov'un Sarper'le gerçekleştirdiği görüşmede Polonya

90 Necmeddin Sadak, “Türkiye-Sovyet Rusya Münasebetleri Dolayısıyla Yanlış ve Şüpheli Görüşler”, *Akşam*, 14 Temmuz 1945, s. 1-2.

91 Nadir Nadi, “Bir Milletten Toprak İstemek”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1945, s. 1.

92 “Türk-İngiliz Görüşmeleri”, *Tan*, 11 Temmuz 1945, s. 1.

93 Hesenli, a.g.e., s. 169

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye
Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

örneğini verdiğini ve onlar gibi Türkiye'nin de bir anlaşmaya razı olmasını söyleyen Saka, bu durumun Türkiye'nin fiilen Rusya'ya ilhakı anlamına geleceğine dikkat çekmiştir.⁹⁴ Zaten daha öncesinde de İngiliz elçisi Balfour da Grew'i ziyaretinde, kendisine İngiltere hükümetinin Moskova'daki Büyükelçisi A. C. Kerre'in gönderdiği talimat hakkında bilgi vermiştir. Talimat şöyledir:

“Türkiye hükümeti, Sovyet-Türk görüşmeleri konusunda İngiltere hükümetiyle istişare etmiştir. İngiltere hükümeti, Sovyet hükümetinin toprak ve Boğazlar'da üs istemesini sürpriz olarak karşılamıştır. Bu istekler sadece Sovyet-Türk konuları sayılmazlar. Birinci istek Dünya Teşkilatı Birleşmiş Milletler bakımından düşünülmelidir. İkinci istek, çok taraflı Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesine ilişkindir. Yalta'da Sovyet hükümetinin Montreux Sözleşmesi'nin değişmesi konusunda Türkiye hükümeti ile temas etmeden önce Amerika ve İngiltere hükümetleri ile istişare etmesi kararlaştırılmıştı. Mareşal Stalin, Türkiye'nin bağımsızlığını ve ülke bütünlüğünü değiştirecek bir harekete geçmemeyi ve Türkiye hükümetine güvence vermeyi kabul etmişti. Bu yüklenimler açısından İngiltere hükümeti, Sovyet basın ve radyosunun son zamanlarda Türkiye aleyhindeki kampanyasını büyük bir sürpriz olarak karşılamıştır. İngiltere hükümeti son gelişmeler hakkındaki görüşlerinin Sovyetler hükümetince bilinmesini ve sorunun bütünü ile Üç Büyükler toplantısında tartışılması gerektiğini bildirir.” demiştir.⁹⁵

Bu arada Londra'da bulunan Hasan Saka'ya gazeteciler birtakım sorular yönetmişler, karşılığında bakan Türk görüşüne göre, Boğazlar'ın istikbali ile Türk-Sovyet paktının tadili meselelerinin ayrı olarak tetkik edilmesi gereken birbirinden farklı iki mesele olduğunu açıkça beyan ettikten sonra şöyle demiştir: *“Türkiye için bir hudut tadili veya arazi tavizleri meselesi bahis mevzuu değildir. Boğazlar'ın durumu Montreux Antlaşması'yla tayin edildiğinden herhangi bir değişiklik Milletlerarası bir hal suretine ulaştırılması gereken bir meseledir.”*⁹⁶ Saka, Montreux Sözleşmesi'nin değişen dünya şartlarına uygun biçimde değiştirilmesi konusunda hazırlanacak herhangi bir yeni rejimin *“Türkiye'nin hükümlerlik haklarını ve Karadeniz'e sahili bulunan devletlerin emniyetini, geçit haklarını”* dikkate alması gerektiğinin altını çizmiştir.⁹⁷

Akşam gazetesinin Paris'te bulunan hususi muhabiri, Londra'dan Paris'e gelen haberleri şu şekilde ifade etmektedir:

*“Boğazlar ve Türk-Sovyet Dostluk Paktının yenileştirilmesi meseleleri, İngiliz kamuoyunun başlıca meşguliyetini teşkil etmektedir. İngiltere, Boğazlar meselesinde, Birleşik Amerika'nın yardımını temin hususunda kuvvetle ısrar edecektir. Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Londra'daki ikametini uzatacağına dair olan haberler doğrulanmamıştır. Hasan Saka, pazartesi günü (16 Temmuz) Londra'dan hareket edecektir. Ayrıca Paris gazeteleri, Hasan Saka'nın Türk görüşünü açıklayan beyanatına büyük ehemmiyet vermekte, fakat tefsir yürütmemektedir.”*⁹⁸

Akşam gazetesinin bu kez Londra'da bulunan hususi muhabiri, buradaki Hasan Saka ve heyetinin 19 Temmuz Perşembe günü vapurla Türkiye'ye hareket edebileceklerini bildirmektedir. Aynı muhabir, İngiliz siyasi yetkilileriyle görüşen Hasan Saka'nın temaslarına devam ettiğini, ancak Potsdam Konferansı'nın neticesi beklendiğinden, bu görüşmelere fazla ehemmiyet vermemek gerektiğini bildirerek şöyle devam etmektedir:

94 Bilge, a.g.e., s. 278-279.

95 Bilge, a.g.e., s. 278.

96 “Dış Bakanın Yaptığı Demeç”, *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1945, s. 1.

97 Erden, a.g.m., s. 261.

98 “Hasan Saka Bugün Londra'dan Ayrılıyor”, *Akşam*, 16 Temmuz 1945, s. 1.

“Esasen Hasan Saka da uzun müddetten beri Ankara’dan ayrılmış bulunduğundan hükümetle temas etmek istemektedir. Londra siyasi çevrelerine yeni temasların ağustos ayında başlayacağını tahmin etmektedirler. Buradan bildirildiğine göre Türk-İngiliz görüşmeleri, Orta Doğu meseleleri hakkında yabancı gazetelerde çıkan haberler bilerek yanlış olarak verilmektedir. İngiltere Hasan Saka’nın ziyaretine ve müttefiki Türkiye’yi hayati surette alakadar eden meselelere çok büyük ehemmiyet vermektedir. Anlaşıldığına göre İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Boğazlar ve Tanca meselesinin birlikte görüşülmesini istemekte, Sovyetler Boğazlar işinin milletlerarası görüşülmesi prensibini kabul etmezse Sovyetler Birliği’nin Tanca meselesinin müzakeresine iştirak edemeyeceği değerlendirmesinde bulunmaktadır.”⁹⁹

Hasan Saka ve heyeti Türkiye’ye dönmeden 17 Temmuz’da Potsdam’da toplanan Üç Büyükler görüşmesinde ele alınan önemli konulardan biri Türk Boğazları’nın durumudur. Mezkûr meseleye Sovyetler Birliği’nin sadece Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir sorun biçiminde yaklaşması ve Boğazlar’da deniz ve kara üsleri istemesi geniş tartışmalara neden olmuştur.¹⁰⁰ Boğazlar meselesini gündeme taşıyan Churchill, son Sovyet isteklerinin ve Sovyet basınının Türkiye’ye karşı hücumlarının bu ülkeyi korkuya sevk ettiğini, Rusya’nın Boğazlar meselesini Türkiye ile baş başa kalarak çözümlenmeye çalışmak istemesini uygun bulmadığını ifade etmiştir.¹⁰¹ Yani İngiltere, Sovyetlerin Boğazlar’da üs sahibi olmasına razı olamayacağını ve bu konu çerçevesinde Türkiye üzerine baskı yapamayacağını öne çıkarmıştır. Churchill’in bu görüşüne Truman da katılmıştır.¹⁰² Molotov ise cevabında, Türkiye’nin kendisinin Rusya ile bir ittifak için harekete geçtiğini, karşılığında Rusya’nın da sınırlarda değişiklik talebi etrafında Kars ve Ardahan’ın kendilerine verilmesini ileri sürdüğünü aktarmıştır. İlaveten Rusya’nın Boğazlar’da üs elde etmek üzere Türkiye ile anlaşmak istemesinde de bir gariplik bulunmadığını söylemiştir. Molotov’un açıklamaları doğrultusunda Churchill İngiltere’nin Türkiye’yi bu Sovyet isteklerini kabule zorlayamayacağını söylemiştir.¹⁰³ Truman ise Sovyetlerin Türkiye’ye yönelik toprak taleplerinin sadece bu iki devleti ilgilendirdiği yorumuyla sorunun iki devletçe çözülmesi gerektiğini öne çıkarmıştır. Diğer taraftan Boğazlar meselesinin sadece Amerika Birleşik Devletlerini değil bütün dünyayı ilgilendirmesinden dolayı Türk Boğazları için düzenlenecek yeni rejime Amerika Birleşik Devletleri’nin de katılması gerektiğini ilave etmiştir.¹⁰⁴ Son olarak Potsdam’da, hem İngiltere’nin hem de Amerika’nın Türk toprağı Boğazlar’a Sovyetlerin yerleşmesine göz yummak istememesinden kaynaklı, her üç devletin Boğazlar hakkındaki görüşlerini ayrı ayrı Türkiye’ye bildirmeleri kararı çıkmıştır.¹⁰⁵ Neticede Sovyetler Birliği’nin Boğazlar konusundaki girişimleri herhangi bir sonuç doğurmayacaktır. Bu nedenle Müttefikler, yenik devletlerle barış antlaşmalarını hazırlamak üzere bir Dışişleri Bakanları Komisyonu’nun teşkil edilmesi kararına vardılar.¹⁰⁶ 11 Eylül 1945’te Londra’da toplanan üç ülkenin Dışişleri Bakanları Boğazlar meselesinin yeniden ele almışlardır. Boğazlar’la ilgili olarak Türkiye ile ABD ve İngiltere arasında bu zaman aralığında sözlü ve yazılı görüş alışverişleri devam ederken Rusya hem gelişmeleri uzaktan izlemiş hem de Türkiye üzerinde baskısını artırmıştır.¹⁰⁷ Bu gelişmeler konumuz dışında kaldığı için üzerinde durmuyoruz. Anlaşılabacağı üzere Potsdam’da Boğazlar konusu üzerinde yapılan görüşmeler kesin bir neticeye varmamış, bu nedenle de Sovyetler, Türkiye üzerindeki baskılarını uzun müddet sürdürmüşlerdir. Hatta Türkiye’ye yönelik

99 “Hasan Saka Bugün Londra’dan Ayrılıyor”, *Akşam*, 16 Temmuz 1945, s. 1.

100 Mehmet Gönlübol, Halük Ülman, “İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi Yayınları, Ankara 1996, s. 195.

101 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 374.

102 Gönlübol, Ülman, *a.g.m.*, s. 195.

103 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 374-375.

104 Gönlübol, Ülman, *a.g.m.*, s. 195-196.

105 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 374-375.

106 Oral, Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2016, s. 217.

107 Gürün, *a.g.e.*, s. 300-301.

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

bahsi geçen Sovyet notaları Heseli'ye göre Soğuk Savaş'ın başlamasının belirtileridir. Yani 1945 Haziran ayı boyunca İran Azerbaycanı ile Sovyet Azerbaycanı'nın birleştirilmesine dair Sovyet planları Türkiye'ye karşı toprak iddialarıyla eş zamanlı yürütülmüştür. Bu durum Sovyetler Birliği'nin Yakın Doğu'daki strateji çıkarlarıyla uyumluuydu. Coğrafi açıdan Kars ve Ardahan'ın İran Azerbaycanı, Güney Kafkasya Cumhuriyetleriyle sınırları olmaları Sovyet toprak taleplerinin gerçekleştirilmesi açısından önemli avantajlar sağlıyordu. Ancak diğer taraftan Müttefiklerin İran ve Türkiye ile ilgili tutumlarındaki farklılıklar Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin soğumasına neden oldu ki bütün bu gelişmeler Soğuk Savaş berabesinde getirdi.¹⁰⁸ Türkiye ise Sovyetlerin tüm tekliflerini geri çevirerek ilk olarak İngiltere'nin ikinci olarak da ABD'nin desteği ile kendi konumunu korumaya çalışmıştır. Türkiye'nin dış politikada sergilediği bu tutum İkinci Dünya Savaşı sonraki Batı yanlısı yani en başta Amerikan yanlısı ve İngiliz yanlısı dış politikasının nedenlerini de ortaya koymaktadır. Heseli'ye göre Ankara'nın önerdiği ittifak antlaşması Sovyetler Birliği ile işbirliğini güçlendirebilir ve kendisinin Batı ile olan ilişkilerinde de mesafeli olmasına yardımcı olabilirdi. Ancak Moskova'nın hem Mart hem de Haziran Notaları yapıcı olmayan tutumunu ortaya koyarken, Türkiye'yi, o dönemin tek nükleer süper gücü olan Amerika'nın yanına da itecektir.¹⁰⁹

Nitekim Türkiye'nin dış siyasetini değerlendiren İnönü; Sovyetlerle Türkiye arasında 1925 Dostluk Antlaşması'nın feshi üzerine, yeni esaslarda ve ciddi olarak iyileştirilmiş bir antlaşma yapmak için bütün gayretlerin sarf edildiğini ancak bu gayretlerin neticesinin alınmadığını aktarmaktadır. Bu olumsuz havaya rağmen gerçeklerin daha iyi anlaşılacak, iyi komşuluk hislerinin üstün geleceğini bekleyen Türk hükümeti, iki memleket arasında iyi münasebetler kurulması ihtimalinden ümidini kesmemiştir. İlaveten İngiltere ile ittifak ilişkisini sürdürmek niyetinde bulunan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen her türlü hadiseden sonra, İngiliz milletinin de kendisiyle müttefiklik ilişkisini sürdürmesini İngiltere adına faydalı bulmaktadır. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri ile mevcut ilişkilerinin de artan bir dostluk havası içinde geliştiğini değerlendiren İnönü'nün, Amerika'nın, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın prensiplerini samimi olarak her millet için takip edeceğine dair güveni söz konusudur. Kısacası Türk hükümeti, sahip olduğu bütün komşularının, bağımsız milletler olarak yaşamalarını ve kendileriyle iyi ilişkiler kurmayı isterken, medeni bir millet ve devlet olarak da insanlık ailesinin çalışkan ve faydalı bir üyesi olmaktan başka siyasi bir hedefinin bulunmadığını belirtmiştir.¹¹⁰

Sonuç

Çalışmanın şekillendirilmesi için kullanılmış olan yöntem "klasik tarama yöntemi"dir. Bu tarama metoduyla çalışmaya esas teşkil eden döneme ait gazetelerde yer alan haberler ve değerlendirmeler, alan yazında konu ile ilgili temel eserlerle birlikte incelendiğinde, giriş kısmında belirtilen araştırma sorularına yanıt vermemizi sağlayacak bulgulara ulaşılmıştır.

Bu bağlamda, birinci araştırma sorusu kapsamında, Mart Notası sonrası basında yer alan haberler, makaleler değerlendirildiğinde, matbuatta bekle-gör politikasına bağlı kalındığı gözlenmekte ve ekseriyetle İngiltere basınında hadiseyle ilişkili çıkan haberlerin kamuoyuna yansıtıldığına rastlanılmaktadır. Bu durum, nota sonrası savaşın başat aktörlerinden İngiltere'nin mevzuyla ilişkin tutumunun öğrenilmek istenmesinde aranabilir. Yine söz konusu dönem çerisinde dünya dengeleri açısından Müttefiklerin birbirlerine ilişkin nasıl bir politika izleyeceklerinin bulanık bir yapı içerisinde bulunmasından kaynaklanabilir. Nitekim Sovyet-Türk Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Rusya tarafından tek taraflı feshedilmek istenmesine ilişkin durumun, Avrupa basını tarafından da savaş sonrası dengenin henüz oluşmadığının bir emaresi olarak addedildiği anlaşılmaktadırBu

108 Heseli, *a.g.e.*, s. 162-163.

109 Heseli, *a.g.m.*, s. 17.

110 *Tarihe Düşülen Notlar-1, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1Mart 1924-14 Aralık 1987)*, TBMM Yayınları, Ankara 2011, s. 124.

aşamada Türk basınının itidalli davrandığı ve basında İkinci Dünya Savaşı sonrası teşekkül edecek yeni düzende eski anlaşmaların değişebileceği kabul edilmekle birlikte bu değişimin Sovyetler Birliği ile uzun süredir devam edegelen iyi komşuluk ilişkilerini daha da pekiştirecek cihette olması gerektiği fikrinin işlenerek sunulduğu görülmektedir. Bu aşamada bir de Sertel'in İkinci Dünya Savaşı sonrası bölge anlaşmaları temelli yeni denge konseptinin kabul edileceğinden bahisle Türkiye-Rusya ve İngiltere arasında üçlü bir bölgesel anlaşmanın yapılması gerektiğini salık verdiği belirmektedir. Sertel'in böylelikle Rusya'nın güneyden gelebilecek her türlü tehditlere karşı korunabileceği, İngiltere'nin ise Akdeniz bölgesinde kurmak istediği emniyeti garanti altına alacağı argümanını ileri sürmekte olduğu ve bu sayede de bölgede sulhun sağlanabileceği düşüncesini işlediği anlaşılmaktadır. Fark edileceği üzere dönemin basınının, savaş sonrası süreçten Türkiye'nin daha avantajlı bir konum elde edebilmesi için yazarlarca kamuoyuna alternatif yaklaşımlar sunduğu görülmektedir. Nitekim ilerleyen yakın dönemde bu alternatif bakışlar yazarlarca polemik konusuna dahi dönüşecek bir yapı içerisinde karşımıza çıkacaktır.

Özellikle ikinci araştırma sorusu kapsamında ise, basında yer alan değerlendirmelerde farklı bir boyuta geçildiği sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu boyutta yer alan köşe yazılarında, itidalden uzaklaşılarak karşılıklı faşistlik yaftalamalarına yer verilen daha gergin bir iklime geçildiği gözlenmektedir. Özellikle Tanin'den Hüseyin Cahit Yalçın ile Tan'dan M. Zekeriya Sertel'in ilgili konuda yaptıkları kalem kavgaları dikkat çekmektedir.

Bu durum hiç şüphesiz Rusya'nın Türkiye'nin doğu sınırında değişiklik istemesi, Boğazlar'da üs talebinde bulunması ve Montreux Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini taleptemesi gibi milli yapıyla ve dünya dengeleriyle doğrudan bağlantılı konular üzerinde takip edilecek politikalara ilişkin farklı değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda mezkûr tartışmalar günümüz bilgileriyle, İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemde kurulacak olan iki kutuplu siyasi yapının ilk emarelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Yine bu konuda yapılan tartışmalarda basının, Türkiye'nin konumunda gerçekleşecek değişikliklerin dünya düzeninde de derinden etki meydana getireceği tezini işlemek suretiyle kamuoyuna bilgi aktardığı fark edilmektedir.

Öte yandan yine Sovyet Notaları üzerine basında yapılan tartışmalara bakıldığında, milli bir konuda bilginin hükümet ve organları tarafından değil de yabancı basından duyulması hususunun da tartışıldığı ve bu durumun da kamuoyunda bir korkunun inşasına zemin hazırladığı söylenebilir. Bu hal dönemin yakın gelecekte nasıl şekilleneceğine yönelik kestirim yapmakta zorlanan karar alıcıların kamuoyunu aydınlatmada çekingen tutum geliştirmelerinde aranabilir.

Sonuç itibarıyla Sovyet Notaları Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında yürüttüğü ABD, İngiltere, Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki denge politikasını tamamen ortadan kaldıracaktır. Nitekim değişen siyasi gelişmeler neticesinde Türk hükümetinin 1945'ten önceki politikasında Sovyetlerle olan yakın ilişkilerinin yerini savaş sonrasında ABD ve Batı Avrupa olacaktır. İkinci Dünya Savaşı içinde olduğu gibi bu çok buhranlı harp ertesinde devrede Sovyet talepleri ile karşı karşıya kalan Türkiye kendi davasının, savaş boyunca müttefiki konumundaki İngiltere ve ABD'nin de davaları gibi kabul etmelerini arzulamış, basını ve diplomasi vasıtasıyla da bir kamuoyu oluşturmaya çaba sarf etmiştir. Böylece Sovyet Notaları ile baş başa kalan Türkiye coğrafi mevkiinden de yararlanarak, infirat politikası içine çekilmekten imtina edecektir. Bu bağlamda dönemin Türk basınında eşik bekçisi konumundaki kişiler uluslararası dengelerin nasıl şekilleneceğindeki bilinmezliği gözeterik hükümetin kontrolü altında yayınlarını sürdürmüşlerdir. Bu yayınlarda notada yer alan isteklerin gerçekleşmesi halinde ortaya çıkacak olan durumun Ortadoğu'da dengeleri değiştireceğini dolayısıyla da dünya sulhunun savaş sonrası hemen yeniden bozulacağı işlenmektedir.

Kaynakça

Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye
Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları

1. Süreli Yayınlar (Gazeteler): Akşam, Cumhuriyet, İnkdam, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Tanin, Tasvir, Ulus, Vakit, Yeni Sabah.

2. Kitap ve Makaleler

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

Atabey, Figen, "Montreux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 4, 2014, ss. 1-11.

Aydın, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı Ve Türkiye, 1939-1945", *Türk Dış Politikası*, C. 1, (Editör Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss. 399-479.

Bilge, Suat, *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

Çuyev, Feliks, *Molotov Anlatıyor*, Çev: Ayşe Hacıhasanoğlu- Suna Kabasakal, Yordam Kitap, İstanbul 2010.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Erden, Ömer, "II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 34, ss. 256-268.

Gönlübol, Mehmet, Ülman, Haluk (1996). "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi Yayınları, Ankara 1996, ss. 191-334.

Gürün, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Güvenir, O. Murat, *2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul 1991.

Hesenli, Cemil, "Soğuk Savaş Öncesi Sovyetler Birliği'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Toprak İddiaları", *İRS Tarih Bilinci*, 26 Aralık 2012, ss.14-23.

Hesenli, Cemil, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, Çev: Ali Asker, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011.

Özden, Hakan, *The Diplomatic Maneuvers of Turkey in World War II, Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 37, Bahar 2013, ss. 91-110.

Sadak, Necmeddin, "Turkey Faces The Soviets", *Foreign Affairs*, Vol. 27, 1948-1949, ss. 449-461.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2016.

Semiz, Yaşar, Akgün, Birol, "Dosluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 14, 2007, ss. 239-270.

Tarihe Düşülen Notlar-1, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924- 14 Aralık 1987), TBMM Yayınları, Ankara 2011.

3. Süreli Yayın Makaleleri

Benice, Etem İzzet, "Türkiye Ve Rusya'ya Atfedilen İstekler!", Son Telgraf, 28 Haziran 1945, s. 1, 3.

Ebüzziya, Ziyad. "Sovyetlerin Manasız İstekleri", Tasvir, 28 Haziran 1945, s. 1, 3.

Fenik, Mümtaz Fenik, "Türkiye Ve Sovyetler", Ulus, 8 Nisan 1945, s. 1-2.

İsimsiz, "Atlantik Misakı" Yeni Sabah, 30 Haziran 1945, s. 1.

İsimsiz, "Faşizm Bu Mudur?", Tasvir, 1 Temmuz 1945, s. 1, 5.

İsimsiz, "Moskova Radyosu İle Bir İstanbul Gazetesinin Ağız Birliği", Tasvir, 29 Haziran 1945, s. 1, 3.

İsimsiz, "Rusya ve Türkiye Baş Başa Konuştukları Vakit Daima Anlaşabilmişlerdir", Yeni Sabah, 8 Nisan 1945, s. 1, 5.

- İsimsiz, "Sakin Havada Tarrâke" Yeni Sabah, 28 Haziran 1945, s. 1.
- İsimsiz, "Sovyet Hükümetine Verilen Cevap", Tasvir, 8 Nisan 1945, s. 1, 5.
- İsimsiz, "Türk-Sovyet Dostluğu, İkdâm, 9 Nisan 1945, s. 1.
- Nadi, Nadi, "Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını", Cumhuriyet, 9 Nisan 1945, s. 1, 3.
- Sadak, Necmeddin, "Durmayı Bilmek", Akşam, 1 Temmuz 1945, s. 1.
- Sadak, Necmeddin, "Ne Kara İrtica, Ne Kızıl İhtilal", Akşam, 25 Haziran 1945, s. 1-2.
- Sertel, M. Zekeriya, "Türk Efkarının Aydınlığa İhtiyacı Vardır" (Türkiye Bir Harp Tehlikesi Karşısında Mıdır?), Tan, 28 Haziran 1945, s.1-2.
- Sertel, M. Zekeriya, "Bölge Sistemi Ve Türk-Sovyet Münasebetleri", Tan, 11 Nisan 1945, s. 1-2.
- Sertel, M. Zekeriya, "Türkiye'nin Harp Sonrası Dış Siyaseti", Tan, 12 Nisan 1945, s. 1-2.
- Us, Asım, "Türkiye'nin Sovyetler Birliğine Cevabı", Vakıf, 8 Nisan 1945, s. 1, 4.
- Us, Asım, "Türk-Rus Dostluğu Hangi Şartlar İle Yenilenebilir?", Vakıf, 30 Haziran 1945, s.1, 4.
- Uşaklıgil, Ekrem, "Rus Talepleri Karşısında", Son Posta, 28 Haziran 1945, s. 1, 3.
- Yalçın Hüseyin Cahit, "Üçüncü Cihan Harbi Tehlikesi Karşısında Türkiye", Tanin, 27 Haziran 1945, s. 1.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, "Zinciri Koparan İhtiraslar", Tanin, 30 Haziran 1945, s. 1.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, "Türk-Rus Münasebetleri", Tanin, 14 Nisan 1945, s. 1.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, "Moskova Radyosunun Hücumları", Tanin, 29 Haziran 1945, s. 1.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, "Türkiye Orta Şark'ın Belkemiği ve Dünya Sulhunun Son Duvarı", Tanin, 22 Haziran 1945, s. 1.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, "Zekeriya Sertel'in Makalesine Cevap", Tanin, 1 Temmuz 1945, s. 1.
- 4. Tezler;**
- Başarır, Mehtap, "Türk Basınında İkinci Dünya Savaşı (Tan, Ulus, Cumhuriyet, Akşam Gazeteleri Örneği)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2018. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

İNÖNÜ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'DE DENİZ ULAŞIMI (1938-1950)

MARINE TRANSPORT IN THE INONU ERA IN TURKEY (1938-1950)

Nadir YURTOĞLU*

Geliş Tarihi/Received:03.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted:15.05.2019

YURTOĞLU, Nadir, (2019), "İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Deniz Ulaşımı (1938-1950)" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1449-1474.

Öz

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu 11 Kasım 1938'den Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950'ye kadar olan dönemde Türkiye'de deniz ulaşımı faaliyetleri ile bu faaliyetlerin ekonomiye olan yansımaları makalenin konusunu teşkil etmektedir. Çalışma, İnönü Dönemi'nde denizyolları faaliyetleri (1938-1950) ile sınırlandırılarak tek dönem halinde ele alınmıştır. Denizyolları faaliyetinin ekonomiye olan etkileri sayısal veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın kaynak materyalini, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, resmi yayınlardan; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi, kanunlar ve tutanak dergileri, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, istatistik yıllıkları, ayın tarihi ve dönemin süreli yayınları arasında bulunan dergilerin makaleleri oluşturmaktadır. Konu incelenirken, dönemin dünyadaki deniz ulaşım çalışmaları alanında yaşanan gelişmeler göz önüne getirilerek gerekli değerlendirilmeler yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar şudur: İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından kısa bir süre 3613 sayılı Kanunun kabul edilmesiyle deniz nakliyatı ve seyrüsefer emniyeti görevi Ulaştırma Bakanlığı uhdesine verilmiştir. Akabinde 7 Haziran 1939'da çıkarılan 3633 sayılı Kanunla da Denizbank feshedilerek Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü ve Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğü adı altında iki idare teşkil edilerek denizyollarında yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Bunlara ilave olarak yapılan kanunî düzenlemelerle denizyolları alanında meydana gelen yasal boşluk giderilmeye çalışılmış, II. Dünya Savaşı sonucunda deniz filosunu güçlendirmeye yönelik Avrupa ve ABD'den gemi satın alımı yoluna ağırlık verilmiştir. Bu suretle Devlet Denizyolları ve armatörlere ait gemilerin sayı ve tonajlarının artırılmasının yanı sıra iç ve dış deniz seferleri ile bu seferlerden elde edilen gelirler de artırılarak milli ekonomiye önemli katkılar sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulaştırma Bakanlığı, Deniz Ulaşımı, II. Dünya Savaşı, Armatör, Devlet Denizyolları

Abstract

This study addressed the Inonu-Era (1938-1950) Turkish maritime transport activities and analyzed their repercussions on national economy between the 11th of November when Ismet Inonu was the president and the 14th of May 1950 when the Democratic Party came to power, in the light of numerical data. Data were collected from Presidency Republican Archive Documents, official publications, Memorandum Diary of the Grand National Assembly of Turkey, laws and minute books, Official Gazette of the Republic of Turkey, annual statistics and articles in periodicals of the era. The study also assessed global developments in the maritime sector. The results are as follows: Shortly after the election of Inonu as president, the Ministry of Transport was tasked with the maritime transport and navigation safety with the adoption of Law No. 3613. Denizbank was dissolved and two administrations were established under the name of the General Directorate of State Maritime Administration and the General Directorate of State Ports Operation with the Law No. 3633 issued

*Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi ABD, nyurtoglu@kastamonu.edu.tr. (orcid.org /0000-0001-7478-3149)

on June 7, 1939. In addition, legal regulations were introduced to fill the legal gap in maritime law. After World War II, ship orders were placed in European countries and the United States in order to strengthen the fleet. This decision resulted in an increase in the number and tonnages of ships of the State Naval and ship-owners and, thus, an increase in the number of inward and outward voyages. These maritime developments contributed to the national economy.

Keywords: *Ministry of Transport, Marine Transportation, World War II, Ship-owner, State Maritime Lines*

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eskilere giden denizcilikten yararlanılması, dünya üzerindeki ticaret faaliyetlerinin gelişmesini önemli ölçüde etkilemiştir. Akdeniz ve çevresinde yaşayan insanların denizcilikte maharetlerini gösterip ileri gitmeleri, ilk medeniyetlerin teşkil edilmesinin önünü açmıştır.¹

Osmanlı Devleti'nin, kuruluş ve yükseliş dönemlerinde denizcilik alanında kazandığı ivmeyi son dönemlerde girdiği savaşlar ve kapitülasyonlar yüzünden kaybetmesi, Cumhuriyet Dönemine yetersiz bir deniz filosu bırakılması sonucunu ortaya koymuştur.²

24 Temmuz 1923'te Lozan anlaşmasının imzalanması, bir yandan kapitülasyonların kaldırılmasını sağlarken öbür yandan kabotaj hakkının Türk devletine geçmesinin önünü açmıştır.³ 19 Nisan 1926'da 815 sayılı *Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dâhilinde İcrayı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanunun* çıkarılması, deniz ticaretinin ulusal bir nitelik kazanması ve denizyollarının gelişmesi bakımından önemli bir gelişme olmuştur.⁴

Kabotajın Türk Devletine intikalinin hemen ardından Seyr-i Sefain İdaresinin faaliyetleri eldeki mevcut vasıtalarla daha düzenli hale getirilerek programlaştırılmıştır.⁵ Ancak gemilerin ihtiyacı karşılayamaması ve yıpranmışlığı, dış ülkelere ikinci el, daha kullanışlı

1 Nejdet Köktürk, "Milletlerarası Denizyolları", İktisadi Yürüyüş, C. 8, S. 180, Yıl: 8, 18 Haziran 1947, s. 7; Erol Zeytinoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, 6. Basım, Met-er Matbaası, İstanbul, 1976, s. 510.

2 Osmanlı Devleti'nin denizcilik alanında geri kalma nedenleri için Bk.Yusuf Ziya Kalafatoğlu, "Vapurculuğumuz", İktisadi Yürüyüş C. 3, S. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 30; Ayrıca Osmanlı Devleti'nin 1820'den itibaren denizyolları alanında yaşadığı gelişme için Bk. Nadir Yurtoğlu, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Denizyolları Politikası (1923-1938)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 1, Yıl: 2019, s. 73-75; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, C. 8, 3. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 464-465; Özlem Yıldız, "II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)", Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2012, s. 2, 38-39; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 106; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1861-1876*, C. 7, 4. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 272.

3 Yurtoğlu, a.g.m., s. 80; Haluk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, 2. Basım, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1962, s. 384; Serhat Çelebioğlu, "Yüzer Liman Terminalleri: İşlevleri ve Türkiye Kabotajını Arttırıcı Yönde Bir Model Geliştirilmesi", İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 15.

4 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 19.04.1926, 571-572; *Resmî Gazete*, Sayı No: 359, 29 Nisan 1926; Yurtoğlu, a.g.m., s. 80; Kabotaj Kanunu ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bk. Fethi Arslaner, "Kabotaj Kanunu", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, 1951, s. 168-169; Kemal Arı, "Türkiye'de Kabotaj Uygulamasına Geçiş Süreci ve Bu Süreçte Strateji Oluşturma Çabaları", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 23-45; Kemal Arı, İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj: (Haklar, Kazanımlar ve Bayramlar), Deniz Ticareti Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2009, s. 174; Kabotaj Kanunu'nun kabul edilmesinin 10. yıldönümü olan 1 Temmuz 1935'te Atatürk'ün de katıldığı İstanbul kutlamalarında yapılan etkinlikler için Bk. "Ulusal Bir Utkunun Onuncu Yıldönümü", *Ulus*, 2 Temmuz 1935, Sayı No: 5003; "Denizciler Bayramı Çok Güzel Geçti", *Zaman*, 2 Temmuz 1935, Sayı No: 372; 1936 yılı kutlamaları için Bk. "Kabotaj Bayramı Dün Merasimle Kutlandı", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1936, Sayı No: 4358.

5 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1931, s. 299; Yurtoğlu, a.g.m., s. 81.

olanların getirilerek filoya katılmasına yol açmıştır. Ayrıca Ekonomi Bakanlığı uhdesinde deniz ticaretini genişletmeye yönelik bir planlaştırma çabasına içerisine girilmiş, V1, V2, V3, V4 ve V5 türünde 5 vapur tipinin ulaşımına dâhil edilmesi çalışmaları yürütülmüştür.⁶

Denizyolları alanında yaşanan en önemli gelişmelerden biri de 27 Aralık 1937'de kabul edilen 3295 sayılı *Denizbank Kanunu* olmuştur. Bu Kanunun birinci maddesiyle Ekonomi Bakanlığı uhdesinde merkezi Ankara'da bulunan 50 milyon sermayeli Denizbank tesis edilerek her türlü denizcilik faaliyetleri bu kurumun uhdesine verilmiştir.⁷

1. İnönü Dönemi'nde Denizyolları Faaliyetleri (1938-1950)

1.1. Denizyolları ile İlgili Yapılan Kanunî Düzenlemeler

İnönü Dönemi'nde denizyolları ile ilgili kanunî boşluğu gidermek ve bu alanda gelişmeyi sağlamak amacıyla ihtiyaç ölçüsünde bir dizi yasal düzenlemelere gidilmiştir. İlk etapta deniz ulaştırma hacminin genişlemesi ve seferlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi, ulaştırma teşekküllerinin bir bakanlıkta toplanmasını zaruri kıldığından, 27 Mayıs 1939'da 3613 sayılı *Münakalât Vekâleti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun* kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesiyle deniz nakliyatı ve seyrüsefer emniyeti ile vazife ve hizmetleri Ulaştırma Bakanlığına verilmiştir.⁸

Bu gelişmenin hemen ardından Atatürk döneminde bir iktisadi devlet kuruluşu halinde ortaya çıkan Denizbank'ın, bir buçuk yıllık kısa bir faaliyetten sonra 1939 yılında kapatılarak bütün varlıklarıyla devlete intikal ettiğini görülmektedir.⁹ 7 Haziran 1939 tarihinde kabul edilen 3633 sayılı *Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüklerinin Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanunla* Denizbank feshedilerek yerine Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü ve Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğü adı altında iki idare teşkil edilmiştir. Merkezleri İstanbul'da bulunan katma bütçeli her iki kuruluş Ulaştırma Bakanlığına bağlanmıştır.¹⁰

3633 sayılı Kanunun ikinci maddesiyle Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğünün görevleri şu şekilde belirlenmiştir:¹¹

6 Kalafatoğlu, a.g.m., s. 31; Yurtoğlu, a.g.m., s. 81; Cumhuriyetin ilk 10 yılında deniz ticareti çalışmaları için Bk. "Raporlar, Kısım-2", *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara, 1972, s. 49-50.

7 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 27.12.1937, s. 44; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3796, 30 Aralık 1937; Muhlis Ete, "Devletin İktisadi İşletmeciliği", İktisadi Yürüyüş C. 2, S. 14, Yıl: 1, 1 Temmuz 1940, s. 6; "Denizyollarımızın Tarihçesi", İktisadi Yürüyüş, C. 3, S. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 33; Atatürk 1 Kasım 1938 tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında "BMM Denizbank'ı kurmakla çok isabetli bir harekette bulunmuştur" demiştir. Aşş Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara, 1972, s. 163.

8 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 27.05.1939, s. 123; *Resmi Gazete*, Sayı No: 4220, 31 Mayıs 1939; "Denizyollarımızın Tarihçesi", İktisadi Yürüyüş, C. 3, S. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 33; Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğünün 1939 ve 1940 malî yılı bütçe kanunları hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 23.06.1939, s. 653-654; *Resmi Gazete*, Sayı No: 4246, 30 Haziran 1939; TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 21, 01.06.1940, s. 844-845; *Resmi Gazete*, Sayı No: 4528, 6 Haziran 1940.

9 Mustafa Nuri Anıl, "Devlet İktisadi Teşekkülleri-II", İktisadi Yürüyüş, C. 9, S. 87, Yıl: 4, 30 Temmuz 1943, s. 23; 3460 sayılı *Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadî Teşekküllerin Teşkilâtı ile İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanunun* ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 17.06.1938, s. 879-888; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3950, 4 Temmuz 1938; Devlet Denizyolları İşletmesinin 3460 sayılı Kanuna bağlı bir iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmesinin amacı için Bk. Cemil Parman, "Yarıncı Denizyolları", İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 35.

10 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 07.06.1939, s. 538; *Resmi Gazete*, Sayı No: 4234, 16 Haziran 1939; Nadir Yurtoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasî, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 212; Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüklerinin Teşkilât ve Vazifelerine Dair 28 Nisan 1939 Tarihli Kanun Tasarısı için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 86-38-2, Tarih: 28.04.1939.

11 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 07.06.1939, s. 538; "Bugünkü Denizyolları", İktisadi Yürüyüş, C.

1. Türkiye sahillerinde düzenli posta seferleri tekeli işletmek,
2. İstanbul ve civarı iç hatlarıyla İzmir Körfez Hattı ve Yalova Hattını işletmek,
3. Gemi kurtarma tekeli işletmek,
4. Kılavuzluk ve romorkörcülük tekeli işletmek,
5. Van gölü tekeli işletmek,
6. Bunlardan dışında inhisarı içermemek kaydıyla deniz, göl, nehir ve kanallarda her türlü yük ve yolcu nakliyatı yapmak,
7. Gemi inşa, tamir ve havuzlama işlerini yapmak,

3633 sayılı Kanunun dördüncü maddesi gereğince Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün görevleri ise şu şekilde tespit edilmiştir:¹²

İstanbul, İzmir, Trabzon başta olmak üzere hükümetçe Devlet Limanları Genel Müdürlüğüne devredilecek limanlarda tekel şeklinde ve diğerlerinde de isteğe bağlı olarak:

1. Yolcuların beraberindeki eşyalar dışında bütün ticaret eşyasının her türlü yükleme, boşaltma ve aktarma işleri yapmak,
2. Gemilere tatlı su verilmesinin yanı sıra akaryakıt yükleme, boşaltma ve aktarma işlerini gerçekleştirmek,
3. Rıhtımları işletmek,
4. Ambar, antrepo, umumî mağaza, deniz yolcu salonu ve sundurmaları tesis ve işletmek,
5. Sahillerde iskele tesis ederek işletmek,
6. Limanlarda palamar şamandıralarını tesis ederek işletmek,
7. Türkiye sahillerinde fener, radyofar ve deniz işareti ile sahillerde Can Kurtarma İstasyonlarını tesis edilerek işletmek,
8. Kömür, mazot ve benzeri yakıt alma-verme yeri tesis ve işletilmesinin yanı sıra tekel kapsamı dışında bütün limanlarda dalgıçlık işleri de yapmak.

Bu kanunun yayın tarihinde Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü tarafından idare edilen liman, rıhtım, iskele ve mevcut tesisler bu madde hükmü dışında yer almıştır.

Devlet Denizyolları İşletmesinin teşkilat üniteleri ise şunlardır:¹³

1. Kabotaj hatlarında ve dış denizlerde vapurculuk işleriyle uğraşan Deniz Hatları İşletmesi
2. İstanbul ve civarı şehir hatlarında vapurculuk işlerini yürüten Şehir Hatları İşletmesi

10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 34; Yusuf Ziya Kalafatoğlu, "Vapurculuğumuz", İktisadi Yürüyüş, C. 3, S. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 31.

12 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 07.06.1939, s. 538-539.

13 "Bugünkü Denizyolları", İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 34.

3. Yükleme, boşaltma, ambarlama, rıhtım, kılavuzluk, kömür ve su verme işlerini yerine getiren İstanbul Limanı İşletmesi

4. Gemi tamir ve inşa işleriyle uğraşan Haliç Fabrika ve Havuzları

5. Yine gemi tamir ve inşa işleriyle ilgilenen İstinye Fabrika ve Dokları

6. Gemi Kurtarma İşletmesi

7. Fenerlerle ilgilenen ve çeşitli kıyı emniyeti düzeni ve can kurtarma görevini yerine getiren Kıyı Emniyeti ve Can Kurtarma İşletmesi

8. Yük ve yolcu nakliyatı ile ilgilenen Van Gölü İşletmesi

9. Şehir hatlarında vapurculuk görevini yürüten ve İzmir Liman işleriyle uğraşan İzmir Şubesi

10. Liman işleriyle ilgilenen Trabzon Şubesi

3633 sayılı Kanunun kabul edilmesinden bir ay sonra 7 Temmuz 1939'da 3716 sayılı *Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü İhtiyacı İçin Yeni Gemiler İnşası ve Sair Vesait, Teçhizat, Malzeme, Alât ve Edevat Mubayaası Hakkında Kanun* yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü ihtiyacı için muhtelif tipte yeni gemiler inşa ettirilmesi ve sair vesait, teçhizat, malzeme, alât ve edevat siparişi ve bunlara ilişkin her türlü hizmetlerin yerine getirilmesi maksadıyla 12.600.000 liraya kadar gelecek yıllara geçici taahhütlere girişmeğe Ulaştırma Bakanı yetkili kılınmıştır.¹⁴

İnönü Dönemi'nde Denizyolları ile ilgili yapılan kanuni düzenlemelerden biri de 21 Nisan 1941 tarihinde kabul edilen 4004 sayılı *Devlet Demiryolları ve Limanlarıyla Devlet Denizyolları ve Devlet Limanlarında Yapılacak Askerî Nakliyattan Alınacak Ücretler Hakkında Kanun*dur. Bu kanunun ikinci maddesiyle denizyollarında seyahat edecek kara, deniz, hava, jandarma, subayları ile askerî memur, erat ile emniyet teşkilâtının polis âmir ve memurlarına, Devlet Denizyolları ve Devlet Limanlarının kendi askerî tarifeleri uygulanmıştır.¹⁵

30 Haziran 1941 tarih ve 4076 sayılı *Fenerler Hasılatından Hazineye Ödenecek Miktar Hakkında Kanun* bu dönemde yürürlüğe giren kanunlardan biri diğeri olmuştur. Bu kanunla, fenerler gayrisafi hasılatının yarısı her yıl hazineye ödenmiştir. Ancak Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne kalacak gayrisafi hasılat 175.000 liradan az olamaz hükmü getirilmiştir.¹⁶

2 Temmuz 1941'de yürürlüğe giren 4083 sayılı *Haliç Vapurları İşletme İnhisarına Dair Kanun* ile denizyolları hakkında kabul edilen kanunlara bir yenisi daha eklenmiştir. Bu kanunla, İstanbul Limanının Galata Köprüsünden başlayarak Haliç'in sonuna kadar her iki yönünde mevcut veya ileride tesis edilecek iskelelere yolcu taşımak için gemi işletme hakkı, Devlet Denizyolları İşletme İdaresine verilmiştir.¹⁷

24 Ocak 1944 tarihinde kabul edilen 4517 sayılı *Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğünün Kaldırılması ve Vazifelerinin Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne Verilmesi Hakkında Kanun*la da denizyollarında yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu yapılanmada 3633 sayılı Kanunla kurulan Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüklerinden: Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü,

14 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 07.07.1939, s. 985; *Resmi Gazete*, Sayı No: 4258, 14 Temmuz 1939.

15 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 22, 21.04.1941, s. 215; *Resmi Gazete*, Sayı No: 4794, 26 Nisan 1941.

16 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 22, 30.06.1941, s. 762; *Resmi Gazete*, Sayı No: 4853, 7 Temmuz 1941.

17 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 22, 02.07.1941, s. 779; *Resmi Gazete*, Sayı No: 4856, 10 Temmuz 1941.

Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne dönüştürülmüştür. Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğü ise kaldırılarak bütün hizmet ve gelirleriyle Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. 4517 sayılı Kanunun ikinci maddesiyle Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğünün bütün menkul ve gayrimenkulleriyle, hak ve görevleri Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne geçmiştir. Ayrıca Türkiye sahillerinde fener, radyofar ve deniz işaretleriyle can kurtarma istasyonları kurup işletme görevi yalnız Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne verilmiştir.¹⁸

15 Ocak 1945 tarih ve 4697 sayılı Şirket-i Hayriye'nin Satın Alınmasına, Dair Olan Sözleşmenin Onanması Hakkında Kanun bu dönemde denizyolları ile ilgili yürürlüğe giren kanunlardan bir diğeri olmuştur. Bu kanunun birinci maddesiyle, Şirket-i Hayriye'nin bütün imtiyazlarıyla ortaklığa ait her nevi mal, hak ve menfaatleri satın alınması için hükümetle Şirket-i Hayriye Türk Anonim Ortaklığı arasında 20 Ekim 1944 tarihinde imzalanan sözleşme onanmıştır. Ayrıca birinci maddede adı geçen mal, hak ve menfaatleri ile imtiyaz sözleşmesindeki süre, kayıtlarla bağlı olmaksızın Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne intikal etmiş, Boğaz içinde muntazam vapur işletmesi, tekel şeklinde Genel Müdürlük tarafından yapılmıştır.¹⁹

30 Ocak 1946 tarih ve 4844 Sayılı *Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü İhtiyaçları İçin Gelecek Yıllara Geçici Yüklenmelere Girişilmesi Hakkında Kanun* ile denizyolları alanında önemli bir aşama kaydedilmiştir. Bu kanunla, hükümetçe onanacak program gereğince, yıllık ödeme miktarı 12.000.000 lirayı geçmemek üzere Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne yapılıp satın alınacak gemi, tarak dubası, havuz, tersane araç ve gereçleri ile yükleme ve boşaltma tesisleri için 76.000.000 liraya kadar gelecek yıllara geçici yüklenmelere girişmeğe Ulaştırma Bakanı yetkili kılınmıştır.²⁰

13 Şubat 1946 tarih ve 4867 sayılı *Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Memurları Emekli Sandığı Hakkındaki 3137 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun* ile denizyolları memurlarının hangi kanun hükümlerine tabi olduğunu ortaya konulmuştur. Bu kanunla, Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğünün daimî kadrolarında gösterilen ve 3656 sayılı Kanunun 19. maddesi konusuna giren hizmetlilere 3137 sayılı Kanun hükümlerine bağlı olarak adı geçen Kanunun 5. maddesinin ilgili fıkraları hükümleri uygulanmıştır.²¹

24 Nisan 1946'da da 4875 sayılı *Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne Tahsil Edilmekte Olan Vergi ve Resimlerin İlgili Daire ve Sandıklara Yatırılması Süresine Dair Kanun* yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunla, belli tarifeli taşıtlarla yolculuk yapanlardan alınacak nakliyat resmi hakkındaki 472 sayılı Kanuna ek 2030 sayılı Kanunun birinci maddesinde, Damga Resmi Kânununun bazı maddelerini değiştiren 3478 sayılı Kanunun on ikinci maddesinde, Asker Ailelerine Yardım Hakkındaki 4109 sayılı Kanunun dördüncü maddesinde ve Belediye Vergi ve Resimleri Kanununa ek 4375 sayılı Kanunun ikinci maddesinde yazılı süreler, Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü için 75'er güne çıkarılmıştır.²²

18 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 26, 24.01.1944, s. 45; *Resmi Gazete*, Sayı No: 5618, 1 Şubat 1944; Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme İdaresinin çeşitli inşaat ve tamirat işlerinde kullanılmak üzere ihtiyaç duyduğu tuğlanın 30.000 lira keşif bedelle Eskişehir'de emaneten inşa edilecek tuğla fırınından elde edilmesi, 3 Mayıs 1943 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 101-30-20, Tarih: 03.05.1943.

19 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 27, 15.01.1945, s. 99-100; *Resmi Gazete*, Sayı No: 5913, 24 Ocak 1945.

20 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 28, 30.01.1946, s. 537; *Resmi Gazete*, Sayı No: 6223, 4 Şubat 1946.

21 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 28, 13.02.1946, s. 586; *Resmi Gazete*, Sayı No: 6237, 20 Şubat 1946.

22 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 28, 24.04.1946, s. 603; *Resmi Gazete*, Sayı No: 6295, 30 Nisan 1946;

Denizyolları ile ilgili yasal düzenlemelere devam edilerek 11 Haziran 1947 tarihinde 5074 sayılı *Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü İhtiyaçları İçin Gelecek Yıllara Geçici Yükleme Girişilmesine Dair Olan 4844 Sayılı Kanun İle Genel Müdürlüğün 1947 Yılı Bütçe Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla 4844 sayılı Kanunun 1. maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: Hükümetçe onanacak program gereğince yıllık ödeme miktarı 1947 - 1949 yılları için 35' er milyon, kalan yıllar için 27' şer milyon lirayı geçmemek ve en çok otuz yılda ödenmek üzere Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğünce inşa ve satın alınacak gemi, tarak dubası, havuz, tersane, yükleme, boşaltma ve taşıma tesisleri için 150.000.000 liraya kadar gelecek yıllara geçici yüklenmelere girişmeye Ulaştırma Bakanı yetkili kılınmıştır.²³

Denizyolları ile ilgili kabul edilen önemli kanunlardan biri de 24 Mayıs 1949 tarihinde yürürlüğe giren 5396 sayılı *Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğünün Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki 3633 Sayılı Kanuna Ek Kanundur*. Bu kanunla, yükleme ve boşaltma giderleri, mahkeme harçları, geri verilecek paralar, gelir getiren mülklerin vergi ve resimleri ve emekli, dul ve yetim aylıkları gibi giderlerden her biri için yıllar bütçesine konan ödenek yetmediği takdirde harcanması gereken miktarı Maliye Bakanlığının muvafakatiyle ödemeye Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü yetkili kılınmıştır.²⁴

5396 sayılı Kanunun kabul edilışinden kısa bir süre sonra, 6 Haziran 1949 tarihinde de 5426 sayılı *Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Hesabına Amerika'dan Satın Alınan Altı Yolcu Gemisi İşinde ve Kredi Temininde Hizmeti Görülen Mc. Cann'e ve Ortağına Verilecek İkramiye Hakkında Kanun* yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla, Amerika'dan satın alınan altı yolcu gemisi işi ve kredi temininde hizmetleri görülen Mc. Cann ve ortağına yaptığı çalışmalar karşılığında Devlet Denizyolları ve Limanları bütçesinden 175.000 dolar ikramiye vermeye Ulaştırma Bakanı yetkili kılınmıştır.²⁵

1.2. II. Dünya Savaşı Öncesi ve Savaş Döneminde Denizyolları Çalışmaları

II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde başlanan denizyolları ile ilgili yapılan kanunî düzenlemeler dış ülkelerden gemi siparişi yoluna gidilerek bu alanda filoyu güçlendirme çabasını da beraberinde getirmiştir. Maliye Bakanı Fuad Ağralı'nın 1939 yılı bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı konuşmada verdiği bilgilere göre: Almanya'ya sipariş edilen çeşitli tipte toplam 29.500 tonluk 12 gemiden altısı denize indirilmiştir. Diğer altısı bir sonraki yıl içinde gelecektir. Ayrıca bir kısım gemilerin İngiltere tezgâhlarına sipariş edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu suretle sipariş edilmiş ve edilecek gemilerin toplam tonajı mevcut posta vapurlarının tonaj toplamının %80 ine tekabül etmektedir. Bütün yeni vapurların ticaret filosuna katılmasıyla kabotaj hizmeti karşılanacağı gibi deniz ticaretinin önemli surette gelişmesi ve malların ihracı için gerekli dövizin harcanmasında da bir tasarruf sağlanacaktır.²⁶

472 sayılı *Muayyen Tarifeli Vesaiti Nakliye ve Seyahat Eden Yolculardan Alınacak Nakliyat Resmî Hakkında Kanun* ile 2030 sayılı *Muayyen Tarifeli Vesait İle Seyahat Eden Yolculardan Alınacak Nakliyat Resmî Hakkında 10 Nisan 1340 Tarih ve 472 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun* hakkında bilgi almak için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 2, 10.04.1340, s. 327; TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 11, 25.06.1932, s. 581; *Resmî Gazete*, Sayı No: 2139, 2 Temmuz 1932; Ayrıca 3478 sayılı *Damga Resmî Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklennesine Dair Kanun* ile 4109 sayılı *Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Hakkında Kanun* için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 22.06.1938, s. 938-949; *Resmî Gazete*, Sayı No: 3955, 9 Temmuz 1938; TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 22, 11.08.1941, s. 815-818; *Resmî Gazete*, Sayı No: 4887, 15 Ağustos 1941; 4375 sayılı *Belediye Vergi ve Resimleri Kanununa Ek Kanun* için ayrıca Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 24, 14.01.1943, s. 220; *Resmî Gazete*, Sayı No: 5310, 21 Ocak 1943.

23 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 29, 11.06.1947, s. 709; *Resmî Gazete*, Sayı No: 6635, 18 Haziran 1947.

24 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 31, 24.05.1949, s. 708; *Resmî Gazete*, Sayı No: 7218, 28 Mayıs 1949.

25 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 31, 06.06.1949, s. 833; *Resmî Gazete*, Sayı No: 7230, 11 Haziran 1949.

26 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: F., C. 2, 14. Birleşim, 22.05.1939, s. 132; Maliye Bakanı Fuad Ağralı, 1940 yılı bütçe görüşmeleri esnasında ülke savunma araçlarının takviyesi, bayındırlık, sanayi, maden, deniz

Savaş öncesinde kabul edilen 3633 sayılı Kanunla Denizbank'ın feshedilmesi, Devlet Denizyolları İşletmesine bir kısım vapurların intikal etmesine neden olmuştur. Bunlar: 5.000 ile 3.000 ton arasındaki Ege, İzmir, Ankara, Karadeniz, Cumhuriyet, Tari, Aksu, Güneysu, Etrüsk ile bunlara sonradan Almanya'dan katılan Tırhan ve Kadeş vapurları. 3.000 ile 1.000 ton arasındaki Erzurum, Konya, Dumlupınar, Trak, Sus, Marakaz, Anafarta, Çanakkale, Mersin, Antalya ile hurda olarak satılmak üzere kadro dışı bırakılan ve sonradan idare tarafından yük gemisi şeklinde düzenlenen Tunç Vapuru. 1.000 ile 400 ton arasında Ülgen, Bursa, Saadet, Bartın, Seyyar, Kemal ve Tayyar ile 200 tonluk Uğur vapurları. Denizyolları İşletmesinin Karadeniz, Akdeniz ve Marmara havzasındaki seferlerini gerçekleştiren bu vapurların büyük bir kısmı geniş çaplı bir tamire ihtiyaç duymuştur.²⁷

Denizyolları İşletmesinde çürük ve yaşlı durumunda bulunan ve tamiri için yeni bir gemi masrafı gerektiren Gülcemal Vapurunun ise Bakanlar Kurulu tarafından 14 Haziran 1939 tarihinde, bedeli serbest dövizle ödenmek şartıyla İtalya'daki *Ricuperi Metallici Firmasına* 23.000 İngiliz Lirası karşılığında satışına izin verilmiştir.²⁸

Gülcemal Vapurunun satışına izin verilmesinden takriben iki ay sonra, Almanya'ya sipariş edilen gemilerin taksitlerini ödemek ve yapılan borçlar ile kalan taksitleri kapatmak için borçlanma şartları Maliye Bakanlığınca belirlenmek kaydıyla Devlet Denizyolları Genel Müdürlüğüne 6.350.000 liralık bono ihracına 10 Ağustos 1939'da Bakanlar Kurulunca izin verilmiştir.²⁹

Bu dönemde Denizbank'ın 997.000 liralık hissesinin yer aldığı 3 milyon lira itibari sermayeli bir Sosyete Şilebi Kurumu bulunmaktadır. Bu kurumun Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğüne intikal eden üç gemilik bir filoya sahip bir idare meclisi ile çok sayıda görevlilerinden teşkil edilen bir merkez teşkilatı da mevcut olmuştur. 1938 yılının ilk altı aylık bilançolarında 7.938 lira kâr eden şirketin hazineye olan 182.000 sterlinlik döviz borcunu altı aylık sürede ödeyememesi ve diğer başka sorunlar nedeniyle, kalan hisselerinin Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğüne satın alınması hükümetçe değerlendirilmiştir. Nihayet 28 Ağustos 1939 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Sosyete Şilep Müessesesinin Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğüne satın alınması kararlaştırılmıştır.³⁰

Bu kararın verildiği süreçte Devlet Denizyolları İdaresi ile özel armatörlere ait çoğunluğu yaşlı ve hantal 200.000 gros ton kapasitesinde bir ticaret filosu mevcut olmuştur. Bu filodan 10 yaşına kadar 6 yolcu gemisi 13.404 gros ton, 31-40 yaşına kadar olan 9 gemi 34.890 groston; 41-50 yaşına kadar 8 gemi 14.186 gros ton ve 51-65 yaşına kadar 6 gemi 5.676 gros ton kapasitesinde yer almıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere İdarenin 23 gemisinin 30 yaşından büyük olmasının nedenlerinden biri Almanya'ya siparişi yapılan 10 gemiden dördünün ve İngiltere'ye ismarlanan 11 geminin, II. Dünya Savaşının başlaması nedeniyle ülkeye getirilemeyişidir.³¹

---

ticaretiyle ilgili tesislerin tamamlanması için gereken malî tedbirlerin alınması ve programların tahakkuk ettirilmesine devam edilmektedir diyerek, bu konuda ülke içi ve dışından yeni krediler ve yeni imkânlar sağlanmaya çalışıldığını ifade etmiştir. TBMM, *Zabit Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 11, 56. Birleşim, 27.05.1940, s. 276.

27 Kalafatoğlu, a.g.m., s. 32; Denizbank'ın Almanya'dan getirtmekte olduğu yeni vapurların seferler esnasında yapacakları çeşitli masraflar karşılığı olarak 3.904 İngiliz Liralık döviz müsaadesiyle ilgili 12 Kasım 1938 tarih ve 2/9813 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 85-93-8, Tarih: 12.11.1938.

28 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 87-56-6, Tarih: 14.06.1939; Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü ihtiyacı için yeni gemiler inşası ve sair araç, teçhizat malzeme alet ve edevat satın alımı hakkındaki 3 Temmuz 1939 tarihli kanun tasarısı için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 87-64-3, Tarih: 03.07.1939.

29 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 88-79-20, Tarih: 10.08.1939.

30 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 88-84-13, Tarih: 28.08.1939.

31 A. Denizci, "Türkiye Gemiciliği", *Türk Ekonomisi*, S. 73, Yıl: 7, Temmuz 1949, s. 150-151;II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Almanya'da inşa edilen Doğu, Egemen, Savaş ve Şalon adlı vapurların ülkeye getirilme imkânı ortadan kalkmıştır. Kalafatoğlu, a.g.m., s. 32.

İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Deniz Ulaşımı (1938-1950)

Nihayet, 1 Eylül 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birçok ülke gemisinin denizlerde zarar görmesi, uluslararası ticaretin sekteye uğramasına yol açmıştır. Türkiye'de deniz ulaşımında savaştan etkilenen ülkeler arasında yer almıştır. Devlet Denizyolları İşletmesi 1938'de Mısır'a yaptığı seyahatle başladığı seferlerden 71.000 liralık hasılat elde etmesine rağmen savaş koşulları ve vapur azlığı nedeniyle yapılan seferler kesintiye uğramıştır.³²

Savaşın başlaması ardından motorlu ve yelkenli küçük deniz vasıtalarında navlun fiyatlarının savaş öncesine göre bazı hatlar için bir kattan fazla yükselmesi, ülkede taşımacılıkta gemi bulmakta zorlanması sonucunu ortaya koymuştur.³³

Bu nedenle Avrupa'dan gemi temin etme yoluna gidilmiştir. Cumhuriyet Vapuru dışındaki İdare kadrosunda mevcut gemilerin hemen hepsi 1941 yılı itibarıyla satın alınmıştır. Mali imkânların yerinde olmayışı ve ülkede taşınma ihtiyacının karşılanma zorunluluğu nedeniyle Avrupa'dan ikinci el olarak temin edilen bu gemilerin dışında, Heybeli ve Kalamış vapurları Fransız tezgâhlarında inşa edilerek Denizyolları İdaresine katılmıştır.³⁴

Ayrıca düzenli posta seferleriyle de ülke sahillerinde kamu hizmetini yürüten Denizyolları İdaresinin, artan milli müdafaa ihtiyaçlarını zamanında ve emniyet içerisinde yerine getirebilmesi için elinde bulunan ve çoğunluğu yaşlanmış eski vapurların büyük ölçekte tamirleri gerekli olduğundan, 275.000 liralık fazla bir harcama yapılmasına 7 Mart 1941'de Bakanlar Kurulunca izin verilmiştir.³⁵

Gemi yapımına ayrılan ödenekten eğitime de pay ayrılmıştır. Denizyolları İdaresince yaptırılacak gemilerin taksit karşılığı olarak 3194 sayılı Kanunla verilen 5 milyon liralık tahsisattan 250 bin lirası, 3 Şubat 1940 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile köy öğretmen okulları ihtiyacı için tahsis edilmiştir.³⁶

Bu gelişmenin yanı sıra Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü adına Almanya'da tahsil yapan 34 öğrenci siyasi durum nedeniyle geri çağırılmıştır. Bu öğrencilerin aynı kurumun ihtiyacı olan teknisyenleri yetiştirmek amacıyla eğitimlerini İngiltere'de sürdürmelerine gerek duyulduğundan, bu ülkeye gönderilmesi ve yol, tahsil, tedavi ve maaş masrafları için 1940 yılı döviz cetvellerine 20 Nisan 1940 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla 66.700 liralık bir tahsisat konulmuştur.³⁷

Bu dönemde Türkiye'de deniz ticareti, sayı ve kalite itibarıyla uluslararası ölçüleri ifade edecek bir durumda değildir. 68 bin kişiyi bulan kadrosu ile Denizyolları Müessesesi, deniz filosu ve ticaretinin yaklaşık yarısını sahip olmuş, yılda ortalama 1 milyon yolcu, 450-500 bin ton yük ve 400 bin bağ hayvan taşımıştır.³⁸

Mısır limanlarına yapılmakta olan deniz seferleri ihtiyacı karşılanamadığı için Sosyete Şilepten satın alınan Denizyolları İdaresine ait Demir, Krom ve Bakır adındaki şilepler de

32 Aslan Tufan Yazman, "Akdeniz Seferlerinden Alınan Neticeler", İktisadi Yürüyüş, C. 11, S. 241, 21 Ocak 1950, s. 1.

33 Muhittin Birgen, "Münakalenin Mevkii", İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 24, Yıl: 1, 1 Birinci Kânun 1940, s. 2.

34 "Cumhuriyetten Sonra Eski ve Yeni Gemilerimiz", İktisadi Yürüyüş, C. 3, S. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 28-29; Ulaştırma Bakanlığı Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü kadrosunda bulunan memuriyetleri yazılı yedek subayların 7 Haziran 1940 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından tecilleri kabul edilmiştir. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 91-55-2, Tarih: 07.06.1940.

35 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 94-20-2, Tarih: 07.03.1941.

36 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 90-13-4, Tarih: 03.02.1940.

37 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 90-39-13 Tarih: 20.04.1940.

38 "Memleket İktisadiyatı Bakımından Denizyolları ve Ehemmiyeti", İktisadi Yürüyüş, C. 3, S. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 27; 1 Temmuz 1941'de Denizcilik Bayramı dolayısıyla yapılan etkinlikler için Bk. "Deniz Bayramı Bütün Yurtta Kutlandı", *Yeni Sabah*, 2 Temmuz 1941, Sayı No: 1135.

sıkışık durumlarda Akdeniz sahillerine ve Mısır limanlarına sefer yapmalarına 13 Ocak 1942 tarihinde Bakanlar Kurulunca izin verilmiştir.³⁹

Bu nedenle gemi açığını kapatmak amacıyla Devlet Denizyolları Genel Müdürlüğü için yeniden yaptırılacak tersane ve gemilerin her türlü bedel ve masrafları için Ulaştırma Bakanlığında 1942 yılı tahsisatı olarak 750.000 liralık bir pay ayrılmıştır.⁴⁰ Doklar inşaatı masrafları için de Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğüne 1943 yılı Maliye Bakanlığı bütçesinden 750.000 lira tahsis edilmiştir.⁴¹

Ayrıca 4345 sayılı Kanunla, Ulaştırma Bakanlığı 1942 mali yılı bütçesi 864. fasıla konulan tahsisatla, Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü için Pendik'te yaptırılacak tersane inşaatı malzemesinin 2490 sayılı Kanun hükümleri kapsamında tedarik edilmesi şartıyla adı geçen Kanununun 50. maddesinin E fıkrasına uygun olarak emaneten yaptırılması, 17 Nisan 1943 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.⁴²

Deniz ulaşımının geliştirilmesi yönünde yapılan yatırımların artırılması yanı sıra seferlerin de düzenli hale getirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Ulaştırma Bakanı Fahri Engin, Bakanlığının 1942 yılı bütçe görüşmeleri esnasında verdiği bilgilere göre: Yolcu vapurlarının seferleri de artırılmıştır. Karadeniz hattı postaları düzenli seyirlerine devam etmiştir. Bartın Postası tabir edilen ve İnebolu'ya sürdürülen sefer de, Ereğli limanına uğramak şartıyla, mutazaman devam etmiştir. Ayrıca İzmit Körfezi dâhilinde bir hat tesis edilerek Karamürsel'le İzmit arasında ulaşım sağlanmış, İzmit ile İstanbul arasındaki hatta da bir sefer düzenlenmiştir. Ayalık ve İzmir postaları da düzenli olarak sürdürülmüş, Mersin'e 15 günde bir yolcu vapurları tahsis edilmiştir.⁴³

Deniz seferlerinin düzenli hale getirildiği bir süreçte Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü memur ve hizmetlilerinden görev başında kazaya uğrayarak sakat kalanlara tahsis edilecek maluliyet aylığı hakkındaki tüzük, 5 Nisan 1944'te Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulmuştur.⁴⁴ Bunun yanı sıra adı geçen kurumun memurlarının tayin, tebdil, terfi ve ceza yöntemleriyle bunlara verilecek harcırah, tazminat ve tahsisatlar hakkındaki tüzüğün bazı maddelerinin değiştirilerek bir maddesinin kaldırılması ve bu tüzüğe geçici bir madde ilave edilmesine dair tüzük, 29 Temmuz 1944'te Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulmuştur.⁴⁵

Bu arada savaş yıllarında Ulaştırma Bakanlığı denizciliğin gelişmesi için biri sahillerin emniyeti, diğeri denizci yetiştirilmesi ile ilgili iki kanun tasarısını hazırlayarak TBMM'ye sunmuştur.⁴⁶ Aynı bakanlık deniz personelinin görev ve yetkilerini belli bir statüye bağlayan bir de yönetmelik hazırlayarak 1 Eylül 1945 tarihinde yayınlamıştır. Bakanlık ayrıca liman reisliklerini kaldırarak yerine Bölge Liman ve Deniz İşleri Müdürlüklerini ihdas etmiştir.⁴⁷

39 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 97-108-2, Tarih: 13.01.1942.

40 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: F, C. 2, 24.05.1943, s. 226.

41 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, s. 72/12.

42 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 101-25-8, Tarih: 17.04.1943; 4345 sayılı 1942 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanununa Bağlı A, B, D ve E Cetvellerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 24, 28.12.1942, s. 105; *Resmî Gazete*, Sayı No: 5294, 31 Aralık 1942; Ayrıca 2490 sayılı *Artırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu* hakkında bilgi almak için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 02.06.1934, s. 706-722; *Resmî Gazete*, Sayı No: 2723, 10 Haziran 1934.

43 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 64. Birleşim, 27.05.1942, s. 346.

44 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 105-23-3, Tarih: 05.04.1944.

45 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 106-55-16, Tarih: 29.07.1944.

46 Selim Cavid Yazman, "Denizciliğimiz Gelişiyor", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 11, Yıl: 5, 1 Ağustos 1944, s. 1.

47 Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Ulaştırma Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, S. 29, Yıl: 3, Kasım 1945, s. 146; Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne tahsil edilen nakliyat, damga resmi, asker ailelerine yardım ile Belediye vergisi ve resimlerinin ilgili daire ve sandıklara yatırılma süreci hakkındaki 2 Ağustos 1945 tarihli Kanun tasarısı için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 109-64-03, Tarih: 02.08.1945.

İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Deniz Ulaşımı (1938-1950)

Denizciliğin geliştirilmesi yönünde bir yandan deniz personeli ile ilgili yönetmeliğin hazırlanarak limanlarda kurumsal yapılanmaya gidilirken öbür yandan Devlet Başkanının deniz araçlarına Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden her yıl değişen miktarlarda ödenek ayrılmıştır. Bu makama ait deniz araçlarının her türlü işletme, satın alım, inşa ve farklı masrafları ve sigorta ücretleri için Denizyolları İdaresine, Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden 1939 yılında 216.000 lira tahsis edilmiştir.⁴⁸ Bu rakam 1940 yılında 244.400 liraya yükseltilmiştir.⁴⁹ 1941 yılında bu yükseliş sürdürülerek 494.400 liraya ulaşmıştır.⁵⁰ 1942 yılında Devlet Başkanına ait deniz araçlarının her türlü işletilme, satın alım, inşa ve farklı masraf ve sigorta ücretleri için Denizyolları İdaresine, Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden verilen pay 665.925 liraya yükseltilmiştir.⁵¹ Bu ödenek 1943 yılında 794.400 liraya çıkarılmıştır.⁵² 1944 yılında yine 794.400 lira olarak belirlenmiştir.⁵³ 1945 yılının yedi aylık tahsisatı ise 463.400 lira olarak tespit edilmiştir.⁵⁴

Tablo 1'de 1945 yılında 50 gros tonilato üzerindeki makinalı Türk ticaret gemilerinin sayısı, brüt tonaj ve net tonaj durumları gösterilmiştir.

TABLO: 1. Türk Ticaret Gemileri (1945)

	Sayı	Gayri Safi Tonaj (Brüt Tonaj)	Safi Tonaj (Net Tonaj)
1. Devlet Denizyolları			
A. Posta Vapurları	27	64.160	36.513
B. Şehir Kıyı Vapurları	60	21.645	10.394
C. Şilepler	6	7.272	3.484
D. Gemi Kurtarma Vapurları	7	2.338	846
E. Müteferrik Vapurlar (Römorkörler)	2	149	30
F. Araba Vapurları	4	2.358	1.052
G. Van Gölündeki Vapurlar	10	-	730
2. Devlet Limanları İşletmesi			
A. Römorkörler	30	3.088	1.123
B. Su Gemileri	8	1.252	585
C. Yük Motorları	2	131	78
D. Muhtelif Binekler	24	220	93
E. Kaldırma Tarama Vasıtaları	6	835	357
3. Devlete Ait Yatlar ve Gemiler	2	4.254	1.723
4. Özel Kişilere Ait Gemiler	38	57.348	34.268
Toplam	226	165.050	91.276

Kaynak: İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 253, Ankara, 1947, s. 543-544.

Tablo: 1'e göre 1945 yılında Devlet Denizyollarına ait 50 gros tonilato üzerindeki makinalı Türk ticaret gemilerinden posta, şehir kıyı, gemi kurtarma, Van gölü ve Araba

48 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 11, 27.05.1940, s. 180.

49 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 26.06.1941, s. 258.

50 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 25.05.1942, s. 248.

51 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: F, C. 2, 24.05.1943, s. 225.

52 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, s. 250.

53 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1945 Yılı Yedi Aylık Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, s. 313.

54 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1946 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 3, C. 20, 17.12.1945, s. 274.

vapurları ile römorkör ve şileplerinden teşkil edilen 116 geminin 97.922 brüt ve 53.049 net tonaj kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. Devlet Limanları İşletmesine ait 70 gemi ise 5.526 brüt, 2.236 net tonaj kapasitesindedir. Ayrıca Devlete ait 2 yat ve geminin 4.254 brüt, 1.723 net tonajı bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak özel şahıslara ait 38 geminin 57.348 brüt ile 34.268 net tonajı yer almaktadır.

1.3. II. Dünya Savaşı Sonrasında Denizyolları Alanında Yapılan Çalışmalar

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi, denizyolları alanında bir rahatlama yaşanması ve gemilerin denizlerde rahat hareket etme ortamını sağlamasına rağmen savaştan ortaya koyduğu sarsıntının etkisini sürdürmeye devam ettiği gözlemlenmektedir. Türkiye'nin 1946 yılına gelindiğinde ticaret filosunun denizci ülkelerle göre bir hayli geri olması, bu ülkelerin ulaşım araçlarından elde ettikleri döviz gelirinden mahrum kalınması sonucunu ortaya koymuştur.⁵⁵

Bu durumu Recep Peker, TBMM'de okuduğu hükümet programında açıkça dile getirmiştir. Peker'in 14 Ağustos 1946'da açıkladığı Hükümet Programına göre: Denizyollarında çok yıpranmış olan devlete ve armatörlere ait gemiler yavaş yavaş yenileyip sayıları artırılacaktır. Liman ve iskeleler modern ulaşım imkânlarına göre donatılacak, deniz endüstrisini hızla gemi yapabilecek duruma getirebilme imkânları araştırılacaktır. Savaş nedeniyle şahıslara ait deniz taşıtları ulaşımının serbestliği ve navlunlar üzerine konulmuş kayıtlar, önce iç nakliyattan başlayarak kaldırılacak, şartların olgunlaşmasıyla da dış seferlere yayılacaktır. Serbest şilepçiliğin teşvik edilip temini için de bir Deniz Bankasının kurulması çalışması yürütülecektir.⁵⁶

Peker'in açıklamalarının devamında verdiği bilgilere göre: Kara ve deniz taşıtlarının tarifeleri, genel ekonomik politikanın gereklerine uygun olarak; kâr ve zarar düşüncesinin üstünde bir memleket anlayışıyla düzenlenecektir. Ulaştırma işletmeleri arasındaki mesleğe bağlılık ve disiplin zihniyetinin yerleşmesi dikkate alınacaktır.⁵⁷

Bu arada, Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel İdaresine otuz yılı geçmemek üzere 50 milyon liraya kadar borçlanma ve bono çıkarmasının yanı sıra 76 milyon liraya kadar gelecek yıllara geçici taahhütlere girilebilme yetkisi verilmiştir.⁵⁸

Dış ülkelerden satın alınacak deniz araçları ile ilgili ödemelerde bono çıkarma sürecine devam edilmiştir. ABD'den satın alınacak altı şilep ile inşa ettirilecek altı şehir hattı, altı Karadeniz tipi ve iki Marmara tipi yolcu vapurlarının 1946 yılı peşin ödemelerinin sağlanması için Maliye Bakanlığının kefaletiyle 4844 sayılı Kanunun üçüncü maddesine dayanılarak Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün 4.000.000 liralık bono çıkarması, 29 Kasım 1946'da Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.⁵⁹

Bu dönemde deniz nakliye çalışmaları olanca hızıyla sürdürülmüştür. Devlet Denizyolları Genel Müdürü Yusuf Ziya Erzin'in Ankara da yaptığı temasların ardından İstanbul'a dönüşünde deniz ulaştırma işleri hakkında gazetecilere verdiği bilgilere göre: liman hizmetlerinde kullanılmak üzere İngilizler 'den 17 çıkarma gemisi ile 7 vinç satın alınmıştır. 4844 sayılı Kanunla 76 milyon liralık bir taahhüt yetkisi alınırken, bu rakamın 150 milyon liraya çıkarılması yolundaki tasarı, bütçe komisyonunda kabul edilmiştir. Bu

55 Muhlis Ete, "Paranın Dış Değerinin Düşürülmesi", *Türk Ekonomisi*, S. 36, Yıl: 4, Haziran 1946, s. 164; Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün tamirat atölyeleriyle tesislerinin bakımı için gerekli bulunan ve bedeli 3.000.000 lirayı geçmeyecek olan malzemenin pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır. Bu malzemenin alınma şartları ile ilgili bilgi için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 111-41-8, Tarih: 10.06.1946.

56 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 0, C. 1, 3. Birleşim, 14.08.1946, s. 32-33; İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1960*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 176-177.

57 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 0, C. 1, 3. Birleşim, 14.08.1946, s. 33.

58 Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Ulaştırma Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, S. 31, Yıl: 4, Ocak 1946, s. 28.

59 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 112-75-2, Tarih: 29.11.1946.

paranın 111,5 milyon lirası çeşitli türde ve çapta 38 gemi, 17,5 milyon lirası liman tesis, teçhiz ve vasıtaları, yine 17,5 milyon lirası fabrika ve atölyelerin ıslahı ve tamiri, kalan 3 milyon lira ise ihtiyaç duyulan çeşitli malzemenin tedarikine ayrılmıştır. Tahsis edilen paranın yarısı muhtelif işlerde taahhüde bağlanmış, kalanının harcama yerleri için ise incelemeler sürdürülmüştür. Adı geçen 38 gemiden 14'ü yolcu ve posta vapuru, 10'u yük gemisi, 2'si gaz gemisi, 12'si şehir hattı vapuru olarak düşünülmüştür. Türk Deniz Ticaret Filosunun İsveç ve ABD'den satın alınan 8'i şilep, 9 gemiden, İtalya ve Hollanda'ya sipariş edilen 8 posta ve 6 boğaz vapurundan başka 38 gemi ile daha takviye edileceği haberi ülkede sevinçle karşılanmıştır.⁶⁰

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte İtalya'nın Alsald tersanesine 4 yolcu gemisi sipariş edilmiş, ABD'den de 6 yolcu gemisinin satın alınması için teşebbüse geçilmiştir. Bu suretle Devlet Denizyollarının yolcu gemi tonajlarının bir kat artırılması ve savaştan önce 30 yaşından küçük ve %20'sini teşkil eden yolcu gemi tonaj oranının %60'şa ulaştırılması hedeflenmiştir. Bu dönemde 30 yaşından büyük ve sayıca yarıdan fazlayı oluşturan 23 geminin yerine daha genç ve küçük tonajda gemilerin bulundurulması zaruri olarak görülmüştür.⁶¹

Devlet Denizyollarının yük gemi filosu da alınan yeni gemilerle gençleştirilerek sayıları artırılmıştır. Böylece 5 yaşına kadar 12 yük gemisi 55.199 gros ton ve 79.671 hamule ton kapasitesine sahip iken, 21-31 yaşına kadar 2 adet yük gemisinin gros tonu 4.847, hamule tonu ise 7.990 olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra 45-60 yaşına kadar olan 3 yük gemisinin gros tonu 8.740, hamule tonu 13.400'dür.⁶² Savaş sonrası iki yıllık süreçte Türkiye'de esaslı bir deniz ulaştırma politikası ele alınırken, bu politikanın ana hatları şöyle belirlenmiştir:⁶³

1. Posta vapurculuğunu, iç hizmetlere yetecek bir seviyeye çıkardıktan sonra Akdeniz'e yerleşmek ve yük nakliyatını uzak denizlere yaymak,
2. Limanları modern aletlerle donatırken, yükleme, boşaltma ve ambar işlerine güven ve hız kazandırmak,
3. Mevcut tersaneleri öncelikle tamir, sonra da gemi yapabilecek düzeye erdirmek,
4. ABD ve İtalya'dan yeni gemiler satın almak.

Deniz ulaştırma politikasının belirlenme çalışmalarının yürütüldüğü bir dönemde Devlet Demir ve Denizyolları için gerekli satın almaları yapmak üzere ABD'ye gönderilen heyete katılan Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdür Yardımcısı Aziz Derya'ya 13 Ekim 1947 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında gündelik verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁴

Yurtdışı çalışmalarını yürütmek üzere görevlendirilmelere devam edilmiştir. Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü ihtiyacı için Mısır'da İngilizler tarafından satışa sunulacak malzemenin alıp yapmak üzere görevlendirilen İstanbul Liman İşletmesi Müdürü İhya Görgün, Genel Müdürlük Müfettişi Nurettin Tanfer, Makine Enspektörü

60 Abidin Daver, "Şilepçiliğimizin Gelişme Yolu", İktisadi Yürüyüş, C. 8, S. 180, Yıl: 8, 18 Haziran 1947, s. 2; Devlet Denizyolları ve Limanları emrindeki fabrika ve atölyelerde çalışan yüksek mühendis ve mühendislikten bekaya ve yoklama kaçağı durumunda olmayanların, her biri için Ulaştırma Bakanlığından Milli Savunma Bakanlığına bildirecek süreye kadar askere gönderilmesinin geri bırakılması, 28 Şubat 1947 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 113-17-1, Tarih: 28.02.1947.

61 Denizci, a.g.m., s. 151.

62 Denizci, a.g.m., s. 151.

63 *Ayın Tarihi*, Sayı No: 170, Ocak 1948, s. 38.

64 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-71-20, Tarih: 13.11.1947.

Ekrem Demirdeş ve İnşaiye Teknisyeni Muhittin Kuş'a 5 Aralık 1947 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında gündelik verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁵

Bu arada Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne gelecek yıllara geçici yüklenmelere girilecek işlere ait 150 milyon liralık program, Bakanlar Kurulunca ele alınmıştır. Neticede dövizle ödemeyi gerektirecek her çeşit yüklenmelere girilmeden veya satın alım yapılmadan önce Maliye Bakanlığının görüş ve onayına başvurmak kaydıyla adı geçen programın onanması ve 23.05.1946 tarih ve 3/4233 sayılı Kararın iptali; 5074 sayılı Kanunun birinci maddesine göre kabul edilmiştir.⁶⁶

Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün 150 milyon liralık programının onaylanmasından kısa bir süre sonra ABD'den uzun vade ile satın alınan gemilerle Hollanda'ya sipariş edilen şehir hattı vapurlarının ödenmesi gereken taksitleriyle faizlerini karşılamak üzere adı geçen kurumun Maliye Bakanlığının kefaletiyle 2.670.000 liralık bono çıkarması, 8 Ocak 1948 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.⁶⁷

Ayrıca ABD'den satın alınan ikisi tanker, dört geminin %25 bedellerine ve bu gemilerin gerekli onarım ve değişiklik giderlerine karşılık gelmek üzere Maliye Bakanlığının kefaletiyle Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün, 4.655.000 liralık bono çıkarması, 8 Ocak 1948 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.⁶⁸

Bu arada Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü için Hollanda'da inşa ettirilen altı şehir hattı gemisinin deneyimlerini yaparak teslim almak için bu ülkeye Haliç Fabrika ve Havuzları Hasköy Atölyesi Başmühendisi Rıza Özçıkab'ın gönderilmesi ve adı geçen kişiye gündelik verilmesi, 13 Haziran 1948'de Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.⁶⁹

Yine Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü için inşa ettirilen Trabzon Gemisini yurda getirmek üzere İsveç'e gönderilecek yedi memura gündelik verilmesi, 18 Ocak 1948 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.⁷⁰

Türk deniz filosunun geliştirilerek sayılarının artırılması çabaları neticesinde 1948 yılının başlarında Amerika'dan 15 yolcu gemisiyle 10 şilep ve 2 akaryakıt gemisi satın alınırken, şehir hatlarındaki sıkıntıyı hafifletmek için Hollanda'ya da 6 gemi siparişi verilmiş, İngilizlerin Mısırdaki vasıtalarından 16 çıkarma gemisi satın alınarak ülkeye getirilmiştir. Bu suretle son bir yıl içerisinde denizyollarına 200 bin tonilatoluk bir ticaret filosu katılmıştır.⁷¹

Ticaret filusunda yaşanan bu gelişme denizcilikle ilgili düzenlenen etkinliklere de yansımıştır. Ulaştırma Bakanı Kasım Güllük 'ün 1 Temmuz 1948'de Denizcilik Bayramı dolayısıyla yaptığı konuşmada verdiği bilgilere göre: Denizciliğin 22 yıl önceki durumu ile 1948 yılı mukayese edildiğinde, durmadan genişleyen ticaret filosu dünyanın büyük limanlarında şanlı Türk bayrağını dalgalandırmasına rağmen ticaret filosu ve Denizyolları İdaresinin elindeki araçlar ihtiyacı karşılamaktan uzak kalmıştır.⁷²

Aynı yılın sonlarına doğru bu İdarenin, 48'i yolcu gemisi, şilep ve tanker, 68'i de şehir hatları vapuru olmak üzere 200 bin tonilatoyu aşan bir filosu mevcuttur. ABD'den alınan 10 gemiden Çoruh, Yozgat şilepleri ile Kocaeli ve Sivas tankerleri yurda getirilip hizmete

65 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-73-11, Tarih: 05.12.1947.

66 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-72-5, Tarih: 18.11.1947.

67 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-85-8, Tarih: 08.01.1948.

68 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-85-9, Tarih: 08.01.1948.

69 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 117-59-10, Tarih: 13.08.1948.

70 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 117-70-5, Tarih: 18.11.1948.

71 *Ayın Tarihi*, Sayı No: 170, Ocak 1948, s. 38-39.

72 *Ayın Tarihi*, Sayı No: 176, Temmuz 1948, s. 2.

girerken, kalan altısının tamir ve tadilatı sürmüştür. İsveç'ten alınan Trabzon şilebinin ise yakında ülkeye getirilmesi düşünülmüştür. Acil ihtiyaçları karşılamak için hazır alınan bu gemilerin dışında 4 yolcu gemisi de sipariş edilmiştir. Şehir hatları için Hollanda'ya yaptırılan 6 geminin de 1948 yılı sonuna kadar ülkeye getirilmesi planlanmıştır. Armatörlerin elinde ise 85.000 ton kapasitede 33 gemi vardır. Dış ülkelerden gemi satın almak isteyen müteşebbislere Hükümetçe 3 milyon dolar döviz verilerek serbest şilepçilik filosuna 14.500 ton kapasitesinde 5 yük gemisi daha ilave edilmiştir. Özel armatörlerce daha fazla iş temini için ayrıca bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Deniz kredi müessesesi ile ilgili hazırlanan kanun tasarısı TBMM'ye sevk edilmiştir.⁷³

Bu arada Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü için ABD'den satın alınan altı gemiyi getirmek üzere adı geçen ülkeye gönderilecek 56 kişiye 5 Mayıs 1949 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında gündelik verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁴

1949 yılının Temmuz ayına geldiğinde şehir hatları gemileriyle özel hizmet gemileri dışında Devlet Denizyolları İdaresinin yolcu ve yük gemisinin gelişmiş bir filoya sahip olduğu gözlemlenmektedir. 10 Yaşına kadar 16 gemi 72.799 gros ton kapasitesinde iken, 11-20 yaşına kadar 11 geminin sahip olduğu kapasite 53.658 gros tona ulaşmıştır. 31-50 yaşına kadar olan 11 gemi 41.893 gros ton ve 51-75 yaşına kadar olan toplam 15 gemi ise 21.599 gros ton büyüklüğündedir. Böylece yarımın fazlası 30 yaşından küçük gemilerden teşkil edilen bu filonun ülke içi ve dışı deniz taşımacılığında önemli bir işlevi yerine getireceği düşünülmüştür.⁷⁵

Bu dönemde armatörlerin yük gemileri de tonaj ve sayı itibarıyla azımsanamayacak bir rakama ulaşmıştır. 21-30 yaşına kadar 2; 31-40 yaşına kadar 3; 41-50 yaşına kadar 4; 51-60 yaşına kadar 9; 61-70 yaşına kadar 13; 71-80 yaşına kadar 4 ve 81-90 yaşına kadar 1 adet olmak üzere toplamda 36 armatör gemisi 52.347 gros ton ve 77.097 hamule ton kapasitesine sahip olarak denizyollarında hizmetlerini sürdürmüştür. 1948 yılında armatörlere ait filonun gençlendirilmesine yönelik olarak tahsis edilen 2.500.000 dolarlık dövizle, yaşları 40'tan küçük 36.000 gros ton ve 60.000 hamule ton kapasiteli 12 yeni gemi alınmıştır. 1949 yılında ödenecek dövizle alınması muhtemel 30.000 gros ve 50.000 hamule ton büyüklüğündeki 12 gemi ile armatörlerin filosu 120.000 gros ton ve 185.000 hamule tona ulaşacağı düşünülmektedir.⁷⁶

Deniz filosunun güçlendirilmesine yönelik çalışmalar İnönü'nün 1 Kasım 1948 tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında gündeme getirilmiştir. İnönü'nün açıklamalarına göre: Yurtta ucuz, hızlı ve iyi işleyen bir ulaştırma şebekesinin kökleşmesi ve geliştirilmesi çalışmalarının yanı sıra ülke içerisinde deniz ticaret filosunun güçlendirilmesi ve özel şilepçiliğin geliştirilmesi yolundaki gayretlere devam edilmiştir.⁷⁷

Ulaştırma Bakanı Kemal Satır da deniz filosunun güçlendirilmesi ile ilgili bütçe görüşmelerinde açıklamalarda bulunmuştur. Satır'ın TBMM'de Bakanlığının bütçesi ile ilgili yapılan tenkitlere ve ulaştırma politikası hakkında verdiği bilgilere göre: Denizyolları İdaresinin kalkınma gayretlerine paralel olarak serbest şilepçiliğin de inkişaf ettirilmesi için mümkün olan yardım sağlanmakta ve tedbirler alınmaktadır. Son iki yılda bütün deniz ticaret filosunun armatörler elindeki tonaj toplamı 70 bin tona yakın iken bu tonaj bir kat artmıştır. Armatörlerin yeniden gemi almak için Ulaştırma Bakanlığına müracaatı takdire şayandır. Bakanlık, memleketin döviz kaynağı telâkki edilen bu vasıtalarının çoğaltılması

73 Rüçhan Akıncı, "Ulaştırma İşlerimiz", İktisadi Yürüyüş, C. 9, S. 211, Yıl: 9, 19 Kasım 1948, s. 4, 20.

74 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 119-40-2, Tarih: 05.05.1949.

75 Denizci, a.g.m., s. 151.

76 Denizci, a.g.m., s. 152; 1949 yılında Ulaştırma Bakanlığınca Türk armatörlerine yurt dışından gemi satın almaları için 2.000.000 dolar tahsis edilirken, kredi almak isteyen bu armatörler sıraya konularak istedikleri kredi kendilerine verilmiştir. Ziya Tataç, "Olaylar, Mayıs 1949, Ulaştırma Ekonomisi", S. 73, Yıl: 7, Temmuz 1949, s. 159.

77 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 13, 1. Birleşim, 01.11.1948, s. 5.

için elinden gelen gayreti göstermekte ve hükümet nezdinde gerekli teşebbüsü yapmaktadır. Armatörlerin büyük bir anlayışla deniz ticareti filosunu artırma konusunda kendilerine yardım edeceği bir müjde olarak kabul edilebilir. Deniz ulaşımının, bilhassa başlangıç ve bitiş noktaları olan limanların modern imkânlarla göre teçhizi için çalışmalar sürdürülmektedir.⁷⁸

Bu arada Devlet Denizyollarının satın aldığı yolcu gemilerinden 7.300 tonluk Trabzon yolcu gemisi, 4 Ağustos 1949 günü saat 12,30'da İstanbul Limanına gelmiştir.⁷⁹

Bu gemilerin filoya katılması İnönü'nün 1 Kasım 1949'da TBMM'yi açış konuşmasında da dile getirilmiştir. İnönü'nün açıklamalarına göre: Ulaştırma alanında deniz ticaret filosuna 1948 yılında katılan gemilerle kaydedilen gelişme, ilerisi için güzel ümitler uyandırmıştır. Deniz eşya naklinde armatörlerin Devlet Denizyollarıyla eşit şartlara tâbi olmalarını sağlayacak kanun tasarısı Meclise sunulmak üzeredir.⁸⁰

Denizyollarının gelişmesine Marshall Yardımının da katkısı olmuştur. 1949-1950 döneminde Marshall Yardımından denizyollarına ayrılan ödenek 9.414.810 doları bulurken, İnönü Dönemi'nden sonraki yıllarda bu rakam artarak devam etmiştir.⁸¹

Denizyollarının gelişmesine paralel olarak Akdeniz seferleri de günden güne gelişmeye başlamıştır. İstanbul vapuruyla başlayan bir dönem, Ankara vapuruyla üstün bir duruma gelmiş, Adana vapurunun katılımıyla da Türk denizcilerinin Akdeniz hatlarında itibari artmıştır. Tatillerinin geçirmek isteyen vatandaşlar, Batı Akdeniz hattıyla Marsilya'ya gidip, Doğu-Güney Akdeniz Hattıyla İstanbul'a dönebilmiştir.⁸²

Akdeniz ve açık denizlerde yolcu ve yük taşıyan bu gemileri Deniz Hatları İşletmesi çalıştırmış, Türkiye sahillerinde 3.000 km'den fazla bir uzunlukta seferler düzenlenmiştir. Bu sahillerde uğranılan iskele sayısı 73 iken, Akdeniz'de düzenli yolcu ve yük seferleri yapılan iki hat üzerinde dokuz yabancı liman ve iskeleye uğranılmıştır. Bu hatlardan birisi İstanbul-Pire-Napoli-Marsilya-Cenova; diğeri ise İstanbul-İzmir-Pire-İskenderiye-Portsait-Hayfa-Beyrut ve Kıbrıs hattıdır. Deniz Hatları İşletmesinin elinde 119.938 gros ton kapasitede 36 yolcu ve yük gemisinin yanı sıra, 14 şilep, 4 tanker ve 3 araba vapurundan müteşekkil 57 vasıta yer almıştır. Yolcu ve yük gemilerinin 43.200 gros tonluk altı adedi 1949 yılı ortalarında ABD'den gelerek işletmeye katılmıştır.⁸³

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte 7 Ağustos 1945'de deneme mahiyetinde Doğu Akdeniz'e yeniden düzenlenmeye başlayan 11 sefer neticesi 1 milyon 307.000 liralık bir gelir elde edilmiştir. 1946 yılında 24 seferden 2.412.000 milyon, 1947 yılında 15 seferden 955.000 ve 1948'de de 6 seferden 191.000 liralık bir gelir elde edilmiştir. Sonradan bu gelir düşüşünün nedeni Doğu Akdeniz civarında kolera ve sair bulaşıcı hastalıkların baş göstermesidir. 1949 yılına gelindiğinde Akdeniz'in güneydoğu yönüne yapılan 20 seferle seyahatlere hız kazandırılarak 1.564.000 liralık bir gelir sağlandığı gözlemlenmektedir. Bilhassa yeni yolcu gemilerinin ticaret filosuna katılması ve Denizyolları İdaresine devredilen genç ve değerli işletmelerin çabalarıyla 26 Haziran 1949'dan itibaren başlayan Doğu- Güney Akdeniz seferleri bu sonucu ortaya koymuştur. 5.276 tonluk İstanbul ve 5.236 tonluk Adana vapurlarının yaptıkları bu Doğu-Güney seferlerinin gidiş-dönüşlerinde İstanbul, İzmir, Kıbrıs, Beyrut, İskenderiye, Napoli, Marsilya ve Cenova'ya uğranılmıştır.

78 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 54. Birleşim, 27.02.1949, s. 980; *Ayın Tarihi*, Sayı No: 183, Şubat 1949, s. 110.

79 *Ayın Tarihi*, Sayı No: 189, Ağustos 1949, s. 2.

80 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 21, Birinci Birleşim, 01.11.1949, s. 6.

81 "Devlet Ulaştırma İşleri Pavyonu", *İktisadi Yürüyüş*, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 29; 1950-1951 döneminde 19.539.000 dolara çıkan Marshall Yardımından denizyollarına ayrılan ödenek 1951-1952'de daha da artırılarak 10.713.160 dolara yükseltilmiştir.

82 "Akdeniz Sularında Devlet Denizyolları", *İktisadi Yürüyüş*, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 36.

83 "Devlet Denizyolları Deniz Hatları İşletmesi", *İktisadi Yürüyüş*, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 40.

İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Deniz Ulaşımı (1938-1950)

Bu suretle lüks vapurlar Avrupa'nın güneyi ile Akdeniz'in güneydoğusunu Türkiye'ye bağlamıştır. Böylece Devlet Denizyollarının 1945-1949 yılları arasındaki beş yıllık dönemde Doğu Akdeniz'e düzenlediği 76 seferde 36.000 yolcu ve 81. 000 ton yük taşımacılığı karşılığında 6.429.000 liralık bir gelir elde edilmiştir. Devlet Denizyollarının Batı Akdeniz seferleri ise 19 Haziran 1946'da başlamıştır. 1946 ile 1949 yılları arasındaki dört yıllık süreçte Batı Akdeniz'e 61 seferde 30.000 yolcu 28.000 ton yük taşınması mukabilinde 9.611.000 liralık bir hasılat elde edilmiştir.⁸⁴

Bu arada Devlet Denizyolları ve Limanlar İşletme Genel Müdürlüğüne ait Akbaş, Kemal ve Söğütlü gemilerinin yabancılara da satılmasına izin verilmesi hakkındaki K/806 sayılı Kararın yürürlüğe konulması, 5 Nisan 1950 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.⁸⁵

K/806 sayılı Kararın yürürlüğe girmesinden yaklaşık bir hafta sonra Devlet Denizyolları ve Limanlar İşletme Genel Müdürlüğünün 5074 sayılı Kanun gereğince giriştiği yüklenme bedellerinin 1950 yılı içindeki ödemeleri karşılamak üzere bono çıkarması, 13 Nisan 1950 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında ele alınmıştır. Neticede adı geçen kurumun 3633 sayılı Kanununun 32. maddesine gereğince Maliye Bakanlığının kefaletiyle 15.500.000 liralık bono çıkarması kararlaştırılmıştır.⁸⁶

Bakanlar Kurulunun bono çıkarılması çalışmalarının yürütüldüğü bir süreçte Cenova tezgâhlarında üretilen 3.000 tonluk Uludağ ve Bandırma vapurları 1950 yılının Nisan ayında; Ansaldo tezgâhlarında imal edilen 7.000 gros tonluk İskenderun ve Samsun gemileri ise aynı yılın Temmuz ayında Devlet Denizyolları İdaresine teslim edilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁷

1943 ile 1948 yılları arasında İstanbul limanına giren-çıkan Türk ve yabancı gemilerin sayılarına gelince: 160 olan 1943'te İstanbul limanına giren yabancı gemilerin sayısı 1948'de 2.285'e; 1.484 olan Türk gemileri sayısı ise 1.601'e yükselmiştir.⁸⁸

31 Aralık 1949 tarihi itibarıyla en küçüğü 409 gros ton kapasitesindeki Tayyar gemisi ile en büyüğü 10.442 gros ton kapasitesindeki Kocaeli gemisinden meydana gelen toplamda 183.074 gros ton büyüklüğündeki başlıca 51 gemilik deniz filosu hizmetini sürdürmüştür. Bu gemilerin isimleri Seyyar, Kemal, Saadet, Ülgen, Dumlupınar, Konya, Antalya, Necat, Tari, Cumhuriyet, Çanakkale, Mersin, Anafarta, Bursa, Erzurum, Karadeniz, Çorum, İzmir, Güneysu, Aksu, Ege, Bakır, Tırhan, Etrüsk, Kadeş, Sus, Marakaz, İstanbul, İkbal, Demir, Derince, Ödemiş, Kastamonu, Malatya, Kars, Rize, Çoruh, Yozgat, Ardahan, Samsun, Edirne, Başarı, Adana, Giresun, Ordu, Trabzon, Ankara, Tarsus ve Sivas'tır.⁸⁹

Çok sayıda geminin faaliyetini sürdürdüğü bu dönemde Devlet Başkanlığı deniz taşıtlarının her türlü imal, satın alma ve işletme giderleriyle sigorta ücretleri için Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne, Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden 1946 yılında ayrılan ödenek 794.400 lira olarak belirlenmiştir.⁹⁰ Bu ödenek 1947 yılında

84 Aslan Tufan Yazman, "Akdeniz Seferlerinden Alınan Neticeler", İktisadi Yürüyüş, C. 11, S. 241, 21 Ocak 1950, s. 1, 24.

85 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 122-29-15, Tarih: 05.04.1950.

86 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 122-35-9, Tarih: 13.04.1950.

87 "Ansaldo Tezgâhlarında Yapılmakta Olan Gemilerimiz", İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 38-39.

88 "İstanbul Liman İşletmesi", İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 47; 1 Temmuz 1949'da Denizcilik Bayramı dolayısıyla İstanbul Taksim ve Barbaros anıtları önünde yapılan törende konuşan Ulaştırma Bakanı Kemal Satır, 1948 yılında sadece Devlet Denizyolları gemilerinin ülkeye 16 milyon liralık döviz kazandırdığını belirtmiştir. "Denizcilik Bayramı", *Akşam*, 2 Temmuz 1949, Sayı No: 11036; Kemal Satır konuşmasının devamında ticaret filosunun 200 bin tonu devlete 150 bin tonu da armatörlere ait olmak üzere 350 bin tonu geçtiğini belirtmiştir. "Denizciler Bayramı", *Zafer*, 2 Temmuz 1949, Sayı No: 64.

89 "Denizyollarının Tarihçesi", İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 45.

90 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1947 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 3, 18.02.1946, s. 282.

394.400 lira düşüşle 400.000 liraya inmiştir.⁹¹ 1948 yılına gelindiğinde Devlet Başkanlığı deniz taşıtlarına Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden tahsis edilen ödenek Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne verilmek üzere Cumhurbaşkanlığı Bütçesine aktarılmıştır.⁹²

Adı geçen Genel Müdürlük, altısı ecnebi olmak üzere yirmi teşekkülden meydana gelmiştir. Yaptıkları faaliyet itibariyle birbirine benzemeyen birçok işletme unsurunu bünyesinde barındıran müessese, bu haliyle farklı bir karakter arz etmiştir.⁹³ Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün kuruluşları şunlardır:⁹⁴

1. Seyr-i Sefain,
2. Vapurculuk Türk Anonim Şirketi,
3. Sosyete Şilep,
4. Akay İdaresi,
5. Şirket-i Hayriye,
6. Haliç Şirketi,
7. İzmir Körfez Hattı Şirketi.
8. Gemi Kurtarma Şirketi,
9. Van Gölü İşletmesi,
10. İstanbul Liman, Şirketi,
11. İzmir Liman Şirketi,
12. Trabzon Liman Şirketi,
13. İstanbul Rıhtım Şirketi,
14. İzmir Rıhtım Şirketi,
15. Fabrika Havuzlar İdaresi,
16. İstinye Dok Şirketi,
17. Fenerler İdaresi,
18. Tahlisiye İdaresi,
19. Kılavuzluk ve Romörkörlük İdaresi,
20. Gümrük ve Antrepolar İdaresidir.

91 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1948 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 2, C. 8, 26.12.1947, s. 305.

92 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, s. 323; Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün 1946 yılı birinci, ikinci ve üçüncü mevkii yolcu adedi ve nakliyat resmi miktarları için Bk. TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, S. Sayısı: 133, TBMM Basımevi, Ankara, 1949, s. 66.

93 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 55. Birleşim, 24.02.1950, s. 1185.

94 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1950 Yılı Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 24.02.1950, S. Sayısı: 156, s. 9.

İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Deniz Ulaşımı (1938-1950)

Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü 1950 yılı başlarında, yurt içinde Karadeniz, Marmara, Ege ve Güney Akdeniz olmak üzere dört bölge ve 76 iskele arasında; yurt dışında ise dokuzu Doğu ve Güney Akdeniz, beşi de Batı Akdeniz'de olmak üzere toplam 14 iskele arasında düzenli yolcu seferleri ile işletme görevini yerine getirmiştir. Şehir hatları olarak İstanbul'da (İzmit hattı dâhil) 73, İzmir körfezinde 12 ve İzmit körfezinde de 10 olmak üzere toplamda 95 iskele arasında seferler düzenlemiştir. Ayrıca Van gölünde 9 iskele arasında yolcu ve yük nakliyatı gerçekleştirilmiş, yurt içi ve yurt dışındaki iş kapasitesine göre şilep işletmeciliği yapılmıştır. Bunların yanı sıra İstanbul, İzmir, Trabzon limanlarında yükleme, boşaltma, rıhtım, su verme, ambar, ardiye, kılavuzluk, römorkörcülük, fener, can ve gemi kurtarma hizmetleri ile gemi tamir işleri ve gemi işletmeciliği faaliyetleri de kurumun diğer çalışmaları arasında yer almıştır.⁹⁵

Tablo: 2'de 1938 ile 1950 yılları arasında Türkiye'de 18 ve üzeri gros tonluk yük, yolcu gemisi ve tanker sayıları gösterilmiştir.

TABLO: 2. Türkiye'de 18 Gros Ton ve Üzeri Deniz Ulaşım Araçları (1938-1950)

Yıllar	Yük Gemisi		Yolcu Gemisi		Tanker		Toplam	
	Sayı	Gros Ton	Sayı	Gros Ton	Sayı	Gros Ton	Sayı	Gros Ton
1938	1.497	140.518	116	118.267	4	4.374	1.617	263.159
1939	1.575	142.144	113	113.652	4	4374	1.692	260.170
1940	1.624	144.722	117	119.491	5	4.418	1.746	268.631
1941	1.657	144.253	118	132.642	5	4.418	1.780	281.313
1942	1.679	143.298	119	135.598	5	4.418	1.803	283.314
1943	1.806	171.581	116	131.483	5	4.418	1.927	307.482
1944	1.871	181.812	115	128.853	5	4.418	1.991	315.083
1945	1.910	185.636	115	128.853	5	4.418	2.030	318.907
1946	1.950	192.544	114	125.363	5	4.418	2.069	322.325
1947	1.986	209.505	116	130.177	6	5.024	2.108	344.706
1948	2.022	225.606	123	149.085	7	5.418	2.152	380.109
1949	2.071	288.417	128	151.756	7	5.418	2.206	445.591
1950	2.055	348.738	129	178.689	13	7.449	2.197	534.876

Kaynak: İGM, *1959 İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 380, Ankara, 1959, s. 491; DPT, *Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, s. 84.

Tablo 2'ye göre, 1938 yılında Türkiye'de 18 gros ton ve üzeri 1.497 mevcut yük gemisinin sayısı 558 artışla 1950 yılında 2.055'e; 140.518 gros ton olan yük gemileri kapasitesi 208.220 gros ton artışla 1950 yılında 348.738 gros tona; 116 olan yolcu gemisinin sayısı 13 artışla 1950 yılında 129'a; 118.267 gros ton kapasitesindeki yolcu gemisi 60.422 gros

95 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1950 Yılı Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 24.02.1950, S. Sayısı: 156, s. 14; 1938 ile 1942 yılları arasında Denizyolları İşletmesinin vapur sayı ve tonajı, sefer sayısı, yolcu ve hayvan nakliyatı ve hasılatı hakkında bilgi almak için Bk. İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Yayın No: 192, Ankara, 1942, s. 307; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1941-1942*, Yayın No: 198, Ankara, 1948, s. 341; 1945-1947 yılları arasında başlıca limanlara giren çıkan yerli ve yabancı gemiler hakkında bilgi almak için ayrıca Bk. İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 313, Ankara, 1949, s. 341; Devlet Denizyolları ve Limanları İşletmesi 1946-1950 yılı eşya nakliyatı için Bk. İGM, *İstatistik Yıllığı 1952*, Yayın No: 342, Ankara, 1952, s. 502-503; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 343, Ankara, 1952, s. 372; İGM, *İstatistik Yıllığı 1953*, Yayın No: 360, Ankara, s. 452-453.

ton artışla 1950 yılında 178.689 gros tona; 4 olan tanker sayısı 9 artışla 1950 yılında 13'e; 4.374 gros ton kapasitesindeki tanker 3.075 gros ton artışla 1950 yılında 7.449 gros tona; 1.617 olan toplamda 18 ve üzeri gros tonluk deniz ulaşım araçları sayısı 580 artışla 1950 yılında 2.197'ye; 263.159 gros ton kapasitesindeki toplam deniz araçları, 271.717 gros ton artışla 1950 yılında 534.876 gros tona yükselmiştir.

Böylece 1938 yılından 1950 yılına yük gemisi sayısında %37,34; yük gemisi gros tonunda %148,18; yolcu gemisi sayısında %11, 20; yolcu gemisi gros tonunda %51,08; tanker sayısında %225; tanker gros tonunda %70,30; 18 ve üzeri gros tonluk toplam deniz ulaşım araçları sayısında %35, 86; gros ton kapasitesindeki toplam deniz ulaşım araçlarında %103,25 oranında bir artış sağlanmıştır.

SONUÇ

Atatürk Dönemi'nde denizyollarının geliştirilmesi ve deniz filosunun güçlendirilmesi amacıyla Almanya ile İngiltere gibi ülkelere siparişi verilen gemilerin II. Dünya Savaşı'nın baş göstermesi nedeniyle getirilemeyeşi, İnönü Dönemi'nin başlangıcında yaşanan önemli sorunlarından birini teşkil etmiştir.

Bu dönemde de denizyollarının geliştirilmesinin yeni yasal düzenlemelere bağlı olması, bir dizi kanunların çıkarılması sonucunu ortaya koymuştur. Ayrıca deniz ulaştırma hacminin genişlemesi ve seferlerin düzenli bir şekilde yürütülmesi, ulaştırma teşekküllerinin bir elde toplanmasını zorunlu hale getirdiğinden, 27 Mayıs 1939 tarih ve 3613 sayılı Kanunla deniz nakliyatı görevi Ulaştırma Bakanlığı uhdesine verilmiştir. Bu gelişmeden on gün sonra 7 Haziran 1939 tarih ve 3633 sayılı Kanunla Denizbank feshedilerek yerine Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü ve Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğü adı altında iki kurum ihdas edilmiştir.

Denizyollarındaki yapılanma sürecine 24 Ocak 1944 tarihinde kabul edilen 4517 sayılı Kanunla devam edilmiştir. Bu kanunla, Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüklerinden: Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü, Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne dönüştürülmüş, Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğü ise kaldırılmıştır.

İnönü Dönemi'nde denizyolları alanında yaşanan gelişmelerden biri de Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğüne inşa ve satın alınacak gemi, tarak dubası, havuz, tersane, yükleme, boşaltma ve taşıma tesisleri için ilerleyen yıllara geçici yüklenmelere girilmesi olmuştur. Ayrıca gemi yapımı için Ulaştırma Bakanlığı bütçesinden tahsis edilen paylar da artırılmıştır. Buna ilave olarak Marshall Yardımından denizyollarına önemli ölçüde ödenek tahsis edilmiştir. Gerçekleştirilen bu icraatlara bilhassa II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ülkeleri ve ABD'den gemi satın alımının eklenmesi, Devlet Denizyolları ve armatörlere ait gemi sayıları ile yurt içi ve yurt dışı deniz seferleri sayısının artırılmasına yol açmıştır.

1950 yılına gelindiğinde Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü yurt içinde dört bölge ve 76 iskele; yurt dışında dokuzu Doğu ve Güney Akdeniz, beşi de Batı Akdeniz'de olmak üzere toplam 14 iskele arasında düzenli yolcu seferleri görevini yerine getirmiştir. Sefer sayılarının artırılması bir yandan Devlet Denizyollarının gelirlerini artırırken öbür yandan yolcu ve eşyaların karayolu ve demiryoluna göre daha ucuz bir şekilde taşınmasını temin etmiştir. Bunun yanı sıra 10 binlere ulaşan kadrosu ile Devlet Denizyolları, birçok insana istihdam alanı ve geçim kapısı teşkil etmiştir. Bu dönemde iç ve dış denizlerde ticaretin inkişaf etmesi ve Türk ekonomisinin yabancı ülkelere açılarak dünya ekonomisi ile uyum içerisine girmesinde Devlet Denizyolları önemli bir görevi yerine getirmiştir.

Türkiye'de ihracat ve ithalat ürünlerinin taşınmasında deniz ulaşım araçları ve denizyollarından yararlanılması, birçok sektörün gelişmesine de ön ayak olmuştur. Bu dönemin önemli ihracat malları arasında bulunan fındık, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, tütün, pamuk, Antep fıstığı, badem, ceviz, kuru sebze, tohum, buğday, arpa, çavdar ve darı gibi ürünlerin dış ülkelere denizyolları ve gemiler vasıtasıyla ihracatıyla tarım sektörüne; balık, yumurta, tiftik, yapağı, canlı hayvan kürk ve deri ürünleri ihracatıyla hayvancılık sektörüne; halı, ipek ve döküntülerinin ihracatıyla dokuma sektörüne; yer altı zenginliklerinin ihracatıyla madencilik sektörüne katkı sağlanmıştır. Yukarıdaki ürünlerin denizyolları vasıtasıyla ihracatı aynı zamanda ülke ekonomisine döviz girdisinin kazandırılmasının da önünü de açmıştır.

Ayrıca, çay, kakao, çikolata, kahve gibi ürünlerin denizyolları ve gemiler vasıtasıyla ithal edilmesi gıda sektörüne; pamuklu dokuma, pamuk iplikleri, yün ve kıl, yün iplikleri, ipek ve iplikleri ithalatıyla yine dokuma sektörüne; her türlü ham kauçuk, iç ve dış lastik ithalatıyla lastik sektörüne; hazır ilaç, serum ve aşı ithalatıyla sağlık sektörüne; cam ürünleri ithalatıyla cam sektörüne, demir ve çelik ürünleri ithalatıyla demir ve çelik sektörüne; çeşitli makine, saat, optik, teknik alet ve cihazlar ithalatıyla, makine ve aletler sektörüne; ziraat alet ve makineleri ithalatıyla tarım sektörüne; kara taşıtları ve akaryakıt ürünleri ithalatıyla ulaşım sektörüne; boya ithalatıyla adı geçen sektörün gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu ihtiyaç mallarının dış ülkelere satın alınması ayrıca yaşanacak olası krizleri de önlemiştir.

Netice itibariyle İnönü Dönemi'nde gemi sayı ve tonajı ile seferlerin artırılması, bir yandan ülke gelirlerini artırıp bütün ihracat ve ithalat sektörlerinin gelişmesine ön ayak olurken öbür yandan istihdamı genişleterek milli ekonomiye önemli katkılar elde edilmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 85-93-8, Tarih: 12.11.1938.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 86-38-2, Tarih: 28.04.1939.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 87-56-6, Tarih: 14.06.1939.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 87-64-3, Tarih: 03.07.1939.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 88-79-20, Tarih: 10.08.1939.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 88-84-13, Tarih: 28.08.1939.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 90-13-4, Tarih: 03.02.1940.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 90-39-13, Tarih: 20.04.1940.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 91-55-2, Tarih: 07.06.1940.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 94-20-2, Tarih: 07.03.1941.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 97-108-2, Tarih: 13.01.1942.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 101-25-8, Tarih: 17.04.1943.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 101-30-20, Tarih: 03.05.1943.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 105-23-3, Tarih: 05.04.1944.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 106-55-16, Tarih: 29.07.1944.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 109-64-03, Tarih: 02.08.1945.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 111-41-8, Tarih: 10.06.1946.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 112-75-2, Tarih: 29.11.1946.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 113-17-1, Tarih: 28.02.1947.

- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-71-20, Tarih: 13.11.1947.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-72-5, Tarih: 18.11.1947.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-73-11, Tarih: 05.12.1947.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-85-8, Tarih: 08.01.1948.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-85-9, Tarih: 08.01.1948.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 117-59-10, Tarih: 13.08.1948.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 117-70-5, Tarih: 18.11.1948.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 119-40-2, Tarih: 05.05.1949.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 122-29-15, Tarih: 05.04.1950.
_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 122-35-9, Tarih: 13.04.1950.

II. RESMİ YAYINLAR

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 2, 10.04.1934, s. 327.

- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 19.04.1926, s. 571-572.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 11, 25.06.1932, s. 581.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 02.06.1934, s. 706-722.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 27.12.1937, s. 44.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 17.06.1938, s. 879-888.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 22.06.1938, s. 938-949.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 27.05.1939, s. 123.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 07.06.1939, s. 538-539.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 23.06.1939, s. 653-654.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 20, 07.07.1939, s. 985.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 21, 01.06.1940, s. 844-845.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 22, 21.04.1941, s. 215.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 22, 30.06.1941, s. 762.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 22, 02.07.1941, s. 779.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 22, 11.08.1941, s. 815-818.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 24, 28.12.1942, s. 105.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 24, 14.01.1943, s. 22.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 26, 24.01.1944, s. 45.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 27, 15.01.1945, s. 99-100.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 28, 30.01.1946, s. 537.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 28, 13.02.1946, s. 586.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 28, 24.04.1946, s. 603.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 29, 11.06.1947, s. 709.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 31, 24.05.1949, s. 708.
_____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 31, 06.06.1949, s. 833.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: F., C. 2, 14. Birleşim, 22.05.1939, s. 132.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 11, 56. Birleşim, 27.05.1940, s. 276.
_____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 11, 27.05.1940, s. 180.

İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Deniz Ulaşımı (1938-1950)

- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 26.06.1941, s. 258.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 25.05.1942, s. 248.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 64. Birleşim, 27.05.1942, s. 346.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: F, C. 2, 24.05.1943, s. 225-226.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, s. 72/12, 250.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1945 Yılı Yedi Aylık Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, s. 313.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1946 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 3, C. 20, 17.12.1945, s. 274.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1947 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 3, 18.02.1946, s. 282.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 0, C. 1, 3. Birleşim, 14.08.1946, s. 32-33.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1948 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 2, C. 8, 26.12.1947, s. 305.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 13, 1. Birleşim, 01.11.1948, s. 5.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, S. Sayısı: 133, TBMM Basımevi, Ankara, 1949, s. 66.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, s. 323.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 54. Birleşim, 27.02.1949, s. 980.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 21, Birinci Birleşim, 01.11.1949, s. 6.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 55. Birleşim, 24.02.1950, s. 1185.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1950 Yılı Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Bütçesi, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 24.02.1950, S. Sayısı: 156, s. 9, 14.

B. Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı No: 359, 29 Nisan 1926.

_____, Sayı No: 2139, 2 Temmuz 1932.

_____, Sayı No: 2723, 10 Haziran 1934.

_____, Sayı No: 3796, 30 Aralık 1937.

_____, Sayı No: 3950, 4 Temmuz 1938.

_____, Sayı No: 3955, 9 Temmuz 1938.

_____, Sayı No: 4220, 31 Mayıs 1939.

_____, Sayı No: 4234, 16 Haziran 1939.

_____, Sayı No: 4246, 30 Haziran 1939.

_____, Sayı No: 4258, 14 Temmuz 1939.

_____, Sayı No: 4528, 6 Haziran 1940.

_____, Sayı No: 4794, 26 Nisan 1941.

- _____, Sayı No: 4853, 7 Temmuz 1941.
_____, Sayı No: 4856, 10 Temmuz 1941.
_____, Sayı No: 4887, 15 Ağustos 1941.
_____, Sayı No: 5294, 31 Aralık 1942.
_____, Sayı No: 5310, 21 Ocak 1943.
_____, Sayı No: 5618, 1 Şubat 1944.
_____, Sayı No: 5913, 24 Ocak 1945.
_____, Sayı No: 6223, 4 Şubat 1946.
_____, Sayı No: 6237, 20 Şubat 1946.
_____, Sayı No: 6295, 30 Nisan 1946.
_____, Sayı No: 6635, 18 Haziran 1947.
_____, Sayı No: 7218, 28 Mayıs 1949.
_____, Sayı No: 7230, 11 Haziran 1949.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM) Yayınları

- İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Yayın No: 192, Ankara, 1942, s. 307.
_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1941-1942*, Yayın No: 198, Ankara, 1948, s. 341.
_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 253, Ankara, 1947, s. 543-544.
_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 313, Ankara, 1949, s. 341.
_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 343, Ankara, 1952, s. 372.
_____, *İstatistik Yıllığı 1952*, Yayın No: 342, Ankara, 1952, s. 502-503.
_____, *İstatistik Yıllığı 1953*, Yayın No: 360, Ankara, s. 452-453.
_____, *1959 İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 380, Ankara, 1959, s. 491.

D. Ayın Tarihi (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı)

- Ayın Tarihi*, Sayı No: 170, Ocak 1948, s. 38-39.
_____, Sayı No: 176, Temmuz 1948, s. 2.
_____, Sayı No: 183, Şubat 1949, s. 110.
_____, Sayı No: 189, Ağustos 1949, s. 2.

III. SÜRELİ YAYINLAR

A. Dergiler

- İktisadi Yürüyüş (1940-1950)
Türk Ekonomisi (1945-1949)

B. Gazeteler

- Akşam* (2 Temmuz 1949)
Cumhuriyet (2 Temmuz 1936)
Ulus (2 Temmuz 1935)
Yeni Sabah (2 Temmuz 1941)
Zafer (2 Temmuz 1949)
Zaman (2 Temmuz 1935)

IV. KİTAPLAR

- AFETİNAN, Ayşe, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara, 1972.
ARAR, İsmail, *Hükümet Programları 1920-1960*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

ARI, Kemal, İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj: (Haklar, Kazanımlar ve Bayramlar), Deniz Ticareti Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2009.

CİLLOV, Haluk, *Türkiye Ekonomisi*, 2. Basım, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1962.

DPT, *Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969.

ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yayınları, Ankara, 1994.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1861-1876*, C. 7, 4. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

_____, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, C. 8, 3. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ, *Tarih IV*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1931.

YURTOĞLU, Nadir, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

ZEYTİNOĞLU, Erol, *Türkiye Ekonomisi*, 6. Basım, Met-er Matbaası, İstanbul, 1976.

V. MAKALELER

"Akdeniz Sularında Devlet Denizyolları", *İktisadi Yürüyüş*, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 36.

AKINCI, Rüçhan, "Ulaştırma İşlerimiz", *İktisadi Yürüyüş*, C. 9, S. 211, Yıl: 9, 19 Kasım 1948, s. 4, 20, 24.

ANIL, Mustafa Nuri, "Devlet İktisadi Teşekkülleri-II", *İktisadi Yürüyüş*, C. 9, S. 87, Yıl: 4, 30 Temmuz 1943, s. 23.

"Ansaldo Tezgâhlarında Yapılmakta Olan Gemilerimiz", *İktisadi Yürüyüş*, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 38-39.

ARI, Kemal, "Türkiye'de Kabotaj Uygulamasına Geçiş Süreci ve Bu Süreçte Strateji Oluşturma Çabaları", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 23-45.

ARSLANER, Fethi, "Kabotaj Kanunu", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1951, s. 168-169.

BİRGEN, Muhittin, "Münakalenin Mevkii", *İktisadi Yürüyüş*, C. 2, S. 24, Yıl: 1, 1 Birinci Kânun 1940, s. 2.

"Bugünkü Denizyolları", *İktisadi Yürüyüş*, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 34.

"Cumhuriyetten Sonra Eski ve Yeni Gemilerimiz", *İktisadi Yürüyüş*, C. 3, S. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 28-29.

DAVER, Abidin, "Şilepçiliğimizin Gelişme Yolu", *İktisadi Yürüyüş*, C. 8, S. 180, Yıl: 8, 18 Haziran 1947, s. 2, 24.

"Deniz Bayramı Bütün Yurtta Kutlandı", *Yeni Sabah*, 2 Temmuz 1941, Sayı No: 1135.

DENİZCİ, A., "Türkiye Gemiciliği", *Türk Ekonomisi*, S. 73, Yıl: 7, Temmuz 1949, s. 150-156.

"Denizciler Bayramı", *Zafer*, 2 Temmuz 1949, Sayı No: 64.

"Denizciler Bayramı Çok Güzel Geçti", *Zaman*, 2 Temmuz 1935, Sayı No: 372.

"Denizcilik Bayramı", *Akşam*, 2 Temmuz 1949, Sayı No: 11036.

"Denizyollarımızın Tarihçesi", *İktisadi Yürüyüş*, C. 3, S. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 33.

"Denizyollarının Tarihçesi", *İktisadi Yürüyüş*, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 45.

- “Devlet Denizyolları Deniz Hatları İşletmesi”, İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 40-42.
- “Devlet Ulaştırma İşleri Pavyonu”, İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 28-33.
- ETE, Muhlis, “Devletin İktisadi İşletmeciliği”, İktisadi Yürüyüş C. 2, S. 14, Yıl: 1, 1 Temmuz 1940, s. 6.
- _____, Muhlis, “Paranın Dış Değerinin Düşürülmesi”, *Türk Ekonomisi*, S. 36, Yıl: 4, Haziran 1946, s. 163-165.
- “İstanbul Liman İşletmesi”, İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 47.
- “Kabotaj Bayramı Dün Merasimle Kutlandı”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1936, Sayı No: 4358.
- KALAFATOĞLU, Yusuf Ziya, “Vapurculuğumuz”, İktisadi Yürüyüş C. 3, S. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 30-32.
- KÖKTÜRK, Nejdet, “Milletlerarası Denizyolları”, İktisadi Yürüyüş, C. 8, S. 180, Yıl: 8, 18 Haziran 1947, s. 7, 19.
- “Memleket İktisadiyatı Bakımından Denizyolları ve Ehemmiyeti”, İktisadi Yürüyüş, C. 3, S. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 27-27.
- PARMAN, Cemil, “Yarınki Denizyolları”, İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 35.
- TATAÇ, Ziya, “Olaylara Bakış, Ulaştırma Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, S. 29, Yıl: 3, Kasım 1945, s. 143-146.
- _____, Ziya, “Olaylara Bakış, Ulaştırma Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, S. 31, Yıl: 4, Ocak 1946, s. 26-29.
- _____, Ziya, “Olaylar, Mayıs 1949, Ulaştırma Ekonomisi”, S. 73, Yıl: 7, Temmuz 1949, s. 157-162.
- “Ulusal Bir Utkunun Onuncu Yıldönümü”, *Ulus*, 2 Temmuz 1935, Sayı No: 5003.
- YAZMAN, Aslan Tufan, “Akdeniz Seferlerinden Alınan Neticeler”, İktisadi Yürüyüş, C. 11, S. 241, 21 Ocak 1950, s. 1, 24.
- YAZMAN, Selim Cavid, “Denizciliğimiz Gelişiyor”, İktisadi Yürüyüş, C. 5, S. 11, Yıl: 5, 1 Ağustos 1944, s. 1.

VI. TEZLER

- ÇELEBİOĞLU, Serhat, “Yüzer Liman Terminalleri: İşlevleri ve Türkiye Kabotajını Arttırıcı Yönde Bir Model Geliştirilmesi”, İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- YILDIZ, Özlem, “II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşına Osmanlı Devleti’nde Deniz Ticareti (1908-1914)”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2012.

CUMHURİYET TARİHÇİLİĞİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ ÜZERİNE

UPON WHAT THE REPUBLICAN HISTORIOGRAPHY LEADS US TO THINK

Umut KARABULUT *

Geliş Tarihi/Received:11.06.2019

Kabul Tarihi/Accepted:26.06.2019

KARABULUT, Umut, (2019), "Cumhuriyet Tarihçiliğinin Düşündürdükleri Üzerine" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1475-1485.

Öz

Bu çalışmanın konusu, Türkiye Cumhuriyeti üzerine ortaya çıkan tarih yazıcılığının güncel sorunlarını tartışmaktır. Bu bağlamda bu çalışma, geç Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine geçiş üzerine belli tartışmalar etrafındaki süreklilik ve kopuş sorununu değerlendirecektir. Ayrıca, Cumhuriyet tarihçisinin Türkiye ve yurtdışındaki mevcut sorunlarıyla ilgili olarak, bu alanın kapsadığı çeşitli yaklaşımları inceleyen belirli değerlendirmeler sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı tarih yazıcılığı, Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığı, Türk tarihçiler, Türkologlar, ABD'de Türk Tarihçiliği*

Abstract

The subject of this study is to discuss the current problems of the historiography emerged on the Turkish Republic. In this context, this study will evaluate the question of continuity and rupture around certain debates over the transition from the late Ottoman to the Republican periods. It will also present certain specific assessments on the current problems of the Republican era historiography in Turkey and abroad which examines a number of approaches that this field embodies.

Keywords: *Ottoman Historiography, Republican Era Historiography, Turkish Historians, Turkologist, Turkish Historiography in the United States*

Giriş: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı-Kurgusal Bir Bilim Alanının Yarattığı Sorunlar

İnkılap Tarihi enstitülerinde geç dönem Osmanlı tarihi ile ilgili lisansüstü tezlerin yapılması kimi akademisyenlerce şaşkınlıkla karşılanıyor. Bu nedenle bir süredir sorgulama içerisinde olduğum Cumhuriyet tarihçiliğinin dönemselsınırları üzerine daha derin düşünmeye başladım. Tahmin edileceği gibi İnkılap Tarihi enstitüleri¹ Milli Mücadele ve sonrası dönem üzerine çalışmalar yapmakla malul kurumlar olarak algılandığı için kimi çevreler böyle bir düşünce içerisine girmiş bulunmakta. Buradaki temel mesele, enstitülerin çalışma dönemiyle ilgili akademik bir kıstasın olup olmamasından ziyade Türkiye'de Cumhuriyet tarihçiliği diye adlandırdığımız tarih yazıcılığının, Osmanlı tarihçiliğinden ayrı

*Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti ABD, umutkarabulut035@gmail.com, (orcid.org /0000-0003-2524-7387).

1 Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi ve Yeditepe Üniversitesinde olmak üzere toplam sekiz enstitü söz konusudur. Ankara Üniversitesi'ne bağlı enstitünün adı Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüdür. Boğaziçi Üniversitesindeki ise Atatürk Enstitüsü olarak geçmektedir.

görülmesi üzerine oluşan kanaatin tezahür etmiş olmasıdır². Bilindiği üzere yakın dönem Türkiye tarihi üzerine gerçekleştirilen kronolojik anlatımların birçoğunda Milli Mücadeleyi temel alan bir kokuş söz konusudur. Gerçi son yıllarda, sayısı giderek artan miktarda çalışma, bilhassa Tanzimat Dönemiyle başlayan modernleşme sürecini baz alarak Osmanlı-Türk tarihinde görülen bir sürekliliğe vurgu yapmaktadır. Ancak bu yargı dahi, Cumhuriyet tarihçiliğinin aşağıda irdelenecek olan kuşatılmışlığına bir çıkış yolu sunamamaktadır.

Bilindiği gibi Cumhuriyet tarihçiliği genelde tarih bölümlerinde Türkiye Cumhuriyeti tarihi anabilim dalı adı altında çalışmalar yürüten bir bilim alanıdır. Bu alanın tarihsel sınırları, Milli Mücadele ya da Birinci Dünya Savaşı yılları³ ve sonrası dönemle birlikte gündeme gelen, ondan öncesi döneme dair çalışmaların çok az yapıldığı bir sürece tekabül ediyor. Yakın dönem Türkiye tarihini konu alan tezlerin de enstitü öğrencileri tarafından yazıldığı belirtilmeli. Aslında dönemsiz sınırlandırma da tartışmaya açık bir konu. Ancak bu, yalnız Türkiye'ye ve cumhuriyet tarihçiliğine özgü değil ve bizim burada tartışacağımız tarihi çalışmanın sınırının, kaç yıl öncesinden başlaması gerektiği gibi daha genel bir tartışmaya işaret ediyor. Bir de sosyoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler gibi başka disiplinleri de ilgilendiren bir sorun olduğu için burada o tartışmaya girmeyeceğim⁴. Mekânsal sınırlar ise daha net bir alana tekabül ediyor ki sanırım burada Osmanlı tarihçiliğinin düştüğü yanılgıya düşülmediği kanaatindeyim. O yanılgı da şu; bilindiği gibi ülkemizdeki çoğu yeniçağ ve yakınçağ tarihçisinin uzmanlığı Osmanlı tarihi üzerine olmasına rağmen bu alan yeniçağ ve yakınçağ tarihi gibi, tüm dünya tarihi üzerine çalışmaları içerecek bir isimlendirme üzerinden alanlara ayrılmış. Ancak şahit olduğum durum, genelde bu bilim alanında yapılan çalışmaların Osmanlı tarihi üzerine olduğu. Bununla birlikte Cumhuriyet tarihi alanındaki çalışmaların mekânsal açıdan kafa karıştırmaktan uzak olduğunu hemen belirtelim çünkü burada söz konusu olan cumhuriyet, Türkiye Cumhuriyeti ve çalışmalar büyük çoğunlukla Türkiye coğrafyası ile onun hinterlandındaki uzantılarını ilgilendirecek şekilde gerçekleşmekte.

Cumhuriyet tarihçiliğinin erken sınırlarının genelde Birinci Dünya Savaşı ile başladığının kabul görmesi bizatihi (geç dönem) Osmanlı tarihçilerinin bu alanı kendilerine münhasır görmeleri şeklinde düşünmemek gerek. Bu mesele daha ziyade, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" adlı ve yalnızca Türkiye'ye özgü bir bilim alanının ortaya çıkmasının bir sonucudur. Bilindiği üzere bu alan, erken Cumhuriyet döneminde, yeni rejimin icraatlarını tanıtır, kendi meşruiyetini oluşturmak gibi, başka birçok genç rejimde görülebilecek bir hamleyle soyunmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu düşüncenin ürünü olarak "Türk İnkılap Tarihi Dersleri" veya "İnkılap Dersleri" diye anılan ve üniversitelerde günümüzde de okutulan "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi" derslerinin ortaya çıkması (1934)⁵ ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından yazılan ve aynı yıllarda liselerde okutulacak *Tarih*⁶ isimli dört ciltlik ders kitabının son cildinin bu döneme hasredilmesiyle oluşmaya başlamıştır. Bu oluşuma katkı

2 Benim savunduğum aksine, Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin birçok önemli eserinde 1923 yılından itibaren başlamayışına dikkat çeken bir çalışma için bkz. Orhan Avcı, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu (Bildiriler)*, Ed: Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 319-323,

3 Birinci Dünya Savaşı üzerine Türk tarih yazıcılığı ile ilgili bir makale için bkz. Ömer Turan, "Turkish Historiography of the First World War, *Middle East Critique*, Vol. 23, No. 2 (2014), s. 241-257.

4 Orhan Avcı, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları", s. 324-327.

5 Derslerin 1934 yılında verilmeye başlanması üniversite reformu çerçevesinde ve rejimin üniversite gençlerine anlatılması isteği olarak değerlendirilebilir. İstanbul'daki ilk dersin Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bey (Bayur), Ankara'daki dersin ise Başbakan İsmet Bey (İnönü) tarafından verilmesi bu derslere büyük önem verildiğini gösterir. Süleyman İnan, "Üniversitelerde İnkılap Dersleri", *İnkılap Dersleri*, 4. Baskı, Ed: Süleyman İnan, Cengiz Akseki, Denizli, 2012, s. 5. Derslerin içerikleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Recep Peker, *İnkılap Dersleri*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984; Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995. Derslerle ilgili daha yakın tarihli bir tartışma için bkz. Bülent Tanör, Zafer Toprak, Halil Berktaş, "İnkılap Tarihi" *Dersleri Nasıl Okutulmalı?*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

6 *Tarih IV*, Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul, 1934.

sunan bir başka gelişme, İstanbul⁷ ve Ankara⁸ üniversitelerinde bu isimle anılan kürsülerin kurulmasıdır. Ancak tarih bölümlerinde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi anabilim dalının kuruluşu, 1982 Anayasası çerçevesinde kabul edilen Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Kanunu çerçevesinde gerçekleşmiştir⁹.

Sonuçta Türkiye Cumhuriyeti tarihi adı altında ve bu dönemin çalışmalarını ele alan bir tarihçilik alanı ortaya çıkmıştır. Günümüzde yaşanan sorun da burada boy vermektedir. İsmiyle müsemma bu dönem üzerine çalışan tarihçilerin, -genelde- diğer başka dönem ve alanlarda kalem oynat(a)maması, örneğin Osmanlı Devletinde XIX. yüzyılın ilk yarısını ele alacak bir çalışma içerisine girmemesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bizatihi bu satırların yazarı da 1908-1912 yıllarını ele aldığı kitap çalışmasından önce bu sorgulamaya girişmiş, Birinci Dünya Savaşı öncesi bir dönemi ele alan çalışmanın doçentlik dosyasında kabul görüp görmeyeceğini sorgulamıştır¹⁰. Gerçi böyle bir sorun yaşamadım ancak bu örneği, Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin ne derece “kuşatılmış bir zaman dilimi” içerisinde kalem oynatmaya mecbur kaldığını anlatabilmek açısından değerli görüyorum.

Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin kuşatılmışlığını perçinleyen bir başka tarihsel gelişme, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi enstitülerinin sayısının 1980’li yıllarda artması olmuştur. 1980 darbesi sonucunda Atatürkçü ideolojinin daha yaygın kılınması ve bu alandaki çalışmaların çoğalması adına 1980’li yıllarda kurulan birçok enstitüde, son dönem Osmanlı tarihi ile ilgili çok sayıda lisansüstü tez yapılmakta ve yalnız Cumhuriyet tarihi alanına değil, son dönem Osmanlı tarih yazıcılığına da önemli çalışmalarla katkı sunulmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki İnkılap Tarihi Enstitüsü doktorasına sahip bir tarihçi olarak, gerek yüksek lisans, gerekse de doktora derslerinde son dönem Osmanlı yenileşme tarihinden Osmanlıcaya, Osmanlı tarihi çalışmalarını destekleyecek çok sayıda ders aldığımızı hatırlıyorum. Buna koşut, ders aldığımız hocaların hiç birisi Osmanlı tarihinin Cumhuriyet tarihi açısından önemine burun kıvrıran kişiler değillerdi. Ancak konu tez çalışmasına geldiğinde, Boğaziçi Üniversitesini ayrı tutacak olursak, bu enstitülerde yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu, Milli Mücadele ve sonrası dönemi kapsamakta ve bence bu enstitüler isimlerinden kaynaklanan bir durumun sonucu olarak Osmanlı tarihi ile Cumhuriyet tarihinin kesin çizgilerle ayrılmasında zımnen bir etki yaratmaktalar. Yukarıda bahsettiğim geç dönem Osmanlı tarihi üzerine tez yapanların ise doçentlik başvurularını Atatürk İlkeleri ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanından değil, Yakınçağ tarihi alanından yaptığını belirtelim.

Konuyla bağlantılı bir diğer sorun ise, doçentlik başvurusu sırasında karşımıza çıkmakta ve bu sorun hala devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanında ihtisas sahibi olan tarihçiler, doçentlik başvuruları sırasında 1181 kodlu “Atatürk İlkeleri ve Cumhuriyet Tarihi” bilim alanından başvuru yapmak durumundalar. Burada ortaya çıkabilecek olası sorun, Yakınçağ Tarihi’nin 1161 koduyla ayrı bir bilim alanı olarak adlandırılması ve böylece iki tarihsel dönemin birbirinden kesin çizgilerle ayrılıyor olması. Çünkü jüri üyelerinin önünde, adayın çalışmalarının alan dışından olduğuna karar verebilecekleri bir seçenek de mevcut. Bu baskı altında Cumhuriyet tarihçilerinin en azından doçentlik öncesi gerçekleştirecekleri tüm çalışmalar, 1914 sonrasına sıkışıp kalıyor ve tarihsel perspektif kuşatılmışlık içerisinde kalıyor. Doçentlik sonrası bu baskı ortadan kalkınca, araştırmacıların

7 Enstitünün kendi sitesinden alınan bilgiye göre 31 Temmuz 1933 tarihli üniversite reformu sonrası açılan İstanbul Üniversitesi’nde Türk İnkılabı Enstitüsü adıyla kurulmuştur ve bu özelliğiyle Türkiye’nin ilk İnkılap (Tarihi) Enstitüsü’dür. <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/tr/content/enstitu/hakkinda>, 23.05.2019, 11.36.

8 Yine enstitünün kendi sitesinde belirtildiğine göre Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, “... *devrim hareketlerinin çağdaş biçimde incelenmesi ve genç kuşaklara öğretilmesi amacıyla yönelik olarak... 15 Nisan 1942’de...*” kurulmuştur. http://tite.ankara.edu.tr/?page_id=4777, 23.05.2019, 11.45.

9 Burak Çıtır, “Tarih Bölümlerinde Çağ Ayrımı ve Uzmanlık Alanları”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, Ed: Mehmet Yaşar Ertaş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 196.

10 Umut Karabulut, İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü 1908-1912, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014.

kendilerini daha özgür hissettiği ve dönemler arası geçişkenliğin ve bağlantıların daha rahat kurulduğu söylenebilir.

Şunu belirtmek mümkün, yukarıdaki kuşatılmışlık çıkarımı, Türkiye'de yazılan Cumhuriyet tarihi alanındaki çalışmalara bakınca daha net görülüyor. Tek tük istisnalar bu genel kuralın dışında olup belirttiğim yargıyı etkileyecek boyutta değil. Örneğin, benim de şahit olduğum bir şekilde, çalışmaları 20. yüzyıl başlarına ve hatta İkinci Meşrutiyet dönemi sonrasına yoğunlaşmış bir tarihçi bu oluşumun sonucu olarak doğentliğini Yakınçağ tarihi alanından aldı. Burada vurgulamak istediğim, bir Cumhuriyet tarihçisi olarak benim o döneme yönelik çalışmalar yapmam veya o dönemde çalışan birisinin Yakınçağ tarihçisi olarak adlandırılmasındaki yanlışlık değil. Yanlışlık, dönemlerin belirlenmesinde ideolojik bir takım yaklaşımların etkili olması ve böylece dönemlerin adeta bıçakla kesercesine birbirinden ayrılması. Bilindiği gibi dünya tarihçiliğinde de periyotlar mevcut. Ancak bu iş, en azından tarihçiliği gelişmiş düzeyde sergileyen ülkelerin hiç birisinde bizdeki gibi ideolojik bir anlayışla yapılmıyor. Bahsedilen yerlerin çoğunda (Almanya'da bizdekine benzer, tarihi çağlar üzerinden bir ayırım söz konusu), insanlık tarihini genel olarak etkilemiş büyük olayların ve dönüşümlerin köşe başına oturtulduğu bir süreç takip ediliyor.

Süreklilik ve Kopuş Meselesi

Türkiye'de, tarihi dönemlerin ideolojik saiklerle periyotlara ayrılması yanlışının yarattığı sonuçlar, tarihçilik açısından olumsuz ve hatta bazen gülünç sonuçlar yaratıyor. Örneğin Milli Mücadele dönemi kurumları üzerine çalışan bir Cumhuriyet tarihçisi, bu dönemde görülen kurumların tümünün Osmanlı Devleti kurumları olduğunu görmezden gelebiliyor ve bu kurumların tarihsel arka planını genelde giriş kısmında ve derinlemesine ele almadan veriyor ve konunun yoğunluğunu Milli Mücadele dönemi içerisindeki boyutları oluşturuyor. Yani çalışmayı en erken 1919 yılından veya Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden başlatma eğilimi ağır basıyor. Aynı durum madalyonun öbür yüzündeki yakınçağ tarihi alanıyla ilgili Osmanlı tarihçileri için de mevcut. İkinci Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemleri birbirinden o kadar ayrı değerlendiriliyor ki İkinci Meşrutiyet döneminin aslında Milli Mücadele yıllarında da devam ettiği (1918 yılı sonuna ve hatta kimi çalışmalara göre 1920 yılına kadar)¹¹ çoğu kez görmezden geliniyor. Süreklilik ve kopuş bahsinde, Osmanlı kurumlarının Cumhuriyet dönemindeki varlıkları kadar bu kurumlarda çalışan kişilerin devlet adamlığı ve memuriyetlerinde görülen devamlılık dahi süreklilik meselesine iyi bir kanıt oluşturabilir¹².

Elbette her çalışma 1919 yılı öncesinden başlamalı ve o dönem üzerine yazılanlar da 1919 yılı ve sonrasını incelemeli demiyorum. Ancak birçoğu, ele aldığı konunun bütünlüğü ve tarihsel sürekliliği açısından bunu yapması gerekirken yapmıyor. Yakın dönem Türkiye tarihi üzerine gerçekleşen çalışmalara bakıldığında bunun gibi birçok örnek görmek mümkün.

Bu konudaki bir başka tuhaflık ise Osmanlı tarihçiliğinin, Osmanlı tarihinin hemen her dönemi ile ilgili değerlendirme hakkına sahip, adeta "imtiyazlı" bir vasfa sahip olduğu yolunda zaman zaman karşılaşılan kanaat. Buna karşın ise Cumhuriyet tarihçiliğinin Osmanlı tarihinden bütünüyle uzak tutulması. Örneğin; 16. yüzyıl üzerine uzmanlaşmış/¹¹ En azından yeni devlet düzeninin oluşmaya başladığı ve TBMM'nin açılıp kurumsallaşmasını gerçekleştirdiği sürece değin, Osmanlı Devleti döneminin devam ettiği savunulabilir. Kaldı ki Mustafa Kemal Paşa'da TBMM'nin açılacağına dair bildiriye yurda duyurduğu zaman, Osmanlı Devletinin bağımsızlığının sağlanmasına dair birçok ifadeye yer vermiştir. Bkz. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 159; ayrıca 1920 yılında açılan (son) Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin de meşrutiyet döneminin bir uzantısı olduğu yolunda bir çalışma için bkz. Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-II Son Meşrutiyet 1919-1920, 3. Baskı, İstanbul, 2010.

¹² Birkaç örnek anlatı için bkz. *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, Yay. Haz: Taha Toros, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1996; *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, Yay Haz: İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986; *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifak Çalika'nın Anıları*, Yay. Haz: Hurşit Çalika, İstanbul, 1992.

doktora yapmış bir Osmanlı tarihçisinin 19. yüzyıl Osmanlı tarihi ile ilgili kalem oynatabilmesi ancak cumhuriyet tarihçisi 19. yüzyıla iliştiğinde derhal burun kıvrılması. Hâlbuki 19. yüzyılda görülen birçok gelişme 16. yüzyılın dünyasından hayli kopuktur ancak 20. yüzyılla kesintisiz bir bağlantı içerisinde görülür. Batı merkezli tarihçilikte görülen “Early Modern” ve “Modern” şeklindeki ayırım temelde bu nedenledir. Basın ve telekomünikasyon alanında yaşanan gelişmeler, devletin yönetim şeklinin aldığı yeni biçimler, yeni tip eğitim ve sağlık kurumları, ulaşım araçlarında yaşanan gelişmeler ve benzeri. Yani bu alanları tek tek ele aldığımızda ulaşacağımız sonuç muhtemelen şöyle olacaktır: Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyıl boyunca görülen muazzam dönüşüm, 20. yüzyılda da devam etmiş ve her iki yüzyıl arasında birbirini tamamlama adına bir devamlılık söz konusu olmuştur. Ancak 16. yüzyıl gibi erken bir dönemden itibaren bu alanların çok azında 19. yüzyıla dek uzanan bir devamlılık söz konusudur. Yönetim, iletişim, devlet-toplum ilişkileri, yaşam biçimi, gelenek-görenekler, mimari, eğitim, sağlık hizmetleri, askerlik hemen hepsi muazzam dönüşümlere uğramıştır ve sonuçta her iki dönemin, tarihçinin imge dünyasında bambaşka formlar olarak belirmesi muhtemeldir. Dolayısıyla Türkiye tarihinde bir kopuştan bahsedecek olursak, bunun yaşam biçimi ve devlet örgütlenmesinin büyük bir değişime uğramaya başladığı 18. hatta 19. yüzyılla birlikte olması gerektiği kanaatindeyim. 20. yüzyılın ilk çeyreğine tesadüf eden ideolojik referanslı tarihsel kopuşun ise tarihçiliğimiz açısından isabetli olmadığını düşünüyorum.

Elbette ki bu alanda yetkin bir takım isimlerin Osmanlı Devleti'nin birçok dönemi üzerine kalem oynatmaları doğal kabul edilebilir. Ancak benim buradaki itirazım, klasik dönem Osmanlı tarihi üzerine çalışanların, geç Osmanlı üzerine de bir şeyler yazmalarına akademi dünyasında görülen genel kabul üzerinedir. Tam tersi durumda ise Cumhuriyet tarihçilerinin, çalıştıkları bilim alanının isminden kaynaklanan baskının sonucu, 19. yüzyıldan uzak durmaya yönelik tutumları söz konusudur.

Cumhuriyet Dönemi Tarih Yazıcılığının Ülke Dışındaki Durumu

Tam da isim meselesinden bahsetmişken, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı şeklinde bir ismin ne derece yerinde olduğunu tartışmak gerektiğini düşünüyorum. Aşağıda bahsedileceği üzere Türkiye'deki modern dönem tarihçiliğinin ve özelde Cumhuriyet tarihçiliğinin, bu bilim alanının ortaya çıkmaya başladığı Erken Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren iki ana akımdan beslendiğini söylemek mümkün. Bunlardan bir tanesi Anglo-Sakson ekol, diğeri ise kıta Avrupası ekolü. Türkiye'deki tarihçiliğinin hangi coğrafyadan ne derece beslendiği ile ilgili kesin bir çıkarım yapmak güç olsa da, geç Osmanlı döneminden itibaren bilhassa Fransız müverrihleri ve tarihçiliğinden etkilendiğini söylemek mümkün. Gelişen süreçte ise ABD'nin artan etkisi açıktır. Bununla birlikte günümüz Fransa'sında birçok Türkolog'un varlığından ve Hollanda, Almanya, İtalya gibi bilim ülkelerinde Türkoloji çalışmaları yapıldığından bahsedilebilir. İngiltere'nin köklü üniversitelerinde (günümüzde azalmış olsa da) Türkoloji çalışmalarının yürütüldüğü görülür. Son yıllarda İsveç ve İsviçre gibi bilim alanında isimleri, yukarıda saydığımız ülkelere göre daha sonra anılan yerlerde dahi Türkiye tarihi üzerine çalışmaların yapıldığı görülmektedir¹³. Bu çalışmalar, gelişen teknolojik imkânların da etkisiyle Türkiye merkezli çalışmaları daha yoğun etkilemekte.

Her iki akımın kendi tarihlerine ilişkin isimlendirme, bizdekinin tutarsızlığını açığa çıkaracak cinsten. Hiçbir yerde rejim sonrası dönemin tarihi özel bir anlam yüklenircesine ayrı bir kategorizasyona tabi tutulmamışken bizdeki durum ortada. Buralardaki tarihsel kategoriler, rejim değişikliği gibi dönüşümlerden ziyade; coğrafya, kültür, mimarlık, toplum, güzel sanatlar, bilim vb. tematik konular ve saha çalışmaları üzerinden belirlenmiş görünüyor. Örneğin Harvard Üniversitesi'nde Amerikan tarihine ait çalışmalar genel bir başlığın altında, Latin Amerika tarihi, erken Amerika tarihi, Afro-Amerikan

13 Daha geniş bir değerlendirme için bkz. Cemal Kafadar, “Cemal Kafadar ile Dünyada Türk Tarihçiliği Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15 (2010), s. 412.

çalışmaları şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuş.¹⁴ Farklı bir örnek ise Oxford Üniversitesi'nin kategorizasyonu olabilir. Orası da dağılımı tarihsel dönemler ve bölgelere göre gerçekleştirmiş, bunun yanı sıra tarihçinin uzmanlık alanına göre bir dağılım da yapılmış. Örneğin; kültür tarihi, cinsiyet tarihi, siyasi tarih vb.¹⁵ Benzer bir ayırım Paris 1 Pantheon Sorbonne için de geçerli.¹⁶ Bir istisna Almanya'daki tarihi çağlar üzerinden yapılan ayırım olabilir¹⁷.

Yukarıda görüldüğü gibi, daha köklü tarihçilik çalışmalarının yapıldığı ve bizim tarihçiliğimize katkı sunan ülkelerin/üniversitelerin alan ayırımı bizdekinden farklı. Oralarda, bizde olduğu gibi 1910'lu ve 1920'li yılları ayıran kesin çizgiler yok. Örneğin; ABD için bağımsızlık savaşının başlangıcını (1775) veya bağımsız ABD'nin kabul edildiği Paris Antlaşmasını (1783) referans alan bir ayırım veya Fransa için Fransız Devriminden (1789) başlayan bir döneme işaret eden tarihçilik alanı belirlenmiş durumda değil. Gerçi bizim tarihçiliğimizde de bilhassa "çağdaşlaşma" temalı eserlerde, geç Osmanlı Devleti döneminden başlayıp erken Cumhuriyet dönemini içine alan bütüncül çalışmalar yok değil.¹⁸ Ancak bunlar, Türk tarihinin başka alanlarında yapılmış çalışmalara örnek teşkil eder durumda değil.

Hal böyleyken bizdeki isimlendirmenin, yabancı ülkelerde nasıl gerçekleştiğine bakmak yerinde olacak. Yani bizden oraya doğru bir etkileşim söz konusu olmuş mu ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi adlı bir kategorinin varlığını bilimsel düzeyi yüksek merkezlerde kabul ettirebilmiş miyiz? Tahmin edileceği üzere sorunun cevabı hayır. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi diye bir alan yurt dışında yok. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sini içine alan çalışmalar Turkish Studies, Non-western Studies, Oriental Institute gibi çatıların altında gerçekleşmekte. ABD'de alanlar, yukarıda da bahsettiğim gibi genelde coğrafik ve tematik şekilde belirlenmiş. Ancak asıl önemli nokta, Türkiye üzerine çalışanların kendilerini hiç de bizde olduğu gibi 1914 veya 1918'i temel alan bir kuşatılmışlık içerisine sokmamaları. Bu coğrafyalarda üretilen tezlerin, yazılan kitapların konuyu bütüncül açıdan ele aldığı ve Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerini ayırma gibi bir zorunluluk altında kalmadıklarını söylemek mümkün.

İdeolojik Yaklaşımın Yarattığı Sorunlar

Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinde görülen isimlendirmenin yukarıda uzun uzadıya bahsedilen "kurgusal" yönü, beraberinde çok önemli bir sorunu da getiriyor. İdeolojik açmazlara saplanıp, çalışmanın bilimsel değerini köreltmek gibi. Ön kabulle yazılan ve zihinde kurgulanan sonuçları üretmeye dayalı, "ideolojik" yaklaşım, döneme dair çalışmaların bir kısmını etkiliyor. Bunun sonucunda ise ifrat ya da tefrit hadisenin yaşandığını ve çalışmanın bilimsellikten uzaklaştığını gözlemek mümkün. Aslında bu sorun, tarihçilikten öte, ideolojik-siyasi boyutları daha ağır basan bir tutumun yansıması olarak okunabilir. Bu çalışmada üzerinde durulduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerine bir tarihsel alan inşa etmek, Cumhuriyet rejiminin tarihe duyduğu ihtiyacın bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹ Bu tutum için bir boyutunu oluşturmuş, bu kurgusallığın

14 https://history.fas.harvard.edu/people/faculty_alpha?page=1, 24.05.2019, 11.29.

15 <https://www.history.ox.ac.uk/academic>, 24.05.2019, 11.37.

16 <https://www.pantheon-sorbonne.fr/fr/ufr/ufr09/lufr-ses-membres-et-ses-lieux/les-enseignants-chercheurs/>, 24.05.2019, 14.05.

17 Almanya'daki Türkiyat çalışmalarının tarihsel gelişimi ve 2010 yılına kadarki durumu ile ilgili olarak çok değerli bir kaynak: Christoph Herzog, "Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 8, Sayı 15 (2010), s. 77-148.

18 En bilinenlerinden bazıları Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Routledge, 1999; Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 3rd edition, Oxford University Press, 2001; Erik Jan Zürcher, *Turkey, A Modern History*, 3rd edition, I.B. Tauris, 2004; Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, 1993.

19 Yukarıda bahsedilen ve erken Cumhuriyet döneminin tarih anlayışını yansıtan, liseler için hazırlanmış *Tarih* kitaplarının mukaddimesinde şu sözlerle rastlanır: "Türk tarihinin, inkâr edilmiş ve unutturulmuş simasını ve mahiyetini, bütün hakikatlerle meydana çıkarabilmek için çalışmakta olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bir kısım

sonucu olarak alan üzerine yazılmış bazı yazılar, bilimsel bir takım teori ve yöntemlerden uzak, salt başlangıçta kabullenilmiş sonuçlara ulaşmak amacıyla örülmüş bir anlatıma bürünmüştür²⁰. Sonuç olarak da birçok ideolojik yaklaşım örneği karşımıza çıkmıştır.

Madalyonun diğer yüzü ise sanırım daha sorunlu ve günümüzde bu tür çalışmaların sayısı giderek artmakta. Tümüyle ideolojik saiklerle kaleme alınan, erken Cumhuriyet dönemini ve Mustafa Kemal Atatürk'ü olumsuzlama çabası içerisindeki birçok yazı, tarihsel çalışma olarak karşımıza çıkmakta, dahası bu tür yazılar popüler tarihçilik örneği olarak sunulduğu için toplumsal karşılıkları akademik yazılara kıyasla daha fazla olmaktadır. Bu çalışmalar, tarihsel olayların -en hafif ifadeyle- tahrif edilmesinde önemli bir etki yaratmakta. Bu tür yazıların akademik ortamdaki ağırlığı ve etkisi düşük düzeyde hissedilse de kamuoyundaki yaygın etkileri hayli fazla. Bunun sonucunda toplumun çeşitli kesimleri, karşısındakinin tıp doktoru olduğunu öğrendiğinde dert yanmaya başlayan hasta misali, birçok konuyu biz tarihçilere sorabiliyor. Son yıllarda en çok karşılaştıklarım: *"Lozan Barış Antlaşması yüz yıl süreyle mi geçerli? Bu antlaşma Türkiye'ye bir takım gizli yükümlülükler yüklüyor mu? Ege Adalarını nasıl kaybettik? Atatürk'ün menşei nedir? Musul üzerinde hakkımız var mı?"* Aslında bunların birçoğunun toplumsal gündelik hayata yansması hemen hiç yok ve bu nedenle ortalama yurttaşın bu soruları entelektüel bir merakla sormadığı ve zihin dünyalarında da önemli bir karşılığının bulunmadığını düşünüyorum. Ancak bizde siyaset ve medya bu tür konularla o kadar hemhal ki bahsettiğim konular ve benzerleri pekâlâ sıradan insanların gündelik hayatının öznesi haline gelebiliyor. Sonuçta, Cumhuriyet tarihinin alanına giren konuların birçoğu gereğinden fazla kamusallaşıyor²¹. Öyle zannediyorum ki sıradan bir Amerikan vatandaşı Paris Antlaşmasını ya da Fransız Versay'ın detaylarını merak etmez. Çünkü bu antlaşmalar ABD ve Fransa'da siyaset ve medyanın malzemesi haline gelmemiştir.

Bizdeki bu duruma zemin hazırlayan en önemli etkenin, Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanının, bir tür ideolojik kamplaşma mekânı olacak şekilde dizayn edilmesini olduğunu sanıyorum. Sonuçta siyaset, toplum, medya ve neredeyse tüm kamuoyu, içinde bulunduğumuz koşullara zemin hazırlayan tüm siyasi olayların tarihsel arka planı hakkında -bilgi sahibi olmasa da- fikir sahibi olur hale gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyet Tarihi ve Diğer Coğrafyalarda Ele Alınışı

Türkiye'nin, dünya genelinde önemli bilim üretim merkezlerinden bir tanesi olduğunu iddia etmek güç. Bu durum sosyal bilimlere, özelde ise tarihçilik alanına da sirayet etmiştir. Haksızlık etmemek gerekir ki Türkiye'de çok sayıda tarihçi, çok önemli çalışmalar üretmektedir. Bunlar literatürde hatırı sayılır yerler edindikleri gibi Türkiye tarihinin eksiklerini de gidermektedir. Bununla birlikte ağırlıklı olarak global anlamda geçer akçe olan tarih çalışmalarının ise yurt dışındaki bazı teorik ve metodolojik gelişmelerden etkilenen ve bunları başarıyla uygulayan çalışmalardan oluştuğunu belirtmek gerekir. Belirli bir teoriden yoksun, salt belgeye dayalı, derinlemesine analizlerden, derli toplu bir metodoloji izlemekten yoksun çalışmaların da alana katkı sağlayacak yönleri olabilir. Bir dizi ampirik veriyi ardı sıra sıralamak, ele alınan konunun tanınması ve başka çalışmalara

---

azasını tarih tedrisatındaki bu boşluğu doldurabilecek bir kitap hazırlamağa memur etti... Kitabın ihtiva ettiği mevzular etrafında daha fazla malumat edinmek isteyenler aynı heyetin pek yakında bastırılmak üzere hazırladığı Umumi Türk Tarihinin Ana Hatları hakkındaki esere müracaat edebilirler". Bilindiği üzere bu eserin dördüncü cildi Milli Mücadele ve Cumhuriyet devirlerine ayrılmıştır ve bu perspektiften bakıldığında Cumhuriyetin, kendi tarihinin inşasına ne şekilde yön verdiği görülmektedir. *Tarih IV*, s. V-VI.

20 İlber Ortaylı da bir yazısında; *"...muasır tarihçiliğın hemen hiçbir yerde kendini siyasi söylem işlevinden kurtarmayacağı"*ndan bahsetmektedir. İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, 2. Baskı, Ankara, 2011, s. 147.

21 Tarihi konuların, akademi dışı alanda sürekli gündeme gelmesi ve kamusal alanda yoğun şekilde tartışılması'nın nedenleri ile ilgili bir yazı için bkz. Edhem Eldem, "Osmanlı Tarihini Türklerden Kurtarmak," *Cogito*, Sayı: 73 (Bahar 2013), s. 260-282.

da kapı aralaması adına önem taşıyabilir. Ancak mesele global ölçekte bir çalışma yapmak olduğunda yukarıdaki eksiklerin mutlaka giderilmesi gerektiği de ortadadır.

Bu bağlamdan bakıldığında Türkiye'deki global ölçekte adından söz ettiren çalışmaların, başta ABD olmak üzere, İngiltere, Fransa ve diğer gelişmiş dünya ülkeleri menşeli çalışmalardan; kuram, metodoloji, yaklaşım, hatta konu-içerik yönünden faydalandıklarını söylemek mümkün. Hiç şüphe yok ki uzun tarihi, yayıldığı geniş coğrafya ve etkileşim kurduğu medeniyet ve siyasi yapının çok fazla sayıda olması gibi nedenlerden ötürü Osmanlı İmparatorluğu, global ölçekte araştırılmayı hak eden bir devlettir. Osmanlı tarihinin farklı coğrafyalardan araştırmacılar tarafından incelemeye tabi tutulması, Kafadar'ın deyimıyla sahadaki renklilik, Amerikan veya Judaizm tarihçiliğinde görülmez ve sevindiricidir²².

Bu renklilik, ABD'de yapılan Osmanlı tarihi araştırmalarına da yansımış ve bugün neredeyse hemen her kalburüstü Amerikan üniversitesinde ya Osmanlı tarihi kürsüsü bulunmakta ya da Osmanlı tarihini araştıran Türk veya yabancı bilim insanları barınmaktadır. ABD'deki Türkiye çalışmaları, Albert Lybyer'in Sultan Süleyman hakkındaki tezini 1909 yılında tamamladığından bu yana devam etmektedir. O ve kendisi gibi ilk kuşak Osmanlı tarihçilerinden olan Walter Wright, Sydney Fisher ve Herbert Adams Gibbons da bir dönem Robert Koleji'nde görev almışlardır²³. Bu anlamda ABD'deki Osmanlı tarihçiliğinin ortaya çıkışında kolejin rolü inkâr edilemez. Ancak bu alandaki çalışmaların esas olarak artması 1960'ların başlarında Roderic Davison, Stanford J. Shaw, Norman Itzkowitz ve Kemal Karpat gibi ABD'de tahsil görmüş ve akademik faaliyetler yürütmüş kişiler aracılığıyla gerçekleşmiştir²⁴. Elbette ki akademik kariyerinin bir kısmını ABD'de geçiren Halil İnalçık'ın da Osmanlı tarihine yönelik ilginin artmasında büyük etkisi olmuştur. Bu isimleri Bernard Lewis, Donald Quataert, Heath W. Lowry ve Justin McCarty, Rifa'at Abou-El-Haj gibi başkaları da izlemiştir.

Bu durum geçmişten günümüze, on yıllar içerisinde ABD başta olmak üzere diğer gelişkin bilim merkezlerindeki araştırmacıların çalışmalarından yararlanan başka araştırmacıların varlığına yol açmış ve süreç içerisinde bu bilim insanlarının bilgi, yöntem ve metotları Türkiye'deki akademik ortama taşınarak kalitesi yüksek çalışmalar ortaya çıkmıştır²⁵.

Bunun yanı sıra Türkiye'de de global anlamda, kendisine "iyi" dedirtecek çalışmaların ortaya çıktığı gözlenmektedir. Gelişmiş bilim ülkelerindeki tarih çalışmalarının disiplinlerarası bir metodolojiyle gerçekleştiği ve çalışmaların sosyoloji, siyaset bilimi, cinsiyet çalışmaları gibi farklı alan ve disiplinlerden beslenerek yapıldığı söylenebilir. Keza ülkemizde de Michel Foucault, Jürgen Habermas, Max Weber, Charles Tilly, Immanuel Wallerstein, Joan Wallach Scott gibi teorisyenlerin ürettiklerini Osmanlı tarihine uyarlamaya çalışan ve başarılı sonuçlar elde eden çok sayıda çalışmaya rastlamaktayız.

Ancak Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanında ortaya konan çalışmaların, yöntem ve teori açısından daha farklı olduğunu, bir başka ifadeyle –genelde- daha klasik yöntemlerle inşa edildiğini söylemek mümkün. Bunun nedeninin, günümüz Osmanlı tarihçiliğinde görülen ve on yıllar içerisinde şekillenmiş yurt dışı kaynaklı perspektif eksikliği olduğu kanaatindeyim²⁶. Dışarıdaki perspektif, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tarih yazımlarını

22 Cemal Kafadar, "Cemal Kafadar ile Dünyada Türk Tarihçiliği Üzerine", 412.

23 Robert Zens, "ABD'de Türk Tarihçiliği", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15 (2010), s. 179.

24 Robert Zens, "ABD'de Türk Tarihçiliği", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, s. 180.

25 Elbette ki ABD'de çalışan ve önemli bilimsel eserlere imza atan çok sayıda başka tarihçi de mevcut. Bunlar arasında hemen aklıma gelenler; Cemal Kafadar, Şükrü Hanioglu, Zeynep Çelik, Reşat Kasaba, Hasan Kayalı, Ali Yayıoğlu, Fatma Müge Göcek, Hakan Özoğlu, Yiğit Akın ve daha niceleri. Ancak bu yazının boyutları tüm bu akademisyenlerin ismini zikretmek için uygun değil.

26 Tersî yönde bir tartışma için bkz. Selim Karahasanoğlu, "Bir Tarih Metni İnşa Etmek: Problemler, Güçlükler,

birbirinden ayrı görmediği için Modern Türkiye tarihi ve (ya) Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet dönemi üzerine üretilen çalışmaları yoğun olarak görmekteyiz. Ancak örneğin 1930'lardan sonraki Türkiye tarihinin yurt dışında Osmanlı tarihine nazaran çok az sayıda çalışıldığını söylenebilir. Hemen aklıma gelen araştırmacılara örnek; Edward Weisband, John M. VanderLippe, Yiğit Akin, Yael Navaro-Yashin, William Hale, Kerem Öktem, Cihan Tuğal, Umur Özkırmı, Martin van Bruinessen, Deniz Kandiyoti, Esra Özyürek, Jenny White, Michael Meeker ve İsa Blumi şeklinde söylenebilir. Aslında bu isimlerin de önemli bir kısmı, tam da yukarıda bahsedildiği şekliyle, araştırmalarını uluslararası ilişkiler, kültür, antropoloji, cinsiyet çalışmaları üzerine oturtmuş ve disiplinler arası ürünler sergilemişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyet dönemi üzerine kalem oynatan ABD'de bulunan/bulunmuş akademisyenlerin ilk aklı gelenlerini ise şu şekilde söylemek mümkün. Bernard Lewis, Andrew Mango, Stanford J. Shaw, Feroz Ahmad, Mustafa Aksakal, Holly Shissler, Howard Eissentat, Edward Weisband, John M. VanderLippe, Hakan Yavuz, Birol Yeşilada. Frankofon gelenekten gelen Türkiye tarihi araştırmacıları ise Francois Georgeon, Paul Dumont, Etienne Copeaux, Alexandre Toumarkine²⁷. Ancak sınırlı söz konusu Cumhuriyet tarihi olunca çalışmalarını bu dönem üzerine yoğunlaştıran ve alanı hayli etkileyen Erik Jan Zürcher'i de unutmamak gerekir²⁸. Almanya'daki Türkiye çalışmaları ise birçok büyük üniversitenin Türkoloji bölümünün ev sahipliğinde gerçekleşmekte²⁹.

Ancak dikkat etmek gerekir ki bu isimlerin birçoğunun çalışması -aslında olması gerektiği şekilde- yalnız Cumhuriyet dönemini değil, Osmanlı tarihinin geç dönemlerini de içermekte. Yukarıda belirtildiği gibi, yurtdışında yapılan ve salt Cumhuriyet tarihini malzeme edinen çalışmaların sayısı oldukça az.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti tarihi bilim alanının güncel durumu değerlendirilmiştir. Bu alan, Türkiye'ye özgü ve modern dünya tarihçiliğinde görülmeyen kurgusal bir alan olarak tanımlanmış ve alanda görülen bir takım sorunlar irdelenmiştir. Bunların başında, dönemin kendisinden önce gelen son dönem Osmanlı tarihi ile katı bir şekilde ayrışmasına yol açacak bir takım yaklaşımların yanlışlığı gelmektedir. Bilindiği gibi ülkemizde gerçekleşen birçok çalışma, geç dönem Osmanlı tarihini mercek altına almaksızın, 1918 veya 1920 yılından başlamakta, bundan önceki süreç adeta yok sayılmaktadır. Cumhuriyet tarihçiliği, isimlendirmeden kaynaklanan bir baskıyla olsa gerek, modern Türkiye tarihine yönelik daha bütüncül olan ve kopuşların görülmediği bir tarihçilik anlayışının eksikliğine mahkûm görünmektedir. Elbette ki bu eksiklikte, örneğin araştırmacıların yeterli derecede eski alfabeği okuyamaması veya arşiv malzemelerinin değerlendirilmesi noktasında yeterli bilgi ve donanıma sahip olmayışı gibi etkenlerin rol oynadığı söylenebilir. Ancak şüphesiz ki birçok Osmanlı tarihçisi en azından geç dönem

Teknik Detaylar", *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, Ed: Mehmet Yaşar Ertaş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 399. Bu anlatısında Karahasanoğlu, bazen Amerika'daki çalışmalarda teorik tartışmanın fazlaca yapıldığı ve konunun yeterince işlenmediğinden bahseder.

27 Çok daha geniş bir liste için şu iki kaynağa müracaat edilebilir. Birincisi Burak Onaran tarafından kaleme alınan makale; Burak Onaran, "Fransız Osmanlı Tarihi Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15 (2010), s. 301-342. Diğeri ise merkezi Paris'te bulunan CETOBAC (Center for Turkish, Ottoman, Balkan and Central Asian Studies) isimli araştırma merkezi. Türkiye üzerine Fransızca araştırma yapan hemen her akademisyenin ismi listede mevcut: <http://cetobac.ehess.fr/index.php?1063>, 12.06.2019, 17:10.

28 Türkiye tarihi üzerine Hollanda'da çalışan ve ilk anda aklıma gelen diğeri isimler şöyle; Jan Schmidt, Petra de Bruijn, Hans Theunissen, Martin van Bruinessen. Daha fazla bilgi için bkz. İsmail Hakkı Kadı, "Hollanda'da Şarkiyat Araştırmaları", *Doğu Batı (Oryantalizm-I)*, Sayı: 20 (Ağustos, Eylül, Ekim-1 2002), s. 83-100.

29 https://www.turkish-studies.com/University/Turkish_Studies_Germany.html, 12.06.2019, 17:26.

Osmanlı tarihine dair arşiv malzemelerini okuyabilecek ve bunları değerlendirecek kapasiteye sahiptir. Dolayısıyla bu kuşatılmışlık, alanın Osmanlı tarihinden ayrı bir döneme tekabül etmesi zorunluğunun zımnen hissedilmesinin bir sonucudur.

Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığının bize özgü ve cumhuriyet rejiminin tarihini yazma maksadıyla ortaya çıkması, gerçekleşen çalışmaların bir kısmının bilimsellikten uzak, ideolojik sonuçlar doğurmasına, hatta tümüyle bu saikle yazılmasına yol açmaktadır. Bunun en önemli sonuçları, erken Cumhuriyet döneminin yüceltilmesi maksadıyla kaleme alınan birçok eserde karşımıza çıkmakta. Ancak sanırım daha vahimi, bu alanın eleştirisi üzerine kaleme alınanlarda tecessüm etmektedir. Tümüyle ideolojik saiklerle kaleme alınan bu yazılar, dönemi ve özelde de Mustafa Kemal Atatürk'ü kötüleme adına yapılan çalışmalar olarak görünmekte ve popüler tarihçiliğin kötü örneklerini sergilemektedir. Bununla birlikte popüler tarihçilik anlayışıyla yazıldığı için kitlelerde önemli karşılık bulmaktadır.

Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığının ülke dışındaki durumunun ise gün geçtikçe güçlendiği tespiti yapılabilir. Her ne kadar gelişmiş tarihçilik anlayışına sahip ülkelerde Türkiye Cumhuriyeti tarihi şeklinde bir bilim alanı yoksa da, bu dönem üzerine gerçekleşen çalışmaların ve bu çalışmalara imza atan akademisyenlerin sayısının arttığından bahsedilebilir. Bununla birlikte bu çalışmalar, daha bütüncül bir dönemi kapsayacak şekilde, yani son dönem Osmanlı tarihini de içine alacak bir anlayışla kaleme alınmakta. Geç dönem Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerine gerçekleşen çalışmalar ise daha interdisipliner bir metotla gerçekleşmekte, bizdeki az sayıda çalışmada görüleceği üzere, yurt dışında yapılan birçok çalışmada da sosyoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi gibi bilim dallarından yararlanıldığına şahit olmaktadır.

Kaynakça

1. Kitaplar ve Makaleler

AHMAD, Feroz (1993), *The Making of Modern Turkey*, Routledge.

AKŞİN, Sina (2010); İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-II Son Meşrutiyet 1919-1920, 3. Baskı, İstanbul.

Ali Münif Bey'in Hatıraları, Yay. Haz: Taha Toros, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1996.

AVCI, Orhan (2011), "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu (Bildiriler)*, Ed: Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 319-332.

BERKES, Niyazi (1999); *The Development of Secularism in Turkey*, Routledge.

BOZKURT, Mahmut Esat Bozkurt (1995); *Atatürk İhtilali*, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.

ÇITIR, Burak (2019); "Tarih Bölümlerinde Çağ Ayrımı ve Uzmanlık Alanları", *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, Ed: Mehmet Yaşar Ertaş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, s. 191-198.

ELDEM, Edhem (2013); "Osmanlı Tarihini Türklerden Kurtarmak," *Cogito*, Sayı: 73 (Bahar), s. 260-282.

GOLOĞLU, Mahmut (2010); Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

HERZOG, Christoph (2010); "Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 8, Sayı 15, s. 77-148.

İNAN, Süleyman (2012); "Üniversitelerde İnkılap Dersleri", *İnkılap Dersleri*, 4. Baskı, Ed: Süleyman İnan, Cengiz Akseki, Denizli, s. 5-10.

KADI, İsmail Hakkı (2002); "Hollanda'da Şarkiyat Araştırmaları", *Doğu Batı (Oryantalizm-I)*, Sayı: 20 (Ağustos, Eylül, Ekim-1), s. 83-100.

- KAFADAR, Cemal (2010), "Cemal Kafadar ile Dünyada Türk Tarihçiliği Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15 (2010), s. 393-424.
- KARABULUT, Umut (2014); İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü 1908-1912, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- KARAHASANOĞLU, Selim (2019); "Bir Tarih Metni İnşa Etmek: Problemler, Güçlükler, Teknik Detaylar", *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, Ed: Mehmet Yaşar Ertaş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, s. 398-406.
- Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifak Çalık'a'nın Anıları* (1992); Yay. Haz: Hürşit Çalık, İstanbul.
- LEWIS, Bernard (2001); *The Emergence of Modern Turkey*, 3rd edition, Oxford University Press.
- ONARAN, Burak (2010); "Fransız Osmanlı Tarihi Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, s. 301-342.
- ORTAYLI, İlber (2011), *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, 2. Baskı, Ankara.
- Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları* (1986); Yay Haz: İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- PEKER, Recep (1984); İnkılap Dersleri, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TANÖR, Bülent, TOPRAK, Zafer, BERKTAY, Halil (1997); "İnkılap Tarihi" Dersleri Nasıl Okutulmalı?, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Tarih IV* (1934); Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul.
- TURAN, Ömer (2014); "Turkish Historiography of the First World War, *Middle East Critique*, Vol. 23, No. 2, s. 241-257.
- ZENS, Robert (2019); "ABD'de Türk Tarihçiliği", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15, s. 179-207.
- ZÜRCHER, Erik Jan (2004); *Turkey, A Modern History*, 3rd edition, I.B. Tauris.

2. Dijital Kaynaklar

- <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/tr/content/enstitu/hakkinda>, 23.05.2019, 11.36.
- <https://www.pantheonsorbonne.fr/fr/ufr/ufr09/lufr-ses-membres-et-ses-lieux/les-enseignants-chercheurs/>, 24.05.2019, 14.05.
- https://www.turkish-studies.com/University/Turkish_Studies_Germany.html, 12.06.2019, 17:26.
- http://tite.ankara.edu.tr/?page_id=4777, 23.05.2019, 11.45.
- <https://www.history.ox.ac.uk/academic>, 24.05.2019, 11.37.
- <http://cetobac.ehess.fr/index.php?1063>, 12.06.2019, 17:10.
- https://history.fas.harvard.edu/people/faculty_alpha?page=1, 24.05.2019, 11.29.

T.C. İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ KONULARI ÜZERİNE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN EĞİLİMLERİ

TENDENCIES IN MASTERS' THESES ON T.C. HISTORY OF REVOLUTION AND KEMALISM COURSE THREADS

Zafer TANGÜLÜ* ,Ozan KARPINAR**

Geliş Tarihi/Received:17.06.2019

Kabul Tarihi/Accepted:26.06.2019

TANGÜLÜ, Zafer- KARPINAR, Ozan,(2019), "T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1487-1506.

Öz

Bu araştırmada Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan lisansüstü tezlerin eğilimlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma verilerinin analizi için nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi belirlenmiştir. Çalışmanın veri kaynağı, YÖK Ulusal Tez Veri Merkezi'nden elde edilen 49 lisansüstü tezdır. Çalışmada ele alınan tezlerin analizi araştırmacı cinsiyetine, danışmanın unvanına, basıldığı tarihe, yazıldığı üniversiteye, bölümüne, düzeyine, yöntemine, çalışma grubuna, çalışma grubunun büyüklüğüne, veri toplama araçlarına, önerilerine, anahtar kelimelerine, dizinlerine, yerli ve yabancı kaynakça sayılarına göre yapılmıştır. Araştırmada elde edilen bazı sonuçlar şunlardır: Erkek araştırmacılar konu üzerine daha fazla tez yapımında bulunmuşlardır. Tezler en çok Yrd. Doç. Dr. danışmanlığında yürütülmüştür. Konuyla alakalı en fazla 2008 yılında tez yapımında bulunulmuştur. En fazla tez Gazi Üniversitesi bünyesinde eğitim gören lisansüstü öğrenciler tarafından yapılmıştır. Konuyla ilgili en fazla tez yapımında bulunun bölüm Sosyal Bilgiler Öğretmenliğidir.

Anahtar Kelimeler: T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, içerik analizi, tez eğilimleri

Abstract

The purpose in this research, reveal tendencies in masters' theses on T.C. History of Revolution and Kemalism course threads. Content analysis was determined from qualitative research methods for the analysis of research data. The data source of the study is 49 graduate thesis obtained from YOK National Thesis Data Center. The analysis of the theses discussed in the study was made according to the gender of the researcher, the title of the consultant, the date of publication, the university, the department, the level, the method, the study group, the size of the study group, the data collection tools, the recommendations, the keywords, the indexes, and the number of domestic and foreign bibliographies. Some of the results obtained in the research are: Male researchers made more thesis on the subject. Theses were mostly carried out in consultation with Assistant Professor. The most relevant theses were made in 2008. Most of the thesis was conducted by graduate students studying at Gazi University. The most dissertation about this subject is the Social Studies Teacher Education.

Keywords: T.C. History of Revolution and Kemalism, content analysis, tendencies of thesis

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, zafertangulu@gmail.com, (orcid.org/ 0000- 0003-1596-442x)

** YL Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ozankarpinar96@gmail.com, (orcid.org/ 0000-0001-5210-2592)

Giriş

Geride bıraktığımız son 25 yılda Türk eğitim sisteminde büyük değişimler yaşanmıştır. Eğitim alanının genelinde başlayan değişimler tarih eğitiminde de öne çıkmıştır. Son yıllarda Türkiye’de tarih öğretiminde köklü reformlar yapılmış, tarih öğretim programlarında ilkokuldan liseye kadar ciddi değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler sonucu ilkokul, ortaokul ve lise öğretim programları; öğrenciyi merkeze alan, öğrencilerin adeta bir “sosyal bilimci gibi” çalışarak öğrenmesini vurgulayan, bireysel farklılıkları ve öğrenme yaşantılarını göz önünde bulunduran bir duruma gelmiştir.¹

Safran, tarih öğretiminin üç önemli ana nedeni olduğunu söylemektedir. Miras olarak tarih, ahlaki eğitim için tarih ve günümüz dünyasını anlamak için tarih bu üç önemli nedeni oluşturan başlıklardır. Miras olarak tarih, öğrencilerin geçmişlerine saygı duymalarını ve ait olduğu toplulukta kimliklerini oluşturmalarını sağlamaktadır. Ahlaki eğitim için tarih, öğrencilere geçmiş hakkında bilgi vererek onlara toplumda var olmak için gereken yapıtaşlarını öğretmektedir. Günümüz dünyasını anlamak için tarih ise öğrencilerin kendi geçmişlerini öğrenip geleceklere yön vermeleri için gereklidir.²

“Dünyada olduğu gibi; Türkiye Cumhuriyeti’nin insan yetiştirme düzeni içerisinde, ulusal kimliğinin şekillenmesinde tarih alanı önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bu bağlamda cumhuriyetin modernleşme kurgusuna yaklaşımında Atatürkçülük ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi özgün bir yer tutmaktadır. İşte bu özgünlüğü sağlayacak ve geliştirecek bir çalışma alanı olarak T.C. İnkılap Tarihi derslerine ihtiyaç duyulmuştur”.³

Türkiye Cumhuriyeti’nin kültürünü ve değerlerini genç nesillere benimsetmek, genç nesilleri millî hedefler etrafında birleştirip aynı zamanda yakın tarihimizi öğretmek görevini Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin amaçları yerine getirmektedir.⁴ Başka bir deyişle TCİTA dersi, Atatürk ilkelerinin siyasal, sosyal, ekonomik ve toplumsal kalkınmadaki yerini idrak ettirmek ve genç nesillerin bu kavramları hayatları boyu yaşatmasını hedef almaktadır.⁵

TCİTA dersinin tarihi, 1925 yılında Ankara Adliye Hukuk Mektebi’nde okutulan İhtilaller Tarihi dersine⁶ kadar dayandırılabilir. Ancak ilk kez bugünkü manada 1933 yılında İstanbul Üniversitesi, İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde “İnkılap Dersi” adıyla okutulmuştur.⁷ 1942 yılında ise 4204 sayılı kanunla dersin adı “Türk İnkılap Tarihi” olarak değiştirilmiştir. Böylece dersin yönlendirici ders olarak görülmesi geride bırakılmış, tarih disiplinine uygun bir isimle dönüştürülmüştür.⁸ Yükseköğretim kurumlarından mezun olan öğrenciler daha sonra ilköğretim okullarında gelecek nesillere, edindikleri bilgileri aktarmış ve devrim

1 Namık Çencen, “Ortaokul Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Dersinde Tarihsel Mektupların Kullanımına İlişkin Görüşleri: Ankara İli ODTÜ Geliştirme Vakfı Ortaokulu Örneği”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, S: 192, 2017, s. 193-210

2 Mustafa Safran, “Tarih Öğretimi ve Çağdaş Müfredat Teorileri”, *XII. Türk Tarih Kongresi bildiri kitabı içinde*, 1994, Ankara, s. 2-6.

3 Cengiz Dönmez, Kubilay Yazıcı, *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi*, Nobel Yayın Dağıtım, 2008, Ankara.

4 Sezai Öztaş, Bülent Kılıç, “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersinin Uzaktan Eğitim Şeklinde Verilmesinin Üniversite Öğrencilerinin Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi (Kırklareli Üniversitesi Örneği)”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C. 6, S. 2, 2017, s. 268-293.

5 Feyzullah Ezer, Ülkü Ulukaya, Turan Kaçar, “İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Dersine Yönelik Tutumları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 11, 2016, s. 71-91.

6 Dursun Ali Akbulut, “İlk ve Orta Öğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi”, *Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu bildiriler kitabı içinde*, 2005, Ankara, s. 19-24.

7 Cengiz Dönmez, Kubilay Yazıcı, “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Tarihi Karakterlerin Kullanımını Etkileyen Faktörler”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 3, 2013, s. 243-265.

8 Akbulut, agm., s. 19-24.

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri

ideolojisi tarih pedagojisiyle birleştirilerek süregelmiştir. 1981 yılına kadar tarih ve sosyal bilgiler dersleri içerisinde okutulan İnkılap Tarihi konuları, 1981 yılından sonra “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi” dersi adı altında ortaokullarda okutulmuştur.⁹ 1982 yılında ise dersin isminin sonuna eklenen “Atatürkçülük” sözcüğü ile dersin ismi “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” olmuştur.¹⁰ TCİTA derslerini başlatanlar; bu derste öncelikle yeni kurulmuş olan devletin, genç nesillere benimsetilmesini amaçlamışlardır. Önce yükseköğretimde müstakil bir ders olarak okutulmaya başlanan Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersi, Tarih Tezi ile paralel özellikler taşımakta olup çağdaşlaşma yolunda birlikte ilerlemektedir.¹¹

Ülkemizde ilkokul alanında 1924, 1926, 1936, 1948, 1962, 1968, 1983, 1990, 1998 ve 2004 yıllarında program geliştirme çalışmaları yapılmıştır.¹² TCİTA dersinin programı da diğer derslerde olduğu gibi günümüze kadar birçok kez değişmiştir. Dersin 2018 programına göre “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile öğrencilere devletin kurulmasına zemin hazırlayan olaylar, kuruluş sürecinde yaşananlar ve Cumhuriyetimizin temelini oluşturan Atatürk ilke ve inkılapları hakkındaki bilgiler ile bu bağlamda çeşitli beceri ve değerlerin kazandırılması hedeflenmektedir. Bu derste ayrıca öğrencilerin günümüz gelişmelerini doğru analiz etmeleri ve bir tarih bilinci kazanmaları beklenmektedir”.¹³

Öğretim programlarının geliştirilmesinde kitaplar, tezler, makaleler ve bildirimler önemli bir yere sahiptir. Çünkü güncel sorunların ve çözüm önerilerinin en net şekilde anlaşılabilmesi kaynaklar bunlardır. Bu kaynaklar farklı sorunlara ve farklı çözüm önerilerine değinmekte, her konuda programın daha da iyileştirilmesi için önerilerde bulunmaktadır. Bu bağlamda T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi başlığı altında yapılan lisansüstü tezler de birçok konu ve yöntem bakımından birbirinden farklıdır. Değişen programlar, öğrenme alanları, üniteler ve kazanımlar sonucu farklı konularda tezler ortaya çıkmış ve çıkmaya devam etmektedir. İnkılap Tarihi öğretimiyle ilgili yapılan tezler, Eğitim Fakültelerinin yeniden yapılandırılıp alan eğitimine yoğunlaştırılmasıyla daha da artmıştır.¹⁴ Nicelik olarak artan tezlerin nitel olarak analizinin yapılması, bilimsel olarak farklı etkenlerle tezlerin eğilimlerinin belirlenmesi, hangi konuları içerdiğini, hangi yöntemleri barındırdığını ve hangi önerilerde bulunduğu anlaşılması, lisansüstü eğitim gören öğrencilere büyük kolaylıklar sağladığı düşünülmektedir.

Alan yazın incelendiğinde daha önceden yazılan makalelerin genel olarak bibliyografya şeklinde olduğu gözle çarpılmaktadır. Aydemir’in çalışmasında Türkçe olarak yayınlanan 280 adet makale ele alınmış ve bu makalelerin sadece künyeleri verilmiştir. Sonuç kısmında ise birtakım tespitlerde bulunulmuştur.¹⁵ Öztürk ve Şimşek tarafından yapılan bir çalışmada da tarih eğitimi üzerine yazılan 478 Türkçe makalenin sadece künyeleri verilmiştir.¹⁶

9 Mehmet Serhat Yılmaz, “İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programı İçeriğinin Değerlendirilmesi (Alan Araştırması)”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004, Ankara.

10 Mustafa Yılmaz, “İlk, Orta ve Yükseköğretimde İnkılap Tarihi Dersleri”, *Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu bildirimler kitabı* içinde, 2005, Ankara, s. 25-42.

11 Zafer Tangülü, “8.Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Gazete Kullanımı ve Buna İlişkin Öğretmen Görüşleri”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2011, Ankara.

12 Cumali Öksüz, “İlkokul Matematik Programını Değerlendirme Ölçeği”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 37, 2015, s. 21-33.

13 T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi 8. Sınıf Öğretim Programı, Ankara, 2018, s. 9.

14 Selahattin Kaymakçı, Harun Er, “Türk İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi Üzerine Yapılan Tezlerin Analizi”, *. Cumhuriyet Tarihî Araştırmaları Dergisi*, C. 5, s. 9, 2009, s. 165-180.

15 Adem Aydemir, “Türkiye’de Tarih Öğretimi Hakkında Yayımlanmış Makaleler: Bir Bibliyografya Denemesi”, *Turkish Studies*, C. 7, S. 4, 2012, s. 843-863.

16 Şule Yüksel Öztürk, Ahmet Şimşek, “Tarih Eğitimi Alanında Yayımlanmış Türkçe Makaleler Bibliyografyası”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C. 2, S. 1, 2013, s. 110-145.

Aydemir yaptığı başka bir çalışmada ise “Türkiye’de Tarih Öğretimi Hakkında Yayımlanmış Makaleler: Bir Bibliyografya Denemesi” adlı önceki çalışmasına 286 çalışma daha ilave ederek künye sayısını arttırmıştır.¹⁷ Bibliyografya çalışmasından farklı olarak Kaymakçı'nın yaptığı bir çalışmada Türkiye’de tarih öğretiminin yönelimi incelenmiş, bu bağlamda 368 tez içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir.¹⁸

Kaymakçı ve Er tarafından yapılan çalışmada Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi üzerine yapılan tezlerin konu ve yöntem açısından durumu, 30 lisansüstü tez ile incelenmiştir. İncelenen tezler türlerine, tarihlerine, üniversitelere, öğretim kademelerine, konu ve yöntemlerine göre analiz edilmiştir.¹⁹ Sadece TCİTA dersi konularının öğretimi üzerine yapılan tezlerin incelenmesini içeren makale sayısının bir olması ve bu makalenin de uzun süre önce yapılmış olması yeni bir çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca önceki çalışmada tezlerin az sayıda kategoriye ayrılması bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu yüzden bu araştırmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan lisansüstü tezlerin eğilimlerini ortaya koymaktır.

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden, yazılı materyallerin sistemli bir şekilde analizinin yapılıp, elde edilen verilerin kodlanıp, nicel olarak ifade edilmesini amaçlayan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.²⁰ İçerik analizinde ortaya konan veriler birbirine benzeyen kavramlar ve temalar etrafında toplanıp, okuyucuların anlayabileceği biçimde yorumlanır.²¹

Veri Toplama Araçları

Belirlenen yöntem kapsamında YÖK Ulusal Tez Veri Merkezi'nden “Eğitim ve Öğretim” konu alanı seçilip, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersiyle ilgili anahtar kelimeler girilerek tarama yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda 49 adet “izinli” yüksek lisans ve doktora tezine ulaşılmıştır. Bu araştırma kapsamında incelenen tezlerin künyeleri Ek-1’de belirtilmiştir.

Elde edilen tezlerin kodlamaları iki araştırmacı tarafından tezlere numaralar verilerek gerçekleştirilmiştir. Bu kodlamalar, araştırmacıların daha önceden belirledikleri kategorilerde yapılmıştır. Araştırmacılar kodlamaları yaptıktan sonra kodlayıcı güvenilirliği Miles ve Huberman’ın Güvenirlik= Görüş birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100 formülüyle²² hesaplanmış ve 0,92 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırma kapsamında ele alınan tezler araştırmacı cinsiyetine, danışmanın unvanına, basıldığı tarihe, yazıldığı üniversiteye, bölümüne, düzeyine, yöntemine, çalışma grubuna, çalışma grubunun büyüklüğüne, veri toplama araçlarına, önerilerine, anahtar kelimelerine, dizinlerine, yerli ve yabancı kaynakça sayılarına göre incelenmiştir.

17 Adem Aydemir, “Türkiye’de Tarih Öğretimi Hakkında Yayımlanmış Makaleler: Bir Bibliyografya Denemesi (İlave)”, *International Journal of Social Science*. C. 6, S. 6, 2013, s. 113-135.

18 Selahattin Kaymakçı, “Türkiye’de Tarih Öğretiminin Yönelimi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 25, S. 6, 2017, s. 2153-2172.

19 Kaymakçı, Er, a.g.m., s. 165-180.

20 Esra Aslan, Ezel Tavşancıl, İçerik Analiz Ve Uygulama Örnekleri, Epsilon, 2001, İstanbul.

21 John W. Creswell, *Research Design: Qualitative, Quantitative And Mixed Methods Approaches*, Thousand Oaks, 2014, Sage.

22 A. Michael Huberman, Matthew B. Miles, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Thousand Oaks, 1994, Sage.

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri

Bulgular

Tablo 1. Tezlerin araştırmacı cinsiyetlerine göre dağılımı

	Kod	Frekans
Cinsiyet	Erkek	38
	Kadın	11

Tablo 1'e göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan 49 lisansüstü tezin 38'i erkek, 11'i kadın araştırmacı tarafından yazılmıştır. Bu verilere göre tez araştırmacılarının büyük bir çoğunluğunun erkek olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımı

	Kod	Frekans
	Yrd. Doç. Dr.	19
Unvan	Prof. Dr.	16
	Doç. Dr.	14

Tablo 2'ye göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan 49 lisansüstü tezin 19'u Yrd. Doç. Dr., 16'sı Prof. Dr., 14'ü ise Doç. Dr. danışmanlığında yürütülmüştür. Yapılan tezlerin çoğunluğunun Yrd. Doç. Dr. unvanı danışmanlığında yürütülmesinin nedeni, üniversitelerde bu unvana sahip olan akademisyenlerin sayıca fazla olmasıdır. Yapılan tezlerin danışman unvanlarında ikinci sırada Prof. Dr. unvanının gelmesi Gazi Üniversitesi'nde bulunan profesörlerin bu konu hakkında fazlaca teze danışmanlık yapmasından dolayıdır.

Tablo 3. Tezlerin basıldığı tarihe göre dağılımı

	Kod	Frekans
	2008	9
	2014	6
	2010	5
	2011	5
	2006	3
	2007	3
	2009	3
Tarih	2015	3
	2018	3
	2004	2
	2012	2
	2017	2
	2005	1
	2013	1
	2016	1

Tablo 3'e göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine en fazla tezin 2008 yılında yapıldığı belirlenmiştir. 2008 yılını takiben 2014, 2010 ve 2011 yılları görünmektedir. 2005 yılından bugüne tezlerin yıllara göre dağılımlarında dalgalanmalar olmakla beraber genellikle artış göstermektedir. Bu artışın da eğitim fakültelerinin alan eğitimine özen göstermesinden ve bu konuya ilgisini arttırmasından dolayı olduğu düşünülmektedir. En fazla tezin 2008 yılında yazılmasında, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi programının 2005 yılındaki değişikliği göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 4. Tezlerin yazıldığı üniversitelere göre dağılımı

	Kod	Frekans
	Gazi Üniversitesi	16
	Marmara Üniversitesi	4
	Celal Bayar Üniversitesi	3
	Uşak Üniversitesi	3
	Dicle Üniversitesi	2
	Karadeniz Teknik Üniversitesi	2
	Çukurova Üniversitesi	1
	Dokuz Eylül Üniversitesi	1
<i>Üniversite</i>	Atatürk Üniversitesi	1
	Fırat Üniversitesi	1
	Selçuk Üniversitesi	1
	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1
	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1
	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	1
	Yeditepe Üniversitesi	1
	Erciyes Üniversitesi	1
	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	1
	Adnan Menderes Üniversitesi	1
	Balıkesir Üniversitesi	1
	Cumhuriyet Üniversitesi	1
	Çankırı Karatekin Üniversitesi	1
	19 Mayıs Üniversitesi	1
	Necmettin Erbakan Üniversitesi	1
	İstanbul Üniversitesi	1
	Hacettepe Üniversitesi	1

Tablo 4'e göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan lisansüstü tezlerin 16'sı Gazi Üniversitesi'nde, 4'ü Marmara Üniversitesi'nde yapılmıştır. Diğer tezler de 23 farklı üniversiteye dağılmıştır. Tezlerin çoğunluğunun Gazi Üniversitesi'nde yapıldığı tarihi bir geçmişi olan eğitim kurumu olmasından dolayı beklendik bir sonuçtur. Gazi Üniversitesi, bünyesinde bilgili ve değerli alan eğitimcilerini barındırdığını bir kez daha bu çalışmada kanıtlamıştır.

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri

Tablo 5. Tezlerin bölümlere göre dağılımı

	Kod	Frekans
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	16
	Sosyal Bilgiler Eğitimi	9
	Tarih Eğitimi	7
	Tarih Öğretmenliği	6
	İlköğretim	3
Bölüm	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	2
	Eğitim Bilimleri	1
	Eğitim Programları ve Öğretim	1
	Cumhuriyet Tarihi	1
	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi	1
	Eğitim Yönetimi ve Denetim	1
	Tarih	1

Tablo 5'e göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan lisansüstü tezlerin 16'sı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programında, 9'u Sosyal Bilgiler Eğitimi programında yapılmıştır. Bu iki program içerik olarak aynı olmakla beraber ismen farklılık göstermektedir. Tezlerin en fazla Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümündeki araştırmacılar tarafından yapılması, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği lisans programlarından mezun olan öğrencilerin, ortaokullarda TCİTA dersini okutmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle "T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretmenliği" isminde bir bölümün olmaması, bu dersi Sosyal bilgiler öğretmenlerinin vermesini gerekli kılmaktadır. Bu yüzden konuyla alakalı en fazla tez bu bölümde yazılmıştır.

Tablo 6. Tezlerin lisansüstü düzeyine göre dağılımı

	Kod	Frekans
Düzye	Yüksek Lisans Tezi	43
	Doktora Tezi	6

Tablo 6'ya göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan lisansüstü tezlerin 43'ü yüksek lisans düzeyinde, 6'sı doktora düzeyinde yapılmıştır. Üniversiteler tarafından yüksek lisans düzeyinde eğitim veren programların doktora düzeyinde eğitim veren programlardan daha fazla olduğu düşünülürse bu bulgular şaşırtıcı olmamakla birlikte beklendik bir sonuçtur. Ancak doktora düzeyinde yapılan tezlerin sayıca az olması, bu alanda daha fazla doktora tezi yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Tablo 7. Tezlerin yöntemlerine göre dağılımı

	Kod	Frekans
	Nitel	23
Yöntem	Nitel	18
	Karma	8

Tablo 7'ye göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan lisansüstü tezlerde 23 nicel, 18 nitel ve 8 karma yöntem kullanılmıştır. İki yöntem de TCİTA dersinin farklı yönlerini ele almıştır. Nicel yöntemlerde genel olarak öğrenci başarısı ve öğretmen görüşleri ölçülmeye çalışılmıştır. Nitel yöntemlerde ise genelde kaynaklar incelenmiş ve görüşmeler yapılmıştır. TCİTA dersi konularında her iki yöntemin ayrı ayrı ve birlikte kullanılması, yöntem çeşitliliği bakımından oldukça önemlidir.

Tablo 8. Tezlerin çalışma gruplarına göre dağılımı

	Kod	Frekans
	Öğrenciler	19
Çalışma Grubu	Öğretmenler	15
	Kaynaklar	10
	Öğrenciler ve Öğretmenler	5

Tablo 8'e göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan lisansüstü tezlerin çalışma gruplarına bakıldığında 19 tezde öğrencilerle, 15 tezde öğretmenlerle, 10 tezde kaynaklarla, 5 tezde ise hem öğrenciler hem de öğretmenlerle çalışıldığı görülmektedir. Buradaki tezlerin çoğunun ortaokul öğrencileri ile yürütülmesi, üzerinde durulması gereken bir durumdur. Yapılan 20 tezde öğretmenlerin bulunması, TCİTA dersi için öğretmen görüşlerinin alınması ve bu konudaki öğretmen tutumlarının belirlenmesi birçok alandan önem taşımaktadır. Çünkü dersle ilgili sorunların belirlenip çözüm önerileri aranmasında öğretmenlerin rolleri büyüktür. 10 tezde ders kitapları gibi kaynakların kullanıldığı göze çarpmaktadır. Tezlerin taraması yapılırken her bölümün TCİTA dersini almasına rağmen üniversite öğrencileriyle hiç çalışılmamış olması araştırmacıları şaşırtmıştır. Ayrıca konuyla ilgili velilerle de çalışılabilir. Çünkü TCİTA konuları yakın dönem tarihini içerdiği için evlerde bu konular konuşulmaktadır. Öğrencilerin derse karşı tutumları ve yanılgıları anne ve babalarının söylemlerinden dolayı kaynaklanabilmektedir.

Tablo 9. Tezlerin çalışma grubu büyüklüğüne göre dağılımı

	Kod	Frekans
	0 – 100	19
	101 – 200	8
	201 – 300	5
	1000 – 1100	2
Çalışma Grubu Büyüklüğü	301 – 400	1
	401 – 500	1
	501 – 600	1
	701 – 800	1
	1301 – 1400	1

Tablo 9'a göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan lisansüstü tezlerin büyük bir kısmında (19 tane tezde) çalışma gruplarının 0-100 arası katılımcı seçilmiştir. 0-100 katılımcılı çalışma grubu seçilen tezleri 101-200 ve 201-300 katılımcılı tezler takip etmektedir. 2 tezde 1000-1100 arası, 1 tezde ise 1301-1400 arası katılımcı bulunduğu görülmektedir. Tablo 7'de görüldüğü gibi nitel çalışma sayısının fazla olması, çalışmada kullanılan grubun büyüklüğünü olumsuz etkilemektedir. O yüzden 0-100 arası katılımcıların tezlerde çoğunluğu oluşturması beklenen bir durumdur.

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri

Tablo 10. Tezlerin nicel veri toplama araçlarına göre dağılımı

	Kod	Frekans
	Çeşitli Ölçekler	15
Nicel Veri Toplama Araçları	Başarı Testi	12
	Tutum Ölçeği	3
	Kavram Testi	2

Tablo 7'ye göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan 23 lisansüstü tezde nicel yöntem kullanılmıştır. Ayrıca 8 tane de karma yöntemin kullanıldığı tez bulunmaktadır. Tablo 10'a göre tezlerde 32 nicel veri toplama aracı kullanılmıştır. Yani 1 tezde iki adet nicel veri toplama aracı kullanıldığı tespit edilmiştir. En çok kullanılan nicel veri toplama araçlarını 15 frekansla çeşitli ölçekler kodu oluşturmaktadır. Bu ölçekler tezlerin konularına göre farklılık göstermekle birlikte bazıları yabancı dilden çevrilip, bazıları araştırmacılar tarafından geliştirilip, bazıları ise ölçekleri geliştiren kişilerden izin alınıp uygulanmıştır. En çok kullanılan veri toplama araçlarının biri de başarı testleridir. Başarı testleri genelde deney-kontrol gruplu çalışmalarda uygulanmıştır.

Tablo 11. Tezlerin nitel veri toplama araçlarına göre dağılımı

	Kod	Frekans
	Doküman İnceleme	9
	Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu	6
	Görüşme	3
	Anket	3
Nitel Veri Toplama Araçları	Gözlem	2
	Öğrenci Görüşme Formu	1
	İçerik Analizi	1
	Karikatür Çalışması	1
	Mülakat	1
	Veri Analizi	1
	Standartlaştırılmış Açık Uçlu Görüşme	1
	Eylem Araştırması	1

Tablo 7'ye göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan 18 lisansüstü tezde nitel yöntem kullanılmıştır. Ayrıca 8 tane de karma yöntemin kullanıldığı tez bulunmaktadır. Tablo 11'e göre tezlerde 30 nitel veri toplama aracı kullanılmıştır. Yani bazı tezlerde birden fazla nitel veri toplama aracının olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacılar nitel veri toplama araçlarından en çok doküman analizini kullanmışlardır. Doküman analizi ve içerik analizinin toplamı, Tablo 8'deki "Kaynaklar" kodunu oluşturmaktadır. Doküman analizini 6 tezde kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu takip etmektedir. Eylem araştırmasının az sayıda kullanılması, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan lisansüstü tezlerin bir eksikliği olarak görülmektedir.

Tablo 12. Tezlerin araştırma sonuçlarına yönelik önerilerine göre dağılımı

	Kod	Frekans
1)	Öğretmenlere yönelik hizmetiçi eğitim verilmelidir.	24
2)	Farklı materyal türleri geliştirilip kullanılmalıdır.	19
3)	Derslerde farklı öğretim yöntem ve teknikleri kullanılmalıdır.	13
4)	Derslerde öğrencinin aktif olması sağlanmalıdır.	9
5)	Müzeler ve tarihi mekânlardan yararlanma imkânları geliştirilmelidir.	9
6)	Ders kitaplarında görsel ve grafik kullanımı artırılmalıdır.	8
7)	Derslerde öğrencilere kavram öğretimi yapılmalıdır.	7
8)	Tarih laboratuvarları ya da odaları oluşturulmalıdır.	6
9)	Konuların öğretiminde teknolojiden yararlanılmalıdır.	6
10)	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin haftalık saati artırılmalıdır.	5
11)	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi branş öğretmenliği oluşturulmalıdır.	4
12)	Derslerde geçmiş ile günümüz tartışılarak bağdaştırılmalıdır.	4
13)	Ders için farklı ölçme ve değerlendirme türleri kullanılmalıdır.	4
14)	Ders kitapları ve dersin programı oluşturulurken öğretmen görüşleri alınmalıdır.	3
15)	“Nutuk” öğrencilerin anlayacağı dilde birinci el kaynak olarak kullanılmalıdır.	3
16)	Öğretmenlerin kalabalık sınıflarda ders yapmaktan kurtarılması gereklidir.	3
17)	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde sosyal tarih konularına yer verilmelidir.	3
18)	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük programında kanıt temelli öğretime yer verilmelidir.	3
19)	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük konuları seviyelere ayrılıp sürekli tekrar edilmemelidir.	2
20)	Konuların öğretiminde öğretmene esneklik tanınmalıdır.	2
21)	Ders kitapları yapılandırıcılığa göre düzenlenmelidir.	2
22)	Derslerde tartışmalı konuların öğretime yer verilmelidir.	2
23)	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi diğer derslerle ilişki içinde olmalıdır.	2
24)	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde karikatür kullanılmalıdır.	1
25)	Dersin öneminin artması için genel sınavlarda dersin soru sayısı artırılmalıdır.	1
26)	Konuların öğretiminde yerel tarihten faydalanılmalıdır.	1
27)	Eğitim Fakültelerinde işbirlikli öğretim yöntemleri ayrı bir ders olarak okutulmalıdır.	1
28)	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi kitaplarını akademisyenler yazmalıdır.	1
29)	Rol oynama yöntemi çağdaş bir yöntem olarak eğitim programlarında yerini almalıdır.	1
30)	İstiklal yolu güzergâhı yeni bir ünite olarak bu konuya verilen önem artırılmalıdır.	1
31)	Derslerde rol oynama yöntemi kullanılabilir.	1
32)	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği lisans programına seçmeli Osmanlıca dersi eklenmelidir.	1

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri

Tablo 12'ye göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan tezlerde en çok ifade edilen öneri öğretmenlere yönelik hizmetiçi eğitim verilmesi olmuştur. Çünkü bu derse dair ayrı bir öğretmenlik programı olmadığı için öğretmenlere ders hakkında seminer ve hizmetiçi eğitim verilmesi gereklidir. TCİTA dersinin genel olarak düz anlatım yöntemiyle işlenmesinden dolayı 13 tezde araştırmacılar farklı öğretim yöntem ve teknikleri kullanılması önerisinde 19 tezde ise farklı materyal türleri geliştirilip kullanılması yönünde önerilerde bulunmuşlardır. Çünkü her öğrenci farklı zekalara sahiptir ve öğrencinin hangi zekaya sahip olduğunu anlamak öğretmene dersin kazanımlarını vermek konusunda kolaylıklar sağlayacaktır. Ayrıca yine dersin düz anlatım yoluyla işlenmesinden dolayı araştırmacılar öğrencilerin derslerde aktif olması gerektiğini savunmuşlar, müze ve tarihi mekanlara yapılacak gezilerin önemini 9 tezde öneri olarak kullanmışlardır. Müze ve tarihi mekanlara yapılacak geziler öğrencinin derse olan ilgisini arttıracaktır. Ders kitaplarında görsel ve grafik kullanımının artırılmasını öneren araştırmacılar, öğrencilerin kitaplarını bilgi yığını olarak görmesini istememiş, ders kitaplarının öğrencilere grafik okuryazarlığı becerisi kazandırmasını önermiştir.

Tablo 13. Tezlerin araştırmacılara yönelik önerilerine göre dağılımı

	Kod	Frekans
1)	Benzer çalışmalar farklı bölgelerde, farklı okullarda yapılabilir.	8
2)	Benzer çalışmalar farklı öğrenci düzeylerine uygulanabilir.	6
3)	Yapılacak benzer çalışmalarda örneklem büyütülebilir.	4
4)	Araştırma süresi uzatılabilir.	2
5)	Benzer çalışmalar farklı yöntemlerle yapılabilir.	2
6)	Ders kitaplarında yer alan etkinliklerin işlevselliği ile ilgili çalışmalar yapılabilir.	1
7)	Ders kitaplarının sınıf içi kullanımını konu edinen çalışmalar yapılabilir.	1
8)	Deney grubundaki öğrencilere deneysel işlem hakkında bilgi verilmelidir.	1
9)	İşbirlikli öğrenme yönteminin diğer tekniklerinin de kullanıldığı yeni araştırmalar yapılabilir.	1
10)	Kavramların anlaşılma düzeyleri ve eksik-yanlış öğrenmeleri içeren araştırmalar yapılabilir.	1
11)	Farklı bir araştırmada uygulamalı sözlü tarih çalışması yapılabilir.	1
12)	Araştırmacılar eylem araştırması yöntemini daha fazla kullanabilir.	1
13)	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük konularına yönelik daha fazla araştırma yapılabilir.	1
14)	Öğretmenlerin edebi ürünlere karşı yaklaşımlarının belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.	1
15)	Derslerde gazetelerin kullanılmasına yönelik yabancı çalışmalar incelenip paylaşılmalıdır.	1

Tablo 13'e göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan tezlerde en çok ifade edilen öneri, yapılan çalışmalara benzer çalışmaların farklı okullarda, farklı bölgelerde yapılabileceğine yöneliktir. Çünkü çalışma sayısının artması, durumu daha iyi bir şekilde gösterecektir. Bir başka öneri de yapılan çalışmalara benzer çalışmaların farklı öğrenci düzeylerine uygulanabileceği yönündedir. Bunun sebebi de TCİTA dersi hem ortaokulda hem ortaöğretimde hem de yükseköğretimde verilmektedir. Ayrıca araştırmacılar 4 tezde benzer çalışmayı yapacak araştırmacılar için örneklemin büyütülmesi önerisinde bulunmuşlardır.

Tablo 14. Tezlerin anahtar kelimelerine göre dağılımı

	Kod	Frekans
	Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	7
	Tarih Öğretimi	5
	Ders Kitabı	5
	Öğretmen Görüşleri	5
Anahtar Kelimeler	İnkılap Tarihi	4
	Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi	4
	Tarih Eğitimi	4
	Eğitim	4
	Kavram Yanılgıları	3
	Kavram	3
	Diğer	79

Tablo 14'e göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan tezlerde en çok kullanılan anahtar kelime dersin ismi olan "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük" anahtar kelimesidir. En çok kullanılan kelimeyi "Tarih Öğretimi", "Ders Kitabı", "Öğretmen Görüşleri", "İnkılap Tarihi", "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi", "Tarih Eğitimi", "Eğitim", "Kavram Yanılgıları" kelimeleri takip etmektedir. Diğer anahtar kelimelerin bazılarını ise ders kitapları, çağdaş yayınlar, öğrenci görüşleri, yeni ünite tasarımı, Türkiye Cumhuriyeti, kavram öğrenme, eğitim – öğretim teknolojileri gibi kelimeler oluşturmaktadır.

Tablo 15. Tezlerin dizinlerine göre dağılımı

	Kod	Frekans
	Türk İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi	20
	İnkılap Tarihi	16
	Atatürkçülük	14
	Öğretmen Görüşleri	9
	Tarih Eğitimi	8
	Tarih Öğretimi	7
	Tarih	6
	İlköğretim Okulları	6
	İlköğretim	5
	Ders Programı	5
	Öğretmenler	5
	Türk İnkılap Tarihi	4
Dizinler	Ders Kitabı	4
	Kitaplar	4
	Sosyal Bilgiler Dersi	4
	Türkiye Cumhuriyeti	3

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin
Eğilimleri

	Tarih Kitapları	3
	Kavram Yanılgısı	3
	İlköğretim Öğrencileri	3
	Yapılandırmacı Öğretim Yöntemi	3
	Ortaokullar	3
	Ortaöğretim Okulları	3
	Sosyal Bilgiler	3
	Öğrenci Başarısı	3
	Dizin Olmayan Tezler	13
	Diğer	78

Tablo 15'e göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan tezlerde en çok kullanılan dizin dersin ismini içeren "Türk İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi" kelimesidir. Bu kelimeyi yine dersin isminde olan "İnkılap Tarihi" ve "Atatürkçülük" kelimeleri takip etmektedir. "Öğretmen Görüşleri", "Tarih Eğitimi", "Tarih Öğretimi", "Tarih", "İlköğretim Okulları", "İlköğretim", "Ders Programı", "Öğretmenler", "Türk İnkılap Tarihi", "Ders Kitabı", "Kitaplar", "Sosyal Bilgiler Dersi", "Türkiye Cumhuriyeti", "Tarih Kitapları", "Kavram Yanılgısı", "İlköğretim Öğrencileri", "Yapılandırmacı Öğretim Yöntemi", "Ortaokullar", "Ortaöğretim Okulları", "Sosyal Bilgiler" ve "Öğrenci Başarısı" en çok kullanılan dizinler arasındadır. Ele alınan tezler arasında 13 tezin dizini bulunmamaktadır.

Tablo 16. Tezlerin kaynakça sayısına göre dağılımı

	Kod	Frekans
	101 – 150	19
	51 – 100	13
Kaynakça Sayısı	0 – 50	9
	151 – 200	5
	201 – 250	1
	301 – 350	1

Tablo 16'ya göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan tezlerin 19'unda 101- 150 arası kaynakça, 13'ünde 51-100 arası kaynakça, 9'unda 151-200 arası kaynakça kullanılmıştır. 201-250 ve 301-350 kaynakça sayısını içeren tezler birer tane'dir. Bu verilere göre TCİTA konuları üzerine yapılan tezlerde çoğunlukla 101-150 adet kaynakça kullanılmaktadır.

Tablo 17. Tezlerin yerli kaynakça sayısına göre dağılımı

	Kod	Frekans
	51 – 100	21
	101 – 150	15
Yerli Kaynakça Sayısı	0 – 50	9
	151 – 200	3
	251 – 300	1

Tablo 17'ye göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan tezlerin 21'inde 51-100 arası yerli kaynakça, 15'inde 101-150 arası yerli kaynakça, 9'unda 0-50 arası yerli kaynakça, 3'ünde 151-200 arası yerli kaynakça, 1 tanesinde ise 251-300 arası yerli kaynakça kullanılmıştır. Bu verilere göre TCİTA konuları üzerine yapılan tezlerde çoğunlukla 51-100 adet yerli kaynakça kullanılmaktadır.

Tablo 18. Tezlerin yabancı kaynakça sayısına göre dağılımı

	Kod	Frekans
	0	25
Yabancı Kaynakça Sayısı	1 – 50	22
	51 – 100	2

Tablo 18'e göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan tezlerin 25'inde hiç yabancı kaynakça kullanılmamıştır. 22 tezde 1-50 arası yabancı kaynakça kullanılırken, 2 tezde 51-100 arası yabancı kaynakça kullanılmıştır. 1-50 arasında yabancı kaynakça kullanılan 22 tezin 11 tezi 1-10 arasında yabancı kaynakça kullanmıştır. Ayrıca 25 tezde hiç yabancı kaynakça kullanılmaması eğitim fakültelerinde verilen dil eğitiminin ne kadar yetersiz kaldığının bir göstergesidir.

Sonuç

Araştırma kapsamında 2004-2018 yılları arasında yazılan 49 lisansüstü tez incelenmiştir. Elde edilen veriler çalışmanın "Bulgular" bölümünde ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Çıkan sonuçlara göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan lisansüstü tezlerin 28 tanesini erkek araştırmacılar, 11 tanesini kadın araştırmacılar yapmıştır. 19 tezin danışmanlığı Yrd. Doç. Dr. unvanındaki akademisyenler, 16 tezin danışmanlığını Prof. Dr. unvanındaki akademisyenler, 14 tezin danışmanlığını ise Doç. Dr. unvanındaki akademisyenler üstlenmiştir. Bu durum ülkemizde Yrd. Doç. Dr. unvanındaki akademisyenlerin sayıca fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Tezlerin 9 tanesi 2008 yılında, 6 tanesi 2014 yılında, 5 er tanesi ise 2010 ve 2011 yıllarında yazılmıştır. Diğer tezler ise yıllara göre dağılım göstermektedir. TCİTA dersi konuları üzerine yapılan tezler yıllara göre dalgalanmalar gösterse de 2004 yılından beri genel olarak artış halindedir. En fazla tezin yazıldığı üniversite, 16 tez ile Gazi Üniversitesi olarak belirlenmiştir. Marmara Üniversitesi 4 tez ile Celal Bayar ve Uşak Üniversiteleri 3'er tez ile Gazi Üniversitesini takip etmektedir. Yapılan diğer tezler farklı üniversitelere göre dağılım göstermektedir. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümü 16 tez ile Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan lisansüstü tezlerin en başında gelmektedir. Bu bölümü 9 tez ile Sosyal Bilgiler Eğitimi, 7 tez ile Tarih Eğitimi ve 6 tez ile Tarih Öğretmenliği takip etmektedir. Yapılan diğer tezler farklı bölümlere dağılmıştır. Yapılan 16 tezin Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünden, 9 tezin ise Sosyal Bilgiler Eğitimi bölümünden çıkmasının nedeni, ortaokul 8. sınıfta verilen Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin Sosyal Bilgiler öğretmenleri tarafından verilmesinden dolayı olduğu düşünülmektedir. 49 tezin 43 tanesini yüksek lisans düzeyindeki tezler, 6 tanesini ise doktora düzeyindeki tezler oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan 49 lisansüstü tezin 23 tanesinde nicel yöntemler, 18 tanesinde nitel yöntemler, 8 tanesinde ise hem nicel hem de nitel yöntemleri kapsayan karma yöntemler kullanılmıştır. 19 tezde seçilen çalışma grubunu öğrenciler oluşturmaktayken, 15 tezde öğretmenler, 10 tezde ders kitabı gibi kaynaklar, 5 tezde ise hem öğrenciler hem de öğretmenler çalışma grubu olarak seçilmiştir. Hiçbir tezde velilerin örneklem olarak alınmaması dikkat çekmiştir. Seçilen çalışma grupları en çok 0-100 arası kişi sayısını içermektedir. 19 tezde 0-100 arası

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri

kişi ile, 8 tezde 100-200 arası kişi ile, 5 tezde 200-300 arası kişi ile çalışılmıştır. 1 tezde ise çalışma grubu olarak ise 1300-1400 arası kişi seçilmiştir. Tezlerde en çok kullanılan nicel veri toplama araçlarının başında 15 frekans ile çeşitli ölçekler kodu gelmiştir. Tezlerde 12 tez ile başarı testi ikinci sırayı, 3 tez ile tutum ölçeği üçüncü sırayı, 2 tez ile kavram testi dördüncü sırayı almıştır. Tezlerde en çok kullanılan nitel veri toplama araçlarının başında ise 9 tez ile doküman inceleme gelmiştir. Doküman inceleme yöntemini 6 tez ile yarı yapılandırılmış görüşme formu takip etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan tezlerde en çok ifade edilen öneri 24 frekansla öğretmenlere yönelik hizmetiçi eğitim verilmesi olmuştur. 19 tezde derslerde çeşitli materyal kullanımına yönelik öneride, 13 tezde ise derslerde farklı öğretim yöntem ve teknikleri kullanımına yönelik öneride bulunulmuştur. Araştırmacılara yapılan en fazla öneri ise 8 tezle, benzer çalışmaların farklı bölgelerde ve farklı okullarda yapılabileceğine yönelik olmuştur.

7 tezde kullanılan “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” anahtar kelimesi, tezlerde en çok kullanılan anahtar kelime olarak belirlenmiştir. Bu anahtar kelimeyi 5er tezle “Tarih Öğretimi”, “Ders Kitabı” ve “Öğretmen Görüşleri” anahtar kelimeleri takip etmektedir. Tezlerde en fazla kullanılan dizin ise 20 frekansla “Türk İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi” olmuştur. Bu dizini 16 tezle “İnkılap Tarihi”, 14 tezle “Atatürkçülük” dizinleri takip etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları üzerine yapılan 19 lisansüstü tezde 101-150 arası kaynakça kullanılmıştır. Yapılan tezlerin 13’ünde 51-100 arası, 9’unda ise 0-50 arası kaynakça sayısı vardır. 21 tezde 51-100 arası yerli kaynakça, 15 tezde ise 101-150 arası yerli kaynakça kullanılmıştır. 25 tezde hiç yabancı kaynakça kullanılmadığı görülmekle birlikte 22 tezde 1-50, 2 tezde ise 51-100 arası yabancı kaynakça kullanılmıştır. Yapılan 25 tezde hiç kaynakça kullanılmaması, eğitim fakültelerinde verilen İngilizce derslerinin yetersizliği olarak düşünülmektedir.

Öneriler

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, ilköğretim düzeyindeki Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili araştırmalara daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Araştırmalar bundan sonraki yıllarda da artış göstermelidir. Yapılacak araştırmaların çalışma grubu seçilirken velilere de yer verilmeli, onların derse ve dersin içerdiği konulara bakış açılarının belirlenmesi gerekmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden eylem araştırmasının önemi büyük olduğu için yapılacak tezlerde kullanılması önerilmektedir. Ayrıca tezlerin kaynakçalarında yabancı kaynaklara pek rastlayamamak, lisansüstü öğrencilerin yabancı dillerinin zayıf olduğunu ve bu konuda kendilerini geliştirmeleri gerektiğini göstermiştir.

Kaynakça

- Akbulut, D.A., “Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Dersi Hakkında”, *İlk ve Orta Öğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu bildiriler kitabı* içinde, 2005, Ankara, s. 19-24.
- Aslan, Esra, Tavşancıl, Ezel, *İçerik Analiz ve Uygulama Örnekleri*, Epsilon. İstanbul 2001.
- Aydemir, A., “Türkiye’de Tarih Öğretimi Hakkında Yayımlanmış Makaleler: Bir Bibliyografya Denemesi”, *Turkish Studies*, C. 7, S. 4, 2012, s. 843-863.
- Aydemir, A., “Türkiye’de Tarih Öğretimi Hakkında Yayımlanmış Makaleler: Bir Bibliyografya Denemesi (ilave)”, *International Journal of Social Science*. C. 6, S. 6, 2013, s. 113-135.

- Creswell, John W., *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches*, Thousand Oaks, Sage 2014.
- Çencen, N., "Ortaokul Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük Dersinde Tarihsel Mektupların Kullanımına İlişkin Görüşleri: Ankara İli ODTÜ Geliştirme Vakfı Ortaokulu Örneği", *Eğitim ve Bilim Dergisi*, S: 192, 2017, s. 193-210
- Dönmez, Cengiz, Yazıcı, Kubilay, T.C. *İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008.
- Dönmez, C. ve Yazıcı, K., , "Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Tarihi Karakterlerin Kullanımını Etkileyen Faktörler", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 3, 2013, s. 243-265.
- Ezer, F., Ulukaya, Ü. ve Kaçar, T., "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük Dersine Yönelik Tutumları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 11, 2016, s. 71-91.
- Huberman, A. Michael, Miles, Matthew B., *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Thousand Oaks, Sage 1994.
- Kaymakçı, S., "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Yönelimi Üzerine Bir Değerlendirme", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 25, S. 6, 2017, s. 2153-2172.
- Kaymakçı, S. ve Er, H., "Türk İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi Üzerine Yapılan Tezlerin Analizi", *Cumhuriyet Tarihî Araştırmaları Dergisi*, C. 5, s. 9, 2009, s. 165-180.
- T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi 8. Sınıf Öğretim Programı, Ankara, 2018 (İnternet: <http://mufredat.meb.gov.tr> – 05.03.2019 tarihinde elde edilmiştir).
- Öksüz, C., "İlkokul Matematik Programını Değerlendirme Ölçeği", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 37, 2015, s. 21-33.
- Öztaş, S. ve Kılıç, B., "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersinin Uzaktan Eğitim Şeklinde Verilmesinin Üniversite Öğrencilerinin Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi (Kırklareli Üniversitesi Örneği)", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C. 6, S. 2, 2017, s. 268-293.
- Öztürk, Ş. Y. ve Şimşek, A., "Tarih Eğitimi Alanında Yayınlanmış Türkçe Makaleler Bibliyografyası", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C. 2, S. 1, 2013, s. 110-145.
- Safran, M., "Tarih Öğretimi ve Çağdaş Müfredat Teorileri". *XII. Türk Tarih Kongresi bildiri kitabı* içinde, 1994, Ankara, s. 2-6.
- Tangülü, Z., "8.Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Gazete Kullanımı ve Buna İlişkin Öğretmen Görüşleri", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2011, Ankara.
- Yılmaz, M., "İlk, Orta Ve Yüksek Öğretimde İnkılap Tarihi Dersleri", İlk ve Orta Öğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu bildiriler kitabı içinde, 2005, Ankara, s. 25-42.
- Yılmaz, M. S., "İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programı İçeriğinin Değerlendirilmesi (Alan Araştırması)", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004, Ankara.

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin
Eğilimleri

Ek-1

- Alkman, S., "Ortaokul Sosyal Bilgiler ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ders Kitaplarındaki Türk-Ermeni İlişkileri ile İlgili Konuların İşlenişi ve Yeni Ünite Konuları Önerisi" Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, Balıkesir.
- Alkan, S., "İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Bilgisayar Destekli Öğretimin Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi" Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, Manisa.
- Alperen, B. B., "Tarih Öğretmenlerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Öğretimine İlişkin Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler (Kıdem, Mezuniyet, Okul Türü ve Cinsiyet) Açısından İncelenmesi (Konya Örneği)" Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2008, Ankara.
- Altinkulaç, A., "8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Bir Öğretim Tekniği Olarak "Drama"", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2008, Ankara.
- Altinkulaç, A., "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Hatıratların Kullanımının Öğrenme Sürecine Etkisi", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014, Ankara.
- Arslan, Ö., "İlköğretim 8. Sınıf T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretiminde Görsel ve İşitsel Materyal Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarıları ve Hatırda Tutma Düzeyleri Üzerindeki Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2008, İzmir.
- Arslan, S., "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Kavram Yanılgılarına İlişkin Öğretmen Görüşleri", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, Elâzığ.
- Aycan, Y., "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Yer Alan Kavramları Anlama Düzeyleri ve Kavram Yanılgıları (Gördes Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, Manisa.
- Bayram, B., "8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Harita Üzerinde Oynanan Kutu Oyunları Kullanımının Öğrenci Başarısı ve Hatırda Tutmaya Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, Aydın.
- Birişik, E., "İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Ders İçeriğinin Yapıcı Öğrenme Kuramına Göre Düzenlenmesinin Akademik Başarıya Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Adana.
- Cebeci, D., "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Derslerinde "İstiklâl Yolunun Öğretimi: (Mevcut Ders Kitapları, Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri ve Çağdaş Yayınlar Işığında Yeni Bir Etkinlik Paketi Tasarımı)", Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, Çankırı.
- Çelebi, B. S., "11. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Ölçme ve Değerlendirme Konusunda Tarih Öğretmenlerinin Görüşleri (Trabzon İli Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014, Trabzon.
- Çencen, N., "11. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Tarih Öğretmenlerinin "Edebi Ürün" Kullanımına İlişkin Görüşleri", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2010, Ankara.

- Delen, S., "İlköğretim ve Ortaöğretimde Öğretmen Görüşlerine Göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007, Ankara.
- Demirezen, R., "8.Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Yeni Yaklaşımlar Dikkate Alınarak Hazırlanan Etkinliklerin Öğretmen ve Öğrenci Açısından İncelenmesi (Eylem Araştırması)", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014, Kayseri.
- Doğan, H., "İlköğretim Okullarında T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Öğretiminde Rol Oynama Yönteminin Öğrenme Düzeyine Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2006, Ankara.
- Doğan, N., "İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Öğretiminde Tarihsel Kanıt Kullanımının Etkililiği", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2008, İstanbul.
- Erginer Özyurt, E., "Ortaöğretimde Vatandaşlık Bilincinin Oluşmasında T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Rolü", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014, Ankara.
- Gencer, H., "İlköğretim T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Amaç Gerçekleştirme Başarısına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi Diyarbakır Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, Diyarbakır.
- Gençmehmetoğlu, R., "VIII. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Yer Alan Olgu, Kavram ve Genellemelerin Öğretimi ve Önemi", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, Erzurum.
- Ginesar, Ö., "8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabına Yönelik Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Algı ve Tutumlarının Belirlenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2017, Konya.
- Göç, A., "T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin İçeriğini Öğretme Stratejileri", Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, İstanbul.
- Günay, C., "Orta Öğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi 1998 Programında Önerilen Ders Araç- Gereçlerinin (Materyallerin) Değerlendirilmesi ve Öneriler", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2005, Ankara.
- Kahramanoğlu, Ş., "İlköğretim 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Atatürkçülük Ünitesinin İşlenişinde Karşılaşılan Sorunların Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Aydın Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, Manisa.
- Karademir, Y., "8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Karşılaştıkları Sorunların Güncellenmesi (Bir Keşfedici Sıralı Karma Desen Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2015, Sivas.
- Kaya, B., "Oluşturmacı Yaklaşıma Göre Düzenlenen İlköğretim T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Öğrenmeye Etkisi: Bir Eylem Araştırması", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2008, İstanbul.
- Kaya, M. T., "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde İşbirlikli Öğrenme Yönteminin Erişime Kalıcılığa ve Derse Karşı Tutuma Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013, Bolu.
- Keskin, E., "Sekizinci Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Atatürkçülük Ünitesinin İşlenişine İlişkin Öğretmen Görüşleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2018, İstanbul.

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin
Eğilimleri

- Kont, A., "11. Sınıf Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine Karşı İlgi ve Tutumlarının Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, Trabzon.
- Kuş, B., "Toplumsal Tarih Dergisi'nde Atatürk, Atatürkçülük ve İnkılap Tarihine Dair Yazılar (1994 – 2010)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011, İstanbul.
- Metin, E., "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Derslerinde Ermeni Meselesinin Öğretimi (Mevcut Ders Kitapları, Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri ve Çağdaş Yayınlar Işığında Yeni Bir Ünite Tasarımı)", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007, Ankara.
- Mıratkan Camkırın, T., "1981 Ve 2006 Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Programlarına Göre Hazırlanmış Ders Kitaplarının İçerik ve Kullanılabilirlik Açılarında Karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Üniversitesi, 2011, İstanbul.
- Namlı, İ., "Ziya Gökalp'in Düşüncelerinin İnkılap Tarihi Ders Kitaplarına Yansımaları", Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, Burdur.
- Oran, M., "Ortaokul Sosyal Bilgiler ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programlarının Azerbaycan ve Türkmenistan'daki Eşdeğer Derslerin Öğretim Programlarıyla Karşılaştırılması", Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, Uşak.
- Öz, M., "8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konularının Anlatılmasında Sözlü Tarih Metodunun Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri", Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, Uşak.
- Özhan, M., "Liselerde Okutulan "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük" Ders Kitaplarında Ulus, Ulusçuluk ve Ulus-Devlet Kavramları (1944-2007) (Bir İçerik Analizi Çalışması)", Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, Diyarbakır.
- Palaz, T., "İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Karikatür Kullanmanın Öğrenci Başarısına ve Derse Karşı Tutumuna Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2010, Ankara.
- Sarıyıldız, E., "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi "Çağdaş Türkiye Yolunda Adımlar" Ünitesinde Geçen Bazı Kavramları Anlama ve Edinme Durumlarının İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, Uşak.
- Sever, A., "2010 Yılında Yürürlüğe Giren Orta Öğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı ve Öğretmen Görüşleri (Samsun Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2017, Samsun.
- Talay, H. H., "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersindeki Atatürkçülük İlgili Konulara Hazır Bulunuşluk Düzeyleri", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2008, Ankara.
- Tangülü, Z., "8.Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Gazete Kullanımı ve Buna İlişkin Öğretmen Görüşleri", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2011, Ankara.
- Taştan, M., "Lise III. Sınıflarda Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Kurtuluş Savaşı Nasıl Anlatılmalıdır", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2004, Ankara.
- Turgut, R., "Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel Nitelikleri ve Bu Niteliklerin Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Müfredat Programlarındaki Yeri", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2006, Ankara.

- Tüzün, H, “İlköğretim 8.Sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabında (MEB Yayınları) Atatürkçülük Bölümünün Görsel Materyallerle Öğretilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2008, Ankara.
- Yelbaş, S., “11. Sınıf T.C. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi ile İlgili Öğrencilerin Kavram Yanılgıları ve Bu Yanılgıların Nedenleri”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2011, Ankara.
- Yıldırım, F., “8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğrenci Çalışma Kitabı Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014, Tokat.
- Yılmaz, M. S., “İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programı İçeriğinin Değerlendirilmesi (Alan Araştırması)”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004, Ankara.
- Yoluk, Ü., “1981 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Programı “Türk İnkılâbı Bölümü” Amaç/Davranışlarının Kazanımlılık Düzeyi (Tarsus ve Kastamonu Örneği)”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2010, Konya.
- Yurteri, H., “Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Materyal Kullanımı (1931-2008)”, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2012, Çanakkale.

ADNAN MENDERES DÖNEMİ TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ (1950-1960)*

TURKEY-IRAQ RELATIONS IN THE PERIOD OF ADNAN MENDERES (1950-1960)

Tahir KODAL**

Geliş Tarihi/Received:29.05.2019

Kabul Tarihi/Accepted:20.06.2019

(1950-1960)" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1507-1524.

Öz

Bu çalışmada, Adnan Menderes dönemi (1950-1960) Türkiye-İrak ilişkileri konu edilmiştir. Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşturulmuştur. Çalışmanın giriş kısmında; Cumhuriyet dönemi (1923-1950) Türkiye-İrak ilişkileri ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde; Adnan Menderes'in iktidara gelmesinden ve 1950-1954 yılları arasındaki Türkiye-İrak ilişkileri üzerinde durulmuştur. Bu yapılırken, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan kutuplaşmalar ve soğuk savaş süreci göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde; 1954-1957 yılları arasındaki Türkiye-İrak ilişkileri açıklanmıştır. Bu ilişkiler açıklanırken, Rusya rekabeti bağlamında Amerika Birleşik Devletleri'nin takip ettiği Orta Doğu politikası da dikkate alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde; Türkiye ile Irak'ın 1957-1960 yılları arasındaki ilişkilerinden söz edilmiştir. Bu kısımda, özellikle 1958 yılından sonra Irak'ta Türkmenlere yönelik politikalar ve Türkiye'nin tutumu üzerinde durulmuştur. Sonuç kısmında ise hem birinci el, hem de araştırma eserlerinden yararlanılarak elde edilen bilgilere ve değerlendirmelere dayanılarak varılan sonuçlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Adnan Menderes, Türkiye, Irak, (1950-1960)*

Abstract

In this study, Adnan Menderes period (1950-1960) has been mentioned in the Turkey-Iraq relations. The study is composed of three parts. At the beginning of the study, republic period (1923-1950) Turkey-Iraq relations have been introduced briefly. In the first part of the study, Turkey-Iraq relations between Adnan Menderes's rise to power and focused on the years 1950-1954. When this is done, the resulting polarities and cold war process were taken into account after World War II. In the second part of the study; Turkey-Iraq relations between the years 1954-1957 are described. While explaining these relations, the Middle East policy pursued by the United States in the context of Russian competition has also been taken into consideration. In the third part of the study, the 1957-1960 year has been mentioned in the relations between Iraq and Turkey. In this section, especially after the 1958 policy against the Turkmen in Iraq and focused on Turkey's attitude. In the conclusion, both the first hand and the results obtained from the research works and the results obtained based on the evaluations are included.

Keywords: *Adnan Menderes, Turkey, Iraq, (1950-1960)*

*Bu çalışma, Adnan Menderes Üniversitesi Adnan Menderes Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 20 Mart 2018'de gerçekleştirilen "Uluslararası Türk Siyasi Hayatında Adnan Menderes Sempozyumu"nda sunulan ve basımı yapılmayan aynı adlı bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

**Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, DENİZLİ/ tkodal@pamukkale.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-0383-1195)

A- GİRİŞ

Lozan Barış Antlaşması'ndan Ankara Antlaşması'na kadar geçen süreçteki Türkiye-İrak ilişkileri, Irak İngiltere'nin mandası altında olduğundan, İngilizlerle Türkler arasında barış görüşmelerinin yapıldığı bir dönemin ilişkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde; Türkiye Irak ilişkileri zaman zaman gerginleşmiş, Türkiye-İngiltere-Milletler Cemiyeti arasındaki diplomatik ilişkiler devam etmiş, öte yandan Irak halkı da İngilizlerle zaman zaman mücadele etmiştir. Bu yüzden, 1923-1926 yılları arasındaki bu süreç sorunlu bir dönem olarak adlandırılabilir.

Musul meselesinin Ankara Antlaşması ile Türkiye'nin aleyhine sonuçlanması, günümüze kadar gelecek olan bir tartışmayı ortaya çıkarmakla birlikte, bu olaydan sonra Türkiye savaşın yaralarını saracak bir barış dönemine girmiştir. Yeni Türk devleti dış politikasında batılı devletlerin yapmış olduğu her türlü kötülüğe ve "batıya rağmen yönünü batıya dönme" anlayışını benimsemiş, bunu gerçekleştirmek için de batılı devletleri her platformda etki altına alabilen İngiltere ile sorunlarını çözmek durumunda kalmıştır.

Türkiye, İngiltere ile Musul meselesini çözüme kavuşturduktan sonra, çevre ülkeleri ile de iyi ilişkiler kurma politikasını takip etmiştir. Bu bağlamda, Mustafa Kemal Atatürk döneminde Irak ile üst düzey ilişkiler, ilk olarak Irak Kralı Faysal'ın 5 Kasım 1927'de Türkiye'nin Büyükelçisi Ferit Tek'i Londra'da yaşamakta olduğu Hyde Park Otel'i'nde çaya davet ederek O'nun aracılığı ile Türkiye'ye dostluk mesajı göndermesiyle başlamıştır.¹ Dostluk mesajları ile başlayan Türkiye-İrak üst düzey ilişkileri, yine aynı çizgide devam etmiştir. İki ülke tarafında gözlenen, karşılıklı saygı ve dostluk temeline dayanması istenilen ilişkiler kısa bir süre sonra somut olarak kendini göstermiştir.

5 Haziran 1926'daki Ankara Antlaşması ile Musul meselesinin çözümünden sonra yavaş ve dostane bir şekilde gelişen Türkiye-İrak ilişkileri karşılıklı elçiliklerin kurulmasından, 16 Ocak 1928'de Sabih Naşat'ın Ankara Büyükelçisi olarak atanmasından sonra hızlı bir şekilde gelişme dönemine girmiştir. Bu süreçte; Kral Faysal 6-8 Temmuz 1931 tarihinde Ankara'yı ziyaret etmiş, "...Irak ile Türkiye iki mücavir odada iki kardeş gibi yaşamalıdır. Müşterek ve müteakabil menfaatlerimizle asırlardan beri aramızda teessüs eden kuvvetli rabitalar itikadımca bunun en sağlam temelidir."² ifadeleriyle, Türkiye-İrak ilişkilerinde takip edilmesi gereken temel esası ortaya koymuş, ilişkiler barış, dostluk ve iyi komşuluk temeline oturtulmuştur.

Türkiye ile Irak arasında 1932 yılında yapılan anlaşmalar, her iki ülkenin Milletler Cemiyeti'nin daveti üzerine 18 Temmuz 1932'de Türkiye'nin, 3 Ekim 1932'de de Irak'ın Cemiyet-i Akvam'a üye olması,³ Türkiye-İrak ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Irak'ın bağımsızlığını kazandığı, Kral Gazi'nin iktidarda olduğu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını kaybettiği dönemde (1933-1938) iki ülke arasındaki ilişkilerde Avrupa ve genel olarak dünyadaki ekonomik, siyasi, askerî ve kültürel gelişmeler, milletlerarası güç dengeleri önemli rol oynamıştır.

Kral Gazi'nin yönetimi devralmasından Sâdâbâd Paktı'nın kuruluşuna kadar geçen sürede hem Türkiye'de, hem de Irak'ta iç politikada ortaya çıkan sorunlar iki ülke arasındaki ilişki ve gelişmeleri zaman zaman olumsuz olarak etkilemiştir. İlişkileri olumsuz yönde etkileyen sorunların başında, Türkmenlere yönelik takip edilen politikalar yer almıştır. Bu dönemde; Türkmen öğretmenler Arap bölgelerine sürülmüş, bütün Türk bölgesinde eğitimin her kademesinde Arapça eğitim verilmiş, Türkmenlere değil bakanlık,

1 Tahir Kodal, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri (1923-1960)", (Haz.: Üçler Bulduk-Abdullah Üstün), *Türk Tarihçiliğine Katkıları-Mustafa Kafalı Armağanı*, Ankara 2013, s.219.

2 *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Temmuz 1931, s.2.

3 Kadir Kasalak, "Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:5, Sayı:9, Ankara 2007, s.200.

genel müdürlük dahi verilmemiş, Harbiye'ye girmeleri problem olmuş, kurmay olmaları mümkün olmamıştır.⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün ya da Türkiye'nin II. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan gelişmeler karşısında takip etmiş olduğu bölgesel paktlar kurma politikasına Irak da destek vermiştir. Bu bağlamda 8 Temmuz 1937'de İran'da imzalanan Sâdâbâd Paktı dört devletin (Türkiye-İrak-İran-Afganistan) iç işlerine karışmayı yasak eden, sınır dokunulmazlıklarını sağlayan, uluslararası anlaşmazlıklarda diplomasi yöntemini ve görüş alış verişini öngören bir antlaşmadır.⁵ Ayrıca, tarafların birbirlerine karşı saldırılarını engelleyen ve bölgesel tehdidi ortadan kaldıracak bir anlayışla imzalanan dostluk anlaşması niteliğindedir. Bu nedenle, Atatürk döneminde özellikle Musul meselesinin çözümünden sonraki süreçte yavaş yavaş gelişen iyi ilişkiler, Atatürk'ün ölümünden hemen önce dostluk ve sınır güvenliği temeline oturtulmuştur.

II. Dünya Savaşı başladıktan sonra İngiltere, Sâdâbâd Paktı'nın SSCB'ye karşı bir savunma ittifakına dönüştürülmesini istemiş, Türkiye ise bu teklifi üye devletlerin gündemine getirmemiş, bu nedenle paktın etkinliği ve önemi azalmıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında savaşa bulaşmamak ve savaş dışında kalmak politikasını takip etmiştir. Ancak, bazen Mihver Devletlerin (Almanya-İtalya-Japonya), bazen de Müttefik Devletlerin (İngiltere-Fransa-SSCB-ABD) Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için yaptığı çalışmalar ve baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu baskı sadece Türkiye ile sınırlı kalmamış, II. Dünya Savaşı yıllarında hâkim güçler arasında yaşanan mücadele Irak üzerinde de etkili olmuştur. Bu savaş sırasında Türkiye sınırlarına kadar gelmiş olan Almanların amaçlarından biri de Türkiye'yi geçerek Irak'taki kendi yandaşlarına yardım götürmek, İngiltere'yi zor duruma düşürmek şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu yüzden, Türkiye Almanya'nın baskılarına boyun eğmemiş, İngiltere'nin ve Irak'ın aleyhine olacak gelişmelere izin vermemiş, Irak'ın da kendisi gibi savaş dışında kalması için çaba harcamıştır. Ancak, Irak üzerindeki İngiltere-Almanya rekabeti Irak'ta sürekli yönetim krizlerinin çıkmasına neden olmuş, bu rekabet sürecinde İngiltere enerji politikaları çerçevesinde Irak üzerinde yeniden egemenlik kurabilmiş, Alman yanlısı hükümet ve oluşumlara izin vermemiştir. II. Dünya Savaşı'nın son yılında (1944-1945) Türkiye-İrak ilişkilerini yakından ilgilendiren gelişme ise Arap Birliği'nin kurulmasıdır. İskenderiye Protokolü'ne ulaşılmasının ardından böyle bir birliğin ortaya çıkması Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁶

II. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir dünya düzeni kurulacağı anlaşılmış. Kısa bir süre sonra savaştan en karlı ülke olarak çıkan SSCB'nin takip etmiş olduğu politikalar nedeniyle dünya bloklaşmaya gitmeye başlamış, kısa bir süre sonra da SSCB ve ABD öncülüğünde Doğu ve Batı Blokları ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, SSCB'nin baskısı ve istekleri karşısında Türkiye, yönünü ABD'nin başını çektiği Batı Bloğu'na çevirmiştir. Bu yöneliş Türk dış politikasında ABD önderliğindeki Dünya ya da NATO ve Birleşmiş Milletler Anayasası bağlamında dış politika takip etmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye "soğuk savaş" sürecinin başladığı bu günlerde, Orta Doğu'ya ve Irak'a ilişkin politikalarını belirlerken, SSCB tehdidini, ABD'nin bölgeye yönelik politikalarını, Türk-Arap dostluğunu ve özelde Irak ile olan ilişkilerini dikkate almak durumunda kalmıştır.

Ancak, Türkiye, Atatürk döneminden itibaren takip edilen bölgesel paktlar kurma ve ikili antlaşmalar imzalama politikasını da devam ettirmiş, bu kapsam da 26 Mart 1946'da "Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk" antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye ve Irak arasındaki sınır güvenliği antlaşmanın esasını oluşturmuş, bu konu en başta gelmiştir. Daha önceki antlaşmalarda olduğu gibi bu antlaşmada da Türkiye-İrak arasındaki sınır güvenliği

4 Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara 2006, s.107.

5 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları Cilt:1 (1920-1945)*, Ankara 1983, s.584.

6 Fahir Armaoğlu, "Arap Milliyetçiliğinin Gelişmesi Sırasında Türk-Arap İlişkileri", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul 2000, s.536.

konusu, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin vazgeçilmez ön şartı olarak kabul edilmiştir.⁷ Taraflar sınır güvenliği olmadan iki ülke arasında sağlıklı dostluk ilişkileri olamayacağından hareketle, sınır güvenliği konusuna gereken önemi vermişlerdir. Bir anlamda, sınır güvenliği konusu Türkiye-İrak ilişkilerinin 1926'dan itibaren uzayıp giden çizgisi, olmazsa olmazı olmuştur. Türkiye ile Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı göstermeleri de ilk göz önünde bulundurulan husus olarak yer almıştır. Antlaşmanın 1. maddesinde yer alan bu ön şartta ek olarak, iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermeleri de ilk göz önünde bulundurulan husus olarak yer almıştır. Bu ön şartların yer almasında Musul ve petrolleri üzerindeki kavganın etkili olduğu söylenebilir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, imzalanan yeni antlaşmaya altı yeni protokol eklenmiştir. Bu protokoller; Dicle ve Fırat Nehirleri ve Kolları Sularının Tanzimi protokolü, Asayiş İşlerinde Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü, Eğitim, Öğretim ve Kültür İşleri Protokolü, Posta, Telefon ve Telgraf Protokolü, Ekonomik İşlere İlişkin Protokol ve Hudut İşleri Protokolü'dür. Bu protokoller ile birlikte imzalanan "*Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması*" 5 Eylül 1947'de çıkarılan kanun ile TBMM'de onaylanmıştır. Onaylanan belgeler 10 Mayıs 1948'de Bağdat'ta değiş-tokuş edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.⁸ Bu antlaşma ve özellikle "*Eğitim, Öğretim ve Kültür Protokolü*" Türk ve Iraklılara özellikle de Irak'ta yaşayan Türkmenlere yeni ufuklar açmış, onların Türkiye'ye gelip okumalarına imkan tanımış, bundan yararlanan pek çok lise mezunu Irak'lı Türkmen sınavsız olarak Türkiye'deki üniversitelere yerleşmiştir.

Türkiye ile Irak arasında bu ikili antlaşmanın imzalandığı, yürürlüğe girdiği bu günlerde, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin İran, Türkiye ve Yunanistan'a baskılar yaparak, Basra Körfezi, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e inme, sosyalizmi, komünizmi yayma çabası ve bölgede Moskova'dan yönetilen "*peyk*"ler kurma politikası,⁹ "*demir perde*"ye karşı ABD'yi harekete geçirmiştir. 12 Mart 1947'de "*Truman Doktrini*", adı geçen ülkeler üzerindeki Sovyet baskı ve tehdidini azaltmış, bu doktrin ile ABD Orta Doğu'nun uluslararası politikasına ilk adımını atmıştır. Bu süreçte Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasındaki soğuk savaşın ortaya çıkardığı fiili durum nedeniyle yapmış olduğu politik tercihini değiştirmemiş, ABD'ye yakınlaşmaya başlamış, önce 11 Mart 1947'de Dünya Bankası'na, bir gün sonra da yani 12 Mart 1947'de Uluslararası Para Fonu (IMF)'na üye olmuştur.¹⁰

Türkiye soğuk savaş sürecinin başladığı bu günlerde, Orta Doğu'ya yönelik politikalarını belirlerken, Sovyet tehdidini, ABD'nin bölgeye ilişkin politikalarını, Türk-Arap dostluğunu ve özelde Irak dostluğunu dikkate almak durumunda kalmıştır. Bu da, İsrail Devleti'nin 28 Mart 1949'da TBMM yani Türkiye tarafından tanınmasında olduğu gibi, Türkiye'yi zaman zaman zor durumlarda bırakmıştır. Ancak, bu tür sıkıntılara rağmen, Demokrat parti'nin iktidarından sonra da Türkiye, ABD'nin başını çektiği blokta ve oluşturulan güvenlik şemsiyesinde yer alma gayreti içerisine girecektir.

A- I. ve II. MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİ TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ (1950-1954)

Türkiye'de 14 Mayıs 1950'de yapılan çok partili genel seçimler sonrasında, Cumhuriyet'in ilanından itibaren yani 27 yıldır iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı son bulmuş, 7 Ocak 1946'da kurulmuş olan ve Celal Bayar liderliğindeki Demokrat Parti iktidar olmuş, yönetim değişikliği demokratik yolla gerçekleşmiştir. Ancak, dikkatli bir şekilde bakıldığında, iktidarı kaybeden CHP ile henüz iktidarı devralan DP arasında, özellikle Arap ve Orta Doğu politikalarında temel farklılığın olmadığı görülmüştür. Her ikisi de Türkiye'nin Arap dünyası ve Orta Doğu ile ilişkilerine büyük önem vermiştir. Sadece, iki partinin takip

7 Bilâl N. Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak ilişkileri", *ATAM Dergisi*, Cilt:XXI, Sayı:63, Ankara 2005, s.889.

8 Bilâl N. Şimşir, a.g.m, s.891.

9 William H. Mc Neill, *Dünya Tarihi*, (Çev.: Alaaddin Şenel), Ankara 2006, s.700-702.

10 Mustafa Albayrak, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Hazırladığı İlk Rapor'un (1951) Demokrat Parti Hükümet Programlarına Etkileri", *ATAM Dergisi*, Cilt:XX, Sayı:58, Mart 2004, s.126-166.

etmiş olduğu politikalarında yöntem ve yaklaşım farkı gözlenmiştir. Bu yöntem ve yaklaşım farkı ise, Türkiye'nin Arap dünyası ve Orta Doğu ilişkilerinde köklü değişikliklere gitmesine neden olmuştur.¹¹

Menderes döneminden önce Türkiye, Orta Doğu'ya, Batı ittifakı ve Doğu-Batı blokları arasındaki mücadele açısından bakmıştır. Bu dönemdeki Türkiye'nin politikası ise Başbakan Menderes tarafından Hükümet Programı 29 Mayıs 1950'de TBMM'de sunulurken, *"Kendilerine sıkı dostluk rabitaları ile bağlı bulunduğumuz Yakın Şark devletleriyle daha sıkı münasebetler kurarak, bu bölgelerde adalet ve anlayış esaslarına dayanan samimi bir dostluk ve tesanüd (dayanışma) havası yaratmak lüzumunu duymaktayız. Kanaatimize göre, bu neticenin süratle elde edilmesi, yalnız bu bölgelerin değil, hatta Orta Şark memleketlerinin binnetice dünyanın emniyeti bakımından da büyük bir ehemmiyet arz etmektedir."*¹² şeklindeki ifadelerle ortaya konulmuştur.

Bu konuşması ile Adnan Menderes Arap dünyası ve Orta Doğu ile olan iyi ilişkiye veya yakın bağlara *"dünya güvenliği"* kavramı açısından baktığını ortaya koymuştur. Bu da Türkiye'nin bu bölgeye ilişkin politikasında yeni bir politik tercih olmuştur. Bir anlamda Demokrat Parti ile birlikte Türkiye Orta Doğu ve Arap dünya ile olan ilişkilerini *"ikili"* olmaktan çıkarmış, *"global"* bir çerçeve içerisine sokmuştur. Bu da Türkiye'yi Arap veya Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinde *"hatalara"* değil, daha kötüsü *"çatışmalara"* doğru sürükleyecektir.¹³

Başbakan Menderes'in yapmış olduğu bu konuşmaya daha fazla açıklık ise Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından getirilmiştir. Bayar, 1 Kasım 1950'de TBMM'deki açılış konuşmasında; *"Kuvvetli ve şerefli ordusu ile Türkiye'nin yalnız kendi emniyeti için değil, fakat doğu Akdeniz'in ve Orta Şark'ın sulh ve emniyeti için de mühim bir unsur olduğu, hür dünya devletleri tarafından da teslim edilmektedir."*¹⁴ ifadelerini kullanmış, Başbakan'dan sonra Cumhurbaşkanı da Türkiye'nin Orta Doğu politikasına sınır güvenliğinin ötesinde bir *"güvenlik"* kavramı sokmuş, bu güvenliğin sağlanmasında Türk ordusuna büyük görev atfetmiştir. Ayrıca, bu durumun hür dünya yani Batı bloğu tarafından da kabul edildiğini dile getirerek, Orta Doğu ile Batı bloğu arasında bir bağlantı kurmuştur.

Bu da, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında son derece köklü bir değişikliktir. Ancak, Orta Doğu'daki Arap ülkelerinin o sırada içinde bulunduğu şartlar, Türkiye'nin yeni politikasına uygunluk taşımamaktaydı. Çünkü, Türkiye'nin yeni güvenlik algısında tehdit Sovyet Rusya iken, Orta Doğu'daki Arap devletlerin güvenlik konusu Batı karşıtı olmaktan ibaretti.¹⁵ Bu çelişkili ortamda Türkiye bir taraftan Batı Bloğu'na girmeyi hedef olarak ortaya koyarken, takip ettiği aktif politikayla, diğer bir taraftan da Orta Doğu'da Batı Bloğu'nun bir uzantısını oluşturmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin hem Orta Doğu'ya, hem de Irak'a yönelik takip edeceği dış politikanın ipuçları kısa bir süre sonra 16 Eylül 1951'de yapılan ara seçim sonrasında kurulmuş olan II. Menderes Hükümeti'nin¹⁶ programında da yer almıştır. Hükümetin takip edeceği dış politikanın, daha ilk Hükümet programında ayrıntılı bir şekilde ortaya konulduğu, çeşitli zamanlarda ve son kez Dışişleri Bütçesi'nin görüşülmesi sırasında TBMM'nin büyük oranda destek vermiş olduğu istikâmette yürüyeceği dile getirilmiştir. Bu politika, *"Birleşmiş Milletler idealine samimiyetle bağlı bulunan Hükümetimiz, umumi bir müşterek emniyet sisteminin kuvvetle teşekkülüne kadar, ancak hür milletler cephesinde birbirini tamamlayacak ve arada gedik bırakmayacak mevzii emniyet anlaşmaları sayesinde tecavüzleri önlemek kabil*

11 Fahir Armaoğlu, "Arap Milliyetçiliğinin Gelişmesi...", s.159.

12 TBMM, *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem:IX, Toplantı:Oğ, Cilt: 1, Ankara 1950, s.31.; Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, İstanbul 1986, s.364.

13 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.160.

14 Kazım Öztürk, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, İstanbul 1959, s.364.

15 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.160-161.

16 09 Mart 1951-17 Mayıs 1954

olacağına inanmaktadır. Bir taraftan eski dostlarımız İngiltere ve Fransa ile aramızda mevcut ittifakımızı, diğer taraftan büyük dostumuz Birleşik Amerika ile her gün daha inkişaf eden samimi iş birliğimizin, dış siyasetimizin iki mühim mesnedi addetmekteyiz. Büyük küçük bütün komsularımızla ve yeryüzündeki bütün hür milletlerle karşılıklı iyi dostluk münâsebetleri tesis ve idamesine gayret eden Hükümetimiz, milletimizin her türlü tecavüzü önlemek hususundaki kati azim ve kararına imtisalen, Birleşmiş Milletlerde takibettiği dürüst ve tereddütsüz hareket hattıyla kendi kudreti dahilinde dünya sulhünün korunmasına hizmet ettiği kanâatindedir.”¹⁷ şeklindeki ifadelerle ortaya konulmuştur.

II. Menderes Hükümeti de üyesi olunan Birleşmiş Milletler’in politikalarına paralel politikalar takip edeceğini, Dünya’da ortak bir güvenlik sisteminin kurulmasına kadar, devletlerin birbiri ile ve ortak paktlar bağlamında güvenlik antlaşması imzalanabileceğini dile getirmiştir. Ayrıca, İngiltere, Fransa gibi eski dost ve müttefik devletlerle, “büyük dost ABD” ile ilişkilerin geliştirilmesine önem verileceği, bir dünya barışı için çalışılacağı üzerinde durulmuştur.

CHP Hükümetleri ve sonrasında iktidara gelen Menderes Hükümetleri, II. Dünya savaşı sonrasında takip edilen politika gereği, ABD önderliğinde 4 Nisan 1949’da oluşturulan NATO güvenlik şemsiyesi altına girerek, Sovyet Rusya’nın baskı ve tehdidinden korunmak istemiş, çaba harcamış, ancak bunda başarılı olamamıştır. Bu süreçte, Türkiye önce NATO üyeliğini garantilemek ve Orta Doğu’nun güvenliğini kendi güvenliği gibi gördüğü için, İngiltere liderliğindeki “Batı” adına bölgede kurulmaya çalışılan Orta Doğu Komutanlığı’na 1951 yılında dahil olmuştur. Ayrıca, yine bu bağlamda 1952 yılında Orta Doğu Savunma Örgütü’ne girmiştir.¹⁸ Ancak, SSCB’ne karşı, Orta Doğu’nun güvenliğini özellikle askerî güvenliğini merkeze alan bu girişimler başarısız olmuştur.

Türkiye, Sovyet tehdidini dengelemek, Orta Doğu’nun güvenliği sağlamak için bu dönemde aktif bir dış politika takip etmiştir. Bu kapsamda, 25 Haziran 1950’de Kore Savaşı’nın çıkmasının ardından, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin almış olduğu karara Türkiye de katılmış, Menderes Hükümeti Uzak Doğu’daki mücadeleye ABD’nin yanında yer almıştır. Mehmetçiğin burada göstermiş olduğu başarı Türkiye’nin NATO üyeliğini getirmiştir. O dönem için çok önemli görülen bu üyelik TBMM’de tarafından da 18 Şubat 1952’de onaylanmıştır.¹⁹

Türkiye’nin önem verdiği bu üyelik sürecinin tamamlanmasının ardından Türk dış politikasında köklü denilebilecek değişiklik yaşanmış, bu gelişme ile Türkiye’nin Batı’ya daha radikal bir şekilde bağlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durum ise, Türkiye’nin Orta Doğu politikasında yeni bir nitelik kazandırmıştır. Ayrıca, NATO üyesi olduktan sonraki süreçte Türkiye, NATO’ya girmesine karşı çıkan İngiltere’yi memnun etmek, Sovyet tehdidini karşı, Orta Doğu’da İngiltere ile gerçekleştirmek istediği politikaların başarılı olabilmesi için, Osmanlı Devleti’nin 29 Nisan 1916’da İngilizlere karşı Irak Cephesinde kazanmış olduğu Kütü’l-Ammâre Zaferi gündemden düşürülmüştür. İngiltere’nin böyle bir istekte bulunup bulunmadığı bilinmiyor, ancak NATO üyeliği sonrasında “eski ve vefakâr dost” İngiltere’yi gücendirmemek, Orta Doğu’da gerçekleştirilmek istenilen güvenlik paktını kurmak ve ilk başta Irak’ın desteğini sağlamak için, her yıl dönümünde Türk Ordusu tarafından kutlanan Kütü’l-Ammâre Zaferi’nin kutlanmasına son verildiği görülmüştür.

General Eisenhower 1953 yılında Başkanlığa seçildikten sonra, ABD’de Orta Doğu’nun güvenliği konusunda daha aktif bir rol oynamaya başlamıştır. Dışişleri Bakanı John Foster Dulles Orta Doğu bölgesini kapsayan bir savunma sisteminin kurulması amacıyla adı geçen bölgede bir tura çıkmıştır. 11-12 Mayıs 1953 Kahire ziyaretiyle başladığı turunu, Tel-Aviv,

¹⁷ İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt:2 (22 Nisan 1950- 20 Kasım 1961)*, Ankara 2013, s. 928.

¹⁸ Aşşegül Sever, *Türkiye’nin Orta Doğu İlişkileri-Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, İstanbul 2012, s.14.

¹⁹ *Milliyet Gazetesi*, 19 Şubat 1952, s.1.

Doğu Kudüs, Amman, Şam, Beyrut, Bağdat ve Riyad ziyaretleriyle sürdürmüştür. Hindistan ve Pakistan ziyaretlerinin ardından, Türk Hükümeti'nin daveti üzerine, Dulles 26 Mayıs 1953'te Ankara'ya gelmiştir.²⁰

Bu görüşmede; Başbakan Menderes, Süveyş Kanalı meselesinde, İngilizler açısından stratejik önemi olduğu için, İngiliz askerlerinin kanal bölgesinden çekilmemesi gerektiğini, Fransa'nın kuzey Afrika'daki varlığının NATO savunması için son derece önemli olduğunu, Orta Doğu'nun güvenliği konularında kraldan daha fazla kral taraftarı olmuş, ABD Dışişleri Bakanı'nı bile şaşkırtan şahinlikte söylem içerisine girmiştir.²¹ Orta Doğu Savunma Teşkilatı (MEDO) konusunda ise Menderes, Arap ülkelerini ortak savunma sistemine sokmak için çaba sarf edildiğini, bunda başarı elde edilemediğini, bu ülkeleri savunma sistemine sokmak için ısrarcı olunmaması gerektiğini, başlangıçta bu sisteme Pakistan'ın dahil edilebileceğini, Türkiye'nin sosyal ve siyasal istikrarı, Sovyet Rusya karşısındaki kararlı tutumu nedeniyle, Türkiye'nin bu konuda iskelet görevini üstlenebileceğini ifade etmiştir.²²

Dulles ise Süveyş Kanalı meselesinde Menderes ile aynı düşünmekle beraber, Mısır halkının arzusu hilafına bu bölgede tutunmaya çalışmanın yerinde olamayacağını savunmuş, MEDO konusunda Türkiye bir iskelet oluşturabilecek ise iskeletin etrafında etlerin de bulunmasının aynı şekilde önemli olduğunu, bu nedenle Arap devletlerinden vaz geçilmesi fikrini hayretle karşıladığını söylemiş, bu konulara ilişkin söylenenleri düşünceğini dile getirmiştir.²³ Aynı günün sonunda Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından Dulles onuruna verilen yemekte bu konulara ilişkin görüşmeler devam etmiştir. Burada Celal Bayar ile John Foster Dulles arasında cereyan eden konuşmada Türk-İrak ilişkileri açısından dikkat çeken ifade yer almıştır. Dulles'in bir sorusu üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Irak'ın diğer Arap ülkelerinden daha "güveniler" olduğunu söylemiştir. Bu nedenle, bu süreçte Türkiye'nin bu bölgeye yönelik politikalarında Irak'a biraz daha fazla güvendiği, dostluğuna daha fazla inandığı ifade edilebilir. Bunda da daha önceki dostluk ve saldırmazlık antlaşmalarının, iyi komşuluk ilişkilerinin etkili olduğu söylenebilir.

John Foster Dulles Türkiye'den ayrıldıktan sonra 1 Haziran 1953'te ABD'de yapmış olduğu konuşmada, "Bir Orta doğu Savunma Teşkilatı'nın kurulması hemen değil gelecekte ger gerçekleştirilecek bir ihtimal dahilindedir."²⁴ ifadelerine yer vererek, Türkiye'nin Sovyet Rusya tehdidine karşı Orta Doğu'da gerçekleştirmek istediği ortak savunma sisteminin ya da paktın kısa sürede gerçekleşmeyeceğini ortaya koymuştur. ABD'nin bu konuda adım atmakta acele etmemesi ve çekimser kalması üzerine, Başbakan Menderes bu işi başlatma noktasında kararlı olduğu için, NATO bünyesinde Orta Doğu konusunda Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa arasında bir savunma paketi kurulması gerektiğini dile getirmiştir.²⁵

Türkiye bu isteğine ve girişimine destek bulamamıştır. Bunun üzerine Türkiye, eskiden olduğu gibi, "ikili" yola gitmek zorunda kalmıştır. Bunda ABD Dışişleri Bakanı'nın 9 Temmuz 1953'te yapmış olduğu, Türklerin bölgeye ilişkin düşündükleri ittifakın mümkün olmadığı, bunun yerine ilk önce Orta Doğu'da ikili antlaşmaları gerçekleşmenin daha tercih edilir şey olduğunu açıklaması etkili olmuştur.²⁶

Menderes Hükümeti, ABD, İngiltere ve Fransa ile Sovyetler Birliği tehdidine ve yayılmasına karşı bir savunma sistemi kuramayınca, gündemine ABD'nin de destek vermiş olduğu Türkiye-İrak-Pakistan Savunma Paketi'ni almıştır. Bu konu, Cumhurbaşkanı Celal

20 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.167-168.

21 İlder Türkmen, a.g.e., s.17.

22 *Foreign Relations of the United States, 1952-1954, IX: The Near and Middle East (in two parts), Part I, U.S. Government Printing Office, Washington 1986, p.143-144.*

23 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.168.

24 *Foreign Relations of the United States, 1952-1954...*, p.379-386.

25 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.169.

26 *Foreign Relations of the United States, 1952-1954...*, p.395.

Bayar'ın 27 Ocak-27 Şubat 1954 tarihleri arasında ABD'ye yapmış olduğu ziyaret sırasın da gündemi oluşturan önemli konulardan biri olmuştur. Bu görüşme sırasında Türkiye, Irak ve Pakistan arasında bir savunma paktı projesi hakkında ABD'nin yapacağı askerî yardımı da içeren bu mahiyette bir paktın hazırlıkları büyük bir ilerleme kaydetmiştir.²⁷ Ancak, Celal Bayar'ın bir ay sürmüş olan Amerika Birleşik Devletleri ziyareti sırasında, gündemde olan Türkiye-İrak-Pakistan yakınlaşması, İsrail tarafından endişeyle karşılanmış, Türkiye ve Türk yetkililer bu endişenin giderilmesi için gayret göstermiştir.

ABD'nin de benimsemiş ve destek vermiş olduğu bu yeni politika, savunma paktı projesi bağlamında Türkiye ile Pakistan arasındaki "*Dostane İşbirliği Antlaşması*" 2 Nisan 1954'te imzalanmıştır.²⁸ Bunun hemen ardından ABD ile Pakistan "*Karşılıklı Savunma İçin Yardım Antlaşması*" imzalamıştır. Bu gelişmelerle Türkiye, Orta Doğu'ya açılma, güvenlik oluşturma ve kuzey zinciri oluşturma politikaları kapsamında halkı Müslüman olan Pakistan ile ilk adım atılmıştır.

B- III. ve IV. MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİ TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ (1954-1957)

II. Demokrat Parti Hükümeti'nin görev süresi sona erdikten sonra, Türkiye'de 2 Mayıs 1954'te yeniden seçime gidilmiştir. Toplam seçmenin %88.6'sının sandık başına gittiği bu seçimde Demokrat Parti oyların %57'sini, CHP %36'sını almıştır. Kullanılan seçim sistemi ve çoğunlukçu anlayış gereği, %57 oy alan DP milletvekilliklerinin %93'ünü yani 503'ünü, %35 oy alan CHP ise milletvekilliklerinin %5.5'ini yani 31'ini almıştır.²⁹ Böylece, Demokrat Parti toplam oyların yarısından fazlasını almış, hatta millî iradenin hâkimiyeti adına gidebilecekleri yolun sınırını da son safhaya çıkarmış olmanın da güveni ile çalışmalarına hız verecektir.

1954 Genel Seçimleri'nden sonra, hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından yine Adnan Menderes'e verilmiştir. Menderes yapmış olduğu hazırlık çalışmasından sonra, III. Menderes Hükümeti'ni 17 Mayıs 1954'te kurmuştur. Kurulan yeni Hükümetin programı 24 Mayıs 1954'te TBMM'nde Başbakan Adnan Menderes tarafından okunmuştur. Bu hükümet programında takip edilecek dış politika ilkeleri; "*Dünya sulhünü ve medeniyetini tehdit eden umumi tehlike karşısında, bunu karşılayacak kudrette ve gediksiz bir emniyet sistemi veya birbirini tamamlayacak emniyet sistemleri kurmak, sulh ve hürriyet aşığı bütün milletler gibi bizim de başlıca gayemizdir... Bugün yalnız dost müttefiklerimiz değil, iyi niyet sahibi ve sulh ve hürriyet taraftarı bütün milletler bizim dört yıldan beri takibettiğimiz azimli realist yapıcı siyâsetimizi anlamakta, bize itimat etmektedirler. Bunun neticesi olarak Türkiye artık yalnız degildir, onun samimi ve kuvvetli dostları ve müttefikleri vardır. Onun işbirliği aranmakta ve dünya sulhünün baslıca istinatgâhlarından biri olmak itibariyle ona yardım edilmektedir. Memleketimize bugünün en kuvvetli müsterek emniyet sistemi içinde şerefli bir mevki teminine muvaffak olan, ona bütün dünyada büyük bir itibar ve muhabbet sağlıyan dört yıllık dış siyâsetimizi, bundan sonra da, faaliyetlerimizi imkânlarımız nispetinde artırarak, takib edeceğiz...*"³⁰ şeklinde ortaya konulmuştur.

Bu anlayış içerisinde özellikle ABD, İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmış, "*Müsterek emniyet meselesinden bahsederken, bu hususta şimdiki kadar maddi ve mânevi büyük fedakârlıklar yapmış ve yapmakta olan Birleşik Amerika'ya karşı şükran ve muhabbetlerimizi ifade etmek ve karşılıklı itimat ve görüş birliğine dayanan bu münasebetlerin her gün daha kuvvetli inkişafından duyduğumuz bahtiyarlığı belirtmek isteriz...Dost Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin ve halkının Saym Reiscumhurumuza*

27 <http://ayintarihi.com/> 10 Ocak 1954/14.03.2018.

28 *Ayın Tarihi*, Nisan 1954, Sayı:245, s.35-47.

29 Cezmi Eraslan, a.g.b., s.560.

30 TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:X, İctima:F, Cilt: 1, Ankara 1954, s.33; İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, a.g.e., s.1027-1028.

son seyahatlerinde göstermiş oldukları samimî ve sıcak kabul Türk milletini minnettar bırakmıştır... Eski ve vefakâr mütteliklerimiz Fransa ve İngiltere ile her sahada yapmakta olduğumuz iş; birliğin her an daha kuvvetlendiğini söylemekle de büyük bir memnuluk duymaktayız.”³¹ denilmiştir.

Yeni kurulan Hükümet Programında, “NATO Teskilâtı içinde, müsterek dünya emniyetinin sağlanması hususundaki faaliyetimizi devam ettirirken, diğer taraftan da cihan sulhünün yeni tertiplerle temin ve takviyesi hususunda çalışmaktan geri”³² durulmayacağı, eski ve vefakâr dost Fransa ve İngiltere ile her sahada yapmakta oldukları iş birliğinin sürekli kuvvetlendiği ve kuvvetleneceği dile getirildiği için, yeni dönemde Menderes Hükümeti bir önceki hükümet döneminde başlamış, devam etme olan dış politikasına kaldığı yerden devam etmiştir. Bu yüzden Menderes Hükümeti NATO dışında, bölgesel pakt kurma politikasına hız ve destek vermiştir. Bu bağlamda, Sovyet tehdidine karşı Orta Doğu’da söz edilen ortak savunma sistemi Türkiye’nin dış politika gündeminin ilk sırasına yerleştiği söylenebilir.

İngiltere de Orta Doğu’daki çıkarlarını koruma politikası gereği Süveyş Kanalı sorununda Mısır ile bir uzlaşmaya doğru gitmiş, antlaşma 19 Ekim 1954’te imzalanmış³³, Türkiye bu gelişmelerden son derece memnun olmuş, Türkiye ile Mısır arasında dostluk rüzgârları esmiştir. Bu dostluk rüzgârları, Türkiye ile Irak arasında da kendini göstermiştir. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinin ardından, özellikle de 1953 yılından sonra Türkiye’deki Menderes Hükümeti ile Irak’taki Nuri Paşa Hükümeti arasında bir yakınlaşma meydana gelmiştir. Bu nedenle, ilk defa 1954 yılında Kerkük’e Türkiye’den bir Türk Heyeti uğramış ve oradaki Türkleri ümitlendirmiştir.³⁴ İşte tam da bu noktada Türkiye-İrak arasında Orta Doğu’da yeni bir savunma sisteminin hazırlıkları olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır.

Türkiye ile Irak arasında Eylül 1954’te başlamış olan temaslar, Irak Başbakanı General Nuri el-Said’in 9-19 Ekim 1954 tarihleri arasında Türkiye’ye yaptığı ziyaret ile gelişme göstermiştir. Bu ziyaret sonrasında yapılan resmî tebliğde; tartışmaların her iki ülkeyi de ilgilendiren geniş çapta siyasî ve ekonomik meseleleri kapsadığı, Türkiye ve Irak’ın Birleşmiş Milletler prensiplerine dayanarak her hangi bir saldırmazlık tehdidini karşı koymak üzere, Yakın Doğu’da bir güvenlik teşkilatı kurma konusunda anlaşmaya vardıkları dile getirilmiştir.³⁵ Ayrıca, Başbakan Adnan Menderes, Türkiye’nin Arap ülkelerinin haklı çıkarlarına karşı olacak bir politika takip etmeyeceğine ilişkin güvence vermiştir.

Görüşmelerden sonra açıklanan bu bildiri, hem Mısır’da, hem de Arap dünyasında büyük bir yankı oluşturmamıştır. Türkiye-Mısır ilişkilerinde gelişme kaydedildiğinden, Türk-İrak Antlaşması iki devlet arasında imzalanan “iki taraflı” bir antlaşma olarak kabul edilmiştir. Ancak, Türkiye ve Irak bu savunma teşkilatına diğer ülkelerin girmesini istediğinde, Orta Doğu’da yeni bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bun da hem bölge ülkelerinin, hem de İsrail’in güvenliği politikasını merkeze alan ABD gibi ülkelerin İsrail’in endişelerini dikkate almasının da etkisinin olduğu görülmüştür.

Bu krizin çıkmasında ve derinleşmesinde Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü’nün 6-14 Ocak 1955’de yaptığı Bağdat ziyareti ve sonrasında yapılan açıklamaların etkili olduğu söylenilebilir. Bağdat’ta yapılan müzakereler sonrasında 12 Ocak 1955’de yayınlanan ortak bildiri; “Türkiye ve Irak, Orta Doğu’da istikrar ve güvenliğin sağlanması ve yaygınlaştırılması konusunda işbirliği için bir an önce bir antlaşma imzalanmasına karar vermişlerdir... Bu sebeple aynı fikirde olan diğer devletlerin coğrafi mevkilerini ve ellerinde bulunan imkânları göz önüne alarak bu antlaşmaya katılmalarının

31 TBMM, a.g.e., s.33.

32 TBMM, a.g.e., s.33

33 *American Foreign Policy, 1950-1955-Basic Documents, II*, Washington 1957, p.2223-2226.

34 Mehmet Gönülöb, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara 1996, s. 154.

35 Fahri Armaoğlu, a.g.b., s.168; “Orta Doğu Pakti Hazırlanıyor”, *Milliyet Gazetesi*, 19 Ekim 1954, s.1, 7.

faydalı ve gerekli olduğunu düşünmektedirler. Netice itibarıyla antlaşma tanzim edilmeden önce Türkiye ve Irak onlarla birlikte hareket etmek arzusunda olduklarını ifade eden devletlerle yakın temas içinde bulunacaklardır... ”³⁶ ifadelerine yer verilmiştir. Böylece, Türkiye ve Irak Orta Doğu’da ortak bir güvenlik sistemi oluşturmak amacıyla ikili antlaşma imzalayacaklarını açıklamışlar, bu konuda da diğer bölge ülkelerini birlikteliğe davet etmişlerdir. Ancak, Türkiye ve Irak’ın bu daveti diğer Orta Doğu veya Arap ülkeleri tarafında karşılık bulmayacaktır.

Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, Bağdat’tan ayrılmadan önce verdiği demeçte, özellikle Mısır ve genel olarak da Arap ülkelerinin kaygı ve şüphelerini gidermek amacıyla, *“İşbirliğimizi kurarken ne Türkiye, ne de Irak kendisi için maddî ve manevî bir menfaat sağlamak veya her hangi bir üstünlük kurma düşüncesinde değildi.”* diyerek, Türkiye ve Irak’ın sadece ve sadece ortak güvenlik sistemi kurulması hedefiyle hareket ettiklerini anlatma gayreti içerisine girmiş, diğer Orta Doğu ülkelerini bu konuda ikna etmeye çalışmıştır. Türk heyeti Bağdat’tan ayrıldıktan sonra Şam ve Beyrut’u 14 ve 15 Ocak 1955 tarihlerinde ziyaret etmiş, adı geçen ülkelerin gerçekleştirilmek istenilen güvenlik sistemine katılması sağlanmak istenmiş, ancak bunda başarılı olunamamıştır.

Türkiye’nin veya Menderes Hükümeti’nin bu konuda başarısız olmasının nedeni, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü’nün yapacağı İtalya ziyareti öncesinde aslında İtalya basını tarafından dile getirilmiştir. *“Ankara hükümeti gayet faal bir dış politika takip etmektedir. Irak ile varılan son anlaşma, Irak’ın, Sovyetler Birliği ile münasebetlerini kesmeye gidecek derecede katıyetle batılların safında cephe aldığını ispat etmektedir...Türkiye daha umumî olarak, hem batıya (Balkan Paketi, batı Avrupa Birliği, Nato) ve hem de güney doğuya Irak, Pakistan, vesaire) bakmaktadır.”³⁷* denilerek, Irak ile yapılan antlaşmanın sadece Irak ile yapılan bir antlaşmadan ibaret olmadığı ifade edilmiştir. Bu yüzden, Sovyetler Birliği’nin Arap coğrafyasındaki etkinliği, kurmak istediği yönetim biçimleri dikkate alındığında, bazı Arap ülkelerinin bu ülkeden bağımsız hareket edemedikleri söylenebilir. Bunların da ikili antlaşmanın bir pakt sistemine dönüşmesini engellediği söylenebilir.

Ayrıca, İsrail Başvekili Moşe Şaret’in, *“Orta Doğu’da İsrail’in iştiraki olmadan meydana gelen tedafü mahiyetteki anlaşmalar, bu bölgede siyasî ve askerî muvazeneyi “İsrail’in aleyhine olarak bozmaktadır.”³⁸* demesi, ABD-İsrail çizgisinden bağımsız hareket edemeyen Arap ve diğer ülkelerin bu antlaşmaya endişe ile bakmasına neden olduğu, mesafeli durduğu, taraf olmak istemediği söylenebilir.

Bu tepkiler, endişeler ve mesafeli duruşlar ortamında, Türk-İrak işbirliğine en şiddetli tepki ise Mısır’dan gelmiştir. Mısır bu işbirliğini ve ortaya çıkacak pakti *“Arap dünyasının birliğine karşı ciddi bir darbe”* olarak düşünmüş, Başbakan Abdünnâsır’ın Arap dünyasını Mısır’ın liderliği altında birleştirme tasarısı etkili olmuştur. Ancak, 3-6 Şubat 1955’te Kahire’de yapılan Arap Birliği toplantısında Lübnan ve Ürdün gibi ülkeler, Türkiye-İrak işbirliğini desteklememişler, Mısır’ın istediğini de yapmamışlardır. Bu durum, Türkiye-İrak işbirliğine Mısır’ın tepkisini daha da şiddetlendirmiştir.

Türkiye ve Irak bu tepkilere, endişelere ve mesafeli duruşlara aldırılmadan 24 Şubat 1955’te *“Bağdat Paketi”*ni imza etmişlerdir.³⁹ İki devlet arasında *“güvenlik ve savunma”* konusunda işbirliği yapılmasını öngören sekiz maddelik ve beşer yıllık sürelerle yenilenmek üzere yapılan bu antlaşmaya göre; iki devlet birbirinin içişlerine karışmayacak ve aralarında meydana gelecek anlaşmazlıkları barış yolu ile çözecekler, antlaşma, Arap Birliği üyesi

36 *Ayın Tarihi*, Ocak 1955, Sayı:254, s.114-115.

37 <http://ayintarihi.com/31> Ocak 1955/14.03.2018.

38 <http://ayintarihi.com/26> Ocak 1955/14.03.2018.

39 *Zafer Gazetesi*, 25 Şubat 1955, s.1.

devletlere, bölgenin güvenliği ile faal olarak ilgili ve taraflarca kesin olarak tanınan her hangi bir devlete açık bulunacaktı.⁴⁰

Bağdat Paketi'nin imzalanmasının ardından imzalan antlaşma ertesi gün TBMM Dışişleri Komisyonu'nda görüşülmeye başlanmıştır. Bu görüşme sırasında o sırada Musul petrollerinden alınması gereken %10'luk kâr payı ve ödemesi yapılmayan, hatta dönemin basınında yer alan ifadeyle 100 milyon lirayı bulan Türkiye'nin alacağı meselesi Başbakan Adnan Menderes'e sorulmuştur. Başbakan Menderes gülümseyerek, "Terazinin bir gözüne Irak'ın dostluğunu, diğer gözüne de alacağımızı koyuyoruz"⁴¹ diyerek, bir anlamda Irak'ın dostluğu ve gerçekleştirilen pakt için petrol gelirleri konusunda fazla ısrar edilmediğini ifade etmiştir. Ancak, Başbakan'ın bu şekilde bir tavır içerisine girmesine karşın, Türkiye Cumhuriyeti Devleti Irak petrollerinden alacağını Bütçe Gelirler Kalemine yazmaya devam edecektir.

Türkiye, 1955 yılından itibaren dış politikasında ağırlığı verdiği NATO ve Orta Doğu'ya verdiği için, ilk sonucu Orta Doğu'da elde etmiştir. Ancak, Bağdat Paketi'nin imzalanması, diğer Arap ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmış, Mısır ile Suriye, Irak'ı dışarıda bırakacak şekilde işbirliği yapma konusunda anlaşmışlardır. Suudi Arabistan da bunlara katılmış, bu nedenle Bağdat Paketi'nin genişletilmesi kararlaştırılmıştır.⁴²

Orta Doğu'da böyle bir paktın kurulmasını en fazla isteyen, hatta bu bağlamda Türkiye'nin NATO'ya dahil olmasını engellemeye çalışan İngiltere 4 Nisan 1955'te Bağdat Paketi'ne üye olmuştur. Bu üyelik, paktı bir batı girişimi haline getirmiştir. Ayrıca, 1930 İttifak Antlaşması'nın yerine geçecek özel bir antlaşma imzalamış, Orta Doğu'daki çıkarlarını koruma imkanı elde etmiştir. Daha sonra, Pakistan 23 Eylül 1955'te, İran 3 Kasım 1955'te Bağdat Paketi'ne dahil olmuşlardır.⁴³ Bu ülkelerin katılımıyla üye sayısı 5'e ulaşmış, Arap devletlerinin karşı koymasına rağmen oluşturulmuş ve gelişmiştir. Ürdün'ün Bağdat Paketi'ne katılması halinde, diğer Arap ülkelerinin de pakta gireceğini düşünen Irak ve İngiltere, bu ülkenin pakta katılması için fazlaca çaba harcamıştır. Ancak, bunda başarı sağlanamamıştır.⁴⁴ Arap devletlerindeki tepkileri dikkate alan ABD pakta dahil olmamıştır. Buna karşın ABD, pakta üye devletlere askerî ve teknik yardım yapmaya devam edeceğini ve ortaklaşa yapacakları ekonomik girişimleri destekleyeceğini, paktın organlarında faal rol oynayacağını açıklamıştır.

Sovyetler Birliği'nin tehdidine ve yayılmasına karşı NATO ile SEATO'yu birleştiren Bağdat Paketi'nin kurulması, hem Türk-Sovyet ilişkilerini gerginleştirmiş, hem de Arap devletleri ile olan ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Hatta, bu ülkelerin bazıları kendi aralarında ikili antlaşmalar yapmışlardır. Ayrıca, İsrail bu durumdan hiç memnun olmamıştır. Bu gelişmelerden sadece ve sadece Türkiye-İrak ilişkileri zarar görmüştür. Yani, Türkiye yapmış olduğu çalışma ile halk diliyle ifade edildiğinde "ne İsa'ya ne de Musa'ya" yaranamamıştır. Bu da "İsrail'i tanıyan", "Batı Bloğu'nda yer alan ve Orta Doğu'da onlarla birlikte çalışmalar yapan" ülke olarak algılanan Türkiye'nin ilerleyen süreçte Orta Doğu'da ve İslam dünyasında güven kaybetmesine neden olmuştur.

Bu güven kaybının yaşandığı süreçte Türkiye'de hükümet değişikliği yaşanmış, IV. Menderes Hükümeti kurulmuştur. Menderes yeni Hükümeti 25 gün içerisinde kurmuştur. IV. Menderes Hükümeti'nin programı 14.12.1955'te TBMM'de Başbakan Adnan Menderes tarafından okunmuştur. Daha önceki Hükümet programlarına göre çok kısa olan bu programda yeni Menderes Hükümeti'nin dış politika ilkeleri ve özellikle Irak'a ilişkin politika

40 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Bağlıları, (1945-1990)*, Cilt:II, Ankara 1991, s.501-503. Ayrıca, bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Ömer Osman Umar, *Bağdat Paketi*, Ankara 2013.

41 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, Ankara 1987, s. 173.

42 Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 589.

43 Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara 1972, s.64-66.

44 Sabit Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:35-36, Ankara 2005, s.317.

ortaya konulmuştur. Bu programda, “...*Harici siyâsetimiz şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da müşterek emniyet ve topyekün sulh esaslarına istinad edecektir. Sulh ve emniyet cephesinin müdâfâasını sağlamak üzere dahil bulunduğumuz ve kurduğumuz mıntıkavi müsterek müdafaa paktlarının gittikçe daha kuvvet bulmasına matuf gayretlerimize hızla devam edeceğiz. Bu maksatla bir yandan Birleşmiş Milletlerdeki yapıcı fâaliyetlerimize devam ederken diğer taraftan da, kurucularından bulunduğumuz Balkan Paktı ile Bağdat Anlaşmasının her an biraz daha inkişafına çalışacağız.*”⁴⁵ denilmiştir.

Bir anlamda, önceki hükümet programında dile getirilen ifadeler, benzer şekilde yeniden tekrar edilmiştir. Yani, IV. Menderes Hükümeti hem bağlı bulunduğu uluslararası kuruluşlar aracılığı ile dünya savunma sistemine ve barışına hizmet etmeye çalışırken, hem de bölgesel paktlar yoluyla kendini koruma politikası takip edeceğini, kurucusu olduğu paktlardaki sorumluluklarını yerine getireceğini, savunma paktlarının güçlenmesi için çaba harcayacağını beyan etmiştir.

Bu dış politika ilkeleri ile hareket edeceğini ortaya koyan Menderes Hükümeti, Orta Doğu ve Irak politikasını da bu anlayış doğrultusunda şekillendirmiştir. Ayrıca, “...*Asya-Amerika Camiası içinde alacağımız mevkiin icaplarını imkânlarımız nispetinde ve samimi surette yerine getirmeye çalışmaktayız. Bir taraftan bu vazifeyi yaparken diğer taraftan da öteden beri ehemmiyetli bir uzvu bulunduğumuz Arap Camiası içindeki rolümüzün daima daha kuvvetli bir şekilde devamına ihtimam etmekteyiz. İşte bu suretle, dış siyâsetimiz, Dünya sulhünün menfâatine olarak Avrupa ile Asya ve Amerika arasında telif edici ve uzlaştırıcı bir hüviyet arz etmekte bulunuyor.*”⁴⁶ denilerek, Türkiye'nin Arap Dünyası içindeki rolünü kuvvetlendirmek için çalışmalar yapılacağı dile getirilmiştir. Bir anlamda Türkiye'nin komşusu olduğu Irak ile de olan ilişkilerin geliştirileceği ve Irak'ta daha fazla etkin olunacağı ifade edilmiştir. Ancak, ileride özellikle Irak'ta yaşananlar ve Türkmenlere karşı takınılan tavır dikkate alındığında, Orta Doğu'ya ve Arap dünyasına yönelik dile getirilen etkin bir politikanın varlığı tartışılır nitelikte olmuştur.

A- V. MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİ TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ (1957-1960)

TBMM'nin erken genel seçimlerin 27 Ekim 1957'de yapılmasına ilişkin kararı üzerine, Türkiye'de ilk erken genel seçimler yapılmıştır. Bu seçimlere girerken seçim kanununda yapılan değişikliklerle muhalefet partilerinin ortak hareket etmesi, aday göstermeyi engelleyecek sınırlamalar yapılmıştır. Bu sınırlamalarla yapılan seçimde DP %47.8, CHP %41, CMP %7.1, HP %3.9 ve diğerleri %0.2 oranında oy almışlardır. 1950 ve 54 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan Demokrat Parti 1957'de oylarını düşürse de tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Bu sonuçların ardından, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Hükümeti kurma görevini yeniden Başbakan Adnan Menderes'e vermiştir.

V. Menderes Hükümeti'nin programı Başbakan Adnan Menderes tarafından 4 Aralık 1957'de TBMM'de okunmuştur. Bu programda, Türkiye'nin dış politikasının başlıca amacının; “...*bütün dünyada ve bulunduğu mıntakada sulh ve sükûn içinde yaşamayı temin etmek için kendisi gibi düşünen hür milletler camiası içinde bütün mevcudiyetiyle çalışmaktan ibaret...*”⁴⁷ olduğu dile getirilmiştir.

Bu genel amaç ve ilkelerin ardından, Türkiye'nin Orta Doğu'ya, o günkü ifadeyle Orta Şark'a yönelik takip edeceği politikanın ipuçlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda; Orta Doğu'da emniyet ve huzuru sağlamak için oluşturulmuş Bağdat Paktı'nın ümitleri boşa çıkarmadığı dile getirilmiştir. Bu paktın kuruluş amacını daha iyi yerine getirebilmesi noktasında

45 TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:X, İctima:2, Cilt: 3, Ankara 1955, s. 254.; İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, a.g.e., s.1092.

46 TBMM, a.g.e., s. 254.; İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, a.g.e., s.1092-1093.

47 TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Dönem:11, Cilt:1 İnikat:10, Ankara 1957, s.63.;İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, a.g.e., s.1208.

üye devletlerin ve ABD'nin bu oluşumu desteklemesi, kuvvetlendirmesi gerektiği ifade edilmiştir. "Orta-Şark'ta cereyan eden hâdiseler, herhangi iki Devlet arasında, meselâ; Türkiye ile Suriye arasında bir mesele değil, Orta-Şark bölgesinde temerküz ve tekasüf eden ve iki blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhası ve tezahüründen ibarettir."⁴⁸ İbareleriyle, Orta Doğu'da meydana gelen olayların, Soğuk Savaş döneminde yaşanan ABD-SSCB rekabetinin bu bölgeye ve bölge ülkelerine yansımaları olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin Arap milletlerini kardeş saydığı, Arap milletlerinin her birinin hürriyet ve istiklâllerine sahip olarak, refah ve barışa kavuşmaları Türkiye'nin en önemli isteği, millî varlığı için de bunun bir teminat olduğu dile getirilmiştir. Orta Doğu'nun dışından veya bölge dışı bir devletin Orta-Şark'ta emniyet ve istikrarı esaslı olarak tehlikeye düşürecek şekilde üsler kurmak istemesi ve bunda başarılı olmuş gibi görünmesi, yalnız Orta Doğu devletlerini değil, dünya barışını korumak için hareket eden diğer bütün ülkeleri de haklı olarak endişeye sevk ettiği ifade edilmiştir. Türkiye'nin bunu karşısında olacağı, yaşananları yakından takip edeceği, her kese ve her platformda uyarılarını yapacağı dile getirilmiştir. Ayrıca, Orta Doğu'daki huzursuzlukların kaynağının Filistin-İsrail arasındaki uzmanlaşmadan kaynaklandığı, bu sorunun Birleşmiş Milletler kararları çerçevesinde çözülmesi gerektiği beyan edilmiştir.

Bir anlamda; V. Menderes Hükümet Programı'nda bir taraftan kardeş olarak görülen Araplarla ve Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi öncelikli hale gerilmiş, Filistin- İsrail uyumsuzluğunda doğrudan taraf olunmamış, çözümün BM'nin kararlarına uyularak sağlanması istenilmiştir. Bu politik yaklaşımın Türkiye-İrak ilişkilerinde de kendini göstereceği dile getirilmiştir. Orta Doğu'ya ve Arap dünyasına yönelik bu politikanın ilk uygulama laboratuvarı Irak olmuştur.

1958 yılına gelindiğinde, Orta Doğu'da, Arap Dünyasında meydana gelen ve Türkiye-İrak ilişkilerini yakından ilgilendiren gelişme Irak'ta krallık rejiminin yıkılması olmuştur. Bağdat Pakti üyelerinin 14-17 Temmuz 1958'de İstanbul'da bir toplantı yapmaları planlanmış ve toplantıya, Irak Kralı II. Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa'nın katılmasının beklendiği gün, yani 14 Temmuz 1958'de Arap Birliği politikası kapsamında Mısır tarafından desteklenen General Abdülkerim Kâsım Irak'ta darbe yapmıştır. Yapılan darbe sırasında, Kral II. Faysal, Veliabd Prenses Abdülillah ve Başbakan Nuri Said Paşa linç edilerek öldürülmüş, cesetleri arabalarla bir süre sokaklarda sürüklenmiş ve sonrasında Adalet Sarayı'nın kapısına asılmışlardır.⁴⁹

Çok fazla da öngörülme bu gelişmeler karşısında Bağdat Pakti'nin Irak dışındaki üyeleri 14 Temmuz 1958'de Ankara'da bir durum değerlendirmesi yapmışlar, yayınladıkları ortak bildiri ile darbeyi ve yaşananları kınamışlardır. Bu askerî darbe "müttefik bir memlekete hariçten mülhem olan yıkıcı bir faaliyet olarak..."⁵⁰ ifade edilmiştir. Pakt'tan bağımsız olarak Türk Hükümeti 14 Temmuz 1958'de ihtilalcilere bir telgraf çekerek, olaylar sırasında büyük zarar gören Türk Şehitliği'nin onarılmasından başka, Irak'ın sınır komutanı çağrılmış ve kendisinden gelişmeler hakkında bilgi istenmiştir.⁵¹ Ayrıca, Türkiye yaşanan gelişmelere en sert tepkiyi veren ülke olmuş, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 19 Temmuz 1958'de Daily Mail Gazetesi'ne yaptığı açıklamada; bu darbeyi yapanları "siyaset eşkiyaları" olarak nitelendirmiştir.⁵²

Türkiye, Suûdî Arabistan ve Ürdün'ün istekleri doğrultusunda, Irak'a müdahale etmek istemiştir. Ancak, bunun gerçekleşmesi için ABD'nin kendisini hem maddî, hem de manevî

48 TBMM, a.g.e., s.62.; İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, a.g.e., s.1207-1208.

49 *Ulus Gazetesi*, 15 Temmuz 1958, s.1.

50 *Zafer Gazetesi*, 18 Temmuz 1958, s.1.

51 Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960)", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt:III, Sayı:2, Elazığ 2005, s.49.

52 Mustafa Albayrak, a.g.m., s.49. Ayrıca, bu süreçte Irak ve Orta Doğu'da yaşananlar hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Haluk Ülman, "Orta Doğu Buhranı", *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, Cilt:XIII, Sayı:4, Ankara 1958.

açından desteklemesini istemiştir. Türkiye'nin Irak'a müdahale edeceği haberlerinin yaygınlaşması üzerine, Sovyetler Birliği hemen harekete geçerek, General Abdülkerim Kâsım'ı desteklemiştir. Ayrıca, 24 Temmuz 1958'de Türkiye'ye bir muhtıra vermişler ve Türkiye'yi sert bir şekilde uyarılmışlardır.⁵³ Bu muhtıra ile bölgede silahlı bir çatışmanın getireceği "ağır sorumluluklar" konusunda Türkiye'yi uyarılmışlardır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Türkiye, İngiltere ve AB'ye karşı tehditkâr bir tavır takınması üzerine, ABD Dışişleri Bakanı Dulles kendi yetkisini kullanarak Türkiye, İran ve Pakistan'a kadar uzanan yaklaşık 3000 millik bölgenin savunma garantisini vermiştir. ABD'nin bu kararlılığı sonrasında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği daha ileri gidememiştir. Türkiye'nin Irak'a müdahalesi de gerçekleşmemiştir.⁵⁴ Çünkü, bu dönemde hem ABD, hem de muhalefet ve aydınlar bu müdahaleye karşı çıkmışlardır. Bu nedenle, Adnan Menderes Hükümeti 31 Temmuz 1958'de Irak'taki yeni rejimi yani Cumhuriyet rejimini resmen tanımıştır.⁵⁵ Ancak, Türkiye'nin yeni rejimi tanımaya ilişkin eski "dostluk" seviyesine geri getirememiş, hatta Irak 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan çekilmiştir. Bu da Irak'taki askerî müdahalenin aslında ne için yapıldığının en önemli göstergesi olarak kabul edilebilir.

Irak'ta Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonraki süreçte Türkiye-Irak ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen gelişme Irak'ın Kuzey'indeki Kerkük'te Türkmenlerin katledilmesidir. Askerî darbe sırasında Kürtlerin desteğini aldığından, General Abdülkerim Hükümeti Kürtleri kayıran bir tutum içine girmiştir. Hatta, on bir yıldır Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde bulunan Kürt lider Molla Mustafa Barzani bağışlanmış, 7 Ekim 1958'de Bağdat'a dönmüştür. Barzani'nin Irak'a dönmesi Kürtler arasında sevinçle karşılanmış, taşkınlık yapmalarına neden olmuş ve Türklere karşı kin ve nefretlerini uyandırmıştır.⁵⁶

Mustafa Barzani Kasım 1958'de Bağdat'tan Süleymaniye'ye gitmiştir. Kendisini karşılamak için köylerden Kerkük şehir merkezine doluşan beş bin kadar silahlı Kürt, bazı taşkınlıklar yapmışlar, Kerkük Türklerine saldırmışlardır. Irak güvenlik güçleri bu saldırılara göz yummuşlar ve Türkmenleri korumamışlardır.⁵⁷ Yarbay Abdülvehap el-Şevvaf Mart 1959'da Musul'da bir isyan hareketi başlatmış, bu isyanın hava kuvvetleri kullanılarak bastırılması sırasında Musul'daki Türkmenler zarar görmüş, Kerkük'teki önemli görevlerde bulunan memurlar, bütün astsubay ve subaylar görevlerinden alınmış, Kerkük'ten uzaklaştırılmış, Kerkük'te adım adım Türkmenlerin katliamına doğru hazırlık yapılmıştır.

Irak'ta Cumhuriyet'in ilan edilmesinin birinci yıl dönümü şenliklerinde, 14-16 Temmuz 1959'da Kerkük Türklerine karşı geniş çaplı bir katliam yapılmıştır. Alınan bilgilere göre olayları silahlı "Kızıl yani Komünist Kürtler"⁵⁸ çıkarmışlardır. Güvenlik kuvvetleri Kürtlere yine göz yummuştur, hatta dolaylı destek vermiştir. 70 Irak Türkünün evi yağma edilmiş, Türkmenlerin yani Irak Türklerinin dükkânları yakılmış, pek çok Türkmen hayatını kaybetmiştir. Katliam üç gün üç gece devam etmiştir. Türk Hükümeti olaylardan büyük üzüntü duyduğunu beyan etmiş, diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Türkmenlerin can ve mal güvenliğinin sağlanması konusunda ne gibi önlemlerin alındığını Irak Hükümeti'nden sormuştur. Irak hükümeti de sadece üzüntülerini dile getirmiştir. Olayları komünistlerin çıkardığını, onaylamadığı ifade etmiştir.⁵⁹

Ancak, General Abdülkerim Kâsım kendisine düzenlenen suikast girişimi sonrasında

53 Yüksel Kaştan, "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Irak Siyasî İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:19, Konya 2008, s.318.

54 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.183.

55 Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", (Edt.: Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, İstanbul 2001, s.632.

56 Mehmet Saray, a.g.e., s.109.

57 Bilâl N. Şimşir, a.g.m., s.892.

58 *Vakit Gazetesi*, 20 Temmuz 1959, s. 1-2.

59 Bilâl N. Şimşir, a.g.m., s.892.

ağız değiştirmiş, Kerkük'teki olayları komünistlerin değil, Baas Partisi yandaşlarının çıkardığını söylemiştir. Suikast sonrasında yapmış olduğu açıklamada “*Irak Türkiye’ye tarihî bağlarla bağlıdır.*”⁶⁰ ifadelerini kullanmış, yaşanan olumsuz gelişmelere karşın, Türkiye-İrak iyi ilişkilerin devam edeceğini dile getirmiştir. Fakat, Irak’taki yeni yönetim sürekli ağız değiştirirken, konu Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin gündemine gelmiştir.⁶¹ Ancak, Menderes Hükümeti tarafından Irak ile olan ilişkilerin çok daha fazla zarar görmemesi ve iç politikada konunun fazla istismar edilmesini önlemek için 2 Ekim 1959’da Bakanlar Kurulu Kararı çıkartılmıştır. Bu kararda; “*14-16 Temmuz 1959 tarihleri arasında Kerkük’te vukubulan hâdiselerle alâkalı resim, film ve sair dökümanların Türkiye’ye sokulmasının ve dağıtılmasının menedilmesi*”⁶² sağlanmıştır. Böylece, Menderes Hükümeti ve Türkiye, Kerkük katliamına karşı gerekli hassasiyetin ortaya çıkmasını engellemiştir. Fakat yine de başka şekillerde haber ve fotoğraf yurda girmiş, Türk basınında kısmen yer almış, en sert tepkiyi Türk basını göstermiştir. Katliam kınanmış, gösteriler yapılmış, yardım kampanyası düzenlenmiş, Türk gençliği ve kamuoyu tepkisini ortaya koymuştur.⁶³

Türkiye’de de, Irak’ta olduğu gibi, 27 Mayıs 1960’da Askerî Müdahale gerçekleşmiştir. Bu nedenle, Türkiye iç ve dış politikada politikada pek çok konu ile uğraşmak durumunda kalmış, içeriye kapanmış, konu ile fazla ilgilenememiş, Türkiye-İrak ilişkilerini çok daha fazla gelecek adımlardan kaçınmıştır. Bun da Irak Hükümeti’nin ve General Kasım’ın Türkmenlere yönelik vermiş olduğu “*koruma garantisi*”, olaylarda sorumluluğu olduğu⁶⁴, Türkmenlere sempati beslediği ileri sürülen ve “*Turanlı*” olmakla suçlanan,⁶⁵ Kerkük Eski Komutanı General Nazım Tabakçalı’nın da aralarında olduğu 13’ü subay toplam 18 kişinin idam edilmesinin etkili olduğu söylenebilir.⁶⁶

Ayrıca, Irak’ta kurulan askerî yönetimin gözetimindeki hükümetin sürekli olmayacağı ve Türkiye-İrak dostluğunun yeniden oluşturulacağı düşüncesinin ilişkilerin çok fazla gerilmesini engellemiştir. Nitekim kısa bir süre sonra General Abdülkerim Kâsım 8 Şubat 1963’te geldiği gibi yani Baas Parti’sinin desteklediği darbe ile devrilmiştir.⁶⁷ Ancak, Kürtlerle Türkmenlerin eşit seviyeye getirilmemesi, Türkmenlerin Irak Anayasası’nda “*unsur*”⁶⁸ olarak tanınmaması nedeniyle, Türkiye-İrak ilişkileri eski günlerine geri dönemeyecektir.

SONUÇ

Türkiye’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinin ardından, Türkiye’nin Arap dünyası, Orta Doğu ve Irak ile olan ilişkilerinde temelde farklılığın olmadığı görülmüş, her ikisinin de Orta Doğu’ya, Arap dünyasına ve Irak’a önem verdiği görülmüştür. Ancak, CHP ve DP’nin takip etmiş olduğu dış politikalarında metod ve yaklaşım farkı gözlenmiş, bu da Türkiye’nin Araplar, Orta Doğu ve Irak ilişkilerinde değişikliklere neden olmuştur. Menderes döneminden önce Türkiye, Orta Doğu’ya, Batı ittifakı, Doğu-Batı blokları arasındaki mücadele açısından ve iki komşu devlet arasındaki ilişki penceresinden bakarken, DP döneminde (1950-1960) buralarla olan iyi ilişkilere ve yakın bağlara “*dünya güvenliği*” açısından bakmıştır. Bir anlamda, Türkiye’nin Ortadoğu ve Irak politikaları küresel sistemin aldığı biçime ve güç dengelerine bağlı olarak oluşmuştur.

Bu da Türkiye’nin Orta Doğu’ya ilişkin politikasında yeni bir politik tercih olmuştur. Bir anlamda, Demokrat Parti ile birlikte Türkiye, Orta Doğu ve Arap dünya ile olan ilişkilerini

60 *Son Posta Gazetesi*, 3 Aralık 1959, s.3.

61 *Milliyet Gazetesi*, 6 Ağustos 1959, s.1.,5.

62 *Resmî Gazete*, Sayı: 10337 (21 Ekim 1959), Karar Sayısı: 12199.

63 Mehmet Saray, a.g.e., s.109-110.; *Son Posta Gazetesi*, 5 Ağustos 1959, s.3.

64 *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Ağustos 1959, s.1.

65 *Ulus Gazetesi*, 26 ağustos 1959, s.3.

66 *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Eylül 1959, s.1., 5.

67 Bilâl N. Şimşir, a.g.m., s.892.

68 *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ocak 1960, s.1., 5.

"*ikili*" olmaktan çıkarmış, "*global (küresel)*" bir çerçeve içerisine sokmuştur. Bu politika da Türkiye'yi Arap veya Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinde "*hatalara*" değil, daha kötüsü "*çatışmalara*" doğru sürüklemiştir. Bu sürüklenme, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının ardından daha da hızlanmış, Türkiye'nin dış politikasında köklü denilebilecek değişiklik yaşanmıştır. Bu durum ise, Türkiye, ABD'nin başını çektiği Batı Bloğu'na daha "*radikal*" bir şekilde bağlanması sonucunu ortaya çıkarmış, Türkiye'nin Orta Doğu, özel olarak da Irak politikasında yeni bir nitelik kazandırmıştır. Ayrıca, NATO üyesi olduktan sonraki süreçte Türkiye, NATO'ya girmesine karşı çıkan İngiltere'yi memnun etmek, Sovyet tehdidine karşı, Orta Doğu'da İngiltere ile gerçekleştirmek istediği politikaların başarılı olabilmesi için, I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlere kazanılan ve yeni dönemde İngiltere'yi gücendirebilecek, Kütül-Ammâre Zaferi yıl dönümü kutlamaları gibi, bazı etkinlikleri gündemden düşürmüştür.

Menderes döneminde Türkiye, Irak'ı diğer Arap ülkelerine göre daha "*güvenilir*" bir ülke olarak görmüştür. Türkiye, dünya güvelliği ve NATO politikaları çerçevesinde Orta Doğu'ya yönelik politikasında başarı kazanamayınca, Bağdat Pakti örneğinde olduğu gibi, yeniden "*ikili*" yola gitmek zorunda kalmış, bunu da ilk olarak dost ve güvenilir bir ülke olan Irak'la gerçekleştirmiştir. Bu ikili antlaşma 24 Şubat 1955'te Bağdat Pakti'nin ortaya çıkaran süreci başlatmıştır. Türkiye, 1955 yılından itibaren dış politikasında ağırlığı verdiği NATO ve Orta Doğu'ya verdiği için, ilk sonucu Orta Doğu'da elde etmiştir. Ancak, Bağdat Pakti'nin imzalanması, diğer Arap ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmış, Mısır ile Suriye, Irak'ı dışarıda bırakacak şekilde işbirliği yapma konusunda anlaşmışlardır. Suudî Arabistan da bunlara katılmış, bu nedenle paktin genişletilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat, bunda başarı sağlanamamıştır.

Sovyetler Birliği'nin tehdidine ve yayılmasına karşı NATO ile SEATO'yu birleştiren Bağdat Pakti'nin kurulması, hem Türk-Sovyet ilişkilerini gerginleştirmiş, hem de Arap devletleri ile olan ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Hatta, bu ülkelerin bazıları kendi aralarında ikili antlaşmalar yapmışlardır. Ayrıca, İsrail bu durumdan hiç memnun olmamıştır. Bu gelişmelerden sadece ve sadece Türkiye-Irak ilişkileri zarar görmemiştir. Yani, Türkiye yapmış olduğu çalışma ile halk diliyle ifade edildiğinde "*ne İsa'ya, ne de Musa'ya*" yaranamamıştır. Bu da "*İsrail'i tanıyan*", "*Batı Bloğu'nda yer alan ve Orta Doğu'da onlarla birlikte çalışmalar yapan*" ülke olarak algılanan Türkiye'nin ilerleyen süreçte, Orta Doğu'da ve İslam dünyasında güven kaybetmesine neden olmuştur.

Irak'ta 1958 yılında krallık rejimi General Abdülkerim Kasım'ın gerçekleştirmiş olduğu darbe ile yıkılmış, cumhuriyet ilan edilmiştir. Türkiye darbeyi yapanları "*siyaset eşkiyaları*" olarak tanımlamıştır. Türkiye, Suudî Arabistan ve Ürdün'ün istekleri doğrultusunda, Irak'a müdahale etmek istemiştir. Fakat, ABD'nin Türkiye'ye destek vermemesi, SSCB'nin ise General Abdülkerim Kâsım'ı desteklemesi nedeniyle, bu gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine SSCB'nin desteğini alan Kâsım, Irak'ın Kuzeyi'ne dönmesine izin verilen Mustafa Barzani ve komünist Kürtler Kerkük'te 14-16 Temmuz 1959'da Türkmenlere karşı katliam başlatılmıştır. Bu katliama en fazla tepkiyi Türk basını vermiştir. Menderes Hükümeti bu tepki ve iç politikada Kerkük'te yaşananların istismar edilmesini önlemek amacıyla 2 Ekim 1959'da çıkarmış olduğu Bakanlar Kurulu Kararı ile Kerkük Katliamına ilişkin haber, fotoğraf, film gibi unsurların yurda girmesini yasaklamıştır.

Türkiye'de de, Irak'ta olduğu gibi 27 Mayıs 1960'da Askerî Müdahale gerçekleşmiştir. Bu nedenle, Türkiye iç politikada pek çok konu ile uğraşmak durumunda kalmış, içeriye kapanmış, konu ile fazla ilgilenememiş, Türkiye-Irak ilişkilerini çok daha fazla gercek adımlardan kaçınmıştır. Bunda Irak Hükümeti'nin ve General Kasım'ın Türkmenlere yani Irak Türklerine yönelik vermiş olduğu "*koruma garantisi*", olaylarda sorumluluğu olduğu ileri sürülen 13'ü subay toplam 18 kişinin idam edilmesi, Irak'ta kurulan askerî yönetimin gözetimindeki hükümetin sürekli olmayacağı ve Türkiye-Irak dostluğunun yeniden oluşturulacağı düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir. Ancak, Kürtlerle Türkmenlerin eşit

seviyeye getirilmemesi, Türkmenlerin Irak Anayasası'nda "unsur" olarak tanınmaması nedeniyle, Türkiye-İrak ilişkileri eski günlerine geri dönemeyecektir.

İrak'ta gerçekleşen ihtilalden kısa bir süre sonra General Kasım Hükümeti dış politikada Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkiler kurması ve Bağdat Paktı gibi bir ittifakın sona ermesi nedenleriyle, Türkiye-İrak ilişkileri en alt düzeye inmiştir. Bundan sonraki ilişkiler, eskiden olduğu gibi, özellikle 1945 yılından önceki ikili komşuluk seviyesine düşmüştür. Bu ilişkiler belli bir süre bu şekilde devam edecektir.

KAYNAKÇA

- "Orta Doğu Paktı Hazırlanıyor", *Milliyet Gazetesi*, 19 Ekim 1954.
- ALBAYRAK, Mustafa, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960)", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı:2, Elazığ 2005.
- ALBAYRAK, Mustafa, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Hazırladığı İlk Rapor'un (1951) Demokrat Parti Hükümet Programlarına Etkileri", *ATAM Dergisi*, Cilt:XX, Sayı:58, Mart 2004.
- American Foreign Policy, 1950-1955-Basic Documents, II*, Washington 1957.
- ARMAOĞLU, Fahir, "Arap Milliyetçiliğinin Gelişmesi Sırasında Türk-Arap İlişkileri", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul 2000.
- Cumhuriyet Gazetesi*
- DUMAN, Sabit, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:35-36, Ankara 2005.
- ERKİN, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- FIRAT, Melek-Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", (Ed.: Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Foreign Relations of the United States, 1952-1954, IX: The Near and Middle East (in two parts), Part I*, U.S. Government Printing Office, Washington 1986.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.
- KASALAK, Kadir, "İrak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:5, Sayı:9, Ankara 2007.
- KAŞTAN, Yüksel, "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-İrak Siyasî İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:19, Konya 2008.
- KODAL, Tahir, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri (1923-1960)", (Haz.: Üçler Bulduk-Abdullah Üstün), *Türk Tarihçiliğine Katkılar-Mustafa Kafalı Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 2013.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1972.
- Milliyet Gazetesi*
- NEİLL, William H. Mc, *Dünya Tarihi*, (Çev.: Alaaddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- NEZİROĞLU, İrfan-Tuncer Yılmaz, *Hükümetler- Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt:2 (22 Nisan 1950- 20 Kasım 1961)*, TBMM Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, TBMM Yayınları, İstanbul 1959.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, TBMM Yayınları, İstanbul 1986.

Resmi Gazete

SARAY, Mehmet, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

SEVER, Ayşegül, *Türkiye'nin Orta Doğu İlişkileri-Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, Derin Yayınları, İstanbul 2012.

Son Posta Gazetesi

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları Cilt:1 (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasî Bağlıları, (1945-1990)*, Cilt:II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.

ŞİMŞİR, Bilâl N., "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri", *ATAM Dergisi*, Cilt:XXI, Sayı:63, Ankara 2005.

TBMM, *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem:IX, Toplantı:Olğ, Cilt: 1, Ankara 1950.

TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:X, İctima:F, Cilt: 1, Ankara 1954.

TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:X, İctima:2, Cilt: 3, Ankara 1955.

TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Dönem:11, İnikat:10, Cilt:1, Ankara 1957.

Ulus Gazetesi

UMAR, Ömer Osman, *Bağdat Pakı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2013.

ÜLMAN, Haluk, "Orta Doğu Buhranı", *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, Cilt:XIII, Sayı:4, Ankara 1958.

Vakit Gazetesi

TÜRK – AMERİKAN MÜTTEFİKLİĞİNDE ‘PEŞREV’ DÖNEMİ: ÖDÜNÇ VERME-KİRALAMA PROGRAMINDA TÜRKİYE*

PRELUDE IN THE TURKISH AMERICAN ALLIANCE: TURKEY IN THE LEND-LEASE PROGRAM

Efe SIVIŞ**

Geliş Tarihi/Received:06.05.2019

Kabul Tarihi/Accepted:17.06.2019

SIVIŞ, Efe, (2019), “Türk – Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye” Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1525-1543.

Öz

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından müttefiklik ilişkisi kuran Türkiye ve ABD'nin iş birliği savaşın başlangıcından kısa bir süre sonraya dayanmaktadır. Roosevelt Hükümeti'nin Mihver bloğuna karşı olan Müttefik devletleri nezdinde başlattığı destek süreci Amerikan Kongresi'nden geçen “Ödünç Verme-Kiralama Yasası” ile ifadesini buldu. Bu çalışmada Türkiye'nin de yardım kapsamına alındığı Ödünç Verme-Kiralama Programı, Amerikan Dışişleri Bakanlığı belgelerinin Türkiye dosyalarından faydalanılmak suretiyle incelenmiştir. Çalışmada Türkiye'nin uygulamaya yönelik eleştirileri, girişimleri ve söz konusu girişimlerin Anglosakson muhatapları nezdindeki yansımaları yer almaktadır. Diğer yandan dönemin Alman hükümetinin Türkiye'nin söz konusu programa alınmasına yönelik verdiği tepkiler Amerikan arşiv belgelerinden izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ödünç Verme-Kiralama Programı, Türk – Amerikan İlişkileri, Türk Dış Politikası, Amerikan Dış Politikası, Amerikan Yardımları*

Abstract

The cooperation of Turkey and U.S. who established a multi-faceted diplomatic alliance following the World War 2, dates back to beginning of the war period. The act of Roosevelt government initiated a specific program that aimed at supporting Allies against Axis found its expression with Lend and Lease Bill that was passed from American Congress. This article tackles with Lend and Lease program in the light of U.S. National Archival Documents related with Turkey. In the article Turkey's criticisms regarding the application of the program and their reflections on the Anglosaxon block are analyzed. On the other hand, the reaction of Hitler's administration towards Turkey's inclusion to the program is tracked from American archival documents.

Keywords: *Lend-Lease Act, Turkish American Relations, Turkish Foreign Policy, American Foreign Policy, American Aids*

*Bu çalışmada varılan sonuçlar ve arşiv belgeleri yazarın çalışmaları içinde ilk kez kullanılmıştır. Yazarın lisansüstü, doktora tezi ve daha önce yayınlanan kitabından üretilmemiştir.

**Dr. Öğretim Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, efe.sivis@fbu.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-1553-3454).

A. Giriş

Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı başladığında savaşa aktif olarak katılmayıp tarafsızlığını açıklasa da tedrici olarak 1941 yılının Mart ayında itibaren önce Ödünç Verme-Kiralama Programı kapsamında Müttefik devletlere yönelik yaptığı savaş malzemesi yardımlarıyla dolaylı olarak, daha sonra 7 Aralık 1941 tarihinde gerçekleşen Pearl Harbor baskınına takiben fiilen savaşa katıldı. Amerikan hükümetinin savaşın çıkmasından yaklaşık bir yıl sonra İngiltere'nin başı çektiği Müttefik Bloğu'na ekonomi ve silahlanma alanında destek verme yönünde bir siyaset takip ettiği görülmektedir. ABD'nin bu kararında Japonya'nın 27 Eylül 1940 tarihinde Mihver Bloğu'na katılması ve Hitler güçlerinin savaşın başında Avrupa'da kıtasında elde ettiği askeri zaferlerin etkili olduğu görülmektedir. Söz konusu gelişmeleri takiben Amerikan Senatosu, 8 Mart 1941 tarihinde Amerikan Başkanına "milli savunmanın çıkarı ve savunmaları Amerikan savunması için hayati gördüğü devletlere kendi uygun gördüğü koşullarda askeri dâhil her türden malzemeyi satma, kiralama ve ödünç verme" yetkisi veren bir yasa çıkardı. Söz konusu yasa, 11 Mart 1941 tarihinde Başkan tarafından imzalanarak yasalaştı.¹

ABD, söz konusu yasa uyarınca İngiltere'ye 27 Mart 1941 tarihinde 7 milyar dolar tutarında bir destek sağladı. İngiltere, savaş boyunca "Ödünç Verme-Kiralama Yasası" kapsamında toplamda 31 milyar dolar değerinde yardım aldı. Yasa, İngiltere'nin ve diğer ülkelerin borçlarını geri ödemesini öngörse de İngiltere bu tutarın tamamını hiçbir zaman geri ödemedi. ABD, aynı yasa kapsamında Sovyetler Birliği'ne 11 milyar dolar, Fransa'ya 3 milyar dolar ve Çin'e 1,5 milyar dolar değerinde destek sağladı. Bu devletler de benzer şekilde aldıkları borçları ABD'ye hiçbir zaman geri ödemediler.² ABD Ödünç Verme-Kiralama kapsamında, beş yıl içinde toplamda yaklaşık 60 milyar dolar tutarında yardım yaptı.³ Yardım kapsamında Avusturya, Belçika, Bolivya, Brezilya, Kanada, Şili, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Küba, Çekoslovakya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, El Salvador, Etiyopya, Fransa, İran, Yunanistan, Guatemala, Haiti, Hindistan, Honduras, İzlanda, Irak, Liberya, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Nikaragua, Norveç, Paraguay, Peru, Polonya, Güney Afrika, Türkiye, Birleşik Krallık, Sovyetler Birliği, Uruguay, Venezuela ve Yugoslavya'dan oluşan kırk bir devlete yardımlarda bulunuldu.⁴

Ödünç Verme-Kiralama Programı'nın amacı esasen Amerikan yardımlarının uzun vadeli kredilerle temin edilmesini sağlamaktı. Söz konusu programdan önce ABD, Avrupalı devletlere "Peşin Öde – Götür Politikası" kapsamında mühimmat yardımı yapıyordu. 4 Kasım 1939 tarihinde yasalaşan "Peşin Öde-Götür Yasası", isminden de anlaşılacağı üzere İngiltere'nin nakit ödeme yapmak suretiyle ABD'den savaş malzemelerini almasını öngörüyordu.⁵ Ne var ki İngiltere'nin savaş koşulları nedeniyle ekonomik zorluğa düşmesi, nakit ödemeler gerçekleştirmesini olanaksız hale getirdi. Ödünç Verme-Kiralama Programı, başta İngiltere'nin söz konusu nakit sıkıntısına cevaben oluşturuldu.

Ödünç Verme-Kiralama, ABD'nin kendi topraklarının güvenliğini temin etmesi adına bir araç olarak ortaya çıktı. Böylece saldırılar Amerikan topraklarına varamayacak ve Mihver bloğuna karşı savaşan Müttefik devletler askeri ve endüstriyel kaynaklarını sağlamlaştırmış olacaktı. Dönemin Ödünç-Verme Kiralama Programı'nın yöneticisi olan Edward Stettinius'un kişinin sözleri, ABD'nin söz konusu stratejiyle gerçekleştirmeyi

1 Edward R. Stettinius Jr., *Lend-Lease: Weapon for Victory*, Macmillan Co., New York, 1944, s.112

2 Çağrı Erhan, *Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S.51, 1996, s. 259-273

3 Charles Smith, *Lend-Lease to Great Britain 1941-1945*, Southern Quarterly; Hattiesburg , V.10, Iss. 2, 1972, s. 195-208.

4 Ayşegül Kars Kaynar, İhsan Seddar Kaynar, ABD-Türkiye ilişkilerinin Gelişiminde "Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması", Övgü Kalkan Küçüksoğlak, Abdullah Muhsin Yıldız (ed.), *Current Debates in International Relations & Law: Current Debates in Social Sciences Series Volume 24*, IJOPEC, 2018, s. 110

5 Stettinius Jr., age., s. 20

Türk – Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye

amaçladığı hedefleri göstermektedir: “Kendi vatanımızı diğerlerinin (Müttefiklerin) kendilerini savunmalarına yardım ederek koruyacağız.”⁶

Benzer şekilde dönemin Amerikan Başkanı Franklin D. Roosevelt’in Ödünç Verme-Kiralama’ya ilişkin planlarını açıklamasında önceliğinin tehlikenin Amerikan topraklarından uzak tutulması olduğu anlaşılmaktadır: “Bir komşunun evi yanıyor, bahçe hortumunuzu evi yanan komşunuza ücretsiz olarak kullanması için verirsiniz ve sadece yangın sonrasında hortumu geri vermesini beklersiniz. Bunu yapmanızdaki motivasyon iki turlüdür: Birincisi komşuluk dürtüleri, ikincisi ise yangının kendi evinize sıçramasını önlemek”⁷

ABD’nin 1823 tarihli Monroe Doktrini’nden itibaren dış politikasını oluşturan başlıca unsurlardan olan İzolasyonizm prensibi, 1937 yılında Kongre’den geçen Tarafsızlık Yasası ile perçinlenmişti. Ne var ki söz konusu yasanın bir bakıma delinmesi için Ödünç Verme-Kiralama Programı ihdas edildi. Böylece ABD, faşist Almanya ile savaşan devletlere her türden malzemeyi satış, trampa, ödünç verme, kiralama hakkını elde etmiş ve buna yasal zemin hazırlamış oldu. Yasanın öngördüğü yardımlardan hangi devletlerin yararlanacağı ise Başkan’ın uhdesine bırakılıyordu.⁸

Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sırasında takip ettiği siyaset literatürde aktif tarafsızlık olarak adlandırılmaktadır. Ankara Hükûmeti savaşın öncesinde, 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile “Üçlü İttifak Antlaşması” imzalamış ve açıktan bir pozisyon almışsa da savaşa bizzat girmekten imtina etmiştir. Üçlü İttifak Antlaşması, Türkiye’nin İngiltere ve Fransa’dan ekonomik ve askeri yardımlar temin etmesini öngörüyordu. Ne var ki savaşın başlangıcından kısa bir süre sonra Hitler Almanya’sı tarafından işgal edilen Fransa’nın Türkiye’ye yardım yapma olanağı kalmadı. Antlaşmanın diğer tarafı İngiltere ise savaşın ekonomik zorluklarını çekiyordu. Londra, İsmet İnönü’nün savaşa girmesi için şart koştuğu beklentilere cevap verecek ekonomik ve askeri güce sahip değildi. Buna rağmen Churchill Hükûmeti, Türkiye’nin savaşa girmesi yönünde baskısını savaş seyri içinde artırdı. Parlamenter sistemle yönetilen Türkiye’de dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün ağırlığı dış politikada da belirgindi. Türk dış politikasını yakın kurmaylarıyla beraber tayin eden İnönü’nün, Churchill’in kendilerini savaşa sokma ısrarlarıyla askeri ve ekonomik yardımların yetersiz olduğu argümanı ile mukabele ettiği görülmektedir.⁹

Dönemin Amerikan Başkanı Franklin Roosevelt’in 8 Aralık 1940 tarihli teklifi üzerine Amerikan Kongresi tarafından 11 Mart 1941 tarihinde kabul edilen Ödünç Verme-Kiralama Yasası, Üçlü İttifak Antlaşması kapsamında Türkiye’ye yönelik yükümlülüklerini yerine getirmekte zorluk yaşayan İngiltere’nin belirli nispette rahatlamasına yol açmıştır. ABD, Ödünç Verme-Kiralama Programı kapsamına dâhil ettiği Türkiye’ye yaptığı yardımların büyük bir bölümünü doğrudan gerçekleştirilmemiş söz konusu yardımları İngiltere üzerinden transfer etmiştir. Böylece Ödünç Verme-Kiralama Programı kapsamında ABD tarafından gönderilen yardımlar bir bakıma İngiltere’nin Türkiye’ye karşı yükümlülüklerine mahsup edilmiştir.

B. Ödünç Verme – Kiralama Yasası: İşleyiş ve Türkiye’nin Kapsama Alınması

1. Türkiye’nin Programa Giriş Süreci

İkinci Dünya Savaşı’nın öncesinde Türk ekonomisinde belirgin bir Alman etkisi

6 Stettinius Jr., age., s. 4

7 Francis Walton, *Miracle of World War II*, Macmillan Co., New York, 1956, s. 112

8 Ödünç Verme-Kiralama Programına ilişkin kapsamlı çalışmalar için bkz. George C. Herring, *Aid to Russia, 1941-1945: Strategy, Diplomacy, the Origins of the Cold War*, New York, Columbia University Press, 1973, Warren F. Kimball, *The Most Unsordid Act: Lend-Lease, 1939-1941*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1969.

9 İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasının temel belirleyicisi konumundaki İsmet İnönü’nün takip ettiği siyasete ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkz. Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An ‘Active’ Neutrality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004

görülmekteydi.¹⁰ Türkiye'nin politika üreticileri, söz konusu etkiyi kırmak adına 1939 yılında Üçlü İttifakı imzaladıkları İngiltere ve Fransa'ya yönelse de, imzacı taraflar Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yardımları yapmaya muktedir değildi. Bu nedenle ABD'nin savaş sırasında Türkiye'ye yönelik ilgisinin kaçınılmaz olarak arttığı görülmektedir. Türkiye, savaş sırasında savaşa hazırlardan olabildiğince silah alma eğilimindeydi. Türk ordusunun 1940 yılında savaşa hazır olmadığı ve gerekli mühimmattan yoksun olduğu ortadaydı.¹¹ Buna rağmen savaşa ekseriyetle savunma odaklı da olsa savaşa hazırlık kapsamında değerlendirilebilecek adımlar atılmıştır. Türk Hükümeti, halka yönelik ışıkların söndürülmesi, karartma yapılması gibi uyarılarda bulunmuş, özellikle Konya'da halkın olası hava saldırılarına karşılık alması gereken önlemleri detaylı bir biçimde açıklamıştır.¹² Diğer yandan Karadeniz'den Marmara'ya uzanan bir savunma hattı oluşturulmuş ve söz konusu hat ismini Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'tan almak suretiyle Çakmak Hattı olarak isimlendirilmiştir.¹³

Türkiye, insan gücü açısından güçlü olmasına rağmen çağdaş teknolojilerle mücehhez değildi. Modern bir ordunun güçlü ekonomiye ve hammadde kaynaklarına sahip olması gerekirken Türkiye, topraklarında bulunan ve modern silah yapımında hayati önemi haiz krom madeni rezervlerine rağmen bunu işleyecek endüstriyel kapasiteden uzaktı.¹⁴ Dolayısıyla Türkiye, Amerikan yardımlarına ihtiyaç duyuyordu. ABD, Türkiye'ye destek sağlama kararını 1941 yılının Mart ayında aldı.¹⁵ Böylece Türkiye, 30 Kasım 1941 tarihinden itibaren Amerikan desteklerinden yararlanmaya başladı. Türkiye söz konusu yasa kapsamında 1941 – 1944 yılları arasında, ABD'den toplamda 95 milyon dolar tutarında savaş malzemesi sağladı.¹⁶ Ödünç Verme-Kiralama Yasası'nın çıkması, Türk basınında da olumlu karşılıandı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yakınlığıyla bilinen Necmettin Sadak, Amerikan sanayisinin Almanya'dan daha ileride olduğunu ve Amerikan yardımlarının ulaşması halinde Almanya'nın İngiltere ile baş edemeyeceğini savunan bir yazı kaleme aldı.¹⁷

İngiltere'nin savaşın başından itibaren Türkiye'ye savaşa katılma yönünde yaptığı baskıların akim kalması ve 1944 yılında Türkiye ile İngiltere arasında gerçekleşen son müzakerelerin de sonu vermemesi, İngiltere'nin Türkiye'nin savaşa girmesine yönelik umutlarının sona ermesine neden oldu. ABD'nin Türkiye'ye yönelik yardımları bu tarihten sonra kesildi. Ne var ki Türkiye'nin 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya ve Japonya'ya savaş ilan etmesiyle iki devlet arasında ilk yazılı akit niteliğindeki "Ödünç Verme ve Kiralama ve Mutalebelere Mütaallik Anlaşma" imzalandı ve Türkiye'ye yönelik Amerikan askeri yardımları sürdü.¹⁸ Söz konusu antlaşma, Türkiye'ye yapılacak yardımları İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle sınırladığından savaşın bitmesiyle bu yardımlar kesildi. ABD Başkanı Harry Truman, Japonya'nın teslim bayrağını çekmesinden bir hafta sonra Ödünç Verme – Kiralama Yasası'nı devreden çıkardı. ABD ile Türkiye arasında 7 Mayıs

10 Savaşın öncesinde Türk ekonomisinde Almanya'nın ağırlığına işaret eden bazı çalışmalar için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, İkinci Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1967., Mahmut Arslan, 2. Dünya Savaşı ve Türkiye'de Savaş Ekonomisi, Aydın Toplum ve İnsan Dergisi 2(2), 2016, s.1-14., Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

11 Deringil, *age*, s.235.

12 Konuya ilişkin detaylı bir çalışma için bkz. Çağatay Benhür, Mahir Selim Akçakaya – İkinci Dünya Savaşı Sırasında Konya'da Alınan Askeri Önlemler, Gazi Akademik Bakış, C.5 S.9, 2011, s. 171-187.

13 BCA, Tarih: 03.10.1939, Sayı: 2/12084, Dosya: 68–31, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.97.6'den akt. Sabit Çetin – İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma ve Tahliye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.

14 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 130.

15 Nuri Karakaş, "Amerikan 'Ödünç Verme ve Kiralama' Yardımlarında Türkiye", Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: XXIV, Sayı: 1 (Temmuz 2009), s. 23.

16 Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Alfa, İstanbul, 2017, s. 91

17 Necmeddin Sadak, *Amerika Birleşik Devletlerinin Yardım Kararı*, Akşam, Mart 11, 1941.

18 Antlaşmanın tam metni için bkz. Resmi Gazete: 10.VII.1913 – Sayı: 6053

Türk – Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye

1946 tarihinde yapılan anlaşmayla Türkiye'nin Ödünç Verme Kiralama'dan doğan borçlarını ABD'ye nakit olarak geri ödemesi öngörüldü. Böylece Türkiye, anlaşmanın yürürlüğe girmesini takip eden 30 gün içinde 4,5 milyon dolar ödemeyi kabul etti. Söz konusu anlaşma Büyük Millet Meclisi'nde 20 Mayıs 1946 tarihinde onaylanmış ve 25 Mayıs tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin ödemekle yükümlü olduğu 4,5 milyon dolar seviyesinin Ankara nezdinde memnuniyete yol açtığı görülmektedir. Bu memnuniyet, Türkiye'nin Ödünç Verme-Kiralama kapsamında aldığı yardımların gerçek değerinin anılan rakamın çok üstünde olmasından kaynaklanıyordu. Bir başka deyişle ABD, Türkiye'nin Ödünç-Verme Kiralama'dan kaynaklı 95 milyon dolar seviyesindeki borçlarını sembolik bir ücret almak suretiyle silmiş oluyordu.¹⁹ Türkiye ise 7 Mayıs tarihli anlaşmada ABD'ye bir takım imtiyazlar sağlamış, uluslararası ticarete uyumluluk, gümrük tarifelerinin düşürülmesi, ticari bariyerlerin kaldırılması ya da azaltılması yönünde mutabakata varılmıştır.²⁰

Ödünç Verme-Kiralama Yasası'nın Amerikan Kongresi'nden geçirilmesinden bir ay önce Amerikan Başkanı Franklin Roosevelt, Başbakan Refik Saydam'a mesaj göndermiş ve Türkiye'yi söz konusu yasa ile ilgili bilgilendirmişti. Söz konusu mesajın üzerine Saydam, ABD'den askeri yardım talep etti. Roosevelt, Türk Başbakan'a ilettiği mesajında Ödünç Verme ve Kiralama Programı'ndan saldırı kurbanı ya da saldırı tehdidi altında bulunan milletlerin yararlanacağını ifade etmişti.²¹ Başbakan Refik Saydam, Roosevelt'in mesajına cevaben Türkiye'nin askeri açıdan yetersizliğini vurguladı ve savaşa aktif bir biçimde katılamamasının nedenini askeri açıdan hazır olmamasına bağladı. Saydam'a göre halkın temel gereksinimleri için kullanılması gereken bütçenin kayda değer bir bölümünün savunma masraflarına ayrılması gerekiyordu. Bu nedenle Saydam, ABD'nin Türkiye'ye askeri yardımlarda bulunma imkânının olup olmadığını sordu.²² Diğer yandan İngiltere; Fransa ile beraber Türkiye ile imzaladığı 19 Ekim 1939 tarihinde Üçlü İttifak Antlaşması'nın ek ekonomik antlaşmaları uyarınca Türkiye'ye 25 milyon Sterlin değerinde savaş malzemesi yardımı yapma yükümlülüğü altına girmişti.²³ Ne var ki belirtildiği üzere Fransa'nın savaşın hemen başında, 1940 yılının Mayıs ayında Almanlarca işgal edilmesi, tüm sorumluluğu İngiltere'nin omuzlarına yüklemişti. İngiliz Hükümeti, bu yükü kaldıramadığını ifade etmiş ve ABD'den yardım istemişti. İngiltere bu kapsamda 21 Mart 1941 tarihinde Türkiye'nin Ödünç Verme-Kiralama Programı kapsamına alınmasını ve Türkiye'ye verilmek üzere 50 adet 155 milimetrelilik havan toplu ve 18,500 ton cephane sağlanmasını Amerikan Hükümeti'ne kabul ettirdi.²⁴

Amerikan Başkanı Roosevelt, 7 Kasım 1941 tarihinde Türkiye'ye ilişkin verdiği bir talimatta “Türkiye'nin savunulmasının ABD'nin savunulması için hayati önemde” olduğunu belirterek Ödünç Verme-Kiralama Ofisi Müdürü Edward R. Stettinius'a İngiliz Hükümeti'nin temsilcileriyle beraber Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu malzemelerin sağlanması için derhal harekete geçmesi talimatını verdi. ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Masası, Dışişleri Bakanlığı'ndan Bay Winant ve İngiliz temsilcilerinin hazırladığı taslak program, 12 Kasım 1941'de Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull'ın onayına sunuldu. Buna göre Türkiye, Ödünç Verme-Kiralama kapsamında ABD'den iki türlü yardım alabilecekti. Bunlardan birincisi İngiltere kanalıyla transferi yapma, ikincisi ise nakit ödeme yöntemiyle ABD'den doğrudan yardım almaktı. Buna göre Türkler, taleplerini Ödünç Verme-Kiralama Ofisi'ne

19 Nuri Karakaş, *Türk Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s. 249-250.

20 Sait Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika: İkili İlişkiler ve ABD'nin Örtülü Operasyonları*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017, s. 117.

21 *Türk Dış Politikasında 50 Yıl – İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1973, s. 44.

22 Ibid.

23 Türkiye'nin 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile imzaladığı Üçlü İttifak Antlaşması'na ilişkin kapsamlı bir analiz için bkz. Figen Atabey, *1939 Türk-İngiliz Fransız İttifakı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016.

24 Nuri Karakaş, *Türk Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s. 128-129

ve İngilizlere bildirecekler, İngilizler ve Amerikalılar ise talepleri Türklerden önce kendi aralarında müzakere edeceklerdi. İngilizler, Türklerin taleplerini Ofis'e iletecekler ve talebe ilişkin notlar yazarak Ankara'nın taleplerini onaylayıp onaylamadığını belirteceklerdi. Ödünç Verme-Kiralama Ofisi Yönetimi ise, İngilizlerin önerilerini değerlendirecek de reddetme hakkına da sahip olacak ve Amerikan askeri yetkililerle beraber Türklerin taleplerine ilişkin son kararı vereceklerdi. İngilizler, kendileri kanalıyla Türklere gönderilen malzemelerin transferini gerçekleştirecek ve olağanüstü durumların haricinde Ödünç Verme-Kiralama Ofisi'nin rızası olmadan bu transferleri durduramayacaklardı. Ödünç Verme ve Kiralama Ofisi, Washington'daki Türk Büyükelçiliği'ni ve Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'ni transferlere ilişkin bilgilendirecekti. Ayrıca Ofis, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın talebi halinde İngilizlerin kendilerine ileteceği gemi detayları, tahmini varış tarihi, tahliye limanı gibi tüm detayları kendilerine iletecekti. Böylece İngiltere üzerinden Türkiye'ye yapılacak olan transferin prosedürü ana hatlarıyla belirginleşmiş oluyordu. Nakit olarak satın alma yönteminde ise Türkler, ABD'den Ödünç Verme-Kiralama Yasası kapsamında doğrudan yardım alabilecekti. Türk yetkililerince yapılacak başvurular, İngilizler tarafından Ofis'e iletilecek ve danışılacaktı. Son karar Ödünç Verme-Kiralama Yönetimi tarafından verilecekti. Diğer yöntem ise Türkiye'nin arzu etmesi halinde arada İngiltere olmaksızın doğrudan nakit ödeme yoluyla ABD'den alım yapmasıydı.²⁵ Amerikan Dışişleri Bakanı Müsteşarı Dean Acheson, Ödünç Verme-Kiralama Ofisi Müdürü Stettinius'a Türkiye'ye ilişkin yapılacak yardımlara ilişkin taslak planın uygun bulunduğunu ve gerekli adımların atılması talimatını verdi.²⁶

2. Anglosaksonların Gözünden Türkiye'nin Programa Alınma Nedeni

ABD'nin Türkiye'ye yardım sağlama motivasyonunun, Türkiye'yi savaşa sokmaktan ziyade olası bir Alman saldırısı karşısında Alman ordularına karşı direniş gücünü artırmak olduğu anlaşılmaktadır. ABD ve İngiltere'nin yetkilileri Türkiye'ye yönelik yardımları değerlendirmek adına 24 Ekim 1941 tarihli toplantıda bir araya gelmiştir. Söz konusu toplantı zabitleri incelendiğinde Türkiye'ye verilen yardımların başlıca iki amacının bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi Türkiye'yi İngiliz ittifakına sadık tutmak, diğeri ise Türkiye'ye savaş malzemesi sağlayarak etkili bir müttefik haline getirmekti. Toplantının bir başka sonucu, Amerikalıların bu amaçlara ulaşmak için Türkiye'ye doğrudan mı yoksa İngiltere üzerinden mi yardım yapmaya devam etmesi gerektiğinin daha fazla araştırılması konusunda uzlaşmaya varılmasıydı. Toplantıda savaş malzemesinin Türkiye'ye gönderilmesi kadar Türklerin bunları nasıl kullanması gerektiğinin de önemli olduğu sonucu çıktı. Türkiye'ye yapılacak yardımlarla Türkiye'nin Mihver güçlerine karşı direnmesinin yakından ilişkili olduğunu ifade edildi. Doğrudan Amerikan yardım yönteminin İngiltere üzerinden yapılacak yardımlara kıyasla daha çok materyalin ulaşmasını sağlayacağı, böylece Türk direnişinin daha etkili olabileceği görüşü de değerlendirildi. Ne var ki İngiliz hükümeti yardımların İngiltere üzerinden yapılmasını savunuyordu. Bu durumda Türklerin, İngilizlere 1939 tarihli Üçlü İttifak'tan kaynaklı yükümlülüklerini yerine getirmediği eleştirilerini yapma ihtimali daha düşük olacaktı. Görüşmeler sırasında İngiliz Satın Alma Komisyonu'ndan Bay Pincent, Türklere sağlanacak yardımlar konusunda son sözün İngiltere'de olması gerektiğini ve İngilizlerin 1939 tarihli Antlaşma'dan gelen yükümlülüklerinin böylece yerine getirilmiş sayılacağı görüşünü yineledi. Ayrıca Yakın Doğu bölgesindeki askeri operasyonlarda İngiltere'nin sorumlu olduğunun altını çizdi. Diğer yandan Amerikan Başkanı Roosevelt'in Ödünç Verme-Kiralama Yasası'ndan sorumlu başdanışmanı Harry L. Hopkins, yardımların Türkiye'ye doğrudan yapılması görüşünü savunmayı sürdürüyordu. Benzer şekilde Amerikan Dışişleri Bakanı Müsteşarı Wallace Murray, doğrudan yardımların Türkiye'nin

25 NARA-867.24/201, (12.11.1941).

26 NARA-867.24/201, (26.11.1941).

Türk – Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye

moralini düzelterek düşünüyordu. Amerikalılar, İngilizlerin Türklere sağladıkları savaş malzemelerinin iletilmediği görüşündeydi.²⁷

Türkiye’nin Ödünç Verme-Kiralama kapsamında yalnızca askeri mühimmat temin etmediği, aynı zamanda gıda ve sağlık alanında da yardım aldığı görülmektedir. Türkiye’nin savaş sırasında silahlara aldığı yaklaşık 900.000 vatandaşı nedeniyle tarım sektöründe yaşadığı ekonomik küçülmeyi ABD’den tedarik ettiği buğday kalemiyle telafi etme eğiliminde olduğu görülmektedir. Silahaltındaki askerlerin yaşadığı gıda sıkıntısının yanı sıra, temel gıda maddelerinin karneye bağlanması ve karaborsa düzeninin oluşması, Türkiye’yi ABD’den gelen buğday yardımlarına muhtaç hale getirmişti.²⁸ ABD’nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt, Türkiye’ye yapılacak buğday yardımlarının önemine dikkat çekmiş ve yapılacak buğday yardımlarının Türkiye’nin Mihver Bloğu’nun saldırıları karşısında gücünü artıracağını not etmiştir.²⁹ Diğer yandan sıtma ile savaşmada yetersiz kaldığı görülen ve söz konusu hastalık nedeniyle sivil ve asker kayıplar yaşayan Türkiye’nin ABD’den ilaç yardımı aldığı görülmektedir.³⁰

Amerikan Başkanı’nın Ödünç Verme-Kiralama Ofisi’ne Türkiye’ye ilişkin verdiği talimatta “Türk milletinin herhangi bir milletin işgaline ya da milli varlığını baskı altına almasına karşı direnişinin, ABD’nin desteğini hak ettiği” belirtilmişti. Başkan Roosevelt, Ödünç Verme-Kiralama Ofisi’ne verdiği bir başka talimatta hükümetinin bu konudaki kararlığını tekrar ifade etti. Başkan’ın aynı konuda verdiği ikinci talimatında “Türkiye’nin cesur milletine ve insanlarına savunmaları için materyal fırsatını vereceği” not edilmişti. Türkiye’nin güvenliğini, ABD’nin güvenliği için hayati bulduğunu belirten Roosevelt, Dışişleri Bakanı Hull ve İngiliz Hükümeti yetkililerinin ortaklaşa çalışması, Türkiye’ye Ödünç Verme-Kiralama kapsamında bir an önce yardım ulaşabilmesi için gerekli çalışmayı yapması talimatını verdi. Ödünç Verme-Kiralama Bütçe Kanunu’nun 102. Maddesi, Amerikan Başkanı’na, ülkenin milli savunması yararına gördüğü ve farklı ülkelerin güvenliğini ABD için hayati önemde gördüğü durumlarda bilgi ve servis sağlama yetkisi veriyordu. Ne var ki İngilizler, Türkiye’nin doğrudan nakit alım yapmasına karşı çıkıyorlardı. Buna göre Amerikalıların 102. Madde kapsamında Türkiye’ye doğrudan yardım yapması halinde karmaşa yaşanacaktı. Yine İngilizlere göre Türklerin doğrudan alımlarda ödemeleri malzemelerin teslimatı sırasında gerçekleştirmeleri halinde durum daha da karmaşık hale gelecekti. Bu nedenle İngilizler tüm süreçlerin kendileri üzerinden yürütmesini istiyordu. Amerikalılar ise doğrudan alım hususunda sıcak yaklaşıyordu. Türklerin nakit yardımlara da ihtiyaç duyacağını öngören Amerikalılar, Türkiye’nin Güney Amerika ülkelerinin yaptığı gibi kısmi ödeme yoluyla doğrudan alım yapabilmeleri gerektiğini düşünüyordu.³¹ Müzakerelerin sonucunda gelinen noktada Amerikan Dışişleri, doğrudan nakit alım yöntemiyle yardım yapabilme hakkını saklı tutmak suretiyle, 27 Kasım – 17 Aralık 1941 tarihleri arasında Türkiye’ye gönderilmesi adına İngilizlere savaş malzemesi sağladı.

Amerikalıların Türkiye’deki resmi görüşleri kestirmede üzerinde durdukları ve takip ettikleri isimlerden biri olan Falih Rifki Atay, 5 Aralık 1941 tarihli Ulus gazetesinde Amerikan Başkanının Ödünç Verme-Kiralama Yasası’na ilişkin açıklamalarını övdü. Yasa’nın Türk-Amerikan ilişkilerini güçlendireceğini ve ülkenin milli savunmasına katkı yapacağını ifade etti. Ayrıca Roosevelt’in bu adımı Türkleri Amerikalılara yaklaştırmıştı. ABD Ankara Büyükelçiliği, Washington’a gönderdiği bilgilendirme notunda Atay’ın makalesinden bahsetti ve söz konusu makalenin bir anlamda Türkiye’nin resmi görüşünü yansıttığını not etti.³²

27 NARA-867.24/211, (24.10.1941).

28 Türkiye’nin savaşın ekonomi üzerindeki etkileri ne ilişkin bir değerlendirme için bkz. Erik Jan Zürcher – Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 304-305.

29 NARA-867.24, (10.09.1942).

30 NARA-867.24, (19.11.1941).

31 NARA-867.24/201, (12.11.1941), “Supplementary Memorandum on the Turkish Defense Aid Program”.

32 NARA-867.24/206, (05.12.1941).

3.Yardımların Gerçekleşmesindeki Bürokratik Süreç

Ödünç Verme-Kiralama Programı'nın işleyişinde muhtelif Amerikan kurumlarının yetkilendirildiği görülmektedir. Dışişleri Bakanlığı'nın yanı sıra, Ödünç Verme-Kiralama Yönetimi Ofisi (Ofis), Mühimmat Tahsis Kurulu (Munitions Assignment War), Milli Savunma Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, Savaş Gemisi Yönetimi (War Shipping Administration), Savaş Üretim Kurulu (War Production Board) ve Savaş Gıda Yönetimi gibi kurumlar da süreçte rol oynamıştır.³³ Müttefiklerin ya da program kapsamına alınmış devletlerin taleplerinin Ofis'e gelmesi öngörülmüştür. Ofis, programın tüm işleyişini kontrol etmekte ve sonuçları Amerikan Kongresi'ne ve Başkan'a bildirmekle yükümlü kılınmıştır. Talepleri kabul etmeden önce, ABD'nin stoklarındaki malzemelerin miktarlarını göz önünde bulundurmak suretiyle hangi devletin hangi malzemeye en çok ihtiyaç duyduğuna karar vermektedir. Başkan Roosevelt'in yetkiyi tek bir elde toplamaktan ziyade dağıttığı ve Ofis'in dışında tedarik sürecindeki sorumlulukları Milli Savunma Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, Tarım Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı arasında paylaştığı görülmektedir.³⁴

Türkiye'nin durumunun ise ABD'nin Program kapsamına aldığı diğer devletlerden farklı olduğu görülmektedir. ABD, Ödünç Verme – Kiralama Programı'na dâhil etmeyi düşündüğü devletlerle ikili antlaşmalar yapmıştır. Örneğin ABD ile Sovyetler Birliği arasında Karşılıklı İş Birliği ve Saldırı Karşısında Yardımlaşma Antlaşması (Mutual Cooperation and Aid Against Aggression) imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma, adında geçmese dahi Sovyetlerin ABD'nin Ödünç Verme-Kiralama Programı'ndan faydalanmasına yönelik imzalanmıştır.³⁵ Türkiye'nin durumu ise rutin süreçten farklılık arz etmektedir. Türkiye ile ABD arasında Ödünç Verme-Kiralama kapsamında doğrudan bir ikili antlaşma imzalanmamıştır. Türkiye, yardımları İngiltere üzerinden temin ediyordu. Türkiye'nin elde ettiği yardımlar ABD'den tedarik edilse de Ankara söz konusu taleplerine ilişkin İngiliz makamlarıyla iletişim halindeydi.³⁶ ABD'nin Türkiye'ye İngiltere üzerinden yaptığı yardımların prosedürü uyarınca Türkiye öncelikle talep ettiği Amerikan savaş malzemesi listesini İngilizlere iletiyordu. İngilizler bu listede gerekli gördüğü değişiklikleri yapıyor ve listeyi Amerikan yetkililere gönderiyordu. Son adım ise belirtildiği üzere malzemelerin Türkiye'ye gönderilmesiydi.³⁷

Başlangıçta uygulaması kolay ve yalın görülen bu sistemin savaş sırasında Türk tarafında memnuniyetsizliklere neden olduğu görülmektedir. Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler Türkiye'nin 18 Haziran 1941'de Almanya ile imzaladığı Saldırmazlık Paktı ile kötüleşme eğilimine girmiştir. Söz konusu Pakt'tan İngilizler kanalıyla haberdar olan Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Türk-Alman Paktı'nın imzalanmasından 3 gün önce Türkiye'yi uyardı ve Ankara'nın mevcut politikalarını değiştirmesi halinde yardımların kesileceği mesajını iletti. Böylece Amerikan Hükümeti, Pakt'ın imzalanmasına engel olmak istedi. Diğer yandan ABD Ankara Büyükelçisi MacMurray, Türkiye'nin Almanlarla imzaladığı Pakt'ın bir eksen kaymasının ya da politikasında ciddi bir değişikliğin göstergesi olmadığını, Hitler Almanya'sı ile imzalanan Antlaşma'nın yalnızca İsmet İnönü'nün denge politikalarının bir parçası olduğunun farkındaydı. Amerikan Büyükelçi bu nedenle Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'ye yönelik tepkisini, verilen yardımların kesilmesini, sert ve yersiz buluyordu. Nitekim Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün, 20 Haziran 1941'de

33 Leon Martel, *Lend-Lease, Loans, and Coming of the Cold War: A Study of the Implementation of Foreign Policy*, Westview Press, Boulder, 1979, s.25-27

34 Herring, *Aid to Russia, 1941-1945: Strategy, Diplomacy, the Origins of the Cold War*, s.34

35 ABD'nin Ödünç Verme-Kiralama Programı kapsamında Sovyetler Birliği'ne yaptığı yardımlara ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkz. Boris V. Sokolov, *The Role of Lend-lease in Soviet Military Efforts, 1941-1945*, The Journal of Slavic Military Studies, S.7, N.3, 1994, s. 567-586.

36 Haluk Ülman, İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Münasebetleri, 1939-1947, AÜSBF Yayınları, Ankara, s.35

37 Nuri Karakaş, *Amerikan "Ödünç Verme ve Kiralama" Yardımlarında Türkiye, Tarih İncelemeleri Dergisi*, s. 24(1), 2009, s. 24.

Türk – Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye

Amerikan Dışişleri Bakanı Müsteşarı Sumner Welles’i ziyaretinde Türkiye’nin İngiltere’ye olan yükümlülüklerine sadık olduğunu belirtti. Türkiye’nin topraklarını Almanlara karşı kullanılmayacağını, Pakt’ın yalnızca dostane ilişkiler tesis etme amacının bulunduğunu kaydetti. ABD, Türkiye’ye yönelik Ödünç Verme-Kiralama yardımlarını resmi olarak durdurma kararı almaya da uygulamada bu yardımları azaltma ya da geçici bir süreliğine dondurma eğilimindeydi. ABD Ankara Büyükelçisi’ne göre bu adım, Türklerin moralini bozacak ve Almanların olası bir saldırısı karşısında direnme gücünü kıracaktı. Diğer yandan ABD, Türkiye’ye yönelik yardımları kesme kararı olsa dahi İngilizler 1939 tarihli Antlaşma’dan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeye devam edecek ve Türkiye’ye yönelik mühimmat yardımını sürdürecekti. İngiltere’nin yapacağı mühimmat yardımları da yine Londra’nın ABD’den Ödünç Verme-Kiralama kapsamında elde ettiği cephanelerden oluşacaktı. Böylece Türkiye, dolaylı olarak Amerikan yardımlarını elde ederse de ABD’ye yönelik tepkisi artacaktı. MacMurray’e göre bu durumun ABD’ye bir faydası olamayacaktı.³⁸ Ne var ki Amerikan hükümeti, Büyükelçi’nin tavsiyesine aykırı bir biçimde yardımların 1 ay süreyle durdurulmasına karar verdi. Diğer yandan Türkiye’nin yardım yapılacak ülkeler listesinde Latin Amerika ülkelerinin seviyesine indirilmesi kararı alındı. Bu Türkiye’nin önem sırasının gerilemesi anlamına geliyordu. Amerikan merkezi hükümetinin söz konusu politikası hem ABD hem İngiliz Büyükelçisi tarafından eleştiriliyordu. Amerikan Hükümeti bir süre sonra politikasında değişikliğe gitme ve Türkiye’yi yeniden destekleme kararı aldı.³⁹ Bu süreçte İngiltere ise Türkiye’ye yapılan yardımların sürmesine yönelik ABD’ye baskı yapıyordu. ABD ise Türkiye’nin Almanya’ya yaptığı krom madeni satışlarına tepkiliydi. Buna rağmen İngiliz Tedarik Konseyi’nin Türkiye’nin taleplerini reddettiği ve taleplerin tedariki için gereken finansal kaynakların bulunmadığı yanıtını verdiği görülmektedir. İngilizlerin bir yandan Türkiye’ye mühimmat göndermeleri konusunda ABD’ye yönelik yaptıkları baskıların, diğer yandan Ankara’nın taleplerini reddetmesinin Amerikan yetkilileri şaşkınlığı görülmektedir. ABD’li yetkililerin bu durumu İngiliz muhataplarına ilettiği ve İngilizleri Türkiye’de oluşan tepkileri ABD’ye yönlendirmekle itham ettiği görülmektedir. Bay Edminster’ın, İngiliz Tedarik Konseyi’nden Bay Pinset’e gönderdiği telgrafta, Türk hükümetinin Türkiye’ye yapılacak mühimmat yardımlarının onaylanmaması konusunda sorumlu olarak İngilizleri değil Amerikan hükümetini gördüğünü ve bu görüşün İngilizler marifetiyle oluşturulmuş olabileceğini not etmiştir.⁴⁰

C. Türkiye’nin Tepkisi ve Anglosaksonların Reaksiyonu

1. Türkiye’nin Yardımların Tedarikine Yönelik Eleştirileri

Amerikan Ulusal Arşiv belgelerinin ilgili dosyaları incelendiğinde Ödünç Verme – Kiralama Programı kapsamında Türkiye’ye İngiltere üzerinden gönderilen askerî yardımların işleyişinde bazı aksaklıkların olduğu ve söz konusu aksaklıkların Ankara tarafından eleştiri konusu yapıldığının, muhataplarına iletiildiği görülmektedir. Ankara’nın eleştirilerinin İngiliz ve Amerikan hükümetleri nezdindeki yansımalarının farklı olduğu anlaşılmaktadır. ABD’nin zaman içinde Türkiye’ye daha yakın ilgi göstermesinin Londra ile Washington arasında çeşitli uyuşmazlıklara sebebiyet verdiği görülmektedir. Başlıca uyuşmazlık konusu yardımların ABD’den Türkiye’ye İngiltere üzerinden değil fakat doğrudan yapılmasıydı. Türkler, Amerikan yardımlarının kendilerine ulaştırılması konusunda İngilizlerden şikâyetçiydi. İngilizlerin süreci yavaşlattığı, ABD’ye Türkiye’ye ilişkin siparişlerini geçmelerine rağmen, siparişlerin yola çıkmadığı belirtiliyordu. Diğer yandan İngilizlerin, ABD’nin Türkiye için gönderdiği savaş malzemelerini Türkiye’ye iletmeyip kendi çıkarları için kullanmaları yönünde eleştirilerin yükseldiği görülmektedir. Bu nedenle Türkiye, yardımların doğrudan ABD tarafından ulaştırılmasını talep ediyor ve İngiltere’nin yasanın uygulanmasına ilişkin tutumlarını eleştiriyordu. İngilizler, bu

38 NARA.867.24/162, (25.06.1941).

39 Karakaş, Türk Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952), s. 130-134.

40 NARA-867.24/191, (17.09.1941).

eleştirilere ilişkin yanıtlarını 21 Ekim 1941'de ABD Dışişleri Bakanı Müsteşarı Welles'e ilettiler. Buna göre yardımların Amerika'dan doğrudan Türkiye'ye gönderilmesi, İngilizlerin 19 Ekim 1939 tarihli antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükleri açısından sorun olacaktı. Türkiye, böyle bir durumda İngilizlerin yükümlülüklerini yerine getirmediği sonucuna varabilirdi. Türkiye, kendilerine yapılan yardımların yetersiz olduğunu ve teslimatlarda gecikmeler yaşandığına yönelik eleştirilerde bulunuyordu. Buna göre İngilizler, Türklerin taleplerini kendilerine göre değiştiriyorlardı ve söz konusu değişiklikler Ankara'nın tepkisine neden oluyordu. ABD ise Türkiye'nin eleştirilerine hedef olmayı arzu etmiyordu. Washington, kayda değer bir kaynak ayırmak suretiyle İngiltere üzerinden Türkiye'ye yardımlarda bulunmasına rağmen Ankara'nın tepkisine hedef olmaktan memnun değildi. Amerikan Hükümetinin söz konusu eleştiriler nedeniyle Türkiye'ye yönelik Ödünç Verme-Kiralama yardımlarının tedariki sürecinde daha fazla kontrol sahibi olma eğilimine girdiği görülmektedir. Amerikan Hükümeti bu nedenle Dışişleri Bakanlığı'na, yardımların Amerikan limanlarından ayrılmasının ardından yaşanan sürecin her safhasını denetleme yetkisi verdi. Söz konusu yardımlar Amerikan limanlarından sonra İngiltere'ye varıyor ve buradan Türkiye'ye yönlendiriliyordu. Diğer yandan Türkiye'nin hangi kalemlerde yardım alacağına ilişkin karar verme yetkisi İngilizlerden alınıyordu. ABD'nin eleştirilerden sonraki yeni tutumuna göre Ankara'nın İngiltere'ye geçtiği tüm talepler aynı zamanda ABD'ye de iletilecek ve İngiltere'nin söz konusu taleplerden hangilerini onaylayıp hangilerini onaylamadığı bilgisi de yine Washington'a verilecekti. Böylece İngiltere'nin ABD'ye danışmaksızın Türkiye'nin talep listesinde yapmakla eleştirildiği keyfi değişikliklerin önüne geçilecekti.⁴¹

Amerikan hükümetinin Türklerin eleştirilerini göz önünde bulundurarak yardımların doğrudan yapılmasına yönelik düşüncesini 3 Ekim 1941 tarihinde Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Ahmet Ertegün'e iletildiği görülmektedir. Türkiye'nin ise sürecin başında yardımların İngiltere üzerinden gelmesini tercih ettiği fakat sonradan bu politikasının yardımların doğrudan yapılması yönünde değiştiği anlaşılmaktadır. ABD'den doğrudan alınacak yardımların nakit olarak ödenmesi gerekirken, Türkiye İngiltere üzerinden aldığı yardımlara ilişkin çoğu zaman ödeme yapmıyordu. Bunun nedeni belirtildiği üzere İngiltere'nin 1939 tarihli antlaşma nedeniyle Türkiye'ye askeri yardım yapma taahhüdüne girmiş olmasıydı.⁴² Diğer yandan Türkiye'nin doğrudan yapılacak Amerikan yardımlarıyla borçlandırılması, Ankara'ya yönelik savaşa girmesi yönündeki baskıları güçlendirebilirdi. Diğer yandan Osmanlı döneminde Kırım Savaşı'ndan itibaren başlayan ve nihayet 1882 yılında Düyun-u Umumiye'nin kurulmasına varan dış borçlanma süreci, Türkiye'nin toplumsal hafızasında halen canlıydı. Dolayısıyla Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı anlaşma uyarınca İngiltere üzerinden gelecek yardımlara herhangi bir ücret ödememe ve doğrudan ABD'den yapılacak yardımların ücretini ABD'ye ödeme seçeneklerinden ilkinin tercih eder görünüyordu.⁴³ İngiltere'nin ise yardımların doğrudan değil fakat kendisi üzerinden Türkiye'ye ulaşması yönünde ısrarcı olduğu görülmektedir. Bu ısrarın altında belirtildiği üzere İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik yükümlülüklerini Ödünç Verme-Kiralama kapsamında Amerikan yardımlarıyla yerine getirme eğilimi bulunmaktadır. Türkiye'nin yardımları kendi bütçesinden doğrudan ABD'den alması halinde Türkiye, İngilizlerin kendilerine karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmediklerini savunması ve 1939 tarihli antlaşmadan kaynaklanan kendi yükümlülüklerinden feragat etmesi ihtimal dâhilindeydi. Diğer yandan yardımların İngiltere üzerinden gerçekleşmesi, Londra'nın Türkiye'nin talep listesine ilişkin söz hakkına sahip olmasına neden oluyordu. İngiliz yetkililer uygulamada Türkiye'nin taleplerini kendilerine göre öncelik sırasına koyma imkânına sahipti. Böylece bir mühimmat kaleminin ya da herhangi bir askeri yardımın Londra'ya rağmen Türkiye'ye ulaşması uygulamada oldukça zordu. Bunun nedeni Türkiye'nin talep listesinin İngiltere

41 NARA-867.24/211, (07.11.1941).

42 NARA-867.24/192, (03.10.1941).

43 NARA-867.24/193, (05.11.1941).

tarafından ABD’ye iletilmesiydi. Bu iletim sırasında İngilizler Türkiye’nin talep listesindeki kalemleri kendisine göre bir öncelik sırasına sokabiliyordu. Böylece İngilizlerin hiç arzu etmediği uçak ve havacılığa ilişkin yardımların Türkiye’ye ulaşması engellenebiliyordu. Londra’nın söz konusu politikadaki muradının Türkiye’nin hava gücü kapasitesinin gelişmemesi ve böylece Orta Doğu bölgesinde İngiliz hava üstünlüğünün sürdürülmesi olmasığı güçlü bir ihtimal olarak ortadaydı. Diğer yandan Ödünç Verme-Kiralama kapsamında Orta Doğu’da bulunan diğer devletlere yapılan yardımlar da benzer şekilde İngiltere üzerinden ulaşıyordu. İngiliz politikasının Türkiye’nin istisnaî bir durum oluşturmadan bölgede Londra eliyle oluşturulan teamüle uyması yönünde olduğu görülmektedir..⁴⁴

2. Türkiye’nin Eleştirilerine Yönelik İngiliz-Amerikan Müzakereleri

Türkiye’nin çekincelerinin Amerikan ve İngiliz makamları nezdinde değerlendirildiği ve müzakere edildiği görülmektedir. İngilizler ve Amerikalılar Türkiye’nin yönelttiği eleştirileri değerlendirmek için 24 Ekim 1941’de Washington’da bir araya geldi. Toplantıya Amerikan Savunma Yardımı Raporları Ofisi’nden (Office of Defence Aid Reports) Philip Young, İngiliz Satın Alma Komisyonu’ndan Bay Pincet, İngiliz Büyükelçiliği Birinci Kâtibi Bay Hayter katıldı. Görüşmede Young, Türkiye’nin 3 milyon dolar civarı nakit tutar ile İngiltere’nin aracılığı olmaksızın, ABD’den doğrudan bir satın alım gerçekleştirdiğini, bu türden doğrudan ilişkinin İngiltere üzerinden gönderilen yöntem yerine de kullanılabilirliğini belirtti. Young, görüşmede İngiltere’nin üzerinden gerçekleştirilen ve geri transfer olarak adlandırılan yöntemde zorluklar yaşandığını, sonucun tatmin edici olmadığını belirtti. Ödünç Verme – Kiralama Programı kapsamındaki malzemelerin dağıtımını gerçekleştiren Savunma Yardımı Ofisi’nin, İngiltere üzerinden geri transfer sisteminden vazgeçmek istediğini açıkladı. Amerikan hükümetinin Yunan, Norveç, Belçikalı Kongo, Hollandalı Doğu Hindu ve diğer Müttefik devletlere yönelik yardımları doğrudan gerçekleştirmiş olduğu gerçeğinden hareketle Türkiye’ye de aynı muamelenin kendisine de yapılması gerektiğini kaydetti. Young, konuya ilişkin Başkan Roosevelt’in Ödünç Verme-Kiralama konusundaki başkanışmanı Harry L. Hopkins’ten talimatlar aldığını belirtti. Hopkins de konuyu Amerikan başkanı ile görüşmüştü. Buna göre Amerikan başkanı da gelecekte Türkiye’ye yapılacak yardımların doğrudan yapılmasını istemişti. Young, Türkiye’nin taleplerinin ABD tarafından onaylandıktan sonra, İngiltere’nin işlemleri durduğunu ve ABD’den ödemelerin ertelenmesi talebinde bulduklarını ilave etti. İngiliz Satın Alma Komisyonu’nda görev yapan Pincet ise söz konusu zorluğu aşmanın çok kolay olduğunu belirtti. Buna göre İngiliz yetkililer ellerindeki paraya bakmaksızın taleplerini ABD’ye geçeceklerdi ve hangilerinin acilen ödeneceğini belirteceklerdi. İngiliz Tedarik Konseyi’nde görev yapan Amerikan vatandaşı Tomkins ise İngiltere üzerinden gerçekleşen geri transfer sisteminin lehinde görüş bildirdi. İngiliz Hükûmeti’nin yüklenen mallara ilişkin Amerikan hükümetini detaylı olarak bilgilendirebildiğini belirtti. Ayrıca İngilizlerin Türklerin birçok isteğini karşılayabildiğini savunduğu konuşmasında bu durumu sistemin bir avantajı olarak sundu. Örnek olarak Türklerin Amerika’dan 1000 adet at talep ettiğini, İngilizlerin ise bu atları Avustralya’dan sağladıklarını belirtti. Tomkins’e göre Türkler bu atları doğrudan ABD’den istemiş olsaydı İngilizlerin sağlayabileceği talepleri Amerikalılardan istemiş olacaklardı. Diğer bir deyişle Amerikan kaynakları gereksiz yere sarf edilmiş olacaktı. Pincet ise bu görüşü destekler bir biçimde İngiltere’nin Türkiye’ye yapılacak nakliye masraflarını kısmak için Süveyş’in doğusundan yardım yapmak istediğini belirtti. Amerikan Savunma Yardımı Raporları Ofisinden Bay Edminster ise mevcut sistemin Türkiye’de Amerika’ya dair eleştirilere neden olduğunu, şikâyetlerin özellikle Ödünç Verme-Kiralama malzemelerinin Türkiye’ye erişimine ilişkin olduğunu kaydetti. Mevcut sistemde bir şeylerin yanlış gittiğini Amerikalıların yardımları göndermesine rağmen Türklerin kendilerine garanti edilen yardımlara ilişkin şüpheli olduklarını belirtti. İngiltere’nin Washington Büyükelçiliği Birinci Kâtibi Hayter ise Türkiye’nin tüm Orta Doğu sorununa ilişkin önemli bir rolü olduğunu ve

44 NARA-867.24/211, (21.10.1941).

bu bölgeden askeri olarak birincil derecede İngiltere'nin sorumlu olduğunu bu nedenle son kararın İngiltere tarafından verilmesi gerektiğini belirtti.⁴⁵

24 Ekim tarihli görüşmeden, Türkiye'nin şikâyetlerini giderecek somut bir sonuç çıkmayınca 4 Kasım 1941 tarihinde ikinci bir görüşme gerçekleşti. Bu görüşmenin öncesinde Ödünç Verme-Kiralama Ofisi, Murray'e görüşmelerde kullanması için bir rapor hazırladığı görülür. Buna göre Amerikalılar, Türkiye'ye Ödünç Verme-Kiralama kapsamındaki yardımların İngiltere üzerinden yapılmasını öngörüyordu. Ne var ki Amerikalılar, iki hükümetin üzerinde anlaştığı yardımların Türkiye'ye varması konusunda garanti istiyordu. İngiltere hükümeti bu yardımlarda değişiklik yapması halinde bunun Amerikan hükümetine önceden bildirilmesi gerekirdi. Amerikalılar İngilizlerle yapılan müzakerelerde Türkiye'ye İngiltere üzerinden gönderilen yardımların Washington'daki Türk Büyükelçiliği'ne ve Ankara'daki ABD Büyükelçiliği'ne bildirilmesini talep etti. Ayrıca İngilizlerin, Amerikalıların rızasını almadan Türkiye'ye gönderilen herhangi bir yardımı durduramayacaklarının açıkça belirtilmesi gerektiği not edildi. Olağanüstü acil durumlarda ise İngilizlerin kendi başına hareket edebilecekleri belirtilmişse de yine de kendilerine en yakın bir zamanda haber verilmesi istendi. Amerikalıların söz konusu uyarılardan süreci İngilizlerin inisiyatifinden kurtarma niyetinde olduğu görülmektedir. Amerikalılar benzer şekilde ABD'den yola çıkan ve Türkiye'ye varması hedeflenen yardımları taşıyan gemilerin numaralarının, tahmini varış tarihlerinin ve liman bilgilerinin kendilerine bildirilmesini istiyorlardı. Ayrıca İngilizlerin gemilerin Orta Doğu'ya varmaları üzerine mümkünse kendilerini bilgilendirmelerini arzu ediyorlardı. Bununla beraber Ödünç Verme ve Kiralama kapsamında Türklerin arada İngilizlerin bulunmadığı bir başka yöntemle, nakit olarak doğrudan ABD'den alım yapabilmelerine olanak tanınmalıydı. Bu süreç arada İngilizler olmaksızın Ödünç Verme-Kiralama Ofisi tarafından yürütülecekti.⁴⁶

3.Almanların Ödünç-Verme Kiralama Programına Tepkileri

Amerikalılar, Almanya'nın Türkiye'nin Ödünç Verme-Kiralama Programı'na dâhil edilmesine ilişkin vereceği tepkiyle yakından ilgiliydi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu Masası, 5 Aralık 1941 tarihli raporunda Alman makamlarının, kendi kamuoyunu Türklerin Ödünç Verme-Kiralama Yasası'ndan yararlanacağı konusunda bilgilendirmediğini belirtti. Alman resmi çevreleri uluslararası basına henüz bu konuda son sözün söylenmediği yönünde açıklamalar yapıyordu. Amerikan raporunda, Almanların bu durum karşısında hamlelerinin kestirilemediği belirtilse de Berlin'in Türk hükümeti üstünde siyasi ve ekonomik baskısını artıracığı izlenimi verdiği belirtildi.⁴⁷ Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Ankara Büyükelçiliği'ne Almanları provoke etmemek adına Ödünç Verme-Kiralama Antlaşmalarına ilişkin konuları vurgulamamaları talimatını verdi. ABD Ankara Büyükelçiliği, bu yardımların Türk basınında kayda değer bir etki yarattığını ifade etmişti.⁴⁸ ABD'nin Türkiye misyonu, Türk Basın Umum Müdürlüğü'nün, Türkiye'deki gazetecilere, yayın organlarında öne çıkarmaları için iki noktayı vurguladığını ifade etti. Bunlardan birincisi Roosevelt'in bu adımın Türkiye'ye yönelik bir dostluk hamlesi olduğu ve Türklerin bu adıma müteşekkir olduğuydu. İkincisi ise ABD'nin Türkiye'nin politikasına duyduğu güvendi. Büyükelçilik, Türkiye'de görev yapan yabancı diplomatların ve gazetecilerin genel hissiyatının söz konusu yardımların Türkiye'nin pozisyonunu güçlendireceğini ve Alman baskısına karşı direnişini teşvik edeceği yönünde olduğunu belirtti⁴⁹

Almanya'nın, Türkiye'nin Ödünç Verme-Kiralama kapsamına alınmasının 1942 yılının Ocak ayında duyurulmasından sonra harekete geçtiği anlaşılmaktadır. ABD Ankara

45 NARA-867.24/811, (24.10.1941).

46 NARA-867.24/200, (03.11.1941).

47 NARA-867.24/203, (05.12.1941).

48 Türk basınında lehte yorumlara bir örnek için bkz. Falih Rıfkı Atay, "Beyaz Saray'ın Tebliğ Hakkında", Ulus, 5 Aralık 1941.

49 NARA-867.24/206, (05.12.1941).

Türk – Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye

Büyükelçisi Steinhardt’ın, bu konuda elde ettiği istihbaratın Amerikan belgelerine yansıdığı görülmektedir. Buna göre Program’ın Türkiye’yi de kapsayacağını duyurulmasından kısa bir süre sonra Almanya’nın Ankara Büyükelçiliği personeli Hans Kroll, Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile bir araya geldi ve Türkiye ile ABD arasında varılan anlaşmanın içeriğini sordu. Genel Sekreter Numan Menemencioğlu ise bir anlaşma yapılmadığını, Amerikan Başkanı Roosevelt’in Türkiye’nin savunmasını ABD için hayati önemde gördüğü için Türkiye’nin yardım kapsamına alındığını, yardımların Ödünç Verme-Kiralama temelinde olduğunu belirtti. Kroll’un savunmanın Almanya tarafından bir saldırıya karşı mı düşünüldüğünü sorusu üzerine Menemencioğlu “öyle tahmin ettiğini” ifade etti. Kroll bunun üzerine Türkiye’nin bir Sovyet saldırısından endişesi olup olmadığını sordu. Menemencioğlu ise Türkiye’nin kendisini herhangi bir dış saldırıya karşı savunacağını belirtti. Kroll daha sonra Türkiye’nin Almanya tarafından olası bir Sovyet saldırısından korunmasını isteyip istemeyeceğini sordu. Menemencioğlu ise Türkiye’nin herhangi bir kaynaktan savaş malzemesi alabileceğini belirterek Almanya’dan gelebilecek yardımlara açık olduğunu belirtti. Amerikan belgelerinde Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Von Papen’in Kroll-Menemencioğlu görüşmesinden sonra Numan Menemencioğlu’nu ziyaret ettiği ve Türkiye’ye savaş malzemesi yardımı yapma hazırlığında olduğunu söylediği bilgisi yer almaktadır. Görüşmede Von Papen, Türk hükümetine sağlanacak savaş malzemesi karşılığında ne tür bir anlaşma yapabileceklerini sordu. Menemencioğlu ise Türk Hükümeti’nin herhangi bir anlaşma yapmak istemediğini kaydetti. Almanların Türkiye’ye 1939 yılının Ocak ayında 150 milyon mark tutarında kredi sözü verdiğini, verilecek savaş malzemelerinin bu kredi kapsamında değerlendirilebileceğini kaydetti. Menemencioğlu ayrıca Türkiye’nin yalnızca dört kalemede yardım yapılması fikrinde olduğunu ifade etti. Bunlar; tank, uçak, tanksavar silahları ve uçaksavar silahlarıydı. Menemencioğlu, ABD’nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt’a yaptığı bilgilendirmede Türk misyonunun Berlin’e gittiğini ve kredinin 100 milyon Mark tutarında artırılması çabasında olduğunu açıkladı. Türk diplomat Almanya’dan gerçekten bir savaş malzemesi gelip gelmeyeceğini bilmediğini fakat Almanya’dan alınacak her silahın Almanya’daki silahların azalması anlamına geldiğini, böylece Almanların Türkiye’ye saldırması halinde Türkiye’nin elinde daha çok silah olacağını altını çizdi. Menemencioğlu Von Papen’e kredinin sağlanması durumunda Türkiye’de Alman propagandası yapmasına izin vermeyeceklerini ve Türkiye’nin İngiltere’nin müttefiki olma durumunun değişmeyeceğini bildirdi.⁵⁰ İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi, Amerikalı mevkidaşı Steinhardt’la 2 Temmuz 1942 tarihli görüşmesinde Türk-Alman anlaşmasının Türk dış politikasında bir değişiklik yaratmayacağını belirtti. İki diplomat da Almanya’nın bu kapsamda Türkiye’ye dostça baskı uygulama eğilimine gireceğini düşünüyordu. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ise Steinhardt’a yaptığı açıklamada kendi Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu’nun, Amerikan, İngiliz ve Sovyet Büyükelçilerinin Almanların yardımlarının Türkiye’ye ulaşacağına inandıklarını fakat kendisinin buna inanmadığını ifade etti.⁵¹ Ne var ki bir başka belgede İngilizlerin de Saraçoğlu’nun görüşünü paylaştığı anlaşılmaktadır. ABD Londra Büyükelçiliği’nin, konuya ilişkin hazırladığı rapora göre İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türk-Alman anlaşmasına ilişkin hiçbir adım atmamıştı. Buna göre İngilizler Türklerin silah ihtiyaçlarını karşılayamadığının farkındaydı, bu nedenle Türkiye’ye konuyla ilgili fazla şikâyet edemiyorlardı. Raporda Amerikan Büyükelçiliği’nin Almanların, söz verdikleri teslimatları yapacaklarını düşünmediği bilgisi de yer aldı. Büyükelçilik görüşüne göre bu adımın, Nazilerin bir ülkeye sızma yöntemleri olduğundan endişe edilmeliydi.⁵²

4. Türkiye’nin Politika Üreticilerinin Uyarıları

Bu süreçte Türk yetkililer, yardımların yöntemine ilişkin şikâyetlerini Amerikalılara bildirmeyi sürdürüyordu. ABD Ankara Büyükelçisi Steinhardt 1942 yılının Mart ayında

50 NARA-867.24/315, (30.05.1942).

51 NARA-867.24/319, (02.07.1942).

52 NARA-867.24/321, (05.06.1942).

gönderdiği telgrafta konuyu Beyrut'ta Türkiye'nin Londra Büyükelçisi olarak atanan Rauf Orbay'la görüştüğünü not etti. Orbay, Steinhardt'a, Türkiye'nin İngilizlerle olan ittifakına sadık olduğunu ve Almanlara direneceğini belirtse de bu direniş gücünün son haftalarda düştüğünü belirtti. Uzak doğudaki gelişmelerin, İngiltere'den ve ABD'den söz verilen savaş malzemelerinin Türk resmi çevrelerde memnuniyetsizliğe neden olduğunu ifade etti. İngilizlerin teslimatlarında düzensiz gecikmelerin yaşandığını kaydetti. Buna göre İngilizler, 50 adet Amerikan Howitzer havan topunu Türkiye'ye yeterli tahrik gücü sağlanmadan teslim etmiş, 200 Amerikan kamyonun 190'unu ise Türkiye'den başka bir bölgeye göndermişti. Bu noktada Washington'daki İngiliz misyonunun da hataları vardı. Orbay bu gelişmelerden sonra Türk hükümetinin İngilizlerin olası bir Alman saldırısı karşısında gerçekten güçlü bir Türkiye isteyip istemediğine ilişkin şüpheye düştüğünü belirtti. Londra'ya varınca bu görüşleri İngiliz hükümetine de iletceğini belirtti. Steinhardt, Orbay'ın İnönü'nün güvendiği bir insan olduğunu ve onun görüşlerinin İnönü'nün ruh halini yansıttığı sonucuna varılabileceğini Washington'a ilettili.⁵³

ABD Ankara Büyükelçisi Steinhardt 11 Mart 1942 tarihli gönderisinde ise Cumhurbaşkanı İnönü'yle görüşmelerine dair notları Washington'a aktardı. Steinhardt Türkiye'de göreve başlaması nedeniyle 10 Mart tarihinde Cumhurbaşkanı'na güven mektubunu sunmuştu. Sunumdan sonra İnönü Sovyetlerin son dönemde Almanya'ya karşı kazandığı zaferlerden duyduğu kaygıyı dile getirdi. Almanya'yı zayıflatmak için Sovyet emperyalizminin Avrupa ve Orta Doğu'ya yayılmasına izin verilmesinden duyduğu kaygıyı dile getirdi. İnönü Boğazları telaffuz etmedi fakat Steinhardt İnönü'nün kaygılarında Çanakkale'yi ima ettiği sonucuna vardı. İnönü, İngiltere'nin ve ABD'nin kesin bir Alman zaferi karşısında Sovyet emperyalizmini engelleyeceğinden şüphe duyduğunu ifade etti. İngiltere'nin ve ABD'nin daha fazla savaş malzemesi yollamadığına dair memnuniyetsizliğini dile getirdi. Türkiye'nin İngiltere ile olan ittifakına sadık olduğunu fakat iki seneden fazla süredir verilen sözlere rağmen çok sınırlı malzemenin alınabildiğini savundu. Ayrıca Amerikan Ödünç Verme-Kiralama malzemelerinin Türkiye'ye erişmesindeki hatalardan duyduğu hayal kırıklığını vurguladı. Steinhardt, İnönü'ye bu konunun kendisinin göreve başlamadan önce Washington'da görüşüldüğünü, malzemelerin bir kısmının yolda olduğundan emin olduğunu açıkladı. İnönü ise malzemelerin acilen ulaşmaması halinde Türkiye'nin Almanya'ya karşı kendini başarılı bir biçimde savunamayacağını bildirdi. Ayrıca Türkiye'nin kendi savaş malzemesini üretmesi için kısa süre önce makine siparişi verdiğini, bunun da yakın zamanda geleceğini umduğunu vurguladı. İngilizlerin Türkiye'nin taleplerini yerine getirmemesinin bir nedeni olması gerektiğini, Amerikan yetkililerin Türk büyükelçiliğini malzemelerin hazır olduğuna dair bilgilendirmesine rağmen İngiliz yetkililerin bu malzemeleri Washington'da aylarca bekletmesinin bir nedeni olduğunu kaydetti. Ayrıca İngilizlerin Türkiye'ye gönderilen kamyonların yönünü Mısır'da değiştirdiğini, bunu ABD'den gönderilen diğer malzemelerde de aynı şekilde yapıldığını savundu. İnönü'ye göre İngiltere'nin müttefiki tarafsız bir Türkiye, BM'ye Orta ve Yakın Doğu'da güçlü bir siper oluşturuyordu. Bu siper, BM için aktif olarak savaşan bir Türkiye'den çok daha değerliydi. Türkiye'nin tarafsızlığının devamının sağlanması için Türkiye'nin güçlü ve kendini saldırılara karşı koruması gerektiğini ve malzeme taleplerinin reddedilmeye devam edilmemesi gerektiğini ifade etti. Milli Şef'e göre Türkiye'nin henüz Almanya tarafından saldırıya uğramamasının nedeni Türkiye'nin Almanya'ya kesin olarak direneceğini açıklamasıydı. Fakat İnönü, İngiltere ve ABD en azından sınırlı sayıda savaş malzemesini teslim etmedikçe bu pozisyonun ne kadar süreceğini bilmediğini belirtti. Steinhardt'a göre İnönü'nün tavrı candan ve samimiydi. Amerikan Büyükelçi İnönü'nün geniş vizyonlu biri olduğuna inandığını ve BM'ye gerçekten sempati duyduğunu düşündüğünü belirtti. Amerikan Büyükelçi, Milli Şef'in karakterine ve niteliklerine ilişkin edindiği olumlu izlenimi Washington'a aktardı. İngiliz ve Amerikan yardımlarının gelmesindeki arzusunun arkasında olası bir Alman saldırısına direnme isteğinin olduğuna ikna oldu. Bu nedenle Amerikan hükümetine Ödünç Verme-Kiralama malzemelerinin en kısa sürede ulaşması için gereken

53 NARA-867.24/231, (09.03.1942).

Türk – Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye

adımları atmasını önerdi. Büyükelçi'nin anladığı kadarıyla yüklemeler Washington'da bekletiliyordu. Türkiye'deki yetkililerin bu malzemelerin Türkiye'ye ulaştırıldığını ve başka yere yönlendirilmediğini görmek istediklerini ifade etti. Yakın bir gelecekte birkaç yüz tonluk savaş malzemesinin Türkiye'ye teslim edilmesi dahi Türk hükümetinin moraline etki edecekti. Steinhardt'a göre teslimatlarda son birkaç ayda yaşanan sıkıntılar ise Türk hükümetinin Alman direnişine karşı isteğine ters etki yapmıştı. Yaptığı çalışmaların 3 Aralık 1941'den itibaren Ödünç Verme-Kiralama Ofisi ve Savaş Bakanlığı tarafından onaylanan siparişlerin Washington'daki İngilizler tarafından işleme alınmadığını ve aylarca bekletildiğini, İngilizlerin bunu siparişlerin hazır olmalarını bilmelerine rağmen yaptıklarını savundu. Ayrıca Türk taleplerinin İngiltere için çok daha az önemi olan ülkelerin taleplerine göre oldukça mütevazı olduğunu da kaydetti.⁵⁴

Türkiye'den gelen eleştiriler üzerine Ödünç Verme-Kiralama Ofisi Türkiye temsilcisi Frank A. Kaufman, 30 Mart 1942'de Türkiye – ABD arasında ana bir antlaşma yapılmasını önerdi.⁵⁵ O tarihe kadar Türkiye – ABD arasında bir yazılı antlaşma bulunmuyordu. Yardımlar, belirtildiği üzere İngiltere üzerinden yapılıyordu. 1942'nin yaz aylarına gelindiğinde Türkiye'nin şikâyetleri sürüyordu. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, 25 Haziran 1942'de Amerikan Büyükelçi Steinhardt'a sitemlerini iletmeyi sürdürdü. İngilizlerin geçen iki yılda Türk ordusunu yeterli derecede donatmadıklarını ve Orta Doğu'da tatmin edici bir seviyede askeri güç konuşlandırmadığını belirtti. Buna göre iki yıl boyunca çok sınırlı sayıda mekanik olmayan savaş malzemesi teslimatı yapılmıştı. İngilizlerin olası bir Alman saldırısı halinde Türkiye'ye yardım edeceğine yönelik sözler verdiğini fakat bir tane tank bile göndermediğini, yalnızca göz ardı edilebilir sayıda uçağın teslim edildiğini kaydetti. Menemencioğlu, Türk ordularının geleneksel olarak cesur olduğunu, Alman tanklarıyla sarılmaları halinde dahi Gelibolu'daki gibi 400 bin insan kaybetme pahasına savaşacaklarını belirtti.⁵⁶

Amerikan Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu Masasından Bay Allen ve Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün ise konuya ilişkin 29 Temmuz 1942 tarihinde bir görüşme yaptılar. Görüşmede Ertegün, ABD'den Türkiye'ye gelen her malzemenin Türkiye tarafından ya tamamen ödendiğini ya da Türklerin İngilizlere karşı geleceğe yönelik bir ödeme yükümlülüğüne girdiğini belirtti. Allen buna çok şaşırdı ve İngiliz Hükümeti'ne silah, mühimmat ve diğer malzemelerin Türkiye'ye gönderilmesi için verildiğinin altını çizdi. Ertegün'e göre ise İngilizler bu malzemeleri, Türkiye'ye 1939 yılında İngilizlerin açtığı kredi kapsamında vermekteydi. Türkiye'nin aldığı malzemeleri 6 aylık periyotlarla nakit ya da farklı malzemelerle ödediğini, İngilizlerin yıllık yüzde 6 oranında faiz işlettiklerini kaydetti. Allen kendilerinin bu durumu anlamadıkları cevabını verdi. Ertegün ise duruma netlik kazandırılmasını istedi.⁵⁷

Ertegün'ün iddiaları bir rapor halinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından ABD'nin Londra Büyükelçiliğine gönderildi. Benzer iddiaların daha önce de olduğunu fakat İngiliz yetkililerin bunu inkâr ettiği not edildi. Eğer varsa Washington'daki ve Ankara'daki Türk diplomatların yanlış anlamalarının düzeltilmesi gerektiği belirtildi. Bu konuda İngiliz yetkililerle iletişime geçilmesi böylece Türk hükümetinin Washington'daki büyükelçisine Türkiye'nin İngiltere'ye nakit ya da malzeme olarak ödeme yapmadığı bilgisinin ulaştırılması için duruma netlik kazandırılması talimatı verildi.⁵⁸ İngiliz yetkililer ise Türkiye'nin borçlandırılıp borçlandırılmadıklarını bilmediklerini, yalnız Türkiye'nin malzemelerin deniz taşıma masraflarına ilişkin borçlandırıldığını belirttiler. Buna göre İngiliz gemileriyle taşınan malzemelerin taşıma masrafları Türkiye'nin kredi hanesine

54 NARA-867.24/232, (11.03.1942).

55 Karakaş, Türk Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952), s. 143

56 NARA-867.24/336, (26.06.1942).

57 NARA-867.24/375, (29.07.1942).

58 NARA-867.24/375, (04.08.1942).

yazılmaktaydı. Ne var ki İngilizler materyallerin ücretlerinin de masrafa yazılıp yazılmadığına ilişkin bir yorum yapmamışlardı. İngilizler bu iddialardan utanç duyduklarını ve konuyu İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi kanalıyla araştırıp Türkiye'nin Washington Büyükelçisini bilgilendirmesini sağlayacaklarını ifade ettiler. Eğer nakliye masraflarından başka kendilerine yazılan herhangi bir malzeme masrafı olduysa bu konuda gerekenin yapılacağı, o işlemin sonlanacağı ve tekrarlanmayacağı ifade edildi.⁵⁹ ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Wallace Murray, 18 Mart 1942 tarihli raporunda, Türkiye'ye Ödünç Verme-Kiralama yardımlarının başlamasından beri geçen 10 ayda, İngiltere üzerinden 5 ila 10 milyon dolar değerinde bir geri transfer yapıldığını belirtti. Türkiye'ye verilen malzemelerin savaşmalarına yetmeyeceğini, ABD Ankara Büyükelçisi Steinhardt'ın da benzer şekilde raporlar ilettiğini kaydetti. Bu tarihten sonra silah ve mühimmat transferinde aşama kaydedileceğini umduğunu belirtti.⁶⁰ ABD'li General Eisenhower'ın siyasi danışmanı olarak görev yapan H. Freeman Matthews, 24 Mart 1942 tarihli gönderisinde Büyükelçi'nin konuyu İngiliz dışişleri bakanı Eden ile görüştüğünü belirtti. Eden, Ödünç Verme-Kiralama yardımlarına ilişkin yeni bir prosedür tavsiye etti. Burada esas yenilik Türk taleplerinin alınabilmesi için İngilizlerin ve Amerikalıların görev yapacağı Ankara koordinasyon komitesi isimli bir birimin kurulmasıydı. Eden'e göre kendileri Londra'dan Washington'daki Amerikan yetkilileri ile Türklerin ihtiyaçlarına ilişkin danışma halinde olsalar da olay yerinde görev yapan uzman tavsiyesi olmadan düzgün kararlara varılamadığını savundu. Türkiye'ye tank yardımı gibi büyük sorunların Londra ve Washington tarafından belirlenebileceği fakat sondaj tesisatı, yapı çelikleri, bakır tel gibi ihtiyaçların ancak Türkiye'de bulunanlar tarafından değerlendirilebileceğini ifade etti. Ayrıca bu birimin kurulması, taleplerin yanlışlıkla tekrarlanması ve benzer karışıklıkların yaşanmasının engellenmesinin tek yoluydu. Bu sorunların kendilerinin geçmişte Fransa ile beraber Türkiye'ye yardım yaptığı sırada da yaşandığını belirtti. Amerikalı danışman Matthews, planın genelinden ama özellikle Ankara komisyonundan etkilendiğini belirtti.⁶¹

İngilizlerin Türklerin yoğunlaşan eleştirileri karşısında kısmen yumuşadığı ve Türkiye'nin savaş malzemesi yardımlarını doğrudan ABD'den alabilmesi fikrine sıcak bakmaya başladığı görülmektedir. Londra bu nedenle 1943 yılının Ocak ayında Türkiye'nin ABD'den doğrudan yardım alabilmesi için kurulacak bir Tedarik Ofisi'nin hazırlıklarına başladı. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanlığı, bu kez Türkiye ile ABD arasında doğrudan yazılı bir antlaşma yapılmasını öngören Ödünç Verme-Kiralama Antlaşması taslağı hazırladı. Bu süreçte, 1943 yılının Ocak ayında Üç Büyüklükler arasında gerçekleşen Kazablanka Konferansı'nda Türkiye askeri konularda İngiltere'nin nüfuz alanına bırakıldı. İngilizlerin ısrarları üzerine ABD, antlaşmanın taslağının Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Ertegün'e gönderilmesini 8 Mart 1943 tarihine erteledi. Taslakta savaş süresince devam edecek Türk-Amerikan işbirliği karşılığında Türkiye'den gümrük ve ticari alanlarda çeşitli tavizlerin verilmesi bekleniyordu. Ne var ki Türk tarafının söz konusu tavizlerden kaygılı olduğu görülmektedir. Türkiye bu nedenle, üstleneceği yükümlülüklerin muğlak olduğunu öne sürerek ABD'nin öne sürdüğü antlaşmayı onaylamayı erteliyordu. Bu süreçte İngiltere 1944 yılında Türkiye'yi savaşa sokabilmek adına son çabalarını sarf ediyordu. İngilizler Ankara'da yürüttüğü görüşmelerin haricinde ABD'ye de Türkiye'ye savaşa aktif olarak katılması yönünde telkinde bulunmasını önerdi. Bunun üzerine Amerikan hükümeti Türklere savaşa katılma çağrısı yaptı. Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun İngiltere'nin 180 bin ton savaş malzemesi ve 68 bin ton benzin vermesi koşulunu öne sürmesi, İngilizlerin ise yardımların hali hazırda zaten yapılmaya devam edildiğini savunması görüşmeleri sürüncemede bıraktı. Bu çabaların sonuçsuz kalması ve Türkiye'nin antlaşmaya ilişkin çekinceleri, antlaşmanın imzalanmasını engelledi. 1944 yılının Şubat ayında Ödünç Verme-Kiralama yardımları kesildi.⁶²

59 NARA-867.24/379, (12.08.1942).

60 NARA-867.24/209, (18.03.1942).

61 NARA-867.24/236, (24.03.1942).

62 Karakaş, Türk Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952), s. 145-148.

Türk – Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye

ABD’nin Ödünç Verme Kiralama kapsamındaki yardımlara ilişkin Ankara Büyükelçisine gönderdiği talimatlarda, demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine ilişkin eğilimleri görülebilmektedir. Arşiv belgelerinde ABD’nin Türkiye’nin demokrasiye geçmesine ilişkin bir telkinde bulunmamasına rağmen ekonomisini liberalleştirmesine önem verdiği görülmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı, 1 Nisan 1942’de Ankara Büyükelçisi Steinhardt’a gönderdiği telgrafta Ödünç Verme – Kiralama kapsamında yardım yapılan ülkelere savaşın sona ermesiyle ticaret ve ticari politikalar uygulama sözü vermelerinin beklendiğini belirtti. Ekonomisini serbest hale getirmekten imtina eden devletlerin ise aldıkları malzemelerin ödemesini nakit olmasa da başka türlü yapmasının beklendiği belirtildi. Ayrıca alıcı devletin tedarik ettiği malzemeleri Amerikan Başkanı’nın uygun gördüğü şekilde kullanma sorumluluğu olduğu ve Türk hükümetine bu malzemelerin hibe olduğu fikrinin yerleştirilmemesi gerektiğini iletti. Diğer yandan ABD ile Türkiye arasında ikili bir anlaşma imzalanması konusunun değerlendirildiği ve ileride bu konuda bilgilendirme yapılacağı ifade edildi.⁶³

D. Sonuç

ABD, İkinci Dünya Savaşı’nın başında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen önce Ödünç Verme Kiralama Programı vasıtasıyla Müttefik devletlere ve Mihver güçlerine direnme eğilimindeki diğer devletlere askeri ve ekonomik destek verme kararı aldı. 8 Mart 1941 tarihinde yasalaşan ve 11 Mart günü Başkan Roosevelt tarafından onaylanan yasaya göre ABD, kendi milli menfaatleri için güvenliğini hayati önemde bulduğu devletlere ödünç verme, kiralama, trampa gibi araçlarda askeri ve ekonomik destek sağlayabilecekti. ABD’nin söz konusu yasayı hali hazırda yürürlükte olan Peşin Öde-Götür programını yaşadığı ekonomik zorluklar nedeniyle idame ettiremeyen İngiltere için çıkardığı anlaşılmaktadır.

Ne var ki Ödünç Verme Kiralama, İngiltere ile sınırlı kalmadı. ABD’nin Türkiye’yi de Ödünç Verme Kiralama kapsamına alma sürecinde iki devlet arasında yazılı bir anlaşma imzalanmadı. Söz konusu yardımlar Türkiye’ye İngiltere üzerinden gidecekti. Böylece ABD, Türkiye’nin İngiltere’nin nüfuz alanında bulunmasına rıza göstermiş oluyordu. Buna mukabil İngiltere, 12 Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak Antlaşması uyarınca Türkiye’ye vadettiği yükümlülükleri yerine getirmekte yaşadığı zorlukları Amerikan yardımları ile telafi etme eğilimine girdi. Buna göre ABD’den Türkiye’ye gönderilen yardımlar İngiltere’nin Türkiye’ye yönelik yardım yükümlülüklerine mahsup edilecekti.

Ne var ki programın uygulamasında yaşanan aksaklıklar Türkiye’nin eleştirilerine sebebiyet verdi. İngilizlerin talepleri onaylamama, teslim etmeme, geç teslim etme eğilimlerinin Türkiye’ye zarar verdiğini ve Mihver bloğu karşısında direncini kırdığını savunan Ankara hükümeti, eleştirilerini muhataplarına iletti. Program kapsamında Türkiye’nin doğrudan alım yapma ve İngiltere üzerinden geri transfer olmak üzere iki seçeneği bulunsa da doğrudan alımlarda nakit ödeme yükümlülüğünün bulunması Türkiye’yi ikinci seçeneğe itti. Bununla beraber İngilizlerin uygulamada Türkiye’nin beklentilerine aykırı tutumu, bir süre sonra Ankara’nın doğrudan alım seçeneğini tercih etmesine yol açtı. ABD’li ve İngiliz yetkililerin söz konusu eleştirileri değerlendirdikleri, ABD’nin Türkiye’yi doğrudan alım yöntemine teşvik etme eğiliminde bulunduğu, İngilizlerin ise duruma karşı çıktıkları görülmektedir. İkili müzakerelerin sonucunda Türkiye’ye doğrudan alım yapma konusunda herhangi bir engel koyulmaması ve İngilizlerin Türkiye’nin taleplerini reddetmeleri halinde bunu Washington’la paylaşmaları yönünde revizyonların yapıldığı görülmektedir. Diğer yandan Almanya’nın Ödünç Verme Kiralama programına Türkiye’nin de dâhil olduğunu öğrendiğinde Ankara ile benzer bir ilişki kurmak adına aksiyon aldığı ve mühimmat vaadi verdiği anlaşılmaktadır. ABD’nin Ödünç Verme Kiralama kapsamında Ankara Büyükelçiliği’ne gönderdiği talimatlarda Türkiye’nin demokrasiye ya da çok partili

63 NARA-867.24/241, (01.04.1942).

hayata geçişe özenmesine yönelik değil fakat ekonominin liberalleştirilmesi ve serbest piyasaya öncelik verilmesine yönelik vurguların olduğu görülmektedir.

Kaynakça

A. U.S. National Archives

U.S. National Archives, *Decimal File 867.24, Internal Affairs Of States, Turkey, Equipment And Supplies., November 3, 1941 - December 26, 1942*. Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944. *Archives Unbound*. Gale Document Number: SC5011443310

B. Kitap ve Makaleler

- AYDEMİR, Şevket Süreyya,(1984), İkinci Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984
- BALCI, Ali, (2017), *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Alfa, İstanbul, 2017
- ERHAN, Çağrı, (1996), *Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S.51, 1996, s. 259-273
- HERRING, George C.,(1973), *Aid to Russia, 1941-1945: Strategy, Diplomacy, the Origins of the Cold War*, New York, Columbia University Press, 1973
- KARAKAŞ, Nuri,(2013), *Türk Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013
- KARAKAŞ, Nuri,(2009) *Amerikan "Ödünç Verme ve Kiralama" Yardımlarında Türkiye, Tarih İncelemeleri Dergisi*, s. 24(1), 2009, s. 21-52
- KAYNAR, Ayşegül Kars- KAYNAR, İhsan Seddar, (2018), *ABD-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde "Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması"*, Övgü Kalkan Küçüksolakaj, Abdullah Muhsin Yıldız (ed.), *Current Debates in International Relations & Law: Current Debates in Social Sciences Series Volume 24*, IJOPEC, 2018, 109-120.
- MARTEL, Leon, *LendLease, Loans, and Coming of the Cold War: A Study of the Implementation of Foreign Policy*, Westview Press, Boulder, 1979
- ORAN, Baskın, (2006), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 2006, İletişim Yayınları, İstanbul
- SADAK, Necmeddin, *Amerika Birleşik Devletlerinin Yardım Kararı*, Akşam, Mart 11, 1941
- SMITH, Charles, (1972), *Lend-Lease to Great Britain 1941-1945*, Southern Quarterly; Hattiesburg , V.10, Iss. 2, 1972, s. 195-208
- SOKOLOV, Boris V., (1994), *The Role of Lend-lease in Soviet Military Efforts, 1941-1945*, The Journal of Slavic Military Studies, S.7, N.3, 1994, s. 567-586.
- STETTINIUS JR., Edward R.,(1944), *Lend-Lease: Weapon for Victory*, Macmillan Co., New York, 1944
- Türk Dış Politikasında 50 Yıl – İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1973
- ÜLMAN, Haluk, İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Münasebetleri, 1939-1947, AÜSBF Yayınları, Ankara
- WALTON, Francis,(1956), *Miracle of World War II*, Macmillan Co., New York, 1956
- YILMAZ, Sait(2017), *Türkiye'deki Amerika: İkili İlişkiler ve ABD'nin Örtülü Operasyonları*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017.
- ZÜRCHER, Erik Jan,(2016), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016

Türk – Amerikan Müttefikliğinde 'Peşrev' Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında
Türkiye

C.Tezler

ÇETİN, Sabit, (2008), İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma ve Tahliye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.

İMPARATORLUK'TAN CUMHURİYET'E BİR RUM AYDINI: YORGAKİ EFFİMİANİDİS VE ESERLERİ

A GREEK INTELLECTUAL FROM EMPIRE TO REPUBLIC: YORGAKİ EFFİMİANİDİS AND HIS WORKS

Hasan Taner KERİMOĞLU*

Geliş Tarihi/Received:24.05.2019

Kabul Tarihi/Accepted:16.06.2019

KERİMOĞLU, Hasan Taner, (2019), "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Rum Aydını: Yorgaki Effimianidis ve Eserleri" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1545-1562.

Öz

Bu makalede Yorgaki Effimianidis'in eserleri tanıtılmaktadır. Effimianidis (1878-1959), Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde yaşadı. O hem imparatorluk hem de cumhuriyet döneminde Türk ve Rum toplumları arasındaki gerginliği azaltmayı amaçlayan girişimlerde bulunmuştu. O, bu amaçla 1909'da Türkçe ve Rumca olarak yayınlanan "Ciddiyet/İlikrina" gazetesini çıkarmıştı. Ayrıca Türk ve Rumların yakınlaşmasını sağlamak için makale ve kitaplar kaleme aldı. Bir avukat olan Yorgaki Effimianidis, İstanbul'da yerleşik olduğu için mübadele edilmedi ve Türkiye'de kaldı. O 1930'lu yıllarda özellikle ülke ekonomisiyle ilgili kitaplar yazdı. Ayrıca hem kendi toplumuyla hem de ülke sorunlarıyla ilgili devlet kurumlarına başvurularda bulundu.

Effimianidis'in yaşamıyla ilgili sınırlı bilgiye sahibiz. Fakat, onun kaleme aldığı kitaplar, döneme ait gazete ve dergiler ile arşivlerde yer alan bilgiler, bize bu konuda yardımcı olmaktadır. Onun düşünceleri, toplumsal birlik ve barışa yönelikti. Ayrıca, toplumsal yaşamda hukukun egemen kılınmasını istiyordu. O düşüncelerinde ilkeli ve tutarlıydı. Tüm bu bilgiler, onun düşüncelerini ve eserlerini değerli ve kayda değer kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yorgaki Effimianidis, Osmanlı Rumları, Azınlıklar, Tek Parti Dönemi*

Abstract

In this article, the works of Yorgaki Effimianidis are introduced. Effimianidis (1878-1959) lived in the last years of the Ottoman Empire and the period of the Republic of Turkey. In both periods, Effimianidis attempted to reduce the tension between the Turkish and Greek communities. For this purpose, in 1909, he published the newspaper "Ciddiyet/İlikrina" which was both in Turkish and Greek. He also wrote articles and books to enable Turks and Greeks to establish closer relations. Effimianidis, who was a lawyer, was not exchanged since he was born in Istanbul and stayed in Turkey. He published books especially about the national economy in the 1930s. In addition, he made applications to state institutions regarding his community and the problems in the country.

We have limited knowledge about Effimianidis's life. However, his books, periodicals and magazines and the information in the archives help us in this regard. His thoughts were oriented towards social unity and peace. He also wanted the law to be dominant in social life. He was principled and consistent in his thoughts. All this information makes his thoughts and works valuable and worthwhile.

Keywords: *Yorgaki Effimianidis, Ottoman Greeks, Minorities, Single Party Period*

*Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, taner.kerimoglu@deu.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-8636-2253).

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci, siyasal, toplumsal, ekonomik ve demografik dönüşümlerin sonucunda gerçekleşmiştir. Bu çok yönlü dönüşüm süreci, çeşitli toplumsal ve düşünsel hareketlerin gelişimi için uygun bir ortam yaratırken aynı zamanda, yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmeleri yönlendirmeyi amaçlayan birçok aydınının ön plana çıkmasına da imkân tanımıştır. İmparatorluğun varlığını sürdürmesinin giderek güçleştiğini gören Osmanlı aydınları, "devr-i hürriyet"ten itibaren hem kendi cemaatlerini ilgilendiren konularda hem de ülke meseleleri hakkında görüşlerini kamuoyuyla paylaşmanın yollarını aradılar. Toplumlarının yaşadığı sorunlara çözüm getirebilmek için basın-yayın faaliyetlerinin yanı sıra, siyasal ve ekonomik girişimlerde de bulundular.

İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Müslüman veya Türk toplumunun üyesi olan aydınların faaliyetleri, Türkiye'deki sosyal bilimler literatüründe daha iyi bilinmekteyken, aynı değerlendirmenin gayr-i Müslim toplumların aydınlarına yönelik yapılması mümkün değildir. Büyük oranda ulus-devletin kurulma sürecinde yaşananlarla ilgili olduğunu düşündüğümüz bu durumun ortaya çıkışında, kaynak ve dil eksikliğinin de önemli bir rolü olduğu muhakkaktır. Ancak gayr-i Müslimlere yönelik biyografik çalışmaların sayısında son yıllarda bir artış olduğu da bir gerçektir¹.

Biz bu makalede Türkiye'deki sosyal bilimler literatüründe yeterince tanınmadığını düşündüğümüz Yorgaki Effimianidis'i² ve eserlerini tanıtmayı amaçlamaktayız. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Rum toplumunun bir ferdi olarak dünyaya gelen Effimianidis'in Cumhuriyet döneminde de devam eden entelektüel faaliyetlerinin kayda değer ve önemli olduğu düşüncesindeyiz. Effimianidis'in entelektüel faaliyetlerinin incelenmesiyle, bir gayr-i Müslim aydınının ülkesinin yaşadığı sorunlar karşısındaki tutumunu ve toplumsal duyarlılığını saptamak olanaklı olacaktır.

Eserlerini tanıtmak istediğimiz Yorgaki Effimianidis'in yaşamı hakkında çok sınırlı bir bilgiye sahibiz. Ancak kendisinin İstanbul Barosu'nda bulunan ve güçlükle ulaşabildiğimiz dosyasındaki bilgiler, bu konuda bize yardımcı olmaktadır. Buna göre Yorgaki Effimianidis, Burdur'da 1878/1879 yılında (1294/1296) dünyaya gelmişti. Babası Burdur'un zahire tüccarlarından Lazari Efendi'ydi. Mekteb-i Hukuk'u bitiren Yorgaki Effimianidis, 1907 yılından itibaren avukatlık yapmaya başlamıştı³. Effimianidis'in dünyaya geldiği Burdur, imparatorluğun son döneminde önemli oranda Rum ve Ermeni nüfus barındırıyordu. Fakat hem I. Dünya Savaşı sırasında Ermenilere yönelik uygulanan göç ettirme politikası, hem de Kurtuluş Savaşı'nın sonrasında gündeme gelen mübadele, Burdur'daki gayr-i Müslimlerin varlığını sonlandırmıştı⁴. Babasının görevi nedeniyle 1916 yılında Burdur'a gelen ünlü yazar Kemal Tahir, "Bir Mülkiyet Kalesi" başlıklı kitabında tehcirin Burdur'da yol açtığı sonuçları resmeder⁵.

Savaş öncesinde İstanbul'a yerleşmesinden dolayı Yorgaki Effimianidis mübadeleden hariç tutulmuştu. Fakat Kurtuluş Savaşı'nın sonrasında gündeme gelen İstanbul Barosu'nun yeniden yapılandırılması sürecinde birçok gayr-i Müslim avukat gibi⁶ Yorgaki Effimianidis

1 Ramazan Erhan Güllü, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2017; Murat Hulkiender, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2003.

2 Yorgaki Effimianidis'in adı hem kendi kaleme aldığı eserlerde, hem de onun hakkında bilgi veren kaynaklarda farklı şekillerde yazılmıştır. Biz bu makalede metin içinde "Yorgaki Effimianidis"i kullandık. Dipnotlar ve kaynakçada ise eserlerde kullanıldığı biçimiyle yazarın ismine yer verdik.

3 İstanbul Barosu Arşivi, Sicil No: 2579.

4 Zafer Gölen, "Burdur Ermenileri ve Tehcir", *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, (Ed. Bünyamin Kocaoğlu), İlkadım Belediyesi Yay., Samsun, 2017, s. 457-471.

5 Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, İthaki Yay., İstanbul, 2009.

6 Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Umut Karabulut, "Muhâmât Kanunu: Avukatlık Kurumunun Düzenlen-

de Baro'dan uzaklaştırıldı. Effimianidis, Baro'dan çıkarıldığı 1924 yılından itibaren idari iş takibi ve telifatla yaşamını sürdürmeye başladı. İstanbul Barosu'ndan çıkarılmasını kendisine yapılan büyük bir haksızlık olarak değerlendiren Effimianidis, avukatlık mesleğine geri dönebilmek için tek parti döneminin son yıllarında ve "dünyanın yeniden demokrasi patlamasına yol aldığı"⁷ bir süreçte devlet kurumlarına başvurularda bulunmuştur. Dönemin başbakanı Hasan Saka'ya yönelik başvurusundan mağduriyetinin giderilmesi konusunda sonuç almayan Effimianidis, daha sonra 3 Kasım 1948 tarihli bir dilekçeyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den yardım talep etmiştir. Effimianidis dilekçesinde; kendisinin Baro'dan çıkarılmasına neden olanların devletin üst kademelerinde görevlendirilmesine karşı çıkıyor ve "insan hak ve hürriyetine kıymet verilmesi ve yapılan haksızlıkların, adaletsizliklerin tamir ve ıslah olunması, velhasıl tarafsız adaletin sağlanması, anayasamız hükümlerinden bütün vatandaşların eşit olarak faydalanması"⁸ni talep ediyordu⁸. Effimianidis'in bu uğraşları sonuç vermiş olacak ki kendisi 1950 yılında İstanbul Barosu'na yeniden üye olarak avukatlık yapmaya başlamıştır. İstanbul Barosu'nda bulunan dosyasındaki bilgilere bakılırsa Yorgaki Effimianidis, 10 Ağustos 1959 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

Hem imparatorluk hem de Cumhuriyet dönemindeki uğraşlarına bakarak Yorgaki Effimianidis için, üyesi bulunduğu toplumun yaşadığı sorunlar karşısında duyarsız kalmayan ve toplumsal barışı önemseyen bir aydın değerlendirmesini yapmak olanaklıdır. Ülkesi ve toplumunun karşı karşıya kaldığı problemlerin çözümü için çeşitli kitap ve makaleler kaleme alan Effimianidis, bu uğurda yeri geldiğinde devlet kurumlarına başvurmuş, yeri geldiğinde de kamuoyunu etkileyebilmenin diğer yollarını aramıştır. Fakat özellikle Türk ve Rumların arasındaki soğukluğu ortadan kaldırıp yakınlaşmayı sağlamayı amaçlayan çabaları, imparatorluğun ulus-devlete evrildiği tarihsel aşamada bir süreklilik arz etmektedir.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE YORGAKI EFFİMİANİDİS

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını da içine alan II. Meşrutiyet dönemi (1908-1918), çeşitli siyasal ve toplumsal hareketlerin gelişimi ve kamuoyunu etkileyebilmeleri açısından yeni olanaklar yaratmıştı. Siyasal özgürlüklerin yeniden kullanılmaya başlamasıyla birlikte imparatorluktaki farklı etnik, dinsel, sınıfsal ve ulusal hareketler kendilerini ifade edebilmek adına basın ve yayın faaliyetlerine, miting, boykot gibi toplumsal eylem biçimlerine başvurdular. Ayrıca bu süreçte, siyasal iktidar üzerinde bir baskı oluşturabilmeyi amaçlayan kitlesel hareketlerin yanı sıra bireysel girişimlere de tanık olundu. Osmanlı vatandaşları, kaleme aldıkları kitap, broşür veya makaleler aracılığıyla düşüncelerini kamuoyu ile paylaşım inisiyatif kullanmaya çalıştılar.

Hürriyetin ilanı, Osmanlı unsurları arasında her ne kadar bir kardeşlik ve yakınlaşma süreci başlatsa da bu durum çok uzun süreli olmamış, eski gerginlikler veya sorunlar yeniden gün yüzüne çıkmıştı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra imparatorluktaki farklı unsurlar arasında alevlenen çeşitli gerilimler ve yanlış anlamalar, gazete ve dergiler aracılığıyla kamuoyu ile paylaşılmaya başlandı. Bu anlamda "devr-i hürriyet", dostlukların yanı sıra düşmanlıkları da körükleyebilecek koşulları oluşturdu. Nitekim bu süreçte dillendirilen bir iddiaya göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda en fazla nüfusa sahip gayr-i Müslim toplum olan Rumlar, baskıcı rejimin yıkılması için II. Abdülhamit yönetimine karşı muhalefet etmemiş ve bu uğurda mücadeleden kaçınmışlardı. Bu sav özellikle, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra en önemli siyasal güç haline gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni destekleyen basında sıkça dile getiriliyordu. Ayrıca 1908 yılının son aylarında ülke genelinde yapılan seçimlerde Rum toplumunun temsilcileri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında yaşanan gerginlik, Rumlara yönelik bu savların yaygınlaşmasına zemin hazırlıyordu⁹.

mesi ve İstanbul Barosunda Yaşanan Tasfiyeler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2013/Güz, s. 79-104.

7 Cemil Koçak, "Barodan Atılan Rum Avukat İsmet İnönü'den Adalet İstiyor!", *Star*, 3 Ekim 2015.

8 *Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Başkanlık Özel Kalem Müdürlüğü*, 30-1-0-0-55-336-4.

9 Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 58-59.

Osmanlı Rum toplumunun bir ferdi olan Yorgaki Effimianidis, kamuoyunda gündeme gelen bu eleştiriler üzerine bir kitap kaleme alarak cemaatine yönelik suçlamalara yanıt vermeye çalışmıştır. Yorgaki Effimianidis'in "Sevgili Türk Kardeşlerimize Takdim Rum Kardeşleriniz" başlığıyla 1908 yılının eylül ayında kaleme aldığı kitap, iki toplum arasındaki yanlış anlamaları ortadan kaldırmayı ve toplumlari birbirine yakınlaştırmayı amaçlıyordu¹⁰. Effimianidis'in Türk ve Rum toplumlari arasında yakınlaşmayı sağlayabilmek amacıyla bir kitap kaleme alması, dönemin gazetelerinde övgüyle karşılanmıştı. Gazeteler "Osmanlılığın bütün manasıyla Osmanlı olan Yorgaki Efimyanidi Efendi gibi" isimlerin yayınlari yapmaları halinde unsurlari arasındaki soğukluğun ortadan kalkacağını ifade ediyorlardı¹¹.

Yorgaki Effimianidis, Rum toplumunun niçin istibdada taraftar olamayacağını kitabındaki tarihsel örneklerle anlatmaya çalışıyordu. Ona göre Yunanlılar eskiden beri meşrutiyetle yönetilmiş, hürriyet ve adaleti savunmuşlardı. İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinden sonra da Rumlar, Osmanlı Devleti'ne bağlılık göstermişlerdi. 1878 yılındaki Berlin Kongresi'nden sonra ise "Slav tehlikesine" karşı Rumeli'de örgütlenmeye çalışmışlardı. Effimianidis'e göre Rumların bu süreçte Bulgarlar tarafından saldırıya uğramasının temel nedeni, ulusal hislerine ve vatanına bağlı kalmalarıydı. Effimianidis, Slav kavimlerinin başlattığı Makedonya mücadelesinin Osmanlılara verdiği zararlari değinirken Rum toplumunun vatanına bağlılığına vurgu yapıyordu. Ona göre Rumlar, vatanlarının "Bulgarlaşmasına" karşı koymuş ve böylece Doğu Rumeli konusunda olduğu gibi Avrupa'yı bir oldubitti ile karşılaştırmak tehlikesinden kurtarmışlardı¹².

Effimianidis daha sonra, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Rumlar hakkında ortaya atılan iddialari yanıtlamaya çalışır. Rum unsurunun taassup boyunduruğu altında olup olmadığı, Patrikhanenin hükümet ve milletle olan ilişkisi, Rum toplumuna ait olan ayrıcalıklar ve bunların Kanun-ı Esasi ile ilişkisi Effimianidis'in yanıtlamaya çalıştığı sorular arasındadır. Effimianidis'e göre Rumların baskıcı yönetime taraftar oldukları hakkındaki iddialari tümüyle gerçek dışıydı ve tarihsel kanıtlari da bunu doğrulamıyordu. "*Rum milletine, Yunan unsuruna hiçbir zaman ve mekânda vatanına hıyanet lekesi sürülmemiş ve bundan böyle de sürülmeyecektir*" diyen Effimianidis, Rumların vatanlarına ve Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını tarihsel örneklerle kanıtlamaya çalışıyordu¹³.

Ona göre Rum milletinin Patrikhanenin boyunduruğu altında olduğuna ilişkin savlar da gerçek dışıydı. Çünkü Rum unsuru Patrikhane sayesinde varlığını koruyabilmişti. Ayrıca Rumlar, sanıldığı gibi bir dini "taassup" nedeniyle değil, yaşamlarının gereklerinden gördükleri için Patriklere ve o makamda bulunanlara hürmet göstermişlerdi. Rumlara ait mezhepsel ayrıcalıkların hicretin ikinci yılında Hz. Muhammet'in yayınlamış olduğu beyannameye kadar geri götürülebileceğini ileri süren Effimianidis'e göre Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethinden sonra Rumlara verilen söz konusu ayrıcalıkları korumuştı.

Yorgaki Effimianidis'in kitabında en fazla üzerinde durduğu konu ise Osmanlı unsurlarının arasındaki soğukluğu ve yanlış anlamaları ortadan kaldırarak birlikte yaşama iradesini göstermeleriydi. Effimianidis, bu konuda Osmanlı unsurlarına sık sık çağrıda bulunuyor ve dayanışma içinde olmanın önemini vurguluyordu: "*Ey vatandaşlar! Artık uyanalım. Bizim şu sırada en büyük vazifemiz birbirimizi anlamak ve kemal-i itmi'nan ile yekdiğerimize rabıt-ı kalb eylemektir. Zira birbirimizi bilmez isek aramızda emniyetsizlik devam edecek ve bittabi bunun neticesi olarak hiçbir arzumuz da vücut bulamayacaktır*"¹⁴.

Ancak Yorgaki Effimianidis'i en fazla üzen gelişmenin 1908 seçimlerinde Rumlara

10 Yorgaki Efimyanidi, *Sevgili Türk Kardeşlerimize Takdim Rum Kardeşleriniz*, Matbaa-i Kütübhan-e-i Cihan, y.y., 1324.

11 "Osmanlı Hıristiyan Vatandaşlarımız", *Yeni Gazete*, 20 Şubat 1909, s. 3.

12 Yorgaki Efimyanidi, *a.g.e.*, s. 22-23.

13 *A.g.e.*, s. 25-26.

14 *A.g.e.*, s. 50-51.

yönelik ortaya atılan çeşitli suçlamalar olduğu anlaşılıyor. Effimianidis'e göre seçim sürecinde Rumların Girit ve Makedonya'nın Yunanistan'a katılmasını istedikleri biçiminde söylentiler yayılmış ve vatana ihanet ettikleri ileri sürülmüştü. Yorgaki Effimianidis bu iddialara şöyle karşılık veriyordu:

“Rumlar ne hain-i vatan olabilirler ve ne de imkânsız ve icab-ı hamiiyete münafi bir şeyi arzu eder ve hatır ve hayallerine getirirler. Belki bütün kalpleriyle vatana merbut kalarak anın itilasına ve iktisab-ı şeref ve satvetine hizmet etmek isterler, Rumlar vatan-ı muazzezlerinin her türlü tecavüzden masun kalması için bütün mevcudiyetlerini anasır-ı saire ile beraber feda etmekte tereddüt eylemezler, Rumlar pek yakın olan İslav ve Cermen istilas tehlikesinden endişenak buldukları ve zaten senelerden beri Rumili'nde bu tehlikenin mukaddematına göğüs gererek kan döktükleri cihetle vatani tehlikeye, Osmanlıları zaafa düşürecek halâta nazar-ı lakaydi ile bakamazlar”¹⁵.

Rum toplumunun bir ferdi olan Yorgaki Effimianidis, Osmanlı unsurları arasında dayanışma yaratmanın önemine değiniyor ve vatandaşlara düşen görevin adalet ve eşitlik çerçevesinde bir Osmanlı medeniyeti yaratmak olduğunu ifade ediyordu. *“Son sözüm Rumlar Türklerden ayıramazlar”* diyen Effimianidis, kitabını *“Yaşasın ittihad ve uhuvvet, kahrolsun vatan hainleri”* sözleriyle noktalyordu¹⁶.

“Helen-Osmanlılığı” politik görüşüne sahip olduğu görülen Effimianidis, özellikle Türk ve Rum unsurları arasında ortaya çıkan yanlış anlaşılmaların ortadan kaldırılması ve her iki toplum arasında dostane ve yakın ilişkilerin kurulmasını sağlamak için kamuoyu oluşturmanın diğer araçlarından da yararlanmıştı. Kendisi, dönemin en önemli siyasal gücü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı gazetelerden Tanin gazetesine gönderdiği bir mektupta *“Türk ve Rum unsurları arasında serzede-i zuhur olan su-i tefehhümatı izale ile husul-i vahdet-i siyasiyeye çalışmak üzere”* *“Rum Tenvir-i Efkâr Kulübü”*nün kurulduğunu açıklamıştır. Ayrıca bu amaca hizmet etmek üzere *“Ciddiyet”* ismiyle Türkçe-Rumca bir gazetenin de kısa süre içinde yayımlanacağını haber vermiştir. Yorgaki Effimianidis'in bu mektubu Tanin gazetesince memnuniyetle karşılanmıştır¹⁷.

Yorgaki Effimianidis'in bir tarafı Türkçe, diğer tarafı Rumca olmak üzere Ciddiyet ismiyle bir gazete çıkarılmasına izin verilmesi konusundaki başvurusu, Dâhiliye Nezareti'nin ilgili birimince incelenir¹⁸. Gerekli araştırmanın yapılmasının ardından Effimianidis'in Mekteb-i Hukuk mezunu, otuz yaşını geçmiş bir Osmanlı vatandaşı olduğu ve hakkında bir hüküm bulunmadığı anlaşılır¹⁹. Gerekli yasal sürecin tamamlanmasının ardından *“Ciddiyet/İlikrina”*nın görebildiğimiz ilk ve tek sayısı 21 Mart 1325/3 Nisan 1909 tarihinde yayımlanır. İlk iki sayfası Türkçe, üçüncü ve dördüncü sayfaları Rumca olarak yayımlanan gazetenin künyesinde, imtiyaz sahibi ve başyazar olarak Yorgaki Effimianidis'in, sorumlu müdür olarak ise Nikolaki Rojoli'nin isimleri görülür. Ayrıca *“şimdilik haftada bir defa cumartesi günleri neşr”* olunacağı belirtilen gazetenin, *“Rum İrfan-ı Siyasî Kulübünün Gazetesi”* olduğu duyurulur.

Gazetenin yayın politikasının açıklandığı *“Mesleğimiz”* başlıklı bölümde şu ifadelere yer verilmiştir: *“Yalnız hakkı, hakikati müdafaa etmek ve şu vatan-ı muazzezimizin yegâne vasıta-i selamet ve terakkisi olmak üzere telakki ettiğimiz ittihadın husulüne çalışmak ve bu babda hiçbir guna fedakârlıktan çekinmemektir”*.

Gazetenin yayın politikasında vurgulanan *“vatan”* ve *“birlik”* gibi kavramlar, Helen-Osmanlılığı düşüncesinin tezahürleri olarak gazetede diğer yazılarda da görülür.

15 A.g.e., s. 66-67.

16 A.g.e., s. 75.

17 *“Türkçe-Rumca Bir Gazete”*, Tanin, 28 Mart 1909, s. 3.

18 *Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (BOA-DH.MKT), 2614/44.*

19 *Başkanlık Osmanlı Arşivi, Zabtiye Nezareti, (BOA-ZB), 326/120.*

Gazetede yer alan imzasız baş makalede, toplumsal birliğin sağlanabilmesi ve vatanın esenliğe kavuşması için en büyük görevin düştüğüne inanılan “Osmanlı Gençlerine” şöyle çağrı yapılmaktaydı: “... (vatan) öyle istiyor ki biz o saf kalplerimizle, o ateşin hissiyat-ı vataniyemizle o faaliyet-i nevcivaniyemizle ileriye daima ileriye gidelim, zihinlerimiz her türlü kuyud-ı miskinaneden, o karanlık mazinin âsâr-ı şaibedarından arî ve hali olarak teşnegan-ı hakikate pişdar olalım. Âmâlimizin, efkârımızın velhasıl mevcudiyet-i maddiye ve maneviyemizin mehd-i mukaddesi olan bu mülkün husul-i umran ve terakkisine müteallik ahvalde biz herkesten ziyade çalışalım, zira vatanın istikbalinde biz herkesten ziyade alakadarız”²⁰.

Gazetede Yorgaki Effimianidis imzası ve “Gönül İsterdi ki” başlığıyla yer alan diğer bir makalede; geçmişin kötü tecrübelerinin yeniden tekrar etmemesi ve Osmanlıların meşrutî idare altında yaşamayacaklarına dair tereddütlerin oluşmasına izin verilmemesi isteniyordu. Ayrıca Effimianidis, artık hakkın ve gerçeğin aranması gerektiğini belirtip meşrutiyetin ilanından sonra Rum toplumu hakkında ortaya atılan söylentilerle ilgili olarak şu yorumu yapıyordu: “Şu vatana bütün mevcudiyetiyle merbut olan, burada meşrutiyet-i idarenin hürriyet ve müsavat-ı tamme ve adaletin teessüsünden, hükümet-i Osmanînin, şeref-i Osmanînin iktisab-ı kuvvet ve ihraz-ı teali etmesinden başka bir emel beslemeyen, âsâr-ı hayatiyesiyle imar-ı memlekete iştiraki akdes-i vezaifden bilen bir unsura, Rum milletine karşı ne gibi maksada, makasid-ı tefrikacuyaneye müsteniden azv olunduğu edna bir mülâhaza ile anlaşılabilir olan bühtanlar, düşnâmlar umum Osmanlılarca ve bilhassa, insafın nisfû-d-din olduğunu pekiyi takdir eden İslam vatandaşlarımızca kaillerinin, o garazkârların o bedhahların yüzlerine çarpılsın da böylece bulanık suda balık avlamayı sanat edinen... tufeylilere bir ders-i ibret verilsin!”²¹.

Effimianidis yazının devamında, seçimlerden itibaren yaşanmakta olan meşrutiyete aykırı davranışlara kayıtsız kalınmamasını ve Kanun-ı Esasî'ye vurulan darbelere göz yumulmamasını ister. Ayrıca tartışmalı kiliseler sorunu nedeniyle Rumeli'de, Patriklik meselesi yüzünden Kudüs'te ortaya çıkan ve Rumluğa, anayasaya ve dinsel yasalara aykırı olan uygulamalara dikkat çekerek sözlerini şöyle tamamlar: “İttihad, ittihad! Kanun, yine kanun! İşte düstur-ı necatımız!”

Gazetede Yorgaki Effimianidis imzasıyla yayımlanan bir diğer makale “Dostum Hatırlar mısın?” başlığını taşır. Effimianidis buyazıda, hürriyetin ilanından sonra Osmanlı toplumunda ortaya çıkan geleceğe yönelik ümitlerin kısa süre içinde yerini istibdat döneminde olduğu gibi karşılıklı suçlamalara ve çatışmalara bıraktığına değinmektedir. Ona göre, hep kişisel çıkarlar adına hareket ediliyor ve bunun dışında bir şey düşünülüyordu. Effimianidis sözlerinin devamında isim vermeden İttihatçıları şu sözlerle eleştirmektedir: “Biz yalnız evet, ey merkez halkı yalnız çalışmaksız yemek, zahmetsiz maaş almak, menasib-ı devleti yed-i inhisara geçirip çırıl çiplak yalın ayak başı açık çalışan efradın, anasırın sırtından geçinmek, kalem odalarında kahvehane köşelerinde müsavattan, adaletten hele hele uhuvvetten dem urmak istiyoruz. Bir taraftan bina-yı meşrutiyet ve müsavatta ef'âl ve akvâlimizle nice rahneler açtığımız halde diğer taraftan hamî-i hürriyet muhafız-ı adalet görünmeğe çalışıyoruz. Fakat insaf edip de saadet-i şahsiyemizin selamet-i vatanla kaim olduğunu bir türlü teslim etmeğe kail olamıyoruz, yazık!”²².

Effimianidis'e göre, hep bu düşünceler nedeniyle Kâmil Paşa Hükümeti düşürülmüş ve yerine Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi getirilmişti. Ona göre milletvekilleri, vatanın çıkarlarından ziyade kendilerini oraya getiren “fırka”nın amaçlarını gerçekleştirmek ve “cemiyet”çe saptanan bakanların açıklamalarını alkışlamakla sorumlu olduklarını halka açıkça söylemeli ve bu nedenle halk da durumunun düzeltilmesini boşuna beklemeden

20 “Osmanlı Gençlerine!”, *Ciddiyet/İlkrina*, 3 Nisan 1909, s. 1.

21 “Gönül İsterdi ki”, *Ciddiyet/İlkrina*, 3 Nisan 1909, s. 1-2.

22 “Dostum Hatırlar mısın?”, *Ciddiyet/İlkrina*, 3 Nisan 1909, s. 2.

kendi çaresini aramalıydı. Osmanlı toplumunda giderek artan ekonomik eşitsizliklere ve unsurlar arasında baş gösteren ayrılığa değinen Effimianidis, geleceğe yönelik şu öngöründe bulunuyordu: *"Günahdır, yazıktır bu halka, bu memlekete rişte-i ittihad bütün bütün kopmak üzeredir. Bazıların bilerek veya bilmeyerek saçtıkları tohm-ı tefrikaya inzımam eden açlık, sefalet bu tehlikeyi gittikçe yaklaştırıyor. Allah aşkına biraz ziyadece ibret ve faaliyet gösterilsin, vatan için pek mühlik olan şu yaralara acilen bir merhem bulunsun, değilse yangın saçağı sardıktan sonra yapılacak tedabir, hiçtir. Belki yangını, sukûtu tesrii eder itfâ değil!"*.

"Ciddiyet/İlikrina"nın Yunanca kısmında yer alan makalelerde de "vatan" ve "birlik" kavramlarına özel bir önem verildiği ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bölümdekine benzer görüşlerin dile getirildiği görülür²³. "Uygarlığın Önündeki Siyasetin Organi" başlığıyla yer alan baş makalede ülkenin geleceğinin biçimlenmesinde en önemli görevi üstlendiği düşünülen gençlere çağrı yapılır. Gazeteye göre, vatanın çıkarları için gençlerin politik gelişmelere kayıtsız kalmayarak ülke sorunlarıyla ilgilenmeleri gerekmektedir²⁴.

"Biz de İçtenlikle Çabalamaya Geldik" başlığıyla yer alan diğer bir makalede ise, vatan için güzel olanın yalnızca gençlerle başarılamayacağı ve bu uğurda ülkeye gönül vermiş herkesin katkısının gerektiği belirtiliyordu. Ülkede var olan anayasa ile her şeyin gerçekleştirilebileceğini düşünen gazeteye göre, bu yalnızca Avrupalı bir düşünceyle değil, bize ait olan düşüncelerle başarılmalıydı. Ciddiyet/İlikrina, evlerinde oturup hiçbir şeye karşımadıklarını belirttiği varlıklı kesime de seslenerek onları vatan için harekete geçmeye davet ediyordu. Gazete Türk "kardeşlere" ise şöyle sesleniyordu: *"Biz, Yunan ulusu olarak özgürlüğün, hakkın, sahiplenmenin ne olduğunu çok iyi biliyoruz. Ve bunu da Osmanlı topraklarında uzun yıllar yaşamış olarak ve ileride de yaşıyor olarak göstereceğiz. Elbette ki Türk kardeşlerimiz de bizim her zaman yanımızda, yanımızda olmasa da hep kalbimizde olacaklar"*²⁵.

Ciddiyet/İlikrina'nın sonraki günlerde yayınına devam edip etmediği konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak II. Meşrutiyet dönemindeki birçok örnekte de görüldüğü gibi Ciddiyet/İlikrina gazetesinin yalnızca bir sayı çıkabildiği tespitini yapmak mümkündür. Yorgaki Effimianidis, Ciddiyet/İlikrina'nın yayımına son vermesinden sonra da entelektüel faaliyetlerini sürdürür. Effimianidis'in ismini, 1909 yılının ekim ayında yayımlanmaya başlayan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarına muhalefet eden Sada-yı Millet gazetesinde görmekteyiz.

Yorgaki Effimianidis, Osmanlı unsurları arasında dayanışma ve yakınlaşmanın sağlanmasını kendisine hedef seçmiş olan Sada-yı Millet gazetesinde yayımlanan makalelerinde de 1908 Devrimi'nin kazanımlarının korunmasını istemekteydi. Ona göre devrimler, hükümeti ve hükümet adamlarını değiştirir ve halka büyük fedakârlıklar yüklerdi. Sosyal ve siyasal nedenler sonucunda oluşan devrimlerin sonrasında da hükümet adamlarının bu koşulları ve toplumlarının yaşadığı sorunları bilerek hareket etmeleri gerekmektedir. Yorgaki Effimianidis'e göre aksi takdirde yönetimin ve hükümet adamlarının değişmesi, istenilen sonuçları vermeyecekti. Bu nedenle Effimianidis, devlet adamlarının vatanın çıkarlarını kişisel çıkarlarının üzerinde tutmasının ve görev bilincine sahip olmalarının önemi üzerinde duruyordu²⁶.

Effimianidis, Sada-yı Millet gazetesinde yayımlanan ve Osmanlılardaki eğitim anlayışını konu aldığı bir diğer makalesine ise *"Bugün, artık teslim etmeliyiz ki, biz Osmanlılar hayat-ı ictimaiyye ve müessesat-ı hukukiye ve saire nukat-ı nazarından tekâmülden pek geri,*

23 Gazetenin Yunanca kısmının çevirisinde yardımcı olan Sayın Songül Duran'a minnettarlığımı ifade etmek isterim.

24 "Uygarlığın Önündeki Siyasetin Organi", *Ciddiyet/İlikrina*, 3 Nisan 1909, s. 3.

25 "Biz de İçtenlikle Çabalamaya Geldik", *Ciddiyet/İlikrina*, 3 Nisan 1909, s. 3-4.

26 "İnkılaptan İstifade Nasıl Olur?", *Sada-yı Millet*, 6 Teşrin-i evvel 1325, s. 1-2.

esbab-ı tekâmüle malikiyet emrinde ziyade fakiriz” saptamasıyla başlar. Ona göre taklit ve icat, gelişmenin temel ilkeleri iken, muhafazakârlıktaki ifrat ise düşmanıydı. Eğitim ve bilime verdiği önem sayesinde Japonya’nın geliştirdiğini belirten Yorgaki Effimianidis, Osmanlıların ise Çin gibi muhafazakârlıktaki ifrat sebebiyle geri kaldığını ifade eder. Ayrıca ona göre Osmanlılar, geliştirmek için hâlâ yeteri kadar girişimlerde bulunmuyor ve bilime gerekli önemi vermiyorlardı. Osmanlı Hükümeti’nin bile eğitime gereken önemi vermediğini dile getiren Effimianidis, eğitimde ilköğretime önem verilmeyip yüksek öğretime ağırlık verilmesini ise doğru bulmadığını ifade ediyordu. Bu nedenle geniş halk kesimlerinin eğitilmesine olanak sağlayacak olan ilköğretime ağırlık verilmesini ve pek çok iptidai mektebinin açılmasını önermekteydi. Ona göre bu yapılmadığı takdirde “... hayat-ı ictimaiyyenin tezahürat ve tekâmülatında pek büyük dahil olan avam ihmal olunduğça bizim için hiçbir şeye muvaffak olamamağa mahkûmiyet katı’ı”ydi²⁷.

CUMHURİYET TÜRKİYE’SİNDE YORGAKI EFFİMİANİDİS

Yorgaki Effimianidis’in imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecindeki yaşamı hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Fakat daha önce de belirtildiği gibi, 1924 yılında İstanbul Barosu’ndan çıkarılmasından sonra yaşamını iş takibi yaparak kazandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, İstanbul’un yerleşiklerinden birisi olması, onun Anadolu’daki Rum toplumu açısından büyük bir trajediye dönüşen mübadelenin dışında kalmasını sağlamıştır. Fakat Milli Mücadele sürecinde yaşananlar ve Türkiye ile Yunanistan arasında 1930 yılına kadar devam eden gerginlikler, her iki ülkedeki azınlıkları olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla birlikte Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin 1930 yılından itibaren iyileşmesi, hatta iki ülkenin 1934 yılında Balkan ittifakını oluşturmaları, Türkiye’deki Rum toplumunun günlük yaşamında bir rahatlama yaratmış olmalıdır. Türk ve Rumlar arasında yakınlaşma ve dayanışmanın sağlanması gerektiğini II. Meşrutiyet döneminden beri savunmakta olan Effimianidis’in iki ülke arasındaki işbirliğinden hoşnut olduğunu tahmin etmek mümkündür. Nitekim Effimianidis, 1930’lu yıllarda eserleriyle yeniden karşımıza çıkmaktadır.

1930’lu yıllarda Türkiye’yi meşgul eden en önemli gelişme kuşkusuz, dünya ekonomik kriziydi. Birçok ülkeyi etkileyen ve binlerce kişinin işsiz kalmasına yol açan kriz, Yorgaki Effimianidis’in de ilgi alanına girer. Effimianidis, “Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye” ismiyle iki cilt olarak yayımlanan kitabında ekonomik krizin ülkesi için yaratacağı sorunları ve alınması gereken önlemleri analiz etmeye çalışmıştır. 1935 yılında yayımlanan kitabının ilk cildinin önsöz mahiyetindeki bölümünde Effimianidis, eseri yazmaktaki amacını şöyle ifade ediyordu: “Doğrulukta ayrılmamağı ve, her ne bahasına olursa olsun, doğruyu söylemekten çekinmemekliği, nefsimce, düstur ittihaz etmiş olduğumdan ve vatanıma ve vatandaşlarıma hizmet etmekten gayri bir emeli mahsus da beslemediğimden, bütün kâinat için olduğu gibi memleketimin de en büyük derdlerinden birini teşkil eden İktisadî buhran hakkında bildiklerimi, düşündüklerimi, söz özüne uygun bir türk vatandaşı sıfatıyla, umumun nazar ve mütalâasına arzı vazife bildim”²⁸.

185 sayfadan oluşan kitabın ilk cildinde Effimianidis, krizin nasıl ortaya çıktığı ve dünya genelindeki etkileri hakkında dünyanın önde gelen iktisatçı, sanayici ve yazarlarının görüşlerine yer veriyordu. Liberal politikaları savunduğu anlaşılan yazar, ekonomik krizin ortaya çıkışında I. Dünya Savaşı’nın önemli rolü olduğu düşüncesindeydi. Savaşın ertesinde oluşturulan uluslararası düzenin ülkeler arasındaki rekabeti sona erdirmediğini, tam tersine mücadeleleri körüklediğini belirten Effimianidis’e göre, devletler giderek içe kapanmaya başladılar. Gümrük duvarlarını yükselterek “milli iktisat” a yönelen ülkeler, yeni bir iktisadi düzenin ortaya çıkmasına yol açtılar. Ona göre uluslararası iş bölümünün

27 “Kanun-ı Tekâmül Önünde Osmanlılar”, *Sada-yı Millet*, 17 Teşrin-i sani 1325, s. 1.

28 Yorgaki Effimianidis, *Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye*, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul, 1935, s. 4-5.

bozulması ve her ülkenin kendi ihtiyacını kendisinin karşılmasını öngören ortaçağa özgü bir anlayışın yerleşmesi, kazançların düşmesine yol açmıştı²⁹.

Dönemin Marksistlerinin krizin çıkış nedenleri hakkındaki fikirlerine katılmadığını belirten Effimianidis'e göre krizin fazla üretimden kaynaklandığı savları doğru değildi. Ona göre kriz, üretim ve tüketim arasındaki dengenin bozulması, bu dengeye aracılık eden para ve ürünlerin sürüm ve dağıtımındaki sorunlardan kaynaklanmıştı. Effimianidis'e göre krizden çıkış yolu, milli iktisat uygulamalarına son verip liberal prensiplere geri dönmekte yatıyordu: *"Beşeriyetin selâmeti ve buhranın zevalile bir an evvel refaha avdeti için, pek haklı olarak ümid etmek isteriz ki, devletler artık gözlere batarcasına tecelli etmiş olan hakikatleri görürler ve yüksek nazımlık mevkiinde kalarak ammenin nef'i için, istisnâî mahiyette tecviz edilen ahvalden ve malî mülâhazaların ve millî müdafaa kaziyesinin zarurî kıldığı hususattan gayri meselelerde, müteşebbis vaziyetine geçerek, ferdî teşebbüsü ve hürriyeti tahdiden ve millî iktisad kurmak görüşünü ile harb iktisadine devamdan ve lüzumsuz masraflar dolayisile halkın istihlâk kudretini tazyikten vaz geçerler"*³⁰.

Kitabının ilerleyen bölümlerinde ise yazar, Türk ve Müslümanların ekonomik yaşamdaki rollerini tarihten örnekler vererek açıklamaya çalışmaktaydı. Effimianidis'in, dünyanın birçok ülkesinde korumacı iktisat politikalarının yükselişe geçtiği, Türkiye'de ise Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi tarafından devletçi politikaların uygulandığı bir dönemde serbest ticareti savunması dikkat çekicidir. Yazarın bu konuda, iktidar partisinden ve "ana akım" medyadan farklı düşündüğü görülmektedir.

Effimianidis'in kitabının ilk cildinin yayımlanmasının ardından çeşitli yazarlar tarafından kitapla ilgili tanıtım yazıları kaleme alınmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, dönemin en önemli fikir dergilerinden birisi olan Fikir Hareketleri'nde yayımlanan yazısında Effimianidis'in çalışmasını övgüye değer bulmuştur. Hüseyin Cahit, ekonomik kriz gibi büyük ve dünya çapındaki bir olayı, okuyuculara anlatabilmek ve onları aydınlatabilmek için yazarın başvurduğu yöntemi takdirle karşılamıştır³¹. Effimianidis'in kitabı hakkındaki bir diğer tanıtım yazısı ise Cumhuriyet gazetesinin yazarlarından E. Ekrem Talu tarafından kaleme alınmıştır. Talu'ya göre, "eski Mülkiye (Hukuk) mektebinin yetiştirdiği çok değerli ve seçkin ilim adamlarımızdan" Effimianidis'in "temiz bir Türkçe ve güzel bir üslûbla" kaleme almış olduğu kitabı, "pek karışık" olan ekonomik konuları yurttaşların yararlanabileceği biçimde ele almaktaydı³².

Yorgaki Effimianidis'in "Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye" adını taşıyan kitabının ikinci cildi 1936 yılında yayınlanır. İçinde bulunulan zaman dilimindeki sorunların kaynaklarına inebilmek için tarihe başvurulması gerektiğini belirten yazar, *"Türk İnkılâbı, malî ve iktisadî bakımdan, memleketi ne halde buldu?"* sorusunun yanıtını arayarak başlar. Yazar III. Selim döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin mali ve iktisadi yapısında meydana gelen değişimleri, ekonomik bağımsızlığın yitirme sürecini ayrıntılı olarak ele alır. 19. yüzyıl boyunca Avrupa devletlerinden alınan borçların giderek devletin sırtında bir yüke dönüştüğünü ve Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasına yol açtığını da ekler³³. Buna karşın yazar, alınan borçlar ve yabancılara verilen imtiyazlar sayesinde Osmanlı ülkesinde yatırımların da gerçekleştirilebildiğini hatırlatmaktadır. Effimianidis daha sonra II. Meşrutiyet devrinde alınan borçlarla ülke çapında gerçekleştirilen bayındırlık faaliyetlerini değerlendirir.

29 A.g.e., s. 143-148.

30 A.g.e., s. 158.

31 Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı: Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye", *Fikir Hareketleri*, 1935, S. 82, s. 59-60.

32 Ercüment Ekrem Talu, "Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1935, s. 12.

33 Yorgaki Effimianidis, *Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye*, Kâadçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul, 1936, s. 3-59.

Effimianidis'e göre, Cumhuriyet döneminde izlenen ekonomi politikasının şekillenmesinde "Milli Mücadele"nin niteliğinin önemli bir rolü bulunmaktaydı. Türk inkılâbı, bir yandan Türkiye'de ekonomik çıkarları bulunan Batılı güçlere karşı, diğer yandan ise egemenliği elinden bulunduran Osmanlı sülalesine karşı gerçekleştirilmişti. Ona göre milli bir Türk devletinin kurulması sonucunu doğuran "Türk inkılâbı", diğer devrim süreçlerinden farklıydı: "*Türk inkılâbı, İngiliz ve Fransız ve sair milletlerin tarihlerinde görülen ve rejim değiştirmeye masruf ve matuf bulunan inkılâblarda olduğu üzere, sadece milleti hakim kılmaya ve mutlakiyeti idareyi ortadan kaldırmaya ve hürriyet ve müsavat ve uhuvveti akideleri sağlamlaştırmağa münhasır kalmayıp, birinci derecede, mevcudiyeti tehlikeye düşen bir milleti kurtararak, onun benliğini tebarüz ettirmeye ve herkese tanıttırmağa âzim ve sayı olmasına mebnî, Türk inkılâbını bu bakımdan tetkik etmek gerekti*"³⁴.

"Türk inkılâbcılarının devletçilik iktisadına varmalarının sebepleri"ni değerlendirirken Effimianidis, Türk inkılapçıların milliyetçi olduklarını, fakat bu milliyetçiliğin ırksal olmayıp kültürel bir milliyetçilik olduğunu belirtir. Ona göre; Türklerin ticaret ve sanat alanındaki zafiyeti ve teşebbüsten mahrumiyetlerinin yanı sıra toplumsal yaşamlarında "devlet"in sahip olduğu belirleyici rol de devletçilik politikasına yönelmesinde etkili olmuştu³⁵. Cumhuriyet hükümetlerinin devletçilik politikası kapsamında gerçekleştirdiği millileştirme çabalarına ve oluşturulan kurumlara değinen yazar, Türkiye'nin milli iktisat politikasını benimsemesinde Avrupa'nın Türkiye'ye dair beslediği sömürgeci niyetlerinden uzaklaşmamış olmasının da rolü olduğunu vurguluyordu: "*... Türkiye'nin de, uluslar arası mubadele alânından uzaklaşarak dar bir milliyetçi iktisadına girmesi ve bazı hareket ve tedbirlerle yabancılardan hoşlanmalarına gitmemesi bir kabahat ise bu, Türkiye ve Türklerden ziyade, bu hallerden hoşlanmayanlara atfedilecek bir kabahattir*"³⁶.

Kitabının son bölümünü "Türkiye ekonomisi buhranının hususiyetleri ve tedavisi çareleri"ne ayıran Yorgaki Effimianidis, bir tarım ülkesi olan Türkiye'de üreticinin ve köylünün korunması gerektiğini belirtiyordu. Ona göre üretici, kendi kendine yetebilecek bir duruma getirilmeli, maddi bir yardıma ihtiyaç duyması halinde ise ona bu desteği devlet kuruluşları dışındaki kurumlar vermeliydi. Ülkenin ekonomik bünyesine ve üretim yöntemlerine aykırı sanayi kurmaya çalışmanın doğru olmadığını belirten Effimianidis, sözlerini şöyle sürdürüyordu: "*Böyle bir memlekete sahip olan Devletin de, önünde bu derecede geniş çalışma alanı varken, müdafaasının istilzam ettirdiği ve finansal ihtiyaçlarının gerektirdiği ve tümlük menfaatlarının zorlandığı hallerden başka alanlarda müteşebbis durumuna geçmemesi; ekonomi hayatının karışık ve ancak şahsî menfaat kaygusile başarılabilir ince işlerine el uzatmaması ve şahsî teşebbüsleri, Devlet rekabeti karşısında, felce uğratmıyarak müreffeh olması tabii bulunan ziraat ve iptidâî maddeler yönünü, bütün kuvveti ve vasıtalarile kuvvetlendirmesi gerekir*"³⁷.

Ekonominin tarıma dayandığı ülkelerde "hayatın ucuz" olmasının bir şart olduğunu belirten Effimianidis, üreticinin ve köylünün yaşam standartlarının iyileştirilmesinin ekonomi üzerinde olumlu etkiler yapacağı inancındaydı. Dünya ekonomik krizinin olumsuz etkilerinden en az hasarla çıkabilmek için yapılması gerekenler arasında; tasarrufun desteklenmesi, ülkede yasa egemenliğinin yerleştirilmesi ve çıkarılacak yasaların yurdun gereksinim ve şartlarına göre oluşturulmasını da belirten Effimianidis, sözlerini okuyuculara ve "büyük önderlerimize" saygılarını sunarak noktalyordu³⁸.

Görüldüğü gibi Effimianidis, çeşitli konularda tek parti yönetiminin izlediği devletçilik politikasına aykırı önerilerde bulunmuştur. Onun ekonomik konulara yaklaşımı, bir

34 A.g.e., s. 110.

35 A.g.e., s. 121-122.

36 A.g.e., s. 151.

37 A.g.e., s. 425-426.

38 A.g.e., s. 433-452.

hukukçunun giderek artan devlet müdahaleleri karşısındaki kaygılarını da yansıtmaktadır. Devletin ekonomik hayatta yönlendirici olması ve bireysel hak ve girişimleri engellememesi, ülkelerin izlediği "milli iktisat" politikalarının iktisadi buhranın ortaya çıkışındaki etkisine vurgu yapması, Effimianidis'in liberal bir anlayışa sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Onun iki cilt halinde yayımlanan kitabı, ekonomik konulardaki bilgisini de ortaya koymaktadır. Nitekim basında yer alan haberlerden öğrenebildiğimiz kadarıyla Yorgaki Effimianidis, zaman zaman ekonomik konularla ilgili olarak konferanslar da vermiştir³⁹.

Yorgaki Effimianidis, 1938 yılında yayımlanan "Kanun Yapmak Bir Sanat mıdır?" başlıklı kitabı ile bu kez karşımıza hukukçu kimliği ile çıkar⁴⁰. Türkiye'de giderek artan hukuk alanındaki yayın kervanına kendisinin de katkıda bulunmak istediğini belirten Effimianidis, kitabı yazmaktaki amacını şöyle özetler: "... Türklüğün, pek eski devirlerdeki Hak ve Adalet telâkkisinden başlayarak, İslâm camiası ve Osmanlı Devleti ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti zamanlarındaki Hak ve Adalet telâkkisine kadar geçirdiği evrimi göstermek üzere geniş tutturulan ve sosyeterin doğum ve evrim ve inkıraz ve indiraslarıyla ilişkili Sosyoloji kanunlarıyla, Roma ve İslâm şeriatlarının tarihî evrimlerini ve bunların mukayeselerini de ihtiva eden ve bunlardan çıkarılacak sonuçlara göre, Adlî hayatımıza bir teşhis" koymaktır⁴¹.

Effimianidis'in bu eserinde de ele aldığı konuyu tarihsel bir perspektiften değerlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Yazar, hukuk ve ahlak kurallarının değişimiyle ilgili görüşleri değerlendirdikten sonra, Türk ve İslam hukukunu incelemeye koyulur. Kitabının son bölümünde Türk Medeni Kanunu'nu ele alan yazar, "Yüce Türk Ulusunun, gökden ve gâipden ilham alan teolojik hayattan çıkararak, eşsiz inkilâbının ve Ulu Önderinin irşad eylediği pozitivist hayata girişi gibi muazzam ve tarihî hadise"nin tarihsel bir bağlam içinde değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çeker. Bu bölümde Effimianidis, Türk devrimi ile ilgili düşüncesini de okuyucularıyla paylaşır: "İnkilâbımız, tekâmülcü değil, hamlecidir; yapacağını zamanın te'sirine bırakmıyarak, yüksek ve çok kuvvetli bir iradenin çizdiği yolda sür'atla yürüyerek, asırlarca ihmalin arada peyda etmediği uçurum ve mesafeleri doldurarak ve yakarak, müstahak olduğu en ileri mevzilere ulaşmak; müterakki laiklaşmadan ibaret sanılan beşer tarihinin uçsuz bucaksız yolunda geri kalmıyan yolcu durumuna gelmek şikkini tercihetmiştir". Yasaların, toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarına göre oluşturulması gerektiğini hatırlatan Effimianidis, Türk Medeni Kanunu'nda bu bakımdan eksikliklerinin bulunduğunu ifade ediyordu. Ona göre medeni kanunun hükümleri, ülkenin ve ulusun gereksinimleri doğrultusunda düzeltilmeliydi⁴².

Türk toplumundaki sosyal, ekonomik ve hukuksal sorunları mercek altına alıp incelemeyi ve çözüm yolları üretmeyi kendisine bir görev görmüş olan Yorgaki Effimianidis'in bu kapsamdaki bir diğer eseri, "Vasiyetnamem Yahud Tehlike Çanı" adını taşır. 1949 yılında yayınlanan bu kitabında Effimianidis, Türk toplumunun karşı karşıya kaldığı ahlaki ve sosyal bunalıma dikkat çekmek ister. Ulusal basına yansıyan ve toplumdaki sosyal ve ahlaki çöküşü yansıtan haberleri veri alan yazar, "tehlike çanı sesinin geldiği noktaya kulakların çevrilmesini sağlayabilmek" ve ülke yöneticilerini uyandırmak için yazdığı yazıları bu kitapta topladığını belirtir⁴³.

Effimianidis bu kitabında; Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık da dahil olmak üzere çeşitli devlet kurumlarına gönderdiği, farklı talep ve yakınmaları içeren dilekçe ve mektuplarına yer vermiştir. Effimianidis'in siyasal ve toplumsal meseleler konusundaki

39 "Güneş Kulübünün Bir Daveti", *Cumhuriyet*, 17 Mart 1938, s. 6.

40 Effimianidis'in avukatlık yaptığı dönemde müdahil olduğu bir davaya ilişkin Yargıtay'a sunduğu layiha için bkz. Avukat Yorgaki Effimianidis, *Eleni ve Viktorya Ençonopulos'la Naime ve Hayrettin Taner Aralarındaki Şu'fa Davasına Mütelaik Olarak Yüksek Yargıtay'a Sunulan Temyiz Lâyihası*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1951, 12 s.

41 Yorgaki Effimianidis, *Kanun Yapmak Bir Sanat mıdır?*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1938, s. 5.

42 A.g.e., s. 96-97.

43 Yorgaki Effimianidis, *Vasiyetnamem Yahud Tehlike Çanı*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1949, s. 13.

duyarlılığını ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir azınlık mensubunun “40’ların cadı kazanında” merkezi yönetimle kurduğu ilişkiyi resmetmesi açısından önem taşıyan bu taleplerin içinde en ilginç kuşkusuz Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye gönderilen mektuptur. 31 Mayıs 1944 tarihli bu mektubunda Effimianidis, İsmet İnönü’nün 19 Mayıs törenleri sırasında yaptığı konuşmada Türkiye’nin milli bir devlet olduğu ve “*azlık diye tanınmış olan vatandaşlar, her Türk vatandaşı gibi, kanunun bütün himayesine ve bütün vatandaş haklarına sahiptirler*” şeklindeki ifadelerini hatırlatarak kendisinin maruz kaldığı haksızlığa dikkat çeker. İstanbul Baro’sundan çıkarılmasına neden olup avukatlık yapmasına da engel olanların “engizisyonvari” oyunlarından söz eden Effimianidis, Cumhurbaşkanı’nın sözlerini adaletin tecelli etmesi bakımından önemli gördüğünü ifade eder. Effimianidis, “... güzel ve lâik Cumhuriyet rejimimizin dayandığı, eşsiz İnkilâbımızın istihdaf eylediği (Kültürel Milliyetçilik) yerine, münafesede ve tefrikayı bais ırkçılığı, kara taassubu ikame bahasına, yalnız adları Türk olan mahdud kimselerin ceblerini doldurmağa yarayan fikirler ve tedbirler ve telâkkiler bertaraf edilerek ... Adâletin, Adâlet ülküsünün hakim olacağına ve yalnız Anayasanın mesnet kılınacağına, bir müjde ve beşaret sayarak ve yapılmış olan haksızlıkların da ortadan kaldırılacaklarına senet” olarak gördüğünü ifade ederek sözlerini tamamlar⁴⁴.

Bu kitabında yer alan bilgilerden Effimianidis’in, o sırada Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olarak görev yapmakta olan Hilmi Uran ile okul arkadaşı oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü Effimianidis, 1948’de Hilmi Uran’a gönderdiği ve toplumsal sorunları ele alan bir raporda “yarım asrı mütecaviz bir zaman evvel, 1313-1317, İzmir idadisinde birlikte tahsilimiz sıralarında idi” ifadelerini kullanmaktadır⁴⁵. Effimianidis, Türk toplumunun karşı karşıya kaldığı sosyal, ekonomik ve ahlaki problemlere dikkat çektiği bu raporlarında “adalet ülküsü”ne değer verilmemesinden yakınmaktaydı. Yazar, 1933 yılında İstanbul adliye sarayının yanmasına rağmen yerine yenisinin inşa edilmemesini, 1943’te doğu sınırında 33 vatandaşın yargılama olmaksızın kurşuna dizilmesini ve bu durum karşısında hiçbir şeyin yapılmamasını, toplumdaki adalete karşı gösterilen ilgisizliğin kanıtı olarak değerlendirdiyordu⁴⁶.

SONUÇ

Bu makalede eserlerini ve düşüncelerini tanıtmaya çalıştığımız Yorgaki Effimianidis’in imparatorluğun ulus-devlete evrildiği süreçte, toplumsal birlik ve barışa destek verdiğini görüyoruz. Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında yaşanan siyasal gelişmeler, “anasır-ı Osmaniye”yi birbirinden uzaklaştırıp karşıt kamplara iterken, farklı topluluklara mensup “birey”lere çok fazla bir hareket alanı bırakmamıştır. Türk ve Yunan toplumları arasında I. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında yaşanan gerginlikler ve milliyetçiliğin ayrıştırıcı doğası, birlikte yaşama olanağını azaltmıştı. Buna karşın Effimianidis örneğinde görüldüğü gibi, her iki toplumdan az sayıda da olsa bu gelişmelere karşı koyan, deyim yerindeyse “akıntıya karşı kürek çeken” isimler de mevcuttu.

Effimianidis, II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet Türkiye’sine devam eden aşamada Türk ve Rum toplumları arasındaki gerginlikleri azaltmaya, iki toplum arasındaki iletişimi sağlamaya ve “ortak vatan” düşüncesi temelinde bir yakınlık kurmaya çalışmıştı. Yorgaki Effimianidis’in siyasal gelişmelerin yanı sıra hukuk, iktisat ve sosyal alanlardaki gelişmeleri önemseyen entelektüel birikiminin kültürel alanda ne ölçüde etki ettiğini ve izler bıraktığını tespit etmek güçtür. Ancak kendisiyle ilgili elimizdeki sınırlı bilgiye rağmen, bu uğurdaki uğraşından vaz geçmediği ve düşünsel anlamda da ilkeli ve tutarlı bir bakış açısına sahip olduğu yargısına varmak olanaklıdır.

44 A.g.e., s. 25.

45 A.g.e., s. 64.

46 A.g.e., s. 81-82.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî, (BOA-DH. MKT, 2614/44).

Başkanlık Osmanlı Arşivi Zabtiye Nezareti, (BOA-ZB, 326/120).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, (BCA, 30-1-0-0-55-336-4).

İstanbul Barosu Arşivi, (İBA) Sicil No: 2579.

Kitap, Makale ve Broşürler

Effimianidis, Yorgaki, *Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye*, Kâadçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul, 1936.

Effimianidis, Yorgaki, *Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye*, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul, 1935.

Effimianidis, Yorgaki, *Eleni Viktorya Ençonopulos'la Naime ve Hayrettin Taner Aralarındaki Şu'fa Davasına Müteallik Olarak Yüksek Yargıtay'a Sunulan Temyiz Lâyihası*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1951.

Effimianidis, Yorgaki, *Kanun Yapmak Bir Sânat mıdır?*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1938.

Effimianidis, Yorgaki, *Vasiyetnamem Yahud Tehlike Çanı*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1949.

Efimyani, Yorgaki, *Sevgili Türk Kardeşlerimize Takdim Rum Kardeşleriniz*, Matbaa-i Kütübhaneye-i Cihan, y.y., 1324.

Gölen, Zafer, "Burdur Ermenileri ve Tehcir", *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, (Ed. Bünyamin Kocaoğlu), İlkadım Belediyesi Yay., Samsun, 2017, s. 457-471.

Güllü, Ramazan Erhan, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017.

Hulkiender, Murat, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2003.

Karabulut, Umud, "Muhâmât Kanunu: Avukatlık Kurumunun Düzenlenmesi ve İstanbul Barosunda Yaşanan Tasfiyeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2013/ Güz, S. 27, s. 79-104.

Kerimoğlu, Hasan Taner, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Koçak, Cemil, "Barodan Atılan Rum Avukat İsmet İnönü'den Adalet İstiyor!", *Star*, 3 Ekim 2015.

Tahir, Kemal, *Bir Mülkiyet Kalesi*, İthaki Yay., İstanbul, 2009.

Talu, Ercüment Ekrem, "Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1935, s. 12.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye", *Fikir Hareketleri*, 1935, S. 82, s. 59-60.

Sürelî Yayınlar

Ciddiyet/İlikrina

Cumhuriyet

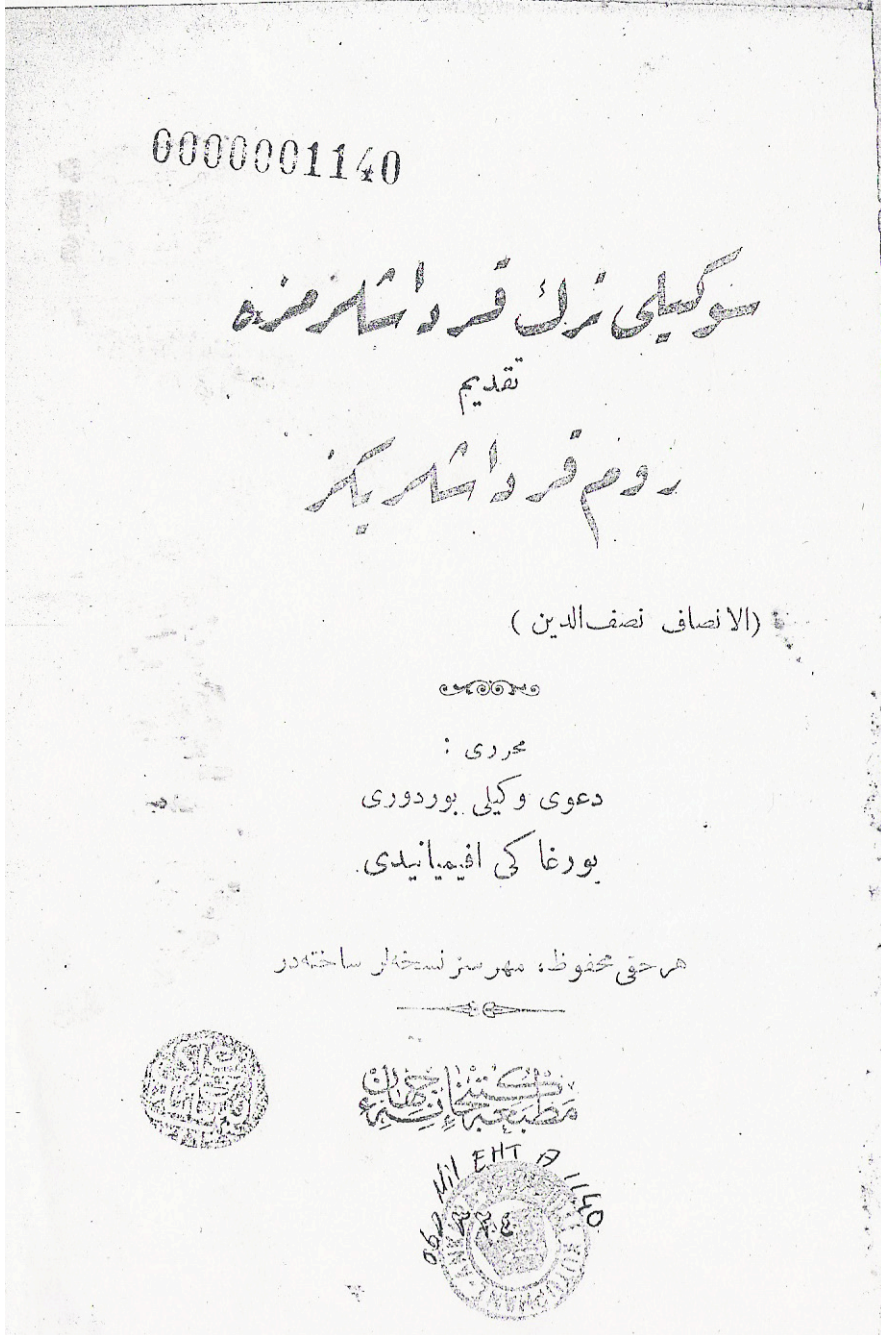
Fikir Hareketleri

Sada-yı Millet

Star
Tanin
Yeni Gazete

EK 1: Yorgaki Effimianidis'in Kalem Aldığı "Sevgili Türk Kardeşlerimize Takdim Rum
Kardeşleriniz" Başlıklı Kitabın Kapağı

EK 2: Yorgaki Effimianidis'in Yayınladığı "Ciddiyet/İlikrina" Gazetesinin Osmanlı Türkçesi ile Yazılmış İlk Sayfası

EK 4: Yorgaki Effimianidis'in Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye 1948 Yılında Gönderdiği Dilekçenin İlk Sayfası

DR. YORAKI EFFİMİANİDİS
CUMHURİYET AĞSIVI
Hukuk Doktoru
YORAKI EFFİMİANİDİS
Hukuki, İktisadi ve Mali İşlere Evi
Tüccar Vekili ve Müessesliği
Teasle Tarihi : 1904

E. V.
İstanbul 3/11/1948
Galata Billur Sokak Büyük Tünel han N.4
Telefon : 40194

Cumhur Başkanı Sayın İNBÜ
A N K A R A

Çok saygılı değer Başkan ,

Zatı ulyanızı , bugüne kadar , bir çok defalar tasdi etmiş ve , Yurdumuzda adalet ülküsünün saygı toplaması hususuna himmet sarf buyurmanızı , şahsî mağduriyetimin giderilmesi için olağu meretebe , Milletimizin kalkınması için de gerekli bulduğumdan ve sosyal meselenin her şeyden evvel mânevî olduğuna inandığımdan , bu himmeti candan dilemişim .

Filhakika , içinde adalet ülküsü saygı toplamiyan bir toplulukta , her türlü rüdaet ve reziletlerin günlük olay haline geleceği ve , nefsi nefsi düşüncesi hakim olarak , maddeye , paraya tapınılacağı cihetle , kuvvetini ruhanşyetten alan içtimaî ve hattâ ailevî bağlar da çözülecek inhitat ve indiras emarelerinin belirtileriyile tedehhüş eden Millet ve Yurdseverlerin böyle bir himmeti dilemelerinden daha tabii bir şey olamazdı .

Binaenaleyh , her gün gözlerimiz önünde işlenen racialarla gerçekliği bir kat daha teyyüdeden mâruzatı anifemin , mezkûr fecayin ruhun üzerinde yaptığı baskı sevkiyle , dikkat nazara alınması dileğiyle , Zatı ulyanızı , bir kere daha tasdi mecbur olduğumdan , peşinden af buyurmanızı rica edereim .

Çok sevgili Başkan ,

17/1/945 tarihli arizemde de tekrarladığım veçhle , Milli tarihimizde yer alan Sizin gibi bir Zatin , bir hizbin , bir zümrenin değil , bilâ teffrik bütün vatandaşların tarafsız Şefi olmak ve bu suretle saygı ve sevgiye mazhar ve , hakka ve adalete hizmetle , müşerref bulunması , Millî ve Vatanî bir kazançtı ; çünkü , milletleriğin kalkınma ve yükselme , ancak ve ancak , bu ayardaki başların , varlıkların mevcudiyetiyle müyesser olmak , tarihin bir mütası bulunmakla , bizim de bu kazançtan mahrum olmamaklığımız , elbette ki , mültezem bir keyfiyetti .

EK 5: Yorgaki Effimianidis'in İstanbul Barosu Arşivinde Bulunan Dosyasındaki Bilgileri

1 - Adı ve Soyadı	Yorgaki Effimianidis .	6 - Avukatlık mesleğine girmeye saik esabın izahı	Hukuk tahsilimi bitirdikten sonra avukatlık mesleğini tercih ettim ve tercih sebebi de meslekte olan meyil ve sevgim idi .
2 - Babasının ve Anasının adı ve Soyadı	Babası Lâzari ve anası Sofia soy adları Effimianis oğlu .	7 - Evli olup olmadığı ve geçindirme mecbur olduğu ailesi efradı	Evliyim üç çocuğum vardı ve her üçü de evlenmiştir. Benim geçindirmek zorunda olduğum karım ve hizmetçimdir , esasen karımın babsından kalma emlak ve akarı vardır ve aile yükünü kısmen o yüklenmiştir .
3 - Doğduğu yer ve doğduğu tarih	Burdur 1894/1896	8 - Ne ile geçindiği	Yukarıda arzettiğim gibi idari iş takibi ve te'lifat ve karımın iradı ile simdiye değin geçinip geldim.
4 - Ev adresi	Beyoğlu Cumhuriyet caddesi 37 n.11 Surp Ağop Apartmanının 4 N.11x dairedesi	9 - İstanbul Barosuna kayıtlı Avukatlardan tanıdığı zevattan lâkal bes kişinin isimlerinin beyanı	Asım Sorğun , Ahmed Refik Gönül , Faruk Haznedar , Abdürrahman Yola , Muvaffak Banderli , Hasan Fikret Evsen , Resih Yegençil , Fethi Türkmen , Kaludı Laskeris ,
5 - İşbu talepname tarihine kadar geçirdiği hayatı hususiyede (Ve resmiyeden hâlasaten malûmat verilmesi)	322 tarihinden 924 tarihine kadar avukatlıkla meşgulken 924 tarihinde Barodan gıkarılmış olmağım üzeri-ne idari iş takibi ve te'lifatla iştiğal edegeldim	Talepnamesi-ne rapteylediği vesikalar	Takdimname , Beyanname , doktor raporu , ikametgah senodi , avukatlık ruhsatnamesi , hukuk şahadetnamesi , nüfus cüzdanı , ünvan tezkeresi .

İstanbul Barosu Yüksek Reisliğine

Yukarıya icabeden malûmat ve izahat yazıldığı gibi icabeden evrak ve vesaik de bağılı olarak verilmiş olduğundan alelülul Baroga kayı ve kabulüm hakkında lâzım gelen muamelelerin yapılmasını dilerim.

BARO
No: 1642

8
[Signature]

HALİL (KUT) BEY'İN TRABLUSGARP SAVAŞI'NDAKİ FAALİYETLERİ

ACTIVITIES OF HALİL (KUT) BEG IN THE TRIPOLI WAR

Yaşar ARSLANYÜREK*

Geliş Tarihi/Received:17.05.2019

Kabul Tarihi/Accepted:26.06.2019

ARSLANYÜREK, Yaşar, (2019) "Halil (Kut) Bey'in Trablusgarp Savaşı'ndaki Faaliyetleri", Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1563-1586.

Öz

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle de birçok Avrupalı devlet, güç kaybeden Osmanlı Devleti'nin topraklarından pay almak amacıyla adeta birbirleriyle yarış içerisine girdi. Bu devletlerden biri de İtalya'ydı.

Trablusgarp ve çevresi İtalya'nın emperyalist düşüncelerle ele geçirmeyi tasarladığı yerlerdendi. Trablusgarp Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin 360 senedir hâkimiyeti altında bulundurduğu Kuzey Afrika'da bulunan bir toprağıydı. İtalya, burayı işgal etmek amacıyla 1906 yılından itibaren işgale yönelik faaliyetlere başlamıştı. Nitekim dönemin büyük devletleriyle bir takım anlaşmalar yapan İtalya, 1911 senesinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. İtalya, Trablusgarp'ı ve çevresini kısa süre içinde kolaylıkla işgal etmeyi planlamıştı. Ancak gelişmeler hiç de İtalya'nın beklediği gibi olmadı. İtalya, Trablusgarp'ta savaş ilan ettikten sonra buraya Osmanlı Devleti tarafından, bölgedeki halkı direnişe geçirmek amacıyla, genç subaylar gönderildi. Gönderilen bu subayların içerisinde Halil Bey de bulunuyordu. Her subay bir cephede görevlendirildi. Bu bağlamda Halil Bey'e de Homs Cephesi'nin sorumluluğu verildi.

Homs, Mısırata, Bingazi, Tobruk ve Derne Cephelerinde genel anlamda kısıtlı imkânlarla karşın, İtalyanlara karşı başarılı savunmalar gerçekleştirildi. Bundan dolayı İtalyanların etkisi genel itibarıyla sahil şeridinde kaldı. Bu başarıda bölgede görevlendirilen Osmanlı subaylarının etkisi büyük oldu.

Anahtar Kelimeler: *Trablusgarp, Halil Bey, Osmanlı Devleti, İtalya, Homs, Savaş*

Abstract

Since the end of the 19th century many European states entered the competition with each other in order to get a share from the lands of the Ottoman State which lost power. One of these states was Italy.

Tripoli and its environments were one of the places where Italy intended to capture with imperialist ideas. The province of Tripoli was an Ottoman territory in North Africa for 360 years. Italy had began to maintain some activities to occupate Tripoli since 1906. For this aim, Italy made some agreements with the great states of the period, then declared war against the Ottoman Empire in 1911. Italy was expecting to occupy Tripoli and its environments in a short time and easily. However, developments did not happen as expected by Italy. After declaring war by Italy, young officers were sent to Tripoli by the Ottoman Empire, in order to resist the people of the region against Italians. Halil Bey was among these officers. Each officer was assigned to a front. In this context, Halil Bey was given the responsibility of the Homs Front.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi ABD, e-posta: yasararslanyurek@gmail.com, ((orcid.org/0000-0002-3108-9306))

Despite the limited opportunities in Homs, Mısırata, Benghazi, Tobruk and Derne fronts, successful defenses were carried out against the Italians. Therefore, the influence of the Italians remained on the coastline in general. In this success, the Ottoman officers were assigned in the region had great impact.

Keywords: Tripoli, Halil Beg, Ottoman State, Italy, Homs, War

1. Giriş

Trablusgarp adı Yunanca'da üç şehir anlamına gelen Tripolis veya Tripoli'den gelmekte olup, bu isim Arapça'ya Tarâbulus olarak geçmiştir. Osmanlı döneminde Suriye'de de aynı isimle bir şehir bulunduğu için Osmanlı Devleti buraya batıda yer almasından dolayı garp kelimesini eklemiştir ki Trablusgarp adı ortaya çıkmıştır.¹ Trablusgarp; Kuzey Afrika'da Akdeniz sahillerinde ve İtalya'nın güneyinde bulunup, Türkiye'ye yaklaşık 1340 kilometre mesafede bulunmaktadır. Gerek bölgenin özellikleri, gerekse de Trablusgarp'ın Osmanlı Devleti'ne olan uzaklığı, İtalya'nın emperyalist düşüncelerde burayı seçmesinde etkili olan nedenlerdendir.

İtalya, Trablusgarp için 1892-1911 yılları boyunca Avrupa'daki tüm büyük devletlerden diplomatik onay sağlamış² ve Trablusgarp'ı işgal etmek amacıyla 1906'dan itibaren bölgede açıktan faaliyetlere başlamıştı.³

İtalya, görünürde her ne kadar 14 Şubat 1910'da Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü İtalyan'ın dış siyasetinin temellerinden biri olarak kabul ettiyse de 2 Aralık'ta Osmanlı Devleti'nden bir ayrıcalık beklediğini ifade etmiş, buna karşın Osmanlı Devleti 10 Aralık'ta, İtalya'nın tek başına bölgeye hâkim olmak istediği için bu teklifi reddetmişti.⁴

İtalyanlar, 1910'dan itibaren Trablusgarp'taki tüm işlerde aktif rol almaya başlamışlardı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bölgede İtalyanlara karşı birtakım önlemler aldı. İtalyanlara bölgede toprak satışında zorluk çıkarılması, İtalyanlara toprak satan yerlilerin cezalandırılması gibi faaliyetler söz konusu önlemlerden bazılarıydı.⁵ 4 Ocak 1911'de İtalya, bu faaliyetler karşısında Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta İtalya'nın çıkarlarına karşı düşmanca hareket ettiğini belirtti. Bu sırada İtalya'da başbakanlığa Giolitti geldi.⁶

İtalya'daki dönemin Osmanlı Büyükelçisi, 4 Haziran 1911'de Babıali'ye bir rapor göndererek; İtalya'nın Trablusgarp üzerinde emelleri olduğunu, bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin sayı bakımından artırılması gerektiğini, 21 Haziran'da da İtalya'nın artık Trablusgarp'ı istemek üzere olduğunu belirterek bu konularda Osmanlı Devleti'ni uyardı.⁷ Zira Giolitti'nin başbakanlığa gelmesinden sonra kurulan Hükümet Programı'nın 3. Maddesi'nde, Trablusgarp'ın alınması açıkça belirtilmişti. Bu amaçla İtalya, uzun süreden beri diğer Avrupalı büyük devletlerle birtakım antlaşmalar yapmıştı. Bu anlaşmalardan dolayı olacak Fransa, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaline destek vererek, İtalya'nın Trablusgarp'ta bulunan haklarının meşru olduğunu ve İtalya'nın bölgeye yapacağı askeri

1 Ahmet Kavas, "Trablusgarp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 288.

2 W. David Wrigley, "Germany And The Turco-Italian War, 1911-1912", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 11, No. 3 (May, 1980), p. 314.

3 Bu anlaşmalardan dolayı olacak Fransa, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaline destek vererek, İtalya'nın Trablusgarp'ta bulunan haklarının meşru olduğunu ve İtalya'nın bölgeye yapacağı askeri hareketin de haklı olduğunu savunuyordu. Rusya ise Racconigi'de ve öncesinde yapılan anlaşmalarla İtalya'nın Trablusgarp'taki emellerini kabul etmişti. Benzer şekilde Avusturya da işgal konusunda İtalya'yı haklı buldu. Sadece Almanya, bu işgali önlemeye çalıştı. bk. Fahri Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 619.

4 Orhan Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Türk Subayları*, Basın Yayın Genel Md. Ankara 1979, s. 2.

5 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C: II., Kısım: I., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.70-75.

6 Koloğlu, 1979, age, s. 2-3.

7 Age, s. 3.

hareketin de haklı olduğunu savundu.⁸ Bu bağlamda İtalya, Fransa'ya karşı devam ettiği gümrük savaşına son vererek, Trablusgarp üzerindeki emellerinin tanınması karşılığında Fransa'ya, Afrika'da destek vermeye başladı.⁹ Rusya yapılan anlaşmalarla İtalya'nın Trablusgarp'taki emellerini kabul etti. Benzer şekilde Avusturya da işgal konusunda İtalya'yı haklı buldu.¹⁰ Diğer taraftan Almanya ise Trablusgarp Savaşı sırasında örtülü bir şekilde İtalyanları desteklerken¹¹, aynı zamanda Osmanlı Devleti'yle önemli diplomatik ve ekonomik çıkarlar takip ediyordu.¹² 26 Temmuz'a gelindiğinde İtalya, Trablusgarp konusunda İngiltere'den olası bir İtalyan-Osmanlı Devleti Savaşı'nda tarafsız kalacağı sözünü aldı.¹³ Böylece İtalya, Avrupa devletlerinin önemli bir kısmı ile yaptığı çeşitli açıktan yahut gizli anlaşmalarla kendisine karşı olası tehlikeleri de bertaraf etmiş oldu.

İtalya, Trablusgarp Savaşı'na başlarken buradaki savaşı kolaylıkla kazanabileceğini, Osmanlı Devleti'nin kendilerine mukavemet edemeyeceğini düşünüyordu.¹⁴ Bu bağlamda İtalya, hem Fas ile ilgili Alman-Fransız anlaşması fırsatından faydalanmak, hem işgal için uygun hava şartlarından faydalanmak, hem de Balkanlarda herhangi bir olay patlak vermeden bu işi bitirebilmek amacıyla savaşa Eylül sonunda başlanmasına karar vermişti.¹⁵ Diğer taraftan Osmanlı Devleti 17 Eylül 1911'de Trablusgarp Askeri Komutanlığı'na bir yönerge göndererek, İtalya'nın bölgeye asker çıkarması durumunda Osmanlı askeri kuvvetlerinin savaşmadan içeri doğru çekilmesini bildirmişti.¹⁶

İtalya'nın savaşa yönelik ilk faaliyeti, 23 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne verdiği notayla gerçekleşti. İtalya bu notada Osmanlı Devleti'ni, bölgedeki halkı İtalyanlar aleyhine kışkırttığı gibi konularda itham etmekteydi. Osmanlı Devleti ise İtalya'nın tüm suçlamalarını reddetti.¹⁷ Buna rağmen İtalya 25 Eylül'de gerçekleştirdiği gizli bir toplantıda savaş kararı aldı.¹⁸

İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne 24 saatlik bir nota verdi.¹⁹ Osmanlı Devleti bu notaya ertesi gün cevap vererek, İtalya ile ilgili bazı tavizlerde bulunduysa da İtalya'nın, bölgenin işgal edilmesine karşı koyulmaması talebi kabul edilmedi. Bunun üzerine İtalya nihayet zaten amacı olduğu üzere aynı gün yani 29 Eylül'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.²⁰

İtalyan donanması İtalya'dan hareket ettiğinde Osmanlı donanması da Beyrut

8 Armaoğlu, age, s. 619.

9 Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umur-u Şarkiye Dairesi*, Dinamik Akademi Yay., Ankara 2011, s. 74.

10 Armaoğlu, age, s. 619-620.

11 Bu bağlamda işgal öncesinde Bismark, gizli olarak İtalya'ya Trablusgarp'ı önermişti. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908 - 1918)*, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 260.

12 Wrigley, agm, s. 313; Wrigley'e göre Almanya, ne İtalya ile tam olarak müttefiklik yapıyor ne de Osmanlı Devleti ile tam bir dostluk tesis ediyordu. Almanya daha ziyade her iki ülke karşısında da kendi çıkarlarını gözetken ince bir diplomasi yürütüyordu.

13 Koloğlu, 1979, age, s. 3.

14 Dönemin İtalya başbakanı olan Giolitti hatıralarında durumun bu şekilde olmadığını, savaş boyunca İtalyanların sadece sahil şeridinde hakim olduğunu, iç kesimlerde ise Osmanlı Devleti'nin etkili olduğunu belirtmektedir. bk. age, s. 80.

15 Bayur, C.II, Kısım I, s. 75.

16 Koloğlu, 1979, age, s. 4.

17 Hasan Tefvik Güzel, "Hasta Adam' Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches*, Mart/ March 2017, Yıl/Vol. 2, No. 1, s. 99.

18 Koloğlu, 1979, age, s. 5.

19 Osmanlı Devleti'ne verilen bu ultimatomun içeriği ile ilgili geniş bilgi için bk. Bayur, C. II, Kısım I, s. 92-95.

20 Savaş ilanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Avanzâde Mehmed Süleyman, *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekayi-i Harbiyesi, Matbaa ve Kütüphane-i Cihan Sahibi Mihran, Dersaadet, 1327 (1911-1912)*, s. 5-6; Armaoğlu, age, s. 621.

Limanı'nda bulunmaktaydı.²¹ 2 Ekim 1911'de bölgeye gelen İtalyan donanması, ertesi gün Trablusgarp ve etrafını bombalamaya başladı.²² 9 Ekim'de de İtalyan donanması Trablusgarp'ı bombalamaya devam etti. Bunun üzerine gerek Osmanlı askerleri gerekse de bölge halkı İtalyanlara karşı mukavemet gösterdi.²³

Osmanlı Devleti, İtalya'nın savaş ilan etmesi üzerine dönemin büyük devletlerine başvuru yaparak barış taleplerinde bulunduysa da bu çağrıya söz konusu devletler, bir şey yapmanın mümkün olmadığı ve bu işe karışmanın tarafsızlık ilkesiyle çelişeceği yanıtını verdiler.²⁴ Savaşın ilanını takip eden birkaç gün içinde Fransa, Rusya, Belçika, İspanya, Portekiz, Sırbistan, Bulgaristan, İngiltere ve Japonya tarafsız oldukları yönünde açıklamalarda bulundular.²⁵

Savaşın başladığı dönemde iktidarda İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti bulunuyordu. Ancak hükümet, savaşın ilanı üzerine istifa etti ve yerine hükümet kurma yetkisi Sait Paşa'ya verilerek onun başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu.²⁶

İtalyanlar Trablusgarp'ı oldukça iyi donatılmış üç kolorduyla işgal etmişlerdi.²⁷ İşgal haberi İstanbul'da haber alındığı sırada Trablusgarp'ta askeri birlik olarak 15. Fırka bulunuyordu. Bu tümenin eğitimli askerleri o sıralar terhis edilmiş, yeni birlikler de henüz bölgeye ulaşmamıştı.²⁸ İtalyanlar, sahil boyunca Zaviye, Zanzur, Zuvare, Trablusgarp, Homs, Mısırata²⁹, Derne, Bingazi ve Tobruk gibi bölgelere çıkarma yaptılar.³⁰

İtalyanlar, 7 Ekim 1911'de Derne'yi işgal etmeye başladılar.³¹ 19 Ekim'de Bingazi, 21 Ekim'de de Homs, İtalyanlar tarafından işgal edildi.³² 5 Kasım'a gelindiğinde İtalyanlar, Trablusgarp ve Bingazi'yi ilhak ettiklerini ilan ettiler. Bu tarihten itibaren bölgede kendilerine karşı savaşanlar muharip yerine asi olarak kabul edildi. Ne var ki İtalya'nın bölgeyi işgal etmesi gerek mevcut anlaşmalar ve bu arada Paris ve Berlin Antlaşmalarına açıkça aykırı idi.³³

İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etme girişimleri üzerine Trablusgarp'a giden Enver, Mustafa Kemal, Fethi Okyar, Refet Bele³⁴, Halil Bey, Nuri (Conker) ve Nuri (Killigil) gibi yüzlerce gönüllü kurmay beraber çalışarak burada yerli halkı teşkilatlandırdılar.³⁵ Bunların yanında bölgeye gönderilen subaylar arasında Yüzbaşı Tahir Efendi, Yüzbaşı Cavid Bey,

21 Giovanni Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, Haz.: Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2012, s. 65.

22 Jonathan McCollum, "Reimagining Mediterranean Spaces: Libya and the Italo-Turkish War, 1911-1912", *Mediterraneo Cosmopolita: Le Relazioni Culturali Tra Turchia Ed Europa*, N° 23, 3 (2015), p. 9.

23 Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB) Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı, DAB. KB.MAA.FE., 2-14, 9 Ekim 1911 (1329.L.15).

24 Bayur, C.II, Kısım I, s. 109.

25 William Henry Beehler, *The History of The Italian-Turkish War September 29, 1911 To October 18, 1912*, Annapolis, Md., January 1, 1913, p. 16.

26 Hariciye Nezareti, Londra Sefareti DAB, *Hariciye Nezareti, Londra Sefareti*, HR.SFR.04., 429,17, 2 Ekim 1911(1329, L. 8); İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, I. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No.:14, 1995, s. 575.

27 Halil Paşa, age, s. 117.

28 Age, s. 82.

29 Mısırata, bu günkü Trablus şehrinin Güneydoğusunda deniz kenarında bulunup, Homs (Khoms) ile arası takriben 63 kilometredir.

30 Halil Paşa, age, s. 117.

31 ATASE, OİH., A:1-4/D:94/F:2-10.

32 Koloğlu, 1979, age, s. 7.

33 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Osmanlı – İtalyan Harbi (1911– 1912)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1981, s. 262-263.

34 [https://ittihatdergisi.com/halil-kut-pasa/\(14.08.2018\)](https://ittihatdergisi.com/halil-kut-pasa/(14.08.2018))

35 Nejdet Karaköse, *Askeri, Siyasi ve Silah Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killigil)*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi), İzmir 2010, s. 15.

Kolağası Ali Fehmi Bey ve Kolağası Muhiddin Bey de vardı.³⁶ Nitekim onların bu faaliyetleri karşısında Trablusgarp'a gelen İtalyan birliklerine karşı Osmanlı askerleriyle beraber bölgedeki yerel halk da karşı koydu. Yerli halkın Osmanlı Devleti'nin yanında savaşarak bağlılık göstermesi ve İtalyanlara karşı koyması, İtalyan Genelkurmayı'nın beklemediği bir durumdu.³⁷

İşgalci İtalyan birliklerinin sayısı 10-12 Ekim 1911 tarihlerinde bölgede 20.000³⁸ civarında olup, Osmanlı birliklerinin sayısı Trablus'ta 2878³⁹, Bingazi'de de 1200 civarındaydı.⁴⁰ Diğer taraftan Trablusgarp Komutanlığı'ndan gönderilen 16 Eylül 1912 tarihli şifreli bir telgrafa göre bölgede 10.000'den fazla mücahit Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak İtalyanlara karşı savaşıyordu.⁴¹ Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askeri gücü ise daha önceden ortaya çıkan Yemen İsyanını bastırmakla görevlendirilmişti. Bunun yanında bölgenin Valisi olan İbrahim Paşa da daha önceden İtalyanların şikâyeti üzerine görevinden alınmış ve yerine atama yapılmamıştı.⁴²

İtalya'nın askeri bir harekâta başlayabileceği ihtimali uzak olmasına karşın savaş başlamıştı. Bu bakımdan Osmanlı Devleti, savaşa kötü şartlar altında girmişti. Bu şartlar altında başlayan savaş sırasında Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin tutumundan dolayı açıktan Trablusgarp'a denizden ve karadan takviye kuvvet gönderemedi.⁴³ Bundan dolayı Osmanlı subayları, Trablusgarp ile Bingazi'ye gizli bir şekilde ya o dönemde Fransız işgali altında bulunan Tunus'tan, yahut da o dönemde İngiliz işgali altında bulunan Mısır'dan geçmeye başladılar.⁴⁴

İtalyanlara karşı bölgede direnişi başlatmak amacıyla Trablusgarp'a gönderilen Osmanlı subayları arasında Halil Bey de bulunuyordu. Bölgeye giden Osmanlı subayları başarısızlık durumunda tüm sorumluluğu da kabul etmekteydiler.⁴⁵ Yani İtalyanlara karşı Trablusgarp'taki askeri başarılar, bölgeye giden yahut gönderilen subayların faaliyetlerine ve yeteneklerine bağlıydı.

2. Halil Bey'in Bölgeye Hareket Etmesi

Halil Bey, 1902'de Harp Okulu'nu, daha sonra 1904'te de Harp Akademisi'ni tamamlamıştı. Akademiyi tamamladıktan sonra aynı sene içerisinde, 11 Ocak'ta Mümtaz

36 ATASE, OİH., A:1-4/D:145/F:2-11.

37 McCollum, agm, s. 10.

38 Her ne kadar birçok kaynakta bu rakama yakın bilgiler bulunuyorsa ve yine dönemin gazetelerinde bu tür rakamlar mevcutsa da bu savaş yıllarında konuyla ilgili bir risale kaleme alan Avanzâde Mehmed Süleyman beye göre bu rakamlar oldukça abartılıdır. bk. age, s. 42; Bezer şekilde Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi adlı eserde de bölgedeki İtalyan askerlerinin sayısı 10-12 bin civarında olduğunu bunun dışındaki rakamların İtalyanların içinde bulunduğu olumsuz durumu gizlemek amacıyla abartılı olarak gösterildiğini belirtilmektedir. bk. age, s. 274; Yabancı bazı kaynaklarda İtalya'nın Trablusgarp'a 34.000 asker, 6300 at ve katır, 1050 vagon, 48 sahra topuyla birlikte 24 dağ topunu getirdiği ve Osmanlı Devleti'nin bölgede sadece 5000 askerinin olduğu belirtilmektedir. bk. McCollum, agm, s. 10; Bunun gibi Beehler de İtalyanların Trablusgarp'ta 40.000 askerinin bulunduğunu, bu kuvvetlerin yanında İtalyanların Fransız tipi 11 de uççağa sahip olduklarını belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Beehler, age, s. 15.

39 Ayrıntılı bilgi için bk. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 164-165.

40 Koloğlu, 1979, age, s. 6.

41 ATASE, OİH., A:1-19/D:28/F:5.

42 Karal, age, s. 270.

43 Denizden yardım gönderilememesinin sebebi, İtalyan donanmasının Ege Denizi'ndeki hakimiyetinden kaynaklanıyordu. Diğer taraftan İngiltere'nin İtalya ile olan anlaşmalarından dolayı İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprağı olan Mısır'ın tarafsızlığını ilan ederek, bölgeye yardım göndermesine engel olmuştu. Dahası bu sırada diğer Avrupa devletleri de tarafsızlıklarını ilan etmişlerdi. bk. Armaoğlu, age, s. 621-622.

44 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s. 158

45 Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 71,74

Yüzbaşı rütbesiyle orduya katılmıştı. Halil Bey 1907 senesinde, Kolağası oldu.⁴⁶

İtalyanların Trablusgarp'ı işgal ettikleri dönemde Halil Bey, Selanik'te Seyyar Jandarma Birlikleri Komutanlığı vazifesini yapıyordu.⁴⁷ Bu sırada 3. Ordu Komutanlığı'ndan, Trablusgarp'ın askeri olarak desteklenmesi amacıyla bölgeye derhal hareket etmesi için bir emir aldı.⁴⁸ Halil Bey, bu emri aldığı anda henüz 30'lu yaşlarda genç bir subaydı.⁴⁹ Yol parası olarak kendisine 300 altın verilen Halil Bey, Trablus'a gitmek amacıyla Paris'e gitti. Burada dönemin İzmir Valisi Rahmi Bey⁵⁰ ile buluştu. O sıralar Halil Bey'den önce de 40-50 civarı Osmanlı subayı Trablus'a gitmek amacıyla teşebbüslerde bulunmuşsa da Tunus'a kadar ulaşan bu subaylar, Fransız hükümetince geri çevrilmişlerdi.⁵¹

Trablusgarp'a gitmek amacıyla Paris'te buluşan Halil Bey ve Rahmi Bey, konuyu istişare ettikten sonra, bu amaçla dönemin Paris Büyükelçisi Rifat Paşa'yı ziyaret ettiler. Burada Trablusgarp'a gitmek isteyen subayların neden Fransızlarca döndürüldükleri konusunu konuştular. Halil Bey, konuyla ilgili bilgi aldıktan sonra kendisi de bölgeye gitmek için Marsilya üzerinden Tunus'a gitmek için harekete geçti.⁵²

Halil Bey, kendisine Fransa'da iken söylendiği üzere Tunus'a vardığında Komutan Gelladi'yi buldu. Gelladi'den kendisi için bir araç ile birkaç vatansever genç bulmasını istedi. Ertesi günü de Trablusgarp'a gitmek amacıyla kendisine yardım eder umuduyla Tunus Beyi'nin yanına gittiye de burada umduğunu bulamadı. Bunun üzerine aynı amaçla bölgenin Fransız sorumlusunun yanına gitti. Burada Halil Bey, kendisinin sivil kıyafette olduğunu ve uluslararası anlaşmalar gereğince bölgeden geçme hakkının olduğunu bildirerek, askerî sınırlara kadar geçme iznini aldı. Halil Bey böylece Fontatavin Kasabası'na⁵³ kadar gitti. Burada kendisinden önce bölgeye gelen Recep Paşazade Ekrem Bey ve aslen Polonyalı olan ve ihtida etmiş olan Seyfettin Gastafa Bey ile buluştu. Bu sırada bölgenin Fransız komutanı, Halil Bey'in bölgeye geldiğinden haberi olmuş olacak ki Halil Beyi iki asker aracılığıyla yanına çağırttı. General burada Halil Bey'e dönmesini söylediye de Halil Bey, generali ikna ederek hem kendisi için hem de kendisi gibi Trablusgarp'a geçmek için Paris'te bekleyen 40-50 arkadaşı için Fransız komutandan izin aldı ve durumu Rifat Paşa'ya bir mektupla bildirdi. Bunun üzerine Halil Bey önce Dehibat'a, oradan da Nadut'a⁵⁴ geçti. Bu noktadan sonra develerle yola devam eden Halil Bey, dokuz gün sonra Aziziye'ye vardı. Halil Bey'den sonra Paris'te bekleyen Nuri Bey de dahil olmak üzere silah arkadaşları, Halil Bey'e katıldılar.⁵⁵

Halil Bey, 23 Aralık 1911 tarihinde Kolağası yani Kıdemli Yüzbaşı olarak Trablusgarp'ta görevine başladı.⁵⁶ Halil Bey'in yeğenlerinden olan Nuri Bey, Trablusgarp'a geldiğinde önce

46 Mehmet Emin Dinç, Halil (Kut) Paşa'nın Askeri ve Siyasî Faaliyetleri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 1998, s. 6.

47 Dinç, age, s.16.

48 Halil Paşa, age, s. 82.

49 Koloğlu, 1979, age, s. 90.

50 Rahmi Bey'in o sıralar Paris'te bulunma amacı, Fransız gazeteleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti lehine propaganda yapılmasını sağlamak ve Trablus'a kaçak olarak cephaneye sevkiyatını sağlamaktır. bk. Halil Paşa, age, s. 84.

51 Halil Paşa, age, s. 82-83; Fransa hükümetinin Osmanlı subaylarını geri çevirmesinin nedeni, o sıralar Fransa, İngiltere ve İtalya arasında yapılan üçlü anlaşma ile İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesine göz yumulması karşısında, İtalya da Fransa ve İngiltere'nin Fas ve Mısır'ı işgallerini meşru olarak tanıyacaktı. bk. Karaköse, agt, s. 14; Muhtemel ki bu anlaşmadan dolayı Fransa, Osmanlı subaylarının Trablusgarp'a ulaşmalarına engel teşkil etmiştir.

52 Halil Paşa, age, s. 84-86.

53 Bu kasaba, muhtemelen bugün için Tunus sınırları içerisinde bulunan ve Trablus'a yaklaşık 250 kilometre uzaklıkta bulunan Tatavin olarak bilinen kentin o dönemki adıdır.

54 Nadut'un bugünkü adı Nalut olup Trablus'un güneybatısında bulunmaktadır. Trablus'a yaklaşık 220 kilometre uzaklıktadır.

55 Halil Paşa, age, s. 88-96.

56 ATASE, ÖİH., A:1-4/D:145/F:2-11.

teğmen olarak ağabeyi Enver Bey'in emrine girerek Derne, Bingazi ve Tobruk bölgelerinde; daha sonra da amcası Halil Bey'in emrinde Homs ve Mısırta bölgelerinde yerli kuvvetlerle birlikte İtalyanlara karşı savaştı.⁵⁷

3. Trablusgarp'ta Genel Durum

Trablusgarp Savaşlarında İtalyanların bölgedeki birinci komutanlığı görevini General Canevra yürütmekteydi.⁵⁸ Öte yandan Trablusgarp'taki Osmanlı birliklerinin cephelerdeki durumu şu şekildeydi:⁵⁹

Trablus Cephesi'nin Karargâhı Aziziye'deydi. Cephenin komutanı olarak Miralay (Albay) Neşet Bey bulunmaktaydı. Neşet Bey aynı zamanda tüm Trablusgarp ve Bingazi'deki kuvvetlerin de komutanı durumundaydı. Cephenin kurmay başkanı olarak Binbaşı Ali Fethi Okyar vardı.

Homs Cephesi'nde komutan olarak Kolağası Halil Bey bulunuyordu. Cephenin kurmay başkanı Yüzbaşı Hasan Fehmi olup, cephenin karargâhı Cebel Margab'da bulunuyordu.

Mısırta Cephesi'nde komuta Yüzbaşı Hakkı Bey ile yardımcısı Teğmen Nuri Beyde idi.

Bingazi Cephesi'nde komutan olarak Binbaşı Aziz Ali Bey bulunup, Süleyman Askeri Bey burada kurmay başkanlığını yürütüyordu.

Tobruk Cephesi'nin komutanı da Halepli Ethem Paşa idi. Ona yardımcı olarak Binbaşı Nazım ve Teğmen İslam Beyler bulunuyordu. Karargâhları Ayn el-Gazal'daydı.

Derne Cephesi'nde başkomutan olarak Enver Bey bulunuyordu. Yardımcıları ise kardeşi Nuri (Killigil) Bey ile birkaç Alman danışmandı. Binbaşı Mustafa Kemal de yine bu cephede Derne Komutanı olarak görevliydi. Cephenin kurmay başkanı Yüzbaşı Çerkes Reşit idi. Bölgedeki bedevi kuvvetlerin komutanlığını Eşref Kuşçubaşı yapıyordu. Cephenin karargâhı Derne'nin güneyindeki Berka'da bulunuyordu. Bunun yanında cephedeki diğer kamplar ise El-Zahir ve Ayn el-Mansur'daydı. Enver Bey de karargâhını Ayn el-Mansur'da kurmuştu. Enver Bey burada bir fişek imalat atölyesi ile El-Cihad adında bir gazete, bir askeri eğitim merkeziyle bölgedeki şeyhlerin oğulları için bir de okul oluşturmuştu.

Trablusgarp'a gelen subaylar bölgedeki tüm işleri kendileri yapmak zorundaydılar. Osmanlı Devleti'nin bölgeye yardımları oldukça sınırlıydı. Buna karşın bölgeye gelen gönüllü genç subayların faaliyetleri ve gayretleri neticesinde⁶⁰ kısa sürede bölgede düzenli askeri birlikler oluşturuldu.⁶¹ Halil Bey de bu genç Osmanlı subaylarının arasındaydı.

İtalyanlar donanmalarıyla Trablusgarp'a geldikten sonra şehrin duvarlarından dışarı çıkmadılar. Özellikle İtalyanlara karşı Osmanlı Devleti'nin yanında bulunan Senusîlerin desteği, İtalyanların planlarını gerçekleştirememelerinde oldukça etkili oldu.⁶²

Halil Bey bölgeye ulaştığında 15. Tümen Komutanı Albay Neşet Bey, Binbaşı Fethi (Okyar) Bey ile Yüzbaşı Abdülkadir Beyler de orada bulunmaktaydılar. Bölgedeki Osmanlı kuvvetleri asker sayısı bakımından yeterli olmayıp, cephane açısından da yetersizdi. Bunun yanında bölgedeki bazı aşiretler İtalyanlar tarafından satın alınarak, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunuyorlardı.⁶³

57 Karaköse, agt, s. 6.

58 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 221.

59 Karaköse, agt, s. 18-19.

60 Dönemin İtalya başbakanı hatıralarında bölgeye gelen genç Türk subaylarının faaliyetleri neticesinde bölgedeki halkın İtalyanlara karşı düşmanca faaliyetlerde bulunduğunu belirtmektedir. bk. Giolitti, age, s. 68-69.

61 Şıvgın, age, s. 77-78.

62 Orhan Koloğlu, *Türk-Arap İlişkileri Tarihi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 293.

63 Halil Paşa, age, s. 97.

4. Homs Cephesi'ndeki Muharebeler

Homs, Trablusgarp şehrinin takriben 120 kilometre doğusunda bulunmakta olup Lebde (Lebda) hemen yakınındadır. Homs,⁶⁴ söz konusu dönemde Trablus vilayetinin dört sancağından birisiydi. Sirt, Zlitan ve Maslata ilçeleri ile Tabya ve Tavurga bucakları da Homs'a bağlıydılar.⁶⁵

İtalyanlar, Homs'u ele geçirmek amacıyla 16 Ekim 1911'de Varese, Arpi ve 6 sahra topuna sahip 8. Bersaglieri (Bersagliyeri) Alayı'nı Trablus'tan göndermişlerdi.⁶⁶ General Maggiotto'nun emir komutası altında bulunan 8. Bersaglieri Alayı, 17 Ekim'de Homs'a ulaştı.⁶⁷ Bu cephede İtalyanlara karşı savunmayı o dönem mutasarrıf olan Şefik Bey kurmuştu. Şefik Bey Homs Cephesi'nde karargahını Margab (Markeb) Tepesi olarak belirlemişti.⁶⁸

İtalyanlar, 17 Ekim 1911'de Homs'a geldikten sonra bölgenin komutanına⁶⁹ teslim olmasını istettiler de bu öneri kabul edilmedi. Bunun üzerine İtalyanlar Homs Cephesi'ne çıkarma yapmaya çalıştılar.⁷⁰ Ancak şiddetli dalgalar ve kötü hava koşulları nedeniyle 3 gün boyunca bu çıkarma gerçekleşemedi. Bundan dolayı İtalyanlar gemilerden 17-18 Ekim'de bombardımana devam ettiler. Bu bombardımanlar neticesinde Osmanlı kuvvetleri, Margab Tepesi'ne çekilmeye karar verdi. Margab Tepesi'ne gelindiğinde, burada 400 kadar Silahlı Muslata gönüllüsü ile karşılaşıldı. Bunlar ile beraber bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin sayısı 650'ye yükseldi.⁷¹

İtalyan birliklerine, 18 Ekim 1911'den itibaren Osmanlı kuvvetleri tarafından baskınlar düzenlenmeye ve Margab'da bulunan Osmanlı kuvvetlerine ait 2 dağ topu vasıtasıyla top atışları yapılmaya başlandı.⁷² Homs Cephesi'nde hava şartları 21 Ekim 1911'de yumuşadı ve İtalyanlar bölgeye çıkarma yapabildiler.⁷³ Bu çıkarma sabah 06.00 sularında başladı ve karaya çıkan bir tabur kadar asker kaleye İtalyan bayrağını çekti. Böylece akşama kadar İtalyanlar bölgeye iyice yerleşti.⁷⁴

4.1. Birinci Homs Muharebesi

Homs'ta muharebeler devam ederken İtalyanların, Homs'tan batıya doğru saldırıya geçmek istedikleri öğrenildi. Nitekim İtalyanların bölgedeki birlikleri, 23 Ekim 1911'de bunu gerçekleştirmek amacıyla harekete geçtiler. Bu amaçla ilk olarak Cevahat Kabilesi'nin tuttuğu cepheye saldırdılar. Buna karşın cephenin komutanı, cephedeki gerekli önlemleri daha önceden almıştı. Bu bağlamda İtalyanlar, planlanan yere geldiklerinde Sidi Hacı Şerif komutasında bulunan Trablusgarp'lı ve Mısırata'lı takriben 100 kişilik kuvvet, İtalyan birliklerine saldıracaktı. Burada bahsi geçen İtalyan askerlerinin sayısı tam donanımlı olmak üzere 5-6 bin kadardı. Söz konusu plan uygulanarak İtalyanlar geri püskürtüldüler.

64 Trablusgarp'taki Homs Sancağı ile Trablusşam Sancağı'ndaki Homs Kazası isimleri arasındaki benzerlik ve bu benzerliğin karışıklıklara sebebiyet vermesinden dolayı 16 Ağustos 1911'de Homs Sancağı'nın tarihteki ününden dolayı Lebde ismine döndürülmesi kararlaştırılmıştı. bk. DAB., İrade, Dahiliye, DH.İD., 97, 30, 4. 16 Ağustos 1911 (1329 Ş. 20)

65 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 213-214.

66 Beehler, age, s. 30.

67 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 168, 218.

68 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 214.

69 Bu tarihte Şefik Bey'in bölgede komutan olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.

70 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s.216-217.

71 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 217.

72 Sürmeli, agm, s. 168.

73 Beehler, age, s. 30-31; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 168.

74 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 218-219.

Bunun yanında İtalyanların Bersaglieri Taburu'nun, 23 Ekim'deki Margab Tepesi'ni işgale teşebbüsü de sonuçsuz kaldı.⁷⁵

23 Ekim 1911'den sonra Homs Cephesi'nde İtalyanların zor durumda kalmaları üzerine bölgedeki halk İtalyanlara karşı mesafeli davranmaya başladı. Bu durum İtalyanları rahatsız etti. 28 Ekim'e gelindiğinde Osmanlı kuvvetleri Homs'ta, İtalyanlara karşı genel bir taarruz geçekleştirdi. Gün boyunca devam eden muharebeler İtalyanları zor duruma düşürdü. Bu suretle İtalyanlara 3 Kasım'da, 20 Kasım'da ve 24 Kasım'da takviye kuvvetler gönderildi. İtalyanların Homs Komutanlığı'na da Tuğgeneral Reisolli (Rozeli) atandı. Bu sırada İtalyanlar, 29 Kasım'da Lebde'yi ele geçirmek istedilerse de Osmanlı kuvvetlerinin faaliyetleri neticesinde İtalyanlar Homs'a çekilmek zorunda kaldılar. 15 Aralık'ta İtalyanlar, Homs'a 2000 civarında askerle çıkarma yaptılar. Bu çıkarma sırasında meydana gelen muharebelerde İtalyanlardan 2'si süvari subayı 300 kadar asker öldürüldü. Osmanlı kuvvetlerinden ise 12 şehit verildi. Bu muharebe bölgedeki İtalyan birliklerini oldukça olumsuz etkiledi ve bölgedeki İtalyan birlikleri, uzun süre yeni bir saldırıyı göze alamadılar.⁷⁶

4.2. Halil Bey'in Homs Cephesi'ne Gönderilmesi

Aralık 1911'e kadar Trablusgarp'ın genelinde olduğu gibi Homs Cephesi'nde de İtalyanlarla çarpışmalar devam etti. 23 Aralık 1911'de ise Halil Bey, Trablusgarp'a gelmişti.

Halil Bey Aziziye'ye geldikten sonra burada Erkân-ı Harb Reisi Binbaşı Fethi Bey ile görüştü. Bu görüşmenin ardından Fethi Bey, Halil Beyi Homs Cephesi'ne (Lebde) gönderdi.⁷⁷ Bu dönemde Homs bölgesinde 6 bin civarında İtalyan askeri bulunmaktaydı⁷⁸ ki bunlar 5 piyade taburuyla 2 bataryadan müteşekkildi.⁷⁹ Diğer taraftan bölgedeki Osmanlı taburunun mevcudu sadece 37 kişi olup Arap mücahitlerle birlikte bu sayı 337'ye ulaşmaktaydı.⁸⁰ İtalyanlara göre Osmanlı birliklerinin Homs Cephesi'nde 500 askeri ile 1000 civarında da bölgedeki yerel halktan oluşan birlikleri bulunuyordu.⁸¹

Halil Bey, İtalyanların Homs'u işgal etme girişimlerinin başlamasından ardından, cepheye ulaştıktan sonra Homs Kaymakamı Şefik Bey'den görevi devraldı.⁸² Her ne kadar cephedeki görevi Şefik Bey, Halil Bey'e devretse de kendisi mutasarrıf olarak İtalyanlara karşı Osmanlı Devleti'ne bağlılığı korumak amacıyla bölgede faaliyetlerde bulundu⁸³ ve onun faaliyetleri oldukça etkili oldu. Şefik Bey bunun yanında Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunanları da tespit edip cezalandırmaktan da geri kalmadı.⁸⁴

Şefik Bey, Halil Bey'in bölgeye gelişinden bir süre sonra İstanbul'a gitti. Böylece Halil Bey bölgedeki tabur ve mıntika komutanlığı görevini yürütmeye başladı.⁸⁵ Halil Bey bölgedeki görevlerini devraldıktan sonra karargâhını Şefik Bey'in yaptığı gibi Margab'da oluşturdu. Burası Homs Kasabası'na denizden 3-4 kilometrelik bir mesafede bulunuyordu.⁸⁶ Takriben

75 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 170-220.

76 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 221-223.

77 Koloğlu, 1979, age, s. 87-88; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 214-215

78 Beehler, age, 96; Bazı kaynaklarda İtalyanların bu cephedeki asker sayısı 3000 olarak belirtilmiştir. bk. Avanzâde Mehmed Süleyman, age, s. 74.

79 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 266.

80 Halil beyin emrinde ancak 100 kişilik Nizamiye Taburu bulunup, bunun yanında yine Halil beyin emrinde Nuri beye bağlı tamamı gönüllülerden müteşekkil 400 kadar kuvvet bulunmaktaydı. bk. Sürmeli, agm, s. 159; Osmanlı kuvvetlerinin sayısı bazı kaynaklarda farklılık gösterse de bu rakam neredeyse birbirine yakındır.

81 Beehler, age, s. 30-31.

82 Halil Paşa, age, s. 97-98.

83 Mutasarrıf Şefik beyin bölgede Kasım ayı sonuna kadar görevini yürüttüğü düşünülmektedir.

84 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 222.

85 Halil Paşa, age, s. 97-98; Halil beyin bu cepheye Mayıs ayına kadar faaliyet gösterdiği düşünülmektedir.

86 Halil beyin karargâhında oldukça planlı ve sistemli bir yapı oluşturduğu, kendisine bağlı birlikler içinde iş

200 metre rakıma sahip olan ve Homs Kasabası'yla sahile tamamen hâkim olan Margab Tepesi'nin ele geçirilmesi, İtalyanlar için hayati derecede öneme haizdi. İtalyanlar burayı ele geçirmeden sahilde ve buldukları bölgelerde güvende olamazlardı.⁸⁷ Diğer taraftan Halil Bey tepenin tüm bu özelliklerini bildiği için Margab Tepesi'nin savunmasına oldukça önem vermekteydi ve ana kuvvetler bu tepenin gerisinde tutuluyordu.⁸⁸

15 Nisan 1912 tarihinde Trablusgarp'ta Homs Cephesi Komutanı olarak görev yapan Halil Bey'in⁸⁹ görülen lüzum üzerine, aynı zamanda Lebde Mutasarrıfı olarak da tayin edilmesi için öneride bulunuldu.⁹⁰ Bu öneri 17 Nisan'da kabul edilerek Halil Bey, Trablusgarp Vilayeti Lebde Sancağı'na mutasarrıf olarak tayin edildi.⁹¹ Böylece Halil Bey, hem Homs Cephesi'nin komutanı hem de Lebde Sancağı'nın mutasarrıfı oldu.⁹² Halil Bey, mutasarrıf olduktan sonra Homs'ta genel bir af çıkardı. Bu aftan faydalanan bazı kişiler, Halil Bey'in birliklerine gönüllü olarak katıldılar ve bu savaşlarda büyük faydalar gösterdiler.⁹³ Halil Bey bölgeye geldikten sonra 600 kadar silahlı halka dağıttırmıştı.⁹⁴ Bu sayede Halil Bey, bölgedeki milis güçlerinden faydalanarak, İtalyanlara karşı bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin sayısı artırmaya çalışmıştı.

Halil Bey'in birlikleriyle İtalyanlar arasında Homs'ta çarpışmaların devam ettiği bir sırada İtalyanlar, hurmalıklar boyunca saldırıya başladılar. Bu sırada Halil Bey'in emriyle Cevahat (Cehavet) Kabilesi başarılı bir savunma gerçekleştirerek, Batı'ya doğru çekildi. Böylece Halil Bey, ihtiyat kuvvetleriyle harekete geçerek, üslerinden uzaklaşmış İtalyanlara büyük zayıt verdi. Bu muharebe sırasında İtalyan birliklerinden birçok cephane de ele geçirildi.⁹⁵ Bu durum karşısında panikleyen İtalyan donanması ateş etti ve kendi askerlerinden bir kısmının ölmesine yol açtı. Bu başarının hızla yayılmasıyla çöldeki birçok muharip, Halil Bey'in birliklerine katıldı. Bu katılımlarla birlikte Halil Bey'in askerlerinin miktarı 1000 kişiye ulaştı.⁹⁶

Halil Bey, Homs Cephesi'nde oldukça başarılı faaliyetlerde bulundu. Bu bağlamda 1911 tarihli bir belgeye göre bir ay içerisinde meydana gelen muharebelerde Homs Kumandanı Binbaşı Halil Bey, İtalyanları üç defa yenilgiye uğrattı ve İtalyanlar, bu muharebelerde oldukça zayıt verdiler.⁹⁷

İtalyanlar, Trablusgarp ve çevresinde istediklerine ulaşamayınca, Ocak 1912'den itibaren Rusya, İngiltere, Almanya ve Avusturya'nın ara buluculuğuyla barış için Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'tan çekilmesini sağlamaya çalıştılar.⁹⁸

4.3. İkinci Homs Muharebesi

taksimi yapıldığı da anlaşılmaktadır. Bu bağlamda karargâhındaki Sakallı Mehmed Efendi'nin birliğe zımnıta adı verilen gıda maddesini temin etmekle görevli olduğu belirtilmektedir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Serpil Sürmeli, "Nuri (Killigil) Paşa'nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 2012 1 (1) s. 152-153.

87 Sürmeli, agm, s. 168.

88 Halil Paşa, age, s. 99.

89 Karaköse, agt, s. 32-33.

90 ATASE, OİH., A:1-4/D:136/F:7-31.

91 ATASE, OİH., A:1-4/D:136/F:7-32.

92 ATASE, OİH., A:1-4/D:136/F:7-33.

93 Halil Paşa, age, s. 102.

94 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 215.

95 Daha sonra yapılan sayımda bu cephanenin miktarı, 600 tüfek ile her tüfek için de 200'er mermi olarak tespit edildi. bk. Halil Paşa, age, s. 99.

96 Halil Paşa, age, s. 98-99.

97 ATASE, OİH., A:6-110/D:25/F:1-5; Verilen bu bilgiye göre Halil Bey'in bölgeye geldikten kısa süre sonra binbaşı rütbesine terfi ettirildiği anlaşılmaktadır.

98 Bu konu Osmanlı Devleti'nin 8 Ocak 1912 tarihli resmi yazışmalarında görülmektedir. bk. DAB., Hariciye Nezareti, Londra Sefareti, HR.SFR.3..., 656 – 2, 08 Ocak 1912 (1330. M. 18).

Homs Cephesi'ndeki İtalyan birliklerinin durumu, 17 Ekim 1911'den itibaren sürekli olarak kötüye gitti. Zira Ocak 1912'ye kadar İtalyan birliklerinin cephedeki pek çok girişimleri Halil Bey'in birlikleri tarafından geri püskürtüldü. Bu bağlamda Homs Cephesi'nde bulunan İtalyanlar, Homs kasabası çevresinde sıkışıp kalmıştı. Diğer taraftan Halil Bey'in birlikleri Margab Bölgesi'ne ulaşmış, Lebde'ye hâkim olmuş ve müteaddit hücumlarla İtalyanları oldukça zor durumda bırakmıştı. İtalyanlara karşı yapılan baskınlardan biri de 2 Ocak 1912'de gerçekleştirilmişti. Söz konusu baskın karşısında İtalyanlar, oldukça telaşa kapıldılar ve karşı bir taarruz da gerçekleştiremediler. 6 Ocak'ta İtalyanlar, kendilerini çevirmiş bulunan Halil Bey'in birliklerini yarmaya çalıştılsa da takviye kuvvetler sayesinde bu girişim gerçekleştirilemedi. Hatta İtalyanların geri çekilişi tam bir kaçış halini aldı ve bozguna dönüştü. Bu muharebelerde birçok askerin yanı sıra 150 kişilik geride bekleyen İtalyan destek bölüğü de tamamıyla imha edildi. Halil Bey'in birliklerinden ise 1'i üst teğmen olmak üzere 18 şehit verildi. Diğer taraftan birçok mühimmat söz konusu muharebelerde ele geçirildi.⁹⁹

Homs Cephesi'nde İtalyanlarla yapılan muharebelerden biri de 7 Ocak 1912'de meydana geldi. Bu muharebede 21 İtalyan askeri etkisiz hale getirildi.¹⁰⁰ Halil Bey'in yeğeni olan Nuri Bey 15 Ocak'ta, Halil Bey'in birliklerine bu karargâhta katıldı.¹⁰¹ 15 Ocak'ta meydana gelen muharebede Halil Bey'in birliklerinden 47 Türk ve Arap mücahit şehit olurken, İtalyanlardan 400 kişi öldürüldü.¹⁰²

Halil Bey 16 Ocak 1912'den itibaren yanında yeğeni Nuri Bey ile beraber Homs Cephesi'nde, İtalyanlara karşı ileri hatlarda bizzat görev aldılar. 18 Ocak'ta Homs'ta 2 yerli kadın ile 3 erkek cephe civarında yakalandılar ve bunlar karargâhta, Halil Bey'in huzuruna çıkarıldılar. Erkeklerin üzerinde bazı dokümanlar ele geçirildi ve bunun üzerine Halil Bey, şahısları Divan-ı Harb'e yolladı. 20 Ocak'ta Divan-ı Harp söz konusu 3 erkek şahsın ajanlık yaptıkları kararı bağlamında idamına hükmetti. Bunun neticesinde şahıslar, Margab'da bir zeytin ağacına asılmak suretiyle idam edildiler.¹⁰³

Halil Bey'in Homs Cephesi'ndeki birliklerinin mevcudu 19 Ocak 1912'de 150'si asker, 1000'i mücahit olmak üzere 1150 kişiye ulaştı. 22 Ocak'a gelindiğinde Halil Bey'in birlikleri, Homs kasabası içinde bulunan İtalyanların kışla binasına top atışı gerçekleştirdi. Bu suretle İtalyanlar kışla dışına çıkmaya mecbur kaldılar. 2/3 Şubat gecesi Halil Bey'in birliklerinin İtalyan birliklerine saldırısı, İtalyan askerler arasında panik oluşturdu.¹⁰⁴

Homs Cephesi'nde Halil Bey'e bağlı birlikler, sık sık İtalyanlara karşı baskınlar düzenliyorlardı. Bu baskınlardan biri de 1 Şubat 1912 gecesi gerçekleştirildi. Her ne kadar iki saatlik çarpışmadan sonra bu baskından bir sonuç elde edilemediyse de bu tür baskınlar İtalyanların daimi surette korku içinde kalmalarını sağladı ve bu da İtalyanların ilerlemelerine engel oldu.¹⁰⁵

4.4. Margab Tepesi Üzerinde Türk-İtalyan Hâkimiyet Mücadeleleri

Homs Kasabası'nda bulunan 200 rakımlı Margab Tepesi, Homs Kasabası'na ve bu arada bütün kıyıya hâkim bir konumdaydı. Bu tepenin Halil Bey'in birliklerinin elinde olması İtalyanların güvenliğini tehlikeye soktuğu gibi azımsanmayacak oranda İtalyanların zayıflarına da neden oluyordu. Bu tür nedenlerle söz konusu tepe İtalyanlar için hayati derecede önem taşıyordu.¹⁰⁶ Bu amaçla Margab Tepesi'ni ele geçirmek

99 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 309-310.

100 Koloğlu, 1979, age, s. 10.

101 Sürmeli, agm, s. 152.

102 Koloğlu, 1979, age, s. 10.

103 Sürmeli, agm, s. 152.

104 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 311.

105 Sürmeli, agm, s. 160.

106 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 311.

isteyen İtalyanlar, takriben 10.000 kişilik bir kuvvete ilave olarak 20 top ve ateşe hazır savaş gemilerinin de takviyesiyle bir harekât gerçekleştirdiler.¹⁰⁷ Bu bağlamda 27 Şubat 1912 Salı sabahı Margab Tepesi'ne bir taarruz düzenlendiyse de bu taarruz bölgedeki mücahitlerce geri püskürtüldü. Ancak bu sırada oldukça mühimmat harcadı ve böylece İtalyan birlikleri toparlanarak yeniden saldırıya geçtiler. Bu suretle Türk kuvvetleri geriye çekilmek zorunda kaldı ve böylece Margab Tepesi İtalyanlara geçti.¹⁰⁸

Margab Tepesi'ndeki 27 Şubat 1912'deki muharebeler yatışıya kadar devam etmişti. Bu muharebeler sırasında Osmanlı kuvvetleri, 30 şehit verdiği gibi¹⁰⁹ 80 asker de bu sırada yaralanmıştı.¹¹⁰ Nuri Bey de yaralananlar arasındaydı.¹¹¹ Diğer taraftan İtalyanlardan 1000 kadar asker de bu muharebede öldürülmüştü.¹¹²

Margab Tepesi'nin kaybını Halil Bey hatıralarında, Tavurga Aşireti'nin cephedeki düzensiz ve disiplinsiz hareketlerine bağlamaktadır. Bu bağlamda Halil Bey'in kuvvetlerinden olan Tavurga Aşireti, adetleri olduğu üzere sabaha kadar çay içip nöbet tutmuşlar, ancak sabah uyumuşlardı. Tavurga Aşireti'nin bu âdetini İtalyanlar bildiği için sabaha karşı uykuya dalan tüm Tavurgalıları süngüden geçirdiler ve söz konusu tepe, İtalyanların eline geçmişti.¹¹³

Margab Tepesi'ne olduğu gibi Homs'a da bu sırada İtalyanlar yerleşmişti.¹¹⁴ Ancak Halil Bey'in birlikleri, sürekli baskınlarla İtalyanlara büyük zayıflar verdirdi ve böylece İtalyan kuvvetler, Homs etrafındaki mevzilerde sıkıştırıldı.¹¹⁵

Halil Bey'in karargâhı 28 Şubat 1912'de yine İtalyan birlikleri tarafından top atışına tutulduğu için karargâh, 4-5 kilometre geriye çekildi.¹¹⁶ Ancak sonraki günlerde Halil Bey'in birlikleri taarruzlarına devam etti.¹¹⁷ Halil Bey'in komutasındaki Osmanlı kuvvetleri bir kez daha Margab Tepesi'ne harekât gerçekleştirdiler ve bu kez 5 Mart'ta tepeyi ele geçirmeye muvaffak oldular.¹¹⁸

4.5. Homs Cephesi'nde Muharebelerin Devam Etmesi

Homs Cephesi'nde Margab Tepesi kadar Şüfretülhammam Tepesi de oldukça önem taşımaktaydı. Halil Bey yeğeni Nuri Bey'e Şüfretülhammam Tepesi'ni tutmasını emretmiş ve kendisi de vadinin diğer tarafındaki tepeyi tahkim etmişti. Bu suretle vadi, Osmanlı kuvvetlerinin denetimine girmişti. İtalyanların bölgeye girebilmeleri ancak bu vadiyi geçebilmeleriyle mümkün olabilirdi. Ne var ki İtalyanlar, alınan tedbirler sayesinde bunu başaramadılar. Böylece iki sene süren Trablusgarp savaşında İtalyanlar, söz konusu vadiden içeri giremediler.¹¹⁹

Homs Cephesi'ndeki savaşlar devam ederken 18 Nisan 1912'de, Halil Bey'e İstanbul'dan bir telgraf gönderildi. Telgrafta Halil Bey'in Selanik'ten, Fethi Bey'in de Manastır'dan

107 Sürmeli, agm, s. 169.

108 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 311-312.

109 Sürmeli, agm, s. 168.

110 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, , s. 312.

111 Sürmeli, agm, s. 168.

112 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, , s. 312.

113 Halil Paşa, age, s. 100.

114 Koloğlu, 1979, age, s. 11.

115 Karaköse, agt, s. 28.

116 Sürmeli, agm, s. 168.

117 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, , s. 312.

118 Koloğlu, 1979, age, s. 11.

119 Halil Paşa, age, s. 100.

Halil (Kut) Bey'in Trablusgarp Savaşı'ndaki Faaliyetleri

milletvekili seçildiği bildirilmekteydi.¹²⁰ Ancak bu telgrafa Halil Bey, cephenin durumunun terk edilmesine müsait olmadığı yanıtını vererek milletvekilliğini kabul etmedi.¹²¹

İtalyanlar Nisan 1912 sonlarına kadar yalnızca Homs Kasabasıyla bunun yakın çevresini işgal etmişti. 28 Nisan'a geldiğinde Halil Bey, birliklerine kıyıyı ele geçirmek amacıyla emir verdi. 29 Nisan'dan itibaren İtalyanlar bombardımana başladılar. 2/3 Mayıs gecesi Halil Bey'in birlikleri karşı taarruza geçti. Muharebe sabaha kadar devam etti. Sabaha karşı İtalyanların bir bölüğü pusuya düşürüldü ve birçoğu öldürüldü. Bu muharebelerde birçok mühimmat da ele geçirildi. Buna karşılık Halil Bey'in birliklerinde sadece 3 şehit ve 12 yaralı vardı.¹²²

4 Mayıs 1912'de Bingazi Milletvekili olan Yusuf Şetvan Bey'in önerisi üzerine, içerisinde Enver Bey ve Halil Bey'in de bulunduğu, Fethi ve Aziz Beylere, Kumandan Neş'et Paşa'ya ve savaşın başından itibaren büyük hizmetleri olan Mısır ve Tunus'un Müslüman halkına Meclis adına takdirlerin açıklanması kararlaştırıldı. 23 Haziran'a geldiğinde, Halil Bey'in bölgedeki başarılı faaliyetleri sonucunda Osmanlı kuvvetleri, Homs Cephesi'nde başarı sağladılar.¹²³

Trablusgarp Cephesi'ndeki savaşlar sırasında Halil Bey'in birliklerinin en çok sıkıntı çektiği konulardan biri cephe sıkıntısıydı. Zira bir ara her askere ancak 20 kurşun verilebilmişti ve cephe takviyesi de mümkün değildi. Cephe daha çok kaçakçıların kara barut temin etmeleri, Tunus dışındaki Halil Bey'in arkadaşlarının taahhütlü mektuplar içerisinde kapsülleri göndermeleri, Arapların kumlar arasında misket ve kurşunları toplayarak bunları Halil Bey'in birliklerine satmaları ile karşılanıyordu.¹²⁴ Bunun yanında silah ve mühimmat ihtiyacının bir kısmı da deniz altılarla ve imkânlar dâhilinde gemiler vasıtasıyla İstanbul'dan bölgeye ulaştırılmaya çalışılmaktaydı.¹²⁵ Bunlar daha çok yabancı bandıralı gemilerle gerçekleştirilmekteydi. Bu bağlamda Mısır Fevkalade Komiserliği'nden gönderilen 7 Ekim 1912 tarihli şifreli bir telgrafa göre, 21 Eylül'de bir Romanya vapuruyla bölgeye 20 tane mitralyöz namlusu gönderilmişti.¹²⁶

Trablusgarp Komutanlığı'ndan gönderilen 19 Eylül, 27 Eylül ve 30 Eylül 1912 tarihli şifreli telgraflara göre bazı zarflar içerisine para konularak cephedeki para ihtiyacının karşılandığı, bazı zarfların içerisine de fişek kovan ve kapsül gibi mühimmatlar koyularak bölgedeki ihtiyaçlarının karşılandığından bahsedilmektedir.¹²⁷

Trablusgarp genelinde de Osmanlı birlikleri arasında söz konusu cephe eksikliği görülmekteydi. Bu eksiklik savaşın başından savaşın son günlerine kadar devam etti. Cephe komutanları bu ihtiyacı gidermek için farklı yerlerden ve gizli olarak silah temin etmeye çalışmışlardır. Örneğin cephe eksikliğini bilen Mısır'daki bir silah taciri Trablusgarp Cephe Komutanlığı'na gönderdiği 20 Eylül 1912 tarihli bir mektupla, bölgedeki Osmanlı kuvvetlerine silah temin edebileceğini belirtmiştir.¹²⁸ 21 Eylül'de Enver Bey, Harbiye Nezareti'ne yazdığı bir yazıda cephe ihtiyacını karşılamak üzere kovan imal etmek üzere gerekli teçhizatın süratle gönderilmesini bildirmiştir.¹²⁹ Enver Bey bu isteğinin bir

120 Koloğlu, 1979, age, s. 13.

121 Halil Paşa, s. 108; Halil Paşa'nın beyanati üzerine meclis onun istifasını kabul etmedi ve daha sonra çıkarılan bir maddelik kanunla Fethi beyi ve Halil Paşa'nın milletvekili olarak cephe kalmaları kabul edilmişti. bk. age, s. 121.

122 Ayrıntılı bilgi için bk. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 313-317.

123 Koloğlu, 1979, age., s. 15,62.

124 Halil Paşa, age, s. 101.

125 Mustafa Çabuk, "Senusilik ve İşgalcilere Karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı- Senusi İş Birliği", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16 Sayı: 1 Nisan 2019, s. 249.

126 ATASE, OİH., A:1-19/D:28/F:13-16.

127 ATASE, OİH., A:1-19/D:28/F:3-6; ATASE, OİH., A:1-19/D:28/F:13-3; ATASE, OİH., A:1-19/D:28/F:93-8.

128 ATASE, OİH., A:1-19/D:28/F:13-1.

129 ATASE, OİH., A: 1-19/D:28/13-2.

an önce yerine getirilmesi amacıyla 31 Eylül'de de şifreli bir telgrafla durumu yine Harbiye Nezareti'ne hatırlatmıştı.¹³⁰

5. Halil Bey'in Lebde'deki Faaliyetleri

Halil Bey'in İtalyanlarla savaştığı cephelerden biri de Lebde idi.¹³¹ Bu cephe Homs Kasabası'nın doğusunda, sahil bölgesinde bulunmaktaydı. Halil Bey 24 Ocak 1912'de söz konusu cephenin komutanlığını yeğeni Nuri Bey'e vermişti. İtalyanlar bu sırada Homs Kasabası ile bunun 400-500 metre çevresindeki bahçeleri işgal ediyordu. Lebde ile bölgedeki hürmalık alanlar Osmanlı Devleti'nin elindeydi.¹³² Bu açıdan kıyıda sıkışıp kalan İtalyanların Lebde'ye saldırıcaıkları haberleri duyulmaya başlamıştı. Bu bağlamda tümen komutanlığı da bu konuyla ilgili olarak o dönem için binbaşı olan Halil Beyi 26 Nisan'da uyarıyordu. Müteakip birkaç gün içinde İtalyan kuvvetleri bölgede görüldü ve Halil Bey bunun üzerine kıyıyı ele geçirme emrini verdi. Bu arada düşman taarruzları 3 Mayıs'a kadar devam etti. Ancak 3 Mayıs'ta Halil Bey'in birlikleri İtalyanları pusuya düşürdü ve bu suretle İtalyanlar birçok zayıt vererek çekilmek zorunda kaldılar.¹³³ Bu sırada İtalyanların ölü ve yaralı 4'ü subay olmak üzere toplam 61 askeri bertaraf edildi.¹³⁴ 5 Mayıs'taki İtalyan birliklerinin taarruzları da bir sonuç vermedi. Buna karşın 6 Haziran'da Halil Bey'in birliklerinin taarruzları başarılı oldu. 12 Haziran'da Osmanlı birlikleri bir kez daha Lebde'ye çıkarma gerçekleştirdiler. Harekât 3 kol ve bir ihtiyat kuvveti şeklinde gerçekleştirildi. Bu baskın taarruzu bizzat o dönem için binbaşı olan Halil Bey tarafından idare edildi. Söz konusu Lebde Harekâtı sırasında 17'si subay, 1000'den fazla İtalyan askeri öldürüldü. Ancak bölge İtalyanların atış menziline içerisinde bulunduğu için orada kalmak sakıncalı bulundu ve İtalyanlara ait erzak deposu ve cephanelik imha edilerek geri çekilme sağlandı.¹³⁵ Bu arada geri çekilme sırasında yaralanan bazı askerler de bölgede kaldı. Bu askerler İtalyan askerleri tarafından süngülenerek şehit edildiler.¹³⁶ 18 Ağustos'ta İtalyanlar, Lebde'yi ele geçirdiler ve böylece Osmanlı kuvvetlerine doğudan gelen yardımın yolu kesilmiş oldu.¹³⁷

Lebde'nin kaybindan sonra Halil Bey'in komutasında Osmanlı birlikleri 23 Eylül 1912'de Lebde'ye bir harekât gerçekleştirdiler. Gerçekleştirilen bu harekât¹³⁸ gece baskınları şeklinde yapıldı. Bu sırada Halil Bey'in bölgedeki kuvvetlerinin miktarı 4000 kadardı. Halil Bey bu kuvvetlerden 500 kadarını, ihtiyat kuvveti olarak bir Osmanlı subayı olan Ali Faik Bey komutasında geride bırakmıştı. Bu baskınlar sırasında oldukça başarılı olunduysa da baskın sırasında ganimet toplamak amacıyla vaktinde cepheden çıkmadıkları için 2000¹³⁹ kadar Arap savaşçı burada şehit edildi. Bu sırada Ali Faik Bey de bulunduğu yerde savaşarak şehit düştü. Tüm bunlara karşın amaç hâsıl olmuştu. Zira bu baskınlar sırasında büyük bir İtalyan Alay Bayrağı da ele geçirildi.¹⁴⁰ Halil Bey bu bayrağın üzerine "Lebda Hücumu Hatırası" notunu yazdırdı. Bu sayede Avrupa, bölgedeki Osmanlı birliklerinin daha uzun süre savaşabileceğini de anlamış oldu.¹⁴¹

130 ATASE, OİH., A:1-19/D:28/F:13-9.

131 Halil Paşa, age, s. 105.

132 Bu cephede Nuri beye, Trablusgarp'taki Türklerden olan Kuloğullarının da oldukça yardımı oldu. bk. Sürmeli, agm, s. 153, 155.

133 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 313.

134 Beehler, age, s. 78.

135 Ayrıntılı bilgi için bk. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 313-317.

136 DAB., HR.SYS., Hariciye Nezareti, Siyasi, 2910, 164, 29 Haziran 1912 (1330. B. 14).

137 Koloğlu, 1979, age, s. 16.

138 Koloğlu, 1979, age, s. 17.

139 Koloğlu, Halil beyin hatıralarına dayanarak buradaki çarpışmalarda 1200 kadar zayıt verildiğini belirtmektedir. bk. age, s. 90; Her ne kadar bazı kaynaklarda rakam farklılıkları olsa da sayı yine de oldukça fazladır. Kaynaklar arasındaki ortak görüş zafer neşesiyle birliklerin emir komuta zincirinden çıkmaları ve böylece birçok şehit verildiği konusudur.

140 Bölgedeki bazı çatışmalarda zaman zaman bu bayrağa benzer büyük İtalyan bayrakları ele geçirilmişti. Buna benzer bir olay da 20 Eylül 1912 tarihinde gerçekleşmişti. bk. ATASE, OİH., A:1-19/D:28/F:12-2.

141 Halil Paşa, age, s. 113-114; Koloğlu, 1979, age, s.90.

Halil Bey, Lebde Baskını sırasında 2000 kadar Arap mücahidin kaybının kendisinde meydana getirdiği üzüntüyü ve mevcut durumu, telgrafla komuta merkezine bildirdi. Bu durum telgraf memurları aracılığıyla bölgede duyuldu ve bölgenin belediye başkanı olan Abdullah Melitan, bunun üzerine Halil Bey'e bir telgraf göndererek, Halil Bey'in üzüntüsünden haberdar olduklarını ve her biri yüz mermiye sahip 2000 yeni mücahidin derhal, 1000 mücahidin de bir hafta sonra Halil Bey'in kuvvetlerine katılacağını bildirdi.¹⁴² Bu bağlamda söz konusu mücahitler çok geçmeden Halil Bey'in birliklerine katıldılar.¹⁴³

Bu sırada cepheyi görmek amacıyla bazı yabancılar da Halil Bey'in karargâhına gelmişlerdi. Bunlar arasında bir de İngiliz milletvekili bulunmaktaydı. İngiliz vekilin cepheye gelmesinin amacı, Türk ve İtalyan kuvvetleri arasındaki göz ardı edilemez lojistik ve asker sayısı farklılıklarına rağmen iki tarafın savaşının nasıl devam ettiği konusunda, buradaki malumatlarını ülkesine aktarmaktı. Halil Bey de İngiliz vekile savaşın nasıl devam ettiğini göstermek amacıyla¹⁴⁴ İtalyanların birkaç aydır inşa ettikleri ve Osmanlı birliklerini zor durumda bırakan gözetleme kulesinin imhası emrini verdi ve kule imha ettirildi.¹⁴⁵ Bunun yanında Fransız L'illustration dergisi yazarlarından Reymond da cepheye gelen yabancı gözlemcilerdendi.¹⁴⁶

6. Halil Bey'in Mısırta Cephesi'ndeki Faaliyetleri

İtalyan Karargâhı, Trablusgarp kıyılarını tümüyle işgali kararlaştırmıştı. Bu bağlamda Homs yakınlarında bulunan Mısırta da işgal edilecek yerler arasındaydı. Mısırta'nın işgali, General Camerana'nın komutasındaki mevcudu 9000 civarında olan İtalyan birliğine verilmişti. İtalyanlar, Mısırta önlerinde 15 Haziran 1912'den itibaren görülmeye başladı. 16 Haziran'dan itibaren bölge bombalanmaya başlandı.¹⁴⁷ Bir süvari tugayı ve bir tümen piyadeden oluşan bu İtalyan kuvvetleri Mısırta Kasabası'nın iskelesi olan Kasrı-Ahmed'e¹⁴⁸ çıkarma yaptılar.

Halil Bey Mısırta Çıkarması'nı haber alınca yanına on kadar atlı alarak 17 Haziran 1912'de söz konusu bölgeye gitti. Halil Bey'in yanındaki 60 asker ile bölgedeki halklardan olan 500-600 kadar Arap mücahit de Osmanlı kuvvetlerinin arasındaydı. Halil Bey burada İtalyanların taarruzları sırasında neredeyse kuvvetlerinin yarısını kaybetti. Bu suretle İtalyanlar, Mısırta Kasabası'nı işgal ettiler. Halil Bey bunun üzerine on gün boyunca on kadar süvariyle İtalyanlara baskın düzenledi. Bu sayede bir kısım Araplar, Osmanlı birliklerine katıldılar. Böylece kısa sürede azalan Osmanlı birliklerinin sayısı artmaya başladı.¹⁴⁹

İtalyanlar, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 7 Temmuz 1912'de Kasrı Ahmed'de toplanmışlardı. Ancak Halil Bey'in birliklerinin baskınları neticesinde 8 Temmuz'a kadar bölgede oldukça büyük zayıyata uğratıldılar. Bu dönemde söz konusu cephe Halil Bey'in birliklerinin sayısı 1350 civarına ulaşmıştı. Diğer yandan İtalyanlar oldukça donanımlı ve sayı olarak da çoktular. Muharebeler neticesinde imkânsızlıklar içerisindeki Halil Bey'in birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı. Muharebeler 9 Temmuz'da da devam etti.¹⁵⁰

142 Halil Paşa, age, s. 114.

143 Koloğlu, 1979, age, s. 90.

144 Koloğlu, 1979, age, s. 89.

145 Halil Paşa, age, s. 105-106.

146 Reymond bu cepheye çektiği fotoğrafları daha sonra bahsi geçen dergide yayınlamıştır. bk. Koloğlu, 1979, age, s. 89.

147 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s.317, 319.

148 Burası Halil Paşa'nın karargahına iki günlük mesafede bulunmaktaydı. bk. Halil Paşa, age, s. 109.

149 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 319; Halil Paşa'nın bundaki amacı, kendi durumunu güçlü göstermek suretiyle konunun Arap aşiretleri arasında duyulmasını sağlayarak bölgedeki Arap savaşçıların Osmanlı birliklerine katılmasını sağlamaktır. Age, s. 109-110.

150 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 320-321.

Trablusgarp'ta ve Mısırata'da savaş devam ederken Osmanlı Devleti, bölgeye yönelik yardımlarını devam ettirmeye çalışıyordu. Bu anlamda 8 Temmuz 1912 tarihli bir yazıda, bölgeye sivil kıyafetli ve yanlarında herhangi bir askeri teçhizat bulunmayan yeni subayların Marsilya üzerinden gönderildikleri ve kendilerine altışar bin kuruş para verilerek bölgeye tayin edildikleri bildirilmekteydi.¹⁵¹

15 Temmuz'a gelindiğinde İtalyanlar, Halil Bey'in birliklerinin elinde bulunan Kasrı Ahmed yolu üstündeki Zeruk Hurmalık bölgesine saldırdı ve Zeruk kaybedildi. Bu muharebelerde 100 civarında şehit verildi.¹⁵²

Mısırata'da, İtalyanlar 20 Temmuz 1912'de yeniden Halil Bey'in birliklerine saldırdı. Ancak bu saldırı 2-3 kilometre sonra durduruldu. Muharebelerde Halil Bey'in birlikleri başarılı bir savunma gerçekleştirdiler. Bu muharebeler sırasında hurmalıklar içerisinde İtalyanlar sıkıştırılarak saatlerce boğaz boğaza mücadele verildi. Söz konusu muharebelerde İtalyanlar, yüzlerce ölü ve yaralı bırakarak kalanları zorlukla kurtulabildiler. Buna karşın Halil Bey'in birliklerinden 15 kadar şehit verildi. Birçok ganimet de bu sırada ele geçirildi. Bu çarpışmalardan sonra İtalyanların taarruz cesaretleri kalmadı. İtalyanlar, bundan sonra savaşın sonuna kadar mevzilerinde neredeyse hareketsiz bir şekilde, baskından korunmaya çalıştılar. İtalyan hükümeti 20 Temmuz'daki bu yenilgi nedeniyle General Fara'yı görevinden azletti ve yerine General Lequio getirildi. Ancak durumda bir değişiklik olmadı.¹⁵³

20 Temmuz 1912'deki Mısırata Muharebesi, bölgedeki Araplar arasında duyularak Osmanlı kuvvetlerine yeni mücahitlerin katılımlarını da beraberinde getirdi ve Halil Bey'in emrindeki kuvvetlerinin sayısı 1500'e ulaştı. Halil Bey, buradaki kuvvetlerin komutasını daha sonra bir Osmanlı subayı olan Seyit Hasan Bey'e vererek kendisi tekrar karargâhına döndü.¹⁵⁴

Halil Bey Mısırata Cephesi'nde de tıpkı Homs Savaşlarındaki sistemi takip etmişti. Bu bağlamda zayıf birlikleri hurmalıklar içerisinde bırakarak, diğer kuvvetleri kum tepelerinin gerisine çekti. Bu sırada İtalyanlar, daha önceki hataya yine düşerek hurmalıklar içindeki birliklere saldırdılar. Birlikler Halil Bey'den aldıkları emir gereğince derhal kenar kısımlara çekildiler ve geride bekleyen kuvvetler ani bir baskınla ateşli silahlar kullanmaksızın İtalyanlara saldırdılar. Bu durum İtalyanlar arasında paniğe neden olmuştu. Saatlerce süren çarpışmalar sonucunda oradaki İtalyanlar, Osmanlı birliklerince külliye imha edilmişti. Bu çarpışmalar sırasında Osmanlı birlikleri bolca cephane de elde etmişti.¹⁵⁵

7. Savaşın Sonlarına Doğru

Türk birlikleriyle İtalyanlar arasında çarpışmalar devam ederken Aziziye'de bulunan Albay Neşet Bey ile Binbaşı Fethi Bey (Okyar), barış görüşmelerinin yaklaştığı bir dönemde Halil Bey'i telgrafla arayarak, mütarekenin yaklaştığını, mütarekeden sonra herhangi bir şey yapılamayacağını,¹⁵⁶ mütarekede avantajlı duruma geçmek için İtalyanlara karşı önemli bir hareketin yapılması gerektiğini bildirdiler. Halil Bey bunun üzerine zaten moral olarak İtalyanlara karşı üstün olduklarını, yüz sandık kadar cephane¹⁵⁷ ve tel örgülerin

151 ATASE, OİH., A:1-4/D:136/F:3-15.

152 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 321-322.

153 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 322-323.

154 Halil Paşa, age, s. 111.

155 Halil Paşa, age, s. 110-111; Bahsi geçen çarpışmanın 20 Temmuz 1912 sabahı 04.00'da gerçekleşen muharebe olduğu anlaşılmaktadır.

156 Koloğlu, 1979, age, s. 89.

157 Halil Paşa, age, s. 112.

kesilmesi amacıyla tel makasları¹⁵⁸ gönderilirse İtalyanların kalesine baskın yapabileceğini Fethi Bey'e bildirdi. Halil Bey'in istekleri olumlu karşılandı ve beklenen cephane ile 7,5'luk iki dağ topu ve 50 adet top mermisinin gönderilmesiyle birlikte birkaç gün sonra harekete geçildi.¹⁵⁹

8. Barış Müzakereleri ve Ouchy (Uşi) Antlaşması'nın İmzalanması

Osmanlı Devleti'nin barış görüşmelerine daha öncesinde kayıtsız kalan İtalya, Kasım 1911'den itibaren artık kendisi barış amacıyla arabulucular aramaya başlamıştı. Zira artık bölgede bulunan askerlerinin masrafı oldukça artmaya başlamış, cephedeki başarısızlıklarını gerek kendi ülkelerinde gerekse de dünya kamuoyunda başarıyıymış gibi göstermek için çalışılmaya başlanmıştı.¹⁶⁰ İtalya, Osmanlı birliklerine karşı bölgede kesin bir başarı kazanamamıştı. Dahası birçok cephede Osmanlı birlikleri sahip oldukları kısıtlı imkânlarla karşın tam donanımlı İtalyan birliklerine karşı kesin zaferler kazanmaya başlamıştı.

Trablusgarp'ta başarılı savunma gerçekleştirilen cephelerden biri de Derne Cephesi'ydi. Erkan-ı Harbiye Binbaşı Enver Bey'in 3 Kasım 1911 tarihinde, Derne Cephesi'nden, bir örneği Harbiye Nezareti'ne ve bir örneği de dönemin gazetelerine gönderdiği telgrafa göre İtalyanlarla 28 Ekim gecesi meydana gelen muharebelerde Osmanlı kuvvetlerinden 80 şehit verilirken, İtalyanlardan 500 asker öldürülerek 18 tane de İtalyan topu ele geçirilmişti.¹⁶¹ Bu örnek de göstermektedir ki İtalyanlar birçok cephede zor duruma düşmüştü.

Başarılı savunmalara karşın Osmanlı kuvvetleri cephelerde, olanaksızlıklar içerisinde mücadele veriyordu. Bu bağlamda 17 Eylül 1911 tarihli Trablusgarp Komutanlığı'ndan gönderilen bir yazıda, para kalmadığı için Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan mücahitlere zaman zaman para ödemesinin yapılamadığına değinilmekteydi.¹⁶² Benzer şekilde Trablusgarp komutanlığı 29 Temmuz 1912'de Harbiye Nezareti'ne bir rapor göndererek, bu duruma dikkat çekmiş ve cephane ve mühimmat sıkıntısını dile getirmişti.¹⁶³

İtalya barış yapılması amacıyla ilk olarak Fransa'ya, sonra da İngiltere'ye başvurduysa da bu devletlerden beklenen faydalar hâsil olmamıştı. Bu sırada devreye Rusya girdi. Rusya, İtalya'yı yanına çekmek istiyordu. Diğer taraftan da Balkan Devletlerini, Osmanlı Devleti'ne karşı birleştirmek ve onları kışkırtarak Osmanlı Devleti'ne karşı Boğazlar üzerinde tavizler almayı planlıyordu. Diğer taraftan Rusya, Osmanlı Devleti'nin savaşa devam etmesi durumunda gerek Akdeniz ticaretinin, gerekse de savaşı nedeniyle boğazların kapatılabileceği endişesiyle aracı olmuştu. Ancak bu aracılık sırasında Osmanlı Devleti'ne yapılan teklifler tamamen İtalya'nın lehineydi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'ne yapılan teklifler kabul edilmedi.¹⁶⁴ Aslında Bingazi ve Havalisi Umum Kumandanı Enver Bey, 1 Ekim 1912 tarihinde Erkan-ı Harbiye Dairesi'ne gönderdiği şifreli telgrafla, İtalyanların genel bir taarruza geçmeye cesaret edemedikleri ve İtalyanların aslında gerçekleştirilecek barışı kendi lehlerine çevirmek amacıyla mevcut durumu korumaya çalıştıklarını bildirerek, İtalyanların bu tarihe kadar bölgedeki asker sayısının 5 kolorduyu geçtiğini ancak buna rağmen bir muvaffakiyet elde edemediklerini ve İtalyan ordusunun daha fazla bölgeye asker göndermesinin mümkün olmadığını belirtmekteydi.¹⁶⁵ Cepheye bu gelişmeler 158 Tel makasları bu savaşlar sırasında oldukça önemliydi. Zira İtalyan birlikleri dikenli tel örgülerle çevriliydi ve bunlar kesilmeden İtalyanlara baskın yapmak olanak dışıydı. bk. Koloğlu, 1979, age, s. 90.

159 Halil Paşa, age, s. 112.

160 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, age, s. 263, 266.

161 ATASE, OİH., A:1-4/D:94/F:2-28.

162 ATASE, OİH., A:1-19/D:28/F:3-4.

163 Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umuûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, Cilt I: 1914-1916, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 107-108.

164 Tetik, age, s. 263-264.

165 ATASE, OİH, A:1-19/D:28/F:28.

olurken, Osmanlı Devleti'nde olası bir Balkan Savaşı'nın ortaya çıkmasında ne yapılacağı konusu görüşülmekteydi.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi, Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açması halinde aynı anda hem Trablusgarp'ta hem de Balkanlarda savaşıldığı takdirde Osmanlı Devleti'nin oldukça zor şartlar içinde kalacağından ve yapılacak anlaşmanın çok daha ağır şartları içereceğinden, ayrıca savaş masraflarının oldukça külfetli bir hal almasından dolayı barış istemektedir.¹⁶⁶ Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin ve İtalya'nın temsilcileri 11 Temmuz'dan itibaren ilk olarak Lozan'da görüşmelere başladılar.¹⁶⁷ Daha sonra hükümet tarafından yetki verilen Mehmed Nâbi ve Rumbeyoğlu Fahreddin Beylerden oluşan Osmanlı delegeleri 13 Ağustos'tan itibaren İtalya delegeleriyle İsviçre'de Caux'da¹⁶⁸ buluşarak gayri resmi olarak barış görüşmelerine devam ettiler. Görüşmelerin Eylül 1912'den itibaren, Lozan şehrinin iskelesi konumundaki Ouchy'de (Uşi) devam edilmesi kararı alındı.¹⁶⁹ Uşi'de barış görüşmeleri devam ederken Karadağ, 8 Ekim'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bu suretle Balkan Savaşlarının birinci kısmı da başladı.¹⁷⁰ Bu sırada 7 Ekim 1912 tarihinde dönemin Paris elçisi olan Refet Paşa, Erkan-ı Harbiye Dairesi'ne gönderdiği şifreli telgrafta Trablusgarp'a gönderilmesi düşünülen 3 milyon fişek ile 2.500 tüfek cephanesinin gönderilip gönderilmeyeceği konusunu sormuştu.¹⁷¹

İtalyanlarla barışın yapılması hususunda Erkan-ı Harbiye Dairesi, Bingazi ve havalisi komutanı olan Enver Bey'in görüşünü almıştır. 21 Eylül 1912 tarihinde belgeye göre Enver Bey İtalyanlarla barış yapılması hususunda Harbiye Nezareti'ne barış yapılması konusunda olumlu görüş bildirmiştir.¹⁷²

Barış görüşmeleri devam ederken Halil Bey 12 Ekim 1912'de İtalyan Homs Kuvvetleri Komutanı'ndan bir mektup aldı. Mektupta, iki devlet arasında barış görüşmeleri için önemli konuların görüşülmesi amacıyla bir subay heyetinin gönderileceği ve Osmanlı Devleti'nin belirlediği subaylarla tehlikesiz bir şekilde ne zaman görüşülebileceği konuları bildirilmektedir. Bunun üzerine Halil Bey, İtalyan komutana bizzat kendisinin geleceğini bildirdi ve konuyu 15. Fırka Komutanı Neşet Paşa ile görüşerek, Homs'taki birliklerle Türkiye'ye gitmek isteyen bölgedeki Arapların bir İtalyan vapuruyla yurda dönmeleri kararını aldılar. Halil Bey daha sonra İtalyanların bölgedeki fırka komutanı olan General Marki ile tanıştı. Onunla anlaşmaya varılarak, bir İtalyan vapuru temin edildi.¹⁷³

Balkan Devletlerinin birbirleri ardı sıra saldırıları üzerine Uşi'de barış görüşmeleri hızlandırıldı.¹⁷⁴ Osmanlı Devleti ilk önce Trablusgarp ile Bingazi'ye tam özerklik statüsü verildiğine dair bir kanun geçirdi.¹⁷⁵ Nihayet mevcut şartlar göz önüne alınarak 15 Ekim 1912'de İsviçre'nin Uşi Kasabası'nda aynı isimle antlaşma imzalandı.¹⁷⁶

Uşi Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Halil Bey birlikleriyle bölgeden ayrıldı. Bölgede kalan Araplar, Osmanlı Devleti'nin kendilerini bırakmamaları konusunda ne kadar ısrar ettilerse de sonuç değişmedi. Halil Bey önce kendi birlikleriyle fırka birliklerinin toplandıkları bölgeye vardı. Sonra da iki İtalyan zırhlı gemisinin refakatinde Trablusgarp'tan

166 *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt VI., Güven Basımevi, İstanbul, 1972, s. 3489.

167 Giolitti, age, 136-140.

168 Caux, İsviçre'de Montrö belediyesine bağlı küçük bir yerleşim yeri.

169 Ayrıntılı bilgi için bk. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3489-3490.

170 Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, Çev.: Tansel Güney, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.173.

171 ATASE, OİH., A:1-19/D:28/F:13-14.

172 ATASE, OİH, A:1-19/D:28/F:12-1.

173 Halil Paşa, age, s. 115.

174 Beehler, age, s. 94.

175 Kanununla ilgili geniş bilgi için bk. Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923*, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934, s. 243-244.

176 Ayrıntılı bilgi için bk. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3489-3490; Güneş, age, s. 587; Armaoğlu, age, s. 624.

ayrıldılar¹⁷⁷ ve İstanbul'a döndüler.¹⁷⁸

Wrigley, her ne kadar imzalanan barış antlaşmasında Almanya da dahil olmak üzere herhangi bir Avrupa devletinin etkisi bulunmadığını belirtse¹⁷⁹ de aslında Almanya'nın barışın imzalanması amacıyla Osmanlı Devleti'ni zorladığı bilinmektedir.¹⁸⁰ Bu şartlar altında bölgedeki İtalyan komutanlar, Osmanlı komutanlarına 20 Ekim 1912'de barışın imzalandığını bildirdiler.¹⁸¹ Bu sırada Halil Bey bölgedeki mücahitlerin ödenmemiş aylıklarını ödemek amacıyla 4000 altını Neşet Paşa'dan istedi. Bu suretle tüm mücahitlerin maaşları da ödendi.¹⁸²

Halil Bey 28 Mart 1911'de kurmaylığa,¹⁸³ 26 Nisan 1912'de de Kurmay Binbaşılığa terfi ettirildi.¹⁸⁴ Bununla beraber 1911 tarihli bir belgede Halil Bey'den "Homs Kumandanı Binbaşı Halil Bey..." olarak bahsedilmektedir.¹⁸⁵

İtalyan stratejistlerine göre birkaç önemli limanın hızlı bir şekilde ele geçirilmesinin ardından Osmanlı Devleti'yle kısa süreli bir deniz savaşı yapılacaktır ve bunlar, Osmanlı Devleti'ni planlanan pazarlık masasına getirmek için yeterli olacaktır.¹⁸⁶ Ne var ki gelişmeler hiç de İtalya'nın beklediği gibi olmamıştı.

Uşi Antlaşmasıyla beraber Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Bingazi'yi kaybetti. Böylece Afrika'da fiilî olarak hüküm sürdüğü hiçbir yer de kalmadı.¹⁸⁷

Sonuç

İtalya'nın Trablusgarp'ta savaş ilan ettikten sonra Osmanlı Devleti, bölgedeki direnişi başlatmak amacıyla Trablusgarp ve çevresine, içerisinde Halil Bey'in de bulunduğu birtakım genç subaylar gönderdi. İçerisinde Halil Bey'in de bulunduğu bu subayların bireysel çabaları ve bölgedeki halkın çoğunluğunun, bu subayların şahsında Osmanlı Devleti'ne destek vermeleri neticesinde bölgedeki Osmanlı kuvvetleri İtalyanlara karşı birçok zafere imza attı. Bu bağlamda bölgedeki asker sayısı ve cephane bakımından eksikliklere rağmen bilhassa cephede görev yapan Halil Bey gibi subaylar vasıtasıyla bunlar aşıldı ve bölgede önemli başarılar sağlandı.

İki sene süren Trablusgarp Cephesi'ndeki savaşlarda bölgedeki topluluklardan olan Cevahat Kabilesi, Tavurga Aşireti ve Trablusgarp'taki Türklerden olan Kuloğulları gibi guruplar ve bunun yanında özellikle de Senusîler, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Osmanlı Devleti lehine büyük fedakârlıklar gösterdiler. Bu bağlamda mezkûr guruplar her cephede olduğu gibi Halil Bey'in yönetimindeki Homs Cephesi'nde de Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak İtalyanlara karşı savaştilar.

Trablusgarp'ın genelinde faaliyet gösteren Halil Bey ve arkadaşlarının fedakârlıkları oldukça büyük oldu. Bu arada cephelerde zaman zaman büyük sıkıntılar da meydana geldi. Ancak içerisinde Halil Bey'in de bulunduğu bölgedeki Osmanlı subayları, cephelerini

177 Halil Paşa, age, s. 116-117.

178 [https://ittihatdergisi.com/halil-kut-pasa/\(14.08.2018\)](https://ittihatdergisi.com/halil-kut-pasa/(14.08.2018))

179 Wrigley, agm, s. 331.

180 bk. Mufassal Osmanlı Tarihi, s. 3490.

181 Koloğlu, 1979, age, s. 19.

182 Koloğlu, 1979, age, s. 91.

183 Bu tarih Trablusgarp konusunun önem kazandığı bir döneme tesadüf etmesi bakımından önemlidir.

184 *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Cilt III, Yayına Haz.: Hülya Toker ve Nurcan Aslan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 194.

185 ATASE, OİH, A:6-110/D:25/F:1-5.

186 McCollum, agm, s. 10.

187 Mufassal Osmanlı Tarihi, s. 3490.

muhafaza etmeyi sürdürdüler. Hatta Halil Bey, savaşın devam ettiği bir sırada kendisinin milletvekili seçildiği telgrafının kendisine ulaşmasına karşın, cephenin komutasını bırakmamak ve cephenin durumunu bozmamak amacıyla bu görevi kabul etmedi. Bu örnek de bölgedeki Osmanlı subaylarının Trablusgarp Savaşı'nda kendilerini savaşa ve kazanmaya nasıl adadıklarını, azim ve kararlılıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Trablusgarp savaşlarının devam ettiği bir dönemde Balkanlarda bazı sıkıntılar görülmeye başlandı. Balkanlardaki sıkıntılar ve savaşın uzamasından dolayı, daha büyük sıkıntılara mahal vermemek amacıyla Osmanlı Devleti, Uşi Antlaşması'nı imzaladı. Nihayet Osmanlı Devleti'nin, yaklaşık dört asır adaletle hüküm sürdüğü söz konusu topraklardan çekilmekten başka çaresi kalmadı.

Kaynakça

a. Genelkurmay Atase Daire Başkanlığı Arşivi

Osmanlı İtalyan Harbi Koleksiyonu

OİH., A:1-4/D:94/F:2-10.

OİH., A:1-4/D:94/F:2-28.

OİH., A:1-4/D:136/F:3-15.

OİH., A:1-4/D:136/F:7-31.

OİH., A:1-4/D:136/F:7-32.

OİH., A:1-4/D:136/F:7-33.

OİH., A:1-4/D:145/F:2-11.

OİH., A:1-19/D:28/F:3-4.

OİH., A:1-19/D:28/F:3-6.

OİH., A:1-19/D:28/F:5.

OİH., A:1-19/D:28/F:12-1.

OİH., A:1-19/D:28/F:12-2.

OİH., A:1-19/D:28/F:13-1.

OİH., A:1-19/D:28/13-2.

OİH., A:1-19/D:28/F:13-3.

OİH., A:1-19/D:28/F:13-9.

OİH., A:1-19/D:28/F:13-14.

OİH., A:1-19/D:28/F:13-16.

OİH., A:1-19/D:28/F:28.

OİH., A:1-19/D:28/F:93-8.

OİH., A:6-110/D:25/F:1-5.

b. Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB)

Kıbrıs Millî Arşivi Fetva Eminliği Evrakı

DAB., KB.MAA.FE., 2-14. (H. 15 Şevval 1329/M. 9 Ekim 1911).

İrade, İ. DH., Dahiliye

DAB., DH.İD., 97, 30, 4. (H. 20 Şaban 1329/M. 16 Ağustos 1911).

Hariciye Nezareti, HR.SFR.3..., Londra Sefareti

DAB., HR.SFR.3..., 656-2 (H.18 Muharrem 1330/M. 08 Ocak 1912).

DAB., HR.SFR.04., 429,17 (H. 8 Şevval 1329/M. 2 Ekim 1911)

HR.SYS., Siyasi

DAB., HR.SYS., 2910, 164. (H. 14 Recep 1330/M. 29 Haziran 1912).

c. Kaynak, Araştırma ve İnceleme Eserler

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

AVANZÂDE MEHMED SÜLEYMAN, *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye-İtalya Vekayi-i Harbiyesi*, Matbaa ve Kütüphane-i Cihan Sahibi Mihran, Dersaadet 1327.

BALCIOĞLU, Mustafa, *Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umur-u Şarkiyi Dairesi*, Dinamik Akademi Yay., Ankara 2011.

BEEHLER, William Henry, "The History of The Italian-Turkish War September 29, 1911 To October 18, 1912", *Annapolis, Md.*, January 1. 1913.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt III, (Yayına Haz.: Hülya Toker ve Nurcan Aslan), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C: II., Kısım: I., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

ÇABUK, Mustafa, "Senusilik ve İşgalcilere Karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı- Senusi İş Birliği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16 Sayı: 1 Nisan 2019, s. 221-256.

DİNÇ, Mehmet Emin, *Halil (Kut) Paşa'nın Askeri ve Siyasî Faaliyetleri*, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi), İzmir 1998.

GIOLITTI, Givanni, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, (Haz.: Tahsin Yıldırım), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2012.

GÜNEŞ, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, I. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No.:14. 1995.

GÜZEL, Hasan Tefvik, "'Hasta Adam' Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diploması Örneği: Trablusgarp Savaşı", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Mart/March 2017, Yıl/Vol. 2, No. 1, s. 78-118.

HALİL PAŞA, *Bitmeyen Savaş*, (Haz.: Taylan Sorgun), Yaylacık Matbaası, İstanbul 1972.

KARAKÖSE, Nejdet, *Askeri, Siyasî ve Silah Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killigil)*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi), İzmir 2010.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908 - 1918)*, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

KAVAS, Ahmet, "Trablusgarp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 288-291.

KOLOĞLU, Orhan, *Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Türk Subayları*, Basın Yayın Genel Md. Ankara 1979.

_____, Orhan, *Türk-Arap İlişkileri Tarihi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017.

McCollum, Jonathan, "Reimagining Mediterranean Spaces: Libya and the Italo-Turkish War, 1911-1912", *Mediterraneo Cosmopolita: Le Relazioni Culturali Tra Turchia Ed Europa* N° 23, 3 (2015), p. 1-16.

Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, Cilt VI., Güven Basımevi, İstanbul 1972.

REŞAT EKREM, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923*, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934.

SÜRMEİ, Serpil, "Nuri (Killigil) Paşa'nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1 (1), 2012, s. 137-170.

ŞIVGIN, Hale, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Askeri Tarih Yayınları, Seri No:5, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Osmanlı – İtalyan Harbi (1911– 1912)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1981.

TETİK, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umuûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, Cilt I:1914-1916, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

TROÇKI, Leon, *Balkan Savaşları*, Çev.: Tansel Güney, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

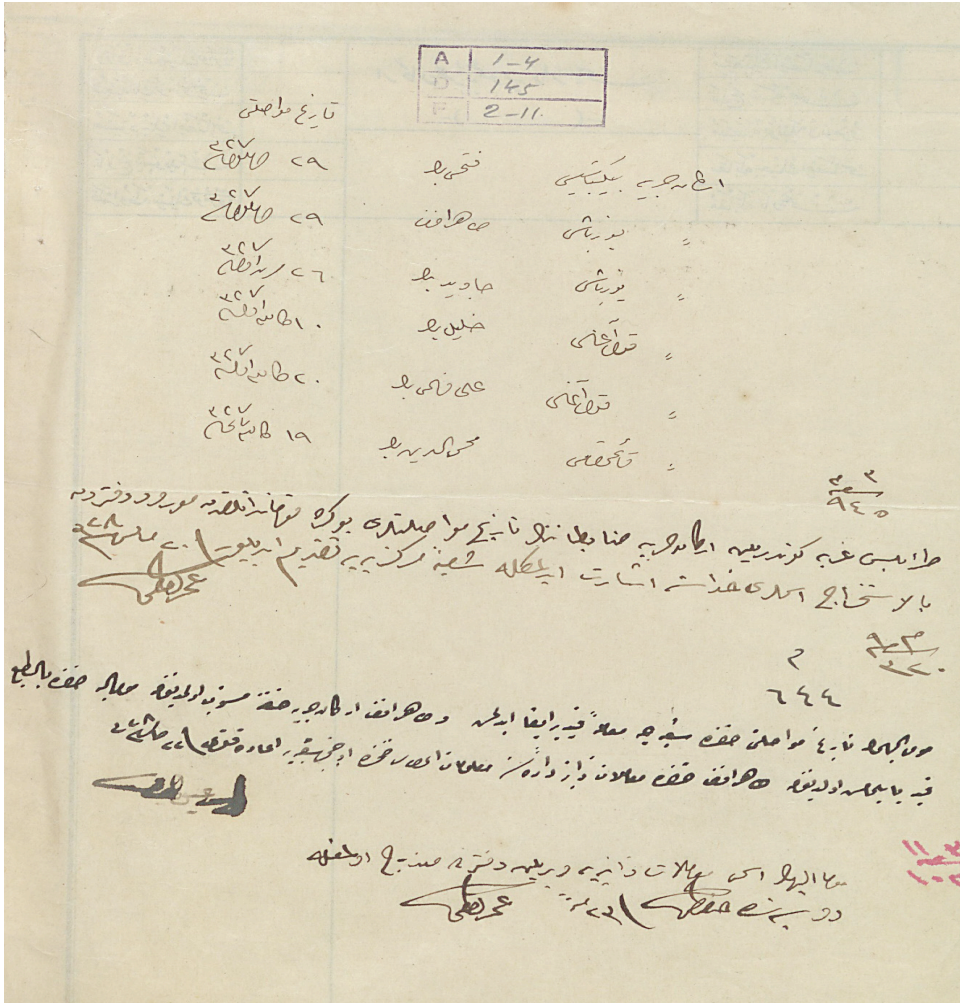
WRIGLEY, W. David, "Germany And The Turco-Italian War, 1911-1912", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 11, No. 3 (May, 1980), p. 313-338.

d. Dijital Kaynaklar

[https://ittihatdergisi.com/halil-kut-pasa/\(14.08.2018\).](https://ittihatdergisi.com/halil-kut-pasa/(14.08.2018).)

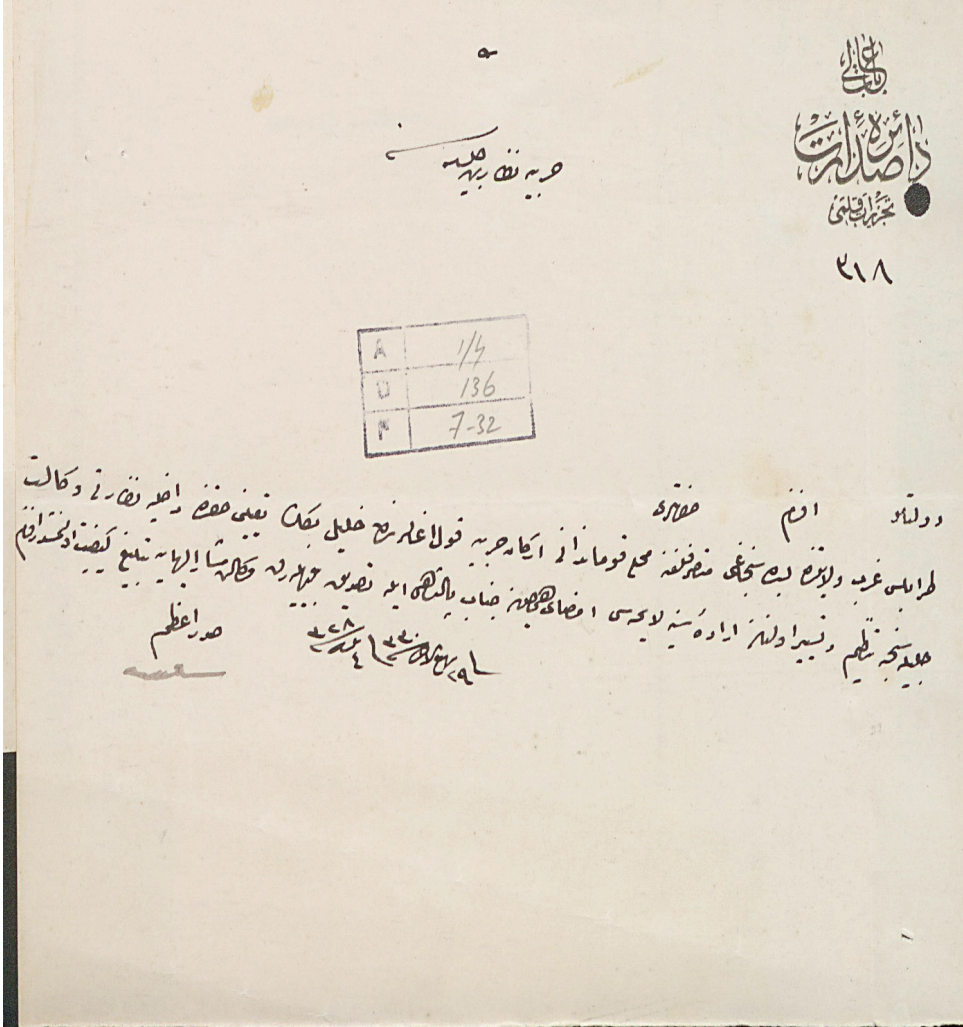
EKLER

Ek.1. Trablusgarp'a gönderilen Erkân-ı Harbiye Zâbitânının Trablusgarp'a vardıkları tarihleri gösteren belge. ATASE, OİH., A:1-4/D:145/F:2-11.

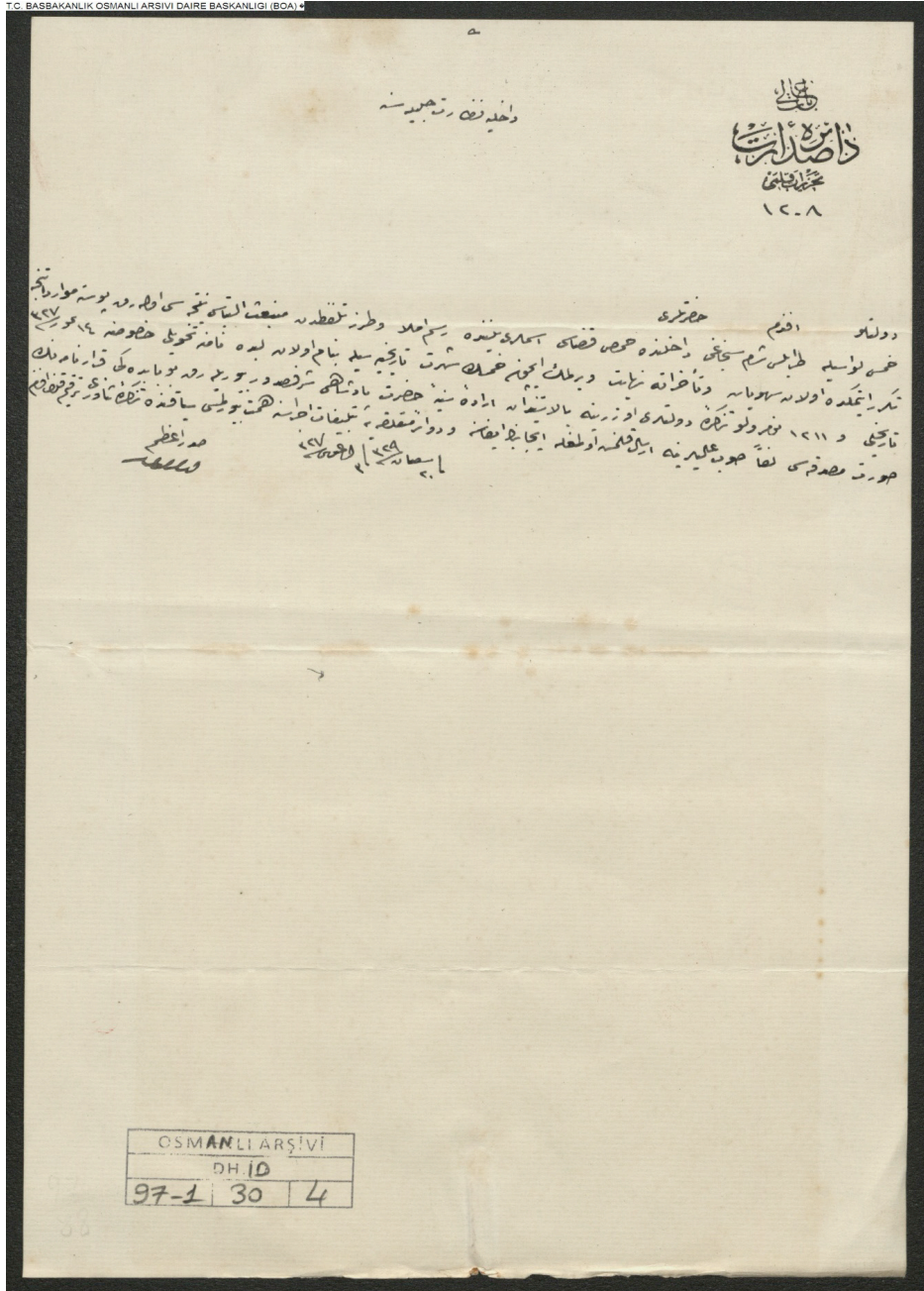
Ek.2. Halil Bey'in, Trablusgarb Vilayeti Lebde Sancağı'na mutasarrıf olarak tayin edildiğini gösteren belge.

ATASE, OİH., A:1-4/D:136/F:7-32.

Ek.3. Homs Sancağı isminin tarihteki adı olan Lebde ismiyle değiştirildiğini gösteren belge. DAB., DH.ID., 97-1, 30, 4. (H. 20 Şaban 1329/M. 16 Ağustos 1911).

DH.ID.00097.1.00030.004

OSMANLI MAKEDONYASINDA SLAVİST BULGAR KOMİTA FAALİYETLERİ*

SLAVIST BULGAR COMMITTEE ACTIVITIES IN OTTOMAN MACEDONIA

Mithat AYDIN*

Geliş Tarihi/Received: 11.06.2019

Kabul Tarihi/Accepted:26.06.2019

AYDIN, Mithat, (2019), "Osmanlı Makedonyasında Slavist Bulgar Komita Faaliyetleri" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1587-1606.

Öz

Ulusçuluk çağının Osmanlı Makedonyası, Balkanların yerel güçleri ve dönemin büyük devletleri arasındaki çatışma ve rekabetin belirleyici bir unsuru olarak kendini göstermiştir. Bu çerçevede bölgede cereyan eden Slav, Yunan, Ermeni, Arnavut, Ulah ve Romenlerin komitacılık faaliyetleri ulusal çıkarların temini adına farklı boyutlarıyla geniş bir sahaya yayılmıştır. Özelde Slavist komitacılık faaliyetleri büyük ölçüde Bulgar komitacıları -kısmen Sırp komitacıları- tarafından yürütülürken genel olarak Bulgaristan Prensiği'nden destek görmüştür. Osmanlı belgeleri Slavist komitacıların 19. Yüzyıl sonlarında Makedonya'nın her tarafına yayıldığını gösterirken, Bulgar hükümetinden genel olarak destek gördüklerini ve silah ve mühimmat tedariki konusunda Avrupalı devletlerle sıkı bir bağının olduğunu ortaya koymaktadır. Rusya, Avusturya ve İngiltere'nin süreçte başrol oyuncularları oldukları anlaşılmaktadır. Makedonya'daki komitacılar, zaman zaman Osmanlı Devleti'ne karşı ortak çıkarların gerektirdiği durumda işbirliği yapma yoluna gitmişlerse de, büyük ölçüde ulusal çıkarlarının gerekli kıldığı hedeflere ulaşmaya çalışmışlardır. Buna karşı Osmanlı hükümetinin yetersiz ve sonuçsuz diplomatik çabası Makedonya'nın Osmanlı Devleti açısından trajik sonunu önleyemedi. Tabiidir ki bu sonda yerel yöneticilerin "gafleti" ayrı bir safha teşkil etmiştir. Bulgaristan Komiserliği'nden gönderilen 16 Mart 1902 tarihli yazıdan da anlaşıldığı üzere 20. Yüzyıl başlarına gelindiğinde komitacıların süre giden ve engellenmeden yürüttükleri faaliyetleri karşında Osmanlı yerel memurlarının "ihmâlleri" sayfalar dolusu idi ve artık Makedonya'da kanlı bir "ihtilâl" in eşiğine gelinmişti.

Anahtar Kelimeler: *Panslavizm, Makedonya İhtilâl Komitesi, Manastır Rus Konsoloshanesi, Bulgar Komitaları, Helenizm*

Abstract

The Ottoman Macedonia of the nationalism age has showed itself as a significant factor in the conflict and competition between the local forces of the Balkans and the great states of the time. The committee activities of Slav, Greek, Armenian, Albanian, Ulah and Roman that took place in region in this framework spread to a wide field with different dimensions in the name of national interests. In particular, Slavist committee activities were supported by the Bulgarian Principality in general, which this activities carried out by largely Bulgarian committees, partly Serbian committees. The Ottoman documents show that Slavic committees spread throughout Macedonia in the late nineteenth century by putting that they are generally supported by the Bulgarian government and that they have a strong connection with European states in the supply of weapons and ammunition. It is understood that Russia, Austria and England are the leading actors in the process. The committees in Macedonia have sometimes gone to co-operate for their common interests against the Ottoman State but they have tried to reach the goals that their national interests have required

* Bu çalışma, Türk Tarih Kurumu tarafından 1-5 Ekim 2018 tarihleri arasında düzenlenen XVIII. Türk Tarih Kongresi'ne sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Kınıklı Yerleşkesi, Pamukkale/Denizli, maydin@pau.edu.tr

to a great extent. In contrast, the insufficient and inconclusive diplomatic effort of the Ottoman government could not prevent the tragic end of Macedonia in terms of the Ottoman State. Of course, "unawareness" of local officials constituted a separate phase in this ending. As understood from the letter dated 16 March sent by Bulgarian Commissariat, when it came to the beginning of the 20th Century, the "negligence" of the Ottoman local officials were full of pages against the ongoing and unobtrusive activities of committees, and now came to the brink of a bloody "revolution" in Macedonia.

Keywords: *Pan slavism, the Macedonian Revolutionary Committee, the Bitola Consulate of the Russia, the Bulgarian Committees, Helenism*

A-GİRİŞ: TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE MAKEDONYA

19. Yüzyılda Makedonya olarak tanımlanan bölge, antik çağda büyük bir kısmı İllirya memleketi sınırları içinde olup batısında Trakya ile güneyinde Hellas olarak bilinen bölgeler arasındaki toprakları ihtiva etmekteydi. Berlin Kongresi'nde teşekkül eden ve bu suretle Osmanlı idarî taksimatında yerini alan Makedonya, Elviye-i Selâse denilen Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinden oluşmaktaydı. Sınırları, Doğu'da Rodop dağları, batıda Olimpos ve Pindus dağları ile Ohri gölüne, güneyde Ege denizine, kuzeyde Şar dağlarına uzanmaktaydı. Bu sınırlar içinde arazisinin büyüklüğü 62.000 km²lik bir alanı kapsamaktaydı. Verimli topraklarında yetiştirilen buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, pamuk tütün, haşhaş gibi ürünlerle beraber, demir, bakır, kurşun, gümüş, manganez gibi madenlere sahip olması¹ yer altı ve yer üstü zenginlikleri açısından önemli bir potansiyelinin bulunduğunu göstermiştir. Fakat Makedonya'nın Balkan devletleri için iştah kabartan bir coğrafya olması, daha ziyade onun stratejik konumu ile ilgilidir. Burası Vardar Ovası ile Tuna'yı, Struma Ovası ile Sofya'yı Ege Denizi'ne bağlamaktaydı. Ohri, Manastır, Florina yolu ile İstanbul ve Ege Denizi'ni Adriyatik'e bağlayan Via Egnatia buradan geçiyordu. Yine 140.000 nüfusuyla Balkanların üçüncü büyük şehri olan Selanik buradaydı.² Bir liman şehri olan Selanik ticari potansiyeli ile Osmanlı Devleti'nin can damarı konumundaydı.

Balkanların eski bir iskân sahası olan Makedonya, tarihi süreç içinde bünyesinde farklı unsurları barındırmıştır: Bulgarlar, Yunanlılar, Ulahlar, Sırlar, Arnavutlar, Türkler, Yahudiler, Çingeneler, vs. Siyasal gelişimi açısından Makedonya milattan önceki devirlerden itibaren farklı güçlerin egemenliği altında kalmıştır. M.Ö. 725 yılında Perdikas'ın kurduğu Makedon Krallığı Makedonya'daki ilk egemen güç olmuştur. Kuşkusuz Makedonya'daki Pers idaresi (M.Ö. 510-479)'ne son veren I. Alexander (Büyük İskender) Makedonya'nın siyasi tarihinde ayrı bir yere sahip olmuştur. I. Alexander'den sonraki süreçte bölgeye hükmeden güçler ya da devletler şu şekilde sıralanabilir. Helenler, Romalılar, Gotlar, Hunlar, Avarlar, Bizans, Latinler, Bulgarlar, Sırlar, Osmanlılar.

Makedonya'nın Osmanlı hâkimiyetine girişini hazırlayan süreç Osmanlıların Rumeli'ye geçip 1361'de Edirne'yi almasıyla başlamıştır. Bundan on yıl sonra Çirmen (Crnomen)'de Makedonya Sırp Beylerinin (Serez Sırp Beyi Ivan Uglijeşa; Prizren, Üsküp ve Pirlpepe hâkimi Vukaşin'in) hazırladığı ordunun mağlup edilmesiyle Makedonya Osmanlı fethine açık hale gelmiştir. 1380'de Ohri ve Pirlpepe'yi zapt eden Osmanlı ordusu Arnavutluk'a kadar inmiş, bu arada Manastır ve İştip fethedilmiştir. Bu fetihleri 1383'te Serez, 1387'de Selanik'in fethi izlemiştir. Bu fetihler batı Makedonya'daki fetihlere yeni bir ivme kazandırmış, bu amaçla uç merkezi Vardar Yenicesi'ne taşınmıştır. 1380 sonlarında Osmanlı fetihleri Teselya ile Selanik'i içine almıştır. Ani ve hızlı Türk fetihleri Osmanlı Devleti'nin Yıldırım Bayezid zamanında Tuna'nın güneyinde güçlü bir Balkan imparatorluğuna dönüştürmüştür. Ancak Ankara Savaşı (1402) Makedonya'daki bazı şehirlerin Osmanlı idaresinden çıkmasına neden olmuştur. I. Mehmed ve oğlu II. Murad zamanları Türklerin Balkanlardaki, dolayısıyla da

1 Ş. Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm* (1316/1898), c.6, Mihran Matbaası, İstanbul, s.4115.

2 Georges Castellan (1995), *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Çev: Ayşegül Yaraman Başbuğu, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, s.365.

Makedonya'daki varlığı açısından belirleyici rol oynamıştır. Bu bağlamda Varna (1444) ve II. Kosova (1448) savaşları sürecin yapı taşları olmuştur.

Makedonya Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra idarî bakımdan Rumeli eyalet sistemi içinde yerini almıştır. 19. Yüzyıla uzanan süreçte sınırı değişen sancaklara bölünmüştür. Farklı milliyet ve inançlara mensup halklardan oluşan Makedonya yaklaşık 2,5-3 milyon nüfusa sahipti. Nüfusun milliyetlere dağılımı -Osmanlı ve Balkan uluslarının istatistiklerinde- farklılık göstermekle beraber şu şekilde verilebilir.

Tablo 1:³ Türk, Sırp, Bulgar ve Yunan istatistiklerine göre Makedonya'da Nüfus (1889, 1900, 1904 yılına göre)

	Türk/Müslüman İstatistikleri (1904)	Sırp İstatistikleri (1889)	Bulgar İstatistikleri (1900)	Yunan İstatistikleri (1904)
Türk	1.508.507	231.400	499.204	634.017
Arnavut		165.600	128.711	Belirtilmemiştir
Bulgar	896.497	57.600	1.181.336	332.162
Yunan	307.000	201.140	228.700	652.797
Ulahlar/ Romenler	99.000	69.665	80.767	25.101
Sırp	100.717	2.048.320	700	Belirtilmemiştir
Yahudi	Belirtilmemiştir	64.645	67.840	53.147
Çingene	Belirtilmemiştir	28.730	54.557	8.911
Diğerleri	Belirtilmemiştir	3.500	16.407	18.685
Toplam	2.911.700	2.870.600	2.258.222	1.724.820

Tablo 1'de görüldüğü üzere her ulus kendi nüfusunu fazla göstermek gayreti içinde olmuştur. Kuşkusuz, bu durum, söz konusu ulusların bölge üzerindeki emellerini meşru bir temele oturtma çabası ile ilgilidir. Mesela Bulgar komitacılar Manastır, Kosova, Selanik, hatta Bulgar unsurun bulunmadığı İşkodra ve Yanya vilayetlerinde dahi Bulgarların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğunu ileri sürerek propaganda yapmaktaydılar.⁴ Bu arada Makedonya'daki Türk/Müslüman nüfusun sayısal mevcudiyetinde 93 Harbini takip eden süreçte Bulgaristan, Bosna, Teselya ve Balkanların diğer bölgelerinden gelen Türk/Müslüman nüfusun belirleyici bir rol oynadığı gözden uzak tutulmamalıdır. Makedonya'da nüfusun coğrafi dağılımı ise şöyle gösterilebilir. Kuzey ve batıda Arnavutlar ve Bulgarlar, orta kısımda Türkler, Bulgarlar, az miktarda Ulahlar ve Rumlar, güneybatıda Türkler, Rumlar ve Ulahlarla sahil tarafında Türkler ve Rumlar, doğu yönünde Türkler, Rumlar ve Bulgarlar oturmaktadır. Yahudiler ve diğer bazı topluluklar Selanik, Manastır ve sair şehirlerde bulunurlar. Bu noktada Türkçe ortak iletişim diliydi; ancak bahsi geçen halklar kendi dilleriyle konuşmaktaydılar.⁵

3 Kemal H. Karpat (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 133, İstanbul, s.90; Yusuf Hikmet Bayur (1991), *Türk İnkılâbı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c., ks.1, Ankara, s.164; Castellan, a.g.e., s.369. İlk sütündeki Türk/Müslüman İstatistikleri Hüseyin Hilmi Paşa'nın Makedonya Müfettişliği sırasında hazırladığı rapordaki verilerini içermektedir.

4 İbrahim Temo (1987), *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, Alba Yayınları:12, İstanbul, s.147. Komitacıların gerek nüfus konusunda kendi lehlerine, gerekse Türk/Müslüman aleyhtarı iddiaları dönemin Osmanlı aydınları tarafından çürütülmeye çalışılmaktaydı. İbrahim Temo bunlardan biriydi. Kendisi şahsi gayretleriyle Paris gazetelerine gönderdiği yazılarla söz konusu iddialara karşı mücadele edenlerin önde gelenlerinden biriydi. Bkz: İbrahim Temo, a.g.e., s.147-148.

5 Ş. Sami, a.g.e., s.4116.

19. yüzyılın uluslararası ve bölgesel rekabetin Osmanlı Devleti'nin çözülüş sürecini hızlandırdığı bilinmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bu sürecin en önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. Rusya Ayastefanos Antlaşması'yla teşkil etmiş olduğu ve Tuna'dan Ege'ye uzanan Bulgaristan üzerinden Akdeniz'e açılmış oluyor, bu suretle tarihi emellerini kâğıt üzerinde de olsa gerçekleştirmiş oluyordu. Ancak Rusya tarafından yaratılmış olan Büyük Bulgaristan İngiltere ve Avusturya'nın baskısıyla Berlin'de üç kısma bölünerek tadil edilmiştir: Bulgaristan Prensligi, Şarkî Rumeli, Makedonya. Ortaya çıkan yeni duruma göre Bulgaristan Prensligi Bulgarlar tarafından seçilecek bir Bulgar prensi tarafından yönetilecektir. Şarkî Rumeli padişah tarafından atanacak bir Hıristiyan tarafından idare olunacaktır. Osmanlı Devleti burada askerî kuvvet bulundurmayacaktır. Valinin isteğiyle askerî yardım gönderebilecekti. Antlaşmanın 23 maddesi ile statüsü belirlenen Makedonya ise yabancı devletlerin denetiminde ıslahatlar yapılmak üzere Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır.

İşte Berlin Kongresi'yle yaratılan Makedonya "Doğu Sorunu"nun önemli bir konusu olarak sahneye çıkmış oluyordu. Belki de bu yeni bir konu değildi ama ortaya çıkan koşullar ulusal ihtirasları daha önce hiç bu denli harekete geçirmemişti.

B-MAKEDONYA'DA SLAVİST BULGAR KOMİTACILIĞI

1-Makedonya'da Slavist Bulgar Komitacılığının Başlaması ve Gelişmesi

Bulgarlar arasındaki komitacılık⁶ faaliyetleri 19. Yüzyılın ilk yarında çete faaliyetleri şeklinde kendini göstermiştir. Bununla beraber Bulgar komitacılığının bağımsızlığı hedefleyen bir karakter kazanması 1860'lı yıllardır. 1861 Haziranında Bükreş'teki Bulgar İhtilâl Komitesi'nin beyannamesine bakıldığında Bulgarların özgürlük ve bağımsızlığının nasıl yüksek bir tonda dillendirildiği kolayca görülecektir. 1870'lerde Botev, Levski, Karavelov gibi aktif komitacılar marifetiyle özellikle Tuna ve Edirne vilayetlerinin birçok yerinde gizli şubeler organize etmişlerdir. Bu süreçte Bükreş, Bulgar komitacılığında merkezi bir oynamıştır.⁷ Bulgar komitacıları hedefe ulaşacak şartların 1875'te Hersek İsyanı'yla başlayan Balkan Krizi sırasında olgunlaştığına inanarak faal bir bağımsızlık hareketi içinde olmuşlarsa da bu 1876'da sonuçsuz kalmıştır. Ancak 93 Harbiyle Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın ve Panslavizmin kazandığı başarı Bulgar komitacılarının ümitlerini yeşertmiştir. Bu başarı Ayastefanos'la Ortaçağ'ın Büyük Bulgaristan'ın yeniden teşekkül etmesi anlamına geliyordu.

Berlin Kongresi'nde üçe bölünen Ayastefanos'un Büyük Bulgaristan'ı Bulgarlar arasında hep bir hayal olarak yaşamıştır. Büyük Bulgaristan'ın iki ana unsuru olan Şarkî Rumeli ve Makedonya, Bulgar siyasal düşüncesinde ulaşılmak istenen yakın hedefler olarak idealize edilmiştir. Büyük Bulgaristan, Bulgar Prensligi'nin ulaşmak istediği politik hedef olmakla beraber Bulgar komitacılığını harekete getirecek itici bir güç olacaktır. Bu bakımdan daha Berlin Kongresi'nin akabinde 1879'da Bulgar-Makedon Merkez Komitesi'nin teşekkülü Büyük Bulgaristan'ın teminine giden ilk adımlardan biri olmuştur. Başkanı Metropolit Natanail olan ve üyeleri arasında S. Stambolov'un bulunduğu Bulgar-Makedon Merkez Komitesi 1879 yılı Mayıs başlarında büyük bir ayaklanma çıkarmak istemiş, Türklerle gerilla savaşı yapacak çeteler örgütleyerek Manastır bölgesine göndermişlerdir. Komitanın 6 Mayıs 1879 tarihli kararından anlaşılan bu ayaklanma girişimde ayaklanmaya

6 Komita ile çete kavramları yöntem ve eylem bakımından birbirinden farklılık göstermektedir. Komita ulaşılacak hedef için organize edilen eylemlerin planlayıcısı ve karar vericisi iken, çete planlanan eylemlerin uygulayıcısıdır. Bu bakımdan komitacıları eylemleri planlayan beyin olarak kabul edersek, çeteleri de eylemleri icra eden el-ayak olarak görmek gerekir. Halkı isyana tahrik için ülkenin en ücra köşelerine yayılan çeteler genellikle 10-15 kişilik küçük birlikler şeklinde propaganda faaliyetlerini yürütmüş, eylem babında cinayet, suikast, sabotaj, kundaklama, gasp gibi teröriste metotlara başvurmuşlardır.

7 Mithat Aydın (2015), "Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri (1860-1916)", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal of Modern Turkish History Studies, c.XV/30, Bahar s.9.

katılmak isteyen çok sayıda gönüllünün bulunduğu ancak bunların yeteri ölçüde silaha sahip bulunmadığı ve ayaklanmanın başarısı için Bulgar prensliğindeki Bulgarların da ayaklanmaya katılmasının istendiği anlaşılmaktadır.⁸ Tabiidir ki Makedonya'ya sahip olmak isteyen tüm bu komita/çete faaliyetleri Bulgaristan prensliğinin açık ya da gizli desteğini görmüştür. Kuşkusuz Bulgar Prensiği Büyük Devletleri için içine çekecek adımlar atmaktan da geri kalmamıştır. Makedonya Sorunu, I. Dünya Savaşı'na uzanan süreçte Bulgarların temel meselelerinden biri olmuş, Bulgaristan'da dış ve iç siyasetin belirleyici unsurlarından biri olmuştur.

Bu noktada şu hususun altını çizmekte yarar vardır. Berlin Antlaşması'nın imzalandığı yıllarda Osmanlı devlet adamlarının zihninde "Makedonya Sorunu" diye siyasal bir kavram yoktu ve burada olup bitenler devletin içinde bulunduğu kötü malî şartların yansıması idi. Yani Makedonya'daki sorun, diğer vilayetlerde olduğu gibi maddi sıkıntılara ortaya çıkardığı yönetim bozukluğundan başka bir şey değildi. Dolayısıyla da Osmanlı devlet adamları, Makedonya sorununun devletin malî sıkıntılardan kurtulması ile kendiliğinden çözüleceğine ve Bulgar hükümetinin de bu sorun için yaptığı masrafların altından kalkamayıp yayılcı siyasetinden vazgeçeceğine inanıyorlardı.⁹ Dönemin tanıklarından Hüseyin Kâzım Kadri'nin deyişiyle Makedonya Sorunu denilen bir hastalık ne gerçek anlamda teşhis edildi, ne de ciddi bir şekilde tedavi gördü. Başvurulan tedavi "geçici" olup faydası sınırlı veya mümkün görünmeyen türdendi.¹⁰ Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan tarafından işgali, Osmanlı Devleti'nin bu anlayışında esaslı değişiklik yapmasına ve Makedonya ile daha yakından ilgilenmesine neden olmuştur.

Bulgarlar Berlin Kongresi'nden sadece yedi yıl sonra 1885'te Şarkî Rumeli'yi işgal ederek Büyük Bulgaristan'a giden yolda önemli bir adım atmışlardır. Şimdi sıra Makedonya'da idi. Bu tarihlerde kalabalık Müslüman nüfusun ve çeşitli Balkan topluluğunun yaşadığı Makedonya'nın akıbetinin ne olacağı bir muamma ise de, Bulgar ihtiraslarını alevlendiren dolayısıyla da Bulgar komitacılığının neş ü nemâ bulacağı bir saha haline gelmesi kaçınılmazdı artık. Nitekim işgali takip aylarda Slavist Bulgar komitalarının günden güne tahriklerini artırdığı ve bölgede ciddi bir tehdit haline geldiği yazışmalara yansımıştır. Selanik Vilayeti Politika Müdürü Yusuf Efendi'nin 27 Temmuz 1886'da "bilâ ifâte-yi vakit (vakit kaybetmeksizin)" etkili tedbirlerin alınmaması durumunda "netâyic-i vâhime"nin kaçınılmaz olacağını belirttiği tahriratta,¹¹ Panslavist komitaların Makedonya kıtasının her tarafına "eşkiya" göndererek genel emniyeti ihlalde başarılı olduklarını izah etmiştir. 11 Ağustosta Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği yazısında ise "Makedonya'yı kurtarınız" imdadı sorununun bir kriz noktasına geldiğini göstermektedir. Takip eden günlerde Selanik Vilayeti Umûr-ı Ecnebiye Müdüriyeti tahriratında¹² "Panslavist komitalar" olarak nitelendirilen Bulgar komitalarının "kemâl-ı germi ile icrâ-yı mefsedet" ederek "ahâlinin huzûr ve rahatını selbe (zorla almaya) tasaddi ettiklerinden (giriştiklerinden)" bahisle Bulgarlar ve ücretle alınmış Arnavutlardan yeni çeteler teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. Özeld Siroz ve Rusa bölgesinde ortaya çıkan "külliyyetlü eşkiya heyeti"nin dağıtılması elzem hale gelmişti. Bu tahriratta komitacıların "tevsî-i şekâvete (eşkiyalığa) medâr olacac tahrikâta" devam eyledikleri gibi bölgede emniyetin eksikliğinden ahalinin şikâyet ve Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesinin süratle icrası talebini gerekçe gösterdiklerine işaret edilmiştir. Makedonya'da özellikle de Selanik vilayetinde her geçen gün artan eşkiyalık hareketlerinin tenkili için öngörülen çare ise diğer yazışmalarda da görüldüğü üzere dirayetli valiler, bilgili, gayretli ve yetenekli jandarma kumandanları ile yeteri kadar polis memurunun gönderilmesi şeklinde bazı tedbirlerin gerekliliği idi. Genel güvenliğin ortadan kalkması ve meydana

8 Nazif Kuyucuklu (1987), *Balkan Ülkeleri İktisadi 2: Bulgaristan*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:3429, İstanbul, s.39.

9 Gül Tokay (1995), *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri*, Afa Yayınları: 339, İstanbul, s.34.

10 Hüseyin Kâzım Kadri (1992), *Türkiye'nin Çöküşü: II. Meşrutiyet'in Perde Arkası, Makedonya, Arnavutluk, Suriye ve Ermenistan'ın Elden Çıkışı*, Yay. Haz: Yılmaz Daşcıoğlu, Hikmet Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, s.69.

11 BOA., *HR.TO.*, 530/24, 11.08.1886.

12 BOA., *DH.MKT.*, 1360/110, 18 Za. 1303 (18.08.1886).

gelen asayişsizliğin, sadece dâhili değil, haricî siyaset açısından da ciddi olumsuz sonuçlar doğuracağından çekinilmekteydi. Hariciye Nezâreti bu durumu Sadâret'e arz ederken ortaya çıkan "vehâmet" in kaldırılıp asayişin temini için vakit geçirmeksizin "ehemmiyet-i maslahatla mütenâsib bir çâre ve tedbir-i seri'in ittihâz ve icrâsını" talep etmiştir.¹³

Kuşkusuz 19. Yüzyılın son çeyreğinde Bulgar komitacılarının Makedonya bölgesinde etkinliği farklı Bulgar komitalarının teşekkül etmesiyle artmıştır. 1902 yılında Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli Umum Müfettişi olarak hazırladığı raporda Makedonya'da 110 Bulgar komitasının/çetesinin bulunduğunu belirlemiştir.¹⁴ Tespit edilebildiği kadarıyla yukarıda bahsi geçen Bulgar Makedon Merkez Komitası'ndan sonra kurulan Bulgar komitaları şunlardır: Makedonya Komitası (1887, Köprülü, Gevgili, Bulgaristan), Muhibb-i Vatan Cemiyeti (1887, Hasköy), Merkezî Edirne-Makedon Komitası (1890 Sofya), Makedonya Talebe Teşkilatı (1892, Sofya), Makedonya Politik Cemiyeti (1895, Varna), Genç Makedonya Cemiyeti (1896, Sofya), Makedonya Bulgar komitası (1902). Buradaki komitaların isimleri çalışma sahalılarının Makedonya olduğunu göstermekle beraber, Merkezî Edirne-Makedon Komitası yine isminden anlaşılacağı üzere çalışma alanına Edirne'yi de dâhil etmiştir. İsmi zikredilen komitalarının kuruluş yıllarına bakıldığında Makedonya'daki Bulgar komitacılığı 1880'lerin ortalarından 20. Yüzyıla güç kazanarak devam ettiği görülmüştür. Komitaların kuruluş yerleri ise onların büyük ölçüde Bulgaristan'dan beslendiğini açıkça göstermiştir. Aynı amaç için kurulan, ancak daha sonra aralarında ihtilafa düşen bu komitaları Santralistler ve Varhivistler olarak iki ana grupta toplayabiliriz. Santralistler "Makedonya Makedonyalılarında" parolasıyla hareket ederek hiçbir taraftan yardım almadan ve din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin sadece Makedonyalıların gayretleriyle bağımsız bir Makedon Devleti kurmak istiyorlardı. "Bağımsız Makedonya'nın" etraftaki Balkan hükümetlerinin tasallutuna engel olacağına inandıkları gibi bunun Makedonya'ya kolay bir şekilde Bulgaristan'ın ilhakına zemin hazırlayacağına inanmaktaydılar. Varhivistler ise "Makedonya Bulgarlarıdır" ilkesini benimseyip Bulgaristan'ın Makedonya'ya ilhak etmesi taraftarıydılar. Bu amaçlarında o kadar keskin idiler ki, bazen Santralistlerle çatışmaktan bile kaçınmamışlardır.¹⁵ Bulgar Kralı Ferdinand, Santralistler ile Varhivistleri birleştirmek için çok çaba harcamışsa da bu mümkün olmamıştır. Santralist ileri gelenlerden Sarafov ve Garvanov'un Maniçe tarafından öldürülmesi nedeniyle planları suya düşmüştür. Bu yüzden Makedonyalılar da kendisine cephe almıştır.¹⁶

1890 başlarından itibaren Makedonya, Bulgar ihtiraslarının alevlendiğine tanıklık etmiştir. Bir kere Berlin Antlaşması'na atfen özerklik yönünde taleplerinin kabul edilmesi için Osmanlı yönetimine baskı yapan Bulgarlar, Makedonya politikasında sertleşmeye başlamışlardır. Osmanlı yönetiminin, bu talep ve eylemlere karşı daha sert tedbirler alma yoluna gitmesi, Makedonya'da ciddi bir sosyal bunalıma neden olmuştur. Mesela 1879 yılı ortalarında Bulgaristan'a geçen grupların sayısı 100.000 kişiyi bulmuştur. Öyle ki Sofya'ya gelenler şehrin nüfusunun yarısını oluşturmuştur. Gerginliğin, takip eden yıllarda arttığı görülmüştür ki, 1894 yılında Osmanlı hükümeti Makedonya'daki Bulgar okullarının çalışmalarını geçici olarak askıya almıştır.¹⁷

13 BOA., DH.MKT., 1365/77, 16 Z. 1303 (15.09.1886).

14 Hale Şivgin (2007), "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya Sorunu", *The Balkans: Languages, History, Cultures*, Bulgaristan Veliko, Tunova Üniversitesi, s.3. Rapora göre Makedonya'da -Bulgarların dışında- 80 Yunan, 30 Sırp, 5 kadar da Ulah komitası mevcuttu. *Gösterilen Yer*.

15 Mahir Aydın (1989), "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, sa.IX, İstanbul, s.210-211. Varhivist ve Santralist tabirleri özellikle II. Meşrutiyetin ilanından sonra büyük bir akis uyandırmıştır. Osmanlı hükümeti Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakını isteyen Varhivistlere karşı Santralistleri himaye etmeye çalışmıştır. Fakat birbirinde az çok farklı maksat takip eden bu iki grup ile Makedonya'daki Osmanlı idaresiyle bir bağ ve ilginin kurulamayacağı açıktı. Hüseyin Kâzım Kadri, *a.g.e.*, s.74-75

16 Tahsin Uzer (1987), *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, s.118.

17 Kuyucuklu, *a.g.e.*, s.44.

Makedonya'daki rekabet komitacılarının sadece Osmanlı yönetimiyle mücadelesinde ibaret değildi. Bölgeyi ele geçirmek için verdikleri mücadele kendi aralarındaki rekabetin farklı boyutlarını da ortaya koymaktadır. Bu noktada Bulgar komitacıların Sırp, Yunan, Arnavut ve Ulah/Romen komitalarıyla rekabeti 1890'ların ortalarından itibaren daha şiddetli bir şekilde kendini göstermiştir. Makedonya bir komitacılık sahasıydı ve onun geleceğini sanki komitacılık faaliyetleri belirleyecek gibiydi.

Bu tarihlerde Makedonya'daki rekabette Sırp, diğer milletler gibi bölge nüfusunun çoğunluğuna sahip olduklarını ileri sürerek örgütler teşkil etmekteydiler. Bosna-Hersek'i Avusturya'ya kaybetmeleri, 1886 yılında Bulgaristan'a yenilmeleri ve Bulgarların Balkanlardaki etkisini artırması, Makedonya ile daha fazla ilgisine ve buradaki çalışmalarını hızlandırmasına neden olmuştur. Üstelik 1881'de Avusturya ile yaptığı antlaşmada güneşe inme konusunda destek sözü de almıştı. Sırp Osmanlı Devleti'nin çöktüğü gün Makedonya'da kendilerine iyi bir parça ayırabilmek, bir çıkış yeri olarak "Ege denizinin incisi Selanik" yolunu açmak gayreti içindeydiler. Büyük Sırbistan emeli için Sırp hükümetinden maaş alıp faaliyet gösteren komita mensupları köylere kadar dağılmış durumdaydılar.¹⁸ Bu bağlamda Bulgarların Makedonya'daki tüm Slavları Bulgarlaştırma siyasetine karşı dış biliyorlardı.¹⁹ Sırp da Makedonya Slavlarının Sırp olduğunu ispata çalışarak yerel dil ve adetler üzerine araştırmalar yapmışlardır. Diğer taraftan Sırbistan 1887'de önce Selanik ve Üsküp'te, kısa bir süre sonra da Manastır ve Priştine'de konsolosluklar açmıştır. Sırp propagandalarını Makedonya'da kilise teşkilatı olmadan yapmışlardır. St. Sava Örgütü Sırp propagandasının en aktif ayağını oluşturmuştur. Makedonya'nın Şarkî Rumeli'nin akıbetine uğrama ihtimali St. Sava Örgütü'nün temel propaganda dinamiğini oluşturmuştur.²⁰ 1886'da propaganda çalışmalarını çok daha ciddi bir Buna rağmen Balkan Savaşları öncesi bunda hayli mesafe almışlardır.²¹ Bu yöndeki Sırp propagandası Bulgarları o denli ürkütmüştür ki Sofya'da öğrenci Makedonya gençliğini örgütlemiş; Makedon Öğrenci Örgütü olarak anılan bu örgüt Osmanlı Devleti'nden Sırp propagandasının önlemesi talebinde bulunmuştur.²² Burada şunu da belirtmek gerekir ki, aşağıda da görüleceği üzere, Bulgar ve Sırp komitalarının Makedonya üzerinde zaman zaman uzlaşma girişimi içinde oldukları, bir başka deyişle Slavist işbirliği yoluna gittikleri görülmüştür.

Makedonya'daki rekabette Bulgarlar için en büyük tehlike denebilir ki Helenizm tehdididir. Kuşkusuz Makedonya'yı Megali İdea'nın en önemli parçalarından biri olarak gören Yunanlılar için de asıl tehlike Slavizm idi. Bu bakımdan Makedonya'daki Bulgar-Yunan mücadelesi Helenizm-Slavizm ekseninde gelişmiştir. Bu mücadelenin tarafları teyakuzda tutup fırsat kollamalarını 1890'ların Makedonyasında cereyan eden olaylar açık bir şekilde göstermiştir.

Zira 1894 Martında Bulgar komitacılarının Makedonya'ya saldıracakları, buna Yunan komitacıların karşı koymak için tedbirler aldığı yönündeki haberler, Osmanlı makamlarını harekete geçirmiştir.²³ Bir gerçek var ki, Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırp arasında ihtilaflar had safhaya ulaşmış, bu durumun ortaya çıkardığı menfi tesirler gerek Makedon Hıristiyanların, gerekse bahsi geçen yerel güçlerin zihninde Makedonya'ndaki statünün aleyhlerine bozulması halinde Osmanlı yönetiminde mevcut düzenin devam etmesi

18 Hüseyin Kâzım Kadri, a.g.e., s.73.

19 Süleyman Kâni İrtem (1999), *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü*, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, No:104, İstanbul, s.152.

20 Meltem Begüm Saatçi (2002), "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, c.13, Ankara, s.114-115.

21 Barbara Jelavich (2013), *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, Çev: Zehra Savan, Hatice Uğur, c.2, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, s.97.

22 Kuyucuklu, a.g.e., s.39-40.

23 BOA., Y.PRK.MK., 6/29, 27 N. 1311 (3 Nisan 1894)

lüzumunu ortaya çıkarmıştır. Süleyman Kani İrtem'e göre,²⁴ dönemin Osmanlı padişahı II. Abdülhamid, bu ihtilafları Osmanlı egemenliğinin devamı için gerekli görüyor, Balkan uluslarının bu ihtirasları besleyen emellerini ortadan kaldıracak tedbirler almıyordu.

Makedonya'daki rekabette komitalar, belirleyici olan unsurun insan ve silah gücü olduğunun bilincinde idiler. Bu bakımdan silahlanma komitaların bölgede var olma nedeni olarak görülmüştür. Bu durum Osmanlı makamların resmi yazışmalarına yansıyan başlıca sorunlardan biri olmuştur. Romanya ile Sofya arasındaki gidiş-gelişler insan ve silah sevkiyatının en önemli güzergâhlarından biri olmuştur. Şöyle ki Romanya'dan Sofya'ya geçen Bulgar çetecilere Bulgar zabitanı dâhil olmakta ve Makedonya hududuna yakın yerlere silah ve mühimmat nakledilmektedir. Bulgaristan Komiserliği'nin 25 Ağustos 1895 bir telgrafına göre²⁵ bu tehlikeli durum "evvelce" de etraflı bir şekilde ifade edilmişti. Aslında bahsi geçen yıllarda silahlanma Balkanlı komitacıların tümüne mahsus bir rekabet yöntemiydi. Bu noktada bölgede rekabet halinde olan komitacıların silah tedariki ve sevkiyatı Osmanlı belgelerine de sıkça yansımıştır. Silah temini ve sevkiyatında komitacıların mensubu oldukları hükümetlerden/devletlerden de yardım gördüklerini belirtmek gerekir. Söz konusu silah ve mühimmat temininde İngiltere'nin bu tarihlerde ciddi bir yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin 1897 yılı başlarında Londra Sefareti Bulgar, Yunan²⁶ ve Arnavut komitalarının Makedonya'ya gönderilmek amacıyla büyük ölçüde tüfek ve fişek sipariş ettiği ve buna karşı sınırda ve limanlarda alınması gereken tedbirler alınması gerektiği konusunda ikazlarda bulunmuştur.²⁷ Bulgaristan Komiserliği'nin 22 Mart 1898 tarihli tahriratında²⁸ Sofya'da Makedonya komitasının çıkaracağı kargaşa için Makedonya'ya gönderilen 1.500 kişiden bahsettiği gibi tedarik edilen silahların da hangi yerlere dağıtılacağı ve bu vesile ile isyan çıkarılacak sahalardan neresi olacağı bilgisi verilmiştir. Buna göre Dubniçe, Köstendil ve Aydos taraflarına peyderpey silah sevk olunmasına nazaran bunlardan gerektiği ölçüde Osmanlı sınırına sevk edilecek eşkiya ile Cum'a-yı Bâlâ, Eğri, Palenka, Timur Hisar, Ustrumca, Köprülü, Üsküb, Koçana İştib, Kumanova, Osmaniye, Pirlepe, Kırçova, Kesriye ve Manastır kazalarının bazı nahiyelerinde karışıklık çıkaracak komitacılara dağıtılması arzulanmıştı. Makedonya'ya silah sevkiyatının bir başka önemli güzergâhı Köstendil idi. Burada komitanın silah ve cephanesinin de bulunurdu. Bu bağlamda komita posta naklini Avusturya postası vasıtasıyla Rile ve Bisteriçe üzerinden gerçekleştirmişti. Bu suretle Makedonya dâhilinde dağlık ve ormanlık arazi içindeki bütün köylerin silahlanmış ve hazır bir durumda olduğu görülmüştür.²⁹ Benzer durum aynı tarihlerde Üsküb ve Cuma taraflarında yapılan tahkikatta Bulgar köylerinde birçok silahın ortaya çıkışında da görülmüştür. Buna karşı bölgeye redif birlikleri gönderen Babialı bir "ihtilâlin" kapıya dayanmış olduğunu görmüştür.³⁰ Filibe Makedonya komitasının silah temini ve sevkiyatında ayrı bir yerinin olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. Bunun boyutunu görmek açısından mesela 1902 Martında Filibe Komiserliğinin belirttiğine göre söz konusu komita Çepelli'ye 200 silah nakletmişti.³¹ Kısaca burada dikkat çeken husus, silah temini ve sevkiyatı konusunda komitacıların çalışmalarının süreklilik göstermiş olmasıdır.

24 İrtem, *a.g.e.*, s.154.

25 BOA., *A.MTZ (04)*, 180/25, 03.05.1313 (24 Ekim 1895)

26 Yunan Komitacıların Makedonya'da silah naklinde Akdeniz ve Ege adaları faal bir saha idi ki Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin uyarı yazıları Bahriye Nezâreti'nin harekete geçirmekteydi. Bu yazılarda zaman zaman nakledilen komitacı sayısı ile gemilerin sevkiyat güzergâhına ilişkin bilgi edinilmektedir. Örneğin bkz: BOA., *BEO.*, 928/69527, 27 L. 1314 (31.03.1897)

27 BOA., *BEO.*, 903/67657, 28 Ş. 1314 (1 Şubat 1897); *BEO.*, 927-69483, 26 L. 1314 (30 Mart 1897); *İ.MTZ (04)*, 19/1219, 20 Ş. 1314 (24 Ocak 1897); *Y.A.HUS.*, 365-66 (30 Ocak 1897). Öngörülen tedbirlerden biri de sahillerde vapur dolaştırarak bir tür denetim yapmak idi. BOA., *BEO.*, 927-69483, 26 L. 1314 (30 Mart 1897).

28 BOA., *A.MTZ (04)*, 54/24, 08.11.1315 (31 Mart 1898)

29 BOA., *Y.PRK. DH.*, 11/97, 1 B. 1319 (14 Ekim 1901). Makedonya'da Slavist Bulgar komitacılar, dağlık ve ormanlık alanlara nazaran ovalarda daha az silahlanmışlardır. *A.g.b.*

30 Selanikli Şemseddin (1324), *Makedonya Tarihçe-i Devr-i İnkılâb*, Artin Asadoryan Matbaası, s.26.

31 BOA., *A. MTZ (4)*, 74/59, 30.11.1319 (10 Mart 1902).

Bu arada iki noktanın dikkat çektiği görülmekteydi. Birinci Osmanlı yerel yöneticilerinin tam bir ihmal, lakaytlık ve acizlik içinde bulunması, ikincisi ise Bulgar komitacılarının Bulgaristan tarafından maddi ve manevi bakımdan desteklenmesi idi. Bahsi geçen telgrafta emekli olup komitacılara katılan birçok Bulgar zabitanın gerçek anlamda emekli olduklarına dair hiçbir somut bilgi mevcut değildi. Asti gazetesinin 14 ve 15 Ağustos 1895 tarihli nüshalarında Siroz taraflarındaki saldırılara neden olan Bulgar komitacılar, Bulgar zabıt ve erlerinden oluşmaktaydı. Yine aynı ayın 16'sında Atropolis gazetesinin Selanik muhabirinden aldığı habere göre Minlek ve İstravime'ye saldıran 500 kişiden oluşan eşkiya grubu Bulgaristan'dan bölgeye hareket etmişti. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak Proiya gazetesinin 16 Ağustos 1895 tarihli sayısında yaptığı durum tespiti sorunun kazanmış olduğu ciddiyeti Bulgaristan ve Osmanlı Devleti boyutuyla özetlemektedir:

“Bulgarlar yine Makedonya'ya göz dikmeye ve Sofya'daki komitalar Karasu, Vardar taraflarına yeniden eşkiyâ çeteleri sevk etmeye başlamışlardır. Bulgaristan Emareti komitaların bu hareketine müsâade etmekden başka eşkiyâya hafiyen mu'avenet dahi etmektedir. Diğer taraftan Devlet-i Aliyye Bulgaristan hudûduna asker sevk ederek şayed Bulgarlar hareket-i tecavüzkârânelerine bir nihayet vermezler ise Sofya ve Filibe'yi zabt edeceğini ma'rız-ı tehditte (tehdit bağlamında) beyan etmişlerdir.”³²

Bulgaristan'ın gerek mühimmat, gerekse insan kaynakları bakımından Makedonya komitalarını destekleyip burada bir isyanın başlıca teşvikçisi olduğu aşikârdır. Bu hususta dönemin Rus ve Yunan gazeteleri doğrudan doğruya Prens Ferdinand'ı sorumlu tutmuşlardır. Rus gazeteleri 8, 9, 10 ve 11 Ağustos 1895 tarihli nüshalarında sorunun bu yönüne değinmişlerdir. 8 Ağustos 1895 tarihli Noviye Dramiya gazetesinin³³ Selanik'ten aldığı bir mektuba dayanarak Prens Ferdinand'ı “Makedonya İhtilâl Hareketi”nin baş teşvikçisi ve kendisini Makedonya kralı olarak Makedonya'nın hamisi ilan ettiğini yazıyordu.

Bulgar hükümeti ve komitacılarının eylem planına Girit meselesi meşruiyet kazandırmaktaydı. Avrupa hükümetlerinin Girit meselesindeki tutumlarını yakından izleyen Bulgar hükümeti ve komitacıları Girit meselesinin ortaya çıkardığı krizden yararlanarak Bulgaristan sınırları içinde özerk bir Makedonya yaratmak istemektedirler. Düşünülen özerklik, Şarkî Rumeli'nin dâhili nizamnamesinde bazı değişiklikler yaparak daha geniş bir özerklik idi. Bu özerklik için her gün Osmanlı Avrupa'sındaki topluluklara nazaran Bulgar nüfusunu gözeterek çizilen Makedonya haritaları elde edilmekteydi. Bir nüshası ele geçirilip ilgili makamlara gönderilen haritalarda Makedonya sınırı, Şar Balkanı ve Ohri Gölü'nün batısını takip ederek Koritçe'ye, buradan Kolonya, Naslıç, Serviye üzerinden Bistarince nehrinin döküldüğü noktanın güneyinden Selanik Körfezine ve kuzey tarafında Razlı'dan itibaren Karasu nehrinin bittiği yere kadar uzanmaktaydı. Girit meselesi Bulgaristan'da hükümet ve muhalifler meyanında o kadar önemli bir yer tutmaktaydı ki, iktidar hesaplaşmanın bir unsuru olarak görülmekteydi. Çünkü muhalif fırkaların Girit meselesinin mevcut durumundan istifade ederek Stavonof kabinesini iş başından uzaklaştırıp iktidara gelmek gibi amaçları vardı. Muhalif komitacıların Bulgaristan'da asker tedarik etmelerini de bu amacın ilk adımı olarak düşünenler vardı.³⁴

20. Yüzyıl başlarında Makedonya'da mücadele için kurulmuş Slavist Bulgar komitacıların gerek Makedonya gerekse Bulgaristan'daki faaliyetlerinde büyük bir artış görülmüştür. Daha 1901 Mart ayı başlarında yerel Osmanlı resmi makamları “icrâât-ı fesâdiye”nin devamı durumunda “cereyân-ı ihtilâlîkârâne”nin kolaylıkla önünün alınamayacağını söylemekteydi. Bu bilgiyi veren (6 Mart 1901 tarihinde) Filibe İkinci Kâtipliği'nin, söz konusu komita faaliyetlerine ilişkin edindiği kanaat Makedonya Edirne Komitası ile Filibe Makedonya Komitası'nın önlenemeyen faaliyetleri ile ilgili idi. Bu faaliyetler,

32 BOA., A.MTZ (04), 30/62, s.2/2, 21 Ra 1313 (6 Mart 1896).

33 BOA., A.MTZ (04), 30/62, s.1, 21 Ra 1313 (6 Mart 1896).

34 BOA., Y.PRK.TNF., 4/80, 10 L. 1314 (14 Mart 1897)

Makedonya'daki komita faaliyetlerinin karakterini yansıttığı için kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Filibe İkinci Kâtipliği'nin dışında Varna Tüccar Vekâleti ve Bulgaristan Komiserliğinin muhtelif yazışmalarında durum şöyle idi: Varna'da Bulgaristan'ın Prenslığe dönüşmesinin yıldönümünde (19 Şubat) mağaza ve dükkânlar kapatılmış ve üzerlerine bayraklar asılmıştır. Varna'nın Makedonya komitası 600'e yakın üyesiyle bir askerî düzen içinde bando eşliğinde şehrin sokaklarını dolaşmışlardır. Bu suretle Makedonya Edirne komitasına iki saat askerî talim yaptırılmıştır ki, bu talimlere Bulgaristan Prenslığı mülazimlerinden Lord Tanaşov nezaret etmiştir. Bu komitaya bazı Kırkkilise Bulgarlarıyla Ermeniler dâhil olmuştur. Komitaya varlıklarına göre 50 franktan 100 franga kadar haraç toplanması için ilgili mahallere mektuplar yazılmıştır. Bu bağlamda haraç vermekte isteksiz davrananlara tehdit mektupları gönderilmiştir. Örneğin esnaftan Ketmazası'ye gönderilen tehdit mektubu 50 frank vermesi yönündeydi.³⁵ 18 Şubat 1901 tarihi itibarıyla Varna'dan Bergos limanına 4 sandık silah çıkarılmıştır. Diğer taraftan Filibe Makedonya Komitası faaliyetlerine hız vererek eskrim, talim ve nişan salonu açarak Bulgar gençlerine askerî talim vermiştir. Davete icabet etmeyen bir takım gençleri de asker kullanılıp zorla bu talim yerlerine getirmiştir. Bunlara fedai kaydı muamelesi yapıp tek tip kıyafet giydirilmiş bir şekilde Bulgar zabitanı kumandasında Filibe Stanimka şosesine çıkarılmakta ve hatta bu talime Hava Peristan Aramine'den bazı kimselerin de katılmaktaydı.³⁶ Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Rumeli'de rahatlıkla fedai tedarik etmekte, para toplamakta, talim ve gövde gösterisi yapabilmekte, halka korku salmakta, kısaca istedikleri gibi at oynatabilmekte idi.

Slavist Bulgar komita faaliyetlerinin ortaya çıkardığı huzursuzluk önce 23 Eylül 1902'deki Cuma-i Bâlâ Ayaklanması'nın, sonra da 1903 İlinden Ayaklanması'nın işaret fişeği olmuştur. Sürecin belirleyici aktörü Sarafov komitası olmuştur. Sarafov Makedonyalı olup Bulgar jimnaz okulundan sonra Sofya askerî okulunda okumuştur. Daha 25 yaşlarında iken Sofya'daki üniversite talebelerinin de katılımıyla Serez Sancağı'ndaki Menlik kaza merkezine saldırmış; hükümet konağını yakarak şehri birkaç saat elinde tutmuştur. Her ne kadar Osmanlı askerinin gelişiyile şehirden kaçmışsa da, bu cesaretli hareketiyle komitacılar arasında şöhreti artmıştır.³⁷ Daily Telgraf'ın 8 Nisan 1901 tarihli sayısında Viyana muhabirinin verdiği bilgiye göre Sarafov komitası Makedonya'da büyük bir isyan hazırlığında idi.³⁸ Amacı 1902 yılı başında açıkça ifade ettiği gibi "*Avrupa'yı bir müdahaleye zorlamak için Makedonya'da bir isyan başlatmak*" idi.³⁹ Bunun için Makedonya'ya ciddi bir silah sevkiyatında bulunulmakta ve Rus konsolosu ile işbirliği yapılmaktaydı. Sarafov'un dediklerine bakılırsa komita, Makedonya için hazırlanan isyan planında Ermeniler, Jön Türkler ve Arnavutlarla görüş birliği içinde idi.

Bir gerçek var ki, 1902 yılının ilk aylarında komita faaliyetleri Makedonya'yı patlamaya hazır bir barut fıçısı haline getirmişti. Kuşkusuz komitacıların birkaç seneden beri engellenmeden yürüttükleri faaliyetlerinin önü alınamaz bir noktaya gelişinde dış faktörler kadar iç faktörlerin de ciddi bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Sofya'dan 16 Mart 1902 tarihli bir tahriratta⁴⁰ ifade edilen endişeye bakılırsa mahalli yöneticiler tarafından

35 Belirtmek gerekir ki, Bulgar komitacıların topladıkları haraçta Rumlar da nasibini almakta, tahsilat için icra edilen şiddet metotları cinayetlere kadar varmaktaydı. Manastır Rum Metropolitiği'nin 24 Şubat 1903 tarihli tahriratına göre Bulgar komitacıları Rumlardan %3 oranında haraç toplamaktaydılar. İstenilen haracın verilmemesi halinde meblağ önce iki, sonra üç katına çıkarılmakta, itirazın devamı durumunda da başvuru yöntem cinayetle sonuçlanmaktaydı. Bayur, *a.g.e.*, 175.

36 BOA., *Y.Mtv.*, 212/116, 23 Za. 1318 (14 Mart 1901). Bulgar komitacıların, sadece Varna ve Filibe'de değil, başka Bulgar şehirlerinde de talim yaptıkları Selanik Valiliğine bizzat yapılan başvurulardan anlaşılmıştır. BOA., *DH.MKT.*, 2593-153, 19 Za. 1319 (27.02.1902)

37 İrtem, *a.g.e.*, s.162-163.

38 BOA., *Y.PRK.HR.*, 30/20, 18 Z. 1318 (8 Nisan 1901).

39 Mehmet Hacısalihoğlu (2008), *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Çev: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.104.

40 BOA., *Y.PRK.DH.*, 11/114, 27 Z. 1319 (21 Mart 1902). Bu tahriratta Bulgar komitalarından Mihailo Fiski-

gösterilen “*gafletin derecesi*” hayret edilecek düzeydeydi ve buna dair olayları hikâye etmek “*sayfalar dolduracak kadar*” çoktu. Burada dikkat çeken bir başka husus ise komitacıların faaliyetlerine ilişkin önerilen tedbirler konusunda merkezi yönetimin kayıtsızlığıdır. Çünkü söz konusu tahriratta “*bu mektubun cevâbını evvelki gibi te’hire uğratmayarak serian irsâli husûsuna deriğ-i himmet buyurulması*” ikazı, sorunların nasıl ağırdan alınıp komitacıların nüfuz sahasının genişlemesine imkân verildiğini göstermektedir. Burada uzun uzun ele alamayacağımız Osmanlı Devleti’nin bu tür hareket tarzına ilişkin başkaca belgeler de mevcut olduğunu belirtmek isterim. İşte bu şartlar çerçevesinde isyanın başlamasıyla cebrî yöntemleri uygulayan komitacılar, çoluk çocuk halkı dağa kaldırmaktaydılar. “*Türkler sizi kesecek*” propagandasıyla da korku salarak Rusların verdikleri silahlarla kendilerini korumalarını istemektedirler.⁴¹

Tüm bu gelişmeler, Makedonya’nın bir komita ve isyan sahası haline geldiğini göstermekle beraber Osmanlı hükümeti tarafından bir beka sorunu olarak görülmesine neden olmuştur. Bu itibarla Cuma isyanından yaklaşık iki buçuk ay sonra (1 Aralık 1902’de) Berlin Kongresi’nde istenilen ıslahatları yapmak üzere Makedonya’ya Rumeli Umûm Müfettişi olarak Hüseyin Hilmi Paşa gönderilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa 1908 yılına kadar yaklaşık altı yıl görev yapmıştır. Atanmasından 11 gün sonra kendisinden yapılması istenilen idarî, adlî, ticarî, sanayî, ziraî, emniyet, eğitim, vergi gibi alanlardaki ıslahatları icraya koyulmuştur.⁴² Fakat ıslahat çalışmaları ne ayrılıkçı komitaları ne de Büyük Devletleri memnun etmiştir. Ne Avusturya ve Rusya’nın Makedonya için özerklik öngören ve Osmanlı hükümetinin kabul etmek zorunda kaldığı “*Viyana ıslahat Programı*” ile “*Mürzsteg Programı*”, ne de Hüseyin Hilmi Paşa’nın almış olduğu yerel tedbirler (polis ve jandarma teşkilatının genişletilmesi, Müslim-Gayrimüslim halkın ayırt edilmeksizin istihdamı, çetelerin verdiği tahribatın giderilmesi gibi) komita/çete faaliyetlerinin önünü alabilmiştir. Hatta komita/çete faaliyetlerinin arttığı görülmüştür ki, Hüseyin Hilmi Paşa buna temel neden olarak bölgedeki jandarma eksikliğini göstermiştir.⁴³

2-1903 İlinden (St. Elijah) Ayaklanmasından II. Meşrutiyet’e

1903 İlinden Ayaklanması’na gelinen süreçte Makedonya 1902 yılı boyunca 86 çete savaşına sahne olmuştur.⁴⁴ Bu arada Selanik’te Bulgar komitacıların yarattığı anarşik ortam sadece Makedonya’da değil, aynı zamanda Avrupa’da da büyük ses getirmiştir. Gemiciler (Gemidzii) denilen Bulgar anarşistlerin düzenlediği suikastlardan sadece Makedonya Müslümanlarının değil, aynı zamanda Avrupalıların kullandıkları binalar da zarar görmekteydi.⁴⁵ Bundaki amaç yabancı devletlerin dikkatini çekip müdahil hale Sançef komitesi hakkında hayli bilgi toplandığı ve Sarafov komitasının planlarının ele geçirildiğine dair gönderilen evraklar (A.g.b.), Osmanlı Devlet adamlarının bölgedeki komita faaliyetlerinin boyutunu görebilecek istihbarî bilgiler sahip olduğunu göstermektedir.

41 Selanikli, Şemseddin, *a.g.e.*, s.29.

42 Hüseyin Hilmi Paşa’dan uygulanması istene ıslahatlar şu şekilde sıralanabilir: 1. Valinin nafia (bayındırlık), ticaret, ziraat ve sanayinin inkişafına çalışması, nafia müdürlükleri ihdası, vilâyet gelirlerinden nafiaya pay ayırması; 2. Yabancılarla temastan vali mesul kalmak şartıyla “umûr-ı ecnebiye” müdürlüklerinin ihdası; 3. Valiye jandarma ve polis teşkilâtlarında Müslüman ve Hıristiyan unsurları kullanma, ayrıca icap ediyorsa, Harbiye Nezâreti’nden izin alınarak, mahalli orduyu da devreye sokabilme yetkisi verilmesi; 4. Nizamiye mahkemesi bulunmayan kasabalarda, Nizamiye mahkemelerinin kurulması, Adliye Nezâreti yoluyla mahkeme üyelerinin Müslüman ve Hıristiyan uyruklardan eşit şekilde seçilmesi; 5. İhtiyaca göre okulların açılması ve bu okullara vilâyet gelirinden pay ayrılması; 6. Makedonya’ya vezir rütbesinde bir Umûmî Müfettişin tayin edilmesi, müfettişin maiyetinde sivil ve askerî memurların bulunması, Mustafa Alkan (2015), “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.13, sa.1, Mart s.248-249;

43 Bkz: Alkan, *a.g.m.*, s.242-255; Emin İsmail Altınkaya (2018), *Hüseyin Hilmi Paşa’nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, s.81-158.

44 Tanık Zafer Tunaya (2007), *Türkiye’de Siyasal Partiler II. Meşrutiyet Dönemi*, c.1, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s.539.

45 Hacısalihoğlu, *a.g.e.*, s.108. Bulgar anarşistlerin isyan sırasında icra ettikleri eylemler, “Fransız ticaret gemisi Guadalquivir’in bombalanması, İstanbul’a giden bir trenin raydan çıkarılması, İstanbul’da gaz borularına sabotaj

getirmektir. Bu çete faaliyetleri yukarıda değinildiği üzere bölgeyi bir terör coğrafyası haline getirdiğini gösterdiği gibi, “*artık bir iki aya kadar ilânına hazırlandıkları emsâli nâ meşkûk kanlı bir ihtilâlin eşiği önünde bulunduğu*”nu⁴⁶ ortaya koymaktaydı. Bulgar komitacıları 1903 ilkbahar ve yazında muhtelif isyan planları yapıp çete eylemleriyle mevzi kazanmaya çalışmışlarsa da başarı kazanamamışlardır. Kuşkusuz bunda komitacıların Bulgar ordusundan istedikleri yardımı alamaması kadar komitacıların eylem sahalarında yerli Bulgar halkının Osmanlı yetkilileri ile işbirliği yapması etkili olmuştur. 1910 yılı olayları için İngiliz raporlarında⁴⁷ belirtildiği gibi bölgedeki hoşnutsuzluğa rağmen Makedonya’daki Bulgar nüfusun “önemsiz” bir kısmı komitacıların şiddet eylemleri lehindeydi.

Nitekim Bulgar komitacılar Makedonya’da çıkarılmak istedikleri genel isyan için 2 Ağustos 1903 tarihindeki İlinden Günü’nü⁴⁸ seçmişlerdir. İsyân, Makedonya Devrimci İç Örgütü’nün Sarafov kanadı tarafından gerçekleştirilmiştir. İsyana komitanın Pitogola, Görcin, Papa Bogdan, Toma, Pangle gibi önde gelen komitacıları iştirak etmiştir. Plana uygun olarak tertiplenen isyan Manastır Vilayeti’nin merkez ilçesi ile Kırçova, Resne, Pirlepe kesimlerinde, Kosova Vilayeti’nin Koçana, Osmaniye, Koçarin taraflarında, Selanik Vilayeti’nin özellikle merkez ilçesinde ve Serez Sancağı’nda ve bütün bu yerlerin çevrelerindeki ilçe ve köylerde baş göstermiş;⁴⁹ kısa sürede Edirne’nin köylerine kadar yayılmıştır. İsyânın ağırlık noktası Kruşevo idi. Asilerin buradaki hareketi sekiz çete halinde çoğunluğu Slav olan 300 çeteci tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵⁰ İsyânın ilk zamanlarından itibaren şehirdeki pek çok görevli ve halktan kimseler (telgraf müdürü, belediye kâtibi, iki polis, şarab memuru, tahrirat kâtibi, telgraf çavuşu, iki tahsildar, jandarma mülazımı ve onun kardeşi, bir jandarma, beş asker, iki kadın, iki çocuk) öldürülmüştür.⁵¹ İsyancıların amacı Makedonya’ya özerklik kazandırmaktı. Bunu temin etmek için de Büyük Devletlerin dikkatini çekerek müdahaleye zorlamak gerekmekteydi. Bu nedenle isyan dünyaya “fanatik Müslümanlığa” karşı Hıristiyan tepkisi olarak tanıtılmaktaydı.⁵² Buna uygun olarak “Kruşevo Cumhuriyeti” adıyla bir cumhuriyet ilan etmiş, bir de Kruşevo Manifestosu adıyla bir bildiri yayımlamışlardır.⁵³ Kruşevo Cumhuriyeti’nin ilanıyla bir meclis oluşturulmuştur. İki Rum, ikisi Ulah ve dördü Bulgar’dan oluşan meclisin görevi; ahalinin kendilerine ısındırılması, İslam köylüleriyle barışmak, ahalden vergi ve iane toplamak, kasabanın

düzenlenmesi, yine Fransız denetimindeki Banque Ottomane’nin dinamitle havaya uçurulması, el yapımı bombaların ve molotofların yabancıların ikamet ettiği mahallelerdeki kulüp, otel ve tiyatroya atılması, binalardan el yapımı bombaların hedef gözetilmesiz atılması” gibi geniş bir faaliyet alanı bulmuştu. Misha Glenny (2001), *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Devletler*, 1. Baskı, Sabah Kitapları: 123, İstanbul, s.181.

46 BOA., Y.PRK.DH., 11/114, 27 Z. 1319 (21 Mart 1902).

47 *British Documents on Foreign Affairs (B DFA)*, (1985), *Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Series B: The Near and Middle East 1856-1914, Vol.20: The Ottoman Empire under the Young Turks 1908-1914*, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, University Publications of America, p.333.

48 İlinden günü İlyas peygamber adına kutlanan yortu akşamıdır.

49 Uzer, *a.g.e.*, s.154.

50 Glenny, *a.g.e.*, s.182.

51 Selanikli Şemseddin, *a.g.e.*, s.45.

52 Fikret Adanır (2001), *Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908’e Kadar Gelişimi*, Çev: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:123, İstanbul, s.196. Komita mensupları 10 Ağustos 1903 tarihinde Sofya’daki yabancı devlet temsilcilerine gönderdikleri bildiriye Türk/Müslüman yönetimin bağınazlığına karşı Hıristiyan reaksiyonunu şöyle açıklamaktaydı: “*Müslümanların cezalandırılmayan şiddet uygulamaları ve yönetimin kasıtlı zulümleri Makedonya ve Edirne vilayetindeki Hıristiyanları dinlemek için kitle halinde silaha sarılmaya zorladı. Bu halkların durumu saptamış olan antlaşmaların gerçekleşmesinde Avrupa müdahalesini sağlamak amacıyla tüm barışçıl yolları sonuna dek kullandıktan sonra bu tehlikeli duruma başvurdular. Bu müdahale şu anda kötülüğü önleminin, dökülen kanı durdurmanın tek çaresiydi. Geçici önlemlerle Türk yönetimini düzeltmek amacıyla Avrupa birliği tarafından bugüne değin girilen aralıklı girişimler yalnız Müslüman bağınazlığını ve hükümet baskısının şiddetlenmesine neden olduğu için, bu müdahalenin ancak aşağıdaki öncelikli ve acil sorunu sağladığı ölçüde etkin olacağı açıktır. 1-Büyük devletlerin onayıyla, daha önce Osmanlı yönetimine asla katılmayı ve görevlerini yerine getirirken Babali’den bağımsız olacak Hıristiyan bir genel valinin görevlendirilmesi, 2-Ortak süreli ve geniş bir yaptırım gücüne sahip uluslararası bir yönetimin oluşturulması.” Adanır, *a.g.e.*, s.196-197.*

53 Kuyucuklu, *a.g.e.*, s.46.

mahallelerine bekçi ve başka kimseler tayin etmek idi. Bu suretle ahaliden üç-dört bin lira da toplanmıştı.⁵⁴

İsyanın Manastır'daki gelişimi ise diğer şehir ve köylerden çok da farklı değildi. Manastır yakınlarındaki köylerde saman yığınları tutuşturulup korkutucu ve görkemli bir isyanın fitili ateşlenmiş, batı Makedonya'da güneyde Kastoria'dan kuzeyde Debar'a kadar işaret alevleri yükseltilmiş, Papazlar "Ya İstiklâl, Ya Ölüm" ve "Makedonya Makedonyalılarıdır" sloganlarıyla yazılı bayrakları kutsamış, Türk nüfusa saldırılar tertip edilerek köylerinden çıkarılmış, daha önce saklanmış bulunan silahlar çıkarılarak silahlanma yoluna gidilmiş, köprüler havaya uçurulmuş, telgraf hatları kesilmiş, yollara barikatlar kurulmuş, vs.⁵⁵

Gelinen noktada komitacıların kazandıkları güç ve başarıda bazı dinamikler çok açık bir şekilde kendini göstermekteydi. Bu dinamiklerden biri Rusya'nın komitacılar için büyük bir güvence ve dayanak noktası oluşturmasıydı. Rusya'nın bölgedeki konsolos ve casusları komita faaliyetlerinin teşvik ediciliği ve sürekliliği için önemli bir etkendi. Bu durum Atina'da yayımlanan Zoras gazetesinin 5 Ağustos 1903 tarihli sayısında şu şekilde dile getirilmiştir: Rus konsolosunun (daha önce öldürülen Rustakovski kastedilmektedir) Makedonya'daki ayaklanmanın teşvikinde şüphe yoktur. Eşkiya şefleriyle görüşüp bazı talimatlar veren Rus konsolos, son aylarda eşkiya faaliyetlerinin önlenip darbe yemesi sonucunda sönmekte olan bu eşkiya faaliyetlerini yeniden canlandırmaya çalışmış; köyleri dolaşip köy ahalisinin ümitlerini takviye etmeye çalışmıştır. Komita ileri gelenlerini konsoloshaneye davet ile onlara Osmanlı yerel hükümetinin iktidar ve gücünün bulunmadığını anlatmıştır. Yine komitacılara kendisinin yardımcı ve arka çıkan biri olarak hiçbir taraftan ve hiç kimseden korkmamaları gerektiğini söylemiştir. Konsolos, kavası ile beraber çarşılarda ve ötede beride rast geldikleri insanları darp ve tahkir ederek Osmanlı hükümetine sıkıntı ve sorun çıkarmıştır. Bu bakımdan Bulgar komitalarına para vermekten bıkmış olan Rum köylüleri metropolitlere başvurarak bu dertten kurtulmak istemişlerse de sonuç alamamışlardır. Bunun üzerine Rus konsolosuna başvuran bu Rumlar konsolostan şu cevabı almıştır: "*Bunlar (komitalar) hürriyetinizin istihsâli için çalışıyorlar. Hayatlarını fedâ ile mücâhede ediyorlar. Evlâdlarını, âilelerini terk ediyorlar. Sizler ise bunlara karşı ufak bir vergi, bir i'âne vermekten çekiniyorsunuz. Sizin istikbâl ve sa'âdet-i âfiniz için çalışınlar mu'âvenet ve müzâheret etmekten imtinâ' ediyorunuz. Korkak herifler Rum olmalısınız! Lakin sabrediniz. Sabr ediniz Eylülün yirmisinde başka suretle ahvâl zuhûr edecektir*" şeklinde cevap almışlardır. Konuşma sırasında hazır bulunanlardan birinin "ne gibi ahvâl zuhûr edecek" sorusuna karşı "katliam" cevabını vermiştir. Bu cevabı "*O hâlde cân ve mâl ve ırzımız ne olacak?*" sorusu takip edince de şu cümleleri sarf etmiştir: "*Katli edilecek olur iseniz ne olur? İstihsal-ı hürriyet ve esâretten kurtulmak için fedâ-yı can etmek istemiyorsunuz? Cebin (korkak) herifler mutlaka Yunanlısınız. Siz katli edilecek olursanız evlâdlarınız yaşasınlar onlar hürriyetin serbestinin fevâ'id ve muhsinâtından müstefid olsunlar onlar hür yaşasınlar.*"⁵⁶ Ayaklanmadaki Rus yardımına, bir başka deyişle Slavist dayanışmaya değinirken, bu dayanışmayı canlı ve dinamik bir unsur olarak yaşatan Osmanlı yöneticilerinin gafletine de bir parantez açmak gerekmektedir. Tahsin Uzer Bey'in aktardığı bir olayda⁵⁷ İştîp Kaymakamı Hüsâmettin Bey "azılı iki Rus casusu"nu yakalayıp tutukladığı zaman Sultan ve Babiali İstanbul'daki Rus elçisinin baskısına dayanamayıp Hüsâmettin Bey'i azletmiştir. Makedonya'daki Rus konsolos ve casuslarının etkin çalışmalarına rağmen, komitacılar Rus hükümetinin yardımını alamamışlardır. Çünkü Rusya 1897'den itibaren Avusturya ile müştereken yürüttükleri politika gereği Balkan coğrafyasından statükonun değişmesini istememekte, Bulgar çıkarlarına Rus çıkarlarını

54 Selanikli Şemseddin, *a.g.e.*, s.45.

55 Glenn, *a.g.e.*, 182.

56 BOA., *TFR.I*, 11/1042, 23 Ağustos 1903. Burada dikkat çeken bir başkan unsur da Bukov keşişhanesinin Bulgar komitacıların sığınağı oluşudur. Dolayısıyla ayaklanmada ruhban sınıfı ve dini kurumlar burada da güçlü bir etken olarak kendini göstermiştir.

57 Uzer, *a.g.e.*, s.152.

fedâ etmek istememekteydi. Rus Dışişleri Bakanı Lamsdorf'un Osmanlı Devleti'nin Petersburg elçisine "*Bulgar eşkıyaların kanlı eylemlerine kesin olarak bir son vermek ve suçlulara karşı son derece sert davranmak üzere Babıali'nin etkin önlemlere başvurusu*" gerektiğini söylemesi⁵⁸ Rus siyasetinin esasını ortaya koymaktaydı.

İlinden Ayaklanması başlangıçta başarılı olmuştur. Demiryolu köprüleri havaya uçurulmuş; telgraf hatları tahrip edilmiş, birçok çiftlik yakılmış, bazı ilçelerdeki hükümet konağı ve birçok jandarma karakolu yakılıp yıkılmış, jandarma, reji kolcusu, köylü ve memurlardan pek çok kimse katledilmiştir.⁵⁹ Bu suretle kısa zamanda Manastır vilayetinin büyük bir kısmı devrimcilerin kontrolüne geçmiştir. Başvurdıkları şiddet eylemleri Müslüman ve Hıristiyan halkın sindirilmesine, büyük bir korkuya kapılmasına neden olmuştur. İsyanın beş günü şiddetli olmak üzere on beş gün sürmüştür.⁶⁰ Makedonya o güne kadar tarihinin en kanlı isyanını görmüştür. Gerçekten de ortaya çıkan bilanço ağır olmuştur. 2.000 kişi hayatını kaybederken, 16.000 kişi evsiz kalmıştır.⁶¹ Sonra hadiseler seyrini değiştirdi. Ve Aralık ayında Osmanlı ordusu, Arnavut milislerin de yardımıyla⁶² hareketi bastırmıştır. İsyan bölgesindeki olayların tanıklarından Razlık Kaymakamı Tahsin (Uzer) Bey'e göre isyan bastırılmamış olsaydı, Müslüman halkın katliama uğraması hiçten değildi.⁶³ Ancak komitacılar batı kamuoyuna isyanın bastırılmasına ilişkin haberleri Müslümanların Hıristiyanlara yönelik katliamı olarak aksettirmişlerdir.

Hareketin bazı liderleri uluslararası durumu yanlış değerlendirmiş ve büyük güçlerin hadiseye dâhil olmak istemediklerini görememişti. Bulgar hükümeti harekete geçmek için hazırlıksızdı. Daha doğrusu Bulgaristan Kralı, gerek Sırbistan'da Karacorceviç'in kral seçilip hararetle güney Slav birliğini gerçekleştirmek istemesi, gerekse Makedonya komitacılarının kendisine karşı hizip içinde olması nedeniyle Babıali'ye yakınlaşmayı gerekli görmüştür. Üstelik Makedonya'nın özerkliğiyle kendi insiyatifi dışındaki bir yapıyı desteklemek bir yana bir tehdit olarak addetmiştir. Diğer taraftan İinden ayaklanmasının başarısızlığa uğraması VMRO'yu iki rakip gruba bölünmüştür.⁶⁴ Sağ grupta örgütlenenler yine VMRO adıyla fakat "*Makedonya'nın Bulgaristan'la birleşmesini savunan*" Varhivist olarak sağ Bulgar hükümetlerinin bir aracı haline gelmişlerdir. Soldakiler ise 1905'ten sonra bir Balkan federasyonu içinde bağımsız bir Cumhuriyet oluşturma çabası içine girmişlerdir.⁶⁵

En büyük Makedonya direnişi olarak ünlenen İinden İsyanı'nın en önemli neticesi Büyük güçlerin Makedonya'daki reform politikasının yoğunlaştırılmasına karar vermeleridir. Rus ve Avusturya Macaristan hükümdarı Çar Nikola ile Franz Josef Eylül 1903'te Mürzsteg'de buluştular ve İngiltere, Fransa ve İtalya ile görüş birliği içinde Mürzteg Reform Programı diye bilinen programı hazırladılar. Program yeni çatışmaları beraberinde getirmiştir. 1905'te Babıali istemeye istemeye Makedonya'daki malî kaynakları yabancı devletlerin kontrolüne girmesine razı olmuştur.

Görüldüğü gibi Bulgar komitacılığı Makedonya'da ağır bir darbe yemesine karşın Büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskı ve nüfuzunun önü alınamamıştır. Hatta bu baskı şiddetini giderek artırmıştır. Etkinliği zayıflayan Bulgar komitacılığı yer altı faaliyetleri şeklinde varlığını sürdürmeye çalışmışlardır. Şimdi Makedonya komitacılarına "*Makedonya Bulgarlarının tahammülgüzâr bir derecede olan ahvâl-ı haziresini*" tahfi etmek düşüyordu. Komita liderlerinden Sarafov'a bakılırsa "*kendileri bu bâbda ilzâm-ı*

58 Adanır, a.g.e., s.202.

59 Uzer, a.g.e., s.154.

60 Uzer, a.g.e., s.171.

61 Tokay, a.g.e., s.47.

62 Hacısalihoglu, a.g.e., 109; Adanır, a.g.e., 203.

63 Uzer, a.g.e., s.171.

64 Jelavich a.g.e., s.99.

65 Kuyucuklu, a.g.e., s.47-48.

i'tidâl ile gerek hukûk-ı hükûmranî-i saltanat-ı seniyyeyi gerek vilayât-ı selâse dâhilinde hükümet-i Osmaniyeyi ihlâl eden bi'l-cümle metâlibden sarf-ı nazar etmişlerdi."⁶⁶ Bu safhada amaca ulaşmak için yabancı devletlerin yardımının gerekli olduğu açıktı. Çünkü gelinen süreç bu gerçeği ortaya çıkarmakla beraber, Makedonya'da farklı amaçlar için mücadele eden komitacılar arasındaki rekabet de bunu göstermiştir. Bulgar komitacılarını, yeni teşkil edilen Yunan çeteleri tedirgin etmekle kalmayıp, Sırbistan'da Avusturya taraftarlarının Sırp çeteler teşkil etmesi ve bazı Sırp çetelerinin doğrudan doğruya Avusturya'nın Makedonya'daki sivil temsilciliğiyle irtibat kurması korkuya sevk etmiştir.⁶⁷ Öyle ya da böyle Bulgar komitacılığı büyük devletlerin müdahalesiyle de Makedonya'da güç kazanmıştır. Komita/çete faaliyetleri çoğu zaman büyük katliamlara yol açarken bölgede anarşik bir durum ortaya çıkmıştı. İngiliz Konsolos Townley'in 1904 yılı Aralık ayındaki raporlarına bakılırsa,⁶⁸ sadece Üsküp'te yirmi gün içinde katledilenleri sayısı 70'in üzerindeydi. Bu ise Üsküp'teki Müslüman nüfusun sıklıkla alarm durumunda olup toplanmalarına neden olmuştur. Townley'in 6 Aralık 1904 tarihli raporuna göre katliamlar karşısında Üsküp Müslümanları Köprülü, İştîp ve Kumanova'da toplanmış, Babıali'ye şikâyetlerini telgrafla bildirmiş, ancak telgraflarına cevap alamamışlardır. Raporun çarpıcı tarafı ise Müslüman halkın Hükümetten ümidini kesmiş olması ve intikam hissiyle kendi adaletini aramaya koyulmuş olmasıdır.

3-II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası Bulgar Komitacılığı

Meşrutiyet, 1908'in 23 Temmuzunda ikinci defa ilan edildiğinde Makedonya'da farklı Balkan uluslarına mensup komitacıların etkinliğinin yarattığı gergin bir atmosfer mevcuttu. Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti üzerinde kurmuş olduğu siyasî ve malî kontrol mekanizması bu gergin ortamın ağırlaşmasına neden olmaktadır. Halkın içinde bulunduğu malî sıkıntılar, kötü idare, Müslim-Gayrimüslim nüfus arasında görünmeyen çekişme yıllardan beri bir bıkkınlığa neden olmuş, bu ise eyleme hazır bir hoşnutsuzluğa dönüşmüştü. Bu ortam içinde 9 Haziran 1908 tarihinde İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı arasında Reval'deki görüşmenin ortaya çıkardığı muazzam etki⁶⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi ele geçirmesi için yeterli bir gerekçe olmuştur. Bu gerekçe Reval'de Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile Rusya arasında paylaşıldığına dair bir inanca dayanıyordu. Nihayette Kanun-u Esasî'nin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması,⁷⁰ ülkenin her tarafında genel bir sevinç ve ümit doğurmuştur.

Açıkçası Meşrutiyet'in ilanı İttihat ve Terakki'nin özellikle 2. ve 3. Ordudaki örgütlenmesinin başarısıydı ve hareketin ağırlık merkezi Makedonya idi. Meşrutiyet'in vaat ettiği "hürriyet", "müsavat (eşitlik)" ve "uhuvvet (kardeşlik)" tüm Osmanlı toplum sınıflarında karşılık ve kabul bulmuştur. Ülkenin her tarafında olduğu gibi Makedonya'da da günlerce hürriyet kutlamaları yapılmıştır. Yıllarca birbirine düşman olup savaşan gruplar şimdi birbiriyle kardeş olarak kucaklaşmaktaydılar. Bu noktada acaba Meşrutiyet'in ilanının Makedonya'daki komitacılık faaliyetleri -özelde Bulgar komitacılığı- üzerindeki etkileri ne

66 BOA., Y.PRK.TKM., 48/49, 1 S. 1323 (7 Nisan 1905)

67 Avusturya'nın Makedonya'daki temsilcisi Müller idi. Molar, Sırp komitacıları emir ve talimatlar vererek yönlendirmekteydi. Bu suretle Müller, sadece Osmanlı hükümetine karşı nefret duygularını işlemekle kalmamış, Makedonya'daki farklı unsurlar arasındaki düşmanlık hislerini harekete geçirecek faaliyetler içinde olmuştur. Anlaşılan o ki, bu tarihlerde Ermeni komitacıları da Bulgar komitacılarla bir işbirliği arayışı içinde idiler. A.g.b.

68 *British Documents on Foreign Affairs (B DFA)*, (1985): *Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Series B: The Near and Middle East 1856-1914, Vol.19: The Ottoman Empire: Nationalism and Revolution 1885-1908*, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, University Publications of America, p.227.

69 Ahmed Niyazi, *Hâtrât-ı Niyazi-Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir Osmanlıdan Bir Sahife*, Sabah Matbaası, İstanbul, 1326, s.63.

70 Meşrutiyetin ikinci defa ilanı süreci ve kısa bir değerlendirmesi için bkz: Mithat Aydın (2011), "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere", *Belgi*, Kış 2011/1, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, s.15-49.

oldu? Bu sorunun cevabını Meşrutiyet'in ilanının Selanik'te doğurduğu atmosfere bizzat tanıklık eden Kâzım Nami Duru'nun anlatımında görmek mümkündür.

*"Meşrutiyet'in ilanı günü Selanik bir çığlıklar içindeydi. Nümayişler nutuklar günlerce devam etti. Çeteler dağlardan inip trene biniyor, Selanik'e geliyordu. Bu çeteler halk tarafından nümayişle karşılanıyor, Beyazkule bahçesine getiriliyor, onlara ikramlar yapılıyordu. Dağda su yüzü görmeyen sakallı, perişan kıyafetli, silahlı çetelerle halkın sarmaş dolaş olduğunu görmek tuhaf bir şeydi. Fakat bu kimseye garip görünmüyor, gayet tabii sayılıyordu. Hele Yenice civarlarında çetesiyle dolaşan Apostol ile Gevgili dolaylarında dolaşan Yovan büyük tezahürle karşılandı. Bunlar Bulgar çeteleriydi. Rumların da çeteleri, çetecileri vardı; onlar da geliyordu. O günlerde milliyet davası güdülmüyor, o ana kadar birbirlerinin kanına susamış olan çeteciler kucaklaşıp duruyorlardı."*⁷¹

Benzer şekilde Alman Büyükelçi Freiherr Marschall von Bieberstein de durumu şu şekilde ortaya koymaktaydı: *"Eski rakipler dost oldular, çete reisleri düzen koruyucularla kol kola geziyorlar ve din ve ırk arasındaki karşıtlıklar unutulmuş gözüküyor."*⁷² Yalnız burada şu hususun altını çizmek gerekir ki, İbrahim Temo'nun da Meşrutiyet'in ilanından günler sonra geldiği Manastır'da gördüğü üzere- hürriyetin ilanı farklı kesimlerde güç gösterisinin bir aracı haline getirilmiştir: *"Manastır'da daha cıvıvı, subayı, başıbozuğu, Arnavut'u, Bulgar'ı birer fatih gibi başı yukarıda, ayakları arzın hareketlerini durduracak bir tarzda çarpmakta kanatları açılmış horozlara dönmüşler! Pek çok dünkü hafiye, hürriyetçileri, müstebidler eline verenler, birer hamiyet örneği kesilmişler. Meydanlarda, kahvelerde, meyhanelerde atıp tutuyorlar."*⁷³

Nihayetinde, hürriyetin ilanının meydana getirdiği barış ve kaynaşma ortamı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Temmuz başında teşebbüs ettiği komitacılığın tasfiyesi için bir fırsat olabiliirdi. Zira Temmuzun ilk haftası İTC, İç Örgüt'ün Serez gurubunun işbirliğini elde etmiş, yerel Makedon komitalarıyla bağlantı kurup işbirliği önermişti. Sonra Gaytaninovo'da buluşulup çeteciliği kaldırılmasında hem fikir olunmuştu. Bu çabalar İTC temsilcilerinin Meşrutiyet'in ilanından on gün önce, 14 Temmuzda Sandanski taraftarları, yerel Rum komita üyeleri ile Nevrokop'ta buluşup bir program tasarısı hazırlamaya kadar vardı.⁷⁴ Fakat bu teşebbüslerin devamı gelmedi, gelemedi. Zira Serez'deki komitacıların çeteciliği bırakmaya karar vermesi, Makedonya'nın geneli için bir ölçü olamazdı. Komşu devletlerin komitacıları ulusal taleplerden vazgeçmeyeceğini kısa sürede göstereceklerdir. Meşrutiyet'le ortaya çıkan durum komitacıların eylemlerini bir süreliğine ertelemekten başka bir şey ifade etmeyecektir. Hatta köşeye sıkışıp sinen komitacıların dışında genel olarak komitacılar Meşrutiyet'in ilanını çok da memnuniyet verici görmemişlerdir.⁷⁵

Meşrutiyet'in yarattığı hürriyet havası (1908'in) 12 Eylülündeki Geşov Meselesi, 5 Ekimindeki Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakını ilanı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını

71 Kâzım Nami Duru (2017), *Hatıralar: İttihat Terakki /Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, 1. Baskı, Altınordu Yayınları: 22, Ankara, s.39. Meşrutiyetin ilanının Kesendire ve Selanik'teki akislerine tanıklık eden Tahsin Uzer gözlemlerin şöyle aktarmaktadır: *"9 Temmuz 1908 gecesi Meşrutiyet remen ilan olundu. Rumlarda koşuşmalar ve heyecan başladı. O akşam belediye bahçesinde mükellef ve mükemmel bir ziyafet ve şenlik tertipleriler. Eğlenceler sabaha kadar coşkunluk içinde devam etti. Herkes hayatından memnun ve eğlenir gözüküdü. Ertesi akşam civar köylerden tüccarlar, zenginler ve eşraf merkez kazaya akın ederek, daha büyük çapta bir eğlenti düzenlediler... O sabah cezaevini boşalttık, zaten ben de az sonra Selanik'e hareket ettim. Yol üstünde bulunan 'Galeçe ve Vasilika' köylerinden geçerken, Rumlar bana karşı coşkun gösteriler yaptılar... Selanik'e vardığımda, şehri bir bayram coşkunluğu içinde buldum. Gururdan sevinç gözyaşlarımı zor tuttum. Aile ocağına kavuşmuş, Kesendire'den sonra kendimi adeta cennette bulmuştum. Akşam evimizin karşısına isabet eden saz bahçesine gittim. Orada Rum ve Bulgar çeteleri ileri gelenlerini topluca eğlenir buldum. Beni görünce sofralarındaki baş köşeye oturtular. Karşılıklı nutuklar çekildi."* Uzer, a.g.e., s225-226

72 Adanır, a.g.e., s.267.

73 İbrahim Temo, a.g.e., s.186.

74 Adanır, a.g.e., s.266.

75 Bkz: Adanır, a.g.e., s.268.

duyurması ile dağılmıştır. Artık o kutlamalar, şenlikler unutulmuş, Bulgaristan ile savaşın eşliğine gelmişti. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı günleri kral Ferdinand Makedonya'ya olan ilgisini gösteriyor ve buna yönelik adımlar atıyordu. Meşrutiyet'in ilanının daha ilk günlerinde adamlarından Binbaşı Savof'u özel bir görevle Selanik'e göndermişti. Amacı buradaki Bulgarları örgütlemektir. Savof Selanik'e vardığında ilk iş olarak akrabası olan Pitkovniçev ile bir araya gelip Meşrutiyet Kulüplerini kurmuştur. Bu sırada Manastır ve Ohri'deki Bulgar kulüpleri de benzer şekilde propagandaya başlamışlardır. Ünlü komitacılar Apostol, Gorki Kasapçe, Todor Aleksandrov gibi adamlar Romanof Karayof'un emriyle idarenin aleyhinde çalışmak ve Makedonya'da karışıklık çıkarmak amacıyla Bulgaristan'a gitmişlerdir.⁷⁶ Emniyet-i Umûmiye Birinci Şube Müdüriyeti'nin verdiği bilgi doğrusa Bulgaristan'ın 1910 senesi bütçesinden 200.000 Napolyon ayırıp Manastır Bulgar konsolosunun emrine vermesi Makedonya'ya üzerinde verilen mücadeleyi çok daha ileri bir noktaya taşımıştı. Bulgar yönetimini bu kadar yüklü meblağ ayırmasının nedeni Sırplarla meskûn olan İslam çiftliklerini satın alarak oradaki Sırp ahalinin Bulgarlaşmasına hizmet etmeyenleri oralardan uzaklaştırarak yerlerine Bulgarların ikamesini sağlamaktır.⁷⁷ Ebetteki bu olup bitenlerden, Meşrutiyet'in ortaya çıkarmış olduğu olumlu havadan istifade edemeyip aciz ve zaaf gösteren Osmanlı hükümetinin sorumluluğunu gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Özetle ifade etmek gerekir ki, Osmanlı güçsüzlüğünü ve zaafını bölgedeki güçleri birbirine karşı kullanarak çözmeye çalışmıştır. Mesela 1910 yılı sonlarında Pirlepe kazası dâhindeki dört manastırı Sırlara veren Osmanlı hükümeti Bulgarların etkinliğini Sırp güçleriyle kırmaya çalışmıştır. Ancak bu defa taraflar arasındaki çatıma şiddetlenirken Bulgar komitacılar bölgedeki faaliyetlerini artırma yoluna gitmiştir.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanından bir hafta geçmemişti ki, Sofya Bulgar Komitasının iddiasını içeren raporlar Batı basında görülmeye başlamıştır. Söz konusu raporlar farklı değerlendirmelerle ele alınmıştır. Bu gazetelerden Daily Cronicle sorunu Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tutum içinde ele alırken Daily Telgraf komitacıların emelleri ve fikirlerini terviç edecek Osmanlı aleyhtarı makalelere yer vermiştir. Times, Morning Post ve Saint James gazeteleri komitanın fikir ve niyetini kabahatli görmekle kalmamış sert eleştiriler yönelmiştir. Times gazetesi komitanın öyle bir isyan hareketine girişmesi durumunda Makedonya'da birçok Hıristiyan'ın kanının dökülmesinden başka bir sonuç ortaya çıkarmayacağını ileri sürmüştür. Ayrıca muhtemel bir isyan için uluslararası konjonktürün (Rusya Avusturya bağlamında) uygun olmadığı, bu durumda sorunun çözümünün büyük devletlerce önerilen ıslahatın Osmanlı hükümetince yapmasına ve namuslu ve dürüst insanların bölgeye görevlendirilmesine bağlı olduğu izahatında bulunulmuştur. Çünkü sorun, kötü idareye sebep olan mevcut kanunlar değil, kanunların ehil olmayan mürtekip memurlar elinde kalarak kötü yönetimden kaynaklanmaktaydı. Burada tahrirata konu olan bir başka kayda değer husus da Bulgar komitacıların Makedonya'da bir isyan çıkaracaklarına ilişkin Londra'da bazı kimselerce dile getirilen rivayettir.⁷⁸

Meşrutiyet'ten Balkan Savaşlarına uzanan süreçte Makedonya'daki Bulgar komitacılığının karakteristiği öncesine göre çok da farklılık göstermez. Santralistler de dâhil olmak üzere⁷⁹ Makedonya Bulgar komitalarının amacı Makedonya'yı Bulgaristan'a katmaktır. Bu yönde planlanan faaliyetlerin amacına ulaşması için bölgede bir kargaşa çıkarmak gereklidir. Bu kargaşa Müslüman halkın Bulgarlara karşı tahrik edilmesiyle

76 Hüseyin Kâzım Kadri, *a.g.e.*, s.70-71.

77 BOA., *DH. EUM.KADL.*, 4/42, 13 M. 1329 (14 Ocak 1911). Bulgarlar satın aldıkları çiftliklere yüksek meblağlar ödemişlerdir. Sırpa adındaki bir köyde Müslüman çiftliklerden birinin değeri 500 Lira iken, 1.000 Lirada fazla para verip almışlardır. Fakat kısa süre sonra Manastır'daki Sırp ileri gelenleri durumu fark edip çiftlik satışının önünü almışlardır. *A.g.b.*

78 BOA., *Y.PRK.EŞA.*, 52/97, 15 M. 1326 (18 Şubat 1908)

79 Yukarıda değinildiği üzere Santralistler kamuoyuna amaçlarının Makedonya'nın muhtariyeti olduğunu söyleseler de gerçekte onlar da Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakını düşünmekteydiler. Bunun da Bulgar zabitanı ile birlikte yapacaklardı.

mümkün olabilirdi. Bunun için her kazaya voyvodalar idaresinde çeteler sevk edilmiştir. Bulgar komitacıların bu bağlamdaki faaliyetlerinin Kumanova ve Üsküp'teki yansımaları Kasım 1910 tarihli bir tezkirede görmek mümkündür. Aynı yıl Selanik bölgesindeki demiryollarına saldırılar düzenlenmiştir. Bunun amacı sadece insanların hayatına kast etmek ya da büyük zararlar vermek değil, aynı zamanda hükümeti tedirgin edecek ve ticaret hayatı üzerinde genel bir huzursuzluk yaratacak ortam meydana getirmektir. İştip'te demiryolu ve bir caminin bombalanması bu amaca matuf idi ki bu, Müslüman ve Bulgar nüfus arasında mukateleyle neden olmuştur.⁸⁰

Yunan, Sırp ve Arnavut ahaliyle ittifak etmek büyük çeteler teşkil etmeye bağlıdır ki bu, Avrupalı devletlerin dikkatini çekerek meseleye müdahil etmek için elzendir. Eğer Makedonya'yı bütünüyle elde etmek mümkün olmazsa -ki süreç onu göstermiştir- Sırp, Yunan ve Arnavut yönetim ve komitacılarla bir uzlaşma zemini aramak başvurulması gereken bir yoldur. İngiliz raporlarında farklı milletlere mensup komitacıların amaç birlikteliği, az ya da çok sınırlandırılmış alanlarda kendi eylemlerini organize etmek, birbirlerini yok etmek için değil, Osmanlı yönetiminin neden olduğu zorlukları bertaraf etmek için gerçekleşmişti.⁸¹ Hatta bu amaçla Bulgarlar Belgrat'a Zografov gönderilip Sırp komitasına müracaat ettirilmiştir. Zografov'un Sırp komitasına yaptığı teklif ise özetle şu yöndedir:

*"Bulgaristan'da merkez komitesi hayli kuvvet kazanmıştır. Bunlar Makedonya dâhilinde Rumlarla da ittifâk akdederek kuvvetini artırmıştır. Biz kendi programımızı uygulamaya geçirmek için ihtiyaç duyulan para ve kuvvet bulamıyoruz. Makedonya'yı Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında taksim edelim. Herkes kendi payını alsın sonra müzâkere edilerek hudûdlar meselesi müzâkere edilir. Bize kâfi miktarda para ve adam veriniz birlikte büyük bir kuvvetle çalışalım. Makedonya dâhilinde karışıklık çıkardıktan sonra herkesin kendi komitesi marifetiyle Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan hükümetlerini tahrik ve bu vasıta ile Avrupa'nın müdâhalesini temin etmek mümkün olacaktır. Şu suretle hareket eder isek muvaffak olacağımıza da şüphe yoktur. Şayed merkez komitasının programı dâhilinde hareket edilecek olursa bu gibi mühim işlerde zamanın pek ziyâde gösterdiği değişim son Osmanlı inkılâbıyla da te'yid edildiğinden vakit geçirmeksizin harekete geçmenin herkesin selâmeti açısından elzendir."*⁸²

Zografov'un söyledikleri Bulgar komitalarının ne surette olursa olsun Makedonya üzerinde Bulgar çıkarlarının tahakkukunun zamanı gelmiş, hatta geçmekte olduğunu göstermekteydi. Bunu temin için de uzlaşma zemininin bulunması geçer çözüm olarak görülmüştür. Balkan Savaşlarına giden süreçte Makedonya'da zaman zaman komitaların bu tip uzlaşma arayışı söz konusu olmuşsa da, çatışma ve rekabetin eksik olmadığı olaylar dizisi de eksik olmamıştır.

C-SONUÇ

Makedonya, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla uzanan Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi sürecinde Rumeli'de Balkanlı güçler ile büyük devletler arasındaki rekabetin en önemli çatışma sahası olmuştur. Bu bakımdan denebilir ki, Osmanlı Devleti için Anadolu'da Ermenilerin yaşadıkları topraklar ne ise Rumeli'de de Makedonya o olmuştur. Makedonya Sorunu Osmanlı Devleti'nin son yarım asrında idarî, askerî, iktisadî açıdan zafiyetini, çöküş emarelerini bütün çıplaklığı ile ortaya çıkarmıştır. Artık sorun "Hasta Adam" olarak görülen Osmanlı Devleti'nin yaşayıp yaşamayacağı sorunu değil, onun mirasından kimin ne kadar pay alacağı sorunu idi. Dolayısıyla hızla sona doğru gidişin bütün emareleri kendini göstermiştir. Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden kopuşu, Balkan devletlerinin ihtiraslarını bütün boyutlarıyla ortaya çıkarırken komitacılık faaliyetlerinin hedefe

80 B DFA, "Annual Report on Turkey for the year 1911", Vol.20, Doc.52, p.333.

81 B DFA, "Annual Report on Turkey for the year 1911", Vol.20, Doc.52, p.333.

82 BOA., DH. EUM.KADL., 4/42, 13 M. 1329 (14 Ocak 1911). Bulgar komitacılarla Sırp komitacıları arasında benzer bir işbirliği girişimi için bkz: BOA., Y.PRK.EŞA., 49/18, 3 S. 1324 (29 Mart 1906).

ulaşmak için en güçlü araçlardan biri olduğunu göstermiştir. Aslında bu yeni bir kavrayış da değildi. 19. Yüzyılın ilk yarısında Sırp ve Yunan ayaklanmalarında tecrübe edilmiş bir deneyimdi. Makedonya, Berlin Kongresi'nden sonra komitacı üreten bir coğrafya hüviyetini kazanmıştır. Kuşkusuz bunda ulusal talepler söz konusu olmuştur. Slavist Bulgar komitacılar bölgedeki en baskın gruplar olurken Yunan, Ulah/Romen ve Slavist Sırp komitacılığı rekabetin diğer unsurlarını oluşturmuşlardır. Bu rekabet/çatışma ortamında ulusal çıkarların komitaları zaman zaman uzlaşma ve işbirliğine sevk ettikleri de bilinen bir gerçektir.

D-KAYNAKÇA

1-Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- A.MTZ (04), 30/62, 21 Ra 1313 (6 Mart 1896)
54/24, 08.11.1315 (31 Mart 1898)
74/59, 30.11.1319 (10 Mart 1902)
180/25, 03.05.1313 (24 Ekim 1895)
BEO., 903/67657, 28 Ş. 1314 (1 Şubat 1897)
927-69483, 26 L. 1314 (30 Mart 1897)
928/69527, 27 L. 1314 (31.03.1897)
DH. EUM.KADL., 4/42, 13 M. 1329 (14 Ocak 1911)
DH.MKT., 1360/110, 18 Za. 1303 (18.08.1886)
1365/77, 16 Z. 1303 (15.09.1886)
2593-153, 19 Za. 1319 (27.02.1902)
HR.TO., 530/24, 11.08.1886.
İ.MTZ (04), 19/1219, 20 Ş. 1314 (24 Ocak 1897)
TFR.I, 11/1042, 23 Ağustos 1903
Y.A.HUS., 365-66 (30 Ocak 1897)
Y.Mtv., 212/116, 23 Za. 1318 (14 Mart 1901)
Y.PRK.EŞA., 49/18, 3 S. 1324 (29 Mart 1906)
52/97, 15 M. 1326 (18 Şubat 1908)
Y.PRK.DH., 11/97, 1 B. 1319 (14 Ekim 1901)
11/114, 27 Z. 1319 (21 Mart 1902)
Y.PRK.HR., 30/20, 18 Z. 1318 (8 Nisan 1901)
Y.PRK.MK., 6/29, 27 N. 1311 (3 Nisan 1894)
Y.PRK.TKM., 48/49, 1 S. 1323 (7 Nisan 1905)
Y.PRK.TNF., 4/80, 10 L. 1314 (14 Mart 1897)

2-Hatırat ve Araştırmalar

- Adanır, Fikret (2001), *Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, Çev: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:123, İstanbul.
- Ahmed Niyazi (1326), *Hâtırât-ı Niyazi-Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir Osmanlıdan Bir Sahife*, Sabah Matbaası, İstanbul.
- Alkan, Mustafa (2015), "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.13, sa.1, Mart, s.242-255.
- Altınkaya, Emin İsmail (2018), *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.

- Aydın, Mahir (1989), "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, sa.IX, İstanbul, s.209-234.
- Aydın, Mithat (2011), "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere", *Belgi*, Kış 2011/1, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, s.15-49.
- ....., "Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri (1860-1916)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal of Modern Turkish History Studies*, c.XV/30, Bahar 2015, s.5-52.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1991), *Türk İnkılâbı Tarihi*, Türk Tarh Kurumu Yayınları, c.1, ks.1, Ankara.
- British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Series B: The Near and Middle East 1856-1914* (1985), Vol.20: *The Ottoman Empire under the Young Turks 1908-1914*, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, University Publications of America.
- Castellan, Georges (1995), *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Çev: Ayşegül Yaraman Başbuğu, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Duru, Kâzım Nami (2017), *Hatıralar: İttihat Terakki /Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, 1. Baskı, Altınordu Yayınları: 22, Ankara.
- Glenny, Misha (2001), *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Devletler*, 1. Baskı, Sabah Kitapları: 123, İstanbul.
- Hacısalihioğlu, Mehmet (2008), *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Çev: İhsan Catay, Tarih Vakıf Yurt Yayınları, İstanbul.
- Hüseyin Kâzım Kadri (1992), *Türkiye'nin Çöküşü: II. Meşrutiyet'in Perde Arkası, Makedonya, Arnavutluk, Suriye ve Ermenistan'ın Elden Çıkışı*, Yay. Haz: Yılmaz Daşcıoğlu, Hikmet Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul.
- İbrahim Temo (1987), *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, Alba Yayınları:12, İstanbul.
- İrtem, Süleyman Kâni (1999), *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü*, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, No:104, İstanbul.
- Jelavich, Barbara (2013), *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, Çev: Zehra Savan, Hatice Uğur, c.2, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Karpat, Kemal H. (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 133, İstanbul.
- Kuyucuklu, Nazif (1987), *Balkan Ülkeleri İktisadı 2: Bulgaristan*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:3429, İstanbul.
- Saatçi, Meltem Begüm (2002), "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, c.13, Ankara, s.108-117.
- Selanikli Şemseddin (1324), *Makedonya Tarihçe-i Devr-i İnkılâb*, Artin Asadoryan Matbaası.
- Ş. Sâmi, *Kâmûsu'l-A'lâm* (1316/1898), c.6, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Şıvgın, Hale (2007), "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya Sorunu", *The Balkans: Languages, History, Cultures*, Bulgaristan Veliko, Tunova Üniversitesi.
- Tokay, Gül (1995), *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri*, Afa Yayınları: 339, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (2007), *Türkiye'de Siyasal Partiler II. Meşrutiyet Dönemi*, c.1, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Uzer, Tahsin (1987), *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

OSMANLI DÖNEMİ'NDE FAALİYETLERİNİ SÜRDÜREN İZMİR'DEKİ GAYRİMÜSLİM HASTANELERİ

NON-MUSLIM HOSPITALS ACTIVE IN THE OTTOMAN PERIOD IN İZMİR

BAŞAK OCAK*

Geliş Tarihi/Received:02.05.2019

Kabul Tarihi/Accepted:12.06.2019

OCAK, Başak, (2019), "Osmanlı Dönemi'nde Faaliyetlerini Sürdüren İzmir'deki Gayrimüslim Hastaneleri" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1607-1624.

Öz

Asırlar boyunca önemli bir liman kenti olan İzmir, ticari hacmi ve nüfusu arttıkça daha fazla sağlık sorunları ile karşılaşmıştır. Yabancıların sık sık uğradığı bu kent, onlar tarafından taşınan birçok salgın ve bulaşıcı hastalığa maruz kalmıştır. Bu durum, hastalıklarla mücadele edebilmek için sağlık kurumlarının inşa edilmesini gerekli kılmıştır. Bu kozmopolit kentte, sağlık hizmetlerini üstlenen kurumlar da ilk olarak gayrimüslimler tarafından inşa edilmiştir. Buna karşın Türkler; ancak, 19. yüzyılda kendi hastanelerini açmak için girişimde bulunmuştur. İster Türklere ait olsun ister gayrimüslimlere, kentteki tüm hastaneler, başta kendi toplulukları olmak üzere, her milletten hastalara kapılarını açmıştır. Hastanelerden birçoğu, 1922 yılındaki büyük yangından zarar görek faaliyetlerine son vermişler ve Cumhuriyet Dönemi'ni görememişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *İzmir hastaneleri, Agios Haralambos Hastanesi, Ermeni Hastanesi, İngiliz Hastanesi, Felemenk Hastanesi, Alman Hastanesi, İskoç Hastanesi, Saint Roche Hastanesi*

Abstract

İzmir, having been an important port city for centuries, has encountered even more health problems as its trade volume and population increased. The city, which has been frequently visited by foreigners, has been exposed to many epidemics and infectious diseases carried by them. This has necessitated the construction of health institutions to fight against diseases. In this cosmopolitan city, institutions that undertake health services were first built by non-Muslims. The Turks, however, had attempted to open their own hospitals in the 19th century. Whether belonging to Turks or non-Muslims, all hospitals in the city have welcomed all nationals, primarily their own citizens. Unfortunately, many of the hospitals could not reach the Republic Period since they were damaged by the Great Fire in 1922 and had to end their activities.

Keywords: *İzmir hospitals, Agios Haralambos Hospital, Armenian Hospital, British Hospital, Dutch Hospital, German Hospital, Scottish Hospital, Saint Roche Hospital*

GİRİŞ

Taşıdığı ticari ve ekonomik kimlik, İzmir'i Anadolu'nun gözde şehirlerinden biri haline getirirken aynı zamanda onu, pek çok salgın hastalıkla mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Bu durum, öncelikle kentte yaşayan gayrimüslimleri hastaneler inşa etmek suretiyle harekete geçirmiştir. Ne yazık ki Türkler, bu yolu izlemekte ve kendilerine ait hastaneler kurmakta bir hayli gecikmişlerdir. Şehirde gayrimüslimlere ait hastaneler uzun yıllardan beri faaliyetlerine devam etmekteydiler; buna karşın Askeri Hastane dışında, Türklere ait

*Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basak.ocak@de.edu.tr, (orcid.org /0000-0001-2345-6789)

bir hastane bulunmaktaydı. Bu eksikliği fark eden Emin Muhlis Paşa'nın gayretleriyle 1849 yılında Gureba-i Müslimin Hastanesi adıyla Türklere ait ilk sivil hastanenin temeli atılmıştır¹. Hastane 1851 yılında kapılarını hastalarına açmış ve bu hastaneyi yine Türklere ait 1908 yılında açılan ve halk arasında Frengi Hastanesi adıyla bilinen Emraz-ı Zühreviye Hastanesi² ile 1910 yılında faaliyete geçen Emraz-ı Sariye Hastanesi takip etmiştir.

Şehirdeki gayrimüslim hastanelerinin geçmişi ise çok daha önceki yıllara dayanmaktadır. Bu gayrimüslim hastanelerinden bazıları, 1922 yılında çıkan büyük yangından sonra faaliyetlerine devam ederken büyük bir kısmı da faaliyetlerini sürdürmemeyerek kapanmışlardır. 20-25 bin kadar yapının zarar gördüğü büyük yangında, Fransız ve İngiliz hastaneleri dışında, Rum Hastanesi, Ermeni Hastanesi, Saint Roche Hastanesi ve Katolik Hastanesi yanan yapılar arasında yer almışlardır³.

Cumhuriyet yıllarında çalışmalarına devam eden hastaneler ise Katolik (Saint Antoine), Fransız (Alsancak Devlet Hastanesi) ve Musevi (Karataş Hastanesi) hastaneleridir. Biz bu çalışmamızda, yangın sonrası faaliyetlerini durduran yani Cumhuriyet Dönemi'ne dek çalışmalarını sürdüren Rum, Ermeni, İngiliz, Felemenk (Hollanda), Alman, İskoç ve Saint Roche hastanelerini inceleyeceğiz. Bu hastanelerden, Saint Antoine, Rum, İngiliz, Felemenk ve Alman hastaneleri adeta gruplaşmışçasına bir aradaydılar. Rum İspitalyası Sokağı (Fransızca: Rue des Hospitaux) yani Hastaneler Sokağı olarak bilinen bölgede (günümüzde Behçet Uz Çocuk Hastanesi'nin bulunduğu alan) yer almaktaydılar. Bunlardan ayrı bir konumda bulunan Ermeni Hastanesi ise Basmane'de Ermeni Mahallesi içinde bulunurken İskoç Hastanesi de Kahramanlar semtindeki Çayırılıbahçe'de hizmet vermekteydi.

A. Rum Hastanesi (Agios Haralambos)

İzmir'de mevcut hastaneler içinde Türklere ait Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden sonra en büyük hastane olan ve Osmanlı kaynaklarında Rum Gureba Hastanesi ya da Rum İspitalyası olarak adlandırılan Rum Hastanesi, zaman içerisinde birkaç isim değişikliğine uğramıştır. Rumlar tarafından Graikikion adıyla bilinen bu hastane, ilk önce bir grup Rum hayırsever tarafından Ospitalion adıyla kurulmuştur. Bir süre sonra da Arap bağı denilen bağılık bir bölgede (Seydişehir'de) yaşayan Barones Clara Hochepped'in evinde Pandohion (Yunanca'da han demektir) adını alarak faaliyetini sürdürmeye devam etmiştir. Hayırsever bir dul olan bu barones, İzmir'in Hollanda Konsolosu Daniel Jan Baron de Hochepped (1657-1723)'in eşidir ve İzmir'de "Madama" adıyla tanınmaktadır. Ayafotini Kilisesi ile Agios Georgios Kilisesi, topladığı paralarla 17 Mart 1723'te Madam Clara'nın evini, hastaneye beraber satın almıştır. Zengin fakir pek çok kişi, kiliseye buldukları cömertçe yardımlarla uzun bir bağışçı listesi oluşturmuşlardır. Bağışçıların, yaptığı yardımlar karşılığında kiliseden tek beklentileri ise yılda iki defa, ölümleri için kilisede dua edilmesini istemek olmuştur. Hastanenin idare kurulu 7 kişiden oluşturulmuştur. Toplanan bağışlara rağmen, yönetimi başarısız olmuş ve ekonomik durumu zayıflamıştır. Bu nedenle hastane kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya kalınca 1745 yılında İzmirli hayırseverler tarafından yeniden yapılandırılmıştır. Yeni yapılanma, başkanı İzmir Metropolidi Neofitos olan 12 kişilik bir yardım kurulu tarafından organize edilmiştir. "Kardeşlik" adı altında örgütlenen bu kurul, hastanenin her türlü giderini karşılamayı üstlenmiştir. Ne yazık ki bütün bu çabalar da hastaneyi kapanma tehlikesinden kurtarmaya yetmemiştir. Böyle sıkıntılı bir anda ortaya çıkan, Sarı Pandelis Sevastopolo adında bir hayırsever, hastanenin imdadına yetişmiştir. Yaptığı bağış ile hastaneyi 1748 yılında adeta yeniden inşa ettirerek modern bir hale getiren Pandelis, İngiliz vatandaşı bir Sakızlıdır. Sadece sağlık kuruluşlarına değil,

1 Detaylı bilgi için bkz: Başak Ocak-Özlem Yıldırım Kocabaş, *İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden İzmir Devlet Hastanesi'ne Bir Hastane Öyküsü*, İzmir, 2014, İzmir Kent Kitaplığı.

2 Detaylı bilgi için bkz: Başak Ocak, *Halk Sağlığı Hizmetinde 107 Yıl İzmir Büyükşehir Belediyesi Eşrefpaşa Hastanesi*, İzmir, 2016, İzmir Kent Kitaplığı.

3 Çınar Atay, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları*, İzmir, 1998, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, ss. 132-133.

eğitim kurumlarına da yaptığı büyük miktarlardaki bağışlarla adını duyuran Pandelis, 1759 yılında hayatını kaybetmiştir. Bu dönemde hastane, Graikikon Nosokomiyon Zmirnis (İzmir Grek Hastanesi) adıyla anılmaya başlanmıştır⁴. Hastanenin adı, 1833'ten sonra, bahçesinde inşa edilen Agios Haralambos Kilisesi'nin adı ile anılmaya başlamıştır. Bu tarihlerde, hem kilisenin inşa edilmesinde hem de hastane adının kilise adı ile birlikte anılmasında, İzmir'de hüküm süren veba salgının payı olmuştur. Çünkü o zaman veba salgını esnasında hastalıklardan kurtulmak ve iyileşmek için dua edilmesi gelenek olan kutsal kişi Saint Haralambos idi.

1797 yılında, İzmir'de çıkan büyük yangın esnasında, hastane ve kilise yanmıştır. 1804 yılında hayırseverler tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Mali 1307 (1891-1892) tarihli Aydın vilayeti salnamesinden, hastanenin kuruluşuna dair bilgilerin eksik olduğu ve kuruluş tarihinin 1748 yılına dayandırıldığı görülmektedir. Bu salnamede, İzmir'in doğusunda bulunan hastanenin, 1748 yılında tüccardan Sarı Pandeli Sevastopolo tarafından yaptırıldığı; daha sonra 1796 yılında yandığından 1804 yılında tekrar mükemmel surette üstelik ihtiyarları da besleyebilecek derecede düzenlenerek ahalinin yardımıyla inşa ettirildiği kaydedilmektedir. 1890'ların başında 160 hastanın tedavisine yetecek kadar yatağı vardır ve bunun dışında yaşlılar için ayrılan 33 yataklı bir koğuşun yanı sıra 80 kişiyi barındırabilecek kapasitede mükemmel bir akıl hastalıkları birimine de sahiptir. Yıllık masrafı 5.000 lira olan hastanenin ne yazık ki bu ölçüde bir geliri yoktur ve genellikle giderler yardımsever halk tarafından karşılanmaktadır. Yine bu salnameye göre, hastanenin idare heyeti, biri yönetici, bir avukat, üçü doktor ve altısı tüccar olmak üzere şu on bir kişiden oluşmaktadır: direktör: Arhimandrit Ambrosyos İstavrinos; üye doktorlar: Miltiyadis Emanuil, Aristidis E., Fransisko Velager Ametika; Avukat: Nikolaki İkonomidi, tüccarlar: İstratiyos Cantopulos, Yuvakim Abacıoğlu, Aleksandos Zerek, Serafim Toramanoğlu, Abram Apostolidis, E. Teris. Sekiz doktor ve bir eczacısı ise şu kişilerdir: dahiliye doktorları: Vulgaris ve A. Yorgiyadis; hariciye ve cerrahlar: Apostolos Psaltoff, S. Atasiadis; hastanede sürekli bulunan Doktor Aristidis Mazgana; göz hastalıkları: İsigonis, bimarhane doktoru: Hristos Kutuzis, dışarıdan gelen hastaları muayene doktoru: Vespodublos ve eczacı Yani Apostolidi⁵. Hicri 1313 (1894-1895) tarihli salnamede ise direktör ve eczacı aynı kalmakla beraber, dahiliye doktorları Teolokis, Averstai, hariciye ve cerrahlar Vervas, Lefteryadis, göz hastalıkları doktoru Hronis, muayene doktoru Voronzeris olarak kayıtlara geçmiştir⁶.

1905 ve 1908 tarihli yıllıklarda ise hastanenin kuruluş tarihine ilişkin farklı bir bilgiyle karşılaşmaktayız. Bu yıllıklarda kuruluş tarihi 1730 olarak gösterilirken hastane hakkındaki tüm bilgiler birbirinin tekrarıdır. 1905 yıllığında, "İzmir'de bulunan hastaneler içinde binası bunun kadar sıkletaver (sıkıntı veren) *kasvetefzâ* (iç sıkın) *bir manzaraya malik olan bir hastane yoktur. Bu da tarih-i inşasının pek eski olmasından ve etraf-ı cevânibinin* (yan taraflarının) *büyük büyük binalarla dolarak önünü kesmesinden ileri gelmektedir*" şeklinde tarif edilen bu hastane, 20. yüzyılın başında İzmir'de mevcut hastaneler içinde Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden sonra gelen en büyük hastanedir. 1905-1909 yılları arasında, her biri 30 kişi alabilecek genişlikte 19 koğuşa sahiptir. Bu koğuşlardan beşi, içlerinden biri kadınlara ait olmak üzere harici hastalıklara mahsustur. Dört tanesi, ikisi kadınlara ait olmak üzere iç hastalıklara ayrılmıştır. Koğuşlardan biri erkekler biri de kadınlara ait olmak üzere cerrahi ameliyatlar için, ikisi de akıl hastası olan kadınlara ve erkeklere aittir. Hastanenin iç dairesinde olan 4 koğuş ise sakat, alil ve ihtiyar erkeklerle kadınlara tahsis edilmiştir. Hastaların tedavilerinin devamına son derece dikkat ve özen gösterilen bu hastaneye çeşitli milletlerden, yılda 300 kişi başvurmaktadır. Yıllık masrafı on bin lirayı aşmaktadır; ancak, kendisine ait kira, emlak gelirleri ve içindeki kiliseden elde edilen gelirler daima yetersiz kaldığından bütçesi hep açık vermektedir. Bu

4 Hristos Sokrates Solomonidis, İzmir'de Tıp, Atina, 1955, ss. 21-25 (Yunanca). Çeviriler için Athena Tina Samoglou'na teşekkürü borç bilirim.

5 *Aydın Vilayetine Mahsus Salname Sene-i Mali 1307*, Defa: 13, Cilt: 1-2, s. 385.

6 *Salname-i Vilayet-i Aydın 1313 Sene-i Hicriyeye Mahsus*, Defa 16, s. 139.

açık da bağış yoluyla cemaatten toplanan para ile kapatılmaya çalışılmaktadır. Hastane, Rum ileri gelenlerinden on iki kişilik bir idare heyeti tarafından yönetilmektedir. Müdürü Mihalaki İsayas'tır. Yirmi dört doktor fahri olarak, bir doktor da ücretli olarak devamlı surette hastanede çalışmaktadır⁷.

Gezgin Theodor Fliedner, 1851 ve 1856 yıllarında iki kez ziyaret ettiği bu hastane hakkında bize şu değerli bilgileri vermektedir:

“Rum Hastanesi oldukça büyüktü; ilk odada 21 demir yatak vardı. Diğer odalarda tahtalardan çakılmış yan korkuluğu olmayan basit yataklar yer alıyordu. Döşekler genellikle pamuktandı. Bir odada bulunan 9 yatak nekahet devresi hastaları içindi. Bir başka 12 yataklı oda, ameliyatlı hastalara ayrılmıştı. Ayrıca çeşitli hastalıklar için çeşitli bölümler vardı ve oldukça temizdi. Bir başka avluya bakan oda kadınlar içindi ve hemen yanında 23 yaşlı erkek hastanın kaldığı oda bulunuyordu. Diğer iki avlunun birinde 44 erkek akıl hastası, diğerinde 40 kadın akıl hastası, yerlerde ve çok kötü koşullarda yaşıyordu. Erkek akıl hastalarının olduğu bölümde vebalılar için ayrılmış bir yer vardı; fakat şu an boştu. Hastanenin önündeki küçük bahçenin içinde 3 Rum papazın görev yaptığı bir kilise bulunuyordu. Hastanede görevliler dahil 300 kişi vardı ve hastaların hemen hemen hepsi Rum'du; fakat şehirde sivil hastaneleri bulunmayan Türkler de buraya kabul ediliyordu. Hastanedeki temizlik ve düzenin çok daha iyi olması gerekmektedir. Yeterli paraya sahip olduğunuzu zannettiğim hastane, sahip olduğu kocaman avlu ve odalarıyla çok daha iyi bir hizmet verebilmelidir. Fakat buradaki sağlık hizmetlerinin henüz emekleme döneminde olduğunu düşünüyorum. Aralık 1856'da aynı hastaneyi tekrar gördüm. Binanın ön tarafı yenilenmiş, kısmen mermerle kaplanmıştı. Ne yazık ki temizlik yeterli düzeyde değildi ve çalıştırılan personel hastalardan temin ediliyordu. Akıl hastalarının kaldığı bölümü 6 yıl öncesinden daha kötü bir durumda buldum ve buradan çok ağır bir koku yayılıyordu. Bize hastaneyi gezdiren Rum papaz utancından burayı göstermek istemedi ve bir daha ellerine para geçerse buraya harcaycaklarını söylemekle yetindi. Bahçede çok güzel bir sülük havuzu gördüm.”⁸

1907 yılında, hastanenin batı kısmında yeni polikliniklerin inşaatına başlanmıştır ve çalışmalar Mayıs 1909'da tamamlanmıştır. Böylece hastaneye, patoloji, cerrahi, çocuk hastalıkları, verenoloji, kulak burun ve boğaz bölümleri eklenmiştir. 1912 yılında bunların arasına jinekoloji bölümü de katılmıştır. Bu tarihte 400 yataklı olan hastanede, tam donanımlı bir ameliyathane, bir steril oda, anestezi odası ve iki büyük koridordan oluşan hasta odaları bulunmaktadır. Bu koridorlardan birinin adı İpokrat, diğerinin adı ise Aetios'dur. Erkekler kısmında, iki ameliyathane, bir sterilizasyon odası ve 8 odalı hasta koridoru; kadınlar ameliyathanesinde bir koridor; biri kadınlar biri erkekler için iki adet patoloji kliniği; doğumhane kliniği; bir koridor erkekler, bir koridor kadınlar için göz kliniği; 50 yataklı bulaşıcı hastalıklar kliniği; erkek ve kadınlar için 50 kişilik yaşlı bakımevi; 120 hasta kapasiteli bimarhane (akıl hastalıkları ünitesi) ve sinir hastaları için ayrıca özel odalar bulunmaktadır. Bütün ameliyathaneler ve laboratuvarlar mükemmel durumda ve temizdir. Ameliyathanelerden birisi, İzmirli büyük bankacılardan ve Atina bankasının kurucusu olan Pesmagoğlu tarafından yaptırılmıştır⁹. Hastanenin radyoloji ve radyoterapi ile karantina kısmı da mevcuttur. 1900 yılından sonra mikrobiyoloji laboratuvarı, 1911 yılında da radyoloji bölümü hizmete girmiştir¹⁰.

7 Cevat Sami, Hüseyin Hüsnü, *1321 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisat*, İzmir, Keşişyan Matbaası, 1323, ss. 187-188; *Salname-i Vilayet-i Aydın 1326 Sene-i Hicriyye*, Defa: 25, s. 173. Müdür, Doktor Mihail İsayas olmalıdır.

8 İlhan Pınar, *Hacılar Seyyahlar Misyonerler ve İzmir Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir 1608-1918*, İzmir, 2001, ss. 213-214.

9 Solomonidis, *a.g.e.*, ss. 45-46.

10 Eleni Bistika, "İzmir'de Tıbbın Tarihi Lazarous Vladimirov'un Ödüllü Kitabının Öyküsü", *Katimerini*, 13 Haziran 2008.

1913 yılında basına yansıyan bir haberden anlaşılıyor ki Rum Hastanesi'ne yılda ortalama 3.500 kadar hasta başvurmaktadır ve hastanenin bir yılda topladığı bağış miktarı on bin liranın üzerindedir. Bu oran, İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan sonuç, Türk hastanesi adına üzüntü vericidir; çünkü bu tarihlerde Gureba Hastanesi'ne yılda altı yedi bin civarında hasta başvurmasına rağmen, hastanenin geliri ancak Rum Hastanesi'nin yarısı kadardır¹¹. 1914 yılında, Doktor Apostolos N. Psaltoff¹²'un idaresinde bulunan, 1914-1917 yılları arasında yıllık gideri yaklaşık on bin lira tutan 400 yataklı hastane¹³ 1920 yılına gelindiğinde yatak sayısını hala 400 olarak korumakla beraber, fizik tedavi ünitesi ile etüt odasına da sahiptir. 1920 yılında, her üç yılda bir seçilen ve görevi 1 Mart'ta devralan 12 üyeli bir kurul tarafından yönetilmektedir. Kurul üyeleri, "Emilios Kartalis, Pandelis Çürükçuoğlu, Kokos Tenekedis, D. Edinopolus veznedar, Hr. Zanellis Doktor, Hr. Kutuzis Doktor, Evstathios Halkiopulos Doktor, Lukas Evstathopulos, Dimossth Diamandidis, Tassos Argiropulos, Ksen Vuduroğlu, Emm. Karakostas"tan oluşmaktadır."¹⁴ Müdür, Doktor Apostolos N. Psaltoff'tur; diğer doktorlar arasında şu kişiler görülmektedir: Dionegis Nikolaidis (cerrah-jinekolog), Alkibiadis Doulgeridis (cerrah-erkek bölümünde), Stilianos Voronzeris (patalog-kadın bölümünde), Konstantinos Konstantinidis (cerrah-erkek bölümünde), İoannis Hariyatis (mikrobiyoloji laboratuvarında), Panos Hronis (göz hastalıkları doktoru), Dimitrios Stailis (ebelik bölümünde), Nikolaos Benakis (salgın hastalıklar bölümünde). Son dönemlerinde hastane personeli 60 kişiden ibarettir. Bunlardan 27'si yönetimdedir ve 33'ü (16 hemşire, 17 hastabakıcı) hemşire ve hizmetlilerden oluşmaktadır. Daha önceki dönemlerde, Petros Gerakaris, Arhimandrit (Baş papaz anlamında) Serafim, Arhimandrit Kyrillos ve Rahip Stavros Taksis'in müdürlük görevinde buldukları bilinmektedir. Hastanenin en son müdürü ise 1934 yılında Girit'te hayatını kaybeden Mihail İsaıyas'tır. Müdür İsaıyas, 1922 yılında kentte büyük yangın başladığında, hastaların Hollanda Hastanesi'ne nakledilmesini sağlamıştır. Yangın hastaneye yaklaştığında, tüm personel binadan ayrılarak binayı en son terk eden kişi İsaıyas olmuştur. Hastanenin kapılarını kilitleyerek anahtarını Psaltoff'a teslim etmiştir¹⁵. Yangın hem hastanenin hem de kilisenin yok olmasına neden olmuştur. Son dönemlerinde içinde bulunduğu ekonomik krizi aşmak için bir yandan borç alan bir yandan da taşınmaz mallarını satmak zorunda kalan hastaneye, Yunan işgali döneminde, Başhekimliğini Çunukas'ın üstlendiği Yunan Kızılhaçı yerleşmiştir¹⁶. Bu tarihte Yunan Kızılhaçı'nın denetiminde bulunan hastanede, 22 doktor gönüllü ve yarı zamanlı olarak çalışmıştır¹⁷.

Bazı eserlerde, Mihail İsaıyas Hastanesi adı ile kuruluşu 1720'li yıllara dayandırılan bir başka Rum hastanesinin varlığından söz edilmektedir. Ne yazık ki bu yanlış bilgi, alıntılar yapılarak yaygınlaştırılmaktadır. Böyle bir hastanenin var olmadığını; Mihail İsaıyas'ın bir şahıs ismi olduğunu hatırlatmakla yetinyoruz.

B. Ermeni Hastanesi

Ermeni Hastanesi, diğer gayrimüslim hastanelerinin gruplaştığı Hastaneler Sokağı'nın

11 Mustafa Enver, "Yine Gureba Hastanesi", *Ahenk*, 1 Temmuz 1913.

12 Megali İdea'nın hararetili savunucularından Psaltoff, Yunanistan'ın Anadolu'yu işgali esnasında Anadolu Rumlarının örgütlenmesinde etkin rol oynamıştır. Nilüfer Erdem, "Megali İdea'nın Anadolu'daki Destekçilerinden Doktor Apostolos N. Psaltoff'un 1912-1922 Dönemindeki Etkinlikleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27 (2013 Güz), ss. 69-74.

13 Siren Kırkpınar (Bora), *1908-1912 İzmir Sancağında Rumlar (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Durumları)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1988, s. 94.

14 *İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü*, Çev. Engin Berber, İzmir, 1998, Akademi Kitabevi, s. 38.

15 Solomonidis, *a.g.e.*, ss. 52-54; Bistika, a.g.m.

16 İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden, ss. 37-38.

17 Zafer Toprak, "Yayınlanmamış Bir Monografiden İzmir 1920-1921", Üç İzmir, İstanbul, 1992, Yapı Kredi Yay. Ltd. Şti., s. 232.

dışında Ermeni Mahallesi'nde 1801 yılında kurulmuştur. Bir hastane olarak faaliyete geçmeden önce, günümüzdeki Basmane'de, eskiden mevcut olan debbağhanelerin yanında Kasap Hızır Mahallesi'nde, 1680'lerde İran'dan göçen fakir ve yardıma muhtaç Ermenileri himaye etmek üzere iki katlı bir misafirhane olarak açılmıştır. Üst katında üç, alt katında da yedi odası bulunan bu yapı, zaman içerisinde harap bir hale geldiğinden ek ilaveler yapılarak ve tamir edilerek 1801 yılında bir hastane haline getirilmiştir. 1847 yılında, Ermeni cemaatinin maddi desteği ile onarılıp yenilenmiştir. Kırım Savaşı sırasında İngiliz Askeri Hastanesi'nde görev yapan Rolleston, hastanenin bu tarihlerde 100-120 yatağa sahip olduğunu ve hastanenin daha çok yaşlı ve yoksulları barındıran bir hayır kurumu niteliğinde olduğunu ifade etmektedir¹⁸.

Ermeni cemaatinin kendi gayretleri ile kurulan bu hastane, 1878 yılında yıktırılarak İzmir'in ileri gelenlerinden ve hayırseverlerinden iki zengin kardeş İspartalı (İspartalian) Ohannes ve Agop efendiler tarafından genişletilerek yeniden inşa ettirilmiştir. 1890'ların başında, 60 odası ve 70 yatağı vardır. Ayrıca 40 hastaya hizmet verebilecek bir de bimarhanesi bulunmaktadır. Hastane, dördü erkek ikisi kadın olmak üzere altı üye tarafından yönetilmektedir ve bu üyelerin görev süreleri, Ermeni milleti tarafından her iki yılda bir yapılan seçimlerle belirlenmektedir. Hastane yönetimi ve doktorları şu kişilerden oluşmaktadır: Üyeler: İspartalı Bervanet, Krakos Ekzeler Mardiros, Bağdasar, İplikçıyan, Mutya Hanım, Güla Hanım. Hastanenin doktoru Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneden mezun Emirza, eczacısı ise Zareh Efendi'dir¹⁹. 1894 yılına gelindiğinde Ermeni Hastanesi, 79 yatağa ve 49 kişiyi barındırabilecek bir bimarhaneye sahiptir. Bu tarihte hastanenin eczacısı aynı kalmakla beraber, doktoru değişerek Celebyan olmuştur²⁰. 1895 yılında, kadroya Atina Mekteb-i Tıbbından mezun olan dahiliye doktoru Filipimin Argiropulos eklenmiştir. Eczacı Zareh ise hastanede çalışmaya devam etmektedir²¹.

Hastane hakkındaki en detaylı bilgiler, 1905 yılında yayınlanan yıllıkta yer almaktadır. Nitekim 1908 yılında yayınlanan salname bile bu yıllıkta verilen detayları içermemekte; hatta kendisinden üç yıl önce verilen bilgilerin üzerine yeni hiçbir bilgi koymamaktadır. 1905 yıllığından hastane hakkında oldukça ayrıntılı bilgilere sahip oluyoruz. Bu bilgilerle göre, hastane dört kısımdan oluşmaktadır. Kapıdan girilince karşıya tesadüf eden birinci kısım, diğer üç kısımdan daha büyük ve iki katlıdır. Binanın alt katında 18 oda vardır. Koğuş adı altında olan odalardan biri on, altısı ikişer veya üçer, ihtiyar ve kimsesiz kadınlara tahsis edilmiştir ve diğer dördü de dörder beşer kişi alabilecek genişliğe sahiptir. Bunlardan başka alt katta yedi oda daha vardır ki bunlardan biri hastanenin müdürüne, bunun karşısına tesadüf eden diğeri hastane idaresi heyetinin toplantısına, biri İzmir Ermeni ileri gelenlerinin ailelerinden oluşturulan hayır şirketinin toplantılarına, ikisi erkek hademeye, biri hastane eşyasını korumaya, biri de ihtiyar kadınların hizmetlerine tayin edilen hizmetçilere aittir. Hastanenin mutfağı ile gayet sıhhi bir tarzda yapılmış olan hamamı alt kattadır. Birinci kısmın üst katında da 18 oda bulunmaktadır. Bu odalardan ikisi ameliyathanedir. Ameliyathanelerin birinde büyük, diğerinde basit operasyonlar gerçekleştirilmektedir. On dördü, üç ila beş kişilik hasta odasıdır; iki oda da hademelere ayrılmıştır. Hastanenin ana kapısından girildiğinde, sol tarafa tesadüf eden ve bahçe içinden ayrı bir yol ile ayrılan ikinci kısım, verem gibi çeşitli bulaşıcı hastalıklara yakalananlara ayrılmıştır ve bir koğuş ile iki odadan oluşmaktadır. Koğuşta, her biri iki iç kişi alan odalarda biçare erkek hastalar yatmaktadır. Bu kısmının yan taraflarına tesadüf eden ve bahçe içinde bulunan ve ikinci kısma ait olan diğeri bir bina; on, on iki kişilik kapasitesi ile erkek mecnunlara aittir. Hastanenin ana kapısından girildiğinde sağ tarafa tesadüf eden ve bu

18 Beyru, *a.g.e.*, ss. 65-66; *Ahenk*, 13 Nisan 1902.

19 *Aydın Vilayetine Mahsus Salname Sene-i Mali 1307*, ss. 385-386

20 *Salname-i Vilayet-i Aydın 1312 Sene-i Hicriyesine Mahsus*, Defa 15, s. 164.

21 Hariciye doktoru cerrah Celebyan, 1312 tarihli salnamede Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneden mezun olarak gösterilirken 1313 tarihli salnamede İngiltere Darülfünun-ı tıbbından mezun olarak kaydedilmiştir. *Salname-i Vilayet-i Aydın 1313*, s. 140.

taraftaki bahçenin ortasına inşa edilmiş olan üçüncü kısım, bir katta tam sekiz hastayı barındırabilecek beş odadan oluşmaktadır. Bu odalar, akıl hastası kadınlara ayrılmıştır. Dördüncü kısım, hastane kapısının sağ ve sol taraflarında bulunan altlı üstlü üç odayı ve hastanenin eczanesiyle üst tarafta ihtiyar erkek hastalara ait ayrıca iki odayı içermektedir.

Hastanenin heyet-i idaresi Aznavur Karabet, Doktor Dikran İspartalı, Kirkor Parsehyan, Agop Varyemezyan, Manok Kalpakçıyan efendilerden oluşmaktadır. Hastane, birkaç kira getiren mülke ve emlağa sahiptir. Bunlardan elde ettiği gelir, Ermeni Piskoposluğu tarafından hastaneye verilmiş olduğu halde, bu gelir, hastanenin senelik gideri olan 1.300 lirayı karşılamaya yetmemektedir. Bu nedenle oluşan bütçe açığı, hastane içinde bulunan kilise gelirleri; her yıl Ermeni tebaasından bağış yoluyla toplanan paralar ve her yıl hastane yararına düzenlenen balo ile suarelerden sağlanan paralar ile kapatılmaktadır. Sadece hastane dahilinin yıllık 200 lira gideri vardır.

Hastaneye her sene 700'den 850'ye kadar yatılı hasta başvurmaktadır. Poliklinik muayenesine gelenler bu sayının dışındadır ve bunlardan ücret alınmamaktadır. Hastanede tedavi altında bulunan hastaların cerrahi ameliyatları, Doktor İspartalı Efendi ile yardımcı Doktor Emil Macar Efendi tarafından gerçekleştirilmektedir. Doktor Hristo Zanardelli iç hastalıklarının, Doktor Hronis göz hastalıklarının, Doktor Terziyan Efendi de her sabah ayaktan başvuran fakir hastaların tedavilerini üstlenmektedir. Hastanenin müdürü, 17 seneyi aşkın bir süredir son derece dikkat ve özenle çalışan Serkis Mircanyan Efendi'dir. Ayrıca, hastanede bir katip, bir eczacı, bir eczacı muavini, 6 erkek ve 5 kadın hademe hizmet vermektedir²².

Ermeniler tarafından Surp Lusavoriç Ermeni Hastanesi olarak adlandırılan hastanenin yüksek demir kapısından içeri girildiğinde, sol tarafta kapıcı kulübesi ile eczane, sağ tarafta ise bir su deposu ile bir çeşme bulunmaktadır. Esas hastane binası, giriş kapısının tam karşısındadır ve hastanenin sağında yer alan kilisenin önünde, İspartalı Ohannes ve Agop kardeşlerin gerçek ebatlardaki heykelleri dikilidir. Hastane idare heyeti içinde, İspartalian ailesinden bir kişinin yer alması şart koşulmuştur. Başhekim, idare heyeti tarafından seçilmektedir. 19. yüzyılın sonlarında hastanenin gelir sağlamak için başvurduğu yollardan biri de Aydın Demiryolu Şirketi'nin çalışanlarının tedavileri karşılığında, şirketten ayda bin, bin iki yüz Osmanlı altını civarında para sağlamak olmuştur. 1889-1898 yılları arasında 3.882 hastayı tedavi eden hastanede, 1900 yılında görev yapan doktorlar arasında Dikran İspartalian, E. Petides, Maggiar ve Unciyan yer almaktadır²³.

Doktor Vahram H. Torkomyan da 19. yüzyılın sonlarında hastanenin içinde bulunduğu durum hakkında bize değerli bilgiler vermektedir. Avrupa gezileri esnasında İzmir'e uğrayarak hastaneyi üç kez ziyaret eden Vahram H. Torkomyan, ilk ziyaretini Ekim 1879'da, ikincisini Haziran 1889'da, üçüncüsü de Haziran 1899 yılında gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerin ilkinde hastane hakkında bir izlemine yoktur; ikincisinde gözlemlerini hastane müdürü ile paylaşmış ve müdüre bazı önerilerde bulunmuştur. Asıl önemli ve detaylı bilgiler, üçüncü ziyaretinden elde edilmektedir. Bu bilgilere göre, muhteşem bir bina olarak nitelendirdiği Azkayin S. Lusavorçıyan Hastanesi (Surp Lusavoriç Ermeni Hastanesi)'nin ameliyathanesi, mutfağı, banyosu, eczanesi ve hasta koşulları gibi her köşesini gezmiş; her tarafın tertemiz, düzenli olduğunu; binanın adeta gülümsediğini ve son ziyaretinden bu yana pek çok şeyin değiştiğini belirtmiştir. Yaşlı hastaların burada gördüğü bakımın, Avrupa'daki huzur evlerinin bakımı ile aynı olduğunu; tüm hastaların acılarının tıbbi bilgiler doğrultusunda dindirildiğini; yenilikleri gördüğünden dolayı çok mutlu olduğunu ifade etmektedir. Bu ziyareti sırasında, "*hastanenin yeni kuvveti, yeni*

22 Cevat Sami, Hüseyin Hüsnü, *a.g.e.*, ss. 188-190; *Salname-i Vilayet-i Aydın 1326 Hicri Senesi*, Defa 25, ss. 173-174.

23 Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam*, İzmir, 2005, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, ss. 296-298.

ruhu" olarak tanımladığı Doktor Dikran İspartalian Avrupa'da bulunmaktadır ve kendisine ziyaret esnasında, idare heyetinin üyeleri eşlik etmiştir²⁴.

1920 yılına gelindiğinde beş doktoru bulunan hastane, müdür Minassian tarafından yönetilmektedir²⁵.

C. İngiliz Hastanesi

Günümüzde Alsancak'taki Behçet Uz Çocuk Hastanesi yakınında inşa edilen İngiliz Hastanesi'nin kuruluş tarihi, 1785 yılına kadar uzanmaktadır. Hastanenin yapımında etkin rol oynayan kurum, aynı zamanda kentteki İngiliz topluluğunun sorunlarıyla yakından ilgilenen İngiltere'nin İzmir Konsolosluğu'dur. Konsolosluğun idaresi altında bulunan hastanenin başlıca gelir kaynağı ise bu konsolosluktan ve İzmir limanına uğrayan İngiliz gemilerinden alınan paralardan elde edilmektedir²⁶.

1852 ve 1854 yıllarında İzmir'de bulunan İngiliz Arkeolog Charles Thomas Newton'ın hastaneyi ziyareti sırasındaki gözlemlerinden anlıyoruz ki bu hastane daha çok İngiliz donanması ve ticaret gemilerinde görevli olan İngiliz denizcilerine hizmet vermektedir. İzmir limanına uğrayan gemilerden elde edilen paralar, önceleri Levant Kumpanyası tarafından işletilmekte ise de sonraları devlete aktarılmaya başlanmıştır. Kumpanya dağıldıktan sonra hastane statükoculuktan kurtulamamıştır. Thomas Newton, son derece kötü koşullar altında hizmet verdiğini ileri sürdüğü hastane hakkındaki düşüncelerini şu cümlelerle aktarmaktadır:

*"Doğu'da bizim sahip olduğumuz konuma sahip bir ulus için bu hastane bir utanç kaynağıdır... Eski bir binada kurulu olan hastane, her yağmur yağdığında su baskınıyla karşı karşıya kalıyor. Üst kattaki odalar tam bir sefalet içinde, duvarlar delik kaynıyor ve badanaları iyice kirlenmiş durumda. Bu kara delikte hapis kalmış üç asker bulduk, üçü de espirili ve tatlı delikanlılardı; böceklerin kara Frenk üzümü kadar büyük olduklarını söylediler. Karyolalar sürekli sıcak suyla yıkanmasına rağmen çatlaklarında haşereler kol gezdiği için içeride böcek esanslı bir koku hâkim. Köşelere yerleştirilen ağaç kurtlarının kemirdiği konsolların üzerinde hala Levant Kumpanyası'nın arması yer alıyor... Bizim hastanemizin diğer hastanelere göre çok kötü durumda olmasının haklı nedenleri olabilir ama yine de burasının ne korkunç ve ne sefil bir yer olduğunu bilseydi İngiliz hükümeti burayı mutlaka iyileştirmek için adımlar atardı diye düşünmeden edemiyorum."*²⁷.

Gezgin Theodor Fliedner'in hemen hemen Newton ile aynı tarihlerde İzmir'e bir ziyaret gerçekleştirmiş olmasına karşın, hastane hakkındaki olumlu izlenimleri ya şüphe yaratmaktadır ya da birkaç sene zarfında hastanede kaydedilen gelişmeler insanı şaşırtacak dereceye ulaşmıştır denilebilir. Fliedner, 1856 yılındaki gezisine ait gözlemlerinde, hastanenin çok güzel odalara sahip olduğunu, yol tarafında olan küçük bahçesine hastaların çıkmasının yasak olduğunu, arka tarafında ise bahçe bulunmadığını belirtmekle yetinmektedir²⁸.

19. yüzyılın sonlarına doğru yeni bir hastane binasının inşası gündeme gelmiş ve İzmir'in İngiliz zenginlerinden Albert Frederick Williams, Ayayani Mahallesi'nde, Tuzla Burnu mevkiinde bulunan arsasını, 1895 yılında hastane yapımı için İngiliz konsolosluğuna bağışlamıştır. Punta'da Alsancak tren garı civarındaki yeni binanın inşaatı tamamlanınca,

24 <http://ermenikulturu.com/izmir-ermeni-hastanesi/> Erişim Tarihi: 12.06.2016. Torkomyan'ın bu yazısı "İzmir Ermeni Hastanesi" başlığı altında 11 Mart 1900 tarihli *Masis* dergisinde yayınlanmıştır.

25 İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden, s. 39.

26 *Salname-i Vilayet-i Aydın 1326*, s. 175.

27 Pınar, a.g.e., s. 225.

28 Pınar, a.g.e., s. 214.

hastane bu binaya taşınmış ve İngiliz Konsolosluğu, eski binanın satışına karar vermiştir. Bu satış için gerekli olan izin de 1899 yılında elde edilmiştir²⁹.

Hastanenin kuruluş nedenine dair Raif Nezihî şu bilgileri vermektedir: “İngiliz harp ve ticaret filoları bilhassa Ak ve Adalar denizini adeta bir karınca yuvası haline getirmişlerdi. Bu faaliyetten siyasi ve iktisadi hakimiyeti istihdaf eden İngiltere: bu denizlerde yer yer, öbek öbek üss-ü bahriler, harp limanları, askeri merkezler tesisine germi vermişti. Hemen daima seyyar bir halde bulunan İngiliz filoları, muhtelif limanlara mekik dokuyan İngiliz vapurlarının ve bunların arkasındaki İngiliz sermayesinin kavi ve canlı bir müzahiri oluyordu. Bu faaliyet şebekesini işleten yüz binlerce İngiliz deniz adamının sıhhati de bittab’ İngiliz tesisatının arasında mühim bir ukde teşkil eylemekte idi. Muhtelif yerlerde olduğu gibi İzmir’de de bir İngiliz bahriye hastahanesi tesisine teşebbüs ettiler”. Frederick Williams, Punta civarındaki 8.500 zıralık arsasını bağışladıktan sonra İngiliz ileri gelenlerinden bir de komisyon oluşturmuştur. Padişahın da gerekli izinler alınmıştır. Hastanenin giderleri için İngiliz filosu tarafından yüklü bir para ayrıldığı gibi, İngiliz ticaret vapur acentaları da önemli miktarlarda bağışta bulunmuşlardır. Bu sağlık kurumunu, sadece İngiliz denizcilerine değil, her milletten hastaya açık olmasını sağlamak için de hastane iki bölüme ayrılmıştır. Bu durum Raif Nezihî’nin satırlarında şu sözlerle şüphe ile karşılanmaktadır: “Mamañih hakiki maksadın zahiri kurtarılmak için hastane iki kısım olarak vücuda getirildi. Bir kısmı asker ve sivil İngiliz bahriyelilerine, diğer kısmı da her milletten fakir hastalara tahsis edildi. Bu tasnifle, teşebbüse güya insaniyet şemmesi de sürülmüş, maskesi de takılmış oluyordu”³⁰.

20. yüzyılın başında küçük bir hastane olarak faaliyet gösteren ve ancak 28 yatağa sahip olan hastanede daimi hekim olarak sadece Guy N. Stephen görev yapmaktadır³¹. 1905 yılında dahi yalnızca İngiliz vapur ve gemi tayfalarından hastalananlara hizmet veren bu hastanenin³², 1910 yılında Keçeciler içinde bir şubesi açılmış ve bu şubede belirli günlerde Müslümanlar, Rumlar ve Musevilere de tedavi hizmeti sunulmaya başlanmıştır³³. 1913 yılında İzmir’deki kolera salgını yüzünden hastaneye bir kolera pavyonu eklenmiş ve 20 yataklı bu pavyonun açılışı 1913 Ağustos’unda Sıhhiye Müdürü Şükrü (Şenozan) Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, yeni açılan bu pavyona sadece cenebilerin kabul edilecek olmasıdır. Bu durum İzmir’in önemli gazetelerinden biri olan *Ahenk*’te şu sözlerle eleştirilmektedir: “Osmanlı Memleketinde müessis İngiliz Hastanesi’nde Osmanlı kabul edilmeyecek... Biz buna inanmakta tereddüt ediyor, herhalde işte sehv olduğunu zannediyoruz.”³⁴

1932 yılında, İzmir İngiltere Konsolosluğu, İngiliz Hastanesi’nde tamirat yapabilmek için İzmir Valiliğinden ruhsat talep etmiştir. Valiliğin, durumu Hariciye Vekâletine bildirdiği yazıdan anlaşıldığı üzere, hastane, elli altmış sene evvel British Simens (British Sea Men’s) Hospital adıyla İngiltere tarafından inşa ettirilmiş; İzmir’in kurtuluşundan beri faaliyetlerini durdurmuştur ve binası hali hazırda İtalyanlar tarafından hastane olarak işletilmektedir. Hastanenin kuruluşuna ve binanın inşasına ait ferman, 22 Zilhicce 1312 (16 Haziran 1895) tarihinde o zamanki İzmir Valisi Hasan Fehmi Paşa’ya hitaben yazılmıştır ve hastane İngiliz Sefareti adına kayıtlı bulunmaktadır. Ayrıca yazıda, hastanenin hukuki durumunun ne olduğu ve tamirat konusunda nasıl hareket edileceği de Vekâletten sorulmuştur. Hariciye Vekâleti konuyu Başvekâlete intikal ettirmiştir. Başvekâlet de 1932 Ekim’inde Hazine-i Evrak muavinliğinden söz konusu ferman kaydının bir suretini istemiş ve buradan aldığı fermanın tasdikli suretini Hariciye Vekâletine göndermiştir³⁵.

29 Mehmet Karayaman, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık*, İzmir, 2008, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 58.

30 Raif Nezihî, *İzmir’in Tarihi*, Birinci Kitap, 3. Kısım, 17. Forma, s.5.

31 Beyru, *a.g.e.*, s. 303.

32 Cevat Sami, Hüseyin Hüsnü, *a.g.e.*, s. 193.

33 Karayaman, *a.g.e.*, s. 59.

34 *Ahenk*, 10 Ağustos 1913.

35 *BCA*, 30-10-0-0/18-103-43. bkz: Ek-I.

1930'lu yıllarda hala İtalyanların kontrolünde olduğunu bildiğimiz hastane, 6.000 sterlin karşılığında Kızılay tarafından satın alınmıştır. 1937 yılında mülkiyeti Kızılay'da olmakla beraber, İtalyanlar tarafından kira karşılığında kullanılmaya devam edilmiştir. Kızılay, hastanenin genişletilmesi için harekete geçmiş ve İzmir Belediyesine ait olan hastane yakınındaki binayı 1939 yılında satın almıştır³⁶.

Sözünü ettiğimiz İngiliz Hastanesi'nin yanı sıra Kırım Savaşı nedeniyle 1855 yılının Şubat ayında Sarıklıca içinde geçici olarak ayrı bir İngiliz Askeri Hastanesi açılmıştır. 3'ü cerrahi 3'ü de dahiliye olmak üzere sekiz servise sahip olan bu hastanenin her servisinde 1 baş asistan ve 2 asistan rahibe ile 2 hemşire, 1 müdür ve 1 temizlikçi görev yapmaktadır. Odalarda, 10 ila 12 hasta bulunmakta, her bir servis de 70 hastayı barındırmaktadır. İlk açıldığında 800-1000 kadar yaralı ve hastası ile kapasitesinin üzerinde hizmet veren bu hastanenin servis sayısı, Kırım Savaşı'nın sonuna doğru tedavi gören hasta sayısının azalması nedeniyle dörde indirilmiştir ve faaliyeti, yaklaşık bir yıl hizmet verdikten sonra İngiliz ordusunun İzmir'den ayrılışı ile 1855 yılı Aralık ayında sona ermiştir³⁷.

D. Felemenk (Hollanda) Hastanesi

İzmir'de, Rum İspitalyası Sokağı'nda faaliyet gösteren ve kentteki en eski hastanelerden birisi olan Felemenk Hastanesi'nin geçmişi 17. yüzyıla kadar inmektedir. Kalvinist Kilisesi'nin idaresi altında 1675 tarihinde kurulan bu hastane, Hollanda Kralı ve hükümeti tarafından desteklenmiş; özellikle Hollandalı bahriyeliler başta olmak üzere Hollanda vatandaşlarına ya da Hollanda'nın himayesi altında bulunan kişilere hizmet vermiştir³⁸. Kurulduğu yüzyılda hatta 19. yüzyılın ikinci yarısında dahi bu hastanenin çok gelişmiş bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Bu durumu 1851 ve 1856 tarihlerinde İzmir'i ziyaret eden gezgin Theodor Fliedner bize çarpıcı bir biçimde aktarmaktadır. Bu gezginin gözlemlerinden anlıyoruz ki Felemenk Hastanesi, İzmir'deki hastaneler içinde en küçük olan hastanedir. Bir binanın bodrum katındaki odalara kurulmuştur ve üst katı kilise olarak kullanılmaktadır. Fliedner, ziyareti sırasında hastane içerisinde sadece bir hasta ve bir de Rum görevli gördüğünü kaydetmektedir³⁹.

Felemenk Hastanesi ile ilgili olarak Mali 1307 (1891-1892), Hicri 1312 (1894-1895) ve 1313 (1895-1896) tarihli Aydın vilayet salnameleri, sadece hastanenin doktorunun adını verip [Fon Ikstruf (Struff)] Hollanda bahriye askerleri için inşa edildiğini belirtmekle yetinirken⁴⁰ Hicri 1326 (1908-1909) tarihli salname hastane ile ilgili daha detaylı bilgiler içermektedir. 20. yüzyılın başında yayınlanan bu salnameden anlaşıldığı üzere, hastane, 1670 tarihlerine doğru Hollanda ticaret gemilerinin tayfasına mahsus hastaların tedavi edilmeleri amacıyla inşa edilmiştir. Maaşı Felemenk Devleti tarafından ödenen bir doktoru bulunmaktadır. Hastaneye dışarıdan başvurular da kabul edilmektedir. Sadece maddi gücü olanlardan yiyecek bedeli olarak günlük üç frank alınmaktadır; ancak, fakir hastalar bedava tedavi edilmektedir⁴¹.

1905 yılındaki görünümü hakkında da şu bilgilere sahibiz: *"Bu hastane de İzmir'in Hacı İstam Mahallesi civarında kâin olup bundan dört, beş sene mukaddem tevsiin (genişletilerek) tamiri icra edilmiş ve elyevm (şimdi) haiz olduğu letafet ve mükemmeliyetle mütenasip olacak derecede nafiz ve latiftir. Felemenk Devleti tarafından maaş-ı mahsusu*

36 Karayaman, a.g.e., s. 60; Anadolu, 25 Ocak 1939.

37 Mehmet Karayaman, "İzmir İngiliz Askeri Hastanesi (1855)", Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan, Hazırlayanlar: Dr. Nilgün Nurhan Kara-Latif Daşdemir-Özer Küpeli, İzmir, 2008, s. 256, 259; Beyru, a.g.e., ss. 69, 76.

38 Beyru, a.g.e., s. 66.

39 Pınar, a.g.e., s. 214.

40 Aydın Vilayetine Mahsus Salname Sene-i Mali 1307, s. 386; Salname-i Vilayet-i Aydın 1312, s. 165; Salname-i Vilayet-i Aydın 1313, s. 141.

41 Salname-i Vilayet-i Aydın 1326, s. 176.

olan bir tabip burada mevcut hastagânın emr-i tedavilerine begayet (son derece) dikkat ve itina eder."⁴²

Başlangıçta küçük birkaç odadan oluşan bu hastane, zaman içerisinde tadilatlar görüp yenilenmiştir. Nitekim 1890'ların başında, İngiliz Hastanesi'nden daha geniş bir yapıya sahip olan hastanenin mevcut binasının sol tarafına yeni bir kanat inşa ettirilmiş ve yatak sayısı 40'a ulaşmıştır⁴³. Hicri 1326 tarihli salnameye göre hastanenin 1902 yılında, 1905 tarihli *Nevsal-i İktisat*'a göre de 1900-1901 yılında onarım gördüğü ve genişletildiği ileri sürülmektedir.

19. yüzyılın başlarında, hastanenin mimari yapısı değişime uğramıştır. 1908 yılında, eskiden kilise olarak kullanılan hastane binasının üst katının yıkılarak hastaneye ilave edilmesi ve yıkılacak kiliseye karşılık, hastanenin arka tarafında bulunan mezarlığın bitiminde, yeniden kârgir bir kilise binasının yapılması için padişahın izin alınmıştır. Hastanenin giriş kapısından 37 metre içerideki binanın üst katındaki kilise yıkılarak bunun yerine 19 metre 40 santim genişliğinde ve 20 metre 63 santim uzunluğunda yaklaşık 401 metre genişliğinde yeni bir katın hastaneye ilavesi onaylanmıştır. Ayrıca hastanenin gerisindeki mezarlığın bitimine, 21 metre uzunluğunda, 15 metre genişliğinde ve 6 metre yüksekliğinde kârgir yeni bir kilise binasının inşasına da izin verilmiştir. Bunun yanı sıra fermanla, 1.200 Osmanlı altını tutan inşaat giderlerinin de Amsterdam ve İzmir'de çeşitli hayır cemiyetleri kuran ileri gelenlerden karşılanacağı belirtilmiştir⁴⁴.

Hastanenin açılış töreninin 1908 yılı mayıs ayında gerçekleştirilmesi düşünülmüş ve bu açılış için Hollanda hükümeti bahriyesine ait Frizland (Friesland) adlı bir geminin, İzmir limanına geleceğine ait bir haber *Ahenk* gazetesi sütunlarına yansımıştır. Hollanda bahriye mektebi öğrencilerinin talimlerine ve tecrübe edinmelerine mahsus olan bu geminin İzmir'de bir hafta kalacağı; oradan İstanbul'a yol alacağı ve açılış merasimi için Hollanda hükümetinin İstanbul Sefirinin de İzmir'e geleceği bilgisi de okuyuculara duyurulmuştur⁴⁵.

Friesland kruvazörünün İzmir'de kaldığı süre içerisinde, geminin kumandanı Mösyö Fabyos ile Vilayet Umur-ı Ecnebiye Müdürü İdris Fuat Bey arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Fabyos, maiyetiyle beraber İzmir Felemenk Konsolos'u Mösyö Piyeterse ile "Wilhelmina Hospital" olarak adlandırılan Felemenk Hastanesi'ni ziyarete gitmişlerdir⁴⁶. Gemi kumandanı, gemideki subaylarla beraber İzmir'de ikamet eden Felemenk tebaasının ziyaretini, kendi konsolosluklarında kabul etmiştir⁴⁷. Felemenk tebaası, kumandan ve subaylar şerefine bir ziyafet düzenlemiştir; Konsolos da kumandanı Buca'daki ikametgâhına davet ederek kendisiyle bir gezinti yapmıştır⁴⁸. Hatta geminin burada demirlediği süre zarfında, geminin subayları ile Bornova Kulübü futbolcuları arasında bir de futbol karşılaşması düzenlenmiştir. Karşılaşmayı, Kulüp futbolcuları kazanmıştır⁴⁹.

25 Mayıs 1908'de gerçekleştirilen hastane ve kilisenin açılış töreninde, İngiltere, Almanya, Romanya konsolosları, Vilayet Umur-ı Ecnebiye Müdürü, Polis Müdürü, İzmir'deki Felemenk Sefine Kumandanı, birkaç subay ve silahlı askerinin yanı sıra, Hollanda vatandaşları ile İzmir'de yaşayan ecnebler hazır bulunmuşlardır. Törende, Hollanda

42 Cevat Sami, Hüseyin Hüsnü, *a.g.e.*, s. 194.

43 Rauf Beyru, *İzmir Şehri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 1970, s. 304.

44 *BCA*, 30-10-0-0/17-98-5.

45 *Ahenk*, 4 Mart 1908.

46 *Ahenk*, 22 Mayıs 1908.

47 *Ahenk*, 23 Mayıs 1908.

48 *Ahenk*, 24 Mayıs 1908.

49 *Ahenk*, 26 Mayıs 1908.

Konsolosu bir teşekkür konuşması yapmış ve Hollanda Bando Mızıkası marşlar çalmıştır. Törenin sonunda da hastaneye yardımcı bulunan Hollandalılara Hollanda hükümeti tarafından nişanlar verilmiştir⁵⁰.

Hastaneler Sokağı'nda bulunan Felemenk Hastanesi, 1920 yılında, her biri 10 yataklı üç salona sahiptir. Hastanenin Müdürü Le Buvié'dir ve Başhekimi de Çelebiyan'dır⁵¹. Bu hastane, İzmir'deki birçok kurum gibi 1922 yılındaki büyük yangından zarar görmüş ve Cumhuriyet Dönemi'nde çalışmalarını sürdürmemiştir. 1925 yılı Aralık ayında, İzmir Felemenk Konsolosluğu, Felemenk Hastanesi'nin 1908 yılında genişletilmesi ve mevcut kilisesinin yıkılarak yerine yenisinin yapılmasına izin verildiğine dair yukarıda sözünü ettiğimiz padişah fermanını, İzmir Valiliğinden talep etmiştir. Bunun üzerine, 14 Aralık 1925'te, Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü, 13/28 Ağustos 1908 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Aydın vilayetine gönderilmiş olan fermanın bir suretini, Hazine-i Evrak Müdürlüğünden talep etmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda talep edilen ferman suretine ulaşılmış ve suret 20 Aralık'ta Dâhiliye Vekâleti İdare-i Umumiye Müdürlüğüne gönderilmiştir⁵².

Felemenk sefaretî, İzmir yangını esnasında yanan Felemenk Protestan kilisesi ile hastanesinin inşasına dair olan ferman suretini, 1927 yılı başında Hariciye Vekâletinden talep etmiş ve bu talebini, 1929 yılında yinelemiştir. (Hariciye Vekâleti tarafından, 13 Kanun-i Sani 1927 tarihli; 933/18 sayılı yazı ve 5 Kanun-i Sani 1928 tarihli; 28827/8 sayılı yazı ile Felemenk sefaretinin isteği Başvekâlete iletilmiştir)⁵³.

E. Alman Hastanesi

İngiliz Hastanesi'nin karşısında Hastaneler Sokağı'nda yer alan Alman Hastanesi hakkında çok az bilgiye sahibiz. Bir Alman cemiyeti tarafından okul ve kilise ile birlikte inşa ettirilen hastane, bu cemiyete bağlı rahipler tarafından yönetilmektedir. Alman konsolosluğunun başvurusu üzerine, hastanenin de içinde bulunduğu "4.723 ziralık arsa, 13 Ocak 1876 tarihinde alınan Şura-yı Devlet (Danıştay) kararı ile Alman Konsolosluğuna devredilmiştir"⁵⁴.

Charles Thomas Newton, bu tarihlerde kentteki gayrimüslim hastanelerini ziyaret etmiş ve İngiliz Hastanesi ile Alman Hastanesi'ni karşılaştırmıştır. Alman Hastanesi'nin mükemmeliyetini öven Newton, kendi milletinin hastanesinin içinde bulunduğu kötü durumun, İngiltere adına adeta bir utanç kaynağı olduğunu dile getirmiştir. Newton'un gözlemlerine göre, Alman Hastanesi, temizlik ve düzenin mükemmel bir örneğini teşkil etmektedir. Bahçesine özenle dikilen ağaçların bakımı düzenli olarak yapılmakta ve hem içeride hem de dışarıda gözlenen bu özen sayesinde hastaların huzuru ve rahatı sağlanmış olmaktadır⁵⁵.

F. İskoç Hastanesi

Bu hastane ile ilgili en detaylı bilgileri, 1905 ve 1908 yıllarında yayınlanan yıllıklardan elde ediyoruz. Bu yıllıklarda yer alan bilgilere göre, İzmir'in Çayırılıbahçe mevkiinde iki katlı olarak inşa edilen İskoç Hastanesi, hastalara mahsus 18 oda ile bir ameliyat koğuşunu ve bir de eczaneyi içinde barındırmaktadır. Hastaların odası, hastanenin geniş ve muntazam bahçesine bakan üst katta yer almaktadır. İnşaatına 2.200 İngiliz lirası harcanan hastane, daima 24 hastayı barındırabilecek kapasitedir; hatta dört hasta için daha ek yere sahiptir. 1882 yılında inşa edilmiştir ve İskoçya'da bulunan idare heyeti tarafından yönetilmektedir.

50 Karayaman, a.g.e., s. 53.

51 İzmir 1920 *Yunanistan Rehberinden*, s. 39.

52 BCA, 30-10-0/17-98-5 Bkz: Ek-II.

53 BCA, 30-10-0/18-102-3.

54 Karayaman, a.g.e., s. 62.

55 Pınar, a.g.e., s. 225.

Hastane işlerinin yürütülmesi için Aglevi isminde bir kadın müdür görevlendirilmiştir. Ayrıca hastanede Londra Üniversitesi'nden mezun Miss Stuvart isminde bir kadın doktor ve dört hizmetli çalışmaktadır. Bu hastaneye haftada 3 gün başvuran fakir hastaların tedavileri, bedava yapıldığı gibi, ilaçları da kendilerine ücretsiz olarak verilmektedir. Yalnız Museviler dışında hastanede yatmak isteyen hastalardan ücret alınmaktadır. 1904 senesi zarfında tedavi olmak üzere hastaneye başvuranların sayısı 168 kişidir. Haftada üç gün hastaneye başvuran fakir hasta sayısı da 60-65 civarındadır. 1905 yılında, hastanenin yıllık gideri 800 İngiliz lirasından ibarettir. Başhekim Mackenzi Newton'a yıllık ödenen 250 İngiliz lirası ise bu gidere dâhil değildir⁵⁶.

İzmir'deki Yahudilere ait Rothschild Hastanesi, Rothschild'ın maddi yardıma son vermesinden bir süre sonra, 1911 yılında kapanmıştır ve hastaneye bağışta bulunan yardım kurumları arasına İskoçya Kilisesi Misyonu Hastanesi de katılmıştır⁵⁷.

1928 yılı başında, İstanbul Valiliği ile Başvekâlet Müsteşarlığı arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı üzere, İskoç Hastanesi ve kilisesine ait iki adet ferman, hem İzmir Tapu ve Kadastro Müdüriyetinde hem de Divan-ı Hümayun kalemünde kayıtlı bulunmaktadır⁵⁸.

G. Saint Roche Hastanesi (Veba Hastanesi)

Saint Roche Hastanesi 1814 yılında veba hastanesi olarak günümüzde Montrö Meydanı'ndaki Kültürpark alanı içinde kurulmuştur. Yüzyılın başındaki veba salgınının kentte yarattığı korku sonrasında, bu hastalığa yakalananları tedavi etmek amacıyla açılan bu hastane, İngilizce kaynaklarda Saint Rock, İtalyanca kaynaklarda ise Saint Rocco olarak adlandırılmaktadır. Hastane, 1845 yılında kentte çıkan büyük yangından etkilenmiş ve ciddi hasar görek harap bir duruma gelmiştir. Yangın sonrasında, öncelikle yangından zarar görenlerin geçici olarak ikamet ettikleri bir yer işlevi görmüştür. Daha sonra hastane binasının bulunduğu yerde bir avlu etrafında odalar inşa edilerek bu odalarda fakir Katolik ailelerin bakımı gerçekleştirilmiştir. Bu özelliği nedeniyle hastaneden ziyade adeta bir bakımevi niteliği taşıyan Saint Roche Hastanesi, yoksul Katolikler için bir Yaşlılar Yurdu ve aynı zamanda bir yetimhane işlevi görmüştür.

Hastane, elçilik rahibinin ve Katolik cemaatinin iki laik temsilcinin yardımlarıyla Katolik Başpiskoposluğu tarafından idare edilmektedir. Yangından sonra, özellikle Fransızların gönderdikleri bağışlarla ve Avrupa'dan gönderilen yardımlarla yeniden inşa edilmiştir; ancak, yöneticilerinin başarısız idareleri ve fikrî çatışmaları neticesinde hasta kabul edemeyecek bir hale gelmiştir⁵⁹.

Gezgin Theodore Fliedner'in 1851 yılına ait gözlemlerine göre, bu tarihteki Saint Roche Hastanesi, 1845 yangını nedeniyle hala geçici bir binada hizmet vermektedir. Yeni hastane binası inşa edilmeye başlanmış olmakla beraber, hastane Avusturyalı hastalardan başka diğer Cermen kökenli hastaları da kabul etmektedir. Erkek hastaların kaldığı büyük odada kenar korkulukları olmayan 11 yatak vardır. Burada bulunan kadın hastalardan da 10 kadarı akıl hastasıdır. Hastanede yaşlı ve hasta olmak üzere 40 kişi mevcuttur. Yöneticisini hastanede görevini belirten Fliedner, hastanenin düzensizliğinin ve pisliğinin had safhada olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca, hastanede yatan Holstein'lı tek bir Protestan denizciye rastladığını; İzmir'de Alman Protestan cemaati ve hayır kuruluşu olmadığı için Protestanların adeta terk edilmişlik duygusu içinde bulduklarını da ifade etmektedir⁶⁰. Buna karşın Thomas Newton'un 1852 ve 1854 yılındaki hastaneye dair gözlemleri, Fliedner'in gözlemleri ile çelişmektedir. Newton anılarına, bu hastanenin

56 *Salname-i Vilayet-i Aydın 1326*, ss. 175-176; Cevat Sami-Hüseyin Hüsnü, *a.g.e.*, ss. 193-194.

57 Siren Bora, *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, İstanbul, 1995, Gözlem Basın ve Yayın A.Ş., s. 70.

58 *BCA*, 30-10-0-0/18-101-8.

59 Beyru, *19 Yüzyılda...*, s. 59, 278.

60 Pınar, *a.g.e.*, s. 214.

iyi düzenlenmiş küçük bir hastane olduğu kaydını düşmekle yetinmiştir⁶¹. 19. yüzyılın sonlarında Fransa'nın İzmir Konsolosu olan F. Rougon, her ne kadar bu hastanenin, İzmir'in kötü talihini değiştirebilecek ölçüde mükemmel olduğunu belirtmişse de 1837 veba salgını esnasında İzmir'e gelen Fransız Doktor De Meru, Rougon'un görüşlerini doğrulayacak bir değerlendirme yapmamaktadır ve anılarında, hastaneye dair pek bilgiye yer vermemektedir. Bazı kaynaklarda rastladığımız üzere, bu hastanenin bulunduğu binanın, bugünkü etnografya müzesi binası olduğu yönündeki bilgilerin doğruluğunu kanıtlayacak bir bilgi mevcut değildir. Saint Roche Hastanesi'nin Montrö Meydanı'ndaki Kültürpark alanı içinde kurulduğu, 1817, 1837 ile 1857 yıllarına ait İzmir şehri haritalarında tespit edilmiştir⁶².

SONUÇ

17. yüzyıldan itibaren bir liman kenti olarak gelişmeye başlayan İzmir, zamanla ticaretin kalbi ve dünyanın çeşitli yerlerinden gelen malların toplandığı bir uğrak yeri olmuştur. Kentin ticaret hacmi arttıkça, bu durum birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Nüfusun artması ve buna karşılık alt yapı hizmetlerinin yetersiz kalışı, göç sorunu ve salgın hastalıkların yayılması karşı karşıya kalınan sorunlardan birkaçıdır. Salgın hastalıklardan en ciddi tehlike yaratanları veba ve kolera olmuştur. Kenti, 18. ve 19. yüzyıllarda pençesine alan bu hastalıklar, son derece ölümcül olmuşlar; hatta incelediğimiz hastaneler içinde Saint Roche Hastanesi'nin sadece vebalı hastalara hizmet vermek düşüncesi ile açılmasına neden olacak kadar korku salmışlardır. Bu salgın hastalıklara, frengi, bel soğukluğu, çiçek, kızamık, dang humması, sıtma, tifo ve verem gibi hastalıklar da eşlik etmişlerdir. Kentte bu hastalıkların önünün alınması için birtakım hastanelerin inşası yoluyla tedbirler alınmaya çalışılmış ve hastanelerin açılması zorunlu hale gelmiştir. Bu konudaki ilk adımlar da gayrimüslimler tarafından atılmıştır. Türkler ise bu konuda girişimde bulunmak için bir hayli gecikmişlerdir. Üstelik Türklerin açtığı ilk hastane sivil bir kurum değil, II. Mahmut döneminde 1829 yılında inşa edilen askerî bir hastanedir. İlk sivil hastane olan Gureba-i Müslimin Hastanesi'nin açılışının 19. yüzyılın ikinci yarısında (1851) gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, bu gecikmişliğin boyutu açıkça görülmektedir. Nasıl ki veba hastalığı, yeni bir hastanenin kurulmasına neden olduysa frengi hastalığı da yeni bir hastanenin kurulmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda, salgınlar halinde seyreden ve hastalar tarafından saklı tutulduğundan hızla yayılan frengi hastalığını tedavi edebilmek amacıyla Emraz-ı Zühreviye adıyla ve daha çok Frengi Hastanesi olarak anılan hastane 1908 yılında faaliyete geçmiştir. 1910 yılında da bulaşıcı hastalıkların tedavisi için açılan Emraz-ı Sariye Hastanesi diğer sağlık kurumlarının arasına katılmıştır. Bu hastaneler açılmadan önce, Türklerin sağlık hizmeti almaları oldukça güçtür ve Türkler, gayrimüslim hastaneleri ile özel muayenelerinde tedavi edilmişlerdir. Bu tedaviler ise oldukça pahalı olduklarından ötürü türlü şikâyetlere konu olmuşlardır.

İncelediğimiz gayrimüslim hastaneleri ile Türk hastanelerinin birçok ortak yanları vardır. Bunlardan ilki, tümünün fakir ve kimsesiz hastalara ücretsiz sağlık hizmeti sunmalarıdır. Fakat bu durum zaman içerisinde şehrin nüfusunun da artması ile paralel olarak hastaneleri maddi sıkıntı ile karşı karşıya getirmiştir. Hepsinin bir diğer ortak noktası da bu maddi sıkıntılar olmuştur. Bu hastanelerin adeta kanayan bir yarası olan gelir gider dengesizliği ve bütçelerinin sürekli açık vermesi, onları birtakım çareler aramaya yöneltmiştir. Çünkü sahip oldukları gayrimenkullerin kira getirileri de maddi sorunlarını çözmeye yeterli olmamıştır. Dolayısıyla yine bir ortak noktaları daha oluşmuştur ki o da halktan, zenginlerden ve kentin ileri gelenlerinden bağış talep etmek ve kendi yararlarına balo, tiyatro, suare, konser ve piyango çekilişleri gibi etkinlikler düzenleyerek para temini yoluna başvurmaktır. Bağış kampanyaları düzenlemek, bağış yapanların isimlerini basın yoluyla duyurarak halkı yardım yapmaya teşvik etmek de aradıkları çareler arasındadır.

⁶¹ Pınar, a.g.e., s. 225.

⁶² Beyru, 19 Yüzyılda..., s. 59.

Bu hastanelerin bir başka ortak noktaları ise önce kendi cemaatlerine hizmet vermekle beraber, her milletten hastalara kapılarının açık olmasıdır.

Sonuç olarak incelediğimiz gayrimüslim hastaneleri, ellerindeki kısıtlı imkânlarla İzmir'in karşılaştığı sağlık sorunlarını çözmekte ve hastalara şifa dağıtmakta üzerlerine düşen görevi kusurlarıyla da olsa zor şartlar altında yerine getirerek ömürlerini tamamlamışlardır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-10-0-0/18-103-43.

BCA, 30-10-0-0/18-101-8.

BCA, 30-10-0-0/18-102-3.

BCA, 30-10-0-0/17-98-5.

II. Süreli Yayınlar

Ahenk.

Anadolu.

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi.

Katimerini.

Tarih ve Toplum.

III. Kitaplar ve Makaleler

ATAY, Çınar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları*, İzmir, 1998, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını.

Aydın Vilayetine Mahsus Salname Sene-i Mali 1307, Defa: 13, Cilt: 1-2, Vilayet Matbaası.

BEYRU, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam*, İzmir, 2005, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

BEYRU, Rauf, *İzmir Şehri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 1970, ODTÜ.

BİSTİKA, Eleni, "İzmir'de Tıbbın Tarihi Lazarous Vladimirov'un Ödüllü Kitabının Öyküsü", *Katimerini*, 13 Haziran 2008.

BORA, Siren, *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, İstanbul, 1995, Gözlem Basın ve Yayın A.Ş.

BORA, Kırkpınar Siren, *1908-1912 İzmir Sancağında Rumlar (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Durumları)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1988.

Cevat Sami-Hüseyin Hüsnü, *1321 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisat*, İzmir, 1323, Keşişyan Matbaası.

ERDEM, Nilüfer, "Megali İdea'nın Anadolu'daki Destekçilerinden Doktor Apostolos N. Psaltoff'un 1912-1922 Dönemindeki Etkinlikleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27 (2013 Güz), ss. 63-77.

İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü, Çev. Engin Berber, İzmir, 1998, Akademi Kitabevi.

KARAYAMAN, Mehmet, "İzmir İngiliz Askeri Hastanesi (1855)", *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan*, Hazırlayanlar: Dr. Nilgün Nurhan Kara-Latif Daşdemir-Özer Kıpeli, İzmir, 2008, ss. 251-262

KARAYAMAN, Mehmet, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir, 2008, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Mustafa Enver, "Yine Gureba Hastahanesi", *Ahenk*, 1 Temmuz 1913.

OCAK, Başak-KOCABAŞ, Özlem Yıldırım, *İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden İzmir Devlet Hastanesi'ne Bir Hastane Öyküsü*, İzmir, 2014, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

OCAK, Başak, *Halk Sağlığı Hizmetinde 107 Yıl İzmir Büyükşehir Belediyesi Eşrefpaşa Hastanesi*, İzmir, 2016, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

PINAR, İlhan, *Hacılar Seyyahlar Misyonerler ve İzmir Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir 1608-1918*, İzmir, 2001, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Raif Nezihi, *İzmir'in Tarihi*, Birinci Kitap, 3. Kısım, 17. Forma.

Salname-i Vilayet-i Aydın 1312 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Defa 15, Vilayet Matbaası.

Salname-i Vilayet-i Aydın 1313 Sene-i Hicriyeye Mahsus, Defa 16, Vilayet Matbaası.

Salname-i Vilayet-i Aydın 1326 Sene-i Hicriyesine Mahsustur, Defa: 25, Vilayet Matbaası.

SOLOMONİDİS, Hristos Sokrates, *İzmir'de Tıp*, Atina, 1955.

TOPRAK, Zafer, "Yayınlanmamış Bir Monografiden İzmir 1920-1921", Üç İzmir, 1992, İstanbul, Yapı Kredi Yay. Ltd. Şti., ss.31-40.

IV. Dijital Kaynaklar

<http://ermenikulturu.com/izmir-ermeni-hastanesi/> Erişim Tarihi: 12.06.2016.

V. Ekler

Ek-1

- T. C. - BAŞVEKÂLET MÜAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ		Dosya işaretleri
Şube : Sayı :		184 107
T. C. M. İ. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ		
Evranın	Numarası	<p><i>Haricine Vekâletine</i></p> <p>1-10/932 tarihli ve 1. Daire U. M. S. 2. 1914/263 m. c. teşviki cevaplıdır.</p> <p>İzmirdeki İngiliz Hükümeti hamesine ait 22 zilhicce 1312 25-10-932 tarihli olan Fermanın tebliği. Durati Hazinesi evrakından celp ve kâğıt takdimi bulunmamıştır.</p> <p>Ferman muameleye konulduğu takdirde alâkâdardan Ramazan mübâlayesi suret harc alınarak publîk ibrak ve iptalî hususlarının edip edanlere emir bulunulmasını rica edilmektedir.</p> <p>Baş vekil M. Müsteşar</p>
	Tarihi	
	Yazan memur	
	Yazı tarihi	
	Muavin	
	Beyaz eden	
	Beyaz tarihi	
	Karşılaştıranlar	
	Sadıra No.	
	Merbutatı	
	Sevk tarihi	
	Kaydeden	
Düşünceler		
-8-		

Osmanlı Dönemi'nde Faaliyetlerini Sürdüren İzmir'deki Gayrimüslim Hastaneleri

Ek-II

کاغذ اولاد ۱۹۱۱ ق. تاریخ ۰۰۶۱ ق. فرموده تکراره جویبار :-

از هیئت مدیره - جم استیاریس سوتامه کاتمه ملک جمعیته سلفه ترمیمه و عدم اولادناجه
کلیا به مقامی برخطیا انان سناز طبیب بوردلمه اولاد فرمایک مخصه مدسه لقاقتیم
ایله اتمم
باسمه وکالت تمام بخدمت رسید

۱

۵-

630	10			۱۰	۵۴	۵
-----	----	--	--	----	----	---

Ek-II Transkript

20 Kanun-i Evvel 341

Tezkere

Dahiliye Vekaleti İdare-i Umumiye Müdüriyetine

9 Kanun-i Evvel 341 tarih ve 5046 numaralı tezkere cevabıdır:

İzmir'de Rum İspitalyası Sokağı'nda kâin Felemenk Hastahanesi'nin tevsiine ve hedm olunacak kiliseye mukabil bir kilise inşasına mütedair talep buyurulmuş olan fermanın musaddak sureti leffen takdim edilmiştir efendim.

Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdürü

MODERNLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI DİPLOMASİSİNDE GÖRÜLEN GELİŞMELER VE BUNUN OSMANLI HARİCIYE TEŞKİLATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

THE DEVELOPMENTS IN OTTOMAN DIPLOMACY IN THE PERIOD OF MODERNIZATION AND ITS EFFECTS ON THE OTTOMAN FOREIGN AFFAIRS ORGANIZATION

Resul YAVUZ*

Geliş Tarihi/Received:04.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted:10.06.2019

YAVUZ, Resul, (2019), "Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İnkilap ve İnkilap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1625-1649.

Öz

Osmanlı Devleti devletlerarası ilişkilerinde, kuruluşundan itibaren 19. yüzyılın başlarına kadar, batılı devletlerin uzun yıllar boyunca aralarında kullandıkları karşılıklı diplomasiden yararlanma gereği duymamıştır. Devlet, gücünün zirvede olduğu dönemlerde batılı devletlerin tüccar ve elçilerine verdiği aman statüsü ile diplomasini tek taraflı şekilde kullanırken, ihtiyaç duyduğu durumlarda da fevkalade olarak elçi statüsünde gerekli ülkelere kısa süreli elçiler göndermişti. Ayrıca devletin geleneksel dış politikası, padişahın otoritesinde Divan-ı Hümayunda belirlenirken, Reis'ül Küttap sadece divana bağlı katiplerin reisi olarak görev yapmaktaydı ve dış politikada bağımsız olarak hareket etme imkanına sahip değildi. Elçi kabulleri, törenler geleneksel uygulamalardan kaynaklı olarak sürdürülmekteydi. Devlet, kurumları ile batılı tarzda reform yapmadan evvel, İslam esasına göre dış politikayı yürüttü. Devletin toprak kaybetmeye başlaması ve ardından reform ihtiyacının doğması ile birlikte Osmanlı yönetimi, batılı devletlere bakış açısını değiştirme zorunluluğu hissetmesinin yanında, kurumsal yapısında da -başta hariciye olmak üzere- esaslı değişiklikler yapma gereği duymuştur. Zaman içinde bu reformlara devletin bekası olarak bakılmaya başlanmıştır. Özellikle III. Selim ve ardından gelen II. Mahmut ve Tanzimat Dönemlerinde zihniyet değişikliği ile birlikte, hariciye teşkilatında yapılan reformlarla Osmanlı diplomasisi ve dış ilişkileri yürüten müesseseler, artık modern çağın ihtiyaçlarına göre şekillenirken devlet yönetimi, diplomasini sorunlarını çözmede en önemli aygıt olarak kullanmaya başlamıştı.

Anahtar Kelimeler: *Hariciye, Reis'ül Küttap, Elçi, Tercüman, Osmanlı Devleti, Diplomasisi*

Abstract

The Ottoman Empire did not need to benefit of using the diplomacy that Western states had used for a long time in their interstate relations from its establishment to the beginning of 19th century. While the state used diplomacy by giving the status of Aman to the merchants and ambassadors of the western states during the period when it was at the peak of its power and it sent short-term ambassadors to the necessary countries in the status of the ambassador when needed. Furthermore while the traditional foreign policy of the state was determined under the authority of the sultan in the Supreme Court, Foreign Affairs Clerk (Reis'ül Küttap) only served as the head of the clerks attached to the council and did not have a right to act independently in foreign policy. Acceptance of envoys and ceremonies were carried on from traditional practices. Before making Western-style reforms in its institutions, the state carried out foreign policy according to

*Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi, resulyavuz@hotmail.com, (orcid.org/0000-0002-7705-1020).

Islamic principles. Besides feeling the necessity to change the perspective about the Western states, the Ottoman administration felt the necessity to make fundamental changes in its institutional structure especially in foreign affairs as a result of losing lands and the emergence of need for reforms. In time, these reforms were considered as the survival of the state. With the change of mentality especially in Selim III and Mahmut II and Tanzimat Periods, along with the reforms in the foreign affairs, Ottoman diplomacy and foreign relations were shaped according to the needs of the modern age, the state administration began to use diplomacy as the most important device in solving its issues.

Keywords: *Foreign Affairs, Envoy, Interpreter, Ottoman State, Diplomacy*

Giriş

Köken olarak diplomasi, eski Yunancada ikiye katlamak anlamına gelen diploma sözcüğünden doğmuştur. Eski Yunan ve Roma İmparatorluğu'nda devlete ait tüm resmî belgelere bazı ayrıcalıklar dağıtan ve yabancı topluluklarla ilişkileri düzenleyen belgelere, bunların katlanış biçiminden ötürü, diploma adı verilmekteydi. Zamanla bu belgeleri okuyacak, düzene sokacak ve deşifre edecek profesyonel kâtiplere ihtiyaç duyulması ile birlikte diplomasi kavramı yüzyıllar boyunca arşivlerin korunması, devletlerarası antlaşma ve sözleşmelerin değerlendirilmesi ve incelenmesini esas alan, "*belgeleri inceleyen bilim*" anlamı ile kullanılmıştır¹. Bugünkü anlamı ile bildiğimiz diplomasi temelleri ise 15. yüzyıldan itibaren, İtalya başta olmak üzere, Avrupa'da atılmaya başlanmıştır². Dolayısıyla modern anlamı ile diplomasi kavramı, genellikle "*dış politika*" ya da "*uluslararası politika*" ile eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte, bu politikaların yürütülmesi biçimi ile ilgilidir. Bu yönüyle diplomasi, bir hükümetin belli konulardaki kanı ve görüşlerini doğrudan doğruya öteki devletlerin karar vericilerine iletmesi sürecidir³.

18. yüzyıla kadar, özellikle Avrupa merkezli olarak, devletlerarası ilişkilerin büyük bir farklılık arz etmesi, diplomasi kavramının kapsamının da genişlemesine vesile olmuştur. Ancak 18. yüzyıl ve sonraki çağlarda devletlerarasında yaşanan rekabet, ilişkilerden beklenti, ittifaklar, uluslararası ilişkiler de diplomasi ilminin tartışma götürmez şekilde önem kazanmasına ve bu alan ile uğraşan kişilerin son derece deneyimli olmasının zaruri hale getirilmesine yol açmıştır⁴.

Avrupa'da devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerine paralel olarak diplomasi bu şekilde bir gelişme kaydederken, yüzyıllar boyunca Avrupa'nın en etkin gücü olan Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren, tüm kurumlarında olduğu gibi, dış politikasında ve diplomasisinde kendinden önceki Bizans ve Moğol geleneklerinden etkilenmekle birlikte, zaman içerisinde kendine özgü bir diplomasi anlayışı benimsemiştir⁵. Doğal olarak bu anlayış, Avrupa devletlerinin benimsemiş olduğu diplomasi anlayışından tamamen

1 Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, 4. Baskı, Ümit Yay., Ankara, 2005, s. 13.

2 Temel İskit, *Diplomasi Tarihi Teorisi, Kurumlar ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2015, s. 9.

3 Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika*, 2. Baskı, S. Yay., Ankara, (yy), s. 107.

4 Özellikle 1815 Viyana Kongresi, 1856 Paris Barış Konferansı ve 1878 Berlin Konferansları devletlerarası ilişkileri dönemin özelliklerine ve güç prensibine göre yeniden yorumlarken, modern diplomasi bugünkü anlamıyla şekliyle inceliklerinin ortaya çıkmasına da imkân tanımıştır. İskit, *a.g.e.*, s. 93; Bunlardan ilki olan Viyana Kongresi'nde alınan kararlar sonrasında gelen kongrelerde de uygulanmış ve bugün dahi devletlerarası ilişkilerde kullanılan diplomatik derece ve protokol konuları bir esasa bağlamıştır. Ayrıca 1648 tarihli Vestfalya Kongresi ile başlayan süreçte gerçekleştirilen ve uluslararası ilişkilerde günümüzde de geçerliliği olan sürekli diplomasi, konferans diplomasi, çok yanlı diplomasi, parlamenter diplomasi, sessiz diplomasi ve doruk diplomasi gibi diplomasi türleri ortaya konularak devletlerarası sorunlara çözüm bulmada aşamalar tespit edilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gönübol, *a.g.e.*, s. 116-118.

5 Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik Lehistan ve Rusya'ya verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi, C. 35, S. 60, Ankara, 2016, s. 99.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

farklıydı. Öyle ki Osmanlı yönetimi, uzun süre batılı devletlerle ilişkilerinde Şeri Hukukun öngördüğü şekilde Dar'ül Harp kavramı çerçevesinde “aman” ilkesine göre hareket etmiştir. Bu durum ilk dönem Osmanlı diplomasinde kuralları belirleyen kaide ve unsurlarda dini prensiplerin ne kadar büyük bir önem arz ettiğini göstermektedir⁶. Buna göre, “aman” esası kapsamı içerisinde dış devletlerle münasebetlerde ilkeler belirlenirken, daimî elçilikler açılmadan ve on yılı geçmeyecek şekilde, karşı devletle sadece mütarekeler yapılarak, bir nevi tek taraflı diplomatik ilişkiler yürütülmesi uygun görülmüştü⁷. Osmanlı Devleti'nin “aman” esasına göre 15. yüzyıldan itibaren, ilk olarak Venedik'e daha sonra da Polonya'ya başta olmak üzere, sürekli diplomasiyi benimseyen birçok Avrupa ülkesinin, tanıdığı statüye göre, başkent İstanbul'da elçilik açmasına müsaade etmiş olmasına rağmen,⁸ 18. yüzyılın sonuna kadar kendisi sürekli diplomasiden yararlanmayı gerekli görmemişti. Osmanlı Devleti bu dönemlerde daha ziyade geçici diplomasi yöntemini (Ad Hoc Diplomasisi) benimseyerek ilişkilerini sürdürmüştür⁹. Latince “amaca özel, niyete mahsus” anlamına gelen “*ad hoc diplomasisi*” Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına özgü mütevazı bir dış politika ve diplomasiyi karşılamaktaydı. Bu çerçevede kuruluş yıllarında uygulanan temel diplomasi anlayışı, Batı'ya karşı kutsal cihat anlayışı ve savaş; doğulu devletlere ve beyliklere karşı ise dostça ve barışçıl yollarla ittifaklar kurma şeklinde gelişmişti. Bu bağlamda ilişkilerini devam ettiren Osmanlı Devleti, Balkanlar ve sonrasında İstanbul'un fethi ile birlikte, kendine özgü bir diplomasi anlayışı geliştirdi¹⁰. Bu tarz bir diplomasi anlayışı içerisinde Osmanlı hükümdarları tarafından yabancı elçilere tanınan “aman” statüsü kapsamında görevli gelen elçiler devletin topraklarında misafir olarak kabul edilirken, kendisine tanınan ayrıcalıkların dışına çıkmadığı ve devletin hukukuna aykırılık teşkil edecek işlerle uğraşmadığı sürece bu elçilere tanınan “aman” statüsü devam ederdi. Bu durum, iki devlet arasında savaş gibi olağanüstü bir sürece gidilmesi durumunda bozulur ve elçiye tanınan bütün ayrıcalıklar sona erdirilerek, Yedikule'ye hapsedilirdi¹¹. Bu çeşit münasebetlerin sağlanması ve fiiliyata bulunurken de -yukarıda izah edildiği gibi- İslam dininin esaslarına dikkat edilerek, genellikle fetva müessesesine başvurulup, şeyhülislamdan icazet alınırdı¹². Osmanlı Devleti, özellikle diplomatik manada “aman” uygulamasını, modern bir temsil ve kurumsallaşma anlayışına geçilen 19. yüzyıla kadar korumaya çalıştı. Ancak zaman içerisinde devletin askeri, politik ve ekonomik gücüne paralel olarak “aman” statüsünün uygulanmasında farklılıklar görülmeye başlandı. Bu yüzyılda devletlerarası rekabet durumuna göre “aman” statüsü karşılıklılık ilkesinin de devreye girmesi ile yeniden tanımlanarak statünün uygulanmasına önem verildi¹³.

“Aman” statüsü ile yabancı devlet elçilerine Osmanlı Devleti'nin topraklarında geniş bir imtiyaz tanınarak dolaşmasına, politik ve ticari görüşmelerde, kendi hükümet ve vatandaşlarının haklarını gözetip kollamasına müsaade edilmesine rağmen, Osmanlı Hükümeti, 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar, kendisi tek taraflı diplomasiyi sürdürmeyi dış politikasının bir gereği olarak kabul etmiş ve müteakabiliyet esaslarına uymayarak

6 Mehmet İpşirli, “Merkez Teşkilatı, Osmanlı Diplomasisi”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Edi. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.I, IRCICA Yay., İstanbul, 1994, s. 208.

7 İskit, a.g.e., s. 125; Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle olan antlaşmaları da bir antlaşma değil, İslam hukukuna göre mütareke statüsünde olan ve ahitname özelliği taşıyan belgeler olarak kabul edilmekteydi. Hükümdar tarafından tek taraflı olarak bir barış, daha doğrusu bir “aman” belgesiydi. Türkan Polatçı, *Osmanlı Diplomasinde Oryantalist Memurlar*, Akçağ Yay., İstanbul, 2013, s. 22.

8 1454'te Venedik, 1475'te Polonya, 1497'de Rusya, 1525'te Fransa, 1528'de Avusturya, 1583'te İngiltere, 1612'de Felemenk bu haktan yararlanarak, İstanbul'da daimî elçilik açmışlardı. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay., Ankara, 1968, s. 14.

9 Tuncer, a.g.e., s. 44.

10 Kurtaran, “Karlofça Antlaşması'nda...”, s. 104.

11 Namık Sinan Turan, İmparatorluk ve Diplomasi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014, s. 28.

12 Modernleşme döneminden önce Osmanlı Devleti'nin dış devletlerle olan münasebetleri, savaş açma veya barışa devam etme gibi önemli kararların alınacağı zamanlarda şeyhülislama danışılması adettendi. İpşirli, a.g.m., s. 208.

13 Turan, a.g.e., s. 29.

kendisine elçi gönderen devletlerin başkentlerine elçi göndermeyi gerekli görmemişti. Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin böyle bir politikayı uzun yıllar benimsemesinin önemli ve köklü sebepleri vardır. Bu sebeplerden en başta geleni, devletin bu tür bir diplomasi yürütmeyi üstünlüğünün başlıca belirtisi sayması ve Avrupalı devletlere karşı bu yolla psikolojik bir baskı yaratmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin böyle bir politika benimsediği dönemlerde, Batılı ülkelerin desteğini sağlamak veya bu devletlerin görüş ve düşüncelerini öğrenmek gibi bir kaygısı olmadığı gibi, kendisinin, güçsüz devletler nezdinde, sürekli temsil edilmesi de küçüklük ve zayıflık olarak görülmesiydi¹⁴. Ayrıca Osmanlı yönetiminin bu derece batıya karşı kapalı ve tek taraflı bir tutum sergilemesinde, muhtemelen Osmanlı tüccar gruplarının batı ile olan ticaretle bu bölgelerin “*Darül İslam*” kapsamı dışında kalmasından dolayı öncelik vermemelerinin, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ticari konsolosluklar bulundurmalarına rağmen,¹⁵ tek taraflı diplomasinin sürdürülmek istenmesinin bir neticesi olduğu da hesaba katılmalıdır¹⁶. Bu üstünlük anlayışı veya İslam hukukuna göre “*Dar'ül Harp*” statüsünde bulunan bir ülke ile sürdürülecek ilişkiler bağlamı, hükümetin yabancı devlet elçileri ile sürdürülecek ilişkilerinin de derinden etkilemiştir.

1. Geleneksel Dönemde Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabul Törenleri

Osmanlı Devleti'ndeki elçi kabullerinde Müslüman ve Hristiyan elçilerin kabul törenleri arasında belirgin bir farkın olması, devletin son derece riayet ettiği, diplomatik teamüllerdendi. Kabuller, merasimle yapılır ve merasimlerde teşrifat kurallarına özellikle önem verilirdi. Kabul merasimlerinde İran, Buhara ve Hint devletlerinden gelen muvakkat elçiler, Üsküdar'da karşılanarak, İstanbul tarafında kendilerine tahsis edilen bir konakta misafir edildikten sonra uygun bir günde paşa kapısında sadrazam tarafından kabul olunurdu¹⁷. Elçi, Hristiyan ise ve karayolu ile geliyorsa Küçükçekmece civarında çavuşbaşılar tarafından karşılanarak, konaklama yerlerine götürülmeleri sağlanırdı. Hristiyan elçilerin 17. yüzyıl ortalarına kadar Çemberlitaş'taki elçi hanında kalmalarına müsaade edilirken, 1646'dan itibaren Galata ve Beyoğlu'nda kendilerine ait sefarethanelerde ikamet etmelerine izin verilmişti¹⁸. Ayrıca Venedik Balyosuna ve Alman İmparatoru elçisine yapılan karşılama töreni hepsinden daha gösterişli olurdu. Venedik Balyosu, Boğaz'da ona gönderilen bir gemiye alınıp Tophane'ye çıkarılırdı. Buradan Kalafatçılara kayıkla götürülür, elçiye ve yanındakilere kahve ve şerbet sunulduktan sonra alayla elçiliğe götürülürdü¹⁹. Elçilerin sadrazam ve padişah tarafından huzura kabulleri yine merasimle gerçekleşirdi. Elçilerin büyükelçi veya orta elçi olma durumları ile Müslüman ve Hristiyan olma durumlarına göre de merasimde farklı teşrifat tören uygulamaları gerçekleşirdi²⁰. Elçilerin saraya kabulleri ise Galebe Divanı ya da Ulufe Divanı denilen kapıkulu askerlerine maaş verildiği salı günü yapılmaktaydı. Osmanlı yönetiminin böyle bir uygulamaya gerek duymasında, her şeyden önce, devletin zenginliğini gözler önüne sermek amacı yatmaktaydı.²¹ Ancak zorunlu hallerde elçilerin ulufe gününden başka bir günde kabulleri gerçekleşirse bu kabule “*Resm-i Adi Töreni*” denilirdi²².

İstanbul'da görev yapan yabancı elçilerin Osmanlı sınırına girdikleri andan itibaren,

14 Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı*, Konya, 2000, s. 57.

15 Polatçı, *a.g.e.*, s. 23.

16 İlber Ortaylı, “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I., İletişim Yay., İstanbul, Y.Y, s. 278.

17 Turan, *a.g.e.*, s. 199.

18 Dündar Alıkcı, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler, İmparatorluk Seremonisi*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004, s. 76.

19 Alıkcı, *a.g.e.*, s. 74.

20 Alıkcı, *a.g.e.*, s. 75.

21 Turan, *a.g.e.*, s. 199.

22 17. Yüzyılda duruma göre elçilerin Edirne Sarayı'nda, Otağ-ı Hümayunda veya arz odası mefruşatıyla döşenmiş bir kasırdaki kabul edildiklerine dair tarihi kayıtlar mevcuttur. Alıkcı, *a.g.e.*, s. 75.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

daimî veya fevkalade elçi olması durumuna göre, her türlü ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanmasına ve elçilerin şehirde büyük bir serbestlik içerisinde dolaşmasına müsaade edilmesine rağmen²³ -başta sadrazam olmak üzere- Osmanlı yöneticileri ile olan ilişkileri ve Divan-ı Hümayuna kabulleri son derece katı ve kısıtlayıcı kurallara bağlıydı. Topkapı Sarayı'nda Arz Odası'nda diplomatik teşrifata uygun biçimde kabul edilen yabancı elçilere ilk olarak Babüselam'daki Kapıcıbaşı Odası'na alınarak protokole göre ikramlarda bulunulurdu. Daha sonra elçi, çavuşbaşılar eşliğinde Kubbealtı'na alındığında -Müslüman bir devletin elçisi ise- sadrazam dışında herkes ayağa kalkarak karşılardı. Eğer gelen Hristiyan bir devletin elçisi ise kimse ayağa kalkmazdı. Genelde üç sofraya kurulan divanda, kabul merasimlerinin olduğu günlerde beş sofraya kurulur, elçi burada sadrazam tarafından ağırlandı. Padişah tarafından kabul edileceğinde ise güvenlik gerekçesiyle ve aynı zamanda saygı ifadesinin bir gereği olarak kapıcıbaşılar tarafından kollarına girilir ve bu şekilde huzura götürülürdü. İçeri girdikten sonra ise üç yerde padişah selamlaması sağlanırdı²⁴. Kabul törenlerinde elçiler, uzun süre beklemek zorunda olduğu gibi, birçok zaman da birbirlerini padişaha en iyi şekilde takdim etmek için adeta aralarında bir çeşit rekabet olurdu²⁵. Padişah, elçiyi ve yanındakileri ayakta karşılardı. Kubbealtı vezirleri ve sarayın en büyük erkanının da hazır bulunduğu törende, padişaha olan saygısını büyük bir tevazu içerisinde sunan elçi ziyaret sebebini ve hükümdarının selam ve hürmetini bildiren küçük bir nutuk söylerdi. Bu nutuk divan tercümanları tarafından tercüme edilirdi. Elçilerin devletleri ve hükümdarları adına padişaha getirdikleri hediyeleri padişaha göstermek için ikişerli sıra teşkil eden on iki nefer, Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşısı elinde, Arz Odası'nda padişahın oturduğu pencerenin önünden geçip iç hazine hizmetçilerine teslim ederdi²⁶. Kabul töreninde padişahın da uymak zorunda olduğu kurallar vardı. Öyle ki padişah, törende elçiler ile doğrudan konuşmaz, tercümanlar aracılığı ile görüşmeyi yürütürdü. Ayrıca görüşme sırasında elçilerin sultan ile göz göze gelmemesine özellikle riayet edilmekle birlikte elçilerin elleri önde bağlı biçimde ve yüzleri yerde kıpırdamadan durmaları sağlanırdı²⁷. Huzurda elçinin elindeki namesini, eğer Müslüman devlet elçisi ise

23 Daimî olarak görevlendirilen elçilerin Osmanlı sınırına girişlerinden, İstanbul'a varışlarına kadar yol masrafları karşılanırdı. Fakat fevkalade elçi olarak cülus tebriki, mektup sunma, barış veya ticaret müzakereleri için geçici bir vazife ile gelen elçilerin sınırdan girişlerinden itibaren sadece yol masrafları değil, bütün harcamaları karşılanırdı. Şerafettin Turan, "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri", Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XXII, S.1-2, Ankara, 1964, s. 119; Elçilerin masraflarının karşılanması uygulaması III. Selim dönemine kadar devam etmiştir. Unat, *a.g.e.*, s. 15; Gelen elçilerle birlikte maiyetlerinin yiyecek, yatacak, at ve araba masrafları önceden hesaplanarak, bunların karşılanması konusunda hazırlık yapmaları için sınırdan İstanbul'a kadar takip edecekleri güzergâh üzerinde bulunan yerlerin sancak beyi, kadı, naib ve mütesellim gibi yetkililere hükümler yazılırdı. Ayrıca elçiyi sınırdan karşılamak üzere rütbesine uygun bir mihmandar tayin edilirdi. Bu arada elçinin gelmesinden önce de maslahatgüzarının gelmesi kanundu. Elçiler, yol boyunca geçtikleri yerlerin idarecileri tarafından karşılanır, kendilerine ikramda bulunulur ve konaklama yerleri hazırlanırdı. Alikılıç, *a.g.e.*, ss. 73-81; Ayrıca Osmanlı yönetimi, elçilik heyetlerinin hizmetlerine Müslüman tercüman, birkaç yeniçeri ile çavuş ve başka görevliler tahsis ederken, gerekli durumlarda elçilerin devlet nezdindeki işlerini takip etmesi ve haberleşmeyi sağlaması için birer kapı kethüdası görevlendirirdi. Elçilik heyetini koruması amacıyla maiyetine "yasakçı" adı verilen bir yeniçeri grubu görevlendirilirdi. Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra İstanbul'a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması ve Yapılan Harcamalar", Ankara Üniversitesi Dil Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.37, S. 63, Ankara, 2018, s. 339; Avrupalı elçiler İstanbul'a geldiklerinde yanlarında ressamı da götürmeleri adetten olmuştu. Bu ressamlar, başta sarayın teşrifat törenleri olmak üzere, İstanbul'un sosyo-kültürel hayatı üzerine pek çok konuyu resmederek ülkelerine götürmüşlerdir. Öyle ki ünlü ressam Van Mour'un İstanbul'daki atölyesi; elçilerin, saray erkanının, yabancı heyet ve gezginlerin uğrak mekânı olmuştu. Van Mour'u çalışırken izlemek için gelen bu kişiler, o dönem moda olan şekilde Osmanlı kıyafetleri içinde resimlerini yaptırıyorlar ve ülkelerine döndüklerinde büyük sükkâ yapıyorlardı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yıldırım, *Osmanlı Devleti'nden Elçi Kabulleri*, Kitap Yay., İstanbul, 2014, ss. 62-204.

24 Ancak zaman zaman bu kurala uymayan elçiler çıktığında ise ya kapıcıbaşılar tarafından ensesinden tutularak başı zorla yere eğitirilir ya da görüşme gerçekleştirilmezdi. Turan, *a.g.e.*, s. 197.

25 Karl Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, Haz. Selçuk Ünlü, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 128.

26 Alikılıç, *a.g.e.*, s. 79.

27 Turan, *a.g.e.*, s. 197.

Miralem Ağa, Hristiyan devlet elçisi ise Divan-ı Hümayun tercümanı alıp vezirler sırasındaki en küçük vezire vermek suretiyle elden ele sadrazama kadar ulaştırılırdı. Sadrazam aldığı nameyi padişahın tahtının sol yanındaki yastığın üzerine koyardı. Padişah elçiye herhangi bir şey sorma veya söyleme ihtiyacı duyduğunda Müslüman devlet elçisi ise sadrazama, Hristiyan devletlerden gelmiş elçi ise tercümana hitaben konuşurdu. Elçinin sözleri de aynı anda divan tercümanları tarafından sadrazama tercüme edilip padişaha söylenirdi. Huzurda Müslüman elçiye ayrı bir önem atfedilirdi. Öyle ki kaynaklarda Müslüman elçilerin Hristiyan elçiler gibi yer öpmeyip sadece padişahın eteğini öpmeleri kaydedilmektedir. Kabul töreni sonunda bizzat padişah "izin" dediğinde iki kapıcıbaşı tarafından tekrar elçiye yer öptürülüp (Eğer Hristiyan bir elçi ise) maiyetiyle birlikte çıkartılarak geldiği yoldan sefaretine dönmesine müsaade edilirdi. Aynı şekilde elçinin mektubuna cevap verileceği veya kendisine, hükümdarına iletilmek amacıyla bir mektup verileceği zaman aynı teşrifat törenleri ile Hil'at giydirilerek²⁸ ilk kabuldeki törene benzer şekilde uygulamalarla huzura kabul edilmesi ve uğurlanması sağlanırdı²⁹. Elçileri hapsedmek, dövdürmek, tercümanlarını öldürmek ve sınır dışı etmekle kendilerini salahiyyetli gören sadrazamların tebliğ ve telkin eyledikleri maddeler dışında padişaha söz söyleyemezlerdi. Buna uymayanlar hakaret görür ve kılıçları zorla bellerinden çıkarılırdı³⁰. Arz Odası'nda elçilere uygulanan bu muamelelere krallar, Kırım hanları ve prensler de uymak zorundaydılar³¹.

Başkent İstanbul'da daimî statüde kabul edilen elçilerin dışında, fevkalade yetki ile -genellikle senelik vergileri ödemek için ya da hükümdarla sorunlu bir konunun görüşülmesi için- gelen elçiler de bulunmaktaydı. Ayrıca hükümdarın tahta çıkmasını tebrik etmek, düğünler ve sünnet törenleri için davet edilen hükümetlerin gönderdikleri elçiler de bulunmaktaydı. Farklı amaçlarla gelen bu tarz elçi ve heyetlere yönelik Osmanlı yönetimine belirlenen esaslarda diplomatik kabul ve ağırlandımlar gerçekleştirilirdi³².

Aslında Osmanlı Devleti, bu dönemde batılı ve doğulu devletlerle sürdürdüğü diplomatik ilişkilerinde tek taraflı davranmakla birlikte, gerekli görüldüğünde kendisi de muhtelif devletlere çeşitli nedenlerle sınırlı sayıda da olsa geçici olarak elçiler de göndermekteydi. Topkapı Sarayı'ndaki arşivlerde 1417 tarihli I. Mehmet döneminde yurt dışına gönderilen elçi kayıtlarına rastlanmaktadır. Yine kayıtlarda I. Mehmet, II. Murat, II. Mehmet ve II. Beyazıt dönemlerinde olmak üzere Venedik, Semerkant, Sırbistan, Lehistan, Macaristan, Floransa, Napoli, Rodos ve İran gibi yerlere elçiler gönderildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu uygulamaya 16. ve 17. yüzyıllarda da ilçerinde Fransa,

28 Avusturyalı elçiler de Pasarofça Antlaşması'na kadar padişahın huzurunda batılı giysiler ile çıkamazlar, kendilerine Hil'at giydirilirdi. Tebly, *a.g.e.*, s. 142.

29 Alıkkılıç, *a.g.e.*, s. 80; Aslında tarihin birçok döneminde elçi kabul törenleri bazı zamanlarda iki ülke arasında ciddi sıkıntılara neden olabiliyordu. Bu durum, bazen İstanbul'da padişah huzurunda, bazen de bir Osmanlı elçisinin bir Avrupa başkentini ziyaretinde kralın huzuruna çıktığında ortaya çıkabiliyordu. Nitekim, 1669'da IV. Mehmet, elçisi Süleyman Ağa'yı Paris'e gönderdiğinde Süleyman Ağa'nın padişahın mektubunu krala teslim töreninde kralın ayaklarının dibine kadar gitmeyi reddetmesi, diplomatik teamüllerin çiğnenmesinden dolayı, kralın hiddetlenmesine ve elçinin azarlanmasına sebep olmuştu. Aynı şekilde Fransız elçisinin 1699'da İstanbul'a geldiğinde padişahın huzuruna çıkarken kılıcını teslim etmemesi, kabul töreninin yarım kalmasına ve elçinin İstanbul'da on yıl görev yapmasına rağmen bir daha saraya kabul edilmemesine neden olmuştu. Jean-François Solnon, *Sark ve İstanbulin*, Çev. Ali Berktaş, Doğan Yay., İstanbul, 2013, ss. 250, 256; Batılı elçiler tarafından kaleme alınmış hatıralarda, padişah huzurundaki kabul törenleri etraflıca anlatılırken, en çok da yer öpmelerden şikâyet edildiğine dair çeşitli anılar mevcuttur. 16. yüzyıl ortalarında İstanbul'da görev yapan Avusturya Elçisi Karl Tebly'nin elçi kabulleri hakkında Osmanlı sınırına girişten padişahın huzuruna çıkana kadar ayrıntılı olarak ifade ettiği merasimlere yabancı bir sefirin gözüyle bakış için bkz. Tebly, *a.g.e.*, ss. 123-158; 17. yüzyıl başlarında İstanbul'da görev yapmış Venedik büyükelçisinin Topkapı Sarayı'nı anlatan ve o tarihlerde İngiliz Elçiliğinde görevli Robert Withers tarafından İngilizceye çevrilerek ilk defa 1653'te Oxford Üniversitesinde basılan eserde de elçi kabul törenleri hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2010, ss. 41-44.

30 Yıldırım, *a.g.e.*, s. 49.

31 Turan, *a.g.e.*, s. 197.

32 Turan, *a.g.e.*, s. 202.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

Avusturya, Özbekistan ve Rusya gibi ülkeler olmak üzere devam edilmisti³³. Daimi statüde olmayan bu elçiler, barış antlaşmalarını bildirmek veya ticari sözleşmeleri imzalamak, barış önerisinde bulunmak, barış görüşmeleri ya da arabuluculuk yapmak, herhangi bir antlaşmanın maddelerini görüşmek, iyi dostluk ilişkileri kurmak ya da var olan dostluk ilişkilerini pekiştirmek, devletin vergilerini toplamak, gönderilen ülkenin Osmanlı Devleti hakkında görüş ve politikalarını öğrenmek, padişahların tahta çıkışını haber vermek, hediyeleri ve hükümdarın bir mektubunu götürmek, yabancı devlet hükümdarlarının tahta çıkışını tebrik etmek ve onların taç giyme törenlerinde hazır bulunmak, hükümdarları sünnet düğünlerine çağırarak gibi gerekçelerle ülke dışına gönderilebiliyorlardı³⁴. Devletin ilk dönemlerinde bu tarz görevlere gönderilen elçilerin sınıf ve dereceleri hakkında açık bir malumat olmamakla birlikte, özellikle 16. asırdan itibaren bu görevleri ifa etmek için seçilen elçilerin büyük ve orta elçi statüsünde olabildiği gibi bazen de çavuş adı altında hariciyeden sorumlu bir kişinin de olduğu görülmekteydi. Yine aynı şekilde bu dönemde ülke dışına gönderilen bir elçinin birden fazla ülkeye uğramak suretiyle görevini yerine getirdiğine de tarihi kayıtlarda rastlanmaktadır³⁵.

Ülke dışına vazifeli olarak görevlendirilen elçilerin seçiminde büyük bir titizlik gösterilirdi. Öyle ki elçilerin seçiminde muhtelif mesleklerden tanınmış ve mevki sahibi olan, yabancı dil bilen biri olmasına son derece riayet edilirdi. Ancak yabancı dile hâkim olma önemli olduğu için ilk dönem elçilerinin çoğunlukla savaş sırasında tutsak olarak alınan veya Enderun'da yetiştirilen devşirmelerden olduğu göze çarpmaktaydı³⁶. Aynı şekilde lisan meselesinden dolayı da 16. yüzyılda çoğunlukla aslen Alman ve Leh olan ailelerden kişiler elçi olarak görev aldıkları da görülmekteydi. Kendilerine elçilik görevi verilenlere, dönüşlerinde geri alınmak üzere, yurt dışına çıkmadan önce "*Defterdarlık, Nişancılık, Beylerbeyliği ya da Kazaskerlik*" gibi unvanlar ve bu unvanların gereği olarak büyük yetkiler verilirdi³⁷.

2. Geleneksel Dönemde Osmanlı Hariciye Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nin batılı devletlere ve bu devletlerin hükümdarlarına nasıl bir gözle baktığı, onlara nasıl hitap ettiği şüphesiz diplomatik metinlere de yansımıştı. Tek taraflı diplomasi ve bunun getirdiği üstünlük belirtisinin emareleri olarak ahitnamelerin davet, unvan ve elkab bölümlerinde açıkça eşitliğe yer vermeyen bir üstünlük ve hakimiyet söz konusuydu. Bu alanda ilk ciddi değişim ve çözümler 1606 yılında Avusturya ile imzalanan Zivatoruk Antlaşması'ndaki diplomatik metinde görülmüştür³⁸. Bu tarihe kadar Almanya İmparatoruna bazen "*Beç Kralı*", bazen "*Nemçe Çezarı*" ve bazen de "*Roma İmparatoru*" diye hitap edilirken³⁹; Avusturya Kralına "*Viyana Beyi*" olarak hitap edilirdi. Yine aynı şekilde Rus Çarlarına da protokoller arasında eşitlik muamelesi yapılmazdı⁴⁰. Ne var ki bu tarihten sonra Osmanlı diplomasisi batılı devletlere karşı -tam olarak eşit kabul etmese de- ikili müzakere yöntemini ve muhatabına yönelik ifadelerinde değişikliğe gitmeyi, dönemin dünya siyasetinin bir gereği olarak görmeye başlamıştı. Bu tarihe kadar gerçekleşen

33 15. yüzyılın başlarından, Osmanlı Devleti'nin daimî elçilik statüsüne geçtiği 19. yüzyıl başlarına kadar bu statüde hangi padişah zamanında, hangi ülkeye, hangi tarihte ve hangi kişinin, hangi gerekçelerle gönderildiği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Unat, a.g.e., ss. 221-236.

34 Hediye Tuncer-Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, 2. Baskı, Ümit Yay., Ankara, 1998 s. 12.

35 Unat, a.g.e., s. 19.

36 Unat, a.g.e., s. 23; Hediye Tuncer-Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi...*, s. 45.

37 Genellikle orta elçi olarak görevlendirilenlere Defterdarlık, Nişancılık veya Mekke Payesi; büyük elçi olarak görevlendirilenlere Rumeli veya Anadolu Beylerbeyliği unvanları verilmekteydi. İran'a gönderilen elçilerden ulema sınıfından olanlara ise Anadolu Kazaskerliği gibi unvanlar verilirdi. Hediye Tuncer-Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi...*, s. 45.

38 Karlofça Antlaşmasına kadar Osmanlı ahitnamelerinde genel olarak batılı devletlere yönelik kullanılan ifade ve hitap hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtalan, "Karlofça Antlaşması'nda...", s. 105.

39 Ortaylı, a.g.m., s. 278.

40 Rus Çarlarına yönelik bu tutum ilk defa Küçük Kaynarca Antlaşması ile değiştirilmiş ve Çarçeye "Tamamen Rusya'nın Padişahı" diye hitap edilmeye başlanmıştı. Ortaylı, a.g.m., s. 278.

ahitnamelerin unvan kısımlarında “Ben ki...” diye başlayan ve bir üstünlük belirtisi olarak Osmanlı hükümdarlarının sahip olduğu yerler tek tek sıralanarak Padişah övülürken, “Sen ki...” diye başlayan elkab bölümünde antlaşmanın muhatabı olan devletlerin hükümdarından sadece birkaç cümle ile söz edilmesi de yine diplomatik teamüllerdendi⁴¹.

Esasında Osmanlı Devleti karşılıksız diplomasisini Karlofça'ya kadar devam eden evresinde batılı ve doğulu devletlerle yoğun bir diplomatik faaliyet içerisinde olmadığından dış ilişkileri idare edecek geniş çaplı bir hariciye örgütüne de ihtiyaç duymamıştı. Dış politikayı ilgilendiren işler ağırlıkla Divan-ı Hümayunda görüşülürken, devletin güçlü merkezi yapısı çerçevesinde dış politikanın esasları Padişah ve Sadrazam tarafından belirleniyordu. Bu kapsamda ortaya çıkan diplomatik yazışmalar ise Nişancı ile onun maiyetinde çalışan Reis'ül Küttap ve Divan Katiplerince de yürütülüyordu⁴². İmparatorluğun en yetkili kurulu olan Divan-ı Hümayun'da dış siyasetle ilgili meseleler kurulun çalışma gündeminde önemli sırayı teşkil ederdi. Ayrıca Divan üyeleri arasında ihtisaslara göre iş bölümü yapılırdı. İç ve dış meseleler esas olmak üzere, konular Veziriazamın ve diğer vezirlerin sorumluluğuna girmekle birlikte, konunun tarzına göre dini yönü hakkında Şeyhülislam ve Kazasker, mali yönü hakkında da Defterdarın bilgisine başvurulurdu. Bu arada Divan'da devletlerarası münasebetlerin görüşülmesi, özellikle sınır ihtilaflarının komşu devlet yetkilileri ile doğrudan müzakere edilmesinde de Divan Kurulunun bilgisi dahilinde, uç bölgelerdeki beylerbeyinin yetkileri alanındaydı. Bu konuda batıda Budin ve Bosna; doğuda Erzurum, Van, Mısır Beylerbeyi bilhassa yetkili konumundaydılar⁴³. Bu dönemde dış devletlerle yazışmaları düzenlemekle görevli Nişancıya bağlı Reis'ül Küttap esas olarak Divan'da katiplerin reisi olarak görev yapmaktaydı. Reis'ül Küttabın Divan'a dahil edilmesiyle birlikte -özellikle ilk dönemlerde- görüş bildirme hakkına sahip olmadığı ve dışişleri ile ilgili herhangi bir görevinin de bulunmadığı bilinmekteydi. Bu noktada Divan'da sadece dışişleri ile ilgili kayıtların tutulması, eski antlaşma metinlerinin istendiğinde gösterilmesi, kararlaştırılan antlaşma metinlerinin kaleme alınması gibi daha çok kitabet işleri ile ilgilenirdi⁴⁴. Ne var ki zaman içerisinde dış politik gelişmelere paralel olarak dış devletlerle münasebetlerin artması diplomaside farklı uygulamaları gerekli kılmasından sonra -her ne kadar her türlü bürokratik işlerle ilgili evrakları hazırlama görevini sürdürse de- diplomasi, Reis'ül Küttap'ın birinci derecede sorumluluk alanına girmeye başladı⁴⁵. Özellikle bu alanda zamanla Sadrazamın yükünü hafifletmek amacıyla diplomaside onun bazı yetkilerini de kullanması ile birlikte Reis'ül Küttaplık müessesesi 17. yüzyılda oluşturulan ve bu dönemden sonra devlet yönetiminde gittikçe önemli bir mevki işgal etmeye başlayarak Bab-ı Ali'nin üç büyük memuriyeti arasına girdi. İstanbul'a gelen geçici ve daimî statüdeki yabancı elçilerin Divan'da veya Bab-ı Ali'de ağırlanması konularında Reis'ül Küttap ile muhatap olma durumları, bu makamın diplomasi ve dış işlerde önemli derecede öne çıkmasını sağladı⁴⁶. Bu değişim, fiziksel olarak saraydan çıkılması ve Nişancı'dan bağımsız biçimde hareket edilmesi dışında iki önemli nedeni de ortaya çıkarmıştı. Bunlardan biri Reis'ül Küttap'a bağlı kalemlerde yapılan ve kayda geçirilen işlerdi. Bununla bağlantılı olan diğer neden de Hariciyenin ve dolayısıyla bu

41 Akyılmaz, a.g.e., s. 63.

42 Akyılmaz, a.g.e., s. 60.

43 İpşirli, a.g.m., s. 211.

44 Esasında Reis'ül Küttaplık makamının Divan'a ne zaman dahil olduğu meselesi tam olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. Ancak yaygın kanaat olarak Kanun-i Sultan Süleyman döneminin ilk yıllarında çeşitli alanlarda kanunlaştırma faaliyetleri sebebiyle bu işi yapmakta olan Nişancı'nın yükünü hafifletmek üzere bu makamın ihdas edildiği düşünülmektedir. İlk başlarda Reis'ül Küttap'ın divan toplantılarında arzuhalleri sesli okumak, telhis kesesini Sadrazam'ın yanına koymak, divandan çıkan Nişancı veya kendisi tarafından müsveddesi hazırlanan fermanların kontrolünü yapmak, tımar tahsis belgesi olan tahvil hükmünü hazırlamak, tımar ve zeametlerin beratlarını yazdırmak, merkezden yapılan tayinleri deftere işlemek ve berat için Ruus Tezkiresi adı verilen defterdeki kaydın suretini vermektir. Recep Ahıskalı, “Reis'ül Küttap”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, 2007, ss. 546-548.

45 Halil İnalçık, “Reis'ül Küttap”, İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, 1979, s. 672.

46 Ahıskalı, a.g.m., s. 548.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

konudaki yazışma ve kayıt tutma işlerinin giderek önem kazanmasıydı⁴⁷. Neticede bütün bu gelişmelerin paralelinde 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde Reis'ül Küttap'a doğrudan bağlı üç Divan-ı Hümayun kalemi (Beylikçi Kalemi, Amedi Kalemi, Ruus Kalemi), hariciyenin ilk nüvesini oluşturacak olan Bab-ı Ali'nin bu yeni biriminin esas yükünü sırtlanmış bir görünüm arz ediyordu⁴⁸. Şüphesiz bu durum Osmanlı bürokrasisinde modern anlamda Hariciye Biriminin ortaya çıkmasına imkân tanıyacak ilk ciddi değişimlerin başlangıcı anlamına geliyordu.

Reis'ül Küttaplık makamının diploması kurumunun ve Osmanlı Devlet Teşkilatının gelişmesine paralel olarak önem kazanmasının yanında, diploması teşkilatında bu makama güç verecek ve bu makamı etkili kılacak yeni birimlerin de ortaya çıkmaya başlamasına neden olacaktı. Bu birimlerin başında Divan-ı Hümayun Tercümanlığı ayrı bir önem arz etmekteydi⁴⁹. Osmanlı Devleti'nde tam olarak ne zaman ihdas edildiği bilinmese de⁵⁰ İstanbul'un fethi ile birlikte diplomatik ilişkilerin farklı dillerde iş görme zorunluluğundan dolayı devlet adamlarının da yabancı bir dil öğrenmeye yanaşmamaları veya buna itibar etmemeleri gibi nedenlerle tercümanlık mesleğini resmi olarak divanda yürütecek kişilere ihtiyacı zorunlu hale getirmişti. İlk zamanlarda bu hizmeti yürüten kişiler sonradan Müslümanlığı kabul eden ya da devşirme kökenli İtalyan, Rum, Alman, Macar ve Leh kökenli dil bilen kişilerdi. Ayrıca İstanbul'a gelen yabancı elçilerin tercümanlarını da beraberinde getirmeleri⁵¹ ile tercümanlık, diploması teşkilatında -zaman içinde meydana gelen gelişmeler de hesaba katıldığında- Reis'ül Küttap'tan sonra önemi artan ve adeta aranan ikinci kurum haline gelmişti⁵². Divan-ı Hümayun Tercümanlarının⁵³ yabancı elçilerin gönderdikleri yazıları tercüme etmek, Divan'da veya Bab-ı Ali'de Padişah veya Sadrazamın elçi kabullerinde hazır bulunarak müzakerelerde tarafların çevirilerini yapmak ve Reis'ül Küttap ile elçilerin her türlü irtibatını sağlamak gibi temel yükümlülükleri vardı⁵⁴. Şüphesiz Batılı devletler, bu makamın dış işlerinde ne kadar önem arz ettiğini çok önceden fark etmelerinden dolayı, elçilik ve konsolosluklarının bulunduğu şehirlerde birden fazla kendileri hesabına iş yapan tercüman bulundurulmasına büyük önem vermekteydiler. Öyle ki zamanla Batılı devletler, Osmanlı yönetiminden bu aşamada birtakım tavizler elde etmek suretiyle, Osmanlı sınırları içerisindeki önemli gördükleri şehirlerde tercümanlık okulları açmaya başlamışlardı⁵⁵.

Batılı devletler diplomaside elçinin adeta eli ayağı vazifesi gören tercümanlık kurumuna bu derece önem verirken, Osmanlı yönetimi de 15. yüzyılın ortalarından itibaren gerek divanda ve gerekse fevkalade surette yurtdışına gönderdiği elçilerinin yanına ağırlıklı

47 Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi (1700-1783)*, Çev. Özden Arkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997, s. 24.

48 Aksan, *a.g.e.*, s. 25.

49 Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 93.

50 Mahmut H. Şakiroğlu, "Tercüman", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, İstanbul, s. 490.

51 Polatçı, *a.g.e.*, s. 43.

52 J.C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and The European State System", *The Middle East Journal*, Vol. 15, Washington, 1961, s. 147; "Tercüman" kelimesi zaman içinde "*turcimanno, dragomanno, drugment, drogman, truchement*" adlarıyla batıda yaygınlık gösterirken Osmanlı bürokrasisinde daha çok "*dragoman*" adıyla kullanılmaktaydı. Şakiroğlu, *a.g.m.*, s. 491.

53 Divan-ı Hümayun Tercümanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilge Aydın, "*Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yeri*", Osmanlı Araştırmaları, C. XXIX, İstanbul, 2007.

54 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara, 1984, s. 72.

55 Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme gösteren tercümanlık kurumu Divan-ı Hümayun Tercümanları, Eyalet Tercümanları, askeri ve eğitim kurumlarında kullanılan tercümanlar ve yabancı elçilik ve tercümanları olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştı. Tercümanların yetiştirilmeleri, yabancı devlet elçileri ile ilişkileri ve Osmanlı Devleti'ndeki statüleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Polatçı, *a.g.e.*, ss. 43-124; Ayrıca Batılı devletler, doğu ülkelerine gönderilmek amacıyla kendi ülkelerinde de tercüman yetiştirmek amacıyla okullar açmışlardır. Bugün Avusturya'da Viyana Diploması Akademisi olarak faaliyet gösteren kuruluş 18. yüzyıldaki Şarkiyat Akademisi adıyla faaliyet göstererek devletin ihtiyaçlarını karşılamak için çok sayıda tercüman ve doğu uzmanı yetiştirmekteydi. İpşirli, *a.g.m.*, s. 214.

Ortodoks Rum ailelere mensup, Müslümanlığı kabul eden kişilerden yararlanıyordu. Bu durum zamanla Divan Tercümanlığında Rumların ayrı bir öneme sahip olmasına imkân tanıdı⁵⁶ ki 1821'de patlak veren Mora İsyanına kadar baş tercümanlık görevi Fenerli Rumların elinde kaldı⁵⁷. Öyle ki Divan ve Sefaret tercümanlıklarından Eflak ve Boğdan Voyvodalıklarına kadar Osmanlı dış siyasetinin belirleyici vasıtaları Rum tercüman ve yöneticiler tarafından kontrol edilir hale gelmişti. Batılıların “*Feneryot*” Osmanlıların ise “*Fener Beyleri*” dedikleri bu tercümanlar, cizye ödemiyor, kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarına, giyimlerine karışılmıyordu. Ayrıca sakal bırakmaları, dört hizmetçi alabilmeleri, at, koç arabaları ve kayıkla gezebilmelerine de imkân tanınıyordu⁵⁸. Her ne kadar Rum divan tercümanlarının faaliyetleri merkezde belli ölçüde kontrol altında tutulduysa da özellikle sefaretlerde sahip oldukları geniş hareket imkanları ile Osmanlı Devleti'ne ihanet ve casusluğa varacak kadar telafisi imkânsız siyasi bedeller ödetebiliyorlardı⁵⁹.

Esasında Osmanlı yönetimi bu tarihe kadar Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri öğrenmek için Rum tercümanlardan ve zaman içerisinde Eflak ve Boğdan'a yönetici olarak atadığı başarılı Fenerli Baş Tercümanları kullanmaktaydı. Ancak zaman içinde bazı Eflak Beylerinin Batılı yöneticilerle anlaşarak Osmanlı Devleti'ne ihanet etmeleri, devletin sınırlarını Batılı yöneticilere aktarmaları Osmanlı Hariciyesindeki büyük eksikliği ve affedilemez hatayı gözler önüne serecekti⁶⁰. Nitekim hariciyedeki bu ciddi sıkıntı II. Mahmut döneminde Tercüme Okullarının açılması ile sona erdirilerek gerek sefaretlerde ve gerekse merkezde Türk tercümanlarının yetiştirilip görevlendirilmeleri ile aşılacaktı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin 16. ve 17. yüzyıllar başta olmak üzere, kuruluş döneminden 17. yüzyılın sonuna kadar devletlerarası ilişkilerinde kullandığı diplomasi metotları -dönemine göre kısmen farklılık arz etse de- esas itibarıyla geleneksel uygulamalardan ibaretti. Ancak 1699'da -on altı yıl süren yıkıcı bir savaştan sonra- gelen Karlofça yenilgisi, Osmanlı yönetiminin Avrupalı devletlere olan bakış açısını temelden değiştirdiği gibi, bu zamana kadar yürütülen diplomatik ilişkilerini de yeniden gözden geçirmesine ve Batı tarzı diplomatik usulleri benimsemesine kapı aralamıştır⁶¹.

3. Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı Hariciyesi ve Diplomasinde Görülen Değişim

Viyana'yı ikinci kez kuşatmak amacıyla yola çıkan Osmanlı Ordusu'nun 1683'te Zenta'da

56 Şakiroğlu, a.g.m., s. 490.

57 Turan, a.g.e., s. 350; Fenerli Beyler ya da Fenerliler diye anılan ve pek azı dışında hepsi de Patrikhane çevresinden toplanmış ailelerden meydana gelen Rum tercümanlar dönemi 17. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Panayotis Nikusis Mamonas'ın Baş Tercümanlığa atanması ile başlamış ve 1821'e kadar devam etmiştir. Orhan Koloğlu, “Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimat'la Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Bildiriler (15-17 Ekim 1997, Yayına Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 129; Ayrıca Fenerli Rumların Osmanlı Dış işlerindeki görev ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 1980, ss. 131-137. 58 Cahit Bilim, “Tercüme Odası”, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM), 1/01, Ocak, 2015, s. 30.

59 Aydın, a.g.m., s. 59.

60 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. I, TTK Yay., Ankara, s. 9; 16. yüzyılın sonlarında kullanılan Gaspari adındaki bir Rum mühtedi tercümanın ilk yıllardaki sadakatlı hizmetlerinden dolayı 1609'da Eflak Voyvodalığına atandığı, ancak burada Lehliere lehine çalıştığı saptanınca idamdan kurtulmak için Lehliere sığınmak zorunda kalmıştı. Aynı şekilde padişaha bildirmeden barış koşullarında değişiklik yaptığı için İskender oğlu Aleksander 1742'de idam edilmiştir. Bu arada 19. yüzyılın başlarında Balkanlar'da isyanların görülmesi ile Mihail Suço, Konstantin İpsilanti, Aleksander Moruzi gibi Rum tercüman ve voyvodaların ihanetleri görüldüğü gibi, Kandiye Kalesi'nin kuşatması sırasında son derece yararlı hizmetleri görülen ve kale komutanının taktiksel bir aldatmaca ile teslim olmasını sağlayan Panayotis Nikusis Mamonas adlı Rum baş tercümanını veya II. Mahmut döneminde Tercüme Okullarının kurulmasında büyük faydaları görülen ve daha sonra görevden azledilen Stavrakı Aristarki gibi Rumların hizmetlerini de hesaba katmak gerekmektedir. Koloğlu, a.g.m., ss. 129, 132.

61 İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s. 4.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

ağır bir yenilgiye uğraması ve sonrasında devam eden savaşlar neticesinde 1699 yılında savaştığı devletlerle Karlofça'da bir barış antlaşması imzalaması Osmanlı Devleti'nin, başta askeri olmak üzere, hemen bütün alanlarda ciddi reforma gitme ihtiyacının daha çok fark edilmesine imkân tanıyacaktı. Bu ihtiyaç Osmanlı tarafında ciddi bir değişimle -umulacağı gibi- diplomasi alanında kendisini gösterecekti. Karlofça'da taraflar arasında 36 celse halinde 72 gün devam eden diplomatik müzakerelerden sonra bir barış antlaşması imzalanabilmesi, ilk defa Osmanlı yönetimine diplomaside müzakerenin önemini ve Batılı tarzda müzakerelerdeki eşitlikçi yönünü göstermekteydi. Öyle ki Osmanlı yönetimi o zamana kadar alışlagelmiş uygulamaların dışında ilk defa arabulucu bir devletin yardımı ile bir masa etrafında modern diplomasinin tekniğini kullanarak 16 yıl boyunca savaştığı devletlerle antlaşmanın yollarını arıyordu⁶². Ayrıca ilk defa Osmanlı yönetimi Karlofça'da barış müzakerelerini sürdüren heyetin başkanlığına bir komutanı değil de sivil bürokrasinin en güzel örneğini sergileyebilecek olan ve Kalemiyeden yetişen bir Reis'ül Küttabı atıyordu⁶³. Neticede bütün bu unsurlara bakıldığında Karlofça Antlaşması, önceden alışılmamış bir şekilde, bundan sonra diplomatik müzakerelerde askeri bürokrasinin yerine sivil bürokrasinin kullanılmasının olağan hale getirilmesi ile Reis'ül Küttap'ın sorumlulukları ile birlikte emrindeki kadronun dış ilişkileri kapsayacak şekilde genişletilmesi gibi pratikte iki önemli sonucu doğuracaktı. Bu durum, Avrupalı devletlerin diplomatik müzakerelerde Reis'ül Küttabı bir tür hariciye nazırı olarak görmeye başlaması ve kendi Hariciye Nazırlarını Reis'ül Küttabın dengi sayması gibi bir uygulamayı da beraberinde getirecekti. Karlofça'dan sonraki bütün resmi müzakerelerde Reis'ül Küttap önderliğinde artık hariciyenin yükünü iyice sırtlamaya hazır bir teşkilat gibi devletler arası antlaşma veya sorunların çözümünde inisiyatif alınmaya başlanılacaktı⁶⁴. Bu, Osmanlı diplomasisinde bir milattı. Zamanla Reis'ül Küttabın sorumluluğu altında Hariciye Teşkilatına güç, nizam ve dinamizm kazandıracak olan Amedi Kalemi, Divan-ı Hümayun Tercümanı ve Mektubi-i Sadr-ı Ali gibi birimlerin de eklenmesi ile modernleşmeye çalışan Osmanlı sivil teşkilatlarında Hariciyenin giderek ayrı bir önem kazanmasına neden olmuştur⁶⁵.

Osmanlı yönetimi Karlofça'dan sonra müzakerenin gücünü kullanmayı hedeflemekle birlikte, 18. yüzyılın başlarından itibaren daha çok toprak kaybetmeye başlamasıyla, Batı tarzı ittifaklar sisteminin dış politikada dengeyi sağlamakta ne denli önemli bir araç olduğunu da fark edecekti⁶⁶. Her ne kadar bu döneme kadar Osmanlı padişahları daha kuruluştan beri çeşitli politik, askeri ve ticari sebeplerle bazı devletlerle ittifak gerçekleştirmiş olsalar da bu dönemde tesis edilecek ittifakların yapı ve çıkar bakımından geleneksel döneme -aman statüsü hesaba katıldığında- nazaran büyük farklılıklar sergilediğini düşünmeye başlamışlardı. Bu, Batılı devletlerin uzun yıllar sürdürdüğü dengeyi esas alan eşitlikçi ve karşılıklı çıkara dayanan bir dış politika aracıydı ki 18. yüzyılda, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere, yükselen Batılı devletler diplomasiye getirdikleri yeni bakış açılarıyla bu aracı yeniden tanımlamaya başlıyorlardı. Osmanlı'nın bu sistemde kendisine yer aramaya başlaması her şeyden önce Avrupalı devletlere ve bu devletlerdeki kurumlara yönelik tutumun da zaman içerisinde değişmesine neden olacaktı. Artık yeni dönemde Osmanlı diplomasisi Prusya ile Rusya'ya karşı ittifak ararken, dost olduğu diğer devletlerin Rusya veya Prusya ile olan rekabetini de hesaba katmayı, topraklarını elde tutmakta veya gelecekte de olsa bir sorunu çözmekte bir emniyet tedbiri olarak görmeye başlayacaktı.

Karlofça Antlaşması'ndan sonra devletler arası ilişkilerde eşitlik esasına göre diplomasinin nimetlerinden yararlanmaya yönelik bazı uygulamalar da Osmanlı

62 Osmanlı diplomasisinde kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkan bir farklılık, Karlofça ve bundan sonra imzalanacak olan antlaşmalardaki metinlerde kullanılan ifadelerde ortaya çıkacaktı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtaran, "Karlofça Antlaşmasında..." ss. 115- 127.

63 Aksan, *a.g.e.*, s. 25.

64 Aksan, *a.g.e.*, s. 26.

65 Aksan, *a.g.e.*, s. 26.

66 Deniz Kılıç, "Ziştovi ve Yaş Görüşmeleri Üzerinden Osmanlı Diplomasisini Okumak", Cihannüma, S.III/1-Temmuz, 2017, s. 100.

Hariciyesinde Reis'ül Küttabın artan sorumluluğu altında görülmeye başlandı. Öyle ki antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında antlaşmaların tasdik edilmiş suretlerini getiren elçilerin ardından her iki devlet tarafından da sınırların tasdiki ile ilgili elçilerin gönderilmesi kararlaştırılmıştı⁶⁷. Bu uygulamaya daha sonra Karlofça Antlaşması'na imza koyan diğer devletlerle Osmanlı yönetimi arasında gerçekleştirilerek Osmanlı diplomasisinin modern Avrupa diplomasisinin mütekabiliyet statüsünü adapte etmesine yardımcı olacaktı.

Karlofça Antlaşması'nın yıkıcı etkilerinin yanında Osmanlı Hariciyesini modern Avrupa diplomasisine daha çok yakınlaştırmak zorunda bıraktığı 18. yüzyılın başlarında Osmanlı yönetimi elçi gönderme ve kabulleri ile ilgili mevzularda da el atarak bu konuya Avrupalı devletler nazariyesinden bakmaya çalışacaktı. Bu durum ilk etapta; elçiler için yapılan teşrifat törenleri, harcamalar ve ağırlanma usullerinde kendini göstermeye başlayacaktı. Öyle ki bu tarihten sonra yabancı elçilerin kabul ve ağırlanmalarında elçilerin İstanbul'da kalma süreleri ya da maiyetindeki kişi sayısının kalabalık olmasından ziyade elçinin bağlı olduğu devlet ile Osmanlı yönetimi arasındaki siyasi/askeri/diplomatik, güç/eşitlik/üstünlük gibi değişkenliklerin büyük önem arz etmeye başladığı görülecekti⁶⁸. Batılı elçilerin bu dönemde kaleme aldıkları sefaretnamelerinde İstanbul'daki elçilerin kendi aralarında belli bir hiyerarşik düzen oluşturduklarından bahsederek, bu hiyerarşik düzen içerisinde en üst kademede "Ambassadeur" adıyla Fransa, İngiltere, Venedik ve Hollanda elçilerinin olduğundan, sonrasında ise "Internuncius" adıyla Alman İmparatoru elçisinin ve diğer farklı adlarla diğer Avrupalı elçilerin geldiğinden bahsetmektedir⁶⁹. Nitekim bu hiyerarşik düzen Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle olan ilişki yoğunluğunu veya dostluğunu da gözler önüne sermekteydi. Aynı şekilde 18. yüzyılın ilk çeyreğine denk gelen Lale Devri'ni yaşarken, Pasarofça'ya kadar diplomatik arenada ve bu sırada yapılan müzakerelerde sadece hasım olan Avusturya, Rusya, Lehistan ve Venedik ile değil arabulucu, hatta zaman zaman danışman olarak Fransız, İngiliz ve Hollandalı diplomatlarla çok yakın temas halinde olmayı artık zorunluluk olarak görecekti. Osmanlı Devleti'ndeki bir zihniyet değişiminin başladığının göstergesi olan bu yaklaşımlar, Osmanlı yönetiminin Avrupalılarla karşılıklı olarak yakından temas kurmalarına da imkân taniyacaktı⁷⁰. Nitekim Pasarofça Barışı'nın temininden sonra Damat İbrahim Paşa, böyle bir politikanın zorunluluğu olarak Avrupa'nın önemli başkentlerine bu manada ilk kez elçi gönderme uygulamasını başlatacaktı.

Yeniçeri ortasından yetişmiş, Çorbacılık, Muhzır Ağalığı, Yeniçeri Efendiliği, Darphane Nazırlığı, Üçüncü Defterdarlık ve Pasarofça Antlaşması'nı yapan heyette İkinci Murahhaslık gibi çok önemli mevkilerde bulunmuş olan Yirmi Sekiz Mehmet Efendi'nin Paris'e kısa süreliğine elçi olarak gönderilmesi, Osmanlı yönetim anlayışının maruz kaldığı değişimi göstermesi bakımından son derece önem arz etmektedir⁷¹. 1719'da kalabalık bir elçilik heyeti ile Paris'e giden ve kaldığı süre boyunca gördüklerinden etkilenen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi "*Sefaretname*" adıyla bir eser meydana getirerek, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görülecek ıslahat hareketlerinin fikri yapısını da derinden etkileyecekti. Paris'te kaldığı süre boyunca -başta şehrin yapısı, mimarisi, operalar ve hayvanat bahçeleri olmak üzere- gördüğü hemen her şeyi büyük bir hayranlıkla eserinde anlatan Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, tavırları ile de Türk-Fransız dostluğunun temin edilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Her ne kadar kültürel münasebetlerin tesis ve tanzimi için Paris'te inceleme yapmaya gitmiş gibi görünen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa ve İspanya'nın, Avusturya'ya karşı müttehit bir hareket imkanını oluşturmak gibi Osmanlı yönetimi tarafından kendisine verilmiş gizli bir hedefi de vardı⁷². Ancak bu amaca vakif

67 Kurtaran, "Kalofça Antlaşması'ndan Sonra...", s. 343.

68 Kurtaran, "Kalofça Antlaşması'ndan Sonra...", s. 364.

69 Yıldırım, *a.g.e.*, s. 196.

70 M. Alaattin Yalçınkaya, "XVII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", Genel Türk Tarihi, C. 7., Edi: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 73.

71 Onur Kınılı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, Imge Yay., İstanbul, 2006, s. 120.

72 Unat, *a.g.e.*, s. 56.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

olamayınca İstanbul'a dönen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin izlenimlerini konu edinen Sefaretname'si, Osmanlı toplumunun Batı'ya açılan ilk penceresi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Nitekim, Sefaretname'de bahsedilenlerden çok etkilenen Padişah ve Osmanlı yönetim erkani derhal bu tarz yeniliklerin İstanbul'da da uygulanması amacıyla harekete geçilmesini istemiştir. Dolayısıyla Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin bu hamlesi ve izlenimleri bundan sonra Osmanlı yönetiminin Batı'ya bakışını esaslı bir şekilde değiştirdiği gibi ülkede yönetim, mimari ve askeri alanlar başta olmak üzere Batı tarzı reform hareketlerinin de hızlanmasına kapı aralamıştır. Bu yönüyle diplomatik bir hamle Osmanlı yönetici ve toplumunun Batı'ya bakışında ciddi değişiklik ve tanımlamaları da beraberinde getirmesine vesile olmuştur.

18. yüzyılla birlikte gelen ve Batılı ülkeler başta olmak üzere, ilişkili olunan devletlerin başkentlerini yakından tanıma ve onlarla iş birliğinin yollarını arama anlayışı, 1721'de Ahmet Dürri Efendi'nin İran'a gönderilmesi, 1722'de Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya'ya gönderilmesi, 1730'da Mustafa Efendi'nin Avusturya'ya ve aynı yıl Mehmet Sait Efendi'nin Lehistan'a gönderilmesi, 1744'te Saim Efendi'nin Hindistan'a gönderilmesi ile artarak devam etmiştir⁷³.

18. yüzyılın diğer yüzyıllara göre uzun süren barış dönemlerinde bu sefaretlerin ne kadar etkili olduğunu tespit etmek zor olsa da savaşız geçen her an yenilerinin gücünü, devlet yönetimindeki etkisini azaltmış ve yönetici kadrolar yavaş yavaş bürokratlarla dolmaya başlamıştır⁷⁴. Reis'ül Küttap ve diplomasi ile ilgili kadroların yetki alanlarının genişlemesi, elçilik vazifesine Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi gibi asker kökenli olmayan, Ahmet Resmi Efendi gibi Kalemiyeden memur atamasını beraberinde getirdiğini görmekteyiz. Bu noktada Ahmet Resmi Efendi'nin 1757'de Viyana'ya, 1763'te de Prusya'ya Sefir olarak gönderilmesi sivil kökenli bürokratların diplomasiye ne derece nüfuz ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir⁷⁵. Nitekim Karlofça ile başlayan sivilleşme süreci, 18. yüzyıl başlarında sefaretlerde de kendi ağırlığını hissettirmeye başlayacaktı.

4. III. Selim ve II. Mahmut Dönemlerinde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Hariciye Nezaretinin Kurulması

III. Selim'in tahta çıkışı ve II. Mahmut'un ölümü arasında geçen yarım yüzyıl Kalemiyenin ve Bab-ı Ali'nin tarihinde büyük değişikliklerin vuku bulduğu bir zaman dilimidir⁷⁶. Nitekim III. Selim'in hükümdar olması ile Osmanlı diplomasi teşkilatında ciddi dönüşümlerin yaşanması için derhal harekete geçilecekti. Bu maksatla ilk olarak Hariciye Teşkilatında yer alan personel sayısını ihtiyaca göre yeniden düzenlemek ve istenilen yetenekteki kişileri Kalemiyeye memur olarak ihdas etmek için bir dizi çalışmalar yapılacaktır. Buna göre Mektubi Odası ile ilgili nizamnamede getirilen düzenlemeye göre odada çalışanların sayısının kısa sürede otuzun altına indirilmesi ve personel sayısının bu sınırın altına düşmeden yeni katiplerin işe alınmasının yasaklanması hükmünü getirmekteydi⁷⁷. Amedi Odası ile ilgili düzenlemeye göre de burada görevli kâtip sayısının altıya indirilerek işe yaramayan niteliksiz katiplerin görevlerine derhal son verilmesi emredilmekteydi. Aynı düzenlemede iki yıllık süre için

73 Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de yabancı memleketlere müteaddit elçiler gönderilmiş olduğu bilinmekte ise de sefirlerin veya maiyetlerinden birinin, sefaretleri sırasında gördüklerini veya yaptıklarını metbua-larına bildirmek maksadı ile yazdıkları "Sefaretnameler" ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonraki devirlere denk düşmektedir. Fakat buna bakılarak daha evvelki tarihlerde bu niyetle yazılmış hiçbir vesika bulunmadığı-na hükmetmek doğru değildir. Gönderilen elçilerin hazırladıkları Sefaretnameler hakkında detaylı bilgi için bkz. Unat, *a.g.e.*, ss. 47-216.

74 Kınlı, *a.g.e.*, s. 122.

75 Kınlı, *a.g.e.*, s. 123.

76 Carter V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Babialı (1789-1922)*, Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul, 1994, s. 126.

77 Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 119.

Beylik, Tahvil ve Ruus kalemlerine yeni katiplerin alınmasına da yasak getirilmekteydi. Ancak niteliksiz elemanları çıkararak Kalemiye üzerindeki hantallığı sona erdirmeye yönelik getirilen nizamnamenin hakkıyla uygulanmadığı tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Özellikle getirilen hususlarla ilgili olarak kâtip çocuklarının bu sınırlamaların dışında tutulması alınan önlemleri etkisiz hale getirecekti⁷⁸. Ayrıca yine bu dönemde diplomasi teşkilatında çalışacak personelin işe alınmasında ve kalitenin sağlanarak liyakatli kişilerin kuruma ihdas edilmesini sağlamaya yönelik bir dizi tedbirler de alınmıştı. Buna göre Beylik, Tahvil ve Ruus kalemlerine kâtip olarak girmek için müracaat eden adayların öncelikle özgeçmişleri araştırılacak, ardında da sınava tabi tutulacaktı. İnceleme sonucunda sakıncalı görülenler, uygun yaşta olmayanlar, taşra ayanları ve kapu kethüdalarının hizmetinde bulunanlar hiçbir surette şakird olarak işe alınmayacaklardı. Ayrıca iltimas, rica, şefaaf, hatir ve gönüle riayetten eleman seçilmesine de yasaklama getiriliyordu. Amedi ve Mektubi Odaları içinse bu birimlerin yerine getirdikleri fonksiyonlar sebebiyle ek birtakım önlemler ve kurallar getirilmiştir. Öncelikle her iki odaya alınacak katipler de daha önce bir başka kalemde çalışıp, tecrübe kazanmış, güvenilir, devlet sırlarını açığa çıkarmayacak kişilerin olmasına riayet edilecekti. Eğer Mektubi ve Amedi Kalemlerinde daha önce rica, şefaaf, hatir ve gönüle riayetle işe alınmış olsalar da belirtilen özellikleri taşımayanların tespit edilerek derhal görevlerine son verilmesi sağlanacaktı. Ayrıca her iki odaya sınavla eleman alınacak ve padişahın Hatt-ı Hümayunu ile göreve başlanması şartı da getirilecekti⁷⁹. Ancak tıpkı kalemlere alınacak personel sayısındaki kısıtlamada olduğu gibi işe almada da sıkı bir denetim sistemi kurulması çabaları da ne yazık ki beklenen sonucu vermeyecekti. Her şeyden önce devletin içinde bulunduğu ekonomik sorunların yarattığı sosyal baskılara ne III. Selim, ne de büyük bir sorunlar yumağı içerisinde kendisinden sonra görevi devralan II. Mahmut karşı koyabilecekti. Dolayısıyla hantal bürokrasi içerisinde işe almada kurallar koyma ve yüksek standartlar tespit ederek diplomasi teşkilatında uygulamaya koyma mücadelesi bu noktada başarısız olacaktı. Ancak III. Selim'in idealist bir yapıda hariciyeyi hak ettiği yere getirme çabası sadece Amedi veya diğer kalemlere yönelik uygulamalarla sınırlı kalmayacaktı. Bu döneme kadar devletin gizli ve son derece önemli evrakları Divan-ı Hümayunda Beylikçi veya güvenilir birkaç kâtip tarafından kaleme alınırdı. Ancak bu evrakların herkesin gözü önünde yazılması, başta istihbarat açısından olmak üzere, devletin güvenliğini ilgilendiren hususlarda ciddi sıkıntılara neden olabiliyordu⁸⁰. Çünkü bu işlerin gerçekleştirildiği sırada ilgili ve önemli evrakın bir işini takip etmek üzere divana gelmiş yabancı bir devletin tercümanının veya taşralı bir yöneticinin görmesine neden olabiliyordu. Dolayısıyla söz konusu katiplere işin ehemmiyetine göre ayrı bir yer tahsis olunmalıydı. Neticede bu handikabın önüne geçmek amacıyla 1797 tarihli nizamname ile Reis'ül Küttaba bağlı ve görevi son derece gizli evrakları tanzim ve oluşturma olan Mühimme Odasının oluşturulması kararı alındı⁸¹. Daha sonra odaya belirli yetenekte katiplerin alınması için bir dizi çalışmalar da yürütülecekti.

III. Selim tahta geçtiğinde Avrupa büyük bir değişimin sancılı sürecini yaşamaktaydı. Fransa'da ortaya çıkan ve o döneme kadar dünyanın pek de duymadığı veya alışık olmadığı türden fikir hareketlerini beraberinde getirerek toplumsal tabakaları yönetime karşı bir ihtilale zorlamaktaydı. İlk defa imparatorluk yönetimleri özgürlük, eşitlik, adalet kavramları ile harekete geçen kitlelerin kalkışmaları ile yüzleşmeye başlıyorlardı. Bu, kısa sürede Avrupa'daki imparatorluk yönetimlerini derin bir şekilde etkilerken, bu tür yönetimler bu kitlelere karşı nasıl tavır alınması gerektiği konusunda diplomasinin müzakere yöntemini kullanmayı artık zaruri olarak görmekteydi. Bu durum zaman içerisinde Avrupalı devletler arasında diplomasi alanında o zamana kadar kabul görmüş teamüllerin de değişmesine ve devletler arası ilişkilerde yeni yeni usul ve esasların

78 Akylmaz, a.g.e., s. 120.

79 Akylmaz, a.g.e., s. 121.

80 Akylmaz, a.g.e., s. 122.

81 Tefik Temelkuran, *Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1970, s. 16.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

belirlenmesine neden olacaktı. Artık devletler, güvenlikleri başta olmak üzere, karşılıklı diplomasiyi sadece bir savaşı sona erdirmek veya bir diğer devlete karşı ittifaklar içerisinde girmek amacıyla değil; imparatorlukların bütün yönetimlerine karşı tehdit oluşturan siyasi rejim, kitlesel fikir veya kişileri bastırmaya, durdurmaya, yok etmeye karşı bir araç olarak kullanıyordu. Dolayısıyla bu yönüyle diplomasi ve onu yürüten diplomatlar, Avrupa yeni bir yüzyıla girmeye hazırlanırken, bir önceki yüzyıla oranla devlet adamları gözünde çok daha farklı bir role bürünecekti.

1789'da III. Selim Osmanlı tahtına geçtiğinde Avrupa böyle bir değişim sürecini yaşamaktaydı. Şehzadeliği sırasında gerek aldığı eğitim ve gerekse olaylara bakış açısı yönüyle tecrit edilmemiş bir şekilde diğer şehzadelerden ayrılıyordu. Öyle ki daha şehzadeyken, sarayın dışındaki dünyada neler olup bittiğini öğrenmek ve bu yönüyle dünyayı, Avrupa'yı tanımak için saraya girip çıkan ilgili kişileri kullanmaktan imtina etmeyecekti.⁸² Nitekim Fransa'ya olan merakı onu çeşitli vasıtalar aracılığı ile Fransız İmparatoru XVI. Louis ile mektuplaşmaya kadar götürecekti. Ayrıca Şehzade Selim, dünya politikalarına ilgi duymuş ve Osmanlıların gerilemesinin sadece Osmanlıların geleneksel kurumlarının başarılı bir biçimde işletilmemesinden değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Avrupalı düşmanlarının çok daha sağlam idari, askeri ve mali kuruluşlar geliştirmelerinden kaynaklandığına inanıyordu⁸³. Bu durum Şehzade Selim'de, hükümdar olduğunda kendisinden önceki atalarından farklı olarak devlet yönetiminde çok daha farklı metotları kullanacağını ilk işaretleriydi. Nitekim 28 yaşında hükümdar olduğunda vakit kaybetmeden işe koyulacak ve ilk icraatlarını gerçekleştirmek için aydın gördüğü devlet adamlarından devletin askeri ve siyasi yapısındaki hantallığı üzerinden atmak ve Avrupalı devletlerle karşılıklı ilişki kurmak noktasında harekete geçmeyi zaruri olarak görecekti. Bu maksatla yeni hükümdar 16 Mayıs 1789 tarihinde Revan Köşkü'nde topladığı Meşveret Meclisinde iki gün boyunca devlet adamları için devletin aksayan yönlerini tartışmaya açacaktı. Ayrıca iktidarının ilk yıllarında Avusturya ve Rusya'ya karşı girilen savaşın ağır kayıplarının devlet üzerindeki etkilerini gidermeye yönelik bir dizi önlemleri uygulamaya koymayı önemli görecekti. III. Selim o döneme kadar Osmanlı Sarayının alışık olmadığı birçok toplantıya imkân tanıyan çözüm odaklı ve daha önce denenmiş tekniklerinden farklı yöntemlerle kökleşmiş sorunları halletmeyi hedefleyen projeleri hayata geçirmeye çalışıyordu. Aralarında Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Fransız asıllı Bertranaud ve D'Ohsson gibi isimlerin yer aldığı 22 kişilik heyetin hazırladığı raporlarla yeni hükümdar işe koyulmuş, devletin iç politik sorunları yanında dış devletlerle olan münasebetlerde karşılıklı ilişkilerin nasil olması gerektiği soruna eğilmişti⁸⁴. Şehzadeliğinden beri hükümdarın güvenini kazanan Ebubekir Ratıp Efendi, Viyana'daki çalışmaları sırasında Voltaire, Montesquies, Rousseau gibi yazarların eserleri ile tanışmış ve bu eserler hakkında detaylı bilgiler edinmişti⁸⁵. Görevi sırasında hükümdara yazdığı mektuplarda, ülkenin eğitim sistemi ve Batılı devletlerle kurulacak ilişkiler başta olmak üzere, bazı tavsiyeler de bulunacaktı. Ebubekir Efendi, buradaki izlenimleri üzerine bir ülkenin kalkınmasında etkili olan aktörleri devletin yasa ve kuralları, disiplinli bir ordu, dürüst ve becerikli memurlara sahip olması, dış ülkelerle saygı temeline dayalı ilişkiler, eğitilmiş bir halk ve iktisatlı kullanılan dolu bir hazine olarak sıralayacak ve bu tespitlerini de ayrıntılı bir şekilde kaleme aldığı 600 sayfalık raporunda dile getirecekti. Şüphesiz bu rapor III. Selim'in Batılı devletlere bakış açısını derinden etkilediği gibi Yaş ve Zıstovi Antlaşmaları'nın gereği olarak karşılıklı elçilerin atanması noktasında vakit kaybetmeden harekete geçmesine vesile olacaktı⁸⁶. Gerçekleştirilen gözlemler neticesinde hazırlanan rapor ayrıca dönemin yöneticilerinin Avrupa'daki siyasi değişiklikler başta olmak üzere gelişmeleri tanımak suretiyle diplomaside de kendilerine yeni bir pencere aralmasına vesile olacaktı. Bu gelişme, III.

82 Yalçınkaya, a.g.m., s. 122.

83 Yalçınkaya, a.g.m., s. 122.

84 Turan, a.g.e., s. 293.

85 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tosyalı Ebubekir Ratıp Efendi", Belleten, S. 153, C. 56, TTK Yay., Ankara, 1975, s. 62.

86 Turan, a.g.e., s. 288.

Selim'den bu zamana kadar Osmanlı yönetiminin kullanmayı gerekli görmediği ilk ikamet elçiliklerinin Avrupa'nın önemli şehirlerine gönderilmesi noktasında harekete geçirecekti. Bu maksatla, Fransa'nın içerisinde bulunduğu karışıklık hesaba katılarak,⁸⁷ ilk daimî elçiliğin Londra'da açılması için girişimlerde bulunulacaktı. Bunun için bu tarz karşılıklı elçiliklerde uyulması gereken hukuki ve diplomatik prosedürlerin neler olması gerektiği konusunda Reis'ül Küttap Mehmet Raşid Efendi'nin 10 Temmuz 1793'te İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi ile bir görüşme gerçekleştirmesi sağlanacaktı. Görüşmede elçinin gönderilmeden önce güven mektubunun kim tarafından ve kime hangi surette yazması gerektiği konusunda İngiliz elçisinden bilgi alınarak bu konuda gerekli prosedürün alt yapısı oluşturuldu. Ayrıca ilk defa Osmanlı Devleti'ne ait bir ikamet elçisinin Londra'da Rus ve Avusturyalı meslektaşlarına denk olması için "Büyükelçi" statüsüyle hak ettiği şekilde ziyadesiyle ağırlanacağı ve bundan da büyük memnuniyet duyulacağı III. Selim'e iletildi⁸⁸. Neticede Londra'ya gidecek olan ikamet elçisinin prosedür uygulamaları ve seçim işlemlerinde Bab-ı Ali ile İngiliz elçisi aracılığıyla Londra Hükümeti arasında gerçekleştirilen bu mütalaa göz önünde bulundurularak Kalyonlar Eski Kâtibi Yusuf Agah Efendi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun şanıyla ve Büyükelçilik Rütbesi ile gönderilmesine karar verildi⁸⁹.

Nüfuzlu bir aileye mensup ve elli yaşlarında olan Yusuf Agah Efendi Bab-ı Ali'de Hi'lat giydikten sonra 1793 yılı Ekim ayı ortalarında maiyetiyle birlikte, İngiliz Hükümetinin yol harçlığı teklif ederse kabul etmemesi tembihlenerek, İstanbul'dan hareket edip Bükrüş, Viyana yoluyla 21 Aralık 1793'te Londra'ya vardı. Birkaç gün sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Grendville, ardından çok geçmeden de Kral III. George tarafından özel olarak kabul edildi. Osmanlı elçisi diplomatik ziyaretlerine devam ederek, ilerleyen günlerde kraliçe ve başbakan tarafında kabul olunarak göreve başlaması sağlandı⁹⁰.

Yusuf Agah Efendi'yi Londra'da görevde bulunduğu süre zarfında meşgul eden ilk siyasi faaliyet, Fransa'ya karşı oluşturulan koalisyonun Londra üzerindeki etkilerini görme ve bu koalisyonda -Bab-ı Ali'den gelen yönlendirme ile- tarafsız kalma uğraşydı. Ayrıca 1795 yılında İngiltere ile Rusya arasında yapılan Petersburg Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir durum oluşturup oluşturmadığı yönünde, Londra Hükümeti nezdinde çalışmalarında bulundu. Antlaşmada, iki devlet topraklarına yönetilecek herhangi bir saldırıya karşı taraf devletlerin birbirlerine yardım edeceklerine dair maddenin Osmanlı Devleti'ne karşı konulduğu şüphesi, Bab-ı Ali'de bir rahatsızlık yarattı. Bu konuda Londra'da gerek Yusuf Agah Efendi'nin, İstanbul'da ise Reis'ül Küttabın İngiliz elçisinden izahat istemesi, Osmanlı Hariciye Teşkilatının yeni dönemde diplomasiyi nasıl kullandığına dair güzel bir örnek oluşturmaktaydı. Nitekim, Londra'da Osmanlı elçisinin ısrarlı takipleri ve mekik diplomasisi sonuç verecek ve İngiliz Hükümeti, bu antlaşmanın Osmanlı Devleti'ne karşı değil, İran ve Çin'e karşı yapıldığını ilan etmek durumunda kalacaktı.⁹¹ Bu arada Yusuf Agah Efendi, bir taraftan Avrupa'daki gelişmelere dair haber toplarken, diğer taraftan da Osmanlı Ordusu'nun Batı usullerine göre yetiştirilmesini sağlayacak İngiliz subaylarının Türkiye'de görev alması ve Osmanlı tersanesinin gereksinim duyduğu dokuz yüz kantar kalayın satın alınarak gemilerle İzmir'e sevk edilmesi için çaba gösterdi⁹². Siyasi çalışmaları yanında Londra'da görev yaptığı süre boyunca basında Osmanlı Devleti hakkında yayımlanan gazete yazılarını da sürekli olarak İstanbul'a göndermeyi sürdüren ilk daimî elçi, üç buçuk yıl görev yaptığı hizmetinden para sıkıntısı çekmeye başlaması ve

87 Turan, *a.g.e.*, s. 289.

88 Aslında görüşmede Osmanlı elçisinin "Büyükelçi" statüsünde olması gerektiği ifade edilse de büyük elçiliğin masraflı olacağı hatırlatılarak "Fevkalade Orta Elçilik" ile "Büyük Elçilik" arasında ihdas olunacak bir rütbe sayesinde maksadın daha iyi gerçekleşeceği düşünülmüş, örnek olarak da İstanbul'daki Avusturya elçisinin böyle bir rütbeye haiz olduğu belirtilmişti. Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçinin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1968, s. 14.

89 Kuran, *a.g.e.*, s. 15.

90 Kuran, *a.g.e.*, s. 16.

91 Kuran, *a.g.e.*, s. 21.

92 Turan, *a.g.e.*, s. 289.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

Bab-ı Ali'nin kendisini daha fazla ihmal etmesine dayanamayarak İstanbul'a dönüş için izin istedi. 1797 yılında yerine İsmail Ferruh Efendi'nin atanması ile -Osmanlı Devleti'nde diplomaside yeni bir dönemin başlamasına sebebiyet veren- Yusuf Agah Efendi'nin İstanbul'a dönmesine müsaade edildi⁹³.

Gerek Avrupa'da meydana gelen olaylar ve gerekse devletin artık geleneksel yöntemleri bir kenara bırakarak Batılı devletlerle karşılıklı ilişkilere önem vermeye başlamasıyla daimî elçilikler uygulamasına Paris, Berlin, Viyana, Petersburg ve Tahran eklendi⁹⁴. Paris'e Morali Esseyid Ali Efendi⁹⁵, Berlin'e Giritli Ali Aziz Efendi⁹⁶, Viyana'ya İbrahim Atıf Efendi (önce Viyana'ya geçici statüde Ebubekir Ratıp Efendi'yi incelemelerde bulunmak üzere göndermişti.) Tahran'a Seyyid Mehmet Refi' Efendi⁹⁷, Petersburg'a Mehmet Rasih Paşa maiyetleriyle birlikte gönderildi. Görev sürelerinin dolmaları neticesinde mevcut elçilerin yerlerine yeni atamalar yapıldı. Bu arada III. Selim'in Fransa ile diplomatik ilişkilere ayrı bir önem verdiği, süresi dolan Paris'teki elçilerin yerine vakit kaybetmeden yeni atamaların yapıldığı göze çarpmaktadır. Şüphesiz bunda, bu dönemde Fransa'da yaşanan gelişmelerin dünya siyasetine yön verir nitelikte olmasıyla Padişah'ın Fransa'ya ayrı bir ilgi duymasının neden olduğu söylenebilir. İlk daimî elçiler görev yaptıkları süre boyunca uluslararası diplomasinin inceliklerini tam olarak bilmemelerine ve zaman zaman maiyetlerindeki tercümanların ihanetleriyle karşılaşp zor durumlarda kalmalarına rağmen, görevlerini büyük bir özveri ile yerine getirmeye çalışmışlardı. Ancak, başta Paris Büyükelçisi Esseyid Ali Efendi olmak üzere, bazı elçiler Bab-ı Ali'nin gönderdiği talimatları tam olarak anlayıp uygulayamamakla birlikte, gittikleri ülkenin dışişleri bakanları veya hükümet yetkilileri tarafından da bilerek yanlış yönlendirilmişlerdi. Bu konuda Esseyid Ali Efendi'nin Napolyon döneminde Fransa'nın Mısır'a çıkarma hazırlıklarını öğrenememesi ve bu konuda Osmanlı Hükümeti'ni yanlış yönlendirmesi bizzat padişahın tepkisini çekmişti⁹⁸.

Büyük beklentilerle, değişen dünya düzenine devletin diplomasie kanalıyla ayak uydurmayı amaçlayan III. Selim'in daimî elçilik açma uygulaması zaman içerisinde kendisinden beklenen faydayı veremeyecekti. Dahası bu uygulamanın ileride bir semere hasıl olacağı da umulmuyordu. Padişaha göre, büyükelçiliğin gerektirdiği masraflara daha fazla katlanmaya gerek yoktu. Ancak hükümdar, daimî elçiliklerin birdenbire ortadan kaldırılmasını da uygun görmüyordu. Bu düşünce ile III. Selim, daimî elçiliklere Fenerli Rum beyzadelerin gönderilmesini ferman buyurdu. Ancak Sadaret Kaymakamı Abdullah Paşa bu uygulamanın yeni masraflara sebebiyet vereceğini dile getirerek, onun yerine elçiliklerde görevli olan Rum tercümanların maslahatgüzar sıfatıyla tayin olunmasının daha uygun düşeceğini önermesi, Padişah tarafından da uygun görüldü⁹⁹. Böylece daimî elçiliklerde büyükelçilik uygulamasına son verilerek, şimdilik Osmanlı Devleti'nin bu başkentlerde maslahatgüzarlıklar tarafından temsil edilmesi yoluna gidildi. Şüphesiz bu uygulamanın da kısa sürede Osmanlı Devleti'nin güvenlik ve itibarına ne kadar zarar verdiği anlaşılınca bu yöntemden de vazgeçilecekti. Neticede daimî elçilik uygulamasının beklenen düzeyde başarı sağlayamamasında seçilen şahıslardan ekserinin siyasi tecrübeleri olmaması durumuydu. Ayrıca yabancı dil bilmemeleri de onları, ihanetleri zaman içerisinde anlaşılın, Rum tercümanların insafına bırakıyordu. Bunun yanında Bab-ı Ali'nin İstanbul'da gelişen siyasi hadiseler hakkında daimî elçiliklere bilgi ve talimat göndermekte bazen ihmal göstermesi de onların görevlerinde başarısız olmasına neden

93 Kuran, a.g.e., s. 21.

94 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 15. Baskı, Yapı kredi Yay., İstanbul, 2010, s. 99.

95 Sefaretnamesi hakkında bilgi için bkz. Maurice Herbet, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi, Morali Esseyid Ali Efendi (1797-1802)*, Çev. Erol Üyepazarcı, Özer Matbaacılık, İstanbul, 1997.

96 Sefaretnamesi hakkında bilgi için bkz. Der. H. Ahmed Schmiede, *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefaretnamesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1980.

97 Unat, a.g.e., s. 203.

98 Unat, a.g.e., s. 64.

99 Unat, a.g.e., s. 47.

olmuştu¹⁰⁰. Ancak bütün bu uygulamalar dikkate alındığında Osmanlı yönetimi, büyük eksikliklerine rağmen, gerekli donanım ve alt yapıya sahip bir elçiliğin devlete ne derece hizmet edebileceğini, çağı okumada ve devletlerarası ilişkilerde denge esasını gözetmede diplomasinin elçilik ayağının ne derece ehemmiyet arz ettiğini fark edecekti. Bu, kısa sürede elçilik ve temsil alanında eksiklerin giderilmesi noktasında, Osmanlı yöneticilerini yeni reformlara itecekti. II. Mahmud dönemi bu sürecin en etkili dönemlerinden birini oluşturacaktı.

III. Selim, ilk etapta başarısız da olsa Osmanlı Devleti'nin elçilik uygulamalarına yeni bir boyut getirmesinin yanında Reis'ül Küttaplık makamının görev sahasının yeniden tanımlanması ve faaliyetleri noktasında da bu makamın artık hariciye örgütünün başı olarak görülmesine büyük katkıları olmuştu. Yurt dışındaki elçiliklerle haberleşme ve yabancı elçilerle müzakereler yürütme, barış görüşmelerinde bulunma, yabancı bir ülkenin hariciye nazırına hükümdarın bilgisi dahilinde mektup yazma gibi sorumluluklar artık Reis'ül Küttabın sorumluluk sahasına girmeye başlamıştı¹⁰¹. Bu, hariciye teşkilatının başı olan bir makamın reform süreciyle birlikte Batı tarzı nazırlık modeline geçişin kurumsal alt yapısının oluştuğu anlamına geliyordu. Ayrıca uzun vadede devletin adeta bekasını teşkil edecek bu yapının içerisine dinamik, iyi eğitim almış, Batı dillerini bilen, dünyayı okuyabilen bir bürokrat tipinin yetiştirilmesi gerektiğinin de Osmanlı klasik bürokrat geleneği tarafından iyice anlaşılır olması ayrı bir öneme haizdir.

III. Selim'in bir isyan neticesinde feci bir şekilde öldürülüp, sıkıntılı bir dönemde II. Mahmud'un hükümdar olmasından sonra ivme kazanan reform hareketlerinde, diplomatik faaliyetler veya devletin vitrinini oluşturmaya aday hariciye teşkilatı, yine motor gücü oluşturacaktı¹⁰². Bu dönem şüphe yok ki son derece yoğun geçen diplomatik, askeri ve siyasi krizler neticesinde şekillenerek kendisini belli edecekti. Özellikle Mora'da ortaya çıkan Yunan İsyanı ve Mısır valisinin hükümdara başkaldırılarına karşı gelişen olayların Osmanlı Devleti'ni Batı'ya karşı bir propaganda savaşına doğru itmesi, diplomasi pratiğinin ve kurumlarının daha cüretkâr bir şekilde teşekkülüne gerekçe oluşturacaktı¹⁰³.

Fransız ihtilali etkilerinin Avrupa'yla birlikte Osmanlı Devleti'nin topraklarında da görülmeye başlaması, ulusçuluk akımının imparatorluk içerisindeki azınlık unsurlar tarafından yavaş yavaş itibar görmesine neden olmuştu. Divan-ı Hümayundaki tercümanlar başta olmak üzere, üst bürokrasideki bazı görevli Rum entelektüellerin Akdeniz'deki üstünlük yarışında Fransa, İngiltere ve Rusya'nın etkisinde kalmaları gibi bir durumu da ortaya çıkarmıştı. Özellikle 19. yüzyılın başlarından beri Osmanlı yönetiminin izlediği denge politikası, ulusçuluk fikriyle beslenen Rum ayaklanma ve bağımsızlık düşüncesi İstanbul'da ayrıcalıklı bir konumda bulunan Rum tercümanlarını, Osmanlı Devleti aleyhine Batılı devletlerle iş birliğine sevk etti. Nitekim bu dönemde Divan tercümanı olan ve hatta 1812'de Bükreş Antlaşması'na gönderilen Alexandre Mourazi'nin Osmanlı aleyhine çalışması, sıkıntının kaynağının ne boyutlara ulaştığını gözler önüne sermekteydi¹⁰⁴.

1820'de Rum Voyvodalarının yönetimindeki Eflak ve Boğdan'da başlayan Rum Ayaklanması, 1821'de Mora'da geniş boyutlara ulaştı. İstanbul Rum Patriği Gregorius, İstanbul'daki Rum aileler ve Divan-ı Hümayun Tercümanı Mourouzi bu isyanı destekler durumdalardı. Öyle ki Mourouzi'nin Bab-ı Ali'nin önde gelen Rum Beylerine isyandan vazgeçmeleri için mektup yazması isteğinin, tam tersine ayaklanmayı özendirici yazılar yazması 16 Nisan 1821'de görevden uzaklaştırılmasına neden oldu. İşlerin yoğun olmasından dolayı böylesine kritik bir ortamda tercüme faaliyetlerinin durmaması için

100 Kuran, *a.g.e.*, s. 64.

101 Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 141.

102 Kınlı, *a.g.e.*, s. 129.

103 Selim Deringil, "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi", Sultan II. Mahmud'un Reformları Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1990, s. 62.

104 Bilim, *a.g.m.*, s. 34.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

Mühendishane-i Berri Hümayun'da Rum asıllı Müslüman olmuş hocalardan yararlanılma yoluna gidildi. Fakat, tercüme işlerinin pratiklik gerektirmesi zarurieti yeniden güvenilirliği kanıtlanmış Stavrakı Aristarchi gibi Rumların divan tercümanlığı görevine getirilmesine neden oldu. Ne var ki bir yıl sonra da Stavrakı'nın de görevine son verildi. Bu tarihten sonra da bu makama hiçbir Rum atanmayacaktı¹⁰⁵. Bab-ı Ali, diplomasinin en önemli ayağı olan tercüme işlerinin aksamaması için Müslümanların bu mesleği öğrenmeleri noktasında yoğun çaba sarf etse de göreve getirilenlerin küçümsenmesi ve mesleğe onur kırıcı olarak bakılmasından dolayı görevlendirilenler de işi bırakmak durumunda kaldılar. Bunun üzerine II. Mahmut duruma el koyarak 23 Nisan 1821'de Bab-ı Ali memurlarından dil öğrenmek isteyenlere yabancı dil öğretmek amacıyla Tercüme Odasının kurulması ve burada görevlendirileceklere yüksek maaş verilmesi konusunda bir Hatt-ı Hümayun ve Defterdarlığa da bir buyruk yazdı. Fakat, Tercümanlığa ve odanın başına henüz kimse getirilmemişti. Ulemadan birisinin göreve getirilmesi düşünüldüyse de bu görevinin onun için küçük düşürücü olacağına kanaat getirilerek vazgeçildi¹⁰⁶. Bunun üzerine Mühendishane-i Berri Hümayunda hocalık yapan Yahya Efendi kurumun başına getirildi. 1823 yılında da onun yerine bir süre Fransa'da şehzade elçiliği yapmış olan İshak Efendi atandı. İshak Efendi'nin atanması ile Tercüme Odası yavaş yavaş faaliyetlerine hız vermeye başlayarak kapasitesi ve boyutlarını geliştirdi. Oda, Tercüme Odası ve Dil Odası olmak üzere ikiye ayrıldı. Zaman içerisinde odaya reformcu kimliği ile bilinen Mehmet Namık Paşa ve Osmanlıca- İngilizce sözlük çalışmaları ile tanınan Sir James Redhouse gibi tanınmış kişiler ders vermeye başladı¹⁰⁷. Ancak Tercüme Odasının nitelik ve nicelik olarak gerçek anlamda gelişmesi, 1833'te Mısır Meselesinin ortaya çıkardığı yoğun diplomatik ortamda görülmeye başlandı¹⁰⁸. Bu tarihte Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın imzalanması ve Rusya ile başlatılan diplomatik süreç, Batılı devletlere karşı denge politikası izlenmeyi zorunlu hale getirmişti. Bu durum diplomaside hem hareketli hem de temkinli olmayı gerektirdiğinden II. Mahmud yeniden Avrupa'nın önemli başkentlerinde bulunan diplomatik elçiliklere Büyükelçi statüsünde atamalar yaptı¹⁰⁹. Bu amaçla 1834'te Mustafa Reşit Paşa Paris'e, Mehmet Namık Paşa Londra'ya, Ahmet Fethi Paşa Viyana'ya, Esat Efendi Tahran'a elçi olarak gönderildi. II. Mahmud ile başlayan daimî elçi gönderme uygulaması bir daha kesintiye uğramayacak şekilde yayılarak devam etti. Ayrıca eskisinden çok daha fazla gerekli görülen, Batılı şehirlere konsolosluklar açıldı¹¹⁰. Dolayısıyla bu gibi atılımların etkisi ile II. Mahmud, Tercüme Odasının özendirici faaliyetlerle bu kurumun dış işlerinde lokomotif görevi görmesini sağladı. Bu itibarla Mühimme Odasında görevli olan yetenekli gençlerin bu odaya alınarak kendilerine ayrılan tahsisat önemli ölçüde artırıldı. Neticede ilk etapta Ali, Saffet, Nedim ve Halis gibi diplomat efendilerin ikinci etapta da Fuat ve Vefik Efendilerin odada iyi bir eğitim alarak mezun olmaları sağlandı. Bu grup içerisinde Ali, Fuat ve Vefik Efendiler Tanzimat Devri'nin ünlü dışişleri bakanı, sadrazamı ve reformcuları oldular¹¹¹. Tercüme Odası, Osmanlı Devleti'nin Batılı reformları içerisinde

105 Stavrakı Bolu'ya sürgüne gönderilirken yolda öldürüldü. Muhittin Macit, "Tercüme Odası", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, Y. 2011, s. 504.

106 Bilim, a.g.m., s. 35.

107 Macit, a.g.m., s. 504.

108 Akyılmaz, a.g.e., s. 157.

109 Bilim, a.g.m., s. 38.

110 1837'de Berlin'e, 1840'ta Atina'ya, 1849'da Tahran'a, 1854'te Brüksel'e ve Lahey'e, 1857'de Petersburg'a, 1867'de Washington'a, 1878'de Bükreş'e, 1879'da Belgrad'a, 1898'de Stokholm'e, 1909'da Sofya'ya, 1917'de Kopenhag'a elçilikler açılacaktır. İsmail Soysal, "Umur-u Hariciye Nezaretinin Kurulması", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Ankara 15-17 Ekim 1997, TTK Yay., Ankara, 1997, s. 72; II. Mahmut döneminde elçiliklerin yeniden ihdas edilmesinden saltanatın lağvedildiği 1922 yılına kadar 135 adet büyükelçi, elçi ve daimî maslahatgüzar görev almış bulunuyordu. Bu süre içinde 22 diplomatik misyon açıldı. İlki 1832'de daimî maslahatgüzarlık olarak Viyana'ya, sonuncusu ise Brest-Litovsk Antlaşması neticesinde bağımsızlığına kavuşan Ukrayna'nın başkenti Kiev'e açıldı. 1922'de Tiran'a bir sefir tayin edildiyse de göreve başlamadan saltanatın sona erdirilmesi ile sefirin Arnavutluk'ta Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk elçisi olması sağlanmıştır. Sinan Kunalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Ankara 15-17 Ekim 1997, TTK Yay., Ankara, 1997, s.113.

111 Bilim, a.g.m., s. 38.

ilk defa bir kurum olarak diplomat ve bürokrat yetiştirmede en önemli yer haline gelmiş, adeta diplomasinin bel kemiğini oluşturur bir nitelik kazanmıştı. Bütün bu gelişmelerin paralelinde Tercüme Odası kadrosu da genişletilmek suretiyle gerçek değer ve gücüne Tanzimat Devri'nde ulaştı. Müfredatında ağırlıklı Fransızca olmak üzere Arapça, Farsça, Genel Tarih ve Matematik gibi derslerin de verilmesi ile dünyadaki gelişmeleri anlamaya hevesli reformcu kişilerin eğitim almak istediği başat okullardan birisi olması sağlandı¹¹².

II. Mahmut, döneminin de verdiği siyasi buhranlar neticesinde diplomasideki bu hamlelerinin yanında merkezi yapıda da meydana getirdiği değişikliklerle o zamana kadar alışık olunmadık düzeyde sivil bürokrasiyi ön plana çıkarmaya çalışıyordu. Nitekim bu hamlelerde, Batılı tarzda okulların açılması, bu okullarda okutulan müfredatın Batılı okulların müfredatına benzetilmeye çalışılması ve geleneksel Osmanlı kurumlarına bakış açısının değişmesinin büyük etkileri olduğu söylenebilirdi. Bu düşünceden hareketle II. Mahmut, “Sadrazamlık” makamının nüfuzunu kırıp sadrazamı padişahın mutlak vekili olmasından çıkararak sadrazamın fonksiyonlarının merkezi bürokrasideki değişik birimler arasında dağıtılmasını sağladı. Bu plan çerçevesinde sadrazamın yasama, yürütme ve yargı yetkileri yeni kurulan bir dizi müessese arasında dağıtıldı. Danışma meclisi niteliğinde olan ve Bab-ı Ali’de toplanan Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali sadrazamın sınırlı yasama yetkisini devralırken, II. Mahmut’un kontrolü altında Topkapı Sarayı’nda toplanan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye’nin ülkedeki en yüksek yargı organı olması sağlanmıştı. Ayrıca Batılı tarz kabine sistemine geçilerek, sadrazamın yürütme fonksiyonları da kurulan nezaretler arasında paylaştırıldı¹¹³. Bu gelişmeler, 1836’da “Reis’ül Küttaplık” makamının “Hariciye Nezareti”ne dönüştürülmesine neden oldu. Artık yüzyıllardır Osmanlı merkezi bürokrasisine hizmet etmiş olan Reis’ül Küttap, “Hariciye Nazırı” olarak adlandırılacaktı. Böylece 1832 yılından beri Reis’ül Küttaplık makamını işgal eden Mehmet Akif Efendi devletin ilk Hariciye Nazırı olarak kabul edilecek¹¹⁴, nezaretin çalışma yeri olarak da Viyana Sefiri Sadık Rifat Efendi’nin konağı olması uygun görülecekti¹¹⁵. Aynı yıl nazıra yardımcı olmak üzere “Hariciye Müsteşarlığı” ihdas edilerek başına da Tanzimat Dönemi’nin en önemli simalarından birisi olan Mustafa Reşit Paşa getirilecekti¹¹⁶. Bu gelişmelerden başka iki yıl sonra Hariciye Teşkilatının en önemli vazifelerini ifa eden Amedi Kalemî iç ve dış işleri olmak üzere ikiye ayrıldı. İç işleri dairesi “Dahiliye Nezareti”nin emrine verilirken, dış işleri “Hariciye”ye bağlandı. Yazışmaları düzenleyen Hariciye Mektubi Dairesi’nin önemi daha da arttırıldı. Bütün bu gelişmelere ek olarak Divan-ı Hümayun dairesesindeki üç şubeye ek olarak III. Selim döneminde kurulan Mühimme Odasının önemi daha da arttırıldı. Burada büyükelçiler ve konsolosluklar için birer daire oluşturuldu. Neticede Hariciye Teşkilatı içerisindeki bu reformcu değişim Tanzimat ve sonrası dönemlerde de artarak devam etti¹¹⁷. Özellikle Tanzimat Dönemi’nde hariciye bürokrasisi devletin en vizyoner kurumu haline getirilmeye çalışıldı. 1846’da diğer ülkelerden gelen elçi ve devlet adamları ile ilgilenmek ve gerekli merasimleri uygulamak üzere Hariciye Teşrifatçılığı, 1851’de de ülkedeki azınlıklar ve konsolosluklarla alakalı yazışmaları yürütmekle görevli Hariciye Mektupçuluğu kuruldu. 1856’da artan dış yazışmalarla ilgilenmek amacıyla

112 Bilim, a.g.m., s. 38; Tercüme odasının çok önemli bir diğer işlevi de çağdaş Batı uygarlığını Türk toplumuna ilk tanıtan gazeteci kadroların buradan yetişmesi olmuştur. Gerek resmî gazete Takvim-i Vekayi, gerekse yarı resmî Ceride-i Havadis’in yazılarının özellikle dış dünya ile ilgili olan yazıları hep burada eğitim gören, görev yapan kadroların elinden çıkmıştır. Koloğlu, a.g.m., s. 133; Tercüme Odası varlığını devletin yıkılışına kadar devam ettirmiştir. Tanzimat Dönemi ve sonrasında odaya birçok yeni birim eklenerek Bab-ı Ali ve Hariciyenin ihtiyaçlarına göre oda şekillendirilmeye başlandı. Hatta zaman içerisinde dil bilen kişilere ihtiyaç çoğaldığından Tercüme Odası bu ihtiyacı karşılayamayınca 1866’de Mekteb-i İslam bünyesinde bir lisan okulu açıldı. 1869’da Tercüme Okulunun iç tüzüğü hazırlandı. Ardından 1883’te tüzük yeniden düzenlenerek odanın çalışma şart ve müfredat esasları düzenlendi. Macit, a.g.m., s. 505.

113 Akyılmaz, a.g.e., s. 165.

114 Soysal, a.g.m., s. 72.

115 Turan, a.g.e., s. 353.

116 Turan, a.g.e., s. 353.

117 Soysal, a.g.m., s. 73.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

da Tahrirat-ı Ecnebiye Odası ihdas edildi. Sonraki yıllarda teşkilata, ihtiyaca göre yeni birimler de eklendi. Öyle ki devletin gayrimüslim ile ilgili kayıtlara bakması için Mezahip Odası oluşturulurken, Osmanlı tebaası ile gayrimüslimler arasında meydana gelen hukuki davalara bakmak amacıyla Hariciye Kitabeti Odası oluşturuldu. 1868'de nezaretin evrak işleri ile ilgilenmek için Hariciye Evrak Müdürlüğü ile bir yıl sonra da yerli, yabancı gazete ve matbuatı takip etmek için Hariciye Matbuat Kalemi ihdas edildi¹¹⁸. Neticede bütün bu birimler, Tanzimat Dönemi içerisinde Hariciye Teşkilatının kendisini iç ve dış gelişmelere göre yenilemeye çalıştığını ve bu yönüyle 19. yüzyılın sonlarına doğru Bab-ı Ali içerisinde hızla büyüyen, genişleyen en önemli kurul olduğunu göstermektedir. Batılı devletlerle artan ilişkiler zemininde hem Tercüme Odası hem de Hariciye Teşkilatı içerisinde yabancı dil kadar Avrupa'yı tanıyan kadroların yetiştirilmesi için de Paris'te "*Mekteb-i Osmani*" adıyla bir okulun kurulması hedeflendi. İlk etapta beşi Hariciye Nezaretinden olmak üzere devletin çeşitli kurumlarından 36 gencin Fransa'ya gönderilmesi sağlandı. Ancak zaman içerisinde bu uygulamanın beklenen amaca hizmet etmeyeceği anlaşıldığından 1864'te okul kapatıldı¹¹⁹.

Hariciye Nezaretinin kurulduğu ilk yıllarda ve öncesinde yetişen nazırlar daha ziyade devletin geleneksel eğitim kurumlarında yetişmişken, Tanzimat Döneminde eğitimde de görülen reform hareketleriyle birlikte tercüme okullarının yanında modern eğitim kurumlarının sayısı çoğalmış ve bu okullarda yetişen öğrencilerin Hariciye Teşkilatında ihdas edilmesi sağlanmıştır¹²⁰. Bütün bu gelişmelerin yanında padişah portrelerinin de devlet dairelerinde ve Batılı ülkelerdeki temsilciliklerde asılmaya başlanması, diplomatik amaçla ve propaganda düşüncesiyle diplomasi teşkilatında Batı tarzı bir zihniyet değişiminin nasıl yer etmeye başladığını da göstermesi bakımından önemlidir¹²¹. Ayrıca II. Mahmut'un kıyafet devrimi öncesine kadar İstanbul'a gelen elçilere hi'lat giydirme geleneği devam etmiştir. Ancak elçilere verilen geleneksel hediyeler yerini saat, altın tabaka, enfiye kutusu, kılıç, köstek ve nişan gibi günün modasına uygun hediyelere bırakmıştır. Elçilerin huzura kabul törenleri de değişikliğe uğrayarak, Padişahın elçileri geleneksel dönemin aksine ayakta karşılaması usulü artık müteakabiliyetin esaslarından sayılmıştır.¹²²

III. Selim ile başlayan, II. Mahmut ve Tanzimat Dönemi'yle birlikte iyice belirginleşen bir yapıda Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle olan siyasi, askeri ve diplomatik ilişkilerinde, geri dönülemez bir şekilde, yapısal değişikliğe gidilmek zorunda kalmıştır. Avrupa'da şekillenen ve değişen güç politikaları içerisinde, devletlerin tek başlarına hareket

118 Tuğrakeş Odası ile Amedi, Divan, Mühimme, Ruus ve Tahvil gibi Divan-ı Hümayun eski kalemleri Reis'ül Küttaplıktan kalma bir miras olarak nezaret bünyesinde bırakıldı. Bunlardan Ruus ve Tahvil Kalemlerinin dışında kalanlar önem ve fonksiyonlarını nezaretin kurulmasından sonra da devam ettirdiler. Nitekim çıkan bütün kanun ve nizamnamelerle Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle imzaladığı antlaşma ve muahedelerin kayıtlarının muhafaza edildiği bir yer olan Divan Kalemi çalışmalarını 1880'lere kadar nezaret bünyesinde sürdürmüş ve daha sonra sadarete bağlanmıştır. Ruus ve Tahvil Kalemlerinin varlıkları ise daha çok sembolikti. Bu dairelerin memurları Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen maaş tahsisi ve yeni personel düzenlemeleri uygulamalarından faydalandırılmayarak eski hallerinde bırakıldılar. Ayrıca bütün bu dairelere ek Hariciye Teşkilatı içerisinde ülkede eğitimi yaygınlaştırmak, karantina çalışmalarını takip etmek amacıyla 1846'da kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye de bir süre Hariciyenin gözetimi ve denetimi altında bulunuyordu. Carter Vaughn Findley, "Hariciye Teşkilatı", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul, 1997, s. 180.

119 Koloğlu, a.g.m., s. 133.

120 Esasında Hariciye Nazırlarının önemli bir bölümü mesleki hayata ilk adımlarını, Tercüme Odası, Divan-ı Hümayun Kalemi ve Hariciyenin teşkilatlanması ile oluşturulan kalemler vasıtasıyla attıkları görülmektedir. Mahmut Akpınar, "Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)", Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, Güz, 2015, S. 35, ss. 177.

121 Ayrıca bu tarz bir değişim sadece portre ile sınırlı kalmamış diplomaside propogandaya katkı sağlamak amacıyla Padişahın resminin yapılması sırasında nasıl durması ve hangi yöne bakması gerektiği, bu sırada üzerinde nasıl bir heybetli giysinin bulunması konularını da etkilemiştir. İlk defa Abdülmecit döneminde Osmanlı elçiliklerinin bulunduğu Batılı başkentlere ve Avrupalı hükümdarlara Osmanlı Padişahının resmi yollanmıştır. Yıldırım, a.g.e., ss. 214-215.

122 Yıldırım, a.g.e., s. 217.

etmelerinden ziyade, ittifak arayışları içerisinde uluslararası kongre ve konferanslarla birbirlerine karşı güç gösterilerinde buldukları bu dönemde ortaya çıkan sorunlara uluslararası ilişkilerde, sonraki yıllarda çokça kullanılacak olan, diyalog ve uzlaşma yolunun diplomasiye temel faktör olması kuralı yaygınlaşmıştı. Osmanlı diplomasisi, böyle bir dönemde dış politikada devletin varlığını esas alan bir yapıda muhatap olduğu devletlerle böyle ilişkiler sürdürmeyi artık hayati olarak görmeye başlamıştı. Doğal olarak da bu değişim ve sorunlara bu tarz bir yaklaşım, devletin yurtdışındaki eli kulağı olan elçiliklerin her yönü ile daha donanımlı, daha dinamik ve Batılı diplomasiye esaslarını en ince ayrıntısına kadar bilen bir diplomat olmasını zorunlu kılıyordu. Tanzimat Dönemi'yle birlikte yetişen elçiler, Avrupalı meslektaşları ile artık her konuda ve diplomasiye detaylı inceliklerini yansıtmada boy ölçüşebilecek seviyeye gelmişlerdi. Aynı şekilde Hariciye Nazırları da diplomasiye gerektirdiği donanıma sahip bir vaziyetteydi¹²³. Bab-ı Ali'de Fransızca yazılan memorandumlar ince nüansların tüm teferruatlarını yansıtır seviyedeydi. Elçilerin artık uluslararası bir sorun hakkındaki tahlilleri Bab-ı Ali'nin meseleye kısa sürede vakıf olması veya mütekabiliyetin gereğini göstermede ışık olabiliyordu. Aynı şekilde Osmanlı büyükelçilerinin Avrupalı meslektaşları veya hükümet temsilcileri tarafından karşılanması, karşılıklı diplomatik nezaket ve yerleşmiş teamüllerin bir gereği olarak yerine getiriliyordu¹²⁴. Nitekim aynı durum, İstanbul'da çağın bir gereği olarak yapılan modern saraylardaki elçi kabullerinde de uygulanıyordu. Eski tarz elçi kabullerinin tamamen aksine ziyaret, resepsiyon ve tertiplenen eşli balolar da Tanzimat Dönemi'nden itibaren devletin sona erdiği döneme kadar diplomatik nezaketin bir gereği olarak görülmekteydi¹²⁵.

SONUÇ

Neticede Hariciye Teşkilatında yüzyıllar boyu süren bir dönemde dış politik etkileri de göze alarak Osmanlı Devleti'nin değişen dünya koşullarına ayak uydurmaya çalışması, ihtiyaca göre yeni birimler ihdas etmesi, her şeyden önce kendi iç dinamiğini zinde tutması açısından da büyük önem taşımıştır. 19. yüzyıla birlikte gelen yeni dönemde devlet, uluslararası konferanslara dâhil olarak, dünya ve bölge sorunlarının çözümünde söz sahibi olmaya gayret göstermişti. Öyle ki Osmanlı Devleti, 1856'da toplanan Paris Barış Konferansı ile Avrupa Devletler Konseyine dâhil edilmiş ve uluslararası hukukun bir tarafı haline gelmişti. Bu, diplomatik açıdan büyük bir gelişme olarak kabul edilse de aslında bu durum, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle eşit hale gelmesinden çok, ekonomi ve hukuk alanlarında Avrupalı devletlere ve uyruklarına sağladığı ayrıcalıkları daha çok güvence altına alma amacına yönelikti. Nitekim Avrupalı devletlerin, hasta adam olarak niteledikleri Osmanlı Devleti'ni, bu devletler, o dönemde hiçbir şekilde Avrupa ailesinin bir ferdi olarak görmemişlerdi. Dahası Osmanlı Devleti, bu devletlerle olan ilişkilerini, uygun bir zeminde sürdürme mücadelesi veriyse de bunda pek başarılı olamamıştı¹²⁶.

19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde dünyada değişen güç ve ittifaklar paralelinde

123 19. yüzyıldan itibaren başlayan reform sürecinde Hariciye Nezaretinde nazır olarak görev yapan ilk bürokratların daha geleneksel usullere göre otodidaktik bir sistemle yetiştikleri görülür. Ancak bu durum zamanla değişmiş ve daha hazır bir halde memuriyet görevi almaya başlanmıştır. Zaman içerisinde özellikle eğitime bağlı olarak nazırların nitelik unsurları da farklılaşmaya başlamıştır. Önceleri ketumiyet, iyi ahlak sahibi olma, sır tutma gibi daha insani kabul edebileceğimiz özellikler göreve atanmada yeterli görülürken, sonrasında eğitim dahilinde daha somut ve rasyonel olarak kabul ettiğimiz birtakım şartlar öne çıkmaya ve resmîyet kazanarak kurumsal kimlik oluşturulmaya başlanmıştır. Bir başka ifadeyle eğitim ve donanım memuriyetle ilgili daha kuvvetli şekilde irtibatlandırılmaya başlanmıştır. Genel olarak Tanzimat Dönemi'nden itibaren göreve atanan nazırların yarıya yakınının iki veya daha fazla yabancı dil bilgisine sahip oldukları görülmektedir. Birkaç kişi hariç çoğu Fransızca bilmektedir. Tanzimat Dönemi'nde yetişen Hariciye Nazırları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akpınar, a.g.m., ss. 173-188.

124 Kunalalp, a.g.m., s. 118.

125 Çağın bir gereği olarak elçi kabulleri ve elçilerin statüleri 19 Mart 1815'te çıkarılan bir nizamname ile yeniden düzenlenmiş ve bu konuda uluslararası normlar belirlenmiştir. Nigâr Ayyıldız, *II. Abdülhamit Dönemi Saray Merasimleri*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2008, ss. 187-188.

126 İskit, a.g.e., 141.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

diplomasi alanında da etkin değişim ve gelişmeler yaşanmaya başlandı. Osmanlı Devleti'nin, bu yüzyılın sonlarında Avrupalı güçler arasında varlığını devam ettirebilmek için, II. Abdülhamit Dönemi'yle birlikte takip etmeye başladığı "denge politikası" aslında devletin temelinde bir var olma sorunu ile karşı karşıya kaldığının da göstergesiydi. Bu temel sorun çerçevesinde yönetim büyük bir özveriyle -özellikle 1870'lerden itibaren Hariciyede ciddi düzenlemeler yaparak, bu teşkilatın Bab-ı Ali'nin en gelişmiş örgütsel yapısını oluşturmasını sağlamıştı. Çıkarılan nizamnameler bu teşkilatın çağın gereklerine uygun hale getirilip dinamik bir yapıya kavuşturulmasında önemli aşamalar kaydetmiştir. Nitekim bu dönemde de Osmanlı Hariciyesinde, Avrupalı karşıtlarından hiç de aşağı kalmayan niteliklere sahip elçi, diplomat ve memurların görev alması sağlanmış ve devletin dış politikada etkin bir mekanizmaya sahip olması için yoğun çaba gösterilmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zayıf durum Osmanlı Hariciyesine, Avrupalı devletlerle değerleri ölçüsünde etkili olma imkânı tanımamış, Hariciye Nezareti, eşit koşulların geçerli olması halinde başarılı bir biçimde yürütebilecekleri müzakerelerde, karşılıksız tavizleri onaylamaktan öte bir işleve sahip olamamıştır. Bu, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler karşısındaki güçsüzlüğünün, son yüzyılda aldığı hali göstermesi bakımından ilginçtir ki devlet, Birinci Dünya Savaşı'na bu haliyle girmek durumunda kalmıştı¹²⁷. Ancak unutmamak gerekir ki Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da başlayan haksız işgallere karşı verilen İstiklal Mücadelesi'nden sonra kurulan yeni Türkiye Devleti, Osmanlı Devleti'nden de miras aldığı, binlerce yıldır devam eden, teşkilatlı yapıyı çağdaş ve modern hale getirerek kurumlarına ayrı bir dinamizm kazandırmıştır. Nitekim bu bakiye içerisinde yüzyılların birikimiyle oluşan Hariciye Teşkilatının da çok önemli payı olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

A) KİTAPLAR

- Aksan, Virginia, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi (1700-1783)*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997.
- Akyılmaz, Gül, *Osmanlı Diploması Tarihi ve Teşkilatı*, Konya, 2000.
- Ayyıldız, Nigâr, *II. Abdülhamit Dönemi Saray Merasimleri*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2008.
- Alikılıç, DüNDAR, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler, İmparatorluk Seremonisi*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 15. Baskı, Yapı kredi Yay., İstanbul, 2010.
- Findley, Carter V., *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Babı (1789-1922)*, Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul, 1994.
- Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika*, 2. Baskı, S. Yay., Ankara, (yy).
- Herbette, Maurice, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi, Morali Esseyit Ali Efendi (1797-1802)*, Çev. Erol Üyepazarcı, Özer Matbaacılık, İstanbul, 1997.
- İskit, Temel, *Diploması, Tarihi, Teorisi, Kurumlar ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2015.
- Karal, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. I, TTK Yay., Ankara.
- Kınlı, Onur, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diploması*, İmge Yay., İstanbul, 2006.
- Kuran, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçinin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1968.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008.

127 Resul YAVUZ, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diploması*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İlkeleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2016, s. 4.

- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay., Ankara, 1968.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara, 1984.
- Polatçı, Türkan, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar*, Akçağ Yay., İstanbul, 2013.
- Schmiede, H. Ahmed, *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefaretnamesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1980.
- Solnon, Jean-François, *Sarık ve İstanbul*, Çev. Ali Berktaş, Doğan Yay., İstanbul, 2013.
- Şahin, M. Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 1980.
- Tebly, Karl, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, Haz. Selçuk Ünlü, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.
- Tuncer, Hüner, *Eski ve Yeni Diploması*, 4. Baskı, Ümit Yay., Ankara, 2005.
- Turan, Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diploması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014.
- Tuncer, Hadiye-Tuncer, Hüner, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, 2. Baskı, Ümit Yay., Ankara, 1998.
- Withers, Robert, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2010.
- Yıldırım, İbrahim, *Osmanlı Devleti'nden Elçi Kabulleri*, Kitap Yay., İstanbul, 2014.
- B) MAKALELER**
- Ahıskalı, Recep, *"Reisül Küttap"*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, 2007.
- Akpınar, Mahmut, *"Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)"*, Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, Güz, 2015, S. 35,
- Aydın, Bilge, *"Divan-ı Hümayün Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yeri"*, Osmanlı Araştırmaları, C. XXIX, İstanbul, 2007.
- Bilim, Cahit, *"Tercüme Odası"*, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM), 1/01, Ocak, 2015.
- Deringil, Selim, *"II. Mahmut'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi"*, Sultan II. Mahmud'un Reformları Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1990.
- Findley, Carter Vaughn, *"Hariciye Teşkilatı"*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul, 1997.
- Hurewitz, J.C., *"Ottoman Diplomasi and The European State System"*, The Middle East Journal, Vol. 15, Washington, 1961
- İnalçık, Halil, *"Reis-ül Küttap"*, İslam Ansiklopedisi, C.9, İstanbul, 1979.
- İpşirli, Mehmet, *"Merkez Teşkilatı, Osmanlı Diplomasisi"*, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Edi. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.I, IRCICA Yay., İstanbul, 1994.
- Kurtaran, Uğur, *"Karlofça Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması ve Yapılan Harcamalar"*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.37, S. 63, Ankara, 2018.
- ....., Uğur, *"Karlofça Antlaşması'nda Venedik Lehistan ve Rusya'ya verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi"*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi, C. 35, S. 60, Ankara, 2016.
- Macit, Muhittin, *"Tercüme Odası"*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, Y. 2011.
- Ortaylı, İlber, *"Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü"*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.I., İletişim Yay., İstanbul, Y.Y.
- Show, Stanford J., *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut Dönemleri"*, Çev. M. Faruk Çakır, Genel Türk Tarihi, C. 7, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun
Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

Şakiroğlu, Mahmut H., "Tercüman", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, İstanbul, s. 490.

Turan, Şerafettin, "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri", Ankara Üniversitesi Dil, Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XXII, S.1-2, Ankara, 1964.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Tosyalı Ebubekir Ratıp Efendi", Belleten, S. 153, C. 56, TTK Yay., Ankara, 1975

Yalçınkaya, M. Alaattin, "XVII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", Genel Türk Tarihi, C. 7., Edi: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

C) **TEBLİĞLER**

Koloğlu, Orhan, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Bildiriler (15-17 Ekim 1997, Yayına Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara, 1999. Kunalp, Sinan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Ankara 15-17 Ekim 1997, TTK Yay., Ankara, 1997.

Soysal, İsmail, Umur-u Hariciye Nezaretinin Kurulması", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Ankara 15-17 Ekim 1997, TTK Yay., Ankara, 1997.

D) **TEZLER**

Temelkuran, Tevfik, *Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1970.

YAVUZ, Resul, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2016, s. 4.

İNGİLİZ RESMİ BELGELERİ VE İNGİLİZ BASININDA ADANA OLAYLARI- 1909

ADANA EVENTS IN BRITISH OFFICIAL DOCUMENTS AND ENGLISH FOREIGN PRESS-1909

ELÇİN YILMAZ*

Geliş Tarihi/Received:18.02.2019

Kabul Tarihi/Accepted:17.06.2019

YILMAZ, Elçin, (2019), "İngiliz Resmî Belgeleri ve İngiliz Basınında Adana Olayları- 1909" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1651-1670.

Öz

14 Nisan 1909'da, yani 31 Mart Vakasının yaşanmasından bir gün sonra, Adana'da Ermeniler ve Müslümanlar arasında karşılıklı birtakım kanlı olaylar meydana geldi, bu olaylar Ermeniler ve bölgede yaşayan Müslümanlar arasında yıkıcı etkilere sebep oldu.

Adana Olayları, birçok yabancı kaynak ve dış basında "massacre" yani katliam olarak nitelendirildi. Bazı yerel kaynaklarda ise, "iğtişaş", "isyan", "vaka" gibi ifadelerle anıldı. Osmanlı Arşivlerindeki belgelerde ise "iğtişaat" olarak ifade edildi.

Bu çalışmamızda, Adana'da gerçekleşen olayların İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki "Türkiye kodlu" yazışmalar incelenerek, bu yazışmalardaki kişilerin raporları söz konusu edilmektedir. Bu belgeler, Anadolu'daki İngiliz konsolosluklarının, İstanbul Büyükelçiliği'ne ve onların da Londra'daki İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'na gönderdiği belgelerdir. FO/195 kodu, İngiliz arşiv belgelerinin Türkiye kodunu ifade etmektedir. 1909 Olaylarının yaşandığı esnada Mersin'de İngiliz Konsolosluğu olarak görev yapan ve Adana Olayları'nın çıkmasıyla Mersin'den Adana'ya hareket eden Doughty Wylie tarafından yazılan ve İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderilen 15 Nisan 1909-1 Mayıs 1909- 2 Mayıs 1909- 7 Mayıs 1909- 10 Mayıs 1909 tarihli yazışmalar çalışmamıza doğrudan kaynaklık etmektedir. Amerikan Yardım Komitesi'nin İstanbul'daki muhasebecisi olan W.W.Peet adlı kişiye, 19 Nisan 1909 tarihinde Adana'dan isimsiz olarak gönderilen yazışma da çalışmamızda doğrudan ele alınmaktadır. 15 Nisan 1909 tarihinde Amerikalı misyoner W.N. Chambers'ın bir başka Amerikan misyoner James Barton'a göndermiş olduğu yazıya da ayrıca yer verilmektedir.

Çalışmamızda resmi belgelerin yanı sıra, İngiliz basınının ve sonrasında ise Amerikan basınının önemli ve etkili gazetelerinde, 1909 Adana Olayları'nın nasıl yorumlandığı ve kamuoyuna nasıl yansıtıldığı belirtilmektedir. İngiliz basınına ait, The Manchester Guardian, The Courier, The Daily News, The Graphic, The Illustrated London News, The Sphere, , The Times, The Irish Times, , The Scotsman, The Belfast News-Letter, The Freeman's Journal, The Manchester Carrier adlı gazetelerin yanı sıra Amerikan basınının önemli gazeteleri olan, The New York Herald The New York Times'a da yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ermeni, Adana, İsyân, İğtişaş, Muşeg, Basın*

Abstract

On April 14th in 1909, a day after the 31 March event, there were bloody events among the Armenians and Muslims of Adana. The Adana Events, which started on April 14, 1909, caused devastating effects between the Armenians and Muslims living in the region.

*Dr, İzmir Ekonomi Üniversitesi, elcin.yilmaz@ieu.edu.tr, (orcid.org /0000-0001-6385-8504)

The events in Adana were considered as “massacre” in many foreign sources and foreign press. In some local sources, it is mentioned with expressions such as “rebellion”. In this study, the events in Adana in the archives of the British Foreign Ministry of Turkey “coded” examined correspondence, reports that people in this correspondence has been said. These documents are documents sent by British consulates in Anatolia to the Istanbul Embassy and to the British Ministry of Foreign Affairs in London. FO / 195 code, the code represents the Turkey of the British archives. The reports which were written by Doughty Wylie (who served as the British Consul in Mersin at the time of the events of 1909 and departed from Mersin to Adana with the advent of Adana) on April 15th in 1909, on May 1st in 1909, on May 2nd in 1909, on May 7th in 1909 and on May 10th in 1909 directly contributed to our study. The correspondence sent to W.W.Peet, the accountant of the American Aid Committee in Istanbul, from Adana on April 19, 1909 is addressed directly in our study. Also, it includes American missionary W.N Chambers’ letter to another American missionary, James Barton, dated April 15, 1909.

In addition, in the important and influential newspapers of the British press and then in the American press, how the 1909 Adana Events were interpreted and reflected to the public will be stated.

As well as the leading newspapers of American press, New York Herald and New York Times, British Newspapers; The Manchester Guardian, Courier, Daily News, Graphic, London Illustrated News, Globe, Time, Irish Times, Scottish, Belfast News, Freeman Magazine, Manchester Carrier are also part of the study.

Keywords: *Armenian, Adana, Rebellion, Complexity, Muşeg, Press*

GİRİŞ

1800’lü yılların sonu ve 1900’lü yılların başı Osmanlı Devleti için oldukça zor yıllar oldu. Bir taraftan içeride özellikle azınlıklar tarafından yürütülen faaliyetler ve çıkan isyanlar, diğer taraftan da Büyük Devletler’in Osmanlı Devleti’nin iç işlerine her geçen gün artan müdahalesi ile devlet büyük bir güç ve itibar kaybına uğradı. Osmanlı Devleti, 1897’de girdiği Yunan Savaşı sonucunda Büyük Devletler’in müdahalesi ile Girit’in muhtariyetini tanıdı. 1901 yılında Fransa, Midilli’ye asker çıkardı. 1902 yılında Makedonya isyanı çıktı ve Arap Yarımadası kaynamaya başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, devleti bu kötü gidişattan kurtarma çabası sonucu ilan edilen II. Meşrutiyet de ne yazık ki çare olamayarak, 13 Nisan 1909 günü, İstanbul’da 31 Mart Vakası olarak bilinen II. Meşrutiyeti ortadan kaldırmaya yönelik bir isyan meydana geldi. 14 Nisan 1909 tarihinde ise Adana’da Müslümanlar ve Ermeniler arasında haftalarca sürecek karşılıklı olaylar başladı.

A. 1909- ADANA OLAYLARI’NIN BAŞLAMASI

Cemal Paşa¹ hatıralarında, Adana vilayeti ahalisinin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğunu belirtmektedir.² Türklerden sonra Ermeniler, daha sonra Araplar ve nihayet Rumların geldiğini söyleyen Cemal Paşa, toplam nüfusun 550 bini aştığını bunun yaklaşık 60 bininin Ermeni, 25 bininin Arap, 10-15 binin Rum, geri kalanın ise Türk olduğunu ifade etmektedir.³ Ancak bazı tarih araştırmaları göstermektedir ki Bizans İmparatoru

1 Asıl adı Ahmed Cemal olan Cemal Paşa, 1905 yılında binbaşı oldu. Ekim 1906’da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ne üye oldu. 1908 Jön Türk ihtilâlinde sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin askerî kadrosu içerisinde dikkati çekti, cemiyet tarafından İstanbul’da siyasi durumu kontrol altında tutmak üzere gönderilen on kişilik heyette yer aldı. Daha sonra kaymakamlığa terfi etti ve Hey’et-i İslâhiyye âzası olarak Anadolu’ya gönderildi. 31 Mart Vakası üzerine İstanbul’a gelerek Ayastefanos’ta Hareket Ordusu’na ve bu ordunun İstanbul’daki harekâtına katıldı. İstanbul’da durumun kontrol altına alınmasından sonra Üsküdar’da mutasarrıf olarak görevlendirildi. Cemal Paşa, Adana’da Ermenilerin çıkardığı olaylar üzerine (14 Nisan 1909) vali ve “*kuvve-i mürettebe*” kumandanı olarak oraya gönderildi. Olayların bastırılmasında ve sorumluların cezalandırılmasında görev yaptı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemal-pasa>, (son erişim tarihi: 30.04.2019)

2 Cemal Paşa, *Hatıralar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s.380

3 Cemal Paşa, *Hatıralar* adlı eserinde, Adana vilayetinin Osmanlılardan çok evvel Türk olduğunu, Adana vilayetindeki Ermenilerin birçoğunun servet kazanmak amacıyla 19.yüzyılda Diyarbakır, Sivas ve Elazığ

tarafından 965'te tamamen ele geçirilen Çukurova'nın Müslümanlardan boşaltılan kale ve kasabalarına, çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Hıristiyan göçmenler yerleştirilmiştir. Ermenilerin Çukurova'ya geniş kitleler halinde göçü ise Bizans İmparatoru II. Basileios'un 1021-1022'de başlattığı Doğu Anadolu'yu ilhak siyasetiyle gerçekleşmiştir.⁴

Cemal Paşa'nın hatıralarına göre, Adana vilayetindeki Türk ve Ermeni halk birbirlerine güvenen, aralarında herhangi bir anlaşmazlık ve düşmanlık olmadan yaşayan iki millettir. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Adana'da kurulan bazı Türk cemiyetlere karşılık, Ermeniler de Hınçak ve Taşnak cemiyetlerinin şubelerini açtılar.⁵

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, Ermeniler kendilerine verilen daha geniş özgürlüklerden faydalanarak, ülkeye kolayca silah ve mermi soktular. Eli kalem tutan her Ermeni, gerçeklerle ilgisi olmayan destanlar, şiirler ve hikâyeler yazdılar. Her yerde "büyük emellerinden" bahsetmekten geri durmadılar, Adana'da bağımsız bir Ermenistan Devleti kurma hayallerini saklamadılar. Sokaklarda, evlerde Ermeni ihtilal şarkıları söylendi. Ermeni ressamı Ermeni halkının ulusal duygularını kamçılayıcı resimler çizdiler. Bu resimler, kartpostallarda, sigara paketleri üzerinde kullanıldı. Böylece Ermeni halkını ayaklandırmak için her şey yapıldı. Osmanlı Devleti ise vicdan hürriyetine karışmamayı tercih ederek, gitgide büyüyen anarşi tehlikesini önleyemedi.⁶ Ermenilerin bu girişimleri Türkleri de kaygılandırmakta ve telaşlandırmakta idi. Üstelik Ermeni Başpiskoposu Muşeg'in davranışları, Adana'yı karış karış dolaşıp Ermenileri Müslümanlar aleyhine kışkırtarak silahlanmaları için önyak olması, Adana'daki huzuru bozan başlıca nedenlerden biriydi.

1909 yılında Adana Ermeni delegesi olan Muşeg Efendi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kendini Adana Ermenilerinin adeta en büyük dini ve siyasi başkanı yerine koymakta idi. Muşeg Efendi ve etrafında toplanan Ermeniler, artık Türk boyunduruğundan çıkmanın yollarını aramakta ve bu istekleri gerçekleştirdikleri mitinglerde alenen ilan etmekteydiler. II. Meşrutiyet'in yarattığı özgürlük ortamından yararlanan Ermeniler, Muşeg başkanlığında silahlanarak, Avrupa'dan silah getirmeye başladılar. "Muşeg Efendi, 'Artık Ermenilerin silahlı olduğundan, bir daha 1864 kırımları gibi hadiselerden korkmayacaklarından, bir Ermeni'nin kılına hata gelirse buna karşılık on Türk mahvedileceğinden' uluorta bahsediyordu."⁷ Adana Türkleri, Muşeg'in bu sözleri ve gösterilerine ve ayrıca da Ermenilerin hızla silahlanmasına karşılık tedbir amaçlı silahlanmaya başladılar. Rusyalı Ermeni bir vaizin kilisede "1895 şehitleri" için intikam alınmasını salık vermesi üzerine Muşeg'in "İntikam, cinayete cinayet, silah satın alınız. 1895'teki her Ermeni'ye karşılık bir Türk" söylemleri üzerine, kilisede hazır bulunan bir Amerikalı misyoner kalkarak kiliseyi terk ediyordu.⁸

Adana'da yaşayan Ermeni gençlerinin hemen hemen hepsi ihtilalci görüşleri olan Muşeg'in etrafında toplanıyor, silah ve mühimmat satışı Ermeniler arasında aylardan beri devam ediyordu.⁹ Ermeni Başpiskoposu Muşeg Efendi'nin, Müslümanlar aleyhine yapmış olduğu propaganda ile Ermenilerin Müslümanlar tarafından öldürüleceği söylentilerini

taraflarından göç ettiklerini belirtmektedir. Asıl yerli Adanalı Ermenilerin ise, vilayetin kuzeyindeki Haçin (bugünkü Saimbeyli) kasabasıyla Kozan Sancağının merkezi olan Sis kasabasının birkaç köyünde ve İskenderun körfezi sahilinde bulunan Dörtöyl köyü ile çevresindeki birkaç köyde oturan Ermeniler olduğunu belirtir. Cemal Paşa, age, s.380

4 Mehmet Ersan(2015), "Rupeniler Dönemi'nde Kilikya Ermeni Krallığı ve Antakya Haçlı Princepsliği'nin Çukurova'da Hâkimiyet Mücadelesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.13, S.1, s. 83

5 Cemal Paşa, age, s.381

6 Salahi R.Sonyel (1987), "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908- Aralık 1909)", *Belleten*, C.51, S.201, s. 1267

7 Cemal Paşa, age, s.382

8 Sonyel, agm, s. 1268, Kamuran Gürün (2010), *Ermeni Dosyası*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.250

9 Salahi R. Sonyel (2009) *Osmanlı Ermenileri-Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.343

çıkarması ve Müslümanlara karşı Ermenileri zorla silahlandırmaya çalışması olayların psikolojik ve eylemsel alt yapısını oluşturdu:

“ Ermeni murahhası Muşeg, maiyetinde 15-20 kadar Ermeni komitecisi olduğu halde bütün vilayeti ve nihayet bizim sancağı dolaşmış ve en kalabalık ve zararlı Ermenilerin yaşadığı Dört Yol'da bir müddet kalıp dinlenmiş, halkı türlü nutuklar söylemekle ayaklanmaya ve hükümete karşı kışkırtmıştır. Tam Kıbrıs'ın karşısında bulunan Dört Yol'un issiz iskelesine binlerce silah ve cephane çıkartarak buralarda pazarlarda satılan asker sergileri gibi silah sergileri kurdurmuş ve halkı mutlaka silah satın almaya zorlamış, onları İslamların kendilerini keseceklerine inandırmıştı.”¹⁰

Tüm bu yaşananlar, Ermeniler ve Türkler arasındaki gerginliği iyice tırmandırdı. 14 Nisan gecesi Adana'da bir Ermeni, karısını kaçırmaya çalıştıkları iddiasıyla iki Türk'ü silahla vurdu, bunun ardından tüm vilayet kargaşaya boğuldu.¹¹ 1908 yılında Cebel-i Bereket (Adana) Mutasarrıflığı'na getirilen Mehmed Asaf Efendi de Adana Olayları'nın birkaç Ermeni'nin iki Müslümanı öldürmesiyle başladığını iddia etmekte idi. İlk olaylar da bu cinayet üzerine çıktı. Vilayetin gönderdiği el altındaki kuvvetlere karşı Ermeniler bir elden ve bir dakikada ateş açarak birçok jandarma ve polisi şehit ettiler ve bu olaylara karşı silahlarını kapandı Türkler, Ermeni mahallesine yürüdüler. Böylece iki taraf birbirine girdi.¹²

Talat Paşa, anılarında Adana Olayları'nın Ermeniler tarafından başlatıldığını, daha sonradan bu olayların Müslüman halka mal edildiğini belirtmektedir. Talat Paşa'ya göre, Adana Olayları'nda Ermenilerin amacı, halk kitlelerinin bağnazlığını kışkırtarak kıyımaya yol açmak, böylece Avrupa'nın dikkatini çekmek ve Kilikya'da bağımsız bir Ermeni Devleti kurmaktır.¹³

“Adana Olaylarından sonra Dâhiliye Nazırı oldum... Adana Olayları hakkındaki soruşturma belgelerini dikkatle inceledim. Olayların Ermeniler tarafından kışkırtılmış olduğu, soruşturma komisyonu olan Ermenilerin tanıklığıyla da doğrulanıyordu. Komisyon üyelerinden biri olan Agop Babikyan Efendi, bunu bizzat bana da itiraf etti.”¹⁴

Mehmed Asaf da Adana Olayları'nda Müslümanların sorumluluğunu şu şekilde iddia etmektedir:

“Adana meselesinden dolayı İslamların mesuliyet ve mahkûmiyetine gelince: İslamlar bütün varlıklarını hükümete emanet etmiş olduklarından olaydan önce mahalli idare, duyulan ve his olunanlar karşısında asayişini temin için sayısız müracaatla asker istediği halde, kuvvet gönderilmiş olsaydı ki iki tabur muntazam asker yeterdi, fesadı kaynatanların cüretlerine engel olarak, ne kan dökülür ve ne de koca soylu ve temiz bir milletin tarihine leke sürmek ve birçok suçsuzun idamına sebep olmak isteyen eller meydan bulabilir miydi? O halde acaba sorumlu kimdir? Bunu hamiyet ve vicdan sahipleri takdir ve tayin eylesin.”¹⁵

Lewy, konunun uzmanlarından biri olarak tanımladığı İngiliz yazar, H. Charles Woods'un¹⁶ görüşlerine yer vermekte ve Woods'un 1909 olaylarının sebebini ve

10 Mehmed Asaf, age, s.7

11 Sonyel, agm, s.1270

12 Mehmed Asaf, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu), TTK Basımevi, Ankara, 1986, s.11

13 Talat Paşa'nın Anıları (Hazırlayan: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.18

14 Talat Paşa'nın Anıları (Hazırlayan: Alpay Kabacalı), age, s. 19

15 Mehmed Asaf, age, s.27

16 H.Charles Woods, 1911 yılında Londra'da yayınlanan *“The Danger Zone of Europe: Changes and Problems in the Near East”* adlı kitabın yazarıdır. Woods, bu kitapta, Adana Olaylarına ayrıntılı bir şekilde yer vermiş, yaşanan olayların Ermenilere yönelik olarak bir katliam olduğunu belirtmiştir. Ermenilerin, 1909 Olaylarında, evlerini ve kadınlarını *“kana susamış adamlardan”* korumak için hareket ettiklerini ve bu nedenle eylemlerinde suçlu olamayacaklarını ifade etmiştir. H.Charles Woods, *The Danger Zone of Europe: Changes and Problems in the*

İngiliz Resmi Belgeleri Ve İngiliz Basınında Adana Olayları-1909 İngiliz Resmi Belgeleri ve İngiliz Basınında Adana Olayları-1909

sorumlularını yorumladığı cümlelerin altını çizmektedir:

“Woods’a göre, 1909 Olaylarının sebebi; Müslümanları öfkeleniren eşitlik konuşması, her iki dinin liderlerinin aşırı tutumları, Ermeni cemaatinin çok küçük bir bölümünün biraz aptalca davranışlarından kaynaklanıyordu. Aynı zamanda, devlet yetkilerinin katliamların gerçekleştiği bölgedeki zayıflığı ve ihmali önemli bir etken oluşturmaktaydı.”

Lewy, olay yerindeki bir başka gözlemci diyerek adını eserinde paylaşmadığı kişinin, Adana çevresindeki köylerde gerçekleşen cinayetlerin çoğunu, Ermenilere ödünç para veren ve Ermenilerin tefecilik yapmalarına kızmış olan Kürtlere yüklediğini de ayrıca belirtmektedir.¹⁷

Enver Ziya Karal, “14 Nisan 1909’da ilk olarak başlayan 1909 Adana Olayları, 31 Mart 1909 Ayaklanması gibi askeri bir ayaklanma değildir” demektedir. O’na göre, olaylar, Ermeniler ve Müslümanlar arasında karşılıklı bir iç savaştır. Ermeniler, Meşrutiyet’in duyurulması ile birlikte gelişen özgürlük ortamı içinde bu özgürlükten faydalanarak silahlanmaya başladı ve Adana’yı merkez haline getirdiler. Silah taşımak, özgürlük icabı sayıldığından Ermeni gençleri tabanca satın alarak, ayrıca Kıbrıs’tan mavzer, bomba ve dinamit gibi silahlar ve yıkıcı maddeler getirerek, Ermeniler ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin bozulmasına etkide bulundular.¹⁸ Adana eşrafı ve ayarı Ermenilerin silahlanmasını müteakip örgütlenmeye başladı.

Karal, Olayların başlamasını şu şekilde ifade etmektedir:

“ 26 Mart’ta Mersin’de, “Sivas’ın Timur Tarafından Tahribi” adını taşıyan bir oyun sergilendi. Bu oyun Ermeni propagandası içerikli, Ermenileri birlik olmaya çağıran ve bağımsız bir Ermenistan kurulacağı müjdesini veren bir oyundu ve yakında başka bir bölgede bir Ermeni Krallığı kurulacağına müjdesini veriyordu. 31 Mart Olayı’ndan bir gün sonra da bir keşişin öldürülmesi yüzünden Müslümanlarla Ermeniler birbirlerine silah sıkmaya başladılar. Vali ve komutan, ellerinde kuvvet bulunmadığından duruma seyirci kaldılar. Daha sonra redifler silahaltına alındı ise de bu durum ortalığı daha da kızıştırdı, çünkü silah depoları halk tarafından yağma edildiği için kimin redif olup olmadığını anlamak çok güçleşti.”¹⁹

Mehmed Asaf da olaylar esnasında Türklerin silah ve asker durumuna aşağıdaki gibi değinmektedir:

“Bahçe kaymakamı Sait’ten aldığım telgrafta da “ Kargaşa olağanüstü taşkınlıklarla sürüyor, insanlar kesiliyor, evler yakılıyor hepimizin yaşamı tehlikededir. Güvenlik kalmamıştır. Bugün akşama değin en az 20 asker ve silah gönderilmediği halde Hristiyanların saldırısı ile ne can ve ne de mal kalacaktır. Bütün Müslümanlar sarılmıştır” diyordu. Hâlbuki elimizde asker yoktu. Olan jandarmaya, kaçak rediflerden mümkün olanı ekleyerek güvenliği sağlamaya çalışıyorduk.”²⁰

1909’da Adana’dan, Amerikalı misyoner W.W. Peet’e gönderilen imzasız yazıda, “Türk hükümetinin bu ayaklanmayı bastırmaya gücü varsa da bunu olayların başlangıcında asla kullanmamış ve sorumluluk almamıştır” denmektedir.²¹ Bu sırada bazı fesatçıların çıkardığı “Ermenilere karşı harekete geçmek için hükümetin emri var, Vali bu emri saklıyor” söylentileri olayları şiddetlendirdi ve Adana ve dolaylarında günlerce süren sokak

Near East, 1911, London, s.167

17 Lewy, age, s.35

18 Enver Ziya KARAL(1996) *Osmanlı Tarihi IX. Cilt, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, Ankara: TTK Yayınları, s.95

19 Karal, age, s.96

20 Mehmed Asaf, age, s.40

21 FO. 195/2306, s.134 (19 Nisan1909)

çatışmalarına ve yangınlara sebep oldu. Daha sonra olaylar tam da yatışmaya başlarken, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi, İngiliz savaş gemilerinin Mersin Limanı önlerine gelmesi olayların tekrar başlamasına sebep oldu. Bu sefer Adana'da çıkan olaylar sonrası asayiş tekrar kurmak için Adana'ya gönderilen askere, Ermenilerin ateş etmesi sonucu tekrar çatışma meydana geldi. Karal'ın ifadesine göre, resmi kayıtlara göre 7 bin kadar Ermeni ve bunun yarısı kadar da Müslüman Adana Olayları'nda öldü.²² Lewy ise, çoğu Ermeni olmak üzere tahmini 20 bine yakın ölümün gerçekleştiğini iddia etmektedir.²³

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki, Adana Olayları ile ilgili belgelerin tasnifi ile hazırlanan "Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları 1" adlı eserde, yabancı kaynaklardaki resmi yazışmalara göre ise, Müslümanlardan 1.924 ölü, 533 yaralı ve Ermenilerden 1.455 ölü, 382 yaralı bulunmaktadır ve 20-30 bin gibi ifade edilen rakamlar gerçeği yansıtmamaktadır:

*"...Adana Vukuatı hakkında Meclis-i Mebûsânca geçende vâki olan istizâhât esnasında hâdisât-ı mezkûrede Ermenilerden yirmi-otuz bin kişi telef olduğu mebûsândan bir zât tarafından iddia olunması üzerine sebk eden istilâma cevaben Adana Vilâyeti'nden bu kere alınıp sureti leffen irsâl kılınan telgrafnâmede nerelerde ne mikdar maktûlün ve mecrûhîn bulunduğu beyân ve suret-i kat'iyede tayin-i mikdar edilmesi ta'mik-ı tahkikât ve tedkikâta mütevakıf ise de şimdilik icra olunabilen tahkikâta nazaran min haysül-mecmû ahali-i Müslime'den 1.924 maktûl ve 533 mecrûh ve ahali-i gayr-ı müslimeden 1.455 maktûl ve 382 mecrûh vuku bulduğu ve dâhil-i vilâyetdeki Ermenilerin zükûr ve inâs nüfus-ı umumiyesi 48.447 kişiden ibaret olmasına nazaran yirmi-otuz bin Ermeni'nin telef olduğuna dair olan iddianın her hâlde hakikatden pek ba'îd bulunduğu dermiyân kılınmış ve tahkikât ve tedkikâtın ta'mik ve tesrî'i ile mikdar-ı hakikînin bir gün evvel tayin ve iş'ârı vilâyete cevaben tebliğ olunmuş olmakla ol bâbda"*²⁴

Görülüyor ki Adana Olayları, Muşeg'in emriyle Ermeniler tarafından başlatılarak, Adana çevresindeki Tarsus, Hamidiye, Misis, Erzincan, Dörtöyl ve Azizli'ye sıçrayarak yayıldı. O sırada Adana Vilayetinde Vali Cevat Bey, Fırka kumandanlığında Ferik Mustafa Remzi Paşa, Cebel-i Bereket Sancağında ise Asaf Bey adında bir mutasarrıf bulunmakta idi. Vilayet merkezindeki hükümet, maalesef giderek büyüyen ve tehlikeli hale gelen olaylar karşısında Türkleri silaha sarılmaya ve ayaklanmaya davet ederek olayların başlamasında değil ama büyümesinde rol oynadılar.

*"Dörtöyl Ermenilerinin Erzincan üzerine yürüdükleri doğrudur. Ermenilerin maksadı Cebel-i Bereket sancağındaki Türkleri katletmektir. Fakat bir mutasarrıfın odasında oturarak ahaliyi başıboş harekete davet etmesi katiyen affolunabilir cinayetlerden değildir. Çünkü kendisini tehlikede gören halk, saldırganların yalnız silahlı olanlarına değil, kadın, ihtiyar ve çocuk gibi silahsız olanlarına da saldırmaya kalkışabilirdi. Nitekim böyle oldu."*²⁵

Mehmed Asaf, olaylar başladıktan sonraki gelişmeleri aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

*"... Sözün kısası bu olay öyle bir deniz dalgası haline geldi ki, bir taraftan Ermeniler, Türk kitlelerine yüklenir ve kırılarak geri çekilir, diğer taraftan Türkler Ermeni yığınaklarına hücum eder ve kırılarak dönmeye mecbur olurlardı."*²⁶

Neticede, Adana vakası, patlak verinceye kadar yapılan tahrikât dolayısıyla Ermenilerin suçlu olduğu, patlak verdikten sonra da duruma hâkim olamamak, üstelik Müslüman

22 Karal, age, s.96-97

23 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres In Ottoman Turkey-A Disputed Genocide*, The University of Utah Press, 2005, s.35

24 BOA. DDH. MKT.2807/40, ayrıca bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı(2010), *1909 Adana Olayları 1*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, s. 95-97

25 Cemal Paşa, age, s.384

26 Mehmed Asaf, age, s. 14-15

halkı kavgaya sevk etmek sebebi ile mahalli yönetimin suçlu bulunduğu olaylardır. Ancak, tek taraflı bir katliam olmayıp, Ermeniler ve Müslümanların silahlı olarak karşılıklı çatışmasıdır.²⁷

Cemal Paşa, o zaman ki Adana yönetiminin olayların başlamasına fırsat vermeden, Ermeni Başpiskopos Muşeg Efendi'nin ve yardımcılarının, ayrıca Türkler içinden de İslam ahalisinin ayaklanmasına ön ayak fesatçıların hakkında derhal kanuni soruşturma başlatılmasını ve sorumluların yakalanarak cezalandırılması gerektiğini fakat böyle bir cüreti ve icraatı uygulayacak bir hükümetin maalesef İstanbul'da dahi var olmadığını belirtir.²⁸ Ermeniler ve Türkler arasındaki olaylar tırmanırken ve karşılıklı mücadele sürerken Adana Hükümeti'nin olayları durdurmak ve yağmayı önlemek için hiçbir şey yapmadığı ifadeleri 19 Nisan 1909 tarihinde Adana'dan Mr. Peet'e gönderilmek üzere yazılan isimsiz bir belgede yer almaktadır.²⁹

Adana'da meydana gelen olaylar can ve mal kayıplarına aynı zamanda da evlerin, dükkânların, okul ve bazı kiliselerin yıkıma uğramasına sebep oldu. Olaylar, hükümetin örfi idare ilan etmesiyle sonlandırıldı. Hükümet olaylardaki zararları gidermek için öncelikle bölgeye tıbbi yardım ulaştırdı. Ardından evsiz barksız kalan insanlar için çadırlar kuruldu. Olaylardan sonra açlık her yerde kol gezerek en büyük sorunlardan biri haline geldi. Bu nedenle açlıktan kaynaklanan ölümleri durdurmak için halka ekmek ve un dağıtıldı. Bu yardımlarda Osmanlı Hükümeti'nin yanı sıra İngiltere, Amerika gibi yabancı devletlerin yanı sıra misyoner kuruluşlarının da katkısı oldu. Öksüz ve yetim kalan çocuklar için yetimhaneler tesis edildi. Osmanlı Hükümeti bir taraftan yaraları sarmaya çalışırken diğer taraftan bir daha böyle olayların yaşanmaması için halkın elindeki silahları topladı.³⁰

B. ADANA OLAYLARI SONRASINDAKİ YARGILAMALAR

İstanbul Hükümeti 2 Mayıs 1909'da Adana ve çevresinde yaşanan olaylar nedeni ile Meclis-i Mebusan'dan sıkıyönetim kararı çıkardı. Tekirdağ Milletvekili Agop Babikyan, Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk, Şura-yı Devlet Başkâtibi Arif Bey ve Yargıç Musdikyan Efendi'den oluşan bir soruşturma komisyonu Adana'ya gönderildi. Aynı zamanda hükümet, tahkikat yapmak üzere Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi Reisi Faik Bey ile Selanik Adliye Müfettişi Artin Efendi'yi Adana'ya yolladı. Faik Bey ve Artin Efendi, tahkikat sonrasında hazırladıkları raporu, Adana Divân-ı Harb-i Örfi Mahkemesi'ne sundular. Rapora göre, olaylardan önce ve sonra vazifelerini layıkıyla yerine getirmedikleri gerekçesiyle Adana Valisi Cevat Bey, Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Asaf Bey ve Mustafa Remzi Paşa suçlu bulunarak, görevlerinden uzaklaştırıldılar.³¹

Lewy, 1 Mayıs 1909'da "*katliam suçlularını*" yargılamak için Meclis-i Mebusan'ın oy kullandığını ve bu oylama sonucunda cinayetten ve isyana teşvik etme suçundan 50 Türk'ün ölümüne mahkûm edildiğini böylece Müslümanların Hristiyanları öldürmek suçundan ilk defa ölüm cezası aldıklarını ifade etmektedir. Bu 50 Türk'ten 20'sinin asıldığını 5 Ermeni'nin de yine aynı sebepten mahkûm edildiğini fakat muhtemelen bu 5 Ermeni'den 3'ünün masum olduğunu iddia etmektedir.³² Olayların sonucunda Muşeg'in kaçtığını da belirtmektedir.³³

27 Gürün, age, s.253-254

28 "*Hürriyet demek, anarşi demek olmadığını halka anlatmak hükümetin en birinci görevidir. Ne yazık ki Türkiye'de 1908 senesinin son üç ayıyla, 1909 başlarında böyle bir hükümet yoktu.*", Cemal Paşa, age. S.382

29 FO 195/2306, s.139 (19 Nisan 1909)

30 Nejla Günay (2009), "1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları", *Akademik Bakış*, C.2, S.4, s.121

31 Ali Karahan, "1909 Maraş Olayları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.IV, S.XI, Mayıs, MMXVII, s.164

32 Adana'daki Divan-ı Harpler tarafından mahkûm edilenlerin ayrıntılı döküm listesi için bkz. BOA, BEO.353-5/265082/3, ayrıca bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı(2010), *1909 Adana Olayları 2*, Ankara, s.199-237

33 Lewy, age, s.35

Cemal Paşa ise, olaylar sonrası yargılananlardan aynen şu şekilde bahsetmektedir:

"...Adana'ya gelişimden dört ay sonra yalnız Adana şehrinde, Harp Divanı mahkûmlarından otuz Müslümanı idam ettirdiğim gibi ondan iki ay sonra da Erzincan kasabasında on yedi Müslümanı idam ettirdim. Bunlarla beraber yalnız, bir Ermeni idam olunmuştur. İdam olunan Müslümanlar arasında Adana'nın en eski ve en zengin ailelerine mensup gençler bulunduğu gibi Bahçe kazası müftüsü de vardı..."³⁴

Ancak Cemal Paşa'nın olayların baş sorumlusu olarak gördüğü Muşeg Efendi olaylar sonrası kaçtığı için Divan-ı Harp tarafından gıyabında idam cezası verilse de infazı gerçekleşmedi. Muşeg Efendi, Ermeni ruhani memurlarına gayrimeşru siyasi içerikli tamimler göndermesi, bölgedeki gezileri sırasında kiliselerde verdiği vaazlarda Ermenileri Müslümanlar aleyhine kışkırtarak silahlanmaya zorlaması, her yerde ayaklanma olacağını ve Avrupa devletlerinin Ermenileri koruyacağını söyleyerek 12 saat sürecek bir direnişe göre hazırlık yapılması yönünde tembihte bulunması, dışardan binlerce silah getirterek dağıttığının şahitlerin ifadeleri ve ele geçirilen bazı belgelerle sabit olması gibi somut deliller nedeniyle mahkûm edildi.³⁵

24 Mayıs 1909 tarihinde Tanin gazetesinde "Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa İle Mülakat" başlıklı yazıda yabancı ve özel kaynaklardan alınan malumata göre Adana Olaylarında vefat eden Ermenilerin miktarı 20-30 bini buluyor.³⁶ Hâlbuki yerel hükümetin verdiği malumata göre kayıpların miktarı 3 bini geçmiyor. Buna dair değerlendirmeniz nedir? sorusuna Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa aynen şu cevabı vermektedir:

"...Hakikat meydana çıkıncaya kadar şunu söyleyebilirim ki Adana vilayetinde 40 bin kadar Ermeni vardır. Bunların 20-25 bini hiç karışıklık bulunmayan havalide bulunurlar. Geri kalan büyük kısmı da Lazkiye filan gibi yerlere firar etmişlerdir. Uyguladığımız tedbir üzerine memleketlerine dönmektedirler. Bu halde nasıl olup da o kadar çok Ermeni katledilebileceğini anlayamıyorum. Hiçbir gizli fikre kapılmaksızın sırf hakikati meydana çıkartmak maksadıyla hareket ettiğimiz için tahkikatın neticesine intizar edilmesini daha uygun bulurum. Tahkikat için 4 heyet tertip ettik. Bunlar kol kol geziyorlar. Karışıklık zuhur eden her kasabaya girecekler. Nüfus defterlerini soruşturacaklar, tahkik edecekler." Bu gazete haberinde Ferit Paşa, Divan-ı Harp 'in kurulduğunu, olaylar sonrasında 180 kişinin tutuklandığını, bunların 120'sinin İslam, 60 kadarının Hıristiyan olduğunu belirtmektedir. 8-9 kişi hakkında idam kararının verildiğini, yersiz yurtsuz kalan insanlar için de 30 bin lira tahsis edildiğini verildiğini söylemektedir. Hastalara bakmak için 15 doktor görevlendirildiğini, Ermeni ve diğer gayri-Müslimlerin gönderdiği doktorları da kabul ettiklerini, ayrıca lazım gelen ilaçları yolladıklarını da belirtir. "Evsizleri yerleştirdik, çadırlar kurduk, ne mümkünse yaptık ve yapacağız." Buna ek olarak, aynı mülakatta Ferit Paşa, Kerkük mutasarrıfı Abdullah Kazimi'nin Adana'ya ve İzmir'e ile gittiğini ve şüpheli kimselerle görüştüğünü, Adana'daki aynı olayların İzmir'de de tertip edildiğini ancak bu olaylara izin verilmediğini de sözlerine ekler.³⁷

C- İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE ADANA OLAYLARI

Adana Olayları, İngiliz resmi yazışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu yazışmaların çoğu, Adana Olayları'nın çıktığı esnada Mersin'de görevli bulunan ve olayların çıkması üzerine eşi ile birlikte Mersin'den Adana'ya gelen İngiliz konsolos vekili Doughty Wylie'nin

³⁴ Cemal Paşa, age, s.386

³⁵ BOA, BEO.3621/271525/3, Ayrıca bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (2010), 1909 Adana Olayları 2, ss. 29-30

³⁶ Adana'daki İngiliz konsolos yardımcısından 21 Nisan 1909 tarihinde İngiliz Başkonsolosluğu'na gönderilen resmi raporda ölenlerin sayısı tahmini olarak 15bin ve 25bin kişi arasında verilmiş ve eğer varsa bunların çok azının Müslüman olduğu iddia edilmiştir.

³⁷ Tanin, "Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa İle Mülakat" , 24 Mayıs 1909

İstanbul'daki İngiliz Başkonsolosluğu'na olayları kendi izlenimlerine göre kaleme aldığı yazışmalardır.³⁸

Bu yazışmalardan tematik olarak bahsetmek gerekirse, öncelikle, Doughty Wylie'nin Adana'ya trenle seyahati esnasındaki ve akabinde Adana'ya varduktan sonraki izlenimlerini ele almak mümkündür. Doughty Wylie, Adana Olayları'nın başladığı 14 Nisan 1909'dan itibaren, yaşadıklarını şöyle ifade etmektedir:

"Başkonsolos yardımcısından İngiliz konsolosluğu vekiline,

*14 Nisan 1909'da İngiliz dış işleri temsilcisi Mr. Trgpai'den Adana'da tehlikeli bir durum olduğuna dair bir rapor aldım. Mektupta bazı cinayetler olduğu ve tüm dükkânların kapatıldığı yazıyordu. Adana'ya gittim. Bazı katliamların eli kulağında olduğumu bildiğim için karımı da yanıma aldım. Trende bir ölü ve az sonra da trenden kaçan mültecileri gördük. Bu kişiler trende onları öldürmek üzere bulunan bir adamın varlığından bahsettiler. Bunun üzerine iki Türk askerinin kaçan mültecileri tehdit ettiğini gördüm. Beni görür görmez bu tutumlarını terk ettiler."*³⁹

*"...Amerikan misyonerlerinin bulunduğu merkezin etrafında daha çok yangın vardı. Merkeze gittiğimde burada iki okul güvenli gözüküyordu. Ancak daha sonra buraya gittiğimde okuldaki muhafızlardan birinin kaybolduğunu gördüm. Yaşanan olaylara vali (Cevat Bey) ve kumandan Ferik Bey kesinlikle bir şey yapmadı. Ayrıca Ermeniler, bir İngiliz ve Amerikan misyonerin kayıp olduğunu ve bunları bulmak için validen 50 adam ve bir at istediğini söylediler. Tüm bu olaylar yaşanırken Adana tarifsiz bir hengâme içinde ve Ermenilere yönelik olarak ağır bir çatışma içindeydi. Türk semtlerine gittiğimde Türk ve Ermeniler çatışmaya devam ediyordu. Vali ve Ferik Bey'e bu katliamı durdurmalarını aksi takdirde bir gemi istediğimi ve sorumluluğun onlara ait olacağını söyledim. Ermeni bölgesini düzenli askeri birliklerle ve yetkililerle çevreleyerek korumaları gerektiğini söyledim. İçeriye giriş ve çıkışları yasaklamalarını ve sokaklarda devriyelerin gezmesi gerektiğini, insanların evlerine dönmelerini sağlamalarını belirttim. Adana'daki Gregoryen Ermenilerin piskoposunun Adana'ya geri döneceğinin haberinin duyulması üzerine birçok Türk bana bu adamın problemlerin başlamasının ana kaynağı olduğunu söylediler. Dikkate değer Ermeniler de Mr. Chambers vasıtasıyla bu adamın dönüşünde yaşanabilecek olaylardan korunmanın yolu olup olmadığını bana sordular. Korktukları şey tekrar ortalığın karışmasıydı. Mersin'deki dış işleri temsilcisine telgraf çekerek onu karşılamasını ve karaya ayak basmasını engellemesini söyledim. Mersin mutasarrıfına da bu adamın Adana'ya gelmesini yasaklamasını söyledim."*⁴⁰

"...Evet, Hınçak örgütü bir kısım Ermeni'yi temsil ediyordu bu doğru, Ayrıca bir Ermeni'nin iki Türk'ü öldürdüğü de doğru ve evet beyhude bir böbürlenme ve sözlü kışkırtma da vardı. Ama bu geniş yıkımın Türklerin tarafından da gizli bir hazırlık olmadan yapılabileceğini düşünmüyorum. Katliam aynı gün yaklaşık aynı saatte çok uzak yerlerde başladı. Adana'daki makam ve merciler planlanan katliamı biliyorlardı. Adana'ya vardığımda moral bozukluğu yaratan şey Vali Cevat Bey'in güçsüzlüğü ve Türk General Ferik'in gösterdiği acımasız korkaklıktı. Oysaki olaylara ilk saatte müdahale etseydi, fanatik grupları dağıtmak için yeterli olurdu."

Adana yerel yönetiminin olayların önlenmesinde yetersiz kaldığı düşüncesi, Cemal

³⁸ Doughty Wylie, Türkiye ile 1896'da askeri diplomat olarak gittiği Girit'te tanışmıştır. 1906 yılında İngiliz konsolos yardımcısı olarak Konya'da ve Mersin'de bulunmuş, 1909 yılında Mersin'de görevliken patlak veren Ermeni olayları üzerine Adana'ya gitmiş, silahların patladığı, evlerin yakıldığı bir ortamda sokağa çıkarak kendini olayların ortasına atmış ve bu sırada yaralanmıştır. Adana'da yaşadığı ve tanıklık ettiği olayları İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne rapor etmiştir. Adana'daki hükümet görevlileri ve Amerikalı misyonerlerle yakın temas kurmuş, eşi de yaralı olan Ermenilerin toplandığı hastanelerde hemşirelik yapmıştır.

³⁹ FO 195/2306, s.98 (21 Nisan 1909)

⁴⁰ FO 195/2306, s.100 (21 Nisan 1909)

Paşa ve Doughty Wylie tarafından belirtilen ifadelerde ortaklık göstermektedir. Çünkü Cemal Paşa da, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Adana Olayları'nın başlamasında değil fakat büyümesinde Adana yerel yönetimini suçlamaktadır.⁴¹ 19 Nisan 1909 tarihinde imza ve isim bulunmadığı için kimden gönderildiği belli olmayan ancak yine de İngiliz resmi arşivlerinde yer bulduğu için burada bahsetmek mecburiyetinde olduğumuz aşağıdaki yazışma, olayların başlama nedenini ve sorumlularını değerlendirmektedir:

"Mr Peet'e,

"...bu mücadelenin kesin nedenini bilemiyoruz. ...Ermeniler kendilerini savunmak için umutsuzca savaştılar ve Müslümanları öldürmede başarılı olduklarında Türklerin öfkesi arttı. Olaylardan iki gün önce, üzüm bağlarından birinde, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında bir kavga yaşanmıştı. Silahlı vuruşma başladı ve kin yükseldi, 12 Nisan Pazartesi günü Türkler tarafından vurulan ve tehdit edilen bir Ermeni rakiplerinden birini öldürdü ve ikisini yaraladı. Bu Ermeni Mersin' e kaçtı. Böylelikle Türkler tehdit edici bir tutum sergilediler ve Ermenilere büyük bir panik yaşattılar. Öldürülen Müslüman Türkler tarafından bir meydana sürüklendi ve bir meydan okuma amacıyla orada bırakıldı. 14 Nisan sabahında Türklerin Ermeniler arasında bir katliam yapılacağı söylentisi yayıldı. Bir kendini savunma gösteri olarak Hristiyan evlerinin çatısından havaya yayılım ateşi açıldı. Ve Türkler Ermenilerin bu hareketini ezilmesi gereken bir isyan olarak algıladı."⁴²

İngiliz Başkonsolosluğu'na gönderilen raporlarda, olaylarda neler yaşandığına ilişkin bazı Amerikan misyonerlerinin yazıları da yer almaktadır. Bu misyonerlerden birisi William N. Chambers'dır.

" W.N Chambers'tan Barton'a,...24 saattir şehir terör içinde. Şehrin değişik yerlerinde 5 veya 6 yangın çıktı. Dükkânlar yağmalandı. Çok sayıda insanın öldürüldüğü rapor edildi. Hem Müslüman hem Hristiyan ihtimal dâhilinde 200-300 kişi öldü."⁴³

Doughty Wylie, 2 Mayıs 1909 tarihinde yazmış olduğu raporda ise, , Adana'da geçirdiği süre içinde yaptığı araştırma sonrasında olayların karşılıklı meydana geldiğini, Müslümanların Ermenilere, Ermenilerin de Müslümanlara karşı zor kullandığı izlenimini İstanbul'daki İngiliz Başkonsolosluğu'na iletmektedir.

"...Kasabadaki her Türk, Ermenilerin yabancı müdahalesini çekmek için kendi evlerini yaktıklarına ikna edilmiş. Ermenilerin Müslümanlara katliam yaptıklarını anlatan korkunç hikâyeler anlatıyorlar. Bazı yaralıların ve cesetlerin yakıldığı doğru, birçok kişi kuyulara atıldı, birçok öfkeli eylem oldu ama bence bunların çoğu her zaman için azınlık olan Ermeniler tarafından yapılmış olamaz. Tabi ki istisnalar mevcut."⁴⁴

Doughty Wylie tarafından İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderilen 7 Mayıs 1909 tarihli raporda, Olayların ikinci kez başlamasının nedenleri ile ilgili olarak da, Türk hükümeti tarafından sorumluluğu Ermenilere yükleyen açıklamalar anlamsız ve inanması zor bulunmaktadır. Doughty Wylie'ye göre, Olayların ikinci kez başlamasının sebebi Ermeniler tarafından planlanan bir komplo ise bu iddianın kanıtlanması gerekmektedir:

" Katliamın ikinci kez başlaması ile ilgili bana yeni bir açıklama yapıldı. Bu açıklamaları henüz anlamlandırabilmiş değilim. Açıklamaya göre, olaylar, "olaylara neden olmakla suçlanan Rumeli askeri birliklerinin" geldiği gece meydana geldi. Bu açıklamaya hiçbir zaman inanmadım. Rumeli askeri birlikleri, geldikleri zaman şehrin istasyon ve kamp alanı arası ile tanıştılar. Ermeni bölgesi hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Açıklama şu ki, Rumeli

41 "Hürriyet demek, anarşi demek olmadığını halka anlatmak hükümetin en birinci görevidir. Ne yazık ki Türkiye'de 1908 senesinin son üç ayıyla, 1909 başlarında böyle bir hükümet yoktu.", Cemal Paşa, age. s.382

42 FO 195/2306, s.133-134 (19 Nisan 1909)

43 FO 195/2306, s. 119 (15 Nisan 1909)

44 FO 195/2306, s.183 (2 Mayıs 1909)

*birliği askerleri çadırlarını kurarken Ermeni Bölgesinden askerlere ateş açıldı. Askerlere bu silahların Ermeni devrimciler tarafından ateşlendiği söylendi. Sokaklar birden taraflarla karıştı. Kimin dost kimin düşman olduğunu ayırt etmek çok zordu...*⁴⁵

Mehmed Asaf ise Doughty Wylie'nin söylediğinin aksine olayların tekrar başlamasından Ermenileri sorumlu tutmaktaydı: *"Artık Ermeni hadisesi sancağımızda sona ermiş idi. Fakat Adana'da yeniden başladı. Çünkü oradaki askerler Ermeni mahallesine girerken yeniden ateşe başladılar ve askere hayli yaralı ve ölü verdirdikleri gibi, şehri de birçok yerlerinden yakarak, yeniden bir kargaşaya sebep oldular. Bu hareketle güya İslamları bir kat daha suçlu göstermek istediler."*⁴⁶

İngiliz resmi yazışmalarında dikkati çeken bir konu da, Adana Olayları'nda ölen insan sayısı ve olayların niteliğine dair yazılan ifadelerdir. 10 Mayıs 1909 tarihinde Doughty Wylie'nin İngiliz Başkonsolosluğu'na yazdığı metinde, Amiral Sir Assheton Curzon Howe ve Captain Thursby'nin 10 Mayıs 1909 tarihinde Adana'ya ulaştıkları ve Adana valisi ile olaylar hakkında görüştüğü belirtiliyor. Amiral'in olaylarda kaç kişi öldüğünü sorması üzerine Adana valisinin 15 bine yakın kişinin öldüğünü ve bunlardan çoğunun Türk olduğunu söylediği iddia edilmektedir. Ayrıca yazışmada Adana valisinin, Olayların bir katliam değil karşılıklı çatışma olduğunu söylediğinin altı çizilmektedir.⁴⁷ 2 Mayıs 1909 tarihinde Doughty Wylie, İngiliz Başkonsolosluğu'na olayların karşılıklı cinayetlere sebep olduğunu söylemektedir:

*"...Kasabadaki her Türk, Ermenilerin yabancı müdahalesini çekmek için kendi evlerini yaktıklarına ikna edilmiş. Ermenilerin Müslümanlara katliam yaptıklarını anlatan korkunç hikâyeler anlatıyorlar. Kuyuları ölü bedenlerle zehirledikleri yaralı adamları diri diri yaktıkları ve kadınlara mezalim yaptıklarına dair hikâyeler... Bazı yaralıların ve cesetlerin yakıldığı doğru, birçok kişi kuyulara atıldı, birçok öfkeli eylem oldu ama bence bunların çoğu her zaman için azınlık olan Ermeniler tarafından yapılmış olamaz. Tabi ki istisnalar mevcut. 500 ila 3000 arasında insan 2.Adana katliamında öldü."*⁴⁸

Yazışmalara dair son olarak, Doughty Wylie'nin Adana yerel yönetiminin olaylara nasıl baktığına dair izlenimlerini paylaştığı 1 Mayıs 1909 ve 2 Mayıs 1909 tarihli raporlara yer verecek olursak, Doughty Wylie'den, İstanbul'daki başkonsolosluğa gönderilen raporlarda, vali-general gibi Türk yetkililerinin Adana Olayları'nın çıkışında kesin olarak bir Ermeni kumpasının var olduğuna inandıkları ve bundan Hınçak komitesini sorumlu tuttıkları belirtilmektedir. Türk yetkililerinin, Hınçak Komitesi'nin amaçlarını,

1. Türk yetkililere suikast düzenlemek,
2. Askerleri öldürmek,
3. Öldürebilecekleri kadar Müslüman öldürmek,
4. Dış güçlerin koruması altında kendilerini bağımsız bir cemiyet yapmak" şeklinde sıraladıkları belirtilmektedir.⁴⁹

D. İNGİLİZ BASININDA 1909 ADANA OLAYLARI

İngiliz basını, Adana Olayları'ndan "massacre" veya "slaughter"⁵⁰ yani katliam olarak

45 FO 195/2306, s.235-236 (7 Mayıs 1909)

46 Mehmed Asaf, age, s.15

47 FO 195/2306, s. 252 (10 Mayıs 1909)

48 FO 195/2306, s. 183 (2 Mayıs 1909)

49 FO 195/2306, s. 188 (1 Mayıs 1909)

50 *The Graphic*, 3 Haziran 1909, s.15

bahsetmektedir.⁵¹ Basında yer verilen haberlerde, “Anadolu’da Hıristiyanlar Katlediliyor”, “Çok Sayıda Hıristiyan Öldürüldü”⁵², “Tarihin En Acımasız Katliamı” gibi manşetler ile Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği algısı yaratılmak istenmektedir.⁵³ Olaylardan sonra görgü tanıkları olarak belirtilen kişilerden “Kurtulanların Korkunç Hikâyeleri” gibi başlık içeren yazılarla yabancı kamuoyunda Müslüman ve Türklük karşıtı bir algı oluşturulmaya çalışılmaktadır.⁵⁴ Bunun yanı sıra, 25 misyonerin bu olaylarda öldürüldüğü, İngiliz elçisinin yaralandığı ve binlerce Ermeni’nin öldürüldüğü ve yaralandığı, Ermeni ve Hıristiyan evlerinin, kiliselerinin, dükkânlarının ve fabrikalarının yakıldığı belirtilmektedir.⁵⁵ Ayrıca, Adana’daki resmi yetkililerin verdikleri bilgilerin yanlış ve taraflı olduğu ve olayların sorumluluğunu haksız olarak Ermenilerin üzerine attıkları iddia edilmektedir.⁵⁶ Ermenilere yönelik katliamın bütün vilayeti ve çevresini sardığı, terörün her yerde kol gezdiği, hükümetin ise güçsüz ve olayları bastırmakta isteksiz görüldüğü, sorumluluğu üzerine almadığından söz edilmektedir:

“Adana’da bulunan misyoner Mr. Gibbons’ın⁵⁷ verdiği bilgiler ışığında:

“Çarşamba sabahının erken saatlerinde, Ermeniler dükkânları kapattılar ve aceleyle evlerine gittiler. Anlaşılan bir gece önce bir Türk ve bir Ermeni öldü ve bu olay her iki tarafın bölgesini kıskırttı. Akabinde sopalı, bıçaklı bir kalabalık sokakları doldurdu. Birkaç genç Ermeni, kapalı Pazar yerinin ortasında toplandı ve insanlar marketleri yağmalamaya başlayınca havaya ateş açtılar. Askeri komutan olaylar esnasında orada bulunmaktaydı ama bu çeteyi dağıtmak için gereken cesareti yoktu.

...Vali ise kendi hayatı için endişe ediyordu ve bizim için bir şey yapamayacağını söyledi...”⁵⁸

14 Nisan 1909 tarihinde başlayan olaylarda Adana Hükümeti’nin ve askeri yetkililerinin olaylara müdahalede yetersiz kaldığı iddiaları, 7 Mayıs 1909 tarihinde yayınlanan The New York Herald adlı gazetede de yer bulmuştur. Anlaşılan şu ki o dönemde Adana Olayları’ndan bahseden çoğu yabancı gazeteler Adana’da bulunan misyonerlerin çekmiş olduğu telgraflardan ve yazdıkları mektuplardan elde ettikleri bilgileri kamuoyuyla paylaşmışlardır.⁵⁹ 17 Temmuz 1909 tarihinde yayınlanan gazetede Adana’daki “katliam”lardan dolayı birçok ülke elçiliklerinin kendi vatandaşlarının uğradığı zararlardan dolayı tazminat talep ettiklerini ifade etmektedir.⁶⁰

5 Haziran 1909 tarihinde, önemli ve etkili bir Ermeni devrimcisi M. Agnoui ile gazete muhabirinin yapmış olduğu bir röportaj yayınlanmıştır. Bu röportajda, muhabir, Türk hükümetinin Adana’daki olayların başlamasında Ermeni devrimcileri sorun yaratmakla

51 Bkz: *The Times*, “The Committee And The Revolution”, 19 Nisan 1909, s.5, *The Manchester Guardian*(1901-1959), “Turkish Plot: Massacre Planned in Constantinople Frustrated at last...”, 3 Mayıs 1909, s.7, *The Irish Times*, Armenian Refugees At Adana, 10 Mayıs 1909, s.5, *The New York Times*, “Comission on Adana Massacres In Quandary”, 1 Haziran 1909, s. 2, *The Freeman’s Journal*, 4 Mayıs 1909, s.7, *The Courier*, 21 Nisan 1909

52 *The Manchester Carrier*, 19 Nisan 1909, s.7

53 *The Daily News*, 17 Nisan 1909, s.5

54 *Christ Church Times*, 12 Haziran 1909

55 *The Sphere*, 27 Kasım 1909, s.190

56 *The Scotsman*, “Sufferers At Adana”, 10 Mayıs 1909, s.8

57 Mr.Gibbons, Adana’da olaylara şahit olduğu gerekçesiyle daha sonra çeşitli yerlerde tanık olduklarını anlatmak için konferanslar vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *The New York Herald*, “Story of Adana Massacres”, 11 Aralık 1909, s.7

58 *The Manchester Guardian* (1901-1959), “Abdulhamid Deposed: Successor Appointed Jubilation Throughtout The...”, 28 Nisan 1909, s.7, *The Belfast News-Letter*, 28 Nisan 1909, s.7

59 *The New York Herald*, “American Eye-Witnnessends Account of Mersina Massacres to the Herald”, 7 Mayıs 1909, *The Courier*, 20 Nisan 1909, s.5

60 *The New York Herald*, “Foreign Embassies Claim for Adana Massacres”, 17 Ekim 1909, s.2

suçladığını ve kendisinin bu konuda ne düşündüğünü soruyor. M. Agnoui de bu soruya şu şekilde cevap veriyor:

"...bazı otoriteler tarafından Türk hükümetinin devrimci Ermeni örgütlerini suçladığı hakkında söylentiler bize ulaştı. Ancak Türk hükümeti neler olacağı hakkında hiçbir bilgisi olmayan Taşnaklardan açıklama talep etmek için acele etti.

...Ama hayal edebilirsin ki, Adana'daki, korkunç olaylardan sonra Ermeni halkı yoğun bir heyecana kapılmıştır. Ermeniler Adana'daki olaylar esnasında ve sonrasında adil bir yargılanma görmediler.

...Olayların gerçek sorumluları ceza almadığı gibi, suçsuz olan Ermeniler infaz edildi.

...Huzur, ancak Osmanlı Devleti'nin olaylar karşısında hızlı, enerjik ve özellikle de adaletli olmasıyla geri gelebilir."⁶¹

Adana Olayları esnasında ölen veya yaralanan Ermenilerle ilgili olarak farklı bilgilerin verildiği haberler Amerikan basınında da yer almaktadır. The New York Times, 25 Nisan 1909 tarihinde yayınladığı bir haberde 30 bin Ermeni'nin hayatını kaybettiğini iddia etmektedir.⁶² Yine başka bir gazetede, Adana ve çevresinde elçilik raporlarına göre 5 bin insanın hayatını kaybettiği iddia edilmektedir. Sadece Adana'da 2 bin insanın hayatını kaybettiği, bunlardan sadece 200 kişinin Müslüman olduğu yazılmaktadır.⁶³ Adana'da 6 bin 500 kişinin, Adana çevresindeki kasabalarda da 35 bin kişinin hayatını kaybettiği yine aynı gazetenin farklı bir tarihli basımında iddia edilmektedir. Bu gazete haberinde Adana'daki olayların Müslümanlık tarihindeki en acımasız katliam olduğu belirtilmektedir. Ayrıca mültecilerin sayısının çok fazla olduğu, ilk olaylarda 2 bin mültecinin Amerikan misyoner okulunda saklandığı, Miss Wallis adlı bir İngiliz hemşirenin mülteciler için bir hastaneyi hizmete açtığını belirtilmektedir. Ancak gazetede iddiaya göre bu bina Adana Olayları'nın 2.kez patlak verdiği zaman askerler tarafından yakılmıştır. Sadece 8 mülteci buradan sağ olarak çıkabilmiştir. Adana'daki yeni Valinin de huzuru şehre getiremediği, kanunsuzluğun hala kol gezdiği, şehre giren askerlerin disiplinsiz olduğu ve emre itaat etmedikleri yazılmıştır.⁶⁴

Adana Valisi Mustafa Zihni Paşa, olaylarda ölen ve yaralananlar hakkında verdiği raporda, olaylar esnasında Müslümanlardan 1.924 ölü ve 533 yaralı, gayrimüslimlerden 1.455 ölü 382 yaralı olduğunu bildirmiş ve Adana'daki toplam Ermeni nüfusunun 48.477 olmasına nazaran, olaylar esnasında 20.000 veya 30.000 civarında Ermeni öldüğü iddialarının gerçek olamayacağını beyan etmiştir.⁶⁵

Ferit Paşa'nın Tanin gazetesine verdiği demeç, The Times gazetesinde yer bulmuş, Ferit Paşa'nın Adana Olayları'ndan sorumlu olan askerlerin tutuklandığı haberine karşılık The Times sadece 9 kişinin olaylardan dolayı ölüme mahkûm edildiğini belirtmektedir.⁶⁶ Yine aynı gazetenin farklı bir tarihteki sayısında Adana Olayları'na dair yapılan yargılama sürecinin adaletli olup olmadığı hakkında pek çok Avrupalı gözlemcinin şüphe duyduğu ifade edilmektedir.⁶⁷ 16 Haziran 1909 tarihinde yayınlanan The Times gazetesinde, 20 önemli ileri gelen Müslümanın tutuklanarak mahkemeye çıkartıldığı belirtilmektedir. Ayrıca aynı habere göre, Osmanlı Sadrazamı, Şeyhülislam Adana Olayları hakkında bir bildiri yayınlamasını emretti. Bu bildiriye göre, Müslümanların İslam'a ve geleneklere

61 *The New York Herald*, "Armenians Pessimistic As To Future In Turkey", 5 Haziran 1909, s.2

62 *The New York Times*, 25 Nisan 1909

63 *The New York Herald*, "Five Thousand Killed In Adana Massacres", 5 Haziran 1909, s.1

64 *The New York Herald*, "Massacre In Adana Will Live In History", 14 Mayıs 1909, s.2

65 Recep Karacakaya, "1909 Adana Ermeni Olayları", <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/1909-adana-ermeni-olaylari/> (12.02.2019)

66 *The Times*, "The Adana Massacres", 31 Mayıs 1909, s.5

67 *The Times*, "The Adana Massacres", 2 Haziran 1909, s.5

uygun olarak Hıristiyanlara adaletli ve eşit davranmaları gerektiği emredildi. Bu bildiri kadı, müftü ve hocalar tarafından imparatorluğun tüm kasaba ve vilayetlerine dağıtıldı. Haberde bu bildiriden, Ermenilere güven veren hareket ve hükümetten de övülmeye değer olarak bahsedilmektedir.⁶⁸

Adana Olayları hakkında yukarıda örnekleri de verilen ve Avrupa basınında yayınlanan maksatlı haberler, Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiş ve ilgili bakanlık aracılığıyla bu yazıların tekzip edilerek zararlı etkilerinin ortadan kaldırılması istenmiştir. Adana Olayları'ndaki mesuliyetin bazı Ermeni komite ve gazetelerince Müslümanlara yüklenmesi ve resmi bilgiler ışığında hareket etmeyerek, hiçbir resmi esasa dayanmadan, 30 bin Ermeni'nin bu olaylarda hayatını kaybettiği söyleminin Avrupa gazetelerinde yayınlanması konusunda duyulan rahatsızlık Osmanlı Devleti'nin resmi yazışmalarında dile getirildi. Bu gibi neşriyatın içeride ve dışarıda Ermeniler üzerinde heyecan yarattığı ve olumsuz etkilerinin giderilmesi için acele tekzip edilmesi gerektiği belirtildi.⁶⁹

E. SONUÇ

Batılı devletler ve Rusya'nın siyasi emelleri, Ermeni kilisesi ve din adamlarının görevleri ile bağdaşmayan faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemeyen diğer Hıristiyan unsurların Ermenilere örnek olması, Osmanlı devlet yönetiminde görülen zaaf ve misyoner teşkilatlarının faaliyetleri neticesinde 1890'lı yıllar Ermenilerin çıkarmış olduğu birçok isyana sahne oldu. Ermeniler tarafından, Van'da "Kara Haç" ve "Armenekan", Erzurum'da "Vatan Koruyucuları" adlı komiteler teşkil edildi. Ancak bu komiteler yerel düzeyde kalarak Ermeni halkının büyük çoğunluğunun bu faaliyete rağbet etmemesi nedeni ile etkili olamadılar. Bu yolla amacına ulaşamayan Rusya bu sefer başka bir yola başvurarak, Rus Ermenilerine Osmanlı toprakları dışında bazı komiteler kurulmasında destek vermiştir. Böylece; 1877 yılında Cenevre'de Hınçak; 1890'da Tiflis'te Taşnak komiteleri ortaya çıkmıştır. Bu komitelerin amacı, Anadolu'da isyanlar çıkararak terör ortamı yaratmaktır. Bu amaçlarını gerçekleştirmek isteyen komiteciler hiç zaman kaybetmeden yurdun dört bir yanında isyanlar çıkardılar. İmparatorluk topraklarına baskınlar düzenlemeyi, hükümet görevlilerine, Ermenilere saldırmayı ve katliamlar yapmayı programlarına alan komiteler böylece yabancıların müdahalesini ummaktaydılar. Onların düşüncesi, yabancı devletlerin desteğini alarak, arzu ettikleri bölgelerde bağımsız bir Ermeni Birliği kurmak idi. İsyanlarına hızla devam eden komiteler, bir taraftan da yabancı posta servisleri aracılığı ile imparatorluğa ihtilalci yayınlar gönderdiler, halkın yoğun olduğu umumi yerlere bombalar attılar, resmi görevlileri yerlerinde öldürdüler.

İsyan girişimleri ilk önce Hınçaklar'dan geldi, daha sonra Taşnaklar da bu yolu izlediler. İlk isyan 1890'daki Erzurum isyanıdır. Bunu yine aynı yıl meydana gelen Kumkapı gösterisi, daha sonraki yıllarda da Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon Olayları, 1894 Sasun isyanı, 1895'te Bab-ı Ali gösterisi ve Zeytun isyanı, 1896'da Van isyanı ve Osmanlı Bankası'nın işgali, 1903'te 2. Sasun İsyanı, 1905'de Padişah Abdülhamid'e suikast teşebbüsü, 1909'da Adana İsyanı takip etti.

14 Nisan 1909 tarihinde başlayan Adana Olayları da diğer Ermeni isyanları gibi Avrupa müdahalesini umarak başlayan, yoğun Ermeni propagandası ve kışkırtmaları sonucu patlak veren olaylar oldu. Olaylar, Ermeniler tarafından başlatılsa da, süreç içerisinde hem Müslümanların hem de Ermenilerin birbirlerine acımasızca saldırdığı ve her iki taraftan da can kaybı yaşandığı bir iç savaşa dönüştü. Olaylar Adana ve çevresine hızlıca yayıldı, yabancı basında ve yabancı devletlerin elçilik yazışmalarında Müslümanların Ermenileri katletmesi olarak yorumlandı. Çünkü Adana Olayları da dâhil olmak üzere Ermeniler

68 *The Times*, "The Adana Massacres", 16 Haziran 1909, s.5

69 BOA, DH. MKT, 2809/80, Ayrıca bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, "1909 Adana Olayları 1", s.105

tarafından çıkartılan ayaklanmaların temel nedeni; Batılılar ile Rusya'nın, Ermeni komiteleri ve kilisesi ile işbirliği halinde Osmanlı Devleti'ni parçalamak istemeleridir.

KAYNAKÇA

FO: Foreign Office

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BEO: Bab-ı Ali Evrak Odası

MKT: Mektubi Kalem Defterleri

DH: Dâhiliye Nezareti Defterleri

Arşiv Belgeleri:

FO 195/2306; s. 93-496

BOA. DH. MKT.2807/40

BOA, BEO.353-5/265082/3,

BOA, DH. MKT, 2809/80

BOA, BEO.3621/271525/3

Kitaplar:

Cemal Paşa, *Hatıralar*(2017), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları

Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)(2003), Ankara: Genelkurmay Basımevi

Gürün, Kamuran (2010), *Ermeni Dosyası*, , İstanbul: Remzi Kitabevi

Karal, Enver Ziya (1996), *Osmanlı Tarihi IX. Cilt, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, Ankara: TTK Yayınları

Lewy, Guenter (2005), *The Armenian Massacres In Ottoman Turkey-A Disputed Genocide*, The Univercity of Utan Press

Mehmed Asaf (1986), *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, (Yay.Haz.İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: TTK Basımevi

Sonyel, Salahi R. (2009) *Osmanlı Ermenileri-Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları*, İstanbul: Remzi Kitabevi

Talat Paşa'nın Anıları (Hazırlayan: Alpay Kabacalı) (2017), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Woods H.Charles, *The Danger Zone of Europe : Changes and Problems in the Near East* (1911), London

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (2010), *1909 Adana Olayları 1*, Ankara: Başbakanlık Basımevi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (2010), *1909 Adana Olayları 2*, Ankara: Başbakanlık Basımevi

Makaleler:

Ersan, Mehmet (2015), "Rupenliler Dönemi'nde Kilikya Ermeni Krallığı ve Antakya Haçlı Princepsliği'nin Çukurova'da Hâkimiyet Mücadelesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.13, S.1, ss. 83-95

Günay, Nejla (2009), "1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları", *Akademik Bakış*, C.2, S.4, ss.113-123

Karacakaya, Recep, " 1909 Adana Ermeni Olayları", <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/1909-adana-ermeni-olaylari/> (12.02.2019)

Sonyel, Salahi R. (1987), "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları", *Bellekten*, C. 51, S. 201, Ankara, ss. 1241-1267

Karahan, Ali, "1909 Maraş Olayları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.IV, S.XI/Mayıs /MMXVII, ss.155-167

Gazeteler:

Tanin, 1909

The Courier, 1909

The Daily News,1909

The Graphic,1909

The Illustrated London News, 1915

The Sphere,1909

The Manchester Guardian, 1909

The New York Herald,1909

The Times, 1909

The Irish Times, 1909

The New York Times,1909

The Scotsman, 1909

The Belfast News-Letter, 1909

The Freeman's Journal, 1909

The Manchester Carrier, 1909

EKLER:

EK 1: The Graphic, 1909, Adana Olaylarında Ermenilerin Uğradığı Zararları Konu Alan Bir Gazete Haberi

THE LAST ACT IN ABDUL HAMID'S REIGN IN ASIA MINOR: SCENE

THE ENTRANCE TO THE BAZAAR WHERE THE MASSACRE STARTED
The killing and looting began as soon as the Christians had opened their shops, which they were only permitted open to do by the promise of protection.

THE ARMENIAN QUARTER AFTER THE MASSACRE
Each of these photographs were taken from the roof of the American Mission, the view on the left looking south and that on the right looking east. Of all the houses still standing...

HOW THE TURKS SAVED THEIR OWN BUILDINGS
The Armenians have seen to the Mosque was fired by the Turks, but when the flames began to spread to the adjoining building the crowd promptly converged and saved the sacred edifice.

SAVED FROM THE SPOILER: ARMENIANS STRUGGLE
Our Special Artist-Correspondent writes: "A fraction of the property looted from the Greeks of masses and would-be owners struggle for it daily. There is no organization and then the guard cleans the enclosure, and..."
DRAWN BY FRANCIS BROWN

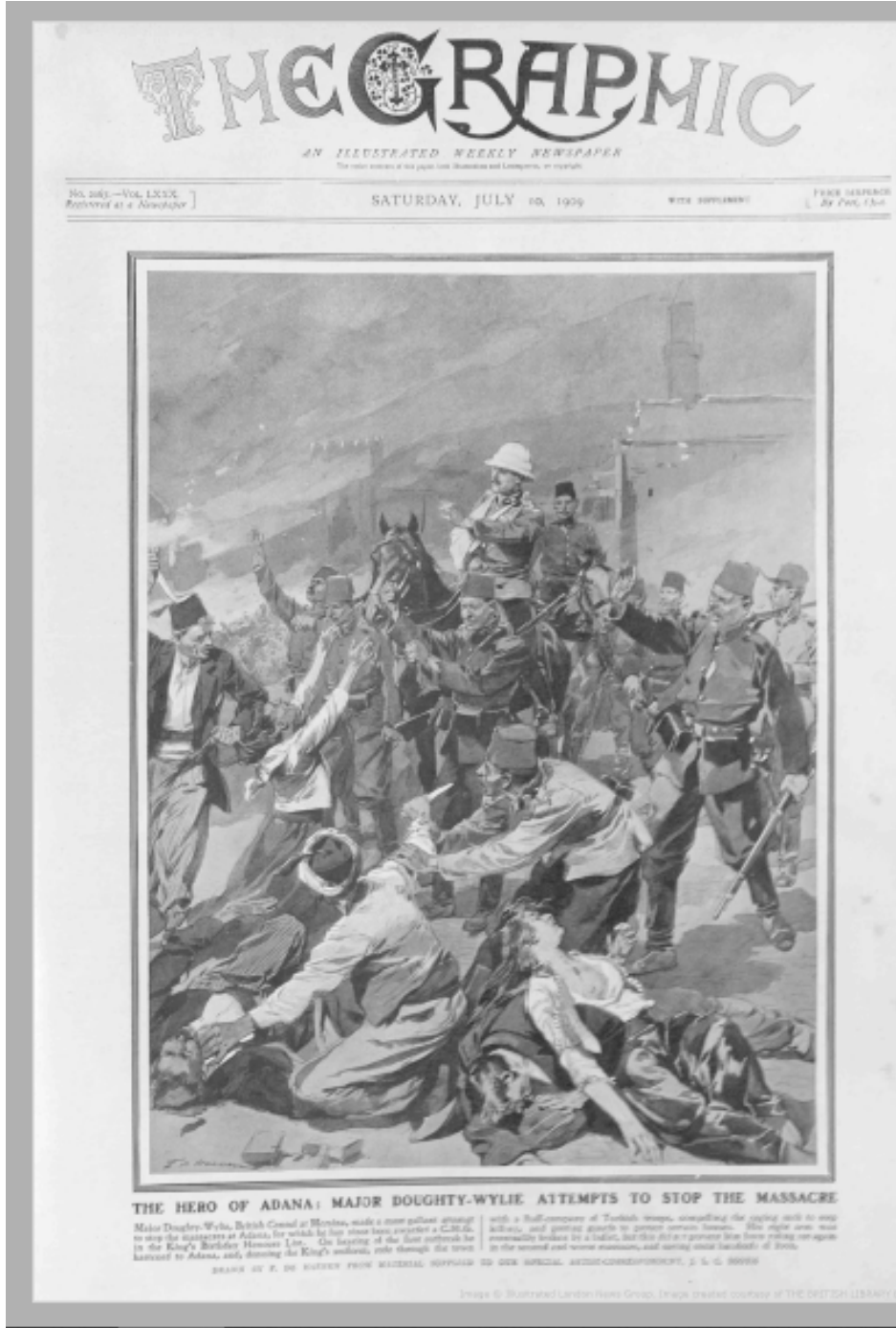

A GUARD OUTSIDE THE MOSQUE AND RUINS
The photograph conveys some idea of the devastation caused by the Turks, who swept through the Armenian quarter, killing every one they met and then looting the houses.

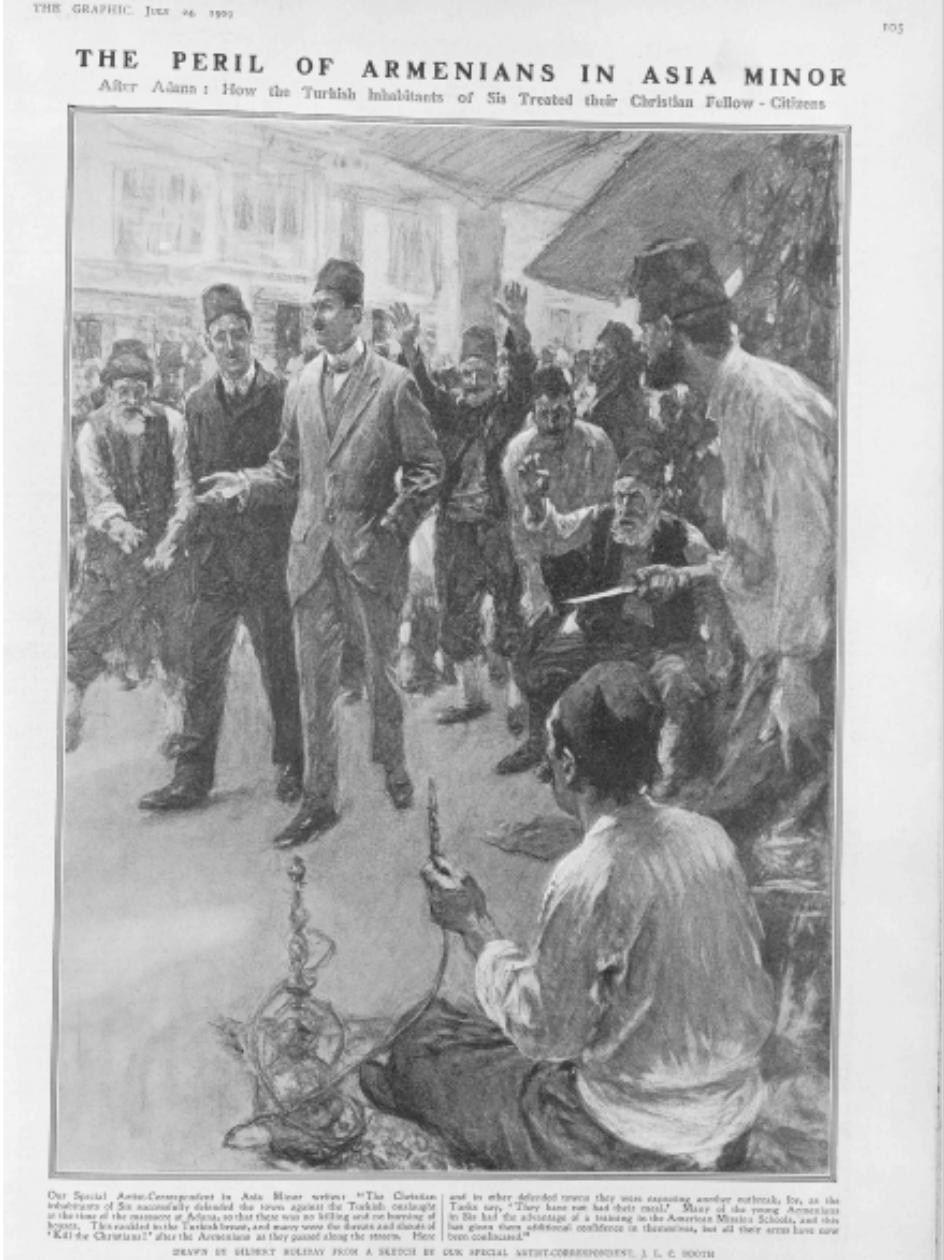
A British Englishman
A reader that observes, I think, to be better known is the gallant conduct of the British Consul, Major Daughtry-Myles, of the Royal Welsh Fusiliers, and his wife. They came up from Mesopotamia immediately on hearing of the outbreak, and the Consul, in the King's uniform, rode through the town to the Kouak, and demanded troops with which to stop the massacre. With much difficulty a half-company of troops was granted him by the helpless authorities, and with these he rode through the streets, compelling the raging mob to stop killing, and posting small guards to protect certain houses. By late afternoon he had the town under his thumb, and had just left a guard and provisions at the Teloucoo Ridge, when his army was broken by a bullet from a neighbouring house. This did not prevent him riding out again in the second and worse morning, and saving some hundreds of lives; but the story of this and all its honors must be left for another letter.

PHOTOGRAPHS BY I. L. C. BOOTH, OUR...

Ek 2: The Graphic, 10 Temmuz 1909, İngiliz konsolosunun Adana'daki Olaylar sırasında Hıristiyanları Cesurca Koruduğunu Anlatan Gazete Haberi

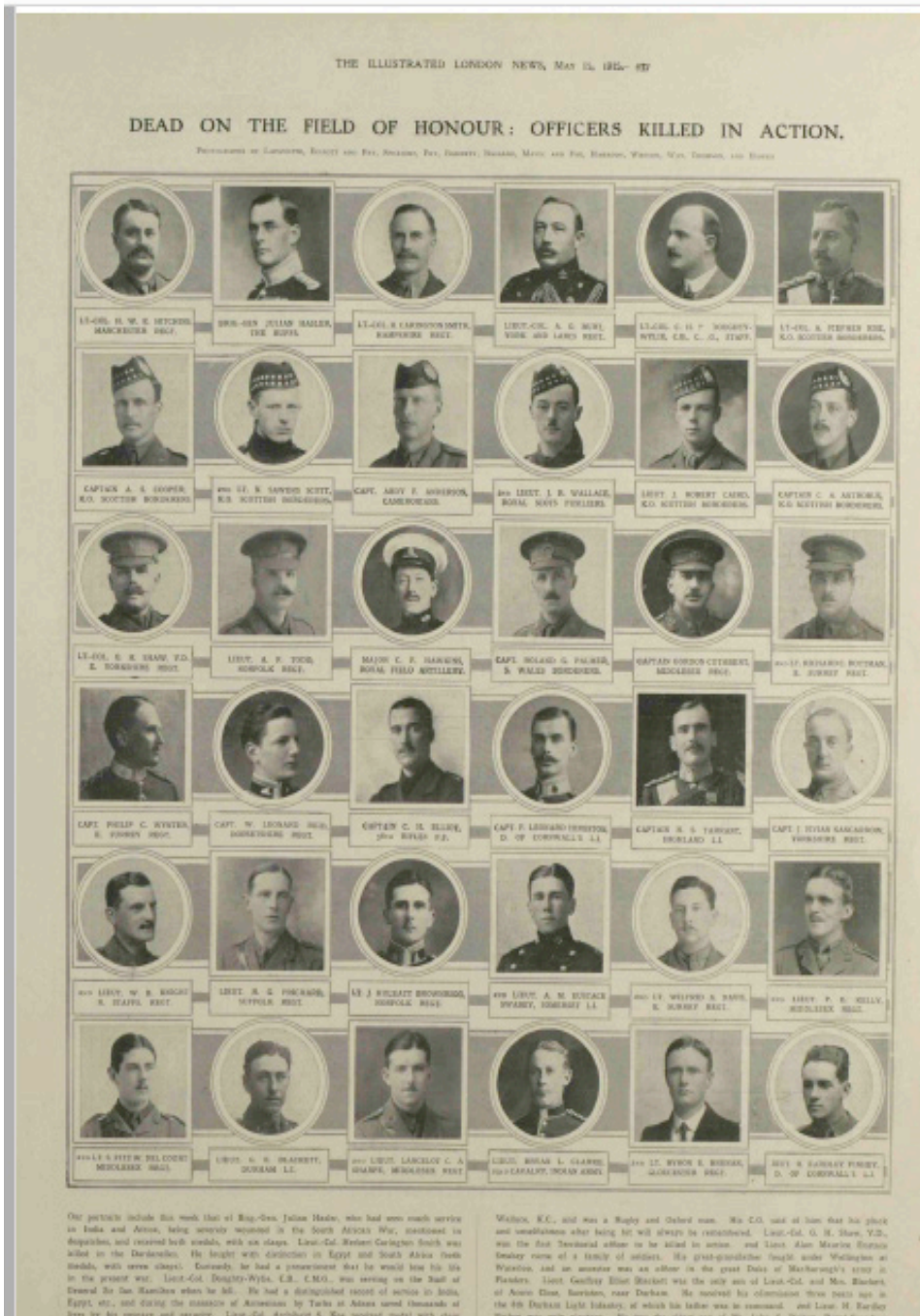

Ek 3: The Graphic, 24 Haziran 1909, Adana'da Ermenilerin Müslümanlar tarafından tehdit edildiğine dair bir haber

Ek 4: The Illustrated London News, 15 Mayıs 1915: Adana'daki olaylar üzerine, buraya gelerek binlerce Ermeni'yi kurtaran kahraman İngiliz Konsolos, Doughty Wylie" bahsini içeren gazete haberi

19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE İNGİLİZ GEZGİN'İN GÖZLEMLERİNE GÖRE BİR YÖRÜK BEYİ

A YORUK CHEF ACCORDING TO THE OBSERVATIONS OF THE BRITISH TRAVELLER IN THE LAST QUARTER OF THE 19TH CENTURY

Mehmet AK*

Geliş Tarihi/Received:08.05.2019

Kabul Tarihi/Accepted:13.06.2019

AK, Mehmet, (2019), "19. Yüzyılın Son Çeyreğinde İngiliz Gezgin'in Gözlemlerine Göre Bir Yörük Beyi" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1671-1682.

Öz

Türk topraklarında 19. yüzyılda çok sayıda gezgin çeşitli amaçlarla dolaştığı gibi bunlardan birisi de Edwin John Davis'tir. İngiliz vatandaşı olan gezgin, İskenderiye'deki İngiliz okulu ve askeri birliğinde piskopos olarak görev yapar. Bu görev sırasında 1875 yılında Türkiye'nin Akdeniz ve İç Anadolu Bölgesinin bir kısmını gezer. Gezip gördüğü yerler ile ilgili hemen hemen birçok konuda bilgiler verir. Genellikle gözlemlerini olduğu gibi aktarmaya çalışır ancak bazen değerlendirmelerinde ikilem içerisinde kalır ve oryantalist bakış açısından kurtulamaz. Gezi yolu üzerinde gördüğü Yörükler hakkında bilgiler verirken, yolculuğu boyunca köylerden ziyade Yörüklerin bulunduğu çadırlarda konakladığını belirtir ve buna neden olarak da temizlik, misafirperverlik ve insan ilişkilerini gösterir. Çıktığı yolculukta, Karaman'dan Mersin'e dönerken İbrala'dan sonra Karakuyu Yaylası'nda misafir olduğu Bahşiş Yörükleri Beyi Mustafa Tekerlek hakkında verdiği bilgiler dönem içerisinde o yörede yaşayan Yörüklere dair sosyo-ekonomik bakımdan olduğu kadar idareciler ile Yörükler arasında yaşanan çatışmalar bakımından da önemli veriler içerir. Yine Yörük Beyi'nin, yaşadığı yörede, Yörüklerin oynadığı role ilişkin önemli değerlendirmeleri bulunur.

Anahtar Kelimeler: *Yörük, Türkmen, Yörük Beyi, Gezgin, Seyahatname*

Abstract

A great number of travelers, one of whom is Edwin John Davis, wandered in Turkish lands for various purposes in the 19th century. The traveler who is British serves as a bishop in the British school and the military unit in Alexandria. During this task, he visits some of the Mediterranean and Central Anatolia regions of Turkey in 1875. He gives information about almost everything that he has visited. He usually tries to convey his observations objectively, but sometimes he falls into the dilemma in his evaluations and cannot escape from the orientalist point of view. While giving information about the Yoruks that he saw on the excursion road, he states that he stayed in the tents with the Yoruks rather than the villages during his journey. He states the reason for it as the cleanliness, hospitality and human relations of the Yoruks. On his journey from Karaman to Mersin, he gives information about Mustafa Tekerlek, the Chef of Bahşiş Yoruks, by whom he was gusted in Karakuyu Plateau after İbrala. His information contains significant data about socio-economic aspects of the Yoruks living in the region in that period and the conflicts between the administrators and the Yoruks. He, again, makes significant evaluations about the role of the Yoruks in their region where the chef of the Yoruks lives.

Keywords: *Yoruk, Turkmen, Chef of the Yoruks, Traveler, Travelogue*

*Doç. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, Alanya/Antalya, mehmet.ak@alanya.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-0794-9046).

19. yüzyılda Türk topraklarında dolaşan gezgin sayısı oldukça fazla olup bunlardan birisi de Edwin John Davis'tir. İngiltere'de 1826 yılında doğan gezgin, dini eğitim aldıktan sonra 1861 yılında Mısır'a gidip İskenderiye'deki İngiliz okulu ve askeri birliğinde piskopos olarak görev yapar.¹ Daha öğrencilik yıllarında, Sir Charles Fellows'un "Asia Minor and Lycia" adlı eserinin bir kopyasını alıp okuduktan sonra bu ilginç ülkeyi gezmek hayatının vazgeçilmez bir rüyası haline geldi dediği gibi izne ayrıldığı zaman bunu fırsata çevirip 1872 yılında İzmir'den başlayan Türkiye yolculuğuna çıkar.² Türk topraklarındaki bu ilk yolculuktan üç yıl sonra İskenderiye'den 11 Nisan 1875 tarihinde deniz yolu ile harekete geçip İskenderun üzerinden 17 Nisan'da Mersin'e gelir. Buradan Tarsus, Adana, Osmaniye hattından Maraş'a; oradan da Kozan ve Adana'dan sonra Gülek Boğazı'nı geçip Pozantı, Ulukışla ve Ereğli'den 14 Haziran'da Karaman'a ulaşır. Mut, Ermenek ve Hadim'i dolaşım tekrar Karaman'a döner. Karaman'dan güneye yönelip Bulgar Dağı'nı aşarak Mersin'e gelir ve kolera salgını nedeni ile bir süre kaldığı Mersin'den 1 Ağustos 1875 tarihinde deniz yolu ile Marsilya'ya hareket eder.³

Gezgin, Türkiye'de 1875 yılı yazında gerçekleştirdiği ve üç buçuk ay süren ikinci gezi sırasında yolculuğu boyunca gözlemediği Yörüklerin insan ilişkileri, yaşam koşulları ve yaşadıkları yerlerin coğrafi özellikleri; çadır türleri, donanımı ve maliyeti; kadın ve erkek giyim kuşamı ile görev paylaşımı yanında temizlik alışkanlıkları; hayvancılık, ip boyama, dokuma ve kalitesi; çobanların taşıdıkları yatağan ve kaval; bataklık yerlerin çevresinde yaşayanlarda görülen hastalıklardan bahseder. Hatta *mümkün oldukça bir köyde değil temizlik, misafirperverlik ve insan ilişkilerini göz önünde bulundurarak Yörük obasında kaldığını* belirtir. Gözlemlerini birebir vermeye çalışır ancak bir yerde vahşi Türkmen kabileleri, bir yerde de Yörükler ile kilim pazarlığı yaparken istenilen fiyatı fazla bulup buna oryantal geleneği demekten kendini alamaz.⁴ Yine ilk gezisinde kendisi ile çelişen gezgin, Yörüklerin Türk oldukları gerçeğini göz ardı edip Ege havzasında gördüğü Yörükler için bu toprakların ilk halklarından olarak kabul edilir, Türkçe konuşmalarına rağmen Türk kökenli değillerdir değerlendirmesi ile tamamen öznel ve tutarsız bir yargıda bulunur. Aynı yolculuktan bahsettiği eserin ekler kısmında ise Yörük, Batı ve Güneybatı Anadolu göçebelerinin genel adıdır. Bu yörelerdeki Yörük ne ise Kuzey ve Orta Batı Anadolu'daki Türkmenler de odur, olasılıkla farklı isimler altında aynı soy şeklinde tanımlar.⁵

Gezgin, 1875 yılında Türkiye'nin, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinin belirli bir kısmını dolaştığı gibi dönüş yolunda Karaman'dan Mersin'e doğru giderken 18 Temmuz'da İbrala Köyü'nde konaklar. Gezgin'in notlarına göre İbrala'nın ötesindeki bölge, neredeyse hiç ekim yapılmayan geniş bir kayalık plato olup yaz döneminin bir kısmı boyunca birkaç Yörük ailesi hariç ıssızdır. Zemin, yüksek dağların eteklerine ulaşana kadar sürekli

1 Frank Fokke Ferwerda, "Mersin'i Ziyaret Edenler: Peder Edwin John Davis", *Kebikeç*, Y. 2, S. 5, (1997), s. 221; Gürsoy Şahin, "İngiliz Gezgin Edwin John Davis'in Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi", *OSMED/Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, (Ocak 2016), s. 62.

2 Gezgin, eserin önsözünde seyahate dair bilgi verir. E. J. Davis, *Anatolica; Or, The Journal Of A Visit To Some Of The Ancient Ruined Cities Of Caria, Phrygia, Lycia, And Pisidia*, London 1874, s. v-vi, 1-346; Bu eserin Türkçe baskısı için bkz. E. J. Davis, *Anadolu XIX Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, (Çev. F. Yılmaz), İstanbul 2006, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. xxiii, 1-255.

3 E. J. Davis, *Life In Asiatic Turkey, A Journal Of Travel In Cilicia, (Pediis And Trach(ea) Isauria, And Parts Of Lycaonia And Cappadocia*, London 1879, s. 1-12, 471-475; Ayrıca bkz. Şahin, *Adana ve Çevresi*, s. 62; Şahin dışında Davis'in 1879 yılında Londra'da basılan bu eseri ile ilgili yapılan diğer çalışmalar için bkz. Z. Kenan Bilici, "Bir Gezinin Gözüyle 19. Yüzyılda Karaman'daki Anıtlar", *Milli Kültür*, S. 56, (Mart 1987), s. 78-81; Nusret Çam, "E. J. Davis'in Seyahatnamesine Göre 115 Yıl Önce Anadolu'dan Resimler", *Kültür ve Sanat*, S. 11, (Eylül 1991), s. 50-55.

4 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 43, 77, 122, 128, 151-152, 201, 223-224, 265-267, 321, 327, 330, 339, 347, 353, 357-360.

5 Davis, *Anatolica*, s. 28, 358; Davis, *Anadolu*, s. 20, 267; Türk coğrafyasında Türk toplumunun konargöçer hayat yaşayan kesimi için Yörük veya Türkmen tabiri kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadullah Gülten, "Yörük Adına Dair Bazı Düşünceler", *Ekev Akademi Dergisi*, Y. 13, S. 39, (Bahar 2009), s. 3; Mehmet Ak, *Teke Yörükleri (1800-1900)*, Ankara 2015, s. 11; Sadullah Gülten, *Atayurttan Anayurda Yörükler*, Ankara 2016, s. 40.

19. Yüzyılın Son Çeyreğinde İngiliz Gezgin'in Gözlemlerine Göre Bir Yörük Beyi

yükselir. Bunların ötesindeki derin bir vadide, birkaç yıl önce, bölgenin Yörüklerini kısmen yerleşmeye teşvik etmek amacıyla hükümet tarafından kurulan Efenk Köyü bulunur ki bu bilgi devletin iskan politikası çerçevesinde kurduğu köy açısından önemlidir. Köy bir günlük yürüyüş mesafesinden uzak olduğu için gezgin ve ekibi bir yaylak alanı olan Karakuyu'da gece mecburen konaklamak zorunda olduklarından İbrala Köyü Muhtarı, burada yaylayan Yörük Beyi Mustafa Tekerlek'e hitaben bir tanıtım mektubu yazıp gezgine verir.⁶ Bu mektubun yazıldığı Yörük Beyi Mustafa Tekerlek, Bulgar Dağı'nda, Bulgarsuyu Yaylası'nda 21 Temmuz 1928 tarihinde Bahşış Yörükleri ileri gelenlerinden 75 yaşındaki Hüseyin Bey ile Halil Bey tarafından Bahşış Yörüklerinin son beyi olarak gösterilir.⁷

Mektubu alan gezgin ve ekibi, İbrala'dan 19 Temmuz sabahı saat 07.20'de ayrıldıktan sonra köyün üstündeki yüksek dağlık alana tırmanırlar; altı veya yedi saat sonra zirveye yakın bir yerde son kaynak olduğu belirtilen soğuk bir su kaynağına gelirler. Yörenin coğrafi özelliklerini tasvir eden gezgine göre bu kaynağın ötesinde kayalık plato sürekli yükselir ve buradan Kara Dağ, Karaca Dağ, Sidevre ve Serpek'in karşısındaki volkanik koniler ve Karaman Ovası'nın tüm doğu kısmı görülür. Bu platonun tamamı meşakkatli ve verimsiz olup dörtte üçü taşla toprağın iç içe geçtiği yetersiz bitki örtüsü ile kaplanmış çıplak kaya parçalarından oluşur. Bu mevsimde ot yoktur ancak aşırı sıcaklığa rağmen taze açan bir çiçek bolluğuna rastlanır. Yaz aylarında, bu yaşanması zor olan yöreye sıkça gelen Yörüklere ait birkaç parça buğday veya arpa ekili araziden söz edilir. Taşkın vadisinde çok az çimen olmasına rağmen biraz daha iyi mahsul yanında çeşitliliği az ancak çok fazla ot bulunduğu belirtilir.⁸

Yörede bir veya iki derin sarnıç dışında hiçbir yerde su olmadığı gibi hayvan sahipleri su ihtiyaçlarını ip ve kova ile bu sarnıçlardan çıkarıp giderirler ki mevcut koşullara rağmen Yörüklerin yörede yazı geçirmesi serin iklim ve çevredeki koyakların yaz döneminde hayvanların otlamasına özellikle de keçi beslemeye elverişli olması ile yakından ilgilidir. Yolculuk esnasında kavurucu sıcak ve yorgunluktan sonra dağlık bölgenin kenarındaki küçük bir çeşmeye rastlar ve orada bulunan çimenlerin üzerinde atlarını otlatıp biraz dinlenirler. Gezgin, buldukları yerde yakıcı güneşten korunmak için bir çalı bile yoktu derken, oraya yakın bir yerde birkaç koyunu süren yaşlı birisine rastlar. Bu adama, "*Neden insanların çeşmenin yanına yolcuları güneşten koruyacak herhangi bir ağaç dikmediklerini sorunca, Allah orada ağaçların olmasını isteseydi, onların büyümesini sağlamaz mıydı*" gibi çok karakteristik bir cevap aldığını söyler⁹ ancak bahsedilen yerde ağaç yetişmemesinin nedeni yükseltiyeye bağlı olmalıdır.

Gezgin takip ettiği yolun dönem içerisinde çok işlek olduğunu belirtirken, bu yolda birkaç deve katarı ile karşılaşır. Birçok işçinin Çukurova'nın hasadında çalıştıktan sonra evlerine döndüklerini ifade eder ki¹⁰ bahsedilen hasatta deve ile çalışanların çoğu muhtemelen Yörüklerdir. Dinlendikleri çeşmenin bulunduğu yerden saat 03.15'te ayrıldıktan sonra Bulgar Dağı sınırındaki yüksek yöreye girerler.¹¹ Yaklaşık bir buçuk saat sonra, İbrala Köyü Muhtarının gönderdiği Yörük Beyi'nin çadırını görürler. Yörük Beyi Mustafa Tekerlek'i bir

6 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 434-436; İbrala, Karaman'a bağlı Yeşildere Köyü'nün; Efenk ise Mersin'e bağlı Arslanköy'ün eski adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul 2001, s. 78; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, s. 35, 528.

7 Ali Rıza Yalman (Yalgın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, (Haz. S. Emir), C. I, Ankara 1977, s. 220-223.

8 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 436.

9 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 437; Bahşış obaları yalnız davarcıdır denilirken sadece keçi besledikleri belirtilir. Bu hususta bkz. Yalman (Yalgın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, s. 221.

10 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 437.

11 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 437; Konargöçerlerin besledikleri yük ve binek hayvanları, Osmanlı Devleti döneminde kara taşımacılığı ve kervan ticaretinin ana taşıyıcı gücü olup; ordunun ihtiyacı olan mühimmat ve gıda da bu hayvanlarla taşınırken; konargöçer kitlenin yaylak ve kışlak arasında sürdürdüğü göç sırasında yüklerini taşıdıkları en önemli hayvan deve idi. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Alpaslan Demir, *XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Bozdoğan Yörükleri*, Ankara 2012, s. 100-101.

ardıç ağacının altında otururken bulurlar. Yörük Beyi, oturduğu yeri kuzey rüzgarından korumak için arkadan yarım daire içinde kalın ve yüksek bir ardıç çiti ile çevirir. Güneş battıktan hemen sonra hava soğuyunca üzerine bütün bir ardıç ağacı konulan büyük bir ateş yakılır. Gezgin'in anlatımı ile bu ateş dışarıya çok fazla ısı verdiği gibi ateşin yanında oturanların vücudunun bir tarafı kavrulurken diğer tarafı soğuktan donar. Yine ateş yanarken çıkan rüzgar aniden güneybatıdan ve şiddetli bir şekilde esince keskin dumani ateşin etrafındakilerin yüzüne ve üzerine getirir. Öte yandan gezgin ve ekibini taşıyan atlar açıklıktan çok kötü durumda olup yörede ot bulmakta zorlanırlar. Yörük Beyi'nin arpa tedarik edemeyeceğini söyleyen gezgin, at sürücüsünü yola çıkmadan önce Karaman'da arpa doldurmak üzere büyük bir çuval getirmesi için uyardıklarını ancak atlara daha fazla ağırlık vereceği düşüncesi ile sürücünün çuval getirmediğini belirtir. Yanlarında bulunan az miktardaki arpayı da ihtiyatlı kullanmak zorunda kalırlar. Yörük çadırlarının kurulu olduğu yerin çevresinde hiç ot bulunmadığından Yörük Beyi, ot toplamak için adamlarını gezgin ekibini ve eşyalarını taşıyan atlarla birlikte göndermeyi önerir. Sürücü, atlar yorgun ve gitmemeli diye itiraz edince Yörük Beyi, bu durumda Çelebi'nin atları için ot toplanacak sizinkini istediğiniz gibi sağlayabilirsiniz diye serzenişte bulunur. Bunun üzerine sürücü, atları alıp Yörük Beyi'nin adamları ile ot toplamaya gider ve onun teşviki ile yaklaşık bir buçuk saat içerisinde bol miktarda otları geri dönerler.¹²

Gezgin, Yörük Beyi Mustafa Tekerlek'i, toplumsal konumu itibarıyla kibar ve bilgili olarak nitelendirir. Yaklaşık elli yaşında, güçlü ve kalın bir set, belirgin kanca burnu ile çene ve dudak altı çıkıntılı, kırçıl siyah saçlı ve sakallı, iyi giyimli bir adam olarak betimler. Zenginliğine vurgu yapıp çok sayıda sürü ile ovada çok fazla ekili alanı olduğunu belirtir. Ayrıca hükümetin, Yörükleri kısmen yerleşmek zorunda bıraktığını ve binlerce dönümlük arazinin bulunduğu ovada, toprakların onlara tahsis edildiğini ve böylece çiftçi olmaya zorlandıklarını ancak hiçbir şeyin onlara eski göçüp kondukları yerleri tamamen terk ettiremeyeceğini ifade eder.¹³

Yörük Beyi, gezginin deyişi ile sıkça karşılaştığı kötü niyetli merakı sergilemez, gezgin ona bir ferman ile kendi parası ve zevki için seyahat ettiğini açıklayıp hoşnutluğunu belirtir. Yine gezgin, Yörük Beyi'ne yolculuğu anlatırken o, gezgini sabırla dinler ve hiçbir soru sormaz. Ayrıca obada kalan bir başka gezgin daha olup; orada Mersin'e bağlı Elvanlı Köyü'nden olan bir adam, gezginin yanında bulunan hizmetçilik ve rehberlik yapan Nahli'yi Mersin'de gördüğünü, kaza ve kaymakamı hakkında uzun bir konuşma yaptıklarını söyleyince Yörük Beyi duyduğu bu konuşma üzerine hiddetlenerek onlara doğru atılır. Gezgin ve beraberindekilere söylediğine göre Nusayri olarak adlandırıp fellah ve aşağılık olarak nitelendirdiği Mersin Kaymakamı ile kavgalı olduğunu belirtir. Kaymakam'ın kendisinin bütün buğdayını ele geçirdiğini ifade edip; eğer onu bu dağlarda bir kere yakalarsa, yaptığına pişman edeceğini söyler. Yörük Beyi'nin, kaymakama şiddetli bir şekilde tepki göstermesi taşradaki idarecilerin tutumları ve haksız uygulamaları bakımından dikkat çeker. Ayrıca kaymakamı Nusayri olarak itham etmesi mezhep faktörüne vurgu açısından öteki sorunu olarak değerlendirilebilir. Yaşananlar karşısında o anda saldırganlığının yeniden canlanmış gibi olduğunu belirten gezgin, aralarındaki kavgayı düzeltmeye yardımcı olamaz mıyım diye düşünür ve Yörük Beyi'ne kaymakam üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını söyler, ancak İngiliz konsolos yardımcısı ile konuşarak meseleyi çözmek için bir şeylerin yapılabileceğini ifade eder. Zira bu öneri üzerine Yörük Beyi, gezgin ve ekibi ile ertesi gün Mersin'e gitmeye karar verir.¹⁴

12 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 437-438.

13 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 438; Bulgar Dağı ve çevresinde yaylayan Bahşiş Yörükleri nazik ve yaşayışlarına en uygun düzeni veren kişiler olarak tanımlanır. Yalman (Yalgın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, s. 224.

14 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 439; Mersin bu dönemde Adana Vilayetine bağlı kaza statüsünde olup 1874 yılında Mersin Kaymakamlığı'na atanan Mehmed Reşad Bey bu görevde üç yıl kaldığı gibi Bahşiş Yörükleri Beyi Mustafa Tekerlek'in anlaşmazlık yaşadığı kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, C. XV, (Yay. Haz. A. Öztürk), Ankara 2008, s. 11; *Adana Vilayet Salnamesi*, 1293, Defa' 4, s. 68; *Adana Vilayet Salnamesi*, 1294, Defa' 5, s. 66; Ayrıca taşrada konargöçerler

19. Yüzyılın Son Çeyreğinde İngiliz Gezgin'in Gözlemlerine Göre Bir Yörük Beyi

Gezgin ile Yörük Beyi arasındaki konuşma sonradan o bölgedeki seyahatin güçlüklerine ve tehlikelerine döner. Yörük Beyi, “*Bu dağlarda hiç Yörük olmasaydı, hükümet burada büyük bir silahlı kuvvet bulundurmak zorunda kalır ya da kısa zamanda eşkıyalar yüzünden seyahat yapan gezginler için bu dağlar geçilemez hale gelir*” derken, Yörüklerin ıssız yöreler ve önemli geçit noktaları için güvenlik açısından oynadıkları role vurgu yapar. Yine “*Gezginler hiç böyle bir kaygı taşımadıkları ve kendisine hiçbir öneride bulunmadıkları halde o, genellikle adamlarından birisini belirli bir uzaklıkta gözetleme yapmak için gönderirken, gerekçe olarak da başlarına bir şey geldiğinde devletin, Yörükleri sorumlu tutacağını*” belirtir ki Yörük Beyi, sorumluluk sahibi bir vatandaş sıfatı ile yörenin güvenliği ve ülkenin itibarı açısından önemli bir hususa değinir.¹⁵ Bu çerçevede Bulgarsuyu Yaylası'nda yaylayan Bahşış Yörüklerinin ileri gelenleri, Yörük Beyi Mustafa Tekerlek'in yaşadığı dönem içerisinde Yörüklere ve devlete çok yararlılıklar gösterdiğini; Bulgar Dağı ve çevresinde devletin bekçisi olduğunu belirtirler ki Yörük Beyi'nin, Bahşış Yörükleri arasında önemli bir kişi olduğu ve yörede oynadığı rol daha iyi anlaşılır.¹⁶

Ayrıca hükümetin, Yörükleri o yöreden kaldırma çabasının kötü bir politika olduğu dile getirilip Yörükler yoksa pek çok koyun ve sığırı barındıran dağların işe yaramaz hale geleceği ifade edilir ki¹⁷ bu tespit sosyo-ekonomik kayıp açısından önemli bir değerlendirmedir.

Yörük Beyi, gezgin ile konuşurken ortamda bulunan diğer kişileri de gözlemler ki eşkıya sözü geçince birdenbire bir şeyler hatırlar ve gezginin sürücüsünü daha önce gördüğünü beyan eder. Gezgin, onu aldığı yeri düşünürken Yörük Beyi, sürücüyü çağırarak yanına oturtup hemen sorgulamaya başlar. Gezgin, Yörük Beyi'nin sorularını tam olarak anlayıp takip edemez ancak bu sorular, gönülsüzce ve kaçamak bir şekilde cevap veren sürücünün utanmasına neden olur. Sorgu sona erdiğinde, Yörük Beyi, gezginin tercümanını yanına alıp ona bu adamı tanıdığını, Kara Dağ ve Allah Dağı'ndaki Zeybek eşkıyalarının bir üyesi olduğunu ve Karaman'daki hırsızlar semtinden geldiğini ancak hükümet sert tedbirler almaya başlayınca sürücülüğe döndüğünü söyler. Bu bilgi üzerine gezgin anlatılanların doğru olduğunu düşünürken adamın yüzü iyi görünmekle birlikte önyargısız bir ifadeyle uzun boylu, iyi görünüşlü biri ancak o meslek bilmez ve elleri kesinlikle hiç çalışmış gibi görünmüyor şeklinde tasvir edip şüphesini bu şekilde açıklamaya çalışır. Bahşış Yörükleri ileri gelenlerinin Yörük Beyi'nin eşkıyalar ve birçok yaramaz ile savaştığını ve yöresini koruduğunu belirtmeleri onun buradaki tavrı açısından önem arz eder. Bu arada akşam yemeği getirilir. Gezgin, kendi pilavının hazırlanmasını ister ama hizmetçi Nahli, Yörük Beyi'nin bu durumdan rahatsız olabileceğini söyleyince, o da ısrar etmez. Yörük Beyi'nin akşam yemeği adına layık bulunmamakla birlikte yemek üç kişiye yetecek kadar az olup altı veya yedi kişi yemeğe oturunca gezgin doymaz. Gezgin, bir süre sonra hizmetçiye çay yapmasını söyler ve hazırlanan çaydan oradakilere de ikram edilir. Yörük Beyi, çay içerken yabani çay bitkisinin çevredeki tepelerde yetiştiğini, sık sık yaprakları topladıklarını ve kullandıklarını, bitkilerin çok miktarda büyüdüğü çadırların bulunduğu yerden uzak olmayan bir yer bildiğini ve bu çay türünün bir örneğini göstereceğine dair gezgine söz verir ancak göstermez. Yörük Beyi'nin bahsettiği yabani çay, yörede yetişen ada çayı türü olmalıdır. Bulunulan ortamda, Yörük Beyi hariç, diğer Yörükler gezgin ve ekibinden tütün isteyince onlar da ihtiyaçlarından fazlasını Yörüklere verirler. Bu alışverişten sonra talep değişir ve Yörüklerden bazıları da gezgine, biraz barut verebilir misiniz diye sorar. Bundan

ile yerleşikler arasında yaşanan sorunlar konusunda benzer örnekler için bkz. Alpaslan Demir, “Aşiret Devlet İlişkileri ve Aşiretlerin Ekonomik Faaliyetleri”, *Konya Araştırmaları Göç ve İskan*, (Ed. A. Aköz, D. Yörük), Konya 2017, s. 67-74.

15 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 439-440.

16 Mısırlı İbrahim Paşa'nın 1840 yılında Bahşış Yörükleri Beyi Mustafa Tekerlek'e kılıç kuşattığı; ayrıca Yörük Beyi'nin Osmanlı-Rus savaşında kendi oymağından 180 süvari ile Sivastopol'a gidip birkaç Rus kumandanını esir ettiği anlatıldığı gibi Menemencioğulları, Doğanoglu beyleri, Zeybek eşkıyaları, Ustabası uşakları ve birçok yaramaz ile savaştığı; Bulgar dağlarında devletin bekçisi olduğu belirtilir. Yalman (Yalgin), *Cenupta Türkmen Oymakları*, s. 222-223.

17 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 440.

sonra Yörük Beyi, ateşli silahlar hakkında konuşmaya başlar ve gezgin ile arkadaşlarının tabancalarını görmek ister. Gezgin ve beraberindekiler, tabancayı onlara gösterirler ve tesirini açıklarlar. Bunun üzerine Yörük Beyi, nazik parmaklarının o kadar iyi bir şeyle başa çıkamayacağını söyler ve gezginden namılu boşaltmasını ister. Gezgin'in deyimleriyle tabanca, 13 Mayıs'tan bu yana dolu olup hâlâ mükemmel bir şekilde çalışırken, havaya ateş ettiği zaman Yörük Beyi tabancadan çıkan sesi duyar ve bu kadar küçük bir silahtan gelen yüksek ses onu biraz şaşırtır. Hizmetçi Nahli, Yörük Beyi'ne şaka yaparak menzilin uzaklığına ilişkin abartılı yalanlar söyler ki gezgin, Yörük Beyi'nin doğruyu görememesine sevindiğini söyleyip, olayın iyi bir izlenim bıraktığını düşünür. Bunlardan sonra gezgin bütün gece rüzgârın ılık ve şiddetli estiğini ama kendisini iyi koruduğunu ve Yörük Beyi'nin çadırının yanındaki ardıç ağacının altında uyuyakaldığını belirtir.¹⁸

Öte yandan gezgin, 20 Temmuz'da iyi bir adam olarak nitelendirdiği rehberlerden birisi ile sorun yaşar. Rehber kendisine yapılacak ödeme ile ilgili İbrala Köyü Muhtarı tarafından yapılan öneriden bahsedince, gezgin ona bir mecidiyenin çok fazla olduğunu ve 12 kuruş verebileceğini; Nahli'nin de rehberlere ücretin tamamını verdiklerini belirten bir mektubu muhtara hitaben yazmasını ister. Bu durumdan oldukça memnun kalan rehber, mektup yazılınca onlara güveni artar ancak mektubun Yörük kabilesinin mollası tarafından okunması konusunda ısrar eder. Bunu öğrenen gezgin, teminatlarına güvenebileceğini ona söyleyince rehber, kendisine söylenenlerden farklı bir şey yazıldığı endişesi taşıdığını ifade edince endişesi giderilir. Rehberlere verdikleri ücreti Yörüklerden söylememesi hususunda uyarılarına rağmen rehber söyleyince Yörüklerden hiçbirisinin mecidiye ile tutulmuş rehberleri gibi davranmaması için rehberin istediği miktarı vermezler ve böylece rehberden vazgeçmek zorunda kalırlar.¹⁹

O ortamda bulunan insanların meraklı tavrı gezgini çok rahatsız eder. Hizmetçi Nahli birkaç kez rica edene kadar tuvalet ihtiyacı için bile fırsat vermezler. Yine Mersin'de çok kötü bir rivayetini duyduklarını belirttiği Elvanlı Köyü'nden bir adam en ısrarcısı olup tekrar tekrar geri dönerken, açıkça gezginin kişisel yol eşyasını içeren çinko kutunun ne olduğunu görmek ister. Nahli, üç kez onu uzaklaşmaya zorlar ancak Nahli'yi sinirlendirince, adam Nahli'nin kendisine hakaret ettiğini söyler. Bunlar birbirlerine karşı sert sözler sarf ederlerken alaycı bir şekilde tercümana hitap eden adamın ses tonu çirkin ve tehditkar olup yüzünün ifadesinin çok hoş görünmediğini belirtir. Tartışmanın şiddete dönüşmesinden çekinen gezgin, duruma müdahale etmek zorunda kalır. Mersin'de adamı bulursa, bir köşede intikam almak için yemin eden Nahli'yi oradan uzaklaştırır. Bu arada gezgin, o an için yalnız kalmakta ısrar eder ve gönülsüzce bir köşeye çekilir. Yaşanan tartışma ortamında görünüşe göre Yörükler de gücenir ve hepsi orada ortada kalırlar. Kahvaltıya oturdukları sırada Yörük Beyi gelir. Gezgin, yaşanan olay nedeni ile Nahli'ye sinirlendiği için canı sıkılır, Nahli o'nu sofraya davet etmesine rağmen, gelmeyince, Nahli de gücenir ve gider. Kahvaltı bitince toplanıp hazırlanmaya başlarlar. Bu arada Yörük Beyi atını bağlar, silahını sırtına asar ve kendi isteği ile gezgin ve ekibine eşlik etmek üzere hazırlanır. Fakat son anda, belki de kendisini düşmanın kontrolü altına sokmaktan çekinip, niyetini değiştirdiği gibi gezgin ve ekibine hoşça kal demeden çekip gider. Yola çıkacakları zaman Nahli, Yörüklerden birisini çağırır ve ona elveda diyebileceğimiz kimse yok mu diye sorar. Allaha ısmarladık demeden gitmek büyük bir nezaketsizlik olarak kabul edilir ve cevaben uğurlar ola veya olsun denilirse iyi bir yolculuk geçirileceği düşünülür. Bu çağrı üzerine Yörüklerden bir adam gelir, Yörük Beyi'nin obanın bulunduğu yerden uzak bir yere gittiğini ve bir saat içinde gezgin ekibine katılacağını söyler. Bunun üzerine gezgin, Yörük Beyi'nin, kendilerine bu şekilde davranması halinde hiçbir şeye sahip olamayacağını ifade edip ekibi ile birlikte sabah saat 07.00'da yola çıkar.²⁰

18 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 440-441; Bahşiş Yörükleri Beyi Mustafa Tekerlek'in yöredeki mücadelesi için bkz. Yalman (Yalın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, s. 223.

19 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 441-442.

20 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 442-443.

19. Yüzyılın Son Çeyreğinde İngiliz Gezgin'in Gözlemlerine Göre Bir Yörük Beyi

Gezgin'in gözlemlerine göre bütün Karakuyu semti ardıçlarla kaplanmış, kırılmış kireçtaşı tepelerinden oluşur. Otlaklar çok yanmış ve otlar kurumuş olsa da silahlı çobanlar ve onların muhteşem gri köpekleri tarafından korunan büyük koyun ve keçi sürülerinden yola çıkarak buradaki Yörüklerin zenginliğine dikkat çeker. Kadınların bulunduğu, yarım düzine koyu kahverengi keçi kılı dokuma çadırların, Yörük Beyi'nin konalgasından biraz uzakta olduğunu belirtir.²¹

Sürücü, ihtiyaç olan arpayı taşımak üzere yeterince büyük çuvallar getirmedeği için atlar aç kalır. Ellerindeki arpa az olduğundan, çok tutumlu bir şekilde kullanmak zorunda kaldıkları gibi dağlarda daha uzakta herhangi bir yem bulup bulamayacaklarını da bilemezler. Yörük obasının bulunduğu yöreden ayrıldıktan yaklaşık yarım saat sonra bir çayıra dururlar. Çayıra koruyan iki Yörük, sürücünün atı hariç diğer atların otlayabileceğini söylerler, fakat at başına bir kuruş alıp tümünün otlamasına izin verirler. Gezgin, orada birkaç sigaraya çok iyi arkadaşlar edindiklerini belirtirken bunlar, kendilerine, Yörük Beyi'nin, Mersin'e asla girmeyeceğini; onun başını belaya soktuğunu ve tüm buğdayını gerçek veya düzmece vergi borcu nedeniyle ele geçiren kaymakam ile kavgalı olduğunu söylerler. Hatta gezgin ve ekibi Mersin'de, Yörük Beyi Mustafa Tekerlek'in, gerçek anlamda çok az borcunun olduğunu duyarlar ki bu durumda Yörük Beyi'nin kaymakama kızgınlığının nedeni daha iyi anlaşılır.²²

Atlarını, her biri için bir kuruşa anlaştıkları çayıra otlamak üzere bırakırlarken kendi atının Yörüklerin atları ile dövüşmek için acele ettiğini belirten gezgin, orada bulunan Yörüklerden birisinin, atından çok memnun kaldığını ve kendisine satmasını istediğini belirtir. Hatta alışveriş yaptıkları, Mersin'in Rum Tüccarı Mavromatis'e bir talimat verip gezgin ondan parayı aldığı anda atı teslim etmesi için gezginin yanında bir adam göndermeyi teklif eder. Gezgin bundan sonra Yörük Beyi'ni bir daha görmediklerini belirtirken atlarını otlattıkları çayırın bulunduğu yerde konuştukları Yörüklerin, kendilerine gidecekleri yol için birkaç yön tarif ettiklerini söyler.²³ Bu yol tarifinden sonra uzun, meşakkatli ve can sıkıcı bir yol izleyerek kaba kireçtaşı düz çıkıntılı dalgalı tepelerin üzerinden geçtiklerini ama yolun düz ve kolay olduğunu belirtir. Yol üzerinde birkaç küçük Yörük Obası gördükleri gibi Mersin'den gelen çok sayıda yolcu arasında bulunan ve vergi ödemeyen bir adamı tutuklamak için gelen iki zaptiye ile karşılaşır. Nahli, onları tanıır ve Yörük Beyi'ni tutuklamaya gönderilebilecekleri ihtimalini düşünüp bilgi almak ister.²⁴ Takip ettikleri yol üzerinde geçtikleri bütün bu bölge meşakkatli ve ıssız; biraz solmuş hoş kokulu ot topluluğu dışında bitki örtüsünden yoksun; bir ağaç, hatta bir çalının bile bulunmadığı; üç ay sonra kardan geçilmez hale gelen bir yöre olarak betimlenir.²⁵

Atlarını otlattıkları yerden saat 10.00'da ayrılırlar ve öğleden sonra saat 04.00'da izledikleri yolun solunda gördükleri harap bir kalenin yanından geçerler. Uzun yürüyüşe devam edip taşkın geçidini geride bırakıp, hemen sola dönerek saat 05.30'da muhtelif yükseklikleri aşmış, muhteşem ormanlarla dolu bir bölgeye girdiklerini belirtir. Bu geçişin en yüksek noktası olup yürüyerek inmek zorunda kaldıkları çok uzun, dik ve kayalık bir eğim onları küçük bir ovaya getirir. Yine sola dönüp, birkaç tepeden geçtikten sonra ikinci bir uzun inişe gelirler. Burada tanıştıkları genç bir zenci çocuk onları sürekli sola doğru inmeye yönlendirir ve Efrenk Köyü'nün çok uzakta olmadığını söyler. Yine sola dönerler ve diğerlerinden daha uzun bir iniş, ormanlarla kaplı dağların arasından güzel bir küçük dere ile sulanan ve toprağın tümünün ekili olduğu, meyve ağaçları ile dolu, bazıları sadece dört

21 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 443-444; Bahşiş Yörüklerinin çadırları keçi kılından yapılmış olup tıpkı Koyuncu oymağı çadırları gibidir. Bahşişte yaşayış Bulgar Dağı Yörükleri arasında seçilecek kadar iyi ve temizdir. Bu oymağın Telli obasında giyim işine çok büyük bir önem verilir. Temiz giyinmek, temiz yemek bu oymağın hemen ilk isteklerinden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalman (Yalgın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, s. 223.

22 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 444.

23 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 444-445.

24 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 445.

25 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 445.

santim boyunda ve buğdayın hâlâ başakta olduğu görkemli bir dağ vadisinin başına getirir. Giriş noktasından itibaren köy çok yakın gözükmeye köye ulaşmak bir buçuk saatlerini alır. Derin ve geniş alanda onlar ile köy arasında birçok sel yarantısı olup vadinin üst kısmının büyük bir bölümü ormanlardan arındırıldığı gibi dere boyunca bol miktarda ot bulunur.²⁶

Efrenk Köyü'nün, beş yıl önce Yörükleri yerleşmeye zorlamak isteyen hükümet tarafından kurulan köylerden biri olduğu belirtilmekle birlikte bu çerçevede köy 1870 yılında kurulmuş olmalıdır. Yörede, o günün iklimi tam olarak Haziran ayındaki İngiltere'deki iklime benzetilir ancak sadece güneş daha sıcaktır; ama kışın kar dört ile beş metre derinlikte uzanır ve bu çevrede insan sayısı oldukça azalır. Saat 08.00 civarında köye ulaşırlar ve muhtarını sorarlar. Tanıştıkları bir çocuk tarafından muhtarın yukarıda olduğu söylenir. Köyün üst kısmını kastettiğini düşünerek takip ederler, ancak bir dağın tepesine işaret edince muhtarın ve tüm erkeklerin köyden yukarıda yüksek bir yaylada olduğu anlaşılır. Kendileri ve atları yorgun olduğu için o gece daha fazla ilerleyemezler. Köyde kalmaya karar verip karanlıkta bir süre gezdikten sonra atlarını bağlayıp ıssız bir girişi tutmaya hazırlanırlar ancak birkaç çocuk gelip onları pireden kaçınmaları için uyarınca bir evin çatısında konaklarlar. Konuksever bir kadın, onlara biraz yakacak odun, biraz tereyağı ve ayran getirir. Pilav pişirilip çay yapılır ve onlar da yiyip içerler. Nahli, çocuklara açlıktan bitkin haldeki atlar için biraz ot biçtirir; hatta atlara sabahları çimler dışında hiçbir şey tedarik edemezler; gezgin, gerçekten de bu çevrede atların birisi için bile yiyecek bulmanın, kendisine bulmaktan çok daha zor olduğunu belirtir. Gezgin, ay vadinin güney tarafındaki dağların üzerinde yükselirken, o çevrede ve yüksek zirvelerdeki ormanlarda, Yörükler ya da Tahtacılar tarafından tutuşturulan oba ateşlerinin parıldayan ışığının görüldüğünü ve hiçbirinin bu vahşi tenhalıklarda yaşamadığını belirtir. Sadece kadınlar, oğlan çocukları ve birkaç yaşlı adam köyde kaldığı için ziyaretçiler tarafından rahatsız edilmezler ve yabancıları asla bir an için bile yalnız bırakmayan erkeklerin izinsiz girişlerinden kurtulduğu için üzgün olmadığını dile getirir.²⁷

Yörüklerin meskun olduğu Efrenk Köyü'nde gezgin ve ekibi konaklarken gece geç saatlerde onları bekleyen fakir bir kadının, güneş çarpması hastası olan kocası için biraz acı biber istediğini belirtir. Efrenk Köyü'nde hava aşırı nemli olup, bir önceki gece geçtikleri Yörük Beyi ve obasının bulunduğu platonun kuru, soğuk, zinde havasından çok farklıdır. Her şey tamamen ıslak olup gezgin, yağmurluğunu giyip uyumak için uzanırken yağmurluğu tüm örtülerin dışına yayar. Sonra gözlerini ve başını iyi kapatmaya özen göstererek rahatlıkla uyur ancak hiçbir şeyin, kolayca bu enlemlerde üşütmeyen, gece çiylerinden daha fazla ateş ve göz iltihabına neden olmadığını ifade eder.²⁸

Efrenk Köyü'nden ayrılan gezgin ve ekibi 23 Temmuz'da Mersin'e gelirler ancak bu sırada yörede kolera salgını devam ettiği için muhtemelen uygulanan karantina nedeni ile bir süre gelecek vapuru beklemek zorunda kalırlar. Bu süreçte Gezgin'e, Mavromatis'in Buluklu'daki evinde bir oda verilir ancak ev boş olup içerisinde herhangi bir eşya bulunmaz. Yine esnaf, yiyecek alabileceği bir yer olmadığı gibi İngiliz Başkonsolos Yardımcısı Tattarachi dışında bildiği hiç kimse yoktur. O da ateş ve dizanteriye tutulduğu için hastadır.²⁹

Gezgin, bu süreçte Mersin'de, Yörük arkadaşımız dediği Yörük Beyi Mustafa Tekerek'ın büyük bir sıkıntıya girebileceğini duyar ve Kıbrıs Adası'nda yer alan Larnaka'daki hükümet cephaneliğine sürgün edileceğini öğrenir. Dağların temiz havasına ve özgür yaşamaya alışkın olan Yörük Beyi'nin, çok sağlıksız bir yer olarak belirttiği sürgün yerinde öleceğini düşünür. Yörük Beyi ile ilgili değerlendirmelerde bulunan gezgin, Yörük Beyi'nin yıllar önce, fırsat bulduğunda semtinden geçen gezginleri ve karavanları soymaya başladığını; ancak **hükümet sert tedbirler** alınca, yeni bir sayfa açtığını belirtir. Yörük Beyi, kendi açıklamasına

26 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 445-446.

27 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 446-447.

28 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 447.

29 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 457-459.

19. Yüzyılın Son Çeyreğinde İngiliz Gezgin'in Gözlemlerine Göre Bir Yörük Beyi

göre gezginlerin refahına şefkatle bakarken; gezgin tarafından yumuşak ve kibar bir şekilde görünen, iyice onurlu bir adam olarak betimlenir. Bununla birlikte, geç zamanlarda eski uygulamalarına devam etmeye başladığı belirtilir ancak bu hususa dair herhangi bir örnek söz konusu olmadığı gibi bahsedilenler söylem olmaktan öteye geçemez. Yine Mersin Kaymakamı tarafından vergi borçları için buğdayının ele geçirilmesinden dolayı biraz çaresiz kaldığı dile getirilir. Mersin'de karşılaştığı bazı kişiler gezgine, Yörük Beyi'nin İbrala muhtarından tavsiye mektubu aldığı için nezaketiyle muamele ettiğini söylerler. Gezgin, ayrıca Yörük Beyi'nin tabancalardan çok fazla çekinmediğini ve Nahli'nin tabancalar hakkındaki abartılarının da onu caydırdığını düşünmediğini belirtir. Muhabirleri ise Yörük Beyi'nin misafirperver olmadığını ve yabancılara nadiren ya da hiç ferahlık vermediğini söyler ancak bu söylemler, diğer Yörüklerin söylemleri ile çelişir ki bu durum yerleşikler ile Yörükler arasındaki çatışma ve ötekileştirme sorunu ile açıklanabilir. Bunun üzerine gezgin elbette, ondan aldığımız şey çok değildi, akşam yemeğinde küçük bir bardak süt ve biraz da yerli ekmek elde edebildiğim tek şey diyerek kaygılanır ve düşüncesini belirtir. O'nun mekanında kaldıkları günün sabahında kahvaltılarını orada bulunan diğer Yörüklerden bir tanesinden satın aldıklarını ifade eder ve ayrıca Yörük Beyi'nin kendi sürücülerini beğenmediğini dile getirir. Bu arada soygun meselesine değinen gezgin, kıyıya çok yakın bir Avrupalıyı soymak çok fazla gürültü çıkarır, daha iç kesimlerde daha farklı olur, ayrıca en azından direnmeyi beklerler ve iyi bir Avrupa silahı ile bir gezgin her ne olursa olsun hedefe odaklanarak kendisini koruyabilir değerlendirmesinde bulunur. Yine de, eğer ülke halkı gezginleri soymaya kararlıysa, bunu kolayca yapabilirler ve bütün direnişler yarardan ziyade zarar verir şeklinde düşüncesini dile getirir.³⁰

Öte yandan gezginin görüşüp konuştuğu hatta etkilendiği Bahşiş Yörüklerinin son beyi olarak gösterilen Mustafa Tekerlek'in 1912 yılında 120 yaşında iken Bulgar Dağı'nda öldüğü ve mezarının orada olduğu belirtilir³¹ ancak bu yaş gezginin 1875 yılında yaklaşık 50 yaşında dediği Yörük Beyi'nin yaşı ile çelişir.³² Burada ya gezginin verdiği bilgi tahmini ya da Bahşiş Yörükleri ileri gelenlerinin anlattıkları abartılı olabilir. Bu çerçevede 1928 yılında Yörük Beyi ile ilgili bilgileri veren Hüseyin Bey'in bu tarihte 75 yaşında olduğu belirtilirken gezgin 1875 yılında Karakuyu Yaylası'nda Yörük Beyi'ni ziyaret ettiği zaman Hüseyin Bey 22 yaşında bir genç olup, Bahşiş Yörükleri Beyi Mustafa Tekerlek'i tanıyacak ve yaşanan olayları hatırlayacak olgunluğa eriştiği gibi gezginin verdiği bilgi doğru ise Yörük Beyi 1912 yılında öldüğüne göre yaşı yaklaşık 87 olmalıdır.

Sonuç

19. yüzyılda Türk topraklarında dolaşan gezginler, gezip gördükleri ve geçtikleri mekanlarda bulunan hemen hemen her şeyi not alıp seyahatnamelerinde yayımlarlarken bunlar önemli sosyo-ekonomik veriler içerir. Karakuyu Yaylası'nda yaylayan Bahşiş Yörükleri Beyi Mustafa Tekerlek örneğinde belgelere yansıyan olaylardan ziyade sosyal hayatın bizzat içerisinden gözlemlere dayalı yaşananlardan bahsedilmesi dönemin Yörükleri ve idarecileri ile yerleşikler arasındaki ilişkiler bakımından dikkat çeker. Gezgin'e anlatılanlar yanında gezginin karşılaştığı durum, onun Yörüklere bakışını değiştirir. Soyguncu ve haydut imgesinin yerini yardımsever ve misafirperver bir imge alırken idareciler ile yaşanan sorunlara değinilmesi gezgini bambaşka bir değerlendirmeye iter. Yörüklerden oldukça fazla etkilenmiş gözükken gezgin yolculuğunda çoğunlukla Yörük obalarında konaklar ve gerekçelerini temizlik, misafirperverlik ve insanlık olarak sıralar.

Bahşiş Yörükleri Beyi Mustafa Tekerlek ile gezgin arasında geçen konuşmada değinilen hususlara göre Yörük Beyi'nin bulunduğu yörede Yörüklerin oynadığı rolü bilinçli bir şekilde değerlendirmesi hatta güvenlik, itibar ve sorumluluk bilinci taşıması dikkat çeker.

30 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 459-461.

31 Yalman (Yalgın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, s. 223.

32 Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. 438.

Ona haksız olarak atfedilen soyguncu imgesi büyük oranda Mersin Kaymakamı'nın haksız uygulamaları ile yakından ilgili olup bu durum gösterdiği tepkide de açıkça görülür. Yörede yaşayan Yörükler anlaşmazlığın nedeni olarak düzmece belgelerle tahsil edilen vergileri gösterirken yerleşiklerin haydutluk vurgusu yapmaları çelişkili bir durum olup tarafların birbirlerine öteki sorunu olarak bakmaları ile yakından ilgilidir. Yörede, bahsedildiği gibi bu hususa dair arşiv belgelerine herhangi bir durumun yansımamış olması da bir anlamda Yörük Beyi'nin lehine gözüktür.

Her şeye rağmen Bahşiş Yörükleri Beyi Mustafa Tekerlek örneğinde olduğu gibi Yörükler, buldukları alanların şenlendirilmesinden korunup gözetilmesine kadar önemli bir rol oynarlar ve bu durum Yörük Beyi'nin de dile getirdiği gibi dağlarda Yörüklerin varlığı eşkıyalar açısından caydırıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Adana Vilayet Salnamesi*, 1293, Defa' 4.
- Adana Vilayet Salnamesi*, 1294, Defa' 5.
- Ak, Mehmet, *Teke Yörükleri (1800-1900)*, Ankara 2015, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul 2001, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bilici, Z. Kenan, "Bir Gezginin Gözüyle 19. Yüzyılda Karaman'daki Anıtlar", *Milli Kültür*, S. 56, (Mart 1987), s. 78-81.
- Demir, Alpaslan, *XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Bozdoğan Yörükleri*, Ankara 2012, Berikan Yayınevi.
- Demir, Alpaslan, "Aşiret Devlet İlişkileri ve Aşiretlerin Ekonomik Faaliyetleri", *Konya Araştırmaları Göç ve İskan*, (Ed. A. Aköz, D. Yörük), Konya 2017, Palet Yayınları, s. 65-80.
- Çam, Nusret, "E. J. Davis'in Seyahatnamesine Göre 115 Yıl Önce Anadolu'dan Resimler", *Kültür ve Sanat*, S. 11, (Eylül 1991), s. 50-55.
- Davis, E. J., *Anatolica; Or, The Journal Of A Visit To Some Of The Ancient Ruined Cities Of Caria, Phrygia, Lycia, And Pisidia*, London 1874.
- Davis, E. J., *Anadolu XIX Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, (Çev. F. Yılmaz), İstanbul 2006, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Davis, E. J., *Life In Asiatic Turkey, A Journal Of Travel In Cilicia, (Pedia And Trach(ea) İsauria, And Parts Of Lycaonia And Cappadocia*, London 1879.
- Ferwerda, Frank Fokke, "Mersin'i Ziyaret Edenler: Peder Edwin John Davis", *Kebikeç*, Y. 2, S. 5, (1997), s. 221-226.
- Gülten, Sadullah, "Yörük Adına Dair Bazı Düşünceler", *Ekev Akademi Dergisi*, Y. 13. S. 39, (Bahar 2009), s. 1-10.
- Gülten, Sadullah, *Atayurttan Anayurda Yörükler*, Ankara 2016, Gece Kitaplığı.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, C. XV, (Yay. Haz. A. Öztürk), Ankara 2008, TTK Yayınları.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Şahin, Gürsoy, "İngiliz Gezgin Edwin John Davis'in Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi", *OSMED/Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, (Ocak 2016), s. 60-77.
- Yalman (Yalgın), Ali Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları*, (Haz. S. Emir), C. I, Ankara 1977, Kültür Bakanlığı Yayınları.

EKLER

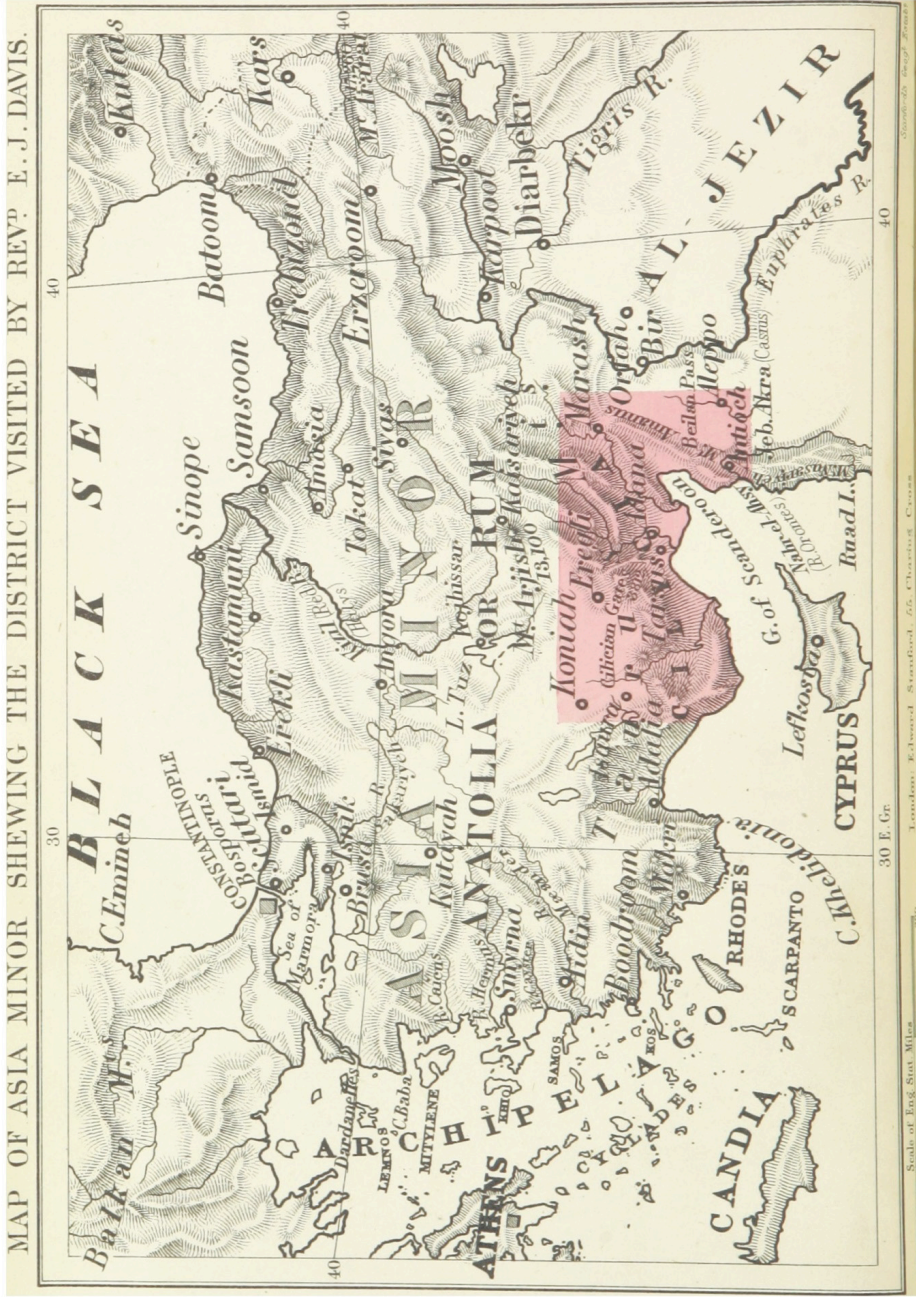
Ek 1. Toros Dağlarının Üzerinde Bir Yörük Obası

Kaynak: Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. III.

Ek 2. Davis'in 1875 Yılı Yolculuk Rotası Haritası

Kaynak: Davis, *Life In Asiatic Turkey*, s. xxi.

YENİÇERİLERİN ESNAFLAŞMASINDA ORDUCU GÖREVİNİN ROLÜNE DAİR BAZI TESPİTLER

SOME REMARKS ON THE ROLE OF ORDUCU OBLIGATION IN THE TRANSFORMATION OF JANISSARIES INTO ARTISANS

Bülent ÇELİK*

Geliş Tarihi/Received:27.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted:19.06.2019

ÇELİK, Bülent, (2019), "Yeniçerilerin Esnaflaşmasında Orducu Görevinin Rolüne Dair Bazı Tespitler" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1683-1700.

Öz

Osmanlı Devleti'nde devletin kuruluşundan beri askeri faaliyetler her zaman için önemli olmuştur. Yeniçeri Ocağı, Tımar Sistemi gibi askeri kurumlar, Osmanlı Devleti'nin en önemli kurumlarından bazıları olarak bu türden faaliyetlerde yer almışlar ve askeri alanda oldukça başarılı örnekler sergilemişlerdir. Özellikle yeniçerilerin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kuruluş yıllarında sahip olduğu geleneksel özellik ve kuralların dışına taşarak değişiklik ve farklılıklar göstermesi, günümüzde Osmanlı Devleti'nin askerlik alanındaki "gerilemesinin önemli bir başlığı olarak ele alınmaktadır. Başlangıçta bu değişiklikleri ve yeniçerilerin özellikle esnaf loncalarına dâhil olmalarını hoş karşılamayan devlet, sonraki yıllarda bu durumu kabullenmiş gibidir. Bir yüzyıl sonra, XVII. yüzyılın ortalarında, pek çok esnaf loncasında yeniçerilere rastlamak artık olağan bir hal almıştı. Bu işbirliği hem yeniçeriler hem de loncalar için avantajlı olmuşa benzemektedir. Yeniçeriler enflasyon nedeniyle değeri düşen maaşlarını loncadan aldıkları gelirle dengelemişler, loncalar da özellikle XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Batı ile ticari etkileşiminin artması nedeniyle uğrayabilecekleri ticari pazarlara karşı ocağın siyasi gücünü arkalarına almışlardır. Bu iki farklı grup ise birbirlerini özellikle seferlerde gözlemlemişlerdir. Yeniçeriler ve diğer askeri grupların yanı sıra seferlerde Osmanlı askerlerinin başta beslenme, giyim, sağlık-sağlığa uygunluk, silah donanımlarının tamiri ve bakımı gibi ihtiyaçlarını gören ve "orducu esnafı" olarak adlandırılan lonca üyeleri de yer almaktaydılar. Yeniçeri ve lonca üyeleri arasında sefer boyunca ve sonrasında da devam eden iletişim bu ekonomik ve siyasi ortaklığı doğurmuştur. Yeniçeri ve esnaf teşekküllerinin yan yana var olduğu tüm Osmanlı kentlerinde bu grup arasındaki etkileşim ve işbirliği az ya da çok oranda görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, kaldırılışına kadar Yeniçeri Ocağı ile esnaf loncaları arasındaki işbirliğini bazı Osmanlı arşiv belgelerinden tespit etmek ve bunun Osmanlı kent ve siyasi yaşamını şekillendirdiğini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: *Yeniçeri Ocağı, Tımar Sistemi, Lonca, Orducu Esnafı, Osmanlı, Enflasyon*

Abstract

Military activity had always been important in Ottoman empire since the foundation of the state. Military institutions like the Janissary organization or Tımar system, being among the most important institutions of the Ottoman Empire, took part in such activities and accomplished various successful duties in military field. Especially by the middle of the XVIth century, janissaries' violations of their traditional traits and principles which they possessed in times of their foundation, is considered as an important factor of military "decline" of the Ottoman Empire in modern history. The state, which did not tolerate these changes and janissaries' participation in artisan guilds at the beginning, seems to acknowledged the situation in subsequent years. One century later, during the middle of the XVIIth century, it became normal to encounter janissaries in many artisan guilds. It looks like that this cooperation was advantageous both for janissaries and artisans. Janissaries, with their

*Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Merkez Kampüs Efeler/Aydın, bcelik@adu.edu.tr.

incomes from guilds, compensated their reduced salaries which were devaluated due to inflation, and guilds earned the political power of the organization in the face of commercial losses which could in curthem as a result of the increasing, commercial interaction of Ottoman Empire with western World especially in the XVIIth century. These two groups watched for each other especially during campaigns. Along with janissaries and other military groups, guild members who were called as "military artisans" who met the needs of Ottoman soldiers, chiefly food, clothing, health-hygiene, repair and care of weapon equipment, were also taking part in campaigns. Communication between Janissaries and guild members that maintain enduring and after campaigns brought forth this economic and political partnership. In all Ottoman cities, in which Janissary and artisan organizations were coexisted, this interaction and cooperation can be witnessed in various degrees. Aims of this study are to detect the cooperation between Janissary organization and artisan guilds from some Ottoman archival documents and illustrate that this shaped the Ottoman civic and political life.

Keywords: *Janissary Organization, Timar System, Guilds, Military Artisans, Ottoman, Inflation*

A- Giriş

Osmanlı Devleti'nde esnafın orduyu lojistik olarak desteklemesi ve sefer organizasyonunun üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında; Ömer İşbilir'in 1996'da tamamladığı, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, başlıklı doktora tezi sefer organizasyonları üzerine yapılan öncü bir çalışma olarak görülmelidir. İşbilir, XVII. yüzyılda Osmanlı devletinin Doğu Seferleri'nde orduyu desteklemek için yapmış olduğu iaşe politikalarını ve ordunun finansal desteğinin kalemlerini açıklamaya çalışmıştır. Yine Rhoads Murphey'in, *Ottoman Warfare, 1500-1700* eserinde; Osmanlı Devleti'nde ordunun değişim ve dönüşümü ile birlikte savaşlarda ordunun sevkiyat, iaşe, maddi koşullarını ve sistemini ele alarak iki yüz yıllık sürede Osmanlı ordusu hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Sefer Organizasyonu üzerine bir başka önemli çalışma ise Mehmet Yaşar Ertaş'ın Mora'nın 1715'de Venediklilerden geri alınması üzere yapılan askerlerin toplanması, yol ve köprü tamirati, silah, iaşe, binek hayvanı temini gibi sefer öncesi hazırlıkları ele aldığı *Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716)* adlı doktora tezinde; bu sefer başından sonuna kadar incelenmiştir. Yine *Kamanıçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları* başlıklı doktora tezi de Mustafa Nuri Türkmen tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2002 yılında çalışılmıştır. Bir başka çalışma da Feridun Emecen'in "*Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi*" makalesidir. Aynı yazarın *Osmanlı Klasik Çağında Savaş* isimli kitabı da Osmanlı Devleti'nin savaşlarda kullandığı taktikler, silahlar, Osmanlı ordusunun verdiği çeşitli savaş örnekleri çerçevesinde içerik olarak daha fazla sayıda konuya ışık tutmaktadır. Seferlerde görev alan lonca mensupları yani orducular üzerine bu yazının yazarına ait bir doktora çalışması bulunmaktadır. Prof. Dr. Özer Ergenç danışmanlığında hazırlanan ve *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı* adlı bu eser Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda 2002 yılında savunulmuştur. Aynı yazara ait Türkiye'de değişik akademik dergilerde, bu esnaf grubu ile ilgili olarak çeşitli yazılar yayınlanmıştır. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde "Orducu" maddesi Şenol Çelik tarafından kaleme alınmıştır. Ordu ve sefer üzerine anmamız gereken; Şenol Çelik, Mehmet Tanju Akad, Gültekin Yıldız, Gülgün Üçel-Aybet, Gabor Agoston, Emrah Safa Gürkan gibi araştırmacıların muhtelif eserleri de mevcuttur. Bu türden çalışmaların son yıllarda artması Osmanlı askeri tarihi açısından sevindirici gelişmelerdendir.

Osmanlı Devleti'nin eyaletlerdeki siyasi ve sosyal yapıları XV. yüzyılda önceleri fark edilmesi oldukça güç, ama zaman içinde gittikçe hızlanan bir değişime sahne olmuştur. Sorunun temeli ekonomiktir. Öncelikle yeni bulunan ticaret yollarının etkisiyle Akdeniz'in ticari potansiyeli XVI. yüzyıldan başlayarak hissedilir bir düşüşe geçmiştir. Yeni ticaret yollarının bulunması ile beraber XVI. yüzyılın ikinci yarısında, hatta sonlarında, dahası

XVII. yüzyılda bu düşünüş ciddi şekilde hissedilecektir. Bu durum, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ticaret yollarını denetlemelerinden doğan gelirlerin azalmasına yol açmıştır¹. Buna ek olarak Amerika'dan Avrupa'ya getirilen altın ve gümüş eski kıtada büyük bir enflasyona yol açmış, fiyat ve ücretlerin yükselmesine sebep olmuştur. Ama enflasyonun nedeni sadece bu değildi. Akdeniz havzasında bu dönemde etkili olan genel nitelikli nüfus artışı da eldeki mal ve kaynaklara olan talebin artmasına neden olmuştu². Avrupa'daki bu piyasa değişikliğine Osmanlı pazarları da uyum sağlamakta gecikmemiştir. Avrupa'ya göre ucuz, ama Osmanlı iç piyasasına göre aşırı artan fiyatlarla alınıp satılan hammadde veya mamul mallar, bu bol değerli madenlerle değiştirilmeye başlanmıştır. Osmanlı devletinin sık sık ihraç edilmesine yasaklamalar getirerek engel olmaya çalıştığı bu akış, kaçakçılığı beraberinde getirmiştir. Böylece Osmanlı Devleti Avrupalıların gerek kapitülasyonlar yoluyla resmi, gerekse kaçakçılıkla gayri resmi yollardan devamlı satın alıp, Avrupa'da pazarlayabilecekleri malları arayıp durdukları bir pazar durumuna gelmiştir³.

Öte yandan Avrupalı devletlerin XV. yüzyılın sonlarından itibaren merkantilist bir ekonomik anlayış izleyip imalat sanayi için gerekli sermaye birikiminin ortaya çıkışını sağlamaları Avrupa ekonomisini, durgun ve tarıma dayalı Osmanlı ekonomisi üzerinde egemen kıldı. Bütün bu olumsuzluklara askeri harcamaların devlet ekonomisinde açtığı gedikler eklendiğinde durum yerli üreticiler için pek de iç açıcı görünmemektedir. Devlet bu genel ekonomik bunalımın yıkıcı etkilerini hafifletmek için iki temel yol izlemiştir. Birincisi özellikle askeri harcamalarında kullanabilmek amacıyla, yeni gelir kaynakları yaratabilmek için uygulamaya koyduğu yeni vergi politikası gereği sık olarak yapılacak olan tağşişler, iltizam, malikâne ve esham gibi uygulamalar yoluyla iç borçlanmalara gitmiştir. Bu uygulamalar Osmanlı toplumunda önceden var olmayan bir takım ara zümreler yaratmıştır ki, bunlar genel olarak sonradan taşrada ayan olarak anılacak olan yerel otoritelerdir. Merkezi yönetimin izlediği ikinci yol işte bu ara unsurlarla ilgilidir. Değişen ekonomik düzende ortaya çıkan bu unsurları taşrada çeşitli görevlerde kullanmaya başlayan Osmanlı Devleti, bir anlamda resmi yetkililerinin karşısına böylece yerel güç odaklarını çıkarmakta ve merkez-taşra ilişkileri yeniden düzenlemeye çalışmaktadır. Osmanlı kentlerinin klasik dönemde Batı'daki gibi ticaretin değil, bürokrasinin merkezleri olmaları devletin kentlerdeki üreticiler olan loncalardan, loncaların da devletten beklentilerinin kadılar aracılığıyla yapılan bürokratik yazışmaların sonuçlarına göre biçimlendirildiği bir karşılıklı ilişkiler yumağı ortaya çıkarmıştı. Toplumsal ve yönetim alanlarında bu değişiklikler olurken üretim sektöründeki loncaların benzer şekillerde köklü değişikliklere uğradıkları görülmemektedir. Başlangıçtan beri sahip oldukları devlet desteği sayesinde Avrupalı çağdaşları olan yabancı devletlerin ticari üretimleri ile rekabete girmemiş ve uzun yıllar boyunca ayakta kalmayı bu kendilerine tanınan korumacı politika ve destek sayesinde becerebilmişlerdir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde iktisadi ve siyasi sistemin hareket noktası adalet fikridir. Devletin devamlılığını sağlanabilmesi için gerekli olan gelirleri artırma politikası da adalete dayanmıştır. Sosyal refahı ve dengeleri sağlama amacı yönetimin "gelenekçilik" ilkesi le yakından ilişkilidir. Gelenekçilik, temel ilkelerini İslam'dan almış denenmiş "iyi"lerdir bu çerçevede iktisadi anlamda "eşitlik" Allah

1 Ömer Lütfi Barkan, "Şark Ticaret Yolları Hakkında Notlar" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C 1, S 4, İstanbul, 1940, s. 450-452; Özer Küpeli, "Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XV-XVII. Yüzyıllar)", *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan*, İzmir, 2008, s. 394. Ayrıca İran Şahı'nın Batı ile olan ipek ticaretinde Osmanlı Devleti'ni devre dışı bırakarak Levant yerine Hürmüz ve Ümit Burnu yollarının kullanılması için girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Küpeli, a.g.m., s.399.

2 Fernand Braudel, II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C. 1, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.127.

3 Osmanlı Devleti'nde ihracat yasakları ve bunun kaçakçılığı doğurması hakkında bkz. Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 279-306; Suraiya Faroqi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 2000, s. 65-66; Mustafa Öztürk, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyatları Etkileyen Unsurlar", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, Elazığ, 1996, s.231-232.

önündeki kul eşitliğine dayanmaktadır⁴. İnsanın ekonomi için olduğunu ifade eden çağdaş kapitalist anlayışın tersine, klasik Osmanlı sistemi ekonominin insan için olduğu düşüncesi ile ihdas edilmiştir. Toplumsal yaşamda ve üretimde egoist insan tipinden ziyade altruist ahilik ve büyük ölçüde devamı olan Osmanlı loncaları devletin iktisadi faaliyetin temel unsuru sayılmıştır. Osmanlı toplum organizasyonunda ve yönetiminde bireysel çıkarımdan çok toplumsal çıkarı esas alınmış ayrıca rekabet ve çatışma yerine iş birliği ile dayanışma konmuştur⁵. Ahi/Lonca örgütlenmesinin temel iktisadi amaçlarından biri esnaf ve zanaatkârların tekelci korumak, servetin belli ellerde toplanmasını ve üreticiler arasındaki ihtilafları önlemek olmuştur. Söz konusu amaçları gerçekleştirmek içinde iç rekabet devlet mekanizması ile kısıtlanmıştır. Tam bu noktada ahi/lonca teşkilatının belirtilen ilkelerinin ve devlet yönetimindeki güçlerinin kapitalist sanayileşmenin önünde önemli bir engel teşkil ettiği iddia edilebilir. Nitekim talebin arttığı üretim sahalarında ahi/lonca teşkilatının izni dışında üretim yapmaya çalışan üreticiler bu teşkilat tarafından merkezi yönetime şikâyet edildiğinde devlet ahilerde/loncalardan yana tavır almıştır⁶.

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı ilk dönemlerden itibaren esnaf, devlet tarafından sürekli teşvik görmüştür. Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali, Eskişehir ahilerinin saygı duydukları bir kişiydi ve bu durum Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinden itibaren ahiler tarafından desteklenmesini sağladı. Ahiler o dönemde aynı zamanda silahlı milis güçleriydi. Yine II. Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra kentte kurulması için teşvik ettiği ilk zanaatlar ya da işletmeler orduya hizmet edenlerdi ve bunlar Saraçhane'de⁷ toplanmışlardı. Buradaki atölyelerin bazılarında Saray için üretim yapılıyordu. Saraçhane çarşısında ayrıca demirciler ile bakırcıların da atölyeleri vardı. Deri üretimi ve ticareti ile ilişkili olarak kurulan ilk tabakhanelerde Yedikule yakınlarında sur dışında kurulmuştu⁸. Bu düzenleme tüm İslâm kentlerinde aşağı yukarı aynı biçimdedir. Kenti oluşturan mahallelerde kurulan pazarlarda aynı malın üreticileri, imalâtçıları ya da satıcıları, birbirlerine yakın yerlerde faaliyet göstermekteydiler. Her ticaret dalının üyeleri bu pazarların belli bir bölümünü işgal ederler ve bunların ticari faaliyetleri kentte yaşayanların alış-verişlerini kısa bir sürede yapabilecekleri yakın yerlerde toplanmıştır. Entelektüel bir merkez fonksiyonunu yüklenmiş olan cami yakınında, kitapçılar, ciltçiler, deri eşya satıcıları ve terlikçiler bulunurdu. Dericileri, baskın imalât sanayi türü olan dokumacılar izlerdi. Daha sonra da marangozlar, çilingirler ve bakırcılar yer alırdı. Merkezden en uzaktaki yerlerde ise zanaatçılar, demirciler vardı. Kentin kapılarına yakın olan yerlerde de alıcıları daha çok köylüler olan saraçlar ve eyerciler bulunması doğaldır. Tabakhane ve boyahaneler kentin en dışındadır. Çevrede çömlekçiler yer alırdı⁹. Kent büyüdükçe bu esnaf yerleşkeleri değişim gösterebilmektedir. Ama kentin ilk oluşum aşamasında loncaların yaptıkları işlere göre konumlanmaları aşağı yukarı bu şekilde idi.

4 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 50, 72-73.

5 Cüneyt Dumrul; Yasemin Dumrul, "Osmanlı İmparatorluğunun Kapitalist Paterninde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme" *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S.23, 2014, s. 153, 156.

6 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 59-61.

7 Arapça'da *serc* kökünden türeyen *serrâc* "eyer ve diğer at takımı yapıp satan, meşin ve sahtiyan üzerine sırma ve ipekle işleyerek çeşitli eşyalar imal eden" anlamına gelmekte olup saraçhâne bu işle meşgul esnafın topluca bulunduğu yeri ifade eder. Saraç esnafının mîri görev ve sorumluluklarında biri de sefer ihtiyacı için orduya katılmaktı. Saraç esnafı orduya ihtiyaç duyulan miktarda çadırda birlikte usta yollardı. Zeki Tekin "Saraçhane", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul, 2009, s. 111-112; Saraçhanenin yer seçiminde bu bölgenin boş olmasının önemi vardır. Fetih ile birlikte İstanbul nüfusu oldukça azalmıştı. Neredeyse boş olan bu bölgeye Fatih Sultan Mehmed saraç esnafının yerleşmesini sağlamıştır. Süleyman Faruk Göncüoğlu, "İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.22, Erzurum 2009, s.34-35.

8 Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi. Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, Çev: Zeynep Rona, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1996, s.211.

9 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri" *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara, 1980, s.104.

B- Osmanlı'da Esnaf Temsilcilerinin Devletle Olan Bağları

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren çeşitli zorunluluklar ve düşüncelerle bazı esnaf ve zanaatkar loncalarına gedik türünden ayrıcalıklar da verilmişti. Örneğin her zaman dışarıdan gelecek yiyecek maddelerine bağımlı olan İstanbul'da doğal koşullar ya da savaş gibi olağanüstü durumlar nedeniyle bu maddelerin akışında sık sık aksamalar olmakta, bu durum da kentte kıtlığa, fiyatların yükselmesine ve karaborsaya yol açmaktaydı. Bunu önlemek için Devlet, mahallelerin nüfusuna göre, belirli sayıda fırın, bakkal, manav gibi dükkânlara faaliyet izni vermiş, sayısı bilinen bu yerleri kolayca denetleyerek kıtlığı aşmaya çalışmıştır. Bu da giderek bir tekel haline dönüşmüştür. Örneğin İstanbul'da fırınlarda has ekmek işlemek isteyenler resmen divâna başvurup, buradan hüküm, İstanbul kadılığından da yasal izin almak durumundaydılar. Ancak bu izinleri almak çok zordu. Çünkü bu fırınların sayısı, divân-ı hümayûn tarafından fermanlarla sınırlandırılmış durumdaydı¹⁰. Bu tekelin bir başka türü de, en büyük talep sahibi konumundaki devletin özellikle çeşitli askeri ihtiyaçlar için belli miktarda ve kalitede mal üretimini bazı loncaların tekeline vermesi, böylelikle daha kaliteli donanım elde etmeyi amaçlamasıydı. Ancak bunlar mutlak tekeller olmayıp ihtiyaçlar değiştiğinde kaldırılabilirdi¹¹. Yine toplumda herhangi bir kimsenin bir dükkân, bir atölye, bir ticarethane açmasına izin verilmemektedir; dükkân sayısı her esnaf loncası için saptanmış ve sınırlandırılmıştır. Dükkânlara sınırlandırma getirilince, usta sayısına da sınırlandırma getirilmiş oluyordu.

Osmanlı Devleti'nde esnaf, devlete ait iş ve işyerlerinde çalışanlarla, serbest çalışanlar şeklinde iki ana kısma ayrılmaktadır. Devlete ait iş yerlerinde maaş karşılığında çalışanlara ehl-i hiref-i hassa denmektedir. İstanbul'da Ağa Kapısı'nda çeşitli imalathanelerden oluşan bir de çarşı bulunmaktadır. Bu çarşıda sarayın ve ocaklı ağaların türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretim yapılmaktaydı. Çalışanlar da acemi oğlanlarıydı. Bunlar arasında berberler, saraçlar, aşçılar, teğelticiler, demirciler, terziler, çamaşırcılar, çizmeciler, hallaçlar, doğramacılar, gazazlar, kırbacılar, kazancılar, kuyumcular, kalaycılar, keçeciler, muytâblar, mumcular, nalbant ve yaycılar bulunmaktaydı¹². Diğerleri ise loncalar şeklinde örgütlenmişlerdi. Ancak her iki sektörde de devletin doğrudan biçimlendirdiği hammadde, üretim ve pazarlama kuralları geçerliydi. Dolayısıyla buradaki serbest çalışmadan kastedilen, belirleyiciliğini ve sınırlarını devletin çizdiği çerçevelerde yapılan üretim anlaşılmalıdır.

XVI. yüzyılda devletin esnafı ilgili en büyük düzenlemeleri genel kanunnameler ve muhtesib tarafından denetlenen ihtisâb kanunnamelerinde yer almakta, üretim aşamasında halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve her ürün ve hizmet için ayrı bir fiyat oluşturulmasına, yani narh'a dikkat edilerek gerçekleştirilmekteydi. Bu iki temel düzenleme kent içi sanayi ve üretim ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Ancak devletin ve özellikle sarayın kendi ihtiyaçlarının karşılanmasında daha karışık yollar ön plana çıkmaktadır. Loncalara tanınan özerkliklerin temelinde de bu özel siparişlerin karşılanması gereği yatmaktadır. Devlet yöneticileri özellikle tüccarların Osmanlı İktisadî düzeni çerçevesinde

10 Ahmed Refik, Eski İstanbul, Haz.: Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.67. İstanbul'daki Acemi oğlanlar kışlaları dışında Topخانه'de amelelik, Beyazıt'taki Eski Saray'da, Galata Sarayı kışla mektebinde, Atmeydanındaki kışla mektebinde baltacılık, ekmekçilik, aşçılık, hamallık, mîrî salhanelerde kasaplık, mîrî peksimet ve fodla fırınlarında hamurkarlık, pişiricilik, mîrî yoğurthane, bozahane ve peynirhanelerde amelelik, mîrî ağıllarda çobanlık, mîrî inşaatta, yollarda, köprüler inşaatta amelelik, ırgatlık ve İstanbul'daki ordu-esnaf alayları öncesinde yol temizliği gibi işlerde çalışırlardı. Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul Ocak 2004, s.48-49.

11 Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar, "Osmanlı'da Zenaatten Sanata", *Esnaf ve Zenaatkârlar*, C.1Osmanlı'nın 700. Yılına Armağan Körfezbank, İstanbul, 1999, s.29; Ayrıca Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri" *Ahlik ve Esnaf, Konferanslar ve Seminer, Metinler, Tartışmalar*, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Derneği Birliği Yayınları, İstanbul 1986, s.123.

12 Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s.103-104'de bu meslek gruplarına mensup olan acemi oğlanlarının sayıları bulunmaktadır. 1566-1567 yılında toplam 7745 acemi oğlanı bulunmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.79.

önemli işlevleri yerine getirdiğinin farkındaydılar. Bu nedenle tüccarlara geniş hareket özgürlüğü sağlanmakta, özel bir konumları olduğu kabul edilmekteydi. Başkent, sarayın ve ordunun işe sorunlarının çözümü için gerektiğinde tüccarlara imtiyazlar sağlanıyor, bölgesel ticaret tekellerinin kurulmasına dahi izin veriliyordu¹³. Bu özerklikler sınırsız olmamakla birlikte özellikle lonca yönetici kadrosunun oluşturulmasında ve lonca içi denetimin sağlanmasında loncaya tanınmış ayrıcalıklardır.

Esnafın kendi yöneticilerini daima kendileri seçmeleri-önceleri şeyh ve nakib daha sonraları ise kethüdâ ve yiğitbaşı olarak adlandırılacaklardır-lonca içi hiyerarşinin oluşturulması ve imal edilen malların kalitesi ile fiyatlarının kontrolü, esnaf loncalarının üretimle ilgili yetkilerini tam olarak kullandıkları alanlardır. Üretilen mallar daha piyasaya çıkmadan ve muhtesib'in yetki alanına girmeden önce lonca içinde denetlenmektedir. Örneğin I. Süleyman tarafından İstanbul'daki üyelerinin kabahatleri ile başa çıkmak için yetki verilmişti. Yine kısmi bir özerkliğe sahip bir diğer lonca da, Ahi Evran'ın pirleri olarak kabul edildiği debbağlardı¹⁴. Lonca içinde, devletten bağımsız bir şekilde alınan kararların devletin onayına sunulması ve son sözün resmi ağızlarından söylenmesi gerçeği resmi denetimlere bir örnek teşkil etse bile tüm bunlar aslında hayata çoktan geçirilmiş ya da geçirilmek üzere olan kararlardır. Merkezi Yönetim genelde loncaların oybirliği ile aldığı bu gibi konularda aldığı kararları onaylamaktadır. Her esnaf topluluğu, mesleki faaliyetinde bağlı olacağı özel kuralları, normal olarak kendisi kararlaştırıp, bütün ustaların ortak kararını alarak onaylanması için kadıya sunmaktadır. Uygulamada fiilen -örneğin narh konulmasında- narh'ı koyan ve tescil eden, mahkeme sicillerine yazan kadı olmakla birlikte, bunu doğrudan doğruya ve kimseye danışmadan yapmamaktadır. Loncaların oybirliği ile kabul ettiği fiyatların merkezi devlet tarafından onaylanması genellikle, bir tescilden öteye gitmemektedir¹⁵. Kadı, şeriat, kanunlara, örf ve adetlere aykırı olup olmadığına dair incelemesini hızla tamamladıktan sonra, teklifi divân'a arz ederdi. Divân'ın onayından sonra, ustalar tarafından hazırlanmış olan taslak, kendileri için artık bağlayıcı niteliği olan temel bir belge haline gelirdi¹⁶. Lonca içinde gerek esnaf kethüdâsı gerekse yiğitbaşının seçimi esnaf arasında ve belirli bir süre için yapıldığı gibi yine çoğunluğun isteği ile ve gerekçe gösterilerek değiştirilebilmektedir. Seçimde ve değiştirmede onay makamı yine kadılıktır¹⁷. Merkezi yönetimin kadı aracılığıyla lonca içi alınmış bir kararı onaylaması işinin rutin bir hale gelmesinin en önemli nedeni lonca içi örgütlenmenin zaten yan askeri bir yapı kazanmış olmasında yatmaktadır. Özellikle XVII. yüzyılda lonca örgütlenmelerinin başında genellikle saraydan çıkma bir görevli bulunmaktadır ve bu kişi aynı zamanda o lonca esnafının ürettiği mal ya da hizmetlerle sarayın ve ordunun gereksinimlerinin karşılanmasında da sorumludur. Örneğin saraya et sağlamakla görevli kasapbaşı, kasaplar loncasının, peynirciler ve yoğurtçular loncasının, mumcular ve kandilciler loncasının da başıydı. Saraydaki pazarbaşı, ayrıca gemici, gemi marangozu, kaptan, Akdeniz ve Karadeniz'de ticaret yapan tüccarlar gibi deniz taşımacılığında çalışanların bağlı olduğu loncaların da başıydı¹⁸.

13 Şevket Pamuk, 100 soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi. 1500- 1914, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s.65. Devlet eliyle yapılan ve zanaatkâr ve tüccarlara verilen bu türden siparişler XVI. ve XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devletinin kentleşmeyi teşvik eden ve garantileyen uygulamalarından sadece biridir. Bkz. Maurice M. Cerasi, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, 2. Baskı, Çev: Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.49.

14 Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, McGill Üniversitesi, Master Tezi, Montreal 1981, s.64.

15 Halil Sahillioğlu, "OsmanlılardaNarh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonlarında İstanbul'da Fiyatlar" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.1, İstanbul, 1967, s.38.

16 Genç, agm, s.116.

17 Genç, agm, s.117.

18 Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, C. 1, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 333. Suraiya Faroqi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla. Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 188. En bariz örneklerden birisi Yeniçeri Ağasının İstanbul'un zabta işlerinde göze çarpmaktadır. Bu görevli Kasapbaşı ile birlikte et fiyatlarının

C- Osmanlı Esnafının Yeniçerilerle İşbirliği ve Askeri Görevi

Bu uygulamada, Osmanlı merkezi yönetiminin İstanbul'daki askerlerle bağları olması nedeniyle potansiyel tehlike gözüyle baktığı, ekonomik açıdan pek kâr etmeyen esnafı, devlet aygıtına eklemleme çabası izlenmektedir. Bu geçişin en belirgin kanıtı sefer sırasında loncalardan seçilen ehl-i hiref'in saraydan atanan bir görevli refakatinde orduya dâhil edilmesidir. Her ne kadar öncelikli amaç askerlerin seferdeki ihtiyaçlarının karşılanması şeklinde gelişse de¹⁹ aslında askeri yapının loncalardaki uzantılarının devreye sokulmasıdır ve bu durum Osmanlı toplumunun-özellikle İstanbul'un- militarist yanıyla son derece uyumludur. XVII. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkan ve XVIII. yüzyıl boyunca, özellikle İstanbul'daki esnaf örgütlerinde giderek belirginleşen bu eğilim, yönetim kadrolarının başı konumundaki kethüdâların devlet görevlilerinden oluşmasına yol açmıştır²⁰. Esnaf örgütünün lideri olarak kethüdâ, görevi karşılığında esnaftan belirli bir gelir sağlamaktadır. Bu eğilim zamanla sayıları artan memurlara maaş ödemekte zorluk çeken devletin bir kısım görevlilere, hazineden ödenecek maaş yerine, esnaf kethüdâlıklarına ait gelirleri tahsis etmeğe yönelmesinden doğmaktaydı. Devlet, bu sayede, hem bütçe gelirlerini kısma, hem de esnaf örgütleri üzerindeki malî kontrolünü arttırma imkânı bulmuş oluyordu. Bu şekilde bir kethüdâlık elde eden memur da, bütçe zorlukları dolayısıyla riskli hale gelen maaşını belirli bir esnafın daha garantili olan aidat ödemeleri ile değiştirmeyi tercih ediyordu. Yine İstanbul yeniçerileri arasında kaydedilen askerlerin birçoğu da ulufelerini bir meslek veya daha kesin olarak bir hizmetle uğraşarak arttırmak istemişlerdir. Askerler sadece "asker" kimlikleriyle değil, artık bir "lonca üyesi" olarak bu faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardı. Söz konusu süreç, çoğu zaman askerlerin sınıfsal bir kimlik olarak tanımlanabilecek olan "asker" kimliklerini kaybetmeksizin yine sınıfsal bir kimlik olan "esnaf"lığa geçişlerini betimlemektedir. Böylece bazı ordu üyeleri maaşlarını hazineye bırakarak (hazine-mande) ve ordudan ayrılarak, çeşitli esnaf kollarında yöneticilik yapmaya başlamışlardı²¹. Bu değişim büyük ölçüde devletin açıklarını kapatmak için sık sık uyguladığı tağşiş yönteminden etkilenmelerinden, ulufelerinin erimesinden kaynaklanıyordu. Örneğin 23 Rebiülahir 1092/12 Mayıs 1681 tarihinde İstanbul'da 34. yeniçeri ortasında yeniçeri olan Mehmed, günlük 8 akçelik ulufesi karşılığı Galata bakkallarının pazarbaşılığını almak istediğini bir arzuhalle bildirmekteydi. Merkezi yönetim bu yeni durumu onaylayarak söz

tespitinde de görev almaktaydı. Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler" İslam Ansiklopedisi, C.13, İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1993, s.388. Yine 56. yeniçeri ortasının çorbacısı İstanbul'da yaş ve kuru meyve, bakkaliye, mahrukak ve kereste vs. yapı malzemesi tüccar ve esnafını kontrolle görevliydi. Bu görevi nedeniyle, tüccar ve esnaf la sıkı temas kurmak zorunda kaldığından yeniçeri ocağının idari ve askeri işlerine rütbesi Katar ağalığına yükseltilmeyerek karıştırılmıyordu. Reşad Ekrem Koçu, *age*, s.75.

19 Osmanlı sefer organizasyonları dikkatli planlama gerektiren faaliyetlerdendir. Askerin ve hayvanların sefer süresince beslenmesi, lojistik olarak desteklenmeleri son derece önemlidir. Bu konu ile ilgili son yıllarda pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları için bkz. Feridun Emecen, "Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi", *Tarih Enstitüsü Dergisi* (Prof. Münir Aktepe'ye Armağan) S. XV, 1997, s.265-303, Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İlaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, Tahir Sevinç, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul, 2010, M. Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Seferi Örneği 1714-1716)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi: Prut Seferi'nde Lojistik ve Organizasyon*, İş Bankası Yayınları İstanbul 2006, Mustafa Nuri Türkmen, *Kamanıçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, Bülent Çelik, *Osmanlı Seferleri'nin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara 2002,

20 Örneğin Kahire gibi İstanbul'dan uzak kentlerde bazı yeniçerilerin ticari faaliyetlerde buldukları bilinmektedir. Bkz. Andre Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, 1999.

21 Arif Bilgin-Ümit Ekin, "Bir Kimliğin Dönüşümü:"Asker"likten "Asker-Esnaf"lığa", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.2, S.1, 2007, s.218.

konusu yeniçerinin *emsali pazarbaşı olanların ne şekilde mutasarrıf oldularsa o şekilde mutasarrıf olacağı* kabul etmiştir²².

Aslında yeniçeriler ile esnafın yakınlaşması bir çeşit koalisyon şeklinde cereyan etmiştir. Maaşları düşen ve ciddi geçim sıkıntısı yaşayan yeniçeriler ile merkezi idarenin zayıflaması, buna paralel olarak dağılan bürokrasi tarafından narh belirleme yetkisi elinden alınan esnaf ve lonca örgütlerinin bir anlamda ittifakı tesadüfi değildir. Özellikle artan vergiler karşısında ezilen esnaf örgütleri, şikâyetlerini merkeze duyurabilmenin en iyi yolunun onlarla ittifak kurmak olduğunu düşünmüş olmalıdırlar²³. Azalan reel ücrete karşı durabilmek için yeniçeri mensupları İstanbul, Belgrat, Sofya, Kahire, Şam gibi önemli kentlerde koruyup gözettileri kişilerle ekonomik bağlar kurdular. Buralarda kasap, fırıncı, kayıkçı, hamal oldular, çeşitli zanaatlerde çalıştılar²⁴. Özellikle İstanbul şer'iyye sicillerinde 1610'lu yıllara ilişkin belgelerde *beşe* ya da *bey* gibi askeri unvana sahip kimseler tek tük görülebilen, 1660'larda lonca mensuplarının yaptıkları başvuruların pek çoğunda, başvuranlar arasında askeri unvanlara rastlanıyor. Ayrıca yüzyılın ortalarına gelindiğinde askeri unvanlar taşıyan pek çok insanın davalarda lonca üyesi (*.....taifesinden*) diye geçtiğini görüyoruz²⁵.

XVIII. yüzyıldan itibaren ekonomik buhranların yoğunlaştığı ve faaliyet şartlarının ağırlaştığı dönemlerde, bazı esnaf örgütleri de, kendi aralarından seçtikleri yöneticiler yerine, bir devlet görevlisinin daha güçlü ve etkili olacağı beklenen himayesi altına girme imkânı veren böyle bir değişmeye rıza gösteriyorlardı. Ancak bu geçişin ilk dönemlerinde yani XVII. yüzyılın sonlarından itibaren nispeten önemli sayıda yeniçeri, esnaf arasına sızmış olsa da, kuşkusuz başlangıçta sözkonusu olanlar basit askerler, hatta küçük rütbeliler değildir. Öncelikle hükümetin gedik hakları karşılığında istediği para miktarları, büyük bir olasılıkla bunların parasal olanaklarının üzerindedir. Düşünülmesi gerekenler daha çok yeniçeri subayları ve bu ocağın esnafla ilişkisi olan askerler, yani özellikle zabıta gücünde yer alanlarıdır. Bunların dışında bazı özel görevlere atanan ve bundan ötürü büyük kârlar sağlayan yeniçeriler de bu gruba dâhildirler. Yeniçeriler arasında loncalarla ticari bağların kurulması ve bu durumun ocakta yaygınlaşması, tabana yayılması tüm XVII. yüzyıl boyunca devam etmiş benzemektedir. Ancak, padişah sarayının yönetim örgütünde yer alan kişilerin, özellikle İstanbul esnafının gediklerine girmek için en iyi koşullara sahip oldukları akla yatkındır. Bunlar başkent piyasasını yeniçerilerden daha iyi tanıdıklarından esnaf temsilcileri ile temasa çok daha kolay geçebilirlerdi. Saraydaki veya herhangi bir devlet dairesindeki görevleri bir dükkân veya ticarethane edinmelerine asla engel oluşturmuyordu. Yine büyük toprak sahipleri, yüksek memurlar ve önemli miktarlarda gelirlere sahip ve bunu ticaret yoluyla nemalandırmak isteyen kimseler de esnaf arasına katılma olanaklarını kaçırmamaktadırlar²⁶. Devletin, memurların ve esnafın ortak menfaatlerini karşıladığı ölçüde yaygınlaşan bu eğilim sonucunda esnaf kethüdâlıklarının bir bölümü hazine için gelir getiren mukataalar şeklinde yeni bir vergi kaynağı haline geldi. Fakat bu üçlü menfaat birliğini gerçekleştirmek her zaman kolay olmadığı için bu değişim, esnaf örgütlerinin, İstanbul dışındaki kentlerde daha seyrek olmak üzere, ancak bir bölümünde yayılma imkânı bulmuştur. Özellikle İstanbul esnaf loncalarından bazıları- tıpkı Bursa ve Edirne'dekiler gibi- orduyla daha sıkı bağlarla bağlıydılar. Evliya Çelebi'ye

22 İstanbul Bâb Mahkemesi 36/253 a1.

23 Ahmet Elibol, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C.3, S.5, Kış 2009, s.31.

24 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.84.

25 EunjeongYi, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*, Çev. Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.153. XVI. yüzyılın ikinci yarısında yeniçerilerin ticaretle ya da başka sivil mesleklerle uğraşmalarını yolunda fermanlar bulunmaktadır. Yi, *age.*, s.157. Öyle görünüyor ki başlarda var olan bu yasak daha sonraki yıllarda esnetilmiştir.

26 Mantran, *age.*, s.346-347.

göre, İstanbul'un bütün esnafı orduya bağlıydı²⁷. Ayrıca yayıldığı bu esnaf örgütlerinin çoğunda da, esnafın mesleki problemlerine yabancı olduklarından dolayı iyi birer yönetici olamayan memur kethüdâlarının yerine lonca, işleri fiilen yürütmek üzere, yine oybirliği ile ustalarından birini kethüdâ olarak seçmeye devam ederek, tayinle gelen devlet görevlisini, kethüdâlık aidatını toplamakla yetinen bir statü içinde tutmayı başarmıştır²⁸. Geçiş sadece yönetim kadroları ile sınırlı da değildir. Birçok askeri görevli ticari ve zanaat alanlarına kaymaktadır. Mevcut kayıtlar ek iş tutan askerler arasında en çok yeniçerilerin bulunduğunu göstermektedir. Bu konuya ilişkin XVII. yüzyıl Edirne, Bursa, Ankara, Trabzon ve Konya sicillerine yansımış pek çok kayıt bulmak mümkündür. Gemicilik, buğday ticareti, ipek ticareti, bakkallık, kazancılık, kasaplık, vakıf yöneticiliği, muhtesiplik, hayvan besiciliği gibi türlü işleri yapan yeniçeriler, ya esnaf teşkilatıyla ya da ticari mukavelelerle ilgili konularda mahkeme kayıtlarına geçmekte, ya da terekelerinde yer alan kayıtlardan ilgilendikleri iş kollarına ait bulgular çıkmaktadır²⁹. Örneğin 1115/1703 tarihli Edirne mahalle sayım defterine göre, bu kentte 117 dükkân sahibi yeniçeri vardı. Bunlar oğulları ve diğer yakınları ile birlikte deftere kaydedilmişlerdi. Yine, her çeşit meslek grubu arasında, örneğin dellallıktan, attarlığa, hamallıktan hoşafçılığa kadar dükkân sahibi yeniçerilerin varlığı bu defterlerde ortaya çıkmaktadır³⁰. XVII. yüzyılın ortalarında Ankara'da yaşayan pek çok yeniçerinin ekonomik durumu oldukça iyiydi ve yüksek miktarlarda gayrimenkul alımı yapabiliyorlardı. 24 Şubat 1656'da Hüseyin Beşe bin Kulu, Baklacı Mahallesi'nde iki odalı, hayatlı, kileri, tabhanesi ve sayeganı ile içinde üç tezgâhlı bir sof imalathanesi olan iki katlı bir evi 200 guruş'a satın almıştı³¹. Yine 1770-1772 yıllarında Vidin'deki Yeniçeri terekelerini esas alan bir makale; 35'inin çok fakir (50 guruşun altı), 39'unun fakir (50-250 guruş), 53'ünün ortalama bir hayat sürdürdüklerini (250-500 ve 500-1500 guruş), 16'sinin zengin (1615 guruş), 7'sinin ise çok zengin (5000 guruşun üzerinde) bir varlık sahibi olduklarını göstermektedir. Yeniçeriler burada kuyumculuk, mumculuk, kasaplık, duhan (tütün) ve yağ ticareti, sakalık, ziraat ve taşımacılık yapıp, bozahane işletmektedirler³².

Bununla birlikte, loncalar içinde yeniçerilerin varlığı çok karmaşık bir olgudur. Askeri unvanlı kimseler pek çok loncaya sıradan üye olarak kabul edilmiş olsalar da, katılmalarının hoş karşılanıp karşılanmadığı açık değildir. Loncalar içindeki yeniçeri unsurlarından bazılarının yüksek rütbe sahipleriyle sıkı ilişkileri olduğu anlaşılıyorsa da, asıl askeri kesimle etkin bağlarının olup olmadığını çözmek güçtür. Kesin olan pazardaki yeniçerilerin birleşik bir grup olarak görülemeyeceğidir. Yeniçeriler arasında birim ya da ortalara göre bölünmeler bulunmakta, ilişkilerini ve ayrıcalıklarını kullanarak büyük ölçekli girişimlere atılabilmektedirler³³. Askerilerin lonca sistemi içerisinde bu türden yer alışı, onların sosyal ayrıcalıklarını kullanarak muhtesib ve kadının kontrollerinden korunmalarını sağlamaktadır. Örneğin 20 Şevvâl 1002/9 Temmuz 1594 yılında Bursa

27 Mantran, *age*, s.364.

28 Genç, *agm*, s.120-121. Osmanlı devletinde Loncalar hiçbir zaman devlet örgütlenmesinin dışında olmamışlardır. Ömer L. Barkan'ın belirttiğinin aksine devletin sınırlarını çizdiği özerkliklerini de hiçbir dönemde kaybetmişlerdir. Askeri zümre üyeleri ile bütünleşmeleri olsa olsa bu özerkliğin sınırlarını arttıran bir etmen olarak görülmelidir. Ömer L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri", *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.41, S.1-4, İstanbul, 1984, s.39-46.

29 Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirlerindeki Askerilerin Ekonomik Durumuna İlişkin Bazı Bilgiler" *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1983, s. 174. Ömer L. Barkan yeniçerilerin yaptıkları işlere ek olarak yağhane, debbağhane, veya fırın işletmeciliğini, değirmencilik, mumculuk, saraçlık, bozahane ve kahvehane sahipliği, deri, keten, şap, kereste ticareti ve vergi mültezimliğini de saymaktadır. Ömer L. Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)" *Belgeler*, C.III, S.5-6, Ankara 1966, s.59.

30 Özer Ergenç, "18. Yüzyıl Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu", *IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981 bildirileri*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.1423.

31 Hülya Taş, *XVII. Yüzyıl'da Ankara*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009, s.194-195.

32 Zübeyde Güneş Yağcı; Mustafa, Akkaya, "XVII. Yüzyılda Bir Serhat Şehri Olan Vidin'de Askerler: Gündelik Yaşam Üzerine Değerlendirme", *Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Gündelik Hayat*, Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2018s.73-80.

33 Yin, *age*, s. 161.

kadısına ve Bursa Harc-ı hassa emini'ne gönderilen hatt-ı hümâyûnda Bursa şehrine ipek getiren tüccarların ekserisi kapıkullarından oluşmaktadır. Bunlar Bursa mizan-ı harir ve resm-i yasakıye mukataasına diğer tüccarlar gibi vermeleri gereken ve mîrîye ait olan rûsûm-ı yasakıyeyi vermekten kaçınılmaktaydılar. Belge, bunun önüne geçilmesini ve verginin kapıkullarından da tahsil ettirilmesini buyurmaktadır. Zilhicce 1054/Şubat 1645 yılında Bursa, Kite, Gemlik, Mudanya, İnegöl ve Gedis kadılarına gönderilen bir emr-i şerif; Bursa'da sûk-ı sultanîde bazı sipahi ve yeniçerilerin koyun ve keçi getirip sattıkları, ancak ağnam mukataası emini Ali'ye vermeleri gereken ağnam vergilerini ödemedikleri bildirilerek bunların alınmasını buyurmaktadır³⁴. Bunlar kontrol edilemediklerinden kolaylıkla resmi narhları ihlal edebiliyorlar, üretimin kalitesini düşürüyorlar ve ustalık belgeleri olmaksızın diledikleri zaman ve yerde dükkân açabiliyorlardı. Sık sık ustaları, kendileri ile işbirliği yapmaya ve kârları paylaşmaya zorluyorlardı³⁵. Ancak tüm bu düzen dışı davranış biçimleri bu askeri zümrelerin esnafa ve loncalarla bütünleşmelerine engel olmamaktadır. Bir lonca tarafından şikâyet edilen askeri zümreler, diğer başka bir lonca tarafından desteklenmekteydi.

Maaş almayan ve ulufe defterlerine kayıtlı olmayan ancak bağlı buldukları yeniçeri ortasının sosyal alandaki bütün ayrıcalıklarından yararlanan lonca mensupları esnaf-yeniçeri bütünleşmesinin daha alt kademelerdeki örneklerini oluşturmaktaydı. Diğer taraftan esnafın yeniçeri olmaya dönük istekleri, de yeniçerilerin "askeri" kimliklerinin ayrıcalıklarından yararlanmayı amaçlamaktaydı. Zira "esnaf"lıktan "esnaf asker"liğe geçenler, gerek üretim gerekse pazarlama safhalarında vergi muafiyeti başta olmak üzere birçok avantaj elde edebilmekteydiler³⁶. Özellikle yeniçerilerin kent esnafı için korumacı ekonomik yaptırımları önemliydi. Örneğin resmi olarak yabancı tüccarlara tanınan kapitülasyonlara pratikte uygulanması yeniçeriler sayesinde imkânsız hale gelebilmekteydi. Sözde gümrük muafiyeti tanınan yabancılara ait ticaret gemileri yeniçerilerin hamallar loncası sayesinde istedikleri aşırı yüksek indirim parası, fiilen gümrük yerine geçmekteydi. Yeniçerilerin yaptıkları bu uygulamayı şikâyet eden yabancı tüccarların bu şikâyetlerinin pek faydası olmuyordu³⁷. Bu işbirliği olmasa loncaların ithal edilen mallara - özellikle dokuma ürünlerine- karşı hiç şansları yoktu. Esnafın destek bulduğu bu askeri grupların var olan bu desteklerinin temel noktası ulufe olarak geçimlerini sağlamak zorunda olmalarıdır. Kentli nüfusun çoğunluğu, devlet memurları, lonca üyeleri, dükkân sahipleri ve küçük tüccarlar devletin uyguladığı tağşiş politikalarından en çok etkilenen gruplardı. En büyük muhalefet de satın alma güçleri her tağşişten sonra zarar gören yeniçerilerden gelmekteydi.

XVII. yüzyılın son çeyreği ve XVIII. yüzyılda yeniçerilerin büyük bir bölümü esnaf ya da dükkân sahibi olarak çalışmaya başladığı için, bu iki kesim arasında güçlü bir örtüşme vardı. Bireylerin bir döneme dek, ekonomik hayatın güçlüklerine ve devletin ihmal ve bazen baskılarına karşı bir dereceye kadar güvenlik buldukları loncalarda³⁸ esnafın yeniçerilerle yaptıkları bu ittifak Osmanlı Devleti'nin diğer kentlerinde de görülmektedir. Örneğin Şam'ın ekonomik yaşantısında-etkileri kırsal kesime dek uzanan-yeniçeri girişimciliğinin izlerine 1630'larda rastlanmaktadır. Halep ve Şam'ın ekonomik yaşantısında yeniçeri faaliyetleri daha ziyade kasaplık ve diğer gıda ile ilgili loncalarda yoğunlaşmıştır. Şam'da kasap ve benzeri loncalar, hacıların geçtiği kutsal kentlere giden yolun yer aldığı merkezi semte egemendir. Zenginleri ve yerel eşrafı koruma rolleri önce geldiğinden, yeniçerilerin

34 B.Ş.S. C.3, s.168/a 2.

35 Halil İnalıcık, Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.165.

36 Bilgin-Ekin, agm, s.220.

37 Yabancı devletlerin konsoloslarının İzmir'deki yeniçerileri şikâyetleri için bkz. Necmi Ülker, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I. Ticaret Tarihi Araştırmaları. Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.71.

38 Ergenç, agm, s.104.

zanaat etkinlikleri yalnızca politik konuların sağlamlaştırılmaya yönelik görünmektedir³⁹. Şam ve Kahire gibi yeniçerilerin siyasi olarak çok güçlü oldukları bazı kentlerde⁴⁰ esnaf ve tüccar loncaları bu siyasi gücü kullanmak ya da en azından korunmalarını temin etmek amacıyla kendilerini belli bir bedel karşılığı yeniçeri ocaklarına yazdırmaktadırlar.

Yine XVIII. yüzyıl başlarında Antep'te, yeniçerileri askerlik mesleğinin dışında bazen malikâne mutasarrıflığı, mültezim, vakıf görevlisi; bazen de kasaplık, debbağlık gibi mesleklerin icracısı ya da ticaretle uğraşarak görmekteyiz⁴¹. Dükkân açarak, çeşitli zanaatlarla uğraşarak hayat standartlarını koruma çabasına giren yeniçeriler, farklı coğrafyalarda ve farklı biçimlerde beliren bu eğilim neticesinde, esnaf yeniçeriler olarak tarif edebileceğimiz yeni bir kimlik⁴² yaratmışlardır.

Balkanlar'da durum biraz farklılık arz etmektedir. Yeniçeriler, burada tarımsal alanda yoğunlaşmışlardır. Bu nedenle esnaf loncaları üzerinde uzun süre herhangi bir etkide bulunamamışlardır. Özellikle 1729'daki Belgrat Antlaşması'nın ertesinde Sırbistan'a konuşlandırılan aşağı yukarı 2500 yeniçerinin büyük bir kısmı çiftlikler kurmak suretiyle tarıma yönelmişlerdir. Bu faaliyeti yürütürken re'âyâ'nın üzerine vergi ve angaryalar yüklemişlerdir. Bulgar tarihçilerin son dönemdeki araştırmaları yeniçerilerin kırsal alanda olduğu kadar kentlerde de, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yansından itibaren, gittikçe artan bir şekilde varlıklarını hissettirdiklerini ortaya koymuştur. Gueorgieva'nın yeniçeri terekeleri üzerine yaptığı araştırması XVIII. yüzyıl sonlarında Sofya'daki yeniçerilerin önemli bir kısmının zenginliklerini uğraştıkları belli bir zanaat dalına borçlu olduklarını göstermiştir⁴³. Halil İnalçık bu düşünceyi yıllar önce ortaya koymuş, Bulgar köylü isyanlarının o zamana kadar bilinen aksine milliyetçilik temelli olmadığını, vergi ve angarya isyanları olduğunu söyleyerek bölgedeki askeri güçlerin köylü üzerindeki baskısının bir sonucu olduğunu ortaya koymuştur⁴⁴.

Ancak askeri unsurların ticarete atılmaları onları asıl profesyonel uğraşlarından uzaklaştırmamaktadır. İlke olarak ordu seferi için harekete geçtiğinde, yeniçeri veya ticaretle uğraşan diğer askerler ayrıca bir iş veya ticaret yapıyor olsalar bile, sefer zamanı ordudaki görevlerine katılmak zorundaydılar. Fakat zaman geçtikçe esnaflık yapan yeniçerilerin savaşa gitmelerinde sorun yaşanır hale gelmiştir. XVI. yüzyılın önemli entelektüellerinden bir olan Koçi Bey bu konuya daha IV. Murad döneminde dikkat çekmiştir. IV. Murad'a sunduğu layihasında kayıtlı ulufeli sayısının 92.206 olduğunu, bunun da 46.113 neferinin yeniçeri olduğunu, bunların da seferlerde 7000-8000'inin iştirak ettiğini yazmaktadır. Bu durumun XVIII. yüzyılda da devam ettiği görülmektedir⁴⁵.

39 Onur Yıldırım, "Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826" *Toplum ve Bilim*, S.83 Kış 1999/2000, s.169.

40 1517'de Yavuz Sultan Selim, 1517'de Mısır seferi dönüşünde toplam 3000 askeri Mısır'da bırakmıştı. Bunların 1000'i kapıkulu idi. Bu sayı, kapıkullarının dönemin en elit savaşçıları olduğu göz önünde tutulursa oldukça büyük bir rakamdır. Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s.307. Geride bırakılan asker sayısı konusunda Hammer ve Tansel 5000 rakamını verirler. Bunun 1000'i kapıkulu, 1000'i ise yeniçeridir ve Çaşnigir Mustafa Bey komutasındadırlar. Bütün birliklere Kahire'den ayrılmamak kaydıyla Hayreddin Ağa komuta etmektedir. Joseph VonHammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Çev: Mehmet Ata, C.4, İstanbul 1330, s.238, Salâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s.198. Namık Kemal ise Süheylî'den aktardığı bilgiyle, Mısır'da bırakılan asker sayısını; Hayreddin Ağa emrinde 500 yeniçeri, Hayırbay'ın emrinde 5000 süvari olarak vermektedir. Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, Hürriyet Tarih Dizisi, C.3 İstanbul 1974, s.123. Mısır, yeniçerilerin en güçlü oldukları Osmanlı eyaletlerinden biridir.

41 Hüseyin Çınar, "XVIII. Yüzyılın İlk Yansında Ayıntâb (Antep) Şehrinde Bir Güç Ursunu Olarak Yeniçeriler" *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (22 Ekim 1999), Ed: Doç. Dr. Yusuf Küçükdağ. Gaziantep 2000, s.100.

42 Mehmet Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* C.31, S.1 Haziran 2014, s.149.

43 Yıldırım, agm, s.170.

44 Geniş bilgi için bakınız: Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Doktora Tezinin 50. Yılı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

45 Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Aslı görevleri esnaflık olan ancak yeniçerilik kurumu arasına sızan unsurların ordudaki varlıklarının açıklaması, bu iki zümre arasındaki toplumsal ilişkilerin incelenmesiyle mümkün görünmektedir. Osmanlıda zaman zaman ortaya çıkan kullanımdaki paranın değerini düşürme uygulamalarının sonuçları en çok bu iki zümreyi zarara sokmuştur. Ulûfelerinin alım gücünün düşmesi yeniçerileri ve narh üzerinden satış yapmak zorunda olan fakat hammaddeleri aynı fiyatlarla edinemeyen esnafı ekonomik olarak etkilemiştir. Zararları aynı ölçüde yıkıcı olan bu iki kesim arasında özellikle merkezi yönetim uygulamalarına karşı bir muhalefetin kendiliğinden oluştuğu, bunun da yukarıda göstermeye çalıştığımız iki farklı uğraş arasındaki geçişi sağladığı iddia edilebilir. Kapıkulu askerleri içinde her zaman sayıca en kalabalık ve en nüfuzlu birliklerin yeniçerilerden meydana gelmesi ve bu birliğe mensup askerlerin imparatorluğun belli başlı kent ve kalelerinde görevlendirilmeleri asker-esnaf arasındaki ilişkilerinin tüm imparatorluğa yayılmasına olanak sağlamıştır. Askerî seferlerde kurulan iki kesim arasındaki iletişimin sivil hayattaki etkilerinin gözlemlenmesi en çok merkezi yönetime karşı girişilen muhalefet hareketlerinde göze çarpmaktadır. Özellikle İstanbul'da bu işbirliği çok belirgindir ve neredeyse tüm yeniçeri ayaklanmalarında esnaf, yeniçerilerle işbirliğindedir. İstanbul ve Osmanlı Devleti'nin Şam, Halep, Kahire, Sofya, Musul gibi kentlerinde esnaf loncaları ile iç içe geçmiş bir görünüm içerisinde bulunan yeniçeriler, üretim hizmetleri de veren bir grup haline dönüşmüşlerdir. Yerel ocaklara kayıtlı olup aynı zamanda ticaret ve zanaatlarını yürüten yeniçerilerin, başkentte potansiyel bir güç odağı haline geldikleri 1703⁴⁶, 1730 ve 1807'deki isyanlarda açıkça ortaya çıkmıştır. Aralarına hiç güçlük çekmeden esnaf loncalarını da çeken yeniçeriler, isyanların önderleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu tür isyanlarda görülen kentli esnaf ile yeniçeriler arasındaki işbirliği yalnızca başkent İstanbul ile sınırlı kalmamaktadır. Örneğin 1730 Patrona Halil isyanının öncesinde 1727-28 yıllarında İzmir'de, İzmir yeniçerileri ile İzmir voyvodası ve ona bağlı kuvvetler arasında, İzmir yeniçeri zabıtlarının seçimi ve tayini konusunda ortaya çıkan bir ihtilaf kısa sürede isyana dönüşmüş ve gerek kent içindeki gerekse dışarıdan gelen ve içlerinde esnaftan da temsilcilerin olduğu pek çok kişi bu isyanda yeniçerilerin yanında yer almıştır⁴⁷.

Bu iki ayrı kesim arasındaki örtüşmenin ekonomik hayattaki işbirliğinin etkisi çok eskiye dayanmaktadır. Küçük çapta akınların yerini büyük askeri seferlerin almaya başladığı XIV. yüzyılda, askeri zaferlerle birlikte uzak mesafelere sefere eşmeye başlayan Osmanlı ordusunda lojistik sorunlar da görülmeye başlanmıştır. Özellikle orduda sefere katılan çeşitli askeri sınıfların sefer boyunca ihtiyaçlarının karşılanması için tüm topluma, resmi görevli üretici ve vergi mükellefi halka çok büyük görevler düşüyor, devletin seferin lojistik alanlarında ihtiyacını hissettiği uzman açığı kendini hissettiriyordu. Osmanlı seferleri çok ustalıkla planlamalar gerektiren, büyük sayıda askerlerin katılımının devletçe sağlandığı organizasyonlardı.

Osmanlı seferlerinin devlet açısından en önemli sorununu ordunun iâşesi meselesi oluşturuyordu. Sayıları yüz bini bulan geniş askeri birliklerin yanında orduda yük ve binek hayvanlarının beslenmesi için bol miktarda zahire ihtiyacı duyuluyordu. Bu ihtiyaç Osmanlı hazinesi üzerinde büyük bir mali yük meydana getiriyordu. Merkezi yönetim tarafından devlet hazinesinin masrafını azaltmak, aynı zamanda ordu iâşesini karşılamak amacıyla zahire temin yöntemleri geliştirilmişti. Bu yöntemlerin temelini devletin zaruret

Yayınları No: 600, Ankara, 1985, s. 34, 36, 37. Yeniçeri sayılar için Zuhuri Danişman, *Koçî Bey Risalesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1993, s.37,38,40,42,43.

46 Önceki alacaklarının ödenmesi için harekete geçen 600 kişilik cebeciye diğer askeri zümre ve halktan da katılımın gerçekleşmesiyle isyancıların 60.000 kişiye ulaşmaları, Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın pasif kalması, Sultan II. Mustafa'nın orduya hâkim olamaması ve padişahın tahttan indirilmesi, Hocası Feyzullah Efendi'nin idamı, yönetim merkezinin Edirne'den İstanbul'a taşınması ve eski vezirlerin mallarının müsaderesiyle sonuçlanan isyan. Bkz. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev: Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi, İstanbul 2011.

47 Münir Aktepe, "Başvekkâlet Arşivindeki Vesikalara Nazaran İzmir İsyanı (1727-1728)", *V. Türk Tarih Kongresi Ankara 12-17 Nisan 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler*, s.679.

halinde halktan her türlü hizmet ve yardım isteme yetkisini ifade eden “avârız-ı divaniye” yükümlülüğü oluşturuyordu⁴⁸.

Bunun yanı sıra Osmanlı seferlerinde görev alan bu lonca mensuplarının ilk dönemlerden itibaren seferlerdeki varlıkları bilinmektedir. Osmanlı sefer organizasyonunda savaşan kuvvetler yanında çeşitli hizmetleri gören kıtalar içinde yer alan ordular, askerin giyim, yiyecek, sağlık, silah ve donanım gibi ihtiyaçlarını ücret karşılığı temin eden esnaf gruplarından ibaretti. Arşiv belgeleri ve vakayinamelerde çoğunlukla *orducu*, *orducu esnafı*, *ordu esnafı*, *bazar-ı ordu/orduî*, nadiren de *ordu-bâzâr*, *ordu-bâzâr halkı* olarak geçer. Osmanlılarda bu grubun ne zaman kurulduğu kesin bir biçimde belli olmamakla beraber Edirne'nin fethi (1361) sonrasında Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunu müteakip ve başlangıçta Yeniçeri teşkilatına paralel bir gelişme gösterdiği söylenebilir⁴⁹. Orduculuk görevi hizmet ve nakit ödeme yoluyla, iki şekilde yerine getirilmektedir. İlkinde başkent İstanbul'dan seferde görev alacak loncalar ve bu loncalara mensup orducu sayısını belirten bir emirle gelen ve “ordu ağası” ya da “orducubaşı” olarak adlandırılan bir görevli, yerel kadı ve lonca ileri gelenlerin katıldıkları bir toplantıda istenen sayılar belirlenmekteydi. Örneğin 16 Receb 986/ 18 Eylül 1578 tarihinde Üsküp, Sofya ve Filibe kadılarına, kazaları ehl-i hıref mensuplarından ve başlarında dergâh-ı muâllâkapıcıbaşlarından Tokatlı Mehmed olmak üzere, 2 nefer kasap, 4 nefer ekmekçi, 2 nefer başçı, 2 nefer aşçı, 2 nefer bakkal, 1 nefer çuhacı, 1 nefer attar, 2 nefer sarraç, 2 nefer pabuççu, 2 nefer çizmecî, 2 nefer terzi, 2 nefer gazzaz, 2 nefer boyacı, 2 nefer berber, 2 nefer hallaç, 1 nefer nalçacı, 2 nefer bozacı, 2 nefer nalbant, 4 nefer arpacı, 1 nefer çakşırı, 2 nefer muhtab, 2 nefer semerci, 2 nefer eskici, 2 nefer mumcu, 1 nefer yaycı ve 1 nefer kılıççı'nın orducu olarak ihraç edilmesi için hüküm yollanmıştı⁵⁰. Loncaların çıkaracakları usta sayıları belirlendikten sonra kimin, hangi ustanın sefere gideceği artık loncanın kendi iç meselesiydi ve bunu aralarından yaptıkları tercihlerle yapıyorlardı. Bu seçimlerde işinin ehli ve fiziksel olarak iyi durumda olmak devlet tarafından aranan niteliklerdir. Seferler gayet zorlu geçtiğinden askerlerde aranan fiziksel şartların lonca ustalarında da aranması doğaldır. Bu yüzden yaşlı ustaların bu tür askeri hizmetlerde görev almaları düşünülmemelidir⁵¹.

Merkezi yönetimle loncalar arasındaki iş birliğini sağlayan resmi görevli ise kadıdır. Kadı, orducubaşı tarafından getirilen emrin eline ulaşmasından sonra başkasına havale edemeyeceği bir görevle karşı karşıya kalmaktadır. Bu görevin doğrudan kadının sorumluluğuna bırakılması, orducu seçiminin önem ve güçlüğünün bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Seçilen ustalara mensubu oldukları lonca tarafından sefer süresince kullanmaları için sağlanacak sermaye miktarları da yine bu toplantıda belirlenmekteydi⁵². Sefere gidecek ustalara verilen bu sermaye loncanın diğer üyeleri arasından toplanıyordu. Bu sermaye sefer sırasında yapılacak üretim için gereken malzemenin temin edilmesinde kullanılacaktı⁵³. Ancak sefer zamanı uzar ve seferden vazgeçilirse ordular kendilerine lonca tarafından temin edilen bu sermayeyi geri ödemek durumundaydılar. Böyle bir durum 14 Rebiülevvel 978/16 Ağustos 1570 yılında meydana gelmiş, seferin iptal edilmesi üzerine ordulara sermaye sağlayan lonca üyeleri verdikleri akçeleri geri istemişlerdi. Ordular kent dışına çıkarak çadırlarını kurdukları andan itibaren lonca üyelerinin sermayeleri geri istemek gibi bir haklarının kalmadığını iddia etmiş olsalar da yönetim bu mazeretin ancak sefer sona erdikten sonra geçerli olduğunu, ancak bu kez seferden

48 Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev: Mehmet Tanju Akad, Homer Yayınları, İstanbul, 2007, s.104.

49 Şenol Çelik, “Orducu”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.33, 2007, s.370.

50 MD 35/590, s.236.

51 Bülent Çelik, *agt*, s.104-105.

52 Gilles Veinstein, “Du Marche Urbain Au Marche du Camp: L'institution Ottomane des Orducu”, *Dans Mellanges Professeur Robert Mantran*, Der. Abdeljelil Temimi, Zaghwan, France, 1988, s.309.

53 Murphey, *age*, s.1114-116.

vazgeçildiğini ve orduların lonca üyelerinden topladıkları akçeleri geri ödemek zorunda olduklarına yönelik bir karar almıştı⁵⁴.

XVI. yüzyılda Anadolu ve Rumeli'deki önemli kentlerden istenilen bu esnaf, daha sonraki yıllarda büyük ölçüde İstanbul, Edirne ve Bursa'daki loncalar arasından seçilen ustalardan oluşmaktaydı. XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin pek çok kentinden orducu istenmekteydi. Örneğin Diyarbakır beylerbeyi Vezir Mehmed Paşa'ya 17 Cemaziyevvel 967/14 Şubat 1560 tarihinde Diyarbakır'dan sefer için çıkaracağı asker için gereken orducu esnafı tedarik etmesi için gönderilen hüküm⁵⁵, aynı tarihli olmak üzere, Halep kadısına Halep'ten 2 kasap, 4 arpacı, 3 ekmeççi, 2 nalbant, 2 bakkal, 2 semerci, 1 berber, 2 muytab, 12 sarrac, 2 başçı, 2 aşçı, 1 bezzaz, 2 çarıkçı, 2 pabuççu, 1 mumcu, 1 nalçacı olmak üzere toplam 29 kişiyi Vezir Mehmed Paşa'nın yanındaki asker için orducu yazıp göndermesi için gönderilen hüküm⁵⁶ ve yine aynı tarihli olmak üzere Diyarbakır'da kışlayan Rumeli askerlerinin sefere gidecekleri sırada yanlarına yeterli sayıda orducu esnafı verilmesi için Amid kadısına gönderilen hüküm⁵⁷ler Doğu Anadolu'dan orducu temini hakkında için örnek oluşturmaktadır. 15 Rebiülevvel 990/ 9 Nisan 1582 yılında Kefe, Kili, Akkerman kadılarına gönderilen hükümde Şirvan seferi için bu kazalardan kasap, ekmeççi, bakkal v.s esnafının belirlenmesi istenmekteydi⁵⁸. 26 Safer 991/21 Mart 1583 tarihinde Anadolu eyaletinin Kastamonu, Kangırı, Manisa ve Tire kazaları kadılarından Şark seferi için serdar tayin edilen Rıdvan Paşa'nın emrinde hizmet etmeleri için orducu göndermeleri talep edilmişti⁵⁹. Yine 4 Rebiülahir 992/15 Nisan 1584 tarihli Manisa kadısına gönderilen bir başka hükümde Manisa ehl-i hirefinin Vezir-i azam Osman Paşa'nın Erzurum'a varan ordusuna katılmaları buyrulmuştu⁶⁰.

Daha sonraları önceden hizmet olarak bu yükümlülüklerini yerine getiren kentler artık *ordu akçesi* adıyla nakit olarak yerine getirmeye başlamışlardı. Örneğin 2 Zilhicce 1126/9 Aralık 1714 tarihinde Mora seferi için Sofya'dan 1099, Selanik'ten 2.181,5, Üsküp'ten 1.454,5, Yenişehir ve Tırhala'dan ayrı ayrı 545,5, Siroz'dan 727 ve Filibe'den 1818 kuruş olmak üzere toplam 837,5 kuruş orducu bedeli toplanmıştı⁶¹. Osmanlı Devleti bazen de hizmet istediği kentlerden bile nakit ordu akçesi talep edebilmekteydi. Örneğin 18 Safer 1087/2 Mayıs 1676'da Kazak seferi için istenen orducu hizmetini Edirne ve İstanbul kentleri aynı olarak sunarlarken, Bursa, tersane-i amire küreççi ücretleri için ödenecek 240000 akçelik ordu bedelini nakit olarak vermişti⁶². 4 Rebiülahir 1149/1 Ağustos 1737 tarihinde Bursa kadısına yazılan bir hükümde önceden Bursa şehriden iktiza eden 39 hayme ordu esnafının ihraç olunmayıp, bedeli olarak belirlenen 3.380 kuruşluk hayme masraflarının kentteki esnaftan tahsil olunup, İstanbul'a gönderilmesi istenmekteydi⁶³.

Askeri seferler sırasında ordularla kapıkulları arasında kurulan ilişkilerin, bu iki farklı kesim arasında ekonomik birlikteliğin bir ilk adımı olarak anlamlandırmamız mümkündür. Her ne kadar orducu esnaf olarak sefere çağrılan uzman birlikleri devlet tarafından görevlendirilmiş olsalar da yaptıkları iş nedeniyle askeri birliklerin içindedirler ve seferlerin sıkıntılarına birlikte göğüs germektedirler. Bu türden ortak güçlüklerin insanları birbirlerine yakınlaştıracığı ya da bağlı buldukları toplumsal katmanların katı çizgilerini esnekletireceği düşünülebilir. Kanımızca yönetimce olmazsa olmaz olarak kabul edilen

54 MD 14/357, s.251.

55 MD 3/776, s.775.

56 MD 3/777, s.775.

57 MD 3/778, s.775.

58 Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı Osmanlı Eserleri, Ankara, 2000, s.94.

59 MD 44/349, s.170.

60 MD 59/8, s.30.

61 MAD 3284, s. 259. Ayrıca bkz. MAD 9902, s. 65. Bir yıl sonra aynı kentlerden yine aynı miktarda orducu bedeli alınmıştı. MAD 3818, s.63.

62 MAD 3841, s.29.

63 Cevdet Askeriye 22598.

bu askeri ve sivil iki yapı arasındaki sosyal etkileşimin gelişiminde askeri seferlerin rolü büyüktür. Orducu olarak esnafın görevlendirilmesi ile yeniçeriliğin lağvedilmesinin tarihleri birbiriyle örtüşmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra artık lonca mensuplarının orducu esnafı olarak görevlendirilmesine son verilmiştir. Yine bir başka delil de başta imparatorluğun taşra kentlerinden de talep edilen orducu birliklerinin XVII. yüzyıldan itibaren sadece İstanbul, Edirne ve Bursa'dan sağlanmaya başlanmasıdır. Bu üç kentteki ilişkilerin, Osmanlı Devleti'nin diğer uzak kentlerine göre esnaf ile yeniçeriler arasında kurulacak sosyal ve ekonomik ilişkilerden daha yoğun olacağı ve seferin desteklenmesinde diğer kentlerden gelen lonca mensuplarına göre daha işe yarayacağı açıktır.

D- Sonuç

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına dek uzun bir süre hizmet veren ordular, bu dönem süresince seferlerdeki askerlerin tüm lojistik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan köklü bir kurum işlevi görmüşlerdir. Sivil birer kurum olan Osmanlı loncaları devletin bu türden hizmet ve vergi beklentileriyle kısmen de olsa askeri hayatın içine çekilmişlerdir. Osmanlı loncalarının köklerini Selçuklu ahi teşkilatından alan ve ahilerde, özellikle Köseadağ yenilgisinden sonra iyice belirginleşen bu askeri fonksiyon, Osmanlı orduculuk sistemi içinde devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kendi iç dinamiklerinden ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanması amacıyla kurulup değişik dönemlerde Devletin genel ekonomik değişiklikleri ile uyumluluk gösteren orduculuk kurumu, devletin iç kaynaklarının yetersiz görüldüğü anlarda ya da bu kaynakların çoğaltılıp zenginleştirilmesi amacıyla seferlerde devlet tarafından o çok ihtiyaç duyulan uzmanlık bilgisinin kentli esnaf tarafından sağlanmasından ibarettir. Bu esnaf gruplarının seferler sırasındaki varlıkları hiç kuşkusuz Osmanlı seferlerindeki lojistik problemlerin bazılarını kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Askerin başta beslenme olmak üzere giyim-kuşam, sağlığa uygunluk, silahlarının tamir ve sefere götürülen hayvanların beslenme ve bakımı gibi hayati konularda bu gruplar sefere katılan birliklere destek vermişlerdir.

Ekonomik canlılık ve askeri unsurların fazlalığı, müşteri-satıcı ilişkisi bir yana, seferlerde gerçekleşen bağlantılar, sefer sonrasındaki kent yaşamında da devam etmiştir. Asker-esnaf arasındaki bu birlikteliğin, orduculuk kurumunun lağvedilişi ve Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla aynı dönemde meydana gelmesi tesadüf değildir. Orduculuk kurumu 1826 yılında ocağın lağvedilmesine kadar hizmet vermiş, yerlerini yeniçeri birlikleri yerine istihdam edilen Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye askerleri içerisinde yer alan sanayi alayları almıştır⁶⁴. Bu ikili arasındaki ittifak, devletin aldığı bir takım siyasi kararlarla ortadan kaldırılmıştır. 1839 Tanzimat fermanı Osmanlı Devleti'nin loncalara karşı uyguladığı ekonomik politikalarda değişikliklere gideceğinin ilanınıdır. Mustafa Reşid Paşa Tanzimat'ı ilan ederken özellikle serbest ticaret üzerinde durmuştur. Aldığı önlemler arasında bulunan tek el ve esnaf örgütlerinin kaldırılması, 1838 ticaret Antlaşması, toprak üzerindeki özel tasarruf haklarının pekiştirilmesi gibi değişiklikler ekonomide liberal bir çizgiye kayılmakta olduğunun göstergeleridir. İngiliz devlet adamları ve ekonomistleri, bunu kendi ekonomileri için bir nimet saymışlardır. Reşid Paşa serbest ticaret rejimi altında imparatorluk ticaretinin artacağını, tarımın ihraca yönelerek tarım alanlarının ve metotlarının gelişeceğini, bunun sonucu olarak hem halkın hem de devletin zenginleşeceğini düşünüyordu. Loncalarda, devletin bu ekonomik alandaki politika değişikliklerinin en yıkıcı etkisi, devlet korumacılığının ve resmi görevliler eliyle yaratılan girişimciliğin kalkması ile görülecektir.

64 Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, C.1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1995, s.636.

Kaynakça**Arşiv Kaynakları**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Askeriye 22598.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) 3284, 3818, 3841, 9902.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri (MD) 3, 14, 35, 44, 59.

Bursa Şer'iyeye Sicilleri (B.Ş.S.) C.3.

İstanbul Bâb Mahkemesi Sicilleri 36.

Yayınlanmış Eserler

Abou El-Haj, Rifa'at Ali, *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev: Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi, İstanbul 2011.

Ahmed Refik, Eski İstanbul, Haz.: Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul 1998

Aktepe, Münir, "Başvekâlet Arşivindeki Vesikalara Nazaran İzmir İsyanı (1727-1728)", V. Türk Tarih Kongresi Ankara 12-17 Nisan 1959. Kongreye Sunulan Tebliğler, s.674-981.

Arıkan, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s.279-306.

Barkan, Ömer L., "Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri", Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.41, S. 1-4, İstanbul 1984, s. 39-46.

Barkan, Ömer L., "Şark Ticaret Yolları Hakkında Notlar" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.1, S. 4, İstanbul, 1940, s.448-454.

Barkan, Ömer L., "Edirne Askerî Kassamına Âit Tereke Defterleri (1545-1659)" Belgeler, C.III, S.5-6, Ankara 1966, s. 1-479.

Braudel, Fernand, II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Bilgin, Arif; EKİN, Ümit, "Bir Kimliğin Dönüşümü: 'Asker'likten 'Asker-Esnaf'lığa" *Akademik İncelemeler*, C.2, S.1, 2007, s.215-229.

Cerasi, Maurice M., Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, 2. Baskı, Çev: Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Çelik, Bülent, *Osmanlı Seferleri'nin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara, 2002.

Çelik, Şenol, "Orducu", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.33, 2007, s.370-373.

Çınar, Hüseyin, "XVIII. Yüzyılın İlk Yansında Ayıntâb (Antep) Şehrinde Bir Güç Unsuru Olarak Yeniçeriler" Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999), Ed: Doç. Dr. Yusuf Küçükdağ. Gaziantep, 2000, s.97-110.

Danışman, Zuhuri, *Koçi Bey Risalesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1993.

Doğan, Mehmet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* C.31, Sa. 1 Haziran 2014, s.137-152.

Dumrul, Cüneyt; DUMRUL, Yasemin, "Osmanlı İmparatorluğunun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme" *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S.23, 2014, s.146-170.

Elibol, Ahmet, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C.3, S.5, Kış 2009, s.21-40.

Emecen, Feridun, "Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi", *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Münir Aktepe'ye Armağan)* S. XV, 1997, s.265-303.

- Ergenç, Özer, "18. Yüzyıl Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu", IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981 bildirileri, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.1415-1424.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri" Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara, 1980, s.1415-1424.
- Ergin, Osman Nuri, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, C.1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1995.
- Ertas, M. Yaşar, *Sultanın Ordusu (Mora Seferi Örneği 1714-1716)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Emecen, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, Çev: Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*.Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Genç, Mehmet, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri" Ahilik ve Esnaf, Konferanslar ve Seminer, Metinler, Tartışmalar, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Derneği Birliği Yayınları, İstanbul, 1986, s. 113-124.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk, "İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.22, Erzurum 2009, s.27-82.
- İlgürel, Mücteba, "Yeniçeriler" İslam Ansiklopedisi, C.13, İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1993, s.385-395.
- İnalçık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Doktora Tezinin 50. Yılı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*,Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- İşbilir, Ömer, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- Kafadar, Cemal, *Yeniçeri-Esnaflar İlişkileri: Solidarity and Conflict*, McGill Üniversitesi, Master Tezi, Montreal, 1981.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Yeniçeriler*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.
- Kuban, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi. Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, Çev: Zeynep Rona, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1996.
- Küpel, Özer, "Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XV-XVII. Yüzyıllar)", *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan*, İzmir, 2008, s.391-405.
- Mantran, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
- Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev: Mehmet Tanju Akad, Homer Yayınları, İstanbul, 2007.
- Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, Hürriyet Tarih Dizisi, İstanbul 1974.
- Oğuzoğlu, Yusuf, "Osmanlı Şehirlerindeki Askerîlerin Ekonomik Durumuna İlişkin Bazı Bilgiler" Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1983, s.169-178.
- Özkaya, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 600, Ankara, 1985.
- Öztürk, Mustafa, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyatları Etkileyen Unsurlar", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, Elazığ, 1996, s.221-239.

- Öztürk, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı Osmanlı Eserleri, Ankara, 2000.
- Pamuk, Şevket, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi. 1500- 1914, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Raymond, Andre, *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, Çev: Alp Tümertekin, İstanbul, 1999.
- Sahillioğlu, Halil, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonlarında İstanbul'da Fiyatlar" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 1, İstanbul, 1967, s.36-40.
- Sakaoğlu, Necdet; AKBAYAR, Nuri, "Osmanlı'da Zenaatten Sanata", Esnaf ve Zenaatkârlar, C.1Osmanlı'nın 700. Yılına Armağan Körfezbank, İstanbul, 1999.
- Sevinç, Tahir, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul, 2010.
- Tansel, Salâhattin, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.
- Taş, Hülya, *XVII. Yüzyıl'da Ankara*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009.
- Tekin, Zeki, "Saraçhane", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul, 2009, s.111-113.
- Türkmen, Mustafa Nuri, *Kamanîçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2002.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Ülker, Necmi, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I. Ticaret Tarihi Araştırmaları*. Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev: Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Veinstein, Gilles, "Du Marche Urbain Au Marchedu Camp: L'institution Ottomane des Orducu", *Dans Mellanges Proffesseur Robert Mantran*, Der. Abdeljelil Temimi, Zaghuan. France, 1988,s.299-327.
- VonHammer, Joseph, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Çev: Mehmet Atâ, İstanbul 1330.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, AKKAYA, Mustafa, "XVII. Yüzyılda Bir Serhat Şehri Olan Vidin'de Askerler: Gündelik Yaşam Üzerine Değerlendirme", *Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Gündelik Hayat*, Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2018 s.51-98
- Yıldırım, Onur, "Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826" Toplum ve Bilim, S.83 Kış 1999/2000, s.146-179.
- Yıldız, Hakan, *Haydi Osmanlı Sefere: Prut Seferi'nde Lojistik ve Organizasyon*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006
- Yi, Eunjeong, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*, Çev: Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

DR. KEMAL DAŞCIOĞLU'NU KAYBETTİK

Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD öğretim üyesi Dr. Kemal Daşcıoğlu, 25 Ocak 2019'da hakka yürümüştür. Allah rahmet eylesin, mekanı cennet olsun. Öğrencilerinin ve bütün üniversite çalışanlarının sevgi ve saygısını kazanmış, güler yüzlü, yardımsever bir arkadaşımızı kaybetmenin derin üzüntüsü içindeyiz.

Tüm sevenlerinin başı sağ olsun.

BELGİ
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
YAZIM KURALLARI

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Belgi'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlgelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.

Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.

Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır.

Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların telifi, PAÜ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne devredilmiş kabul edilir. Bu devir, internet ortamında yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Belgi'nin dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Calibri kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 20 sayfayı geçmemelidir.

Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.

En fazla 150 sözcükten oluşan, 8 puntuyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

Başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, A.,B., C., ara başlıklar, 1., 2., 3., şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntoyla Kalın Küçük Harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, kalın karakter kullanılmaz.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girişinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.

Yazımda, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının eğik/ince, makale başlıklarının ise “tırnak” içinde, düz olarak yazılması ve sonda “Kaynaklar”ın verilmesi gerekir.

İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilir.

Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur, Müjgân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, Erdem, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden: Steiner Verlag.